

Sayı : E-16949670-804.01-59162
Konu : Suriye'de Beşşar Esed Rejimi Tarafından
Gerçekleştirilen İnsan Hakları ve İnsalcıl
Hukuk İhlalleri Raporu

15.12.2025

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANLIĞINA

Kurumumuz, 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 9'uncu maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında “*insan haklarının korunmasına, geliştirilmesine, ayrımcılığın önlenmesine ve ihlallerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmak*”, (b) bendi kapsamında “*insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele konularında kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunda duyarlılığı geliştirmek*”, (l) bendi kapsamında “*kamuoyunu bilgilendirmek, düzenli yıllık raporlar dışında, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamak*”, (m) bendi kapsamında ise “*insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele alanındaki uluslararası gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, alanındaki uluslararası kuruluşlarla ilgili mevzuat dâhilinde işbirliği yapmak*” görevlerini haizdir.

Bu itibarla, Kurul Üyelerimizden müteşekkil Komisyon koordinesinde, alanında uzman akademisyenlerin katkıları ile Suriye'de gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini ortaya koyan, bu suretle sorunun yerinde incelenmesi amacıyla yapılan saha çalışmaları ile uluslararası ve ulusal sorumluluğu ele alan “Suriye'de Beşşar Esed Rejimi Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları ve İnsalcıl Hukuk İhlalleri Raporu” hazırlanmıştır.

Raporumuz, 8 Aralık 2025 tarihinde Ankara Hakimevi'nde gerçekleştirilen "Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalleri: Suriye'de Savaş Suçlarının Belgelenmesi Paneli" ile kamuoyuna duyurulmuştur. Raporumuzun Türkçe, İngilizce ve Arapça versiyonları Kurumumuzun internet sayfasında (<https://www.tihek.gov.tr/suriyede-bessar-esed-rejimi-tarafindan-gerceklestirilen-insan-haklari-ve-insancil-hukuk-ihlalleri-raporu-yayimlandi>) yayımlanmış olup, ekte sunulan Raporumuzun tüm akademik birimlere dağıtımının sağlanması hususunda gereğini ve bilgilerini arz ederim.

Prof. Dr. Fahrettin ALTUN
Başkan

- Ek:
- 1- Suriyede Beşşar Esed Rejimi Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları ve İnsalcıl Hukuk İhlalleri Raporu (312 Sayfa)
 - 2- Suriyede Beşşar Esed Rejimi Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları ve İnsalcıl Hukuk İhlalleri Raporu İngilizce (316 Sayfa)
 - 3- Suriyede Beşşar Esed Rejimi Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları ve İnsalcıl Hukuk İhlalleri Raporu Arapça (330 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : 7GDP-79H3-8940

Belge Doğrulama Adresi : <https://ebyssorgu.tihek.gov.tr>

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : 7GDP-79H3-8940

Belge Doğrulama Adresi : <https://ebyssorgu.tihek.gov.tr>

Adres: Mithatpaşa Cad. No: 52 06420 Kızılay-ANKARA

Telefon No : 4227800 Fax No : 4227899

e-Posta : / Kep Adresi : tihek@hs01.kep.tr

İnternet Adresi : <http://www.tihek.gov.tr/>

Uluslararası İlişkiler ve Proje Birimi

Ayrıntılı Bilgi İçin:

Elif Feyza KAHRAMAN / İnsan Hakları ve

Eşitlik Uzmanı

Telefon No: 7800

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

**SURİYE'DE BEŞŞAR ESED REJİMİ TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN
İNSAN HAKLARI VE İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ**

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

**SURİYE’DE BEŞŞAR ESED REJİMİ TARAFINDAN
GERÇEKLEŞTİRİLEN İNSAN HAKLARI VE İNSANCIL
HUKUK İHLALLERİ İNCELEME RAPORU**

Ankara

2025

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

ISBN: 978-625-98544-8-9

**SURİYE’DE BEŞŞAR ESED REJİMİ TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN İNSAN
HAKLARI VE İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ İNCELEME RAPORU**

© 2025 TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU YAYINLARI

Bu raporun tüm hakları saklıdır ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna aittir.
Raporun hiçbir bölümü yayıncının izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden
üretilemez ve çoğaltılamaz.

Yayıncı Sertifika No / Publisher’s Certificate No: 45482

1. Baskı / Ankara, 2025

İletişim / Contact

Mithatpaşa Cad. No: 52
ÇANKAYA/ANKARA
T +90 312 422 78 00 | baskanlik@tihek.gov.tr

Baskı / Print

GİRİŞİM AJANS OFSET MATB. BAS. YAY. DAĞ. KIRT. GIDA İNŞ. EĞT. DAN.REK.BİL.MAK. SAN. VE TİC.LTD.ŞTİ
Matbaa Sertifika No: 47852

**SURİYE’DE BEŞŞAR ESED REJİMİ TARAFINDAN
GERÇEKLEŞTİRİLEN İNSAN HAKLARI VE İNSANCIL
HUKUK İHLALLERİ İNCELEME RAPORU**

Ankara
2025

Bu Raporun hazırlanmasına ilişkin faaliyetler;

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun 30 Aralık 2024 tarihli ve 2024/238 sayılı toplantısında alınan 2024/1317 sayılı karar ile oluşturulan "Suriye'de Beşşar Esed Rejimi Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları İhlallerinin İncelenmesi ve Raporlanması Komisyonu" tarafından yürütülmüş ve rapor aşağıda belirtilen Akademik Heyet tarafından yazılmıştır.

Komisyon

TİHEK II. Başkanı Muhammet Ecevit CARTİ

TİHEK Kurul Üyesi Dilek ERTÜRK

TİHEK Önceki Dönem Başkanı Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

TİHEK Önceki Dönem Kurul Üyesi İsmail AYAZ

TİHEK Önceki Dönem Kurul Üyesi Mehmet Emin GENÇ

Akademik Heyet

Doç. Dr. Muhammed Hüseyin MERCAN (Akademik Heyet Koordinatörü)

Doç. Dr. Ali Osman KARAOĞLU

Doç. Dr. Hakkı Hakan ERKİNER

Doç. Dr. Murat ASLAN

Doç. Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet İhsan ÖZDEMİR

Yerinde İnceleme Ziyaret Heyeti

TİHEK II. Başkanı
Muhammet Ecevit CARTİ (Halep-Şam)

TİHEK Kurul Üyesi
Dilek ERTÜRK (Halep-Şam)

Uluslararası İlişkiler ve Proje Birimi Koordinatörü
Salih GÜNAY (Halep-Şam)

TİHEK Önceki Dönem Başkan Müşaviri
Ayşegül TAŞKAPU DURAN (Halep-Şam)

İnsan Hakları ve Eşitlik (İHE) Uzmanı
Fırat POLAT (Halep-Şam)

İHE Uzman Yardımcısı
Muhammed Tarık ÜNALDI (Halep-Şam)

Doç. Dr. Muhammed Hüseyin MERCAN (Şam)

Doç. Dr. Murat ASLAN (Halep)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet İhsan ÖZDEMİR (Halep-Şam)

Suriyeli mağdurlar ile mülakatlar, İHE Uzman Yrd. Muhammed Tarık ÜNALDI tarafından gerçekleştirilmiştir.

Raporun hazırlanmasına ilişkin çalışmalar; Uluslararası İlişkiler ve Proje Birimi Koordinatörü Salih GÜNAY, TİHEK Önceki Dönem Başkan Müşaviri Ayşegül TAŞKAPU DURAN, İHE Uzmanı Fırat POLAT, İHE Uzmanı Sait CEYLAN, İHE Uzman Yrd. Ayşenur DEMİR, İHE Uzman Yrd. Betül VELİOĞLU ve İHE Uzman Yrd. Muhammed Tarık ÜNALDI tarafından yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

KISALT MALAR /6

TAKDİM / 8

GİRİŞ /10

Yasal Dayanak / 10

Amaç ve Kapsam / 10

Yöntem ve Kısıtlar / 14

1. SURİYE'DE ESED REJİMİNİN TARİHİ VE SİYASİ ARKA PLANI / 22

1.1. Suriye Tarihine Genel Bakış / 22

1.2. Baas Partisi'nin Kuruluşu ve Yükselişi / 26

1.3. Esed Rejiminin Tesisi ve Suriye'de Otoriterleşme / 30

1.4. Arap Dünyasında Halk Ayaklanmaları / 35

1.5. Suriye'de Ayaklanmalar, Rejimin Katliamları, İç Savaş ve Göç / 39

2. SURİYE'DE GERÇEKLEŞEN İNSAN HAKLARI VE İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ / 48

2.1. Sivil Ölümleri / 50

2.2. Sivil Altyapıya ve Kamusal Mülkiyete Yönelik Saldırıları / 54

Eğitim hakkı / 57

2.3. Yasaklı Silah Kullanımı (Varil, Misket Bombası, Kimyasal Saldırıları) / 59

2.4. Zorla Kaybetmeler ve Hürriyetin Keyfi Olarak Kısıtlanması / 64

2.5. İşkence ve Kötü Muameleler / 70

2.6. Yerinden Edilmeler (Sığınmacılar ve Ülke İçinde Yerinden Edilmişlerin Durumu) / 78

Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti / 84

2.7. Sağlık Personeli ve Medya Çalışanlarına Yönelik İnsan Hakları İhlalleri / 87

2.8. İnsani Yardım Sorunu / 90

2.9. Din ve İnanç Özgürlüğü / 95

102 / 3. SURİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNİN YERİNDE İNCELENMESİ

102 / 3.1. Sivillere Yönelik Yaygın İnsan Hakları İhlalleri

113 / 3.2. Yasaklı Silahların Kullanımı

119 / 3.3. Tutuklama, İşkence ve Kötü Muamele ile
Zorla Kaybetme

120 / Keyfî tutuklamalar ve yargısız infazlar

127 / İşkence ve kötü muamele

143 / Zorla kaybetme

152 / 4. ESED REJİMİNİN ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZEYDE SORUMLULUĞU

153 / 4.1. Uluslararası Ceza Sorumluluğu

154 / 4.1.1. Uluslararası Ceza Mahkemesi
Kapsamında Sorumluluk

160 / 4.1.2. Hibrit Mahkemeler Kurulması

163 / 4.2. Ulusal Ceza Sorumluluğu

164 / 4.2.1. Ulusal Düzeyde Evrensel
Yargılama Yetkisi Kapsamında Sorumluluk

164 / 4.2.2. Geçiş Dönemi Adaleti
Uygulamaları

168 / 4.2.3. Diğer Ülke Mahkemeleri Önünde
Ceza Yargılaması

178 / SONUÇ

183 / EK-1: SURİYE İÇ SAVAŞI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN KONUYA İLİŞKİN ÖNEMLİ KARARLARI

186 / BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye İç Savaşı
Sürecinde Aldığı Kararlar (2012-2020)

187 / BM Genel Kurulu'nun Suriye İç Savaşı
Sürecinde Aldığı Kararlar (2011-2023)

189 / EK-2: MAĞDURLAR İLE GERÇEKLEŞTİRİLEN GÖRÜŞMELER

293 / KAYNAKÇA

KISALTMALAR

AA	: Anadolu Ajansı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ATCA	: Alien Tort Claims Act
BM	: Birleşmiş Milletler
BMİHYK / OHCHR	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği / OHCHR
BMMYK / UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
CAT	: İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme / İşkenceye Karşı Sözleşme
CEDAW	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme
CERD	: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme
CIHL	: Uluslararası Teamüli İnsancıl Hukuk (ICRC'nin bir çalışması)
CPRD	: Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme
CRC	: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
DAEŞ	: Irak Şam İslam Devleti
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
E.T.	: Erişim Tarihi
FFM	: Fact-Finding Mission / Gerçeği Bulma Misyonu
GBM	: Geçici Barınma Merkezi
GCR2P	: Koruma Sorumluluğu Küresel Merkezi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HRC	: İnsan Hakları Konseyi
HRW	: Human Rights Watch / İnsan Hakları İzleme Örgütü
ICCPR	: Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
ICESCR	: Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

ICMP	: Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu
ICRC	: Uluslararası Kızılhaç Komitesi
IDP	: Internally Displaced Persons / Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler
IIIM	: BM Uluslararası Tarafsız ve Bağımsız Suriye Soruşturma Mekanizması
IIMP	: Kayıp Kişilere İlişkin Bağımsız Kurum
IIT	: Kimyasal Silah İlişkilendirme Ekibi
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı
JIM	: Ortak Soruşturma Mekanizması
m. / art.	: Madde
MS	: Milattan Sonra
OCHA	: BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi
OPCW	: Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü
PHR	: İnsan Hakları İçin Doktorlar
RCD	: Anayasal Demokratik Birlik (Tunus'ta bir parti)
s. / p.	: Sayfa
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SNHR	: Suriye İnsan Hakları Ağı
SOHR	: Suriye İnsan Hakları Gözlemevi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UNSMIS	: BM Gözetim Misyonu
UK	: Birleşik Krallık / United Kingdom
WB	: Dünya Bankası

TAKDİM

Prof. Dr. Fahrettin ALTUN

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

Dünyada yaşanan insani krizler, insan onurunun korunması için evrensel insan hakları normlarının ihdasını zorunlu kılmıştır. Savaşların yol açtığı yıkımlar ise bu hakların uluslararası düzeyde güvence altına alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1993 yılında kabul edilen Paris Prensipleri ile ulusal insan hakları kurumlarının görev ve yetkileri tanımlanmaktadır. Küresel konjonktürde, bu kurumların insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde temel aktörler haline geldiğine tanıklık etmekteyiz.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak, evrensel insan hakları normlarının ulusal düzeyde uygulanmasına, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınmasına ve işkence ile kötü muamelenin önlenmesine yönelik önemli görevler icra ediyoruz. Bu doğrultuda, insan hakları alanındaki uluslararası gelişmeleri düzenli olarak takip ediyor ve farklı tematik alanlarda raporlar hazırlıyoruz.

Bütün bu çalışmalar, bizlere günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında ağır ihlallerin devam ettiğini açıkça göstermektedir. Nitekim sivil halka yönelik sistematik ve yaygın insan hakları ihlallerinin yaşandığı ülkelerin arasında şüphesiz Suriye de yer almaktadır. 2011 yılında barışçıl bir şekilde başlayan olaylar, Beşşar Esed rejiminin saldırıları sonucunda iç savaşa dönüşmüştür.

Gelinen noktada Suriye, modern tarihin gördüğü en büyük insani krizlerden birine şahitlik etmiştir. Bu süre zarfında yüz binlerce masum insan hayatını kaybetmiş, 7,5 milyondan fazla sivil yerinden edilmiş, evlerini terk etmek zorunda kalan binlerce masum sivil kendilerine yuva ararken Akdeniz ve Ege sularında hayatını kaybetmiştir. Bunun yanında şehirler, mabetler, tarihi yapılar yıkılmış; ülke ise acımasız vekâlet savaşlarına sahne olmuştur.

Suriye'de rejim tarafından uygulanan ağır şiddet eylemleri, uluslararası insancıl hukuk gereği korunması gereken sivilleri hedef alarak ciddi bir insani krize yol açmıştır.

Uluslararası raporlarda kimyasal silah kullanımı, keyfî tutuklamalar, işkence, cinsel saldırılar, sivil yerleşimlerin bombalanması, sağlık kurumlarının hedef alınması gibi ağır ihlallerin ve savaş suçlarının sistematik biçimde işlendiği tespitlerine yer verilmiştir.

8 Aralık 2024'te Şam'ın, rejimin kontrolünden çıkmasıyla birlikte Baas Partisi'nin Suriye'deki 61 yıllık baskıcı iktidarı sona ermiştir. Devrimin ardından, Beşşar Esed ve rejim yetkililerinin işlediği insan hakları ihlallerinin uluslararası yargı mekanizmaları tarafından soruşturulması ve kovuşturulması, adaletin sağlanması açısından zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda, rejim tarafından gerçekleştirilen insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinin sistematik biçimde belgelenmesi büyük önem arz etmektedir.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu bünyesinde, Suriye'de Beşşar Esed rejimi tarafından işlenen insan hakları ihlallerini görünür kılmak ve adalet arayışına katkı sunmak amacıyla özel bir komisyon kurulmuştur.

Komisyonumuz, raporlama sürecinde; kamu kurumlarıyla doğrudan temas kurmuş, alanında uzman akademisyenlerin görüşlerine başvurmuş, saha ziyaretleriyle hak ihlallerini yerinde incelemiş ve mağdurların tanıklıklarını kayıt altına almıştır.

Derin bağlarımızın bulunduğu komşumuz Suriye'deki gelişmeler, Türkiye'nin insanî değerleri önceleyen dış politikasının tarihin doğru tarafında yer aldığını bir kez daha ortaya koymuştur.

Bu rapor ile yalnızca rakamları değil, yıkımların gerisindeki trajedileri ve insan hikâyelerini de uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk çerçevesinde kayıt altına almayı amaçlamaktayız.

Söz konusu raporun Suriye'deki barışın, istikrarın ve toprak bütünlüğünün korunması ile demokratik, çoğulcu, huzurlu ve müreffeh bir ülke inşa edilmesi sürecindeki hak ve adalet mücadelesine katkı sunmasını temenni ediyoruz.

Bu vesileyle, raporun hazırlanmasında bilgi ve birikimleriyle katkı sunan çok kıymetli Komisyon üyelerine, akademisyenlere ve emeği geçen tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Yasal Dayanak

İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması İçin Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkelerin (Paris Prensipleri) 3'üncü maddesinde Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının görevlerine ilişkin olarak “*Hükûmete, parlamentoya ve diğer ilgili bütün organlara, bunların talebi üzerine veya kendi inisiyatifleriyle, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirir, tavsiyelerde bulunur, öneriler ve raporlar sunar.*” hükmü bulunmaktadır.¹

20/04/2016 tarihli ve 29690 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nun 9’uncu maddesinin birinci fıkrasının (I) bendinde “*Kamuoyunu bilgilendirmek, düzenli yıllık raporlar dışında, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamak*” ve (m) bendinde “*İnsan hakları ve ayrımcılıkla mücadele alanındaki uluslararası gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, alanındaki uluslararası kuruluşlarla ilgili mevzuat dâhilinde işbirliği yapmak*” Kurumun görevleri arasında sayılmıştır.

Yukarıdaki düzenlemeler doğrultusunda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu’nun 30 Aralık 2024 tarihli ve 2024/238 sayılı toplantısında alınan 2024/1317 sayılı karar ile Suriye’de Beşşar Esed rejimi tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerine ilişkin bir tematik rapor hazırlanmak üzere komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir.

Amaç ve Kapsam

2011 yılı Ocak ayında Tunus ve Mısır’da gerçekleşen halk ayaklanmaları, modern Orta Doğu tarihinin en önemli kırılmalarından birinin yaşandığının habercisiydi. Uzun yıllardır iktidarda bulunan Zeynel Abidin bin Ali ve Muhammed Hüsnü Mübarek gibi isimlerin halkın iradesi karşısında direnç gösterememesi ve resmî otoritelerin devrim sürecindeki sessizliği, bölgede hızlı bir dönüşüm sürecinin kapısının aralandığı anlamına gelmekteydi. Özellikle Mısır’da Mübarek döneminin sona ermesi, Arap dünyasında büyük bir uyanışa yol açarak benzer yönetimlere karşı halkların harekete geçerek demokratik bir sistem talebiyle sokaklara dökülmesini beraberinde getirdi. Soğuk Savaş’ın siyasal ortamından yararlanarak kurulan ve Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrasında Amerika Birleşik

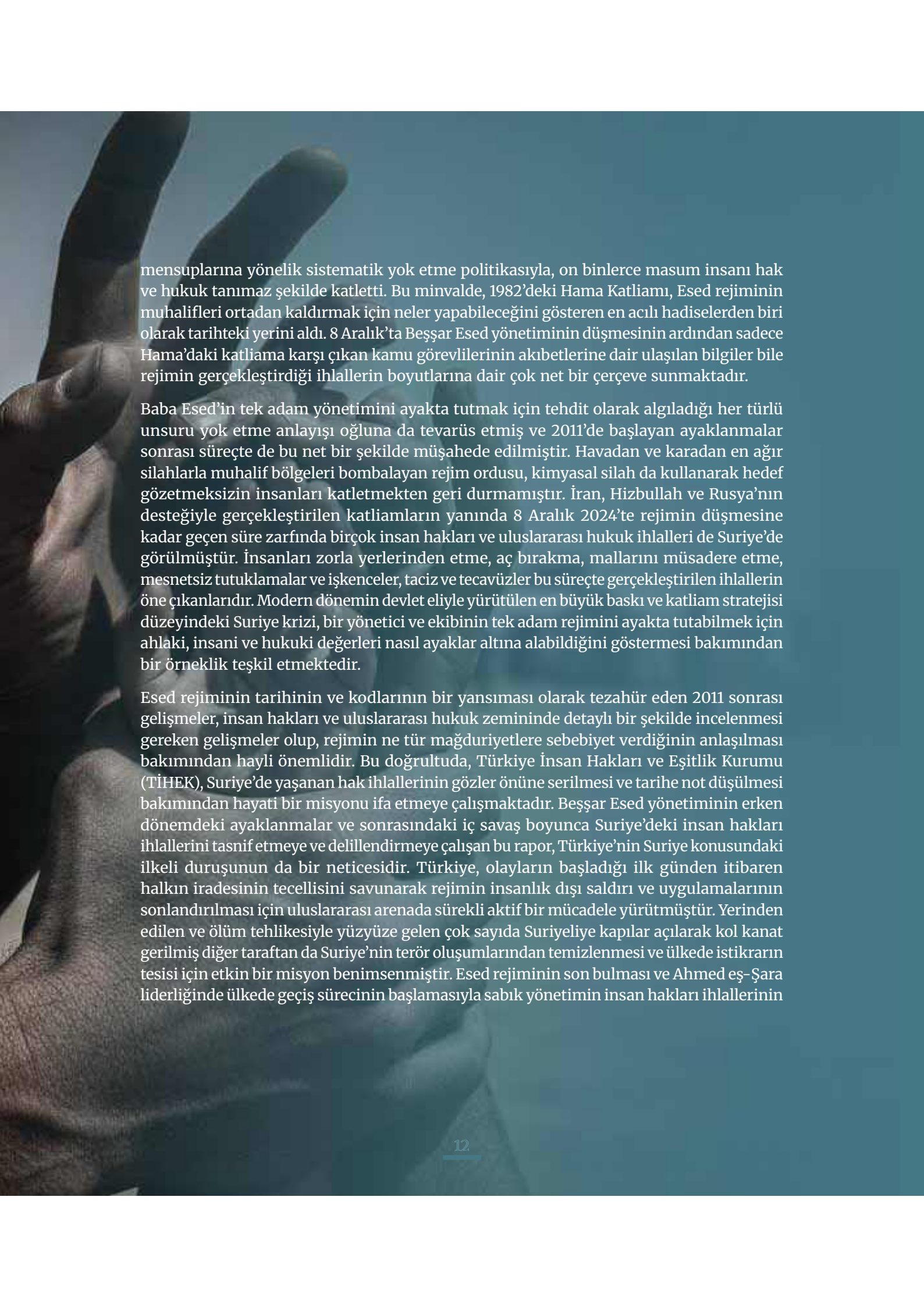
1 UN General Assembly, Principles Relating to the Status of National Institution, Resolution A/RES/48/134, 1993, m. 3.

Devletleri (ABD) hegemonyasını büyük oranda tanıyarak varlığını sürdüren otoriter rejimler, bu yeni süreçte eşi benzeri görülmemiş bir meydan okuma ile karşı karşıyaydı. Geçmişte bu yönetimlere karşı çok sayıda ayaklanma ve direniş gerçekleşse de bunlar büyük bir değişimi tetikleyici nitelikte olamamışlardı. Çoğunlukla tek bir siyasi ya da ideolojik yapının öncülüğünde gerçekleştirilen protestolar, kitleselleşemediği için güçlü merkezi yönetime sahip hükûmetler tarafından kısa sürede bastırılmıştı. 2011'deki ayaklanmaları öncekilerden farklı, güçlü ve etkili kılan en önemli faktör toplumun tüm kesimlerinin ortak bir değer etrafında buluşarak baskıcı rejimlere karşı ciddi bir aksiyon almasıydı.

Orta Doğu'da tezahür eden değişim arzusunun en önemli duraklarından biri olan Suriye'de ise rejimin protestoculara karşı sert müdahalesi ve gerçekleştirdiği katliamlar nedeniyle süreç beklentilerin tersi bir yönde gelişti. Halkın demokratikleşme talepleri karşısında rejimin kendi varlığını devam ettirmek için başvurduğu yöntemler, insanlık tarihinin en büyük acılarından birinin yaşanmasına yol açtı. Yüz binlerce insan 2011 Mart'ından itibaren hava bombardımanları, kimyasal silahlar ve işkencelerle katledilirken aynı zamanda milyonlarca Suriyeli de göç etmek zorunda kaldı. Rusya ve İran'ın Şam yönetimine açık desteği, ABD ve bazı Avrupalı devletlerin bölgedeki siyasal dengelerden ötürü rejimin değişmesi yönünde gerçek bir irade sergilememesi, ülkede yaşanan acıları daha da derinleştirdi. Uluslararası toplumun eylemsizliğinden istifade eden Beşşar Esed yönetimi, her türlü hak ve hukuk ihlali yoluyla, rejimin geleceğini garanti altına almak için kendi insanını yok etmekten ve kendi ülkesini tahrip etmekten imtina etmedi.

Suriye'deki rejimin geleneksel kodları, ayaklanmaların akabinde devlet eliyle gerçekleştirilen terörün arka planına dair önemli ipuçları vermektedir. 8 Mart 1963 tarihinde Baasçı elitlerin darbe yoluyla ülke yönetimini ele geçirmesinin ardından Suriye siyasal hayatında radikal bir dönüşüm gerçekleşti. Suriye'de çoğulcu ve demokratik bir yönetimin kurulma imkânını ortadan kaldıran bu gelişme, Baas üyesi Nusayri azınlığa mensup ordu mensuplarının siyasal alandaki etkisini kısa sürede artırmasıyla yeni bir sürece evrildi. 1966'da parti içi bir darbeyle yönetimi ele geçiren Nusayri Baasçı generaller, baskıcı bir azınlık yönetiminin temellerini attılar. Bu süreç, 1970 Kasım'ında ise bölgenin en güçlü otoriter rejimlerinden birinin kurulduğu yeni bir aşamaya geçişle sonuçlandı.

Hafız Esed, Suriye'de hiçbir muhalif oluşuma yaşam hakkı tanımayan bir anlayışı hâkim kıldı. 1973 Anayasası ile iktidarını pekiştiren Esed, çoğunluğu Nusayrilerden müteşekkil güvenlik bürokrasisiyle, rejime yönelik her türlü muhalif oluşum ya da girişimi bertaraf etmek için katı bir strateji izledi. İlk olarak kendisine tabi olmayan sol grupları baskılayan Esed, ardından liberalleri ve son olarak da muhafazakârları/mütedeyyinleri hedef alarak iktidarının ilk on yılında çok sayıda katliam gerçekleştirdi. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren uyguladığı Müslüman Kardeşler Teşkilatı (İhvan-ı Müslimin)

mensuplarına yönelik sistematik yok etme politikasıyla, on binlerce masum insanı hak ve hukuk tanımaz şekilde katletti. Bu minvalde, 1982'deki Hama Katliamı, Esed rejiminin muhalifleri ortadan kaldırmak için neler yapabileceğini gösteren en acılı hadiselerden biri olarak tarihteki yerini aldı. 8 Aralık'ta Beşşar Esed yönetiminin düşmesinin ardından sadece Hama'daki katliama karşı çıkan kamu görevlilerinin akıbetlerine dair ulaşılan bilgiler bile rejimin gerçekleştirdiği ihlallerin boyutlarına dair çok net bir çerçeve sunmaktadır.

Baba Esed'in tek adam yönetimini ayakta tutmak için tehdit olarak algıladığı her türlü unsuru yok etme anlayışı oğluna da tevarüs etmiş ve 2011'de başlayan ayaklanmalar sonrası süreçte de bu net bir şekilde müşahade edilmiştir. Havadan ve karadan en ağır silahlarla muhalif bölgeleri bombalayan rejim ordusu, kimyasal silah da kullanarak hedef gözetmeksizin insanları katletmekten geri durmamıştır. İran, Hizbullah ve Rusya'nın desteğiyle gerçekleştirilen katliamların yanında 8 Aralık 2024'te rejimin düşmesine kadar geçen süre zarfında birçok insan hakları ve uluslararası hukuk ihlalleri de Suriye'de görülmüştür. İnsanları zorla yerlerinden etme, aç bırakma, mallarını müsadere etme, mesnetsiz tutuklamalar ve işkenceler, taciz ve tecavüzler bu süreçte gerçekleştirilen ihlallerin öne çıkanlarıdır. Modern dönemin devlet eliyle yürütülen en büyük baskı ve katliam stratejisi düzeyindeki Suriye krizi, bir yönetici ve ekibinin tek adam rejimini ayakta tutabilmek için ahlaki, insani ve hukuki değerleri nasıl ayaklar altına alabildiğini göstermesi bakımından bir örneklik teşkil etmektedir.

Esed rejiminin tarihinin ve kodlarının bir yansıması olarak tezahür eden 2011 sonrası gelişmeler, insan hakları ve uluslararası hukuk zemininde detaylı bir şekilde incelenmesi gereken gelişmeler olup, rejimin ne tür mağduriyetlere sebebiyet verdiğinin anlaşılması bakımından hayli önemlidir. Bu doğrultuda, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), Suriye'de yaşanan hak ihlallerinin gözler önüne serilmesi ve tarihe not düşülmesi bakımından hayati bir misyonu ifa etmeye çalışmaktadır. Beşşar Esed yönetiminin erken dönemdeki ayaklanmalar ve sonrasındaki iç savaş boyunca Suriye'deki insan hakları ihlallerini tasnif etmeye ve delillendirmeye çalışan bu rapor, Türkiye'nin Suriye konusundaki ilkeli duruşunun da bir neticesidir. Türkiye, olayların başladığı ilk günden itibaren halkın iradesinin tecellisini savunarak rejimin insanlık dışı saldırı ve uygulamalarının sonlandırılması için uluslararası arenada sürekli aktif bir mücadele yürütmüştür. Yerinden edilen ve ölüm tehlikesiyle yüzyüze gelen çok sayıda Suriyeliye kapılar açılarak kol kanat gerilmiş diğer taraftan da Suriye'nin terör oluşumlarından temizlenmesi ve ülkede istikrarın tesisi için etkin bir misyon benimsenmiştir. Esed rejiminin son bulması ve Ahmed eş-Şara liderliğinde ülkede geçiş sürecinin başlamasıyla sabık yönetimin insan hakları ihlallerinin

uluslararası camiaya anlatılması ve güçlü bir şekilde delillendirilmesi gerekli hâle gelmiştir. Bu çerçevede TİHEK tarafından, Suriye'nin tarihî bir dönemden geçtiği bu sürece bizzat şahitlik etmek, Suriye halkının onurlu mücadelesine destek vermek ve Suriyelilerin acısını bir nebze dindirmek gayesiyle Esed rejiminin yaptığı ihlalleri ortaya koymak amacıyla mevcut rapor hazırlanmıştır.

Dört ana bölümden oluşan raporun ilk bölümünde, modern Suriye tarihine dair genel bir çerçeve sunulmakta ve Baas Partisi'nin yükselişine ortam hazırlayan dinamikler ele alınmaktadır. Ardından Hafız Esed iktidarının nasıl tesis edildiği ve oğul Beşşar Esed'in babasının yolundan giderek rejimin muhafazası amacıyla tek adam yönetimini korumak için neler yaptığı gösterilmektedir. Bu kısımda Arap dünyasındaki ayaklanmaların oluşturduğu motivasyonun Suriye'deki yansımaları ve rejimin demokratikleşme taleplerine yönelik kötü politikalarının sebepleri de genel hatlarıyla anlatılmaktadır.

Raporun ikinci bölümünde, Suriye'de gerçekleşen insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu kısımda sivillere yönelik ihlallerle birlikte altyapının yok edilmesi, yasaklı silahların kullanımı ve zorla kaybetmeler örneklerle ve hukuki bir perspektifle anlatılmaktadır. İlgili bölümde işkence, yargısız infaz, yerinden edilme, insani yardımların engellenmesi gibi sivillere yönelik diğer ihlal başlıkları da kapsamlı bir şekilde aktarılmaktadır.

Raporun üçüncü bölümünde, Suriye'de gerçekleştirilen ihlallerin daha net ve birincil kaynaklar üzerinden anlatılabilmesi için doğrudan gözlem ve tanıklıklara yer verilmektedir. Saha çalışması esnasında siyasal elitlerle yapılan görüşmelerden yapılan atıflar ilgili kişilerin isimleri belirtilerek aktarılmıştır. Bununla birlikte mağdur ve tanıklarla yapılan görüşmelerde ise doğrudan isimlerin kullanılmaması tercih edilmiştir. Görüşme öncesi bu kişilerin rızası alınmasına rağmen yaşanabilecek güvenlik riskleri ve maruz kalınan durumların oluşturabileceği travmalardan ötürü isimlerin kodlanarak verilmesi kararlaştırılmıştır.

Suriye'deki insan hakları ihlallerini gözler önüne seren raporun son bölümünde ise Esed rejiminin uluslararası ve ulusal düzeydeki sorumluluğuna odaklanılmaktadır. Bu çerçevede rejimin Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) düzeyindeki sorumluluğu ve yargılama mekanizması ilgili kısımda detaylı bir şekilde tartışılmaktadır. Ayrıca, raporun bu son bölümünde ulusal ceza sorumluluğu kapsamında evrensel yargılama yetkisi kapsamında sorumluluk, geçiş döneminin adalet uygulamaları ve diğer ülke mahkemeleri önünde ceza yargılaması hususları da kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Son olarak BM üyesi devletler ile Suriye yönetimine yönelik çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Yöntem ve Kısıtlar

Raporun akademik ve hukuki açıdan güçlü bir zemine oturtulması için yazım sürecinde azami hassasiyet gösterildiği gibi aynı zamanda yapılan üç saha ziyaretiyle de birincil kaynaklara erişim hususunda önemli bir avantaj sağlanmıştır.

Bu kapsamda ilk saha çalışması 20-21 Ocak 2025 tarihlerinde Gaziantep'te gerçekleştirilmiştir. Ziyaret çerçevesinde Sivil Hukuk Derneği (Sednaya Hapishanesi'ndeki Tutuklular ve Kayıp Kişiler Derneği) yetkilileri ile görüşülmüş ve kentte ikamet eden mağdurların ihlallere dair tanıklıkları dinlenmiştir.

5-7 Şubat 2025 tarihleri arasında Halep ve İdlib merkezli ziyaretler yapılmıştır. Bu çerçevede 5 Şubat 2025 tarihinde heyetimiz tarafından Azez'de bulunan 3 düzensiz kamp ile 2 düzenli kampa ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaretler çerçevesinde kamplarda gözlemlerde bulunulmuş ve zorla yerinden edilmiş kişiler ile mülakatlar yapılmıştır.

6 Şubat 2025 tarihinde Halep Başsavcısı Cuma Hüseyin el-Ahmed rehberliğinde Halep'te bulunan ve 16 bin kişinin gömülü olduğu tahmin edilen Han Asel toplu mezarı ziyaret edilmiştir. Ziyaret kapsamında toplu mezarda incelemelerde bulunulmuş ve fotoğraflama yapılmıştır.

7 Şubat 2025 tarihinde ise heyetimiz tarafından İdlib'e bağlı Han Şeyhun ve Maaret el-Numan ile Halep'e bağlı Hraytan kentlerine ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Kentlere yapılan ziyaretlerde rejim tarafından gerçekleştirilen yıkım fotoğraflanmış, mağdurlar ve yetkililer ile görüşmeler yapılmıştır.

Ziyaretler esnasında yerel yönetici ve siyasal elitlerle de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 5 Şubat 2025 tarihinde Halep'e bağlı Azez kentinde Azez Eski Emniyet Müdürü Ahmet Zeydan ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Söz konusu görüşme kapsamında Kurumumuz ve çalışması sürdürülen rapor hakkında bilgiler verilmiş, Esed rejiminin bölgede neden olduğu insan hakları ihlalleri hakkında Ahmet Zeydan'ın bilgisine başvurulmuştur.

Aynı gün Suriye'nin Halep iline bağlı Azez kentinde Azez Yerel Meclisi Başkanı Muhammed Hamdan Yusuf ile de bir görüşme gerçekleştirilmiş, yapılan görüşmede Kurumumuz ve çalışması sürdürülen rapor hakkında

bilgiler verilmiştir. Rapor hazırlıkları kapsamında Esed rejiminin bölgede neden olduğu insan hakları ihlalleri ile Meclisin çalışmaları hakkında bilgi alınmıştır.

6 Şubat 2025 tarihinde Halep Adliye Reisi Ahmet Abdülrahman Muceri el-Muhammed ziyaret edilmiştir. Ziyarete Esed rejimi tarafından işkenceye maruz kalan, zorla kaybetmeler ile mülklerine el konulan kişiler hakkında bilgi edinilmiş ve ilerleyen dönemde hak ihlallerinin araştırılmasına yönelik daha geniş kapsamlı çalışmaların yapılacağı bilgisi paylaşılmıştır.

Heyetimiz tarafından yine 6 Şubat 2025 tarihinde Halep Başkonsolosu Hakan Cengiz'e bir ziyaret gerçekleştirilmiş ve Halep şehrindeki güncel duruma ilişkin bilgi edinilmiştir.

Son olarak ise 21-28 Şubat 2025 tarihleri arasında Şam merkezli bir saha ziyareti düzenlenmiştir. Bu ziyaret esnasında başkent Şam'ın yanı sıra Rif Şam, Humus ve Hama illerine de gidilmiştir. Saha ziyaretlerinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu üyelerinin yanı sıra TİHEK uzmanları ve rapor yazımında görev alan akademik heyetten isimler de hazır bulunmuştur. Saha çalışması esnasında etkin gözlemler yapabilmek için olabildiğince fazla bölgeye gidilmiş, başta Sednaya Hapishanesi olmak üzere rejimin ihlal gerçekleştirdiği sembolik mekânlar özellikle ziyaret edilmiştir. Tespit edilen toplu mezar bölgelerine de gidilerek buralar kayıt altına alınmıştır.

Bu kapsamda, 24 Şubat 2025 tarihinde Suriye'nin Doğu Guta bölgesindeki Duma kentine bir ziyarette bulunulmuştur. Ziyarete; yoğun bombalamalara, abluka ve kimyasal silah saldırısına maruz kalan Duma kentinde incelemelerde bulunulmuştur. Kentte kimyasal silah saldırısı sırasında olaylara ilk müdahale eden kişiler ve kimyasal silah saldırısı mağduru kişilerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kimyasal silah kullanımına şahit olan tanıklardan bilgi alınmıştır. Heyet, abluka sırasında bölgedeki halk tarafından kullanılan yer altı tünellerinde de incelemelerde bulunulmuştur. Yine 24 Şubat 2025 tarihinde Şam'ın banliyölerinde bulunan Cobar ve Hayyal Asel ilçeleri ziyaret edilmiştir. Ziyaretlerde çatışmalar ve bombardımanlar nedeniyle insansızlaştırılan bölgelerde incelemelerde bulunulmuştur. İlçelerin bombardımanlar nedeniyle büyük bir yıkım yaşadığı gözlemlenerek fotoğraflamalar yapılmıştır.

25 Şubat 2025 tarihinde ise Şam yakınında bulunan Sednaya Hapishanesi ziyaret edilerek uzun süre orada kalan mağdurlar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ziyaret kapsamında Sednaya Hapishanesi'ndeki koşullar detaylı bir şekilde incelenmiş ve mağdurlar tarafından Esed rejiminin kullandığı insanlık dışı işkence yöntemleri anlatılmıştır. Ayrıca Esed rejimi tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerine ilişkin deliller yerinde gözlemlenmiştir. 25 Şubat 2025 tarihinde ziyaret edilen mekânlardan bir diğeri de Şam'da bulunan Yermuk Filistin Mülteci Kampı olmuştur. Ziyaret kapsamında kamptaki yaşam koşulları detaylı bir şekilde incelenmiş ve zorla yerinden edilen mağdurlar ile bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

26 Şubat 2025 tarihinde, Humus'ta bulunan Al Balouna Hapishanesi ziyaret edilerek incelemelerde bulunulmuştur. Söz konusu ziyarette, hapishanedeki koşullar detaylı bir şekilde incelenmiş ve yetkililerle görüşmeler gerçekleştirilerek hapishaneyle ilgili bilgiler edinilmiştir. Yine 26 Şubat 2025 tarihinde Suriye'nin Humus kent merkezine bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Heyet tarafından gerçekleştirilen ziyarette, çatışmalar ve bombardımanlar nedeniyle zarar gören halk ve bölge hakkında bilgiler edinilmiş ve Esed rejimi tarafından bölgede binlerce evin yerle bir edildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca kentte yaşanan yıkıma ilişkin fotoğraflama yapılmış ve bombardımanlar nedeniyle zarar gören mağdurlar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Ziyaretler esnasında Suriye'nin yeni yönetimi tarafından atanan üst düzey yöneticiler ve bürokratlar ile bir araya gelinmiştir. Bu çerçevede 23 Şubat 2025 tarihinde Suriye'de kurulan yeni hükûmetin İçişleri Bakanı Ali Keda ve Adalet Bakanı Şadi el-Veyisi ile Suriye Sivil Savunma Başkanlığı (Beyaz Baretliler) Başkanı Raid Salih ve Başkan Yardımcısı Munir Mustafa ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Burhan Köroğlu ile de bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Söz konusu görüşmelerde Kurumumuz ve rapor çalışması hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca rapor hazırlıkları kapsamında Esed rejiminin bölgede neden olduğu insan hakları ihlalleri, rejim tarafından işlenen suçlar, zorla yerinden edilmiş kişiler, Suriye'de bulunan toplu mezarlar ile kimyasal silah kullanımı başta olmak üzere Esed rejiminin bölgede neden olduğu insan hakları ihlallerine ve Suriye'nin yeniden inşası kapsamında gerçekleştirilen çalışmalara ilişkin bilgiler edinilmiştir.

*TİHEK Heyetinin Şam Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Burhan Köroğlu'nu Ziyaretinden.
Fotoğraf: TİHEK, 2025.*

*TİHEK Heyetinin İçişleri Bakanı Ali Keda'yı Ziyaretinden.
Fotoğraf: TİHEK, 2025.*

*TİHEK Heyetinin Adalet Bakanı Şadi el-Veysi'yi Ziyaretinden.
Fotoğraf: TİHEK, 2025.*

*TİHEK Heyetinin Sivil Savunma Başkanlığı (Beyaz Baretililer) Başkanı Raid Salih'i Ziyaretinden.
Fotoğraf: TİHEK, 2025.*

24 Şubat 2025 tarihinde ise Suriye Rif Dimeşk Valisi Amir el-Şeyh'e bir ziyarette bulunulmuştur. Ziyarette, çatışmalar ve bombardımanlar nedeniyle zarar gören halk ve bölge hakkında bilgiler edinilmiştir. Bu kapsamda bölgedeki yerleşim alanlarının Esed rejimi tarafından bombardımanlarla yerle bir edildiği, sağlam kalan yapılara rejim askerleri tarafından el konularak halkın zorla yerinden edildiği bilgisi aktarılmıştır.

Şubat 2025 içerisinde Suriye'de gerçekleştirilen saha çalışmaları güvenliğin tam anlamıyla sağlanamadığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Aralık 2024'te gerçekleştirilen devrimin üzerinden henüz 2 ay geçmişken ziyaretler riskli bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmalarının gerçekleştirildiği dönemde ülkenin farklı bölgelerinde faaliyet gösteren silahlı aktörlerin varlığı, güvenlik risklerini daha da artırmıştır. Halep ilinde PYD/YPG terör örgütünün varlığını sürdürmesi nedeniyle ziyaretler, güvenlik riskleri altında gerçekleştirilmiştir. Humus ve Hama illerinde devrik Esed rejiminin silahlı destekçilerinin bulunması nedeniyle güvenlik riskleri olabileceğinden bazı bölgelere gidilememiştir. Aynı zamanda havanın kararması ile güvenlik tehlikesinin artması sebebiyle ziyaretler erken saatlerde tamamlanmak durumunda kalmıştır. Kaldı ki saha çalışmalarının tamamlanmasının ardından Lazkiye ve Tartus illerinde başlayan şiddetli çatışmalar kısa sürede diğer kentlere de yayılmış; bu gelişmeler, 8 Aralık sonrası erken dönemde Suriye'nin içinde bulunduğu kırılgan güvenlik ortamını daha da görünür kılmıştır.

Saha çalışmalarında mağdurlar ve devlet yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirilerek rapora katkı sağlayacak verilerin toplanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu görüşmeler doğrudan gözlemlerle de desteklenmiştir. Görüşmeler iki ana grupta yer alan kişiler ile gerçekleştirilmiştir. Bu iki ana grup: insan hakları ihlallerine doğrudan maruz kalan mağdurlar ve Suriye'de insan hakları alanında çeşitli düzeylerde aktif olarak çalışan Suriyeli yönetici ve bürokratlardır.

Görüşmelerde, özellikle sivillere yönelik yaygın insan hakları ihlalleri, yasaklı silahların kullanımı, tutuklama, işkence ve kötü muamele ile zorla kaybetme konuları ön plana çıkmıştır. Toplamda 30 mağdurla yapılan görüşmeler, ihlallerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl bir yıkıma neden olduğunu ortaya koymak açısından anlamlı veriler sunmuştur.

I.

SURİYE'DE ESED REJİMİNİN TARİHİ VE SİYASİ ARKA PLANI

Suriye Tarihine Genel Bakış

Baas Partisi'nin Kuruluşu ve Yükselişi

Esed Rejiminin Tesisi ve Suriye'de Otoriterleşme

Arap Dünyasında Halk Ayaklanmaları

Suriye'de Ayaklanmalar, Rejimin Katliamları,
İç Savaş ve Göç

1. SURİYE’DE ESED REJİMİNİN TARİHİ VE SİYASİ ARKA PLANI

Orta Doğu’nun jeopolitik önemi, tarih boyunca birçok küresel gücün dikkatini bu coğrafyaya yöneltmesine neden olmuştur. Bu bölgenin merkezinde yer alan Suriye, tarih boyunca değişen siyasal yapıları, farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan toplumsal çeşitliliği ve hukuki yapısının dönüşümü ile dikkat çeken bir ülke konumundadır. Modern devletleşme süreci 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla başlamış ve 2011 yılına kadar otoriter yönetim yapısının egemen olduğu bir çerçevede devam etmiştir. Ancak Suriye tarihine hızlı bir bakış sonraki dönemleri anlamak açısından faydalı olacaktır.

1.1. Suriye Tarihine Genel Bakış

Dinî kaynaklarda “Bilad-ı Şam” olarak bilinen bu coğrafya, inanışa göre, Melhame-i Kübra Şam şeklinde nitelendirilen büyük savaşın cereyan alanıdır.² Batı medeniyetinin Armageddon olarak tanımladığı bu savaş, dinî yorumlara göre, kıyametin habercisidir. Öte yandan savaşın cereyan edeceği alanda sadece Suriye olmayıp, Filistin, Lübnan ve Ürdün de yer almaktadır. Böyle bir inanç doğal olarak bölgenin farklı dinî ve mezhebî ilgiye konu olmasına yol açmıştır.³

Emeviler tarafından 634 yılında fethedilmesiyle Halifeliğin merkezi hâline gelen Suriye, Abbasilerin 750 yılında Emevileri mağlup etmesiyle odak noktası olma niteliğini Bağdat’a kaptırmıştır. Şam ve Bağdat ekollerinin rekabeti devam ederken Haçlı Seferleri 1175 yılında Selahaddin Eyyübi’nin liderliğiyle karşılanmış, kısa bir Moğol istilası sonrasında bölge Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Mısır’daki Türkmen Memlûklerin hâkimiyeti sonrasında Timurlenk’in akınlarını da yaşayan Suriye 1516 yılında Osmanlı toprağı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Suriye; Şam, Halep ve Humus gibi vilayetlere bölünmüş, imparatorluğun taşra idaresine tabi bir yapıda yönetilmiştir. Bu dönemde Suriye toprakları, farklı etnik ve dinî grupların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir toplumsal dokuya sahip olmuştur. Sünni Araplar, Şiiler, Hristiyanlar, Dürziler ve Kürtler gibi farklı gruplar, geleneksel Osmanlı millet sistemi çerçevesinde kendi iç dinamikleriyle idari özerklik kapsamında yaşamışlardır.

² Abdulkadir Şen, *Yüzyılın En Uzun Tiyatrosu: Tüm Yönleriyle Suriye Devrimi 2011-2016*, 1. Baskı, Yapı-Bozum Yayınları, İstanbul, 2016, s. 32.
³ Şen, a.g.e., s. 33.

Belirtilen idari özerklik; dinî, mezhebî ve etnik çeşitliliğe uygun şekilde çok kültürlülük esas alınarak kurgulanmış, Osmanlılar Suriyeli farklı grupların inanç ve kimliklerine karışmamıştır. Verimli toprakları ve tarımsal üretimi nedeniyle Suriye, ticaretin serbestçe yürütüldüğü ve kendi zenginliğini üreten bir vilayet olmuştur. Bu çerçevede ekonomik olarak Osmanlı döneminde Suriye, Akdeniz limanları üzerinden uluslararası ticarette önemli bir yere sahip olmuş, Şam ve Halep gibi kentler, ticaret yollarının kavşak noktası olarak kültürel ve ekonomik canlılığını sürdürmüştür.

Suriyeliler; Şam, Kahire, Halep ve İstanbul gibi şehir merkezleriyle bağlarını muhafaza ederken Osmanlıların devlet hiyerarşisinde görevler de alabilmiştir. Bu durum, Suriye'nin Osmanlı idari ve toplumsal düzeniyle daha bütünleşik bir ilişki geliştirmesine zemin hazırlamıştır. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme politikaları ile birlikte, Suriye'de de toplumsal yapıda modernleşme ve merkezîyetçilik eğilimleri belirginleşmiştir.

Osmanlı döneminde Hamidiye Çarşısı'ndan bir kare, Şam 1900'ler.

Fransa’da eğitim gören Arapların, Jön Türkler gibi, özgürlükçü fikir akımlarına kapılmasıyla Arap milliyetçiliği güçlenmiştir. Osmanlılık ile Arap vatan kavramı arasına sıkışan elit, zamanla Birinci Dünya Savaşı’nın İngiliz ve Fransız kışkırtıcılığı sonrasında Arap milliyetçiliğine daha fazla sarılmıştır. Diğer bir ifadeyle ‘zamanın ruhuna’ ayak uydurmuştur. Öte yandan Hristiyan Suriyelilerin dil üzerinden teşvik ettiği “Arap milliyetçiliği”, Mekke Şerifi Hüseyin’in Mısır’daki İngiliz Büyükelçisi McMahon ile mektuplaşması sonrasında yeni bir evreye geçmeye başlamıştır. Kendine Halifelik payesini uygun gören, oğulları Abdullah ile Faysal’ı sırasıyla Ürdün ve Suriye Kralı olarak atamak isteyen Hüseyin, İngiliz ve Fransızların oyununu görememiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorlukların çöküşüyle birlikte, Suriye yeni bir siyasi düzenin şekillenmeye başladığı bir sürece girmiştir. 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması uyarınca İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan Arap topraklarını kendi nüfuz alanlarına bölme kararı almışlardır. Bu anlaşmaya göre Suriye ve Lübnan, Fransa’ya bırakılmış; bu durum Arap milliyetçiliği fikrinin filizlenmesine zemin hazırlamıştır.⁴ Dil milliyetçiliği ile başlayan ve Avrupa’dan ithal edilen milliyetçilik ideolojisine yönelen toplum, o dönemde Suriye milliyetçiliği yerine Arap milliyetçiliğinin konusu olmuştur.⁵ Esasen bu husus günümüz Suriye kimliği ile yüzyılın başındaki Suriyelilik arasındaki ana farklardan birisidir.

1918’de Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesiyle, Mekke Şerifi Hüseyin’in oğlu Faysal’a tahsis ettiği Suriye’de geçici bir Arap hükûmeti kurulmuş, ancak 1920 San Remo Konferansı’nda Milletler Cemiyeti tarafından Fransa’nın mandater yönetimi onaylanmıştır. Fransızlar, idari yapıyı dinî ve etnik temeller üzerinden bölerek, Suriye’yi altı bağımsız birime ayırmıştır.⁶ Bu yapay bölünme, Suriye’nin ulusal bir kimlik geliştirme sürecini geciktirmiştir. İngilizler ile Fransızların uzlaşısı ile Suriye’nin kaderi Fransızlara teslim edilmiştir.

Osmanlı döneminde Şam sokakları, 1905.

4 Philip Shukry Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, 1. Baskı, Princeton: Princeton University Press, 1987.

5 Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A Study in Post-War Arab Politics, 1945-1958*, 1. Baskı, Yale University Press, New Haven, 1987.

6 Khoury, a.g.e.

İngilizlerin Ürdün ve Filistin üzerinde tesis ettiği manda yönetimi ile Irak ve İran petrollerini Akdeniz'e aktarma ve Hindistan ile doğrudan bağlantı kurma projesi hayal edilmiştir. Böyle bir siyaset Ürdün ve Suriye arasındaki ayrılığın kalıcı hale gelmesine ve Fransızların Suriye'yi Mârûniler lehine Lübnan'dan ayırarak günümüze yansıyacak kültürel ve siyasi yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Ayrıca Faysal'ın Yahudi göçlerine, Krallığının tescili karşılığında, 'kalpten bir hoş geldin' vaadi Filistin sorununun doğmasına ve günümüze bakiye olarak kalmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler sonrasında, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi sözde Arap milliyetçiliği üzerinden hamasi söylemler ile ulus-devlet sınırları dâhilinde şekillenen kimlik ve siyasi kompozisyon filizlenmeye başlamıştır.⁷ İkinci Dünya Savaşı öncesinde Fransız sömürgeciliğine tepki olarak Alman sempaticizmi artarken, harp sonrasında Fransızların güçten düşmesi nedeniyle bağımsızlık süreci başlamıştır.

Fransız mandası altındaki Suriye'de bağımsızlık düşüncesi, toplumun farklı kesimleri tarafından farklı ideolojik temellerde sahiplenilmiş ve bu durum çok boyutlu bir ulusal hareketin doğmasına neden olmuştur. 1925-1927 yıllarında yaşanan Büyük Suriye İsyanı, manda rejimine karşı kitlesel bir başkaldırı olarak kayıtlara geçmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından Fransa, yönetsel reformlar yapmış ancak bağımsızlık taleplerine ciddi bir karşılık vermemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransa'nın bölgeden çekilmek zorunda kalmasıyla 17 Nisan 1946'da Suriye bağımsız bir devlet hâline gelmiştir. Ancak bağımsızlık sonrası dönemde siyasal istikrar sağlanamamış, ordu sürekli olarak siyasete müdahale etmiş ve Suriye 1949'dan itibaren bir darbe geleneğine mahkûm olmuştur. Şam'daki güç mücadelesi ve Sovyetler Birliği-ABD rekabetinden kaynaklanan kampaşma sonrasında darbe sıklığı artmış, etnik ve mezhebî çeşitlilik bir zenginlik yerine rekabet unsuru hâline dönüşmüştür. Suriyeli üst kimliği geri plana itilirken mezhebî ve etnik alt kimlikler başat hale gelmiş ve orduya hâkim olan kimlik darbeler yoluyla devleti kontrol altına almaya çalışmıştır.⁸

Diğer Arap devletlerinde olduğu gibi kolonyalizme karşı, Arap milliyetçiliği fikrinin 1950'li yıllarda yayılmasıyla birlikte Suriye'de Baas Partisi, siyasetin en güçlü unsuru hâline gelmiştir.⁹ 1963'te gerçekleşen darbe ile Baas Partisi iktidarı ele geçirmiş, sosyalist ekonomi politikaları, merkezîyetçi bir devlet yapısı ve güçlü bir güvenlik aygıtı oluşturulmuştur.

Bu dönemde siyasal muhalefet bastırılmış, olağanüstü hâl uygulamaları sürekli hale gelmiş ve ifade özgürlüğü gibi temel haklar ciddi biçimde sınırlandırılmıştır. Baas rejimi, devlet-toplum ilişkisini tamamen hiyerarşik ve baskıcı bir çerçevede yeniden inşa etmiştir. Geçmiş

7 Alan George, Syria: Neither Bread nor Freedom, Zed Books, London, 2003.

8 Nikolaos Van Dam, The Struggle for Power in Syria: Politics and Society Under Asad and the Ba'th Party, London: I.B. Tauris, 2011.

9 Thomas Pierret, Religion and State in Syria: The Sunni Ulama from Coup to Revolution, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press, Cambridge, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139207720>.

dönemlerde alınan dersler ışığında milliyetçiliğe sosyalist bir ruh katan Baas akımı, toplumun alt sınıflarını iktidara taşımayı amaçlamış ancak darbelerle iktidara ortak olmaya çalışan askerî elitin istismarına tabi olmuştur. 1970 yılında Hafız Esed tarafından gerçekleştirilen “Düzeltme Hareketi” ile Suriye’de siyasal yapı daha da otoriter bir niteliğe bürünmüştür.¹⁰ Esed, Baas ideolojisini merkeze alan bir sistem inşa etmiş; güvenlik teşkilatını genişletmiş ve toplumun her alanına nüfuz eden bir gözetim ağı kurmuştur.

1.2. Baas Partisi’nin Kuruluşu ve Yükselişi

Baas düşüncesi, sömürgeci karşıtı hareketlerin yükseldiği ve Arap milliyetçiliğinin güçlendiği bir ortamda neşet eden ve Orta Doğu’nun toplumsal ve siyasal yapısı üzerinde köklü tesirler bırakan önde gelen bir akımdır. Osmanlı sonrası bölgede oluşan İngiliz ve Fransız kontrolündeki statükoya karşı, Arap toplumlarında görülen entelektüel direnişin siyasal alanda kuvvetli bir şekilde tecessüm etmesi, Baas fikrinin doğmasını ve eğitimli kesimler arasında hızla yayılmasını beraberinde getirmiştir. Mişel Eflak ve Salahuddin Bitar tarafından 1943’te Suriye’de temelleri atılan Baas, Zeki Arsuzi’nin de çaba ve katkısıyla erken dönemlerde ülkedeki eğitimli milliyetçi kesim arasında karşılık bulmaya başlamıştır. Hareketin bu iç ismi, bir taraftan da Suriye’nin demografik yapısını yansıtmaktaydı. Eflak, Hristiyan bir aileden gelirken Bitar, Sünni bir Müslüman, Arsuzi ise Nusayri bir ailenin mensubuydu. Bu üç ismin ortak özelliği ise Fransa’da üniversite eğitimi aldıktan sonra ülkelerine dönerek eğitim alanında faaliyet göstermeleri ve Baas düşüncesini olgunlaştırarak Suriye siyasal tarihine damga vuran bir ideolojik yapıyı bina etmeleriydi.¹¹

Baas’ın teşekkül sürecinde özellikle Eflak ve Bitar’ı motive eden temel husus, Osmanlı’nın son dönemiyle başlayan ve Fransız manda yönetimi altında devam eden yeni bir kimlik anlayışıydı. Mısır’dan yayılan siyasal formdaki Arap milliyetçiliği ile Suriye’deki dil ve kültürü öne çıkaran milliyetçiliğin harmonisi, Baas’ın kurucu isimlerini Arapları bir araya getirme idealine yakınlaştırdı.¹² Bölgenin etnik, dinî ve kültürel çeşitliliğine rağmen ortak bir Arap kimliği üzerinden bir sistem inşa etmeye çalışan Eflak ve Bitar, Baas ideolojisini Arap dünyasının organik bir düşünce akımına dönüştürmek için geleneksel kodlara ciddi referanslar da verdiler. Bu minvalde Eflak’ın 5 Nisan 1943’te yaptığı “Arap Peygamberini Anma” hitabı, toplumda karşılık bulmak ve meşruiyet sorunu yaşamak istemeyen Baas’ın kurucu figürlerinin bütünleştirici ve kapsayıcı stratejisi için kayda değer bir adımdı. Mezkûr

10 Lisa Wedeen, “Ideology and Humor in Dark Times: Notes from Syria”, *Critical Inquiry* 39, Sayı: 4, 2013, (841-73), <https://doi.org/10.1086/671358>; Dam, *The Struggle for Power in Syria*.

11 John F. Devlin, *The Ba’th Party: A History from Its Origins to 1966*, Stanford: Hoover Institution Press, 1976, s. 7.

12 M. Hüseyin Mercan, “Arap Dünyasında Baasçılık: Romantik Bir Siyasal ve Toplumsal Muhayyileden Otoriter Gerçekliğe”, *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce: Arap Dünyasında Çağdaş Müslüman Düşüncesi*, (der.) Lütfi Sunar, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 2023, s. 66.

konuşmada, Hz. Muhammed'e (sav) yönelik övgü dolu ifadeler, Baas'ın erken döneminde Arap siyasal kimliği arayışında referans aldığı kaynak bakımından oldukça önemli bir göstergeydi. Eflak, "O tüm Arapları temsil etmekteydi, bugün de tüm Araplar O'nu temsil etmektedir." şeklindeki söylemiyle Hz. Peygamber'i (sav) Araplığın bir nişanesi şeklinde tanımlayarak yeni siyasal kimliğin oluşumunda Hristiyan Arapların da O'nu anlaması ve mutlak surette sevmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹³

Baas fikrinin oluşumunda tek bir Arap kimliği vurgusu, kurucu isimlere motivasyon sağladığı gibi aynı zamanda Suriye toplumundaki idealist kesimleri de heyecanlandırmaktaydı. Eflak ve Bitar, yerelliğe hapsolmayan ve kültürel-dinî farklılıklarla sınırlandırılmayan bir Arap ortak kimliği ile bölgenin eşit düzlemde ve tek bir çatı altında birleştirilmesini savunuyordu.¹⁴ Sonraki yıllarda Arap dünyasında milliyetçi fikirleri savunan güçlü liderlerin neredeyse tamamının tek bir Arap devleti hayaline atıf yapmasının altında yatan ana saik Baas'ın kuruluş ilkelerinin oluşturduğu tesirden kaynaklanmaktaydı.

Eflak'ın benimsediği anlayış, Baas'ın sadece Suriye'deki toplumsal ve siyasal yaşamı düzenlemekten ziyade tüm Arap coğrafyasını yeniden şekillendirme misyonuna sahipti. Bu minvalde Eflak, Baas'ı Arapların ortak bir ulus bilinciyle inşa edeceği kimlik ve sömürgeciliğe karşı yürüteceği mücadeleyle bölgeyi özgürleştiren ve yeni bir düzen tesis edecek ilerici bir hareket şeklinde tanımlamaktaydı.¹⁵ Vurgulanan bu ilkesel hedefler zemininde 24 Temmuz 1943'te ilk resmî beyanı ilan eden Baas'ın kurucuları, güçlü bir söylemle Suriye'de geniş bir karşılık bulmayı ve siyasal alana nüfuz etmeyi hedefledi. Hareketin ilk mesajlarını içeren resmî beyanda, Baas'ın genel çerçevesi ve düşünce yapısı şu şekilde açıklanmaktaydı:

- | "Bizler, materyalist komünizme karşı Arap ruhunu temsil ediyoruz.
- | Ölü bir gericiliğe ve suni bir ilerlemeye karşı yaşayan Arap tarihini temsil ediyoruz.
- | Bizler, davranışlarla çelişen ve dilde olmanın ötesine geçmeyen lafzi milliyetçiliğe karşı bütün Arap ulusunu temsil ediyoruz.
- | Siyaset zanaatına karşı Arapçılığın mesajını temsil ediyoruz.
- | Bizler, yeni Arap neslini temsil ediyoruz"¹⁶

13 Mishal Aflaq, Fi Sebil'il Ba'as: el-Kitabat es-Siyasiyye el-Kamile, Bağdad: el-Mektebe el-Vataniyye, 1987, I.Cilt, s. 141-144.

14 Albert Hourani, Çağdaş Arap Düşüncesi, çev. Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 387.

15 Aflaq, a.g.e., s. 44.

16 El-Kiyade el-Kavmiyye, Nidal Hizb el-Ba'as el-Arabi el-İştiraki 1943-1975: Dirase Tarihiyye Tahliliyye Mevceze (Dimeşk: Hizb el-na'as el-Arabi el-İştiraki el-Kiyade el-Kavmiyye, 1978, s. 15.

Baas'ın bir siyasal hareket şeklinde tezahür ettiği 1940'ların başındaki toplumsal zemin dikkate alındığında, ortaya konan ideallerin kısa sürede geniş kitleler tarafından benimsenmesi o kadar kolay değildi. İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu hava dolayısıyla bölgesel ve küresel siyasal dinamiklerdeki hızlı değişim ve toplumsal katmanda İslamcı, muhafazakâr ya da liberal düşünceden beslenen alternatif siyasal oluşumların tezahürü, Baas'ın iddialarına rağmen erken dönemde oldukça sınırlı bir destek bulmasına yol açtı. Nisan 1947'deki ilk kongreyle resmen partileşen Baas, Suriye siyasal hayatındaki yerini alarak toplumsal bir hareketten tam anlamıyla siyasal bir örgüte dönüşümünü tamamladı.¹⁷ Arap milliyetçiliğine özel vurgu ve Arapların tek bir kimlik altında birleşmesi fikrinin yarattığı cazibeye rağmen Eflak'ın toplumu konsolide edecek karizmadan yoksunluğu partinin katıldığı ilk seçimlerde oldukça düşük bir oy almasının başlıca nedeniydi.¹⁸ Parti, ilk yıllarında siyasal alanda ciddi varlık gösterecek bir desteğe sahip olamasa da ilerleyen yıllarda kentli, eğitilmiş nüfusun artışı ve bu kesim içinde milliyetçi fikirlerin yaygınlaşmasının yanında toplumdaki farklı kesimlerin de Baas kadrolarında yer bulması, Suriye'de Baas'ın iktidara yürüyüşünü ciddi şekilde hızlandırdı.

Suriye'de 1949 yılında gerçekleşen darbeler, bağımsızlık sonrası ülke siyasetinin istikrarlı bir yola girmesini engellediği gibi aynı zamanda ordunun siyasal ve toplumsal alana müdahale konusunda elini güçlendirmesine kapı araladı.¹⁹ Sonraki dönemlerde hükûmetlerin toplumun beklediği refahı sunamaması ve uzun soluklu bir yönetim modelinin tesis edilememesi, Baas'ın söylemlerinin halk nezdindeki karşılığını ciddi şekilde artırdı. Özellikle Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdunnasır tarafından izlenen siyasetin bölgede büyük bir yankı uyandırması, Baas yöneticileri ile Abdunnasır arasında bir yakınlaşmayı beraberinde getirdi. İsrail karşıtlığını ve Arapların tek bir çatı altında birleşmesi söylemini cesur stratejilerle yürüten Abdunnasır'a Baasçı isimlerin verdiği destek, 1958'de Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla birleşmesiyle neticelendi.²⁰ Arap dünyasında birlik kapsamında atılan bu ilk radikal adım beklentileri yükseltse de süreç içinde hem Mısırlı hem de Suriyeli siyasal elitlerin takındığı tutum, bu birleşmenin uzun ömürlü olmasına izin vermedi. 1961 Eylül'ünde gerçekleşen bir darbeye Suriye, Mısır nüfuzunu reddederek Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrıldı. Bu gelişmenin siyasal alanda artan etkisinin yanında ordu içinde de üst düzey örgütlenmeyi başaran Baas Partisi, mensuplarını hareketlendirerek ülkede oluşan yönetim boşluğunu doldurmayı amaçladı. 8 Mart 1963'te Baasçı subayların yaptığı darbeye Suriye siyasetinde yeni bir dönem başladı.

17 Devlin, a.g.e., s. 15.

18 Itamar Rabinovich, *Syria under the Ba'th 1963-66: The Army-Party Symbiosis*, Israel Universities Press, Jerusalem, 1972 s. 8.

19 Mercan, Ag.e., s. 72-73

20 Diana Kapiszewski, Lauren M. MacLean, ve Benjamin L. Read, *Field Research in Political Science: Practices and Principles* (Cambridge University Press, 2015), s. 349.

Darbenin gerçekleşmesi sadece Suriye'de Baas Partisi'nin iktidar alanını genişletmesi anlamına gelmiyordu. Özellikle ordu içindeki Baasçı Nusayri ve Dürzi mensupların sayısındaki gözle görülür artış, ülke yönetiminde yeni bir dönüşümün de habercisiydi. Nitekim 8 Mart'taki darbeyi gerçekleştiren askerî komitedeki 14 subayın 5'inin Nusayri kökenli olması, Baas içindeki kırılmanın en önemli göstergesiydi.²¹ Ordu mensuplarının parti içindeki etkinliğini artırması ve kritik pozisyonları ele geçirmesi, Baas'ın kuruluş ilkelerinin aksine çoğulcu anlayıştan uzak otoriter bir sistemin tesisine işaret etmekteydi.²² Ayrıca Eflak ve Bitar'ın parti içindeki konumlarının sarsılması ve hareketin kurucu ideologları olmalarına rağmen fikirlerinin artık yeteri kadar dikkate alınmaması, Baas içinde düşünsel bir sapmanın yaşandığı anlamına gelmekteydi. Ülkenin kültürel kodlarına sadık ve muhafazakâr kimliğinden taviz vermekten kaçınan Eflak ve Bitar'ın benimsediği yolun aksine artık ciddi bir sekülerleşme temayülü göze çarpmaktaydı.²³

Nusayri kadroların, Baas içindeki eski yöneticileri tasfiye ederek yeni bir damar oluşturmaları, 1966'da parti içi bir darbeyle yönetimin sivil kanadın elinden generallere geçmesiyle sonuçlandı. Salah Cedit, Muhammed Umran ve Hafız Esed'in başını çektiği bu yeni süreçte, Suriye siyasetinin kurumsal ve ideolojik yapısında önemli bir dönüşüm gerçekleşeceği aşikârdı. Baasçı bu yeni kadrolar, ülkede bir yeniden yapılanma hamlesi başlatırken bir taraftan da Baas içindeki muhalif kadrolardan gelebilecek olası tehditleri bertaraf etmeye yönelik önleyici adımlar atmışlardı. Bu durum parti içinde Eflak ve Bitar'ı destekleyen gruplar karşısında Nusayri ekip kazansa da iktidar mücadelesinin parti içinde ve ülke sathında bittiği anlamına gelmiyordu. Özellikle 1967'de İsrail karşısında alınan hezimetten ötürü ortaya çıkan ihtilaf, Cedit ve Esed arasındaki güç mücadelesini ciddi bir şekilde derinleştirdi.²⁴ Yaklaşık üç yıl boyunca devam eden bu mücadelede Cedit, Hafız Esed'in hamlelerini boşa çıkarmaya yönelik stratejiler geliştirmeye çalışsa da Esed destekçilerinin parti içindeki konumlarının güçlenmesi ve Cedit'in siyasal karizmasının zarar görmesi, 1970 Kasım'ında Hafız Esed'in iktidarı ele geçirerek yeni bir düzen tesisine girişmesini beraberinde getirdi.²⁵

21 Nikolaos van Dam, Suriye'de İktidar Mücadelesi, çev. Semih İdiz-Aşlı Falay Çalkıvık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 65

22 Devlin, a.g.e., 281.

23 Mercan, a.g.e., s. 75.

24 Rabinovich, a.g.e., s. 216.

25 Muhammed Hüseyin Mercan, Suriye: Rejim ve Dış Politika, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 64.

1.3. Esed Rejiminin Tesisi ve Suriye’de Otoriterleşme

Bağımsızlığın ardından ülkede yaşanan darbeler ve hükûmet değişikliklerinden ötürü, Suriye’de bir türlü istikrarlı bir yönetim tesis edilememişti. İstikrarsızlığın bir bakıma istikrara dönüştüğü ülkede, Hafız Esed’in tüm rakiplerini tasfiye ederek iktidarı ele geçirmesi Suriye tarihinde oldukça önemli bir kırılmaydı. 1950’lerin kaotik ortamının ardından 1960’lardaki Baas içi iktidar mücadeleleriyle sarsılan Suriye’de Hafız Esed, iktidarı ele geçirdiği andan itibaren güçlü ve uzun soluklu bir sistem kurmaya yönelik radikal hamleler gerçekleştirdi. Bu doğrultuda öncelikle meşruiyet sorunuyla yüzleşmemek adına çeşitli adımlar attı. Nusayri Mezhebi’nin İslam’ın bir kolu olduğuna yönelik aldığı fetva ile işe başlayan Esed, parti içindeki muhalefeti baskılayarak ve potansiyel risk unsurlarını minimize ederek, tek adam rejiminin temellerini atmaya başladı. Sünni burjuvazi ile yakın ilişkiler kurarak ekonomik elitleri yanına çekmeyi başaran Esed, güvenlik bürokrasisindeki hassas pozisyonlara özellikle Nusayrililerden görevliler atayarak rejimin herhangi bir varoluşsal sorunla karşılaşmasını engellemeye çalıştı.²⁶

Esed iktidarının tam manasıyla otoriter bir yapıya dönüşmesi 1973’te yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle gerçekleşti. Anayasa ile Suriye’de Baas’ın ana ilkeleri ekseninde bir siyasal sistem inşası havası oluşturulmaya çalışılsa da pratikteki durum oldukça farklıydı. Esed’in ideolojik sapmadan kaynaklanan bir krizle karşı karşıya kalmamak için ortaya koyduğu strateji, anayasanın Baas ilkeleri üzerine bina edildiğini topluma göstermektir. Mişel Eflak, Baas’ın kurucu ilkelerini “birlik, özgürlük ve sosyalizm” şeklinde tanımlamıştı.²⁷ Bu ilkeler, Anayasa’nın dibacesinde zikredilerek yeni rejimin ideolojik süreklilik zemininde hareket ettiğine dair bir imaj oluşturulmaya çalışıldı. “Devlet başkanının dini İslam’dır.” ve “İslam hukuku, yasamanın ana kaynağıdır.” maddeleriyle,²⁸ Esed Suriye’nin dinî kodlarıyla uyumlu görünen bir strateji dâhilinde tek adam rejimini inşa etti.

²⁶ a.g.e., s. 69-71.

²⁷ Aflaq, a.g.e., 60-61.

²⁸ 13/03/1973 tarihli Düstur el-Cumhuriyye el-Arabiyye es-Suriyye (1973 Suriye Anayasası), Madde 3.

Hafız Esed, uzun zamandır tanıdığı isimler, yakın arkadaşları ve akrabalarından oluşan çekirdek bir ekiple güçlü ve merkezîyetçi bir yönetim modelini iktidarının ilk yıllarında tedrici bir şekilde uygulamaya koydu.²⁹ Baas ideolojisine sürekli atıf yapan Esed, partinin kurumsal kimliğini otoriter rejimin oluşmasında kolaylaştırıcı bir unsur olarak kullandı. Anayasa'nın 8'inci maddesindeki "Arap Sosyalist Baas Partisi, devletin ve toplumun hâkim partisidir." ibaresi, aslında Esed'in zihnindeki rejim dizaynını net bir şekilde gözler önüne sermekteydi. Eflak ve Bitar'ın temellerini attığı kuşatıcı Baas fikrinden örtülü bir milliyetçilik ve muğlak bir sosyal adalet vurgusuyla başka hiçbir siyasi harekete alan açmayan bir diktatörlük sistemi Suriye'de kuruldu.³⁰

Baas rejimi, siyasi katılımı ve sivil toplumu sıkı bir şekilde kontrol altına almış, hatta sivil toplumu adeta yok etmiştir. Rejim, toplumsal meşruiyet sağlamak yerine, korkuya dayalı totaliter bir istihbarat ve polis devleti sistemi inşa etmiştir. Muhbirlerin yaygınlığı ve gizli servis faaliyetleri, toplumsal ilişkilerde karşılıklı güvensizliği yaygınlaştırmış ve siyasi içerikli konuşmalardan kaçınılmasına yol açarak, sivil toplumsal yapıların yeniden oluşmasının önünde temel bir engel teşkil etmiştir.³¹ Baas Partisi, resmî olarak ülkedeki tüm toplumsal işlevleri kontrol eden "halk örgütleri" (munazzamat sha'biyya) ağını kurmuş ve yaygınlaştırmıştır. Bu örgütler, köylülerden kadınlara, gençlerden sporculara kadar neredeyse tüm toplumsal grupları kapsamıştır. Örgütlerin temel işlevi, üyelerin çıkarlarını temsil etmekten ziyade, "liderimize ebediyen sadakat" yeminini sürdürmek ve parti ideolojisi ile hedeflerine hizmet etmek olmuştur. Parti üyeliği ve halk örgütlerine katılım sayısı, Baas döneminde önemli ölçüde artmıştır. 1984 yılına gelindiğinde her 11 yetiştikenden biri Baas Partisi üyesi olmuştur. Bu sistem, burs dağıtımından kredi onayına kadar çeşitli devlet hizmetlerinin tahsisinde kullanılan bir himaye (patronaj) ağına dönüşmüştür. Karar alma süreçlerinde belirleyici olan unsur, ideolojik bağlılıktan ziyade kişisel sadakat ve görevlilerin keyfi tasarrufları olmuştur. Sendikalar gibi görece bağımsız çıkar örgütleri bile zamanla korporatist birliklere dönüştürülmüş ve üyelerinin çıkarlarını "aşağıdan yukarıya" temsil etmek yerine, devletin çıkarlarını "yukarıdan aşağıya" dayatma işlevini üstlenmiştir.³²

Baas Partisi iktidara geldiğinde, tek partili bir devlet yapısı kurma amacı gütmüş ve diğer siyasi güçleri siyaset sahnesinden dışlamıştır.³³ Ancak özellikle Hafız Esed döneminde, siyasi sisteme çok partili bir görünüm kazandırmak amacıyla 1972 yılında "Ulusal İlerici Cephe" (El-Cabha el-Takaddumiyye el-Vataniyye) kurulmuştur. Bu cephe, Baas Partisi liderliğinde altı siyasi partiden oluşmuştur. Ancak Ulusal İlerici Cephe bünyesindeki bu yasal partiler,

29 Eyal Zisser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, I.B.Tauris, London, 2007, s. 8-9.

30 Mercan, a.g.e., s. 77.

31 Hans Günter Lohmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (der.), *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, (çev.) Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1997, s. 95, 101; Köse, a.g.e, s. 9.

32 Lohmeyer, a.g.e, s. 95-99.

33 Hinnebusch, a.g.e, s. 180.

Baas Partisi ile bir tür koalisyon oluştursalar da tamamen etkisiz kalmışlardır. Bu partilerin varlığı, rejimin otoriter yapısına demokratik bir görüntü kazandırma işlevi görmüştür.³⁴ Beş yılda bir halk tarafından seçilen bir Halk Meclisi (Parlamento) mevcut olsa da, Baas Partisi'nin sahip olduğu mutlak çoğunluğu değiştirme imkânına sahip olunamamıştır. Daha da önemlisi, Parlamento'nun fiiliyatta herhangi bir yasama yetkisi bulunmamış ve sadece danışma işlevini yerine getirmiştir. Bu tür kurumlar işlevsiz kalmıştır.³⁵

Baas Partisi'nin kendisi bile zamanla önemini yitirmiştir. Siyasi sistemin odak noktası doğrudan Esed'in şahsında toplanmıştır. Parti kongreleri bile, Esed'in "bilge politikalarının" sorgusuz sualsiz onaylandığı, eleştiriden arındırılmış birlik ve beraberlik toplantılarına dönüşmüştür.³⁶

Orta Doğu'daki diğer otoriter rejimlere nazaran tüm kurumsal yapının mutlak sadakat çerçevesinde kurgulandığı bu yeni sistemde Hafız Esed, güçlü istihbarat ağıyla halk üzerinde mutlak bir kontrol sağlamaya çalıştı. Rejimin varlığını her şeyin önünde tutan Esed, siyasal ya da toplumsal arenada oluşabilecek her türlü tehdidi bertaraf etmek için ağır baskı ve katliam politikasını tavizsiz bir şekilde uyguladı. Esed'in tek adam rejimine karşı en örgütlü muhalefet konumundaki Müslüman Kardeşler'in yok edilmesi için sistematik bir strateji izlendi. Hukuk ve insanlık dışı muamelelerin ortaya konduğu bu süreçte, rejim tarafından her türlü şiddete başvuruldu.³⁷

Müslüman Kardeşler mensuplarına karşı başlatılan baskı politikasında özellikle 1980 yazında yeni bir aşamaya geçildi. 7 Temmuz 1980'de meclisten geçen 49 sayılı yasayla Müslüman Kardeşler mensuplarının katlinin önü açıldı. Esed'in tek adam rejimini hayatta tutmak için, tehdit olarak algıladığı Müslüman Kardeşler yapılanmasına dair yürürlüğe konulan yasa maddesi şu şekildeydi: "Müslüman Kardeşler Teşkilatına mensup her kimse suçludur ve idam ile cezalandırılır." Bu yolla Esed, Müslüman Kardeşler mensuplarına Suriye'de yaşam hakkı tanımayacak bir sürecin de kapısını aralamış oluyordu. Müslüman Kardeşler'e yönelik yürütülen sistematik katliam stratejisinde Esed, devletin güvenlik birimleri kadar Baas mensuplarını da işin içine dâhil ederek siviller eliyle de katliamların gerçekleşmesini sağladı. Bu dönemde parti üyeleri ve yandaşları, Müslüman Kardeşler mensuplarına karşı aktif bir baskı ve şiddet politikası uygulanması için silahlandırıldı.³⁸

Bir yandan Müslüman Kardeşler'e karşı şiddet devam ederken diğer yandan Esed toplum nezdinde Kardeşler'in itibarını sarsmak amacıyla karalama kampanyası başlattı. Müslüman

34 Ataman, a.g.e, s. 13; Lobmeyer, a.g.e, s.95.

35 Lobmeyer, a.g.e, s.95, 104; Ataman, a.g.e, s. 13.

36 Lobmeyer, a.g.e, s.95.

37 Ömer Faruk Abdullah, Suriye Dosyası, (çev.) Hasan Basri, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985, s. 93-103.

38 Patrick Seale, Asad: The Struggle for the Middle East, University of California Press, Berkeley, 1995, s. 327.

Kardeşler'i emperyalizmin sözcüsü ya da dış güçlerin maşası şeklinde tasvir eden Esed, mezkûr yapıyı Suriye'nin ulusal güvenliğine tehdit şeklinde lanse ederek halk üzerindeki otoritesini korumaya çalıştı.³⁹ Rejimi ayakta tutmak için hukuka ve insan haklarına aykırı eylemleri gerçekleştirmekten imtina etmeyen Esed, 1982'de Hama'da siyasi hırsları ve iktidarını koruma saplantısıyla on binlerce masum vatandaşını katletmekten çekinmedi.

Hafız Esed'in Müslüman Kardeşler'e yönelik ülke genelinde uyguladığı baskı ve gerçekleştirdiği kanlı eylemler 2 Şubat 1982 yılında Hama'da yönetime karşı bir isyana dönüştü; isyanı bastırmak için Hafız Esed'in kardeşi Rıfat Esed'in kontrolündeki savunma tugayları ve özel birlikler şehri kuşatarak ağır bombardımana tabi tuttu. 21 gün süren operasyon süresince şehrin kara ve hava kuvvetlerinin ortak saldırısına maruz kalmasıyla binlerce can kaybı ve geniş çaplı bir fiziki yıkım meydana geldi. Bu katliamda hayatını kaybedenlerin sayısının 9.000 ila 30.000 arasında olduğu belirtilmektedir. Kayıplar arasında çocuklar, kadınlar ve yaşlılar da bulunmaktadır.⁴⁰

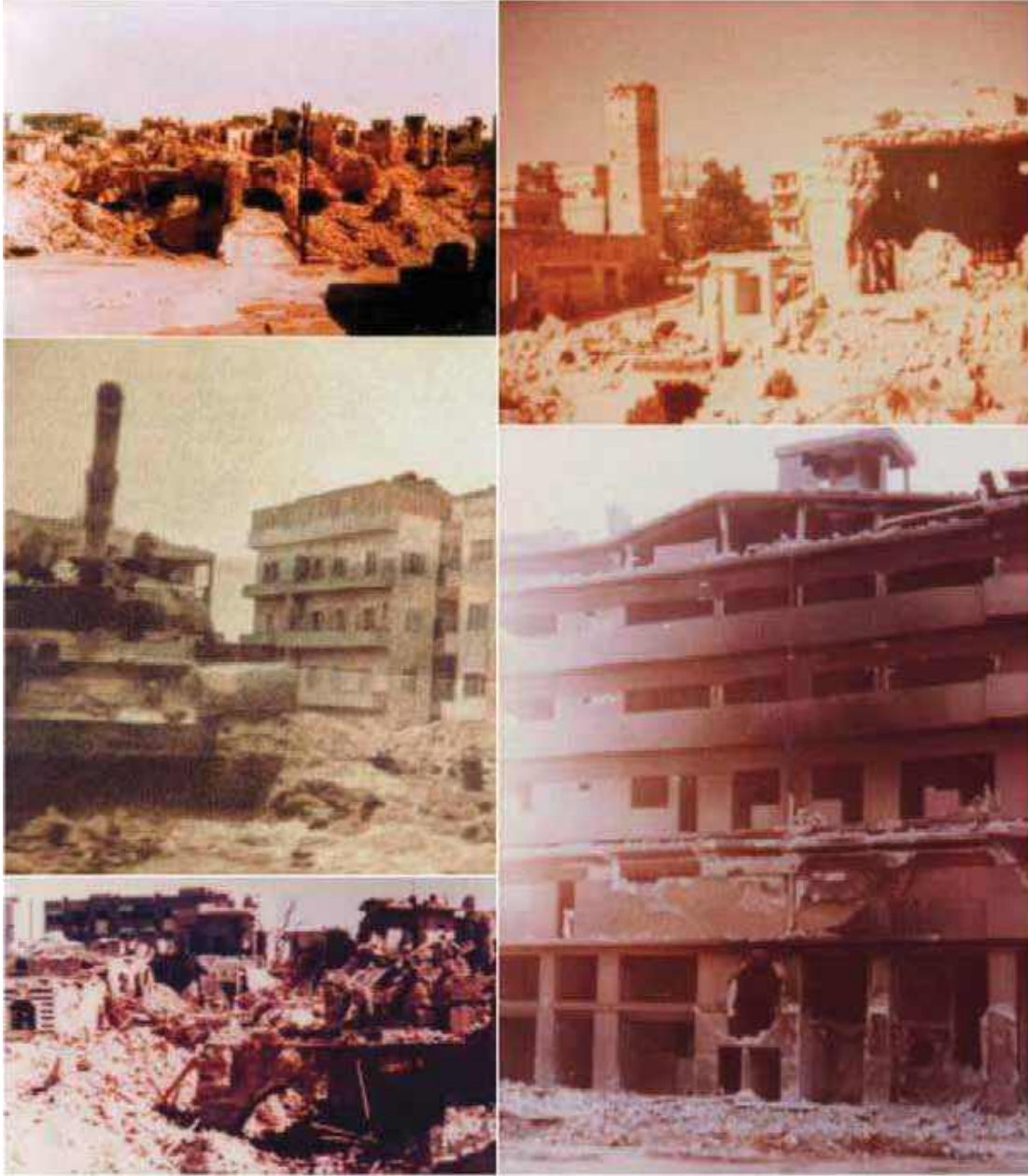
Saldırıları sırasında ayırım gözetmeksizin sivillere yönelik bombardıman yapılmış, tıbbi müdahale engellenmiş, yaralıları ölüme terk edilmiştir. Enkaz altındaki cesetler günlerce çıkarılamamış, defin işlemleri yasaklanmış, bazı cesetlerin toplu mezarlara gömüldüğü, hatta canlı gömülme vakalarının yaşandığı belirtilmiştir. Aynı zamanda, şehirdeki camiler ve kiliseler ağır zarar görmüş, birçok ibadet yeri tamamen yıkılmıştır.

Hama olaylarının ardından Suriye'de örgütlü bir muhalefet oluşmasına yönelik imkân bırakmayan Hafız Esed, ürettiği korku siyaseti aracılığıyla toplum üzerinde mutlak hâkim figür hâline geldi. Siyasal sistemin tam anlamıyla merkezinde yer aldığı için yürütmenin yanı sıra yasama ve yargı erklerini de doğrudan kontrolü altına alan Esed, ülkede ordu ve Muhaberat (Suriye İstihbarat Servisi) eliyle tüm Suriyeliler üzerinde bir denetim mekanizması tesis etti. Tek adam rejimine karşı parti içi ya da dışından bir muhalefet emaresine dahi müsamaha göstermeyen Hafız Esed, 1982'deki Hama katliamında ordu birliklerinin başında yer alan kardeşi Rıfat'ı kendisine rakip olarak görmesinden ötürü 1984'te yurt dışına sürgüne gönderdi.⁴¹ Baas ideolojisi üzerinden meşrulaştırdığı sistemini Nusayri güvenlik bürokrasisiyle pekiştiren Esed, 2000 Haziran'ındaki ölümüne kadar, tesis ettiği yapıyı kati surette muhafaza etti.

39 Mercan, Ag.e., s.74

40 Ahmet Emin Dağ, Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü, İHH İnsani Yardım Vakfı, 2013, s. 112-115.

41 Van Dam, a.g.e., 173.

1982 Hama katliamlarından görüntüler.⁴²

42 https://tr.wikipedia.org/wiki/1982_Hama_Katliam%C4%B1

Hafız Esed'in ardından yerine geçen oğul Beşşar Esed, 2000'lerin başında dünya siyasetinde değişen köklü dinamikler nedeniyle iktidarının ilk dönemlerinde verdiği açılım merkezli mesajlarla özellikle siyasi ve iktisadi alanlarda rahatlamının olacağı yönünde bir algıyı meydana getirdi.⁴³ Batı dünyasında "Şam Baharı" şeklinde adlandırılan bu gelişme, yeni liderin Suriye'de demokratikleşme konusunda belirli adımlar atabileceği ihtimalini gündeme getirmişti. Oğul Esed'in asker kökenli olmayışı, İngiltere'de tıp ihtisasını sürdürürken abisinin 1994'te bir trafik kazasında ölümü üzerine ülkeye çağrılmasıyla sürece dâhil oluşu, Suriye'de normalleşme ve demokratikleşme yönündeki umutları doğuran temel saikti. Bununla birlikte, Beşşar Esed, kendisi gibi yurt dışında eğitim almış genç Baaslı bir kitle ile bazı reformları hayata geçirme niyetini ortaya koysa da babasının ana kadrosunun hâlâ görev ve konumlarını koruyor oluşu ve rejimin yaşlı generallerinin değişime sıcak bakmaması, Beşşar Esed'in reform konusunda bir eylem stratejisi ortaya koymasına imkân vermedi.⁴⁴

Babası döneminde kurulan sistemi Baas'ın şahin kanadının da baskısıyla aynı şekilde devam ettiren Beşşar Esed, dış politikada babasına nazaran daha serbest adımlar atsa da Suriye içinde muhalefete yaşam hakkı tanımayan rejim geleneğini devam ettirdi. İstihbarat eliyle rejimin varlığının sürekli hissettirildiği ülkede, hukuk dışı uygulamalar yine baba Esed dönemindeki gibi sürdürüldü. Muhaberat mensuplarının raporlarının kesin ve doğru kabul edildiği bu sistemde, rejimin güvenliği ve çıkarlarının Suriye halkının güvenliği ve çıkarlarının önüne konduğu anlayış daha da pekiştirilerek devam ettirildi. Nitekim 2011 yılının ilk günlerinde Tunus'ta başlayan ve bölgeye yayılan halk ayaklanmalarının Suriye'de görülmesinin ardından Esed yönetiminin barışçıl gösterilere karşı uyguladığı asimetrik müdahale, tam da rejimin hayatta kalmasının tek öncelik kabul edildiğinin delili mahiyetindedir.

1.4. Arap Dünyasında Halk Ayaklanmaları

Arap Ayaklanmaları, 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve kısa sürede Orta Doğu ile Kuzey Afrika'daki birçok ülkeye yayılan toplumsal hareketler dalgasıdır. Demokrasi, insan hakları ve siyasi reform talepleriyle şekillenen bu süreç, bazı ülkelerde rejim değişiklikleriyle sonuçlanırken, bazılarında ise uzun süreli iç savaflara yol açmıştır. Suriye, bu sürecin en çetin ve yıkıcı sonuçlarının yaşandığı ülkelerden biri olmuştur. Suriye krizi, sadece iç

43 Alan George, *Syria: Neither Bread nor Freedom*, New York: Zed Books, London, 2003, s. 31

44 Eyal Zisser, "Bashar al-Assad: In or Out of the New World Order?", *The Washington Quarterly* 28, Sayı:3, 2005, s. 117, <https://doi.org/10.1162/0163660054026506>.

dinamiklerle sınırlı kalmamış, küresel ve bölgesel güçlerin müdahil olduğu çok boyutlu bir çatışmaya evrilmiştir. Raporun bu kısmında, Arap Baharı'nın ortaya çıkışı, sosyal medya ağları sayesinde bölgeye yayılması ve Suriye'ye etkileri, krizin dönüşüm süreci ve küresel ile bölgesel düzeydeki yankıları ile ele alınmıştır.

Aralık 2010'da Tunuslu sokak satıcısı Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan hareket, hızla siyasi reform, sosyal adalet ve otoriter yönetimin sona ermesi talepleriyle kitlesel gösterilere dönüşmüştür.⁴⁵ Bireysel bir eylem olarak görülen bu ilk olayın kısa sürede kitlesel olaylara dönüşerek bölgenin kaderini etkileyecek noktaya gelmesi sürecini çok yönlü etkenler çerçevesinde ele almak mümkündür. İlk bakışta, Tunuslu bir gencin kendini yakmasının ardından Arap ülkelerindeki lider değişimlerine yol açan süreçten söz edilebilir. Ancak Arap Baharı'nda bu etkiden çok daha derin bir olgu söz konusudur. Arap Baharı'nın temelinde siyasi, sosyal ve kronik ekonomik sorunlar yatmaktadır.⁴⁶ İlk olarak, Arap Baharı ülkelerinin neredeyse tamamında uzun süreli otoriter rejimler tarafından toplumun büyük çoğunluğu baskılanarak siyasi sorunlar varlığını sürdürmüştür. Hüsnü Mübarek (Mısır), Zeynel Abidin bin Ali (Tunus) ve Muammer Kaddafi (Libya) gibi liderler tarafından seçimlerin askıya alınması, güvenlik güçlerinin şiddeti ve sivil toplumun baskılanması yöntemleriyle demokrasi neredeyse ortadan kaldırılmıştır.⁴⁷ Bu rejimler, muhalefeti bastırmak için otoriter kurumlara dayanırken, kleptokratik ağlar aracılığıyla dar bir eliti zenginleştirerek halkın büyük çoğunluğunu yukarıda bahsedilen ekonomik ve sosyal krizin kurbanı hâline getirmişlerdir.⁴⁸ Siyasi çoğulculuğun eksikliğinin her ülkede farklı şekillerde somutlaştığını söylemek mümkündür; bu eksiklik Mısır'ın sürekli olağanüstü hâl yasaları, Suriye'deki sokağa çıkma yasakları ve Tunus'un Anayasal Demokratik Birlik (RCD) altındaki tek parti hâkimiyeti gibi hamlelerle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.⁴⁹ Bir başka deyişle, her ülkenin kendine özgü tarihî ve siyasi dinamikleri olmakla beraber Arap Baharı ülkelerinin tamamında benzeri politikaların olduğunu söylemek gerekir.

İkinci olarak, Arap Ayaklanmalarının en önemli sebeplerinden birisi hiç şüphesiz yapısal ekonomik koşullardır. Tunus'ta başlayan bu eylemlerin hızla yayıldığı ülkeler uzun yıllardır zorlayıcı ekonomik koşullar altında yaşamak zorunda kalmıştır.⁵⁰ Bu ülkelerde işsizlik oranları yıllar içinde artarken, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranları düşmüştür.⁵¹ Bunun bir yansıması olarak işsizlik oranları giderek artarak

45 Philip N. Howard ve M. Hussain Muzammil, *Democracy's Fourth Wave? Digital Media and The Arab Spring*, Oxford University Press, 2013.

46 Daron Acemoglu ve James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, Crown Currency, 2013.

47 Jason Brownlee, Tarek E. Masoud, Andrew Reynolds, *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*, Oxford University Press, 2015.

48 Frédéric Volpi, "Explaining (And Re-Explaining) Political Change in The Middle East During the Arab Spring: Trajectories of Democratization and of Authoritarianism in The Maghreb.", *Democratization*, Cilt: 20, Sayı: 6, 2013, s. 969-990.

49 Ellen Lust, "Why Now? Micro Transitions and the Arab Uprisings.", *Comparative Democratization*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2011, s. 3-8.

50 Şuay Nilhan Açıkalin ve Cemal Alpgiray Bölücek, *Understanding of Arab Spring with Chaos Theory – Uprising or Revolution*, Banerjee, S., Erçetin, Ş., Tekin, A. (der.) *Chaos Theory in Politics. Understanding Complex Systems*, Springer, Dordrecht, 2014.

51 Adeel Malik ve Bassem Awadallah, "The Economics of the Arab Spring.", *World Development*, Cilt: 45, 2013, s. 296-313.

kronikleşmiştir. 2011 rakamlarına bakıldığında Tunus'ta genç işsizliği %30 civarında iken Mısır'da gençler (15-29 yaş) arasındaki işsizlik oranının %25'e yükseldiği görülmektedir.⁵² İlaveten, Arap ülkelerini sarsan gıda krizi de ekonomik koşulları ağırlaştırmıştır. Yine başta Tunus olmak üzere birçok ülkede temel gıda ve emtia kıtlığı ile karşı karşıya kalınmış ve halkın hoşnutsuzluğu artmıştır.⁵³ Ayrıca, iklim değişikliği ve Suriye'deki kuraklık gibi beklenmedik faktörler de bu durumu pekiştirmiştir.

Son olarak, ayaklanmaların sebepleri içerisinde yukarıda ifade edilen iki önemli sebebin sonucu olarak sosyal kırımlar yaşanmıştır. Birçok araştırmacı, neden bu ayaklanmaların daha önceki yıllarda olmadığını araştırırken karşlarına sosyal olgular önemli bir gerçeklik olarak çıkmaktadır. Bu olguların en önemlisi, genç nüfusun hayal kırıklığıdır.⁵⁴ Arap dünyasındaki birçok ülkede, özellikle de gençler arasında temel ihtiyaçları karşılamayan ve ekonomik istikrar sağlayamayan yozlaşmış hükûmetlere karşı artan bir hayal kırıklığı duygusu oluşmuştur. Buna ek olarak, artan hayat pahalılığı, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişim eksikliği ile birleşince toplumsal hoşnutsuzluk daha da artmıştır. Birçok Arap vatandaşı, muhalefeti bastıran ve halkın katılımını sınırlayan otoriter rejimler altında yaşadığından bu hayal kırıklığı siyasi özgürlüklerin eksikliği ile daha da artmıştır.⁵⁵ Dolayısıyla, Tunus'ta Muhammed Bouazizi'nin kendini yakması bu yaygın toplumsal huzursuzluğun bir sembolü hâline gelmiş ve daha fazla sosyal adalet, eşitlik ve siyasi reform arzusuyla tüm bölgeye sosyal medya ağları üzerinden yayılan protestolara dönüşmüştür.

Arap dünyasındaki protestoların ve halk devrimlerinin sebep ve sonuçlarının ötesinde en çok tartışılan boyutlarından birisi, Tunus'ta başlayan protestoların farklı bölge ülkelerine yayılma hızı ve etkisi olmuştur. Kimi çalışmalarda, yayılma hızı ve kitlelere ulaşma süreçlerine baktığımızda bir nevi "kelebek etkisi" ortaya çıktığı söylenebilir.⁵⁶ Bu bağlamda en önemli rolü hiç şüphesiz geleneksel ve sosyal medya platformları oynamıştır. Başlangıç protestosu olan Tunus'ta Bouazizi'nin kendini yakma eylemi ilk olarak Al Jazeera gibi geleneksel medya kanalları üzerinden yaygınlaşmış, genç nüfusun sosyal medya platformlarına yönelmesine neden olmuştur.⁵⁷ Bu olayın hemen arkasından Tunus'ta 2011'in başlarında Facebook kullanıcı sayısında %50'lik bir artış görülmüştür.⁵⁸ Tunus'la beraber sosyal medyanın protestoların genişlemesi ve yayılması bağlamında en belirgin etkisinin Mısır'daki Tahrir

52 Ufiem Maurice Ogbonnaya, "Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2013, s. 4-16.

53 Marco Lagi, Karla Z. Bertrand ve Yaneer Bar-Yam, "The Food Crises and Political Instability in North Africa and The Middle East", *Arxiv Preprint Arxiv:1108.2455*, 2011.

54 Nader Hashemi, "The Arab Spring, US Foreign Policy, and The Question of Democracy in the Middle East.", *Denv. J. Int'l L. & Pol'y*, Cilt: 41, No: 1, 2012.

55 Navtej Dhillon ve Tarik Yousef, ed. *Generation In Waiting: The Unfulfilled Promise of Young People in The Middle East*, Rowman & Littlefield, 2011.

56 Açıklan ve Bölücek, a.g.e., s. 2.

57 Onur Aydın, *Sosyal Medya Devrimi Miti ve Arap Ayaklanmaları*, Özcan, M. ve Mercan, H.M. (ed.) *Arap Ayaklanmalarını Yeniden Düşünmek Süreç ve Aktörler*, 1st ed., Küre Yayınları, 2020.

58 Konstantin Aal, Marén Schorch, Esma Ben Hadj Elkilani, ve Volker Wulf. "Facebook and the Mass Media in Tunisia", *Media in Action. Interdisciplinary Journal on Cooperative Media*, Cilt: 1, 2018, s. 135-168.

Meydanı'nda gerçekleştirilen gösterilerde ortaya çıktığını söylemek gerekir. *#Mısır* ve *#Jan25* (Mısır devriminin hashtag'i) dünya çapında en çok paylaşılan başlık etiketi olurken, 26-31 Ocak 2011 tarihleri arasında Mısır'dan bahseden 1,4 milyondan fazla tweet atılmıştır.⁵⁹ Bu rakamların benzerlerini Yemen, Libya, Bahreyn ve Suriye'de de görmek mümkündür.

Bu verilerin ışığında sosyal medyanın Arap Baharı'na etkisi anlamında iki gerçekliğin de altını çizmek gerekir. Arap Baharı süreçlerinde, ilk kez geleneksel medya ve dijital medya platformlarının birleşimiyle yeni bir kitle iletişim biçimi ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Öte yandan, sosyal medyanın Arap Baharı'na etkisi konusunda eleştiriler ortaya çıkmıştır. Özellikle verilere bakıldığında paylaşımların önemli bir kısmının yurt dışı kayıtlı IP adreslerinden yapılmasının, hem dezenformasyona neden olduğunu hem de sosyal medya içerisindeki doğrulanmamış haberlerin mezhepsel gerilimleri beklenmedik ölçüde arttırdığını söylemek mümkündür.⁶¹

Sonuç olarak, Arap Ayaklanmaları'nın bölgesel ve küresel sonuçlarıyla beraber protestoların yaşandığı her ülkede yansımaları kısa, orta ve uzun vadede farklılaşmıştır. Bu ülkelerin bazılarında, siyasi dönüşümler yaşanmış, bir kısmında ise süreç uzun süreli çatışmalara evrilmiştir. Suriye hiç şüphesiz Arap Baharı ülkeleri içerisinde çatışmaların en uzun olduğu ülkelerden birisidir. Diğer bölümde Suriye krizi, aktörleri ve yansımaları bağlamında ele alınacaktır.

59 Chulhwan Chris Bang, Jaecung Lee ve H. Raghav Rao, "The Egyptian Protest Movement in The Twittersphere: An Investigation of Dual Sentiment Pathways of Communication", *International Journal of Information Management*, Cilt: 58, 2021, 102328.

60 Manuel Castells, *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, John Wiley & Sons, 2015.

61 Marc Lynch, *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*, Hachette UK, 2013.

1.5. Suriye’de Ayaklanmalar, Rejimin Katliamları, İç Savaş ve Göç

Hafız Esed’den bu yana baskıcı Baas rejimi altında yaşayan Suriye halkı ile diğer Arap Baharı ülkeleri arasında birçok benzerlik olmasına rağmen, 1982 Hama ayaklanmaları kanlı şekilde bastırıldığı için Suriye’deki ayaklanmalar ilk başta beklenmedik olaylar olarak tanımlanmıştır.⁶² Suriye açısından hiç şüphesiz diğer bir şaşırtıcı unsur ise Tunus’ta başlayan protestoların Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde rejim değişiklikleriyle sonuçlanmasına rağmen, Suriye’de uzun süreli bir iç savaşa dönüşmesi olmuştur. 2011 yılında Dera’da başlayan barışçıl protestolar, Beşşar Esed yönetiminin sert müdahaleleriyle hızla silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Rejimin baskıcı politikaları, güvenlik güçlerinin göstericilere uyguladığı şiddet ve siyasi reform taleplerine kulak asması, ülkeyi iç savaşa sürükleyen temel etkenler hâline dönüşmüştür.⁶³ Suriye’de, Arap Baharı’nın diğer ülkelerdeki etkilerinden farklı yaşanmasının en temel sebebinin hâlihazırda ülkedeki mezhepsel ve etnik kırılganlıklar olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁴

Suriye dinî ve etnik açıdan bölgenin en heterojen toplumlarından birisine sahiptir. Nüfusun sadece %11’ini oluşturan Nusayrilerden olan Esed ailesi ve elitleri, 1970’teki darbeden itibaren baskıcı rejim aracılığıyla, %75’i Sünni olan ve Hristiyan ve Dürzi azınlıkların da bulunduğu Suriye halkını yönetmiştir.⁶⁵ Öte yandan, Suriye etnik olarak Kürtlerin, Türklerin, etnik Ermenilerin, Arapların ve Çerkezlerin uzun yıllar vatani olmuştur.⁶⁶ Dolayısıyla, etnik ve dinî çeşitlilik Suriye’deki çatışmaları beklenmedik hızda alevlendirmiştir. Elbette bununla beraber, 2006-2010 yılları arasında ülkenin modern tarihindeki en büyük kuraklığı nedeniyle yüz binlerce çiftçi ailesinin yoksulluğa düşmesinin, kırsal kesimdeki insanların kentlerdeki gecekondulu mahallelerine kitlesel göçüne neden olmasıyla birleşmesi de Suriye’deki ayaklanmaların şiddetini artırmıştır.

Suriye’nin güneyinde, yoksul Dera kırsalında ilk büyük protestolar Mart 2011’de başlamıştır. Bir grup çocuğun rejim karşıtı grafitiler yazması üzerine yetkililer tarafından tutuklanması ve işkence görmesi; yerel halkın sokaklara dökülmesine neden olmuştur. Protestolar sırasında güvenlik güçlerinin ilk müdahalesinde 14 sivil yaşamını yitirmiştir.⁶⁷ Güvenlik güçlerinin toplu tutuklamalar yaparak ve bazen göstericilerin üzerine ateş açarak sert bir şekilde karşılık vermesi sebebiyle olaylar birkaç hafta içinde ülkenin dört bir yanındaki şehirlerde benzer şiddet içermeyen protestolara dönüşmüştür. Söz konusu olayların akabinde ise 18

62 Kathrin Nina Wiedl, *The Hama Massacre-Reasons, Supporters of the Rebellion, Consequences*, 2006.

63 Lisa Anderson, “Demystifying the Arab Spring”, *Foreign Affairs*, Cilt: 90, Sayı: 3, 2011, s. 2-7.

64 Bassam Haddad, “Syria, the Arab Uprisings”, *Middle East Policy*, Cilt: 19, Sayı: 4, 2012, s. 125-132.

65 Ignacio Alvarez-Ossorio, “The Sectarian Dynamics of the Syrian Conflict”, *The Review of Faith & International Affairs*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2019, s. 47-58.

66 Kevin Mazur, “State Networks and Intra-Ethnic Group Variation in the 2011 Syrian Uprising”, *Comparative Political Studies*, Cilt: 52, Sayı: 7, 2019, s. 995-1027.

67 <https://www.hrw.org/news/2011/03/28/syria-security-forces-fire-protesters> (E.T. 24/6/2025).

Mart günü cuma namazının ardından Suriye'nin merkez bölgelerinde rejim karşıtı gösteriler düzenlenmiş, protestolarda en az 37 gösterici hayatını kaybetmiştir.⁶⁸

2011 yılının Nisan ayında Esed yönetimi, nüfusunun çoğunluğu Sünni olan Dera kentini kuşatarak askerî müdahaleye başlamıştır. Kentte yükselen halk protestolarının, rejim güçlerince kuşatma altına alınması ve kanlı biçimde bastırılması, sürecin giderek tırmanmasına ve nihayetinde iç savaşa dönüşmesine zemin hazırlamış,⁶⁹ Beşşar Esed tarafından gösterilerin bastırılması için başvurulmuş bu yöntemler Suriye'de Arap Baharı'nın başlamasına sebebiyet vermiştir.⁷⁰

2011 yılının Mayıs ayında çatışmaların yoğunlaştığı Suriye'de, tanklar Dera ve Humus vilayetlerinde göstericilerin üzerine sürülmüştür. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, başta Hama olmak üzere tank, top ve ağır silahlarla yapılan operasyonlar sonucu en az 120 kişinin öldüğünü belirtmiştir.⁷¹ Açılan ateş sonucu yalnızca silahsız ve güvenlik güçlerine tehdit oluşturmayan göstericiler değil, aynı zamanda yaralılara yardım etmeye çalışan sağlık görevlileri ile kentin kuşatılması sırasında temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla evlerinden çıkmak zorunda kalan siviller de hayatını kaybetmiştir.⁷² Bu süreçte özellikle protesto eylemlerine ve cenaze törenlerine yönelik saldırılarda çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. Örneğin 19 Nisan'da Humus Yeni Saat Kulesi Meydanı'nda en az 13 kişi, 19 Temmuz'da Halid Bin Velid Camii yakınındaki bir cenazede ise 16 kişi öldürülmüştür.⁷³

Bu dönemde, Suriye ordusu bünyesinde Beşşar Esed'in kontrolündeki bazı tugaylar, Şebbiha milisleri ve istihbarat birimleri tarafından Suriye'deki hükûmet karşıtı protestolara yönelik ciddi insan hakları ihlalleri gerçekleştirilmiştir.⁷⁴ Hükûmet güçleri yargısız infazlar gerçekleştirmiş, sistematik ve giderek artan düzeyde şiddet uygulamış, geniş çaplı tutuklamalar yapmıştır. Askerî operasyonlar ve kent kuşatmaları, sivillere yönelik toplu cezalandırma yöntemleri olarak kullanılmış, hastanelere erişim ise büyük ölçüde kısıtlanmış ya da tamamen engellenmiştir.⁷⁵

Protestoların ağırlıklı olarak Sünni gruplar tarafından gerçekleştirilmesi ve Esed rejiminin şiddetle bastırmaya yönelik hamlelerini gerçekleştiren güvenlik güçlerinin Nusayri ağırlıklı olması, süreci neredeyse 9 ay içerisinde iç savaş noktasına getirmiştir.

68 <https://www.hrw.org/news/2011/03/24/syria-security-forces-kill-dozens-protesters> (E.T. 24/6/2025).

69 Umut Koldaş ve Nur Köprülü, "Arap İntifadası mı? Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 6, Sayı 1, 2011, s. 34.

70 Murat Köylü, "Suriye'de PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, Sayı 11, 2018, s. 70-86.

71 OHCHR, 2/8/2011 tarihli "The world is watching the carnage in Syria despite attempts to sever access, says Pillay" Raporu.

72 Human Rights Watch, "Crimes against Humanity by Syrian Security Forces", s. 1- 2.

73 <https://www.hrw.org/report/2011/11/11/we-live-war/crackdown-protesters-governorate-homs-syria> (E.T. 24/6/2025).

74 Bashar Al Assad: Criminal Against Humanity - Report of human rights violations committed in Syria", FIDH Report, www.fidh.org/IMG/pdf/reportSyria2807eng.pdf , s. 5-7.

75 "Bashar Al Assad: Criminal Against Humanity", FIDH Report, s. 5.

Temmuz 2011'de Suriye ordusundan ayrılan askerlerin oluşturduğu isyancı bir şemsiye grup olan Özgür Suriye Ordusu, Suriye'de savaşılan silahlı muhalefetin liderliğini üstlenmiştir.⁷⁶ 2012 ve 2013 yılları içerisinde Halep başta olmak üzere çatışmalar şiddetlenmiş olmakla beraber Arap Ligi başta olmak üzere birçok uluslararası aktörün ateşkes ve barış girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Suriye'deki çatışmaların ilerleyişi açısından 2013 ve 2015 yılları önemli kırılmalara neden olmuştur. 2013 yılında Nisan ayında Irak'taki El-Kaide'nin lideri Ebubekir el-Bağdadi, Irak'taki güçlerini Irak Şam İslam Devleti (DAEŞ) adı altında Nusra Cephesi ile birleştireceğini açıklamış ve DAEŞ'in, Fırat vadisinde Rakka kenti merkezli bir bölgeden başlayarak Irak-Suriye sınırı boyunca genişleyen Doğu Suriye'de hâkimiyet için rekabet etmeye başlaması, iç savaşın şiddetinin artmasıyla ve seyrinin değişmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁷ DAEŞ'in bölgede hızla ilerlemesi ve özellikle belirli etnik ve dinî gruplara yönelik şiddeti, bir seneyi aşkın süre içerisinde uluslararası kamuoyunun ve küresel aktörlerin Suriye iç savaşına müdahalesini daha somut bir hale getirmiştir. Nitekim 2015 yazında Rusya, Lazkiye yakınlarındaki Hmeymim Hava Üssü'ne asker ve askerî teçhizat konuşlandırarak Eylül ayından itibaren muhaliflere yönelik hava saldırılarına başlamıştır.⁷⁸ Rusya'nın terörle mücadele adı altındaki hava saldırılarının geniş çerçevede Esed karşıtı gruplar ve sivilleri hedef alması konusuyla bağlantılı olarak Rus yetkililer başlangıçta hava saldırılarının DAEŞ'i hedef aldığını iddia etse de çoğunlukla Esed'e karşı savaşılan isyancıları hedef almaya başlaması savaşın gidişatını rejim lehine çevirmiştir.⁷⁹ Hava saldırıları ve Rusya'nın stratejik desteği sayesinde Esed yönetimi, Halep ve İdlib gibi kritik bölgelerde kontrolü yeniden ele geçirmiştir.

Bunun yanında özellikle Rakka, Deyr ez-Zor ve Tedmur gibi bölgelerde hem Esed rejiminin hem DAEŞ'in hem de YPG (Halk Koruma Birlikleri)'nin düzenlediği saldırılar, ağır insan hakları ihlallerine ve büyük ölçekli tahribatlara yol açmıştır. Bu dönemde bölgede kontrolü ele geçiren DAEŞ terör örgütü sivil halka karşı katliamlara girişirken; Esed rejimi sivillere yönelik hava bombardımanları gerçekleştirmiştir. Bölge halkı çift taraflı bir kuşatmanın altında kaldığından bölgede mahsur kalmıştır.⁸⁰ Deyr ez-Zor'da DAEŞ kuşatması altındaki 400.000 sivil Esed rejiminin hava bombardımanlarının yanı sıra uzun süre gıda, ilaç ve temel yaşam gereksinimlerine ulaşamadığı gibi; rejim insani yardımların erişimini kasıtlı olarak engellemiştir.⁸¹

Öte yandan, ABD ve Batı ittifakı ise DAEŞ ile mücadele bahanesiyle Suriye'nin doğusundaki

76 Elizabeth O'Bagy, Middle East Security Report 9: The Free Syrian Army, DC: Institute for the Study of War, Washington, 2013.

77 Luna Shamieh ve Zoltan Szenes, "The Rise of Islamic State of Iraq and Syria (ISIS)", *AARMS-Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, Cilt: 14, Sayı: 4, 2015, s. 363-378.

78 Kübra Çağlar Hekimoğlu, "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye Politikası", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 4, 2021, s. 1405-1422.

79 Christopher Phillips, The Battle for Syria, *Yale University Press*, New Haven, 2016, s. 78-85.

80 Human Rights Watch, World Report 2018: Syria | <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria> (E.T. 24/6/2025).

81 Atlantic Council, Of Barrel Bombs and Jeans, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/of-barrel-bombs-and-jeans/> (E.T. 24/6/2025).

PYD (Demokratik Birlik Partisi), YPG, SDG (Suriye Demokratik Güçleri) gibi terör gruplarını destekleyerek, ülkenin fiili olarak bölünmesine neden olmuştur.⁸² Bölgesel düzeyde ise Suriye'nin 900 km'lik sınırının bulunduğu Türkiye, hem Suriye'deki çatışmalar sebebiyle ortaya çıkan insani krizin kilit ülkesi olmuş hem de DAESH başta olmak üzere bütün terör örgütleriyle mücadelede öncü ülke olmuştur.⁸³ Ayrıca ABD öncülüğündeki Uluslararası Koalisyon Güçleri, önemli ölçüde hava saldırılarıyla, Doğu Suriye'de DAESH'e karşı mücadele ederken ciddi sivil zayıflığına sebep olmuştur. Koalisyonun Ekim 2017'de tamamlanan Rakka Operasyonu sırasında, kentin büyük bölümü yerle bir edilmiştir. Uluslararası Af Örgütü'nün kayıtlarına göre, Rakka'nın özgürleştirilmesi adı altında yürütülen yoğun hava bombardımanında, şehrin %80'inden fazlası yıkılmış ve 1.600'den fazla sivil hayatını kaybetmiştir.⁸⁴

Arap Baharı, 2011 yılında Tunus'ta başlayarak hızla diğer Arap ülkelerine yayılan halk hareketleriyle şekillenen, bölgedeki politik yapıları ve toplumsal dinamikleri köklü şekilde etkileyen bir dönüm noktası olmuştur. Bu hareketler, başlangıçta demokrasi ve özgürlük talepleriyle ortaya çıksa da farklı ülkelerde farklı seyirler izlemiş ve bazı ülkelerde bu hareketler çok daha derinleşmiş, karmaşık iç savaflara yol açmıştır. Suriye, Arap Baharı'nın etkilerini en yoğun şekilde hisseden ülkelerden biri olmuştur. Diğer bazı Arap ülkelerinden farklı olarak, Suriye'deki halk ayaklanmaları hızla şiddetli bir iç savaşa dönüşmüş ve bu savaş, yalnızca Suriye'nin iç politikasıyla sınırlı kalmamış, bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesiyle çok daha karmaşık bir hale gelmiştir.

Suriye krizinin, bölgesel dengeleri değiştirerek, Orta Doğu'nun geleceği üzerinde uzun vadeli etkiler bırakması kaçınılmaz olmuştur. Bu süreç, bölgedeki jeopolitik dengelerin yeniden şekillenmesine yol açarken, aynı zamanda küresel güçlerin yeni askerî ve siyasi stratejiler geliştirmelerine neden olmuştur. Bu stratejiler, sadece askerî müdahalelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda ekonomik yaptırımlar, diplomatik manevralar ve insani yardımlar gibi farklı yöntemlerle de kendini göstermiştir. Aynı zamanda, terör örgütlerinin bu bölgede güç kazanması, küresel güvenlik tehdidi oluşturmuş, uluslararası toplumun Suriye'deki çözüm çabalarını daha da karmaşıklştırmıştır. Bir başka deyişle, Suriye krizi hem bölgesel hem de küresel dinamikleri geçen 14 yılda beklenmedik şekilde değiştirmiştir.

Suriye iç savaşı, yalnızca çatışmaların aktörleri ve kapsamıyla değil, aynı zamanda yol açtığı ağır insani krizle de dikkat çekmektedir. Suriye'deki çatışmalar sonucu ortaya çıkan mülteci krizi modern tarihin en büyük insani krizlerinden birine dönüşmüştür. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK/UNHCR) verilerine göre, savaş nedeniyle yaklaşık

82 Fabrice Balanche, *Sectarianism in Syria's Civil War*, Washington Institute, Washington, 2018, s. 40-45.

83 Murat Yeşiltaş ve Tuncay Kardaş, *Ortadoğu'da Güç ve İstikrar*, SETA, Ankara, 2017, s. 150-160.

84 Amnesty International and Airwars, *Syria: Unprecedented investigation reveals US-led Coalition killed more than 1,600 civilians in Raqqa 'death trap'* (E.T. 24/6/2025).

6.8 milyon Suriyeli ülkesini terk etmiş, milyonlarca insan da ülke içinde yerinden edilmiştir.⁸⁵ Bu noktada özellikle Esed rejiminin uzun vadeli insan hakları ihlallerinin, kimyasal silah kullanımının ve Rus ve İran güçlerinin sivillere saldırılarının en büyük sebep olduğunun altını çizmek gerekir. Mülteci akınından direkt olarak Türkiye,⁸⁶ Lübnan, Ürdün ve Avrupa ülkeleri etkilenmiştir. Mülteci krizinin hiç şüphesiz ekonomik, sosyal ve siyasi boyutları bulunmaktadır.⁸⁷ Bu açıdan Orta Doğu'da ve özellikle Suriye'de yaşanan ve trajik vakaları ortaya çıkaran kitlesel göç dünyanın önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır.⁸⁸ Bölgede yaşanan saldırılar, bombardımanlar ve çatışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görülen en büyük mülteci krizini doğurmuştur.

Ülke dışında yerinden edilen kişiler bakımından bu denli etki doğuran Suriyelilerin göçü, ülke içinde yerinden edilen kişiler ve yaşadıkları dram bakımından da dünya göç tarihine geçmiştir. TİHEK tarafından yapılan yerinde incelemelerde, çatışmalar ve bombardımanlar nedeniyle insansızlaştırılan ve hayalet kentlere dönen İdlib'in Han Şeyhun⁸⁹ ve Maaret el-Numan⁹⁰ kentleri, Halep'in Hraytan kenti ile Şam'ın Hay el-Asale ve Cobar ilçeleri, rejimin gerçekleştirdiği maddi ve manevi yıkımın etkilerinin derinden hissedildiği örneklerdir. Bu denli büyük bir yıkım bu kadar yüksek oranlarda zorla yerinden edilme ile sonuçlanmış ve kadın, çocuk, yaşlı ve engelli birçok kişi dezavantajlı konumlarından dolayı göç yollarında daha trajik durumlar ile karşı karşıya kalmıştır.

85 UNHCR, "Syria Emergency", <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (E. T. 20/04/2025).

86 Türkiye, 2024 yılı itibarıyla 3,6 milyonu aşkın Suriyeli mülteci ile dünya genelinde en fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yaparak insani yardımda ve mülteci yönetiminde kilit ülke olmuştur. Bkz. Turkish Ministry of Interior, Migration Statistics Report, 2024. Türkiye bu bağlamda mültecilere yardım için 40 milyar doların üzerinde harcama yaparak geçici koruma statüsü, sağlık ve eğitim hizmetleri sağlamıştır. Bkz. Senem Çevik, Efe Sevin, "A Quest for Soft Power: Turkey and the Syrian Refugee Crisis", *Journal of Communication Management*, Cilt: 21, Sayı: 4, 2017, s. 399-410. Zorluklara rağmen Türkiye, uluslararası destek ve güvenli geri dönüş politikalarını savunmaya devam etmektedir.

87 Şuay Nilhan Açıkalın ve diğerleri, "Measurement of Social Integration: Syrian Women in Turkey", *Journal of Refugee Studies*, Cilt: 34, Sayı: 3, 2021, s. 2960-2983.

88 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi 2023 Yılı Raporu, Ankara, 2025, s. 29.

89 Yerinde incelemelerde savaş öncesi kentin nüfusunun 80 bin civarında olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

90 Yerinde incelemelerde savaş öncesi kentin nüfusunun 130 bin civarında olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Suriyelilerin güvenli bir yer arayışı içerisinde olduğu süreç, uluslararası toplum için de insan hakları, adalet ve hakkaniyet temelinde bir sınamaya dönemi olmuştur. Devletlerin bu süreçte göçmenlere yaklaşımı ve ortaya koydukları çaba, aynı zamanda karşılaşılan sorunların çözümü konusunda ne kadar istekli olduklarını da gösteren bir turnusol kâğıdı olmuştur.⁹¹

Aynı zamanda söz konusu hareketlilik, başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde göç konusunun güvenlik kavramı ekseninde değerlendirildiği bir dönemin canlanmasına neden olmuştur. Avrupa'nın Suriyeli sığınmacılara yönelik güvenlikçi politikası neticesinde yaşam hakkı başta olmak üzere insan hakkı ihlalleri meydana gelmiştir. 2020 ve 2021 yılları ile 2022 yılının ilk üç ayında Aydın'da Yunanistan kaynaklı geri itme vakalarından kurtarılan toplam 5.189 sığınmacı ve/ya düzensiz göçmenin 1.043'ü Suriye uyruklu kişilerden oluşmuştur.⁹² Avrupa'nın güvenlikçi yaklaşımı ve geri itme uygulamalarının gölgesinde kıtaya geçebilen sığınmacılar, İslamofobi ve yabancı düşmanlığının mağduru olmuştur. Bu krizi devam ettiren ve zorla yerinden edilenlerin memleketlerine geri dönüşleri önündeki en büyük engel ise Esed rejiminin varlığı olmuştur.

Bu değişimlerin ve krizlerin gölgesinde 8 Aralık 2024 tarihinde gerçekleşen Şam devrimi uzun yıllardır devam eden Esed rejimini ve şiddet sarmalına dönüşmüş iç savaşı sonlandırmıştır. Suriye'de siyasi yasaklar kalkmış, toplumun her kesimi için daha kapsayıcı yeni bir Şam yönetimi oluşturulmak için ilk adımlar atılmıştır. Elbette yeni Şam yönetimiyle beraber yıllarca Esed rejimi tarafından gerçekleştirilen ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinin araştırılması konusu büyük bir önem kazanacaktır.

91 Türkiye'de 2021 yılında geçici korunan Suriyeli sayısı 3.737.369 olmuştur. Güncel verilere göre Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı ise 2.605.508'dir. Bkz. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (17/7/2025 tarihi itibarıyla) (E.T. 22/7/2025).

92 TİHEK, Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu, s. 36.

II.

SURİYE'DE GERÇEKLEŞEN İNSAN HAKLARI VE İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ

Sivil Ölümleri

Sivil Altyapıya ve Kamusal Mülkiyete Yönelik
Saldırılar

Eğitim Hakkı

Yasaklı Silah Kullanımı (Varil, Misket
Bombası, Kimyasal Saldırıları)

Zorla Kaybetmeler ve Hürriyetin Keyfi
Olarak Kısıtlanması

İşkence ve Kötü Muameleler

Yerinden Edilmeler (Sığınmacılar ve Ülke
İçinde Yerinden Edilmişlerin Durumu)

Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti

Sağlık Personeli ve Medya Çalışanlarına
Yönelik İnsan Hakları İhlalleri

İnsani Yardım Sorunu

Din ve İnanç Özgürlüğü

2. SURİYE’DE GERÇEKLEŞEN İNSAN HAKLARI VE İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ

Arap Baharı eylemlerinin Suriye’ye sirayet etmesiyle birlikte Mart 2011’de Dera kentinde başlayan barışçıl eylemler, rejim güçlerinin aralarında yaşları 13 ve 14 olan ve öldürüldükten sonra uzuvları kesilerek evlerine gönderilen iki çocuğun da bulunduğu bir gruba işkence yaptığına ilişkin haberlerden sonra ülke sathına yayılmıştır. Bu çocuklardan birisi olan Hamza el-Hatib’in işkencelere maruz kalmış ve uzuvları kesilmiş naaşı, tutuklanmasının üzerinden haftalar geçtikten sonra, 2011’in Mayıs ayında ailesine teslim edilmiştir. Suriye’de Baas rejiminin uzun yıllar boyunca fakirlik, yolsuzluk, politik tutuklamalar ve korku yoluyla yarattığı toplumsal denklem bozulmuş ve Suriye halkı, haklarını talep etmek için sokaklara dökülmüştür.⁹³ Ancak diğer ülkelerde yaşanan rejim değişiklikleri yerine (ki diğer ülkelerde de zamanla durum değişmiştir) Suriye’de büyüyen olaylar zamanla bir iç savaşa dönüşmüş, Esed rejimi halkın makul taleplerini karşılamak yerine halka karşı şiddetli bir mücadeleye girişmiştir. İç savaş beş yüz binden fazla sivilin ölümü, milyonlarca sivilin göç etmesi, binlercesinin kaybolması, binlercesinin de işkence gibi suçlara maruz kalması ile neticelenmiştir. Oysa Suriye halkının talepleri 1973 tarihli Anayasa’da da yer alan temel bir özgürlük talebine dayanmaktaydı. Anayasa’nın başlangıç kısmında yer alan temel ilkelerden dördüncüsü şu düzenlemeyi içermekteydi: “Özgürlük kutsal bir haktır ve halk demokrasisi, yurttaşın özgürlüğünü kullanmasını sağlayan, onu insan onuruna yaraşır bir biçimde, üreten, inşa eden, yaşadığı vatani savunan ve mensubu olduğu milleti için fedakârlıkta bulunan bir birey hâline getiren ideal bir formüldür. Bir vatanın özgürlüğü ancak özgür yurttaşlar tarafından korunabilir. Yurttaşın özgürlüğü ise ancak ekonomik ve sosyal kurtuluşu ile tamamlanabilir.”⁹⁴

Hukuki hakların anayasalarda yer alması onların hayata geçtiği anlamına gelmemektedir. Nitekim 1973 tarihli Suriye Anayasası’nda yer alan mevzu bahis ilke de ülkede yaşanan gerçekler ile uyuşmamaktaydı. Ne insan onuruna yakışır bir siyasal ortam ne de ekonomik ve sosyal kurtuluşa götürecek uygulamalar söz konusuydu. Her ne kadar 2000 yılından beri Esed rejimi birtakım reformlar vadetse de rejimin uzun yıllardır konuşulan talepleri yerine getirmemesi ve baskıcı tavrını arttırması, artık Suriye’yi geri dönülemez bir yola sokmuştu. Esed rejimi ise 2012 yılında bir anayasa değişikliği yaparak meseleyi çözebileceğine inanmış ve insan hakları kavramına yer vermenin ihtilali durdurabileceğini düşünmüştür. Oysa insan hakları sadece teorik bir kavram değil pratik olarak da ele alınması gereken bir

93 BM İnsan Hakları Konseyi, 54 (2021) sayılı Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu, A/HRC/46/54, 21/7/2021, s. 2.

94 1973 Suriye Anayasası, Madde’nin İngilizce hali şu şekildedir: “Freedom is a sacred right and popular democracy is the ideal formulation which insures for the citizen the exercise of his freedom which makes him a dignified human being capable of giving and building, defending the homeland in which he lives, and making sacrifices for the sake of the nation to which he belongs. The homeland’s freedom can only be preserved by its free citizens. The citizen’s freedom can be completed only by his economic and social liberation.”

olgudur. 2012 tarihli Anayasa'nın başlangıç bölümünde şu ilkeler yer almıştır: Anayasa'nın tamamlanması, halkın özgürlük ve demokrasi yolundaki mücadelesinin nihai zaferidir. Bu; kazanımların somut bir tezahürü, değişim ve dönüşümlere bir yanıt, devletin geleceğe yönelik yürüyüşünü düzenleyen, kurumlarının işleyişini denetleyen ve yasama kaynağı olan bir belgedir. Bütün bunlar, bağımsızlık, egemenlik ve seçimlere dayanan halk iradesi, politika ve parti çoğulculuğu, ulusal birlik, kültürel çeşitlilik, kamu özgürlükleri, insan hakları, sosyal adalet, eşitlik, fırsat eşitliği, vatandaşlık ve hukukun üstünlüğü ilkelerini esas alan temel bir sistem sayesinde mümkündür. Toplum ve yurttaş, her ulusal çabanın hedefi ve gayesidir. Toplumun ve yurttaşın onurunu korumak, bir ülkenin medeniyet göstergesi ve devletin itibarının temel ölçütüdür.⁹⁵ Oysa aşağıda açıklayacağımız üzere Esed rejimi Anayasa'da yer alan vaatleri yerine getirmek yerine sadece Anayasa'yı değil uluslararası hukukun en temel ilkelerini ve Suriye'nin taraf olduğu sözleşmeleri de ihlal ederek suç dolu bir tarih yazmıştır. Sonunda rejim, 8 Aralık 2024 tarihinde çökmüş ve Esed, ailesi ile birlikte Rusya'ya sığınmıştır. Yeni yönetimin lideri Ahmed eş-Şara ise yeni bir anayasa yapmak üzere 29 Ocak 2025 tarihi itibarıyla mevcut Anayasa'nın yürürlüğünü askıya almıştır. Esed rejiminin iktidarda olduğu dönemde Anayasa yürürlükte ve bağlayıcı olmasına rağmen aşağıdaki bölümlerde göreceğimiz üzere rejim hem Anayasa'yı hem de Suriye'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmaları hiçe sayarak sivillere önemli zararlar vermiştir.

Bu bölümde Suriye'de rejim tarafından gerçekleştirilen insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kapsamında sivil ölümleri; sivil altyapıya ve kamusal mülkiyete yönelik saldırılar; varil ve misket bombası ile kimyasal silah kullanımı; zorla kaybetmeler ve hürriyetin keyfi olarak kısıtlanması; işkence ve kötü muameleler; yerinden edilmeler; sağlık personeli ve medya çalışanlarına yönelik saldırılar; insani yardım sorunu ile din ve inanç özgürlüğü ihlallerine dair değerlendirmeler yapılmıştır.

95 26/2/2012 tarihli Suriye Anayasası, Madde'nin İngilizce hali şu şekildedir: "The completion of this Constitution is the culmination of the people's struggle on the road to freedom and democracy. It is a real embodiment of achievements, a response to shifts and changes, an evidence of organizing the march of the state towards the future, a regulator of the movement of its institutions and a source of legislation. All of this is attainable through a system of fundamental principles that enshrines independence, sovereignty and the rule of the people based on election, political and party pluralism and the protection of national unity, cultural diversity, public freedoms, human rights, social justice, equality, equal opportunities, citizenship and the rule of law, where the society and the citizen are the objective and purpose for which every national effort is dedicated. Preserving the dignity of the society and the citizen is an indicator of the civilization of the country and the prestige of the state."

2.1. Sivil Ölümleri

Uluslararası hukukta insan hakları ve insancıl hukuk yükümlülükleri devletler arasındaki bağlayıcı antlaşmalardan doğmaktadır. Özellikle 1945'te Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulması ile birlikte çok taraflı insan hakları sözleşmeleri artmış ve BM birçok sözleşmenin hem yapımında hem de hayata geçirilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bunun sonucunda genel olarak medeni ve siyasi haklara ya da ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin sözleşmelerden soykırıma, işkenceye, engelli haklarına, kadınlara ve çocuklara ilişkin sözleşmelere varana kadar onlarca çok taraflı insan hakları sözleşmesi akdedilmiştir. Öte yandan insancıl hukuka ilişkin uluslararası teamül hukuku kuralları da 1949 yılında kodifiye edilmiş ve böylece dört ayrı Cenevre Sözleşmesi ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında yer alan IV. Cenevre Sözleşmesi silahlı çatışmalarda sivillerin korunmasını düzenlemektedir. Belirtmek gerekir ki hem bu düzenlemeler hem de insan hakları hukuku Suriye'de rejim güçleri ile muhalifler arasında geçen çatışmalarda uygulanabilir. Zira silahlı çatışma esnasında insancıl hukuk kuralları gündeme gelmekte ve ayrıca insan hakları hukuku kuralları da uygulanmaya devam etmektedir.

Suriye ordusuna ait savaş uçaklarının 30 Eylül 2016'da Şam'ın Kafr Batna kasabasında yerleşim alanlarına düzenlediği hava saldırısında hayatını kaybeden bir çocuk. Fotoğraf: Anadolu Ajansı.⁹⁶

96 <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/1-176-civilians-killed-in-syria-in-september-ngo/656318> (E.T. 15/4/2025).

Suriye’de yaşanan ve Esed rejimi güçleriyle muhalif gruplar arasında cereyan eden çatışmalar “uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma” olarak adlandırılmaktadır. Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesine göre uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda da Sözleşme hükümlerinin uygulanması mümkündür. Buna göre; Taraf Devletlerden birinin topraklarında uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma meydana geldiğinde, çatışmanın her bir tarafı asgari olarak aşağıdaki hükümlere uymakla yükümlüdür:

1. Silahlı eylemlere aktif olarak katılmayan kişiler, silahlarını bırakmış silahlı kuvvet mensupları ve hastalık, yaralanma, gözaltı veya başka herhangi bir nedenle “*hors de combat*” (muharebe dışında kalmış) duruma düşmüş olanlar, ırk, renk, din veya inanç, cinsiyet, doğum veya servet ya da benzeri herhangi bir ölçüte dayalı olumsuz bir ayırım yapılmaksızın her koşulda insanca muamele görmelidir. Bu doğrultuda, yukarıda belirtilen kişilere karşı her zaman ve her yerde yasak olan ve yasak kalacak fiiller şunlardır:
 - a. Hayata ve kişiliğe yönelik şiddet; özellikle her türlü cinayet, organ kesme, zalimane muamele ve işkence;
 - b. Rehine alma;
 - c. Kişisel onura yönelik saldırılar; özellikle küçük düşürücü ve aşağılayıcı muameleler;
 - d. Düzenli şekilde kurulmuş bir mahkeme tarafından medeni milletlerce vazgeçilmez olarak tanınmış tüm yargısal güvenceleri sağlayan bir yargılamaya dayanmaksızın hüküm verme ve infaz gerçekleştirme.
2. Yaralılar ve hastalar toplanacak ve bakımları sağlanacaktır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi gibi tarafsız bir insani yardım kuruluşu, çatışmaya taraf olanlara hizmet sunmayı teklif edebilir. Çatışmanın tarafları, mevcut Sözleşme’nin diğer hükümlerinin tamamını veya bir kısmını özel anlaşmalar yoluyla yürürlüğe koymak için çaba göstermelidir. Önceki hükümlerin uygulanması, çatışmaya taraf olanların hukuki statüsünü etkilemez.⁹⁷

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (BMİHYK / OHCHR) hazırladığı bir raporda Suriye topraklarında, 1 Mart 2011 ile 31 Mart 2021 tarihleri arasındaki dönemde sekiz ayrı kaynaktan elde edilen veriler doğrultusunda toplam 350.209 belgelenmiş ve kimliği tespit edilebilir can kaybı belirlenmiştir. Zira Esed rejimi BMİHYK’nin Suriye topraklarına girmesine ve araştırma yapmasına izin vermemiştir. Bu nedenle rapor saha kaynaklarından alınan sekiz ayrı veriye dayandırılmıştır. Rapora göre bir can kaybının “kimliği tespit

97 Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War), 1949. <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (E.T. 17/2/2025).

edilebilir” sayılabilmesi için tam adının, ölüm tarihinin ve ölümün gerçekleştiği vilayetin kaydedilmiş olması gerekmektedir. Bu bilgilerin herhangi birinin eksik olduğu kayıtlar analiz kapsamına dâhil edilmemiştir. Söz konusu dönemde, 27.126 çocuk hayatını kaybetmiş olup, bu durum da her 13 ölümden birinin bir çocuğa ait olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, 26.727 kadın ve kız çocuğu hayatını kaybetmiş olup, bu oran da her 13 ölümden birinin bir kadına ait olduğunu ortaya koymaktadır. En yüksek can kaybı ise 51.731 kişinin hayatını kaybettiği Halep vilayetinde kaydedilmiştir. Diğer çok yüksek ölüm oranlarına sahip bölgeler ise şu şekilde sıralanmaktadır: 47.483 ölümlle Şam Kırsalı, 40.986 ölümlle Humus, 33.271 ölümlle İdlib, 31.993 ölümlle Hama ve 31.369 can kaybı ile Tartus.⁹⁸

Rapora göre kaydedilen 350.209 ölümün 143.350’si (%40,9) sivil olarak tanımlanmıştır. Ancak siviller olarak tanımlanan kayıtlar, doğrulanabilir asgari bir sayıyı ifade etmekte olup, ölen gerçek sivil sayısının altında kalmaktadır. Ayrıca bu sayıya ek olarak belgelenmemiş 163.537 sivil ölümünün daha meydana geldiği tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda, %95 oranında güvenilir tahmin sonucunda, toplam sivil kayıplarının 306.887 olduğu öngörülmektedir. Bu durum da, gözlemlenen verilere dayandığında ve uygulanan veri toplama modelinin doğruluğu varsayıldığında, gerçek sivil ölüm sayısının 281.443 ile 337.971 arasında olma olasılığının %95 olduğunu göstermektedir. Bu sayı, on yıllık süre zarfında günlük ortalama 83 sivilin hayatını kaybettiğini, bunlardan 15’inin kadın (kadınlar ve kız çocukları) ve 18’inin çocuk olduğunu ortaya koymaktadır. Bahsi geçen on yılda yaşanan bu sivil kayıplar Suriye’nin çatışmaların başlangıcındaki toplam nüfusunun %1,5’ini temsil etmekte olup, devletin ve birtakım silahlı grupların sivillerin korunmasına ilişkin uluslararası insancıl hukuk normlarına riayet etmediklerine dair ciddi endişeleri gündeme getirmiştir.⁹⁹

BM dışında birtakım kuruluşlar da Suriye’de yaşanan savaşta kaydedilen ölüm sayısını hesaplamaya çalışmıştır. Koruma Sorumluluğu Küresel Merkezi’ne (GCR2P) göre 2011 yılından 2024 yılı sonuna kadar geçen süre zarfında Suriye topraklarında en az 580.000 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁰ Yine İngiltere merkezli Suriye İnsan Hakları Gözlemevi’ne göre (SOHR) Suriye’de yaklaşık 617.910 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunların 164.223’ü sivil ölümlerdir.¹⁰¹ Öte yandan Suriye İnsan Hakları Ağı’nın (SNHR) 2024 tarihli raporuna göre Suriye’de 2011’den beri en az 231.238 sivil hayatını kaybetmiştir. Bu sayının 30.193’ü çocuklardan, 16.451’i ise kadınlardan oluşmaktadır. Yine SNHR raporuna göre toplam sivil ölümünün %87,02’si Esed rejimi güçleri tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰² Raporlardan da anlaşılacağı üzere ölüm sayısını net olarak belirlemek mümkün değildir. Zira Esed rejiminin devrilmesinden sonra ortaya çıkan belgeler, gizli hapishaneler ve toplu mezarlar, hâlihazırda

98 BM İnsan Hakları Konseyi, 68 (2022) sayılı Suriye Arap Cumhuriyeti’ndeki Sivil Ölümleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu, A/HRC/50/68, 2022, s. 6.

99 BM Suriye Arap Cumhuriyeti’ndeki Sivil Ölümleri Raporu, s. 7-8.

100 Küresel Koruma Sorumluluğu Merkezi (Global Centre for the Responsibility to Protect), <https://www.globalr2p.org/countries/syria/> (E.T. 18/2/2025).

101 SOHR, Syrian Revolution 13 years on: Nearly 618,000 persons killed since the onset of the revolution in March 2011, <https://www.syriaahr.com/en/328044/> (E.T. 18/2/2025).

102 SNHR, On the 13th Anniversary of the Start of the Popular Uprising, 2024, s. 5-7. <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/03/R240209E-1.pdf> (E.T. 18/2/2025).

netliğe kavuşturulamayan sayıyı daha da arttırmaktadır. Ortalama olarak ifade etmek gerekirse toplamda 600.000 kişinin hayatını kaybettiği ve bunların da 300.000'e yakınının siviller olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

İç savaşın başladığı 2011 yılından, rejimin sona erdiği 2024 yılına kadar yaşanan sivil ölümlerinin büyük bir bölümü toplu katliamlar şeklinde olmuştur. Örneğin 2012 yılı Şubat ayında Humus kentinde yer alan Baba Amr Mahallesi'nin ablukaya alınarak tank saldırılarına maruz bırakılması sonucunda yaklaşık 4.000 kişinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.¹⁰³ 26 Mayıs 2012 tarihinde Suriye güvenlik güçlerinin Humus'un El-Hule ilçesine top ve roketlerle gerçekleştirdiği saldırılar ve Şebbiha milislerinin gerçekleştirdiği toplu katliam sonucunda 50'si çocuk olmak üzere en az 110 sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁴

2013 yılında rejim, sivil halkın yaşam hakkına yönelik saldırılara devam etmiştir. Ocak ayında Halep Üniversitesi'ne savaş uçağıyla yapılan bombardıman saldırısı neticesinde 87 öğrenci hayatını kaybetmiştir. Yine Ocak ayında Halep kentinde bulunan Bustan Kasr Mahallesi'nde rejim tarafından alıkonulan 230 sivilin cesetleri bulunmuştur.¹⁰⁵ Mayıs ayında Tartus kentinin Banyas ilçesine bağlı Beyda ve Banyas köyleri kuşatılarak evler ateş altında bırakılmıştır. Saldırı sonucu toplamda 248 sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁶ Nisan ayında Dera'nın Sanmayn bölgesinde gerçekleştirilen baskın neticesinde kadın, çocuk ve yaşlıların çoğunlukta olduğu 100'den fazla sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁷ Aynı ayda Şam kentinin Tadamon Mahallesi'nde 40'tan fazla sivilin rejim güçleri tarafından vurularak toplu bir şekilde yakıldıkları görüntüler 2022 yılı Nisan ayında ortaya çıkmıştır.¹⁰⁸ 2014 yılı Mayıs ayında Halep'e atılan varil bombası sonucunda 40 sivil hayatını kaybetmiştir. Ekim ayında ise İdlib kentinde sığınmacıların bulunduğu Abidin çadır kentine gerçekleştirilen varil bombası saldırısı sonucu 60 sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁹

2015 yılında rejim sivillere yönelik saldırılarına devam etmiştir.¹¹⁰ Ocak ayında Haseke kentine atılan varil bombası sonucu 160 sivil hayatını kaybetmiştir. Şubat ayında Hardetennin köyüne yapılan saldırıda 48 sivil kurşuna dizilmiştir. Haziran ayında rejim güçlerinin İdlib kenti Cenudiye kasabasına düzenlediği hava saldırısı sonucu 50'nin üzerinde sivil hayatını kaybetmiştir. Ağustos ayında ise Şam'ın Duma ilçesine atılan iki varil bombası 127 sivilin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.¹¹¹

103 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (E.T. 24/6/2025).

104 https://www.mfa.gov.tr/no_147_26-mayis-2012_-suriye-yonetimi_nin-humus_un-el-hule-ilcesi-halkina-karsi-gerceklestirdigi-katliam-hk_.tr.mfa (E.T. 24/6/2025).

105 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (E.T. 24/6/2025).

106 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-katliamlarindan-banyasin-taniklari-ilk-kez-konusurken-aa-vahsetin-izlerini-goruntuledi/3424985> (E.T. 24/6/2025).

107 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (E.T. 24/6/2025).

108 <https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminin-2013teki-katliam-goruntuleri-ortaya-cikti-676842.html> (E.T. 24/6/2025).

109 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (E.T. 24/6/2025).

110 <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> (E.T. 24/6/2025).

111 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (E.T. 24/6/2025).

Esed rejimi ortaya koyduğu tablo ile Suriye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan yaşam hakkını ihlal etmiştir. Bunların başında da Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) gelmektedir. Suriye 21 Nisan 1969'da anılan Sözleşme'ye taraf olmuş ancak bireysel şikâyet mekanizmasını kabul etmemiştir. Sözleşme'nin yaşam hakkını düzenleyen 6. maddesinin ilk fıkrası şu şekilde düzenlenmiştir: "Her insan, doğuştan gelen yaşam hakkına sahiptir. Bu hak, hukuk tarafından korunur. Hiç kimse keyfî olarak yaşamından mahrum edilemez."¹¹² Benzer şekilde Esed rejimi silahlı çatışmalarda sivillerin korunmasını öngören IV. Cenevre Sözleşmesi'nin (diğer Cenevre Sözleşmelerinde de ortak olan) 3. maddesini ihlal etmiştir. Zira 3. madde açıkça silahlı çatışmalarda yer almayan sivillerin öldürülmesini yasaklamıştır.¹¹³ Öte yandan yaygın ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilen sivil ölümleri, insanlığa karşı suçlardan sayılmaktadır. İnsanlığa karşı suçlar ise uluslararası hukukun emredici kurallarından (*peremptory norms* veya *jus cogens*) biri olarak kabul görmektedir. Bilinen tanıma göre uluslararası hukukun emredici bir normu (*jus cogens*), devletler topluluğunun tamamı tarafından kabul edilen ve tanınan, herhangi bir istisnanın izin verilmediği ve yalnızca aynı nitelikteki daha sonraki bir uluslararası hukuk kuralı ile değiştirilebilecek bir normdur. İnsanlığa karşı suçlardan Esed rejimi yetkilileri ve bu suçlara karışmış olan diğer kişiler sorumludur.

2.2. Sivil Altyapıya ve Kamusal Mülkiyete Yönelik Saldırıları

Sivillere yönelik şiddet çeşitli biçimlerde ortaya çıkmakta ve genellikle bireylere uygulanan fiziksel travma olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tip şiddet sivil altyapının yok edilmesi, gıda zincirinin, su ve sanitasyon hizmetlerinin, iletişim ve sosyal yapıların bozulması gibi saldırıları da kapsamaktadır. Zira bu tür saldırılar sivil nüfusun yaşamını, geçim kaynaklarını, sağlığını ve refahını derinden etkilemektedir. Uluslararası hukuk silahlı çatışmalarda sivil yerleşim yerlerinin, gündelik hayatın idamesini sağlamak üzere sivil altyapının ve çevrenin korunmasını da öngörmektedir. Suriye'de devrik Esed rejimi ve ona bağlı milis güçleri, İran ve Rusya'nın desteği ile Halep, Humus ve Hama gibi stratejik öneme sahip şehirler de dâhil olmak üzere geniş toprak parçalarını bir dönem yeniden ele geçirmiş ve bu operasyonlar sürecinde şehirler ve köyleri harabeye çevirmiştir.

112 BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi (International Covenant on Civil and Political Rights), (1966), s. 171, <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703> (E.T. 18/2/2025).

113 Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi, m. 3.

Çoğunlukla Filistinli mültecilerin yaşadığı Yermuk Mülteci Kampı, Şam. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

SNHR raporuna göre Mart 2011'den bu yana sağlık binalarına yönelik 897, cami ve kilise gibi ibadet yerlerine yönelik 1.453, okullara yönelik ise 1.675 saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu saldırıların %86'sı Esed rejim güçleri ve Esed rejimini destekleyen diğer unsurlar tarafından düzenlenmiştir.¹¹⁴ Nitekim 2013 yılında Halep Ulu Camii (ya da Halep Emevi Camii) olarak bilinen tarihî yapının vurulmasından da anlaşılacağı üzere Esed rejimi birtakım dinî ve tarihî yapıları kasten hedef almıştır. Yine İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) 11 ay boyunca Esed rejimi ve Rusya destekli kuvvetler tarafından İdlib'e yapılan saldırıları raporlamış ve yüzlerce sivil yerleşim biriminin, okulun, marketin ve hastanenin zarar gördüğünü kayıt altına almıştır.¹¹⁵ Öte yandan Dünya Bankası (WB) tarafından 2022 tarihinde en çok yıkıma uğrayan 14 şehir (Afrin, Halep, Dera, Daraya, Deyrizor, Haseke, Humus, İdlib, Menbiç, Palmira, Rakka, Rastan, Tel Abyad ve Zabadani) özelinde bir Hasar Değerlendirme Raporu hazırlanmıştır. Buna göre 2022 Ocak ayı itibarıyla, değerlendirmeye tabi tutulan şehirler ve sektörlerdeki toplam hasarın 8,7-11,4 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir.

¹¹⁴ SNHR, On the 13th Anniversary of the Start of the Popular Uprising, s. 22.

¹¹⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), İdlib'de Yaşamı Hedef Almak: Suriye ve Rusya'nın Sivil Altyapıya Yönelik Saldırıları (Targeting Life in Idlib: Syrian and Russian Strikes on Civilian Infrastructure), 2020, s. 1-5. https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/10/syria1020_web.pdf (E.T. 19/2/2025).

Toplam hasar tahmininin %68'i ya da 5,80-7,8 milyar doları Fiziksel Altyapı sektörlerine, %30'u ya da 2,7-3,3 milyar doları Sosyal Sektörlere ve %2'si ya da 175-278 milyon doları diğer sektörler atfedilmiştir. Tarım ve gıda zincirleri çatışmalardan en fazla etkilenen alanlar olmuştur. Suriye'nin toptan sebze pazarlarında ciddi zarar meydana gelmiş, değerlendirmeye tabi tutulan pazarların %82'si ya kısmen zarar görmüş ya da tamamen yok olmuştur. Öte yandan sektörlerin işlevselliğini etkileyen diğer koşullar da önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, su ve temizlik sektöründe fiziksel altyapının büyük bir kısmı zarar görmemiş olsa da varlıkların %51'inin işlevselliği azalmış ve bunların %11'i tamamen işlevsiz hale gelmiştir. Bu da en fazla etkilenen şehirler için önemli bir sorun teşkil etmektedir.¹¹⁶

Öte yandan, ülkede elektrik tesislerinin rejim saldırılarının hedefi olması sivil yaşamın büyük ölçüde sekteye uğramasına sebebiyet vermiştir.¹¹⁷ SNHR'nin 2014 yılında siviller için hayati öneme sahip tesisler hakkında yayımladığı raporunda 14 Ekim 2014'te rejimin Humus kentinin El-Va'ar semtindeki elektrik santralini havan topuyla hedef alarak hasara yol açtığı, 26 Ekim 2014 tarihinde ise Halep'in Hreytan kasabasındaki elektrik santralini varil bombasıyla hedef alarak Halep'in kuzey kırsalında elektrik kesintisine yol açtığı belirtilmiştir.¹¹⁸

Ülkedeki elektrik altyapısına yönelik saldırılar sebebiyle sivil halkın elektriğe erişimi kısıtlanmıştır. Bu durum ülke genelinde elektrik kartesi uygulamalarına sebebiyet vermiştir.¹¹⁹ SNHR'nin başka bir raporunda ise elektrik tedarikinde yaşanan bu aksaklıkların su istasyonlarından su teminini de zorlaştırdığı ve sivillerin suya erişimini de kısıtladığı belirtilmiştir. Bu durumla bağlantılı olarak akaryakıt ve ekmek fiyatlarında artış yaşandığı ve siviller için günlük yaşamın gittikçe zorlaştığı belirtilmiştir.¹²⁰

Askerî gerekliliklere aykırı olarak sivil mülkiyetin ya da sivil kullanıma sunulmuş kurumların zarara uğratılması savaş suçu teşkil etmektedir. 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokoller, silahlı çatışmalarda sivillere ait mallara zarar verilmesini yasaklamaktadır. Özellikle, Cenevre Sözleşmeleri'ne Ek Protokol I'ın 52. maddesi, sivil nesnelerin doğrudan saldırıya uğramasını yasaklamakta ve askerî gereklilik dışında sivil objelerin yok edilmesini savaş suçu olarak tanımlamaktadır

116 Syria - Joint Damage Assessment of Selected Cities. Washington, D.C., World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099173502272397116> (E.T. 19/02/2025).

117 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/elektrik-kesintilerinin-zirve-yaptigi-samda-muma-ragbet-artti/2795833> (E.T. 19/2/2025).

118 https://snhr.org/public_html/wp-content/pdf/english/Targeting-October.pdf (E.T. 19/2/2025).

119 https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The_Most_Notable_Human_Rights_Violations_in_Syria_in_September_2021_en.pdf (E.T. 19/2/2025).

120 https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The_Most_Notable_Human_Rights_Violations_in_Syria_in_September_2021_en.pdf (E.T. 19/2/2025).

Buna ek olarak, 1998 tarihinde hazırlanan ve 2002'de yürürlüğe giren Roma Statüsü'nün savaş suçlarını düzenleyen 8. maddesi de mülkiyetin geniş çapta, hukuka aykırı ve keyfî şekilde yok edilmesini savaş suçu olarak kabul etmektedir.¹²¹ Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) de bu bağlamda önemli kurallar geliştirmiştir. ICRC'nin Uluslararası Teamüli İnsancıl Hukuk (CIHL) Çalışması, 2005 yılında yayımlanan 161 kuraldan oluşmaktadır ve bunlardan bazıları doğrudan mülkiyetin ve kamu tesislerinin korunması ile ilgilidir. Özellikle 50. Kural, sivil nesnelerin doğrudan hedef alınmasını yasaklamakta ve askerî gereklilik dışında mülkiyetin yok edilmesini menetmektedir.¹²²

Rejim tarafından tamamen yıkılan Hay el-Asale İlçesi, Şam. Fotoğraf: TİHEK, 2025..

Eğitim hakkı

Eğitim hakkı, iç savaş sırasında rejim güçleri tarafından ihlal edilen insan hakları arasında yer almaktadır. Sivil altyapıya yönelik saldırılar, insansızlaştırma politikaları ve rejim karşıtı görülen bölgelere yönelik gerçekleştirilen saldırılar sonucunda birçok sivil hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte, yerleşim yerlerindeki okullar yıkılmış, birçok öğrenci ve öğretmen saldırılarda hayatını kaybetmiştir.

¹²¹ BM Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü (1998), <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1998/en/64553> (E.T. 19/2/2025).

¹²² Jean-Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck, Customary International Humanitarian Law, 1. Cilt, Cambridge University Press, 2005, <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261> (E.T. 19/2/2025).

Ülke içinde yerinden edilen birçok kişi ise altyapı ve imkanların yetersizliği, maddi imkansızlıklar ve kimlik belgelerinin eksikliği gibi hususlar dolayısıyla eğitim haklarından mahrum kalmışlardır. Rejim'in eylemleri sonucunda bir nesil tüm uluslararası insan hakları belgelerinde temel insan hakları arsında sayılan eğitim hakkından mahrum bırakılmıştır.

Yaşanan çatışmalar, insani yardımlara erişimin kısıtlanması eylemleri, tıbbi tesislerin, evlerin ve okulların tahrip edilmesi başta yaşam hakkı, sağlık hakkı olmak üzere Suriyeli sivilin eğitim hakkını da etkilemiştir.¹²³ BM Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonunun A/HRC/44/61 sayılı raporunda okullara yönelik saldırılar hakkında araştırmalar yapıldığı belirtilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde yalnızca 2019 ve 2020 yılları arasında Halep ve İdlib bölgelerinde 58 okula saldırı düzenlendiği ve bunlardan 55'inin rejim güçleri tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.¹²⁴ Komisyon, 2020 yılı Ocak ayında Sarmin'de hükûmet güçleri tarafından bir okula yönelik gerçekleştirilen saldırıda beşi çocuk olmak üzere 12 sivilin hayatını kaybettiğini bildirmiştir. Yine rejim tarafından 25 Şubat 2020 tarihinde gerçekleştirilen saldırılara yönelik Komisyon araştırmaları neticesinde; sabah saatlerinde gerçekleştirilen roket saldırısı sonucu üç okulun zarar gördüğü, patlamalar sırasında okulda bulunan öğretmen ve öğrencilerin öldüğü veya yaralandığı belirtilmiştir. Aynı gün Marat Misrin'in doğu kesimlerinde bulunan Muneeb Qmayshah İlkokuluna gerçekleştirilen hava saldırısı sonucu altısı çocuk olmak üzere 11 sivilin hayatını kaybettiği ve 14'ü çocuk olmak üzere 30 kişinin yaralandığı belirtilmiştir. Saldırıların sonucunda okullar kullanılmaz hale gelmiştir.¹²⁵

BM Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonunun Halep kentindeki okullara yönelik saldırılara ilişkin yürüttüğü araştırma neticesinde ise Atarib'de bulunan bir okula yönelik birden çok saldırı gerçekleştirildiği ve okulun kullanılmaz hale geldiği, iki yetişkinin hayatını kaybettiği ve 8 çocuğun yaralandığı bildirilmiştir. 2020 yılı Şubat ayında ise Kafrantin'de en az 75 öğrenci ve üç öğretmenin bulunduğu Yarmouk Okulu ve yakınlarda bulunan bir camiye doğrudan vuran bir kara saldırısı yapıldığı belirtilmiştir. Saldırı sonucunda okul binası kullanılamaz hale gelmiştir.¹²⁶ Birçok öğrenci ve öğretmenin hayatını kaybetmesi, pek çoğunun can güvenliğinin bulunmaması ve okulların kullanılamaz hale getirilmesi neticesinde Suriyeli sivilin eğitim hakkı ellerinden alınmıştır.

Eğitim hakkının kullanılması ve eğitime erişim hakkı bağlamında diğer önemli husus, ülkedeki çatışma durumunun oluşturduğu ekonomik çöküştür. 2017 yılında Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre ülkedeki insanların %60'ı yoksullukla mücadele ediyordu. Araştırmada 6,1 milyon Suriyelinin işe veya okula gitmediği ve herhangi

123 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/46/54 sayılı Raporu, para.39. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

124 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/44/61 sayılı Raporu, para.48. <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61/A/HRC/44/61>

125 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/44/61 sayılı Raporu, para.53. <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61/A/HRC/44/61>

126 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/44/61 sayılı Raporu, para.58. <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61/A/HRC/44/61>

bir eğitimi olmadığı belirtilmiştir.¹²⁷ Özellikle yaşam koşullarının kötü olması, ekonomik zorluklar ve rejimin sınır ötesi insani yardımlara bazı bölgelerin erişimini engellemesi ve kısıtlaması gibi nedenlerle yaşanan yakıt sıkıntıları ve birçok temel ihtiyaç maddesinin fiyatlarındaki artıştan dolayı kamplarda bulunan ülke içinde yerinden edilmiş kişiler başta olmak üzere birçok kişinin eğitim hakkına erişimi kısıtlanmıştır.¹²⁸ Öte yandan yaşanan ekonomik zorluklar sebebiyle pek çok erkek çocuğu eğitim hayatını bırakarak çalışmaya, pek çok kız çocuğu ise erken yaşta evliliğe zorlanmıştır.¹²⁹

Suriyeli sivillerin kimlik kartları, doğum kaydı, öğrenci bilgilerini içeren sivil belgelerine erişimin meydana getirdiği zorluklar da ülke genelinde eğitim hakkından faydalanmak isteyen bireyleri olumsuz etkilemiştir.¹³⁰ BMMYK, doğum belgeleri bulunmayan çocukların vatandaşlıklarını kanıtlayamama ve vatansız kalma riski ile karşı karşıya kalabileceğini belirtmiştir. BM Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonunun 2021 yılında yayımladığı A/HRC/46/54 sayılı raporunda 2,8 milyon çocuğun okula gitmediği belirtilmiştir. Raporda, eğitim haklarından faydalanamayan çocukların gelecekte de pek çok temel hakkını kullanabilme yetilerinin etkileneceği vurgulanmıştır.¹³¹

2.3. Yasaklı Silah Kullanımı (Varil, Misket Bombası, Kimyasal Saldırıları)

Uluslararası insancıl hukuk kuralları silahlı çatışmalarda birtakım silahların kullanılmasını yasaklamıştır. Bu silahların yasaklanmasının ana sebebi gereksiz acıya neden olmaları ve sivil-savaşan ayrımı yapamamalarıdır. Bu anlamda birtakım silahlar uluslararası insancıl hukukun temel ilkelerine aykırı olarak kabul edilmektedir. Bu ilkeler, uluslararası insancıl hukukun temelini oluşturmakta ve savaşın insani etkilerini en aza indirme amacı taşımaktadır. Uluslararası insancıl hukukun üç temel ilkesi şu şekilde ifade edilmektedir:

1. **Ayrım İlkesi:** Silahlı çatışmalara taraf olanlar, her zaman siviller ile savaşanlar arasında ayrım yapmak zorundadır. Saldırıları yalnızca savaşanlara yöneltilmelidir; sivillere yönelik saldırılar kesinlikle yasaktır (ICRC, Kural 1).
2. **Orantılılık İlkesi:** Beklenen somut ve doğrudan askerî avantaj ile neden olacağı sivil kayıplar, yaralanmalar ve sivil nesnelere verilen zarar arasında aşırı bir orantısızlık oluşturacak saldırıların gerçekleştirilmesi yasaktır (ICRC, Kural 14).

127 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/46/54 sayılı Raporu, para.41. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

128 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/55/64 sayılı Raporu, para.15. <https://docs.un.org/en/a/hrc/55/64>

129 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/49/77 sayılı Raporu, para.13. <https://docs.un.org/en/A/HRC/49/77>

130 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/46/54 sayılı Raporu, para.62. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

131 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/46/54 sayılı Raporu, para.61. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

3. **Tedbir İlkesi:** Çatışmalara taraf olanlar, kontrolü altındaki sivil nüfusu ve sivil nesneleri saldırıların etkilerinden korumak için mümkün olan tüm tedbirleri almakla yükümlüdür (ICRC, Kural 22).¹³²

Suriye'deki silahlı çatışmaların başından bu yana, Esed rejimi güçleri tarafından yoğun nüfuslu bölgelere yönelik ayırım gözetmeyen saldırılar çatışmaların belirgin bir özelliği olmuştur. Bu saldırılar sıklıkla topçu atışları, havan topları, roketler, tanklar ve hava saldırıları ile gerçekleştirilmiş, aynı zamanda hedefe doğrudan yönlendirilmemiş mühimmatlarla (helikopterlerden bırakılan “varil bombaları”, doğaçlama hedefsiz roketler, misket bombaları, termobarik bombalar ve geniş etki alanına sahip diğer yüksek patlayıcı silahlar) aşırı yaralanmalara ve gereksiz acılara sebep olmuştur. 2015 yılının Eylül ayında Rusya Federasyonu’nun Esed rejimi tarafında çatışmalara müdahil olmasının ardından yasaklı silah kullanımı daha da çeşitlenmiştir. Nitekim BM İnsan Hakları Konseyi’ne raporlama yapan Suriye Arap Cumhuriyeti’ne ilişkin Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu çeşitli raporlarında Esed rejiminin sivillere gereksiz acı veren ve ayırım yapamayan çeşitli silahlar kullandığını tespit etmiştir. Bunlar arasında GBU-39 bombaları ve Hellfire füzeleri, RBK250- ve RBK500- misket bombaları, doğaçlama roket destekli mühimmatlar, OFAB250-/KAB500- bombaları, OTR21- “Tochka” balistik füzeleri, BM-21 Grad çok namlulu roketatar sistemleri, Urgan 9M27K tipi misket bombaları ve Krasnopol tipi güdümlü topçu mühimmatları özellikle vurgulanabilir.¹³³

Doğu Guta’da kimyasal saldırıdan etkilenen çocuklar. Fotoğraf: Anadolu Ajansı¹³⁴

¹³² a.g.e.

¹³³ Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporları (Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Reports): A/HRC/36/55, A/HRC/37/72, A/HRC/39/65, A/HRC/43/57, A/HRC/43/57, A/HRC/44/61, A/HRC/44/61, A/HRC/49/77. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iici-syria/documentation> (E.T. 19/2/2025).

¹³⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-suriyede-rejimin-kimyasal-silah-saldirisi-gibi-suclarinin-pesini-birakmayacagini-bildirdi/2216376> (E.T. 12/6/2025.)

SNHR, Suriye'de ilk defa 23 Aralık 2012 tarihinde kimyasal silah kullanıldığını, bu tarihten itibaren gerçekleştirilen toplam 222 kimyasal saldırının %98'inin Esed rejimi, %2'sinin ise DAESH tarafından yapıldığını belirtmiştir.¹³⁵ Ayrıca SNHR, Esed rejimi tarafından 12 yıl içinde gerçekleştirilen toplam 217 kimyasal saldırıda 214'ü çocuk ve 262'si kadın olmak üzere 1.413'ü sivil, toplamda 1.514 kişinin hayatını kaybettiğini, 11.080 kişinin ise yaralandığını raporlamıştır.¹³⁶ Kimyasal saldırılar çoğunlukla Şam ve kırsalında olmak üzere İdlib, Hama, Halep, Humus, Dera ve Deyrizor'da gerçekleştirilmiştir.¹³⁷

HRW, Suriye'de en ölümcül kimyasal saldırının gerçekleştiği 21 Ağustos 2013 tarihinden, rejimin kuşatma altındaki Doğu Guta bölgesinde klor gazı kullandığı 25 Şubat 2018 tarihine kadar geçen sürede gerçekleştirilen kimyasal silah saldırılarına ilişkin delilleri analiz etmiştir.¹³⁸ SNHR, 21 Ağustos 2013 Çarşamba gecesi, rejimin Şam kırsalındaki Doğu Guta ve Batı Guta'da kalabalık bölgelere kimyasal saldırıda bulunduğunu ve o gece bu saldırıların 1.144 kişiyi oksijensiz kalmalarına neden olarak öldürdüğünü belgelemiştir.¹³⁹

BM Genel Sekreteri iddiaların hemen akabinde Suriye'de kimyasal silah kullanıldığı iddialarını araştırmak üzere bir soruşturma misyonu görevlendirmiştir. BM Misyonu, Suriye'de devam eden çatışmada kimyasal silahların kullanılmış olduğuna dair ciddi delillerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle (Guta gibi örneklerde), açık ve ikna edici kanıtlar elde edilirken, diğerlerinde (Han el-Asal, Cobar gibi) güvenilir fakat eksik kanıtlar nedeniyle kesin bir sonuca ulaşamamıştır. BM Misyonu raporunun vardığı sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- 1. Guta (21 Ağustos 2013):** BM Misyonu, açık ve ikna edici kanıtların, özellikle sarin gazının, sivillere ve çocuklara karşı büyük ölçekte kullanıldığını ortaya koymuştur. Misyon yer yüzeyine çarpıp patlayan, kimyasal başlık taşıyabilen roketlerin sarin içerdiğini tespit etmiştir. Ayrıca, roketin etki alanında çevresel sarin bulaşına rastlanmıştır. Hayatta kalanlar ve sağlık çalışanlarıyla yapılan 50'den fazla görüşme, tıbbi ve bilimsel bulguları desteklemiş, kan ve idrar örneklerinde sarin gazına dair pozitif sonuçlar, kimyasal bir saldırının en güçlü kanıtı olmuştur.
- 2. Han el-Asal (19 Mart 2013):** BM Misyonu, güvenilir bilgiler ışığında askerler ve sivillere karşı kimyasal silah kullanıldığını tespit etmiştir. Nitekim tıbbi personel ve askerî kurtarma ekiplerinden alınan tanıklıklar, organofosfat zehirlenmesine dair belirtileri doğrulamıştır. Ancak, olay yerinden alınan bağımsız ve çevresel örnekler bulunmadığından kesin bir doğrulama sağlanamamıştır.

135 30 Kasım 2024 tarihi itibarıyla. Bkz. SNHR, Between Pain and Agony: 12 Years of Chemical Weapons Crimes in Syria, 2024, s. 2, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf> (E.T. 12/6/2025).

136 SNHR, Between Pain and Agony: 12 Years of Chemical Weapons Crimes in Syria, s. 2, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf> (E.T. 12/6/2025).

137 SETA, Suriye İç Savaşında Esed'in Rolü, Konumu ve Geleceği, İstanbul, 2018, s. 12.

138 <https://www.hrw.org/news/2018/04/04/syria-year-chemical-weapons-attacks-persist> (E.T. 12/6/2025).

139 <https://snhr.org/blog/2024/08/20/the-11th-anniversary-of-the-two-ghoutas-attack-despite-perpetrating-its-largest-most-lethal-chemical-weapons-attack-on-syrian-citizens-the-syrian-regime-is-still-protected-by-its-impunity/> (E.T.12/6/2025).

3. **Cobar (24 Ağustos 2013):** BM Misyonu, bu tarihte askerler üzerinde muhtemel bir kimyasal silah kullanımına dair kanıtlar toplamış ve kan örnekleri sarin gazının bulunduğu dair pozitif sonuç vermiştir. Ancak BM'nin dört gün sonra topladığı örneklerden sadece biri Sarin için pozitif çıkmıştır. Deliller ve çevresel örnekler eksik olduğu için kurbanlar ve olay yeri arasındaki bağlantı kesin olarak doğrulanamamıştır.
4. **Serakib (29 Nisan 2013):** Araştırma; kimyasal silahların küçük çapta, muhtemelen sivillere karşı kullanıldığını öne sürmüştür. Ancak, BM Misyonu olay, olay yeri ve ölen kurban arasındaki bağlantıyı kesin olarak kuramamıştır. Otopsi sırasında alınan organ örneklerinde sarin gazı testi pozitif çıkmış lakin çevresel kanıtların olmaması, sonucun kesinleşmesini engellemiştir.
5. **Eşrefiye-Sahnaya (25 Ağustos 2013):** Askerlere karşı küçük çapta kimyasal silah kullanımına dair muhtemel kanıtlar bulunmuş ve BM tarafından doğrulanan kan örnekleri sarin gazı için pozitif çıkmıştır. Ancak BM'nin bir hafta ve bir ay sonra aldığı örnekler negatif çıkmış, bu nedenle kesin bir sonuca varılamamıştır.
6. **Bahariye (22 Ağustos 2013):** BM Misyonu, bu tarihte kimyasal silah kullanıldığı iddiasını doğrulayamamıştır, çünkü BM tarafından toplanan kan örnekleri kimyasal silah izleri için negatif sonuç vermiştir.
7. **Şeyh Maksud (13 Nisan 2013):** Bu olaya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığından, BM Misyonu kimyasal silah kullanımı iddiasını doğrulayamamıştır.¹⁴⁰

BM organları ve sivil toplum kuruluşları dışında medya organları da kimyasal silah saldırılarına ilişkin çalışmalarda bulunmuştur. Muhaliflere ait kimyasal silah stoğunun bulunduğu iddiasıyla gündeme gelen Han Şeyhun saldırısı¹⁴¹ ile ilgili olarak olay bölgesine ulaşan Anadolu Ajansı (AA) ekibi, Han Şeyhun'da hiçbir askerî tesisin bulunmadığını, bombalamanın yapıldığı yerde yalnızca hububat silolarının mevcut olduğunu görüntülemiştir.¹⁴² AA, 2017 yılının Haziran ayında kimyasal silah kullanımına dair tanık ifadeleri ve görsel içerikleri Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)'ne, BM IIIM'ye ve UCM'ye sunmuştur.¹⁴³

140 BM Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Kimyasal Silah Kullanımı İddialarını Araştırma Misyonu, Son rapor, A/68/663 - S/2013/735, 2013, s. 21-23. https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2013_735.pdf (E.T. 20/2/2025)

141 Rapor kapsamında yapılan yerinde incelemelerde, Han Şeyhun'daki kimyasal silah saldırısında ailesinden 42 kişiyi kaybeden A.Y. ile mülakat gerçekleştirilmiş ve kimyasal silah kullanımına dair tanıklıklara başvurulmuştur. Konuyla ilgili detaylı bilgi "Ek-2: Mağdurlar ile Gerçekleştirilen Görüşmeler" başlıklı bölümde yer almaktadır.

142 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> (E.T. 12/6/2025); <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-ekibi-han-seyhun-a-girdi/789915> (E.T. 13/6/2025).

143 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> (E.T. 12/6/2025).

Baas rejiminin temsilcisi Esed ailesi katliamlarla hafızalara kazındı

Baas rejimi ve Esed ailesinin
iktidarda geçirdiği süre
boyunca Suriye'de yaptığı
katliamlar hafızalara kazındı

Kimyasal silah saldırıları

Esed rejimi Suriye'de iç savaşın başlamasının ardından **217** kez kimyasal silah saldırısı gerçekleştirdi

En az **1.630** kişi hayatını kaybetti

1982

Hama Katliamı

2-28 Şubat'ta gerçekleşen katliamda en az 30 bin sivil can verdi, 17 bin sivilin haber alınamadı

Şubat 2012

Baba Amr Katliamı

Rejim güçleri tarafından, Humus'taki Baba Amr mahallesinde bir ayda yaklaşık 4 bin kişi öldürüldü

25 Mayıs 2012

Humus: Hala Katliamı

49'u çocuk, 34'ü kadın toplam 108 sivil katledildi

21 Ağustos 2013

Doğu Guta kimyasal katliamı

1400'ün üzerinde sivil öldürüldü

4 Nisan 2017

Han Şeyhun'a yönelik kimyasal saldırı

100'den fazla sivil öldü ve 500'den fazla sivil yaralandı

7 Nisan 2018

Duma katliamı

Esed rejiminin kimyasal silah saldırısında, 78 sivil hayatını kaybetti

12 Temmuz 2012
Hama, Termise

200

20-25 Ağustos 2012
Şam

500

23 Aralık 2012
Humus, Telbise

100

11 Ocak 2013
Haseke, Hul

50

15 Ocak
Halep Üniversitesi

87

Nisan 2013
Dera

100

4 Mayıs 2013
Tartus

126

2 Haziran 2013
Halep

191

1 Mayıs 2014
Halep

40

29 Ekim 2014
Idlib

60

20 Ocak 2015
Haseke

160

12 Mayıs 2015
Halep

47

16 Ağustos 2015
Şam

67

16 Eylül 2015
Halep

45

8 Haziran 2015
Idlib

50

Katliamlarda hayatını kaybedenlerin sayısı

Uluslararası hukukta kimyasal silahların yasaklanması 1993 tarihli Kimyasal Silahların Yasaklanmasına Dair Sözleşme sayesinde kabul görmüştür. Zira hâlihazırda 193 devlet bu Sözleşme'ye taraftır. Suriye de 14 Eylül 2013'te Sözleşme'ye taraf olmuştur.¹⁴⁴ Her ne kadar Suriye'nin taraf olması yukarıda bahsedilen olaylardan sonra olsa da öncesinde de kimyasal silahlar ile ilgili yasak uluslararası teamüli insancıl hukuk kuralları ve 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ile kesinleşmiştir. Öte yandan Kimyasal Silahların Yasaklanmasına Dair Sözleşme'nin uygulanması için bir uluslararası örgüt de kurulmuştur. Bu anlamda OPCW, 29 Nisan 1997'de yürürlüğe giren Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ni uygulamakla görevli olan kuruluştur. Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü de Suriye'de kimyasal silah kullanımı iddialarını araştırmak üzere bir Misyon (Fact-Finding Mission-FFM) kurmuştur. Misyon Suriye'de zehirli kimyasalların silah olarak kullanılıp kullanılmadığını belirlemekle görevlidir. Bugüne kadar (2014-2025), FFM 74 ayrı kimyasal silah kullanımı iddiasını kapsayan 21 rapor yayımlamıştır. FFM, 20 vakada kimyasal silahların kuvvetle muhtemel kullanıldığını tespit etmiştir. Bunlar arasında 14 vakada kullanılan kimyasal, klor, üç vakada sarin ve üç vakada hardal gazı olarak tespit edilmiştir.¹⁴⁵ Bu raporlar Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ne Taraf Devletlere ve BM Güvenlik Konseyi'ne sunulmuştur. Ancak ne BM raporları ne de OPCW raporları sonrasında sorumlular hakkında herhangi ciddi bir hukuki süreç işletilmiştir.

2.4. Zorla Kaybetmeler ve Hürriyetin Keyfi Olarak Kısıtlanması

Suriye çatışmalarının en önemli boyutlarından ve çatışma sonrası çözülmesi gereken sorunlarından biri zorla kaybetmeler sonucu akıbeti belli olmayan insanlardır. Zorla kaybetmeler Esed rejiminin Suriye iç savaşı öncesinde de savaş esnasında da sıklıkla başvurduğu bir eylemdi. Hatta Muhaberat isimli istihbarat teşkilatı zorla kaybetme eylemleri ile meşhur olmuştu. Bu anlamda Sednaya Hapishanesi ve diğer hapishanelerde ortaya çıkan ve kendisinden yıllardır haber alınamamış kişiler meselenin küçük bir boyutunu temsil etmektedir. Hâlâ Suriye'de binlerce kişinin akıbeti ve yeri bilinmemektedir. Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu (ICMP) verilerine göre Suriye'de 130.000 kişi kayıp olup akıbetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu kayıplar sadece Suriyelileri değil, 60'tan fazla ülkeden gelen insanları da kapsamaktadır. Zira göç nedeniyle kaybolan Suriyeliler de vardır. Birçok vakada kayıpların hayatta kalan aileleri, kişinin Suriye içinde mi yoksa dışında mı kaybolduğunu bilmemektedir. Bazı vakalarda ise birden fazla akraba farklı yerlerde kaybolmuş olabilmektedir.¹⁴⁶

144 Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretilmesinin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhasına Dair Sözleşme (Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction), 1997.

145 OPCW, Gerçek Bulma Misyonu Raporları (Fact-Finding Mission, Reports), 2014-2024. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (E.T. 20/2/2025).

146 Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu (International Commission on Missing Persons), Syria-MENA. <https://icmp.int/what-we-do/geographic-programs/syria-mena/> (E.T. 20/2/2025).

Şam'daki Merce Meydanı'nda, kaybolan yakınlarını arayan kişiler tarafından asılan kayıp fotoğrafları

Fotoğraf: Anadolu Ajansı.¹⁴⁷

Suriye Arap Cumhuriyeti'ne ilişkin Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu'na göre de Suriye'de 100.000'den fazla kayıp insan mevcuttur. Suriye ile ilgili sahada çalışan kuruluşların verilerinden bu neticenin ortaya çıktığını ifade eden Komisyon, Suriye'de devrik Esed rejiminin bu konuda birincil sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Komisyon'a göre; kanıtlar, Suriye hükûmetinin (Esed rejimi) gözaltına aldığı kişiler hakkında bilgi sahibi olduğunu ve bu bilgileri titizlikle kaydettiğini göstermektedir. Ancak hükûmet, gözaltı merkezlerinde işlenen suçları araştırmak yerine aile üyelerinden bu bilgileri saklamaya devam etmiştir. Bunu yaparak, yüz binlerce aile üyesinin acısını kasıtlı olarak uzatmakta ve medeni durum ile mülkiyet haklarıyla ilgili acil hukuki sorunları çözümsüz bırakmaktadır. Ayrıca ailelerin, özellikle kadınların başında olduğu hanelerin, günlük hayatla başa çıkma yetilerini ve insan haklarından tam olarak yararlanma imkânlarını ciddi şekilde etkilemektedir. Zorla kaybetmeler, Suriye toplumunu önümüzdeki on yıllar boyunca etkileyecek ulusal bir travmayı temsil etmektedir. Öte yandan, binlerce kişi yalnızca haberleşme imkânı olmayan gözaltılar nedeniyle değil, başka sebeplerle de kayıptır. Çatışmaların devam etmesi sonucunda kaybolan veya öldüğü varsayılan kişilerle ilgili olarak, sahada meydana gelen büyük çaplı yıkım ve kitlesel yerinden edilmeler, ailelerin kayıp akrabalarını bulma imkânlarını son derece karmaşık hale getirmektedir.¹⁴⁸

147 https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/20241216111254_suriyeliler-samin-merce-meydanina-astiklari-ilanlarla-yakinlarini-ariyor (E.T. 20/02/2025).

148 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Suriye'de Kayıplar ve Gözden Kaçanlar: İleriye Dönük Bir Yol Var mı? Uluslararası Yetkiye Sahip Bir Mekanizma İçin Öneriler Raporu (Syria's Missing And Disappeared: Is There A Way Forward? Recommendations for a Mechanism with an International Mandate, Report), 2022, s. 2-3. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-06/PolicyPaperSyriasMissingAndDisappeared_17June2022_EN.pdf (E.T. 20/2/2025).

Suriye topraklarında yaşanan zorla kaybetmeler BM'nin de sürekli gündeminde olan bir mevzu olmuştur. BM Genel Kurulu çeşitli kararlarında zorla kaybetmelerin endişe verici boyuta ulaştığını ifade etmiştir. BM Genel Kurulu 76/228 sayılı kararında; Suriye (Esed) rejiminin zorla kaybetmeleri sistematik şekilde kullanmasındaki sorumluluğunu teyit etmiş, Suriye rejiminin zorla kaybetme uygulamasının insanlığa karşı suç teşkil ettiğini değerlendirmiş ve genç erkekler ile çocukların hedef alınarak kaybedilmesini, ateşkeslerin bu kişileri zorla askere almak ve keyfi olarak gözaltına almak için bir fırsat olarak kullanılmasını şiddetle kınamıştır. Genel Kurul Mart 2021'de yayımlanan Soruşturma Komisyonu raporuna ve bulgularına atıf yapmıştır. Soruşturma Komisyonu'nun son bulgularına göre, Suriye rejimi güçleri zorla kaybedilen kişilerin akıbetini ve nerede olduklarını kasıtlı olarak gizlemeye devam etmiş, yüz binlerce ailenin acısını bilerek uzatmıştır. Zira kanıtlar Suriye rejiminin gözaltına aldığı kişilerle ilgili olarak, kimlerin nerede gözaltında olduğuna dair ayrıntılı bir bürokrasiye ve yüksek derecede merkezi bir kontrole sahip olduğunu göstermektedir. Genel Kurul ayrıca Komisyon tarafından ileri sürülen zorla kaybetmeler hakkında ayrı bir mekanizma kurulması gerektiği teklifini dikkate almıştır.¹⁴⁹

Gerçekten Genel Kurul 77/301 sayılı kararıyla Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki Kayıp Kişilere İlişkin Bağımsız Kurum'u (IIMP) kurmuştur. Bağımsız Kurum, Suriye'deki binlerce kayıp kişinin akıbetini ve nerede olduklarını belirlemek amacıyla, kayıp kişilerin ailelerinin acil eylem çağrılarına yanıt olarak kurulan bir kuruluştur. IIMP'nin kurucu belgesi, kuruma şu yetkileri vermektedir: 1) Suriye'deki tüm kayıp kişilerin akıbetini ve nerede olduklarını açıklığa kavuşturmak, 2) Hayatta kalanlar ve kayıpların aileleri de dâhil olmak üzere mağdurlara yeterli desteği sağlamak. IIMP'nin çalışmaları, mağdurların tam ve anlamlı katılımıyla, Suriye sivil toplumuyla sürekli iş birliği içinde ve ilgili tüm aktörlerle yakın koordinasyon ve tamamlayıcılık içinde yürütülmektedir. IIMP'nin yetkisi, kaybolmalarının nedeni, zamanı, siyasi bağlantıları veya milliyetleri ne olursa olsun, Suriye'deki tüm kayıp kişileri kapsamaktadır. Kurumun yetkisi hakikati arayıcı bir nitelik taşımakta olup, ailelerin sevdiklerinin başına ne geldiğini bilme hakkını desteklemeyi amaçlamaktadır.¹⁵⁰

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Kurumun iki görevi vardır: birincisi kayıp kişileri arama faaliyeti, ikincisi de mağdurlara destek faaliyeti. Genel Kurul 78/627 sayılı kararıyla her iki faaliyetin nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin ilkeler belirlemiştir. Buna göre birinci faaliyet hakkında uyulması gereken esaslar ve yapılması gereken faaliyetler şu şekilde özetlenebilir:

- a. Suriye Arap Cumhuriyeti'nde kayıp kişilere ilişkin bilgi veya verileri elinde bulunduran veya bu konuda faaliyetlerde bulunan aktörleri haritalandırmak, verilerin türü ve koruma kaygılarını dikkate almak;

¹⁴⁹ BM Genel Kurulu, Suriye Arap Cumhuriyeti'nde İnsan Haklarının Durumu (Situation of Human Rights in the Syrian Arab Republic), 2021, s. 14-19.

¹⁵⁰ BM Genel Kurulu, Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki Kayıp Şahıslar Bağımsız Kurumu (Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic), A/RES/77/301, 2023.

- b. Bilgi ve verilerin entegrasyonunu ve ayrıştırılmasını sağlayacak bir bilgi ve veri yönetim sistemi tasarlamak, bilgilendirilmiş rıza, mahremiyet ve gizliliğe özel önem vermek;
- c. Kurum ile temas kuran kişilerin korunma ve güvenlik endişelerini dikkate almak için sistem ve prosedürler geliştirmek;
- d. Mağdurların, sağ kalanların ve ailelerin bilgilere kolayca erişmesini sağlayacak yöntemler geliştirmek;
- e. Yeni veya daha önceden diğer makam veya kurumlara bildirilen kayıp kişi vakalarını kayıt altına almak için uygun prosedürler oluşturmak;
- f. Tüm mevcut teknolojilerden yararlanarak kayıp kişilere ilişkin bilgileri birleştirecek ve kitlesel mezarların tespiti ve korunmasını içerecek kapsamlı bir arama planı hazırlamak ve uygulamak;
- g. Bilgi ve veri alışverişini kolaylaştırmak ve belirli faaliyetleri başka kurumlara devretmek için ilgili aktörlerle iş birliği anlaşmaları yapmak;
- h. Bilgi ve verilerin yapısal ve bağlamsal analizini gerçekleştirerek Kurumu bilgilendirmek;
- i. Hayatta olduğu tespit edilen kayıp kişilerin aileleriyle yeniden birleştirilmesini sağlayacak yöntemler geliştirmek ve keyfi olarak özgürlüğünden mahrum bırakılan kişilerin serbest bırakılmasını kolaylaştırmak;
- j. Hayatını kaybettiği tespit edilen kişilerin kimliklerinin belirlenmesi ve kalıntıların ailelerine derhal geri verilmesi için gerekli tüm tedbirleri almak;
- k. Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki kayıp kişilere ilişkin bilgi ve verilerin uzun vadeli korunması ve arşivlenmesi için uygun sistemler tasarlamak, bu verilerin bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak.¹⁵¹

Öte yandan mağdurlara destek faaliyeti hakkında uyulması gereken esaslar ve yapılması gerekenler de şu şekilde özetlenebilir:

- a. Ailelerin ihtiyaçlarını belirlemek için haritalama yapmak;
- b. Ulusal ve uluslararası düzeyde ilgili tüm aktörleri ve hâlihazırda sundukları destek biçimlerini analiz ederek güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmek;
- c. Ailelerin katılımıyla mevcut hizmetlere yönlendirme sağlayacak etkili, pratik, erişilebilir ve şeffaf bir yönlendirme sistemi tasarlamak;

151 BM Genel Kurulu, Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Kayıp Şahıslar Bağımsız Kurumunun Kurulmasına İlişkin Kararın Uygulanması (Implementation of the resolution on the establishment of the Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic), A/78/627, 2023, s. 12-13.

- d. Kurumun ilgili aktörlerle yaptığı iş birliği anlaşmalarını bu haritalama süreçlerinden elde edilen bilgilerle şekillendirmek ve Kurumun doğrudan sağlayamayacağı destek türleri için vakaları ilgili yerlere yönlendirme imkânı sağlamak;
- e. Kişilerin, Kurumdan farklı destek biçimleri alabilmesine ilişkin açık protokoller oluşturmak;
- f. Ailelere psikososyal ve hukuki destek sağlamak ve tamamlayıcı destekler için onları diğer aktörlere yönlendirmek;
- g. Ailelerin gerekli belgeleri (örneğin, kayıp kişinin statüsüne ilişkin belgeler) edinmelerini desteklemek, bu belgeler yoluyla eğitim, konut, arazi ve diğer mülkiyet hakları gibi ilgili diğer haklardan yararlanmalarına yardımcı olmak;
- h. Ailelere destek sağlayan aktörlerle düzenli toplantılar düzenleyerek iş birliği ve koordinasyonu geliştirmek.¹⁵²

Bu anlamda Kurum yüzlerce kişinin aranmasında rol oynamış ve ailelerine destek olmuştur.

Esed rejiminin temel hukuk kurallarını sıklıkla ihlal ettiği bir yöntem de keyfî olarak yapılan gözaltılar, tutuklamalar ve infazlardır. Bu durum bazen zorla kaybetme neticesinde ortaya çıkmakta bazen de mağdurun yeri bilinmekle birlikte keyfîlik neticesinde aynı sonuç ortaya çıkmaktadır. Mağdurların en temel savunma hakları dikkate alınmamakta, siyasi nedenlerde tutuklama uzatılmakta, yakınlarıyla iletişimine izin verilmemektedir. Daha da kötüsü mağdura tutuklama merkezlerinde ya da hapishanelerde işkence edilmekte ve çoğu zaman mağdurun ölümüne sebep olunmaktadır. Kişi uzun bir süre sonra özgürlüğüne kavuşsa dahi gözaltında veya tutuklulukta maruz kalınan ihlaller, hayatta kalanlar ve aileleri üzerinde kalıcı fiziksel ve psikolojik travmalara yol açmıştır. Ayrıca, yakalandıktan sonra yaşamını yitiren, kaybolan veya gözaltına alındıktan sonra akıbeti belirsiz hale gelen kişilerin yakınları da ciddi acılar yaşamıştır. Söz konusu ihlaller toplumsal bir travmaya neden olmuş ve erkekler, kadınlar ve çocuklar fark etmeksizin muhalifleri aşağılamak ve insanlık dışı muameleye maruz bırakmak amacıyla sosyal ve kültürel normları istismar eden uygulamalara dönüşmüştür.

2025 yılı Ocak ayı sonunda İnsan Hakları Konseyi'ne (HRC) sunulan bir rapor temel itibarıyla devrik Esed rejimi tarafından 2011'den bu yana yapılan keyfî gözaltı ve tutuklamaları geniş bir şekilde ele almaktadır. Rapora göre eski Suriye Hükûmeti'ne bağlı olarak gözaltı ve tutuklama operasyonları yürüten eski kurumlar genel olarak dört kategoriye ayrılmaktadır. Birinci ve en belirgin grup, istihbarat teşkilatları olup, bunlar arasında Askerî İstihbarat

¹⁵² BM Genel Kurulu, Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Kayıp Şahıslar Bağımsız Kurumunun Kurulmasına İlişkin Kararın Uygulanması (Implementation of the resolution on the establishment of the Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic, s. 13-14.

Müdürlüğü, Hava Kuvvetleri İstihbarat Müdürlüğü, Genel İstihbarat Müdürlüğü ve Siyasi Güvenlik Müdürlüğü yer almaktadır. İkinci kategori, istihbarat teşkilatlarına bağlı olmayan ancak gözaltı faaliyetlerinde bulunan askerî kuvvetlerdir. Bu gruba; seçkin Dördüncü Tümen ve Cumhuriyet Muhafızları, kontrol noktalarında görev yapan veya gözaltı operasyonlarına katılan düzenli askerî birlikler, askerî gözaltı tesislerinin işletilmesinden sorumlu askerî polis ve askerî hastaneler dâhildir. Üçüncü kategori ise Ceza Güvenlik Şubesi gibi sivil polis teşkilatlarından oluşmaktadır. Son olarak, hükûmet yanlısı diğer aktörlerden oluşan bir grup mevcuttur. Bu gruba, “Şebbihalar” olarak adlandırılan silahlı gruplar ile daha sonra “Ulusal Savunma Kuvvetleri” ve diğer hükûmet yanlısı milis güçlerine entegre edilen “Halk Komiteleri” dâhildir. Ancak ifade etmek gerekir ki bu dörtlü yapının tamamı eski devlet başkanı Beşşar Esed’e bağlıydı. Zira Suriye Arap Cumhuriyeti’nde hükûmetin güvenlik yapılarının en üstünde Başkan yer almaktadır. 1973 Anayasası’nın 103. maddesi ve 2012 Anayasası’nın 105. maddesi uyarınca Başkan, ordunun ve silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. İstihbarat ve güvenlik hizmetleri arasında merkezi bir koordinasyon rolü üstlenen Ulusal Güvenlik Bürosu da doğrudan Başkan’a rapor vermektedir.¹⁵³

Eski rejimin hukuksuz gözaltı ve tutuklamaları olayların ilk gününde başlamıştır. Hükûmet yanlısı güçler, Komisyon’un bilgisi dâhilindeki ilk büyük ölçekli birleşik kuvvetler gözaltı operasyonunu 25 Nisan 2011 tarihinde Dera çevresinde gerçekleştirmiştir. Esed rejimi birlikleri, önce Dera şehrinin yerleşim bölgesine girmiş, ardından istihbarat unsurları bölgeye sevk edilmiştir. Hükûmet güçleri, bölgeyi kuşatarak elektrik, su ve iletişim hatlarını kesmiştir. Operasyon sırasında çocuklar da dâhil olmak üzere 500’den fazla kişi gözaltına alınmış ve daha sonra sorgulanmak üzere Şam’daki farklı güvenlik şubelerine sevk edilmiştir. Bir hafta sonra, benzer ölçekli bir operasyon 14 Mayıs 2011’in erken saatlerinde İdlib vilayetindeki Cisir el-Şuğur’da gerçekleştirilmiştir. Bir önceki gün düzenlenen büyük bir gösterinin ardından güvenlik güçleri gece baskınları sırasında 400’den fazla kişiyi gözaltına almıştır. Rapora göre eski Hükûmet güçleri tarafından 2011’den itibaren herhangi bir zamanda gözaltında tutulan toplam kişi sayısına ilişkin tahminler 90.000’e kadar çıkmaktadır, ancak bazı tahminler bu sayının da üzerinde olmuştur. Raporu hazırlayan Komisyon’un kendi verileri ve harici kaynaklardan elde edilen bilgiler, gözaltıların 2012 yılında zirveye ulaştığını, ancak çatışma boyunca yüksek seviyelerde kalmaya devam ettiğini göstermektedir. Eski Hükûmet, gözaltı sisteminin farklı bölümlerinde tutulan ve serbest bırakılan kişilere ilişkin kapsamlı verileri kamuoyuna açıklamamış ve 2011’den bu yana Komisyon’un bu konuda yaptığı bilgi taleplerine yanıt vermemiştir. Ancak, elde edilen deliller, özgürlüğünden mahrum bırakılan tüm kişilerin titizlikle kaydedildiğini

153 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, “Acı Ağı”: Suriye Arap Cumhuriyeti’nde eski Hükûmet güçleri tarafından keyfi gözaltı, işkence ve kötü muamele A/HRC/46/55’e Eşlik Eden Rapor (Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Web of Agony”: Arbitrary Detention, Torture, and ill-treatment by former Government forces in the Syrian Arab Republic (Companion Report to A/HRC/46/55)) A/HRC/58/CRP.3, 2025, s. 7-10.

ortaya koymaktadır. Nitekim konuya ilişkin nadir Hükûmet açıklamalarından birinde, 2014 yılında Suriye Büyükelçisi, BM Genel Kurulu'na, eski Hükûmetin “30.000 vakayı soruşturduğunu” bildirmiştir. 2021 yılında yaptığı bir açıklamada ise Hükûmet 2011 ile 2020 yılları arasında çıkarılan çeşitli aflardan toplam 344.684 tutuklu ve hükümlünün yararlandığını belirtmiştir.¹⁵⁴ Bu durum da on yılda en az 300.000 kişinin siyasi nedenlerle tutuklu veya hükümlü olarak hürriyetinden mahrum bırakıldığını göstermektedir. 8 Aralık 2024'te eski rejimin devrilmesinden sonra yeni iktidar birçok hapishaneyi açmış ve siyasi hükümlülere salıvermiştir. Ancak hâlâ akıbeti belli olmayan binlerce insan söz konusudur.

Suriye, 2006 tarihli Zorla Kaybolmalara Karşı Herkesin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'ye taraf değildir. Ancak eski Suriye rejimi tarafından uygulanan zorla kaybettirmeler ve keyfi özgürlük kısıtlamaları uluslararası teamüli insancıl hukuk kurallarına aykırıdır. ICRC 98. Kural hem uluslararası hem de uluslararası olmayan çatışmalarda zorla kaybetmelerin yasaklandığını ifade etmektedir. Benzer şekilde ICRC 99. Kural da yine hem uluslararası hem de uluslararası olmayan çatışmalarda keyfi hürriyet kısıtlamalarını yasaklamaktadır.

2.5. İşkence ve Kötü Muameleler

Esed rejiminin işkence ve kötü muamele karnesi esas itibarıyla Sednaya Hapishanesi'nden elde edilen görüntülerle ortaya çıkmış değildir. Daha öncesinde de hem sivil toplum kuruluşları hem de BM komisyonları Esed rejiminin işkence ve kötü muamele faaliyetlerini ortaya koymuştur. İnsan Hakları Konseyi'ne raporlama yapan Bağımsız Uluslararası Komisyon, işkence ve kötü muamele mağduru olan 7.874 kişi ile mülakat gerçekleştirmiş ve Esed rejiminin işkence ve kötü muamele karnesini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ancak erişilebilen kişi sayısının az olması, hapishanede hayatını kaybedenlerin sayısının bilinmemesi, cinsel saldırı mağduru birçok kişinin konuşmaktan çekinmesi raporun gerçek tabloyu ortaya koymasını güçleştirmiştir. Buna rağmen rapor, Esed rejiminin en ağır işkence yöntemlerini kullandığını ve insanlığa karşı suçlar işlediğini ortaya koymaktadır.

2011'den 2020'ye kadar olan dönemi kapsayan rapora göre; gözaltında tutulan erkekler, kadınlar ve çocuklar insanlık dışı muameleye ve işkenceye maruz bırakılmış, bu kapsamda tecavüz ve diğer cinsel şiddet biçimleri de uygulanmıştır. Mülakat yapılan kişilerden toplamda 474 kişi doğrudan işkence mağduru olmuş, 463 kişi insanlık dışı muameleye maruz kalmış, 1.170 kişi ise bu tür ihlallere tanık olmuş veya güvenilir bilgiler elde etmiştir. Bu anlamda

¹⁵⁴ Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, “Acı Ağı”: Suriye Arap Cumhuriyeti'nde eski Hükûmet güçleri tarafından keyfi gözaltı, işkence ve kötü muamele A/HRC/46/55'e Eşlik Eden Rapor, s. 19-21.

eski Hükûmet tarafından en az 20 farklı vahşi işkence yöntemi uygulandığı kapsamlı şekilde belgelenmiştir. Bunlar arasında elektrik şoku verme, vücut parçalarını yakma, tırnak ve dişleri çekme, sahte infazlar, gözaltına alınan kişileri otomobil lastiği içine sıkıştırma ve bireyleri uzun süre boyunca bir veya iki uzvundan asma gibi yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler sıklıkla sopalar veya kablolar gibi çeşitli aletlerle yapılan ağır darp eylemleri ile birleştirilmiştir. İşkence hem fiziksel hem de psikolojik boyutta gerçekleşmiş, mağdurlar üzerinde uzun vadeli ağır etkiler bırakmış ve çoğu zaman ölümlerine yol açmıştır. Hükûmetin gözaltı merkezlerinde belgelenen insanlık dışı koşullar, tek başına dahi işkence teşkil edecek niteliktedir. Cinsel şiddet olayları, sosyal ve kültürel damgalama gibi çeşitli nedenlerden korkulduğu için, büyük ölçüde eksik bildirilmektedir. Buna rağmen Komisyonca, 91 cinsel şiddet mağduru ile görüşme yapılmış, ayrıca 211 kişi hükûmet gözaltı merkezlerinde cinsel şiddete tanık olmuş veya güvenilir bilgiler aktarmıştır. Bilgi almak, cezalandırmak veya mağdurları ve ailelerini küçük düşürmek amacıyla kadınlara, erkeklere ve çocuklara karşı tecavüz ve diğer cinsel şiddet biçimleri, cinsel saldırı ve cinsel aşağılamalar, sistematik olarak uygulanmıştır. Bu tür vakaların mağdurları arasında 11 yaşındaki çocuklar da bulunmaktadır.¹⁵⁵

Belgelenen yüzlerce vakada, ihlaller gözaltında ölümlere yol açmıştır. Eski tutuklular, hücre arkadaşlarının sorgulamalar sırasında ya da hücrelerinde dövülerek öldürüldüğünü, işkence veya kötü muameleden kaynaklanan ağır yaralar nedeniyle yaşamlarını yitirdiklerini aktarmıştır. Diğer mahkûmlar ise aşırı kalabalık, yiyecek yetersizliği ve temiz içme suyunun eksikliği gibi insanlık dışı yaşam koşulları nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Mahkûmlara yetersiz veya hiç tıbbi bakım sağlanmamış, hijyenik olmayan ve aşırı kalabalık hücrelerde yayılan ishal ve diğer bulaşıcı hastalıklar gibi önlenemez rahatsızlıklar nedeniyle ölümler gerçekleşmiştir. Komisyon, hükûmetin gözaltı merkezlerinde yaşanan ölümlere ilişkin toplam 462 tanıklık toplamıştır. Görüşülen kişilerin %32'si cesetleri bizzat görmüş veya ölümlere doğrudan tanık olmuştur, %12'si ölüm belgesi almıştır, %2'si hem ölüm belgesi hem de cenazeyi teslim almıştır, geri kalan %54'ü ise olaylara ilişkin bilgileri raporlar veya tanıklıklar aracılığıyla edinmiştir. Gözaltında hayatını kaybeden mahkûmların kesin sayısı bilinmemektedir. En düşük tahminler dahi 2011'den bu yana hükûmet birimlerinin gözetiminde on binlerce kişinin öldüğünü göstermektedir. Bu tahminler, güvenlik teşkilatından ayrılan çok sayıda kişinin tanıklıklarıyla desteklenmektedir. Çeşitli kaynaklara göre, ölen mahkûmlar askerî hastanelerde kayıt altına alındıktan sonra toplu mezarlara taşınmış ve defnedilmiştir. Hükûmetten ayrılan yetkililerden, on yıllık uydu görüntülerinden ve ölen kişilerin ailelerinden elde edilen bilgilere dayanarak, Şam'ın dış kesimlerinde bulunan Nehce ve Kuteyfe'de iki özel toplu mezar alanı tespit edilmiştir. 2011'den bu

155 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, "Acı Ağı": Suriye Arap Cumhuriyeti'nde eski Hükûmet güçleri tarafından keyfî gözaltı, işkence ve kötü muamele A/HRC/46/55'e Eşlik Eden Rapor, s. 9.

yana, Suriye güvenlik güçlerinin tüm birimleri yukarıda tanımlanan ihlallere karışmıştır. Suriye istihbarat teşkilatının eski subayları, gözetimdeki kişilere yönelik işkence ve kötü muamelenin sistematik olduğunu ve üst düzey yetkilileri de kapsadığını ifade etmiştir.¹⁵⁶ Komisyon daha sonra ortaya koyduğu ve 2020-2023 yılları arasında ilişkin raporunda da eski Hükûmet güçlerinin işkence ve kötü muamele eylemlerine devam ettiğini tespit etmiştir.¹⁵⁷

Rejim, ülkenin farklı vilayetlerinde resmî ve gayri resmî olmak üzere çok sayıda işkence merkezi kurmuştur. Birleşmiş Milletler Uluslararası Tarafsız ve Bağımsız Suriye Soruşturma Mekanizması (*International, Impartial and Independent Mechanism, IIIM*) tarafından mağdur beyanlarına dayalı olarak hazırlanan rapora göre, ülke genelinde tespit edilen 111 farklı merkezden 94'ünün işkence amacıyla kullanıldığı belirlenmiştir.¹⁵⁸ Suriye'deki işkence merkezleri incelendiğinde bu merkez türlerinin çoğunlukla; askerî istihbarat merkezi, hava kuvvetleri istihbarat merkezi, genel istihbarat merkezi, sivil hapishane, askerî polis merkezi, siyasi güvenlik şubesi merkezi, askerî birlik, askerî hastane, askerî hapishane ve polis karakolu olduğu görülmektedir. Ayrıca TİHEK Heyetinin, Suriyeli işkence mağdurları ile gerçekleştirdiği görüşmelerde, üzerinde herhangi bir ibare bulunmayan sivil görünümlü binaların da Baas rejimi tarafından işkence merkezi olarak kullanıldığı öğrenilmiştir. Esed rejimi tarafından yoğun olarak kullanılan başlıca işkence merkezleri ise şunlardır:

Şam

- | Sednaya (1 No'lu) Askerî Hapishane
- | Askerî İstihbarat 235'inci "Filistin" Şubesi
- | Tişrin Askerî Hastanesi
- | El Kabun Askerî Polis Tesisleri
- | Mezzeh Hava Üssü Hava Kuvvetleri İstihbarat Tesisleri
- | Askerî İstihbarat 215'inci Baskınlar/Operasyon Şubesi
- | Hava Kuvvetleri İstihbarat Bab Tuma Şubesi
- | El Hatip Genel İstihbarat 251'inci İç Şube

156 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, "Acı Ağı": Suriye Arap Cumhuriyeti'nde eski Hükûmet güçleri tarafından keyfi gözetim, işkence ve kötü muamele A/HRC/46/55'e Eşlik Eden Rapor, s. 10.

157 Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, "Son Görünmüyor": Suriye Arap Cumhuriyeti'nde İşkence ve Kötü Muamele 2020-2023 ("No End in Sight": Torture and ill-treatment in the Syrian Arab Republic 2020-2023), A/HRC/53/CRP.5, 2023.

158 Suriye İçin Uluslararası, Tarafsız ve Bağımsız Mekanizma (IIIM), Bir Bastırma Aracı Olarak Suriye Hükûmeti Gözetim Sistemi Raporu Ek B – Gözetim Tesisleri Adları ve Coğrafi Koordinatları (*The Syrian Government Detention System as a Tool of Suppression Report Annex B Detention Facility Names and Geocoordinates*), Cenevre, 2024, https://iiim.un.org/wp-content/uploads/2024/12/IIIM_DetentionReport_Public_Annex-B_Mapping-Geolocation-1.pdf (E.T. 13/06/2025).

- | Genel İstihbarat 285'inci Soruşturma Şubesi
- | Askerî İstihbarat 227'nci Şam Şubesi
- | Askerî İstihbarat 248'inci Soruşturma Şubesi
- | Askerî İstihbarat 291'inci Şam Şubesi
- | Şehit Yusuf el-Azma Hastanesi

Rif Şam

- | Adra Merkez Hapishanesi

Halep

- | Halep Merkez Hapishanesi
- | Askerî İstihbarat 290'ıncı Halep Şubesi

İdlib

- | Askerî İstihbarat 271'inci İdlib Şubesi

Hama

- | Genel İstihbarat 320'nci Hama Şubesi

Humus

- | Askerî İstihbarat 261'inci Humus Şubesi
- | Al Balouna Askerî Hapishanesi

Lazkiye

- | Askerî İstihbarat 223'üncü Lazkiye Şubesi

Rakka

- | Rakka Ceza Güvenlik Şubesi
- | Genel İstihbarat 335'inci Rakka Şubesi
- | Rakka Müfreze Birliği

Deyr Ez-zor

- | Askerî İstihbarat 243'üncü Deyr ez-Zor Şubesi

Sednaya Hapishanesi koşuşlarından görüntüler. Fotoğraflar: THEK, 2025.

Esed rejiminin savaş suçlarının belgelenmesi bağlamında 2014 yılının Ocak ayında dünya gündemi, kamuoyunda büyük yankı uyandıran bir haber ile sarsılmıştır.¹⁵⁹ Buna göre rejimin Askerî Polis (*Military Office*) mensubu “Sezar (*Caesar*)” kod adlı resmî bir adli fotoğrafçı,¹⁶⁰ 11 bin kurbanı ait 55 bin fotoğraf¹⁶¹ ile Suriye’den kaçmıştır. Sezar ve çalışma arkadaşları tarafından iki yıl süresince çekilen fotoğraflar düzenli bir şekilde bir flaş belleğe kaydedilmiştir.¹⁶² Sezar, Suriye Ulusal Hareketi ile temas kurarak görselleri muhaliflere teslim etmiştir.¹⁶³

*Esed rejimi tarafından işkence edilerek öldürülen kişilere ait cesetler. Fotoğraf: Anadolu Ajansı.*¹⁶⁴

HRW, Sezar dosyasındaki fotoğrafları üç kategoride incelemiştir. Buna göre ilk kategoriyi hükûmet gözetiminde, çeşitli gözaltı merkezlerinden birinde ya da askerî bir hastaneye nakilden sonra öldüğü anlaşılan kişilere ait 28.707 fotoğraf oluşturmaktadır. İkinci kategori, ordu mensupları veya güvenlik güçlerinin cesetlerine ait görseller olup üçüncü kategori ise saldırıların ardından çekilen suç mahalline ait patlamalar, güvenlik görevlilerinin suikastları ve yangınlar gibi çeşitli olayları kapsamaktadır.¹⁶⁵

Rejimin insan hakları ihlalleri geçmişini en açık şekilde gösteren dehşet verici fotoğraflar, Esed ve rejimin diğer üst düzey görevlilerinin cezai sorumluluğunu ve uluslararası

159 İlgili fotoğraflar ilk kez 20 Ocak 2014 tarihinde AA tarafından yayımlanmıştır. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriye-de-savas-sucu-belgeleri/189119> (E.T. 13/6/2025).

160 <https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (E.T. 12/6/2025).

161 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (E.T. 12/6/2025).

162 SETA, İnsanlığın Kaybı Suriye’deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu, s. 35.

163 a.g.e.

164 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (E.T. 12/6/2025).

165 <https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (E.T. 12/6/2025).

mekanizmaların görev ve yetkileri bağlamında harekete geçmesi gerekliliğini gündeme taşımıştır.¹⁶⁶ 31 Temmuz 2014 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'nde konuşan Sezar, "Fotoğraflarda görmüş olduğunuz insanlar... Onların hayatlarını buradaki hiç kimse geri getiremez. Ancak Beşşar Esed'in hapishanelerinde hâlâ 150 binden fazla insanın bulunduğunu söylemek için buradayım ve onların kaderleri de bu benim fotoğraflarını çektiğim insanların kaderleriyle aynı olacak." ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁷

Sezar, kimliğini 2025 yılında Al Jazeera ile gerçekleştirdiği röportaja kadar gizli tutmuştur.¹⁶⁸ Sezar kod adlı Ferid el-Mezhan, öldürülen tutukluların fotoğraflarının çekilmesi emrinin en üst kademe tarafından verildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁹ Söz konusu fotoğraflar, Esed rejiminin insan hakları ihlallerinin belgelenmesine yönelik kanıt niteliğindedir.

Eski Suriye rejiminin gerçekleştirdiği eylemler temel olarak Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde yer alan birçok hükmü ihlal etmektedir. Bunların başında yaşam hakkı, adil yargılanma hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı gelmektedir. Ayrıca eylemler 1984 tarihli İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'ye de (İşkenceye Karşı Sözleşme / CAT) aykırıdır.¹⁷⁰ Hatta Esed rejiminin eylemleri sebebiyle Kanada ve Hollanda Suriye'yi İşkenceye Karşı Sözleşme'ye aykırılıktan dolayı 8 Haziran 2023 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı (UAD / Divan) önünde dava etmiştir. Kanada ve Hollanda temel olarak yukarıda bahsedilen ve İnsan Hakları Konseyi'ne sunulmuş olan Bağımsız Komisyon raporlarına atıf yaparak Suriye'nin İşkenceye Karşı Sözleşme'yi ihlal ettiğini iddia etmiştir. *Erga omnes* yükümlülükler çerçevesinde dava açmaya hakları olduğunu ifade eden davacı devletlere göre Suriye hükûmetinin "terörizmle mücadele" gerekçesi de geçersizdir. Zira işkence yasağı uluslararası hukukun emredici kurallarından (*jus cogens*) biridir ve hiçbir gerekçeyle ihlal edilemez. Davacılar başvurularında Suriye'deki gözaltı ve tutukluluk şartlarını, işkence metotlarını ve işkencenin etkilerini ifade etmişler ve sıklıkla BM raporlarına atıfta bulunmuşlardır. Böylece davacılar Divan'dan; davalı tarafın İşkenceye Karşı Sözleşme'yi ihlal ettiğine, ihlallerden kaynaklanan sorumluluğunu kabul etmesi gerektiğine, eylemleri bir daha gerçekleştirmeyeceklerine ilişkin güvenceler vermesi gerektiğine, kişilerin maruz kaldığı mağduriyetin giderilmesi gerektiğine hükmetmesini talep etmiştir.¹⁷¹ Aynı zamanda davacılar, Divan'dan ihtiyati tedbirlere hükmetmesini de talep

166 <https://www.aa.com.tr/dunya/iskencenin-fotograflarini-anlatti/135412> (E.T. 12/6/2025).

167 a.g.e.

168 <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2025/2/7/syrian-whistleblower-caesar-reveals-himself-to-al-jazeera> (E.T. 13/6/2025).

169 <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/esed-rejiminin-iskencelerini-duyuran-sezar-oldurulenlerin-fotograflanmasi-emri-en-ust-kademen-geliyordu/1823582> (E.T. 12/6/2025).

170 BM İşkenceye ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1984/en/13941> (E.T. 22/2/2025).

171 Uluslararası Adalet Divanı, İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmenin Uygulanması Kanada ve Hollanda v. Suriye Arap Cumhuriyeti, ICJ, Ortak Başvuru, Yargılamanın Başlatılması (Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic), ICJ, Joint Application, Instituting Proceedings) 8/06/2023. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20230608-REQ-01-00-EN.pdf>

etmişlerdir. Buna göre Suriye; işkence ve insanlık dışı muameleyi durdurmalı ve önlemelidir, keyfi gözaltılara son vererek hukuka aykırı tutulan kişileri serbest bırakmalıdır, iletişimsiz gözaltı uygulamalarına son vermelidir, işkenceye ilişkin delillerin yok edilmesini veya erişilemez hale getirilmesini önlemelidir, işkence sonucu ölen kişilerin gömüldüğü yerleri açıklamalıdır.¹⁷²

Divan her ihtiyati tedbir kararında yaptığı gibi öncelikle *prima facie/ilk bakışta* yetkili olup olmadığının, onarılamaz bir zarar riskinin varlığının ve aciliyet durumunun tespitini yapmıştır. Divan ilk bakışta yetkili olduğuna hükmedip şu ihtiyati tedbirlere hükmetmiştir:

1. Suriye Arap Cumhuriyeti, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme kapsamındaki yükümlülükleri uyarınca, işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ya da ceza teşkil eden eylemleri önlemek için yetkisi dâhilindeki tüm tedbirleri almalı ve kendi yetkisi, yönlendirmesi veya etkisi altındaki kamu görevlilerinin, kuruluşların veya kişilerin işkence veya diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ya da ceza niteliğindeki fiilleri gerçekleştirmemesini temin etmelidir.
2. Suriye Arap Cumhuriyeti, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme kapsamına giren eylemlere ilişkin iddialara dair delillerin yok edilmesini önlemeli ve bunların korunmasını sağlamak için etkili tedbirler almalıdır.¹⁷³

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Esed rejimi, 8 Aralık 2024'te muhalif güçler tarafından iktidardan indirilene kadar işkence ve kötü muamele eylemlerine devam etmiştir. Bu anlamda Divan'ın ihtiyati tedbir kararlarına uymamıştır. Ancak artık Suriye'de yeni bir dönem ve yeni bir iktidar vardır. Nitekim yeni iktidar Esed dönemi uygulamalarına son vermiş, işkence hapishanelerinde siyasi nedenlerle tutuklu bulunan kişileri salıvermiştir. Bu nedenle Divan önündeki mevcut davanın geleceği ve akıbeti merak konusudur.

172 İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmenin Uygulanması Kanada ve Hollanda v. Suriye Arap Cumhuriyeti, ICJ, Ortak Başvuru, Yargılamanın Başlatılması, s. 8, para. 33.

173 Uluslararası Adalet Divanı, İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmenin Uygulanması (Kanada ve Hollanda v. Suriye Arap Cumhuriyeti), ICJ, 16/11/2023 tarihli Karar (Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic), ICJ, para. 83. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20231116-pre-01-00-en.pdf>

2.6. Yerinden Edilmeler (Sığınmacılar ve Ülke İçinde Yerinden Edilmişlerin Durumu)

Suriye çatışmalarının en trajik boyutlarından bir tanesi ülke içi ve ülke dışına zorunlu olarak yapılan göçlerdir. 2010 yılında 22.5 milyon civarında olan Suriye'nin nüfusu, iç savaş sonrasında hızla düşmüş ve milyonlarca kişi yerlerinden edilmiştir. Yerinden edilmelerin bir kısmı başka bir ülkeye sığınma şeklinde tezahür ederken bir kısmı da ülke içinde daha güvenli bir yere göç etme şeklinde ortaya çıkmıştır. BMMYK verilerine göre; 2011 yılından bu yana toplam 14 milyondan fazla Suriyeli, güvenlik arayışıyla evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Ülke içinde 7,4 milyondan fazla Suriyeli yerinden edilmiş durumda olup, nüfusun %70'i insani yardıma muhtaç, %90'ı ise yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Yurt dışına giden Suriyeliler 130'dan fazla ülkeye sığınmak için başvurmuşlardır. Yaklaşık 5,5 milyon Suriyeli mülteci, Suriye'ye komşu olan Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır'da barınmaktadır. Almanya, 850.000'den fazla Suriyeli mülteci ile komşu ülkeler dışındaki en büyük ev sahibi ülke konumundadır.¹⁷⁴ Dünya genelinde ise kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı, 259.475'tir.¹⁷⁵

Türkiye 2011 yılında çatışmaların başlamasından itibaren Suriye halkına en büyük desteği veren ve en çok sığınmacı kabul eden ülke olmuştur. Türkiye'ye kitlesel göç ile gelmiş olan Suriyeliler, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91. maddesinde düzenlenen "geçici koruma" statüsüne alınmıştır.¹⁷⁶ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığının sunduğu verilere göre Türkiye'de bulunan toplam Suriyeli sayısı 2021'de 3.737.369 kişi ile zirve yapmıştır. Bu tarihten sonra ise sayı düşmeye başlamış ve 13 Şubat 2025 tarihi itibarıyla 2.838.292 kişiye gerilemiştir.¹⁷⁷

174 UNHCR, Syria Refugee Crisis Explained, 2024. <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/> (E.T. 23/2/2025).

175 <https://data.unhcr.org/en/situations/syria> (31/5/2025 itibarıyla) (E.T. 12/6/2025).

176 Geçici koruma başlığını taşıyan 91. madde düzenlemesi şu şekildedir: (1) Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. (2) Bu kişilerin Türkiye'ye kabulü, Türkiye'de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye'den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Kanun Numarası: 6458, Kabul Tarihi: 4/4/2013, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 11/4/2013 Sayı: 28615.

177 Göç İdaresi Başkanlığı <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (E.T. 23/2/2025).

Türkiye, sınırlarına gelen Suriyeliler için açık kapı politikası uygulamış ve rızası dışında kimsenin geri gönderilmemesi ilkesi çerçevesinde hareket etmiştir. Bu kişiler; çadır kent, konteyner kent ve ülke genelinde barındırılmak suretiyle koruma altına alınmış, daha sonra 9/11/2015 itibarıyla “Geçici Barınma Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi ve İşletilmesi Hakkında Yönerge” hazırlanmış ve başlangıçta 10 şehirde 26 adet Geçici Barınma Merkezi (GBM) kurulmuştur. Güncel verilere göre 11 ilde 13 adet GBM bulunmaktadır.¹⁷⁸ Bu merkezlerde Suriyelilerin temizlik, güvenlik, altyapı, barınma, ayni yardım, teknik hizmetler, itfaiye, çamaşırhane, sağlık, psikososyal destek, eğitim, mesleki kurs, sosyal ve dini hizmetler, tercümanlık gibi ihtiyaçları tamamen ücretsiz olarak karşılanmaktadır.¹⁷⁹

Dünya genelinde en fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye tarafından bu süreçte yalnızca barınma hakkı bağlamında değil mültecilerin toplumsal hayata uyumlarının sağlanması, mültecilere istihdam olanaklarının oluşturulması ile eğitim ve sağlık hakkı kapsamında gerekli desteğin sunulmasına yönelik de önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Nitekim Türkiye’nin bu alanda sunduğu faaliyetler uluslararası alanda da övgüyle karşılanmıştır.

178 <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Mali-Tablolar/2024/03-MART/10-Mart/2024-Yili-Gecici-Barinma-Merkezleri-Ozel-Hesap-Giderleri-ve-Odenek-Tablosu.pdf> Geçici Barınma Merkezlerinin İşletilmesi Ve Yönetilmesi Amacıyla Başkanlık Bütçesinde Gider Kaydedilmek Suretiyle “Özel Hesaba” Aktarılan Ödeneye İlişkin 2024 Mali Yılı Harcama Raporu (E.T. 8/7/2025)

179 https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Gu%CC%88venli_Liman_Dijital_1.pdf s.20 (E.T. 8/7/2025).

Bu bağlamda BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (OCHA) Sözcüsü Jens Laerke, “Türkiye’nin dünyanın farklı yerlerinden mültecilere yaptığı ev sahipliği, diğer ülkeler için olağanüstü bir örnek.”¹⁸⁰ ifadelerini kullanırken 2013 yılında BM Mülteciler Yüksek Komiseri olan Antonio Guterres, “Türkiye bugün mültecilerin nasıl korunması gerektiği konusunda örnek bir ülke. Çok sayıdaki Suriyeli mülteciye kapılarını açtı ve hepsine yüksek standartlarda yardım hizmeti sundu. Bizim BMMYK olarak katkımız, Türkiye’nin yaptıklarının yanında sadece denizde bir damla.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁸¹

Suriye krizinden etkilenen ülkelerde, uzun süredir devam eden yerinden edilme ve süregiden sosyo-ekonomik zorluklar yıkıcı etkilere yol açmıştır. BM raporlarına göre; Lübnan’da Suriyeli mültecilerin %90’ı artık aşırı yoksulluk koşullarında yaşamaktadır. Gıda fiyatları Haziran 2021’den bu yana %332 oranında artmış olup mülteci hanelerinin %94’ü temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için borçlanmak zorunda kalmıştır. Ürdün’de ise mültecilerin üçte ikisi son 12 ay içinde mali durumlarının kötüleştiğini bildirmiştir. BMMYK tarafından yapılan son analizlere göre, ortalama hane borcu 1.261 Ürdün Dinarı (1.778 ABD Doları) kadar yüksek olabilmektedir. Benzer şekilde Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı ekonomik zorluklar Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacıları da etkilemiştir.¹⁸² Elbette bu durumun oluşmasında Covid-19, bölgesel krizler ve Avrupa Birliği’nin vadettiği yardımları eksik göndermesi etkili olmuştur. Ancak yine de başta Türkiye olmak üzere Suriyeli sığınmacı kabul eden devletler Esed rejiminin insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinden dolayı zorla geri gönderme politikası uygulamamıştır. Aksine birçok ülke uyum politikaları geliştirmiş ve Suriyelilerin entegrasyonunu sağlamaya çalışmıştır. Türkiye ve Almanya bu anlamda en önemli örneklerdir. Bu ülkeler Suriye’de güvenli ortam olmadıkça Suriyelilerin geri dönüşünü mümkün görmemişlerdir.

Azez’de yer alan düzensiz kamplar. Fotoğraflar: TİHEK, 2025

180 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-insani-yardimlarda-olaganustu-bir-ornek/1235386> (E.T. 8/7/2025).

181 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bmden-turkiyeye-ovgu/266808> (E.T. 8/7/2025).

182 3RP: Regional, Refugee & Resilience Plan, Regional Strategic Overview 2024. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-regional-refugee-and-resilience-plan> (E.T. 24/2/2025).

Suriye’de sayısı toplam 7.4 milyondan fazla olan yerinden edilmiş kişilerin %31’ini oluşturan ve çoğunluğu kadın ve çocuklardan meydana gelen 2 milyondan fazla kişi son çare olarak kısa vadeli barınma amacıyla tasarlanmış kamplarda yaşamaktadır. Geçici yerleşim alanları, düzensiz yerleşimler, planlı kamplar ve toplu barınma merkezleri gibi son çare niteliğindeki alanlar genellikle kamp yönetim sistemlerinin eksikliği, yetersiz barınma koşulları, aşırı kalabalık ve temel hizmetlere erişimdeki farklılıklarla gündeme gelmektedir. Bu durum, kadınlar ve çocuklar için cinsiyete dayalı şiddete maruz kalma riskini artırmakta, kamplarda kalan yerinden edilmiş kişileri insani yardıma muhtaç ve savunmasız hale getirmektedir. Öte yandan Suriye’de toplam yerinden edilmiş kişilerin %69’unu oluşturan 5 milyondan fazla kişi kampların dışında yaşamaktadır. Haziran 2024 tarihli Nüfus Görev Gücü (*Population Task Force*) verilerine göre, kampların dışında yaşayan yerinden edilmiş kişilerin çoğunluğu Halep (%20), Şam Kırsalı (%19), İdlib (%15), Şam (%12) ve Lazkiye (%9) vilayetlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu grup, çoğunlukla çatışmalar nedeniyle yerlerinden edilmiş bireylerden oluşmakta olup, pek çoğu uzun süredir yerinden edilmiş durumda ya da birden fazla kez yerinden edilmiştir. Kampların dışında yaşayan yerinden edilmiş kişiler, günlük yaşam düzenlerinin bozulması, zorla tahliyelere maruz kalma, arazi mülkiyetine erişememe ve sosyal yapının çökmesi nedeniyle psikososyal sıkıntılar yaşamaktadır.¹⁸³

Mülteci kampları Esed rejimi tarafından defalarca saldırıya uğramış ve yerinden edilmiş kişilerin insan hakları ihlal edilmiştir. Ülkedeki çatışma ortamında daha güvenli bir yer bulmak umuduyla Suriye’nin çeşitli bölgelerinde kamplara sığınan ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (*Internally Displaced Persons*, IDP)’in maruz kaldığı saldırılar, kamplarda korku ikliminin hâkim olmasına neden olmuştur. Esed rejimi tarafından ilgili kamplara ilaç ve gıda gibi temel yaşam malzemelerinin girişinin engellenmesi¹⁸⁴ var olan krizi derinleştirmiştir. Kamp sakinleri aynı zamanda doğal afetlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁵ Kurumumuz tarafından gerçekleştirilen saha ziyaretleri kapsamında Azez’de yerel makamlarla yapılan görüşmelerde de yerinden edilmiş kişilerin yaşadıkları sorunlar gündeme gelmiştir.

SNHR tarafından Mart 2011 ile Kasım 2019 arasında IDP kamplarına yönelik saldırıların sayısının 79’u bulduğu ve bazı kampların birden fazla kez saldırıya uğramış olabileceği belirtilmiştir.¹⁸⁶

183 OCHA, Humanitarian Response Priorities: Syrian Arab Republic, January-March 2025, 2025. https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities_Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf (E.T. 2/3/2025).

184 Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-rukban-kampi-bir-ramazani-daha-esed-rejimi-guclerinin-kusatmasinda-geciriyor/2871839> (E.T. 12/6/2025).

185 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-yerinden-edilen-50-bin-sivilin-cadiri-sular-altinda-kaldi/2113566> (E.T. 16/6/2025).

186 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, 2019, s. 14.

IDP kamplarına yönelik bombardıman, yerinden edilmiş kişiler arasında daha fazla korkuya neden olmuş ve insani durumu büyük ölçüde kötüleştirmiştir.¹⁸⁷ IDP kamplarına yönelik saldırılara Suriye'nin İdlib ilinde bulunan mülteci kamplarına insansız hava araçlarıyla yapılan saldırı örnek olarak gösterilebilir.¹⁸⁸

IDP'ler tarafından nispeten güvenli görülen yerlerden birisi de İdlib'deki kamplar olmuştur.¹⁸⁹ İdlib'in kuzeyinde, Türkiye sınır hattı yakınlarındaki Atme,¹⁹⁰ 2012 yılı sonlarında kurulan ve giderek genişleyen bir kamplar bölgesine dönüşmüştür.¹⁹¹ Çatışma ortamlarından kaçmaya ve yaşama tutunmaya çalışan binlerce Suriyeli bölgeye göç etmiş olup¹⁹² sayı son yıllarda hızla artmıştır. SNHR'nin 13 Aralık 2019 tarihli bir raporunda yaklaşık yarım milyon kamp sakininden bahsedilirken,¹⁹³ AA'nın 28 Şubat 2025 tarihli bir haberinde, bölgede 2 milyona yakın sivilin yaşadığı bildirilmiştir.¹⁹⁴

Atme'de diğer mülteci kampları gibi çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan siviller için insani yardım çalışmaları hayati önem taşımıştır.¹⁹⁵ Atme kamplarındaki temel hizmetlerden mahrumiyet uzun bir ihlaller zinciri oluştururken¹⁹⁶ bölgeye düzenlenen hava saldırıları ve gerçekleştirilen bombardımanlar, sığınmacılar için her an ölüm korkusunu tetiklemiştir.¹⁹⁷ Çadırlarda yaşayan siviller için iş bulma zorluğu, çekilen zorluklara ekonomik sıkıntıların da eklenmesine neden olmuştur.¹⁹⁸

2012 yılı sonlarında İdlib ilinin kuzeyinde kurulan kamplardan birisi de Kah Kampı'dır.¹⁹⁹ Kah bölgesine de saldırılar düzenlenmiş, bölgenin güvenliği tehdit altında kalmıştır.²⁰⁰ Esed rejimi ve destekçileri tarafından 20 Kasım 2019 tarihinde kampa yapılan saldırı, kamp sakinlerinin yaklaşık %80'inin kampa daha fazla saldırı düzenlenebileceği korkusuyla yerlerinden edilmesine neden olmuştur.²⁰¹

Suriye'de devam eden çatışmalara rağmen Esed döneminde az da olsa Suriye'ye dönüşler söz konusu olmuştur. Ancak BM raporlarına göre; Suriye topraklarına dönen Suriyelilere karşı da insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri devam etmiş ve Esed rejiminin vadettiği güvenceler sağlanmamıştır. 30 Kasım 2023 itibarıyla BMMYK, 2016 yılından bu yana komşu ülkelerden

187 a.g.e., s. 16.

188 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-multeci-kamplarina-saldiri/810754> (E.T. 16/6/2025).

189 a.g.e.

190 Kamp, Hatay'ın Reyhanlı ilçesi Bükülmez Mahallesi karşısında yer almaktadır. Bkz: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor-> (E.T. 12/6/2025).

191 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, s. 2.

192 <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor-> (E.T. 12/6/2025).

193 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, s. 2.

194 <https://www.aa.com.tr/tr/ramazan-2025/idlibde-yuzbinlerce-cadir-kamp-sakini-bir-ramazani-daha-evlerinden-uzakta-karsilamaya-hazirlaniyor/3495842> (E.T. 16/6/2025).

195 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-acilik-korkusu-sardi/2284921> (E.T. 16/6/2025).

196 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, s. 2.

197 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/atme-kampinda-bombardiman-endisesi/16862> (E.T. 16/6/2025).

198 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-acilik-korkusu-sardi/2284921> (E.T. 16/6/2025).

199 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, s. 4.

200 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-idlibde-vurulan-cadir-kampi-havadan-goruntuledi/1651790> (E.T. 16/6/2025).

201 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, s. 10.

Suriye'ye 388.679'dan fazla Suriyelinin dönüşünü doğrulamıştır. Ancak BMMYK'nin dönen Suriyeliler ile yaptığı mülakatlar ve sahadan aldığı veriler Esed rejiminin Suriye'nin taraf olduğu neredeyse tüm çekirdek insan hakları sözleşmelerini ihlal ettiğini göstermektedir. Nitekim Suriye, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR), İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (CAT), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (CERD), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (CRC) ve buna ek olarak silahlı çatışmalarda çocukların yer almasına ilişkin İhtiyari Protokol, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme (CPRD) dâhil olmak üzere çekirdek insan hakları sözleşmelerinin sekizine taraftır. Öte yandan ülkesine dönen Suriyelilere karşı Esed rejimi sadece uluslararası insan hakları sözleşmelerini değil 2012 tarihli Suriye Anayasası'nı da ihlal etmiştir. Anayasa'da düzenlenen haklar arasında ayrımcılığa maruz kalmama hakkı, ülkeye giriş hakkı da dâhil olmak üzere seyahat özgürlüğü, ifade ve barışçıl toplanma özgürlüğü, keyfi tutuklama, işkence veya aşağılayıcı muameleye maruz kalmama hakkı ve devletin tüm vatandaşların onurunu ve güvenliğini sağlama yükümlülüğü yer almaktadır. Hatta 2012 Anayasası'nın 38. maddesi, vatandaşların Suriye'ye dönüşünün engellenemeyeceğini ve vatandaşların yetkili mahkeme veya savcılık kararı ya da kamu sağlığı ve güvenliğine ilişkin yasalar çerçevesinde aksi öngörülmediği sürece ülke içinde serbestçe hareket etme veya ülkeyi terk etme hakkına sahip olduğunu hükme bağlamaktadır.²⁰²

Ülkesine dönen Suriyelilerin karşılaştığı en büyük problemlerden biri de mülkiyet hakkı ihlalleridir. 2011 öncesinde Suriye'de arazi mülkiyeti ve mülkiyet haklarına ilişkin yapısal sorunlar mevcut olsa da, büyük ölçekli mülk tahribatı, kitlesel yerinden edilme, usulsüz yerleşim alanlarının artışı, konut, arazi ve mülkiyetle ilgili belgelerin kaybı, 2018/10 ve 2023/26 sayılı yasalar gibi ek mevzuatın kabulü bu sorunları önemli ölçüde derinleştirmiştir. Bu ihlaller, özellikle mülteciler ve IDP'ler üzerinde ağır etkiler yaratmış, bu gruplar kaçışları nedeniyle mülklerini yönetme ve koruma imkânından mahrum kalmış, aynı zamanda tarafların Suriye toprakları üzerindeki kontrollerini pekiştirmek amacıyla uyguladığı demografik mühendislik politikalarının sonuçlarına maruz kalmışlardır. Mülakata alınan birçok geri dönen kişi, evlerinin çatışma nedeniyle yıkıldığını veya yağmalandığını bildirmiştir. Bazıları onarım girişimlerinde bulunmuş olsa da görüşülenlerin büyük bir çoğunluğu konutlarına dönememiş ve yeni barınma imkânları aramak zorunda kalmıştır. Geri dönenlerin tümü, yerel yetkililerden evlerini yeniden inşa etmek, onarmak veya yeni bir konut edinmek için mali yardım almadığını belirtmiştir.²⁰³

202 UNHCR, The Dire Human Rights Situation Facing Syrian Returnees, 2024, s. 4-8 <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588> (E.T. 24/6/2025).

203 UNHCR, The Dire Human Rights Situation Facing Syrian Returnees, s. 17-18 <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588> (E.T. 24/6/2025).

Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti

Suriye’de yaşanan insan hakları ihlalleri açısından yerinden edilmeler bağlamında göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti konuları da ele alınmalıdır. Göçmen kaçakçıları ve insan tacirleri, dezavantajlı bir konumda olan Suriyelilerin bu durumlarından faydalanarak başta yaşam hakkı olmak üzere birçok hak ve özgürlüğün ihlaline zemin hazırlamıştır.

Sınır Aşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesine Ek Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı BM Protokolü’nün²⁰⁴ “Tanımlar” başlıklı 3’üncü maddesinde yer alan düzenlemede göçmen kaçakçılığı, “doğrudan veya dolaylı olarak, mali veya diğer bir maddi çıkar elde etmek için, bir kişinin vatandaşlığını taşımadığı veya daimi ikametgâh sahibi olmadığı bir Taraf Devlete yasa dışı girişinin temini” şeklinde tanımlanmıştır.

Suriyelilere yönelik göçmen kaçakçılığı vakalarında daha az bilinen rotalar kullanılabilmektedir. Suriye’den Sudan veya Birleşik Arap Emirlikleri üzerinden Libya’ya geçiş sonrasında Cezayir’e ve İspanya’ya ulaşım, daha az bilinen rotalara örnek olarak gösterilebilmektedir.²⁰⁵ Suriyeliler ülkede yaşanan kriz nedeniyle temel haklarını koruyabilecekleri ülkelere sığınmaya teşebbüs etmiş, bu süreçte birçok ihlalle karşı karşıya kalmışlardır. Ailesini ülkesinde bırakarak daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak amacıyla çeşitli ülkelere geçmek isteyen göçmenler birçok ihlale muhatap olmuştur. Suriye İç Savaşı’nın başladığı dönemden itibaren göçmen kaçakçılığı mağdurlarıyla ilgili trajik haberler, kamuoyu gündeminde yer almıştır. Bu haberlerden birisi de Aylan bebek hakkındadır. Savaştan kaçıp Yunanistan’a geçmek amacıyla bindikleri lastik botun 2 Eylül 2015 tarihinde batması sonucu Suriyeli 3 yaşındaki Aylan bebek ile birlikte ağabeyi ve annesinin de aralarında bulunduğu 5 kişi hayatını kaybetmiştir.²⁰⁶ Cansız bedeninin kıyıya vuran görüntüsüyle dünyayı sarsan Aylan bebek, Suriyeli sığınmacıların yaşadığı dramın sembolü hâline gelmiştir. Aylan bebek hadisesi, aynı zamanda göçmen kaçakçılığının ve bu suçun Suriyeliler üzerindeki en ağır etkilerini göstermesi bakımından sembolik bir önem taşımaktadır.

Göçmen kaçakçılığı ile bağlantılı konulardan birisi geri itmelerdir. Kurumumuz tarafından hazırlanan “Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu”²⁰⁷ kapsamındaki çalışmalarda İzmir ilinde sığınmacı/göçmen görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. İçerisinde Suriyelilerin de

204 2000 tarihli bu Protokol, “Palermo Protokolleri” arasında sayılmaktadır. Bkz. Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü, İkinci Baskı, Ed. Richard Perruchoud – Jillyanne Redpath – Cross, s. 69.

205 <https://www.aa.com.tr/en/europe/15-individuals-arrested-for-allegedly-smuggling-migrants-from-syria-to-eu-europol/2936765> (E.T. 12/6/2025).

206 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyayi-sarsan-aylan-bebegin-olumunun-dorduncu-yili/1570828> (E.T. 16/6/2025).

207 TİHEK, Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu, 2022, <https://www.tih.gov.tr/kategori/pages/siginmacilar-ve-duzensiz-gocmenlere-yonelik-geri-itme-eylemlerinin-insan-haklari-perspektifinden-degerlendirilmesi-raporu> (E.T. 16/6/2025).

bulunduğu bottaki kişiler, “botla Yunanistan’a geçmek istediklerini, Suriye uyruklu olduğunu tahmin ettikleri anlaşılmış oldukları göçmen kaçakçısının İstanbul’da bulunduğunu, Yunanistan’a geçmek için 3000 Euro ücret ödediklerini, yaklaşık 250 sığınmacı ve düzensiz göçmenin bulunduğu büyük bir botla Yunanistan’a geçmeye çalıştıklarını, botun içerisinde çok sayıda çocuk ve kadının da bulunduğunu, botlarına binen Yunan polisi tarafından copla darp edildiklerini, çoğu kişinin telefonlarının zorla alındığını, denizde büyük bir dalga oluşturarak karşıya geçmelerinin engellendiğini ve geri itildiklerini, geri itildikten sonra botta bulunan bir sığınmacının Türk Sahil Güvenlik Komutanlığını araması üzerine çok kısa bir süre içinde onlara ulaştıklarını ve hayatlarını kurtardıklarını” belirtmiştir.²⁰⁸

Avrupa’da güvenlik arayışında olan Suriyeliler, göçmen kaçakçılarına yüklü miktarda para ödemek, hatta borçlanmak zorunda kalmıştır.²⁰⁹ Suriyeliler için en büyük risklerden biri ise göçmen kaçakçılığı durumunun insan ticareti durumuna dönüşebilmesidir.²¹⁰

Bu noktada insan ticareti kavramının tanımına yer verilmelidir. Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol’ün²¹¹ 3(a) maddesinde insan ticareti, “kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması” şeklinde tanımlanmıştır. İlgili düzenlemenin devamında “İstismar terimi, asgari olarak, başkalarının fuhuşunun istismar edilmesini veya cinsel istismarın başka biçimlerini, zorla çalıştırmayı veya hizmet ettirmeyi, esareti veya esaret benzeri uygulamaları, kulluğu veya organların alınmasını içerecektir.” hükümlerine yer verilmiştir.

2017-2021 yılları arasında Türkiye’de uyruklu bazında insan ticareti mağduru sıralamasında 455 kişi (%34,1) ile ilk sırada Suriye yer almaktadır.²¹² Söz konusu istatistikî verinin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:²¹³

2017	2018	2019	2020	2021
86	15	37	159	158

208 TİHEK, Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu, s. 46.

209 <https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> (E.T. 12/6/2025).

210 a.g.e.

211 2000 tarihli bu Protokol, “Palermo Protokolleri” arasında sayılmaktadır. Bkz. Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü, s. 69.

212 TİHEK, İnsan Ticaretiyle Mücadele Türkiye Ulusal Raporu, Ankara, 2023, s. 37.

213 TİHEK, İnsan Ticaretiyle Mücadele Türkiye Ulusal Raporu, s. 37.

İnsan ticareti ve Suriye'deki iç savaşın etkisiyle oluşan ekonomik durgunluk arasında da bağlantı mevcuttur. Nitekim ekonomik durgunluk Suriyelileri çocuk işçiliği, cinsiyete dayalı şiddet ve diğer sömürü biçimlerine açık hâle getirmiştir.²¹⁴ Ebeveynlerin yeteri kadar gelir elde edememesi nedeniyle Suriyeli çocuklar aynı zamanda çocuk işçiliği ve cinsel istismar gibi ihlal riskleriyle karşı karşıya kalmıştır.²¹⁵ BMMYK ve UNICEF gibi kuruluşlar tarafından Suriye'de ülke içinde yerinden edilen çocuklara yönelik çocuk işçiliği, cinsel istismar ve insan ticareti potansiyelinin tehditleri vurgulanmıştır.²¹⁶ BM Genel Sekreteri Çocuklar ve Silahlı Çatışma Özel Temsilcisi tarafından hazırlanan "Çocuk Ticareti ve Silahlı Çatışma" başlıklı raporda çocukların Suriye'de maruz kaldığı insan ticareti vakaları ele alınmıştır.

214 <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#WhatisthecurrentsituationinSyria> (E.T. 12/6/2025).

215 <https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> (E.T. 12/6/2025).

216 <https://www.unhcr.org/news/stories/million-children-are-now-refugees-syria-crisis> (E.T. 12/6/2025).

2.7. Sağlık Personeli ve Medya Çalışanlarına Yönelik İnsan Hakları İhlalleri

Suriye çatışmalarının ağır sonuçlarından etkilenen gruplardan biri de sağlık çalışanları olmuştur. Chatham House raporuna göre Haziran 2021 itibarıyla sağlık binalarına 600 civarında saldırı düzenlenmiş ve toplam 930 sağlık çalışanı hayatını yitirmiştir.²¹⁷ İnsan Hakları için Doktorlar (PHR) örgütü Mart 2011'den bu yana açık verilere ve saha kaynaklarına dayanarak Suriye'de öldürülen sağlık personeli bilgilerini belgelendirmiştir. PHR'ye göre Mart 2024 itibarıyla çatışma boyunca tıbbi personel ölümlerinin %92'sinden eski Suriye hükûmeti ve Rus müttefikleri sorumludur. Suriye'deki çatışma süresince, Suriye hükûmeti sistematik olarak tıbbi tesisleri ve sağlık personelinin hedef almış, hastanelerde, kliniklerde ve sahada hastalara bakım sağlayan doktorları, hemşireleri ve diğer sağlık çalışanlarını öldürmüştür. Sağlık çalışanları aynı zamanda keyfi olarak tutuklanmış, zorla kaybedilmiş, hapsedilmiş, işkenceye maruz bırakılmış ve infaz edilmiştir. PHR, 2011'de başlayan çatışmadan Mart 2024'e kadar 949 sağlık çalışanının ölümünü belgelenmiştir. Çatışmanın ilk yıllarında kitlesel ölümler kayda alınmıştır. Yalnızca 2012 yılında 190 sağlık çalışanı öldürülmüştür. En yüksek ölüm oranları, çatışmanın ilk dört yılı içerisinde kaydedilmiş ve bu ölümler genellikle bombardımanlar, hava saldırıları, silah atışları ile sağlık çalışanlarının kaçırılması ve gözüaltına alınması neticesinde işkence veya infaz yoluyla öldürülmesi şeklinde gerçekleşmiştir. 2015 yılında Halep'te doktorların %95'inden fazlasının ya kaçtığı ya tutuklandığı ya da öldürüldüğü bildirilmiştir. 2015 sonrası sağlık personeli ölümlerindeki düşüş, çatışmanın şiddetinde bir azalmaya değil, aksine ülkede kalan sağlık çalışanlarının toplam sayısındaki azalmaya işaret etmektedir. PHR'ye göre Halep, İdlib ve Rif Şam vilayetleri, tıbbi personel ölümlerinin en yüksek oranda kaydedildiği bölgeler arasında yer almaktadır. Nitekim eski Suriye hükûmeti bu bölgede büyük çaplı operasyonlar düzenlemiştir. Örneğin, Halep 2013 ile 2015 yılları arasında yoğun varil bombası saldırılarına maruz kalmıştır. Benzer şekilde, Şam'ı çevreleyen Rif Şam vilayetinde ve İdlib'te Suriye hükûmeti 2013 yılından itibaren saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Bu da onlarca sağlık personelinin ölümüyle sonuçlanmıştır.²¹⁸

217 Abdulkarim Ekzayez, Suriye Çatışmasında Sağlık Hizmetlerine Yönelik Saldırıları, Küresel Sağlık Programı, (Attacks on Healthcare in the Syrian Conflict, Global Health Programme), 2021. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-11/2021-11-23-attacks-on-healthcare-in-syria-ekzayez.pdf> (E.T. 28/2/2025).

218 Physicians for Human Rights, Medical Personnel Are Targeted in Syria <https://phr.org/our-work/resources/medical-personnel-are-targeted-in-syria/> (E.T. 28/2/2025).

Esed rejimi tarafından kullanılamaz hale getirilen ambulanslar. Maaret el-Numan. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

*Esed rejimi tarafından saldırıya uğrayan ve askerî karargâha dönüştürülen Maaret el-Numan Vatan Hastanesi.
Fotoğraf: TİHEK, 2025.*

Sağlık personeline yapılan saldırılar savaş suçlarından sayılmakta olup 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri hükümlerini ihlal etmektedir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi de Sözleşmelere atıf yaparak sağlık çalışanlarına yöneltilen saldırıların önlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁹ Yaralı, hasta ve deniz kazazedelerinin korunmasını ve bakımlarının sağlanmasını amaçlayan I. ve II. Cenevre Sözleşmeleri, tıbbi personeli de koruma altına almaktadır.²²⁰ İlgili düzenlemelere göre bu kişiler çatışma alanında hedef alınamaz. Aynı zamanda bu kişilerin tıbbi görevlerini yerine getirmelerine izin verilmelidir. Bu ilke, söz konusu personelin statüsünde belirli bir istikrarın varlığını öngörmekle birlikte, uluslararası insancıl hukuk hem daimî hem de geçici tıbbi personelin varlığını tanımaktadır. Her iki durumda da söz konusu personelin bir tarafça bu statüye atanmış olması gerekmektedir. Geçici personel yalnızca görevini icra ettiği sürece korunmaktadır. Düşman tarafın eline geçmeleri durumunda daimî tıbbi personel savaş esiri olarak değerlendirilmemeli ve yalnızca savaş esirlerinin bakımını sağlamak için ihtiyaç duyulmaları halinde alıkonulabilmelidir. I. ve IV. Cenevre Sözleşmeleri, hasta ve yaralı savaşçılar ile sivillere bakım sağlayan sivillere de koruma sağlamaktadır.²²¹ Buna, çatışma bölgesinde yaşayan sivillerin yaralı ve hastaları toplama ve bakımlarını sağlama hakkı da dâhildir. Cenevre Sözleşmelerine Ek I. Protokol, tıbbi görevleri nedeniyle korunan kişilerin kapsamını genişletmiş, askerî ve sivil personel arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır.²²² Eski Suriye rejimi temel anlamda Cenevre Sözleşmelerinde yer alan tıbbi personele ilişkin hükümleri ihlal etmiştir. Esed rejimi yetkilileri bu anlamda işlenen savaş suçlarından sorumludur.

Suriye'de işlenen suçlar arasında medya çalışanlarına karşı işlenen suçlar da önemli bir yer tutmaktadır. Gazetecilere ve medya çalışanlarına yönelik saldırıların hukuka aykırılığı, uluslararası insancıl hukuk kapsamında sivillere ve sivil nesnelere tanınan korumadan kaynaklanmakta olup, medya organlarının propaganda amacıyla kullanılması durumunda dahi, istisnai haller dışında, askerî hedef olarak değerlendirilemeyeceği ilkesine dayanmaktadır. Başka bir deyişle, gazeteciler ve kullandıkları ekipmanlar için özel bir statü öngörülmemiş olsa da bunlar askerî faaliyetlere fiilen katkıda bulunmadıkları sürece sivillerin ve sivil nesnelerin sahip olduğu genel korumadan yararlanmaktadır. Bu koruma hem bağımsız gazetecileri hem de bir tarafın savaş muhabirlerini kapsamaktadır. Benzer şekilde medya binaları da koruma altındadır. Radyo ve televizyon tesisleri sivil nesneler kapsamında değerlendirilmekte olup genel korumadan yararlanmaktadır. Nitekim sivil

219 BM Güvenlik Konseyi, 2286 (2016) numaralı silahlı çatışmalarda yaralı ve hastaların, tıbbi personelin ve insani yardım personelinin korunması hakkında Güvenlik Konseyi Kararı, RES/2286, 3/5/2016 <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsct/2016/en/110092> (E.T. 28/2/2025).

220 Silahlı Kuvvetlerde Yaralı ve Hastaların Sahadaki Durumlarının İyileştirilmesine Dair Birinci Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field) (First Geneva Convention), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/18884> (E.T. 28/2/2025). Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Yaralı, Hasta ve Gemi Kazası Mağdurlarının Durumlarının İyileştirilmesine Dair İkinci Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (Second Geneva Convention)), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/19862> (E.T. 28/2/2025).

221 Silahlı Kuvvetlerde Yaralı ve Hastaların Sahadaki Durumlarının İyileştirilmesine Dair Birinci Cenevre Sözleşmesi, Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Dördüncü Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention)), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (E.T. 28/2/2025).

222 12/8/1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12/8/1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)), 1977, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1977/en/104942> (E.T. 28/2/2025).

nesnelere yönelik saldırı yasağı yirminci yüzyılın başlarından itibaren uluslararası insancıl hukukta güçlü bir şekilde yerleşmiş olup, 1977 tarihli Ek I. Protokol ve Roma Statüsü ile yeniden teyit edilmiştir.²²³

Esed rejimi döneminde gazeteci ve medya çalışanlarına karşı ağır insan hakları ihlalleri gerçekleştirilmiştir. Yargısız infazlar, haksız tutuklamalar, işkenceler, zorla kaybetmeler, medya binalarına yapılan saldırılar ve ifade özgürlüğü ihlalleri iç savaşın tüm evrelerinde gözlemlenmiştir. SNHR raporuna göre; Mart 2011 ile Mayıs 2024 arasında Suriye’de 9’u yabancı olmak üzere 717 gazeteci ve medya çalışanı öldürülmüştür. Bunların 53’ü işkenceden ölen gazetecilerdir. Ayrıca 1612 gazeteci ve medya çalışanı da tutuklu olarak bulunmaktadır. SNHR’ye göre Esed rejimi 2012 tarihli Suriye Anayasası’na aykırı olarak bir dizi kanun ve başkanlık kararnamesi yoluyla gazeteciler ve medya çalışanları üzerindeki baskısını arttırmıştır. Bunlar arasında 20/2022 sayılı Kanun ve 17/2012 sayılı Başkanlık Kararnamesi sayılabilir. Ancak Esed rejimi gazetecilere ve medya çalışanlarına yönelik baskıları hafifletmek yerine 23 Nisan 2024 tarihinde yeni bir Kanun yürürlüğe sokarak arttırmıştır. SNHR’ye göre 2024/19 sayılı Kanun’un Anayasa’ya aykırı olan 8,4 ve 9. maddeleri ile kurulan Medya Bakanlığı ülkedeki tüm gazetecilik faaliyetleri üzerinde denetleyici görev üstlenmiştir. Bu yolla Esed rejiminin propagandası yapılacak ve rejimin amaçlarına aykırı gazetecilik faaliyetlerine izin verilmeyecektir. Böylece basılı yayınlardan görsel medyaya kadar tüm bilgi üretim ve yayma faaliyetleri Bakanlığın filtresinden geçirilecektir. Bu durum da en temel insan haklarını ve ifade özgürlüğünü ihlal etmiştir.²²⁴

2.8. İnsani Yardım Sorunu

13 yıl süren Suriye iç savaşı insani krizi de derinleştirmiştir. İnsani yardım ihtiyacı had safhaya ulaşmıştır. Savaşın bitmesi insani yardım ihtiyacını ortadan kaldırmamıştır. Ancak silahlı çatışmaların durması ve Esed rejiminin düşüşü insani yardımların engellenmesi sorununu ortadan kaldırmıştır. Zira Uluslararası Af Örgütü’ne göre savaş devam ederken Esed rejimi insani yardımların geçişini kısıtlamıştır.²²⁵ OCHA’ya göre Şubat 2024 itibarıyla 16.7 milyon Suriyelinin insani yardıma ihtiyacı vardır. Kişilere ait belgelerin eksikliği veya kaybı ile konut, arazi ve mülkiyet belgelerinin bulunmaması, kaybolması veya tahrip edilmesi, ülke içinde yerinden edilmiş yüz binlerce kişi için ciddi bir sorun teşkil etmekte olup bu durum ağır fiziksel ve psikolojik etkilere yol açmaktadır. Öte yandan Şubat 2023’ten bu yana Suriye lirası, ABD doları karşısında değerinin yaklaşık yarısını kaybetmiştir. Bununla birlikte sınırlı finansman ve nitelikli insan kaynaklarının göçü, hizmetlerin kalitesini ve

223 Alexandre Balguy-Gallois, Protection des journalistes et des médias en période de conflit armé, International Review of the Red Cross, Cilt:86, Sayı:853, 2004, s.37-67. (Çeviri, ICRC: <https://casebook.icrc.org/case-study/protection-journalists> (E.T. 1/3/2025).

224 SNHR, On World Press Freedom Day: 717 Journalists and Media Workers Have Been Documented as Killed by the Parties to the Conflict and Controlling Forces in Syria Since March 2011, Including 53 Who Died due Torture, 2024. <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/05/S240419E.pdf> (E.T. 1/3/2025).

225 Amnesty International, Syria 2023. <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/middle-east/syria/report-syria/> (E.T. 1/3/2025).

erişilebilirliğini kısıtlayarak daha fazla insanı risk altına sokmaktadır. Ayrıca kamplarda yaşayan kişi sayısındaki artış, yeterli yaşam koşullarının sağlanması için hizmetlerin iyileştirilmesi ve asgari standartların karşılanması yönündeki acil ihtiyacı göstermektedir. Suriye'de devam eden çok boyutlu kriz, engelli bireyler de dâhil olmak üzere yardıma en fazla muhtaç olan grupları orantısız şekilde etkilemektedir. Temel hizmetlerden yoksun kalan bireyler, daha savunmasız hâle gelmekte ve bu durum toplumsal uyum üzerinde baskı oluşturmaktadır. Acil ve sürdürülebilir finansman sağlanmadığı takdirde su, temizlik, sağlık hizmetleri, elektrik ve eğitim gibi temel hizmetler giderek kötüleşebilir. Mevcut aşamada temel hizmetlere yatırım yapılması daha büyük bir krizin ortaya çıkmasını önlemek açısından hayati önem taşımaktadır.²²⁶

8 Aralık 2024'te Esed rejiminin devrilmesi ile birlikte insani yardım ihtiyacı sonlanmamıştır. Aksine Suriye'nin yeniden imar edilmesi, ekonomik kalkınmanın sağlanması ve temel ihtiyaçlara erişimin yeniden sağlanması için artık herhangi bir engel kalmamıştır. Ancak savaş sonrası enkaza dönen Suriye'de bu durumun sağlanması için yeterli finansman ve insan kaynağı mevcut değildir. OCHA'nın İnsani Yardım Öncelikleri adıyla Ocak 2025'te yayınladığı rapora göre insani yardıma ihtiyaç duyan kişi sayısı hâlâ 16.5 milyondur. Ocak-Mart 2025 arasında bu toplam sayıdan 6.7 milyon insanın acil bir şekilde insani yardıma kavuşturulması gerekmektedir. Bunun için de 1.2 milyar dolar gerekmektedir. Bu miktar; genel koruma, çocuk koruma, cinsiyete dayalı şiddet, mayın faaliyetleri, kamp koordinasyonu ve kamp yönetimi, iyileşme ve geçim kaynakları, eğitim, gıda güvenliği ve tarım, sağlık, beslenme, barınma, gıda dışı ürünler, su, temizlik ve hijyen, koordinasyon ve ortak hizmetler, acil telekomünikasyon ve lojistik hususları öncelikli olmak üzere kullanılmalıdır.²²⁷

BMMYK'nın 20 Şubat 2025 tarihli verilerine göre, Aralık 2024 başından bu yana komşu ülkeler üzerinden yaklaşık 292.150 Suriyeli Suriye'ye dönmüştür. Buna ek olarak, 9 Şubat 2025 itibarıyla, BMMYK ve OCHA tarafından toplanan en güncel verilere göre, Kasım 2024 sonundan itibaren 829.490 ülke içinde yerinden edilmiş kişi kendi yerleşim yerlerine geri dönmüştür. Bu anlamda, Esed rejiminin düşüşünden bu yana bir milyondan fazla Suriyeli yerleşim yerine geri dönmüştür. BMMYK, Suriye genelindeki toplum merkezleri ağı aracılığıyla geri dönenler ve diğer hassas durumdaki Suriyelilere yönelik temel koruma yardımları ve hizmetleri sağlamaya devam etmektedir. BMMYK, 2025 yılında 4 adet toplum merkezini yeniden faaliyete geçirerek Suriye'de aktif olarak hizmet veren merkezlerin sayısını 106'ya çıkarmıştır. BMMYK'ye göre yerleşim yerlerine dönen Suriyeliler ile birlikte insani yardım ve psikososyal destek ihtiyacı artmıştır. Özellikle medeni hâlin ve mülkiyetin belgelendirilmesinde ve iş bulmakta yaşanan sorunlar büyük bir zorluk oluşturmaktadır.

226 OCHA, Humanitarian Needs Overview: Syrian Arab Republic, 2024. <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-arab-republic-2024-humanitarian-needs-overview-february-2024-enar> (E.T. 2/3/2025).

227 OCHA, Humanitarian Response Priorities: Syrian Arab Republic, January-March 2025. https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities_Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf (E.T. 2/3/2025).

Bununla birlikte artan kira fiyatları ve sınırlı barınma seçenekleri nedeniyle birçok geri dönen kimse, diğer ailelerle konut paylaşmak veya aile üyeleriyle birlikte yaşamak zorunda kalmakta olup, bu durum sıklıkla aşırı kalabalıklaşma, mahremiyet eksikliği ve gerginliklere yol açmaktadır.²²⁸

Uluslararası teamüli insancıl hukuk açısından açlık durumu yaratmak ve bunu bir savaş metodu olarak kullanmak yasaklanmıştır. ICRC tarafından derlenen Kural 53'e göre, "bir savaş yöntemi olarak sivil nüfusun aç bırakılması yasaktır". Bununla bağlantılı olarak Kural 54'e göre, "Sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilmez nitelikte olan nesnelere saldırmak, onları yok etmek, ortadan kaldırmak veya işlevsiz hale getirmek yasaktır". Esasen sivillerin aç bırakılmasının önlenmesi insani yardımların engellenmemesi ile mümkündür. Bu anlamda uluslararası teamüli insancıl hukuk kuralları insani yardımların ve insani yardım personelinin engellenmemesi gerektiğini düzenlemektedir. Kural 55'e göre, "Çatışmanın tarafları, insani yardımın tarafsız bir şekilde ve herhangi bir ayırım gözetmeksizin yürütülmesi kaydıyla, ihtiyaç sahibi sivillere yönelik hızlı ve doğrudan insani yardımların geçişine izin vermeli ve bunu kolaylaştırmalıdır. Bu yükümlülük, tarafların denetim hakkına halel getirmez". Son olarak, Kural 56'ya göre, "Çatışmanın tarafları, yetkili insani yardım personelinin görevlerini yerine getirebilmeleri için serbest dolaşımını sağlamalıdır. Hareket serbestisi ancak zorunlu askerî gereklilik halinde ve geçici olmak kaydıyla kısıtlanabilir".²²⁹ Yine emredici kurallardan (*jus cogens*) kabul edilen normlar, sistematik bir şekilde açlığa mahkûm etmenin insanlığa karşı suç teşkil edeceğini düzenlemektedir. Benzer bir düzenleme Roma Statüsü'nün insanlığa karşı suçları düzenleyen 7. maddesinde de geçmektedir.

Suriye'deki silahlı çatışmanın başlangıcından itibaren Esed rejimi, açlığı bir savaş aracı olarak kullanmış; yiyecek, su, ilaç, elektrik, yakıt ve iletişim gibi temel ihtiyaçlara erişimi kasıtlı biçimde engellemiş veya keyfî olarak kısıtlamıştır. Rejim, nüfusun yoğun olduğu sivil yerleşim alanlarını kuşatma altına almış ve insani yardım kuruluşlarının bu bölgelere erişimini sistematik biçimde engellemiştir.

Çatışmalar boyunca kırktan fazla yerleşim yerinin kuşatma altına alındığı, bu bölgelerin çoğunun Şam ve Humus banliyölerinde bulunduğu tespit edilmiştir. 1,3 milyondan fazla kişi kuşatma altında yaşamış; buna ek olarak 1,1 milyon kişi de kuşatma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.²³⁰ Sadece Doğu Guta'da yaklaşık 400.000 sivilin mahsur kaldığı tahmin edilmiştir.²³¹ Kuşatmaların bazıları oldukça uzun süre devam etmiştir. En uzun süren kuşatma olarak bilinen, Doğu Guta Kuşatması beş yıl boyunca (2013-2018) devam etmiştir.²³²

Esed rejimi tarafından kuşatma altındaki bölgelere insani yardım girişi engellenerek bölgede

228 UNHCR, Regional Flash Update 15, Syria situation crisis, 2025. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-crisis-regional-flash-update-15> (E.T. 2/3/2025).

229 Jean-Marie Henckaerts & Louise Doswald-Beck, Customary International Humanitarian Law, Cilt:1, International Committee of the Red Cross (ICRC), 2005, <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261> (E.T. 3/3/2025).

230 Czuperski, M., Itani, F., Nimmo, B., Higgins, E., & Beals, Breaking Aleppo, Siege Report, s. 12-15. <http://www.jstor.org/stable/resrep03700.6>

231 <https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (E.T. 16/5/2025).

232 BM İnsan Hakları Konseyi Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Sieges as a Weapon Of War: Encircle, Starve, Surrender, Evacuate, 2018, s. 3.

gıda, ilaç, elektrik, su ve yakıt gibi temel yaşam kaynakları kesilmiş; sivilleri açlık, hastalık ve bombardıman arasında ölümcül bir tercihe zorlamıştır. Doğu Guta'da halk günde tek öğünle yaşamaya çalışırken, yetersiz beslenmeden kaynaklı çocuk ölümleri meydana gelmiştir.²³³ Kuşatma sonucunda en az 397 sivil, özellikle yiyecek ve ilaç eksikliği nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Bu ölümlerin 206'sı çocuk ve 67'si kadınlardan oluşmuştur.²³⁴ Esed rejimi tarafından kuşatma altına alınan bir başka yer olan Yermük Filistin Mülteci Kampında ise 2013-2014 yılları arasında 12'si bebek ve çocuk, 41'i yaşlı olmak üzere toplam 194 kişi açlık nedeniyle hayatını kaybetmiştir.²³⁵

Suriye'de Esed rejimi tarafından ablukaya alınan bölgelerde eşek, kedi ve köpek eti yenilebileceğine ilişkin fetvalar verilmiştir. Bölgedeki kuşatma sonrasında açlık nedeniyle insanlar, dut yaprakları ve yabani otlar yiyerek hayatta kalmaya çalışmıştır.²³⁶

Sivillerin açlığa mahkûm edildiği Yermuk bölgesinde Esed rejimi tarafından gerçekleştirilen yıkım,

Fotoğraf: TİHEK, 2025.

233 <https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (E.T. 16/5/2025); <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cehennem-donusen-cennet-dogu-guta/1070583> (E.T.17/5/2025).

234 The Syrian Network for Human Rights, Damascus's Eastern Ghouta Siege is a Form of Collective Punishment, 2017, s. 2.

235 <https://www.amnesty.org.uk/yarmouk-camp-starvation-siege-syria> (E.T. 18/6/2025).

236 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abluka-altindaki-suriyelilere-kedi-kopek-eti-yenilebilir-fetvasi/209764> (E.T. 1/8/2025). Ayrıca bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fetva-kusatma-altinda-yasayanlari-kapsiyor/207861> (E.T. 1/8/2025).

Suriyeli sığınmacılar 6 kıtada 127 ülkeye dağıldı

Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) Başkanı Abdurrahman Mustafa, varılacak herhangi bir siyasi çözümün, evlerini terk etmek zorunda kalarak 6 kıtada 127 ülkeye dağılan Suriyellilerin geri dönüş hakkını güvence altına alması ve yeni insani krizlerin önüne geçilmesi gerektiğini belirtti

RAKAMLARLA SURIYELİ MÜLTECİLER

13
Milyon

Toplamda
yerinden edilen
Suriyeli sayısı

6,18
Milyon

6,18 milyonu ülke
içinde yerinden
edildi

6,65
Milyon

6,65 milyonu
baska ülkelere
sığındı

127
Ülke

6 kıtada
127 ülkeye
dağıldı

%85

Yerinden edilen
Suriyellilerin %85'i
halen Orta Doğu
bölgesinde

2.9. Din ve İnanç Özgürlüğü

Suriye’de Esed rejimi tarafından gerçekleştirilen ihlaller arasında din ve inanç özgürlüğü de sayılmalıdır. Bu ihlaller ise Esed ailesinin Nusayriler²³⁷ ile ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır.²³⁸ Baas rejimi altındaki Suriye toplumu, tarihsel olarak derin bölünmelerle karakterize edilen, parçalı ve heterojen bir yapıya sahip olmuştur. Bu parçalanmışlık, coğrafi özelliklerin yanı sıra etnik, dini ve sınıfsal farklılıklardan kaynaklanmıştır.²³⁹

Geleneksel olarak Sünni Araplar dini ve siyasi olarak hâkim konumda bulunmuşken, Baas rejimiyle birlikte Nusayriler ülkenin siyasetinde, ordusunda ve bürokrasisinde etkili bir güç hâline gelmiştir. Nusayriler gibi azınlık grupları, Baas rejiminin çekirdeğinde aşırı temsil edilmiştir. Rejim, Sünnileri güvenilir bir toplumsal grup olarak konumlandırmış; azınlık gruplarını ise kendi koruması altındaymış gibi göstererek onlara bağımlılık yaratmaya çalışmıştır. Bu durum, toplumda kalıcı bir güvensizlik ve düşmanlık ortamı yaratarak toplumsal barışın yeniden inşasını zorlaştırmıştır. Baas rejimi, etnik ve mezhepsel ayrışmayı bilinçli olarak derinleştirerek toplumsal dayanışmayı zayıflatmayı hedeflemiştir.²⁴⁰

Esed rejimi; emniyet, güvenlik, istihbarat ve ordu gibi kritik konumlara yoğun olarak Nusayrileri yerleştirmiştir. Bu şekilde Nusayriler, Suriye’de azınlık olmasına rağmen Esed rejimi döneminde ülkede hâkimiyet kazanmıştır.²⁴¹ Nitekim Hafız Esed’in 1970’li yıllardan 2000’li yıllara değin yönetimdeki istikrarı söz konusu kadrolar sayesinde olmuştur.²⁴² Bu yönüyle Suriye’de yönetim, etnik-dinî köken ekseninde şekillenmiştir.²⁴³ Dış dünya ile sınırlı ilişkileri bulunan Nusayrilik Mezhebi mensupları, kendilerini diğer mezhep ve inançlardan üstün görmüştür.²⁴⁴ Söz konusu üstünlük algısı, “öteki”ne yönelik ihlallerin temel nedenlerinden birisidir.

Hafız Esed dönemini müteakiben Beşşar Esed döneminde de Nusayrilerin mezhep temelli ihlalleri ülkede gerilim oluşturmaya devam etmiştir. Beşşar Esed döneminde Nusayrilik Mezhebi odaklı iktidarın; öteki olarak gördüğü kesimlere saygısız, hoşgörüsüz ve tahammülsüz olması, farklı dinî ve etnik gruplara karşı ihlallere zemin hazırlamıştır. Bir

237 Nusayrilğin kurucusu olduğu belirtilen kişi, Ebû Şuayb Muhammed b. en-Nusayr en-Nemîrî’dir (ö. 270/883). Bkz. TDV, DİA, İbnü’n-Nusayr maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nusayr> (E.T. 9/7/2025).

238 Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. “I. Suriye’de Esed Rejiminin Tarihi ve Siyasi Arka Planı” başlıklı bölüm.

239 Raymond A. Hinnebusch, Syria Under the Ba’th: State Formation in a Fragmented Society, Arab Studies Quarterly, Summer 1982, Vol. 4, No. 3, s. 178; Muhiittin Ataman, Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, 2012, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), s. 10.

240 Ataman, a.g.e., s. 10; Hinnebusch, a.g.e., s. 181,182; Talha Köse, Suriye’de Barış ve İstikrarın Sağlanması İçin Yol Haritası, Milli İstihbarat Akademisi, 2025, s. 9.

241 SETA, Suriye İç Savaşında Esed’in Rolü, Konumu ve Geleceği, İstanbul, 2018, s. 19.

242 a.g.e., s. 10.

243 a.g.e., s. 9.

244 Türkiye Araştırmaları Vakfı, Suriye’de Etnik ve Dini Gruplar, 2025, s. 9.

grubun zor kullanarak ve hak ihlallerinde bulunarak iktidarı elinde tutması ise Suriye’de 2011 yılında başlayan başlayan protestoların en temel nedenlerinden birisi olmuştur.²⁴⁵

Protestolar sonrasında Beşşar Esed rejimi; Nusayrilerden oluşan Şebbihalar vasıtasıyla Sünnilere gerçekleştirdiği saldırılarla Sünni ve Nusayri toplulukları arasındaki düşmanlığı körüklemeyi amaçlamıştır.²⁴⁶ Nitekim rejim; protestolar için kasten kullandığı “Sünni terörizmi” ifadesi ile uluslararası kamuoyunun manipülasyonunun yanı sıra Nusayri azınlığın korkutulmasını da hedeflemiştir.²⁴⁷ Rejim, benzer amaçlara yönelik olarak, protestocuları “radikal Sünniler” şeklinde tanımlamıştır.²⁴⁸ Rejimin manipülasyon çalışmaları, dış müdahaleler ve bölgede yaşanan çatışmalar, ülkedeki mevcut fay hatlarının kırılmasına neden olmuş ve 2011 yılında başlayan protestoların 2013 yılında mezhepsel bir savaşa dönüşmesine neden olmuştur.²⁴⁹

Rejim, iç savaşın başlamasından sonra da din ve etnik köken temelinde gerçekleştirdiği ihlalleri artırarak devam ettirmiştir. Rejim; farklı inanç ve mezhep mensuplarına yönelik sistematik olarak gerçekleştirdiği fiiller neticesinde -raporda yer verildiği üzere- yaşam hakkı, işkence yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı gibi temel hak ve özgürlükleri ihlal etmiştir. Bununla beraber rejim, farklı inanç ve mezhep mensuplarının dinî hayatını yaşamasına da engel olmuştur.

Dinî pratiklerin yerine getirildiği mekânların rejim tarafından bombalanması, din ve inanç özgürlüğü açısından dinî hayatın yaşanmasına engel teşkil eden ihlallerdendir. Camilere yönelik gerçekleştirilen ve sivillerin hayatını kaybettiği veya yaralandığı saldırılar,²⁵⁰ rejimin bir fiil ile birden fazla uluslararası normu ihlal ettiği ve ağır ihlallerin meydana geldiği saldırılara örnek teşkil etmektedir. Tarihi ve kültürel miras açısından büyük önem taşıyan camiler, rejimin saldırılarıyla kısmen ya da tamamen yıkılmıştır.²⁵¹ Maaret el-Numan kentinin kültürel mirası olan ve Esed rejimi tarafından bombalanarak yıkıma uğrayan yapılardan birisi de Maaret el-Numan Ulu Camii olmuştur.²⁵²

245 SETA, a.g.e., s. 10.

246 Türkiye Araştırmaları Vakfı, a.g.e., s. 7.

247 <http://aa.com.tr/tr/analiz/gorus-idlib-in-bize-anlattiklari-/1764689> (E.T. 9/7/2025).

248 Türkiye Araştırmaları Vakfı, a.g.e., s. 6.

249 a.g.e., s. 6.

250 Bkz. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminden-hamada-camiye-saldiri-403843.html> (E.T. 18/7/2025); <https://www.yenisafak.com/dunya/esed-cami-vurdu-5-olu-20-yarali-2313709> (E.T. 18/7/2025).

251 Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-rejim-camileri-vuruyor/10748> (E.T. 18/7/2025); <https://snhr.org/blog/2014/10/13/the-syrian-regime-targets-a-hospital-a-clinic-a-market-a-school-and-two-mosques-in-saraqeb/> (E.T. 18/7/2025); <https://snhr.org/blog/2014/03/26/41626/> (E.T. 18/7/2025).

252 <https://www.tihke.gov.tr/tihke-heyetinden-suriyede-bessar-esed-rejimi-terafindan-gerceklestirilen-insan-haklari-ihlallerine-yonelik-raporlama-calismalari-kapsaminda-idlibe-bagli-maaret-el-numan-kentine-ziyaret/> (E.T. 18/7/2025).

Rejim tarafından bombalanan
Maaret el-Numan Ulu Camii.
Fotoğraflar: TİHEK, 2025.

Rejim tarafından binlerce okulun kullanılamaz hale getirilmesi nedeniyle çok sayıda cami, asli işlevi olan ibadet mekânı fonksiyonu yanında okul olarak da kullanılmıştır.²⁵³ Çocukların eğitimi için bir kısmı okula dönüştürülen camiler arasında yer alan ve Hanano'da²⁵⁴ bulunan Osman bin Affan Camii'ne rejim güçlerince 4/2/2014 tarihinde bir saldırı gerçekleştirilmiştir. SNHR tarafından hazırlanan raporda, cami içindeki okulda eğitim gördüğü sırada gerçekleştirilen bombalama sebebiyle hayatını kaybeden ve içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu kişilerin listesi paylaşılmıştır.²⁵⁵

Rejim tarafından yalnızca camilere değil, aynı zamanda Hristiyanların ibadet yerlerine yönelik de çeşitli saldırılar gerçekleştirilmiştir. SNHR'nin raporuna göre, Mart 2011 ile Eylül 2019 arasında rejim güçleri tarafından 48 adet Hristiyan ibadet mekânına 75 saldırı gerçekleştirilmiştir.²⁵⁶

Ramazan ayı ve Kurban Bayramı gibi Müslümanlar için özel önem taşıyan dönemlerde ibadet mekânlarına ve sivillere yapılan saldırılar ihlallerin etkisini ağırlaştırmıştır.²⁵⁷ SNHR tarafından hazırlanan bir rapora göre, 2011 ve 2019 yılları arasındaki Ramazan aylarında ve Kurban Bayramlarında Esed rejimi tarafından katledilen sivil sayısına ilişkin veriler şu şekildedir:

Kutsal Zaman Dilimi	Katledilen Sivil Sayısı
Ramazan Ayı (2011-2019) ²⁵⁸	16.114
Kurban Bayramı (2011-2019) ²⁵⁹	1.475

253 SNHR, Syria without Mosques, 2014, s. 1.

254 Halep'in doğusunda yer almakta olup şehrin en kalabalık mahallelerinden birisidir.

255 SNHR, Government Forces Deliberately Target Places of Worship (Shelling a Mosque that Contains a School), 2014.

256 SNHR, Targeting Christian Places of Worship in Syria is a Threat to World Heritage, 2019, s. 5.

257 SNHR, 20678 Civilians were Killed During the Months of Ramadan and Eid al Fitr Holidays between 2011 and 2019 and Hundreds of Mosques Targeted, 2019, s. 1.

258 a.g.e., s. 5.

259 a.g.e., s. 8.

Kurumumuz tarafından Suriyeli mağdurlar ile gerçekleştirilen görüşmelerde de insanların dinî gerekçelerle işkenceye uğradığı ve dinî pratiklerin yerine getirilmesinin engellendiği belirtilmiştir. Buna göre hapishanelerde tutulan kişilerden namaz kılanların işkenceye uğradığı,²⁶⁰ camiye gitmenin ve namaz kılmanın yasaklandığı,²⁶¹ camide veya hapishanede namaz kılanların işkence korkusu duyduğu,²⁶² sakal bırakmak ve namaz kılmak gerekçesiyle tutuklama gerçekleştiği²⁶³ ifade edilmiştir. Aynı şekilde söz konusu görüşmelerde rejim tarafından kutsal değerlere hakaret içerikli sözler sarf edildiği²⁶⁴ ve tutulanların dinî inançlarını inkârâ zorlandığı²⁶⁵ belirtilmiştir.

Suriyelilerin din ve inanç özgürlüğü açısından uğradığı ihlaller, ülke içinde yaşananlar ile sınırlı değildir. Yerinden edilen Suriyeliler bakımından da din ve inanç özgürlüğü bağlamında ihlaller meydana gelmiştir. Suriye İç Savaşı nedeniyle meydana gelen büyük çaplı mülteci dalgası, Avrupa’da Müslüman karşıtı ırkçılığın artışına yol açmış²⁶⁶ ve Suriyeli mülteciler gittikleri Avrupa ülkelerinde İslamofobi nedeniyle çeşitli mağduriyetlerle karşı karşıya kalmıştır.²⁶⁷

260 Tutanak No. 25.

261 Tutanak No. 9.

262 Bkz. Tutanak No. 5, Tutanak No. 14, Tutanak No. 25.

263 Kurumumuz tarafından gerçekleştirilen saha ziyareti kapsamında Azez Eski Emniyet Müdürü Ahmet Zeydan ile gerçekleştirilen görüşmede dile getirilmiştir.

264 Tutanak No. 5.

265 Tutanak No. 14.

266 <https://www.setav.org/yorum/musluman-yasamayan-ulkelerde-bile-islamofobi-var> (E.T. 17/7/2025).

267 <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/fransada-toplum-disina-itilen-suriyeli-multeciler-entegrasyon-sorunu-yasiyor/1815533> (E.T. 17/7/2025).

III.

SURİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNİN YERİNDE İNCELENMESİ

Sivillere Yönelik Yaygın İnsan Hakları İhlalleri /

Yasaklı Silahların Kullanımı

Tutuklama, İşkence ve
Kötü Muamele ile Zorla Kaybetme

Keyfî Tutuklamalar ve Yargısız İnfazlar

İşkence ve Kötü Muamele

Zorla Kaybetme

3. SURİYE’DE GERÇEKLEŞTİRİLEN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNİN YERİNDE İNCELENMESİ

Beşşar Esed döneminde yaşanan insan hakları ihlallerini tespit etmek ve yerinde incelemelerde bulunmak amacıyla Suriye’de Kurumumuz tarafından saha çalışması yürütülmüştür. İkinci bölümde hukuki bir çerçeveden hareketle detaylı bir şekilde ele alınan insan hakları ihlalleri, bu bölümde saha ziyaretleri esnasında elde edilen birincil veriyle desteklenmektedir. Tanıkların ve yeni yönetimin yetkililerinin sabık rejimin ihlallerine dair tespitleri ve şahitlikleri bu bölümde doğrudan aktarılmakta ve bu suretle rejimin gerçekleştirdiği ihlallerin boyutları gözler önüne serilmektedir.

Saha ziyaretleri boyunca tanıklıklar ve gözlemler suretiyle ulaşılan bilgiler, hukuki bir perspektifle değerlendirilerek bu bölümde üç alt başlık üzerinden sunulmaya çalışılmıştır. Bu başlıklar 1) Sivillere Yönelik Yaygın İnsan Hakları İhlalleri, 2) Yasaklı Silahların Kullanımı ile 3) Tutuklama, Kötü Muamele ve Zorla Kaybetme şeklindedir.

3.1. Sivillere Yönelik Yaygın İnsan Hakları İhlalleri

Bu başlıkta, rejimin sivilleri hedef alan saldırganlığı ve mülkiyet ile ilgili ihlalleri, tanıkların ifadelerine başvurularak ortaya konacaktır. Bu saldırganlığın, yüksek seviyede sivil kaybına, zorla yerinden edilmeye ve mülkiyet ihlaline yol açtığı bir gerçektir. Ayrıca, sağlık altyapısı başta olmak üzere temel hizmetlerin hedef alınması ve rejimin kendi saldırılarına ilişkin delilleri gizleme veya karartma girişimleri, bu başlık altında vurgulanan diğer önemli unsurlar arasında yer almaktadır

Esed rejiminin hedef gözetmeden şehirleri bombardımana tabi tuttuğu gözlemlenmiştir. Yapılan yerinde incelemelerde yerleşim yerlerinin bombalanarak tahrip edilmesi sonucunda yaşanmaz hale getirildiği tespit edilmiştir. Sivillerin hedef alınması durumunu tanıklar şöyle ifade etmektedir:

“... ana yolda makineli tüfekler ateş açıyordu. Varil bombası gibi şeyler atıyorlardı. Arabaları vuruyorlardı. Biz de ağaçların altına saklanıyorduk ya da ateş altındayken kaçıyorduk.”
(H.İ.A.)

“Tamamen rastgele (bombardıman yapılıyordu). “Yakılmış toprak” politikası uyguluyorlardı, her yeri yakıp yıkmak istiyorlardı. Amaçları Halep’i her türlü ele geçirmektir, insanların ölmesi umurlarında değildi. Sonunda da milleti yeşil otobüslere doldurup kuzeye sürdüler... (Bana

ait) evlerin ikisi de tamamen yıkılmış durumda, enkaz hâlinde. Halep'teki evim 2013'te ilk Scud füzesiyle yıkıldı. Köydeki evim de enkaz, ikisine de dönemem. Hayvanlarım, kamyonum yok oldu; bir geçim kaynağım kalmadı.” (M.A.C.)

Rejimin, muhaliflerin varlık gösterdiği bölgeleri insansızlaştırmaya dönük bir politikayı benimsediği ifade edilmiştir. Muhalefetin kontrolünde olan bölgelerin el değiştirerek rejimin eline geçmesi sonrasında bu uygulamaya başvurulmaktadır. Ek olarak özellikle sınır hatları olarak tarif edilebilecek bölgelerin bütünüyle tahrip edilerek şehir sakinlerinin göç etmeye zorlandığı anlaşılmaktadır. Bir yönüyle şehir sakinlerinin cezalandırılmasını hedefleyen bu uygulamanın bir diğer yönüyle tampon bölge vazifesi görmesinin hedeflendiği söylenebilir. Maaret el-Numan, Serakib, Han Şeyhun gibi İdlib ile Halep arasındaki ilçelerde; Asel, Kabun, Cobar gibi Şam'ı çevreleyen mahallelerde yahut Halidiyye, Curat eş-Şeyyah gibi Humus'taki stratejik noktadaki mahallelerde insansızlaştırmaya yönelik politikanın takip edildiğini söylemek mümkündür. İdlib ve Humuslu tanıklar, diğer mağdurların ifadelerine paralel olarak, Esed rejiminin uyguladığı insansızlaştırma politikasını şöyle ifade etmişlerdir.

“... (Rejim) Uçaklar, topçu atışları, denizden fırlattıkları füzeler gibi her türlü silahı kullandılar. Yakıp yıkma, yani “yakılmış toprak” taktiği uyguladılar. Artık köylerimizde kalacak bir yol yoktu. Biz de ailelerimizle, sadece üstümüzdeki kıyafetlerle çıktık ve buraya, Suriye'nin kuzeyine sığındık. Maksudumuz biraz olsun güvenliğe kavuşmak, hem kendimiz hem ailelerimiz ve namusumuz için. Elimizdeki malımızı, mülkümüzü, geçim kaynaklarımızı geride bıraktık; sadece çocuklarımız ve ailelerimizin güvenliğini istedik. Esed rejimi, bize karşı nasıl sistematik bir yöntem varsa hepsini kullandı. Hatta buradayken bile bombalamayı bırakmadı; uçak, füze, tank, top atışıyla durmadan saldırdı. Şu an memleketimiz tamamen yıkılmış durumda. Köylerimiz, evlerimiz hepsi yerle bir. Üstüne basacak düzgün bir ev kalmadı. Hatta ağaçları bile kestiler, biz çıktıktan sonra ağaçları bile kökünden söktüler. Amaçları bu bölgeyi insansız hâle getirmektir, insaniyetten yoksun bırakıp bir tür boş araziye çevirmektir. Generalleri ve askerleriyle, “Orayı sürüp içine sizi gömeceğiz, orayı ekip biçip yerine başka şeyler ekeceğiz.” diyorlardı. Gerçekten de oraları sürdüler.” (A.A.A.)

“Bakın, bu gelen U'nun annesi. U; gazeteciydi, benim arkadaşımdı. 2012'de tutuklandı. Oğlunun cesedini “Sezar Fotoğrafları” arasında gördüğünde annesinin yüreği parçalandı. Evi yanmıştı, tamir etti, yine Halidiyye'de oturuyor. Suçu ne? Halidiyye'den olmak! Rejim semti geri alınca biz sözüm ona “terörist” ilan edildik, Halidiyye'den çıkarıldık. Düşünün, Halidiyye'de şimdi elektrik yok, su yok, tek bir baz istasyonu bile yok. Rejimin gerekçesi ise bu semt sakinlerini “terörist” olarak tanımlamasıydı. Semt halkının sadece %2-3'ü dönebildi, %97'si hâlâ mülteci. Teyzem buraya döndü, evini onardı. Şimdi size, rejim ele geçince neler gördüğünü bizzat anlatacak. Biz resmen lime lime edildik. Halidiyye Mahallesi de adeta gazaba uğramış bir yer. Humus'ta Babâ Amr, Rastan, Telbise gibi başka semtler de var, hepsi barışçıl protesto hareketi nedeniyle başkaldırmış bölgeler. Yaşanan çatışmalar sonrasında durum buralarda da aynı.” (M.T.)

Savaşın yıkımlarının en ağır hissedildiği şehirlerden olan Humus, Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Yukarıda tanıkların da ifade ettiği üzere Esed rejiminin hedef gözetmeden yaptığı bombardımanın sivillerin yaşam alanlarını, altyapıyı yok ettiği ve temel hizmetlere erişimi engellediği gözlemlenmiştir. Yaşam alanı yok edilen ve öldürülme riskiyle karşı karşıya bırakılan Suriyeliler, insansızlaştırma politikasına paralel olarak, zorunlu bir göçe tabi tutulmuştur. Zorunlu göç neticesinde yerinden edilen bireyler can güvenliği nedeniyle birden fazla yer değiştirmiş ve Suriye'nin kuzeyine doğru yönelen ana akım bir göç rotası oluşturmuştur. Azez'de kamplarda yaşayan Suriyeliler yerinden edilme hâlini şöyle ifade etmektedir:

“Göç aşağı yukarı 5-6 yıl önce başladı. Rejim; uçaklarla, roketatarlarla bombalıyordu, kimyasal silahlar da kullanıyordu. Bizi evlerimizi terk etmeye mecbur bıraktı. Evlerimizi de yıktılar, uçaklarla bombaladılar. (...) Bu yüzden biz de nereye gidelim dedik? Kuzeye gidelim dedik. Önce Halep kırsalına gittik, orada on gün kadar kaldık ama orada da uçaklarla, roketatarlarla bombalamaya başladılar. Bunun üzerine daha kuzeye, Suriye'nin kuzeyine doğru geri çekildik. Ailelerimizi aldık, çocuklarımızı korumak istedik.” (H.İ.A.)

“Üzerimize uçaklar ve top atışlarıyla bombardıman başladı. Mecburen, zorunlu bir şekilde evlerimizi terk ettik. Üstelik kışın ortasıydı. Sadece üzerimizdeki kıyafetlerle çıktık, hiçbir eşya almadık. Battaniye, yatak veya diğer ihtiyaçlarımızı getiremedik. Sadece canımızı kurtarmaya baktık... Uçaklarla yaklaşık 190-180 sortilik bir hava saldırısına maruz kaldık... Komşularımızdan, füze veya varil bombası isabet edenler hayatını kaybetti... Göç zamanında bizi en çok helikopterlerin taraması zorladı; helikopterle makineli tüfek atıyorlardı, ana yolları kesiyorlardı. Yani evinde kalana varil bombası, dışarı çıkana da tarama yapıyorlardı. Bu yüzden sabahın erken saatinde, imsakla güneş doğmadan arasındaki sürede kaçmaya çalıştık. O saatte biraz olsun duraklıyorlardı. Gündüz veya gece vakti yolda kimseyi göremezdiniz, ne yürüyen, ne araç... Herkes saklanıyordu... Doğu kırsalını (meşhur “Şarki Seiki” veya “Şark Seki” dediğimiz yeri) rejim ele geçirince, ilk olarak Maaret el-Numan çevresine geçtik. Orayı da ele geçirince Afrin tarafına, sonra da buraya geldik. Mesela Maaret el-Numan civarındayken bir gece 400 tane roketatar, üzerine 3 tane yerden yere füze, ayrıca helikopter ve uçak bombardımanı... Öyle şiddetli bir saldırı oldu ki duramadık. Bizim kırsalda saldırı genelde hafifti ama o gece Maaret el-Numan’a yapılan ağır baskı yüzünden orada kalamadık.” (C.A.)

“Zaten bizden önce de çıkanlar olmuştu ama bizim bölgemiz farklı yerlerden gelenlere de ev sahipliği yapıyordu. Hama şehrinden ve kırsalından, Humus’tan, Şam’dan insanlar bizim köyde barınıyordu. Ordu son saldırıyı yaptığında, Halep’e doğru, otobanın doğusuna kadar ilerledi. Oradaki herkes, bizim misafirlerimiz de dâhil, göç etti. Yaklaşık 3 milyon kişi, kuzeye doğru yöneldi. (...) (Göçümüz) Birden çok aşamalıydı. Önce Halep’in batı kırsalına doğru kaçtık, zannettik ki orası daha güvendedir. Ama saldırı tüm hat boyunca sürdü. Dedik ki, “Başka çaremiz yok, Türk sınırına gidelim. (...) Surmene’ye (Sarmin’e) veya Dana’ya doğru yaklaşırken çok kişi yollarda hayatını kaybetti. Kimisi evinde ölemedi, yolda trafik kazasında öldü. O kadar çok hikâye var ki...” (A.A.A.)

Bombardımanlar yoluyla zorunlu göçe tabi tutma ve insansızlaştırma politikasına ek olarak kuşatmalar yoluyla insanları açlığa mahkûm ederek şehirleri teslim olmaya icbar etmek de Esed rejiminin işlediği ihlallerden biridir. Doğu Guta, Humus ve Yermük Kampı başta olmak üzere Suriye’nin farklı bölgelerinde bu yönetime sıklıkla başvurulmuştur. Yerel sakinler Humus ve Yermük Kampı’ndaki bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Biz Humus’tan 2014’te çıktık, ben o zorunlu tahliyede, Suriye’deki ilk büyük sürgünde vardım. Çıkarken paramparça hissediyorduk. Doğrusu açlıktan 35 kiloya düşmüştüm. Yiyecek-ıçecek kalmamıştı; en son ağaç yaprakları, otlar yiyorduk. Rejim, 2013’te Halidiyye’yi ele geçirince komşu Cûret eş-Şiyah, Arbîs ve eski Humus mahallelerinde kuşatıldık. İki yıl boyunca kıpırdayamadık. Açlıktan ölmemize ramak kalmıştı, tam bir abluka. Allah’ın kudretiyle hayatta kaldık.” (M.T.)

Yermuk Kampı'nda yaşanan yıkım. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

“Evet (zorla yerinden edilmeye maruz kaldım). Kampa giriş-çıkış yasaktı, yiyecek-içecek yoktu; insanlar çöp kutularından, pazar artıklarından besleniyordu. Kuşatma yaklaşık bir yıl sürdü. Sonunda, içeride belki 100 silahlı kaldı diye bütün kampı yerle bir ettiler. Gözlerinle görüyorsun, geriye bir harabe kaldı. Binlerce, on binlerce (insan hayatını kaybetti)... Çocuklar, yaşlılar, kadınlar, hasta evlatlar, beli bükük dedeler... Hepsi hayatını kaybetti. Camiler bile bombalandı, Allah hepsine rahmet etsin. Mesela Abdülkâdir Camii'nde bir katliam yaşandı, geriye sağlam cami kalmadı.” (E.S.)

Yaşanan ağır bombardımanlar ve takip edilen insansızlaştırma politikalarının neticesinde Suriyelilerin konutlarının ve iş yerlerinin yıkıldığı yahut talan edildiği belirtilmiştir. Suriyelilerin yerlerini terk etmesi tam olarak yıkılmamış konut ve iş yerlerinin yağmalanmasıyla, pencerelerin, kapıların ve hatta yapıdaki demirlerin sökülüp alınmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle “Şebbiha” diye tanımlanan Esed rejimine bağlı paramiliter grupların bu talan işini üstlendikleri ifade edilmiştir. Gayrimenkulleri talan etmek bir yönüyle cezalandırıcı bir işlemken diğer yönüyle de toplanan malzemelerin maddi değeriyle ilişkilidir. Halep'ten Şam'ın yakınlarına kadar yıkılmış evlerin pencerelerinin, kapılarının, evdeki tesisat borularının ve maddi değeri olan bütün her şeyin çalındığı, ek olarak yol kenarındaki elektrik tellerinin, elektrik direklerinin sökülüp götürüldüğü gözlemlenmiştir. Çalınan malzemelerin rejime yakın kişiler tarafından özellikle Humus'ta toplandığı ve maddi bir değere dönüştürüldüğü ifade edilmiştir. Görüşüne başvurulmuş kişiler bu mülkiyet ihlalinin şöyle ifade etmektedir:

“Bu yıkımların ardından “Ulusal Ordu” dedikleri Şebbihalar evleri yağmaladı. Elektrik kablolarına, musluk borularına kadar söküp aldılar, evleri çıplak iskelet hâline getirdiler. Şimdi pek çok insan –kardeşim de dâhil- Türkiye’den dönmek istiyor ama ev kalmadığı için dönemiyor. İnsanların evlerine dönecek yeri yok.” (N.A.)

“Rejim, semti ele geçirdiğinde Şebbihalar semte girdi; sivillerin mallarını yağmaladılar. Elektrik kablolarına, musluklara, su depolarına kadar her şeyi çaldılar, hiçbir şey bırakmadılar. Üstüne bir de uçaklarla, tanklarla korkunç bir bombardıman yaşandı.” (M.T.)

“Rejim de elimizdeki soğutuculu kamyonu (dorse) aldı, kayboldu gitti. Köydeki ev yıkıldı, Halep’teki ev yıkıldı. Neticede elimizde hiçbir şey kalmadı. (...) Evet, hepsi gitti. Şu an sadece Allah’ın rahmetine sığınıyoruz. Mesela köyde arazi var ama ev yıkılmış, Halep’teki ev de yıkılmış. Yani iki evim vardı; ikisi de harap, enkaz hâlinde. Kamyon, hayvanlar... Hepsi gitti. Rejim “4. Fırka” olarak bilinen birlikle kamyonu aldı. Evin kapı-pencere demirlerini bile söküp çalmışlar. Yani hiçbir şey bırakmadılar. Biz de Azez’e geldik, sıfırdan başladık, çok şükür hâlâ hayattayız.” (M.A.C.)

Mülkiyet ihlalinin bir diğer boyutu rejimin zorunlu göç ettirme yoluyla insansızlaştırdığı yahut korku sebebiyle yerlerine dönemeyen kişilerin gayrimenkullerinin hileli satışlarla el değiştirmesi durumudur. Bu yolla müteselsil satışlar yapılmakta ve mülk sahiplerinin sonradan hak iddialarının önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

IDP’lerin, göçmenlerin ve saldırılar sonucu öldürülen, zorla kaybettirilen ya da gözaltına alınan kişilerin mallarına el konulmasını kolaylaştıran yasal düzenlemelerle rejim mülkiyet hakkına yönelik ihlallerini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak söz konusu yasal düzenlemeler birçok açıdan hak ihlallerine sebep olacağı için eleştirilmiştir.²⁶⁸

2012 yılında çıkarılan Terörle Mücadele Yasası’nın 63’üncü maddesi ile Maliye Bakanlığına Terörle Mücadele Yasası kapsamına giren kişilerin mallarına el koyma yetkisi tanınmıştır. Bu yasa, terörizm hakkında geniş bir yorum yapma yetkisi tanımaktadır.²⁶⁹ Dolayısıyla rejim döneminde protestolara katılan veya muhalif olan sivillerin mülkiyet hakları ellerinden alınmıştır.

Rejim tarafından çıkarılan ve sivillerin mülkiyet hakları bakımından en çok eleştirilen yasa 2018 tarihli ve 10 sayılı İmar Yasası’dır. Yasa, yeniden imar gerçekleştirilmesi amacıyla çıkarılmıştır. Yasa gereği rejimin imar bölgesi içinde kalan yerlerde gayrimenkulü bulunan kişilerin 30 gün içerisinde hak sahipliklerini kanıtlayan belgelerle yetkili makamlara başvurması gerektiği belirtilmiştir. Bu hüküm, ülkelerini iç savaş sebebiyle terk etmek

268 <https://snhr.org/wp-content/uploads/2022/10/R221009E.pdf>

269 <https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law>

zorunda kalan ve yanlarında kimlik belgesi dahi bulunmayan ya da muhalif olduğu gerekçesiyle yakalanma korkusu bulunan kişilerin başvuruda bulunmasının mümkün olmaması sebebiyle eleştirilmiştir. 30 günlük süreye uyulmaması halinde mülkiyetin doğrudan sivillerin elinden alınacağı Yasa'da hüküm altına alınmıştır. Ayrıca hak sahiplerine ilgili karara karşı itiraz hakkı da tanınmamıştır. Bununla birlikte ülkedeki evlerin yaklaşık üçte biri yıkılmışken Yasa kapsamında evi yıkılan maliklere yönelik herhangi bir tazminat ya da güvence tanınmamış olması da Yasa'nın eleştirilmesine sebep vermiştir.²⁷⁰

2018 tarihli İmar Yasası'nın da vatandaşların mallarına el koyma amacı taşıdığı değerlendirilmektedir. Söz konusu yasa ve İç Savaş döneminde mülkiyet hakkı kapsamında kabul edilen diğer yasalar incelendiğinde, Rejimin herhangi bir vatandaşın mülkiyet hakkına el koymasının önünde yasal bir engel bırakmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Rejimin gerçekleştirdiği saldırılarla sivillerin mülkiyetlerine el konulması arasında bir bağlantı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, iç savaşın başladığı dönemlerde protestocuların çoğunlukta olduğu Humus kentine birçok saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu bölgede gerçekleştirilen saldırıların mülkiyet hakkı ihlalleri bağlamında incelendiği SNHR raporunda kente yönelen saldırıların askerî faydanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Askerî fayda sınırını aşan bu saldırıların amacının bölgedeki sivil halkın gayrimenkullerini ele geçirmek olduğu belirtilmiştir.²⁷¹

Yeni yönetimi temsil eden siyasetçi ve bürokratlarla yapılan görüşmelerden hareketle hileli satışlarla mülkiyet ihlallerinin en fazla Halep'te ve Rif Şam'da vuku bulduğu söylenebilir. Nitekim Halep Başsavcısı Cuma Hüseyin el-Ahmed Suriye genelinde hileli satışların en yoğun olduğu bölgenin Halep olduğuna ve bu satışların kahir ekseriyetinin Esed yanlılarına ve İranlılara yapıldığına dikkat çekmektedir. Başsavcı el-Ahmed, Halep'te yerinden edilenlerin %90-95'inin evlerinin satıldığını, bu satışların sahte evrakların tanzim edilmesi, tapu memurlarının görevlerini kötüye kullanmaları veya mülk sahibinin yerine imza atma/parmak basma yoluyla gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bunun akabinde müteselsil satışlar yoluyla son alıcının iyi niyetli edinimi hâlinde mülkiyet hakkı kazanabileceği bir sistem öngörüldüğünü; ancak bu durumun her satış işlemi için geçerli olmayıp, iyi niyetin varlığının somut olayın koşullarına göre değerlendirildiğini ifade etmektedir. Hileli ve müteselsil bir yolla yapılan satışlara Rif Şam Valisi Amir el-Şeyh de dikkat çekmiş ve ek olarak Muademiyyet el-Şam bölgesinde Rejim askerlerinin evlerin %60'ına el koyarak şahsi mülkleri müsadere ettiğini beyan etmiştir.

270 <https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law> (E.T. 24/6/2025).

271 <https://snhr.org/wp-content/uploads/2023/12/R230815E-1.pdf> (E.T. 24/6/2025).

Duma'da sivil savunma ekipleri tarafından sivilleri korumak ve ambulansların ulaşımı için kazılan tüneller.
Fotoğraflar: TİHEK, 2025.

Sağlık kurumları ve çalışanlarının, sivil savunma ekiplerinin ve ambulansların hedef alındığı belirtilmiştir. İçinde hastalar varken rejim tarafından vurulan Maaret el-Numan Merkez Hastanesi'nde yerinde incelemede bulunulmuş, sağlık noktalarının ve personelinin de bombardımanın hedefi hâline geldiği gözlemlenmiştir. Suriye'nin farklı şehirlerinde tıbbi yetersizlikler sebebiyle insanların hayatını kaybettiği ifade edilmiştir. Doğu Guta'da yapılan görüşmelerde sağlık sisteminin bilinçli bir şekilde hedef alındığı ve bununla askerî grupların şehirleri terk etmeye zorlandığı ifade edilmiştir. Hastanelerin vurulmasına önlem olarak hastanelerin halk tarafından bilinçli olarak yer altına taşındığı, üst tarafların molozlarla kapatılıp kamufle edildiği belirtilmiştir. Duma'da mahalle sakini M. ve Duma'dan sorumlu Suriye Sivil Savunması yetkilisi Â.Z. sağlıkla ilgili ihlalleri şöyle ifade etmektedir:

"Bence bombardımanın asıl amacı tüneli vurmak ve tünel ucundaki sağlık noktasını devre dışı bırakmaktır. Rejim, tüm gücüyle silahlı gruplara baskı yapıyor, gördüğü her tıbbi merkezi hedef alıyordu. Sivil Savunma merkezleri bile ilk sırada vuruluyordu. Mahallede ne kadar sağlık noktası varsa hepsini bombaladılar. Biz kuzeye, güvenli bölgeye tahliye edildikten sonra içeri girip buraların çehresini değiştirdiler." (M.)

"Tıbbi alanda son derece büyük bir yetersizlik vardı. 2013'ten 2018'e dek Doğu Guta kuşatma altındaydı. Bu sürede koruyucu ekipman ve kişisel güvenlik malzemelerinin tamamından, hatta en temel ilaçlardan bile mahrumduk. O dönemde gerçekleşen amputasyon vakalarının pek çoğu, sağlık altyapısının çökmesi ve gerekli tedavinin sağlanamaması yüzünden yaşandı. Doğu Guta'daki dostlarımızın tamamı o günlerde büyük ızdıraplar çekti." (Â.Z.)

Esed rejiminin uluslararası toplumu yanlış yönlendirerek kendi ihlallerini örtmeye çalıştığı ifade edilmiştir. Özellikle rejimin sivil alanlarda yapılan bombardımanlar ve kimyasal saldırıları muhaliflere isnat ederek sorumluluktan kurtulmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bundan hareketle delilleri karartmak, sahte delil üretmek, halka zorla yalan şahitlik yaptırmak suretiyle ihlallerini örtme gayretinde olduğu ve eylemlerini sürdürdüğü söylenebilir. Bu durumu şahitler şöyle ifade etmiştir.

"2017'de kardeşlerimin ikisi Haydariye'de evdeyken şehit oldu. Havadan bombaladılar. Orada kadınlar ve çocuklar da vardı. Biz Razi Hastanesi'ne yetiştirdik. Orada bize "Medyaya, 'Özgür Ordu vurdu' deyin." dediler." (H.M.)

"Şu dükkânı biliyorum, yıllardır kapalıydı. Kilidi kırıp içeri girdiler, alet edevat getirip yerleştirdiler; sonra da kameraları çağırıp "Bakın, teröristler burada kimyasal silah imal ediyordu, tüm şehri zehirleyeceklerdi." dediler. Hepsi sahte. Röportaj bahanesiyle yeniden geldiler. Ben kaçmaya başladım. Bir kere zorla konuşturdular. Sonra hiçbir görüşmeyi kabul etmedim çünkü tamamı yalandı. Gerçeği biliyorsun ama konuşursan yalan söylemek zorundasın; doğruları söylersen işkence, hapis, hatta ölüm var. Binamızdan biri tutuklansa belki Şam hapishanelerinden birine atılır, akıbeti bugün hâlâ kayıp 340 bin Suriyeliden farksız olur." (M.)

Esed rejimi tarafından tamamen yıkılan Cobar semti, Şam. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Esed rejimi tarafından kullanılamaz hale getirilen ve sakinleri tehcir ettirilen Cobar semti, Şam. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Rejimin sivillere yönelik yaygın bir biçimde hak ihlalleri gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Ayrım gözetmeden yapılan ağır bombardımanlar altyapının çökmesine ve temel hizmetlere erişimin sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu durumun aynı zamanda yüksek can kaybıyla ve yerleşim yerlerinin insansızlaştırılmasıyla sonuçlandığı gözlemlenmiştir. İnsansızlaştırma hadisesi ve politikası döngüsel yahut çok aşamalı yerinden edilmeye yol açmıştır. Bu durum mülkiyet problemlerini ve rejimin organize ettiği hileli satışlar nedeniyle mülkiyet ihlalinin beraberinde getirmiştir. Ek olarak, yerinden edilme sürecinde de sivillerin tehdit olarak görülüp hedef hâline gelebildiği anlaşılmaktadır. Veriler doğrultusunda rejimin kuşatma yoluyla açlığa mahkûm etme, sağlık kuruluşlarını ve sağlık ekiplerini hedef alma yoluyla da uluslararası hukukun hilafına hareket ettiği sonucuna varılmaktadır.

Esed rejimi tarafından halkı tehcir ettirilen ve insansızlaştırılan Maaret el-Numan şehri, Fotoğraf: TİHEK, 2025.

3.2. Yasaklı Silahların Kullanımı

Bu başlık altında savaş sırasında, II. Bölümde detaylandırıldığı üzere rejimin uluslararası hukuka göre yasaklanmış olan varil, misket bombası, kimyasal saldırıların kullanımına ilişkin yapılan yerinde gözlemler ve görüşme verisi analiz edilmektedir. Bu kapsamda kimyasal silahların kullanıldığı yerlerden olan İdlib'in Han Şeyhun ilçesinde ve Doğu Guta'da yerinde incelemeler yapılmıştır. Her iki yerde de kimyasal silahların kullanımını yakından gözlemleyen ve belgelenmesi yönünde faaliyetleri olan uzmanların eşliğinde incelemeler yapılmış olup uzmanların bilgilerine başvurulmuştur.

Esed rejiminin Han Şeyhun'a düzenlediği kimyasal saldırıda eşi ve çocukları dâhil 47 akrabasını kaybeden Abdulhamid Yusuf²⁷² ile gerçekleştirilen mülakat. Fotoğraflar: CBS News²⁷³ ve TİHEK, 2025.

Han Şeyhun kimyasal saldırısının tanıklarından ve mağdurlarından olan avukat ve insan hakları aktivisti M.H., yapılan saldırıyı ve sonuçlarını şöyle tanımlamaktadır:

"(...) Han Şeyhun, Suriye devriminin başlangıcından bu yana birçok bombardıman ve katliama maruz kaldı. Birçok şehit ve sivil hayatını kaybetti, çoğunluğu çocuklar ve kadınlardı. Özellikle kimyasal katliamda 100'den fazla şehit ve 500'den fazla yaralı var. Bu kimyasal bomba tam da bu yola, bu noktaya düştü. (...) Bu mermi, Esed rejimine ait bir uçak tarafından 4 Nisan 2017 tarihinde sabah saat 7.00 ile 7.15 arasında atıldı. Burası, halkının zehirli sarin gazına maruz kaldığı mahalle. Bu saldırıda yaklaşık 100 kişi boğularak hayatını kaybetti. Gördüğünüz bu evlerde yaşayanların çoğu çocuktu. Bazı aileler tamamen yok oldu; çocuklar, kadınlar ve yaşlılar boğularak öldü. Bu katliamı belgeledim ve buradan

272 Rapor kapsamında kendileriyle görüşme gerçekleştirilen mağdur ve tanıkların isimleri kodlanarak verilmiştir. Bununla beraber kamuoyunda tanınan bir mağdur olması nedeniyle Abdulhamid Yusuf'un ismi, rızası dâhilinde, açık olarak verilmiştir.

273 <https://www.cbsnews.com/news/heartbreaking-photo-shows-father-saying-goodbye-to-babies-after-chemical-attack-syria/> (E.T. 24/6/2025).

deliller topladım. Topladığım delilleri, soruşturma yürüten ilgili ve yetkili makamlara teslim ettim. (...) Ben de delil toplarken, evim buraya yakın olduğu için, kimyasal saldırıya maruz kaldım ve üç gün boyunca kimyasal etkilerle mücadele ettim. Kimyasal etkiler, insanların hayatını hâlâ etkiliyor. Özellikle çocuklar, yıllarca solunum problemleri yaşadı. Hamile kadınlar da etkilendi; bebekler sakat doğdu. Birçok vaka var. Özellikle yaşlılar, uzun süre nefes darlığı çektiler ve bazıları daha sonra hayatını kaybetti. Ayrıca o anda boğulma tehlikesi yaşayanların psikolojik travmaları da var. Han Şeyhun halkı, şehri terk etmek zorunda kaldı.” (M.H.)

*Han Şeyhun'da Esed rejimi tarafından kimyasal saldırı düzenlenen bombanın düştüğü sivil yerleşim alanı,
Fotoğraf: TİHEK, 2025.*

Saldırıya doğrudan maruz kalan ve çekirdek aile fertlerinin bütününe kaybeden A.Y., saldırı anını ve mahalle sakinlerinin zehirli gazlar neticesinde hayatını kaybetmesini şöyle anlatmaktadır:

"4/4/2017 sabahı saat 6.30'da rejim güçlerine ait savaş uçakları, sarin gazı yüklü 4 hava saldırısı gerçekleştirdi. İlk başta bunun sarin gazı olduğunu anlamadık çünkü patlama sesi duyulmamıştı. Buradan yaklaşık 100 metre uzakta, kavşağın orada, fırının karşısına düştü. Orada insanlar boğuluyordu ve benim kardeşlerim de oradaydı. Allah onlara rahmet etsin, şehit oldular. (...) Başlangıçta bunun gerçek olmadığını sandık ancak kısa süre içerisinde durumun ciddiyetini anladık ve ben çocuklarımı, ikizlerim A. ve A.'yı alıp eşime, "Hadi buradan çıkalım." dedim. Arabamız buradaydı ancak hemen hareket edemedik. Oradan ayrılp bu yola doğru ilerledim. Komşularımız bana, "Gel, bize yardım et!" diye bağıyordu. Yanlarına gittiğimde ağızlarından köpükler geliyordu, şiddetli titreme ve gözlerinde sabit bir bakış vardı. Onları arabalara taşıdık ve diğer komşularımıza yardım ettik. Sonra ailemin evine geldim. Kardeşim Y. oradaydı ve 5 yaşındaki oğlu A.'yı kurtarmaya çalışıyordu. A. nefes alamıyordu ve sonra o da şehit oldu. Diğer kardeşim A.'ya gittim, o da hayatını kaybetmişti. Kapının önündeydi. Y.'nin eşi ve kız kardeşimin 15 yaşındaki kızı da oradaydı. Hepsi bu binada yaşıyordu. Çocuklarımı eşime verdim ve "Buradan uzaklaş." dedim. Eşimin bölgeden uzaklaştığını düşündüm. Kardeşlerimi kurtarmaya çalıştım ancak başarılı olamadım. Sonra bilincimi kaybettim ve kendimi yerde buldum. Beni bir sağlık noktasına götürdüler. İlk olarak, Han Şeyhun'daki Rahmet Hastanesi'ne götürüldüm. Fakat orası yaralılarla doluydu, beni kabul etmediler. Daha sonra Cercenaz'daki bir sağlık noktasına nakledildim. Orada da durum çok kötüydü; insanlar boğuluyor, bayılıyordu, tam bir katliamdı. Komşularımızın çoğu arabalarda hayatını kaybetmişti. Birkaç gün sonra geri döndüğümde onların şehit olduğunu öğrendim. Tedavimin ardından Cercenaz Hastanesi'nden ayrıldım ve evime gittim. Hafızamı kaybetmiş gibiydim, yavaş yavaş her şeyi hatırlamaya başladım. Kardeşlerimi sordum; Y. ve A.'nın, Y.'nin eşinin ve diğerlerinin şehit olduğunu söylediler. Sonra çocuklarımı ve eşimi aramaya başladım. Onları bulamadım. Birçok kişiye sordum ancak hiçbir hastanede yoklardı. Akralarımıza sordum, tanıdıklara sordum, her yerde onları aradık meğerse yanı başımızda evin altındaki bodrumdalarmış. Uçaklar tekrar gelince evin altındaki bodruma sığınmışlar. Orada eşim, çocuklarım ve komşularımızdan dört çocuk daha vardı... Hepsi orada şehit oldular, Allah onlara rahmet eylesin." (A.Y.)

Esed rejimi tarafından Duma'ya düzenlenen kimyasal saldırıda ilk müdahaleleri gerçekleştiren sivil savunma görevlisi Âmir Zerife ile bombanın düştüğü noktada gerçekleştirilen röportaj. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Duma'da 7 Nisan 2018 tarihinde kimyasal silahların kullanıldığı saldırıda, hedef alınan binada ikamet eden Cemil, bina sakinlerinin özellikle de dördüncü katında olanların zehirli dumanın içerisinde kalıp boğulduğunu, mahalledeki yüzlencesinin ise hastanelik olduğunu ifade etmiştir. Suriye Sivil Savunması'nın Duma bölge sorumlusu olan ve kimyasal silah kullanımına dair kanıtların toplanmasında ve yetkili makamlara ulaştırılmasında aktif bir role sahip olan Â.Z., kimyasal saldırıya ilişkin durumu şöyle ifade etmektedir:

“Bu bomba helikopterden atıldı, döner kanatlı savaş helikopteri bu bölgeyi hedef aldı ve işte tam buraya düştü. Düşme anını belgeledik. Şu an durduğum noktada o anı videoya çekmiştim, bombanın durumunu ve varilden sızan gazın türünü kayda almıştım. Bu evde delil ve numune topladım. O gün hem kendi hayatımı hem de ailemin hayatını riske atarak numuneleri kuzey Suriye'ye taşıdım ki OPCW laboratuvarlarına güvenle ulaşım incelemeye alınsın. Bu sayede kullanılan kimyasal maddenin türü ve dolayısıyla bu silahı kullanan taraf tespit edilebildi. OPCW'ye bağlı Ortak Soruşturma Mekanizması (JIM), Gerçeği Bulma Misyonu (FFM) ve Kimyasal Silah İlişkilendirme Ekibi (IIT) dâhil çeşitli ekiplere ifade verdim. Hazırlanan raporlar, kullanılan ajanın yüksek konsantrasyonlu klor olduğunu, failin ise Beşşar Esed rejimi olduğunu belirtti. Hatta uçağın tipi ve koduna kadar tüm bilgiler yetkili makamların eline geçti. (...) Numuneleri son derece profesyonel bir sistemle topladık, örnekleri OPCW'ye güvenli biçimde ulaştırdık. Laboratuvar incelemeleri kimyasal maddenin türünü teyit etti, verdiğimiz ifadeler de failin kim olduğunu göstermede esas alındı. (...) Merdivenlerden çıkmaya başladığımızda kurbanlar bina girişinden dördüncü kata kadar seriliydi, şu an bulunduğumuz kat da dördüncü kattır. Burası konut amaçlı, tamamen sivil bir binaydı. Bitişik binada oturanlar da bodrum katlardaydı

Ortada hiçbir askerî hedef ya da silahlı unsur yoktu. Kimyasal silah saldırısında hayatını kaybedenlerin hepsi sivillerdi. (...) Bölge ağır askerî tehdit altındaydı. Bu yüzden insanlar gerçekten bodrum katlara inmiş, bombalardan savrulan şarapnelden korunmaya çalışıyordu. Fakat zehirli gazı soluduklarında akıllarına gelen ilk şey, "Gaz havadan ağırdır, yukarı çıkalım." oldu. Hemen dördüncü kata doğru tırmanmaya karar verdiler. Ne var ki, her kat çıktıkça gaz yoğunluğu artıyor, adeta ayaklarıyla ölüme yürüyorlardı. Şu an bulunduğumuz dördüncü katta, bu delik merdiven boşluğuna ölüm saçan kaynağın ta kendisiydi. O gün çektiğimiz video ve fotoğraflara bakarsanız kurbanların bina girişinden dördüncü kata kadar merdivenlerde yığıldığını görürsünüz. Bodrum katlarda bile bazı insanlar buradan elli metre uzakta olan sağlık noktasına veya hastaneye ulaşmaya çalıştı ancak başaramadı; kimisi yolda, kimisi tünelin (muhaliflerin yer altında inşa ettikleri hastane) içinde can verdi." (Â.Z.)

Kimyasal silahların dışında varil bombalarının yoğun kullanıldığı Halep'in Hraytan, Kafr Hamra, Anadan kasabaları başta olmak üzere diğer merkezi mahallelerinde, başkent Şam'a bağlı Cobar, el-Kabun, Haresta'da, Rif Şam'a bağlı Duma'da, Humus Halidiyye Mahallesi'nde ve İdlib'in Serakib, Maaret el-Numan ilçesi başta olmak üzere birçok yerde inceleme yapılmıştır. Burada kullanılan varil ve msket bombalarının yarattığı ağır yıkım açık bir biçimde gözlemlenmiştir. Bir önceki başlıkta da ifade edildiği üzere sıklıkla varil bombaları atılmasının amacının korku yaratma ve bölgenin insansızlaştırılmasına yönelik olduğu söylenebilir. Bununla halkın bölgeyi terk etmesi ve silahlı unsurların lojistik desteklerinin azaltılması hedeflenmiştir. Yahut bu saldırılarla silahlı unsurların halk desteğinin azaltılarak bölgeden çıkartılması hedeflenmiştir. Ek olarak, varil bombalarının kullanılan diğer yasaklı kimyasal silahların izlerini kaybettirme amacı taşıdığı da ifade edilmiştir. Hangi amaca matuf olursa olsun elit grupla ve mağdurlarla yapılan görüşmelerden hareketle muhaliflerin kontrol ettiği bölgelerde kimyasal silahların, varil ve msket bombalarının ve diğer yasaklı silahların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

"Şimdi görüyoruz ki bölgeye; insanları ve yaralıları sahra hastanesine ulaştırmayı engellemek, ayrıca Sivil Savunma ekiplerinin yardıma gelişini durdurmak ve suçun izlerini silmek için vahşice varil bombalarıyla saldırılıyordu. Kimyasal silah kullanıldığına dair her türlü kanıtı yok etmek amacıyla mahallenin tamamı ateşe veriliyor, dümdüz ediliyordu. Buraya vardığımızda cesetleri toparlamaya çalışırken çektiğimiz acı ve yaşadığımız zorluklar hâlâ gözümün önünde. Allah ölenlere rahmet etsin, ailelerine sabır versin; umarım bir gün bu kurbanlar ve yakınları için adalet tecelli eder." (Â.Z.)

Özellikle varil saldırılarından korunmak için birkaç yola başvurulduğu tanıkların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Azez Eski Emniyet Müdürü Ahmet Zeydan varil bombalarının doğrudan düştüğü yerde tahribat yaratması nedeniyle havalimanından uçakların havalandığının haberini alır almaz sığınaklara ve binaların bodrum katlarına inilerek

varillerden korunmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Doğu Guta'da ise varillerin yıkıcılığından korunmak için, içinden arabanın geçebildiği ve saldırılar nedeniyle yaralananların tedavi edilebilmesi amacıyla hastanenin olduğu tüneller kazılmıştır. Yetkililerle birlikte bu tünellerde yerinde incelemelerde bulunulmuş ve tünellerle ilgili detaylı bilgi alınmıştır.

“Tünel, yer yer 25 metre derinliğe inen, sivil halkın da barınak olarak kullandığı bir ağıla birleşiyordu. Bu derinlik, uçaklardan atılan varil bombaları ve füzelerden korumaya yetiyordu. (...) Bu girişi o günlerde burada bulunan halk kazdı. Amaç, sağlık noktası girişinin savaş uçakları tarafından hedef alınmasını önlemektir. Ne zaman yoğun bir askerî baskın olsa ambulanslar hastanenin önünde toplanırdı. Tünel ise yalnızca acil nakil için kullanılırdı. İki bina arasına kazıldığı için gözetleme drone'ları tarafından görülmezdi. Ambulans buradan girer, yaralıları acil servise teslim eder, başka bir çıkıştan çıkarak hastane veya sağlık noktasının bombalanmasından korunurdu. (...) Tünel; yalnızca yaralıları güvenli bir güzergâhtan hastaneye ulaştırmak için, yani tıbbi ve acil yardım amacıyla kazıldı. Askerî ya da saldırgan hiçbir işlevi yoktu. Neden kazıldı? Kurtarma görevlilerinin varil bombalarının şarapnelinden korunarak kurbanların tedaviye yetiştirilmesi için.” (Â.Z.)

Duma'da sivil savunma ekipleri tarafından sivilleri korumak için kazılan tüneller. Fotoğraflar: TİHEK, 2025.

Ek olarak siviller yoğun varil saldırılarından korunmak amacıyla daha güvenli buldukları alanlara göç etmiştir. Bu durum, bir önceki başlıkta daha detaylı analiz edildiği üzere yerinden edilmeye ve zorunlu göçe yol açmış ve farklı mağduriyetlerin yaşanmasına neden olmuştur. Azez'de kamplarda ikamet eden bir mağdur variller nedeniyle yaşadığı zorunlu göç sürecini şöyle ifade etmektedir:

“Azez’e gelmeden önce bir ara Halep’e dönmüştük, akrabaya ait bir evde kalmıştık. Bir süre orada kaldıktan sonra Halep’ten toplu göç döneminde -her gün 200 varil bombası atıyorlardı- yine ayrılmak zorunda kaldık. Bu 2016 senesindeydi. Her gün 200 varil bombası atan zalim rejim, “Yerle bir edene kadar vazgeçmeyeceğim.” diyordu. (...) Rejim her gün 200 varil bombası atıyordu. Her türlü silahı kullandılar: Scud füzeleri, vakum bombaları, msket bombaları... Halep’te kullanmadıkları silah kalmadı. (...) En sonunda Halep teslim alındı, insanları yeşil otobüslere bindirdiler, kuzey kırsalına gönderdiler. O dönem Azez’e geldik, yerleştik.” (M.A.C.)

Yerinde incelemelerden, mağdurların ve elitlerin tanıklığından hareketle Esed rejiminin, ayırım gözetmeksizin, bombardımanlarda varil bombalarına sıklıkla başvurduğu, msket bombalarının kullanılmasından çekinmediği ve kimyasal silahları kullanarak sivil halka karşı katliamlar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Han Şeyhun ve Doğu Guta başta olmak üzere Suriye’nin farklı yerlerinde kimyasal silahların kullanılmasının, şehirlerin harap edilmesinin ve milyonlarca kişinin yerinden edilmesinin insan hakları ihlallerinin en somut örneği olduğu ifade edilebilir.

3.3. Tutuklama, İşkence ve Kötü Muamele ile Zorla Kaybetme

Bu başlık altında i) keyfî tutuklamalar ve yargısız infazlar, ii) işkence ve kötü muamele, iii) zorla kaybetme ele alınmaktadır. İlk olarak keyfî tutuklamalar ve yargısız infazlar alt başlığında Suriyelilerin keyfî bir biçimde gözaltına alınması, işkenceye tabi tutulması ve yargı önüne çıkarılmaması veya çıkarılmasının geciktirilmesi ve bunun neticesinde yargısız infaz durumu analiz edilmektedir. İşkence ve kötü muamele alt başlığında gerek sorguda ve tutukluluk halinde Suriyelilerin maruz kaldığı zalimane tutumu; zorla kaybetme alt başlığında ise gözaltına alınan kişilerin aileleri tarafından nerede olduğunun bilinmemesi ve akıbetleri hakkında bilgiye sahip olmaması durumu ve toplu mezarlar analiz edilmektedir.

Yermük’te bir enkazın duvarına sivillerin çukurlara atılarak yakıldığı Tedamun katliamını resmeden bir görsel, Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Keyfî tutuklamalar ve yargısız infazlar

Esed rejimi, kamu güvenliğini koruma bahanesiyle bireylere suç isnat ederek keyfî tutuklamalarda ve yargısız infazlarda bulunmuştur. Keyfî tutuklama, bir kontrol noktasındaki güvenlik görevlisinin keyfî davranışı sonrasında gerçekleşebileceği gibi bir şikâyet veya ihbar üzerine de vuku bulabiliyordu. Tutuklanmaya maruz kalan görüşmeciler umumiyetle tutuklanma nedenlerinin terör örgütüne mensubiyet, muhalefete ilişkin semboller barındırma, muhalif kimselerle iletişim kurma, gösteriye katılma, kamu güvenliğini bozma, rejime ve Hafız Esed-Beşşar Esed aleyhinde konuşma veya faaliyet yürütmeyle ilişkilendirildiğini ifade etmiştir. Burada esas dikkat çeken husus; sorgu merkezlerinde isnat edilen suçun gerçek anlamda işlenip işlenmediğine dönük tahkikatın yapılmadığı, isnat edilen suçun mağdura kötü muamele yoluyla kabul ettirilmeye çalışılması durumudur. Mağdurlar gözaltına alınan kişiler hakkında aile bireylerinin bilgi edinme için müracaatta bulunmalarının çoğu zaman kendilerinin de gözaltına alınmasıyla neticelendiğine dikkat çekmektedir. Bundan hareketle, ceza sorumluluğunun şahsiliği ilkesi ihlal edilerek, gözaltına alma ve tutuklamanın kimi zaman aile fertlerinden birinin suçlu bulunmasına istinaden de yapılabildiği tespit edilmiştir. Görüşülen mağdurlar keyfî tutuklamanın yapıldığını şöyle ifade etmişlerdir:

“Üniversiteden eve dönerken bir kontrol noktasında gözaltına alındım. 2012 yılının Aralık ayında, İdlib’de. Tabii ki Halep’teki üniversiteden İdlib’deki evime giderken bir kontrol noktasında gözaltına alındım. Gözaltına alınmamın sebebi, yanımda bir dizüstü bilgisayar bulunmasıydı. Dizüstü bilgisayarda bazı dosyalarda Suriye devrimiyle ilgili gösteri veya bayrak gibi şeyler olduğunu fark etmiş olabilirler. Bu yüzden beni tutukladılar. Daha sonra babam benim hakkımda bilgi almak için gitti. Onu da gözaltına aldılar. İlk etapta İdlib’deki güvenlik şubesi tarafından tutuklandık. Daha sonra bizi askerî istihbarat şubesine aktardılar. Sonrasında Şam’daki 215. Şubeye sevk edildik. Tabii ki sevk edilme sürecinde sebep veya gerekçe belirtilmedi. Her şey keyfî bir şekildeydi. Yani tutuklanmam tamamen keyfî bir şekilde gerçekleşti. (...) Kesinlikle hiçbir resmî gerekçe yoktu. Ne mahkeme kararı ne de başka bir belge. Her şey keyfî bir şekildeydi. (...) Sorgucular bize, “Daha önceki şubelerde ne söylediğinizin bir önemi yok, burada her şey yeniden başlayacak. Siz suçlusunuz.” dediler. Suçumuzun ne olduğunu açıklamadılar. Bize, alaycı bir şekilde, “Şimdi buraya Azrail’i çağırıyoruz, çünkü yeni insanlar var.” diyerek dalga geçtiler. Azrail olarak adlandırdıkları kişi geldi ve bize şiddetli bir şekilde, yüzümüze, sırtımıza ve ellerimize vurmaya başladı. Biz sıradan sivildik, hiçbir silah taşımadık ve kimseye zarar vermedik. Ancak bize, “Şu kontrol noktasını vurduğunuzu kabul edin.” diye zorla bir itirafta bulunmamızı istediler. Aynı şehirden tutuklanmış diğer insanlarla bağlantımızı da sorguladılar. Bir kontrol noktasının adını sordular, ardından kendileri, “Siz bu kontrol noktasını hedef aldınız.” diyerek suçlamalarda bulundular ve bunu kaydettiler. Sorgulama bittikten sonra söyledikleri buydu.” (A.S.)

Suriyeli bir mağdurla TİHEK Gaziantep Ofisinde yapılan mülakat. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

“Bana silahlı gruplara üye olmakla ilgili uydurma bir suçlama yönelttiler. (...) Orada (Suriye’de) öyle bir şey yoktu (hukuki bir karar neticesinde olmadı). Zaten hukuki bir şey de yok. Sadece biri ihbarda bulunabilir ya da soyadından dolayı bir karışıklık, benzerlik olabilir... Mesela aradıkları senin akrabaları bile olabilir; bu şekilde gelip seni alırlar.” (Ö.T.)

“Humus’taki genel şirkette bir işim vardı, evrakları halletmekle uğraşıyordum. Dediler ki, “Siyasi güvenlik ofisinde bir imza lazım, bir sorun yok, o belgeyi götürüp imzalat.” Gittim, belgeyi imzalatacaktım. Ofise girdim, birine “Sadece bu belgeyi imzalatacağım.” dedim, ama adam “Biraz bekle.” dedi. Kapıyı kapattı ve gitti. Bir süre sonra dört görevli geldi, gözlerimi bağladılar, kelepçelediler ve beni şubeye götürdüler, Siyasi Güvenlik Şubesine. Suçlama, gösterilere katılmak, Cumhurbaşkanı’na hakaret etmek, bu tür meselelerdi. Hepsi Suriye’deki devrimci hareketle ilgiliydi. (...) Beni Siyasi Güvenlik’e götürdüler, orada yaklaşık bir saat kadar kaldım. Bu suçlamayla ilgili sorular sordular, ortada ne bir mahkeme kararı ne de başka bir resmî belge vardı. Tamamen keyfî bir durumdu. Bir saat kadar kimlik bilgilerimi, ifademi aldılar. Sonra beni sorgu için aşağı indirdiler. Önce soyup çırlıçıplak bıraktılar, tamamen. Elbiselerimi aradılar. Bana doğrudan vurmaya başladılar. Küfrettiler, bana ve aileme hakaret ettiler, hatta Allah’a küfrettiler, tehditler savurdular. Yaklaşık iki saat sürdü. Sonra beni tek kişilik hücreye attılar. (...) İlk girdiğimizde, ellerimiz arkada, dizlerimizin üstünde, başımız eğik bekletildik. Bu sefer gözlerimizi bağlamadılar ama odada askerler, memurlar vardı. “Şunu imzala!” diyorlar, neyi imzaladığımızı bilmiyoruz. Sadece “İmza at!” diye bağıryorlardı. İsim sorup “Gel buraya!” dediklerinde, ayağa kalkınca anında

dayak başlıyordu. Zaten daha önceki işkencelerden vücudumuz morluk içindeydi. Burada üç saat kadar dizüstü bekledik. Kim ayağa kalksa, kımıldasa ya da arkadaşına bir şey dese; hemen kafasına, sırtına vuruyorlardı. (...) Bu şekilde neredeyse beş ay kaldık. (...) Nihayet sorgunun sonlarına doğru gözlerim bağlıyken, sorgu görevlisinin önünde dövülüyordum. Sorgu memuru bana "İtiraf edecek misin, etmeyecek misin?" diye sordu. Ben de artık yeter diyerek, "Tamam, itiraf edeceğim." dedim. O yazdıkça yazdı, bir şeyler kaydetti. "Yoruldu mu?" diye sordum. "Evet." dedi. Dedim ki, "Söylediğim her şey yalan, bilesin. Aslında ben hiçbir şey yapmadım ama dayaktan ve işkenceden yoruldum." O da bana, "İster yap ister yapma, fark etmez, burada kabul edeceksin. İfadeleri imzalayacaksın. Sonra askerî yargıca çıkacaksın." dedi. Aynen bu şekilde söyledi, "O seni asar, keser, beni ilgilendirmez. Benim derdim burada, bu itirafnameyi imzalatmak. Suçu işledin mi işlemedin mi umurumda değil." dedi." (Q.T.)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere gözaltı ve sorgu sürelerinin uzun tutulduğu anlaşılmaktadır. Deneyimini aktaran mağdurlar bu sürecin aslında kanunda belirli bir zaman dilimine hasredilmiş olsa da buna asla riayet edilmediğini ve bireylerin aylarca ve hatta yıllarca sorgu merkezlerinde, güvenlik birimlerinde tutulabildiğini ifade etmişlerdir. Bireyler bu süre zarfında mahkemeye çıkarılmamakta yahut ne zaman çıkarılacağına dair kendisine ve ailesine herhangi bir bilgilendirme yapılmamaktadır. Bireyin güvenlik güçleri tarafından mı alındığı, nerede olduğu ve suçlu olup olmadığına dair ailesi bilgilendirilmemekte ve kişinin bütün sosyal çevresiyle ilişkisi kesilmektedir. Telefonla görüştüğü çocukluk arkadaşlarından birinin Özgür Suriye Ordusu'na katılmış olması ve ona bilgi sızdırdığı iddiasıyla itham edilip kontrol noktasında durdurulan H.M., gözaltı süresinin uzunluğunu ve belirsizliğini, ailesinden ve toplumdan tecrit edilme hâlini şöyle ifade ediyor:

"... (tutuklandığım süre zarfında) ne mahkemeye çıktım ne de kimseyle görüştüm. Tutuklama resmî değildi. Avukat filan yoktu. Orada kim seni aramaya kalksa, "Bu adam nerede?" diye sorsa, onu da seninle aynı suça dâhil ediyorlardı. Yani resmî bir tutuklama yoktu. Süre bitince şube, diğer güvenlik birimlerine yazı yolluyormuş. Suriye'nin bütün güvenlik şubelerinde aynı mantık var: Mesela Halep'teki şube üst makama dilekçe yazar, "Elimizde şu isim var, durumu şu şekilde. Ne yapalım, askerî yargıya mı gönderelim, serbest mi bırakalım yoksa başka bir şubeye mi sevk edelim?" diye sorarmış. Sonra üstlerinden mühürlü bir zarf gelirmiş. O zarfta, "Bunu yargılayın.", "Askerî mahkemeye gönderin." veya "Serbest bırakın." diye emir bulunurmuş. Sivil olman fark etmez, askerî şubeye düştüyse mutlaka askerî mahkemeye sevk edilirsin. (...) Bizi bir arabayla Filistin Şubesi'ne götürdüler. (...) Avluda bize "Bakın, buraya girince durum değişir. İçeri girdiğinizde kaybolursunuz, kimse sizi bulamaz. Çıkarsanız yeniden doğmuş gibi olursunuz." dediler. (...) (Tekli hücrede 15 gün işkence çektirdikten sonra) Bir noktada yeniden sorguya götürdüler. "Falancayı, falancayı

tanıyor musun?” diye sıraladılar. Bazılarını tanıyorum, bazılarını tanımıyorum. Bu isimleri tanımıyorsam “Tanımıyorum.” dedim. Beni yine dövdüler ve hücreye yolladılar. (...) İlk üç ay bu şekilde hep işkence ile geçti. Suriye kanunlarına göre bir kişi 90 günden fazla güvenlik şubelerinde tutulamaz. Bu süre içerisinde mutlaka hâkim karşısına çıkarılması gerekir ya da serbest bırakılır. Ne olursan ol, ister terörist ister başka bir şey. Fakat ne yapıyorlardı, her 90 günde bir senin girişini yeniden başlatıyorlardı, sanki yeni gözaltına alınmış gibi giriş yapıyorlardı, sana yeniden sayı veriyorlardı. (...) Ben ilk senemde 4-5 ay tek kişilik hücrelerde kaldım, 2-3 ay nakillere maruz kaldım, 4-5 ay sorgu geçirdim ve son sene ise beni unuttular.” (H.M.).

Bir eylemin suç olması için, kanunilik ilkesi gereğince, onun önceden tanımlanması, hukuka aykırılık teşkil etmesi ve kast yahut taksir unsurlarını içermesi gerekir. Mağdurların tanıklığından hareketle, kanunilik ilkesinin hilafına, açık ve şeffaf bir şekilde suç olarak tanımlanmayan eylemlerin suç unsuru olarak isnat edilebildiği ve bundan ötürü tutuklanmaların yapılabildiği anlaşılmaktadır. Özellikle namaz kılan gençlerin yahut genç yaşta sakal bırakanların güvenlik birimleri tarafından takip edildiği ve belirli bir noktadan sonra bu eylem üzerinden terör örgütüne mensubiyetle illiyet bağının kurulduğu ifade edilmektedir. Keyfî tutuklamalarda yaşın dikkate alınmadığı, reşit olmayan kimselerin de tutuklanarak işkenceye maruz kaldığı hususu, görüşüne başvuru alan kişiler tarafından şöyle dile getirilmiştir:

“Bir genç sabah namazına kalkıyor veya bu namazı düzenli kılıyorsa bu onlar için büyük suç sayılıyor çünkü bu genç; dinine bağlı biri, onlar için tehlikeli. Bu kişi bilinçli ve onların ne yaptığını anlıyor. Seksenli yıllarda sabah namazına giden az insan vardı, özellikle gençlerden... Dolayısıyla, genç biri sabah namazına gidiyorsa hemen onu “Müslüman Kardeşler’e (İhvan’a) üyelik” suçlamasıyla tutukluyorlardı. Sabah namazına gitmek, beş vakit namazı özellikle camide düzenli kılmak bir suç sayılıyordu, hele ki gençler için... (...) Okuldan sonra bir kişinin yanına, ev aletleri tamiri yapılan dükkâna gidiyordum. Ezan vakti girince dükkânda tuvalet olmadığı için caminin tuvaletine gidip abdest alır, orada namaz kılar ve geri dönerdim. Dükkân sahibi buna izin verirdi. Bir gün caminin imamı dükkâna geldi ve bana dedi ki: “Ey Ö., artık camide namaz kılmaya gitme, burada kılman senin için daha iyi.” “Neden?” diye sordum. “Dikkatleri çekiyorsun.” dedi. Yani, “Gelip senin hakkında soru soruyorlar, ‘Bu çocuk kimdir, ne amaçla geliyor, ne biliyorsun?’ diyorlar. O yüzden camide namaz kılma” dedi. O andan itibaren cemaatle namazı bıraktım. (...) Son dönemde karakollarda ve güvenlik şubelerinde, sabah namazına veya beş vakit namaza düzenli gidenlerin tam bir kaydı tutuluyor. Onları tamamen gözetim altında tutuyorlar: Nerede toplanıyorlar, kimle görüşüyorlar, bütün ayrıntıları alıyorlar. Yani Suriye’de her yerde durum böyleydi. Her yerde aynı.” (Ö.T.)

Yukarıdaki anlatıya paralel olarak Azez Eski Emniyet Müdürü Ahmet Zeydan, 2004 ve 2008 yıllarında sakal bıraktığı ve namaz kıldığı gerekçesiyle tutuklandığını ve bütün birimlerde işkence gördüğünü ifade etmiştir. Sakal ve namazın Müslüman Kardeşler'e mensup olmakla özdeşleştirildiğini bunun da terör suçu olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Rejimin, idrak seviyesini zorlayan işkence yöntemlerini kullanmak suretiyle kişileri insan olmaktan ikrah ettirdiğini, bu uygulamaların 1980'de Hama'daki kalkışma ile başladığını ve 2012 yılından sonra tekrar arttığını belirtmiştir. Eski Emniyet Müdürü, özellikle 2012 yılı sonrasında ülke genelinde insanların keyfî tutuklama ve yargısız infaza tabi tutulduklarını belirterek tutukluların Sednaya, Tedmür gibi hapishanelerde ağır işkencelere maruz kalmasının sıradanlaştığına dikkat çekmektedir.

Azez'de binlerce kişinin yaşadığı düzensiz kamplar, Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Azez Mahalli Meclis Başkanı Muhammed Hamdan Yusuf da kendinin ilk olarak lise dönemine tekabül eden 1972 yılında ve daha sonrasında 1985 ve 2011'deki sorgulama ve tutukluluklarına referansla Suriye'de Hafız Esed ve Başsar Esed dönemlerindeki insan hakları ihlallerinin birbirinden farklılık arz etmediğini ifade etmektedir. Kendisinin ilk iki tutuklamada hiçbir kanıta dayanılmadan Müslüman Kardeşler'e finansal destek sağlamakla suçlandığını, 2011'deki tutuklamada ise rejim aleyhine çalıştığı iddiasıyla suçlandığını belirtmiştir. Tutuklamaların siyasi ve keyfî bir zeminden hareketle yapıldığına dikkat çeken Yusuf, sorgu esnasında ve hapishanede maruz kaldığı işkencelere işaret etmiştir.

Hukuk sistemi dışında vuku bulan keyfî tutuklamaların bir kısmının yargısız infazlarla neticelendiği görülmektedir. Görüşüne başvuru alan kişilerin farklı boyutlarına işaret ederek ifade ettiği keyfî tutuklamalarda, isnat edilen suçları kendilerine kabul ettirmek amaçlı bir sorgulama yapıldığı görülmektedir.

Mağdurlar, askerî mahkemelerde yapılan sorgulamaların yargısız infazla sonuçlandığını belirtmiştir. 2014'te tutuklanan Ö.T., 2012'de protestolara katılmak suçundan tutuklanan ağabeyinin idam edildiğini ancak 8 Aralık 2024 sonrasında yaptıkları araştırma sonucunda öğrendiklerini, askerî yargılamaların kapalı bir sistemle yürütülmesi nedeniyle daha öncesinde ağabeyinden hiçbir haber alamadıklarını şöyle ifade etmektedir:

“İdam kararı, askerî saha mahkemesi tarafından verilmişti. Bu mahkemelere ne bir avukat ne de bir hâkim yaklaşabiliyor. Yasal olarak tamamen kapalı bir sistem. Saha mahkemesi, üç kişiden oluşuyordu: cezaevi müdürü, askerî bir hâkim ve bir istihbarat subayı veya güvenlik şubesi yetkilisi. İdam kararı alınırken süreç çok basitti: Mahkûmu çağırırlar, adını ve suçlamasını sorarlar. Ardından, “Bu doğru mu?” diye sorarlar ve mahkûm “Evet” veya “Hayır” yanıtını verir. Hepsi bu kadar. Sadece bu üç soru sorulurdu. Sonra mahkûma idam kararını içeren bir belge imzalatırlardı. Saha mahkemesi böyle çalışıyordu. Orada kaybolan hiç kimse yoktu çünkü kimse gizlice kaybedilmiyordu, doğrudan infaz ediliyordu.” (Ö.T.)

1980'de 15 yaşındayken tutuklanan ve yaklaşık 25 yıl hapiste kalan M.A. keyfî tutuklamanın, yargısız infazın Beşşar Esed dönemine ait bir durum olmadığına, bunun baba Esed döneminden itibaren var olduğuna, hapisneden salıverilmenin de keyfî oluşuna dikkat çekmektedir. Q.T. de benzer bir şekilde mahkeme sisteminin şeklen işlediğini, adaletin tecellisini sağlamak yerine bir yönüyle sorgu esnasında cebir kullanarak alınan ifadeleri tasdik etme vazifesi gördüğünü belirtmiştir. R.M. yargı sisteminin sosyal ağlardan etkilendiğine işaret ederken, M.A. ise yargının vereceği kararın rüşvet ile değiştirilebilmesinin mümkün olduğuna dikkat çekmektedir:

Suriyeli bir mağdurla Sivil Hukuk Derneğinde yapılan mülakat. Fotoğraf: TIHEK, 2025.

“Suriye yasalarına göre ben idam cezasına çarptırılmışım. Fakat cezamı yaşımdan dolayı 6 yıla indirmeleri gerekirken 12 yıla indirdiler çünkü ben reşit değildim. Peki, sonuç ne oldu? Beni 12 yıl hapiste tutmaları gerekiyordu ama 24 yıldan fazla tuttular. Bunun adı zulüm üzerine zulümdür! Neredeyse 25 yıl hapiste kalmak ne demek? Bu, bir insan ömrü demek, çeyrek asır! (...) Tedmur’a 30 Ekim 1980’de girdim. (...) Ben ve benimle birlikte 43 kişi, Halep’ten buraya sevk edildik. Aramızdan 8-9 kişi, 18 yaşından küçüktü. Diğer herkes idam edildi. 18 yaşından küçük olduğumuz için bizi idam etmediler ancak 36 kişi, askerî mahkemede yargılandı ve idam edildi. (...) Mahkeme denen şey aslında bir yargılama süreci bile değildi. Hâkim olarak Süleyman el-Hatib adında kısa boylu bir adam vardı. Yanında ise kocaman bir adam otururdu, ona “yardımcı” derlerdi. İçeri giren mahkûma sadece “Adın ne?” diye sorarlardı. Eğer dosyada bir suçlama varsa hiç sorgu bile yapmadan ceza veriyorlardı. Bazı mahkûmlar, işkence altında sahte itiraflarda bulunurdu. Örneğin, birine “Sen falancayı öldürdün mü?” diye sorarlardı. O kişi, işkenceye dayanamayarak suçu kabul ederdi. Bu mahkemeler en korkunç mahkemelerdi. Sadece bir rüya gördüğü için idam edilen insanlar oldu. Bu zulüm, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir sistemdi. (...) Tedmur’a sevkiyat bitmedi, 2000 senesine kadar devam etti. İstatistiklere göre Tedmur Hapishanesi’ne 20 yıl içinde 40 binden 50 bine kadar kişi girdi, bunların belki 2 bini veya 7 bini çıktı, geri kalanların hepsi idam edildi (ya da öldüler). Belki Tedmur’a 1980-2000 arası girenlerden %90 kadarını gömdüler. İdamlar, ilk dönemde, yani yaklaşık 1980-1982 arasında, haftada dört-beş kez yapılırdı. (...) Benim girdiğim grup 43 kişiydi, bunların 36’sı idam edildi. (...) Bizi 2004 yılının yedinci ayında (Temmuz) çağırdılar, hapishaneden çıkaracaklarını söylediler. Biz 150 kişiydik. İçimizden 50 kişiyi geri gönderdiler, 50 kişiyi de serbest bıraktılar. Aramızda 6-7 kadar eski tutuklu vardı. Bizi ayırıp televizyon röportajları için hazırladılar. Buseyne Şaban gelirdi, Tümgeneral Hasan... Hasan Haluf muydu ismi, unuttum... Gelirlerdi ve bizimle röportaj yaparlardı. Devlet büyüklerine göndermek için çekim yaparlardı. Konuşun, “Cumhurbaşkanı’nın izniyle, affıyla.” deyin, “Pişman olduğunuzu söyleyin.” filan. Fakat 24 sene sonra nasıl bir pişmanlık göstereceksin ki? Ben şahsen konuştum ama gönlüm rahat değildi. Yeniden sorular sormaya başladılar, Buseyne Şaban memnun kalmadı, “Tekrar alıp gönderin.” dedi. Beni sekizinci aydan (Ağustos) on ikinci aya (Aralık) kadar geri tuttular, sonra tekrar Cumhurbaşkanı’na götürdüler. (...) Açıkçası istemeye istemeye de olsa bırakmak zorunda kaldılar. Allah da bize yardım etti, hamdolsun.” (M.A.)

“Ardından bizi yargıca götürdüler. Sivil yargıç ve askerî yargıç vardı. Sivil yargıç, “gösterilere katılmak” gibi çeşitli suçlamalar yöneltti, askerî yargıç da başka suçlar ekledi. Ona, “Efendim, ben bunları kabul etmiyorum; hepsi dayak altında, işkenceyle imzaladığım şeyler.” dediğimde, “Sen bu suçları itiraf etmişsin, ben başka şeye bakmam.” dedi. “Efendim, hepsi zorla, öldüresiye dövdüler.” desem de adam takmıyordu. “Bir saat bile benim yerimde kalsan yirmi katını itiraf ederdin.” diye düşünüyordum ama yargıç bildiğini okuyordu. Beni suçlu buldu ve cezaevine sevk etti.” (Q.T.)

“Ben kocamın bir arkadaşı sayesinde çıktım. O avukattı. Dosyam henüz kapanmadan çıktım. (...) Kocamın Tartus'ta çalışan bir arkadaşı vardı, zaman zaman bizi arar, nasıl olduğumuzu sorar, biraz yardım ederdi. O sırada kız kardeşim çocukların yanındaydı. Kız kardeşim ‘R. nerede?’ diye soranlara ‘R. tutuklandı.’ dedi. ‘Niye bana haber vermediniz, neden böyle oldu?’ dedi. Sonra o avukat arkadaş, bir şekilde müdahil oldu, durumu takip etti. Onun hâkim bir arkadaşı vardı, Şam'da birtakım bağlantıları vardı. Onun sayesinde çıktım.” (R.M.)

İşkence ve Kötü Muamele

Tanıklıklardan kötü muamele ve işkencenin gözaltı sürecinde başlayan, sorgu sürecinde şiddetlenen ve hapisanede rutine dönen yaygın bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Herhangi bir iddia sonucu gözaltına alınan bireyler bu iddianın doğruluğunun ispatlanması amacıyla sorgu sırasında işkenceye maruz kalmakta ve isnat edilen suça razı olmaya ve itiraf etmeye zorlanmaktadır. Bunun için bireyler farklı şehirlerde yer alan sorgu merkezlerine nakledilmekte ve her götürüldükleri sorgu merkezinde farklı işkencelere maruz bırakılarak yeniden bir sorguya tabi tutulmaktadır. Farklı şehirlerde yer alan ve farklı güvenlik birimlerine bağlı olan sorgu merkezleri arasındaki nakil işlemlerinde bireyler insanlık dışı uygulamalara, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. 2012'de üniversite öğrencisi olan A.S. sorgu sürecinde merkezler arasında kötü şartlarda nakledilme halini, gördüğü kötü muamele ve işkenceyi şöyle tarif etmektedir:

“Bize, ‘Silah taşıdığınızı ve kontrol noktalarına ya da askerî bölgelere saldırdığınızı itiraf edin.’ diyorlardı. Ama biz bunu yapmadığımız için itiraf etmiyorduk. Bu yüzden işkence devam ediyordu. Sonunda bizi Şam'a gönderdiler. Şam'a giderken bizi bir araca bindirdiler. Bu araç aslında koyun taşıma aracına benziyordu. Aracın zemini koyun pislikleriyle doluydu. Bizi yere yatırdılar, ellerimiz arkadan bağlıydı ve hareket edemiyorduk. Gerçekten koyunlar gibi sıkıştırılmış bir şekildeydik. Araba yola çıktı ama nereye gittiğimizi bilmiyorduk. Başlangıçta bize alay ederek, ‘Ailelerinize gidiyorsunuz.’ dediler. Ama daha sonra bunun doğru olmadığını anladık. Araç İdlib'den hareket etti. Orada ‘Mastume’ adında bir kamptan geçtik. Bizi bu araçtan indirip büyük bir nakliye aracına benzer açık bir araca bindirdiler ve bu şekilde devam ettik. Ardından rejim kontrolündeki bölgelere geldik. Buralar artık tamamen rejimin kontrolü altındaydı. Bir kontrol noktasında durdurulduk ve oradaki güvenlik görevlilerinden ayağında askerî bot olan biri araca doğru geldi. (...) Bu araçta yaklaşık 25 kişiydik. Tam sayıyı duyamadım ama bu araçta bizimle birlikte başka tutuklular da vardı ve bazıları aracın kenarına yakın oturuyordu. Bu kişi aracın kenarına tutunarak, askerî botuyla insanları kafalarına vurmaya başladı. İnsanlara vuruyordu ve birçok kişinin kafasından şiddetli bir şekilde kan akıyordu. (...) Bizi buradan aldıktan sonra İdlib'den, Hama'daki askerî polis merkezine götürdüler. Hama'da askerî polis merkezinde

yaklaşık iki gün kaldık. Daha sonra bizi Humus'taki Al Balouna Askerî Hapishanesi'ne aktardılar. Burada da iki gün kaldık. Ardından Şam'daki Kabun Askerî Polis Merkezi'ne götürüldük. Sonrasında ise 215. Şube'ye sevk edildik. Tabii ki bu süreçlerin tamamı acı ve işkenceyle doluydu. Seyahat esnasında bile işkenceye maruz kalıyorduk. Şu an bile izlerini taşıyorum. Bakın, burada izler var, şu da başka bir iz. (...) Nakliye şeklimiz asla normal bir yöntem değildi. Mesela Hama'ya vardığımızda, yaklaşık iki gün boyunca koyun taşıma araçlarına benzeyen araçlarda tutulduk. Hama'dan Humus'a nakledildiğimizde, bu sefer “zincir” dedikleri bir yöntemle taşındık. Zincir, insanlardan oluşan bir sıra demekti. İnsanları zincir gibi bağlayarak aktarıyorlardı. Bizi bir araca koydular, bu araç bir “soğutucu” veya “et taşıma aracı” gibi kapalı bir araçtı. Araç o kadar doluydu ki tam sayıyı bilmiyorum, ama çok kalabalıktı ve neredeyse nefes alamıyorduk. Ellerim bu şekilde bağlıydı ve üzerlerine plastik bir kelepçe takılmıştı. Bu kelepçeler zamanla baskıdan dolayı iz bırakıyordu. Şu an, yaklaşık 11 veya 12 yıl geçmesine rağmen bu izler hâlâ duruyor. Humus'a vardığımızda da kıyafetlerimizi tamamen çıkarmamızı istediler. Bizi tamamen çıplak bir şekilde aradılar. Humus'ta iki gün kaldık, bu süre boyunca da işkence devam etti. Daha sonra Humus'tan Kabun'daki askerî polis merkezine gönderildik ve ardından 215. Şube'ye sevk edildik. 215. Şube'ye geldiğimizde işkence tekrar başladı. Önceki şubelerde söylenen hiçbir şeyi kabul etmediklerini söylediler ve sorgulamayı yeniden yapacaklarını belirttiler. 215. Şube'ye ilk girdiğimizde buranın bir mezbaha olduğunu düşündüm. Mezbaha dediğim yer, hayvanların kesildiği yer gibi kokuyordu. Kan, hastalık ve çürümüş ceset kokuları vardı. İlk başta buranın koyunlar ve inekler için bir kesim yeri olduğunu sandım. Çünkü hiçbir şey göremiyorduk; gözlerimiz bağlıydı ve bizi bodrum katına indirdiler. Merdivenlerden inerken büyük bir salona girdik. Salon dolup taşmıştı, birçok insan vardı. O dönemde çok soğuktu ama burada insanlar neredeyse çıplaktı. Üzerlerinde sadece iç çamaşırları vardı. İdlib veya diğer şubelerde gördüğümüz işkence, 215. Şube'deki işkencenin yanında çok hafif kalıyordu. Burada bize diğer tutuklular, “Burası 215. Şube. Buraya giren kaybolur, çıkan ise yeniden doğmuş gibi olur.” dediler. Bu, buradan çıkmanın ne kadar zor olduğunu anlatıyordu.” (A.S.)

Sorgu süreci, ağır fiziksel ve psikolojik işkencelerle eşdeğerdir. Genellikle farklı şehirlerde yer alan güvenlik birimlerindeki sorgulamalar arasında işkencenin şiddet derecesine ilişkin bir tasnifin var olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda askerî istihbarat, hava istihbaratı, siyasî güvenlik ve devlet güvenliğinden oluşan dörtlü komitenin de yer aldığı Humus'taki Al Balouna Güvenlik Merkezi, işkence ve insan hakları ihlalleri bakımından en korkulan yerlerin başında gelmektedir. Yukarıda anılan 215. Şube'nin yaratmış olduğu korkuya paralel olarak Q.T. güvenlik ve sorgu merkezleri arasındaki işkence düzeyinin farklılığı ve Al Balouna'nın işkence ile anılan kötü şöhretine detaylıca değinmektedir:

“Hemen hemen her gün Şebbihalardan yedi-sekiz kişilik bir grup içeri girerdi; ellerinde kalın sopalar, bazen demir çubuklar olurdu. Bizi döver, sonra eğlence gibi çıkıp giderlerdi. Böyle sürdü gitti. Bu koşullarda üç aya yakın kaldım. Üç ayın sonunda “el-lecne er-rubaiyye” denilen dört kişilik bir komiteye sevk edildik; bu, Humus’taki güvenlik komitesiymiş. Askerî İstihbarat, Hava İstihbaratı, Siyasi Güvenlik ve Devlet Güvenliği olmak üzere dört taraftan oluşuyordu. Biz daha önce Devlet Güvenliği’nde (Aman el-Devle) birbirimizle konuştuğumuzda, “Umarız bizi Şam’a veya Sednaya’ya gönderirler, yeter ki şu dört kişilik komiteye göndermesinler.” diyorduk. Çünkü oranın adı “el-lecne er-rubaiyye”ydi ve oraya düşenin cehenneme gittiği söyleniyordu. Sonra bir gün bizi otobüslere bindirdiler. Yüz elli kadar kişi vardık. Daha arabaya binerken bile, eskiden yediğimiz dayanın tamamına denk bir dayak da otobüste yedik. Yaklaşık bir saat veya daha fazla yol gittik. Şam’a gidiyoruz sanıyorduk. Gözlerimiz bağlıydı, ellerimiz arkadan kelepçeliydi. Başımızda duranlar elektrik kablосуyla, kalın sopalarla, coplarla vurup duruyorlardı. Tam olarak neresi olduğunu bilmiyorduk. Sonra otobüs durdu ve bizi indirdiler. “Burası herhâlde o dört kişilik komitenin yeri.” dedi insanlar. Meğer burası “Al Balouna” adı verilen askerî hapisaneymiş. Suriye’de bir numaralı askerî cezaevi Sednaya, ikincisi Tedmur, üçüncüsü Al Balouna olarak geçermiş. Orası aynı zamanda Humus’taki güvenlik komitesinin merkeziymiş. İnsanlar “Al Balouna, dört kişilik komite... Bu resmen cehennem kapısı...” deyince, herkesin son ümidi de tükenmiş oldu.” (Q.T.)

Suriye’deki meşhur işkence merkezlerinden Al Balouna Askerî Polis Cezaevi’nde
hücrelerin bulunduğu koridor, Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Al Balouna Askerî Polis Cezaevi giriş kısmı, Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Bireylerin sorgu merkezlerinde umumiyetle yeraltındaki tekli hücrelerde yahut dar alanlarda birçok kişiyle birlikte tutulduğu mağdurların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Sorgulama zarfında tutuldukları hücrelerin fiziksel koşullarının çok kötü olduğu mağdurlarca müştereken ifade edilmiş ve yerinde yapılan inceleme ziyaretinde durum tespiti yapılmıştır. Tekli hücreler, hava menfezlerinin yetersiz olduğu, gün ışığından mahrum olan ve bunun neticesinde zaman algısının yitirildiği bir yer olarak tarif edilmiştir. Tekli hücrelerde ve mağdurların tutulduğu dar odalarda aynı anda birçok kişinin olması nedeniyle uzanma ve yatma gibi bir imkân söz konusu değildir. Son tahlilde, bireyler kendilerine isnat edilen suçu kabul ederek yahut ettiklerini varsayarak şeklen işleyen askerî mahkemelere ve oradan da hapisanelere aktarılmış olmaktadır. Isnat edilen suçun tahkiki bir yana bu suçun üstlenilmesi için geçen süre zarfında bireyler farklı güvenlik merkezlerinde en ağır işkencelere maruz kalmakta ve hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Bu durumu Ö.T. şöyle ifade etmektedir:

“Beni tek kişilik bir hücreye götürdü. Alanı 5 metrekareyi geçmezdi, 5 ya da 6 metrekare... Uzunluğu 2,75 metre, genişliği 1,75 metre... Biz orada 7 kişiydik. Burası yer altındaydı. Hücrenin içinde hiç ışık yoktu, sadece koridordan gelen küçük bir menfez aracılığıyla azıcık ışık geliyordu. Dışarıya açılan bir hava deliği vardı, bir tür vantilatör (türbin) gibi hava basıyordu. Kışın soğuk günlerinde bile (hücrenin) havalandırma sistemini gece açık

bırakırlardı, bilerek yaparlardı ki vücudumuz iyice üşüsün. Kendimizi koruyacak hiçbir şey yoktu. Sadece ince bir battaniye vardı, o da yerin soğuşunu engellemeye yetmiyordu. Ayrıca bir tane daha battaniye vardı ama yedi kişi aynı battaniyeye sığışmak zorundaydık. Mecburen üst üste yatar gibi sıkışıyorduk. Örneğin, biri yan yatıp bacaklarını çekiyor, diğeri başını onun ayaklarına doğru koyuyordu. Hepimiz öyle sıkışık şekilde yatıyorduk ki biraz uyumak bile zordu, dönecek yer yoktu. Vücut uyuşsa bile hareket edemiyorduk. Aynı zamanda hücrede deri hastalıkları sorunu da yaşıyorduk. Bit vardı, hamam böcekleri vardı. Hücre gerçekten aşırı derecede pis bir yerdi. Gece kalkınca hareket edemeyecek kadar sıkıştık. Örneğin, kaşıntı olsa bile bit ve cilt hastalıkları yüzünden kaşınacak yerimiz yoktu. Yaklaşık 16 gün boyunca tekli hücrede kaldık. Vücudumun tamamı kırmızı döküntülerle kaplandı, alerji gibi. (...) Her gün ya da iki günde bir aramızdan birkaç kişiyi alıp götürüyorlardı. Benimle aynı yaşlarda, yani reşit olmayan (16-17 yaş) 3-4 kişi daha vardı. Aralarında evli ve daha yaşlı kişiler de vardı. Ayrıca 50 yaşında, yürüme engelli bir adam da getirdiler. Ona da “terör” suçlaması yönelttiler. Adamın küçük bir bakkal dükkânı varmış, aynı zamanda camiye temizleyip ezan okuyormuş. Başka bir şeyle ilgisi yoktu. Sağlık durumu o kadar kötüydü ki baston bile kaldıramazdı, bırak silah kullanmayı. Buna rağmen işkenceyle itiraf ettirdiler. Sonrasında bile bu adama hiç acımadılar. Her gün ya da iki günde bir, hücreden bazı tutukluları alır, yerlerine yenilerini getirirlerdi. Mesela sabah namazından sonra tutuklu nakil otobüsü geldiğinde anladık ki bu kişiler Şam’daki şubelere götürülecek. Sonrasında da muhtemelen Sednaya Hapishanesi’ne yollanacaklardı. Oraya gidenlerin durumu Allah’a kalmış, neredeyse kesin ölüme gidiyorlardı. Eğer nakil otobüsü öğleden sonra geliyorsa Humus Merkez Cezaevi’ne, Humus’taki mahkemeye veya Humus Askerî Hapishanesi’ne (Al Balouna) götürülürlerdi. Orası da işkence ve ihlallerin olduğu kötü bir hapishaneydi. Devlet Güvenlik Şubesi’nde 21 gün dolunca tutukluyu ya Şam’daki şubelere ya askerî mahkemeye ya da Humus Askerî Hapishanesi’ne sevk ederlerdi. 21 günü doldurduktan sonra sabah namazı vaktinde uyandım. Normalde abdest almak yasaktı. Lavaboya saniyeler içinde girip çıkıyorduk, elimizde ya da yüzümüzde ıslaklık görürlerse (dayak riski) vardı. Biz de bir taş yardımıyla teyemmüm edip tek kişilik hücrede namazımızı kılıyorduk. (...) Beni sorgudan önce dövdüler, genelde çoğu kişi sorguya girince işkence başlamıştı. Beni sorguya aldıklarında başladı. Bana adımı, nerede yaşadığımı, gelirlerimin ne olduğunu soruyorlardı. “İsmin şuymuş, şu silahlı gruba mı bağlısın?” dediler. Ben de “Ben sadece bir öğrenciyim.” dedim. 17 yaşındaydım. (...) Ben de dedim ki “Ben bir lise öğrencisiyim, herhangi bir silahlı gruba bağlantım yok, silah kaldırmışlığım yok. Okulda kaydım var, isterseniz müdüre veya okul arkadaşlarıma sorabilirsiniz.” Bana, “Hayır, yalan söylüyorsun! Sen silahlı bir gruba üyeydin.” diyerek vurmaya başladılar: “Şunu yaptın, bunu yaptın.” En sonunda yine aynı yöntemle (dayak) geri döndüler. Ayaklarıma lastik (araba lastiği) geçirdiler, beni yüzüstü yatırdılar ve dövmeye başladılar. İki kişi işkence yapıyordu, sorgucu ise masada oturmuş verdiğim cevapları kaydediyordu. Dayak yediğin zaman kaçış yok, cevap vermek zorundasın.

“Silah kullandın mı?” diye sorunca, “Evet, silah kullandım.” demek zorunda kalıyorsun. Öyle bir noktaya geliyor ki her şeye “Evet.” deyip itiraf etmeye mecbur kalıyorsun. “Tamam, ne yazmak istiyorsan yaz. Silah kaldırdım işte, yeter ki bana vurmaya son verin.” diyorsun. Hiç acımıyorlar, tehdit ediyorlar. Sonra bana sorular sormaya başladılar. Sonunda ben de “Evet, silahlı bir gruba üyeydim ama silah kaldırmadım.” dedim. Artık tamamen kafadan cevaplar uyduruyordum. Mesela “Ben finans sağlıyordum.” dedim. Bana “Tamam, sen para toplayıp silahlı gruplara aktardın diye kayda geçireceğiz.” dediler. “Gösterilere katıldın mı?” dediler, “Evet.” diye cevapladım. Ne zaman “Hayır, yapmadım.” desem, bana vurmaya devam ediyorlardı, ta ki “Evet.” deyip itiraf edene kadar. Yaklaşık bir saat işkence gördüm. Ne sorarlarsa sorsunlar... Mesela “Kardeşlerin?” dediler. Onları da (yalanla) itiraf ettim. Kardeşlerim muhaliflerin yaşadığı bölgelerdeydi, onlar da aranıyordu. Bir erkek kardeşim o dönemde Sednaya’da (hapishanede) tutukluydu. Onları da itiraf ettim.” (Ö.T.)

Mağdurlar bu süreçte ağır işkencelerin var olduğuna ve bunların neticesinde hayatını kaybeden kişilerin çok sayıda olduğuna dikkat çekmişlerdir. Q.T. güvenlik merkezlerindeki kötü şartlar ve sorgu sırasında maruz kalınan işkenceler nedeniyle hayatını kaybeden kişilere tanıklık ettiğini şöyle ifade etmektedir:

“Derken, bütün bilgilerimizi aldılar işlemler bitti sonra orada bir saldırı başladı; içeri giren her memur eline ne geçerse alıp vuruyordu. O sırada üç kişi oracıkta öldü, üçü de bizim Devlet Güvenliği’nden tanıdığımız arkadaşlardı. İki gençti, aralarından biri de yaşlıydı; onlar “Kalbi durdu, adam zaten hastaydı.” diye bahane uydurdular. “Zaten en başından beri hastaydı, biz onu hasta hâlde aldık.” dediler. Daha Siyasi Güvenlik’teyken bize getirilen, altmış yaşlarında biri vardı; Humus bölgesinden meyve-sebze taşırmış. Adam zaten bitkin, dertliydi... O sorguya gitti, sonra geri döndü; çok bitkin hâlde, içeri fırlatır gibi attılar. Ne konuşabiliyordu ne tepki veriyordu, sadece inleyip duruyordu. Bir-iki saat sonra inleme de kesildi. Bir baktık, kalbi atmıyor, nefes almıyor, öldü... Evet, tek bir sorguya girdi ve bitti. Biz hücreden kapıyı çaldık, “Biri öldü.” dedik. Görevliler geldiler, şöyle bir baktılar ve bize vurmaya başladılar. Hatta ölüye bile vurdular, küfrettiler. “Zaten bu adam başından beri hastaydı, teröristti, kalbi patladı.” filan dediler.

Bu Siyasi Güvenlik'teyken de benzeri lafları duyduk ama şimdi asıl konumuz dört kişilik komite, yani rubaiyye. İçeri ilk girdikten sonra, o an, daha soruşturmayaya bile çıkmadan, üç kişi aramızda öldü. Elllerinde hortum, kablo, sopa olan adamlar yine saldırdılar; kimine hortumla, kimine elektrik kablosuyla, kimine sopayla vurdular. Gözlerimiz bağlı, tamamen çıplağız, nereye isabet edeceği belli değil. Kafaya da gelebilir, ele de gelebilir, sırta da. Birileri ölüyor, biz başımızı şöyle öne eğiyoruz ki en azından kafamıza daha az darbe gelsin. Sonunda öldürülenleri bizden ayırdılar. Sonra bizi yukarı katlara çıkardılar. Oralarda kimlik bilgilerimizi aldılar. Ardından tekrar aşağı, büyük bir koğuşa indirdiler. Koğuştan neredeyse yüz metre yükseklik (on metreye on metre) bir yerdi ama içinde dört yüz kişiden fazla insan vardı. Resmen üst üste yığılmıştık; hayvan sürüsünü ahıra doldurur gibi. Ortada bir tuvalet vardı, ama su çoğu zaman yoktu. Ben beş ay kadar orada kaldım, o koğuştan. Bu süre boyunca doğru düzgün hiç su yüzü görmedim. Zaten üzerinde külot dışında bir kıyafet olmuyor. Getirdikleri battaniyeler de başkalarının idrarıyla, pisliğiyle doluydu. Artık beş ay böyle kaldım...

Benim sorgu memurum Askerî İstihbarat'tandı. Her sorgudan önce yine dayak, "dûlâb" (araba lastiği içine konularak yapılan işkence), "sâtiriyye" (kayış veya sopayla dövülme) ve "şabeh" (bileklerden kelepçelenerek asılma) gibi işkenceler uygulanıyordu. Ondan sonra sorgu memurunun yanına çıkartılıyordum. O memur da mantıksız şeyler istiyordu. Mesela "Hangi araçları patlattın, hangi kadınlara tecavüz ettin, devletin hangi malların yağmaladın?" diye sorular soruyordu. 2012'nin sonlarından bahsediyorum yani daha silahlı çatışmalar başlamamıştı bile. Biz de böyle olunca hep inkâr ediyorduk, sonra gelip yine dövüyorlardı. Sonra beni hücreye aldılar. Hücre o kadar pisti ki kokudan durulmuyordu. İçerideki rutubetten zaten nefes alınmıyordu. Yerlerde pislik, idrar... Orada yaklaşık 15 gün kaldım. Kimse gelip, ölü müsün yaşıyor musun diye, bakmıyordu bile. Günde bir kez kuru ekme veriliyordu ama onu da canın istemiyordu. Orada kuzu da getirseler yemek istemezdim. Ölümün sınırında yaşıyorduk. Açlıktan ölenler ya da ağır hastalananlar, böbreği iflas edenler, dişi dökülenler, konuşma yeteneğini kaybedenler oluyordu. 15'in üzerinde insan açlıktan, dayaktan, stresten öldü. İnsanlar kafasına ağır darbe alıyor, bir iki gün yaşıyor, sonra ölüyor." (Q.T.)

İşkencenin ikinci evresi hapishane durumuyla ilişkilidir. Hapishanede işkencenin varlığının ve şiddetinin rutin bir hâl aldığı mağdurlarca ifade edilmiştir. Hem sorgu sürecinde hem de hapishanede bireylerin farklı şiddet türlerine maruz kaldığı yahut tanıklık ettiği belirtilmiştir. Bireyler yaygın olarak fiziksel şiddetin yanında, şiddetin psikolojik, ihmal, cinsel ve ekonomik türlerine, çoğu zaman bu türlerin iç içe geçmesi suretiyle, tabi tutulmaktadır. Farklı işkence türlerinin tatbik edildiği hapishaneler arasında Sednaya, Tedmur, Al Balouna sıklıkla anılmıştır.

Ölümlerle sonuçlanabilen farklı işkence yöntemlerinin mağdurlara sıklıkla tatbik edildiği söylenebilir. Sorgu merkezlerinde ve hapishanelerde kötü muamelenin ve rutin dayakların dışında belirli fiziksel işkence türlerinin yaygın olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Mağdurlar

yaygın işkence türlerinin “şabeh (bileklerden kelepçelenerek asılma)”, “basat el-rih (eller ve ayaklar bağlanarak yere yatırarak dövme)”, “dûlâb (araba lastiği içine konularak yapılan işkence)”, “kürsi (işkence sandalyesi)”, “hızık (makat işkencesi)” ve elektrik olduğunu belirtmişlerdir. Bu ağır işkenceler neticesinde, yukarıda da mağdurlarca ifade edildiği üzere tutukluların hayatını kaybettiğini beyan etmişlerdir. A.A., A.S., M.A. ve H.M. maruz kaldıkları yahut şahit oldukları fiziksel işkence metotlarını şöyle detaylandırmışlardır:

“.. Elektrik kablolarıyla dayak yedim. Yaklaşık 350 kere kabloyla vuruldum. (...) Araba lastiği kullanıyorlardı. Lastiğin kenarlarını kesip ortaya getiriyorlar, lastiği üzerine geçirip, kafayı oradan çıkarıp geriye ayarlıyorlar; sanki bir kelepçe gibi. O lastikle işkence yapıyorlardı. Bu hemen hemen günlük oluyordu. Yani halk diliyle, kimin sırası geldiyse, kime sıra denk geldiyse. İki gün geçer, senin sıran gelir. Asıl işkenceler çoğunlukla güvenlik şubelerinde (sorgu merkezleri) gerçekleşiyordu. Buralarda kontrol de olmadığı için yer altındaki işkence merkezlerinde ağır işkenceler gerçekleşiyordu. Elektrik, sandalye, şabeh (bileklerden kelepçelenerek asılma), suda boğma... (...) Güvenlik şubesindeki işkence yüzünden ölümler çok aşırıydı. Hemen hemen her gün. Mesela bulunduğum şubede günde yedi-sekiz kişi ölürdü. Şubede çok işkence vardı. Hatta ben bazen ölümleri görürdüm; kimisinin kolu yok, kimisinin bacağı yok, böyle. Hapishanede ölüm daha yavaştı. Oradaki kardeşlerin ölümü bizim için üzücüydü çünkü fazla düşünmekten, aşırı baskıdan, yani psikolojik işkence, bedensel işkence, yemek sıkıntısı ve düşünce baskısı yüzünden. İnsanlar katlanamıyor, mesela kimisi dayanamıyor, psikolojik olarak dağılıyor.” (A.A.)

“İşkence genellikle “şabeh” yöntemiyle başlıyor ve aç bırakılmayla devam ediyordu. (...) Bir seferinde, işkenceden sonra yürüyemez hâle geldim. Ayaklarımın altını dövmüşlerdi ve artık hareket edemiyordum. Ardından yere tahta ve cam parçaları koyup, üzerlerinde koşmamı veya onları yalayıp temizlememi istediler. Bu da işkence yöntemlerinden biriydi. Tabii ki detaylar var, bu işkence sürekli tekrar ediyordu.” (A.S.)

“Bir araba lastiği (dûlâb) getiriyorlar. Kafanı önce oraya koyuyorsun, bacaklarını kaldırıp içinden geçiriyorsun iki büküm şekilde. Gelip sana tekmeler atıyorlar. Tekme yediğinde sırt üstü kalıyorsun. Bacakların yukarı kalkıyor. Sonra falakayı getiriyorlar. Biri bir yandan, diğeri başka yandan tutuyor. Bacaklarını oynatmayasın diye, bir ipi sıkıca bağlayıp ayaklarını içinden geçiriyorlar, hatta iki ayağını da birden geçiriyorlar ve o ipi sınıksı çekiyorlar. Bu sopa, yani falakayla vurma, kırbaçtan daha fazla acı vericidir. Düşün ki bir ip ya da elektrik kablosu böyle çekiliyor, bacaklarının kan dolaşımı kesiliyor, et eriyor, et sıyrılıyor. Bacak eti, o kadar gerilme yüzünden parçalanıyor. Aynı anda diğer yanda iki ya da üç kişi kırbaç veya kabloyla canlarının istediği gibi vuruyor. Bunlar işte o kırbaçlar, “dûlâb” (araba lastiği içine konularak yapılan işkence) yöntemi ve “basat el-rih” (eller ve ayaklar bağlanarak yere yatırarak dövme) yöntemi. “Basat el-rih” şubede uygulanıyordu. “Basat el-rih” yönteminde insanı bir tahta üzerine haç pozisyonunda uzatıyorlar, sonra yukarı çeviriyorlar; kafan yukarı, ayakların yukarı, kafan aşağı. Ellerinden ve ayaklarından bağlanıyorsun, ardından işkence başlıyor.

Öldürmeye kadar gidebiliyor. (...) Bir de “kürsi” var, yani işkence sandalyesi. Büyük, demirden bir sandalye... Bacaklarını arkaya koyuyorlar, orada da bağlıyorlar. Sonra o sandalyeyi yukarı kaldırıp sırtını aşağı doğru büküyorlar. Sırtını, omurgan çatırdayana kadar geri itiyorlar. Göğsünle sırtını bağlamışlar, kemiklerini kırıyorlar. Jimnastikçi gibi seni döndürüyorlar, bir oyuncak gibi... Sırtını “çat” diye kütletene kadar zorluyorlar. Sonra ayaklarını kaldırıp sana kablo veya kırbaça vuruyorlar. Bunlar şubelerdeki işkence yöntemleriydi. (...) Diğer işkence yöntemleri arasında “hızık” (kazık) denen bir şey de vardı. Buna Nazilerin işkence yöntemleri diyebiliriz. Yahudilere Engizisyon döneminde yapılanlar gibi, Allah belalarını versin... Kazığa oturup tepeden çıkarıyorlar ve insan orada ölüyor. Bizde ise hemen ölmüyorsun. Bir cam şişe getiriyorlar, örneğin benzin şişesi veya şarap şişesi; ağzını kırıyorlar, önüne koyuyorlar, seni tutup üstüne oturtuyorlar. Şişenin içi tamamen cam kırıkları oluyor, sonra seni bunun üzerine bastırıp derini yaralıyorlar, kan fışkırıyor. Bu şişe yöntemi de şubede yaşandı.” (M.A.)

“İşkence yöntemleri aşama aşama başlıyor. Lastik, elektrik... Ama daha farklı işkence yöntemleri de var. Mesela erkeklik organını bağlayıp, çok su içirmeye çalışıyorlar. Sonra da idrar söktürücü hap veriyorlar. Böylece kişi idrarını yapmak zorunda kalıyor, tuvalete gitmek istiyor. E orada senin cinsel organın bağlı olduğu için yapamıyorsun. Bu işkence; lastikten daha güçlü, elektrikten daha güçlü, her şeyden daha kötü. Bir de pozisyonu öyle bağlayarak yapıyorlar ki, ellerin ayakların geriliyor. Yani ellerin ve eklemlerin sıkışmış. Vücudun sıvı alıyor, insanın doğal olarak böbreklerine su iniyor, idrar yapması gerekiyor. Bir litre, iki litre su içiriyorlar, boğazına kadar zorla içiriyorlar. İdrar söktürücüsü birlikte, yanlarını, sırtını, her yerini hissediyorsun; dayanılmaz bir ağrı oluyor. O sırada ne isterlerse kabul ediyorsun, parmak basıyorsun. Ben acıdan delirdim; bana “Sen Usame bin Ladin’sin.” dese, “Evet, ben de, eşim de Usame bin Ladin.” derim. Hiç sorun değil. Yeter ki bitsin. Ölüm, işkenceden daha rahattır. Ben bir kez bunu yaşadım. Bir kere bana uyguladılar. “Uğruna feda olayım, yeter ki son olsun. Ne istiyorsunuz? İmzalayayım, parmak basalım. Bana getirin, ben parmak basayım. Tamam, siz ne istiyorsanız onu doldurun. Kimin suçu sahipsiz kalmışsa, ben üstlenirim.” dedim. Mesela o bağ çözüldüğünde, o an idrarımı yaptım, dizlerimin üzerine düştüm. Beni içeri götürdüler. Onlar işkenceyi çok iyi biliyorlar. Tecrübeleri var, nasıl işkence yapacaklarını iyi biliyorlar. Bu yöntemlerden biri de testise elektrik bağlamak. Bu işkence yöntemlerinden biri.” (H.M.)

Psikolojik şiddet türünde bireyler akraba ve sevdikleriyle tehdit edilmekte, tutukluluğuna ilişkin yanlış bilgilendirilmekte ve zorbalığa maruz bırakılmaktadır. Mağdurlar kimi zaman kendi yakın aile fertleriyle bir arada tutulduklarını ifade etmiş ve birbirlerinin işkencelerine tanık tutulduklarını belirtmişlerdir. Babasıyla aynı yerde tutulan A.S., babasıyla kendilerini birbirleriyle sınadıklarını belirtirken; R.M. ise dışarıdaki çocuklarıyla tehdit edildiğini ve psikolojik şiddete maruz bırakıldığını şu sözlerle dile getirmektedir:

“Babam da bu süreçte çok ağır işkence gördü. Babam, hapishanede öldü. Onun ellerini iki gün boyunca yukarıya bağlayarak ayakta bıraktılar. İki gün boyunca ayakta durmak

zorunda kaldı, ne yatabiliyordu ne de oturabiliyordu. Elleri asılı şekilde duruyordu. Bu şekilde babama işkence ettiler. Babama işkence yaparak beni baskı altına almak istediler, bana işkence yaparak da babamı baskı altına aldılar. Örneğin; babama, “Oğlun şunu, şunu, şunu yaptı.” diyerek işkence uyguladılar. (...) Bazen bizi (babamla) bir araya getirip birbirimizin önünde işkence yaparlardı (...) Babamla ilk 60 gün boyunca bir arada değildik, ama bazen gizlice birbirimizi görebiliyorduk. Bir keresinde babam bana, Allah rahmet eylesin, şunu dedi: “Eğer senin serbest bırakılman ve dışarı çıkman mümkünse, ben içeride kalırım.” Babam sürekli benim için endişeleniyordu, ben de onun için endişeleniyordum. İşkence çok acımasız bir şekildeydi. Babam 50 yaşındaydı ve en sert araçlarla vücudunun farklı bölgelerine vuruyorlardı.” (A.S.)

“Beni en çok sorgu memuru -sorumlu subay- çağırırdı. İlk başta psikolojik savaş başlatırlardı. “Çocuklarını bir daha göremeyeceksin; seni Şam’a, Sednaya’ya göndereceğiz, onlar aç kalacak, sana bir daha hiç kavuşamayacaklar.” gibi laflarla korkuturlardı. Biliyorlardı ki zayıf noktam çocuklarımdı. Bütün bilgileri zaten almışlardı. İnsanların nasıl işkence gördüğünü gösterir, “İşte sen de böyle işkence göreceksin.” derlerdi. Erkeklere işkence yaptıklarını görüyorduk. “Evet, sen de söylemiştin, değil mi; seni de öyle yapacağız.” diye tehdit ediyorlardı... Yani en çok psikolojik savaştı. Bilmiyorum, kendi adıma böyleydi. (...) Özellikle geceleri erkeklerin işkence seslerinden uyuyamıyorduk. Bağırıp çağırımlar... Allah’tan ve bizden yardım istiyorlardı.” (R.M.)

Sednaya Hapishanesi’nde 19 kişinin bir arada kaldığı hücre. Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Tutukluların arkadaşlarının işkence anlarına şahitliğini, psikolojik şiddetin bir boyutu olarak tanımlamak mümkündür. Mağdurlar R.M.'nin yukarıdaki son cümlesinde belirttiğine paralel olarak işkence edilenlerin seslerinin kendilerini uyutmadığını ifade etmişlerdir. Mağdurlar hapishanelerde idam edilenlere şahitlik ettiklerini veya onların seslerini her gece duyduklarını belirtmişlerdir. Özellikle Sednaya Hapishanesi'nde, orada uzun yıllar tutuklu kalmış iki kişinin refakatiyle yapılan yerinde incelemede, idam alanlarında mahkûmların birbirlerinin idamını seyretmeye maruz bırakıldığını göstermektedir. Sednaya tutuklusunu A.A. bu durumu diğer tutukluların ifadeleriyle paralel olarak şöyle belirtmektedir:

"İlk iki katta her gün üç dört kişi idam ediliyordu. Biz her gece "zincir" (mahkûmların zincirle birbirine bağlanarak götürülmesi) seslerini duyardık. Saat akşam 10-11 gibi gerçekleşirdi. İdam için çeşitli yollar vardı. Hatta preslenerek idam edildiğini dahi duymuştum. Çoğunlukla iple asarak olurdu. Ben iple asılana şahit oldum. Bir arkadaşım da damardan ilaç verilerek idam edildiğini şahit olmuştu." (A.A.)

Tanıklar hapishanede aynı odanın paylaşıldığı kimselerle konuşmanın, diyalog geliştirmenin engellendiğini, bunu dikkate almayanların işkencelere maruz bırakıldığını belirtmiştir. Tutukluların birbirlerine ilişkin malumat edinememesi ve bir araya gelememesi amacıyla kendilerine sorgu merkezlerinde numara verilmekte ve bireyler isimleriyle anılmak yerine numaralarla çağırılmaktadır. Bireylerin bu süreçte kendi isimlerinden ve birlikte tutuldukları kimselerden tecrit edilerek yalnızlaştırılmaya çalışıldığına vurgu yapılmıştır. Mağdurlar bu tecridin yarattığı psikolojik şiddete şöyle dikkat çekmişlerdir:

"(...) "Adın ne?" dediler, adımlı söyledim, "Hayır, bundan sonra onu unut." diyerek bana bir numara verdiler. "Artık senin adın şu..." diyerek yeni bir kimlik dayattılar. Sonra sorguya girdim tekrar adımlı sordular, "H." dedim. "Eşek misin, sana ne dedik? Senin adın 3400. Bu sayı senin adın." dediler. Orada insan sadece bir sayıdan ibaret, ölürsen sayıyı silerler biter. Sonraki günler soruyorlardı; "Kimsin sen?", "3400", "Tamam, geri dön!". Sonrasında sen de bunu kabulleniyorsun ve adını, geçmişini, kimliğini unutmaya başlıyorsun. İlk üç ay bu şekilde hep işkence ile geçti. (...) Filistin Şubesi'nde birden fazla kanat var. Bir kanattan diğerine götürürler, içeri seninle beraber askerler girer. Her hafta bir nakil olur. Mesela ben bugün şu odadayım, dört beş gündür buradayım, sonra beni başka bir odaya götürürler. Böylece kimseyle arkadaşlık kuramazsın veya etrafındakileri tanıyamazsın. Belki biri dışarı çıkar da haber götürür diye böyle bir nizam kurmuşlar. Mesela şimdi seni orada bekletirler, oturup dinlerler, yarın başka yere koyarlar, masaya oturturlar. Yani bir insanın kim olduğunu öğrenemezsin. Sana "Biz sizin aranızda başkalarını sokuyoruz." derler. Mesela bir arkadaşın, hocan gelip seninle tek kelime tartışsa o senden korkar sen de ondan korkarsın. Birbirimize hiçbir şey söyleyemeyiz, sır veremeyiz. Konuşmak yasaktır. Ben kendi içimde niyet ediyorum, namaza gözlerimle duruyorum. Birine sordum; "Ben namaz kılıyorum."

dedim. “O zaman seni ortadan kaldırırlar.” dedi. Sen de “Ben Ebu Cehil'im” diyeceksin. “İnanmıyorum.” diyeceksin. Bütün bağlantılarım, bütün durumlarım bu nakiller boyunca böyleydi. (...) Hapishanede gardiyanlar bile o kadar ceberruttur ki düşün, iki sene boyunca bize yemek getiren gardiyanın yüzünü göremedik. Ayak sesini duyar duymaz hemen duvara dönmemiz gerekiyordu. İki sene boyunca bize yemeği getirenin yüzünü, kim olduğunu bilmiyoruz, hiç tanımıyoruz.” (H.M.)

“Bu şekilde neredeyse beş ay kaldık. Bize iki rakamdan oluşan numaralarla hitap ediyorlardı, kimse kimsenin kim olduğunu bilmiyordu. Evet, sana iki rakam veriliyordu, ismin yerine sadece o numarayı kullanıyorlardı. Böylece kimliğinden de mahrum kalıyordun.” (Q.T.)

Kendi süreciyle ilgili belirsizliğin ve unutulmuş olma hissinin psikolojik bir şiddet olarak uygulandığını söylemek mümkündür. Tutuklular işkenceye maruz kaldıkları belirli bir zaman diliminin akabinde sorgu merkezlerinde veya hapishanelerde, yargı süreçlerine bakan yönüyle unutulmaya maruz bırakılmaktadır. Bu durumu Nuh şu şekilde ifade etmektedir:

“Ben ilk senemde 4-5 ay tek kişilik hücrelerde kaldım, 2-3 ay nakillere maruz kaldım, 4-5 ay sorgu geçirdim ve son sene ise beni unuttular. Bu en zor işkenceydi çünkü sorguya alındığında, “Niye sorguluyorlar?” diyerek bir şey olduğunu anlarsın. Ama kimse seni aramıyor sormuyorsa daha büyük bir işkencedir. “Niye buraya konuldum?” diye düşünür durursun. Her gün, mesela mahkemeye ya da başka bir şeye götürürlermiş gibi insanların parmak izlerini alırlar, kimini salıyorlar mı, idam mı ediyorlar, bilmiyoruz. Sen sadece oturup sıranı bekliyorsun. Bana sıra gelecek mi diye bekleyip duruyorsun. Son zamanlara kadar bana sıra gelmedi. O kadar depresyona girdim ki sesim çıkmaz oldu. Ateşim yükseldiğinde bir ay kadar öyle kaldım.” (H.M.)

Şiddetin ihmal türü bireylerin beslenme, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlarının görmezden gelinmesini ve bu ihtiyaçların dikkate alınmamasını ifade eder. Mağdurlar hapishanedeki barınma koşullarının temizlik, giyinme, banyo ve tuvalet gibi günlük şahsi ihtiyaçları karşılamaktan oldukça uzak olduğunu, yetersiz beslenme ve sağlık kontrollerinin yapılmamasında bilinçli bir ihmale maruz kaldıklarını, hapishanede tutukluların bu sebeple hayatını kaybettiğini ifade etmişlerdir. Mağdurlar hapishanedeki barınma koşulları nedeniyle kalıcı hastalıklara yakalandıklarını, açlık nedeniyle ciddi kilo kaybı yaşadıklarını ve son tahlilde bunun ruh sağlıklarını olumsuz etkilediğini şöyle dile getirmişlerdir:

“Gün boyunca sadece bir dilim patates yiyebiliyorduk. Bazen de ekmek üzerine biraz reçel sürüyorlardı ama bu reçel kasıtlı olarak çok azdı. Hatta bazen bu yiyecekler sağlığa zararlı oluyordu. Özellikle ishale neden oluyordu, bu da bağışıklık sistemimizi zayıflatıyordu. İshal olduğunuzda vücut çok fazla sıvı kaybediyordu ve bağışıklığınız tamamen çöküyordu. (...) Bizi küçük hücrelere yerleştirdiler. Örneğin, 4 metreye 5 metrelik bir alana onlarca kişiyi tıktılar.

Her birimize düşen alan yaklaşık 25 santimetre kareydi. Bu, bir karodan biraz daha büyüktü. İnsanların boyu veya kilosu fark etmeksizin, herkese sadece bir karo kadar yer düşüyordu. İnsanlar birbirine o kadar sıkışmıştı ki oturmak bile zordu. Ben dizlerimi yukarı kaldırarak oturmak zorundaydım. Ayrıca ortamda bitler, hastalıklar ve pislik her yerdeydi. Sürekli olarak derimizde lekeler çıkıyordu. Tuvalete gitmek neredeyse imkânsızdı. Bize günde sadece iki kez tuvalet izni veriliyordu. Ancak bu izinlerde de zaman sınırlaması vardı. Tuvalete giderken 20 veya 25 litrelik büyük bir bidon getiriyorlardı. Bu bidon, idrar için kullanılıyordu ve herkes arasında dolaştırılıyordu. Bidon dolunca taşan idrar diğer tutukluların üzerine dökülüyordu. Ben köşede oturuyordum ve bidon bana geldiğinde pislik yerlerde birikiyordu. Her yer çok kirliydi, başınıza veya vücudunuza bu pislikler dökülüyordu. Bu esnada her yerde hamam böcekleri, bitler ve çeşitli haşereler vardı. Vücudunuzu temizlemek mümkün değildi. Örneğin, üzerinizde bit varsa onu ezmek dışında bir şey yapamıyordunuz. 215. Şube'de hiçbir şekilde kişisel temizlik yapılmasına izin verilmiyordu. Tuvalete gitmek için izin aldığınızda bile, size verilen süre sadece birkaç saniyeydi. Bir nöbetçi sizi sayarak acele ettiriyordu: "Bir, iki, üç..." Eğer birkaç saniye içinde çıkmazsanız kapıya vurarak sizi dışarı çıkarıyordu. Burada sadece 5 tuvalet vardı ve yüzlerce kişi bu tuvaletleri kullanmak zorundaydı. (...) İshal burada ölümcül bir hastalıktı çünkü işkenceden ve uzun süreli yorgunluktan sonra vücut sıvı kaybetmeye başlıyor ve direnç tamamen çöküyordu. (...) Hapishaneye girdiğimde 84 kiloydum ancak serbest bırakıldığımda 49 kiloydum." (A.S.)

"Yemek çok kötüydü, aç kalıyorduk. Yiyecek çok azdı, plastik kaplarda getiriyorlardı yemeği. Çok az oluyordu, mesela günlük pirinç veya bulgur yarım bardak kadardı kişi başı. (...) Çoğu insan hastalıktan ölüyordu, ölümleri görüyorduk. (...) Yemekler de bir işkence yöntemiymiş. Bazen yemekler bilerek yakılarak verilirdi. Eğer bir gün yemek verilirse, ertesi gün tamamen aç bırakılırdık. Yemekler genellikle sadece suyla haşlanmış olurdu, içinde hiç tuz veya baharat olmazdı. O kadar tatsızdı ki insanlar yemekten tiksiniyordu. Eğer sabah kahvaltı gecikirse baş dönmesi ve mide bulantısı yaşırdık. Eğer tüm gün boyunca yemek alamazsak birçok kişi bayılırdı. Sadece su içerek ayakta kalmaya çalışırdık. Ama içtiğimiz su da kirliydi. Su tanklarının içinde farelerin seslerini duyabiliyorduk. Banyo ihtiyacımızı gidermek bile büyük bir zorluktu. 15 günde bir banyoya gitmemize izin veriliyordu. Ama bazen insanlar banyoya gitmeyi reddediyordu, çünkü banyoya giden bazı mahkûmlar bir daha geri dönmüyordu. Onların öldürüldüğünü düşünüyorduk." (A.A.)

"Mesela insanı dövdüğünde, derisi yarılır. Doğal olarak cildi kesilir. Kesildiğinde enfeksiyon olur, kurtlanır. Kurtlar insanın bedeninde gezinir. Yani normalde insan, mezarda uzun süre kaldığında kurtlar yer, öyle deriz. Ama burada sen daha sağken kurtlar seni yemeye başlar. Hayattayken. "Kardeşim, bizi doktora götürmeniz lazım." diyorsun. Doktor var ama bizim için değil. Ben onu gördüm. Doktor geliyor, hastalanan birine birkaç tane sarı hap veriyor,

o kadar. (...) Her türlü hastalık vardı. Orada seni, acı çekip öl diye tutuyorlar. Allah izin verirse yaşıyorsun, Allah'ın takdiri yani. Onlar seni ölesin diye oraya koyuyor. En çok görülen hastalıklar; uyuz, bit, kötü beslenme, astım... Astımı olan, nefes darlığı çeken kokudan öldü. Bugün mesela bir odada su yok; içme suyumuz banyodan veya tuvaletten gelen su. Ben bunu söylerken bile utanıyorum. Hücrede susuz kaldığım birinci, ikinci, üçüncü gün derken dördüncü gün kendi idrarımı içtim. İnsan çaresiz kalınca böyle şeyler yapıyor. (...) Yemek olarak günde bazen bir patates verilirdi. Mesela iki kişi paylaşarak tek bir patates yiyoruz. İlk günler açlıktan miden bulanıyor ama sonrasında ölümüne acıkıyorsun. Günde belki iki-üç küçük parça ekmek veya yarım patates veriyorlar. O kadar az ki sadece hayatta kalmana yetecek kadar. Onlar bir insanın ne kadar yemekle hayatta kalacağını biliyordu. Bir ml ile hayatta kalıyorsan onu verirlerdi, iki ml verilmezdi asla. Ben oraya girdiğimde 90 kilo, sportif biriydim, çıktığımda 50 kiloya düştüm, 40 kilo kaybettim.” (H.M.)

Mağdurların tanıklığından hareketle, tutukluların hapishanelerde cinsel şiddete maruz kaldığı yahut tanıklık ettiği anlaşılmaktadır. R.M. doğrudan kendisinin cinsel şiddete maruz bırakıldığını ifade ederken M.A. ise cinsel şiddete maruz bırakılan bir tutukluya şahitlik ettiğini şöyle ifade etmektedir:

“Ben eşi vefat etmiş, dört yetimle yaşayan ve herhangi bir şeyle alakası olmayan bir kadındım. Rejim beni suçsuz yere aldı. Ben işkenceye, hakaretlere, istismarlara (cinsel) maruz kaldım. (...) Dokuz ay boyunca işkence altındaydım. (...) Benim için en ağır işkenceyi yani tecavüzü ben gördüm, öyle diyeyim. Aklımda kaldığı kadarıyla on-on beş kişi kadardık. Küçük bir odaydı. Aralarında benden yaşça büyük olanlar da vardı, okula giden genç kızlar da vardı. Mesela ellerine bir işaret çizmişlerdi, o yüzden yakalanmışlardı.” (R.M.)

“Benim tanıdığım bir Tartuslu kardeş vardı; belki o şehit oldu. Onu, ben üç ay sonra Hennano'dan ayrılırken orada bıraktım. Üçüncü odadaydı. Bu kardeş çok tecrit edilmişti. Her perşembe onu çıkarıp sarhoş olduklarında ona tecavüz ediyorlardı, her

türlü rezilliği yapıyorlardı. Sonra ağlayan bir hâlde geri getiriyorlardı. Zavallı perişandı. Ben hâlâ bunu hatırladığımda, 20 yıldır dışarıda olmama rağmen, bütün hayatımla yüzleşiyorum çünkü hafıza veya beyin her şeyi kaydediyor.” (M.A.)

Tutuklu bireylerin ve ailelerinin ekonomik olarak da şiddete maruz bırakıldığı tespit edilmiştir. Bireylerin tutukluluklarının sona erdirilmesi karşılığında rüşvetin bir araç olarak kullanıldığı ve tutuklu bireylerden yüksek meblağda para tahsil edildiği ifade edilmiştir. Bireyler özgürlüğe kavuşmanın anahtarı olarak gördükleri bu yolun çoğu zaman başarıya ulaşmadığını belirterek mahkûmların ve ailelerinin bu yolla dolandırıldığı ve şiddete maruz bırakıldığına dikkat çekmişlerdir. 2012-2019 yılları arasında Sednaya Hapishanesi'nde kalan A.A., hapishaneden çıkışının ancak para ödeyerek mümkün olduğunu belirtmiş ve o süreci şöyle ifade etmiştir:

“Rüşvet yoluyla, 12 bin dolar karşılığında (hapishaneden çıktım). Bu rüşvet olayı bazen oluyordu, mahkûmiyetim 15 seneydi. Yedi sene yatmıştım. Bir af çıkmıştı, 12'ye düşmüştü. Bu süreç iki yıl sürdü. Avukatım aracılığıyla bir tür “anlaşma” yapıldı. Ama bu her zaman işe yaramıyordu. Eğer böyle bir yol bulunamazsa serbest kalmak mümkün değildi. Geçmişte de insanlar bu yöntemi kullanıyordu. Bazı insanların serbest kalmak için büyük miktarda para ödediğini duyduk, ancak yine de hapisten çıkamadılar. Bu, insanları kandırmak için kullanılan bir yöntemdi. Dünyadaki en büyük dolandırıcılıklardan biriydi. Babam da aynı şeyle karşılaştı. İlk iki yıl boyunca babam, benim hapiste olduğumu öğrenince biriyle iletişime geçti. Bu kişi, babama 2000 dolar karşılığında beni hapisten çıkarabileceğini ve beni ziyarete gelebileceğini söyledi. Ama maalesef bu da bir dolandırıcılıktı.” (A.A.)

“Bizim çektiğimiz çile ve yaşadığımız zorluklar çok fazla. Aslında bütün Suriye halkı büyük bir hapishanede yaşıyor. Kocaman bir hapishane gibi... Evet, insanlar yemek yiyor, içiyor, dışarı çıkabiliyor, akrabalarını görebiliyor. Fakat herhangi bir anda bir kontrol noktasında durdurulup hapse atılma ihtimali var. O zaman kim nerede olduğunu öğrenmek için belki binlerce dolar ödeyecek. Hatta yerini öğrense bile ziyaret edebilmek için de ayrı bir bedel ödemek zorunda kalacak.” (M.A.)

“Güvenlik şubelerinin yöntemi şuydu: Eğer bir kişinin suç işlemediğini biliyorlarsa yine de onu gözaltına alırlardı. Amaç, ailesinden para koparmaktı. Ailesine haber göndermek için adam yollar, oğullarının falanca güvenlik şubesinde olduğunu ve ondan haber aldıklarını bildirirlerdi. Sonra ailesine bu haberi ulaştırarak onlardan para talep ederlerdi. Bu bir çeşit rüşvet mekanizmasıydı. (...) Tabii ki doğrudan serbest bırakmazlardı. Önce ailesinden mümkün olduğunca para alabilmek için süreci uzatırlardı. Soruşturma tamamlandıktan ve tutuklu tüm suçlamaları kabul ettiğine dair belgeleri imzaladıktan sonra, askere “Bunu dışarı çıkar.” diye talimat verilirdi.” (Ö.T.)

“(...) Sonra beni bir arabaya bindirdiler. Gözlerim açık olarak bindim. Şoförün yanında biri oturuyordu, ben de “Neden böyle beni alıkoydunuz, bir aydan fazla oldu, ailem hiçbir şey bilmiyor.” dedim. O da “Vallahi senin dosyan var, terörist diyorlar.” gibi laflar etti. “İstersen

ödersin, seni çıkarırım.” dedi. Ben de “Ne kadar istersen veririm, yeter ki kurtulayım.” dedim. Tüm o gördüğüm işkenceler yetti de arttı. Bana “Aslında bunu söylemem yasak. Şimdi Devlet Güvenliği’ne gidiyoruz. Siyasi Güvenlik’teyken Devlet Güvenliği’ne nispeten cennetteydin. Ben seni kurtarmaya çalışırım, para verirsen.” dedi. “Tamam, veririm,” dedim, “Yeter ki kurtulayım.” (...) Yaklaşık bir yıl üç ay kadar cezaevinde kaldım, sonunda mahkeme kararıyla sözüm ona “tahliye” edildim. Daha doğrusu “tutuksuz yargılama” gibi bir şey. Ama gerçekte aracıya para veriyorsun, öyle çıkabiliyorsun. Yani yasal bir yolu yok. Öylece ayarladılar ve 2014 Haziran ayında serbest kaldım. (...) Tamamen bir tür simsarlık. Para ödüyorsun ve böylece çıkıyorsun.” (Q.T.)

Hapishanelerdeki ve sorgu merkezlerindeki koşulların ve işkencelerin Suriyelilerin hafızalarında derin izler bıraktığı ve bu süreçlerden geçen bireylerin ruh sağlıklarının olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. Zorla kaybetme, keyfî tutuklama, hapishane koşullarının oldukça kötü oluşu ve hapishanede maruz bırakılan farklı şiddet türlerinin mağdurların hayatı üzerindeki olumsuz etkisini sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Görüşülen kişiler yaşadıkları mağduriyetin hayatları üzerindeki süren etkisini şöyle tanımlamışlardır:

“Düşün, aileden uzak 25 yıl... Mesela 20 yaşında hayata gözünü açtın diyelim, ailenle en fazla 5 sene geçirmişsin. Geriye ne kalıyor? Biz orada 24 saat beraberdik. 24 saat boyunca beyin kaydediyor. Yani eminim ki beyinde bir hafıza bölümü vardır ve o bölüm hâlâ her şeyi saklıyor. Hâlâ rüyalarımnda hapishaneyi görüyorum, vesaire.” (M.A.)

“Türkiye’ye ilk geldiğimde psikolojik olarak çok yıpranmıştım. Sonra biz derneğe gittik, psikolojik destek aldık. O zamandan da kabus gibi anılarım oldu. Hapisten çıktıktan sonra kesinlikle pencereleri açmak istemezdim, ısıkmak istemezdim, kimse de yanıma gelsin istemezdim, asla. Ama şimdi o dönemi aştım. (...) Elbette, kesinlikle (işkencenin etkileri sürüyor). Sırf şu an bunu anlatırken bile içim tekrar kaynıyor, her şeyi hatırlıyorum. Erkeklerden korkmaya da başladım. Erkeklerle hiç güvenmedim. Çünkü orada kadınlara nasıl davrandıklarını gördüm. Ben de herkesin öyle olduğunu sandım... Ben 2011’den beri dulum, 14 yıl oldu ve ben evlenmeyi hiç düşünmedim, istemedim. Karşıma pek çok erkek çıktı ama yine de evlenmedim. Bilmiyorum, bir erkekle yeniden iletişim kurmaktan korkuyorum. Tabii bütün o işkencelerin ayrıntılarını biliyorum, hiçbir gözümlün önünden gitmiyor.” (R.M.)

Halen dışarı çıkıp iş aramaya cesaret edemiyorum. Ya geri dönemezsem diye dışarı çıkmaya korkuyorum. Psikolojik acı, beden açısından daha beter. Mesela elin kesilse ya da bacağın kırılrsa bir şekilde alışırsın ama psikolojik acı öyle değil. Çocuklarımla beraber, imanla, Kur’an’la atlatmaya çalışıyorum. (...) Hâlâ tedavi görüyorum çünkü sesim gidip geliyor. Konuşamıyorum, yazarak anlatıyorum. Her şeyden korkuyorum. Şimdi bile otursak, mesela devletten bir grup gelse, yaşadığım o dehşeti yeniden hissediyorum. Bunu ancak yaşayan bilir. Yanımdan bir polis geçse ya da elinde silah olan biri olsa, korkudan titriyorum çünkü en ufak bir nedenle ateş edebilirler. Bizi öldürene kadar dövüyorlardı ama Allah canımı almadı, demek ki ömrüm varmış. Birçok kişi iki-üç gün dayanıp öldü. O kadar çok dayak var ki insan o dayaktan ölür.” (H.M.)

Zorla kaybetme

Esed rejimiyle özdeşleşen insan hakları ihlallerinden birisi de zorla kaybetmedir. Görüşüne başvurulmuş kişiler rejimin tehdit olarak değerlendirdiği kişilerin gözaltına alınmaları durumunda, ailelerin ve kamuoyunun bu kişilerin akıbetine dair bilgiye erişimde ciddi zorluklar yaşadığını vurgulamışlardır. Kişinin nereye götürüldüğü, nerede sorguya çekildiği, mahkemede yargılanıp yargılanmayacağı gibi hususlarda bilgi edinmek oldukça zordur. Genellikle Suriye'deki farklı istihbarat teşkilatlarına bağlı güvenlik elemanlarının başını çektiği zorla kaybetmenin oldukça yaygın olduğu ve Suriye halkında korku saldığı söylenebilir. Bir önceki alt başlıkta ortaya konduğu üzere tutukluların hangi merkezde yahut hapishanede tutulduklarına dair bilginin elde edilmesi dahi rüşvet yoluyla ancak mümkün olabilmektedir. Mağdurlar gözaltına alınan yahut kaybolan bir kişinin durumunun bilinmezliğine ilişkin hususu şöyle ifade etmektedir:

“O 45 gün boyunca ne mahkemeye çıktım ne de kimseyle görüştim. Tutuklama resmî değildi. Avukat filan yoktu. Orada kim seni aramaya kalksa, “Bu adam nerede?” diye sorsa, onu da seninle aynı suça dâhil ediyorlardı. Yani resmî bir tutuklama yoktu. Süre bitince şube, diğer güvenlik birimlerine yazı yolluyormuş.” (H.M.)

Görüşüne başvurulmuş kimseler, H.M.'nin ifadeleriyle örtüşecek şekilde, güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınan bireylerin yakınları tarafından aranmasının dahi, bu yakınlar açısından suç teşkil edebileceğini belirtmişlerdir. Nitekim A.S., kendisini aramaya gelen babasının da keyfi olarak tutuklandığını ifade etmiştir. Babasıyla aynı hapishanede kaldıktan bir müddet sonra bir daha kendisinden haber alamadığını fakat daha sonra sızdırılan belgeler sebebiyle babasının hapishanede hayatını kaybettiğini şöyle ifade etmektedir:

“Bulunduğunuz ortam da bir işkence gibiydi. Mesela belirli bir hücrede tutulmuyordunuz, bu durum daha da zordu. Yani resmî bir yer değildi, kimse bu yeri tanımıyordu veya bilmiyordu. İsimsiz bir yerdi. (...) Bu süre zarfında ailemin benimle ilgili hiçbir bilgisi yoktu. Bazı durumlarda aileme öldüğüm yönünde haberler gitmişti. Daha sonra terör mahkemesine sevk edildim ve Adra Hapishanesi'ne gönderildim. (...) Ancak babam hâlâ diğer şubede kalıyordu. Ben serbest bırakıldım ama babam orada hayatını kaybetti. Bu durum, hapishaneden çıktıktan sonra ortaya çıktı. Hapishanede birlikte olduğum kişilerden biri bana, “Baban senin ayrılmandan sonra öldü.” dedi. Daha sonra babamın fotoğraflarını “Sezar dosyalarında” gördüm. Babamın ölümüyle ilgili ayrıntıları o dönemde öğrenemedim.” (A.S.)

Bir önceki iki alt başlıkta da ele alındığı gibi keyfi tutuklama ve yargısız infazın neticesinde bireyler işkencelere maruz bırakılmakta ve süreç içerisinde hayatını kaybedebilmektedir. Bunun neticesinde bireyin ölüm nedeni çarpıtılmakta ve ölüm bilgisi gizlenmektedir. H.M., bir bireyin tutukluluğuna ilişkin bilginin ailesiyle paylaşılmaması, resmî yollarla avukatlarına

ulaşmasının engellenmesi ve hapishanede maruz kaldığı muameleler sonucunda hayatını kaybetmesi durumunu; cenazenin ailesine teslim edilmemesiyle birlikte bir zorla kaybetme örneği olarak şöyle açıklamaktadır:

“İki kelimedede bir, “Seni ortadan kaldırırız.” diyorlardı. Ben onların insanları nasıl ortadan kaldırdığını gördüm. Doğrudan ateş ederek ya da infaz ederek değil, burada farklı bir şekilde seni ortadan kaldırıyorlar. Burada seni tartışmaya sokar, “Tuvalete git!” derler. Zemin su ve başka şeylerle ıslatılmış, kaygan olur. Sen yürürken metal bir boruyla kafana vururlar. Adli tıp doktorunun raporunda, çarpma etkisiyle öldüğü yazar. “Banyoda kafasını çarptı ve öldü.” derler. Mantiği anladın mı? Seni kurşunla vurmuyorlar ki, bu şekilde fark edilmesin. Bazen çok fazla darbeye insan ölüyor. Sonra onları Filistin Şubesi’nde bulunan “tuz odası” dedikleri bir odaya koyarlar. Orada ceset çürür, çok ağır bir koku çıkar. Ben orada çok uzun kaldım ve işlerin nasıl yürüdüğünü anladım.” (H.M.)

Sednaya Hapishanesi’nde yapılan incelemede yetkililer, tutukluların hapishanede olduğu bilgisinin aileye verilmediğini, hastalıktan ölen tutukluların cenazelerinin dahi ailelere teslim edilmediğini, ölenlerin cesetlerinin imha yoluyla ortadan kaldırıldığını ifade etmişlerdir. 2011-2014 yılları arasında Sednaya Hapishanesi’nde tutuklu kalan Rif Şam Valisi Amir el-Şeyh de Suriye’deki bazı hapishanelere girenlerin ve oradan çıkabilenlerin oranının, toplamın %2’sini geçmediğini, cesetlerin delil bırakmamak amacıyla yakılarak yok edildiğini ifade etmiştir. Tanıklar yakın çevrelerinde ve ailelerinde zorla kaybedilen kişilerin olduğunu onların akıbetleriyle ilgili bilgi edinemediklerini şöyle ifade etmektedir:

“(Ailemden) kayıp olan bir kişi var. Kayınbiraderim M.Z.A. 2012 veya 2013 yılında kayboldu. O günden beri ondan hiçbir haber alamadık. Askerî istihbarat şubesinde, Haseke’de gözüaltına alınmıştı. (...) Orada postanede çalışıyordu. Bir gün aniden gözüaltına alındı ve bir daha haber alınamadı. (...) Aslında, doğrudan bir suçu yoktu. Ancak kardeşi muhalif gruplarla bağlantılıydı ve bu yüzden onu da gözüaltına aldılar. Kaybolduktan 2 ay sonra haber aldık daha sonra hiç haber alamadık. Hatta sonrasında Sednaya’ya gittik, belgelere baktık ama bulamadık.” (A.A.)

“Büyük ağabeyim 13 Aralık 2012’de tutuklandı. Onun çıkmasını, Sednaya’daki mahkûmlar çıkana kadar bekledik ama ondan hiçbir iz bulamadık. Daha sonra Şam’daki sivil hapishanede ölenler hakkında araştırma yaptığımızda, ağabeyimin tutuklanmasından iki buçuk yıl sonra idam edildiğini öğrendik. Ona yöneltilen suçlama, silah taşıdığı ve protestolara katıldığı iddiasıydı. Onu, 22 Ağustos 2014’te idam etmişler. Ama bu bilgiyi ancak 8 Aralık 2024’te öğrenebildik.” (Ö.T.)

“Mesela, benim yeğenim üniversite öğrencisiydi; tutuklandı. 12 sene hapse atıldı, 12 sene! (...) Şu ana kadar da haber alamadık.” (H.İ.A.)

“(Suriye’de) yüz binlerce şehit ve yüz binlerce tutuklu var. Han Şeyhun’da yaklaşık 500 tutuklu var, çoğu Sednaya Hapishanesi’nden çıkmadı ve işkence sırasında öldürüldü. Biz, Sednaya’da 250 tutuklunun kaydını tuttuk. Suriye’nin özgürleşmesiyle kurtarılmalarını bekliyorduk ancak hiçbirinin sağ olmadığını öğrendik.” (M. H.)

Tutukluluğundan sonra kendisinden haber alınamayan kişilerin nerede gömüldüğü de çoğu zaman belirsizdir. Yukarıdaki tanıkların ifadeleriyle örtüşecek şekilde yeni yönetimi temsil eden siyasetçi ve bürokratlar ile gerçekleştirilen görüşmelerde; Suriye’de keşfedilen toplu mezarların olduğu, bu mezarlara siyasi birimlerde işkence yoluyla veya silahla vurularak öldürülenlerin gömüldüğü beyan edilmiştir. Halep Başsavcısı Cuma Hüseyin el-Ahmed, Halep’te de toplu mezarlar olmasına karşın toplu mezarların daha çok Şam ve çevresinde olduğunu belirtmiştir. Nitekim Suriye Sivil Savunması Eski Başkanı ve Acil Durumlar ve Afet Yönetimi Bakanı Raid el-Salih, büyük ölçekli ve küçük ölçekli olmak üzere toplu mezarların iki grupta incelenmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir. El-Salih Suriye genelinde büyük ölçekli 53 toplu mezarın, Şam’da ise 11 toplu mezarın bulunduğunu belirtmiştir. Ek olarak; farklı iller, ilçeler, mahalleler ve evlerin çevresinde yer alan, genellikle 20 kişilik daha küçük toplu mezarların tespit edildiğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, bu toplu mezarlarda teknik yetersizlikler nedeniyle kapsamlı bir tahkikat süreci başlatılamadığı ve delillerin yok edilmesini önlemek amacıyla toplu mezarların varlığının gizli tutulduğu anlaşılmaktadır. Halep Başsavcısının refakatinde Han Asel’de büyük ölçekli bir toplu mezar yerinde incelenmiş, Başsavcı cesetlerin kamyonlarla getirilerek, kepçelerle kazılan çukurlara gömüldüğünü ve ilgili toplu mezarda tahmini olarak 16 bin kişinin gömülü bulunduğunu belirtmiştir.

Halep yakınlarındaki Han Asel toplu mezarında TİHEK Heyeti tarafından yapılan incelemeler.

Fotoğraflar: TİHEK, 2025.

Zorla kaybetmenin bir diğer boyutu ise Esed rejiminin muhaliflerin kontrolü altındaki yerleşim yerlerinde hâkimiyet sağladıktan sonra mezarlıkları tahrip etmesi ve cesetleri başka yerlere nakletmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumun özellikle muhaliflerle rejim arasında el değiştiren yerlerde yaşandığını söylemek mümkündür. Humus'ta, Han Şeyhun'da, Halep'te ve Doğu Guta'da muhaliflerin mezarlarının rejim güçleri tarafından tahrip edildiği ve cesetlerin kaybettirildiği ifade edilmiştir. Tanıklar, Esed rejimine bağlı güçlerin bu eylemleri intikam almak ve tahkir etmek amacıyla gerçekleştirdiğine ya da özellikle kimyasal silahlarla hayatını kaybedenlerin gömüldüğü mezarlardaki tahribatın delil karartmaya matuf olduğuna işaret etmişlerdir.

“Şehrin eski “Şehitler Mezarlığı” rejim ateşi altında kaldığı için yeni bir mezarlığa ihtiyaç doğdu. Böylece bu alanı açtık. (...) Sonra bu yeri resmî mezarlığımız kabul ettik ve 8 Nisan'da, yani kimyasal saldırıdan bir gün sonra, gaz kurbanlarını da buradaki diğer şehitlerin yanına gömdük. Biz şehirden çıktıktan sonra Suriye rejimi geldi. Mezarlar kazıldı, tüm kimyasal kurbanlarının ve diğer şehitlerin naaşları çıkarılıp bilinmeyen bir yere götürüldü. Şu an baktığınızda mezarlık gibi değil. Bugün hâlâ o naaşların nerede olduğunu, başlarına ne geldiğini bilmiyoruz. Amaç belliydi: Soruşturma ekiplerinin “Bu insanlar zehirli gazdan öldü.” sonucuna varmasını sağlayacak her izi silmek, delilleri tamamen yok etmek.” (Â.Z.)

“Şurada açık duran bir kabir görüyorsunuz, burada gömülü bir şehit başka bir yere nakledilmiş. İşte bu, şehitlerin ceset kalıntıları, şu taşlar da onlara ait ve hâlâ duruyor. Gördüğünüz gibi defalarca saldırıya uğramış. Zalim rejim, ölüleri bile rahat bırakmadı, şehitler bile onun zulmünden kurtulamadı.” (M.H.)

Rejim askerleri tarafından cesetleri çıkarılan ve tahrip edilen maktullere ait mezarlar. Maaret el-Numan.

Fotoğraf: TİHEK, 2025.

Tutuklama, kötü muamele ve zorla kaybetme konularında Esed rejiminin hak ihlal pratiği süreklilik arz etmektedir. Rejimin keyfî tutuklama ve yargısız infaz alanında çok fazla ihlale karıştığı belgelenmiştir. Keyfî tutuklamalar kapsamında, kanunilik ilkesi göz ardı edilmekte; kişi, isnat edilen suçu kabul edip etmediğine bakılmaksızın, bir şehirdeki güvenlik şubesinden başka bir şehirdeki şubeye sevk edilmekte, bu süreçte farklı yerlerde işkenceye maruz kalmakta ve elverişsiz koşullarda barındırılmaktadır. Sorgu sürecinde, kişinin sosyal çevresiyle olan iletişiminin tamamen kesildiği, yaşamını yitirme riskiyle karşı karşıya kaldığı, kendisine ve ailesine herhangi bir bilgilendirme yapılmadığı; ayrıca birey hakkında bilgi edinmeye çalışan kişilerin de tutuklanma riskiyle karşı karşıya olduğu tespit edilmiştir.

Kötü muamele ve işkencenin sorgu ve tutuklulukta rutin bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Sistematik hâle gelmiş birçok şiddet ve işkence türünün olduğu bulgulanmıştır. Bireylerin yaygın olarak fiziksel şiddete, işkenceye maruz kalmasının yanı sıra şiddetin psikolojik, ihmal, cinsel ve ekonomik türlerine de maruz kalındığı anlaşılmaktadır. Bu durum açık bir şekilde BM İşkenceye Karşı Sözleşme ile ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin işkence yasağıyla güvence altına almaya çalıştığı insan onurunu kırıcı bir harekettir ve bu yasağın ihlali anlamına gelmektedir. Alıkonulan kişilerle ilgili şeffaf bir yargılama sürecinin olmaması, tutuklulardan haber alınamaması, tutukluların infaz edilmesi ve toplu mezarlar, zorla kaybetmenin örnekleri olarak tespit edilmektedir. Yerinde inceleme ve tanıkların ifadeleri, rejimin suçluluğuna işaret etmektedir. Bundan hareketle bir sonraki bölümde Esed rejiminin uluslararası ve ulusal düzeydeki sorumluluğu ele alınacaktır.

Suriye'de yüzbinler rejimin işkence yuvalarında

Esed rejimi, Suriye'de kontrol ettiği alanlarda 6 ana cezaevi ve 18 sorgu merkezinde yaklaşık 500 bin kişiyi alıkoyarak, sistematik işkence uyguluyor

Suriye İnsan Hakları
Ağı'nın Alınanlar
Dosyası Sorumlusu
NUR HATİB:

// SNHR olarak
128 BİN KİŞİNİN
halihazırda alınıldığını
tespit edebildik. Elbette
gerçek rakam bundan
fazladır"

// Bunlar içerisinde
82 BİN KİŞİ ZORLA
kaybetme mağdurdur.
Yani alınıldıktan sonra
akıbetleri hakkında
bilgi yoktur"

// Toplam **7 BİN 721**
KADIN TUTUKLU
olduğunu tespit edebildik.
Bunların bir kısmı güvenlik
birimlerinde bir kısmı da
cezaevlerinde"

235 FİLİSTİN ŞUBESİ
VE ÜLKE GENELİNDEKİ
DİĞER 17 SORGU
MERKEZİ

HALEP MERKEZ
CEZAEVİ

SAYDNAYA
ASKERİ CEZAEVİ

MEZZE
ASKERİ CEZAEVİ

ŞAM MERKEZ
CEZAEVİ

TEDMUR
CEZAEVİ

ADRA KADIN
MERKEZİ CEZAEVİ

21.06.2018 - Hatırlanıyor

Alınanlar Dosyası

IV.

ESED REJİMİNİN ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZEYDE SORUMLULUĞU

Uluslararası Ceza Sorumluluğu

Uluslararası Ceza Mahkemesi
Kapsamında Sorumluluk

Hibrit Mahkemeler Kurulması

Ulusal Ceza Sorumluluğu

Ulusal Düzeyde Evrensel Yargılama
Yetkisi Kapsamında Sorumluluk

Geçiş Dönemi Adaleti Uygulamaları

Diğer Ülke Mahkemeleri Önünde
Ceza Yargılaması

4. ESED REJİMİNİN ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZEYDE SORUMLULUĞU

Suriye’de, 2011 yılından itibaren yoğunlaşan iç savaşta hükûmet güçleri ve hükûmete bağlı silahlı gruplar çok sayıda ve çok ağır ve vahim biçimde uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk ihlali gerçekleştirmiştir. Bu sebeple, sadece fiili icra edenler değil, aynı zamanda emir veren, icrai ve ihmali sorumluluğu bulunan bütün üst düzey yetkililer dâhil olmak üzere Esed rejimi saflarında yer almış kişilerin hukuki açıdan nasıl hesap verebileceği ele alınmalıdır.

Esed rejimi, Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerini çiğneyerek sivil nüfusa yönelik toplu katliamlar, kuşatma ve ablukalar ile sistematik saldırılar; hastane, okul gibi korunan yerlere bombalamalar gerçekleştirerek uluslararası insancıl hukuku ağır ve ciddi biçimde ihlal etmiştir. Yaşama hakkı, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı gibi çok ağır temel hak ihlalleri başta olmak üzere rejim ve onun saflarında yer alanlarca işlenen suçlar hem uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin hem de uluslararası ceza hukukundaki suçların kapsamına girmektedirler. Böylelikle Esed rejimine bağlı kişilerin Suriye’deki iç savaş döneminde işledikleri suçlar, hem uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku hem de insan hakları hukuku açısından en ağır suç kategorilerine girmektedir. Rejim içerisindeki fiili faillerin yanı sıra emir ve gözetim zincirindeki tüm komutan ve görevliler sorumluluklarından dolayı hesap vermeye mecbur tutulabilmektedirler.

Esed rejimine mensup kişilerin hukuk önünde sorumluluğunun etkin bir şekilde tesis edilebilmesi, uluslararası iş birliği, siyasi irade ve güçlü delil temeline bağlıdır. Hem evrensel yargı uygulamalarının teşvik edilmesi hem de uluslararası alanda Suriye'ye özel bir hibrit mahkeme kurulması, uzun vadede hakikat ve adaletin tesisi için en uygun modelleri oluşturmaktadır.

Kimyasal silah kullanımı, ağır ve sistematik işkence, yargısız infazlar, zorla kaybetmeler, varil bombalarıyla olanlar dâhil olmak üzere sivillere yönelik sistematik saldırılar, sağlık tesislerine saldırılar, sistematik cinsel şiddet, etnik temizlik, Beşşar Esed liderliğindeki Baas rejimi tarafından Suriye'de işlenen suçlardandır. Bu suçlar, Cenevre Sözleşmeleri ve uluslararası insan hakları hukuku kapsamında savaş suçu ve insanlığa karşı suç olarak sınıflandırılır. Bunların yargılanabilmesi için hukukun sunduğu mekanizmalar; uluslararası ceza hukuku mekanizmaları ve ulusal ceza hukuklarında mevcut mekanizmalar olarak açıklanmaktadır.

4.1. Uluslararası Ceza Sorumluluğu

Uluslararası hukukta, bilindiği üzere en önemli uluslararası hukuk kişisi devletler olmakla birlikte çok uzun bir zaman boyunca devletler, uluslararası hukukta yegâne uluslararası hukuk kişileri olarak kabul edilmekteydi.²⁷⁴ Yalnızca devletlerin uluslararası hukuk kişisi kabul edilmesi, beraberinde uluslararası hukukun sadece devletlerarası ilişkilere uygulanan bir hukuk alanı olarak görülmesine sebebiyet vermiştir.²⁷⁵ Bu doğrultuda bireylerin uluslararası hukuk kişiliği kabul edilmemiş ve devletin bir objesi olarak tanımlanmışlardır.

Gerçek kişilerin uluslararası hukukta hak ve yükümlülük sahibi olabilmesine ilişkin önemli kilometre taşlarından birini, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Tokyo ve Nuremberg mahkemeleri teşkil etmiştir.²⁷⁶ Devlet adına hareket eden bireylerin de uluslararası ceza mahkemeleri aracılığıyla cezai sorumluluklarının tesisi, bireylerin uluslararası hukukla olan münasebetlerini bir hayli arttırmıştır. Bunun akabinde bireylerin uluslararası cezai sorumluluğu daha fazla tartışılan ve üzerinde yoğunlaşılacak bir mesele hâlini almıştır.

Uluslararası arenada meydana gelen ve insanlığın tümünü sarsan suçların cezasız kalması elbette düşünülemez. Uluslararası hukuk, uluslararası ceza hukuku aracılığıyla bu ihtiyaca cevap verme konusunda büyük gelişmeler kat etmiş ve etmektedir. Elbette, uluslararası hukukta devletlerin egemen eşitliği ilkesinin bir sonucu olarak devletlerin cezai sorumluluğunun bulunmadığı tartışmasız bir husustur.

²⁷⁴ Yusuf Aksar, *Uluslararası Hukuk I*, Seçkin Yayınevi, 2019, s. 202.

²⁷⁵ Ezeli Azarkan, "Bireyin Uluslararası Cezai Sorumluluğu ve Miloseviç Davası", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 3-4, Konya, 2003, s. 3, 265-287.

²⁷⁶ Aksar, A.g.e, s. 235.

Ancak meydana gelen insan hakları ihlallerinin cezasız kalmaması ve mağdurların adalet ihtiyacının tatmin edilmesi de kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu nedenle bireylerin uluslararası ceza hukukunda sorumluluğu tesis edilmiştir.

Meydana gelen söz konusu ağır insan hakları ihlallerini cezalandırmak bakımından uluslararası ceza hukukunun en önemli mekanizması UCM'dir. UCM (Roma) Statüsünün imzalanmasıyla daimî bir uluslararası ceza mahkemesi kurulmuş ve bu surette uluslararası topluluğun meydana gelen ağır ihlallere karşı tepkisiz kalmaması amaçlanmıştır. Bu bölümde, UCM'nin kurulması ve işlevi ele alınarak UCM'nin yargı yetkisi kişi bakımından (*Ratione Personae*), yer bakımından (*Ratione Loci*), konu bakımından (*Ratione Materiae*) ve zaman bakımından (*Ratione Temporis*) ele alınacaktır. Bu kapsamda, meydana gelen ağır insan hakları ihlallerinden dolayı bireylerin hangi şekillerde sorumlu tutulabileceği ortaya konacak, Suriye devletinde meydana gelen olaylar bakımından UCM kapsamında sorumluluğun gündeme gelebilme ihtimali tartışılacaktır.

4.1.1. Uluslararası Ceza Mahkemesi Kapsamında Sorumluluk

Uluslararası toplulukta²⁷⁷ kuvvet kullanma ve silahlı çatışmalar sonucunda meydana gelen yaraların onarılmasının, mağdurların adalet ihtiyacının tatmin edilmesinin en etkili yöntemlerden birisi de hukuka aykırı biçimde kuvvet kullanan veya silahlı çatışmayı icra eden suç faillerinin yargılanması ve cezalandırılmasıdır. Şüphesiz bu işlevin yerine getirilmesinde uluslararası nitelik arz eden ceza mahkemeleri kritik bir önem arz etmektedir. Zira devletlerin kendi vatandaşlarını, uluslararası suçlardan dolayı ulusal mahkemelerde yargılama konusunda isteksiz tavırları uluslararası özellikte ceza mahkemelerini fevkalade gerekli kılmıştır.²⁷⁸ Bu kapsamda Nuremberg Askerî Uluslararası Ceza Mahkemesi, Tokyo Askerî Uluslararası Ceza Mahkemesi, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi geçici nitelikte uluslararası ceza mahkemeleri olarak bu ihtiyaca yönelik biçimde ortaya çıkmışlardır.²⁷⁹ Uluslararası ceza hukuku, muhtevası aşağıda açıklanacak olan sürekli nitelikte bir uluslararası ceza mahkemesi kurulmasıyla tarihî bir gelişme kaydederek önemli bir eksikliğini gidermiştir.

UCM kurulana kadar uzun bir süre boyunca uluslararası ceza hukukunda sürekli nitelikte bir uluslararası ceza mahkemesi kurulamamış, bunun yerine yukarıda isimleri zikredilen

²⁷⁷ Hakkı Hakan Erkiner, "Uluslararası Topluluk Kavramı", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1-2, İstanbul, 2010, s. 39-75.

²⁷⁸ Yusuf Aksar, *Uluslararası Hukuk II*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2019, s. 160.

²⁷⁹ Fatih Halil Kaplan, "Ruanda ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemeleri Kararlarında Soykırım Suçu", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Cilt: 3, Ankara, 2013, s. 106-129.

mahkemeler gibi olaya ilişkin olarak kurulan uluslararası ceza mahkemeleri ile işlenen uluslararası suçların cezalandırılması amaçlanmıştır. Sürekli nitelikte bir uluslararası ceza mahkemesinin uzun süre boyunca kurulamamasının temel nedeni, devletlerin bu konudaki egemenlik haklarından feragat etmeme arzusudur.²⁸⁰ Uluslararası nitelikte bir mahkemenin kurulmasıyla devletin egemenliğinin temel görünümlerinden birisi olan yargılama ve cezalandırma faaliyetinin sınırlanması sonucunun meydana geleceğinden bahisle devletler bu konuda çekingen bir tavır sergilemişlerdir.²⁸¹ Nihayet, 15-17 Haziran 1998 tarihinde Roma'da gerçekleştirilen Uluslararası Ceza Mahkemesi Kurulmasına Dair Birleşmiş Milletler Diplomatik Konferansı sonucunda Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü kabul edilmiştir.²⁸² Bu statüye Roma Statüsü adı verildiği de görülmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesinin, Statü'nün 126. maddesi uyarınca 60 devletin Statü'yü onaylamasıyla göreve başlayacağı öngörülmüştür. Bu sayıya ulaşılmasıyla mahkeme, 1 Temmuz 2002 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır. Türkiye Statü'ye taraf değildir. Belirtilmelidir ki raporun ilişkin olduğu Suriye Devleti de Statü'ye taraf devletler arasında yer almamaktadır. İnceleme konusunun kapsamı dışında kaldığından Mahkemenin yapısının açıklanması yerine mahkemenin rapor konusu özelinde hangi suçlar bakımından ve kimler nezdinde soruşturma ve kovuşturma yürütebileceği, bu sürecin gerçekleşmesine dair olası usul tarif edilecektir.

UCM'nin maddi yargı yetkisine giren suçlar; saldırı suçu, insanlığa karşı suçlar, soykırım ve savaş suçlarıdır.²⁸³ Özelliklerine bakıldığında, bu suçların evrensel nitelikte olduğu ve işlenmeleri halinde tüm uluslararası topluluk bakımından sonuçlar doğuracak, cezalandırılmalarının tüm uluslararası topluluğu ilgilendirecek nitelikte suçlar olduğu göze çarpmaktadır.²⁸⁴

Saldırı suçu, Statü'nün 5. maddesinde, Mahkemenin yargı yetkisine tabi suçlar arasında belirlenmiştir. Ancak Mahkemenin bu suça ilişkin olarak yargı yetkisini kullanabilmesi, Statü'nün 121. ve 123. maddelerine uygun bir biçimde bu suçun tanımlanması ve tanım hükmüyle birlikte bu suçla ilgili olarak Mahkemenin hangi durumlarda, bu yetkisini kullanacağını ortaya konulması şartına bağlanmıştır.²⁸⁵ Bu şart, Statü'ye 8 bis maddesinin eklenmesiyle gerçekleşmiştir. Buna göre, bir devletin siyasi veya askerî eylemlerini etkili biçimde kontrol edebilme veya yönetebilme konumunda bulunan bir kimse tarafından karakteri, ağırlığı ve boyutu itibarıyla, BM Şartı'nı açıkça ihlal eden bir saldırı fiilinin planlanması, hazırlanması, başlatılması veya icrası fiilleri saldırı suçuna vücut verebilecektir.

280 Arzu Alibaba, "Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 49, Sayı:1, Ankara, 2000, s. 181-207.

281 James Crawford, "Prospects for an International Criminal Court", *Current Legal Problems* Cilt: 48, Sayı: 2, 1995, s. 303-326.

282 17/7/ 1998 tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü.

283 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 5.

284 Müge Çetin, "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Türkiye'nin Durumu", *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt: 3, Ankara, 2010, s. 335-360.

285 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 5/2.

UCM, 17 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla, saldırı suçuna ilişkin yetkisini kullanabilir hale gelmiştir.²⁸⁶ Soykırım suçu ise Statü'nün 6. maddesinde tereddüte yer bırakmayacak açıklıkta tanımlanmış olup soykırım suçuna sübut verebilecek fiiller bentler hâlinde sayılmıştır.²⁸⁷ Bu fiillerden herhangi birisinin gerçekleştirilmesi, soykırım suçunun meydana gelmesi bakımından yeterlilik arz edecektir.²⁸⁸

Rapor konusu bakımından önem arz eden suç tipleri Statü'nün 8/2 (b) maddesinde yer alan uluslararası nitelik taşımayan bir silahlı çatışmada savaş suçu sayılan bazı fiiller ve özellikle insanlığa karşı işlenen suçlardır. Statü'nün 8/2 (b) maddesinde 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesinin ağır ihlali anlamına gelen fiiller bakımından Mahkemenin yargı yetkisinin mevcut olduğu belirlenmiştir. Buna göre, silahlarını bırakmış silahlı kuvvetler mensupları ile hastalık, yaralanma, gözaltı veya herhangi bir başka nedenle savaş dışı kalmış olanlar dâhil olmak üzere çatışmalarda aktif olarak yer almayan kişilere karşı i) Yaşam hakkına ve kişiye karşı şiddet, özellikle her türlü öldürme, sakat bırakma, zalimane muamele ve işkence; ii) İnsan onuruna hakaret eden, özellikle aşağılayan ve küçük düşürücü davranışlar; iii) Rehine alınması; iv) Kanuna dayalı ve gerekliliği genel kabul görmüş yargısal garantileri haiz bir mahkeme kararı olmadan cezalandırma ve infaz fiillerinin gerçekleştirilmesi hâlinde de Mahkemenin yargı yetkisi doğacaktır.²⁸⁹ Suriye İç Savaşı esnasında Esed Hükûmeti ve askerlerince anılan fiillerin defalarca kez ihlal edildiği herkesçe bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla bu fiiller bakımından Mahkemenin yargılama yetkisinin bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Nihayet, insanlığa karşı suçların da rapor konusu bakımından büyük bir önem arz ettiği şüphesizdir. Zira zaten bu suç tipinin varlık sebebi, barış zamanında işlenen birtakım suçların yahut devletin kendi vatandaşlarına karşı gerçekleştirdiği fiillerin savaş suçu veya saldırı suçu olarak değerlendirilememesidir.²⁹⁰ Örneğin, Nazilerin Yahudilere, yaşlılara ve Çingenelere yönelik gerçekleştirdiği katliamlar suçun maddi unsuruna uygunluk yönünden saldırı veya savaş suçu olarak tasnif edilememektedir.²⁹¹ İnsanlığa karşı suçlar, Nuremberg, Tokyo, Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinin statülerinde tanımlanmışsa da Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'yle insanlığa karşı suçlar bakımından yol kat edilerek bu suçu teşkil eden fiillere en geniş biçimde yer verilmiştir. Buna göre, herhangi bir sivil nüfusa karşı yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak gerçekleştirilen öldürme; toplu yok etme; köleleştirme; nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli; uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal ederek, hapsetme veya fiziksel özgürlükten başka biçimlerde mahrum etme; işkence; ırza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkla diğer cinsel şiddet şekilleri; her hangi bir tanımlanabilir

286 Aksar, a.g.e., s. 171.

287 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 6.

288 Hacı Sarıgözel, "Uluslararası Ceza Mahkemesi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Cilt: 3, Ankara, 2013, s. 230-273.

289 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü m. 8/2 (b).

290 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1992, s. 432.

291 Aksar, a.g.e., s. 171.

grup veya topluluğa karşı, bu paragrafta atıf yapılan her hangi bir eylemle veya Mahkemenin yetki alanındaki her hangi bir suçla bağlantılı olarak siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel, dinsel, cinsel veya evrensel olarak uluslararası hukukta kabul edilemez diğer nedenlere dayalı zulüm; zoraki kayıplar; ırk ayrımcılığı (apartheid) suçu; kasıtlı olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler insanlığa karşı suçları oluşturmakta ve Mahkemenin maddi yargı yetkisinin içerisine girmektedir. Suriye'de Esed Hükûmeti tarafından polisler, askerler ve sivil milisler aracılığıyla bu madde kapsamında anılan fiillerden birden fazlasının yaygın ve sistematik biçimde sivil halka karşı gerçekleştirildiği sabit bir husustur. Bu fiiller bakımından Mahkemenin yargı yetkisinin bulunduğu ifade edilmelidir.

Mahkeme, yukarıda anılan suçların işlenmesi hâlinde yargı yetkisini kullanabilir hâle gelecektir. Mahkemenin kişi bakımından yargı yetkisi ise (*ratione personae*) hem sivilleri hem de askerleri kapsayacak biçimde gerçek kişiler üzerinde bulunmaktadır.²⁹² Mahkeme, suçu işleyenlerin yanı sıra suça iştirak eden, işlenmesine yardımcı olan, suçun işlenmesini emreden (azmettiren), suçun işlenmesine özendiren yahut suça teşebbüs edilmesine iştirak eden kimseler bakımından da yargı yetkisini haizdir.²⁹³ Bu hususun tek istisnasını suçu işleyen kimselerin suçun işlenmesi anında 18 yaşını doldurmaması oluşturmaktadır.²⁹⁴ Belirtilmelidir ki, bu husus yalnızca Mahkemenin yargı yetkisini kullanmasına engel olup ilgili kimselerin yargılandıkları ülkenin yasalarına göre cezai ehliyetlerinin mevcudiyeti hâlinde ulusal mahkemelerde yargılanması mümkündür. Kişi bakımından yetki meselesine ilişkin olarak büyük önem arz eden durumlardan birisi, Mahkemenin yargı yetkisinin resmî unvan ayrımı yapılmaksızın herkesi eşit biçimde kapsayacağıdır. Buna göre, kişinin devlet veya hükûmet başkanı, hükûmet veya parlamento üyesi, seçilmiş bir temsilci veya hükûmet memuru olmasının Mahkemenin yargı yetkisini kullanmasına engel bir durum teşkil etmeyeceği, Statü kapsamında belirlenmiş bulunmaktadır.²⁹⁵ Aksine askerî komutan veya askerî komutan gibi etkin bir faaliyette bulunan kişilerin, fiili yönetimi ve denetimi altında bulunan silahlı kuvvetlerin üzerinde yeterli kontrolü sağlayamaması sonucunda bu kuvvetlerin yukarıda anılan suçları işlemesi durumunda, komutan veya şahsın silahlı kuvvetlerin bu tür suçları işlemekte veya işlemek üzere oldukları konusunda hâl ve şartlara göre bilgisi olması gerektiği veya bilgisi olduğu (i) ve askerî komutan veya şahsın suçun işlenmesini önlemek veya durdurmak için gerekli ve makul önlemleri almaması veya soruşturma ve yargılama için olayı ilgili makamlarına iletmemesi (ii) hâllerinde de cezai sorumluluğunun bulunduğu, Statü kapsamında hüküm altına alınmıştır.²⁹⁶ Doktrinde, Statü kapsamında anılan bu sorumluluk objektif sorumluluk başlığı altında tasnif edilmektedir.²⁹⁷ Son olarak, üst makamın emrine uygun biçimde hareket eden kimsenin ilgili emirlere

292 Sarigüzel, a.g.e., s. 241.

293 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 25/2-3.

294 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 26.

295 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 27.

296 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 28.

297 Aksar, a.g.e., s. 167.

uyarak suç işleminin, kanuni bir zorunluluk kapsamında icra edilen bir emrin bulunması, emrin hukuka aykırı olduğunun bilinmemesi, emrin açıkça hukuka aykırı olmaması hâlleri haricinde kişiyi sorumluluktan kurtarmayacağı, Statü kapsamında hükme bağlanmıştır.²⁹⁸

Araştırma konusu bakımından önem arz eden bir husus, UCM'nin yargı yetkisinin hangi devletlerin uyruklarını, ülkesinde bulunan kişileri (uyruk veya yabancı), ülkesini (kara, hava, deniz ülkesini) ve zaman aralığını kapsayacağıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki Mahkeme göreve 1 Temmuz 2002 tarihi itibarıyla başladığından Statü'nün 11. maddesi uyarınca bu tarihten itibaren meydana gelen olaylar bakımından Mahkemenin yargı yetkisi bulunmaktadır.²⁹⁹ Statü'ye sonradan taraf olan devletler bakımından kural taraf olunduktan sonra işlenen suçlar bakımından Mahkemenin yargı yetkisi bulunmaktayken istisnai olarak devlet tarafından yapılacak bir bildirimle Statü'nün onaylanmasından önce işlenen suçlar bakımından da Mahkemenin yetkisinin kabul edilmesi mümkündür.³⁰⁰ Bu bilgiler ışığında, Suriye Devleti Statü'ye taraf olmamakla birlikte kurulan yeni hükûmetin Statü'ye taraf olma iradesini göstermesi ve Mahkemenin yargı yetkisinin geçmişe etkili biçimde Suriye İç Savaşı esnasında yaşanan olaylarla ilgili olarak da kabul edildiğine yönelik olarak bildirimde bulunması halinde Mahkemenin bu olaylara ilişkin olarak sorumlular bakımından yargı yetkisi gündeme gelebilecektir.

Mahkemenin hangi devletler bakımından yargı yetkisini kullanabileceği de büyük önem arz eden bir meseledir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Statü'ye üye devletler bakımından yargı yetkisi Statü'ye üye oldukları tarihten itibaren otomatik olarak doğmaktadır.³⁰¹ Dolayısıyla Statü'ye üye devletlerin ülkesinde işlenen suçlar bakımından Mahkeme yargı yetkisini haizdir. Bunun haricinde, suçun işlendiği ülke devleti Statü'ye taraf olmasa dahi, suç işleyen failin vatandaşı olduğu devletin Statü'ye taraf olması hâlinde de Mahkemenin yargı yetkisi doğmaktadır.³⁰² Mahkemenin yargı yetkisinin kural olarak sadece Statü'ye üye bir devletin ülkesinde cereyan eden olaylar veya Statü'ye üye bir devletin vatandaşı bakımından doğması doktrinde, UCM'nin yargı yetkisinin aslında evrensel olmadığı, ülkesel veya kişisel nitelikte olduğunun göstergesi olarak yorumlanmaktadır.³⁰³

Belirtilmelidir ki Statü'ye taraf olmayan bir devlet, Mahkemeye bildirimde bulunarak muayyen bir suç ve ilişkin olduğu olay bakımından Mahkemenin yargı yetkisini kabul ettiğini belirterek Statü'ye taraf olmadan Mahkemeyi ilgili olay bakımından yetkili kılabilir.³⁰⁴ Bu husus elbette, Statü'ye taraf olma konusunda tereddüt yaşayan ancak ülkesinde evrensel nitelikte suçlar işlenmiş olan devletler bakımından teşvik edici bir nitelik taşımakta, Statü'ye üye olmayan devletlerin ülkesinde işlenen suçları da cezasız bırakmamayı hedeflemektedir.

298 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 33.

299 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü m. 11.

300 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü m. 11/2.

301 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, m. 12.

302 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü m. 12/2 (b).

303 Malcolm N. Shaw, Uluslararası Hukuk, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2018, s. 288.

304 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü m. 12/3.

Mahkemenin yetkisine ilişkin yukarıda tarif edilen koşulların bir istisnasını, BM Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı'nın VII. bölümüne uygun biçimde hareket ederek işlendiği tespit edilen bir veya birden fazla suç bakımından Mahkeme savcısına başvurması, konuyu Mahkemeye tevdi etmesi oluşturmaktadır.³⁰⁵ BM Şartı'nın VII. bölümünde barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eyleminin gündeme gelmesi durumunda Güvenlik Konseyi'nin bu durumu tespit etme ve barışı tekrar tesis etmek amacıyla bu duruma son verecek önlemleri alma yetkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Statü'nün 13 (b) maddesinde de barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi üzerine Şart'ın VII. bölümüne uygun olarak hareket eden Güvenlik Konseyi'nin, bir veya birden fazla suçun işlendiğini tespit etmesi hâlinde konuyu UCM'ye tevdi edebileceği ifade edilmektedir. Bu prosedürün işletilmesiyle, Statü'ye taraf olmayan bir devletin ülkesinde Statü'ye taraf olmayan bir devletin vatandaşları tarafından işlenen suçlar dahi UCM'nin yargı yetkisine tabi hale geleceklerdir. Elbette, bu suçların konu bakımından UCM'nin yargı yetkisine tabi suçlar arasında yer alması zaruridir. Bu durumda, ilgili devlet Statü'ye taraf olmasa dahi UCM ilgili olay bakımından yargılama yapmak konusunda yetkili hale gelecektir.³⁰⁶

Son olarak ifade edilmelidir ki Statü'de öngörülen bir suç bakımından yetkili devlette soruşturma ya da kovuşturma yürütülüyorsa ilgili devletin bu soruşturma veya kovuşturmayı devam ettirme konusunda isteksizliği veya yeteneksizlik halleri istisna olmak üzere UCM'nin yargı yetkisi gündeme gelmemektedir.³⁰⁷ Bu durum doktrinde, tamamlayıcılık ilkesi olarak tanımlanmaktadır.³⁰⁸

Suriye Devleti, UCM Statüsü'ne üye devletler arasında yer almamaktadır. Bu nedenle kaideye binaen Suriye Devleti'nde Esed hükûmetinin gerçekleştirdiği suçlara ilişkin Mahkemenin yargı yetkisi kural olarak doğmamaktadır. Buna karşılık, BM Güvenlik Konseyi tarafından yukarıda anılan koşullar dairesinde durumun Mahkemeye tevdi edilmesi durumunda Mahkeme yetkili hâle gelebilecektir. Ancak bu durum Esed hükûmetinin destekçisi konumunda bulunan Konsey üyesi Rusya'nın veto yetkisi bulunması karşısında güç görünmektedir. Bunun yanı sıra, yeni kurulan hükûmet tarafından Statü'ye üye olma yoluna gidilerek yukarıda tarif edilen bildirimle Statü'nün onaylanmasından önceki tarihli olaylara ilişkin olarak da Mahkeme yetkili kılınabilecektir. Bu durumda, UCM 2011 yılından itibaren Esed hükûmeti tarafından gerçekleştirilen insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları bakımından soruşturma ve kovuşturma yürütmeye yetkili hâle gelecektir. Bu durumda, Mahkeme tarafından özellikle Beşşar Esed hakkında tutuklama kararı çıkarılabilecektir. Bu durumda, Statü'ye taraf olmayan Rusya'nın Esed'i Mahkemeye teslim edip etmeyeceği, şüphesiz gündeme gelecektir.

305 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü m. 13 (b).

306 Shaw, a.g.e., s. 288.

307 Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü m. 17.

308 Aksar, a.g.e., s. 179; Sarıgözel, a.g.e., s. 250.

4.1.2. Hibrit Mahkemeler Kurulması

Günümüz uluslararası ceza hukukunun kapsamına giren suçların işlenmesiyle ulusal yargı makamlarının soruşturma ve kovuşturma yürüterek ilgili suçlar bakımından failleri cezalandırması mümkündür. Kimi zaman bu yargılamayı yapmak bakımından yeterli bir devlet otoritesi bulunmayabilir ya da bu otorite yargılamayı yürütmek bakımından isteksiz davranabilir. Diğer yandan, suça konu olayların yarattığı infial, ulusal boyutların çok ötesine geçmiş olabilmektedir. Sayılan ve çoğaltılabilecek nedenlerle, bu suçlara ilişkin yargılamaların uluslararası nitelikte ceza mahkemeleri tarafından yürütülmesi gündeme gelmektedir.

Uluslararası nitelikte ceza yargılamalarını yürüten mahkemeler, doktrinde iki çatı altında toplanmışlardır. Bu ayrım, daimî ve geçici mahkemeler çatısı altında yapılmaktadır.³⁰⁹ Daimî mahkeme, belli bir olaya ilişkin kurulmayan, kalıcı ve yerleşik surette bulunan uluslararası nitelikte ceza mahkemesi türüdür. Bu türün örneği, muhtevası yukarıda açıklanmış bulunan UCM'dir. Geçici (*ad hoc*) mahkemeler ise muayyen bir olay üzerine olayın gerçekleştiği tarihlere ilişkin olarak yargılama yapmak üzere kurulan, yargılama görevini yerine getirmesiyle faaliyeti sona eren mahkemelerdir. UCM kurulana kadar uluslararası ceza hukukunda geçici mahkemeler tercih edilmiştir.

Bu ayrıma giden görüş, geçici (*ad hoc*) uluslararası nitelikli ceza mahkemelerini de kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Bu görüşe göre geçici mahkemeler de geçici uluslararası ceza mahkemeleri ve karma (hibrit) uluslararası ceza mahkemeleri olarak iki başlık altında tasnif edilmektedir.³¹⁰ Geçici uluslararası ceza mahkemelerine örnek olarak; Nuremberg, Ruanda ve Eski Yugoslavya Mahkemeleri gösterilmektedir. Hibrit mahkemeler ise ulusal ve uluslararası nitelikte özellikleri bir arada barındıran, karma özellikler gösteren türde uluslararası ceza mahkemeleridir. Bir görüşe göre, hibrit mahkemelerin bir kısmında uluslararası ve ulusal özelliklerden daha çok ulusal nitelikte olan özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu türde mahkemeler için doktrinde uluslararasılaştırılmış mahkemeler deyiminin kullanılmasının daha isabetli olacağı ileri sürülmektedir.³¹¹

Hibrit mahkemeler de geçici mahkemelerin özel bir türünü oluşturmaları itibarıyla belirli bir yerde, belirli bir zaman aralığında meydana gelen çatışma vb. olaylar için kurulmakta ve görev yapmaktadırlar. Çatışma ortamlarından sonra yargısal süreçlerin sadece ulusal yargı makamları aracılığıyla yürütülmesinin barındırdığı ciddi politik ve mali riskler karşısında hibrit mahkemelerin kurulmasıyla hem uluslararası hem de ulusal denge gözetilerek her iki

309 Timuçin Köprülü, "Uluslararası Ceza Hukukunda Karma Mahkemeler", *Astana 1. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Bildiri Kitabı*, Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 614-630.

310 Köprülü, a.g.e., s. 617-618.

311 Cesare P. R. Romano vd., *Internationalized Criminal Courts*, Oxford University Press, 2004; Shaw, a.g.e., s. 293.

alandaki da yürütülecek yargısal sürecin meşruiyetinin sağlanması amaçlanmaktadır.³¹² Hibrit mahkemelerin örnekleri incelendiğinde, genel olarak yargılama konusu suçların işlendiği yerlerde kurulmakta ve faaliyet göstermektedirler. Çatışmaların sona ermesinden sonra ulusal mahkemelerin işlenen suçlara ilişkin yargılamalar yapma konusunda birçok eksikliği gündeme gelebilmektedir. Bu eksiklikler arasında hukuk kurallarının yetersizliği, yolsuzluk, yeterli nitelikleri karşılayamama ve adalete ulaşımında zorluklar gibi hususlar bulunmaktadır.³¹³ Nitekim meydana gelen olaylar genellikle insanlığı sarsan ve istisnai olarak karşılaşılan türde suçları barındırdığından içtihat ve bilgi birikimi konusunda da sorun yaşanması muhtemeldir. Bu sorun uzman konumunda bulunan uluslararası nitelikli hâkimlerin atanması, yetersiz kalan iç hukuk kurallarının yarattığı boşluğun uluslararası hukuk kuralları ve uluslararası antlaşmalar aracılığıyla doldurulmasıyla aşılması çalışılmaktadır.³¹⁴

Çatışma ortamından barış sürecine geçiş aşamasında gerçekleşen bu yargılamalarda, ulusal mahkemelerin tercih edilmesi ayrıca toplumda önceki hükûmet döneminde görev alan kişilerin bu süreçte görev alabileceği ve süreci manipüle edebilecekleri endişesiyle sürece dair bir meşruiyet sorunu yaratabilecektir. Bunun tam zıttı olarak, Saddam Hüseyin'in yargılanması örneğindeki gibi yeni kurulan hükûmetin adaleti sağlamak düşüncesi yerine siyasi düşmanlarını ortadan kaldırmak amacıyla yargılamaları bir aparat olarak kullanması da tehlike arz eden bir meseledir.³¹⁵ Tüm bu tehlike ve sorunlara karşılık, hibrit mahkemeler ulusal ve uluslararası bir denge kurarak yargılamaların etkin biçimde yürütülmesine yönelik olarak kurulmakta ve görev yapmaktadır.

Hibrit mahkemelerin bir sakıncası, uluslararası ögelere fazla ağırlık verilmesi durumunda ortaya çıkabilmektedir. Bu mahkemelerde tamamen uluslararası hukuka yahut usule ağırlık tanınması durumunda, bu mahkemelere karşı tam bir güvenin oluşmasının güç olabileceği ifade edilmekte, bu durumun bir örneği olarak, Kosova'da bölge halklarının kurulan hibrit mahkemeye şüpheyle yaklaşmasının bir nedeninin bu olduğu ileri sürülmektedir.³¹⁶ Bu nedenle hibrit mahkemenin kuruluşu, mahkemenin izleyeceği hukuk kuralları ve usul, mahkemede görev yapacak uluslararası yargıç ve görevlilerin oranı, mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı vb. birçok husus hassasiyetle tayin edilmelidir.

Hibrit mahkemelerin yapısına ilişkin fikir vermesi açısından, bir hibrit mahkeme örneğinin incelenmesi yerinde olacaktır: Sierra Leone Özel Mahkemesi.

312 Shaw, a.g.e., s. 293.

313 Office of the United Nations High Commissioner For Human Rights "Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts", New York and Geneva, 2008, s. 1.

314 "Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts", s. 4.

315 Medwis al-Rashidi, "The Special Court for Sierra Leone and the Special Tribunal for Lebanon: Lessons to be Learned from the Establishment, Composition and Jurisdiction of an International Tribunal", *Ankara Law Review*, Cilt: 9, Sayı: 1, Ankara, 2012, s. 1-25.

316 Laura A Dickinson, "The Promise of Hybrid Courts", *The American Journal of International Law*, Cilt: 97, Sayı:2 (ts.), s. 295-310.

Sierra Leone’de, 1991 yılında Liberya desteğiyle hareket eden bir grubun isyan hareketi başlatması üzerine 2002 yılına kadar sürecektir olan şiddetli bir iç savaş başlamıştır. İsyanın amacı mevcut hükûmeti devirmek ve iktidarı ele geçirmektir. 2002 yılında iç savaş sona ermiş ve bu iç savaş süresince 50000 ile 70000 arasında insan hayatını kaybetmiş, 2,5 milyon insan ise iç savaş dolayısıyla ikamet ettiği yerleri terk etmek zorunda kalmıştır.

İç savaşın bitiminin ardından Sierra Leone’deki yargı sisteminin zayıflığından dolayı Sierra Leone Devlet Başkanı Tejan Kabbah, BM’ye çağrıda bulunmuş, ulusal ve uluslararası nitelikte bir mahkeme kurulmasını talep etmiştir. Akabinde 14 Ağustos 2000’de, BM Güvenlik Konseyi’nin 1315 sayılı kararıyla BM Genel Sekreteri’ni bir mahkeme kurmak doğrultusunda Sierra Leone Hükûmeti ile görüşmelere başlama konusunda yetkilendirmiştir.³¹⁷ Bunun üzerine, BM ile Sierra Leone arasında imzalanan antlaşmayla iç savaş sırasında işlenen ciddi suçların soruşturulması ve yargılanması amacıyla Sierra Leone için özel mahkeme kurulmuştur.

Mahkemenin yapısı hibrit mahkemenin muhtevasına ilişkin net bir fikir oluşturmak bakımından fevkalade elverişlidir. Buna göre Daireler, Savcılık ve Yazı İşleri organlarından oluşan Mahkemede her dairede üç hâkim görev yapmakta, bu üç hâkimden ikisi BM Genel Sekreteri; biri ise Sierra Leone tarafından atanmaktadır.³¹⁸ Temyiz dairesinde görev yapan beş hâkimden ise üçü BM Genel Sekreteri, ikisi Sierra Leone hükûmeti tarafından atanmaktadır. Temyiz dairesi incelemelerini gerçekleştirirken, eski Yugoslavya ve Ruanda uluslararası mahkemelerinin temyiz dairelerinin kararlarından yararlanmaktadır.

Mahkemenin savcısı da BM Genel Sekreteri tarafından üç yıllık bir süre için atanmış olup 30 Kasım 1996 tarihinden itibaren meydana gelen uluslararası insancıl hukuk ve Sierra Leone hukukunun ciddi ihlallerini soruşturmakla görevlidir.³¹⁹ Savcıya yardımcı olarak Sierra Leoneli bir yardımcı savcı ve Sierra Leoneli personelden oluşan bir ekip görevlendirilmiştir.³²⁰

Statü’nün 2-4. maddesinde Mahkemenin insanlığa karşı suçlar, Cenevre Sözleşmeleri ile II. Ek Protokol’e ortak 3. maddenin ihlalleri, uluslararası insancıl hukukun diğer ciddi ihlalleri bakımından maddi yargı yetkisi olduğu ifade edilmektedir. Devam maddesi olan 5. maddede ise Sierra Leone hukukundaki bazı suçlar sayılmış ve Mahkemenin bu suçlar bakımından da maddi yargı yetkisine sahip olduğu ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere Sierra Leone Özel Mahkemesi gerek kuruluş biçimi, gerek bünyesinde çalışan yargı görevlileri gerekse dikkate alacağı hukuk kuralları bakımından hem ulusal hem de uluslararası unsurları barındırmaktadır. Bu yönüyle Sierra Leone Özel Mahkemesi hibrit mahkeme türüne ilişkin tipik bir örnek oluşturmaktadır. Salt olarak Mahkemenin incelenmesiyle dahi hibrit mahkemelerin muhtevasına yönelik olarak birçok bilgi edinilebilir.

317 BM Güvenlik Konseyi’nin ilgili kararı için bkz. <https://digitallibrary.un.org/record/420605> (E.T. 23/4/2025).

318 Shaw, a.g.e., s. 294.

319 Sierra Leone Özel Mahkemesi Statüsü, m. 15.

320 Sierra Leone Özel Mahkemesi Statüsü, m. 15/4.

Suriye iç savaşının ardından hibrit uluslararası ceza mahkemesinin kurulup kurulamayacağı ise tartışılması gereken bir durumdur. Suriye’de yaşanan son gelişmeler ışığında, Suriye’de yıllar sonra ilk defa tam anlamda egemen bir yönetimin inşa edilme aşamasında olduğu görülmektedir. Elbette, Suriye devletinin köklü bir devlet olması ve hukuk sisteminin oturmuş bir yapı arz ettiği düşüncesiyle, Suriye İç Savaşı esnasında işlenen savaş suçlarının, ulusal yargı yetkisi çerçevesinde cezalandırılması ileri sürülebilir. Bununla birlikte, konunun Suriye sınırlarını aşan ve tüm insanlığı sarsan suçlar boyutu düşünüldüğünde uluslararası nitelikte bir ceza yargısının rol alması gerekliliği de yadsınamaz niteliktedir. Yukarıda tarif edildiği üzere UCM bünyesinde bir yargılayanın söz konusu olması, koşullar gereğince zor görünmektedir. Bununla birlikte, hibrit bir mahkemenin kurulmasıyla birlikte yargılamalar efektif biçimde yürütülebilecektir. Ayrıca hibrit mahkemenin kurulması, yargılayanın daimi mahkemede tamamen uluslararası bir boyutta yürütülmesiyle Suriye devletinin yargılamalarda hiçbir rolünün olmadığı gibi bir algının oluşumuna da engel olabilecektir. Elbette bu doğrultuda, ulusal ve uluslararası unsurlar arasında hassas bir dengenin kurulması elzemdir. Hibrit mahkeme kurulmasının tercih edilmesi durumunda, bu hususun meşakkatli ve uzun sürebilecek bir süreci ifade ettiği de unutulmamalıdır.

4.2. Ulusal Ceza Sorumluluğu

Uluslararası Daimî Adalet Divanı’nın karara bağladığı Bozkurt-Lotus davasında, devletin yetkisinin iki ögeyi barındırdığı ifade edilmektedir: Düzenleme yetkisi ve uygulama yetkisi. Düzenleme yetkisi bakımından devletin bir sınırı bulunmamakta olup devlet dilediği konuyu dilediği gibi düzenlemek bakımından serbesttir.³²¹ Düzenleme yetkisinin sınırını ise uygulama yetkisi oluşturmaktadır. Buna göre, düzenleme konusunda genel yetkiye sahip olan devletin bu düzenlemelerinin uygulanması kural olarak devletin ülkesiyle sınırlıdır.³²² Cezalandırma yetkisi, devletin egemenlik faaliyetlerinin en tipik görünümülerinden birini arz etmektedir. Devlet bu yetkisi kapsamında, bu konudaki uygulama yetkisinin sınırlarını aşmayarak ceza kanunlarını ihlal eden kimseler hakkında yargılama ve cezalandırma faaliyetini tatbik etmektedir. Kişiler üzerinde devletin bu şekilde yargı ve cezalandırma yetkisini kullanması, ulusal yargı yetkisinin konusunu oluşturmaktadır. Yargılama ve cezalandırma faaliyetinin süjesi bireyler bakımından ise bu durum ulusal ceza sorumluluğu adını almaktadır. Bu bölümde, geçiş dönemi adaleti kavramı ortaya konacak, akabinde devletin yargılama yetkisine dair kabul gören ilkeler tanımlanacaktır. Bu ilkelerden evrensellik ilkesi üzerinde durularak farklı devletlerin evrensel yargı yetkisine ilişkin düzenlemeleri ve tutumları açıklanacaktır.

321 Aksar, a.g.e., s. 274.

322 Aksar, a.g.e., s. 274-275.

4.2.1. Ulusal Düzeyde Evrensel Yargılama Yetkisi Kapsamında Sorumluluk

Evrensel yargı yetkisi, günümüz uluslararası hukuk ve uluslararası ceza hukuku gelişmeleri ışığında dünyanın birçok devleti tarafından benimsenmiş ve özellikle tüm insanlığı sarsan, bünyesinde ağır nitelikte insan hakları ihlallerini barındıran suçlar bakımından kabul edilmiştir. Bu doğrultuda birçok devlet, dünyanın neresinde ve kime karşı işlenirse işlensin anılan nitelikte suçların vuku bulması halinde kendisini yargılama ve cezalandırma faaliyetleri bakımından yetkili görerek suçluların cezalandırılması yönünde düzenlemeler yapmışlardır. Devletlerin, aşağıda açıklanacağı üzere istisnai hallerde gündeme gelen bu evrensel yargılama yetkisini kullanması ulusal düzeyde yargılama yetkisinin tatbikinden ibarettir. Aşağıda, evrensel yargı yetkisinin açıklanması ve ortaya konmasından evvel geçiş dönemi adaleti kavramı inceleme altına alınacaktır. Akabinde 4.2.3 numaralı bölümde evrensel yargılama yetkisinin muhtevasıyla birlikte farklı devlet ve örgütlerin evrensel yargı yetkisine ilişkin düzenlemeleri tartışılacaktır.

4.2.2. Geçiş Dönemi Adaleti Uygulamaları

Devletlerin, iç savaş, diktatörlük yönetimi gibi çatışma ortamlarından barış ortamına geçişi süreci çetrefilli bir özellik arz etmektedir. Bu geçişin çetrefilli oluşu elbette, çatışma ortamında gerçekleşen insan hakları ihlalleriyle yüzleşilmesi, bu ihlalleri gerçekleştirenler hakkında soruşturma ve kovuşturma sürecinin yürütülmesi, çatışma ortamında ortaya çıkan zararların telafi edilmesi gibi unsurların çeşitli zorluklar arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Geçiş dönemi adaleti, bu çetrefilli hususun çözümlenmesi ihtiyacına karşılık olarak ortaya çıkan ve ağır hak ihlallerini telafi etme, hakikati ve toplumsal barışın yeniden tesis edilmesini sağlama amacını ihtiva eden bir müessesedir.³²³ Geçiş dönemi adaleti, aşağıda muhtevası detaylıca açıklanacak olan mekanizmalara sahip olup anılan amacına bu mekanizmalar aracılığıyla ulaşmayı hedeflemektedir.³²⁴ Geçiş dönemi adaleti ilk ortaya çıkış döneminde, baskıcı yönetimlerin yahut diktatörlüklerin gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerine ilişkin yargısal süreci ele almaktayken, sonraları kapsamı anılan durumların yanı sıra şiddetli silahlı çatışmalarda işlenen savaş suçları ve ağır insan hakları ihlallerini de ele alacak ölçüde genişlemiştir.³²⁵

323 İlyas Özcan, “Barışın Tesisi Aşamasında Geçiş Dönemi Adaleti ve Hakikat Komisyonları: Arjantin ve Şili Örneği”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yalova, 2022, s. 221-252.

324 Merve Yüce Usta, “İşid Terör Örgütünün Geçiş Dönemi Adaleti Çerçevesinde Kısa Tahlili”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: 9, Sayı: 2, İstanbul, 2024, s. 105-124.

325 Martina Fischer, “Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice”, *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, (ed.) B. Austin, M. Fischer, H. J. Giessmann, Barbara Budrich Publishers, Frankfurt, s. 406-430.

Geçiş dönemi adaletinin mekanizmalarının ortaya konmasından evvel geçiş dönemi adaletinin tanımının ortaya konması gerekliliği bulunmaktadır. Geçiş dönemi adaletine ilişkin yapılan tanımlardan biri, Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi tarafından yapılmış olup bu tanıma göre geçiş dönemi adaleti “Sistematik veya yaygın insan hakları ihlallerine bir yanıttır.”³²⁶ BM Genel Sekreterliği, konuya ilişkin daha detaylı bir tanım getirmiş bulunmaktadır. Buna göre, geçiş dönemi adaleti müessesesi, hesap verilebilirliğin ve uzlaşmanın sağlanması ile adalete hizmet edilmesi amaçlarıyla geçmiş geniş ölçekli ihlallerin mirasıyla yüzleşilmesi girişimlerine ilişkin tüm süreç ve mekanizmaları içermektedir.³²⁷ Bir başka tanıma göre ise geçiş dönemi adaleti, öncül baskıcı yönetimlerin yanlışlarına ilişkin hukuki çarelerle şekillendirilen, siyasi değişim dönemleriyle ilişkili bulunan adalet anlayışından ibarettir.³²⁸

Geçiş dönemi adaletinin ne surette gerçekleştirileceği konunun esaslı temelini teşkil etmektedir. Geçiş sürecinin büyük bir titizlikle yürütülmesi gerekmektedir zira geçiş ülkeleri büyük bir yük taşımaktadır: geçmişin yanlışları.³²⁹ İşte bu süreç, yukarıda anıldığı gibi geçiş dönemi adaletinin mekanizmalarıyla yürütülmektedir.³³⁰ Geçiş dönemi adaletinin dört temel unsuru olduğu ifade edilmektedir: Adalet, hakikat, onarım ve güvence.³³¹ Adalet unsuru, çatışma veya baskıcı yönetim ortamındaki insan hakları ihlalleri faillerinin yargılanması ve suçluların cezalandırılmasını; hakikat unsuru, anılan dönemde meydana gelen ihlallerin ortaya çıkarılmasını; onarım bileşeni, bu dönemde yaşanan ihlaller sonucu ortaya çıkan zararın tazmin edilmesini; güvence unsuru ise mevzubahis ihlallerin tekrar vuku bulmayacağını garanti altına alınmasını ifade etmektedir.³³²

Çatışma ortamlarındaki yaygın ve sistematik insan hakları ihlallerini telafi etmek ve barış ortamına giden yolu hazırlamak gayesiyle ortaya çıkan geçiş dönemi adaleti, toplumsal barışı ve hakikati inşa ederken birtakım yol ve yöntemler kullanmaktadır. Geçiş dönemi adaletinin mekanizmalarının açıklanmasından evvel, geçiş dönemi adaletinde izlenecek yol ve yöntemlerin hangi adalet anlayışı çerçevesinde izleneceği de önem arz etmektedir. Buna göre, iki tür adalet anlayışı ön plana çıkmaktadır: Cezalandırıcı Adalet ve Onarıcı Adalet Anlayışı. Cezalandırıcı adalet, adından da anlaşılacağı üzere suçluların cezalandırılmasını temel hedef belirleyen ve bu doğrultuda hareket eden klasik yargı mekanizmalarının bir

326 “What is Transitional Justice”, International Center for Transitional Justice, <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> (E.T. 20/03/2025).

327 Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, *The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General*, S/2004/616 sayılı BM Genel Sekreterliği Raporu, 2016 <https://www.unhcr.org/media/rule-law-and-transitional-justice-conflict-and-post-conflict-societies-report-secretary> (E.T. 20/03/2025).

328 Ruti G. Teitel, “Transitional Justice Genealogy”, *Harvard Human Rights Journal*, Sayı: 16, 2003, s. 69.

329 Zeynep Ardic, “Searching for Transitional Justice Mechanisms in the Kurdish Question in Turkey: addressing violations of social, economic and cultural rights”, Doktora Tezi, Sussex Üniversitesi, 2018, s. 17.

330 Usta, a.g.e., s. 105.

331 Yunus Emre Erdölen, “AİHM İçtihadı Uyarınca Demokrasiye Geçiş Dönemi Adaletinde Arındırma”, Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2024, s. 14.

332 Erdölen, Ag.m., s. 15.

bütününü ifade etmektedir.³³³ Onarıcı adalet ise cezalandırıcı adaletin radikal yönünün budanmasıyla toplumsal barışa giden yolda hareket eden hakikat komisyonlarının pratiğini ifade etmektedir.³³⁴ Geçiş döneminde hangi adalet anlayışının tercih edilmesi gerekliliği her çatışma ve coğrafyanın kendine has özelliklerine göre değerlendirilecek bir husustur. Fikrimizce, yalnızca cezalandırıcı adalete dayalı bir anlayış, hakikatin ortaya çıkartılması amacı doğrultusunda suçluların iş birliği yapma hevesini söndürme riski taşımaktayken; diğer yandan yalnızca onarıcı adalete ağırlık vermek mağdur yakınlarının adalet ihtiyacının tam olarak karşılanmamış gibi hissetmelerine neden olabilecektir. Bu nedenle her iki anlayışın da gözetilerek uygun bir biçimde olayın özelliklerine göre harmanlanması isabetli olacaktır.

Geçiş dönemi adaleti mekanizmaları genellikle dava, hakikat komisyonları, tazminat ve af olarak dört başlıkta mütalaa edilmektedir.³³⁵ Bunun yanı sıra yapısal reformlar,³³⁶ kamuoyundan özür³³⁷ gibi mekanizmaların da zikredildiği görülmektedir.

Dava mekanizması, geçiş dönemi adaletinde en köklü geçmişe sahip mekanizma olup çatışma veya baskıcı yönetim ortamında gerçekleşen ihlallerin faillerinin yargılanması ile cezai sorumluluklarının tesis edilmesini ifade etmektedir.³³⁸ Dava mekanizması, önceki politikaların reddedildiğini cezalandırma gibi radikal bir vasıtayla açıkça ortaya koymakta ve bundan sonraki süreçte bu fiiller bakımından caydırıcılığı sağlamaktadır.³³⁹ Dava mekanizmasının nasıl işletileceğine ilişkin olarak BM tarafından hazırlanan “Çatışma Sonrası Devletlerde Hukuk Araçları: Kovuşturma Girişimleri” raporunun önemli bir yol haritası çizdiğini ifade etmek gerekmektedir.³⁴⁰ Bu zamana kadar dava mekanizması kapsamında Nürnberg Mahkemesi, *ad hoc* mahkeme, UCM modeli ve hibrit mahkeme modeli olmak üzere dört farklı yöntemin benimsenerek uygulandığı görülmektedir.³⁴¹

Hakikat komisyonları, çatışma veya baskıcı yönetim döneminde meydana gelen insan hakları ihlallerinin araştırılması, ortaya çıkarılması ve belgelenecek raporlanması amacıyla geçiş sürecini yürüten hükûmet tarafından oluşturulan organlardır.³⁴² İnsanın doğası gereği sahip olduğu hakikati öğrenme dürtüsüne hizmet eden hakikat komisyonları, gerçeğin

333 Özcan, a.g.e., s. 224-225.

334 Özcan, a.g.e., s. 225.

335 Serdar Gülener, “Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* Cilt:8, Sayı: 32, 2012, s. 43-76.

336 Ardıç, a.g.e., s. 50.

337 Gizem Koç, “Kolombiya’da Barış İçin Özel Yargı: Geçiş Dönemi Adaleti Kapsamında Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2023, s. 57.

338 Gülener, a.g.e., s. 53.

339 Koç, a.g.e., s. 50.

340 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *Rule of Law Tools of Post Conflict States: Prosecution Initiatives*, New York ve Cenevre, 2006. İlgili raporun metnine ulaşmak için bkz. <https://digitallibrary.un.org/record/580041?v=pdf> (E.T. 21/3/2025).

341 Gülener, a.g.e., s. 55.

342 Teitel, s. 78.

ortaya çıkarılmasıyla mağdurların yaralarının sarılmasını hedeflemektedir.³⁴³ Bu yönüyle hakikat komisyonları, onarıcı adalet anlayışına hizmet eder bir pozisyonda bulunmaktadır.³⁴⁴ Kuşkusuz, hakikat komisyonları sorumluların cezalandırılmasını ve mağdurların zararlarının giderilmesini sağlamak bakımından da önemli bir yer tutmaktadır.³⁴⁵ Doğal olarak, hakikat bilinmeksizin cezalandırma ve tazmin etmenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Hakikat komisyonlarının son dönemde uygulama alanı bulduğu yerler arasında; Güney Afrika, Arjantin, Şili, El Salvador, Gana, Guatemala, Liberya, Fas, Panama, Peru, Filipinler, Sierra Leone, Güney Kore ve Doğu Timor'un bulunduğu belirtilmektedir.³⁴⁶ Bu örneklerden özellikle Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun sergilediği başarılı pratikler, hakikat komisyonlarının geçiş dönemi adaleti mekanizmaları içerisinde popülaritesinin artmasını sağlamıştır.

Tazminat, adından da anlaşıldığı üzere insan hakları ihlallerinin mağdurlarının zararlarının giderilmesi amacı taşıyan bir geçiş dönemi adaleti mekanizmasıdır. Tazminatın öneminin nakit ödemedenden çok daha fazlası olduğu, bir toplumun verilen zararları tanıma, bu zararlardan dolayı pişmanlık duyma ve bu zararları giderme yönünde sahip olduğu kararlılığın bir tezahürü olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁷ Bu doğrultuda tazminatta tarziye de mündemihtir.

Af ise geçiş dönemi adaletinin en çok kullanılan mekanizması olması itibarıyla önemli bir yere sahiptir.³⁴⁸ Af, "istisnai durumlarda kabul edilen ve temel fonksiyonu belirli kişi veya kişilere karşı belirli türdeki suçlara ilişkin kovuşturma olasılığı ile sonuçlarını, ortadan koşullu veya koşulsuz biçimde kaldırmak olan hukuki tedbir" olarak tanımlanmaktadır.³⁴⁹ BM ve diğer uluslararası örgüt ile aktörlerin af konusunda karşıt bir tutum sergilediği ifade edilmekle birlikte geçiş dönemlerinde, barış ile adalet arasındaki ikilemde barışın sağlanması adına af yolunun tercih edildiğine rastlanılmaktadır.³⁵⁰ Af mekanizması, hak ihlallerini gerçekleştiren kimselere af tanınmasıyla barışın ve uzlaşmanın sağlanamayacağı gerekçesiyle eleştirilere de konu olmaktadır.³⁵¹ Son olarak, affın en çok tercih edilen mekanizma olması itibarıyla, Dünyanın her yerinde geniş bir uygulama yelpazesine sahip olduğu görülmektedir.³⁵²

Suriye halkı, 1971 yılından beri Esed ailesinin diktatörlük yönetimi altında zulme maruz kalmaktaydı. Özellikle mezhepsel ve siyasi gerekçelerle rejim, kendi mezhep ve ideolojisiyle

343 Ardiç, a.g.e., s. 42.

344 Gülener, a.g.e., s. 57.

345 Özcan, a.g.e., s. 227.

346 Christina Binder, "Introduction to the Concept of Transitional Justice", *Transitional Justice - Experiences from Africa and the Western Balkans*, 2013, s. 9-29.

347 Dilek Kurban ve Mesut Yeğen, *Adaletin Kıyısında: "Zorunlu" Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler: 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 30.

348 Gülener, a.g.e., s. 52.

349 Mark Freeman, "Amnesties and DDR Programs" (International Center for Transitional Justice, 2010).

350 Ardiç, a.g.e., s. 54-55.

351 Koç, a.g.e., s. 47.

352 Gülener, a.g.e., s. 66.

uyum sağlamayan kişiler üzerinde büyük bir baskı kurmaktaydı. Bunun üzerine 2011 yılında Arap Baharı protestoları Suriye’yi de etkisi altına almış ve 13 yıldan uzun süren iç savaş esnasında Esed rejimi ve güçleri, tüm insanlığı etkisi altına alan ağır nitelikte suçlar işlemiştir. Nihayet muhalif güçler tarafından Esed rejimine son verilmiş ve yeni Suriye hükûmeti kurulmuştur. Suriye devleti, ağır insan hakları ihlallerini içeren diktatörlük yönetimi ve çatışma ortamını uzun süre boyunca deneyimleyen bir devlet olarak şu anda barış ortamına geçiş süreci içerisinde. Bu nedenle geçiş dönemi adaletinin ve mekanizmalarının Suriye devletinde uygulanması bakımından elverişli koşullar mevcuttur. Nitekim rejimin yıkılmasıyla beraber yıllardır Sednaya Hapishanesi’nde uygulanan işkence ve zulümlerin ortaya çıkması, tespiti ve yargılanması gereken birçok hakikatin bulunduğu gösterir niteliktedir. Bu nedenle Suriye devletinde barışın tesisine giden yolda hakikatin açığa çıkartılması ve suçluların cezalandırılması yönünde, geçiş dönemi adaletinin uygulanması mümkündür. Esed rejimi suçlarının ele alınması hem uluslararası hem de ulusal düzeyde “adli yargılamalar” ve “toplumsal iyileşme süreçleri”ni içeren geçiş dönemi adaleti yaklaşımlarını gerektirir. Bahsedilen mekanizmaların eş zamanlı ve birbirini tamamlayıcı şekilde işletilmesi, mağdurların haklarına kavuşmasını, toplumsal güvenin yeniden inşasını ve benzer ihlallerin tekrarını engellenmesini sağlayacaktır.

4.2.3. Diğer Ülke Mahkemeleri Önünde Ceza Yargılaması

Yetki, bir devletin gerçek kişiler, eşyalar ve olaylar üzerinde uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde düzenleme yapma veya bunları etkileme gücünü ifade eden bir kavramdır. Bu kavram; uluslararası hukukun temel ilkeleri arasında yer alan devlet egemenliği, devletlerin eşitliği ve devletlerin iç işlerine müdahalede bulunulmaması prensipleriyle doğrudan ilintilidir. Yetki, mevcut hukuki ilişkiler üzerinde değişiklik yapma veya bu ilişkileri sona erdirmeye amacıyla güç kullanma biçimi olarak tanımlanmakta olup bu yönüyle devlet egemenliğinin asli unsurlarından birini oluşturur.³⁵³ Devletin yetki kullanımı; yasama, yürütme ve yargı organlarının faaliyetleri aracılığıyla somutlaşır. Her durumda, yetkili devlet organları, ilgili hukuk düzeni tarafından tanınan ve belirlenmiş olan kamu otoriteleri, kendilerine tevdi edilen görev ve fonksiyonları yerine getirerek toplumsal yaşam üzerinde çeşitli biçimlerde etkiye bulunmaktadır.³⁵⁴ Bu çalışmada, öncelikle yetki kavramı ve devletin yargı yetkisine ilişkin ilkeler ortaya konacak, bu ilkelerden evrensellik ilkesi üzerinde durulacaktır. Evrensellik ilkesi, ayrıca çalışma konusu bakımından önem arz eden ülkeler yönünden incelenecektir.

Devlet egemenliğinin gereği olarak ülkesi dâhilinde kamu düzenini sağlamak üzere kişiler ve mallar ile alakalı cezai ve hukuki düzenlemeler yapma ve uygulama hususunda münhasır

353 Shaw, a.g.c., s. 461

354 Shaw, a.g.c., s. 461.

hak sahibidir.³⁵⁵ Bu bağlamda devlet oluşturduğu hukuki düzenlemelerin uygulanmasında serbestçe belirleme yetkisine sahiptir. Bu husus, devletin ulusal yargı yetkisinin temelini teşkil eder.

Bu kapsamda, bir devletin yargı yetkisi temel olarak kendi topraklarıyla sınırlı olmakla birlikte, uluslararası hukukta aksi yönde bağlayıcı bir norm bulunmadığı sürece, devletler, ceza yargı yetkisini belirli koşullar altında sınırlarının ötesine taşıma konusunda takdir yetkisine sahiptir. Ceza normlarının hangi kişiler, yerler veya olaylar üzerinde uygulanacağına ilişkin karar alma yetkisi, devletin egemenlik yetkisinin bir tezahürüdür.

Ancak ceza hukukunun uygulanmasında esas alınan kamu yararı ilkesi uyarınca, devletlerin egemenlik sahası dışında işlenen fiillere ilişkin olarak kendi ceza yasalarını uygulamaları çoğu durumda pratik ve ekonomik açıdan rasyonel değildir. Bu tür uygulamalar, sınırlı yarar sağlamakla birlikte, ciddi yargılama güçlükleri, maddi külfetler ve uluslararası ilişkilerde gerilim yaratma potansiyeli taşır.³⁵⁶ Bu nedenledir ki devletler, ceza normlarının uygulama alanını belirli esaslara bağlı olarak sınırlandırma yoluna gitmişlerdir.

Ceza kanunlarının uygulama alanına dair bu sınırlamalar, doktrinde beş temel ilke çerçevesinde değerlendirilmektedir: mülkilik ilkesi, vatandaşlık ilkesi, pasif vatandaşlık, koruma ilkesi ve evrensellik ilkesi.

Mülkilik (Ülkesellik) İlkesi: Ülkesel esasa göre yetki kullanımı, bir devletin kendi ülkesinde egemenliğini kullanmasının bir yönüdür ve devletin sahip olduğu hukuki yetkilerin uygulanmasının vazgeçilmez temelini teşkil eder.³⁵⁷ Devletin egemenlik emarelerinden en temel öğelerinden bir tanesi cezai yargılama yetkisidir. Uluslararası ceza hukukunda, devletlerin cezai yargılama yetkisi genellikle egemenlik ilkesine dayanır ve suçun işlendiği yer devleti bu yetkiyi kullanır. İşte devletin ülkesi üzerindeki olaylar bakımından yetki kullanması, ülkesellik ilkesine dayanmaktadır. Ancak bazı istisnai durumlarda, suçun işlendiği yerin dışında kalan devletler de yargılama yetkisini kullanabilmektedir. Özellikle ağır suçlar bakımından (örneğin; savaş suçları, insanlığa karşı suçlar veya terör eylemleri gibi), ilgili devletlerin menfaatlerinin ihlali söz konusu olduğunda bu devletler yargı yetkisi talep edebilir. Bu tür durumlarda, suçun etkilerinin başka devletlerde hissedilmesi veya failerin başka bir devlette bulunması gerekçe olarak gösterilebilir. Uygulamada, devletler arası yargı yetkisi çatışmalarında uluslararası hukuk kuralları ve mahkeme kararları yol gösterici olmaktadır. Bu bağlamda devletlerin ceza hukuku yetkisini kullanırken hem kendi egemenlik alanlarını hem de uluslararası düzenlemeleri dikkate almaları gerekmektedir.³⁵⁸

Vatandaşlık İlkesi: Vatandaşlık ilkesi uyarınca, failin veya mağdurun vatandaşlığına dayanarak ceza normlarının uygulanması öngörülür. Bu ilke, vatandaşın hangi ülkede

355 Aksar, Yusuf, *Uluslararası Hukuk*. 1. Cilt. Ankara: Seçkin Yayınevi, 5. Basım, 2019, s. 275.

356 Bassiouni, M. Cherif 2008, *International Criminal Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s. 121–123.

357 Shaw, a.g.e., s. 466.

358 Aksar, a.g.e., s. 277–278.

bulunduğuna bakılmaksızın devletin cezai yetkisini uygulanabilirliğini ifade eder.³⁵⁹ Devlet, vatandaşının suç oluşturan eylemini cezalandırmak için kişinin fiili gerçekleştirdiği ülkede bulunmasını beklemeksizin yargı yetkisini kullanabilir. Uygulamada özellikle ağır suçlar, vatana ihanet, insanlığa karşı suçlar gibi durumlarda sıklıkla uygulama alanı bulur. Bu ilke, Anglo-Sakson sisteminde sınırlı biçimde uygulanırken; Kıta Avrupası hukuk sistemlerinde daha yaygın olarak kabul görmektedir. Vatandaşlık ilkesi, uluslararası ceza hukuku bakımından devletlerin cezai egemenlik yetkilerini genişletmeleri açısından önemlidir.³⁶⁰

Pasif Vatandaşlık İlkesi: Pasif vatandaşlık ilkesi, ulusal ceza hukukunda mağdura göre şahsılık ilkesi olarak yer almakta olup suçun mağdurunun vatandaşı olduğu devletin yargı yetkisini esas alır. Bu ilke, suçun nerede ve kim tarafından işlendiğine bakılmaksızın mağdurun vatandaşlığı üzerinden devletin yargılama yetkisini kullanmasına imkân tanımaktadır. Uluslararası hukukta diplomatik koruma hakkıyla ilişkilendirilen bu yaklaşım, özellikle terörle mücadele ve yurt dışında bulunan vatandaşlara yönelik işlenen suçlarda önem kazanmıştır. 1980’li yıllardan itibaren devletler, vatandaşlarını hedef alan terör eylemlerine karşı yurt dışında yargı yetkilerini kullanmaya başlamış, bu doğrultuda yasal düzenlemeler yapmışlardır. İsrail’in Mavi Marmara müdahalesi sonrasında Türkiye’nin başlattığı yargı süreci, bu ilkenin uygulanmasına dair somut bir örnek teşkil etmektedir.³⁶¹

Koruma İlkesi: Koruma ilkesi, devletin temel menfaatlerine yönelik saldırılar karşısında ceza yargı yetkisinin sınır ötesi biçimde kullanılmasına imkân tanır. Bu ilke kapsamında devletin çıkarları geniş yorumlanabileceğinden, kötüye kullanım riski de bulunmaktadır. Uygulamada genellikle vatana ihanet, sahte para basımı, casusluk gibi devlete karşı işlenen suçlar bu kapsama girmektedir. Uluslararası alanda en bilinen örnek, uluslararası hukuka uygunluğu tartışma konusu olmakla birlikte; İsrail’in Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann’ı Arjantin’den kaçırarak yargılamasıdır. Koruma ilkesi, zaman içerisinde ekonomik çıkarların korunması amacıyla da genişletilmiş ve özellikle Anglo-Sakson sistemlerde yaygın bir hâle gelmiştir. Bu durum, devletlerin uluslararası düzeyde yetki çatışmasına yol açabilecek geniş yorumlu uygulamaları da beraberinde getirmiştir.³⁶²

Evrensellik İlkesi: Çalışma konusu bakımından önem arz eden evrensel yargı yetkisi, devletlerin egemenlik sınırları dışında işlenen ve uluslararası toplumun tamamını ilgilendiren suçlar bakımından yargı yetkisi kullanmalarına olanak tanıyan bir müessesedir. Bu bağlamda uluslararası toplumun ortak menfaatlerini ihlal eden; soykırım, işkence, insan ticareti gibi suçlar bakımından her devletin yargı yetkisi kullanabilmesini kabul eder.³⁶³ Bu ilke, özellikle

360 Shaw, a.g.e., s. 471.

360 Aksar, s. 278-279.

361 Aksar, s. 283-284.

362 Aksar, s. 279-280.

363 Shaw, s. 477.

ağır ihlallerin cezalandırılmasında 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ile somutlaşmıştır. UCM'nin kuruluş süreci de bu gelişmenin bir sonucudur. Nuremberg ve Tokyo Mahkemeleri, insanlığa karşı suçlar gibi ağır uluslararası suçların bireysel sorumluluk temelinde yargılanmasında öncül rol oynamıştır. İsrail'in Eichmann davası ve Belçika'nın Kongo davası gibi örnekler, evrensel yargı yetkisinin ulusal mahkemeler eliyle uygulanmasının önünü açmıştır. Özellikle Eichmann kararında Kudüs Mahkemesi, insanlığa karşı suçların evrensel hukuk normlarına aykırılığı gerekçesiyle İsrail'in yargılama yetkisini kabul etmiştir. Tüm bu gelişmeler, devletlerin uluslararası ceza hukuku düzenlemeleriyle ulusal hukuklarını uyumlaştırma çabasını hızlandırmıştır. Özellikle UCM'nin kuruluşuyla birlikte, devlet başkanları ve hükûmet yetkililerinin yargıdan bağımsızlık durumlarının zayıfladığı aşikârdır. Artık devlet başkanı, bakan ya da üst düzey bir yetkili olmak, uluslararası suçlar bakımından yargılamaya engel teşkil etmemektedir. Bu dönüşüm, uluslararası hukukun birey merkezli yapıya evrilmesinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.³⁶⁴

Bu ilkeler, ceza hukukunun uluslararası boyut kazanmasını sağlayarak hem devletler arası iş birliğini güçlendirmekte hem de suçun faillerine karşı etkili mücadele olanağı sunmaktadır.

Çalışma konusu bakımından, evrensellik ilkesini önem arz eden birtakım ülke veya topluluklar bakımından incelemek gerekmektedir. Aşağıda evrensellik ilkesi; ABD, Çin, Rusya, Avrupa Konseyi ve Türkiye bakımından incelemeye tabi tutulacaktır.

ABD: Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan tek kutuplu güç dengesi içerisinde ABD, Avrupa Birliği'nin siyasi, ekonomik ve askerî kapasitesini artırma çabalarına rağmen, küresel liderlik rolünü büyük ölçüde sürdürmektedir. ABD'nin bu konumu, uluslararası hukuka ilişkin tutumlarına da yansımaktadır. Özellikle evrensel yargı yetkisi konusunda tarihsel olarak sergilediği çekingen ve hatta karşıt duruş dikkat çekicidir.³⁶⁵

1948 yılında Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin hazırlık sürecinde, evrensel yargı yetkisi prensibinin sözleşmeye dâhil edilmesi yönündeki önerilere ABD tarafından sert şekilde karşı çıkmıştır. ABD delegasyonu bu yetkiyi "uluslararası hukukun en tehlikeli ve kabul edilemez prensiplerinden biri" olarak nitelendirmiştir.³⁶⁶

Bu yaklaşım, 1998 yılında kabul edilen Roma Statüsü sürecinde de devam etmiştir. UCM'nin kurulmasına dair Tüzük, 120 devletin katılımıyla kabul edilmiş olsa da ABD, bu metne karşı oy veren 7 devletten biri olmuş ve müzakereler sırasında aktif bir muhalefet yürütmüştür.

364 Aksar, a.g.e., s. 282-283.; Burak Kaya, "Uluslararası Ceza Hukuku'nda Evrensellik İlkesi", *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi* Cilt:2, Sayı: 1, 2020, s. 46-60.

365 S. Sinan Kocaoğlu, "Evrensel Yetki", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 60, 2005, s. 12.

366 William A. Schabas, *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, 2. Baskı, Cambridge University Press, 2009.

ABD'nin bu tutumu, uluslararası ceza yargılamalarının kendi askerî ve sivil yetkililerine yönelmesi ihtimaline duyulan endişeye dayanmaktadır. Özellikle barış gücü operasyonları ve uluslararası müdahalelerde görev yapan personelin olası yargılamalara maruz kalma riski, ABD'yi bu tür mekanizmalara karşı temkinli kılmıştır.³⁶⁷

Bununla birlikte, ABD'nin bu geleneksel pozisyonunda son yıllarda belirli ölçüde esneme gözlemlenmektedir. 2000'li yılların başından itibaren; özellikle insan ticareti, terörizm ve işkence gibi uluslararası suçlarda sınırlı da olsa evrensel yargı yetkisine başvurduğu vakalar ortaya çıkmıştır. Örneğin, *Torture Victim Protection Act* (1991) ve *Alien Tort Claims Act* (ATCA) gibi düzenlemeler yoluyla, yabancı uyrukluların ABD mahkemelerinde belirli ağır ihlaller nedeniyle dava açmalarının önü açılmıştır.³⁶⁸

Bu gelişmeler, ABD'nin evrensel yargı yetkisine karşı önceki mutlak ret pozisyonunu bir ölçüde revize ettiğini ve uluslararası ceza adaletine seçici biçimde entegre olmaya başladığını göstermektedir.

Çin: Çin Halk Cumhuriyeti'nde evrensel yargı yetkisine ilişkin düzenlemeler, doğrudan Çin Ceza Kanunu'nda (《中华人民共和国刑法》, 1997)³⁶⁹ yer almakta ve bu yetki yalnızca belirli durumlarla sınırlı olarak tanınmaktadır. Bu düzenlemeler, Kanun'un 6, 7, 8 ve 9. maddelerinde yer almaktadır. Ceza Kanununun 6. maddesine göre, Çin Halk Cumhuriyeti topraklarında işlenen suçlarda Çin Halk Cumhuriyeti yargılama ve cezalandırma yetkisine sahiptir. Kanunun 7. maddesi ise Çin Halk Cumhuriyeti toprakları ve karasuları dışında, bu Kanun'da belirtilen bir suçu işleyen Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşına uygulanır. Kanun'un 8. maddesine göre, Çin dışında yabancı bir kişi tarafından Çin vatandaşına karşı veya Çin'in menfaatlerine zarar verecek şekilde işlenen suçlar, eğer Çin yasaları uyarınca ağır suç teşkil ediyorsa ve fail başka bir ülkede yargılanmamışsa, Çin mahkemeleri bu kişileri yargılayabilir. Bu hüküm, evrensel yargı yetkisine açıkça atıf yapmasa da pratikte koruma ilkesi ve sınırlı biçimde evrensel yetki kapsamında yorumlanabilir. Madde 9 ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin akdettiği veya katıldığı uluslararası antlaşmalarda öngörülen ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu antlaşmalarda öngörülen yükümlülükler kapsamında, cezai yargı yetkisini kullandığı suçlara uygulanır. Bu madde kapsamında evrensel yargı yetkisine yer verilmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde yer alan suçlar bakımından devletin suç nerede işlenirse işlensin yargı yetkisinin doğduğu ifade edilmektedir. Madde metninde, hangi suçlar bakımından evrensel yargı yetkisinin uygulanacağını yerine Çin Halk Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde yer alan suçlar bakımından

367 Jack L. Goldsmith, "The Self-Defeating International Criminal Court", *The University of Chicago Law Review*, Cilt: 70, Sayı: 1, 2003, 89–104.

368 Benjamin Stephens, "The Amoral of Profit: Transnational Corporations and Human Rights." *Berkeley Journal of International Law*, Cilt: 20, Sayı:1, 2002, s. 45–90.

369 14/3/1997 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Ceza Kanunu (《中华人民共和国刑法》).

yargı yetkisinin uygulanacağını ifade edilmesinin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Nitekim Çin'in taraf olduğu BM İşkenceye Karşı Sözleşme (1984)³⁷⁰ gibi bazı uluslararası sözleşmeler evrensel yargı ilkesine dayalı yükümlülükler içermektedir ve bu yükümlülükler, iç hukukun uygulanması sürecinde teorik bir zemin oluşturmaktadır.

Belirtilmelidir ki Çin, Roma Statüsü'ne taraf değildir ve UCM ile iş birliği içinde değildir; bu da evrensel ceza adaleti anlayışına temkinli yaklaştığını göstermektedir. Nitekim akademik literatürde de Çin'in egemenlik ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldığı, evrensel yargı yetkisini ancak ulusal güvenlik veya politik çıkarlarla örtüştüğünde uygulamaya yanaştığı vurgulanmaktadır. Nihayet Çin'de evrensel yargı yetkisi normatif olarak tanınmakla birlikte hem hukuki altyapı hem de siyasal irade bakımından oldukça sınırlı ve pragmatik bir çerçevede uygulandığı ifade edilmektedir.³⁷¹

Rusya: Rusya Federasyonu'nda evrensel yargı yetkisi, anayasal düzenlemeler ve taraf olunan uluslararası sözleşmeler aracılığıyla kendine teorik bir zemin bulsa da uygulamada bu yetkinin oldukça sınırlı biçimde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Rusya Anayasası'nın 15. maddesinin 4. fıkrası, genel kabul görmüş uluslararası hukuk ilkeleri ile antlaşmaların iç hukuk üzerinde üstünlüğünü kabul etmekte ve bu suretle uluslararası ceza hukukuna ilişkin yükümlülüklerin doğrudan iç hukuka yansımaları mümkün kılmaktadır (Constitution of the Russian Federation, Article 15(4)).³⁷²

Rusya'da ceza mahkemelerinin evrensel yargı yetkisine ilişkin düzenlemeleri esas olarak Rusya Federasyonu Ceza Kanunu (Уголовный кодекс Российской Федерации, 1996)³⁷³ ve Ceza Muhakemesi Kanunu (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2001)³⁷⁴ çerçevesinde şekillenmektedir. Her iki metin, cezai yargılama yetkisini ağırlıklı olarak teritoryal ve kişisel ilkelere dayandırmakla birlikte, uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükler yoluyla, sınırlı düzeyde evrensel yargı yetkisine yönelik uygulama imkânı sunmaktadır.

Rusya Federasyonu Ceza Kanunu'nun 11. maddesi Rusya Federasyonu topraklarında suç işleyen herhangi bir kişinin, bu Kanun uyarınca cezai sorumluluğa tabi tutulacağını düzenlerken 12. maddesi, yabancı bir ülkede yabancı uyruklularca işlenen suçların yargılanabilmesi için suçun uluslararası anlaşmalarla öngörülmüş olması şartını aramaktadır (УК РФ, madde -11 12). Bu hüküm; işkence, soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar gibi uluslararası

370 BM İşkenceye ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme.

371 Donald C. Clarke, "The Chinese Legal System and the Globalization of Law", In *Globalization and the Future of the Law*, (ed.) David B. Wilkins, Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 263–289.

372 12/12/1993 tarihli Rusya Federasyonu Anayasası (Constitution of the Russian Federation), m. 15(4) <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm> (E.T. 23/4/2025).

373 13/6/1966 tarihli Rusya Federasyonu Ceza Kanunu (Criminal Code of the Russian Federation/Уголовный кодекс Российской Федерации). No. 63-ФЗ.

374 18/12/2001 tarihli Rusya Federasyonu Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (Criminal Procedure Code of the Russian Federation/Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации), No. 174-ФЗ.

hukukça tanınan evrensel suçlar bakımından teorik bir dayanak oluşturmakta ancak bu yetkinin kullanılabilmesi için uluslararası anlaşmanın varlığı gerekmektedir. Ancak Kanun'un 34. bölümünde, 360-353. maddeler arasında "Soykırım" (m. 357), "Yasaklanmış Savaş Araç ve Yöntemlerinin Kullanımı (m. 356)" vb. evrensel nitelikli birtakım suçlara yer verilmiştir. Bu iki maddede yer alan suç tanımlarında, suçun işlendiği yere dair bir sınırlama yapılmaksızın yargı yetkisinin evrensel olarak genişletildiği görülmektedir.

Nitekim Rusya Federasyonu'nun taraf olduğu BM İşkenceye Karşı Sözleşme (1984) gibi bazı sözleşmeler, sözleşmeciler devletlere evrensel yargı yetkisi öngörmekte ve taraflardan yargılama yükümlülüğü talep etmektedir. Buna karşın, doktrinde vurgulandığı üzere Rusya'nın bu yetkiyi fiilen kullanma konusunda son derece temkinli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Doktrinde, Rusya'nın yargı yetkisini genişletme konusunda uluslararası normları yalnızca siyasi çıkarlarıyla uyumlu olduğu ölçüde kabul ettiği ileri sürülmektedir.³⁷⁵ Ayrıca, Roma Statüsü'nün 2000 yılında imzalanıp, 2016 yılında imzasının geri çekilmesi de Rusya'nın evrensel ceza adaletine mesafeli duruşunu pekiştirmektedir. Bu çerçevede, Rusya'da evrensel yargı yetkisi hem normatif hem de pratik düzeyde oldukça sınırlı kalmakta, mevcut düzenlemeler ise daha çok sembolik ve uluslararası taahhütlerle sınırlı bir içeriğe sahip olmaktadır.

Avrupa Konseyi: Avrupa Konseyi, insanlığa karşı suçlar bağlamında sadece bir insan hakları koruma örgütü değil, aynı zamanda evrensel yargı yetkisini teşvik eden ve normatif altyapısını geliştiren önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır.³⁷⁶

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), bu çerçevede özellikle yaşam hakkı (madde 2) ve işkence yasağı (madde 3) gibi normların sistematik ihlallerine karşı etkili iç hukuk yollarının işletilmesi gerekliliğini önemle vurgulamaktadır.³⁷⁷

Evrensel yargı yetkisi ilkesi uyarınca, insanlığa karşı suçların herhangi bir devletin mahkemesinde yargılanabilmesi mümkündür. Bu, suçların belirli bir devlet sınırına hapsedilemeyecek derecede ağır ve tüm insanlığı ilgilendiren mahiyette görülmesi ile ilişkilidir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 30 Nisan 2002 tarihinde kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin olarak üye devletlere yönelik bir tavsiye kararı benimsemiştir. Bu kararda, özellikle çatışma ve çatışma sonrası dönemlerde kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine dair özel önlemlere yer verilmiştir. Kararın 69. paragrafında üye devletlerin; tecavüz, cinsel kölelik, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma ve benzeri ağırlıktaki diğer cinsel şiddet türlerini, insan haklarının ciddi ihlali olarak tanımlamaları ve bu eylemleri,

375 Marko Milanovic, "From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties." *Human Rights Law Review*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2008, s. 411-448.

376 Cassese, s. 287.

377 AİHM, *Kaya/ Türkiye*, B. No. 22729/93, 19/2/1998.

silahlı çatışmalar sırasında işlendiğinde savaş suçu; daha geniş bir saldırının parçası olarak işlendiğinde ise insanlığa karşı suç kapsamında cezalandırmaları gerektiği ifade edilmiştir³⁷⁸

Bu bağlamda evrensel yargı yetkisi uygulamaları, birçok Avrupa ülkesi tarafından da benimsenmiş durumdadır. Almanya ve Fransa başta olmak üzere bazı Avrupa devletleri, insanlığa karşı suçlara ilişkin kovuşturmaları, failin veya mağdurun vatandaşı olmaması hâlinde bile gerçekleştirebilmektedir. Bu durum, Avrupa Konseyi'nin genel hukukî yönelimiyle tutarlılık arz etmekte ve AİHM'nin pozitif yükümlülükler doktriniyle de örtüşmektedir.

Her ne kadar Avrupa Konseyi'nin doğrudan bir yargı yetkisi bulunmasa da evrensel yargı yetkisini teşvik eden söylem ve normları, taraf devletlerin iç hukuklarına yön verici niteliktedir. Konsey'in insan haklarını koruma işlevi, ceza adaleti mekanizmalarıyla doğrudan kesişmese de insanlığa karşı suçlara karşı gösterdiği duyarlılık ve bu suçlara karşı cezai yaptırımların uygulanmasını destekleyen politikaları ile evrensel yargı yetkisinin yaygınlaştırılmasına katkı sağlamaktadır.

Türkiye: Evrensellik ilkesi; Türk ceza hukukunda ilk olarak 765 sayılı mülga Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 4. maddesinde düzenlenmiş, günümüzde ise 5237 sayılı TCK'nin 13. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bu madde kapsamında, belirli ağır suçların kim tarafından ve nerede işlendiğine bakılmaksızın Türkiye'de yargılanabilmesi mümkündür. Suçun faili ya da mağdurunun vatandaşlık bağına gerek duyulmaksızın Türkiye, evrensel yargı yetkisini kullanabilmektedir.³⁷⁹ Madde kapsamındaki suçlar arasında; işkence, soykırım ve insanlığa karşı suçların yanı sıra, devletin egemenliği ve saygınlığını hedef alan fiiller de yer alır. Öğretide, 13. maddenin 1. fıkrasının b bendinin ise evrensellik ilkesi kapsamında değil, devleti koruma ilkesi doğrultusunda düzenlendiği yönünde değerlendirilmektedir.³⁸⁰

13. maddenin 2. fıkrası, bazı suçlar için Türkiye'de yargılama yapılabilmesini Adalet Bakanı'nın talebine bağlamaktadır. Bu hüküm, uluslararası hukukla uyumlu bir biçimde yargı yetkisinin kullanılmasında siyasi bir denge mekanizması işlevi görmektedir. Aynı zamanda bu düzenleme, devletin dış ilişkilerde karşılaşılabileceği olası diplomatik sorunların önüne geçmek amacıyla yargılama sürecine kontrollü bir müdahale amacı taşımaktadır. Maddenin 3. fıkrası ise faile başka bir devlette aynı suçtan dolayı beraat veya mahkûmiyet kararı verilmiş olsa bile, Türkiye'nin aynı fiil için yeniden yargılama yapabileceğini belirtmektedir. Bu hüküm, evrensel yargı yetkisinin etkin kullanılabilmesi açısından oldukça kritiktir. Çünkü bazı devletlerdeki yargılamalar göstermelik olabileceğinden, adaletin sağlanması

378 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Üye Devletlerde Kadınların Şiddete Karşı Korunmasına İlişkin 5 (2002) Sayılı Tavsiye Kararı, Rec(2002)5, 30/4/2002, para. 69.

379 M. Emin Artuk ve Ahmet Gökçen, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 13. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 1110-1111.

380 Artuk ve Gökçen, a.g.e., s. 1107.

amacıyla ikinci bir yargılama gerekebilir.³⁸¹ Uluslararası hukukta “*ne bis in idem*” yani “aynı suçtan iki kez yargılanmama” ilkesi genel bir kuraldır. Ancak bu ilke, ciddi insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda Kanunumuz uyarınca esnetilebilmektedir. Türkiye’nin bu doğrultudaki düzenlemesi de uluslararası hukuktaki gelişmelerle paralellik göstermektedir. Evrensellik ilkesinin etkin uygulanması, insan hakları ve uluslararası ceza hukuku açısından önemli bir güvence mekanizmasıdır. Türkiye’nin mevzuatında bu ilkenin yer alması, küresel ölçekte suçla mücadele ve insan haklarının korunması bakımından olumlu bir adımdır. Belirtmek gerekir ki, TCK’de uluslararası nitelikli suçlar Roma Statüsü’yle de büyük ölçüde uyum içerisindedir. Türkiye Roma Statüsü’ne taraf olmamakla birlikte uluslararası ceza hukukunda yaşanan gelişmeleri ıskalamamış ve iç hukukunda bu gelişmelere uygun düzenlemeleri gerçekleştirmiştir.

Evrensel yargı yetkisi, devletler tarafından genellikle benimsenmiş bir yetki olup uluslararası nitelikteki suçların devletlerin ülkesinde işlenmesi bile cezalandırılabilirliğinin önünü açan düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Suriye’de iç savaş esnasında Esed rejimi tarafından birçok katliam, yasaklı silah kullanımı, işkence gibi tüm insanlığı sarsan ağır nitelikte suçlar işlenmiştir. Bu suçların işlenmesi dolayısıyla, suç faillerinin yukarıda anılan ve bu suçların evrensel yargı yetkisine dâhil edildiği devletlerde yargılanması, tutuklanması ve cezalandırılması mümkündür. Bu kişilerin, yargılamayı gerçekleştiren devletin ülkesinde veya vatandaşlarına karşı bu suçu işleyip işlememesinin bir önemi yoktur. Bu nedenle örneğin, Rusya’da bulunan Beşşar Esed’in Rusya Federasyonu ceza kanununda tanımlanan evrensel yargı yetkisine tabi suçlar bakımından yargılanması, tutuklanması ve cezalandırılması mümkündür. Ancak uzun yıllar Esed hükûmetinin destekçisi konumunda bulunan Rusya’nın bu konuda adım atması pek mümkün görünmemektedir.

381 Artuk ve Gökçen, a.g.e., s. 1112.

Orta Doğu'nun en acımasız ve en çok insan hakları ihlallerini gerçekleştiren rejimlerinden birinin tesis edildiği Suriye'de, 2011-2024 arasındaki süreçte yaşananlar, Esed yönetiminin iktidarı ayakta tutmak adına başvurduğu baskı ve katliam yöntemlerini açık bir şekilde göstermektedir. Hafız Esed'in Baas ideolojisi ve Nusayrilik Mezhebi temelli bir güvenlik anlayışıyla güçlendirdiği rejimi, yıllar boyunca muhalefeti baskılamak ve yok etmek için her türlü insan hakları ve insancıl hukuk ihlalinin gerçekleştirmişti. Bir diktatörün şahsında ve dar çevresinde tecessüm eden rejimin güvenliği ve çıkarlarını her şeyin önünde gören bu yaklaşım, yüz binlerce masum insanın katledildiği ve milyonlarcasının göç etmek zorunda kaldığı bir süreci doğurmuştur. Arap dünyasındaki halk ayaklanmalarından ilham ve cesaret alan Suriyelilerin ülkelerinde daha özgür yaşayabilme arzusuyla demokrasi, şeffaflık ve hukuka saygı taleplerine rejim unsurlarının verdiği orantısız cevap iç savaşın kapısını aralamış ve ülkede telafisi zor ve büyük acıların yaşanmasına sebep olmuştur.

2011'den itibaren dış destek yoluyla ayakta kalmaya çalışan Beşşar Esed, rejimin geleneksel kodlarından tevarüs eden alışkanlıklar doğrultusunda kendi vatandaşına yönelik en ağır zulümleri uygulamıştır. Sivil altyapının tam manasıyla tahrip edildiği bu süreçte rejim tarafından muhaliflerin yaşadığı yerleşim bölgelerini yok etmek için çok sayıda yasaklı silah kullanılmıştır. Uluslararası toplum tarafından "kırmızı çizgi" ilan edilmesine rağmen Esed ordusu, Suriyeli muhalifleri cezalandırmak maksadıyla kimyasal silaha başvurmuş, varil ve misket bombalarını da çok defa kullanmıştır. Bu süreçte rejim eliyle zorla kaybetmeler en fazla kullanılan yöntemlerden biri olduğu gibi keyfi tutuklamalar ve yargısız infazlarla çok sayıda masum insanın zarar görmesine ve hatta katledilmesine neden olunmuştur. Milyonlarca insanın göçe mecbur bırakıldığı bu süreçte, ülkenin demografik kodlarıyla oynanmıştır. İran, Irak, Pakistan gibi ülkelere getirilen Şii ailelere verilen vatandaşlık yoluyla, Suriye'deki nüfus dengesi hukuka aykırı bir şekilde değiştirilmeye çalışılmış; müsadere ya da hileli satışlar aracılığıyla da göç etmek zorunda kalan Suriyelilerin mallarına el konularak mülkiyet hakları yok sayılmıştır. Rejim tarafından çıkarılan 2018 tarihli ve 10 sayılı İmar Yasası ile vatandaşların mallarına el konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Yasa'da öngörülen başvuru sürecinin mülk sahipleri açısından uygulanmasındaki güçlük, sivillerin mülkiyet haklarının ihlal edilmesine neden olmuştur.

Rejimin iç savaş boyunca vatandaşları ve altyapıyı hedef almasının yanı sıra katliamların ve ihlallerin duyurulması için gayret gösteren medya mensuplarına yönelik ihlaller de gerçekleştirilmiştir. Bilgiyi manipüle etmeye çalışan rejim,

Suriye'deki gerçek durumun dünyaya aktarılmasını engellemek için birçok yolu denemiş, gazetecileri doğrudan hedef almış ve ayrıca dezenformasyona sıklıkla başvurarak Suriye'deki krize dair algıları değiştirmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında ülke içinde muhaliflere daha fazla zarar verebilmek ve direnci kırabilmek için rejimin güvenlik güçleri sağlık kurumları ve mensuplarını hedef almaktan da geri durmamıştır. Bu bağlamda sürecin mağdurları ve birincil derece tanıklarının aktardıkları, rejim ordusu ve istihbaratının yaptıklarının anlaşılması bakımında hayli önemli deliller niteliğindedir.

BM ve sivil toplum kuruluşlarının saha verilerine dayanan raporlarına göre Esed rejimi, sivillere yönelik sistematik ve yaygın ihlaller gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında keyfî tutuklamalar, işkence, yargısız infazlar, zorla kaybetmeler ve aç bırakma politikaları yer almaktadır. Özellikle tutuklulara ilişkin şeffaf bir yargılama sürecinin yokluğu, işkence yapıldığına ilişkin deliller ve toplu mezarlara ilişkin bulgular, uluslararası hukuk açısından yasaklanmış suçların işlendiğini göstermektedir. Üstelik kadınlar, çocuklar ve erkekler arasında yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın sistematik bir biçimde yapılan işkencenin yalnızca fiziksel değil psikolojik ve ekonomik olarak da uygulandığı belgelenmiştir. Benzer şekilde sağlık, altyapı ve eğitim tesisleri gibi korunan sivil alanlar Esed rejimi tarafından bilinçli şekilde hedef alınmış; BM tarafından rejimin kimyasal silah ve varil bombaları gibi yasaklı silahları kullandığına ilişkin ciddi deliller tespit edilmiştir. Bu anlamda rejimin uygulamaları; uluslararası insan hakları hukukunu, insancıl hukuku ve işkence gibi *jus cogens* (emredici norm) statüsündeki normları açıkça ihlal etmiştir. Rejim tarafından medya mensupları, sağlık çalışanları ve muhaliflerin hedef alınması da bu ihlallerini gizleme çabasının göstergesidir. Rejimin devrilmesi ve bu ihlallerin son bulması neticesinde artık hesap verebilirlik mekanizmalarının işletilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle Suriye'deki ihlallere dair delillerin korunması ve arşivlenmesi için bağımsız arşiv sistemleri oluşturulmalıdır. Mağdurların fiziksel ve psikolojik rehabilitasyonu için bölgesel merkezler kurulmalıdır. Bir yandan insani yardım ve kalkınma öncelenirken öte yandan Esed rejiminin sorumluluğunun işletilebileceği mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Esed rejiminin sorumluluğuna dair süreçler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde işletilebilir. Zira elde edilen bulgulara göre Esed rejimi, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerini ve ek protokollerini sistematik şekilde ihlal ederek savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlemiştir. Rejimin sivillere yönelik katliamları, sağlık kurumlarına saldırıları, toplu cezalandırmalar ve zorla kaybetmeler gibi uygulamaları uluslararası ceza hukukunun ağır suç tiplerini oluşturmaktadır. Bu anlamda bu eylemlere karışmış rejimin tüm kademelerinde görev yapmış kişiler uluslararası hukuk bakımından sorumluluk taşımaktadır. Bu sorumluluğun işletilmesi UCM'nin yargı yetkisinin kabul edilmesi yoluyla olabileceği gibi Suriye'ye özel hibrid bir mahkemenin kurulması yoluyla da yapılabilir. Yine evrensel yargı

yetkisini kabul eden ülkelerde Esed rejimi üyelerine yönelik adli süreçler başlatılabilir ve uluslararası iş birliği mekanizmaları işletilebilir. Özellikle delillere erişim bakımından bu sorumluluğun geçiş dönemi adaleti uygulamaları çerçevesinde karma bir biçimde işletilmesi de üçüncü bir yol olarak dikkate alınabilir. Bu anlamda hukuk sisteminin ve anayasal düzenin yeniden inşası, insan hakları koruma ve izleme mekanizmalarının oluşturulması, rejim faillerinin uluslararası niteliğe sahip mahkemelerde yargılanması ya da mağdurların hakikat, tazminat ve rehabilitasyon talepleri doğrultusunda bir adalet politikası geliştirilmesi gibi bir dizi reformun yapılması gerekmektedir.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu üyeleri, kurum uzmanları ve yazım heyetinde görev alan akademisyenlerin katıldığı saha ziyaretleri esnasındaki gözlemler ve gerçekleştirilen görüşmeler, Esed rejiminin yaptığı ihlallerin boyutlarının büyüklüğünü desteklemektedir. Birincil kaynak mahiyetindeki tanıklıklar, Suriye halkının 2011'den itibaren yaşadıklarını tüm çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir. Sahadaki gözlemler ve tanıkların anlattıkları, rejim tarafından insan onurunu kırmaya yönelik her türlü eylemin bir rutin hâline geldiğini göstermektedir. Rejimin güvenlik güçlerinin Suriyeli masum insanlar üzerinde fiziki ve psikolojik her türlü şiddeti uyguladığı, cinsel istismar ve tecavüzleri sıradanlaştırdığı, görüşmelerden anlaşılmaktadır. Özellikle Halep ve Şam merkezli olmak üzere Suriye sahasına yapılan iki ziyarette de rejimin ihlallerine dönük önemli veriler elde edilmiştir.

Suriye'de Beşşar Esed rejiminin 2011-2024 arasında gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini gözler önüne seren ve hukuki açıdan bu ihlalleri delillendiren bu rapor, saha gözlemleri ve tanık anlatımlarından da istifade ederek Suriye'de yaşanan vahşetin fotoğrafını çekmeye çalışmıştır. Rejimin keyfiliği ve caniliğinin tüm çıplaklığıyla gözler önüne serildiği bu raporda özellikle Beşşar Esed ve katliamlardan sorumlu diğer yönetici elitlerin ulusal ve uluslararası düzeyde yargılanması bağlamında bir tartışma da yürütülmüştür. Bugüne kadar gizlenen, karartılan ya da manipüle edilen birçok hadisenin 8 Aralık'taki değişimle görünür hâle gelmesi, Suriye'nin geleceği açısından çok önemlidir.

Suriye'nin istikrarına ve Suriyelilerin acılarının dindirilmesine katkı sunmak için hazırlanan bu rapor, bölgesel ve küresel düzeyde Suriye'deki yaşanan ihlallerin anlaşılmasına katkı sunacak çok önemli bir delil niteliğindedir. Bununla birlikte yeni dönemde geçmiş travmaların telafisi, yaşanan acıların hafifletilmesi ve benzer ihlalleri imkân tanıyacak bir ortamın oluşmaması için BM üyesi devletler ve Şam yönetimi tarafından geçiş sürecinde bir dizi önlemin de alınması gerekmektedir.

Son olarak ise rejimin gerçekleştirdiği ihlaller ve katliamlardan yapılan çıkarımlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler BM üyesi devletlere ve Şam yönetimine rapor kapsamında sunulmaktadır:

Birleşmiş Milletler Üyesi Devletlere Yönelik Öneriler

- | Müdahil devletler tarafından rejimin işlediği suçların faillerinin adalete teslim edilmesi ve ulusal mahkemelerde yargılanmaları için destek olunması,
- | Evrensel yargı yetkisine sahip ülkelerde rejimin işlediği suçların faillerine yönelik adli süreçler başlatılması ve BM ile OPCW tarafından doğrulanan kimyasal saldırılardan sorumlu rejim yöneticilerinin soruşturulması ve kovuşturulması,
- | Suriye'de yeniden inşa sürecinin hızlandırılması amacıyla uluslararası ambargolar ve yaptırımların kaldırılması ve yeterli maddi kaynağın sağlanması,
- | Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti bağlamında vakalara dair soruşturmaların mağduriyetleri giderecek şekilde bağımsız, tarafsız ve ivedi biçimde gerçekleştirilmesi,

Suriye Yönetimine Yönelik Öneriler

- | Suriye'deki ciddi insan hakları ihlallerine ilişkin delillerin toplanması ve muhafaza edilmesi konusunda BM Suriye Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu (*Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*), IIIM (*Uluslararası, Tarafsız ve Bağımsız Mekanizma / International, Impartial and Independent Mechanism*) başta olmak üzere ilgili BM kuruluşları, STK'lar ve uluslararası adli tıp ekipleriyle işbirliği yapılması,
- | BM ve OPCW soruşturmacılarına Suriye'deki kimyasal saldırılara ilişkin soruşturmaları desteklemek için her türlü bilgi ve belge sağlanması,
- | Delil karartma ve delil imhasının önüne geçilmesi amacıyla delil toplama iş ve işlemlerinin hızlı bir şekilde yürütülmesi ve bağımsız arşiv sistemleri oluşturulması,
- | Kayıp vakalarından sorumlu kişiler hakkında soruşturma ve kovuşturma işlemlerinin titizlikle yürütülmesi,
- | Adli tıp teknikleri, delil toplama, tanıklıklar ve arşiv araştırması gibi birçok konuyla bağlantılı bir olgu olarak kayıp kişiler konusunda resmî bir kurum ihdas edilmesi (örnek ülkeler: Bosna-Hersek, Kolombiya, Güney Afrika ve Irak),
 - İlgili kurum faaliyetlerinin yürütülmesinde IIMP (*Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Kayıp Kişilerin Araştırılması için Bağımsız Kuruluş / Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic*) ve ilgili STK'lar ile iş birliğinin sürdürülmesi,

- › İlgili kurumca kayıp kişilerin akıbeti hakkında ve bulunmasına dönük araştırmalar yapılması, toplu mezarlar dâhil kayıp kişiler konusunda kimliklendirme çalışmalarında bulunulması ve kamuoyunun bilgilendirilmesi,
- › İlgili kurum tarafından kayıp kişiler hakkında veri tabanı oluşturulması ve veri tabanının düzenli olarak güncellenmesi,
- | Mülklerine el konulan veya mülkleri hileli yollarla üçüncü şahıslara satılan kişilerin uğradığı mağduriyetin giderilmesi için gerekli tazmin mekanizmalarının tesis edilmesi,
- | İşkence mağdurları, eski tutuklular ve zorla kaybedilenlerin aileleri başta olmak üzere insan hakları ihlallerinin mağdurlarının fiziksel ve psikolojik rehabilitasyonu için bölgesel merkezler kurulması,
- | Kapsayıcı ve kuşatıcı bir anayasa yapılarak çoğulcu bir siyasal sistemin inşa edilmesi,
- | Dinî ve etnik gruplara yönelik herhangi bir ayrımcılığa izin verilmemesi,
- | Geçiş sürecinde insan hakları ihlallerinin meydana gelmesini önlemek amacıyla insan haklarının korunması ve izlenmesi yetkisi ile ayrımcılıkla mücadele konusunda başvuru inceleme yetkisini haiz resmî bir kurumsal yapının ihdas edilmesi,
- | Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti vakalarını önlemek amacıyla sınır kontrolü ve diğer konularda gerekli tedbirlerin alınması,
- | Yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü önündeki her türlü engelin kaldırılması, ekonomik canlanmanın sağlanması amacıyla sanayinin geliştirilmesine dönük projelerin hayata geçirilmesi.

EK-1: SURİYE İÇ SAVAŞI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN KONUVA İLİŞKİN ÖNEMLİ KARARLARI

Suriye İç Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Suriye'de eski rejim tarafından gerçekleştirilen eylemlere ilişkin BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi tarafından birçok karar verilmiştir. İlk olarak Güvenlik Konseyi'nin 2042 (2012) sayılı kararı ile ülkede yaşanan savaşa son verilmesi ve Kofi Annan'ın altı maddelik barış önerisinin uygulanması çağrısında bulunulmuştur. Güvenlik Konseyi, rejim güçlerinin ağır silahları ve askerî birliklerini şehir merkezlerinden çekmesini istemiş ve bölgede BM Gözetim Misyonu'nun kurulmasına karar vermiştir.³⁸² Güvenlik Konseyi, aynı yıl almış olduğu 2043 sayılı kararla Suriye'deki ateşkesin gözetlenmesi amacıyla bir BM Gözetim Misyonu (UNSMIS) 90 günlük süreyle kurulmuştur.³⁸³

21 Ağustos 2013 tarihinde Şam'ın Doğu Guta bölgesinde Rejimin gerçekleştirdiği kimyasal silahlı saldırı sonucunda birçok sivilin hayatını kaybetmesi üzerine Güvenlik Konseyi 2118 (2013) sayılı kararı almıştır. Kararda, kimyasal silah kullananların sorumlu tutulacağı vurgulanarak, Suriye'nin 14 Eylül 2013 tarihinde Kimyasal Silahsızlanma Sözleşmesi'ni imzalamış olması sebebiyle Sözleşme'yle bağlı olduğu belirtilerek Doğu Guta'da gerçekleştirilen saldırı kınanmıştır. Suriye'nin Kimyasal Silahsızlanma Sözleşmesi'ne uyumsuz olması hâlinde BM Güvenlik Konseyi Şartı'nın 7. Bölümü çerçevesinde yaptırım uygulanacağı belirtilmiştir.³⁸⁴

BM Güvenlik Konseyi'nin 2139 (2014) sayılı kararında, Suriye'deki şiddetin ulaştığı boyutlara dikkat çekilerek yüz binden fazla sivilin öldürüldüğü bildirilmiştir. Kararda, Suriye yönetiminin ve silahlı grupların yaygın insan hakları ihlalleri ve uluslararası insancıl hukuk ihlalleri sert şekilde kınanmıştır. Varil bombaları, hastane ve okul saldırıları, cinsel şiddet, çocukların savaşçı olarak kullanılması gibi eylemler özellikle vurgulanmıştır. Tüm taraflara, özellikle Suriye yönetimine, sivillere insani yardım ulaştırılmasının önündeki engelleri kaldırma çağrısı yapılmıştır. Kuşatma altındaki bölgelerde (örneğin; Humus, Yermük, Doğu Guta) insani yardıma erişimin sağlanması, kuşatmaların kaldırılması ve sivillerin güvenli şekilde tahliye edilmesi talep edilmiştir. Kararda, Suriye halkının kendi geleceğini bağımsız ve demokratik biçimde belirlemesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁸⁵

2139 (2014) sayılı kararda, sivillere insani yardım ulaştırılması önündeki engellerin kaldırılması istense de bölgedeki yardımların hâlâ yeterli seviyede olmaması sebebiyle Güvenlik Konseyi 2165 (2014) sayılı kararı alarak insani yardım kuruluşlarının, sınır

382 BM Güvenlik Konseyi 2042 (2012) Sayılı Kararı, 14/04/2012.

383 BM Güvenlik Konseyi 2043 (2012) Sayılı Kararı, 21/04/2012.

384 BM Güvenlik Konseyi 2118 (2013) Sayılı Kararı, 27/09/2013.

385 BM Güvenlik Konseyi 2139 (2014) Sayılı Kararı, 22/02/2014.

hattındaki Bab al-Salam, Bab al-Hawa, El-Yarubiyah ve El-Ramtha sınır kapılarını kullanarak yardım ulaştırmalarına izin verilmiştir. Bu yardımların yalnızca bildirim ile yapılması yeterli görülmüş, ön onay zorunluluğu kaldırılmıştır. Kararla ilk kez rejimin onayı aranmaksızın sınır ötesi yardım ulaştırılmasına olanak sağlamıştır.³⁸⁶

Güvenlik Konseyi, 2015 yılında, İç Savaş'ın sonlandırılması ve BM gözetiminde yürütülecek siyasi geçiş sürecini ve uluslararası mutabakatı sağlayacak 2254 (2015) sayılı kararı kabul etmiştir. Kararda, BM Genel Sekreteri'ne, Suriye hükûmeti ve muhalefet temsilcilerinin Ocak 2016 itibarıyla resmî müzakerelere başlamasını sağlama çağrısı yapılmıştır. 6 ay içinde kapsayıcı ve meşru bir geçici yönetim, 18 ay içinde ise BM gözetiminde, yeni anayasa doğrultusunda seçimlerin yapılması hedeflenmiştir. Tüm taraflara, insani yardımın ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasının önündeki engelleri kaldırmaları çağrısı yapılmıştır. Keyfî tutukluların serbest bırakılması talep edilerek sivillere, sağlık tesislerine ve yardım çalışanlarına yönelik saldırılar kınanmıştır.³⁸⁷

BM Güvenlik Konseyi 2235 (2015) sayılı kararıyla, kimyasal silah saldırılarının faillerini belirlemek üzere Ortak Soruşturma Mekanizmasını kurmuştur. OPCW tarafından 2016 yılında yürütülen Gerçekleri Araştırma Misyonu'nun (Fact-Finding Mission), Suriye'de özellikle Halep ve İdlib çevresinde klor gazı dâhil olmak üzere yeniden kimyasal silah kullanıldığına ilişkin iddiaları inceleme başlatması üzerine, Güvenlik Konseyi'nin 2314 (2016) sayılı kararı ile Ortak Soruşturma Mekanizmasının görev süresi uzatılmıştır. Kararda, kimyasal silah kullanımı bir kez daha kınanmış ve kimyasal silah kullanan ülkelerin uluslararası sorumluluğu olduğu belirtilmiştir.³⁸⁸

2018 yılında özellikle Doğu Guta'da yoğun sivil kayıpların yaşanması ve insani yardım girişlerinin engellendiği bir dönemde Güvenlik Konseyi 2401 (2018) sayılı kararı ile Suriye genelinde en az 30 gün sürecek bir insani ateşkes çağrısında bulunarak sivillere yönelik saldırıların durdurulması, kuşatma altındaki bölgelere insani yardım ulaştırılması ve tıbbi tahliyelerin gerçekleştirilmesine karar vermiştir.³⁸⁹ Bununla birlikte 2020 yılında alınan 2533 sayılı kararla Güvenlik Konseyi, Suriye'de yaşanan olaylar hakkında öncesinde almış olduğu ilgili kararların uygulanmasını talep etmiştir.³⁹⁰

386 BM Güvenlik Konseyi 2165 (2014) Sayılı Kararı, 14/07/2014.

387 BM Güvenlik Konseyi 2254 (2015) Sayılı Kararı, 18/12/2015.

388 BM Güvenlik Konseyi 2314 (2016) Sayılı Kararı, 31/10/2016.

389 BM Güvenlik Konseyi 2401 (2018) Sayılı Kararı, 24/02/2018.

390 BM Güvenlik Konseyi 2533 (2020) Sayılı Kararı, 13/07/2020.

BM Genel Kurulunun A/RES/66/176 (2011) sayılı kararında, Suriye’de 2011 yılı boyunca artan şiddet olaylarına ve yaygın insan hakları ihlallerine dikkat çekilmiştir. Kararda; özellikle sivillere yönelik saldırılar, keyfî tutuklamalar, zorla kaybetmeler, işkence ve kötü muamele gibi uygulamalar kınanmıştır. Suriye yönetimine, ifade özgürlüğü, barışçıl toplanma ve gösteri hakkı başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklere saygı gösterme çağrısı yapılmıştır. Arap Devletleri Birliği’nin 6 maddelik eylem planının derhal ve tam olarak uygulanması talep edilmiş, BM Genel Sekreteri’ne Arap Gözlem Misyonuna destek verme görevi verilmiştir. Ayrıca gözaltındaki kişilerin serbest bırakılması, sağlık hizmetlerine engelsiz erişim sağlanması ve sivillerin korunmasına öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kararda, Suriye halkının meşru taleplerinin barışçıl yollarla karşılanması ve krizin siyasi bir çözümle sona erdirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁹¹

İç savaşın yol açtığı insan hakları ihlalleri, sivil kayıpları, zorla yerinden etmeler ve bölgesel istikrarsızlık karşısında uluslararası toplumun ortak duruşunu göstermek; siyasi geçiş, insani yardım erişimi, cezasızlığın sona erdirilmesi ve mülteci krizine destek konularında çağrılarda bulunmak amacıyla BM Genel Kurulu, A/RES/67/262 (2013) sayılı kararı almıştır. Kararda; Rejim’in varil bombası, scud füzeleri, misket bombası gibi ağır silahlar kullanması kınanmıştır. Bununla birlikte keyfî tutuklamalar, işkence, şiddet, basın mensuplarına yönelik saldırılar, çocukların savaşta kullanılması konuları hakkında endişeler vurgulanmıştır.³⁹²

BM Genel Kurulunun A/RES/71/130 (2016) sayılı kararında, Suriye’de sivillere ve hayati öneme sahip sivil altyapıya yönelik tüm saldırıların derhal ve tamamen durdurulması talep edilmiştir. Kararda, özellikle Halep başta olmak üzere tüm kuşatmaların sona erdirilmesi ve Birleşmiş Milletler ile insani yardım aktörlerine hızlı, güvenli ve engelsiz erişim sağlanması istenmiştir. Tüm tarafların uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukukuna tam uyum göstermesi gerektiği vurgulanmış, sivillerin ve çatışma dışı kişilerin korunması konusunda Suriye yönetiminin birincil sorumluluğa sahip olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca ilgili Güvenlik Konseyi kararlarının tam ve derhal uygulanması talep edilmiş, krizin sürdürülebilir çözümünün, Suriye liderliğinde kapsayıcı ve siyasi bir süreçle mümkün olacağı ifade edilmiştir. Zorla yer değiştirmeler kınanmış, uluslararası hukuk ihlallerinden sorumlu olanların hesap vermesi gerektiği belirtilmiştir. Kararda, BM Genel Sekreteri’nin uygulamayı takip etmesi ve sivillerin korunması için öneriler sunması istenmiştir.³⁹³

391 BM Genel Kurulu, 176(2022) Sayılı Genel Kurul Kararı, A/RES/66/176, 23/2/2012.

392 BM Genel Kurulu, 262(2013) Sayılı Genel Kurul Kararı, A/RES/67/262, 4/6/2013.

393 BM Genel Kurulu, 130 (2016) Sayılı Genel Kurul Kararı, A/RES/71/130, 19/12/2016.

BM Güvenlik Konseyinin Suriye İç Savaşı Sürecinde Aldığı Kararlar (2012-2020)

Karar Numarası	Karar Tarihi	Karar Konusu
S/RES/2042 (2012)	14 Nisan 2012	Suriye’de ateşkesin sağlanması, askeri operasyonların sona erdirilmesi ve insan hakları ihlallerinin durdurulmasına yönelik önlemleri içermektedir. BM gözlemcilerinden oluşan 30 kişilik silahsız bir ön gözlem ekibi görevlendirilmiştir.
S/RES/2043 (2012)	21 Nisan 2012	Suriye’de barış ve güvenliği izlemek üzere BM Gözetim Görev Gücü (UNSMIS) kurulmuştur.
S/RES/2118 (2013)	27 Eylül 2013	Doğu Guta’da gerçekleştirilen kimyasal silahlı saldırı kınanmıştır. Suriye’nin kimyasal silahlarını 2014 yılına kadar denetimli bir şekilde tasfiye etmesine karar verilmiştir.
S/RES/2139 (2014)	22 Şubat 2014	Sivil halka yönelik saldırıların derhal durdurulması ve insani yardımların serbest ve hızlı şekilde ulaştırılması çağrısı yapılmıştır.
S/RES/2165 (2014)	14 Temmuz 2014	BM ve ortaklarının Suriye’ye devlet onayı olmaksızın sınır ötesi insani yardım ulaştırmasına karar verilmiş ve buna ilişkin bir izleme mekanizması kurulmuştur.
S/RES/2209 (2015)	6 Mart 2015	Kimyasal bir silah olan klor gazının kullanılması kınanmıştır.
S/RES/2235 (2015)	7 Ağustos 2015	Kimyasal silah saldırılarının faillerini belirlemek üzere Ortak Soruşturma Mekanizması kurulmuştur.
S/RES/2254 (2015)	18 Aralık 2015	Sivillere yönelik saldırıların derhal durdurulması, keyfi tutuklananların serbest bırakılması ve ateşkes yapılması çağrısı yapılmıştır.
S/RES/2268 (2016)	26 Şubat 2016	Ateşkes yapılması ve insani yardıma erişimin sağlanması çağrısı yapılmıştır.
S/RES/2328 (2016)	19 Aralık 2016	Doğu Halep’te yaşanan insani felaket nedeniyle alınmıştır. Rejim tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri kınanmıştır. Ayrıca sivillerin insancıl hukuk prensiplerine uygun şekilde tahliye edilmesi gerektiği belirtilmiştir.
S/RES/2336 (2016)	31 Aralık 2016	Konseyin önceki kararlarının uygulanması ve sivil halkın korunması için insani yardım kuruluşlarının tüm Suriye genelinde “hızlı, güvenli ve kesintisiz” erişime sahip olması çağrısı yinelenmiştir.
S/RES/2401 (2018)	24 Şubat 2018	Doğu Guta’da yaşanan kayıpların artması sebebiyle ateşkes çağrısı ve insani yardıma erişim sağlanması çağrısı yinelenmiştir.
S/RES/2533 (2020)	13 Temmuz 2020	Konseyin önceki kararlarının uygulanması ve sınır ötesi insani yardımın erişiminin sağlanması çağrısında bulunulmuştur.

BM Genel Kurulunun Suriye İç Savaşı Sürecinde Aldığı Kararlar (2011-2023)

Karar Numarası	Karar Tarihi	Karar Konusu
A/RES/66/176	19 Aralık 2011	Rejim tarafından halka karşı uygulanan keyfi idamlar, aşırı güç kullanımı, protestocuların, insan hakları savunucularının ve gazetecilerin öldürülmesi, keyfi gözaltılar, işkence, zorla kaybetme, çocuklara yönelik zulüm gibi ağır ihlalleri “derin endişe verici” olarak tanımlamış ve şiddetle kınanmıştır.
A/RES/66/253	16 Şubat 2012	Rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmış ve sorumluların yargılanması gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca şehirlerden askeri birliklerin çekilmesi, barışçıl toplumsal protestolara izin verilmesi ve yardım çalışmalarının engellenmemesi çağrısında bulunulmuştur.
A/RES/67/183	20 Aralık 2012	Rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmıştır.
A/RES/67/262	15 Mayıs 2013	Rejimin sivil halka yönelik ayırım gözetmeyen saldırıları ve varil bombası, scud füzeleri, msket bombası gibi ağır silahlar kullanılması kınanmıştır.
A/RES/68/182	18 Aralık 2013	Rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmıştır. Bu ihlallere karşı uluslararası toplumun tepki göstermesi gerektiği vurgulanmış ve
A/RES/69/189	18 Aralık 2014	Rejimin gerçekleştirdiği; çocuklara yönelik hak ihlalleri ve sivil altyapının (okul, hastane) bombalanması, toplu infazlar ve kuşatma uygulamaları ve diğer insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmıştır.
A/RES/70/234	23 Aralık 2015	İç Savaş'ın beşinci yılında yaşanan ciddi, yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri kınanmış ve uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk kurallarına uyma çağrısı yapılmıştır.
A/RES/71/130	9 Aralık 2016	Özellikle Halep'te yaşanan yoğun bombardımanlar, kuşatmalar, kimyasal silah kullanımı ve kuşatmaların sivil halka yönelik bir savaş taktiği olarak uygulanması kınanmış ve uluslararası insancıl hukuk ihlallerine karşı duyulan derin rahatsızlık belirtilmiştir.
A/RES/71/203	19 Aralık 2016	Rejimin sivillere karşı gerçekleştirdiği sistematik insan hakları ihlallerini güçlü biçimde kınamış ve hesap verebilirlik çağrısında bulunulmuştur. Karar, özellikle 2016 yılı boyunca Halep'te yaşanan ağır saldırılar ve sivil kayıplar nedeniyle çok sert ifadeler içermektedir.

Karar Numarası	Karar Tarihi	Karar Konusu
A/RES/71/248	21 Aralık 2016	2011 Mart'tan itibaren işlenen, uluslararası hukuktaki en ciddi suçların soruşturulması ve kovuşturulması için uluslararası, tarafsız ve bağımsız bir mekanizma kurulmasına karar verilmiştir.
A/RES/73/182	17 Aralık 2018	Sivillere yönelik gerçekleştirilen keyfi tutuklamalar, zorla kaybettirmeler, işkence ve kötü muamele, hastane, okul ve sivil altyapıya saldırılar gibi insan hakları ihlalleri ve kimyasal silah olan klor gazının kullanımı kınanmıştır.
A/RES/74/169	18 Aralık 2019	Rejimin yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri uluslararası kamuoyunda açıkça kınanmış ve cezasızlıkla mücadele çağrısında bulunulmuştur.
A/RES/75/193	16 Aralık 2020	Rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmıştır.
A/RES/76/228	24 Aralık 2021	Rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmıştır. Bu ihlallerin savaş suçları düzeyine ulaşabileceğine dikkat çekilmiş ve kimyasal silah kullanımının ciddiyeti vurgulanmıştır. Nüfusu koruma sorumluluğunun Rejim'de olduğu ve sorumluluğunun yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir.
A/RES/77/230	15 Aralık 2022	Rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmıştır. Rejimin nüfusunu koruma sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca uluslararası toplumun insani hukuk ve insan hakları normlarına bağlılık göstermesi çağrısında bulunulmuştur.
A/RES/77/301	29 Haziran 2023	Suriye'deki kayıp kişiler için BM himayesinde bağımsız bir kurum kurulmasına karar verilmiştir.
A/RES/78/222	19 Aralık 2023	Rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri kınanmış; bu ihlallerin savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar kapsamında değerlendirilebileceğine vurgu yapılmıştır. Rejimin sivillere karşı devam gücü kullanımından derin endişe duyulduğu belirtilmiştir.

EK-2: MAĞDURLAR İLE GERÇEKLEŞTİRİLEN GÖRÜŞMELER

SURİYE'DE BEŞŞAR ESED REJİMİ TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNİ İNCELEME KOMİSYONU ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA SURİYELİ MAĞDURLAR İLE GERÇEKLEŞTİRİLEN GÖRÜŞMELER

Tutanak No: 1

Tarih: 20 Ocak 2025

Yer: TİHEK Gaziantep Ofisi

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: A.S., 32 yaşında, elektrik mühendisi, Suriye vatandaşı, İdlip şehrinden.

Sorular:

Görüşmeci: *Suriye'deyken gözaltına alındınız mı? Ne zaman ve nerede alındınız?*

A.S.: Üniversiteden eve dönerken bir kontrol noktasında gözaltına alındım. 2012 yılının Aralık ayında, İdlip'de. Tabii ki Halep'teki üniversiteden İdlip'deki evime giderken bir kontrol noktasında gözaltına alındım. Gözaltına alınmamın sebebi, yanımda bir laptop bulunmasıydı. Laptopta bazı dosyalarda Suriye devrimiyle ilgili gösteri veya bayrak gibi şeyler olduğunu fark etmiş olabilirler. Bu yüzden beni tutukladılar. Daha sonra babam benim hakkımda bilgi almak için gitti. Onu da gözaltına aldılar. İlk etapta İdlip'deki güvenlik şubesi tarafından tutuklandık. Daha sonra bizi askerî istihbarat şubesine aktardılar. Sonrasında Şam'daki 215. Şubeye sevk edildik. Tabii ki sevk edilme sürecinde sebep veya gerekçe belirtilmedi. Her şey keyfî bir şekildeydi. Yani tutuklanmam tamamen keyfî bir şekilde gerçekleşti. Babam da benim hakkımda bilgi almak için sorduğunda gözaltına alındı.

Görüşmeci: *Tutuklanmanız resmî ve açık bir şekilde mi gerçekleşti?*

A.S.: Hayır, kesinlikle hiçbir resmî gerekçe yoktu. Ne mahkeme kararı ne de başka bir belge. Her şey keyfî bir şekildeydi. Bir kontrol noktasında tutuklandım.

Görüşmeci: *Bu kişilerin kim olduğunu biliyor musunuz? Polis, asker ya da başka bir görevli mi?*

A.S.: Güvenlik elemanları olduklarını biliyoruz. Bu kişiler Suriye'deki farklı istihbarat teşkilatlarına bağlı güvenlik elemanları olarak tanınıyor.

Görüşmeci: *Tutuklama bireysel mi yoksa toplu bir şekilde mi yapıldı?*

A.S.: Bireyseldi.

Görüşmeci: *Nereye götürüldünüz?*

A.S.: İdlib'deki güvenlik şubesine. Daha sonra kısa bir süre, yaklaşık bir hafta sonra, İdlib'deki askerî istihbarat şubesine aktarıldık. İdlib'de yaklaşık 50 gün kaldık. Sonrasında Şam'daki 215. Şubeye sevk edildik. Burası Suriye Müdahale Şubesi olarak da biliniyor.

Görüşmeci: *Alıkonulduktan sonra işkence ve kötü muameleye maruz kaldınız mı?*

A.S.: Evet, çok sert işkence gördük. Suriye'de farklı işkence yöntemleri var. Mesela “şabeh” diye bir yöntem var. Bunun ne olduğunu duydunuz mu ya da biliyor musunuz? Şabeh, ellerin arkaya bağlanması ve bir yere asılmasıdır. Örneğin, bir kapıya asılırsınız ve bu şekilde saatlerce bırakılırsınız. Bazen bir saat, bazen iki saat, bazen de yarım saat. Bu, işkence yapan kişinin keyfine bağlıdır.

Başlangıçta, İdlib'deki adli şubede ve İdlib'deki askerî istihbarat şubesinde işkence gördüm. Orada “basat el-rih” denen bir yöntem vardı. Bunun Türkçe karşılığı olduğunu söylediler ama tam olarak bilmiyorum. Ayaklar bağlanarak vücut bu şekilde sabitleniyor ve ardından dayak atılıyor. Örneğin; kablo, boru ya da başka araçlarla dövülüyorsunuz. Ayrıca tesisat boruları gibi şeyler de işkence için kullanılıyor. İşkence genellikle “şabeh” yöntemiyle başlıyor ve aç bırakılmayla devam ediyordu. Babam da bu süreçte çok ağır işkence gördü. Babam, hapisnede öldü. Onun ellerini iki gün boyunca yukarıya bağlayarak ayakta bıraktılar. İki gün boyunca ayakta durmak zorunda kaldı, ne yatabiliyordu ne de oturabiliyordu. Elleri asılı şekilde duruyordu. Bu şekilde babama işkence ettiler. Babama işkence yaparak beni baskı altına almak istediler, bana işkence yaparak da babamı baskı altına aldılar. Örneğin; babama, “Oğlun şunu, şunu, şunu yaptı.” diyerek işkence uyguladılar.

Görüşmeci: *İşkence sırasında babanız sizinle birlikte miydi?*

A.S.: Evet, bazen bizi bir araya getirip birbirimizin önünde işkence yaparlardı.

Görüşmeci: *Sizce bu, işkencenin bir parçası mıydı?*

A.S.: Evet, kesinlikle. Babamla ilk 60 gün boyunca bir arada değildik, ama bazen gizlice birbirimizi görebiliyorduk. Bir keresinde babam bana, Allah rahmet eylesin, şunu dedi: “Eğer senin serbest bırakılman ve dışarı çıkman mümkünse, ben içeride kalırım.” Babam sürekli benim için endişeleniyordu, ben de onun için endişeleniyordum. İşkence çok acımasız

bir şekildeydi. Babam 50 yaşındaydı ve en sert araçlarla vücudunun farklı bölgelerine vuruyorlardı. Ben de bir seferinde, işkenceden sonra yürüyemez hâle geldim. Ayaklarımın altını dövmüşlerdi ve artık hareket edemiyordum. Ardından yere tahta ve cam parçaları koyup, üzerlerinde koşmamı veya onları yalayıp temizlememi istediler. Bu da işkence yöntemlerinden biriydi. Tabii ki detaylar var, bu işkence sürekli tekrar ediyordu. Daha önce dediğim gibi; babamın önünde bana, benim önümde de babama işkence yapıyorlardı. Ayrıca bulunduğunuz ortam da bir işkence gibiydi. Mesela belirli bir hücrede tutulmuyordunuz, bu durum daha da zordu. Yani resmî bir yer değildi, kimse bu yeri tanımiyordu veya bilmiyordu. İsimsiz bir yerdi.

Görüşmeci: *İdlib'deki ilk alındığınız yerler ise resmîydi ve güvenlik birimlerine bağlıydı, değil mi?*

A.S.: Evet, İdlib'deki yerler resmîydi. Mesela askerî bir şube ya da adli bir şube olduğunu biliyorduk ama Şam'a götürüldüğümüzde, bizi gözlerimiz bağlı bir şekilde içeri aldılar ve nerede olduğumuzu bilmiyorduk. Sonrasında diğer mahkûmlardan öğrendik ki burası 215. Şube diye biliniyormuş. Örneğin, ben orada 40 gün boyunca tek kişilik bir hücrede kaldım. Tek kişilik hücre dediğim yer çok küçük bir alan. Yaklaşık 1,5 metre karelik (m²) bir yer, yani 1,5 metre uzunluğunda ve 1 metre genişliğinde bir oda. Bu, bir insanın boyundan çok daha kısa ve dar bir yer. Bazı zamanlarda buraya 4 kişi koyuyorlardı. Ben orada yaklaşık 45 gün kaldım. Yani hareket etmek mümkün değildi. Örneğin, tuvalete gitmek istiyorsanız alan o kadar dardı ki 30 santimetrelik bir boşluk bile yoktu. Bazen iki kişi, bazen üç kişi, bazen de dört kişi bu küçük alanda kalıyorduk. Çoğu zaman ben dört kişiyle aynı yerdeydim. Biz, bu yerleri “tek kişilik hücre” olarak adlandırıyorduk ama aslında çok küçüktü. Bu alanda oturmak zorundaydık, dizlerimiz yukarı kalkmış şekilde duruyorduk. Hareket etmek mümkün değildi. Tuvalete gitmek için ise sadece günde iki kez izin veriliyordu. Eğer bu arada tuvalet ihtiyacınız olursa ya bulunduğunuz yere yapmak zorunda kalıyordunuz ya da bir plastik şişe kullanıyordunuz. Yer çok pislik içindeydi. İdlib'deki askerî istihbarat şubesinde bu şekilde kaldıktan sonra bizi başka bir yere gönderdiler. Ama nereye gittiğimizi bilmiyorduk. Bize söylediklerinde, “Tebrikler, ailelerinize görüşeceksiniz.” dediler. Ancak bu doğru değildi.

Bu dönemde babam çok ağır işkenceye maruz kaldı. Bize, “Silah taşıdığınızı ve kontrol noktalarına ya da askerî bölgelere saldırdığınızı itiraf edin.” diyorlardı. Ama biz bunu yapmadığımız için itiraf etmiyorduk. Bu yüzden işkence devam ediyordu. Sonunda bizi Şam'a gönderdiler. Şam'a giderken bizi bir araca bindirdiler. Bu araç aslında koyun taşıma aracına benziyordu. Aracın zemini koyun pislikleriyle doluydu. Bizi yere yatırdılar, ellerimiz arkadan bağlıydı ve hareket edemiyorduk. Gerçekten koyunlar gibi sıkıştırılmış bir şekildeydik. Araba yola çıktı ama nereye gittiğimizi bilmiyorduk. Başlangıçta bize alay ederek, “Ailelerinize

gidiyorsunuz.” dediler. Ama daha sonra bunun doğru olmadığını anladık. Araç İdlib’den hareket etti. Orada “Mastume” adında bir kamptan geçtik. Bizi bu araçtan indirip büyük bir nakliye aracına benzer açık bir araca bindirdiler ve bu şekilde devam ettik. Ardından rejim kontrolündeki bölgelere geldik. Buralar artık tamamen rejimin kontrolü altındaydı. Bir kontrol noktasında durdurulduk ve oradaki güvenlik görevlilerinden ayağında askerî bot olan biri araca doğru geldi.

Görüşmeci: *Araçta kaç kişiydiniz?*

A.S.: Bu araçta yaklaşık 25 kişiydik. Tam sayıyı duyamadım ama bu araçta bizimle birlikte başka tutuklular da vardı ve bazıları aracın kenarına yakın oturuyordu. Bu kişi aracın kenarına tutunarak, askerî botuyla insanları kafalarına vurmaya başladı. İnsanlara vuruyordu ve birçok kişinin kafasından şiddetli bir şekilde kan akıyordu. Baş arabanın demirine çarpıyor ve botla vuruluyordu. Bizi buradan aldıktan sonra İdlib’den, Hama’daki askerî polis merkezine götürdüler. Hama’da askerî polis merkezinde yaklaşık iki gün kaldık. Daha sonra bizi Humus’taki Al Balouna Askerî Hapishanesi’ne aktardılar. Burada da iki gün kaldık. Ardından Şam’daki Kabun Askerî Polis Merkezi’ne götürüldük. Sonrasında ise 215. Şube’ye sevk edildik. Tabii ki bu süreçlerin tamamı acı ve işkenceyle doluydu. Seyahat esnasında bile işkenceye maruz kalıyorduk. Şu an bile izlerini taşıyorum. Bakın, burada izler var, şu da başka bir iz.

Görüşmeci: *Vücudunuzda işkence izleri hâlâ var mı?*

A.S.: Evet, hâlâ var. Ayrıca fotoğraflarım da var. Mesela tutuklandığımda 84 kilo ağırlığındaydım ama serbest bırakıldığımda sadece 49 kiloydum. Yani neredeyse yarı yarıya. Fotoğraflarım mevcut, durumumu görmek isterseniz gösterebilirim. Daha önce de söylediğim gibi, İdlib’den bu tarafa kadar zaten çok ağır işkenceler görmüştük. İşkenceler arasında fiziksel, psikolojik, sağlık ve beslenme işkenceleri vardı. Gün boyunca sadece bir dilim patates yiyebiliyorduk. Bazen de ekmek üzerine biraz reçel sürüyorlardı ama bu reçel kasıtlı olarak çok azdı. Hatta bazen bu yiyecekler sağlığa zararlı oluyordu. Özellikle ishale neden oluyordu, bu da bağışıklık sistemimizi zayıflatıyordu. İshal olduğunuzda vücut çok fazla sıvı kaybediyordu ve bağışıklığınız tamamen çöküyordu. Bu işkencelerden ve kötü koşullardan sonra bizi Hama, Humus ve ardından Kabun’a götürdüler. Nakliye şeklimiz asla normal bir yöntem değildi. Mesela Hama’ya vardığımızda, yaklaşık iki gün boyunca koyun taşıma araçlarına benzeyen araçlarda tutulduk. Hama’dan Humus’a nakledildiğimizde, bu sefer “zincir” dedikleri bir yöntemle taşındık. Zincir, insanlardan oluşan bir sıra demekti. İnsanları zincir gibi bağlayarak aktarıyorlardı. Bizi bir araca koydular, bu araç bir “soğutucu” veya “et taşıma aracı” gibi kapalı bir araçtı. Araç o kadar doluydu ki tam sayıyı bilmiyorum, ama çok kalabalıktı ve neredeyse nefes alamıyorduk. Ellerim bu şekilde bağlıydı ve üzerlerine

plastik bir kelepçe takılmıştı. Bu kelepçeler zamanla baskıdan dolayı iz bırakıyordu. Şu an, yaklaşık 11 veya 12 yıl geçmesine rağmen bu izler hâlâ duruyor. Humus'a vardığımızda da kıyafetlerimizi tamamen çıkarmamızı istediler. Bizi tamamen çıplak bir şekilde aradılar. Humus'ta iki gün kaldık, bu süre boyunca da işkence devam etti. Daha sonra Humus'tan Kabun'daki askerî polis merkezine gönderildik ve ardından 215. Şube'ye sevk edildik. 215. Şube'ye geldiğimizde işkence tekrar başladı. Önceki şubelerde söylenen hiçbir şeyi kabul etmediklerini söylediler ve sorgulamayı yeniden yapacaklarını belirttiler. 215. Şube'ye ilk girdiğimizde buranın bir mezbaha olduğunu düşündüm. Mezbaha dediğim yer, hayvanların kesildiği yer gibi kokuyordu. Kan, hastalık ve çürümüş ceset kokuları vardı. İlk başta buranın koyunlar ve inekler için bir kesim yeri olduğunu sandım. Çünkü hiçbir şey göremiyorduk; gözlerimiz bağlıydı ve bizi bodrum katına indirdiler. Merdivenlerden inerken büyük bir salona girdik. Salon dolup taşmıştı, birçok insan vardı. O dönemde çok soğuktu ama burada insanlar neredeyse çıplaktı. Üzerlerinde sadece iç çamaşırları vardı. İdlib veya diğer şubelerde gördüğümüz işkence, 215. Şube'deki işkencenin yanında çok hafif kalıyordu. Burada bize diğer tutuklular, "Burası 215. Şube. Buraya giren kaybolur, çıkan ise yeniden doğmuş gibi olur." dediler. Bu, buradan çıkmanın ne kadar zor olduğunu anlatıyordu. Bizi küçük hücrelere yerleştirdiler. Örneğin, 4 metreye 5 metrelik bir alana onlarca kişiyi tıktılar. Her birimize düşen alan yaklaşık 25 santimetrekareydi. Bu, bir karodan biraz daha büyüktü. İnsanların boyu veya kilosu fark etmeksizin, herkese sadece bir karo kadar yer düşüyordu. İnsanlar birbirine o kadar sıkışmıştı ki oturmak bile zordu. Ben dizlerimi yukarı kaldırarak oturmak zorundaydım. Ayrıca ortamda bitler, hastalıklar ve pislik her yerdedi. Sürekli olarak derimizde lekeler çıkıyordu. Tuvalete gitmek neredeyse imkânsızdı. Bize günde sadece iki kez tuvalet izni veriliyordu. Ancak bu izinlerde de zaman sınırlaması vardı. Tuvalete giderken 20 veya 25 litrelik büyük bir bidon getiriyorlardı. Bu bidon, idrar için kullanılıyordu ve herkes arasında dolaştırılıyordu. Bidon dolunca taşan idrar diğer tutukluların üzerine dökülüyordu. Ben köşede oturuyordum ve bidon bana geldiğinde pislik yerlerde birikiyordu. Her yer çok kirliydi, başınıza veya vücudunuza bu pislikler dökülüyordu. Bu esnada her yerde hamam böcekleri, bitler ve çeşitli haşereler vardı. Vücudunuzu temizlemek mümkün değildi. Örneğin, üzerinizde bit varsa onu ezmek dışında bir şey yapamıyordunuz. 215. Şube'de hiçbir şekilde kişisel temizlik yapılmasına izin verilmiyordu. Tuvalete gitmek için izin aldığınızda bile, size verilen süre sadece birkaç saniyeydi. Bir nöbetçi sizi sayarak acele ettiriyordu: "Bir, iki, üç..." Eğer birkaç saniye içinde çıkmazsanız kapıya vurarak sizi dışarı çıkarıyordu. Burada sadece 5 tuvalet vardı ve yüzlerce kişi bu tuvaletleri kullanmak zorundaydı.

Bir keresinde elektrik kesintisi olduğunda, bodrum katındaki havalandırma sistemi durdu. Yoğunluk o kadar fazlaydı ki bir saat içinde 25 kişi havasızlıktan öldü. Burada tamamen karanlık bir ortamdaydık. Günün hangi saati olduğunu bile bilmiyorduk. Ne güneş ışığı ne de dışarıdan gelen herhangi bir ses vardı. Havalandırma fanı dışında hiçbir ses duymuyorduk.

Ancak bu fan da korkutucu bir şekilde çalışıyordu. Tuvalet kullanımı için verilen süre 10 saniyeden azdı ve bu süre nöbetçilerin keyfine göre değişebiliyordu. Beş tuvalet yan yana sıralanmıştı ve beş kişi aynı anda içeri alınıp aynı anda çıkarılıyordu. Daha önce de söylediğim gibi, burada güneşi veya ışığı asla göremiyorduk. Tuvalete gitmek, hücreden çıkmak için tek fırsattı. Ancak tuvalete giderken yol boyunca çok sayıda ölü insan görüyordum. Bu sadece yolda değil, tuvaletlerde de aynıydı. Ayrıca direncini kaybeden ve artık dayanamayacak durumda olan insanları da görüyordum. Bu kişiler genellikle ishale yakalanmış oluyordu. İshal burada ölümcül bir hastalıktı çünkü işkenceden ve uzun süreli yorgunluktan sonra vücut sıvı kaybetmeye başlıyor ve direnç tamamen çöküyordu.

Görüşmeci: *Ne kadar süre böyle kaldınız?*

A.S.: İlk iki ay bu şekildeydi. Tam olarak iki aya yakın bir süre. Toplamda ise altı aydan daha az bir süre boyunca bu koşullardaydım. 2012 yılının Aralık ayında tutuklandım ve 2013 yılının Nisan ayının sonunda serbest bırakıldım. Daha önce de söylediğim gibi, bu şubeye getirildiğimizde gözlerimiz bağlıydı ve hiçbir şey görmüyorduk. Sorgucular bize, “Daha önceki şubelerde ne söyledinizin bir önemi yok, burada her şey yeniden başlayacak. Siz suçlusunuz.” dediler.

Suçumuzun ne olduğunu açıklamadılar. Bize, alaycı bir şekilde, “Şimdi buraya Azrail’i çağırıyoruz, çünkü yeni insanlar var.” diyerek dalga geçtiler. Azrail olarak adlandırdıkları kişi geldi ve bize şiddetli bir şekilde vurmaya başladı; yüzümüze, sırtımıza ve ellerimize. Biz sıradan sivildik, hiçbir silah taşımadık ve kimseye zarar vermedik. Ancak bize, “Şu kontrol noktasını vurduğunuzu kabul edin.” diye zorla bir itirafta bulunmamızı istediler. Aynı şehirden tutuklanmış diğer insanlarla bağlantımızı da sorguladılar. Bir kontrol noktasının adını sordular, ardından kendileri, “Siz bu kontrol noktasını hedef aldınız.” diyerek suçlamalarda bulundular ve bunu kaydettiler. Sorgulama bittikten sonra söyledikleri buydu.

İşkence sonrasında önüme bir evrak koydular ve imzalamamı istediler. İmzaladıktan sonra bana, “Ahmet, imzala mı?” dediler. Ben bir şey göremiyordum ama bana, “Yemin et.” dediler. Ben de parmak bastım. Daha sonra bana, “İdamını imzala.” dediler. Ben şoktaydım, hiçbir şey yapacak gücüm yoktu. Bana, “Ne için imza attığını görmek ister misin?” dediler. “Sen ve annenin idam kararını imzala.” dediler. O anda hiçbir şey söyleyemedim çünkü direnecek gücüm kalmamıştı. Onlara inanmadığımı belli etsem bile işkence yapacaklardı. Daha sonra bizi koğuşa götürmeden önce sıraya dizdiler ve herkese rastgele şiddet uyguladılar. Herkesi dövdüler. Bir süre sonra bazı isimler anons ettiler. Bu isimlerin arasında ben de vardım. Beni başka bir yere göndereceklerini söylediler ancak nereye gideceğimi bilmiyordum. Babamla vedalaşmak zorunda kaldım. Babam çok kötü bir

durumdaydı, hem fiziksel olarak hem de psikolojik olarak çökmüştü. Onu, Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne göndermişler. Ancak bunu serbest bırakıldıktan sonra öğrendim. Şam'daki devrim caddesinde bulunan Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne gönderildiğini bana başkaları söyledi. Bu süre zarfında ailemin benimle ilgili hiçbir bilgisi yoktu. Bazı durumlarda aileme öldüğüm yönünde haberler gitmişti. Daha sonra terör mahkemesine sevk edildim ve Adra Hapishanesi'ne gönderildim. Adra, Şam'da bulunan merkezi bir hapishanedir. Buradaki yaşam koşulları önceki şubelere göre çok daha iyiydi. Adra'ya sevk edilen bir mahkûm bir anlamda hayatta kalmış sayılıyordu. Adra Hapishanesi'nde işkence yoktu çünkü burası bir sorgu şubesi değildi. Ancak babam hâlâ diğer şubede kalıyordu. Ben serbest bırakıldım ama babam orada hayatını kaybetti. Bu durum, hapishaneden çıktıktan sonra ortaya çıktı. Hapishanede birlikte olduğum kişilerden biri bana, "Baban senin ayrılmandan sonra öldü." dedi. Daha sonra babamın fotoğraflarını "Sezar dosyalarında" gördüm. Babamın ölümüyle ilgili ayrıntıları o dönemde öğrenemedim. Hapishaneden çıktıktan sonra çeşitli sağlık sorunları yaşamaya başladım. Polis hastanesine sevk edildim ve orada iki ameliyat geçirdim. Apandisit ameliyatı oldum ve bağırsaklarımda bir kesinti oluştu. Bunun sonucunda dışkı, normal yoldan değil, karın bölgesinde bir torba aracılığıyla dışarı atılmaya başladı.

Hapishaneye girdiğimde 84 kiloydum ancak serbest bırakıldığımda 49 kiloydum. Bu süreçte ailemden kimse yanımda değildi. Ameliyatlardan sonra serbest bırakılma kararı geldi. Ancak bu karar yazılı olarak bana verilmedi. Yalnızca sözlü olarak serbest bırakıldığımı söylediler ve beni Şam'dan memleketime gönderdiler. Memleketime döndüğümde, doğrudan hastaneye kaldırıldım. Orada doktorlar ve hemşireler tedavimi üstlendiler. O dönemde benimle ilgilenen sağlık çalışanları hâlâ hayatta ve duruma tanıklık edebilirler. Ayrıca hapishanedeki bazı kişiler de benim yaşadıklarımın şahittir.

Bu süreçte yaşadıklarımı ve tanıklıkları adalet arayışı için belgelerle desteklemek istiyoruz. Uluslararası mahkemelerde bu ihlallerin hesabının sorulması için elimizden geleni yapıyoruz. Çabalarınız ve yardımlarınız için teşekkür ederim. Allah size güç versin.

Tutanak No: 2

Tarih: 20 Ocak 2025

Yer: TİHEK Gaziantep Ofisi

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: R.M., hukuk fakültesi birinci sınıf terk (savaş nedeniyle), bir hayır kurumunda görevli.

Sorular:

Görüşmeci: Suriye’de daha önce tutuklandınız ya da alıkonuldunuz mu?

R.M.: Evet, Mayıs 2012’de İdlip’te gözaltına alındım.

Görüşmeci: Toplu bir tutukluma mıydı? Ferdî miydi?

R.M.: Ferdîydi. Zulümdü... Benim herhangi bir şeyle alakam yoktu.

Görüşmeci: Size yöneltilen suçlama neydi?

R.M.: Rejime karşı savaşan “terör grupları” ile irtibatlı olduğum söylendi.

Görüşmeci: Peki sizi nereye götürdüler, bir cezaevine mi yoksa güvenlik şubesine mi?

R.M.: Güvenlik şubesinde bir cezaevine götürdüler. Şehir içinde, güvenlik şubesinin içinde yer altında bir cezaevi vardı.

Görüşmeci: İşkenceye maruz kaldınız mı?

R.M.: Elbette. Öncelikle ben eşi vefat etmiş dört yetimle yaşayan ve herhangi bir şeyle alakası olmayan bir kadındım. Rejim beni suçsuz yere aldı. Ben işkenceye, hakaretlere ve (cinsel) istismarlara maruz kaldım.

Görüşmeci: Gözaltına alındıktan sonra ailenize haber verildi mi?

R.M.: Hayır, kimse haber de vermedi. Onlara, “Benim çocuklarım evde tek başına. Benim kimsem yok.” dedim. İdlip şehir merkezinde yaşıyordum, ailem ise köyde. İdlip’le köy arasında yol kapalıydı. Rejim de o bölgelerdeydi, onlar da “muhalif” bölgelerdeydi, bir yol yoktu. Küçük çocuklarımin evde bir başlarına olduğunu söyledim ama onlar hiç umursamadılar. Beni

içeri aldıklarında, hemen telefonumu aldılar ve bitti. Sonra komşular çocukları gördüler, çocuklar sokağa inip, “Annemi götürdüler, nerede olduğunu bilmiyoruz.” deyince komşular sormaya başladı. Sonra öğrendiler ki ben tutuklanmışım.

Dokuz ay boyunca işkence altındaydım.

Görüşmeci: *Her gün mü işkence vardı?*

R.M.: Hayır, her gün değildi. Bazen her gün olurdu, bazen iki-üç günde bir. Benim için en ağır işkenceyi yani cinsel saldırıyı ben gördüm, öyle diyeyim. Aklımda kaldığı kadarıyla on-on beş kişi kadardık. Küçük bir odaydı. Aralarında benden yaşça büyük olanlar da vardı, okula giden genç kızlar da vardı. Mesela ellerine bir işaret çizmişlerdi, o şekilde yakalanmışlardı. Yaklaşık on beş kişiydik. Kimi zaman bazıları çıkarılır, sonra sayı yirmiye kadar da yükselirdi.

Beni en çok sorgu memuru -sorumlu subay- çağırırdı. İlk başta psikolojik savaş başlatırlardı. “Çocuklarınızı bir daha göremeyeceksin; seni Şam’a, Sednaya’ya göndereceğiz, onlar aç kalacak, sana bir daha hiç kavuşamayacaklar.” gibi laflarla korkuturlardı. Biliyorlardı ki zayıf noktam çocuklarımdı. Bütün bilgileri zaten almışlardı. İnsanların nasıl işkence gördüğünü gösterir, “İşte sen de böyle işkence göreceksin.” derlerdi. Erkeklerle işkence yaptıklarını görüyorduk. “Evet, sen de söylemiştin, değil mi; seni de öyle yapacağız.” diye tehdit ediyorlardı... Yani en çok psikolojik savaştı. Bilmiyorum, kendi adıma böyleydi. Yanımdaki kızlara neler yaptıklarını bilemem çünkü gözümün önünde konuşmazlardı. Bana, “İtiraf et, bir şeyler itiraf et.” derlerdi. “Evet, itiraf et.” diye diretirlerdi. “Ben hiçbir şey yapmadım.” diyordum. “Eğer benden yapmadığım bir şeyi itiraf etmemi istiyorsan, tamam, ben tüm gösterilere katıldığımı söyleyeyim, her yere gizlice gittiğimi söyleyeyim. Ama ben gerçekte hiçbir şey yapmadım.” derdim. “Neyi itiraf edeyim, bilmiyorum.” diye cevap verirdim.

Görüşmeci: *Peki nasıl çıktınız?*

R.M.: Ben kocamın bir arkadaşı sayesinde çıktım. O avukattı. Dosyam henüz kapanmadan çıktım. Dosya daha kapanmamıştı. Kocamın Tartus’ta çalışan bir arkadaşı vardı, zaman zaman bizi arar, nasıl olduğumuzu sorar, biraz yardım ederdi. O sırada kız kardeşim çocukların yanındaydı. Kız kardeşim “R. nerede?” diye sorarlara “R. tutuklandı.” dedi. “Niye bana haber vermediniz, neden böyle oldu?” dedi. Sonra o avukat arkadaş, bir şekilde müdahil oldu, durumu takip etti. Onun hâkim bir arkadaşı vardı, Şam’da birtakım bağlantıları vardı. Onun sayesinde çıktım.

Görüşmeci: *Size işkence eden görevlilerin isimlerini hatırlıyor musunuz?*

R.M.: Birinin adı Yusuf’tu, birinin adı İyad’dı, bir başka biri vardı Cisir eş-şuğur’dan... Tam bilmiyorum, onlar ne oldu, nereye gitti bilmiyorum.

Görüşmeci: Tutulduğunuz yerdeki koşullar nasıldı? Yemek, su, temel ihtiyaçlar tedarik edilir miydi?

R.M.: Koşullar kötüydü. Biliyorsunuz biz kadınların muayyen günleri vardır. Bunun için hijyen ihtiyaçlarımızı iletirdik ama bize verilmezdi nadiren üç-dört gün sonra verilirdi. Bize hiç saygı gösterilmezdi. Kaldığımız yer yer altıydı. İçeri ışık girmezdi. Havalandurma falan yoktu, pervane (vantilatör) yoktu, ölü gibi bir ortamdı. Nefes alınamıyorduk.

Özellikle geceleri erkeklerin işkence seslerinden uyuyamıyorduk. Bağırıp çağırımlar... Allah'tan ve bizden yardım istiyorlardı.

Görüşmeci: Sizi eski anılarınızı tekrarlatarak yormak istemiyoruz.

R.M.: Ben o dönemi atlattım. Türkiye'ye ilk geldiğimde psikolojik olarak çok yıpranmıştım. Sonra biz derneğe gittik, psikolojik destek aldık. O zamandan da kabus gibi anılarım oldu. Hapisten çıktıktan sonra kesinlikle pencereleri açmak istemezdim, ışık istemezdim, kimse de yanıma gelsin istemezdim, asla. Ama şimdi o dönemi aştım.

İlk kez, hapiste başıma gelenleri dernekte anlattım. Çünkü kendimi sorumlu hissediyordum. Biri gelip bana saldırınca, ben sanki kendi sorumluluğummuş gibi hissediyordum. Kendimi yiyip bitiriyordum ama insanlar bana, "Bu senin suçun değil." diyorlardı.

Görüşmeci: Peki şimdi hâlâ işkencenin etkileri sürüyor mu?

R.M.: Elbette, kesinlikle. Sırf şu an bunu anlatırken bile içim tekrar kaynıyor, her şeyi hatırlıyorum. Erkeklerden korkmaya da başladım. Erkeklerle hiç güvenmedim. Çünkü orada kadınlara nasıl davrandıklarını gördüm. Ben de herkesin öyle olduğunu sandım...

Ben 2011'den beri dulum, 14 yıl oldu ve ben evlenmeyi hiç düşünmedim, istemedim. Karşıma pek çok erkek çıktı ama yine de evlenmedim. Bilmiyorum, bir erkekle yeniden iletişim kurmaktan korkuyorum. Tabii bütün o işkencelerin ayrıntılarını biliyorum, hiçbirisi gözümün önünden gitmiyor. Hamdolsun, Rabbimiz bize zafer ve özgürlük bahsetti. Bu, ruhumuza bir ferahlık oldu. Sadece diyoruz ki inşallah yüzümüz gülsün. Yeni bir hayat bu. Tam olarak öyle. Bu durum sanki içimi dökmek gibi oldu. Ben veya herhangi bir anne ya da herhangi bir tutuklu... Hepimiz Allah'ın huzurundayız; O, insanların üzerindedir ve en yüce olandır.

Tutanak No: 3

Tarih: 20 Ocak 2025

Yer: TİHEK Gaziantep Ofisi

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: L.A., 59 yaşında, avukat, insan hakları uzmanı.

Sorular:

Görüşmeci: Suriye’de tutuklandınız veya gözaltına alındınız mı?

L.A.: Evet, 15 yaşındayken tutuklandım. 11 yıl tutuklu kaldım.

Görüşmeci: 15 yaşındayken mi?

L.A.: Evet.

Görüşmeci: Ne zaman, nasıl tutuklandınız?

L.A.: 1981’de tutuklandım ve 1992’de serbest bırakıldım.

Görüşmeci: Bu alıkonma, tutuklanma süreci nasıl oldu?

L.A.: Beni okuldan aldılar; o zaman çocuktum, lise birinci sınıftaydım. Hiçbir sebep söylemediler, sadece “Dinî kitapları seviyor.” dediler. O dönemde “El-Mürselîn” veya benzer adlarda bazı oluşumlar aktifti ama sonuçta ben 15 yaşındaydım, hâlâ reşit değildim.

Görüşmeci: Bu tutuklama bir mahkeme kararıyla mı yapıldı, yoksa Suriye yönetiminin talimatıyla mı?

L.A.: Hayır, tam tersine, beni doğrudan okuldan aldılar. Okuldan, üzerimdeki defter kitaplarla birlikte götürdüler. Okulda üst sınıfları mı kapatacaklardı, neydi... Beni resmî bir emir olmadan okuldan aldılar. Beni ve arkadaşımı aldılar.

Görüşmeci: Ailenize haber verildi mi?

L.A.: Okul idaresi, güvenlik güçlerinin gelip beni aldığını aileme haber vermiş ama sonrasında ailem benden haber alamadı. 1981’den 1986’ya kadar benim nerede olduğumu bilmediler, hiçbir bilgileri olmadı.

Görüşmeci: Sizi kimler aldı? Memurlar, polis mi, yoksa istihbarat mı? Hangi birim?

L.A.: İstihbarattı. Hem Halep'te hem Şam'da işkenceye maruz kaldım. Şam'da fiziki işkence değil de psikolojik işkence uyguladılar.

Beni oradan oraya sürüklediler. Çok uzun bir dönemdi. Hepsini hatırlıyorum ama anlatması da zor. Biz yaklaşık 17 kadın dört buçuk yıl boyunca kişi başı bir buçuk karo düşen bir alanda kaldık. Kişi başı yaklaşık 30 santimetre uzunluğunda ve 20 santimetre genişliğinde bir alan düşünün! Kadınların hijyeni için gerekli malzemeler asla verilmezdi. Yerler hep çamurluydu. Belki birçok ayrıntıyı unuttum; belki de zihnim o dönemleri silmek istiyor. Kaldığımız yerlerden biri; Kafr Suse bölgesiydi, orada bir istihbarat şubesi vardı. Sürekli işkence sesleri duyulurdu, gündüz gece susmazdı. Dört buçuk yıl boyunca, hemen her gün işkence sesleri kulağımızda çınladı. Birisi tuvalete bile gitse kırbaç ve işkence sesleri eksik olmazdı. Bu da bir çeşit psikolojik işkenceydi.

Görüşmeci: O şubede ne kadar kaldınız?

L.A.: Dört buçuk yıl. Sonra biz açlık grevine girdik. Bu grev neticesinde Şam'daki Katana Hapishanesi denilen sivil polis hapishanesine nakledileceğimizi söylediler. Orası bir sivil hapishaneydi; siyasi tutukluların da, adlî tutukluların da olduğu koğuşlar vardı. Bu süre zarfında Saha Mahkemesine çıkarıldım ve dört yıla mahkûm edildim.

Görüşmeci: Orada avukatla görüşme imkânınız da oldu mu?

L.A.: Hayır, sadece burada ilk defa telefonla aileme haber verildi. Benim Katana Hapishanesi'nde olduğumu bildirdiler. Daha sonra sadece anne ve babamın beni ziyarete gelmesine izin verdiler. Onlarla telli bir pencerenin arkasından konuşabildim. Polislerin de bizi dinlediği 30-40 dakikalık bir görüşme yapabildik.

Görüşmeci: Peki size yapılan işkenceler nasıldı? Anlatmak ister misiniz?

L.A.: Peki, her şeyi anlatayım. Beni Halep'e götürdüklerinde 15 yaşındaydım. Elektrik işkencesi yaptılar; ellerinde bir cihaz vardı, elektrotları vücudumun çeşitli yerlerine takıyorlardı. Başımı ve üstümdeki örtüyü çıkarıp aldılar. Elektrik verdiler. Sonra “besat er-rîh” diye adlandırdıkları işkenceyi de uyguladılar. Bu eklemleri zorluyor. Ellerini ayaklarını arkadan bağlıyorlar ve dayak atıyorlar. Bir de “dûlâb” (araba lastiği içine konularak yapılan işkence) yöntemine maruz kaldım. Yine de en ağır işkenceyi ruhsal olarak yaşadım. Mesela gözüm hep bağlanmış durumdaydı. Ve tabii beni tacize, hatta tecavüze uğramaya çok yaklaştıran olaylarla tehdit ettiler. Fakat beni orada en çok etkileyen şey, yakın arkadaşımı tecavüz ederek öldürmeleriydi. O sırada henüz çok küçüktüm ve ondan gelen kanları görüyordum. O görüntü hâlâ hafızamda, çocuklarıma bile anlatamıyorum.

Bunun içinde cinsel saldırı girişimleri de söz konusuydu. Ben tam olarak görmedim ama cinsel saldırı olarak tarif edebileceğimiz çok iğrenç şeylerden bahsediliyordu. Detayları sorarsanız, etkileri hâlâ çok ağır.

Görüşmeci: *Hapishanede beslenmeniz nasıldı?*

L.A.: Valla, güvenlik şubesinde olağanüstü koşullar vardı. Gençler içeri girip çıkarken biz yalnızca kısık sesle konuşabiliyorduk. Yemekler aşırı derecede kötüydü. Şimdiki yaşımda bile hatırlıyorum; bir defasında beyaz fasulye getirdiler, üstünde hamam böceği gibi böcekler vardı. Kokusu, görüntüsü berbattı. Onu ayıklayarak yemek zorundaydık. Yanında getirdikleri ekmek de çok sertti, yenmesi çok zordu. Yani güvenlik şubelerindeki yemeğin durumu buydu ama sonra Katana ve Duma gibi sivil hapishanelere geçince yemek öncekine kıyasla iyiydi. Orada kendimiz de pişirebiliyorduk, bize malzeme veriyorlardı.

Görüşmeci: *Yani orası daha normal bir hapishaneydi?*

L.A.: Evet, normal, sivil bir hapishaneydi. Burada gardiyanla konuşabiliyorduk, yemek pişirecek imkânımız oluyordu. Yani en azından biraz daha insaniydi.

Görüşmeci: *Peki hapisten nasıl çıktınız?*

L.A.: Bir af ilanıyla çıktık. Bu, Hafız Esed'in affıydı galiba. Ben de o af kapsamına girdim. Kadın tutuklulardan bir kısmını kapsayan bir tahliye kararıydı. Ama "af" denilse de öyle kolay olmadı. Şubenin başındaki kişiye "Bunları saliverin." denmiş, ondan sonra bizi bıraktılar. Gözaltında, yer altında o kadar uzun süre tuttular ki tahliye edilene kadar çok sıkıntı çektik.

Görüşmeci: *Yani baştan beri resmî bir karar yoktu, hiçbir hukukî belge yoktu, öyle mi?*

L.A.: Evet, hiçbir mahkeme kararı olmadan tutuldum ve hem fiziksel hem psikolojik işkence gördüm. Hem de reşit bile değildim, çocuktum. Bu çok önemli, 80'li yıllarda en genç tutuklu bendim. Hatırlıyorum, Şam'daki sorgularda bana hep "küçük" diye hitap ederlerdi. Oradaki görevlilerin kim olduğunu bilmiyorduk, sorguda isimlerini söylemiyorlardı ama beni işkenceye alanların ismini kısmen biliyorum, özellikle Halep'teki şube amiri Ömer Hamed isimli biriydi. Gardiyanların çoğunun adını bilmiyorduk, kimisi "Awani", kimisi başka bir şey diye anılıyordu, ama gerçekte tam kimdiler bilmiyorduk. O dönemde her sorguda üstümüze bir sürü suç ekliyorlardı.

Şu an ben bir avukat ve hukukçu olarak konuşuyorum: 18 yaşından küçük bir çocuğu tutuklamak başlı başına bir insanlık suçu. Reşit olmayan bir çocuğu alıp bir de işkence uygulamak, hapse atmak korkunç bir hak ihlalidir. 18 yaş üstü için bile bu uygulamalar kabul edilebilir değil ama 18 yaş altındakine yapılan resmen çocuk haklarını ihlaldir. Bu doğrudan çocuğun özgürlüğünü ve beden dokunulmazlığını çiğnemektir.

Görüşmeci: *Bu konuyla ilgili, reşit olmayan başkalarına dair raporlar da duydunuz mu?*

L.A.: Kardeşim de çocuktı, 16 yaşındaydı. Onu da aldılar. Onun gibi binlerce genç vardı. 80’li yıllarda medya neredeyse hiç yoktu, bu hikâyeleri kimse kaydetmiyordu. Kimse olup biteni bilmiyordu.

Görüşmeci: *Oysa bu, Suriye yasalarına göre de yasaktı, öyle değil mi?*

L.A.: Tabii, Suriye mevzuatına göre de yasaktı. Ayrıca Suriye, Çocuk Hakları Sözleşmesi’ni imzalamış bir ülke. 18 yaş altı “çocuk” sayılır ve yasalar onları korur. Diyelim ki bir suçlama var; o zaman da reşit olmayanlar için ıslah evi gibi yerler olmalı, ağır cezaevi şartlarında tutulmamalıdır. Ama onlar bizi karanlık bodrumlara, hücrelere attılar. Bu, bir çocuğun özgürlüğünü ve temel haklarını yok sayan bir suç. Ben en güzel yaşlarımı zindanda geçirdim. Binlerce çocuk da bu zulmü yaşadı. Bunu asla unutamayız. Bu rejim için bu durum bir utanç belgesi olmalı.

Görüşmeci: *Bu işkencelerin devam eden etkileri oldu mu? Hem bedensel hem psikolojik?*

L.A.: O hapiste geçen süre, tabii ki insanı derinden etkiliyor. Aradan otuz sene geçti ama bazen ben hâlâ dün gibi ağlıyorum...

İnsan kolayca unutamıyor. Şu anda avukatım, mesleğimi yapıyorum. Devrim günü kadın tutuklular serbest bırakılırken gördüğümde bir anda boğuldum, ağlamaya başladım. Kendi yaşadıklarımız geldi aklıma, onların yaşadıklarıyla aynı şeylerdi. İnşallah bu bilgiler mahkemelerde güçlü bir kanıt olur.

Teşekkür ederim, sağ olun, çok teşekkürler.

Tutanak No: 4

Tarih: 20 Ocak 2025

Yer: TİHEK Gaziantep Ofisi

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: A.A., Suriye’de öğretmenken rejim ordusuna zorla alınmış.

Sorular:

Görüşmeci: Suriye’de daha önce tutuklandınız mı?

A.A.: Evet. Şam’da, Latife semtinde, 22/12/2012 tarihinde tutuklandım.

Görüşmeci: Bu tutuklamanın sebebi neydi?

A.A.: Ordudan ayrılma sebebiyle.

Görüşmeci: Mahkeme emriyle miydi?

A.A.: Evet, resmî karardı.

Görüşmeci: Tutuklamadan sonra, hangi hapisanede kaldınız?

A.A.: Sednaya Hapishanesi’nde. Güvenlik şubesinde 10 gün kaldım, sonra Sednaya Hapishanesi’ne sevk edildim.

Görüşmeci: Sednaya’da ne kadar süre kaldınız?

A.A.: 30/12/2012’den 01/08/2019 tarihine kadar, yani yedi yıl.

Görüşmeci: Bu hapishaneye girdiğinizde işkence veya kötü muamele gördünüz mü?

A.A.: Tabii, çok şey var, bahsedebiliriz. Mesela; yemek bakımından işkence, psikolojik işkence, dayak bakımından en ağır işkence, kamera yoluyla sıkı gözetim... Bütün hareketlerimiz izleniyordu. Bir de mesela arkadaşınla konuşamıyordun. Odada yirmi beş kişiydik, birbirimizle konuşmamız yasaktı.

Görüşmeci: *Peki kaldığınız yer güneş ışığı alıyor muydu?*

A.A.: Koğuştaki dışarı doğru açılan demir kapı vardı, o kapının üzerinde küçük bir menfez vardı o da kapalıydı bilmiyorduk güneş var mıydı yok muydu?

Görüşmeci: *Nasıl bir alan vardı?*

A.A.: Yedi metreye yedi metreydi, 2 metrekaare de tuvalet vardı.

Görüşmeci: *Yemekler nasıldı?*

A.A.: Yemek çok kötüydü, aç kalıyorduk. Yiyecek çok azdı, plastik kaplarda getiriyorlardı yemeği. Çok az oluyordu, mesela günlük pirinç veya bulgur yarım bardak kadardı kişi başı.

Görüşmeci: *Hastalık var mıydı?*

A.A.: Tabii, hastalıklar eskiden de vardı. Ama son dönemde biraz ilgilenmeye başladılar hastalıklarla. Fakat çoğu insan hastalıktan ölüyordu, ölümleri görüyorduk.

Görüşmeci: *Peki, işkence yüzünden ölümler var mıydı?*

A.A.: Evet, güvenlik şubesindeki işkence yüzünden ölümler çok aşırıydı. Hemen hemen her gün. Mesela bulunduğum şubede günde yedi-sekiz kişi ölürdü. Şubede çok işkence vardı. Hatta ben bazen ölümleri görürdüm; kimisinin kolu yok, kimisinin bacağı yok, böyle. Hapishanede ölüm daha yavaştı. Oradaki kardeşlerin ölümü bizim için üzücüydü çünkü fazla düşünmekten, aşırı baskıdan, yani psikolojik işkence, bedensel işkence, yemek sıkıntısı ve düşünce baskısı yüzünden. İnsanlar katlanamıyor, mesela kimisi dayanamıyor, psikolojik olarak dağılıyor.

Görüşmeci: *Sednaya Hapishanesi'nde işkence nasıldı? Yoksa bir ıslah evi mi gibi miydi?*

A.A.: Çok büyük bir işkence vardı. Fakat şunu söyleyeyim, biz asker mahkûmlardık. Askerler olarak Sednaya'nın üçüncü katındaydık, yukarıdaydık. Orası askerî koğuştu. Bizdeki işkence, alttaki siyasi bölümde kalan sivillere göre daha hafifti. Her kat diğerinden farklı. Birinci ve ikinci kata göre bizde işkence daha hafifti. Mesela yemek bizde günde üç öğündü. Birinci ve ikinci katta üç öğünü aynı kaba koyarlardı. Bütün öğünleri karıştırırlar, hepsini aynı anda içeri koyarlardı. Dahası kabı öyle düzgün getirmezler, kabı fırlatıp atarlar, yemeği yere dökerlerdi.

Görüşmeci: *Bedensel işkence?*

A.A.: Dövülme var tabii. Araba lastiği kullanıyorlardı. Lastiğin kenarlarını kesip ortaya getiriyorlar, lastiği üzerine geçirip, kafayı oradan çıkarıp geriye ayarlıyorlar; sanki bir kelepçe gibi. O lastikle işkence yapıyorlardı. Bu hemen hemen günlük oluyordu. Yani halk diliyle, kimin sırası geldiyse, kime sıra denk geldiyse. İki gün geçer, senin sıran gelir.

Görüşmeci: *Bu işkencelerden vücudunuzda iz kaldı mı?*

A.A.: Ufak izler var ama en büyük hasar dişlerimde. Hapishanede altı dişim gitti. Bir de ruhsal izleri var tabii. Elimde bir fotoğraf var, hapishaneden çıkar çıkmaz çektiğim ilk fotoğraf.

Görüşmeci: *Hapishaneye girmeden önce kaç kiloydunuz?*

A.A.: Hapse girmeden önce 78 kiloydum. Çıktığımda 48 kiloydum.

Görüşmeci: *Peki hapishaneden nasıl çıktınız?*

A.A.: Rüşvet yoluyla, 12 bin dolar karşılığında. Bu rüşvet olayı bazen oluyordu, mahkûmiyetim 15 seneydi. Yedi sene yatmıştım. Bir af çıkmıştı, 12'ye düşmüştü. Bu süreç iki yıl sürdü. Avukatım aracılığıyla bir tür “anlaşma” yapıldı. Ama bu her zaman işe yaramıyordu. Eğer böyle bir yol bulunamazsa serbest kalmak mümkün değildi. Geçmişte de insanlar bu yöntemi kullanıyordu.

Bazı insanların serbest kalmak için büyük miktarda para ödediğini duyduk, ancak yine de hapisten çıkamadılar. Bu, insanları kandırmak için kullanılan bir yöntemdi. Dünyadaki en büyük dolandırıcılıklardan biriydi. Babam da aynı şeyle karşılaştı. İlk iki yıl boyunca babam, benim hapiste olduğumu öğrenince biriyle iletişime geçti. Bu kişi, babama 2000 dolar karşılığında beni hapisten çıkarabileceğini ve beni ziyarete gelebileceğini söyledi. Ama maalesef bu da bir dolandırıcılıktı. İşkenceye dair anlatacak çok şey var. Ben 14 gün boyunca yer altındaki hücrelerde tutuldum. Sednaya Hapishanesi'nin yer altı hücrelerine dair bazı videolar var, ben de aynen orada kaldım.

Görüşmeci: *Kaç gün kaldınız?*

A.A.: Tam olarak 14 gün boyunca yer altında tek kişilik bir hücredeydim. Gün ışığını hiç görmedim, gece mi gündüz mü olduğunu bilmiyordum. Uyku düzenim tamamen bozulmuştu. Uyandığımda kendimi çimdikleyip hâlâ hayatta olup olmadığımı anlamaya çalışıyordum. 14 gün boyunca orada kaldım.

Daha sonra hapishanede Kur'an öğrenmek suçuyla başka bir hücreye nakledildim. Burada 100 gün boyunca tutuldum. Hücre, 7 metreye 7 metre büyüklüğündeydi ama kış mevsiminde korkunç derecede soğuktu. Bize sadece dört askerî battaniye verdiler. Yemek ise son derece yetersizdi.

Görüşmeci: *İşkenceye uğradınız mı?*

A.A.: Evet, elektrik kablolarıyla dayak yedim. Yaklaşık 350 kere kabloyla vuruldum.

Yemekler de bir işkence yöntemi idi. Bazen yemekler bilerek yakılarak verilir. Eğer bir gün yemek verilirse, ertesi gün tamamen aç bırakılırdık. Yemekler genellikle sadece suyla haşlanmış olurdu, içinde hiç tuz veya baharat olmazdı. O kadar tatsızdı ki insanlar yemekten tiksiniyordu. Eğer sabah kahvaltı gecikirse baş dönmesi ve mide bulantısı yaşırdık. Eğer tüm gün boyunca yemek alamazsak birçok kişi bayılırdı. Sadece su içerek ayakta kalmaya çalışırdık. Ama içtiğimiz su da kirliydi. Su tanklarının içinde farelerin seslerini duyabiliyorduk. Banyo ihtiyacımızı gidermek bile büyük bir zorluktu. 15 günde bir banyoya gitmemize izin veriliyordu. Ama bazen insanlar banyoya gitmeyi reddediyordu, çünkü banyoya giden bazı mahkûmlar bir daha geri dönmüyordu. Onların öldürüldüğünü düşünüyorduk. Sednaya'da askerleri görmek bile mümkün değildi. Sadece kapıda bekleyen askerleri görebiliyorduk. Biz hep eğilerek yürümek zorundaydık, asla doğrudan askerlerin yüzüne bakamazdık. Askerin arkasında yürürken, kafamızı önümüze eğmemiz gerekiyordu. Onlara bakmak yasaktı. Oradaki tüm mahkûmlar fiziksel ve psikolojik olarak yok oluyordu. Ben de yedi yıl boyunca büyük bir işkenceye maruz kaldım.

Görüşmeci: *Ailenizden hâlâ tutuklu olan biri var mı?*

A.A.: Evet, kayıp olan bir kişi var. Kayınbiraderim M.Z.A. 2012 veya 2013 yılında kayboldu. O günden beri ondan hiçbir haber alamadık. Askerî istihbarat şubesinde, Haseke'de gözüaltına alınmıştı. Daha sonra oradan kayboldu, ondan sonra bir daha haber alamadık.

Görüşmeci: *Ne zaman kayboldu?*

A.A.: 2013 yılında Haseke'de tutuklandı. 1982 doğumlu olan kayınbiraderim, orada postanede çalışıyordu. Bir gün aniden gözüaltına alındı ve bir daha haber alınamadı.

Görüşmeci: *Peki, neden tutuklandı?*

A.A.: Aslında doğrudan bir suçu yoktu. Ancak kardeşi muhalif gruplarla bağlantılıydı ve bu yüzden onu da gözüaltına aldılar. Kaybolduktan 2 ay sonra haber aldık daha sonra hiç haber alamadık. Hatta sonrasında Sednaya'ya gittik belgelere baktık ama bulamadık.

Görüşmeci: *Peki, tutukluluğunuz dışında tehciye de maruz kaldınız mı?*

A.A.: Ben hapisten çıktıktan sonra doğrudan Türkiye'ye geldim ama bizim köyümüz Halep kırsalında ve muhalif bir yer olarak biliniyor. Köy ahalisi göç ettirildi.

Görüşmeci: *Size hapiste işkence esnasında herhangi bir sıvı veya kimyasal madde enjekte edildi mi?*

A.A.: Bizim olduğumuz kısımda bu tarz şeyler yoktu. Ancak bazı gençlerden duyduğum kadarıyla Saha Mahkemeleri'nde iğne ile idam gerçekleştiği oluyormuş. Yine Tışrin Askerî Hastanesi'nde de bu tarz olaylar oluyordu. Biz Hastane'ye gittiğimizde araçlara cesetleri koyuyorlardı. Benim cildimde yaralar çıkmıştı onun tedavisi için gitmiştim. Biz asker kökenli olduğumuz için bize biraz ihtimam gösteriliyordu. Biz terör mahkemesinde yargılanmıyorduk ama ilk iki katta kalanlar terörden yargılandığı için onların şartları çok ağırdı, isimlerini dahi kullanamazlardı, sadece sayıları vardı.

Görüşmeci: *İşkenceye dair aktarmak istediğiniz başka bir şey var mı?*

A.A.: İlk iki katta her gün üç dört kişi idam edilirdi. Biz her gece "zincir" (mahkûmların zincirle birbirine bağlanarak götürülmesi) seslerini duyardık. Saat akşam 10-11 gibi gerçekleşirdi. İdam için çeşitli yollar vardı. Hatta preslenerek idam edildiğini dahi duymuştum. Çoğunlukla iple asarak olurdu. Ben iple asılana şahit oldum. Bir arkadaşım da damardan ilaç verilerek idam edildiğine şahit olmuştu. Asıl işkenceler çoğunlukla güvenlik şubelerinde (sorgu merkezleri) gerçekleşiyordu. Buralarda kontrol de olmadığı için yer altındaki işkence merkezlerinde ağır işkenceler gerçekleşiyordu. Elektrik, sandalye, şabeh (bileklerden kelepçelenerek asılma), suda boğma... Biz 180 santimetre uzunluğunda ve 100 santimetre genişliğinde bir hücrede 15 kişiydik. Tuvalet bile ancak iki kişi giderdik. İki mahkûm tuvalet ihtiyaçlarını giderirken, diğerleri hemen arkalarında duş alıyordu. Bütün bunlar oldukça sınırlı bir alanda gerçekleşiyordu. Tuvaleti kullananlar işlerini bitirip çıkarken duş alanlar da çıkmak zorundaydı. Süre kısıtlaması çok katıydı, tuvalet ihtiyacı veya banyo için sadece bir dakika veriliyordu. Sadece bir dakika içinde her şeyin tamamlanması gerekiyordu. Bu kadar kısa sürede temizlenmek veya ihtiyacını gidermek neredeyse imkânsızdı.

Tutanak No: 5

Tarih: 21 Ocak 2025

Yer: Sednaya Hapishanesi'ndeki Tutuklular ve Kayıp Kişiler Derneği (ADMSP)

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: Ö.T., 27 yaşında, Suriye vatandaşı.

Sorular:

Görüşmeci: Suriye'de daha önce tutuklandınız veya gözaltına alındınız mı?

Ö.T.: Evet, 19/10/2014 tarihinde. Humus şehrinde, Siyasi Şube ve Devlet Güvenlik Şubesi (güvenlik birimleri) tarafından.

Görüşmeci: Sebep neydi?

Ö.T.: Bana silahlı gruplara üye olmakla ilgili uydurma bir suçlama yönelttiler.

Görüşmeci: Hukuki bir karar neticesinde mi gözaltına alındınız?

Ö.T.: Orada öyle bir şey yoktu. Zaten hukuki bir şey de yok. Sadece biri ihbarda bulunabilir ya da soyadından dolayı bir karışıklık, benzerlik olabilir... Mesela aradıkları senin akrabaları bile olabilir, bu şekilde gelip seni alırlar.

Görüşmeci: Tutuklandıktan sonra ne oldu? Nereye götürüldünüz?

Ö.T.: İlk gün beni Humus'taki siyasi güvenlik şubesine götürdüler. Bir geceyi orada geçirdim. Sonra ikinci gün yine Humus'taki devlet güvenlik şubesine sevk ettiler.

Görüşmeci: Bu memurlar askerî subaylar mıydı, ulusal güvenlik mi?

Ö.T.: Güvenlik subaylarıydı, istihbarattandılar. Oraya sevk edildikten sonra içeri girdik, bizi Siyasi Güvenlik Şubesi'nden bir otobüsle Devlet Güvenlik Şubesi'ne taşıdılar. Bizi binanın bodrum katına (yer altına) indirdiler. Öncelikle yarı çıplak şekilde arama yaptılar. Sonra kıyafetlerimizi geri verip koridorda beklettiler, ayaklarımızda hiçbir şey yoktu, gözlerimiz bağlıydı ve ellerimiz de kelepçeliydi.

Görüşmeci: İşkenceye maruz kaldınız mı?

Ö.T.: Evet. Başlangıçta benimle birlikte birkaç kişi daha vardı. Herkesin ismi okunup sorguya alınıyordu. İçlerinden bazıları işkence gördü, bazılarına ise sadece soru sordular ve sonra geri hücreye götürdüler. Ben de o kişiler arasındaydım. Sorgu ekibinden beş görevli vardı.

İlki geldi, yüzüme bir yumruk attı. Bana “Yere yat.” dedi, ben de yattım. “Bacaklarını kaldır.” dedi, bacaklarımı kaldırdım.

Tabii o sırada beş-altı saattir, belki daha fazla, ayakta bekletiliyordum. Sabah gelmiştik ama işkence akşamüzeri oldu. Ezan sesine göre yatsı ya da akşam namazı civarıydı. Beş görevli üzerime çullandı. Biri omzuma bastı, yerde yüzüstü yatıyordum, diğerleri ellerinde plastik boru (yeşil, sert plastik çubuk) ile bacaklarıma vurmaya başladılar.

Hiçbir soru sormadan direkt dövmeye başladılar, bu çok zordu çünkü uzun süre ayakta beklemiştim ve ayaklarım soğuktu. Ağrı daha da şiddetli hissediliyordu. Yaklaşık elli-altmış darbe yedim. Ben “Ne yaptım? Niye vuruyorsunuz?” diye sordukça “Sus!” diye bağırıyorlardı.

Öyle bir noktaya geldim ki ayaklarım hiçbir şeyi taşıyamaz hale geldi. Sonra bir araba lastiği getirip kafamı ve bacaklarımı lastiğin içine soktular. Bu sırada yakın bir koğuştaki kadınların sesi geliyordu, ağlama seslerinden orada belki 30-40 kadın olduğunu anladım. Ben orada, “Allah aşkına, ne oldu? Nedir bu? Beni niye dövüyorsunuz?” diye bağırıp yalvarıyordum, onlar ise yine “Sus!” diye bağırmaya devam ediyorlardı.

Görüşmeci: *Bütün bunlar olurken gözaltı sebebinizi hâlen bilmiyordunuz?*

Ö.T.: Evet, hiçbir şey bilmiyordum. İlk gün siyasi güvenlikte bize bir şey yoksa bırakacaklarını söylemişlerdi. Bu uzun dayak sırasında, en sonunda bana “Şimdi sana beş darbe daha vuracağız, sesini çıkarmazsan iyi olur. Her ses çıkardığında darbe sayısını beşe katlayacağız.” dediler. Ben bağırarak istiyordum ama korkudan bağıramadım yoksa daha fazla vuracaklardı. Aynı zamanda acıyı ve çılgınlığı içimde tutmaktan göğsüm patlayacak gibi oldu. Dayak bittikten sonra beni kaldırıp “Yerine dön.” dediler. Bizi orada (zorla) ayakta hafif adımlarla yürütüyorlardı ki, eğer yakında hâkim karşısına çıkarsak vücudumuzda işkence izleri görünmesin. İstedikleri şey, insanın (suçu) itiraf etmesi. Sonra hâkim karşısına çıktığında da vücudunda darp izleri görünmemesi... Böylece hâkim, bu itirafları “zorla değil” diye kabul etsin. Ben de öylece ayakta bekleyip yerimde saydım. Başım döndü, içlerinden birine “Bayılacağım.” dedim, beni lavaboya götürdüler, yüzümü yıkadım, sonra “Yerine dön.” dediler. Bu hâlde yaklaşık iki saat kaldım. Sonra bizi sorguya aldılar. Tabii bu işkence, sorgudan önce korkutma amaçlıydı. Beni sorgudan önce dövdüler, genelde çoğu kişi sorguya girince işkence başlamıştı. Beni sorguya aldıklarında başladı. Bana adımı, nerede yaşadığımı, gelirlerimin ne olduğunu soruyorlardı. “İsmin şuymuş, şu silahlı gruba mı bağlısın?” dediler. Ben de “Ben sadece bir öğrenciyim.” dedim. 17 yaşındaydım.

Görüşmeci: *Bu konuştuğunuz dönemde henüz 17 yaşındaydınız, yani reşit değildiniz?*

Ö.T.: Evet, daha lisede okuyordum. Ben de dedim ki “Ben bir lise öğrencisiyim, herhangi bir silahlı grupla bağlantım yok, silah kaldırmışlığım yok. Okulda kaydım var, isterseniz

müdüre veya okul arkadaşlarıma sorabilirsiniz. Bana, “Hayır, yalan söylüyorsun! Sen silahlı bir gruba üyeydin.” diyerek vurmaya başladılar: “Şunu yaptın, bunu yaptın.” En sonunda yine aynı yöntemle (dayak) geri döndüler. Ayaklarıma lastik (araba lastiği) geçirdiler, beni yüzüstü yatırdılar ve dövmeye başladılar. İki kişi işkence yapıyordu, sorgucu ise masada oturmuş verdiğim cevapları kaydediyordu. Dayak yediğin zaman kaçış yok, cevap vermek zorundasın. “Silah kullandın mı?” diye sorunca, “Evet, silah kullandım.” demek zorunda kalıyorsun. Öyle bir noktaya geliyor ki her şeye “Evet.” deyip itiraf etmeye mecbur kalıyorsun. “Tamam, ne yazmak istiyorsan yaz. Silah kaldırdım işte, yeter ki bana vurmaya son verin.” diyorsun. Hiç acımıyorlar, tehdit ediyorlar. Sonra bana sorular sormaya başladılar. Sonunda ben de “Evet, silahlı bir gruba üyeydim ama silah kaldırmadım.” dedim. Artık tamamen kafadan cevaplar uyduruyordum. Mesela “Ben finans sağlıyordum.” dedim. Bana “Tamam, sen para toplayıp silahlı gruplara aktardın diye kayda geçireceğiz.” dediler. “Gösterilere katıldın mı?” dediler, “Evet.” diye cevapladım. Ne zaman “Hayır, yapmadım.” desem, bana vurmaya devam ediyorlardı, ta ki “Evet.” deyip itiraf edene kadar. Yaklaşık bir saat işkence gördüm. Ne sorarlarsa sorsunlar... Mesela “Kardeşlerin?” dediler. Onları da (yalanla) itiraf ettim. Kardeşlerim muhaliflerin yaşadığı bölgelerdeydi, onlar da aranıyordu. Bir erkek kardeşim o dönemde Sednaya’da (hapishanede) tutukluydu. Onları da itiraf ettim. Hatta babamı ve annemi bile itiraf etmemi istediler. Özellikle “Annen sabah namazında silahlı kardeşlerin için dua ediyor mu?” diye soruyorlardı. “Evet, ediyor.” desem bu, annemin de istihbarata çağrılmasına sebep olacak bir delil olurdu. Ben de “Bilmiyorum, ben sabah namazına kalkmıyorum.” diyordum. “Peki, baban onlara para gönderiyor mu, baban onları finanse mi ediyor, baban onlardan razı mı?” diye soruyorlardı. Ben de “Hayır, araları açık. Babam onlara kızgın.” diyordum.

Görüşmeci: *Sabah namazını kılanları ayrı bir tehdit kabul ediyorlarmış, bunun sebebi nedir?*

Ö.T.: Bu namaza neden önem verdiklerini tam olarak anlatayım: Bir genç sabah namazına kalkıyor veya bu namazı düzenli kılıyorsa bu onlar için büyük suç sayılıyor çünkü bu genç; dinine bağlı biri, onlar için tehlikeli. Bu kişi bilinçli ve onların ne yaptığını anlıyor. Seksenli yıllarda sabah namazına giden az insan vardı, özellikle gençlerden... Dolayısıyla, genç biri sabah namazına gidiyorsa hemen onu “Müslüman Kardeşler’e (İhvan’a) üyelik” suçlamasıyla tutukluyorlardı. Sabah namazına gitmek, beş vakit namazı özellikle camide düzenli kılmak bir suç sayılıyordu, hele ki gençler için... Sabah namazı gençler açısından adeta bir “suç” sayılıyordu.

Ben aslında Tedmur şehrindenim. Okuldan sonra bir kişinin yanına, ev aletleri tamiri yapılan dükkâna gidiyordum. Ezan vakti girince dükkânda tuvalet olmadığı için caminin tuvaletine gidip abdest alır, orada namaz kılar ve geri dönerdim. Dükkân sahibi buna izin verirdi. Bir gün caminin imamı dükkâna geldi ve bana dedi ki: “Ey Ö., artık camide namaz kılmaya

gitme, burada kılman senin için daha iyi.” “Neden?” diye sordum. “Dikkatleri çekiyorsun.” dedi. Yani, “Gelip senin hakkında soru soruyorlar, ‘Bu çocuk kimdir, ne amaçla geliyor, ne biliyorsun?’ diyorlar. O yüzden camide namaz kılma” dedi. O andan itibaren cemaatle namazı bıraktım.

Görüşmec: *Tabii bunlar hukuki suçlar değil, siyasi suçlar.*

Ö.T.: Son dönemde karakollarda ve güvenlik şubelerinde, sabah namazına veya beş vakit namaza düzenli gidenlerin tam bir kaydı tutuluyor. Onları tamamen gözetim altında tutuyorlar: Nerede toplanıyorlar, kimle görüşüyorlar, bütün ayrıntıları alıyorlar. Yani Suriye’de her yerde durum böyleydi. Her yerde aynı.

Görüşmec: *Sorgudan devam edelim.*

Ö.T.: Derken sorgu neredeyse bitti, ama yine üzerimde baskı kurup “Silah kaldırdın mı, adam öldürdün mü?” diye soruyordu. Ben “Hayır.” diyordum. Sonunda “Ben dayaklara dayanabilsem, bunların hiçbirini itiraf etmezdim. Ama gücüm yetmiyor, sen istersen silah taşıdığımı yaz çünkü ben silah taşımadım ama dayak yemeye de dayanamıyorum.” dedim. Dövüldükten sonra “Evet, kaldırdım.” dedim ama aslında ben silah kaldırmadım. O sırada sorgu memuru “silah kaldırdı” diye kaydetmedi. Gardiyanlardan birini çağırdılar, o da beni lavabolara götürdü. Üstümdeki gömleği çıkarmamı söyledi, “Otur, kıpırdama.” dedi. Elinde bir şey vardı, elektrikli cop ya da başka bir şey sandım. Meğer tıraş makinesiymiş, saçımı kazıdı.

Beni tek kişilik bir hücreye götürdü. Alanı 5 metrekareyi geçmezdi, 5 ya da 6 metrekare... Uzunluğu 2,75 metre, genişliği 1,75 metre... Biz orada 7 kişiydik. Burası yer altındaydı. Hücrenin içinde hiç ışık yoktu, sadece koridordan gelen küçük bir menfez aracılığıyla azıcık ışık geliyordu. Dışarıya açılan bir hava deliği vardı, bir tür vantilatör (türbin) gibi hava basıyordu. Kışın soğuk günlerinde bile (hücrenin) havalandırma sistemini gece açık bırakırlardı, bilerek yaparlardı ki vücudumuz iyice üşüsün. Kendimizi koruyacak hiçbir şey yoktu. Sadece ince bir battaniye vardı, o da yerin soğuğunu engellemeye yetmiyordu. Ayrıca bir tane daha battaniye vardı ama yedi kişi aynı battaniyeye sığışmak zorundaydık. Mecburen üst üste yatar gibi sıkışıyorduk. Örneğin, biri yan yatıp bacaklarını çekiyor, diğeri başını onun ayaklarına doğru koyuyordu. Hepimiz öyle sıkışık şekilde yatıyorduk ki biraz uyumak bile zordu, dönecek yer yoktu. Vücut uyuşsa bile hareket edemiyorduk.

Aynı zamanda hücrede deri hastalıkları sorunu da yaşıyorduk. Bit vardı, hamam böcekleri vardı. Hücre gerçekten aşırı derecede pis bir yerdi. Gece kalkınca hareket edemeyecek kadar sıkıştık. Örneğin, kaşıntı olsa bile bit ve cilt hastalıkları yüzünden kaşınacak yerimiz yoktu.

Yaklaşık 16 gün boyunca tekli hücrede kaldık. Vücudumun tamamı kırmızı döküntülerle kaplandı, alerji gibi. En sonunda hapishanede görevli biri geldi. Dedim ki, “Tamam, ya yeniden dayak yiyeceğimi göze alıyorum ya da yıkanmamız lazım. Vücutlarımız bu hâlde, hastalıklar tekrar nüksediyor.” O gün biraz insafa geldiler, bize banyoyu hazırladılar. On dakikalığına duş alıp geri dönmemize izin verdiler. Sıcak su yetmedi. Örneğin, sadece başımı yıkayabildim, geri kalan kısımlara soğuk su kaldı. Yine de en azından biraz temizlenmiş olduk.

Bizi tekrar hücreye geri yolladılar. Her gün ya da iki günde bir aramızdan birkaç kişiyi alıp götürüyorlardı. Benimle aynı yaşlarda, yani reşit olmayan (16-17 yaş) 3-4 kişi daha vardı. Aralarında evli ve daha yaşlı kişiler de vardı. Ayrıca 50 yaşında, yürüme engelli bir adam da getirdiler. Ona da “terör” suçlaması yönelttiler. Adamın küçük bir bakkal dükkânı varmış, aynı zamanda camiye temizleyip ezan okuyormuş. Başka bir şeyle ilgisi yoktu. Sağlık durumu o kadar kötüydü ki baston bile kaldıramazdı, bırak silah kullanmayı. Buna rağmen işkenceyle itiraf ettirdiler. Sonrasında bile bu adama hiç acımadılar. Her gün ya da iki günde bir, hücreden bazı tutukluları alır, yerlerine yenilerini getirirlerdi. Mesela sabah namazından sonra tutuklu nakil otobüsü geldiğinde anladık ki bu kişiler Şam’daki şubelere götürülecek. Sonrasında da muhtemelen Sednaya Hapishanesi’ne yollanacaklardı. Oraya gidenlerin durumu Allah’a kalmış, neredeyse kesin ölüme gidiyorlardı. Eğer nakil otobüsü öğleden sonra geliyorsa Humus Merkez Cezaevi’ne, Humus’taki mahkemeye veya Humus Askerî Hapishanesi’ne (Al Balouna) götürülürlerdi. Orası da işkence ve ihlallerin olduğu kötü bir hapishaneydi. Devlet Güvenlik Şubesi’nde 21 gün dolunca tutukluyu ya Şam’daki şubelere ya askerî mahkemeye ya da Humus Askerî Hapishanesi’ne sevk ederlerdi. 21 günü doldurduktan sonra sabah namazı vaktinde uyandım. Normalde abdest almak yasaktı. Lavaboya saniyeler içinde girip çıkıyorduk, elimizde ya da yüzümüzde ıslaklık görürlerse dayak riski vardı. Biz de bir taş yardımıyla teyemmüm edip tek kişilik hücrede namazımızı kılıyorduk.

Sabah namazını kıldık, oturup beklemeye başladık. Onlar (güvenlik görevlileri), Peygamber’e ve Kur’an’a hakaret ederlerdi. Allah’a küfredereklerdi... Güvenlik birimleri arasında çok yaygındı. “Allah rızası için...” dediğinde sana “Allah mı? Burada sadece Beşşar var!” derlerdi. “Muhammed aşkına...” dediğinde, “Muhammed mi? Beşşar ona izin verdi.” gibi küfre varan sözler söyleyip dalga geçerlerdi. Hakaretlerin çoğu din üzerineydi, namus ve kutsal değerlere yönelikti. İnsan neye uğradığını şaşırıyor, en ufak bir şeyde küfrediyorlardı. Ayrıca bizi de küfretmeye zorluyorlardı. Tabii tek kişilik hücreden en ufak bir ses çıksa ya da birini namaz kılarken yakalasalar hiç acıymıyorlardı. Bizden biri namaz kılıyordu, diğeri (bir menfezden) dışarıya bakıyordu. Mesela birisi gelip “Namaz vakti...” dese hemen engelliyorlardı. Tam 21 gün geçti. Sabah namazını kıldıktan sonra oturup dua ettim, “İnşallah çıkarım.” dedim.

Yanımda daha önce tutuklanmış ve sonra tekrar geri getirilmiş insanlar da vardı. Onlar gitti. İki saat kadar dinlendim, iki saat daha uyudum. Sonra uyandım, baktım öğle vakti olmuş, öğle ezanı okundu. Namazı kıldık, beklemeye devam ettik. Sonra isimleri okumaya başladılar. Küçük menfeze kulağımı dayadım. Uzaktan, koridorun sonundan, beni çağırdıklarını duydum. Beni üçüncü hücredekilerin olduğu yere götürdüler. Bizi çıkardılar, ellerimizi plastik kelepçelerle arkadan bağladılar. Engelli adamı da aynı hücreden çıkardılar, onu da bizimle birlikte sevk edeceklerdi. Yürüyemediği için merdivenlerde biz taşıdık. Ardından bizi otobüslere bindirdiler. Otobüste kafanı kaldırmak yasaktı. Gözlerini hep yere, ayaklarına dikmek zorundaydın. Yol boyunca yanı başımdaki pencereye bile bakmaya cesaretim yoktu. Nereye gittiğimizi göremiyordum. Bizim için görevli bazı askerler vardı, ellerinde sopalar veya kablolarla bize vuruyorlardı. Yaklaşık yarım saat yolda kaldık, sonunda Humus'taki askerî cezaevine vardık. Bizi Humus Al Balouna Askerî Cezaevi'ne sevk ettiler. Orada tekrar sorguya alındık. "Dörtlü komite" dedikleri bir yer vardı: Hava istihbaratı, askerî devlet güvenliği, siyasi şube... Bu komite, ifadeleri onaylıyormuş.

Cezaevine ilk girdiğimizde yine arama yaptılar. Hepimizi soyundurdular, yere yüzüstü uzanmamızı, ayaklarımızı kaldırmamızı istediler. Orada bulunan askerî polis görevlileri hepsinin elinde kalın bir kablo vardı ve bizi dövmeye başladılar. Önümdekilerin nasıl dövüldüğünü görünce sona kalmaya çalıştım, geriye çekildim ama en sonunda bana da vurmaya başladılar; ayaklarıma 12-15 kablo darbesi aldım. Görevliler adeta övünüyorlardı, "Senin kablonu versene, bakayım benimkiyle aynı acıyı mı veriyor." diyorlardı. Dövme işi bitince bize, "Üçüncü kata çıkacaksınız." dediler. Tek sıra hâlinde, koşarak merdivenleri çıkmamızı istediler. Ellerimiz kelepçeliydi ama koşmak zorundaydık. Yukarıda koridorun bir köşesine gittik; orada askerî polis mensubu iki asker vardı, ellerinde tıraş makineleri bulunuyordu. Saçı kısa bile olsa zorla tıraş ediyorlardı, hem de çok aşağılayıcı şekilde. Canım yandığından pantolonumu ısıırıyordum. O esnada koridorun sonuna baktım: Gözleri bağlı bir kadın gördüm; işkenceden yeni çıkmış, koridorun köşesinde, elleri arkadan bağlı... Bana, "Senin suçun ne?" diye soruyorlardı. Silahlı gruba üyelik veya terör demeye korkuyordum; "İsim benzerliği var." diyordum. Eğer "Terörle suçlandım." desem yine işkence edecekler. Bizi birinci koğuşa, koridorun sonundaki koğuşa soktular. Koğuştaki çok fazla insan vardı, neredeyse uzanacak yer yoktu. Ancak yandan yandan yatabiliyorduk. Gece geldiğimde boş yer bulamadım, sadece tuvaletin kapısının önünde kendime bir yer açtım.

Ertesi sabah uyandığimde baktım, benimle aynı gün tutuklanan bir arkadaşımı gördüm. Aynı şubede kalmıştı. Bana gülümseyip el etti. Başını kazımışlardı, sağlık durumu kötüydü; yine de birbirimizi tanıdık. Bana, "Neden tuvaletin yanında yatıyorsun? Niye kapıda uzanıyorsun?" diye sordu. "Dün gece başka boş yer bulamadım." dedim. O ve arkadaşları "Tamam, sana bir yer açarız, aramıza geçersin." dediler. Ona "Burada durum nasıl, işkence var mı?" diye

sordum. “Burada sorgu komitesi var, senin önceki ifadeni (şubedeki itiraflarını) aynen tekrar etmen gerek. Bir kelime fazla ya da eksik söylersen, yine çok işkence görürsün.” dedi. Ayrıca sorguya ancak 40 gün dolunca çağrılırsın. Benim 22-23 günüm olmuştu. İki gün sonra asker “A.T. !” (babamın ismi) diye bağırdı. Kalktım, “Belki babamı getirdiler.” diye düşündüm. Kapıya yöneldim görmek için, ama koğuşun sorumlusu “Yasak!” dedi. Sorgu ekibinden biri gelip “Ö.A.T.!” diye seslendi. Bu kadar erken sorguya alınacağımı beklemiyordum. Bana “Korkma, sadece şubedeki (önceki) itiraflarını aynen tekrar et, o zaman işkence yapmazlar.” dediler. Gözlerimi bağladılar. Asker, koğuş sorumlusuna, “Gözlerini bağla, askerleri bile görmesin.” dedi. Koğuş sorumlusu bana, “Kur’an oku ve Allah’tan sabır dile. Şubedeki işkenceye nasıl dayandıysan burada da sabret.” dedi. Beni sorguya götürdüler, sorgu odası koğuşların hemen yanındaydı. Birinci... İkinci... Üçüncü koğuştan sonra sorgu odasına geliyordun. İçeride dört sorgucu vardı, her biri farklı bir şubedenmiş. Sorguya başladılar. Sorguculardan biri bana, “Ben her şeyi biliyorum, itiraf etmezsen buradan ancak ölü çıkarsın. İyi ki daha önce itiraf etmişsin...” dedi. Ben de orada bütün suçlamaları, öncekilerle aynı şekilde, kabul ettim. Fakat başka bir sorgucu vardı; onun elinde olan bir tutuklu, ne şubede ne de burada itirafta bulunmuş.

Bu tutuklu bana, “Ben bir şey yapmadım.” diyordu. Kendisine, “Ben de bir şey yapmadım ama sırf şubede dövdükleri için itiraf etmek zorunda kaldım...” dedim.

Başka bir sorgucu devreye girdi ve diğerine, “Ona, terörist olduğunu söyle. Bak bakalım itiraf ediyor mu? Kardeşi teröristmiş, ailesi teröristmiş, kardeşi zaten tutuklu. Neden itiraf ettirmiyorsun?” dedi. Diğer, “Makul şekilde, zorla itiraf ettir.” diyordu. İşkence yaptıkları kişi 17 - 20 yaşlarında biriydi. İkinci sorgucu çılgına döndü. O tutukluyu (17-20 yaşındaki) bırakıp bu sefer kafama tekmeyle vurmaya başladı. En sonunda başka bir sorgucu geldi ve bana, “Seni başka bir yere götüreceğim.” dedi. Sonra (yeni sorgucu) dönüp benimle sorguya devam etti. Üç saat boyunca (otururken) ayağımın üzerine (bastırarak) durdular, altımda ise buz gibi soğuk bir zemin vardı. Ona, “Oturma pozisyonumu değiştirmek istiyorum, ayağım uyuşturdu, hissetmiyorum artık.” dedim. Bana, “Tamam, sorun değil.” dedi ama başka biri gelip, “Dur! Kımıldama, pozisyonunu değiştirme.” diye çıkıştı. Sonra yine biri geldi, bana vurdu, “Fark etmiyor musun, onun (sorgucunun) elindeki tutuklu hâlâ itiraf etmiyor?” Bunu kendileri için bir aşağılama, bir hakaret olarak görüyorlar; yani sorgucunun elindeki tutuklu itiraf etmiyorsa sorgucu, “itibar kaybediyor” diye düşünüyorlar. (Diğer) tutuklu bana, “Sakın durma, devam et...” diyordu. Yani (itiraf) etsen de etmesen de (işkence) değişmiyordu.

Görüşmecisi: *Yine bu süreç kadar herhangi bir avukata erişim ya da hukuki bir işlem olmadı, değil mi?*

Ö.T.: Hayır, sadece torpil ve araçlarla işler yürütülüyor. Ailem tutuklu olduğumu biliyordu ama nerede olduğum hakkında bilgileri yoktu.

Görüşmeci: *Torpil nasıl işliyor? Eğer biri para verirse mi? Rüşvet mi? Yoksa güvenlik şubelerindeki subaylar mı devreye giriyor?*

Ö.T.: Güvenlik şubelerinin yöntemi şuydu: Eğer bir kişinin suç işlemediğini biliyorlarsa yine de onu gözaltına alırlardı. Amaç, ailesinden para koparmaktı. Ailesine haber göndermek için adam yollar, oğullarının falanca güvenlik şubesinde olduğunu ve ondan haber aldıklarını bildirirlerdi. Sonra ailesine bu haberi ulaştırarak onlardan para talep ederlerdi. Bu bir çeşit rüşvet mekanizmasıydı. Eğer bir tutuklu hakkında kesin deliller varsa, örneğin bir silah taşıdığına veya öldürme eylemi gerçekleştirdiğine dair kanıtlar bulunuyorsa, güvenlik şubesi müdürünün onu serbest bırakma yetkisi olmazdı. Fakat eğer suçsuz olduğu biliniyorsa onu maddi çıkar elde etmek için kullanırlardı. Tabii ki doğrudan serbest bırakmazlardı. Önce ailesinden mümkün olduğunca para alabilmek için süreci uzatırlardı. Soruşturma tamamlandıktan ve tutuklu tüm suçlamaları kabul ettiğine dair belgeleri imzaladıktan sonra, askere “Bunu dışarı çıkar.” diye talimat verilirdi.

İşkenceye geri dönersek. Beni sorgudan çıkardıktan sonra, “Koğuşa götürülim mi?” diye sordular. Oradaki amir, “Gidip asın.” dedi. Bu “şabeh” denilen bir işkence yöntemi idi. Bu yöntem, kişinin ellerinin bağlanarak havada asılması ve sadece ayak parmaklarının yere değmesine izin verilmesiyle gerçekleştirilirdi.

Benim maruz kaldığım “şabeh” yöntemi biraz farklıydı. Hücre kapısına asarak bana işkence ettiler. Hücre kapısı demirdi ve ellerimle yukarıdan tutunmak zorundaydım. Dizlerim, aşağıdaki demirlere dayanıyordu. Yaklaşık yarım saat boyunca bu pozisyonda kaldım. Bu yöntem, klasik bağlanma yönteminden çok daha zordu. Çünkü bağlı olduğunuzda ip sizi tutar, ancak burada tamamen kendi kas gücünüzle asılı kalmanız gerekiyordu. Zamanla ellerim kaymaya başladı ve sonunda yere düştüm. Düştüğümde, asker gelip beni tekmelemeye başladı ve tekrar asılmamı söyledi. Yani düşmem bile ekstra bir işkence sebebi oluyordu.

Yaklaşık yarım saat sonra, bir sorgu görevlisi geldi. Arabasının bozulduğunu söylüyordu. Yan hücrelerin kapısını açtı ve tutuklulara arabadan anlayan biri olup olmadığını sordu. Bir mahkûm “Ben anlarım.” diyerek yanıt verdi. Sorgucu ona araba hakkında sorular sormaya başladı. Tam o sırada, benim de fark edilmemi umarak bekledim. Belki beni fark eder ve işkenceden kurtarır diye düşündüm. Bana dönerek “Burada ne zamandır bekliyorsun?” diye sordu. “Bilmiyorum, uzun süredir buradayım.” diye cevap verdim. Sonra, “İndir bunu.” dedi. Yanındaki asker şaşırdı ama sorgu görevlisi emir verdiği için beni indirdiler. Ancak kısa bir süre sonra aynı asker geri gelip beni tekrar dövmeye başladı. “Seni kim indirdi?” diye sordu. “Sorgu görevlisi” dedim. “Sorgu görevlisini nasıl tanıyorsun?” diye üsteledi. “Onun sesini tanıyorum çünkü az önce buradaydı ve araba hakkında konuşuyordu.” dedim. Asker, “Tamam, o zaman tekrar soruşturmaya götürülim ve imza attıralım.” dedi. Bir tutuklu,

tüm ifadelerini imzaladıktan sonra, “baskı koğuşu” denilen özel bir koğuşa götürülürdü. Burada tutukluların mahkemeye mi yoksa başka bir yere mi sevk edileceği belirlenirdi. Orada bulunan diğer mahkûmlarla konuşma fırsatım oldu. Ne yaşadıklarını, neye itiraf ettiklerini sorduk birbirimize. Ertesi gün, tekrar aynı sorgu süreci başladı. Aynı sorular, aynı yöntemler... Hem fiziksel hem de psikolojik işkence devam etti. Bir yandan işkence edilirken, bir yandan da yan hücrelerden gelen sorgu seslerini duyardık. Bu da ekstra bir psikolojik baskı yaratıyordu. Aynı sorgu tekrar tekrar yapılıyordu. Sorgu tamamlandığında beni dışarı çıkardılar ve yaklaşık yarım saat boyunca bekledim. Sonra bir asker gelip, “Burada ne yapıyorsun?” diye sordu. “Sorgu görevlisi beni çıkardı.” dedim. Asker, gidip sorgu görevlisine sordu ve o da “Tamam, ona imza attıralım.” dedi. Sonra beni tekrar baskı koğuşuna koydular.

Görüşmeci: *Ne zaman serbest bırakıldın?*

Ö.T.: 12 Ocak 2014’te çıktım. Tutukluluğum yaklaşık 45 gün sürdü. Zaten genelde tutukluluk süresi, işkence süresine bağlı olarak değişirdi. Son 10 gün benim için nispeten iyi geçti çünkü artık işkence görmüyordum. Sonunda bizi Şam’daki Adra Hapishanesi’ne naklettiler. Humus’taki askerî yargıç bizi kabul etmedi ve Şam’daki Terör Mahkemesi’ne sevk etti. Orası sivil bir hapishaneydi, işkence yoktu, yemek ve temizlik imkânları vardı. Orada da 4 gün kaldım. Sonra beni, Şam Adalet Sarayı’na götürdüler ve hâkim karşısına çıktım. Humus’taki mahkeme reddettiği için 42 gün sonra ilk kez hâkim karşısında çıkmış oldum. Sonraki akşam bizimle mahkemeye çıkanların, polisler ruşvet vererek aileleri ile görüştüklerini gördüm. Ben de ailemle görüşemediğimi söyleyerek ruşvet karşılığında babamı aradım. Şam’da olduğumu, bir iki gün içerisinde çıkabileceğimi ancak bunun için avukata ve paraya ihtiyacımız olduğunu söyledim.

Görüşmeci: *Peki aileden senin gibi tutuklanan var mı?*

Ö.T.: Evet, büyük ağabeyim 13 Aralık 2012’de tutuklandı. Onun çıkmasını, Sednaya’daki mahkûmlar çıkana kadar bekledik ama ondan hiçbir iz bulamadık. Daha sonra Şam’daki sivil hapishanede ölenler hakkında araştırma yaptığımızda, ağabeyimin tutuklanmasından iki buçuk yıl sonra idam edildiğini öğrendik. Ona yöneltilen suçlama, silah taşıdığı ve protestolara katıldığı iddiasıydı. Onu, 22 Ağustos 2014’te idam etmişler. Ama bu bilgiyi ancak 8 Aralık 2024’te öğrenebildik.

Görüşmeci: *Peki hakkında mahkeme kararı var mıydı?*

Ö.T.: İdam kararı, askerî saha mahkemesi tarafından verilmişti. Bu mahkemelere ne bir avukat ne de bir hâkim yaklaşabiliyor. Yasal olarak tamamen kapalı bir sistem. Saha mahkemesi, üç kişiden oluşuyordu: cezaevi müdürü, askerî bir hâkim ve bir istihbarat subayı veya güvenlik şubesi yetkilisi.

İdam kararı alınırken süreç çok basitti: Mahkûmu çağırırlar, adını ve suçlamasını sorarlar. Ardından, “Bu doğru mu?” diye sorarlar ve mahkûm “Evet” veya “Hayır” yanıtını verir. Hepsi bu kadar. Sadece bu üç soru sorulurdu. Sonra mahkûma idam kararını içeren bir belge imzalatırlardı. Saha mahkemesi böyle çalışıyordu. Orada kaybolan hiç kimse yoktu çünkü kimse gizlice kaybedilmiyordu, doğrudan infaz ediliyordu.

Görüşmeci: *Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederiz. Umarız bu bilgiler mahkemelerde delil olarak kullanılır ve bu yaşananları dünyaya duyurmak için bir raporun parçası olur. İnsanlar bu tür şeylerin olduğunu biliyordu ama detaylarını bilmiyordu. Hatta devrim sırasında bile, kimse işkencenin bu kadar ayrıntılı ve sistematik olduğunu bilmiyordu. O yüzden tekrar teşekkür ederiz.*

Ö.T.: Ben teşekkür ederim. Umarım bu yaşananlar unutulmaz ve adalet bir gün yerini bulur.

Tutanak No: 6

Tarih: 21 Ocak 2025

Yer: Sednaya Hapishanesi'ndeki Tutuklular ve Kayıp Kişiler Derneği (ADMSP)

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: Q.T., 37 yaşında, Suriye vatandaşı, elektrik teknisyeni, Suriye'de devlet memuru.

Sorular:

Görüşmeci: *Daha önce Suriye'de tutuklandınız mı?*

Q.T.: Evet, 26/12/2012 tarihinde.

Görüşmeci: *Suriye'de nerede çalışıyordunuz?*

Q.T.: Devlet dairesinde çalışıyordum.

Görüşmeci: *Nerede tutuklandınız?*

Q.T.: Humus vilayetinde tutuklandım. Beni şirketin içinden, kuruluşun içinden aldılar. Ben resmî bir iş için oradaydım, Tedmur (Palmira) bölgesinden geliyordum. Humus kırsalındaydım. Humus'taki genel şirkette bir işim vardı, evrakları halletmekle uğraşıyordum. Dediler ki, "Siyasi güvenlik ofisinde bir imza lazım, bir sorun yok, o belgeyi götürüp imzalat." Gittim, belgeyi imzalatacaktım. Ofise girdim, birine "Sadece bu belgeyi imzalatacağım." dedim, ama adam "Biraz bekle." dedi. Kapıyı kapattı ve gitti. Bir süre sonra dört görevli geldi, gözlerimi bağladılar, kelepçelediler ve beni şubeye götürdüler, Siyasi Güvenlik Şubesine. Suçlama, gösterilere katılmak, Cumhurbaşkanı'na hakaret etmek, bu tür meselelerdi. Hepsi Suriye'deki devrimci hareketle ilgiliydi. Suçlama buydu.

Beni Siyasi Güvenlik'e götürdüler, orada yaklaşık bir saat kadar kaldım. Bu suçlamayla ilgili sorular sordular, ortada ne bir mahkeme kararı ne de başka bir resmî belge vardı. Tamamen keyfî bir durumdu. Bir saat kadar kimlik bilgilerimi, ifademi aldılar. Sonra beni sorgu için aşağı indirdiler.

Önce soyup çıırılçılak bıraktılar, tamamen. Elbiselerimi aradılar. Bana doğrudan vurmaya başladılar. Küfrettiler, bana ve aileme hakaret ettiler, hatta Allah'a küfrettiler, tehditler savurdular. Yaklaşık iki saat sürdü. Sonra beni tek kişilik hücreye attılar. Tek kişilik hücre dediğim, tuvaletin yakınında bir buçuk metre kadar bir yer. Biz orada yedi-sekiz kişiydik. O kadar dardı ki uyuyamıyorduk; oturuyorduk, birbirimize yapışıyorduk. Hatırlıyorum, su

yoktu. Yemek de yok denecek kadar azdı. Bazen iki zeytin tanesi, bazen çok az reçel. Yani doğru dürüst yemek diye bir şey yoktu.

Her gün veya neredeyse her gece sorguya çıkarılıyorduk. Gecenin geldiğini nasıl anlıyorduk? Dışarıda korna sesleri, insan hareketliliği duruyordu, ortalık sessizleşiyordu. O zaman anlıyorduk ki gece olmuş. Bizi geceleri sorguya götürüyorlardı. Bağlı gözlerle işkence ediyorlardı; dayak, elektrik verilmesi, bedenimin her yerine vurmaları, hakaretler... Sonra sorgu odasına alıyorlar, “Kim sizi yönlendirdi, kim size talimat verdi?” gibi sorular soruyorlardı. Siyasi Güvenlik'teki bu durum böyle devam etti, bir buçuk ay kaldım orada.

Sonra beni alıp Devlet Güvenliği'ne götürdüler. Siyasi Güvenlik'ten Devlet Güvenliği'ne geçirileceğim zaman, eşyalarımı teslim ettiler, ben de belki serbest kalacağım sandım. Bana eşya poşetimi, öteberimi verdiler. Param vardı o zaman, yaklaşık bin dolar kadar, üstüne de elli bin Suriye lirası civarında para. Bana geri verdikleri para bin liraya (Suriye lirasına) bile ulaşmıyordu, “Emanetin bu kadar.” dediler. “Peki, geri kalan nerede?” diye sorunca umursamadılar, “Bu kadar.” dediler. Ben Humus'taki işimi halletmek için çıkmıştım, bir buçuk aydır ortada yoktum, ailem de benden haber alamıyordu.

Görüşmeci: *Yani kimse ailenize haber vermedi, öyle mi?*

Q.T.: Hayır, ne aileye ne başkasına haber verildi. Sonra beni bir arabaya bindirdiler. Gözlerim açık olarak bindim. Şoförün yanında biri oturuyordu, ben de “Neden böyle beni alıkoydunuz, bir aydan fazla oldu, ailem hiçbir şey bilmiyor.” dedim. O da “Vallahi senin dosyan var, terörist diyorlar.” gibi laflar etti. “İstersen ödersin, seni çıkarırım.” dedi. Ben de “Ne kadar istersen veririm, yeter ki kurtulayım.” dedim. Tüm o gördüğüm işkenceler yetti de arttı. Bana “Aslında bunu söylemem yasak. Şimdi Devlet Güvenliği'ne gidiyoruz. Siyasi Güvenlik'teyken Devlet Güvenliği'ne nispeten cennetteydin. Ben seni kurtarmaya çalışırım, para verirsən.” dedi. “Tamam, veririm,” dedim, “Yeter ki kurtulayım.”

Sonra Devlet Güvenliği'ne vardık. Gözlerimi tekrar kapattılar, kelepçelediler ve içeri soktular. Orada da ilk iş soyuyorlardı, duvara dönüp bacağını kaldırmanı, kollarını kaldırmanı istiyorlardı. Böyle onur kırıcı şeyler yaşadık. Memurlar bağırıyor, bazen yanına gelip seni tehdit ediyordu. “Burada önceki gördüklerini bile ararsın.” diyorlardı. “Zulüm nasıl olacak şimdi görürsün.” diyorlardı. Ben de “Allah yardımcımız olsun.” dedim. Orada da tekrar kimlik bilgilerimi aldılar. Ardından hemen “şabeh” denilen askıya alma yöntemine geçtiler.

Ben “şabeh” denilen şekilde asılmıştım; parmak uçlarımda üzerinde duruyordum, çınlıçıplak ve gözlerim bağlı. Öylece askıdaydım. Ne zaman ihtiyaç görmem gerekirse -ki günde sadece iki defa, sabahın başında ve akşamın sonunda- ancak o zaman tuvalete gidebiliyordum. Tuvalete girdiğimde de başımda bir nöbetçi dikiliyordu. Daha içeriye adım atar atmaz hakaretler, küfürler başlıyordu; hızlıca halledip hemen çıkmamı istiyorlardı.

Bana günde sadece bir öğün yemek veriliyordu. O öğün de bir çocuğun bile doyamayacağı kadar azdı. Örneğin biraz bulgur ve üzerinde iki nohut tanesi... Bu, iki yaşındaki bir çocuğu bile doyurmayacak bir porsiyondu. Böylece sorgulanmadan sadece askıda tutulup beklediğim on günden uzun bir süre geçti. Gardiyanlar her geçişlerinde ellerinde ne varsa -sopa, kırbaç-onunla vuruyorlardı. İncecik bir koridorda asılıydık. Koridor belki yüz metre kadar uzundu. Orada benim gibi asılı duran çok sayıda insan vardı.

Sonra beni sorguya götürdüler. Sorgu da aynı şekilde, “Kim sizinle gösterilere katıldı? Kim sizi yönlendirdi? Kim sizi kışkırttı?” diye sorup durdular. Ardından tekrar askıya (şabeh) alınarak geri bırakılıyordum. En sonunda, sorgudan tamamen usanınca, beni toplu bir koğuşa koydular. Bu koğuştan yaklaşık dört metreye dört metre büyüklüğündeydi ve içinde yetmişden fazla insan vardı. Düşünün, dört metreye dört metre, yetmişin üzerinde kişi... Orada da durum aynıydı. Hemen hemen her gün Şebbihalardan yedi-sekiz kişilik bir grup içeri girerdi; ellerinde kalın sopalar, bazen demir çubuklar olurdu. Bizi döver, sonra eğlence gibi çıkıp giderlerdi. Böyle sürdü gitti.

Bu koşullarda üç aya yakın kaldım. Üç ayın sonunda “el-lecne er-rubaiyye” denilen dört kişilik bir komiteye sevk edildik; bu, Humus’taki güvenlik komitesiydi. Askerî İstihbarat, Hava İstihbaratı, Siyasi Güvenlik ve Devlet Güvenliği olmak üzere dört taraftan oluşuyordu. Biz daha önce Devlet Güvenliği’nde (Aman el-Devle) birbirimizle konuştuğumuzda, “Umarız bizi Şam’a veya Sednaya’ya gönderirler, yeter ki şu dört kişilik komiteye göndermesinler.” diyorduk. Çünkü oranın adı “el-lecne er-rubaiyye”ydi ve oraya düşenin cehenneme gittiği söyleniyordu.

Sonra bir gün bizi otobüslere bindirdiler. Yüz elli kadar kişi vardık. Daha arabaya binerken bile, eskiden yediğimiz dayanın tamamına denk bir dayak da otobüste yedik. Yaklaşık bir saat veya daha fazla yol gittik. Şam’a gidiyoruz sanıyorduk. Gözlerimiz bağlıydı, ellerimiz arkadan kelepçeliydi. Başımızda duranlar elektrik kablolarıyla, kalın sopalarla, coplarla vurup duruyorlardı. Tam olarak neresi olduğunu bilmiyorduk. Sonra otobüs durdu ve bizi indirdiler. “Burası herhâlde o dört kişilik komitenin yeri.” dedi insanlar. Meğer burası “Al Balouna” adı verilen askerî hapishaneymiş. Suriye’de bir numaralı askerî cezaevi Sednaya, ikincisi Tedmur, üçüncüsü Al Balouna olarak geçermiş. Orası aynı zamanda Humus’taki güvenlik komitesinin merkeziydi. İnsanlar “Al Balouna, dört kişilik komite... Bu resmen cehennemin kapısı...” deyince, herkesin son ümidi de tükenmiş oldu.

Gerçekten de öyleydi. Önceden yediğimiz tüm dayaklar, işkenceler, burada göreceğimizde yanında sanki bir annenin çocuğunu ufakça dövmesi gibi kalıyormuş. İlk girdiğimizde, ellerimiz arkada, dizlerimizin üstünde, başımız eğik bekletildik. Bu sefer gözlerimizi bağlamadılar ama odada askerler, memurlar vardı. “Şunu imzala!” diyorlar, neyi

imzaladığımızı bilmiyoruz. Sadece “İmza at!” diye bağıyorlardı. İsim sorup “Gel buraya!” dediklerinde, ayağa kalkınca anında dayak başlıyordu. Zaten daha önceki işkencelerden vücudumuz morluk içindeydi. Burada üç saat kadar dizüstü bekledik. Kim ayağa kalksa, kımıldasa ya da arkadaşına bir şey dese; hemen kafasına, sırtına vuruyorlardı.

Derken, bütün bilgilerimizi aldılar, işlemler bitti. Sonra orada bir saldırı başladı; içeri giren her memur eline ne geçerse alıp vuruyordu. O sırada üç kişi oracıkta öldü, üçü de bizim Devlet Güvenliği’nden tanıdığımız arkadaşlardı. İkisi gençti, aralarından biri de yaşlıydı, onlar “Kalbi durdu, adam zaten hastaydı.” diye bahane uydurdular. “Zaten en başından beri hastaydı, biz onu hasta hâlde aldık.” dediler. Daha Siyasi Güvenlik’teyken bize getirilen altmış yaşlarında biri vardı. Humus bölgesinden meyve-sebze taşırmış. Adam zaten bitkin, dertliydi. Biz moral vermeye, birbirimize destek olmaya çalışıyorduk ama durum olanaklarımızı aşıyordu. Onu bir gece sorguya götürdüler. Gitti, sonra geri getirdiler. Daha sorguya götürülmeden önce bize anlatmıştı; “Ailem beni bekliyor, çocuklarım bekliyor.” diyor, ağlıyordu. Kızının istediği özel bir meyve varmış, “Baba bize meyve getir.” diye ısrar ediyormuş. Adam ağlayarak anlatıyordu, “Kızım beni bekliyordur şimdi, ailem beni bekliyordur; kimse yok, Allah bilir başlarına ne geldi, kimseleri yok.” diyordu. O sorguya gitti, sonra geri döndü; çok bitkin hâlde, içeri fırlatır gibi attılar. Ne konuşabiliyordu ne tepki veriyordu, sadece inleyip duruyordu. Bir-iki saat sonra inleme de kesildi. Bir baktık, kalbi atmıyor, nefes almıyor, öldü.

Görüşmeci: *Sadece bir sorguda öldürüldü öyle mi?*

Q.T.: Evet, tek bir sorguya girdi ve bitti. Biz hücreden kapıyı çaldık, “Biri öldü.” dedik. Görevliler geldiler, şöyle bir baktılar ve bize vurmaya başladılar. Hatta ölüye bile vurdular, küfrettiler. “Zaten bu adam başından beri hastaydı, teröristti, kalbi patladı.” filan dediler. Siyasi Güvenlik’teyken de benzeri lafları duyduk ama şimdi asıl konumuz dört kişilik komite, yani rubaiyye. İçeri ilk girdikten sonra, o an, daha soruşturmayla bile çıkmadan, üç kişi aramızda öldü. Elllerinde hortum, kablo, sopa olan adamlar yine saldırdılar; kimine hortumla, kimine elektrik kablosuyla, kimine sopayla vurdular. Gözlerimiz bağlı, tamamen çıplamız, nereye isabet edeceği belli değil. Kafaya da gelebilir, ele de gelebilir, sırta da. Birileri ölüyor, biz başımızı şöyle öne eğiyoruz ki en azından kafamıza daha az darbe gelsin. Sonunda öldürülenleri bizden ayırdılar. Sonra bizi yukarı katlara çıkardılar. Oralarda kimlik bilgilerimizi aldılar. Ardından tekrar aşağı, büyük bir koğuşa indirdiler. Koğuş neredeyse yüz metre karelik (on metreye on metre) bir yerdi ama içinde dört yüz kişiden fazla insan vardı. Resmen üst üste yığılmıştık; hayvan sürüsünü ahıra doldurur gibi. Ortada bir tuvalet vardı, ama su çoğu zaman yoktu. Ben beş ay kadar orada kaldım. Bu süre boyunca hiç su yüzü görmedim. Zaten üzerinde külot dışında bir kıyafet olmuyor. Getirdikleri battaniyeler de başkalarının idrarıyla, pisliğiyle doluydu. Artık beş ay böyle kaldım.

Koşullara dayanamayıp yaraları kurtlanan insanlar vardı. Derisi, sırtı açılmış, içi kurtlanmış... Benim önümdeki kişinin sırtı iki santim açılmıştı yaklaşık olarak, içinden kurtlar çıkıyordu. Sürekli dayak ve yaralarla beden çürüyor gibiydi. Hemen her gün sorguya çıkarılıyorduk. Benim sorgumu Askerî İstihbarat yapıyordu. Başkalarını Hava İstihbaratı, Siyasi Güvenlik veya Devlet Güvenliği sorguluyordu. Benim sorgu memurum Askerî İstihbarat'tandı. Her sorgudan önce yine dayak, "dûlâb" (araba lastiği içine konularak yapılan işkence), "sâtiriyye" (kayış veya sopayla dövülme) ve "şabeh" (bileklerden kelepçelenerek asılma) gibi işkenceler uygulanıyordu. Ondan sonra sorgu memurunun yanına çıkartılıyordum. O memur da mantıksız şeyler istiyordu. Mesela "Hangi araçları patlattın, hangi kadınlara tecavüz ettin, devletin hangi malların yağmaladın?" diye sorular soruyordu. 2012'nin sonlarından bahsediyorum yani daha silahlı çatışmalar başlamamıştı bile. Biz de böyle olunca hep inkâr ediyorduk, sonra gelip yine dövüyorlardı. Sonra beni hücreye aldılar. Hücre o kadar pisti ki kokudan durulmuyordu. İçerdeki rutubetten zaten nefes alınmıyordu. Yerlerde pislik, idrar... Orada yaklaşık 15 gün kaldım. Kimse gelip, ölü müsün yaşıyor musun diye, bakmıyordu bile. Günde bir kez kuru ekmek veriliyordu ama onu da canın istemiyordu. Orada kuzu da getirirler yemek istemezdin. Ölümün sınırında yaşıyorduk. Açlıktan ölenler ya da ağır hastalananlar, böbreği iflas edenler, dişi dökülenler, konuşma yeteneğini kaybedenler oluyordu. 15'in üzerinde insan açlıktan, dayaktan, stresten öldü. İnsanlar kafasına ağır darbe alıyor, bir iki gün yaşıyor, sonra ölüyordu. Bizimle birlikte kalanlardan aklını kaçıranlar da oldu. Bir gün bir mahkûm kapıya vurdu, gardiyanı çağırdı. "Ailem arabayla geldi, aşağıdalar, bırak içeri girsinler, gidip onlara selam vereyim." demeye başladı sonra da bize dönüp "Gelini getirdiler, gelini getirdiler." diye gülmeye başladı. Tabii sonra onu aldılar öldüresiye dövdüler, içeri geri attılar.

Biz tek bir odada dört yüz kişiydik, belki daha da fazlaydık. Konuşmak çok zordu. Kapının küçük bir menfezi, penceresi gibi bir yeri vardı, gardiyan orayı açtığında seni biriyle konuşurken görürse yaşama şansın çok azdı. Seni dışarı çıkarır, döver, sonra geri getirirdi. İçeri döndüğünde sendeleyerek yürür, sadece mırıldanırdın. O menfez öyle ufaktı ki açılıp kapandığını göremeden "Gel sen, numaranla gel!" diye bağırırlardı. Bir keresinde, beni biriyle konuşurken gördü, seslendi. Ben de "Tuvalette su yok, diyorum." dedim. Tuvaletlerin sularını uzun süredir kesmişlerdi. Bana, "Tuvalette mi gitmek istiyorsun? O zaman git orada yat!" dedi. "Efendim, yapmayın." dedim. "Git! Tuvalette uyu" dedi. Gittim, tuvalet berbat bir manzaraydı, herkes ishaldi, her yer pislik doluydu. "Tuvalet taşının içine yat." dedi. Tuvalet, cezaevinin kapısının tam karşısındaydı. Asker orada dikildi, oradan beni gözetliyordu. "Sonra geldi kafanı tuvaletin deliğine sok." dedi. Ben kafamı deliğe soktum. "Öyle kal." dedi. Sonra gülmeye başladı "Tamam, arkadaşlarının yanına geri dön." dedi. Bu tür şeyler çoktu; sadece ben değil, oradaki çoğu insan benzer cezalar çekmişti.

Görüşmeci: Suriye’de meşhur bazı işkence yöntemleri olduğunu duyuyoruz. Bu yöntemler nasıl uygulanıyordu? Rapor için bazı detayları yazmamız gerekiyor.

Q.T.: “Dûlâb” yöntemi şöyle: Bacakların ve başın bir tekerleğin (araba lastiğinin) içine sokuluyor, hareket etmen imkânsız hâle geliyor. Tekerleğin içinden başın ve ayakların çıkmış oluyor, bacakların lastiğin içindeyken bağlanıyor ve sen kımıldayamıyorsun. Sonra oradakiler sana vurmaya başlıyor; ayaklarına vuruyorlar, kafana vuruyorlar. Sadece bacaklarını dövmekle kalmıyorlar; kafana, neren uygunsa, her yerini hedef alıyorlar.

Mesela ben ayaklarıma vurduklarında çok acı çekiyordum, bacaklarımı oynatmak, çekmek istiyordum ama kımıldayamıyordum. Can havliyle başımı korumak isteyince bu sefer kafama vurmaya başlıyorlardı. Kafam lastiğin içinde olduğu için de kendimi tamamen savunmasız hissediyordum. Bazen öyle sert vururlardı ki kolumu kıracaklarını, elimi ya da bileğimi parçalayacaklarını düşünüyordum. Bu yöntemle dayak atarken, nereye isabet ederse oraya vuruyorlardı. Bazen ellerini, bazen kafanı hedef alıyorlardı; o an tamamen onların insafına kalmış oluyordun.

Bacaklarımı kırsın, sırtımı kırsın, fark etmez. Kafama vurmaya başladılar. Yalvarıyorum, şunu bunu söylüyorum ama nafiye, bitmiyor. O hâl öyle devam etti. Sonra beni lastikten çıkardı. Ayağa kaldırdı ama ayakta dururken sanki başım dönüyor, içim dönüyor, 360 derece kendi etrafımda dönmüş gibi oldum ve yere yığıldım. Yere düşünce gördü, “Yatıyorsun ha!” dedi ve vurmaya başladı. Elindeki sopayla nereme denk gelirse vuruyordu; ben de ayağa kalkamıyorum, çünkü sersemlemişim. Ne yemek var ne su, hayatta kalmak için gereken hiçbir şey yok. Kalkmaya çalışıyorum, ayağa kalksam da tekrar düşeceğim. “Tamam, kalkacağım, sorun yok, yeter ki vurma artık.” dedim, ama kalkacak hâlim yok. Sonra “şabeh” (bileklerden kelepçelenerek asılma) yöntemine geçtiler. Rubaiyye’de (dört kişilik komite) bu şabeh biraz farklı: Beni zindanın kapısına asıyorlardı. Kapı büyük, yaklaşık 3 metreye 3 metre. Beni o kapıya, kollarımı ve bacaklarımı açarak asıyorlar. Mesela ellerimi bağladılar, bacaklarımı da bir iple çekiştiriyorlar. O iple bacaklarımı iyice geriyorlar. O anda kasların ve sinirlerin çekilmesi tarif edilemez bir acı veriyor. Üstelik sen orada asılı duruyorsun ve koğuş koridorunda sanki her an bir gardiyan belirecek gibi. O gardiyanların elinde koskocaman sopalar var, bir an bile boş durmuyorlar, sürekli ya elektrikle ya sopayla vuruyorlar; nerene denk gelirse... Özellikle dizlere vurmaya çok seviyorlardı. Seni asılıyken biraz baygın görseler, dizi hedef alıp vururlardı ki irkilip kendine gelesin.

Bu şekilde neredeyse beş ay kaldık. Bize iki rakamdan oluşan numaralarla hitap ediyorlardı, kimse kimsenin kim olduğunu bilmiyordu. Evet, sana iki rakam veriliyordu, ismin yerine sadece o numarayı kullanıyorlardı. Böylece kimliğinden de mahrum kalıyordun.

En nihayet sorgunun sonlarına doğru gözlerim bağlıyken, sorgu görevlisinin önünde dövülüyordum. Sorgu memuru bana “İtiraf edecek misin, etmeyecek misin?” diye sordu. Ben de artık yeter diyerek, “Tamam, itiraf edeceğim.” dedim. O yazdıkça yazdı, bir şeyler kaydetti. “Yoruldu mu?” diye sordum. “Evet.” dedi. Dedim ki, “Söylediğim her şey yalan, bilesin. Aslında ben hiçbir şey yapmadım ama dayaktan ve işkenceden yoruldu.” O da bana, “İster yap ister yapma, fark etmez, burada kabul edeceksin. İfadeleri imzalayacaksın. Sonra askerî yargıca çıkacaksın.” dedi. Aynen bu şekilde söyledi, “O seni asar, keser, beni ilgilendirmez. Benim derdim burada, bu itirafnameyi imzalatmak. Suçu işledin mi işlemedin mi umurumda değil.” dedi.

Ardından bizi yargıca götürdüler. Sivil yargıç ve askerî yargıç vardı. Sivil yargıç, “gösterilere katılmak” gibi çeşitli suçlamalar yöneltti, askerî yargıç da başka suçlar ekledi. Ona, “Efendim, ben bunları kabul etmiyorum; hepsi dayak altında, işkenceyle imzaladığım şeyler.” dediğimde, “Sen bu suçları itiraf etmişsin, ben başka şeye bakmam.” dedi. “Efendim, hepsi zorla, öldüresiye dövdüler.” desem de adam takmıyordu. “Bir saat bile benim yerimde kalsan yirmi katını itiraf ederdin.” diye düşünüyordum ama yargıç bildiğini okuyordu. Beni suçlu buldu ve cezaevine sevk etti.

Böylece Humus Merkez Cezaevi’ne (sivil hapishane) gönderildim. Askerî hapishanelere göre daha rahat diyebileceğim bir ortamdı. Ama orada uzun süre kalamadım çünkü Humus Cezaevi’nde bir isyan çıktı. Güvenlik güçleri göz yaşartıcı gaz bombaları attı, insanlar öldü. Hatırlıyorum, bir seferde yirmiden fazla kişi öldü. Ateş açtılar, biz engel olmaya çalışsak da baş edemiyorduk, ölen öldü. Bunun üzerine yaklaşık bir yıl üç ay kadar cezaevinde kaldım, sonunda mahkeme kararıyla sözüm ona “tahliye” edildim. Daha doğrusu “tutuksuz yargılama” gibi bir şey. Ama gerçekte aracıya para veriyorsun, öyle çıkabiliyorsun. Yani yasal bir yolu yok. Öylece ayarladılar ve 2014 Haziran ayında serbest kaldım.

Görüşmecî: *Yani tahliyeniz yasal bir yolla olmadı?*

Q.T.: Hayır, elbette hayır. Tamamen bir tür simsarlık. Para ödüyorsun ve böylece çıkıyorsun. 2014’ün altıncı ayında çıktım.

Tutanak No: 7

Tarih: 21 Ocak 2025

Yer: Sednaya Hapishanesi'ndeki Tutuklular ve Kayıp Kişiler Derneği (ADMSP)

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: S.B.. 42 yaşında, inşaat mühendisi

Sorular:

Görüşmeci: *Sayın S., daha önce Suriye'de tutuklandınız mı?*

S.B.: Evet, Şam'da tutuklandım.

Görüşmeci: *Hangi tarihte?*

S.B.: 2013'te. Aslında 2012'nin sonu, yani 2012'nin son ayında.

Görüşmeci: *Peki gözaltına alınırken bir suçlama var mıydı, yoksa resmî bir karar mı söz konusuydu?*

S.B.: Şebbiha benzeri bir durumdu, yani resmî bir tutuklama değildi. Bir Baas Partisi mensubu gibi değil ama İran yanlısı milislerle bağlantılıydı.

Görüşmeci: *Yani İran'ın partisi, rejimin partisi mi? Onlar İranlı mıydı?*

S.B.: İranlılar vardı, mesela Cobar bölgesinde, Karn el-Beyd'de korumayla görevlendirilmişlerdi. Şam'da ise rejimle beraber hareket ediyorlardı. Bizim gibi yönetimde söz sahibiydiler ama aslında İran'a sadıklardı.

Görüşmeci: *Yani bu resmî bir gözaltı değildi, öyle mi?*

S.B.: Hayır, bu bir tugaydı, rejimin paramiliter unsurları.

Görüşmeci: *Evet, bu kişiler "Ulusal Savunma" denilen halk yanlısı milisler olabilir mi? Adları neydi?*

S.B.: Şebbiha diyorduk onlara, rejim yanlısı milisler...

Görüşmeci: *Nasıl oldu peki? Neden yakalandınız?*

S.B.: Eşim Özgür Suriye Ordusu'ndaydı, asıl gerekçe bu sanırım. Eşimin ailesinden kimse şehit olmamıştı ama o gençlerle birlikteydi, toprağını ve vatanını savunuyordu. Biz, eşimin amcasının evinde kalıyorduk. O amca kendisi muhalifti. Eşim onun adını söylememi istemedi, izin de almadık. O amca, Suriye'deki kimyasal saldırılara bizzat tanıklık etmiş güçlü bir muhalifti. Defalarca göç ettik. Göç noktalarımızdan biri de "Biltu" denen bir yerdi. Orada bir sığınakta kalıyorduk. "Belki gelirler" diye aklımıza gelmedi. Sabah saat 7 civarıydı. Kızım kreşe gidiyordu. Tam bu sırada beklenmedik şekilde kapıya vurdular. O günlerde kucagımda küçük bir bebek vardı; yanımda da eşim, annem, rahmetli amcam,

amcamın hanımı, görümcelerim, eltimin kızları... Hepimiz oradaydık. Silahlı kişiler kapıyı kırarcasına girip herkesi sorguya çektiler, baskı kurup tehdit ettiler. Ben korkudan kimliğimi bile almadan, elimde sadece bir kâğıtla oradan çıkmıştım. Onlar bizim gözümüzün önünde yakındaki evlerde toplu bir katliam yaptılar. Biz üç gün önce o evden çıkmıştık, hepsini boğazlamışlar. Oraya gelenlerin İranlı milisler olduğu anlaşıldı, satırlarının üzerinde “Ya Hüseyin” yazılmıştı.

Görüşmeci: *Peki ellerinde ne kadar kaldınız?*

S.B.: Sekiz gün. İkinci gün bize “Burada asla kalamazsınız, burası stratejik bir nokta, almak istiyoruz.” dediler. Biz de apar topar oradan çıktık. Burası birçok caddeyi ve yeri gören önemli bir konumdaydı. Bizi de almak istediler ama Allah’ın izniyle, o sırada kaçmayı başardık. Peşimizden gelmediler. Hemen bir arabayla, üzerimizdeki kıyafetlerle gece vakti kaçtık.

Görüşmeci: *Fiziksel işkenceye maruz kaldınız mı? Dayak, küfür, hakaret?*

S.B.: Küfür, hakaret, psikolojik işkence oldu. Fiziksel olarak çok ağır bir şeye maruz kalmadım ama benzer şeyleri kardeşim yaşadı. Kardeşim bir buçuk yıl tutuklu kaldı, elini paramparça ettiler. Hepsi Hizbullah eliyle oldu.

Görüşmeci: *Nerede tutuklandı?*

S.B.: Lübnan’da, Hizbullah tarafından tutuklandı. Benim anladığım kadarıyla, kardeşim orada ordudaydı. O da halkını, toprağını, onurunu savunanlardan biriydi. Hizbullah’ın eline düştü, bir buçuk yıl boyunca işkence gördü. Elini parçaladılar, şu an eli sakat.

Görüşmeci: *Başka tutuklu aile fertleriniz var mı?*

S.B.: Büyük ağabeyim de tutuklandı. O da Lübnan’da. Kısa bir süre içeride kaldı, iki ay sonra para karşılığında serbest bırakıldı. Diğer kardeşim ise Hafız Esed döneminde askerî cezaevine alındı, çıktı ama ağır psikolojik rahatsızlık geçirdi. Üç yıl tedavi görse de doktor “Herhangi bir kriz yaşarsa durumu tekrar kötüleşir.” dedi ve kardeşim maalesef psikolojik sorunlar nedeniyle vefat etti.

Görüşmeci: *Eşiniz şehit mi oldu?*

S.B.: Evet, şehit oldu. Nasıl oldu? Bir tugayın, muhalif (...) Tugay’ının komutanıydı. Ailesinde birçok kayıp var. Mesela şu an eşimin akrabalarından kayıp olanlar var, işkence altında ölenler olduğunu gösteren belgeler geldi, ama iki kişi hâlâ kayıp, ölü mü sağ mı belli değil. Kimi, ne sebeple aldıklarını bile bilmiyoruz.

Görüşmeci: *Polis veya devletten resmî bir yazı geldi mi, sebebi nedir diye?*

S.B.: Hayır, hepsi Şebbiha yöntemiyle, keyfî. Sonra sorgularda, “Kocan nerede, senin kayınların nerede?” diye beni sıkıştırdılar. “Eşim Humus’ta çalışıyor.” dedim. “Hayır, savaşta.” deyip üzerimize geldiler.

Tanık olduk. Evimizin önünde keskin nişancı vardı. Bu evimiz, artık bize kalmadı. Çok zor günler yaşadık. Çok şey tecrübe ettik. En sonunda Türkiye'ye ulaştık. Türkiye bizim için şefkatli bir vatan gibi oldu. Kız kardeşim bile bir Türk'le evlendi. Bugün onunla konuşuyorduk. Dedim ki, "Eğer Türkiye'den çıkacak olsam çok zorlanırdım." Gerçekten de en çok Suriyelileri kucaklayan, onlara yardımcı olan Türkiye oldu. Katar da öyle.

Daha önce de söylüyorum, biz Türkiye'ye ve Katar'a emanetiz. Katar da bize imkânları dâhilinde destek verdi, tıpkı Türkiye gibi her zaman hakkın yanında durdu. Ailemin gördüğü zulmü anlattım. Mesela bölgemize arabalarla girdiler. Görünümleri korkutucuydu. Bâbâ Amr bahçelerine girdiler, Kiferhaya'ya girdiler, Cobar'a girdiler, Humus'a... Sonra şehre... İlk başta Cobar Katliamı oldu. Bu konu, eşim için önemliydi. Herkes Hule Katliamı'ndan bahsediyor ama Cobar Katliamı çok duyulmuyor. Oysa orada birçok gencimiz tutuklandı, boğazlandı. Şu an bile, Allah yardımcılarını olsun, tutuklu olup orada işkenceden öldüğünü sonradan öğrendiklerimiz var. Kimisini kafalarından vurdular, kimisini öldürmediler. Şimdi ben desem ki "Memleketime, sokağıma geri döneyim." hiç erkek kalmadı ki... Çocuklarımızla nasıl döneceğiz? Onların hepsi yok edildi.

13 yıldır hiçbir devlet bu kadar mülteciye bakmadı ama Türkiye baktı. Burada belki herkes güler yüz göstermez ama çoğunluk iyi niyetli. Ben yine de vatanıma, yıkılmış evime geri dönmek isterim ama Beşşar'ın rejimi ve çevresindekiler, Suriyelileri çok kötü temsil ettiler. Oysa çoğunluk iyi, anlayışlı insanlar. Hepsini sağ olsun bize yardım ettiler, hepimiz tek millet gibi olduk.

Ben dul bir kadını, çocuklarım öksüz, evimiz yıkılmış. Aile büyüklerimizin evi de yıkıldı.

Görüşmeci: Suriye yeniden imar edilecek ve siz de kendi yurtlarınıza selamle döneceksiniz inşallah.

S.B.: Bu röportaj çok önemli. Tanıklıklar çok önemli. Medyanın hiç bahsetmediği olaylar var. En azından dünya bilsin. Suriye kısmen özgürleşince işkencelerin detaylarını da öğrendik. Mesela Sednaya Hapishanesi zaten meşhurdur ama başka askerî şubelerin de neler yaptığını öğrendik. Bu yerler resmî isimle anılmıyor, gayriresmî mekânlarda işkence yapıldığını anladık. Belki hâlâ bilmediğimiz yerler de vardır. İnşallah bu şekilde her şey ortaya çıkacak.

Mesela ben varil bombalarına şahit oldum, uçak saldırılarına, füzelere, "insan kalkanı" olarak kullanılan sivil halkı gördüm. Çok şükür şimdilik onlardan kurtulduk. Açıkçası ben kurtulduğuma inanamıyorum. O "kurtuluş" gününde heyecandan iki gece uyuyamadım. Evet, inşallah her şey yoluna girer. İnşallah. Çok teşekkür ederim, sağ olun.

Tutanak No: 8

Tarih: 21 Ocak 2025

Yer: Sednaya Hapishanesi'ndeki Tutuklular ve Kayıp Kişiler Derneği (ADMSP)

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: M.S.

Sorular:

Görüşmeci: *Eğitim seviyeniz nedir? Aslen nerelisiniz?*

M.S.: Suriye'de okudum ama devrim nedeniyle öğrenimimi tamamlayamadım. Aslen Şam kırsalındanım.

Görüşmeci: *Daha önce Suriye'de gözaltına alındınız mı?*

M.S.: Evet, alındım. 2011'de Suriye devrimi başladığında zaten 2007'den beri Suriye Kızılayı'nda paramedik olarak görev yapıyordum, sahra hastanelerinde çalışırken yakalandım. İlk gözaltım yirmi dört saat sürdü, ertesi gün serbest bırakıldım. Bu, Şam kırsalındaki bir güvenlik birimince yapıldı.

Görüşmeci: *O esnada işkence gördünüz mü?*

M.S.: O ilk gözaltında işkenceye maruz kaldık fakat elimdeki bir yaradan dolayı kısa süre sonra rejim kontrol noktalarından birinde tedavi önerisiyle salıverdiler.

İkinci gözaltı tamamen farklıydı. Saha mahkemesi kararıyla infaz emri çıkarılmıştı, yani olay bir sokak idamı olacaktı. Ancak tam o sırada Özgür Suriye Ordusu birlikleriyle rejim güçleri arasında çatışma çıktı, infazı gerçekleştiremediler. Biz de yakalayan grubun elinden kurtulduk. Bu sefer de bir gün kadar tutulmuştum. 2012'de yaralı bir kişiyi ambulansla almaya giderken yine gözaltına alındım, “silahlı militanlara yardım ediyorsunuz” bahanesiyle hakkımızda yine saha infazı emri verildi. Çatışma çıkınca birkaç saat sonra kaçmayı başardık. İşkence, psikolojik ve bedenseldi ama kapalı bir karakolda değil de sokakta alıkonulduğumuz için önceki kadar ağır olmamıştı.

Görüşmeci: *Suriye'den ne zaman ayrıldınız?*

M.S.: 2015 sonu.

Görüşmeci: *Peki yasaklı silah kullanıldığına tanık oldunuz mu?*

M.S.: Evet. 2012 sonlarında rejim Şam'ın Doğu Guta kuşağını ve başka bölgeleri kuşattı, bu abluka 2018 başına dek sürdü. Altı yıl boyunca bölgeye gıda ve elektrik tamamen kesildi. Amaç; halkı aç bırakmak, "uzlaşma"ya zorlamaktı. Bu yıllarda kimyasal katliam da dâhil çok sayıda ihlal yaşandı.

Klor gazı, ilk kez Harasta'da kullanıldı, o esnada yaralılara müdahale ekibindeydim. Ardından klor birkaç kez daha devreye sokuldu ve sonunda Ağustos 2013'te Zamalka'da sarin gazı da kullanıldı. Kayıp çok büyüktü, yaklaşık 1500 kişi hayatını kaybetti; kurbanların çoğu sivil, aralarında çocuklar ve kadınlar vardı. Ambulansla müdahale ederken öyle vakalar gördük ki; bütün ailesini yitiren küçük bir kız, bütün evladını kaybeden bir anne... O gün Doğu Guta tam anlamıyla felaketi yaşadı. El-Cezire de dâhil olmak üzere dünya basını, bunu "Doğu Guta Katliamı" olarak duyurdu.

Rejim ayrıca uluslararası hukukta yasaklanmış Napalm-vari yanıcı mühimmatları kullandı. Amcam ve yengem, bu yanıcı roketlerden biriyle vurularak ağır yanıklarla şehit oldular. Termobarik füzeler, vakum bombaları, klor ve sarin, hepsi peş peşe devreye girdi. Klor nispeten daha az öldürücüdür, sarinse tek solukta vücudu felce uğratacak kadar ölümcüldür. Doğu Guta'da sarin defalarca kullanıldı, ilki 2013'teki katliamdı ve bütün bir mahalleyi neredeyse yok etti.

Kimyasal saldırının yapıldığı gün, ben hedef alınan noktadan uzaktaydım, görevimiz sadece yaralıları karşılamaktı. Duma'da kalarak Doğu Guta'nın her yanından getirilen hastaları Kızılay'ın tesislerine yönlendirdik. Üç-dört saat çalıştıktan sonra dışarı çıktığımda kliniğin önünde yığılı sayısız ceset vardı. Konvansiyonel yaralarda kan, doku görürsün, bir şekilde algılayırsın; sarin kurbanlarında ise ne kesik ne de kan, sadece cansız bedenler... İnsanın aklı almıyor.

Görüşmeci: *Yakın çevrenizde kayıp var mı?*

M.S.: Dört meslektaşım kayıp. Haziran 2012'de, abluka başlamadan önce, Kızılay ambulansı ile görevden dönerken bir kontrol noktasında durduruldular; dört paramedik meslektaşımız gözaltına alındı ve o günden beri kendilerinden haber alamadık. Rejim; ambulansları, doktorları, hastaneleri de kendi amaçları için kullandı; ambulansları askerî hedef hâline getirdi.

Doğu Guta'da kalan Kızılay personeli olarak adlarımız Genel İstihbarat'a bildirildi. Rejimin talimatı, herhangi bir kontrol noktasına yakalanan bu isimlerin derhâl tutuklanmasıydı. Oysa biz yalnızca işimizi yapıyorduk, ne terör ne de silahlı faaliyette bulunuyorduk. Buna rağmen Suriye yönetimi, doğrudan doğruya ambulans görevlilerinin -Kızılay mensubu ya

da sahra hastanelerinin sağlıkçıları- ve medya çalışanlarının isimlerini “derhâl gözaltı” listesine aldı; silahlı kişileri yakalamaktan ziyade, sağlıkçılarını veya gazetecileri tehdit ederek sindirmeye çalışıyordu.

Ailemden de ağır vakalar var: Kuzenim 2015’te, bölgeden çıktıktan iki yıl sonra, rejimce tutuklandı. Serbest bırakıldığında kaburgaları kırılmıştı, sırtında matkapla açılmış delik izleri vardı ve âdeta bir iskelete dönmüştü. Tutuklanma gerekçesi daha önce katıldığı gösterilerdi. İki dayım da çok önce rejim tarafından aynı sebeple -siyasi gösteriler ve muhalif faaliyetler- alındı; ikisi de dönemin önde gelen siyasi aktivistleri oldukları için sistematik ve ağır işkenceye maruz bırakıldı.

Kişisel tanıklıklarımız, işkence yöntemleri ve kimyasal silah kullanımı hakkında topladığımız veriler çok önemli. Umudumuz, bu belgelerin, uluslararası mahkemelerde, rejimin tepe kadrosunu yargı önüne çıkmasına katkı sağlamasıdır.

Görüşmeci: Çok teşekkür ederim. İnşallah sunduğumuz bu tanık ifadeleri, bir gün rejimin en üst düzey sorumlularının hesap vermesine vesile olur.

Tutanak No: 9

Tarih: 21 Ocak 2025

Yer: Sednaya Hapishanesi'ndeki Tutuklular ve Kayıp Kişiler Derneği (ADMSP)

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: M.A., 59 yaşında, Türk ve Suriye vatandaşı, Hama şehrinden, tutuklanma nedeniyle liseden sonrasına devam edememiş.

Sorular:

Görüşmeci: *Suriye'de daha önce tutuklandınız mı?*

M.A.: Evet, 1980 yılında 15 yaşındayken tutuklandım ve 2009 yılına kadar hapiste kaldım. O dönemde Suriye'de, hükûmetin “İslami hareket” olarak adlandırdığı bir durum vardı. Hafız Esed rejimi ve onun savunma tugayları tarafından baskılar başladı.

O dönemin Suriye halkı Müslümandı ve hükûmet, İslam'ı ve Müslümanları provoke etmeye başladı. İnsanları camilere gitmekten menettiler, namaz kılmalarını yasakladılar, başörtülü kadınların örtülerini zorla çıkardılar. 1980 yılında savunma tugaylarının lideri Rıfat Esed önderliğindeki askerler Şam'a ve diğer Suriye vilayetlerine girdi ve kadınların başörtülerini zorla çıkarmaya başladılar. Bu durum, Suriye'deki Müslüman halkın öfkesini tetikledi ve Hama, Halep, Humus ve Şam'ın bazı bölgelerinde ayaklanmalara neden oldu. Ben de bu olaylar sonucunda tutuklandım.

Görüşmeci: *Tutuklanma sebebiniz tam olarak neydi? Hangi tarihte tutuklandınız?*

M.A.: Beni Müslüman Kardeşler Cemaati'ne (İhvan) bağlı olmakla suçladılar. Bazı Müslümanlar; şereflerini, kadınlarını ve Müslümanları savunmak için direnişe geçti. Ancak suçlu rejim, onların kendilerini savunmalarına izin vermedi. Bunun yerine şiddet kullanmaya başladı. 2011 sonrasında yaptığı gibi baskı uyguladı, insanları tutukladı ve öldürdü. Kimileri Suriye'den çıkmayı başardı ve sürgüne gitmek zorunda kaldı. Ama sürgüne gitmek de hapse girmekten daha iyi bir seçenek değildi. Çünkü sürgünde de Müslümanların yaşadığı sıkıntılar, zorluklar ve aşağılanmalar vardı. Ben de 1980 yılının Temmuz ayında tutuklandım. Hapiste yaklaşık 24 yıl 8 ay kaldım, neredeyse 25 yıl.

Görüşmeci: *Tutuklandığınızda herhangi bir bildirim yapıldı mı? Tutuklamanız yasal mıydı?*

M.A.: Tabii ki yasal değildi. Suriye'deki durum diğer ülkelerdeki gibi değildi. Suriye'de olağanüstü hâl vardı ve bu, tamamen Cumhurbaşkanı'nın tek başına yönetebildiği bir sistemdi. O, istediği gibi yasalar çıkarabiliyordu. Halk Meclisi tamamen ona bağlıydı. Başkan

ne derse o olurdu. Eğer “Alkışlayın.” derse herkes alkışlardı, “Alkışlamayın” derse kimse alkışlamazdı. Başkan istediği yasaı çıkarabiliyordu. Örneğin, bize karşı uygulanan yasalar da bu şekilde çıkarıldı. Biz, yani o dönemde tutuklanan tüm İslamcılar, 49 sayılı olağanüstü bir yasaya göre yargılandık. Bu yasa, özellikle Suriye’deki Müslüman halka zorla dayatıldı. Hatta Halk Meclisi’nin bile iradesi yoktu, yasa onlara da dikte edildi.

Görüşmeci: *Bu yasanın içeriği neydi?*

M.A.: Kim İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) Cemaati’ne üye olursa, doğrudan veya dolaylı olarak yardımda bulunursa ve hatta sempati duyarsa idam edilecekti. Dünyada böyle bir yasa hiçbir zaman çıkmadı. Öyle ki, bir adam başka bir adamla tokalaşırsa ve o kişi Müslüman Kardeşler üyesiyse bu kişi idam cezasına çarptırılıyordu. Bir adam, sokakta ya da bir kafede birine çay ya da kahve ikram etse bile suç sayılıyordu ve bu kişi kahve satıcısı bile olsa tutuklanıyordu. Bu yasa yürürlüğe girdiğinde; rejim, tüm Müslümanları ve Suriye halkını bu yasaya göre yargılamaya başladı. Bu yasaya “Olağanüstü Hâl ve Güvenlik Yasası” adı verildi. Ben de bu kanuna göre yargılananlardan biriydim. 15 yaşımdayken tutuklandım. Dünyada hiçbir hukuk sistemi, 18 yaşın altındaki bir çocuğu suçlu olarak değerlendirmez. Değerlendirse bile Suriye’deki 49 sayılı yasa gereği, 18 yaşın altındaki biri en fazla 6 yıl hapis cezası alabilirdi. Fakat bu yasaı kendileri koymalarına rağmen, kendileri bile buna uymadılar. Hukuk, orman kanunlarına dönmüştü. Ben ve benimle birlikte tutuklanan herkes bu yasaya göre hüküm giydi. Bizi Tedmur Hapishanesi’ne (Palmira Cezaevi) götördüler ve askerî güvenlik şubelerine, devlet güvenlik merkezlerine, siyasi şubelere, Filistin şubesi’ne ve diğer bütün şubelere sevk ettiler. Tüm Suriye halkı bu zalim yasa ile cezalandırıldı ve kitlesel tutuklamalara maruz bırakıldı.

Gerçekten de Suriye başlı başına büyük bir hapishaneydi, hâlâ da öyle. Düşünün, bu suçlu rejim yaklaşık bir ay önce düştü. Ama hâlâ aramızda konuşamayan, konuşmaktan korkan arkadaşlarımız var. Hatta Türkiye’de bile konuşmaya korkuyorlar. Bu korkunun sebebi ne? Çünkü 50-60 yıldır bu baskı var. 54 yıldır zulüm var. 54 yıldır adaletsizlik ve baskı içinde yetişen insanlar var. Ben şu an 60 yaşımdayım ve 50 yıl önce gözümü açtığımda tek gördüğüm şey Baas Partisi’ydi. Gözümü azınlık yönetimiyle açtım. Gözümü Esed ailesinin suçlarıyla açtım. Bu yüzden ne bekleniyor? Ben nasıl bir insan olacağım? Elbette korku içinde büyüdüm. Hapisteyken aileme ve arkadaşlarıma hep “Hapisten çıktıktan sonra her şeyi konuşacağım.” derdim. Hapisten sonra bile konuşamayanlar var çünkü insanlar ölüm cezasından sonra bile neler olabileceğini bilmiyorlar. Suriye yasalarına göre ben idam cezasına çarptırılmışım. Fakat cezamı yaşımdan dolayı 6 yıla indirmeleri gerekirken 12 yıla indirdiler çünkü ben reşit değildim. Peki, sonuç ne oldu? Beni 12 yıl hapiste tutmaları gerekiyordu ama 24 yıldan fazla tuttular. Bunun adı zulüm üzerine zulümdür! Neredeyse 25 yıl hapiste kalmak ne demek? Bu, bir insan ömrü demek, çeyrek asır!

Görüşmeci: *Hapiste işkenceye maruz kaldınız mı?*

M.A.: Bu soru bana göre komik bir soru. Dün, Beşşar Esed'in yakın korumalarından bir Şebbiha'nın ifadesini dinliyordum. Ona şöyle soruyorlardı:

"Hapishanelerde insanlara işkence ediliyor mu?"

Adam cevap olarak şöyle diyordu:

"Birini hapse attığımızda ona kahve ve nargile mi ikram ediyoruz sanıyorsunuz? Tabii ki işkence göreceksin, tabii ki ezileceksin, tabii ki aşağılanacaksın". Bu sözleri alaycı bir şekilde, kendi lehçesiyle söylüyordu.

Görüşmeci: *Hapishanedeki işkence süreciniz nasıldı?*

M.A.: Hapishane sürecim birkaç aşamadan oluşuyor. İlk aşamada, güvenlik şubelerinde tutulduk. Yaklaşık üç ay boyunca Halep'teki güvenlik şubesinde kaldım. Oradan sonra, 10 ila 15 gün boyunca Halep Askerî Hastanesi'nin hapishanesinde tutuldum ancak bu hastane, aslında Askerî Güvenlik Şubesi'ne bağlı bir işkence merkeziydi. Hatta burada yaklaşık 20 siyasi mahkûm vardı. Mahkûmlar önce doktora götürülürdü. Doktor, hastanın sağlık durumunu gösteren bir kâğıt yazardı. Sonra hemşire gelir, mahkûmu alır ve işkence odasına götürürdü. Oraya tedavi için götürülen mahkûmlar, aslında orada işkence görerek öldürülüyordu! Sorgu esnasında vücudu kırılanlar, vücudu yanıklarla kaplananlar veya kan kaybından bitkin düşenler bu askerî hastaneye götürülürdü. Beni, 10 gün boyunca Halep Askerî Hastanesi'nde tuttular.

Görüşmeci: *Sonrasında nereye sevk edildiniz?*

M.A.: Beni Hanano Hapishanesi'ne gönderdiler. Hanano Hapishanesi, Osmanlı Dönemi'nden kalma eski bir at ahırıydı. Yani biz, Osmanlı Dönemi'nde atların tutulduğu ahırlara hapsedildik. Hanano Hapishanesi, eski Osmanlı ordusuna ait bir kışlaydı ve içeride yaklaşık 13 ila 14 oda vardı. Bu odaların büyüklüğü 3 metreye 2 metre kadardı. Bir atın sığabileceği kadar küçük yerlerdi. Fakat bu küçücük alanlara 27-28 kişi tıklımıştık! Ne uyuyabiliyorduk, yemek yiyebiliyorduk, dinlenebiliyorduk ne de gün ışığı görebiliyorduk. Allah'a şükürler olsun ki Hanano Hapishanesi'nde sadece üç ay kaldım ama bazı insanlar orada yıllarca kaldı.

Görüşmeci: *Hanano'dan sonra nereye gönderildiniz?*

M.A.: Hanano'dan sonra bizi Tedmur Hapishanesi'ne (Palmira Cezaevi) gönderdiler. Garip ama Tedmur'a gideceğimizi duyunca sevindik. Çünkü Tedmur'un daha geniş olduğunu ve daha az işkence olacağını düşündük. Biz işkencede deneyimli olduğumuz için güvenlik şubelerindeki işkencelerin, Tedmur'dakinden daha kötü olduğunu biliyorduk. Çünkü

güvenlik şubelerinde her gece yeni mahkûmlar getiriliyordu ve işkence seslerini sabaha kadar duyuyorduk. Elektrik verme, aşağılamalar ve tüm fiziksel eziyetlerin sesleri yankılanıyordu. Rejim tüm işkence türlerini deniyordu. Örneğin, bir gün elektriği ayaklara verirlerdi, ertesi gün kulaklara, sonra cinsel organlara... Onlar için işkence bir “sanat”tı! Hanano, mahkûmların Tedmur’a veya Merkez Hapishanelere sevk edilmeden önce tutulduğu bir geçiş noktasıydı. Güvenlik şubelerinde işkence görenler, Tedmur Hapishanesi’ne, Halep Merkez Hapishanesi’ne ya da Kafr Suseh Hapishanesi’ne gönderiliyordu.

Görüşmeci: *Tedmur’a girdikten sonra ne yaşadınız?*

M.A.: Tedmur’a 30 Ekim 1980’de girdim. Ben, Tedmur Katliamı’ndan sonraki üçüncü grupta getirilenlerden biriydim. Tedmur Katliamı, haziran ayında olmuştu. Ben ise ekim ayında buraya sevk edildim. Beni Tedmur Hapishanesi’nin dördüncü koğuşuna yerleştirdiler. Tedmur Hapishanesi üç aşamada inşa edildi: İlk bölümü, Fransızlar tarafından 1920’lerde ve 1930’larda yapıldı. İkinci bölüm, Cemal Abdunnasır tarafından 1958’de Arap Birliği döneminde inşa edildi. Üçüncü bölümü ise Hafız Esed, 1970’lerde ekledi. Hapishane 38’i ana koğuş olmak üzere yaklaşık 44 koğuş olarak ayrılmıştı. İçeride yedi ana bölüm vardı, her biri farklı zamanlarda eklenmişti. Bunlardan biri “ölülerin konulduğu bir buzdolabı” olan bir odadan oluşuyordu. Buraya hastalıktan veya işkenceden ölenler atılırdı. Ben ve benimle birlikte 43 kişi, Halep’ten buraya sevk edildik. Aramızdan 8-9 kişi, 18 yaşından küçüktü. Diğer herkes idam edildi. 18 yaşından küçük olduğumuz için bizi idam etmediler ancak 36 kişi, askerî mahkemede yargılandı ve idam edildi.

Görüşmeci: *Bu mahkemeler nasıl çalışıyordu?*

M.A.: Mahkeme denen şey aslında bir yargılama süreci bile değildi. Hâkim olarak Süleyman el-Hatib adında kısa boylu bir adam vardı. Yanında ise kocaman bir adam otururdu, ona “yardımcı” derlerdi. İçeri giren mahkûma sadece “Adın ne?” diye sorarlardı. Eğer dosyada bir suçlama varsa hiç sorgu bile yapmadan ceza veriyorlardı. Bazı mahkûmlar, işkence altında sahte itiraflarda bulunurdu. Örneğin, birine “Sen falancayı öldürdün mü?” diye sorarlardı. O kişi, işkenceye dayanamayarak suçu kabul ederdi. Bu mahkemeler en korkunç mahkemelerdi. Sadece bir rüya gördüğü için idam edilen insanlar oldu. Bu zulüm, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir sistemdi.

Öncelikle, size iki hikâye anlatayım ki Suriye’de Müslüman halkın yıllardır nasıl bir zulüm ve işkence altında yaşadığını anlayın. Bir adam mahkemeye girdi. Mahkemede görevli olan Süleyman El-Hatib adında bir hâkim, “Sen doktor musun?” diye sordu. Adam, “Evet, ben veteriner doktorum.” diye cevap verdi. Hâkim devam etti: “Sen falanca gün bir köyde bulundun, orada benim aileme ait hasta bir inek vardı, değil mi?” Adam, “Evet, efendim.” dedi. Sonra hâkim, “Sen inekle ilgilendin, onu tedavi ettin ama inek öldü.” dedi. Adam,

“Efendim, beni çağırıp inek ölürken ona tedavi vermek için getirdiler. Ben reçeteyi yazdım, ilaç için eczaneye de haber verdim ama inek sahipleri gelip ilgilenmediler, bu yüzden inek öldü.” diye açıkladı. Hâkim, “Sana bu ineğin hesabını soracağım.” dedi. Bu adamı 15 gün sonra inek yüzünden idam ettiler.

Bir başka dokunaklı hikâye ise şöyle; bir adam, Tedmur’da otururken rüyasında, devrim olduğunu ve Hafız Esed’in devrildiğini gördü. İşte bu hikâye, 1982-83 yıllarında farklı kişiler arasında dolaştı, herkes bu rüyayı anlatıyordu. Hatta bir gün bazı insanlar askerî şubeye gittiler. Zayıf bir adam, işkence sırasında bunu kimin gördüğünü itiraf etti. “Falanca kişi rüyasında Başkan’ın devrildiğini gördü.” dedi. Bu adam mahkemeye çıkarıldı ve hâkim, “Sen Başkanın devrildiğini rüyanda gördün mü?” diye sordu. Adam “Efendim bu sadece bir rüya, benim iradem dışında olan bir şey.” dedi. Hâkim, “Eğer sen devrilmesini düşünmeseydin o rüyayı görmemiş olurdun. Git, cezanı idama çevirdim.” dedi. Böylece o adam sadece rüya, gördüğü için idam edildi.

Ve son olarak, üçüncü ve son hikâyeye geçelim. Bizim orada A.B. adında meşhur bir ozan vardır. Bir adam onun Tedmur’la ilgili yazdığı kasideyi okuyordu.

حتى ولا أمر الجنود بسوقه..

حتى يحاكمه القضاء العسكري

كلا ولا أمر القضاء بسجنه..

عشرين عاماً في صحارى تدمر

Ne askerlerin onu zorla götürme emri vardı...

Ne de askerî mahkemenin onu yargılama kararı.

Hatta ne de mahkemenin onu hapse atma buyruğu...

Ama o, yirmi yıl geçirdi Tedmur çöllerinde.

Adam mahkemeye çıktı ve hâkim ona, “Sen bu şiiri okudun; şiirde ‘yirmi yıl Tedmur çöllerinde’ mi dedin?” diye sordu. Adam, “Efendim, ben sadece şiiri okudum.” dedi. Hâkim, “Git, cezanı verdim; cezanı, ‘yirmi yıl Tedmur çöllerinde’ olacak.” dedi. 20 yılı dolmadan hastalığı sebebiyle çıktı ama bu, hâkimlerin ne kadar kontrolsüz karar verdiklerini gösteren bir örnek olarak kaldı.

Aslında benim sözlerimde Suriye halkının trajedileri var; artık bu, insanın aklından çıkmayacak. Yakın-uzak, küçük-büyük, siyasetçi-entelektüel, okuyan-yazan kimse bundan etkilenmeden duramaz. Tıpkı şimdi, Gazze’de Yahudilerin işlediği suçlar ortaya çıktığında olduğu gibi...

Hapishanede bazı Sünni işkenceciler vardı. Onlar bize Nusayri işkencecilerden daha fazla işkence ederlerdi. Neden? Bize merhamet ediyor gibi görünmemek için. Bir gün bir mahkûm getirdiler. Ona çok kötü işkence etmişlerdi, meğerse kuzeni de orada askermiş. Hücrenin kapısı eskimişti ve oradaki bir delikten amcasının oğlunu gördü, “Gençler, bu benim amcamın oğlu.” dedi şaşırarak. Sonra kuzeni onu görünce ona öyle bir işkence etti ki kimse onun kendi kuzenini kayırdığını düşünmesin diye ona ağır bir işkence uyguladı.

Neden böyle söylüyorlardı? Çünkü memurlar, ya o kişiye yakın oldukları ya da onunla empati kurdukları için kendilerinin bu durumu göstermemesi adına ona karşı aşırı işkence uyguluyorlardı. Bu, memurların, “Ben onlara empati duyuyorum.” gibi bir izlenim yaratmaması için yapıldı. Böylece, memurların kendilerinin ailelerine ya da yakınlarına benzer bir davranış sergilediği ortaya çıkmasın diye, o kişiye çok ağır işkence ediliyordu.

İlk safhada, 1980’de Tedmur Hapishanesi’ne girdik, meşhur katliamın hâlâ izleri vardı. Ben, 32 numaralı koğuşa girdim. Uzun bir koğuş; yaklaşık 20 metre, genişliği 5 metre kadar. Yani, 173-175 kişi oraya tıktık. Gençlerin bazıları oradaydı, çünkü biz reşit olmayanlardık; 15 yaşındaydık. Hapishanenin en arkasına koydular; şarapnel kalıntıları, bombaların izleri, insan parçalarının kalıntıları, saçların kalıntıları vardı. Ben ufak tefek işlerde yardım etmeyi severim, gençlere hizmet ederim. İçeri girip temizledik. İki tane tuvaletimiz vardı, oradaki lağım yerleri insanlık dışıydı. Büyük pisliklerin hepsini topladık, çöpe attık.

Rıfat Esed gelmişti. Yaklaşık 900-1000 kişiyi, tam sayı elimde yok, hücrelere doldurdular ve üzerlerine makineli tüfeklerle ateş açtılar. Yukarıdan da el bombaları attılar. Ateş ve atışların kesilmesinden yaklaşık 2 saat sonra Rıfat Esed ve yanında 5-6 koruma, koğuşları gezip “Kalan var mı, nefes alan var mı?” diye kontrol ettiler. Varsa tabancayla öldürdüler. Tabii bu insanların çoğunun suçu “İslamcı” olmaktı (Namaz kılmak, dindar olmak gibi...). Aslında biz, tüm İslamcılar, o zalim (Esed) düştükten sonra, 1980’den beri kaybolan hakları iade edelim diye bir dernek kurmayı düşündük. Halkın büyük bir trajedisi var ama biz ne kadar yapabiliriz? Bizimle aynı dönemde bulunan kardeşlerimizle birlikte bir dernek veya destek organizasyonu kurmaya çalışıyoruz; 60’ı aşmış durumdalar, hastalar, sakatlananlar var. Mesela benim en büyük çocuğum 17 yaşında, ailem bana muhtaç. 60 yaşındayım, ne yapabilirim? Yapabileceğimin en iyisini yapıyorum. Allah bana lütfetti, şükür ama başkalarının durumu kötü, yardımlarla yaşıyorlar.

Katliamın izleri oradaydı, biz hapishaneye katliamdan dört beş ay sonra 1980’de girdik. Sonra 26 numaralı koğuşa geçtik. 26 numaralı koğuş biraz daha rahat, biraz daha büyük, mahkûm sayısı biraz daha az. Tedmur’a sevkiyat bitmedi, 2000 senesine kadar devam etti. İstatistiklere göre Tedmur Hapishanesi’ne 20 yıl içinde 40 binden 50 bine kadar kişi girdi, bunların belki 2 bini veya 7 bini çıktı, geri kalanların hepsi idam edildi (ya da öldüler). Belki

Tedmur'a 1980-2000 arası girenlerden %90 kadarını gömdüler. İdamlar, ilk dönemde, yani yaklaşık 1980-1982 arasında, haftada dört-beş kez yapılırdı. Her gün, her gün, sonra belki iki-üç gün ara verirlerdi. Sayılar o vakit azdı çünkü Tedmur'a yeni gruplar geliyordu. Ben girdiğimde Tedmur'da sadece 500-600 kişi vardı. Sonra gelen sevklerle her cuma bir grup, her iki haftada bir başka grup gelirdi. Aynı zamanda mahkemeler yürür. Bu mahkemeler ne yapıyor? Direkt infaz, idamlar... Mesela iki-üç ay kalıyorlar, sonra idam ediliyorlar. Benim girdiğim grup 43 kişiydi, bunların 36'sı idam edildi.

Yani bu 2/83, 3/83, 2/88 döneminde Hama olayları diye bir şey vardı. Belki duymuşsunuzdur. O vakit 117 ve 121 (birlikleri) girdi, Hama semtlerini yerle bir etti, (tıpkı) oğlunun (yaptığı gibi). Bu dönemde de ölü sayısı 35-40 bin arasında değişiyordu. Hama'da insanlar öldürüldü, evleri üstlerine yıkıldı. Bize Hama'dan yeni tutuklu grupları geldi. Biz biraz rahatlamıştık (fakat) Şubat 1982 döneminde mahpuslar için çok zor bir dönemdi. (Orada) işkenceler, aşağılamalar, idamlar, ölüm... 1982'nin Ocak ayında bizim hapishane yönetiminden yahut askerî şubelerden, "Her gün ölümler olacak." diye emir geldi. (Duyduğumuza göre) 32 koğuştan, her koğuştan her gün bir kişi öldürülecek. Yani günde 32 insan öldürülecek. Bu tabii Ocak 1982 döneminde, Hama olayları zamanında uygulanan bir emir. Günün birinde sıra bize geldi, bizim koğuşumuzun sırasıydı. Sübhanallah bak, insanın ömrü Allah'ın elinde. O dönemde bizde 13 veya 14 (mahpus) öldü sadece. Biz reşit olmadığımız için biraz "merhametli" idiler; o kadar işkence yapmıyorlardı. "Siz küçüksünüz, biraz kenarda durun." diyorlardı. Bize, yetişkinlerin koğuşunda olduğu kadar işkence yapmıyorlardı. Tabi bu görece bir imtiyaz, örneğin yetişkinlere 100 kırbaç vuruluyorsa bize 20 kırbaç vuruluyordu.

Bir araba lastiği (dûlâb) getiriyorlar. Kafanı önce oraya koyuyorsun, bacaklarını kaldırıp içinden geçiriyorsun iki büküm şekilde. Gelip sana tekmeler atıyorlar. Tekme yediğinde sırt üstü kalıyorsun. Bacakların yukarı kalkıyor. Sonra falakayı getiriyorlar. Biri bir yandan, diğeri başka yandan tutuyor. Bacaklarını oynatmayasın diye, bir ipi sıkıca bağlayıp ayaklarını içinden geçiriyorlar, hatta iki ayağını da birden geçiriyorlar ve o ipi sımsıkı çekiyorlar. Bu sopa, yani falakayla vurma, kırbaçtan daha fazla acı vericidir. Düşün ki bir ip ya da elektrik kablosu böyle çekiliyor, bacaklarının kan dolaşımı kesiliyor, et eriyor, et sıyrılıyor. Bacak eti, o kadar gerilme yüzünden parçalanıyor. Aynı anda diğeri yanda iki ya da üç kişi kırbaç veya kabloyla canlarının istediği gibi vuruyor. Bunlar işte o kırbaçlar, "dûlâb" (araba lastiği içine konularak yapılan işkence) yöntemi ve "basat el-rih" (eller ve ayaklar bağlanarak yere yatırarak dövme) yöntemi. "Basat el-rih" şubede uygulanıyordu. "Basat el-rih" yönteminde insanı bir tahta üzerine haç pozisyonunda uzatıyorlar, sonra yukarı çeviriyorlar; kafan yukarı, ayakların yukarı, kafan aşağı. Ellerinden ve ayaklarından bağlanıyorsun, ardından işkence başlıyor. Öldürmeye kadar gidebiliyor. Bu, şubede yaşanıyordu. Hamdolsun, ben "basat el-rih"e maruz kalmadım.

Bir de “kürsi” var, yani işkence sandalyesi. Büyük, demirden bir sandalye... Bacaklarını arkaya koyuyorlar, orada da bağlıyorlar. Sonra o sandalyeyi yukarı kaldırıp sırtını aşağı doğru büküyorlar. Sırtını, omurgan çatırdayana kadar geri itiyorlar. Göğsünle sırtını bağlamışlar, kemiklerini kırıyorlar. Jimnastikçi gibi seni döndürüyorlar, bir oyuncak gibi... Sırtını “çat” diye kütletene kadar zorluyorlar. Sonra ayaklarını kaldırıp sana kablo veya kırbaça vuruyorlar. Bunlar şubelerdeki işkence yöntemleriydi. Ben hamdolsun “basat el-rih”e girmedim, sandalyeye de girmedim; yalnızca “dûlâb” yöntemiyle kırbaçlandım.

Diğer işkence yöntemleri arasında “hızık” (kazık) denen bir şey de vardı. Buna Nazilerin işkence yöntemleri diyebiliriz. Yahudilere Engizisyon döneminde yapılanlar gibi, Allah belalarını versin... Kazığa oturtup tepeden çıkarıyorlar ve insan orada ölüyor. Bizde ise hemen ölmüyorsun. Bir cam şişe getiriyorlar, örneğin benzin şişesi veya şarap şişesi; ağzını kırıyorlar, önüne koyuyorlar, seni tutup üstüne oturtuyorlar. Şişenin içi tamamen cam kırıkları oluyor, sonra seni bunun üzerine bastırıp derini yaralıyorlar, kan fışkırıyor. Bu şişe yöntemi de şubede yaşandı. Benim tanıdığım bir Tartuslu kardeş vardı; belki o şehit oldu. Onu, ben üç ay sonra Hennano’dan ayrılırken orada bıraktım. Üçüncü odadaydı. Bu kardeş çok tecrit edilmişti. Her perşembe onu çıkarıp sarhoş olduklarında ona tecavüz ediyorlardı, her türlü rezilliği yapıyorlardı. Sonra ağlayan bir hâlde geri getiriyorlardı. Zavallı, perişandı. Ben hâlâ bunu hatırladığımda, 20 yıldır dışarıda olmama rağmen, bütün hayatımla yüzleşiyorum çünkü hafıza veya beyin her şeyi kaydediyor. Düşün, ailenin uzak 25 yıl... Mesela 20 yaşında hayata gözünü açtın diyelim, ailenle en fazla 5 sene geçirmişsin. Geriye ne kalıyor? Biz orada 24 saat beraberdik. 24 saat boyunca beyin kaydediyor. Yani eminim ki beyinde bir hafıza bölümü vardır ve o bölüm hâlâ her şeyi saklıyor. Hâlâ rüyalarımnda hapishaneyi görüyorum, vesaire.

Ben yaklaşık dokuz yıl sonra Tedmur’dan Sednaya’ya gönderildim. Sednaya biraz daha rahattı hamdolsun. Ama yine de insanın akli Tedmur’da hâlâ işkence gören kardeşlerinde, arkadaşlarında, sevdiklerinde kalıyor. Evet, biraz rahatladık; dayak yoktu, şu yoktu, bu yoktu. 16,5 sene, 8,5 sene derken; toplam 25 sene...

Bizim gittiğimiz dönemde Sednaya biraz daha iyiydi. Sednaya, devrimden ve DAEŞ’den önce daha “rahat” bir hapishaneydi veya orada daha iyi muamele vardı diyebilirim. İşkence yoktu, yemek iyiydi. Paran varsa geçiniyorsun, onurlu bir şekilde yaşıyorsun. Tabii ki sonuçta orası bir hapishane, yani Sednaya’da da özgür değilsin, asıl olan özgürlüğün elinden alınması.

2002’de hapishane müdürü geldi, adı Lukeya el-Yusuf. Sanki ona bu görevi yönetim ya da istihbarat vermiş gibiydi... 1993’ten 1998’e kadar güvenlik subayları gelip bizimle görüşürdü. Mesela Hasan Halil, Hasan Nişan Muhtiyar, bir de Yusuf diye bir suçlu vardı, Halep’e bağlı Mustafa el-Tacir vardı; hepsi gelip bizimle mülakat yaparlardı. Amaç, kimleri

tahliye edeceklerini belirlemektir. Örneğin, “Senin durumun pek iyi değil, sen daha ölmedin mi? Sen sanki cezaevinde öleceksin. Seni çoktan çıkarmalıydık.” gibi şeyler söylerlerdi. Tamamen kişisel görüşmelerdi bunlar. Bunlar üst düzey güvenlik subaylarıydı. Hasan Halil o dönemde askerî istihbaratın başındaydı. Aynı zamanda İsrail’le müzakere heyetinin başıydı. 1993’te İsrail’le müzakere eden Hasan Halil, ertesi gün gelip bizimle müzakere ediyordu. Ama biz ne İsrail’iz ne de Yahudi’yiz. Ne diye bizimle “müzakere” ediyorlar? Yani gelip “Ne iş yapıyorsunuz, neyle uğraşıyorsunuz, ne düşünüyorsunuz, suçunuzu itiraf ettiniz mi, etmediniz mi, Suriye’nin durumu hakkında ne düşünüyorsunuz, çözüm nedir?” gibi şeyler soruyorlardı. Biz de ne diyelim, nasıl konuşalım? Hepsi tamamen göstermelik, laf olsun diyeydi. Sonuçta insanlar çıkmak, kurtulmak istiyordu. Sonra da, “Senin işin daha bitmedi, gelecek sene bakarım.” deyip duruyorlardı. İşte bu şekildeydi.

Görüşmecisi: *Hapisten nasıl çıktınız?*

M.A.: Elbette Allah’ın lütfu ile. Sonra da tabii ki hapisteki herkesi ilgilendiren başka gelişmeler oldu. Onlar da esas durumu biliyorlardı. Bizi 2004 yılının yedinci ayında (Temmuz) çağırdılar, hapishaneden çıkaracaklarını söylediler. Biz 150 kişiydik. İçimizden 50 kişiyi geri gönderdiler, 50 kişiyi de serbest bıraktılar. Aramızda 6-7 kadar eski tutuklu vardı. Bizi ayırıp televizyon röportajları için hazırladılar. Buseyne Şaban gelirdi, Tümgeneral Hasan... Hasan Haluf muydu ismi, unuttum... Gelirlerdi ve bizimle röportaj yaparlardı. Devlet büyüklerine göndermek için çekim yaparlardı. Konuşun, “Cumhurbaşkanı’nın izniyle, affıyla.” deyin, “Pişman olduğunuzu söyleyin.” filan. Fakat 24 sene sonra nasıl bir pişmanlık göstereceksin ki? Ben şahsen konuştum ama gönlüm rahat değildi. Yeniden sorular sormaya başladılar, Buseyne Şaban memnun kalmadı, “Tekrar alıp gönderin.” dedi. Beni sekizinci aydan (Ağustos) on ikinci aya (Aralık) kadar geri tuttular, sonra tekrar Cumhurbaşkanı’na götürdüler.

O sırada Avrupa Birliği’nin üçlü heyeti (“troika”) ile Suriye hükûmeti arasında görüşmeler vardı. Bizim de isimlerimiz Uluslararası Mahkeme (Tribunal) diyebileceğimiz uluslararası kurumların listelerinde geçiyordu, çünkü haksız yere hapsedildiğimiz biliniyordu. Hafız Esed, “Bunlar tehlikeliler, eğer salıverirsek ortalığı karıştırırlar.” diyerek Avrupalılara veya bu üçlü heyete baskı yapıyordu. “Siz bunları bırakın, biz de size gereken ücreti ödeyelim. Bırakın bende kalsınlar.” diyordu. Her sene bir af ilan edilirdi, ama biz 6-7 kişi yine içeride kalırdık. Çünkü “Bunlar büyük suçlular.” deyip bırakmak istemiyorlardı. Avrupa ve Amerika da Hafız Esed’e para akıtıyordu. Sözde “Bu adamlar gerçekten suçluymuş, sizde kalsınlar.” gibi bir görüntü oluşuyordu.

Sonra 2004’te “Artık çok zaman geçti, hepsi eski olaylar.” diye baskı yapıldı. Sonuçta içimizden en eski tutuklunun 25 yılı dolmuştu. Bir arkadaşımız şehit oldu, başka biri hâlâ içeride, 14-15 yıldır tutuklu olanlar var. Sonunda Cumhurbaşkanlığı durumu öğrendi ve

bizi çıkardılar. Açıkçası istemeye istemeye de olsa bırakmak zorunda kaldılar. Allah da bize yardım etti, hamdolsun.

Bizim çektiğimiz çile ve yaşadığımız zorluklar çok fazla. Aslında bütün Suriye halkı büyük bir hapishanede yaşıyor. Kocaman bir hapishane gibi... Evet, insanlar yemek yiyor, içiyor, dışarı çıkabiliyor, akrabalarını görebiliyor. Fakat herhangi bir anda bir kontrol noktasında durdurulup hapse atılma ihtimali var. O zaman kim nerede olduğunu öğrenmek için belki binlerce dolar ödeyecek. Hatta yerini öğrense bile ziyaret edebilmek için de ayrı bir bedel ödemek zorunda kalacak.

Teşekkür ederim hocam. Allah sizi hayırla mükâfatlandırsın.

Tutanak No: 10

Tarih: 21 Ocak 2025

Yer: Sednaya Hapishanesi'ndeki Tutuklular ve Kayıp Kişiler Derneği (ADMSP)

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: A.H.A., 46 yaşında, Suriyeli.

Sorular:

Görüşmeci: *Mesleğiniz nedir?*

A.H.A.: Mesleğim sınıf öğretmenliği.

Görüşmeci: *Hangi şehirde görev yapıyordunuz?*

A.H.A.: Halep'te.

Görüşmeci: *Halep'te daha önce tutuklandınız mı?*

A.H.A.: Evet, Halep'te tutuklandım.

Görüşmeci: *Ne zaman?*

A.H.A.: 12 Mayıs 2014'te.

Görüşmeci: *Gözaltına alınış sebebiniz neydi?*

A.H.A.: Bilmiyorum. Birinin hakkımda rapor yazdığını anladım ama sorguda tam sebebi söylemediler. Sordukları sorulardan, okulda hizmetli olarak çalışan ve askerî istihbaratla bağlantılı olduğunu bildiğimiz personelin ihbar etmiş olabileceğini çıkardım.

Görüşmeci: *Sizi kim yakaladı? Polis mi, askerî istihbarat mı?*

A.H.A.: Askerî istihbarat. O gün Halep'ten köyüme dönüyordum, terminalde otobüse bindim. Otobüs yakınında bir kontrol noktası vardı. Kimlikleri topladılar, geri dağıtırken "A.H.A. kim?" dediler. "Benim" dedim. "Aşağı in." deyip beni arkada bekleyen bir araca bindirip şubeye götürdüler: Askerî İstihbarat Şubesi, sorumlu da "Virdan Mahfuz, namıdiğer Ebû Nebî" idi.

Dört gün boyunca kimse tek kelime sormadı, o şubeye adım attığın anda cennetten cehenneme düşmüş gibi oluyorsun. Dört gün sonra sorgu başladı. Sorgucu, sorularıyla bana, okulda hizmetli olarak çalışan o kişinin rapor yazdığını ima etti. Raporda tam olarak

ne yazdığını hâlâ bilmiyorum ama sorular okulla ilgiliydi. Biz okulda o şahsın istihbarat muhbiri olduğunu zaten bilirdik.

Devrimin ilk günleriydi; okul sessizdi ama biz öğretmenler odasında ya da bahçede kendi aramızda “Dera’da neler oluyor, Humus’ta insanlar niçin ölüyor?” diye konuşuyorduk. Müdür ve yardımcısı rejim yanlısıydı, hizmetli de silah taşırdı; önce tabanca, sonra kalaşnikof ve çift şarjör. Onun yanında konuşmazdık. Bir gün yönetici odasına girip “Birkaç öğretmen Beşşar için düzenlenen destek mitingine katılmadı.” diye kapıyı yumrukladı. Dera ve Humus’ta kan akarken bizi zorla mitinge sürüklemek istediler. Ben, “Neden bizi suçluyorsun? Şikâyetin kadın öğretmenlereyse git onlarla konuş.” dedim, muhtemelen bu sözüm raporuna girdi.

Şubeye götürülür götürülmez dayak, küfür, tekme, tokat başladı. Araca bindirilirken bile insan yerine konmuyorsun. Ağır bir işkenceye maruz kalmadım ama başkalarının uğradığı dehşeti çıplak gözle gördüm, öğretmenlikten başka bir şey bilmeyen ben, cehennemi iliklerime dek hissettim.

Kapıya kadar vardığında nöbetçi seni kolundan yakalar, “Bu da kim, nereden getirdiniz bunu?” diye hakaret savurur; tek kelime etmeye kalksan yumruk yersin. “Ben hiçbir suç işlemedim, sadece fikrimi söyledim.” demeye çalışırsın ama sustururlar. Suçum, rejimi sevmemek ve öğretmenler odasında bir-iki meslektaşımın “Dera’da insanlar katlediliyor, Esed milleti tasfiye ediyor.” diye fısıldamaktan ibaretti. Onların gözünde raporu yazanın sözü vahiy gibidir. Senin beyanını dinlemezler. Tutuklandıktan sonra köyün, ailen hatta evin hakkında hakkında ayrı bir güvenlik soruşturması açarlar.

Hücrede rezillik diz boyu, yüzlerce kişinin tıklıldığı koğuşta sana düşen yer bir buçuk karo taşından ibarettir ki başını uzatıp dirseklerini toplarsan ancak sığarsın. “Seyf” dedikleri bir uyku düzeni var; yan yatıp bedenini bıçak gibi inceltmek zorundasın, biri ayağını yüzüne dayar, öbürü sırtını duvara verir, boşluk yaratılırsa yeni gelenler itelenip sıkıştırılır. Tuvalete gidiş günde bir kez, kapıya vurduktan sonra tam bir dakika süren var, on saniye gecikirsen üç katı dayak yersin.

Bu hengâmede kimseyle konuşmadım, korkumdan sadece kulak kabarttım. Çoğu kez içimden “Keşke ölsem.” diye geçirdim. Bir keresinde havalandırma menfezinden içeri küçücük bir yaprak süzüldü, dedim ki “Demek yeryüzünde hâlâ ağaçlar, çiçekler var; ben ise yer altında çürüyen bir canlıyım.” O anda hayatın tamamının benden çalındığını hissettim ama ömrü olanı şiddet öldürmüyor, çıktım.

Ailem nereye götürüldüğümü bilmiyordu, öğrenmeleri de kolay değildi. Tesadüfen köylüm bir Şebbiha beni terminalde indirildiğim anda görmüş, kardeşime “Ali’yi askerî istihbarat aldı, başlarında Virdân Mahfuz denen biri var.” diye haber salmış. Kardeşim Nüfus Müdürlüğünde çalışıyordu, beni kurtarmak için para topladı fakat doğrudan şubeye gidemedi, girse benim yanıma kilitlenirdi. Avukata da cesaret edemediler çünkü hukukçu da olsan yüzde elli ihtimalle içeri atılırsın. Araya rütbeli tanıdıklar soktular, sofralar kurdular, araçlara yığınla para verdiler ama hepsi sahtekâr çıktı, parayı alıp kayboldular.

Sonunda -kendim de şaşırdım- on üç gün sonra askerî istihbarat şubesinden mahkemeye sevk edildim. Askerî savcı formalite icabı dosyayı sivil bir hâkime gönderdi, hâkim tek soru sormadan tahliye verdi. Benimkisi kısa bir tecrübe sayılır. Orada gördüğüm nice insan; aylar, yıllar boyunca çürüyordu. Yine de yaşadığım aşağılanmayı, zulmü, daracık “bir buçuk karo”luk yeri asla unutamam.

Hâkim senin suçsuz olduğunu bilir, hiçbir soru sormadan “Salıverilsin.” der -tabii onu bırakırlarsa- ama Şam’a sevk ediliyorsan, onların deyimiyle “bay bay”; emrin çıkmadıkça zorla dışarı adım atamazsın. Genellikle her gün “cenzîr” denilen bir toplu sevk konvoyu gelir, Halep’teki tutukluları alıp götürür. “Cenzîr” tahliye falan değildir, savaşın ortasında Halep’ten mahkûm toplanmanın kendi yöntemleridir. 2014’te ülke paramparça idi; kimi direnişçiler, yaralı süsü verip ambulansla Şam’a taşınyormuş, öyle rivayetler duyduk. Halep’ten çıkarılanların çoğu önce Humus’a gönderilir, orada üç-dört ay tutulur, sonra Terör Mahkemesi’ne sevk edilir, o noktadan sonra avukatların dediği gibi “Elveda.” Avukat-komisyoncu bizimkini Halep’te tutacağına dair söz verdi, sırf bu iş için bizden, diğerlerine göre daha az olsa da o günün parasıyla altı yüz bin Suriye lirası (yaklaşık on bin dolar) istedi. Neticede 150 bin lira, yani üç bin dolara yakın kaybımız oldu, karşılığında hiçbir şey elde edemedik.

Görüşmeci: *Ailede başka tutuklu var mıydı?*

A.H.A.: Güvenlik soruşturmasında “Bu aile okumuş-yazmış, Esed’e karşı faaliyeti yok.” deyince bizi rahat bıraktılar. Ama ikinci dereceden akrabalar arasında kayıplar var. Bir kuzenim ve bir amca çocuğum uzun zamandır kayıp. Onları da aynı gayriresmî yolla kurtarmaya çalıştık. Komisyoncu, kuzenimi çıkaracağını söyleyip bir milyon Suriye lirası (o günün parasıyla 20-27 bin dolar) aldı. Sonuçta kuzenim, Hava İstihbarat Şubesi’nden ölü çıktı. Parayı geri alamadık, komisyoncu “Ben çıkardım ama ceset çıktı.” diyerek paraya el koydu.

Görüşmeci: *Türkiye’ye ne zaman geldiniz?*

A.H.A.: Ben Türkiye’ye 2015’in onuncu ayında geçtim.

Görüşmeci: *Kimyasal silah kullanıldığını bizzat gördünüz mü?*

A.H.A.: Köyüme on kilometre mesafedeki Han el-Assal’a atılan kimyasala tanık oldum. Doğrudan etkilenmedik fakat oradan gelen insanlar, rejimin vurduğunu anlattı. Rejim, muhalefeti suçladıysa da herkes bunun Esed’in işi olduğunu biliyordu.

Çok teşekkür ederim, Allah razı olsun. İnşallah halkımız için daha iyi günler görürüz.

Tutanak No: 11

Tarih: 5 Şubat 2025

Yer: Azez’de yer alan düzensiz mülteci kampı, Suriye

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: H.İ.A.

Sorular:

Görüşmeci: *Merhaba, hoş geldiniz. İsminiz nedir?*

H.İ.A.: H.İ.A., Maaret el-Numan kırsalından, Ma’saran köyünden.

Görüşmeci: *Siz de göçe (tehcir) maruz kaldınız mı?*

H.İ.A.: Evet, göçe maruz kaldık.

Görüşmeci: *Nasıl oldu? Hikâyenizi anlatabilir misiniz?*

H.İ.A.: Göç aşağı yukarı 5-6 yıl önce başladı. Rejim; uçaklarla, roketatarlarla bombalıyordu, kimyasal silahlar da kullanıyordu. Bizi evlerimizi terk etmeye mecbur bıraktı. Evlerimizi de yıktılar, uçaklarla bombaladılar. Rejimin eline düşen olursa ağır işkenceye maruz kalıyordu. Mesela, benim yeğenim üniversite öğrencisiydi; tutuklandı. 12 sene hapse atıldı, 12 sene! En sonunda da işkence gördü, preslediler, her şeyi yaptılar. Şu ana kadar da haber alamadık. Bu yüzden biz de nereye gidelim dedik? Kuzeye gidelim dedik. Önce Halep kırsalına gittik, orada on gün kadar kaldık ama orada da uçaklarla, roketatarlarla bombalamaya başladılar. Bunun üzerine daha kuzeye, Suriye’nin kuzeyine doğru geri çekildik. Ailelerimizi aldık, çocuklarımızı korumak istedik.

Görüşmeci: *Hangi tarihteydi bu?*

H.İ.A.: 2018 civarıydı.

Görüşmeci: *Orada kimyasal silah saldırısına mı maruz kaldınız?*

H.İ.A.: Evet, Han Şeyhun civarında. Oraya kimyasal saldırı düzenlendi. İnsanlar çok korktu. Eğer belli bir mesafede bile atılsa, kimyasal etki çevre bölgelere kadar yayılıyordu.

Görüşmeci: *Siz kimyasala maruz kaldınız mı?*

H.İ.A.: Evet, bize yakın bir bölgede oldu. Klor kullandıkları söylendi. Bir de “salkım bombası” diyorlar, havada patlayıp bütün bölgeye yayılıyor. Mesela, küçük bir çocuk onu bulup eline alsa anında patlıyor. Bu yüzden memleketi terk etmek zorunda kaldık.

Görüşmeci: Göç sırasında saldırıya maruz kaldınız mı? Yolda mesela?

H.İ.A.: Evet, ana yolda makineli tüfekler ateş açıyordu. Varil bombası gibi şeyler atıyorlardı. Arabaları vuruyorlardı. Biz de ağaçların altına saklanıyorduk ya da ateş altındayken kaçıyorduk.

Görüşmeci: Azez'e ne zaman geldiniz?

H.İ.A.: Azez'e dört-beş sene önce geldim.

Görüşmeci: Bu kampa mı?

H.İ.A.: Kampa üç-dört sene önce geldim.

Görüşmeci: Geçim durumu nasıl burada?

H.İ.A.: Çok zor. Küçük bir süre yardımlar yapıldı, sonra tamamen kesildi. Şimdi Suriye'de devrim oldu diye yardımlarımızı kestiler. Evlerimiz, köylerimiz hepsi yerle bir olmuş durumda. Geri dönemiyoruz. Okullara, hastanelere, suya ihtiyacımız var. Orada hayat yok ki. Burada yardımlar bitti, ekmek parası bile yok. Burada insanlar; bulgur, mercimek, hiçbir şey yok diye çok sıkıntı çekiyorlar.

Görüşmeci: Aileniz de burada mı?

H.İ.A.: Evet, ailem ve çocuklarım burada benimle.

Görüşmeci: Çocuklarınız var mı?

H.İ.A.: Evet, üç çocuk var. Üçü de 13 yaşından küçük. Onları buradan Azez'deki okula gönderiyoruz ama her gün servis parası ödüyoruz. Bazen parayı borç alıp veriyoruz. Burada iş yok, kazanç yok, çalıştığında ancak ekmek parasını bile çıkaramıyorsun. Eğer orada (memlekette) bir imkân olsaydı dönerdik ama evlerimiz yıkık. Geri dönsek okul yok, hastane yok. Orada hizmet yok.

Görüşmeci: Bölgenin özgürleşmesinden sonra memleketinizi gördünüz mü?

H.İ.A.: Evet, gördüm. Evlerimizin hepsi yerle bir olmuş. Benim evim de tamamen yıkılmış. Ma'saran köyü; hava saldırıları, tank atışları ve füzelerle tamamen harap olmuş. Bu yüzden kuzeye sığındık.

Görüşmeci: Ailenizden şehit olan var mı?

H.İ.A.: Hayır, yok ama o bölgede birçok kişi şehit oldu, yabancılar da vardı. Çok şükür benim ailemden kimse şehit olmadı.

Görüşmeci: Teşekkür ederim. Allah razı olsun, Allah sizi korusun.

H.İ.A.: Allah razı olsun, çok teşekkür ederim.

Tutanak No: 12

Tarih: 5 Şubat 2025

Yer: Azez’de yer alan düzensiz mülteci kampı, Suriye

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: M.A.C.

Sorular:

Görüşmeci: *Suriye’de zorunlu göç yaşadınız. Nasıl gerçekleşti bu göç?*

M.A.C.: Vallahi hocam, yaklaşık dört-beş defa göç ettik. Biz Halep’te yaşıyorduk. 2013 senesinde evime bir Scud füzesi isabet etti ve evi yerle bir etti. Mecburen köye gitmek zorunda kaldık. Köy, Halep’in yaklaşık 20 kilometre doğu istikametinde, “Suran Halep” diyorlar oraya. Köyde de bir süre kaldık. Ben tır şoförlüğü yapardım, uluslararası seferlere gider gelirdim. O iş köyde kalmadı artık, ortalık karıştı. Köyde de hayvanlarımız, sığırımız, koyunlarımız vardı ama hiçbir şey kalmadı. Sonra DAESH geldi. O zaman tekrar göç ettik, Azez’e geldik.

Azez’e gelmeden önce bir ara Halep’e dönmüştük, akrabaya ait bir evde kalmıştık. Bir süre orada kaldıktan sonra Halep’ten toplu göç döneminde -her gün 200 varil bombası atıyorlardı- yine ayrılmak zorunda kaldık. Bu 2016 senesindeydi. Her gün 200 varil bombası atan zalim rejim, “Yerle bir edene kadar vazgeçmeyeceğim.” diyordu. En sonunda Halep teslim alındı, insanları yeşil otobüslere bindirdiler, kuzey kırsalına gönderdiler. O dönem Azez’e geldik, yerleştik.

Görüşmeci: *Yani hem DAESH yüzünden hem rejim yüzünden büyük bir mağduriyet yaşadınız, öyle mi?*

M.A.C.: Evet. DAESH, hayvanlarımızı, mallarımızı aldı; hiçbir şey kalmadı. Rejim de elimizdeki soğutuculu kamyonu (dorse) aldı, kayboldu gitti. Köydeki ev yıkıldı, Halep’teki ev yıkıldı. Neticede elimizde hiçbir şey kalmadı.

Görüşmeci: *Yaşamak için sahip olduğunuz her şey kayboldu mu?*

M.A.C.: Evet, hepsi gitti. Şu an sadece Allah’ın rahmetine sığınıyoruz. Mesela köyde arazi var ama ev yıkılmış, Halep’teki ev de yıkılmış. Yani iki evim vardı; ikisi de harap, enkaz hâlinde. Kamyon, hayvanlar... Hepsi gitti. Rejim “4. Fırka” olarak bilinen birlikle kamyonu aldı. Evin kapı-pencere demirlerini bile söküp çalmışlar. Yani hiçbir şey bırakmadılar. Biz de Azez’e geldik, sıfırdan başladık, çok şükür hâlâ hayattayız.

Görüşmeci: Ailenizden şehit olan var mı?

M.A.C.: Evet, hanımım şehit oldu. Allah rahmet eylesin.

Görüşmeci: Zorunlu göç sırasında saldırıya uğradınız mı?

M.A.C.: Evet, en büyük saldırıyı Halep'te yaşadık. Rejim her gün 200 varil bombası atıyordu. Her türlü silahı kullandılar: Scud füzeleri, vakum bombaları, misket bombaları... Halep'te kullanmadıkları silah kalmadı.

Görüşmeci: Bu saldırılar planlı mıydı, yoksa rastgele mi?

M.A.C.: Tamamen rastgele. "Yakılmış toprak" politikası uyguluyorlardı, her yeri yakıp yıkmak istiyorlardı. Amaçları Halep'i her türlü ele geçirmekti, insanların ölmesi umurlarında değildi. Sonunda da milleti yeşil otobüslere doldurup kuzeye sürdüler. O dönemde tanıdığım birçok kişi Halep'ten ayrılırken Sednaya'ya ya da başka yerlere götürüldü, haber alamadım.

Görüşmeci: Şu an memleketinize dönmek istesiniz, orada kalacağınız ev var mı?

M.A.C.: Evlerin ikisi de tamamen yıkılmış durumda, enkaz hâlinde. Halep'teki evim 2013'te ilk Scud füzesiyle yıkıldı. Köydeki evim de enkaz, ikisine de dönemem. Hayvanlarım, kamyonum yok oldu; bir geçim kaynağım kalmadı. Kamyonu rejim askerleri çaldı, tüm varlığımız yok oldu, geriye dönecek hiçbir şey kalmadı.

Görüşmeci: Neden özellikle Azez'e geldiniz?

M.A.C.: Burası kuzey kırsalı, diğer bölgelere göre daha güvenli. İdlib taraflarında bombardıman vardı, Maaret el-Numan, Serakib... Sürekli saldırılar devam ediyordu. Bazı bölgelerde de DAEŞ vardı. Azez biraz güvenli bir bölgeydi. Yine de burada da YPG tehdidi vardı; bazen roket atıyorlardı, bazen rejim saldırıyordu. Ama biz 2017 sonu, 2018 başı gibi geldik; Afrin Harekâtı (Zeytin Dalı) gerçekleşince buradaki durum biraz değişti.

Görüşmeci: Eklemek istediğiniz bir şey var mı?

M.A.C.: Vallahi hocam, yaşam şartları çok zor. Buraya gelen göçmenler arasında dul kadınlar var, genç kızlar var, şehit eşi olup yeniden evlenenler var. Benim mesela üç eşim var, üçü de şehit ya da tutukluların eşleri. Toplam 12 çocuğum var. Ekonomik imkân çok kısıtlı, çocukların eğitim imkânı yok denecek kadar az. İki aydır fiyatlar daha da arttı, ekmek pahalandı, su pahalandı. Eskiden biraz yardım eden kuruluşlar olurdu ama artık o yardımlar da kesildi.

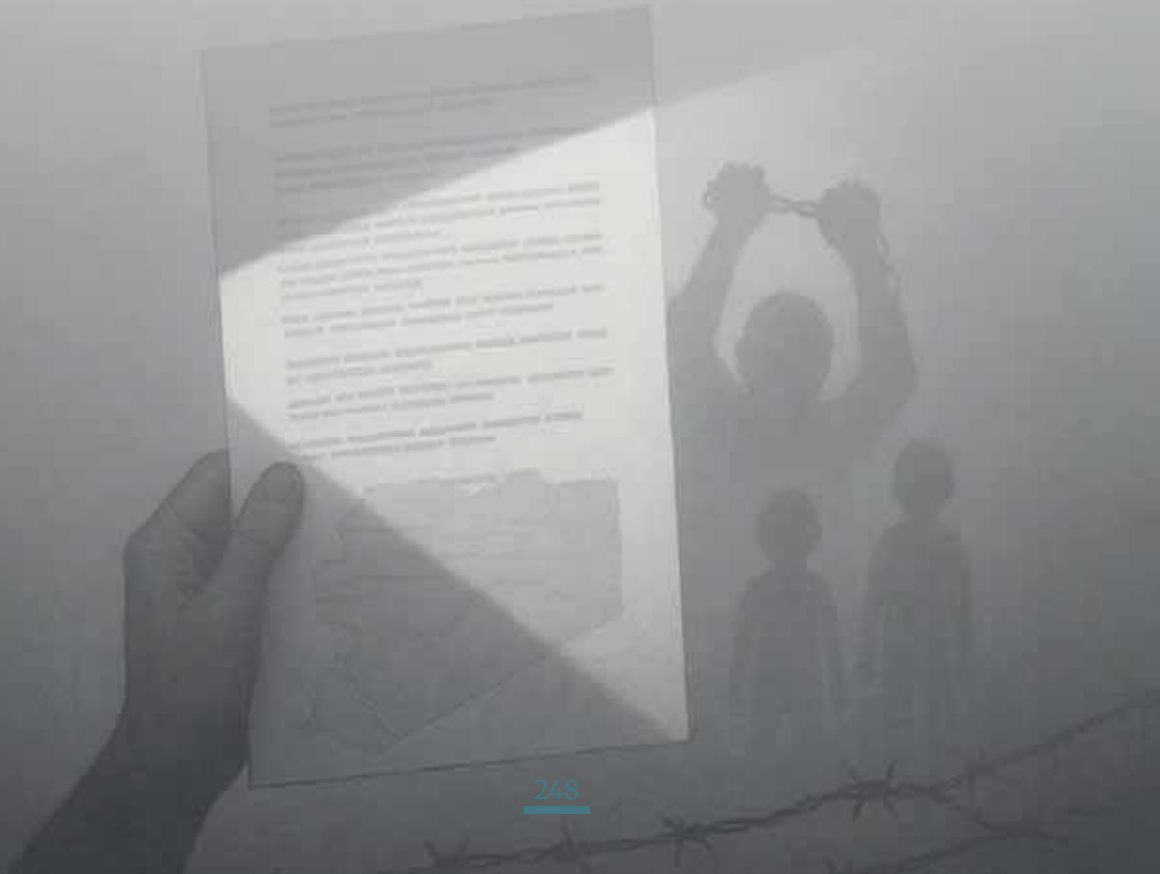
Buradaki yardımlar da artık gelmez oldu. Durum çok kötüleşti. Eğer biri hastalanırsa, ücretsiz tedavi yapan doktor veya hastane yok denecek kadar az. Hayat pahalı, geçim sıkıntısı büyük.

Pek çok insan evinde ısıtıcı (soba) bile kullanamıyor, düşünün, bu en basit örnek. Ne soba ve gaz ne de yemek ve ekmek... Hayat şartları çok kötü, fiyatlar aşırı yüksek.

Teşekkür ederim hocam, verdiğim bilgileri raporunuzda ve mahkemelerde delil olarak kullanabilirsiniz inşallah. Umarım genel durumu olduğu gibi aktarabilirsiniz. Bizim evlerimiz yıkılmış, geri dönmek istesek de dönecek bir şey kalmadı. Eğer bir yol bulunursa, bize de yardımcı olursanız seviniriz.

Görüşmeci: *Evet, inşallah kurtuluşun ardından her şeyin daha iyiye gitmesiyle gün gelir, siz de güven içinde geri dönersiniz. Ümit ederiz ki herkes memleketine, ailesine, işine dönebilsin; Allah, tüm ümmetin üzerindeki sıkıntıyı kaldırsın. İnşallah Suriye yine imar edilir, yeniden güzel günler görür. Sağ olun hocam.*

M.A.C.: Rica ederim hocam.

Tutanak No: 13

Tarih: 5 Şubat 2025

Yer: Azez'de yer alan düzensiz mülteci kampı, Suriye

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: A.A.A.

Sorular:

A.A.A.: Benim adım A.A.A., İdlib vilayetindenim, Ma'saran köyünden, Maaret el-Numan bölgesinden.

Görüşmeci: *Nasıl oldu göç olayı? Yani neden bölgenizi terk ettiniz? Hangi tarihte ve nasıl geldiniz buraya?*

A.A.A.: Esed rejimi; silahlarıyla, Ruslar, İranlılar ve benzeri zalim grupların desteğiyle, üzerimize saldırdı. Uçaklar, topçu atışları, denizden fırlattıkları füzeler gibi her türlü silahı kullandılar. Yakıp yıkma, yani “yakılmış toprak” taktiği uyguladılar. Artık köylerimizde kalacak bir yol yoktu. Biz de ailelerimizle, sadece üstümüzdeki kıyafetlerle çıktık ve buraya, Suriye'nin kuzeyine sığındık. Maksudumuz biraz olsun güvenliğe kavuşmak, hem kendimiz hem ailelerimiz ve namusumuz için. Elimizdeki malımızı, mülkümüzü, geçim kaynaklarımızı geride bıraktık; sadece çocuklarımız ve ailelerimizin güvenliğini istedik. Esed rejimi, bize karşı nasıl sistematik bir yöntem varsa hepsini kullandı. Hatta buradayken bile bombalamayı bırakmadı; uçak, füze, tank, top atışıyla durmadan saldırdı. Şu an memleketimiz tamamen yıkılmış durumda. Köylerimiz, evlerimiz hepsi yerle bir. Üstüne basacak düzgün bir ev kalmadı. Hatta ağaçları bile kestiler, biz çıktıktan sonra ağaçları bile kökünden söktüler. Amaçları bu bölgeyi insansız hâle getirmektir, insaniyetten yoksun bırakıp bir tür boş araziye çevirmektir. Generalleri ve askerleriyle, “Orayı sürüp içine sizi gömeceğiz, orayı ekip biçip yerine başka şeyler ekeceğiz.” diyorlardı. Gerçekten de oraları sürdüler.

Görüşmeci: *Savaş başlamadan önce hayatınız nasıldı?*

A.A.A.: Savaş öncesinde vatanımızda yaşıyorduk; herkes kendi işinde, gücündeydi. Benim mesleğim çiftçilikti. Biçerdöverim vardı, onunla hasat yapardım, tarımla uğraşırdım. Yani tarım makinelerim vardı, o işten anlardım. Rahat ve mutlu yaşıyorduk, devletle bir işim yoktu. Elbette eskiye dayanan bir zulüm vardı, Beşşar Esed'in devleti eskiden beri zalimdi. Yakınlarına yaklaşamıyorduk ama yine de kendi memleketimizde, kendi işimizde gücümüzdeydik. Herkes işinde mutluydu, kimse kimseye ilişmiyordu. Olaylar patlak verdiğinde ben hasadımı bile orada bırakıp çıktım, kendim ve çocuklarım canımızı zor kurtardık. Tarım makinemi, biçerdöverimi orada bıraktım.

Görüşmeci: *O günü, memleketinizi terk ettiğiniz anı hatırlıyor musunuz, nasıldı?*

A.A.A.: Gerçekten ölüm daha kolaydı diyebilirim. Yolda insanların hâlini görecektiniz. Otobanda büyük bir araç kalabalığı, herkes çoluk çocuğuyla yollara döküldü. Arabası olmayan bir başkasının aracına tutunmaya veya yürümeye çalışıyordu. Bu korkunç bir manzaraydı. Kameralar kaydettiği hâlde yaşananların hepsi yansıyamadı, çok daha korkunçtu. Gerçekten ölüme eşdeğerdi. İnsan, üzerinde sadece kıyafetiyle bilinmeze doğru yola çıkıyor. Kıştı, hava çok soğuktu, kar vardı, her yeri kapatıyordu. Bu göç; buraya, kuzeye, ulaşana kadar birkaç gün sürdü. Allah’tan hayırsever insanlar karşıladı, birkaç gün misafir ettiler de toparlanabildik. Gerçekten ölüme yakın bir deneyimdi. Bu 2018’deydi. Bölgeden 2018’de çıktık. Zaten bizden önce de çıkanlar olmuştu ama bizim bölgemiz farklı yerlerden gelenlere de ev sahipliği yapıyordu. Hama şehrinden ve kırsalından, Humus’tan, Şam’dan insanlar bizim köyde barınıyordu. Ordu son saldırıyı yaptığında, Halep’e doğru, otobanın doğusuna kadar ilerledi. Oradaki herkes, bizim misafirlerimiz de dâhil, göç etti. Yaklaşık 3 milyon kişi, kuzeye doğru yöneldi.

Görüşmeci: *Bu tek aşamalı mıydı?*

A.A.A.: Birden çok aşamalıydı. Önce Halep’in batı kırsalına doğru kaçtık, zannettik ki orası daha güvendedir. Ama saldırı tüm hat boyunca sürdü. Dedik ki, “Başka çaremiz yok, Türk sınırına gidelim. Belki oraya yaklaşamazlar.” Geldik ve hamdolsun sınırda bir emniyet bulduk. Türk devletine, Türk halkına gerçekten teşekkür ediyoruz. Bize çok destek oldular, kardeşçe el uzattılar. Onlara çok teşekkür ediyoruz.

Bundan sonra devrim başarıya ulaşınca Beşşar Esed zalimi düştü tabii, Sayın Erdoğan gibi dünyadaki şerefli insanların desteğiyle. Allah ömrünü uzatsın, Suriye halkına gerçekten dayanak oldu.

Görüşmeci: *Özgürleştikten sonra bölgenize dönmeyi düşünüyor musunuz?*

A.A.A.: Evet, dönmek istiyoruz ama orada bir yaşam şartı oluşmadan nasıl gideceğiz? Çölde tek başına yaşanır mı? Orada hastane yok, okul yok, altyapı yok, ev yok. Hayat yok ki. Gitsen tek başına ortada kalacaksın. O yüzden burada kalacağız, Rabbimizden ferahlık dileyip bekleyeceğiz. Bölgemizde en azından bir altyapı, fırın, okul, hastane, sağlık merkezi olur, evleri yeniden inşa ederiz, öyle döneriz. Mesela gider borç alırsın, evimizi yeniden yaparsın.

Burada param olursa briket satın alıp evimi yaparım. Fakat biz şu an buradayız, çadırlarda kalıyoruz ve ferahlığı, kurtuluşu bekliyoruz. Allah hepimize ve tüm Müslümanlara ferahlık versin, âmin.

Görüşmeci: *Kaç çocuğunuz var burada?*

A.A.A.: Üç çocuğum var yanımda. Ayrıca iki tanesi de biraz daha büyük, çocukluk çağını aşmış durumdalar. On üç yaşından küçük üç çocuğum var. Onları Azez'deki okullara yazdırdık. Her gün araç tutuyoruz, götürüp getiriyor. Ücretini biz ödüyoruz.

Görüşmeci: *Burada okul yok mu? Onları Azez'e mi götürüyorsunuz?*

A.A.A.: Evet, okula gidip gelmeleri için araba kiralyoruz. Her sabah götürüp akşam getiriyorlar.

Görüşmeci: *Peki, bu göç sırasında aklınızda kalan bir olay var mı? Mesela çok acı bir durum veya bir kaza...*

A.A.A.: Evet, göç esnasında önümde giden bir araç kaza yaptı. Uçaklar tepemizde olduğu için inip yardım etmeye cesaret edemedik. Sırf kuzeye varabilmek için devam ettik. Surmene'ye (Sarmin'e) veya Dana'ya doğru yaklaşırken çok kişi yollarda hayatını kaybetti. Kimisi evinde ölemedi, yolda trafik kazasında öldü. O kadar çok hikâye var ki... Buraya ulaştığımızda ise ortada sığınacak bir ev yoktu. Zaten bölge kalabalıktı, Halep ve çevresi çoktan buraya göç etmişti. Biz en son göç dalgasıydık, güney İdlib bölgesinden çıkıp geldik. Mevcut evlerin hepsi doluydu. İnsanlar açık havada kalıyordu ve hava kıştı. Ben, arabaların içinde yatan aileler gördüm.

On günlük bir uğraştan sonra Allah hayırlı birini çıkardı karşıma, yarım kalmış bir evi verdi. Kapısı, penceresi yoktu ama naylon çekip orada kalmaya başladık. Bu yine de iyi bir çözümdü. Bazıları bunu bile bulamadı. Sabah erkenden çıktığımda arabaların içinde, soğukta sabahlayan insanları görürdüm. Sonra gün doğunca bir yer, bir çadır, bir ev aramaya koyulurlardı. İnsanlar göç esnasında çok acı çekti, bunu ancak Allah bilir. Bu zafer geldiğinde, hakikaten Allah'ın yardımıyla geldi. Buradaki halk öyle bir sabır gösterdi ki kimse o kadarını görmedi, yaşamadı. İyi kötü dayandık, sabrettik. Sonra Allah ferahlık verdi, hamdolsun. Şimdi de bekliyoruz. İnşallah memleketimiz canlanır, herkes topraklarına, evine döner. Sağ salım dönmek nasip olur.

Hepinize teşekkür ederim, Allah yardımcımız olsun, hamdolsun Rabbimize. Çok sağ olun hocam, Allah razı olsun.

Tutanak No: 14

Tarih: 6 Şubat 2025

Yer: Halep Barosu

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: H.M., Azez şehrinden, 38 yaşında.

Sorular:

Görüşmeci: Suriye’de gözaltına alındınız veya tutuklandınız mı?

H.M.: Bir iş için Lübnan’daydım, Suriye’ye dönüşte Han Şeyhun bölgesinde askerî istihbarata ait bir kontrol noktasında durduruldum. Kimliğimi alıp sistemde sorgulama yapacaklarını söylediler. Kimliğimi verdim, sistemde sorguladılar, Aranıyor muyum, askerde yoklama kaçağı mıyım diye baktılar. Gidip geliyordum, bir sorun görünmüyordu. Fakat cep telefonumdan görüştüğüm çocukluk arkadaşlarımdan birinin Özgür Suriye Ordusu’na katıldığını ve benim onlara bilgi sızdırdığımı söyleyerek tutukladılar. “Devlete ihanet” dediler, aslında ben konuşmalarında “Eşin, çocukların nasıllar?” diye soruyordum, sıradan bir arkadaş sohbeti. Ama bunu “büyük ihanet” olarak yorumladılar. Beni “290” olarak bilinen Halep’teki Askerî İstihbarat Şubesi’ne götürdüler. İlk birkaç gün kimse beni çağırmadı, kimse bana hiçbir şey söylemedi.

Görüşmeci: Neyle suçlandığınızı söylediler mi?

H.M.: Hayır, kimse suçumun ne olduğunu söylemedi. Kontrol noktasındakiler bana “Şubeye uğra, belki bir tanıklık, belki bir trafik kazası veya başka bir şeydir.” dediler. Yani insan bilmeden gidiyor. Beni oraya gayet saygılı bir şekilde götürdüler. İlk üç gün kimse adıma dahi anmadı, sorgu yok, hiçbir şey yok. Sonra gece vakti beni çağırdılar. “Sen filan kişi misin?” dediler. “Evet.” dedim. “Bu telefon senin mi?” diye sordular. “Evet.” dedim. “Bak, bu kişiyle aranda geçen konuşma var. O kişi Özgür Suriye Ordusu’nda komutan. Sen onu tanımıyor musun?” dediler. “Ben onu sivil diye biliyorum.” dedim. 2000’li yıllardan beri görmediğimi, o zamandan beri iletişim kurmadığımı söyledim. “O Türkiye’de çalışıyor, ben Suriye’de kaldım.” dedim. “Aramızda çocukluktan gelen bir arkadaşlık var, mesleğini bilmem, ne yaptığını bilmem.” dedim. Tabii numarayı telefonumdan sildim filan... Sorgu başladı, hakaret ettiler. “Vatan haini misin sen?” dediler, küfredip aşağıladılar. “Bu kadar telefon konuşmasına bakarak beni mi yargılıyorsunuz?” dedim. “Yani cephede yakalasanız direkt infaz mı edecektiniz?” diye sordum. “Sana en ağır ceza lazım.” dediler. Ben de, “Neden?” dedim. Biraz konuşma geçti aramızda. “Ne yaptığımı söyleyin, idam edileceksem edin.”

dedim. “Sen buradan onlara bilgi sızdırıyorsun.” dediler. “Madem arkalarında istihbaratlar ve devletler var, benim bilgime mi kaldılar?” diye cevap verdim. “Hem de siz onlara terörist diyorsunuz, onlarla ne ilgim olacak?” dedim ama sözlerim fayda etmedi. Orada 45 gün kadar kaldım. Gündüz mü, gece mi bilmezdik...

Görüşmeci: *Bu 45 günlük sürede mahkemeye çıkarıldınız mı veya avukatla görüşebildiniz mi? Ailenize haber verildi mi?*

H.M.: Ardından “Rubaiyye” (dört kişilik güvenlik komitesi) devreye giriyormuş. O 45 gün boyunca ne mahkemeye çıktım ne de kimseyle görüştüm. Tutuklama resmî değildi. Avukat filan yoktu. Orada kim seni aramaya kalksa, “Bu adam nerede?” diye sorsa, onu da seninle aynı suça dâhil ediyorlardı. Yani resmî bir tutuklama yoktu. Süre bitince şube, diğer güvenlik birimlerine yazı yolluyormuş. Suriye’nin bütün güvenlik şubelerinde aynı mantık var: Mesela Halep’teki şube üst makama dilekçe yazar, “Elimizde şu isim var, durumu şu şekilde. Ne yapalım, askerî yargıya mı gönderelim, serbest mi bırakalım yoksa başka bir şubeye mi sevk edelim?” diye sorarmış. Sonra üstlerinden mühürlü bir zarf gelirmiş. O zarfta, “Bunu yargılayın.”, “Askerî mahkemeye gönderin.” veya “Serbest bırakın.” diye emir bulunurmuş. Sivil olman fark etmez, askerî şubeye düştüyünse mutlaka askerî mahkemeye sevk edilirsin. Benim şansıma, dosyam orada kaldı ve beni alıp Halep’teki askerî polise gönderdiler. Orada bir “güvenlik odası” varmış, “Oda 1” derler. Orası sırf güvenlik tutuklularına ayrılmış; diğer odalarda normal mahkûmlar var, ailelerinin gelip gitmesi, yemek getirmesi serbest. Ama 1 numaralı odada bunlar kesinlikle yok. Buraya “terör” tutukluları konuluyor. Şaşırdım, “Ailem benimle görüşse olmaz mı?” dedim. Birkaç asker geldi, onlara “Para versem, bir telefon ettirir misiniz?” diye sordum. “Bırak aileme haber vereyim çünkü param var.” dedim. Bu şekilde para karşılığında telefon etmeme izin verdiler. Bir saat kadar sonra karım, annem ve çocuklarım savcılığa gitmişler. Askerî savcılıktan öğrenmişler ki “Tutuklu, dosyası böyle.” demişler. Onlara “Soruşturma bitene kadar ziyaret yok.” demişler. Bunu ben daha sonradan öğrendim. O ara acaba aileme zarar verirler mi, diye de korktum. Karım İdlib nüfusuna kayıtlı diye sorguya mı götürürler, annemi mi alırlar diye endişe ettim. Dört-beş gün kadar tedirgin bekledim. Sonra bir tanıdık aracılığıyla bana “Ailen iyi, seni kurtarmaya çalışıyoruz, inşallah iyi olacak.” diye haber gönderdiler. Bu, biraz içimi rahatlattı.

Orada yaklaşık bir hafta, beş-altı gün kadar kaldık. Bir akşam üstü dediler ki “Zincir (mahkûmların birbirine zincirli hâlde toplu şekilde intikali) ile Şam’a götürüleceksiniz.” Sebebini bilmiyorduk. Önce bizi Humus’a götürdüler, ortada ne bir yargıç ne de resmî bir işlem vardı.

Görüşmeci: *Peki burada tutulduğunuz süre boyunca işkenceye maruz kaldınız mı?*

H.M.: Askerî istihbaratta üstümüze büyük bir baskı uygulandı. Sonra askerî polisle muhatap

olduğumuzda küfür, hakaret, dayak... Evet, burada da dayak söz konusuydu. Fakat öldüresiye vurmaktan çok, sindirmek amacıyla dövüyorlardı. Mesela yüzüne, kafana gelmiyordu. Biraz daha kontrollü ama yine de sopalarla, eline geçeni vuruyorlardı.

Bizi teslim ederken “emanet” gibi devrettiler. Sonra Humus’ta bir gece geçirdik, Humus Askerî Polisinde, “Al Balouna” denilen cezaevinde. Ertesi gün bizi Ka’bûn’daki askerî merkeze, oradan da Şam’a götürdüler. Orada 235 numaralı şubeden (Filistin Şubesi olarak bilinen askerî istihbarat) bir ekip gelip “Siz 235’e lazımsınız.” dedi. Biz “235 ne demek?” dedik, artık sadece sayılar duyuyorduk, isimler değil. “Orası Filistin Şubesi.” dediler.

Bizi bir arabayla Filistin Şubesi’ne götürdüler. Binaya varmadan, kocaman bir avluya çıkardılar. Filistin Şubesi büyük bir yer, dışarıdan bakınca güzel bir otel gibi duruyor ama gerçekte Allah kimseyi oraya düşürmesin. Avluda bize “Bakın, buraya girince durum değişir. İçeri girdiğinizde kaybolursunuz, kimse sizi bulamaz. Çıkarsanız yeniden doğmuş gibi olursunuz.” dediler. O sırada fırsat bulup beni getiren askerlere “Aileme haber ulaştırabilir miyim?” diye sormak istedim. Onlar da “Komutan bile bilse nerede olduğunu, seni engeller.” dediler. “Merak etme, ailen öğrenir.” gibi bir şey söyleyince içim biraz rahatladı.

Orada bizi ayırdılar: askerlik yapmış olanlar ve siviller. Gözlerimi bağlayıp beni önce kalabalık bir odaya, sonra başka bir koğuşa, en sonunda ertesi gün tek kişilik bir hücreye attılar. Hiç sorgu olmadan sadece bekletiyorlardı. Arada bir “Seni sorguya alacağız.” diyorlardı. O sorgu odasında insanların önünde, sopa ve demir çubuklarla vuruyorlardı. Burada, Halep’tekinden farklı olarak, sanki öldürmek amaçlıydı, bilgi almak için değildi. Başımıza, hayati organlarımıza, erkeklik uzvumuza vuruyorlardı... İşkence yöntemleri çeşit çeşit idi. Birinci, ikinci, üçüncü sefere kadar bana soru sormadılar; sadece diğerlerine ne yaptıklarını gösterdiler. On gün böyle geçti. Ben de “Herhâlde şimdi sıra bana geliyor.” diye bekliyordum. Sonra on beşinci gün beni gerçekten sorguladılar. “Şu Özgür Ordu komutanını tanıyor musun? Onunla nasıl bir bağın var?” diye sordular. “Eskiden mahalleden arkadaşım, onu da Türkiye’de zannediyorum.” dedim. Yalan bir şeyler de uydurmak istedim, belki böylece kurtarırım diye. Ama sorgu sırasında biri bacağımdan tekmeledi, “Yalancı!” dedi. Öyle vurdu ki kanamaya başladı. Ben de “Tamam, ben belki birçok şey yaparım ama Müslüman yalan söylemez.” deyince bu söz onları çıldırttı, hepsi birden saldırdı. Ben öyle safça konuştum ama bu sözüm üstüne her yandan sopalar, demir çubuklar vurmaya başladı. Vücutta et kalmadı, sinirlerim dondu sanki, acıdan bilincimi kaybettim.

Kendime geldiğimde tek kişilik bir hücredeydim. Öyle pis bir yer ki, insan hayalinde canlandırırsa bile inanamaz. Beş, altı veya yedi gün orada ne kadar kaldım bilmiyorum; zamanı şaşıırıyorsun. Kapının altından ufak bir açıklık var, oradan yemek veriyorlar. Fareler, böcekler kol geziyor; yemeğin yarısını onlar yiyor zaten, sonra onlarla arkadaş oluyorsun... Gerçek bu

vallahi... Karanlık bir yer, gece mi gündüz mü anlamıyorsun. Dışarıdan hep bağırış, işkence sesleri geliyor; sesler hiç kesilmiyor. Bir noktada yeniden sorguya götürdüler. “Falancayı, falancayı tanıyor musun?” diye sıraladılar. Bazılarını tanıyorum, bazılarını tanımıyorum. Bu isimleri tanımıyorsam “Tanımıyorum.” dedim. Beni yine dövdüler ve hücreye yolladılar. Daha sonra “Adın ne?” dediler, adım söyledi, “Hayır, bundan sonra onu unut.” diyerek bana bir numara verdiler. “Artık senin adın şu...” diyerek bana yeni bir kimlik dayattılar. Sonra sorguya girdim, tekrar adım sordular, “H.” dedim. “Eşek misin, sana ne dedik? Senin adın 3400. Bu sayı senin adın.” dediler. Orada insan sadece bir sayıdan ibaret, ölürsen sayıyı silerler biter. Sonraki günler soruyorlardı: “Kimsin sen?”, “3400.”, “Tamam, geri dön!”. Sonrasında sen de bunu kabulleniyorsun ve adını, geçmişini, kimliğini unutmaya başlıyorsun. İlk üç ay bu şekilde hep işkence ile geçti. Suriye kanunlarına göre bir kişi 90 günden fazla güvenlik şubelerinde tutulamaz. Bu süre içerisinde mutlaka hâkim karşısına çıkarılması gerekir ya da serbest bırakılır. Ne olursan ol, ister terörist ister başka bir şey. Fakat ne yapıyorlardı, her 90 günde bir senin girişini yeniden başlatıyorlardı, sanki yeni gözaltına alınmış gibi giriş yapıyorlardı, sana yeniden sayı veriyorlardı. Sonra yeni sayı 3200 oldu. Bu süre zarfında sürekli benim bu bahsettiğim arkadaşım ile ilişkiyi çözmeye çalıştılar. En son dedim ki “Bu kişi terörist de olsa benim ona nasıl bir yardımım olabilir ki? Ben bir sivilim elbise işi yapıyorum, asker değilim. Askeriyeye dair hiçbir şey bilmem.”

Bana “Sen bilgi sağlıyorsun. Bilgi sağladığın için de seni ortadan kaldırırız.” dedi. İki kelimedede bir “Seni ortadan kaldırırız.” diyorlardı. Ben onların insanları nasıl ortadan kaldırdığını gördüm. Doğrudan ateş ederek ya da infaz ederek değil, burada farklı bir şekilde seni ortadan kaldırıyorlar. Burada seni tartışmaya sokar, “Tuvalete git!” derler. Zemin su ve başka şeylerle ıslatılmış, kaygan olur. Sen yürürken metal bir boruyla kafana vururlar. Adli tıp doktorunun raporunda, çarpma etkisiyle öldüğü yazar. “Banyoda kafasını çarptı ve öldü.” derler. Mantığı anladın mı? Seni kurşunla vurmuyorlar ki, bu şekilde fark edilmesin. Bazen çok fazla darbeye insan ölüyor. Sonra onları Filistin Şubesi’nde bulunan “tuz odası” dedikleri bir odaya koyarlar. Orada ceset çürür, çok ağır bir koku çıkar. Ben orada çok uzun kaldım ve işlerin nasıl yürüdüğünü anladım. Filistin Şubesi’nde birden fazla kanat var. Bir kanattan diğerine götürürler, içeri seninle beraber askerler girer. Her hafta bir nakil olur. Mesela ben bugün şu odadayım, dört beş gündür buradayım, sonra beni başka bir odaya götürürler. Böylece kimseyle arkadaşlık kuramazsın veya etrafındakileri tanıyamazsın. Belki biri dışarı çıkar da haber götürür diye böyle bir nizam kurmuşlar. Mesela şimdi seni orada bekletirler, oturup dinlerler, yarın başka yere koyarlar, masaya oturturlar. Yani bir insanın kim olduğunu öğrenemezsin. Sana “Biz sizin aranızda başkalarını sokuyoruz.” derler. Mesela bir arkadaşın, hocan gelip seninle tek kelime tartışsa o senden korkar sen de ondan korkarsın. Birbirimize hiçbir şey söyleyemeyiz, sır veremeyiz. Konuşmak yasaktır. Ben kendi içimde niyet ediyorum, namaza gözlerimle duruyorum. Birine sordum: “Ben namaz

kılıyorum.” dedim. “O zaman seni ortadan kaldırırlar.” dedi. Sen de “Ben Ebu Cehil’im.” diyeceksin. “İnanmıyorum.” diyeceksin. Bütün bağlantılarım, bütün durumlarım bu nakiller boyunca böyleydi. Görürsün, seni bu odadan o odaya götürürler. Orada başka türlü bir işkence var. Her oda veya her kanat kendi yöntemleriyle işkence yapar. Mesela bu oda tamamen silahlı tiplerden oluşur, belli bir şekilde işkence ederler. Başka odada asker ve sivil bulunur. Filistin Şubesi tamamen “terör” için değil, orada hapis rejim subayları var. Örneğin hırsızlar da var. Tam anlamıyla merkezi bir yer hâline gelmiş. Seni bir odaya sokarlar, belki “draması” daha hafiftir ama yine onlarla beraber işkence görürsün. Ben ilk senemde 4-5 ay tek kişilik hücrelerde kaldım, 2-3 ay nakillere maruz kaldım, 4-5 ay sorgu geçirdim ve son sene ise beni unuttular. Bu en zor işkenceydi çünkü sorguya alındığında, “Niye sorguluyorlar?” diyerek bir şey olduğunu anlarsın. Ama kimse seni aramıyor sormuyorsa daha büyük bir işkencedir. “Niye buraya konuldum?” diye düşünür durursun.

Her gün, mesela mahkemeye ya da başka bir şeye götürülürmüş gibi insanların parmak izlerini alırlar, kimini salıyorlar mı, idam mı ediyorlar, bilmiyoruz. Sen sadece oturup sıranı bekliyorsun. Bana sıra gelecek mi diye bekleyip duruyorsun. Son zamanlara kadar bana sıra gelmedi. O kadar depresyona girdim ki sesim çıkmaz oldu. Ateşim yükseldiğinde bir ay kadar öyle kaldım. Hâlâ tedavi görüyorum çünkü sesim gidip geliyor. Konuşamıyorum, yazarak anlatıyorum. Her şeyden korkuyorum. Şimdi bile otursak, mesela devletten bir grup gelse, yaşadığım o dehşeti yeniden hissediyorum. Bunu ancak yaşayan bilir. Yanımdan bir polis geçse ya da elinde silah olan biri olsa, korkudan titriyorum çünkü en ufak bir nedenle ateş edebilirler. Bizi öldürene kadar dövüyorlardı ama Allah canımı almadı, demek ki ömrüm varmış. Birçok kişi iki-üç gün dayanıp öldü. O kadar çok dayak var ki insan o dayaktan ölür. Adam sana “Seni ortadan kaldıracam.” diyor, saklamıyorlar. İnsanlık adına, biri dövülerek ya da başka şekilde ölse, normalde “Yardım edelim.” dersin, ama yok; “Öldü.” deyip geçiyorlar.

Beni toplu bir odaya aldıklarında, kalabalıktan ötürü birine yaslanmak zorundaydım. Kaç kişi var, bilmiyordum. Belki elliden fazlaydı. Sana belki sadece bir fayans kadar yer düşüyor. O zemindeki fayansı düşün, nasıl uyuyorduk hiçbir fikrim yok. Ama ona da alıştım. Mesela biri ayaklarını açıyor, diğer kişi de yanına sıkışıyor. Yan yana, sırt sırta, tek bir yanımızın üstünde yatıyoruz. Birinin başı buradaysa, öbürünün ayakları orada. Daha çok kalabalık olunca biri diğerinin üstüne çıkıyor, sorun yok.

Görüşmecî: *Hava sirkülasyonu nasıldı? Bu durum hastalığa sebep olmuyor muydu?*

H.M.: Her türlü hastalık vardı. Orada seni, acı çekip öl diye tutuyorlar. Allah izin verirse yaşıyorsun, Allah’ın takdiri yani. Onlar seni ölesin diye oraya koyuyor. En çok görülen hastalıklar; uyuz, bit, kötü beslenme, astım... Astımı olan, nefes darlığı çeken kokudan ölürdü. Bugün mesela bir odada su yok; içme suyumuz banyodan veya tuvaletten gelen su.

Ben bunu söylerken bile utanıyorum. Hücrede susuz kaldığım birinci, ikinci, üçüncü gün derken dördüncü gün kendi idrarımı içtim. İnsan çaresiz kalınca böyle şeyler yapıyor.

Görüşmeci: *Yemek nasıldı?*

H.M.: Yemek olarak günde bazen bir patates verilirdi. Mesela iki kişi paylaşarak tek bir patates yiyoruz. İlk günler açlıktan miden bulanıyor ama sonrasında ölümüne acıkıyorsun. Günde belki iki-üç küçük parça ekmek veya yarım patates veriyorlar. O kadar az ki sadece hayatta kalmana yetecek kadar. Onlar bir insanın ne kadar yemekle hayatta kalacağını biliyordu. Bir ml ile hayatta kalıyorsan onu verirlerdi, iki ml verilmezdi asla. Ben oraya girdiğimde 90 kilo, sportif biriydim, çıktığımda 50 kiloya düştüm, 40 kilo kaybettim.

Görüşmeci: *İşkence kaç yıl sürdü?*

H.M.: Son senemde işkence görmedim. Sadece psikolojik işkence vardı. İlk yıl tamamen işkenceydi, tüm ayrıntısıyla. Benim için bu kadar uzun sürdü, normalde başkaları 15 günde-1 ayda suçlamaları kabul eder, çıkar. Mahkemeye ya da Sednaya'ya götürülür, bilmiyorum. Ama her kişinin ayrı bir durumu var. Her kişinin kendine özel bir hâli var. Benim durumum neden bu derece ağır oldu bilmiyorum. Ailem bazı araçlara gidip nerede olduğumu öğrenmeye çalışıyordu bu süreçte ama nerede olduğumu bilmiyorlardı.

Filistin Şubesi'nde, şube başkanı bir askere söz geçiremez, asker de ona söz geçiremez. Bizim devletimiz yolsuzluk ve rüşvet devletiydi. Bu parayla iş çözen araçlar doğrudan Cumhurbaşkanı'na (Esed'e) bağlıdır, kimseden talimat almazlar.

Hapishanede gardiyanlar bile o kadar ceberruttur ki düşün, iki sene boyunca bize yemek getiren gardiyanın yüzünü göremedik. Ayak sesini duyar duymaz hemen duvara dönmemiz gerekiyordu. İki sene boyunca bize yemeği getirenin yüzünü, kim olduğunu bilmiyoruz, hiç tanımıyoruz. Oradan körü körüne çıkmış gibiydim. Göz bağını açtıklarında artık sen tasfiye oluyorsun. Yani onlardan herhangi birinin yüzünü tanımıyorsun.

Görüşmeci: *Görüştüğümüz kişilerin çeşitli yöntemlerle işkenceye uğradığını ve bazı işkence yöntemlerinin yaygın bir biçimde uygulandığını gördük. Size de bu yöntemlerle işkence uygulandı mı?*

H.M.: İşkence yöntemleri aşama aşama başlıyor. Lastik, elektrik... Ama daha farklı işkence yöntemleri de var. Mesela erkeklik organını bağlayıp, çok su içirmeye çalışıyorlar. Sonra da idrar söktürücü hap veriyorlar. Böylece kişi idrarını yapmak zorunda kalıyor, tuvalete gitmek istiyor. E orada senin cinsel organın bağlı olduğu için yapamıyorsun. Bu işkence; lastikten daha güçlü, elektrikten daha güçlü, her şeyden daha kötü. Bir de pozisyonu öyle bağlayarak yapıyorlar ki, ellerin ayakların geriliyor. Yani ellerin ve eklemlerin sıkışmış. Vücudun sıvı

alıyor, insanın doğal olarak böbreklerine su iniyor, idrar yapması gerekiyor. Bir litre, iki litre su içiriyorlar, boğazına kadar zorla içiriyorlar. İdrar söktürücüyle birlikte, yanlarını, sırtını, her yerini hissediyorsun; dayanılmaz bir ağrı oluyor. O sırada ne isterlerse kabul ediyorsun, parmak basıyorsun. Ben acıdan delirdim; bana “Sen Usame bin Ladin’sin.” dese, “Evet, ben de, eşim de Usame bin Ladin.” derim. Hiç sorun değil. Yeter ki bitsin. Ölüm, işkenceden daha rahattır. Ben bir kez bunu yaşadım. Bir kere bana uyguladılar. “Uğruna feda olayım, yeter ki son olsun. Ne istiyorsunuz? İmzalayayım, parmak basalım. Bana getirin, ben parmak basayım. Tamam, siz ne istiyorsanız onu doldurun. Kimin suçu sahipsiz kalmışsa, ben üstlenirim.” dedim. Mesela o bağ çözüldüğünde, o an idrarımı yaptım, dizlerimin üzerine düştüm. Beni içeri götürdüler. Onlar işkenceyi çok iyi biliyorlar. Tecrübeleri var, nasıl işkence yapacaklarını iyi biliyorlar. Bu yöntemlerden biri de testise elektrik bağlamak. Bu işkence yöntemlerinden biri. Başka yöntemler de var. Mesela insanı dövdüğünde, derisi yarılır. Doğal olarak cildi kesilir. Kesildiğinde enfeksiyon olur, kurtlanır. Kurtlar insanın bedeninde gezinir. Yani normalde insan, mezarda uzun süre kaldığında kurtlar yer, öyle deriz. Ama burada sen daha sağken kurtlar seni yemeye başlar. Hayattayken. “Kardeşim, bizi doktora götürmeniz lazım.” diyorsun. Doktor var ama bizim için değil. Ben onu gördüm. Doktor geliyor, hastalanan birine birkaç tane sarı hap veriyor, o kadar.

Görüşmeci: Özgürlüğünüze nasıl kavuştunuz? Esed’in düştüğünü nasıl öğrendiniz?

H.M.: Kimse bu olanları dile getirmedi. Son iki saate kadar, biz özgürlüğümüze kavuşmadan önce, ilk gün yiyecek getirenler gelmedi. Yemek getirenler gelmeyince bir şeyler olduğunu hissettik. Kapıdan ve musluklardan bazı sesler duymaya başladık. Su musluklarından garip sesler geliyordu. Su boruları bizim diğer odalarla iletişim kurma yolumuzdu. Duyduk ki Halep düşmüş. Biz Özgür Suriye Ordusu’nun ya da Heyet Tahrir Şam’ın Halep’i alacağını beklemiyorduk. Acaba PYD mi aldı diye düşündük. “Tamam, Allah bilir.” dedik. Belki bir af çıkar da bizi çıkarırlar, diye ümit ediyorduk. Özgür kalırız diye umduğumuzdan değil ama daha önce af çıkmıştı. Bulduğumuz dönemde aflar çıkıyordu ama bizi kapsamıyordu. Affı sadece kendi adamlarına çıkarıyordu. Hırsızları çıkarıyorlar, soyguncuları çıkarıyorlar. Demir çalanı bile afla çıkarıyorlar ama tutukluyu ya da bizim gibileri afla çıkarmıyorlardı. Dört-beş gün sonra, “Halep düştü.” şeklinde konuştuklarını duyduktan sonra, birden şubenin içinde silah sesleri duymaya başladık, güçlü bir çatışma sesiydi. Anladık ki artık bitti, Suriye’nin tamamı gitti. Mahkûm için bu çok zor bir durum ama Allah bize bir ilham verdi, “Düştü artık” dedik. Filistin Şubesi’nin bulunduğu güvenlik bölgesinin içinde çatışma çıkınca anladık ki büyük bir şey olmuş. Beklemeye başladık, silah sesleri geldi, sonra kapıları açtılar, “Çıkın.” dediler. Kapımızı açanlar da gözleri bağlı olarak gelmişti. Biz onları görünce, idama götürecekler sandık. Bir yandan koşturma sesleri işittik. İnsanlar çıkmaya başladı, biz de onlarla birlikte çıktık.

Böylece herkes çıkmaya başladı, biz de insanlarla beraber çıktık. Yepyeni bir hayat gibiydi. Ben çıktım, Halep’e indim. Kızımı gördüm, konuşmak istiyorum ama benimle konuşmuyordu.

Tutuklandığım zaman kızım yedinci sınıftaydı. Arada geçen zaman, sınırları belli olmayan bir boşluk gibi. Şimdi dokuzuncu sınıfta. Ailemden beni tanıyanlar, eşim, kesinlikle yaşadığımdan emindi. Nüfus Müdürlüğünün sisteminde eğer ölü kaydı çıkarsa, o zaman sen ölmüş sayılıyorsun. Her altı ayda bir kim ölmüş, kim kalmış diye Nüfus Müdürlüğüne bildiriyorlarmış. Altı ay veya senelik periyotlarda...

Eşim, benim hâlâ hayatta olduğumu gösteren belgeleri alabiliyordu ama neredeyim, onu bilmiyordu. Mesela birkaç kez Sednaya Şubesi'ne gitti, ama orada "Bizde böyle bir isim yok." diyorlardı. Eğer orada olsaydım bile söylemezlerdi. Filistin Şubesi'ne de çok gitti, ben orada değildim. 48. Şube ve Askerî İstihbarat'a da gitti, "Burada yok." diyorlardı. Bizim isimlerimiz onlar için sadece numara. Ellerindeki numaraları da resmen kabul etmezler, isimleri de kabul etmezler. Eşim gidip soruyor: "Sizde H.M. var mı?", "Hayır." diyorlar. Ama belki de onlarda 3400 diye kayıtlıyım. Durum bu şekildeydi.

Görüşmeci: *Konuşmanızda "tuz odası"ndan bahsetmiştiniz, o konuyu biraz açar mısınız?*

H.M.: İçinde bulunduğumuz şube diye adlandırdığımız yerde "tuz odası" diye bir yer vardı. Orada cesetler tutulurdu. Doğal şekilde çürümeye bırakılıyorlardı. Doğal şekilde çürüyorlardı çünkü toplu mezar yeri yoktu.

Şu an bile bir saatten fazla dışarıda dursam eşim endişeleniyor. Korkuyu üstümüzden atamadık. Korku ve içime işleyen bu kan görüntüsü, o dehşet... Hâlâ devam ediyor. Ölüme çok defa yaklaştık. Normal bir hapisane çok daha iyi. Çünkü orada mahkemeye çıkarılıyorsun, bir hâkim oluyor. Belki bir aracın, bir tanıdığın devreye girebiliyor. Rüşvetle ya da başka yollarla irtibat kurulabiliyor.

Ama hücrede kilitliysen... Artık unutulmuşsun. Tamamen unutulmuşsun. Hamdolsun ki Suriye kurtuldu, hamdolsun, bu Allah'ın bize verdiği en büyük nimetlerden biri.

Görüşmeci: *Psikolojik destek alıyor musunuz?*

H.M.: Hayır, ailemle ve tanıdıklarla birlikteyim, tek destek bu. Hayat devam ediyor, ilk çıktığımda evde bile ürküp saklanıyordum. İş durumu dersin, vallahi iş yok. Zaten piyasada da iş yok. Hâlbuki eskiden, Allah'a şükür, bir arabam vardı, bir atölyem, bir imalathanem vardı. Ben 2007'de Türkiye'de çalıştım. O zaman "Badi Nor" markasıyla kazaklar, sweatshirtler çıkarıyordum. Tasarımlarını ben yapıyordum. Orada arkadaşlarım, yakınlarım vardı. Arada araba ile gidip geliyordum. Olaylar ilk başladığında, herkes Suriye'den gitmeye başladı. Bana da "Çık gidelim." dediler. Dedim ki "Ben evimi seviyorum. Ayrılmak istemiyorum." Bombardımanı, varil bombalarını göze aldım, sineye çektim. Ama hapse düşeceğim aklıma gelmezdi. Yine de Allah'a şükür.

Görüşmeci: *Ailenizden şehit olanlar oldu mu?*

H.M.: 2017’de kardeşlerimin ikisi Haydariye’de evdeyken şehit oldu. Havadan bombaladılar. Orada kadınlar ve çocuklar da vardı. Biz Razi Hastanesi’ne yetiştirdik. Orada bize “Medyaya, ‘Özgür Ordu vurdu’ deyin.” dediler.

Hâlen dışarı çıkıp iş aramaya cesaret edemiyorum. Ya geri dönemezsem diye dışarı çıkmaya korkuyorum. Psikolojik acı, beden açısından daha beter. Mesela elin kesilse ya da bacağın kırılrsa bir şekilde alışırsın ama psikolojik acı öyle değil. Çocuklarımla beraber, imanla, Kur’an’la atlatmaya çalışıyorum. Elhamdülillah, ben imanlı bir insanım, namazımı kılarım, bugün bile oruçluyum. Onların küfrü, dildeki küfürleri çok korkunçtu. Öyle sözler duyduk ki sanki hepsini kendileri uydurmuşlar. Ebu Cehil bile bunların yanında hafif kalır. O bile belki cennete girer ama bunlar asla... Öylesine küfürlü sözler kullanıyorlardı.

Görüşmeci: *Nasıl küfürlerdi bunlar?*

H.M.: Onlar Allah’ın varlığını, peygamberi inkâr eden, din dışı söylemleri olan kimselerdi. Ama normalde duyduğumuz küfürlerden başka, bambaşka, yepyeni küfürler icat etmişlerdi. Hem Müslümanlara hem Hristiyanlara, hepsine hakaret ediyorlardı. İşkence görenler arasında Hristiyan kardeşlerimiz de vardı. Yanımda Hristiyan bir arkadaş vardı, tutukluydu. Sonra birbirimizi kaybettik. Tahliye sürecinde ailesini bulmaya çalıştım ama hiç izini bulamadım.

Görüşmeci: *Oradaki subayların isimlerini hatırlıyor musunuz?*

H.M.: Hayır, bizim yanımda isimlerini ağza almazlardı. O konuda çok korkuyorlardı. Belki görgü tanığı oluruz diye gözlerimizi bağlı tutarlardı. Yüzlerini görmemize de izin vermezlerdi.

Hâlâ resmî olarak bilinen hapishanelerin dışında yerler var; mesela şu bina, altı bodrum katı belki de hapishane, kimsenin haberi yok. Sednaya ünlendi, herkes konuştu peki çıkan sayısı ne kadar? Mahkûmların çok azı sağ çıktı ama daha adını bilmediğimiz birçok hapishane vardı. Sednaya’dan kurtulanlar az oldu, gerisi nerede belli değil. Suriye bir felaket yaşadı. Yeniden inşa diyorlar ama yer üstünü konuşuyorlar, oysa yer altında bilinmeyen sayısız işkence merkezi var. Allah zulmü kendine haram kılmıştır ve kullarına da haram etmiştir ama bu zalimler Firavun’dan da beter oldular. Firavun bile bunlar kadar aşırıya gitmedi. Suriye büyük bir hapishaneydi.

Görüşmeci: *Biz Türkiye olarak Suriye’de işlenen bu zulümlerin duyurulmasını ve sorumluların ceza almasını istiyoruz. Bu nedenle bu raporu hazırlıyoruz. Bu verileri aynı zamanda uluslararası mahkemelere de sunmak üzere topluyoruz ve bu konuda insanlık adına bir adım atmak istiyoruz. Yaşadığınız olayları bizimle paylaştığınız için sizlere çok teşekkür ediyoruz.*

Tutanak No: 15

Tarih: 7 Şubat 2025

Yer: Han Şeyhun

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: M.H., insan hakları aktivisti, Han Şeyhunlu.

Sorular:

Görüşmeci: *Han Şeyhun'un insan hakları açısından önemi nedir?*

M.H.: Elbette Han Şeyhun, Suriye devriminin başlangıcından bu yana birçok bombardıman ve katliama maruz kaldı. Birçok şehit ve sivil hayatını kaybetti, çoğunluğu çocuklar ve kadınlardı. Özellikle kimyasal katliamda 100'den fazla şehit ve 500'den fazla yaralı var. Bu kimyasal bomba tam da bu yola, bu noktaya düştü. İşte burası, kimyasal bombanın düştüğü yer. Bu mermi, Esed rejimine ait bir uçak tarafından 4 Nisan 2017 tarihinde sabah saat 7.00 ile 7.15 arasında atıldı. Burası, halkının zehirli sarin gazına maruz kaldığı mahalle. Bu saldırıda yaklaşık 100 kişi boğularak hayatını kaybetti. Gördüğünüz bu evlerde yaşayanların çoğu çocuktı. Bazı aileler tamamen yok oldu; çocuklar, kadınlar ve yaşlılar boğularak öldü. Bu katliamı belgeledim ve buradan deliller topladım. Topladığım delilleri, soruşturma yürüten ilgili ve yetkili makamlara teslim ettim.

Görüşmeci: *Sizler de mağdurlardansınız.*

M.H.: Evet, ben de delil toplarken, evim buraya yakın olduğu için, kimyasal saldırıya maruz kaldım ve üç gün boyunca kimyasal etkilerle mücadele ettim. Kimyasal etkiler, insanların hayatını hâlâ etkiliyor. Özellikle çocuklar, yıllarca solunum problemleri yaşadı. Hamile kadınlar da etkilendi; bebekler sakat doğdu. Birçok vaka var. Özellikle yaşlılar, uzun süre nefes darlığı çektiler ve bazıları daha sonra hayatını kaybetti. Ayrıca o anda boğulma tehlikesi yaşayanların psikolojik travmaları da var. Han Şeyhun halkı, şehri terk etmek zorunda kaldı. 2019 yılında rejim güçlerinin şehre girmesiyle birlikte, halk zulme ve Esed rejiminin uyguladığı adaletsizliğe karşı çıkarak şehirden ayrıldı. Gördüğünüz gibi, Han Şeyhun halkı 2019'dan beri göçmen durumunda ve hâlâ geri dönemedi. Şehirdeki yıkım çok büyük. Örneğin, burada bir tahıl silosu vardı, artık yok. Bu fırın neredeyse tamamen yıkılmış durumda. Evlerin çoğu yıkılmış ve yaşanmaz halde. Han Şeyhun'un yeniden inşası uzun bir süreç gerektiriyor.

Görüşmeci: *Han Şeyhun'da kaç şehit var?*

M.H.: Tahminen 2000 ila 2500 arasında sivil şehit var.

Görüşmeci: *Kimyasal saldırı sadece bir kez mi gerçekleşti?*

M.H.: Han Şeyhun'daki kimyasal saldırı sadece bir kez gerçekleşti. Daha önce zehirli klor gazıyla bombalanmıştı. O saldırıda şehit olmamıştı ancak yaralıları vardı. Han Şeyhun, kimyasal silahlardan patlayıcı varillere, uluslararası yasaklı msket bombalarına ve diğer yasaklı silahlara kadar birçok saldırıya maruz kaldı.

Görüşmeci: *Siz bir insan hakları avukatı olarak uluslararası toplumdan ne talep ediyorsunuz?*

M.H.: Öncelikle uluslararası yargılamayı talep ediyoruz. İkinci olarak, bu yargılamayı destekleyen ülkelerden, Suriye halkının kanına bulaşmış herkesin adalete teslim edilmesini istiyoruz. Sadece Han Şeyhun değil, tüm Suriye acı çekti. Yüz binlerce şehit ve yüz binlerce tutuklu var. Han Şeyhun'da yaklaşık 500 tutuklu var, çoğu Sednaya Hapishanesi'nden çıkmadı ve işkence sırasında öldürüldü. Biz, Sednaya'da 250 tutuklunun kaydını tuttuk. Suriye'nin özgürleşmesiyle kurtarılmalarını bekliyorduk ancak hiçbirinin sağ olmadığını öğrendik. Uluslararası toplumdan taleplerimiz var. Yeni hükûmetten, geçiş dönemi adaletini eksiksiz uygulamasını istiyoruz. Ayrıca, müdahil devletlerden suçluların adalete teslim edilmesi ve ulusal mahkemelerde yargılanmaları için yardım istiyoruz. Eğer bir gözlem mekanizması kurulması gerekiyorsa, buna da hazırız. Açık yargılamalar yapılmalı. Şu anda müdahil devletler, ulusal barış ve barış inşası hakkında konuşuyor. Bu elbette önemli ancak öncelikle adalet sağlanmalı. Mağdurların hakları korunmalı. Geçiş dönemi adaleti, gerçeklerin ortaya çıkarılması, suçluların hesap vermesi, mağdurların tazmin edilmesi, evleri yıkılanların, çocukları tutuklananların haklarının iade edilmesi ve kayıpların akıbetinin açıklanması gibi adımları içermelidir. Fakat şu anda müdahil devletler sadece barış inşasından bahsediyor, önce adaleti sağlamıyorlar.

Görüşmeci: *TİHEK olarak bu suçları belgelemeye ve adaletin sağlanması için çalışmaya hazırız. İnşallah, sizinle birlikte bu topraklarda adalet ve insan haklarının tesisi için çalışacağız. Buraya gelme nezaketiniz için size teşekkür ederiz. Sizi kardeş olarak görüyor ve her türlü belgeleme ve iş birliği için hazır olduğumuzu bildiriyoruz. Teşekkür ederiz.*

Tutanak No: 16

Tarih: 7 Şubat 2025

Yer: Han Şeyhun Mezarlık

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: M.H., insan hakları aktivisti, Han Şeyhunlu.

Sorular:

Görüşmeci: *Burada bir şehitlik ve kazılmış mezarlar görüyoruz, bunlar nedir?*

M.H.: Durumu netleştirmek için söyleyeyim; burası, Han Şeyhun kentindeki Şehitler Mezarlığı'dır. Görmekte olduğunuz bölümün büyük kısmı, Arap Birliği gözlemciler heyetinin ziyareti sırasında işlenen Han Şeyhun katliamının şehitlerine aittir.

(Mezarlığın karşısında yer alan) Bu kısım aslında rejimin Suriye güvenlik birimine ait bir binadır. Rejim döneminde burada görev yapan güvenlikler, “Bu şehitlerin görüntüsü bizi rahatsız ediyor.” bahanesiyle aileleri, çocuklarının mezarlarını açmaya zorladılar. Şehitliğin başına daha önce de çok tahribat geldi, hatta eski rejim bu mezarları tamamen dozerle düzleyip alanı parka dönüştürmeyi planlıyordu.

Şurada açık duran bir kabir görüyorsunuz, burada gömülü bir şehit başka bir yere nakledilmiş. İşte bu, şehitlerin ceset kalıntıları, şu taşlar da onlara ait ve hâlâ duruyor. Gördüğünüz gibi defalarca saldırıya uğramış. Zalim rejim, ölüleri bile rahat bırakmadı, şehitler bile onun zulmünden kurtulamadı.

Buradakilerin tamamı topçu ateşiyle, keskin nişancı kurşunuyla ya da toplu katliamlarla şehit düşmüş insanların mezarlarıdır; hepsi Suriye Devrimi'nin şehitleri... Allah hepsine rahmet etsin, makamlarını kabul buyursun.

Tutanak No: 17

Tarih: 7 Şubat 2025

Yer: Han Şeyhun

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: A.Y., Han Şeyhunlu.

Sorular:

A.Y.: Ben A.Y., İdlib–Han Şeyhunluyum. 4/4/2017 sabahı saat 6.30’da rejim güçlerine ait savaş uçakları, sarin gazı yüklü 4 hava saldırısı gerçekleştirdi. İlk başta bunun sarin gazı olduğunu anlamadık çünkü patlama sesi duyulmamıştı. Buradan yaklaşık 100 metre uzakta, kavşağın orada, fırının karşısına düştü. Orada insanlar boğuluyordu ve benim kardeşlerim de oradaydı. Allah onlara rahmet etsin, şehit oldular.

Saat 6.30’da başlangıçta bunun gerçek olmadığını sandık ancak kısa süre içerisinde durumun ciddiyetini anladık ve ben çocuklarımı, ikizlerim A. ve A.’yı alıp eşime, “Hadi buradan çıkalım.” dedim. Arabamız buradaydı ancak hemen hareket edemedik. Oradan ayrılıp bu yola doğru ilerledim. Komşularımız bana, “Gel, bize yardım et!” diye bağıırıyordu. Yanlarına gittiğimde ağızlarından köpükler geliyordu, şiddetli titreme ve gözlerinde sabit bir bakış vardı. Onları arabalara taşıdık ve diğer komşularımıza yardım ettik. Sonra ailemin evine geldim. Kardeşim Y. oradaydı ve 5 yaşındaki oğlu A.’yı kurtarmaya çalışıyordu. A. nefes alamıyordu ve sonra o da şehit oldu.

Diğer kardeşim A.’ya gittim, o da hayatını kaybetmişti. Kapının önündeydi. Y.’nin eşi ve kız kardeşimin 15 yaşındaki kızı da oradaydı. Hepsi bu binada yaşıyordu. Çocuklarımı eşime verdim ve “Buradan uzaklaş.” dedim. Eşimin bölgeden uzaklaştığını düşündüm. Kardeşlerimi kurtarmaya çalıştım ancak başarılı olamadım. Sonra bilincimi kaybettim ve kendimi yerde buldum. Beni bir sağlık noktasına götürdüler. İlk olarak, Han Şeyhun’daki Rahmet Hastanesi’ne götürüldüm. Fakat orası yaralılarla doluydu, beni kabul etmediler. Daha sonra Cercenaz’daki bir sağlık noktasına nakledildim. Orada da durum çok kötüydü; insanlar boğuluyor, bayılıyordu, tam bir katliamdı. Komşularımızın çoğu arabalarda hayatını kaybetmişti. Birkaç gün sonra geri döndüğümde onların şehit olduğunu öğrendim.

Tedavimin ardından Cercenaz Hastanesi’nden ayrıldım ve evime gittim. Hafızamı kaybetmiş gibiydim, yavaş yavaş her şeyi hatırlamaya başladım. Kardeşlerimi sordum; Y. ve A.’nın, Y.’nin eşinin ve diğerlerinin şehit olduğunu söylediler. Sonra çocuklarımı ve eşimi aramaya başladım. Onları bulamadım. Birçok kişiye sordum ancak hiçbir hastanede yoklardı.

Akrabalarımıza sordum, tanıdıklara sordum, her yerde onları aradık meğerse yanı başımızda evin altındaki bodrumdalarmış. Uçaklar tekrar gelince evin altındaki bodruma sığınmışlar. Orada eşim, çocuklarım ve komşularımızdan dört çocuk daha vardı... Hepsi orada şehit oldular, Allah onlara rahmet eylesin.

Görüşmeci: *Gördüğümüz kadarıyla burada herhangi bir askerî nokta bulunmuyor, sadece sivil yerleşim yerleri bulunuyor. Buraya neden saldırdılar sizce?*

A.Y.: Burada askerî bir hedef yoktu. Burası tamamen sivil bir bölgeydi. Tahıl siloları, fırın ve evler vardı. Hiçbir askerî unsur yoktu. Hatta askerî bölge olsaydı bile uluslararası yasalar gereği, böyle bir saldırı kesinlikle yasaktır. Bu saldırıda 93'ten fazla şehit ve 500'den fazla yaralı var. Bugün hâlâ etkilerini yaşıyoruz, özellikle psikolojik olarak. Neden? Çünkü suçlular hâlâ serbest. Biz, Beşşar Esed'in yargılanmasını istiyoruz. Ailemden 25 şehit var: Çocuklarım A. ve A., eşim D., kardeşim Y., eşi S.H.A. ve çocukları A. (5 yaşında), M. (13 yaşında), kız kardeşimin kızı Ş. (15 yaşında)... Hepsi ailemden ve akrabalarımdaydı.

Görüşmeci: *Yaşanan bu insanlığa karşı suç için herhangi bir kuruma başvurduğunuz mu?*

A.Y.: Bu suçla ilgili olarak elbette İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Af Örgütü ve Uluslararası Soruşturma Komisyonu ile iletişime geçtik. Beyaz Baretliler aracılığıyla delil ve kanıtlar sunduk. Olay sırasında ve sonrasında delilleri topladılar, hatta kan örnekleri bile aldılar. Tüm soruşturma ekipleri o zamanlar soruşturmalarını yürüttüler ve Beşşar Esed'in kimyasal silah kullandığını tespit ettiler. Han Şeyhun'da kimyasal silah kullanıldığını doğruladılar. 22 Nisan'da kimyasal silah kullanıldığını ve gözlemciler aracılığıyla uçağın Humus'tan ve Şayrat Hava Üssü'nden kalktığını tespit ettiler. Uçağın adı Kuds-1'di ve pilotun adının Muhammed Yusuf El-Hasuri olduğu doğrulandı. O, Suriye'nin Telkelah şehrindeydi. Kimliği belirlendi ve elbette, Şayrat Hava Üssü'nden kalkış saati ve Han Şeyhun'da kimyasal silah kullanımının gerçekleştirildiği zaman tespit edildi. Yol boyunca gözlemciler uyarıda bulunuyorlardı.

Bazı kuruluşlar, başta BM Güvenlik Konseyi, kimyasal silah kullanımını kınadı ve Beşşar Esed'in bunu kullandığını doğruladı. Elhamdülillah, Rabbimizin izniyle Suriye'ye geri döndük. Fakat Beşşar Esed, bugün kaçak durumda ve henüz yargılanmadı. Türk hükûmetinden veya bize yardım edebilecek herhangi bir kurumdan, Beşşar Esed'in Han Şeyhun'da veya başka yerlerde kimyasal silah kullanımı veya Suriye'deki diğer ihlaller nedeniyle adil bir şekilde yargılanması için hedefimize ulaşmamıza yardım etmelerini umuyoruz.

Görüşmeci: *Kimyasal silahın etkileri hâlâ devam ediyor mu?*

A.Y.: Elbette, öncelikle psikolojik etkiler devam ediyor. Bununla birlikte, kimyasal gazın etkisiyle nefes darlığı yaşayanlar var. Bazı akrabalarım da kimyasal gaz soluması nedeniyle

felç benzeri durumlar oluştu. Hamile olan bazı kadınlar bebeklerini kaybetti. Psikolojik durumlar, fiziksel durumlardan daha ağır basıyor.

Görüşmeci: *O anda kendinizi bu saldırıdan nasıl korumaya çalıştınız?*

A.Y.: Elimden geldiğince bir şeyler yapmaya çalıştım, başkalarına yardım edebilecek olanlara yardım etmeye çalıştım. Bu yüzden Sivil Savunma ekiplerimiz hemen müdahale etti. Sarin gazı olduğunu söylediklerinde şok olduk. Bu kadar büyük bir suç işleneceğini, sivil bir bölgeye sarin gazı atılmasını beklemiyorduk. Dışarıdan yardıma gelen birçok kişi de şehit oldu çünkü önlem almamışlardı veya daha önce böyle bir şey yaşamamışlardı. Bu yüzden felaket büyük oldu.

Görüşmeci: *Ekleme istediğiniz bir şey var mı?*

A.Y.: Söylediğim gibi, delil ve kanıtlar sunulduktan sonra adil bir yargılama yapılması gerekiyor. Vurulan yer belli, orada herhangi bir askerî depo veya tesis yoktu. Tamamen sivil bir bölgeydi, hiçbir savaşçı veya silahlı grup yoktu. Bugün gerçeklerin üzerinde duruyoruz. Herkes geri dönüp olanları görebilir. Amacımız, kimyasal saldırıda kaybettiğimiz şehitlerimizin acısını hafifletmek ve Beşşar Esed'in uluslararası ve Türk mahkemelerinde adil bir şekilde yargılanmasını sağlamak. Türk kardeşlerimizden yardım bekliyoruz.

Tabii ki, başından sonuna kadar bizimle olan Türk kardeşlerimizin, özellikle de Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı iyilikleri asla unutmam ve minnettarım. Zor zamanlarımızda yanımda oldunuz, Han Şeyhun'da kimyasal saldırıda şehitlerimiz varken beni çok güzel bir şekilde karşıladınız. Bu iyiliğinizi asla unutmayacağım. Türk halkı Suriyelilerle birlikte oldu ve biz de her zaman bunu hatırlayacağız. Biz kardeşiz, birbirimizi seviyoruz. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı ve tüm Türk halkını saygıyla anıyorum. İnşallah her zaman iyi ve sağlıklı olursunuz.

Görüşmeci: *Verdiğiniz bilgiler için teşekkür ederiz. Allah şehitlerimize rahmet eylesin. İnşallah verdiğiniz bilgiler Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde delil olacak ve raporumuz Beşşar Esed'in yargılanmasına katkı sağlayacaktır.*

Tutanak No: 18

Tarih: 24 Şubat 2025

Yer: Duma'da kimyasal saldırının gerçekleştiği apartman, bombanın düştüğü bölge, Şam.

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: Â.Z.

Sorular:

Â.Z.: Duma'da kimyasal silahların kullanıldığı saldırı sırasında Suriye Sivil Savunması'nda (Beyaz Baretililer) Duma bölge sorumlusuydum. Şu anda üstünde durduğumuz yer, 2018 yılının Nisan ayında -yani bundan tam yedi yıl önce- durduğum yerin aynısıdır. Altımızdaki bu çukur, o gün bu binada ve bitişik binalarda bulunan kurbanların ölümüne yol açan gazı dışarı sızdıran aynı deliktir. Yedi yıl sonra yeniden burada durmak çok zor. O gün çok sayıda insan kimyasal silahla boğularak öldü. O saldırı bölgesindeki yaralıları ve kurbanları çıkarmaya çalışırken yaşadığımız zorlukları ve çektiğimiz acıları şimdi hatırlıyorum. O sırada Duma şehri şiddetli bir askerî saldırı altındaydı. O dönemde, sağlık hizmetleri ve tıbbî personel konusunda büyük eksiklikler vardı. Fakat çok şükür, aradan geçen yedi yılın ardından, kimyasal silah kurbanları ve genel olarak Suriye savaşının/devriminin kurbanları için adaletin gerçekleşeceğine dair büyük bir umudumuz var. Uluslararası kuruluşların ve insan hakları örgütlerinin bizimle birlikte bu adalet sürecini yürütebileceğine inanıyoruz.

Görüşmeci: *Teşekkür ederim, Â. Bey. Merminin gelişine dönecek olursak; bu mühimmat kim tarafından nasıl atıldı?*

Â.Z.: Bu bomba helikopterden atıldı, döner kanatlı savaş helikopteri bu bölgeyi hedef aldı ve işte tam buraya düştü. Düşme anını belgeledik. Şu an durduğum noktada o anı videoya çekmiştim, bombanın durumunu ve varilden sızan gazın türünü kayda almıştım. Bu evde delil ve numune topladım. O gün hem kendi hayatımı hem de ailemin hayatını riske atarak numuneleri kuzey Suriye'ye taşıdım ki OPCW laboratuvarlarına güvenle ulaşip incelemeye alınsın. Bu sayede kullanılan kimyasal maddenin türü ve dolayısıyla bu silahı kullanan taraf tespit edilebildi. OPCW'ye bağlı Ortak Soruşturma Mekanizması (JIM), Gerçeği Bulma Misyonu (FFM) ve Kimyasal Silah İlişkilendirme Ekibi (IIT) dâhil çeşitli ekiplere ifade verdim. Hazırlanan raporlar, kullanılan ajanın yüksek konsantrasyonlu klor olduğunu, failin ise Beşşar Esed rejimi olduğunu belirtti. Hatta uçağın tipi ve koduna kadar tüm bilgiler yetkili makamların eline geçti.

Başta Suriye rejimi ve müttefikleri, saldırının arkasında Beyaz Baretililer varmış gibi propaganda yaptı. "Kimyasal silah kullanılmadı, Beyaz Baretililer tiyatro sahneledi." dediler. Rapor, kimyasal ajanın varlığını kanıtlayınca bu kez "Beyaz Baretililer kendilerini vurdu." yalanına sarıldılar. Ardından failin Esed rejimi olduğu ortaya konunca yine Beyaz Baretilileri

karalamaya, delil toplama yöntemlerimizi sorgulamaya başladılar. Oysa gerekli eğitimleri almıştık, numuneleri son derece profesyonel bir sistemle topladık; örnekleri OPCW'ye güvenli biçimde ulaştırdık. Laboratuvar incelemeleri kimyasal maddenin türünü teyit etti, verdiğimiz ifadeler de failin kim olduğunu göstermede esas alındı.

Görüşmeci: *Beyaz Baretilerin bu katliamı belgeleme ve mağdurlara yardım konusundaki çabalarını takdir ediyoruz. Â. Bey, mermi düştüğü anda binanın içi nasıldı?*

Â.Z.: Merdivenlerden çıkmaya başladığımızda kurbanlar bina girişinden dördüncü kata kadar seriliydi, şu an bulunduğumuz kat da dördüncü kattır. Burası konut amaçlı, tamamen sivil bir binaydı. Bitişik binada oturanlar da bodrum katlardaydı. Ortada hiçbir askerî hedef ya da silahlı unsur yoktu. Kimyasal silah saldırısında hayatını kaybedenlerin hepsi sivillerdi...

Daha önce de söylediğim gibi bölge ağır askerî tehdit altındaydı. Bu yüzden insanlar gerçekten bodrum katlara inmiş, bombalardan savrulan şarapneliden korunmaya çalışıyordu. Fakat zehirli gazı soluduklarında akıllarına gelen ilk şey, “Gaz havadan ağırdır, yukarı çıkalım.” oldu. Hemen dördüncü kata doğru tırmanmaya karar verdiler. Ne var ki, her kat çıktıkça gaz yoğunluğu artıyor, adeta ayaklarıyla ölüme yürüyorlardı. Şu an bulunduğumuz dördüncü katta, bu delik, merdiven boşluğuna ölüm saçan kaynağın ta kendisiydi. O gün çektiğimiz video ve fotoğraflara bakarsanız kurbanların bina girişinden dördüncü kata kadar merdivenlerde yığıldığını görürsünüz.

Bodrum katlarda bile bazı insanlar buradan elli metre uzakta olan sağlık noktasına veya hastaneye ulaşmaya çalıştı ancak başaramadı; kimisi yolda, kimisi tünelin (muhaliflerin yer altında inşa ettikleri hastane) içinde can verdi. Şimdi size o tüneli, sağlık noktasını ve tünelin girişini göstereceğiz. Suriye rejimi bu tünelin askerî amaçlarla kullanıldığını iddia etti ama bu doğru değil. Tünel; yalnızca yaralıları güvenli bir güzergâhtan hastaneye ulaştırmak için, yani tıbbi ve acil yardım amacıyla kazıldı. Askerî ya da saldırgan hiçbir işlevi yoktu. Neden kazıldı? Kurtarma görevlilerinin varil bombalarının şarapnelinden korunarak kurbanların tedaviye yetiştirilmesi için.

Görüşmeci: *Rejimin bu bölgede kimyasal silah kullanmasının amacı neydi sizce?*

Â.Z.: Ana hedef, Duma şehrinden silahlı grupları çıkmaya zorlamak amacıyla üzerlerinde baskı kurmaktı. Fakat Suriye rejimi bu baskıyı doğrudan sivillere uyguladı, böylece silahlı fraksiyonları rejimle müzakereye mecbur bırakıp kentten çıkmalarını sağlamayı amaçladı. Silahlı grupların aldığı ilk karar da “Artık yeter.” diyerek bu şartları kabullenmek oldu.

Tıbbi alanda son derece büyük bir yetersizlik vardı. 2013'ten 2018'e dek Doğu Guta kuşatma altındaydı. Bu sürede koruyucu ekipman ve kişisel güvenlik malzemelerinin tamamından, hatta en temel ilaçlardan bile mahrumduk. O dönemde gerçekleşen amputasyon vakalarının pek çoğu, sağlık altyapısının çökmesi ve gerekli tedavinin sağlanamaması yüzünden yaşandı. Doğu Guta'daki dostlarımızın tamamı o günlerde büyük ıstıraplar çekti.

Bu şartlar altında geriye tek bir seçenek kalmıştı: Suriye rejiminin koşullarını kabul etmek ve zorla göçe razı olup Duma'dan çıkmak.

Şimdi görüyoruz ki bölgeye; insanları ve yaralıları sahra hastanesine ulaştırmayı engellemek, ayrıca Sivil Savunma ekiplerinin yardıma gelişini durdurmak ve suçun izlerini silmek için vahşice varil bombalarıyla saldırılıyordu. Kimyasal silah kullanıldığına dair her türlü kanıtı yok etmek amacıyla mahallenin tamamı ateşe veriliyor, dümdüz ediliyordu. Buraya vardığımızda cesetleri toparlamaya çalışırken çektiğimiz acı ve yaşadığımız zorluklar hâlâ gözümün önünde. Allah ölenlere rahmet etsin, ailelerine sabır versin; umarım bir gün bu kurbanlar ve yakınları için adalet tecellî eder.

Şimdi şu karşıdaki iki binaya bakalım: En fazla şehit ve yaralı bu iki yapıda verildi. İnsanlar hâlâ bu binalarda yaşıyor. O günlerde bodrumlar birbirine açılmıştı; Duma yerlileri, savaş şarapnelinden korunmak için yer altında yaşıyordu. Kapıları kapandığında insanlar öbür bodrumdan çıkıp canlarını kurtarabilsin diye bodrumlar geçitlerle birleştirilmişti. O geçitlerden girip aşağı kadar indim, yaralılar ve ölümler vardı.

Şimdi konuşurken belgelendirme görevlisi, ilk yardım görevlisi, kanıt toplayıcısı ve hayatta kalmış bir kurban olarak sesleniyorum. 7 Nisan'da burası bombalandığında kimyasal silaha maruz kaldım. Yaralılara müdahale edip onları hastaneye taşırken ben de -görece hafif diyebileceğim- belirtiler yaşadım.

Ertesi gün Rus askerî polisi Duma'ya girip "Kimyasal silah kullanılmadı." açıklaması yapınca, hâlâ yavaş yavaş sızdıran başka bir füzenin bulunduğu ikinci noktaya geçtim. O sırada Sivil Savunma (Beyaz Baretliler) başkanı Râid es Sâlih, "Onlar şehirdeyken mutlaka gidip belgeleyin." talimatı verdi. Bu, çok büyük bir riskti. Sızdıran füzeyi hem videoya alacak hem tarih-saat not edecektik.

Medya ekibiyle birlikte o noktaya girdik; kamerayı çalıştırıp "Şu anda Rus askerî polisi şehirde kimyasalı inkâr ediyor, biz ise kimyasal yüklü ikinci varilin başındayız ve varil hâlâ sızıntı yapıyor." diye kayda geçtik. Hemen çevredeki binaları tahliye ettik, varile dokunmadık çünkü en ufak hata gazı hızla boşaltıp burada ikinci bir katliam yaratabilirdi. Allah'ın takdiriyle bu varil ilkindeki gibi aniden patlamadı; ilk patlamada 43 şehit, 600-700 yaralı vardı.

Varil tüm gazını ağır ağır salarken biz görüntü alıp delilleri topladık. Ardından "Uluslararası denetçiler şehre girecek." denince varili olduğu gibi bırakmaya karar verdik. Bir iki gün sonra kuzey Suriye'ye zorunlu göçe çıkarken yanımıza topladığımız tüm kanıtları, çektiğimiz görüntüleri ve Duma'da geçirdiğimiz o son 48 saatin ölüm, dehşet ve vedalarını da hafızamıza yükleyip götürdük.

Allah ölenlere rahmet etsin.

Tutanak No: 19

Tarih: 24 Şubat 2025

Yer: Duma, Şam.

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: Mahalleli

Sorular:

Görüşmeci: *Selâmün aleyküm, bu binada mı oturuyorsunuz?*

Mahalleli: Evet, dördüncü katta.

Görüşmeci: *Şu an başka oturan var mı?*

Mahalleli: Var, insanlar hâlâ burada.

Görüşmeci: *Amca, kimyasal saldırı sırasında da burada mıydınız?*

Mahalleli: Evet, hikâyenin geçtiği yerdeydim. Mahbani ailesindenim.

Görüşmeci: *O saldırıda ailenizden kayıp veren oldu mu?*

Mahalleli: Yeğenimin kızı bu binada hayatını kaybetti, binadaki herkes yaralandı. O gün bu binadan çıkarılan bütün kurbanları hatırlıyorum. Toplam altı yüz yaralıdan söz ediyorduk; bütün mahalle etkilenmişti ama gazın en yoğun olduğu yerde, bu binanın bodrumundan dördüncü katına kadar çıkanlar anında şehit oldu. Duman bulutunun içinde kalanlar öldü, dışında kalanlar ağır etkilendi. Biz buradaydık ve hayatta kaldık, şu karşıda olanların hepsi öldü.

Görüşmeci: *Mühimmat nasıldı, gördünüz mü?*

Mahalleli: Hayır, görmedik. Bina içine düşmüş. Bir duman bulutu indiği gibi duyduk. Hep uçak sesi işitiyorduk, varil patlaması sesleri de eksik olmuyordu. “Kimyasal silahla vurmuşlar.” dediler. Önce “Islak bezle ağzınızı kapatın.” dediler, yetişemedik. Ardından, “Üste çıkın.” dediler. Yukarı çıktık, iki saat kadar oturduk, ne koku kaldı ne bir şey. Sonra “Koşun, koşun, mutfığa gidin.” diye bağırıldılar. Koştuk, solunum cihazı gibi bir şey verdiler, az da olsa toparladık. Çocuklar çok kötüydü, biz büyükler de nefes alamıyorduk ama çocuklar perişandı. Bizi sonra yan sokaktaki tıbbi noktaya götürdüler. Binada dört kişi sürüne sürüne çıkabildi, gerisi öldü. O sırada biri çıkıp “Şurada tehlike yok, buraya gelin.” dese kimse ölmezdi ama kimse demedi. Bütün Duma’ya kimyasal vuruldu sandık.

Â.Z.: O esnada Duma çok şiddetli bir askerî saldırı altındaydı; bu, Sivil Savunma’nın ilk dakikalarda gelip doğru talimat vermesini, tahliye ve ilk yardımı gerçekleştirmesini engelledi. Biraz geç de olsa içeri girip çok sayıda yaralıyı kurtarabildik. Şehitleri ise ertesi güne kadar olduğu yerde bırakmak zorunda kaldık. Sonra hepsini bu meydana toplayıp

yaralıların dekontaminasyonunu yaptık, tıbbi noktaya sevk ettik; şehitleri de kefenledik ve eski mezarlık keskin nişancıların hedefi hâline geldiği için acilen açtığımız yeni mezarlığa defnettik.

Biz ayrıldıktan sonra rejim, mezarlığı kazarak şehitlerin cesetlerini bilinmeyen bir yere götürdü; bugün hâlâ neredeler bilmiyoruz. Aralarında şarapnel parçalarıyla ölen kardeşim de vardı, aynı mezarlığa defnedilmişti. Cesetler alındı, akıbetleri meçhul, hangi karanlık işleminden geçirildiler, hâlâ kimse bilmiyor.

Görüşmeci: *Siz sivilsiniz, komşularınız da sivil. Etrafta askerî gruplar var mıydı?*

Mahalleli: Bence bombardımanın asıl amacı tüneli vurmak ve tünel ucundaki sağlık noktasını devre dışı bırakmaktı. Rejim, tüm gücüyle silahlı gruplara baskı yapıyor, gördüğü her tıbbi merkezi hedef alıyordu. Sivil Savunma merkezleri bile ilk sırada vuruluyordu. Mahallede ne kadar sağlık noktası varsa hepsini bombaladılar. Biz kuzeye, güvenli bölgeye tahliye edildikten sonra içeri girip buraların çehresini değiştirdiler.

Sonra röportaj yapmak için Rus heyeti geldi. Silahlı askerler eşliğinde bu binanın önünde beni durdurdular. “Ormana gideceğiz, orada sandalyeye oturacaksın.” dediler. Eşimle yeğenim de yanımdaydı. “Bir şey gördünüz mü?” diye sordular. Baskı altında verilecek cevapların ne işe yarayacağını biliyorlardı. “Ben de kurbandım.” desem de demesem de sonuç belliydi, konuşmak istemedim. Bu “röportajlar” kanıtları çarpıtmak içindi. Bina sakinleri ve mahalle halkı, kimyasal silah kullanılmadığına dair ifade vermeye zorlandı.

“Bu kurbanları tanıyor musun?” diye sordular. “Hayır, tanımıyorum.” dedim. Oysa hepsi tanıdığım insanlardı; yeğenimin kızı, dostlarım E.A.Ş., E.A.B.... Hep birlikte camide namaz kılardık. Buna rağmen tanıdığımızı söyleyemedik. Gerçeği söylersen başına neler geleceğini düşün. Komşumuz E.A.B.’nin gelinleri şehit oldu; sırf “Gelinlerim kimyasalla öldü.” dediği için dört ay hapse atıldı. Rejim, “Kimyasal yok.” deyince inkâr etmezsen seni susturuyor.

Şu dükkânı biliyorum, yıllardır kapalıydı. Kilidi kırıp içeri girdiler, alet edevat getirip yerleştirdiler; sonra da kameraları çağırıp “Bakın, teröristler burada kimyasal silah imal ediyordu, tüm şehri zehirleyeceklerdi.” dediler. Hepsi sahte. Röportaj bahanesiyle yeniden geldiler. Ben kaçmaya başladım. Bir kere zorla konuşturdular. Sonra hiçbir görüşmeyi kabul etmedim çünkü tamamı yalandı. Gerçeği biliyorsun ama konuşursan yalan söylemek zorundasın; doğruları söylersen işkence, hapis, hatta ölüm var. Binamızdan biri tutuklansa belki Şam hapishanelerinden birine atılır, akıbeti bugün hâlâ kayıp 340 bin Suriyeliden farksız olur.

Rejimin düşmesiyle kayıpların çoğunun serbest kalacağını umuyorduk ama nerede? Şükür ki hâlâ hayattayım. Kimyasal silahlardan kurtuldum, bir de rejim zindanına düşmekten kurtuldum ki o tek başına hayatımı sona erdirmeye yeterdi.

Görüşmeci: *Allah yardımcınız olsun, sabır versin. Allah sizden razı olsun.*

Tutanak No: 20

Tarih: 24 Şubat 2025

Yer: Duma, Tünel

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: Â.Z.

Sorular:

Â.Z.: Biz şimdi ambulanslarla hastaneye, yani “Nokta 1” dediğimiz sağlık merkezine ulaşmamızı sağlayan tünelin girişinin önündeyiz. Giriş yer altına iniyordu; ambulansları bu tünelden aşağı sürer, acil servisin holüne kadar gider, yaralıları indirir, sonra öbür taraftaki çıkıştan yeniden yeryüzüne çıkarırdık.

Bu girişi o günlerde burada bulunan halk kazdı. Amaç, sağlık noktası girişinin savaş uçakları tarafından hedef alınmasını önlemektir. Ne zaman yoğun bir askerî baskın olsa ambulanslar hastanenin önünde toplanırdı. Tünel ise yalnızca acil nakil için kullanılırdı. İki bina arasına kazıldığı için gözetleme drone’ları tarafından görülmezdi. Ambulans buradan girer, yaralıları acil servise teslim eder, başka bir çıkıştan çıkarak hastane veya sağlık noktasının bombalanmasından korunurdu.

Kimyasal silah gazını soluyan kurbanlar da buradan 50-60 metre mesafeden gelip bu tünele girdi, acil serviste tedavi gördü. Şu anda tünel kapalı. İnşallah önümüzdeki günlerde bu molozu temizleyip tüneli yeniden açacağız ki herkes gelsin, tünelin neden ve hangi amaçla kazıldığını kendi gözleriyle görsün. Rejimin iddia ettiği gibi saldırı amaçlı değil, tıbbî personeli ve Sivil Savunma ekiplerini koruyarak yaralıları güvenle acil servise ulaştırmak içindi.

Şu anda tünelin içindeyiz. Burası, sağlık noktasının tam kalbinden geçen tünelin çıkış kapısı. Şimdi tünelin derinliklerine doğru giriyoruz. Rejim medyası bu tüneli “Teröristlerin askerî amaçla kullandığı saldırı yolu” diye karalamıştı. Oysa gerçekte burası ambulans girişiydi. Şehir ağır saldırı altındayken ambulanslar hastane önünde toplanınca rejim ve müttefikleri o noktaya art arda iki kez bomba yağdırıyor, yaralıların ve Sivil Savunma ekiplerinin sağlık merkezine ulaşmasını engelliyordu. Bu yüzden tünel, bir taraftan girilip öbür taraftan çıkılacak biçimde kazıldı ki ambulanslar hiçbir zaman aynı yerde yığılmasın.

Tünel, az önce önünde durduğumuz saldırı noktasına çok yakın. Ambulans oradan girer, bu koridordan ilerler, yaralıları buraya -acil kabul salonuna- indirir, ardından diğer taraftaki çıkıştan dışarı sürerdi. Amaç, hiçbir an ambulans yığını oluşturmamaktı. İşte bu salon,

kimyasal silah kurbanlarının ilk yardım gördüğü yerd. Geleneksel ya da kimyasal tüm bombardıman yaralıları burada tedavi edilirdi.

Görüşmec: *Sizi en çok etkileyen hatıralarınız nelerdi?*

Â.Z.: Dile getirmekte zorlanıyorum. Yıllar boyu Sivil Savunma'da çalışırken hedefimiz hep bu kapıya canlı yaralı ulaştırmaktı. Bunun için çifte bombardımanın ortasında hayatımızı hiçe saydık. Yaralıları içinse buraya varmak, yaşama tutunmak demektir. Yıllar sonra tekrar aynı yerde durmak boğazımı düğümlüyor.

Bu salonun zeminini hâlâ gözümün önünde canlandırabiliyorum: Kızıl kan, kimyasal gazdan taşan beyaz köpükle karışıyordu. Bir tarafta konvansiyonel silahlarla parçalanmış insanlar kan kaybediyor, öbür tarafta kimyasal gaz soluyanların ağzından beyaz köpük akıyordu. Tıbbi personel tamamen yetersizdi, biz de durumu yönetebilmek için acil içinde hızlı bir bölme yaptık. Konvansiyonel yaralıları başka bir bölüme taşıdık. Burası ise kimyasal mağdurların dekontaminasyon ve tedavi odası oldu. İlk müdahale, dekontaminasyon ve ilaç verildikten sonra hastanenin iç bölümlerine sevk ediliyorlardı.

Hayatını kaybedenler için de aynı prosedürü izledik: Olay yerinde bedenlerini dekontamine edip hastane içindeki kefenleme birimine götürdük. Hepsi kefenlenip tam da bu tünelde toplandı. Ardından daha önce sözünü ettiğimiz, rejimin daha sonra kazarak delilleri yok ettiği mezarlığa nakledildiler. Tüm bu süreç, Sivil Savunma arşivlerinde ayrıntılı biçimde görüntülendi ve belgelendi.

Tünel biraz uzun, isterseniz bir kısmını yürüyebiliriz. Gördüğünüz gibi ambulans rahatlıkla sığacak genişlikte.

Tünelin ilerisi kapalı. Karşı taraftaki çıkış -az önce dışarıda gösterdiğimiz- rejim saldırılarından sonra molozla tıkanmış durumda. Sonuna kadar yürümek mümkün ama öbür ucu tamamen göçük.

Bu tünelin bulunduğumuz ucunda ambulansların girdiği hat var. Az önce durduğumuz, kimyasal silahın kullanıldığı noktaya çok yakın. Ambulanslar oradan içeri girer, epey uzun bir mesafe katedip yaralı kabul salonuna ulaşırdı. Karşımızda gördüğünüz ikinci kol ise çıkış yoluydu; yani giriş bir noktadan, çıkış bambaşka bir noktadan yapıldı. Temel amaç, Sivil Savunma ekipleriyle sağlık personelinin koruyarak yaralıları güvenle hastane binasına ulaştırmaktı. Çünkü Suriye rejimi, özellikle askerî harekât sırasında ambulansları bilerek hedef alıyor ve “çifte vuruş”la sağlık merkezlerini bombalıyordu.

Tünelin kazılması 2017 yılının sonuna denk geliyor. İlk kez 2018 başında, Duma'ya yönelik büyük saldırı başlar başlamaz kullanmaya başladık ve yaklaşık dört ay boyunca sayısız

yaralının hayatını kurtardık. Bu sayede ambulanslar, Sivil Savunma ve Kızılay personeli çifte bombalamadan korundu.

Tünel; yer yer 25 metre derinliğe inen, sivil halkın da barınak olarak kullandığı bir ağla birleşiyordu. Bu derinlik, uçaklardan atılan varil bombaları ve füzelerden korumaya yetiyordu; ama kimyasal gazlar havadan ağır olduğundan, tünellere sığınmak böyle bir saldırıda aslında ölümcül bir hataydı. Doğrusunu isterseniz, 7 Nisan'daki kadar yoğun bir kimyasal bombardımanı yaşayacağımız kimsenin aklına gelmemişti.

İnsanlar o gün bodrumlardaydı; gazı soluyunca, “Üst kata çıkalım, bari şarapnellerden ölürüz.” diye düşünüp merdivenlere yöneldiler. Boğularak ölmek öyle korkunçtu ki... Ben de o saldırıda zehirli gaza maruz kaldım. Tarif etmesi zor ama hâlâ bedenimdeki etkilerini hatırlıyorum. Yaralıların tamamı bu hastanede tedavi gördü.

O gece, kimyasal gazdan etkilenmiş ve çoğu yürüyerek getirilen 600-700 kişiyi bu salonda kabul ettik. Konvansiyonel patlamalarda yaralananları başka bir bölüme taşıdık. Burası dekontaminasyon ve tedavi alanına dönüştü. Ertesi gün şehitlerin naaşlarını toplayıp olay yerinde dekontamine ettik, kefenledik ve hepsini şu anda içinde bulunduğumuz tünelde bir araya getirdik.

Sonra, kentten zorla çıkarılmadan hemen önce açtığımız yeni mezarlığa naklettik. Biz ayrıldıktan sonra rejim, mezarı kazarak cesetleri bilinmeyen bir yere taşıdı. Amaç, kimyasal silahla öldürüldüklerini kanıtlayacak her izi yok etmekti. Zaten aynı bölgeye yapılan çifte bombardımanın da tek hedefi, suç mahallini silmekti.

Rejim, delilleri yok etmekle kalmadı; tanıkları, mağdurları ve ailelerini de tehdit edip susturdu. Yalancı tanıklık yapmaya zorlanan doktorlar, “Kimyasal kullanılmadı.” şeklinde ifadeler verdiler. Bugün, 2025'e geldiğimizde, o hekimlerin birçoğu sosyal medyada ortaya çıkıp mağdurlardan özür diledi ve gerçekte rejimin kimyasal silah kullandığını doğruladı.

Rejim, Duma'da kimyasal silah kullanıldığını inkâr ettirmek için hekimleri ve tanıkları zorladı. Ben ise bir karar aldım ve ahdettim; kanıtları toplayacak, derleyecek ve güvenli biçimde dışarı aktaracaktım. Bu, hem benim hem de Duma'da kalan ailemin hayatını büyük tehlikeye atıyordu. Yine de mesele benim için bir öncelik hâline geldi çünkü buna yürekten inanıyordum. Kimyasal silahlar yaşantıma doğrudan tehdit oluşturdu. Ben de aslında içeride mahsur kalan ailemin hayatını ortaya koyarak, bu delilleri gizlice çıkarıp güvenli ellere ulaştırmaya ant içtim.

Suriye rejimi ve müttefikleri bizi tehdit ederek “Konuşmayacaksınız, inkâr edeceksiniz!” dediler. Fakat biz davamıza, kurbanların hakkına inandık; o gün söylediğim gibi, benim canım ve ailemin canı, şehitlerin canından daha kıymetli değildir. Bedeli ne olursa olsun

gerçeği anlatacağız. Zaten Sivil Savunma'ya gönüllü olduğumuz ilk andan itibaren hakikati belgeleyip ortaya koyarız. Sahaya ilk ulaşan ve dolayısıyla rejimin suçlarının ilk tanıkları da biziz.

Rejimi ve müttefiklerini, kafamızdaki beyaz kasklardan çok, o kasklara takılı kameralar rahatsız ediyordu. Çünkü bu kameralar suçun tüm unsurlarını kaydediyor ve uluslararası topluma Suriye rejiminin silahsız sivillere karşı işlediği vahşeti gösteriyordu.

Bugün hâlâ Rusya, Beyaz Baretlileri şeytanlaştırmaya, itibarımızı zedelemeye çalışıyor: Bir gün "CIA ajanları", bir gün "Nusra Cephesi mensupları", ertesi gün "DAEŞ'liler" diyorlar. Sayısız suçlama yönelttiler. Hamdolsun insanların bilinci bu propagandayı boşa çıkardı. Halk, Beyaz Baretlilerin kim olduğunu, ne hizmet verdiğini ve kime bağlı olduğunu çok iyi biliyor. Bize güvendiler ve bu, Rusya ile Suriye rejiminin hakkımızda yaydığı yalanların tam tersini kanıtladı.

Hepinize teşekkür ederim.

Tutanak No: 21

Tarih: 24 Şubat 2025

Yer: Duma Mezarlığı, Şam.

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: Â.Z.

Â.Z.: Burası, kurbanları gömdüğümüz mezarlık. Üstelik, yalnızca kimyasal silah nedeniyle ölenler değil; son üç gün süren o yoğun saldırıda varil bombaları, savaş uçaklarının füzeleri ve roketatar mermileriyle parçalananlar dâhil hayatını kaybeden herkes buraya defnedildi.

Hafızamı yoklarsam, bu mezara indirilen ilk üç şehit, Sivil Savunma’dan (Beyaz Baretliler) gönüllü arkadaşlarımızdı. 21 Mart günü şehit düştüler. Şehrin eski “Şehitler Mezarlığı” rejim ateşi altında kaldığı için yeni bir mezarlığa ihtiyaç doğdu. Böylece bu alanı açtık ve ilk olarak o üç gönüllüyü buraya koyduk. Sonra bu yeri resmî mezarlığımız kabul ettik ve 8 Nisan’da, yani kimyasal saldırıdan bir gün sonra, gaz kurbanlarını da buradaki diğer şehitlerin yanına gömdük.

Biz şehirden çıktıktan sonra Suriye rejimi geldi. Mezarlar kazıldı, tüm kimyasal kurbanlarının ve diğer şehitlerin naaşları çıkarılıp bilinmeyen bir yere götürüldü. Şu an baktığınızda mezarlık gibi değil. Bugün hâlâ o naaşların nerede olduğunu, başlarına ne geldiğini bilmiyoruz. Amaç belliydi: Soruşturma ekiplerinin “Bu insanlar zehirli gazdan öldü.” sonucuna varmasını sağlayacak her izi silmek, delilleri tamamen yok etmek. Teşekkür ederim.

Tutanak No: 22

Tarih: 26 Şubat 2025

Yer: Humus Halidiyye Mahallesi

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: M.T., Humuslu, gazeteci.

M.T.: Şu anda Halidiyye Mahallesi'ndeyiz, "Özgürlük Meydanı" ya da halkın dediği adıyla "Cennet Meydanı"ndayız. Halidiyye, 2011'de Humus'ta Beşşar Esed rejimine karşı ilk ayağa kalkan semtlerdendi; karşınızda duran bu meydan da Esed'e karşı barışçıl gösterilerin merkez üssüydü. Halidiyye'den ve komşu semtlerden binlerce Humuslu burada toplanırdı. Bayadze'den Abdülbasit Sarut da kalabalıklarla gelir, Halidiyye halkı onları karşılardı. Sloganımız, "Rejim düşsün, özgürlük istiyoruz." idi. Taleplerimiz son derece basitti ve bu derece vahşetle karşılaşacağımızı aklımıza bile getirmemiştik. Özgürlük, kurumların ıslahı, valinin görevden alınması. Hepsi bu. İlk sloganımız, "Ey Dera, canımız kanımız sana feda, Dera çocukları için intikam!" idi. O sözler belki de telafi edilebilirdi. Ancak Humus'ta daha devrim bir aylıkken "Yeni Saat Meydanı Katliamı" işlendi ve bu, Humus ve çevresi için çok büyük bir dönüm noktası oldu. O günden sonra gösterilerimizin ortak paydası, rejimin devrilmesinden aşağı olmayan taleplerdi. Çünkü bu canı rejimin özgür ve onurlu bir halkı yönetmeye ehliyeti yoktu.

Devrimin başında ekonomik sıkıntılar yüzünden meydanlara dökülmemiştik; biz, Humus halkı, zaten boğulmuş durumdaydık. Sırtımıza mezhepçilik kamburu vurulmuştu ama biz böyle yetişmedik. Rejimse bunu ta en baştan inşa edip belirli bir mezhebin zihnine "Biz iktidarız." fikrini işlemişti. O mezhepten bazıları da devrime katıldı, onlar aslında mezhepçi değildi. Rejim ise "Bu insanlar iktidar olursa sizi kesecekler." korkusunu zihinlerine ekti. Bu tümüyle yanlıştı. Kanıtı da şu: Biz şehre girdiğimizde öyle katliamlar olmadı, herkes barış içinde yaşadı. Olacaksa çoktan olurdu. Zamanla onların da bakışı değişti, 14 yıllık rejim desteğinin hata olduğunu anladılar.

Gördüğünüz gibi Halidiyye bugün harabeye dönmüş. Birkaç ev sonradan onarıldı. Rejim, semti ele geçirdiğinde Şebbihalar semte girdi; sivillerin mallarını yağmaladılar. Elektrik kablolarına, musluklara, su depolarına kadar her şeyi çaldılar; hiçbir şey bırakmadılar. Üstüne bir de uçaklarla, tanklarla korkunç bir bombardıman yaşandı. Direnişçilerin elindeyse ancak hafif silahlar vardı. Biz Humus'tan 2014'te çıktık, ben o zorunlu tahliye, Suriye'deki ilk büyük sürgünde vardım. Çıkarken paramparça hissediyorduk. Doğrusu açıktan 35 kiloya düşmüştüm. Yiyecek-içecek kalmamıştı; en son ağaç yaprakları, otlar yiyorduk. Rejim,

2013'te Halidiyye'yi ele geçirince komşu Cûret eş-Şiyah, Arbîs ve eski Humus mahallelerinde kuşatıldık. İki yıl boyunca kıpırdayamadık. Açlıktan ölmemize ramak kalmıştı, tam bir abluka. Allah'ın kudretiyle hayatta kaldık; böylece bu yüce devrime, cani rejimin ihlallerine tanıklık etmeye devam edebildik.

Humus'a boşuna "devrimin başkenti" ve "şehitlerin anası" denmedi. Suriye devriminin ilk yılında Humus tek başına ayakta kaldı. Rejim, ülkenin birçok yerini bastırsa da Humus direnmeye devam etti. Bu yüzden bu unvanı biz kendimize değil, diğer vilayetler bize verdi; Humus gençlerinin ve halkının kahramanlığını gördüler. Şehit sayısına dair net istatistik yok çünkü kaybolan, akıbeti bilinmeyen çok insan var. Sadece Halidiyye'nin nüfusu 120 bin kişiydi. Herkes devrime katılmadı. "Ben katılmam." diyenler de vardı. Fakat kimlikte "Halidiyye Humus" yazıyorsa rejim, kontrol noktasında "Halidiyyeli misin?" deyip gözaltına alıyor, kişiyi kaybediyordu.

Bakın, bu gelen U'nun annesi. U; gazeteciydi, benim arkadaşım. 2012'de tutuklandı. Oğlunun cesedini "Sezar Fotoğrafları" arasında gördüğünde annesinin yüreği parçalandı. Evi yanmıştı, tamir etti, yine Halidiyye'de oturuyor. Suçu ne? Halidiyye'den olmak! Rejim semti geri alınca biz sözüm ona "terörist" ilan edildik, Halidiyye'den çıkarıldık. Düşünün, Halidiyye'de şimdi elektrik yok, su yok, tek bir baz istasyonu bile yok. Rejimin gerekçesi ise bu semt sakinlerini "terörist" olarak tanımlamasıydı. Semt halkının sadece %2-3'ü dönebildi, %97'si hâlâ mülteci. Teyzem buraya döndü, evini onardı. Şimdi size, rejim ele geçirince neler gördüğünü bizzat anlatacak.

Biz resmen lime lime edildik. Halidiyye Mahallesi de adeta gazaba uğramış bir yer. Humus'ta Babâ Amr, Rastan, Telbise gibi başka semtler de var, hepsi barışçıl protesto hareketi nedeniyle başkaldırmış bölgeler. Yaşanan çatışmalar sonrasında durum buralarda da aynı.

Tutanak No: 23

Tarih: 26 Şubat 2025

Yer: Humus Halidiyye Mahallesi

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: N.A.

Sorular:

N.A.: Biz Suriyeliyiz, özellikle de Humus halkıdanız. Vallahi billahi, misafirleri gerçekten çok severiz. İdlib'den gelen arabaları durdurdum, “Buyurun, yolda size zafer tatlısı ikram edeyim.” dedim. Burada durdular, “Zaferiniz mübarek olsun, gelin, güvenle gelin.” dedim. O kadar sevinçliyiz ki size zafer tatlısı ikram etmek istiyorum. Çünkü zafer sevinci öyle büyük, öyle tarif edilemez ki... İçimdeki duygu ve coşkuyu anlatmaya kelimeler yetmez. Yaşım altmış beşi geçti; hayatımda böyle bir sevinç tatmadım, tadacağımı da sanmıyorum. Zafer coşkusu paha biçilmez, anlatılamaz. Yıllarca zillet, zulüm, hakaret gördük; hangi resmî daireye girsek aşağılanıyorduk, başımız askerin postalı altındaydı. Çok acı çektik. Özellikle devrimin başkenti Humus'ta bize büyük kin kustular. Halidiye Mahallesi'nde sayısız şehadet, tutuklama ve yıkım meydana geldi; yıkımın uğramadığı tek bir ev bile yoktur.

Bu yıkımların ardından “Ulusal Ordu” dedikleri Şebbihalar evleri yağmaladı. Elektrik kablolarına, musluk borularına kadar söküp aldılar, evleri çıplak iskelet hâline getirdiler. Şimdi pek çok insan -kardeşim de dâhil- Türkiye'den dönmek istiyor ama ev kalmadığı için dönemiyor. İnsanların evlerine dönecek yeri yok.

Oğlumu Ağustos 2012'de tutukladılar. Devrimin ilk gününden beri gösterilere katılır, rejimin suçlarını belgeleyip El-Cezire'ye gönderirdi. Tutuklanmadan önce havanla yaralanmıştı, dört ay sonra gözü altına alındı ve işkence altında öldü. Kardeşimle yeğenim de işkencede can verdi.

Görüşmeci: *Nerede işkence gördü?*

N.A.: Oğlum Filistin Şubesi'nde öldürüldü. Kızım da oğlumdan üç ay sonra tutuklandı. Askerî Güvenlik Şubesi'nde tavana asılıp işkence edildi, bir ay sonra Filistin Şubesi'ne nakledildi. Orada işkencedeyken diğer bir asker gelip oğlum U'nun öldüğünü söylemiş. Kardeşimle oğlu, Şam'daki 215. Şube'deydi. Lise son sınıf öğrencisi oğlunun suçu, yalnızca gösteriye katılmaktı. Mahalledeki muhbirler onları ispiyonladı.

Oğlumun suçu ise bunların katliamlarını belgelemektir. Onu öldürmek için evimize saldırdılar. Füzeler balkonumuzdan içeri girdi. Normalde bombalar tepeden düşer ama biz birinci kattaydık; mermi doğrudan verandadan girdi, duvarlar yıkıldı, zemin ve tavan delindi, ev tümünden yandı. “Ulusal Ordu” girince de ne varsa kırıp geçirdiler, demir levhaları eğip bükerek parça parça ettiler. Evde kapı kanadı bile kalmamıştı. Buradaki “Ulusal Ordu” dediğim, tamamı rejime bağlı Şebbiha’dan başkası değil.

Halidiye’yi perişan ettiler; yıkım, tutuklamalar, şehitler... İş çığırından çıktı. Devrim önce Halidiye’de ve Bab Amr’da başladı, bana kalırsa hepsinden önce Halidiye ayaklanmıştı. Eve bomba düşmeden on gün önce oğlum havanla yaralandı, yine ihbar etmişlerdi. Nadhir Zeytoun ile Zenubya okullarının içindeki sahra hastanesine ilaç almaya gidiyordu. Havan sağına düştü, boynunu paramparça etti. İsterseniz fotoğraflarını gösteririm.

Al-Kindi Hastanesi’nde ameliyat yapıldı, ardından Lübnan’da üç ameliyat daha geçirdi. Yaralanma dördüncü ayın başındaydı. 18 Ağustos’ta, Ramazan Bayramı arifesinde tutuklandı. O gün Türkiye’den dönüyordu. Hillary Clinton’la görüşme yapmıştı, onunla oturup konuşmuştu. O vakit havaalanımız yoktu. Türkiye’den Lübnan’a geçti. Dabousiyye’den ülkeye girecekken yakalandı.

Görüşmeci: Eviniz yıkıldıktan sonra nereye sığındınız?

N.A.: Evimiz yıkılınca İdlib’den göç ettik. Oğlum yaralanmadan on gün önce evden çıkmıştık. Guta’da bir ay, Şam’da altı ay kaldık. Sonra Humus’un el Khadra Mahallesi’nde ev kiraladım, dokuz yıl orada yaşadım. Evi tamir ederken kimse yardım etmedi. Ev yıkık döküktü, hiçbir dernek el uzatmadı. Dış kapıları taktık ama odaların kapısı yoktu, kapı yerine battaniye astık.

Diğer bir mahalleli: Aynı acı burada da yaşanıyor. Çocuklarım yaralandı; (N.A.’nın) anlattığı her şey başımıza geldi. Her ailede bir yaralı, birden fazla felaket var. Beş oğlum vardı, şimdi yanımda sadece en küçüğü kaldı. Halidiye’den çıktığımızda yedinci sınıftaydı, şimdi üniversitede. Diğerleri dağıldı; yaralanan, hayatını kaybeden, yaşayan... Hepsi aynı acı. Kız kardeşimizin (N.A.’nın) anlattıkları hepimizin yaşadığının aynısı. Tek fark, kiminin şehidi var, kiminin tutuklusu... Kiminin de evi yerle bir... Ev sağlam kalsa bile talan edilmiş, yalnızca evin iskeleti duruyor; tesisatının onarımı milyonlar tutar ve ben hiçbir yardım görmedim.

N.A.: Evime dair hiçbir destek yok. Vallahi tek bir lira bile almadım, hiçbir dernek de el uzatmadı. Rahibeler Derneğine gidip “Evim hazır sayılır ama kapılarım yok. Oturabilmem için kapılara ihtiyacım var.” dedim. Kabul etmediler.

Görüşmeci: Suriye’nin yeniden imarı konusunda uluslararası yaptırımların önemli bir engel olduğunu görüyoruz. Bu konu hakkında ne dersiniz?

N.A.: Evet, yaptırımlar var ama devrimden önce de yaptırımlar Suriye halkının üzerindeydi. Suriye'ye giren en iyi, en lüks arabalar rejime gidiyordu. “Elektrik yok.” denilerek sözde güneş enerjisi panelleri getirildi. Benimse güneş paneli kuracak gücüm yok, parayı nereden bulayım?

Esmâ Esed'e Allah hayır göstermesin. Kalbini oğlu için yaksın, annelerin kalbini yaktıkları gibi! O ve kocası, ülkeye tek bir watt bile sokulmasına ancak kendileri için izin verdi. Esmâ Esed bir süre sonra güneş paneli fabrikaları bile kurdu. Yani bazı şeyler yalnızca rejimin ve çevresinin hizmetine giriyor, halka ise yasak. Yaptırımlar, halkla birlikte rejime de uygulanıyor gibiydi. Şimdi durum ne, bilmiyoruz; hâlâ halkın sırtında. İnşallah kalkar da bu halk nefes alır. Elektrik istiyoruz, elektrik!

Şu an evimde oturmuş, elektriksiz ve internetsizim. Sözümlü ona “terör mahallesi” sayılan Halidiye hizmetten mahrum bırakıldı. Elektrik şirketinin işletme müdürü İyad Hazuri -Allah ondan razı olmasın- “Siz terörist bir mahallesiniz.” dedi. Hiç internetimiz yok, internete girmek için mahallenin dışına çıkıyorum. Hava soğukken çatıya nasıl çıkayım? Çatıda bile çekmiyor. “Terör mahallesi” damgası hâlâ üzerimizde, durumum da hâlâ düzelmedi.

Yaptırımlar Suriye halkına da, hükûmete de, Beşşar Esed'e da uygulanıyor; bu gerçekten önemli bir mesele. Biz size teşekkür ederiz. Humus'a, hele ki Halidiye Mahallesi'ne kadar geldiğiniz için onur duyduk. Bin kere hoş geldiniz, şeref verdiniz. Ziyaretiniz için çok teşekkür eder, minnettarlığımızı sunarız. Adım N.A., Humus Halidiye'denim. Tekrar hoş geldiniz, şeref verdiniz, bin teşekkür.

Tutanak No: 24

Tarih: 25 Şubat 2025

Yer: Yermuk Mülteci Kampı, Şam

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: E.S., Yermuklu.

Sorular:

Görüşmeci: *Merhaba, hoş geldiniz. Adınız nedir?*

E.S.: Ben E.S., Allah sizi korusun, buyurun, şeref verdiniz. Yermukluyum. Aslen 1948’de topraklarından göçen bir Filistinliyim. Burada bulunanların hepsi de 1948 Filistinlileri.

Görüşmeci: *Beşşar Esed rejimi, “Filistinlilerin hakkı için savaşıyoruz.” diyordu ama bir bakın, Filistinli Yermuk Kampı’na neler yaptılar. Ne düşünüyorsunuz?*

E.S.: Şaron’un bir gün “Yermuk, senin de başına geleceğim.” dediği söylenirdi. Şaron öldü ama Esed’in adamları o sözleri harfiyen yerine getirdi. Taş üstünde taş, can üstünde can bırakmadılar. Önce insanı, sonra taşı, toprağı katlettiler; akıl almaz katliamlar işlediler. Açlık ve susuzluktan ölen gençlerimizi gördük. Allah bu ülkeye iyilik versin, inşallah yeni kurulan hükûmetle işler yoluna girer.

Görüşmeci: *Siz de saldırıya uğradınız mı?*

E.S.: Evet, yeğenim öldü. Elimizden “Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.” demekten başka bir şey gelmiyor. Bir çocuk öldü, kardeşim de yaralı. Yaralarımız büyük, anlatmakla bitmez; sayfalar dolusu yazsanız yetmez. Hapishanelerde yaşananları, gördüğümüz manzaraları sen de duymuşsundur.

Görüşmeci: *Zorla tehcire maruz kaldınız mı?*

E.S.: Evet. Kampa giriş-çıkış yasaktı, yiyecek-icecek yoktu; insanlar çöp kutularından, pazar artıklarından besleniyordu. Kuşatma yaklaşık bir yıl sürdü. Sonunda, içeride belki 100 silahlı kaldı diye bütün kampı yerle bir ettiler. Gözlerinle görüyorsun, geriye bir harabe kaldı.

Görüşmeci: *Kuşatma günlerinde insanlar nasıl yaşıyordu?*

E.S.: Allah’a emanet, başka bir şey değil. Bir falafel sandviçle de doyardın, bir yabani otla da... Hayat mı? Hayat denen şey kalmamıştı. Mercimeği öğütüp ekmek yapacak hâle gelmiştik, Allah halkın yardımcısı olsun, şükür, yine de “Elhamdülillah” diyoruz.

Görüşmeci: *Kampın nüfusu ne kadardı?*

E.S.: Yermuk'ta bir milyon altı yüz bin kişi yaşıyordu. Şimdi tüm kampta sadece elli bin insan var. Yermuk ve Tadamun; toplamda 3 milyonun üzerinde nüfusuyla Filistin diasporasının başkentiydi, bölgenin en büyük Filistinli mülteci yerleşimiydi. Suriyeli komşularımız bile Filistinliler gibi yaşamış, aramızda hiç ayırım yoktu. Şimdi bana içinde şehit olmayan tek bir aile gösteremezsin. Benim ailem bile nüfusunun %10'unu kaybetti. Taşı toprağı yeniden onarırız ama giden canların yeri dolmaz.

Gazze'deki direniş gibi biz de geri dönüp burada hayatı kurmaya çalışıyoruz. Gözlerinle görüyorsun, bir şeyler inşa ediyoruz.

Görüşmeci: Kurumumuzun Gazze'deki soykırım konusunda hazırladığı raporu Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) sunduk. Şimdi Esed dönemindeki insan hakları ihlallerine dair bir dosya hazırlayıp onu da UCM'ye sunmak istiyoruz.

E.S.: Kardeşim, hayırlı olsun ama şunu bil ki o mahkeme de büyük güçlerin iki dudağı arasında. Amerika engel koyarsa karar çıkmaz. Bu işler; birer Mossad, Siyonist oyunu... Filistinliler yalnız İsrail'le değil, Fransız, İtalyan, İngiliz, Amerikan bombardıman uçaklarıyla da savaştı. Şu binaları yıkan füzeler Suriyeli mi sanıyorsun? Hepsi Avrupa silahı, yabancı mühimmat.

Yine de biz derdimizi Allah'a arz ediyoruz. UCM bize adalet getirmese de davamızdan vazgeçmeyiz. Avrupa'nın Suriye'ye uyguladığı yaptırımlar rejime değil, halka zarar veriyor; bana, ona, sıradan insanlara... Bari ambargoyu kaldırsınlar da insanlar bir nebze nefes alsın.

Elhamdülillah ben hayattayım, hâlim vaktim yerinde, ticaretle uğraşıyorum. Fakat şunu bilin ki Suriye'de bir ekmek bağı bugün 4.000 lira oldu. Ortalama maaş 20.000 lira. İki bağ ekmeğe 8.000-10.000 lira gidiyor, bir de ulaşım harcaınca elde avuçta bir şey kalmıyor. Halkın büyük kesimi için maaş hiçbir şeye yetmiyor. Buradaki insanlar adeta Allah'ın bereketiyle yaşıyor. Yurt dışında gurbetçi akrabası yoksa iyice perişan oluyor. Benim yedi kız kardeşim var, hiç erkek kardeşim yok. Suriye'de kalan tek aile ferdi benim. Aynı durum kardeşlerimde de var. Allah bizi tekrar bir araya getirsin, ülkeyi de hayırla ıslah etsin, başka dileğimiz yok.

Görüşmeci: Kuşatma sırasında açlıktan ölen oldu mu?

E.S.: Binlerce, on binlerce... Çocuklar, yaşlılar, kadınlar, hasta evlatlar, beli bükük dedeler... Hepsi hayatını kaybetti. Camiler bile bombalandı, Allah hepsine rahmet etsin. Mesela Abdülkâdir Camii'nde bir katliam yaşandı, geriye sağlam cami kalmadı. Yine de Allah'ın izniyle, iyi insanların gayreti sayesinde, camiler onarılıyor. İnşallah önümüzdeki Ramazan'da hepsi yeniden ibadete açık olacak.

Teşekkür ederim, hoş geldiniz.

Tutanak No: 25

Tarih: 25 Şubat 2025

Yer: Sednaya Hapishanesi, Şam

Görüşmeci: Muhammed Tarık ÜNALDI – Uzman Yardımcısı

Görüşülen Kişi: İ.H.L., eski mahkûm.

*Bu röportaj, Sednaya Hapishanesi'nde daha önce işkenceye maruz kalmış eski bir mahkûmla, olayların yaşandığı mekânlarda gerçekleştirilen anlatımlara dayalı olarak yapılmıştır.

Sorular:

(Sednaya Giriş Kısmı)

Görüşmeci: *İ. Bey, ne zaman tutuklandınız?*

İ.H.L.: 2012 yılının başlarında gözaltına alındım. Şam-Mezze'deki Hava İstihbaratı'na götürüldüm, oradan mahkemeye sevk edildim, ardından da Sednaya'ya nakledildik. Otuz kişilik listeden on dokuzumuz zincir denilen kalın demir kelepçeyle birbirimize bağlanmış durumdaydık. Sednaya Cezaevi'ne sevk edildiğimde buraya getirilme anımız şöyle cereyan etti: İlk gelen nakil aracıyla yaralarım henüz sarılmadan getirildik. Zincire vurulmuş on dokuz kişiydik. Bizi araçtan indirir indirmez hepimizi üst üste yığdılar. Birbirimize kelepçeliydik. En önde olan kismaya başladı, ardından ikinci kişi de aynı hâle geldi, biz de doğrulmaya çalışıyorduk. O sırada gardiyanlar coplarla gelip “Yürü lan, yürü!” diye bağırarak bizi giriş kapısından içeri sürüklediler, sonra merdivenlerden çıkarıp beton zemine dizdiler. Oraya varır varmaz sıraya dizdiler ve soyup üzerimizdeki bütün kıyafetleri çıkardılar. Bizi ilk indirdiklerinde doğrudan buraya, Sednaya Cezaevi'nin bu tarafına getirdiler. Önce kimlik tespiti yapacaklarını söylediler

Cezaevinin giriş katına çıkarıldığımızda önce sıraya dizildik. Sonra tüm kıyafetlerimizi çıkarmamız emredildi. Üzerimizde tek bir parça bile kalmadı. Zeminin tamamı ıslaktı. Yüzüstü yere kapanmak zorunda bırakıldık. Kimlik kaydımızı tutan görevli adımızı soyadımızı “emanet” gibi kaydediyor, ardından cop darbeleriyle bizi aşağı, koğuşların bulunduğu kata sürüklüyordu. Ne bir doktor vardı ne de tıbbi kontrol... Kayıt ve dayak aynı anda yürütülüyordu.

Aşağı indiğimizde hücrelerden sorumlu gardiyan bizi yine şiddetle “karşıladı”. Hakkımızdaki isnat “terör” suçuydu, benim dosyamda muhalif silahlı gruplarla ilişki kurmak yazılıydı.

Mahkemeye çıkarıldığımızda sadece parmak izimiz alındı, ne soru soruldu ne de savunma istendi; tamamen düzmece bir yargılama. Aynı davadan getirilen on dokuz kişiydik; hepimiz “terör” suçlamasıyla, üstelik askerî alanlarda görülen “saha mahkemesi” kararıyla mahkûm edildik.

Sednaya'daki tutukluların çoğu siyasi mahkûmlardı. Aralarında askerî disiplin suçundan, adam öldürmeden veya basit firardan yatanlar da vardı. Fakat büyük bölümünü sivil eylemciler, göstericiler ya da muhaliflerle iş birliği yaptığı iddia edilen siviller oluşturuyordu. Koşuşların tamamı erkekti. Ailem Sednaya'da olduğumu biliyordu ama buradaki şartlar nedeniyle iletişim kurmak neredeyse imkânsızdı.

(Hücre)

Görüşmeci: *Kaç kişiydiniz burada?*

İ.H.L.: On dokuz. Böyle daracık bir yere on dokuz kişinin sığması aslında imkânsızdı. Üstelik üzerimizde tek bir giysi bile yoktu. Tuvalet-banyo dedikleri de bu köşedeki delikten ibaretti. Zemin toprak, battaniye yok, hiçbir şey yok... Herkesin yalnızca bir adet külo du vardı, o kadar. Yaklaşık yirmi gün boyunca çıplak, ısıtmasız ve ışıksız bekletildik. Uyku denen şeyi ancak birbirimizin üzerine yığılınca bulabiliyorduk. Önce utanıyorduk, sonra ayakta durmaktan, yan yana çömelmekten başka çare kalmadı.

Görüşmeci: *Yemeği nasıl yiyordunuz?*

İ.H.L.: Yemek günde bir kez: Kahve fincanı kadar haşlanmış bulgur ve çeyrek ekmek. Su bazen getiriliyor, bazen gece boyu gelmiyordu. Hücre normalde zifiri karanlık, küçücük penceresi kalın sac la kapalı. Güneşi neredeyse iki yıl hiç görmedik. Sadece bir kez, avluya çıkarıldığımızda beş dakika kadar güneş yüzü gördüm. Zaten burası baştan tasarlanmış bir işkence mekânıydı. Çıplak bırakılmak bile tek başına bir azaptı...

Ses çıkardığımız an kapı açılıyor, gardiyan bizi dışarı sürükleyip dövüyordu. Hastalık, yarabere için tedavi hiçbir zaman olmadı. Ölen olursa cesedi hücreden alıp götürüyorlardı. İlk ay direndik, sonra yukarı kata çıkarılıp sistematik işkenceye maruz kaldık. Ziyaret kesinlikle yasaktı. Namaz kılmak bile ölüm sebebiydi. Bir keresinde gözlerimle namaz kılar ken yakalandım; 7-8 asker tekmelerle kaburgalarımı ezdi, kendimi tuvalete zor attım.

Gece tuvalete gitmek bile riskti. Korkudan tutup bekleyenler hastalanıyordu. Bir keresinde, göğsümü yere bastırıp kaburgalarımı kırdılar. Sednaya'ya geldiğimiz ilk gün, bizi dar koridor arasında yeşil plastik hortumlarla dövdüler; derilerimiz yarıldı, ardından iltihap kaptı.

Benim hücremin numarası 23 idi. Uyku ve işkence yeri aynıydı. Başımı şu köşeye koyar, yanımda bir mahkûm daha yatardı; yer olmadığından bazen tuvalet kenarına sıkıştırılırdı.

Geri kalan on yedi kişi, kimisi ayakta, kimisi çömelmiş hâlde sabahlardı. Gündüz olduğunu, tavandaki ufacık aralıktan sızan ışık çizgisinden anlar, içeride kıpırdamayan havayı aynı delikten gelen cılız nefesle değıştirmeye çalışırdık.

Görüşmeci: *Burada maruz kaldığınız işkenceye dair biraz detay verir misiniz?*

İ.H.L.: Sana bir işkence gününün nasıl geçtiğini anlatayım. Burada “işkence” demek, gardiyanın en ufak bir ses duymasıyla başlar. Canı sıkıldığı bir gün koridora çıkar, içeri girer, kimi yakalarsa kamçılıyıp sürükler, sonra yeniden kamçılama devam eder.

Kamçı darbeleri sırtımızdaki deriyi yüzüp açık yaralar bırakıyor. Ardından yaralar iltihaplanıyor, cerahat (irin) akıyor ve biz acı içinde kıvranıyoruz. Bez yok, pansuman malzemesi yok; birbirimizin yarasındaki irini sıkıp birkaç damla suyla temizlemeye çalışıyoruz, başka imkân yok. Hücrede yemek kaplarını bile tutmak yasak. Su için saklamaya kalksak hemen alıp götürüyorlar. Burada uygulanan tek yöntem kırbaç. Hem de aralıksız kırbaç... Hep sırtımıza... Bütün işkenceler tam bu hücrede gerçekleşiyor.

Bu bölümden sorumlu bir gardiyan var; başka nöbetçilere “Şu zincirdekiler, 20-30 kişi, problem çıkarıyor.” diye haber gönderiyor. Bu mahkûmların akıbetine de nihayetinde o karar veriyor.

Görüşmeci: *Şu anda kış mevsimindeyiz ve burada hava çok soğuk, sıcaklık yalnızca bir derece. Kış günlerinde durum nasıldı?*

İ.H.L.: Kışın kimse hâlimizi sormazdı. Sadece kendilerinden biri yukarıda sorun çıkarırsa onu aşağı indirir, battaniye verir, yani kayırırlardı. Bize gelince... Ölsen de aldırılmazlar. Battaniye yok, hepsi bu.

“Klima” dedikleri şu cihaz var ama ben burada kaldığım bir ay boyunca tek saniye çalıştırmadılar. Sözde ısıtma için, kablolarla bağlantılıymış. Yaz mevsimi, bu dondurucu soğuğa göre biraz daha katlanılabilir, yine de serinlik eksik olmaz. Soğuk günlerdeyse klimayı hiç açmazlar. Açsalar bile üst kat dâhil, günde on-on beş dakikadan öteye gitmez; bu süre de ısınmaya yetmez.

Görüşmeci: *İşkence neticesinde ölen birisine şahit oldunuz mu?*

İ.H.L.: Burada sorgu esnasında işkenceyle öldürülen birini gözümüzle görmedik ama hücredeyken sürekli dayak sesleri ve acı inlemeleri duyuyoruz. Sonra ses kesilir, adamın ölüp ölmediğini bilemeyiz; ses büsbütün sustuysa büyük ihtimalle hayatını kaybetmiştir.

Biz de sürekli korku içinde yaşıyoruz; konuşmaya, bağırmağa cesaret edemiyoruz ki dayak yemeyelim.

İşığ ı yakınca anlıyorsun ki burası bir tecrit hücresi, alttaki bölüm de yine tecrit için ayrılmış. Sözde soğ uğu kesmek için yapılmış ama geriye yalnızca birkaç battaniye kalıyor. Öyle ki kişi başına battaniye düşmesi imkânsız. Buraya ilk tıktıklarında otuz beş kişiydik.

Hepimizi içeri soktular, sonra iterek bizi tıka basa doldurdular. Üstümüzdeki giysilerin rengi başta maviydi. Sonra bunları da değ iş tirip farklı elbiseler giydirdiler. Tecritteyken iç çamaş ırımız bile yoktu.

Şurada sözüm ona banyo-tuvalet var, tek bir delikten ibaret. Girer girmez genzini yakan ağır bir koku yükseliyor, Allah düş manımın başına vermesin.

Görüş meci: *Bu kaplar nedir?*

İ.H.L.: Yemek kab ı. Yiyecek bununla içeri girer, servis biter bitmez kap geri çıkarılır; içeride kalması yasaktır. Dipte görüyorsunuz, şu kadarcık bulgur tortusu kalırdı. İşte bu, 35 kişi için ayrılan bulgur miktarıydı; sadece şu avuç iç i kadar... Çorba da aynı, bir kepçelik suya benzer şey... Öğ le yemeğ i böyle.

Kahvaltıda verilen peynir dediğ in de iğ ne ucu kadar. Biraz yoğ urt, üzerine toplam 5-6 yumurta... Hepsi 35 kişinin pay ı. Çay getirdiklerinde bazen bir teneke doldururlar ama ne şeker var ne içilecek tat; içine de mazot basılı olurdu.

Görüş meci: *Yani yemeğ i dahi iş kenceye çeviriyorlard ı?*

İ.H.L.: Yemek deyip geçtiğ in şey başlı başına bir iş kence. Sağ lık diye bir kavram yok. Şu gördüğ ün tuvalet-banyo... Suyu sürekli akmaz, duvarın ardındaki küçük depodan gelir. Sıcak su hiç yok, her zaman buz gibi. Yıkanmak gerektiğ inde artık kaderine raz ı olup o donmuş suyun altına girersin, baş ka çare yok.

(Koğ uş)

Bir gün “Şehitler Bayram ı” dedikleri gecede gardiyanlar koğ uşa dald ı ve sırtlarımıza ölümüne vurmaya başladılar; demir borular, yeş il su boruları ve ellerine geçen her şeyle... Benle kardeş im yerde yüz üstü yatıyorduk; önce sırtıma bastılar, bana vurdular, vurdular... Sonra beni bırakıp kardeş imi dövmeğe başladılar. Ona bacaklarını topla (kendini koru) diye bağı rıyordum, duymadı. Elimi kaldırıp aynı söz ü söyleyince boru tam elime indi, kırık oluş tu; elimi yeniden oynatabilmem bir buçuk ay sürdü.

Dayağ ın etkisiyle sabahına kardeş im öldü. Sabah gardiyan geldi ve “Cesedi olan var mı?” diye bağı rdı. Onu ikinci güne kadar sakladık, sessizce yıkadık, kefen diye bir fanila giydirdik, bacaklarını birbirine bağ ladık, kollarını göğ süne, yüzüne de bir parça örtü koyduk. Üçüncü gün geldiler, naaş ı aldılar. Nereye götürdüklerini sormak dahi yasaktı. Namaz kılmak da

yasaktı; bizi gammazlayıp “Ben vicdanımı rahatlatacağım.” diyen bir mahkûmu, iki günlük yiyeceğimizi verip susturduk. Cenaze namazını kimse görmeden burada, oturur durumda kıldık. Fâtîha’yı fısıldadık. Sonunda cesedi götürdüler. Toplu mezarlığa atıldığını biliyoruz ama yerini bilemiyoruz.

Görüşmecî: *Bu durumdan aileniz haberdar oldu mu?*

İ.H.L.: Aileme haber ulaşmış. Annem görüş günü tel örgünün arkasından, “Kardeşin nasıl öldü?” diye sordu. “Hastaydı anne, Allah rahmet etsin.” diyebildim. Burada, “Döve döve öldürdüler.” demeye kalkarsam ikimiz de ölürdük. Resmî ölüm raporunda standart iki sebep vardır: Kalp krizi ya da beyin kanaması.

Kardeşimin ölümünden sonra annem mahkemelere koştu. Üç oğlundan ikisi gitmişti, biri kalmıştı. Olaydan iki-üç gün sonra askerler adımı ve kardeşimin adını çağırdı. “Diğer kardeş nerede?” dediler. “Öldü.” cevabına inanmayıp beni duvara dayadılar, koğuş amirini çağırdılar. O da “Hastaydı, öldü.” deyince siyah bölüme, bodrum sorgusuna indirdiler. Öğleden sonra ikiden gece on bire kadar sıra bekledim; çavuş gidip subay geldi, tekrar tekrar “Kardeşin nasıl öldü?” diye sordular. Aslında böyle ölümler cezaevinde olağandı ama nedense ölüm sebebini defalarca onaylatmak istediler. Ben yine, “Hastaydı, öldü. Soğuk algınlığı vardı, yemek yemiyordu.” dedim. En sonunda “Allah rahmet eylesin.” deyip bıraktılar. Tüm şehitlere de, kardeşime de Allah rahmet etsin.

İlk gelişimde beni başka koğuşa götürmüşlerdi, orada gördüm. Burada şimdi zemine bir sac plaka yerleştirmişler; belki eskisini değiştirdiler, belki de yenisini taktılar. Elini bu plakanın altına böyle sokuyorlar, gardiyan üstten demir boruyla vura vura parmak kemiklerini un ufak edinceye kadar dövüyor, sonra kahkaha atıp kendini marifetli sanıyor.

Kahvaltıdan sonra oyalanmak için Kur’an defterleri hazırlar, ezber yapardık. Arada bir ani arama gelir, ardından dayağa çıkartırlar; lastik tekerleğin içine bacakları sokup 10-20 kırbaç... “Hadi içeri!” derler. Yazdığımız her şeyi avluya fırlatır, döndüğümüzde yeniden “بسم الله الرحمن الرحيم” çekerek kumaş parçalarına yazmaya başlarız. Gardiyan en ufak bir ses duyarsa kapıyı açar, ilk geldiği andan sonuna dek eğlencesi dövmektir; sessiz kalmak zaten imkânsızdır.

Gece saat birden sonra koridorda ayak sesleri duyarız. Mahkûmlar alt kata, “tasfiye”ye indirilir. Elleriindeki boruları görüyorsun ya, şu “Lahdar İbrahimi”, yeşil uzun bir su borusu... İki ucundan kavrar, bacağına şöyle indirir, kemiğini kırarlar. Adını, o günlerde Suriye krizi için arabuluculuğa gelen BM temsilcisi el-Akhdar el-İbrahimi’den (Lahdar İbrahimi) almıştı; rengi de yeşildi. Biz de öylece “Lahdar İbrahimi” derdik. Demir borular, tank zincirleri, kalın kayışlar... Hepsi mevcut. Burada gördüğün eşyalar, tahliye edilen mahkûmlardan kalma... Çıkarken arkalarında bıraktılar, gitmek bile insanın aklına gelmezdi.

Görüşmeci: Aileyle telefon ya da mektup yoluyla iletişim kurulabiliyor muydu?

İ.H.L.: Tamamen yasak. Ziyaret izni bile işkence... Yakınlarını sabah 6.00'da cezaevine çıkarırlar, 17.00-18.00'de ancak geri dönerler. Yol, izin, bekleme, üst baş arama derken 12 saat... Bize de her 15 günde bir ziyaret verilir ama ziyaret çıkışı gardiyanın arkanda beklediğini bilerek konuşursun. Kardeşim (ölmeden önce) anneme, "Sakın gelme, rezillik çekiyorsun." derdi. Ben ise, "Şükür, iyiyiz." deyip gönderirdim.

Görüşmeci: Avukatla görüşebilir miydiniz?

İ.H.L.: Avukat yok çünkü dosya askerî sahra mahkemesine gitmiştir. Avukat için para ödemen gerekir. Bu mahkeme eskiden Devlet Güvenlik Mahkemesi'ydi, sonra sahra mahkemesine çevrildi. Başyargıç Muhammed Kanjo, altında yardımcı hâkimler var. Gardiyanların çoğunu ancak lâkapla bilirsın: Ebû İskender, Ebû Cafer... İsim değil, bazen sadece numara kullanırlar ama burada, Sednaya'da, numara sistemi yok; o, emniyet şubelerinde olur.

Ziyaret günü kapılar açılırken "Hazır ol!" diye bağırlar. Kapıya koşarken kimini iter, kimini döverek sıraya dizdirirler. Suriye'de Sednaya dışında da birçok cezaevi var: Tadmur, Filistin Şubesi... Hepsinde işkence var, iyi hapisane diye bir şey yok. Tadmur eskiden en meşhuru sayılırdı ama olaylar patlayınca her yer aynı oldu. Sednaya'da tüm mahkûmlar aynı şartlarda görünür ama aralarında bir Alevî varsa gardiyan onu kollar, azıcık gelen yiyeceğin fazlasını ona kaydırır. Mesela, bir seferinde 19 kişiye dört ekmek bağı geldi. İki bağı çöpe atıp ekmeği "kayırdıklarına" götürdüler.

Her şey gardiyanın keyfine bağlıydı. "Alevî tutuklulara ayrılmış özel hücreler vardı." diyenler oluyor. Hayır, hücreler aynı hücreler; şimdi size gösterdiklerimle bire bir aynı. Fakat onlar hücreye indiklerinde yanlarında ekstra "destek" getiriliyor: Fazladan battaniye, biraz daha iyi yemek... Yani fark buradan ibaret.

Gardiyan içeri bir hamlede girer, yemeği tek hareketle hücreye savurur, sanki hiçbir şey yapmamış gibi kapıyı kapatıp çıkar. Biz de önceden ne olacağını bildiğimiz için yerde tetikte bekleriz. Yemeği yerden kapmak için yere kapanmış oluruz. Yemeği böylesine zeminden yemek zorundayız. Fakat ben doğru dürüst yiyemem; ağzıma götüremem, midem kaldırmaz, saçım bile dökülür hâle gelir.

Görüşmeci: Cezaevine girdiğinizde kilonuz kaçtı? Kilo verdiniz mi?

İ.H.L.: Cezaevine girdiğimde 70 kilo civarındaydım. Çıktığımda 40 kiloya düşmüştüm. Deriyle kemikten ibaret kaldım, hamdolsun hâlâ yaşıyorum.

İnsanlar gerçekten açlıktan ölüyordu, vallahi ölüyordu...

Ölenlerin sayısı çoktu, isimlerini aklımda tutamıyorum. Bak, yanımda bu liste var: Sednaya'ya on dokuz kişi girdik, yalnızca üç kişi çıktık. Şu kâğıdı açabilir misin? Bu, benimle birlikte içeri girenlerin listesi.

Listeyi Savunma Bakanlığından aldım; tüm isimler kayıtlı, benimki de dâhil, toplam 19 kişi.

Görüşmecî: *Kaç kişi sağ çıktı?*

İ.H.L.: Sadece üçü: İ.L., M.R.B. ve soyadı D. olan arkadaş. Geri kalanların hepsi hayatını kaybetti.

(Ziyaretçi görüş alanı)

Beni hücreden çıkarıp şu bekleme noktasına getirirler. O arada ailemi şuradaki tel örgünün ardına, görüş yerine hazırlarlar. Evet, tam şu ızgaranın önünde bekleriz. Sıranın gelmesini bekleyerek burada otururuz ve ziyaret için bize kaç dakika verdiklerini de ancak o an öğreniriz. Bir görüş için kimi zaman bir, kimi zaman iki saat oturduğumuz olur. Buranın adı “bekleme odası”dır. Saç tıraşı da burada yapılır. Dışarı çıkarılmadan önce saçımızı burada keserler ki görüldüğümüzde “düzgün” olalım, öyle çıkarırlar bizi.

Burası, bekleme alanı diye görünse de aslında bir nevi hücre. Bir keresinde beni demir parmaklığa kelepçeleyip burada oturtular, sıranın gelmesini o vaziyette bekledim. Oda kapalı, ışık az. Ziyaret saatini duyurana kadar kıpırdayamazsın.

Ziyaret vakti gelince kapı açılır, koridoru dolaşp şu daima kapalı duran tel pencereye götürürler. Oraya varmadan önce koridorda “Ne söyleyeceksin?” diye talimat verirler. Gardiyan arkamdan “Ne diyeceksin şimdi, ey İ.? Ziyarete gidiyorsun; ne söylemen gerek?” diye fısıldar. Ben de ezberlediğim, “Elhamdülillah, iyiyim, her şey yolunda. Siz nasılsınız?” cümlesini tekrarlarım. Sadece bu kadar... Tek bir kelime fazlası yasaktır. Yanımızda mutlaka bir asker, çavuş veya başçavuş durur; görüşme boyunca da söylediklerimizi denetler, talimatlarını hatırlatırdı.

Ziyaretten sonra kayınpederimi de görmeye çalıştım ama daha kapıdan çıkar çıkmaz beni “ziyaret cezasına” tuttular. Masanın başında oturan gardiyan deftere bir şeyler yazıyor, “20.000 lira, 25.000 lira yatırıldı.” diyor ama paranın gözüme görünen kısmı yok. Bana yalnızca küçük bir kâğıt fiş uzatıyorlar: “Git bununla yiyecek-içecek, biraz çamaşır deterjanı, sabun alırsın; sadece çamaşır için.” Ardından “Hadi kalk, içeri!” diye bağırlıyorlar ve vurmaya başlıyorlardı; bazen daha o anda yediğim dayaktan vücudum morarıyor, bazen hafif sıyrıkla kurtuluyorum. Yine de “Ailemle görüştüm ya, şükür” deyip durumu kabulleniyorum.

Ziyaret koridorunun kapısına geldiğimde prosedür aynı: İçeride görüş biter bitmez adım okunur, ben de eğilip yere bakarak sürünür gibi çıkmak zorundayım. Yüzüm neredeyse

zemine degecek hâlde yürümeye devam ederim. Gardiyan “Kalk!” deyinceye kadar pozisyonumu bozmam. Sonra biri kolumdan tutar, beni koğuşa geri götürür.

(Nusayri Mahkûm Koğuşı)

Görüşmeci: *Burada yerlerde ilaçlar görüyoruz, size ilaç veriliyor muydu?*

İ.H.L.: Özel görevli bir askerî hemşire içeri gelir, ilacımı kendisi dağıtırdı. Üst kattayken hiç vermedikleri bu ilacı burada veriyorlar ama Alevî tutuklulara verdikleri tam dozun yanına bile yanaştırmıyorlardı. İlacın kutusunu açar, tek dozluk kısmı avucuma döker, geri kalanını onlara bırakırdı. Bana günde ancak bir hap düşerdi, onlarsa “Alın, hepinizin.” diyerek kutunun tamamını verirdi. Muamele onlara da kaba olsa da aramızda belirgin bir ayrıcalık söz konusuydu.

Yemek de bana göre onlarda daha iyiydi. Ben diyabet hastasıyım. Tutukluyken haplarımı düzenli almam gerekiyordu ama içeri ilacın girmesi tamamen gardiyanın keyfine bağlıydı. Hücreye girdiğimde zaten bel ağrısı çekiyordum, üstüne insülinimi alamadım. Günde üç hap almam gerekirken bana yalnızca bir tanesini reva görüyorlardı. Alevî tutuklulara ise tam tedavi kürü, hatta vitamin desteği bile veriliyordu. Benimkileri kapıda toplayıp çöpe atıyorlardı.

Gördüğünüz gibi burada açık bir ayrımcılık var. “Onlar bizden.” diyerek her türlü imkânı sağlıyor, “Sen değilsin.” diyerek en temel tedaviyi bile engelliyorlar.

Görüşmeci: *Burada kaldığınız süre boyunca hiç açık havaya çıkma imkânı buldunuz mu?*

İ.H.L.: Bizi aşağı böyle sürükleyerek indirirler. Koridorun iki yanında nöbetçi askerler durur, bir yandan da kamçı darbeleri iner. Zincirli hâlde başımızı kaldırmadan yürürüz. Avluya, “güneş görme yerine” vardığımızda kollarımızı yanımıza indirip sırayla diziliriz; halka biçiminde oturup çıplak beton zemine yüzümüzü güneşe çeviririz. Bize verilen süre beş dakikadır, sonra “Yeter, kalk!” emri gelir.

Bu “güneş hakkı” her gün değil, tutukluluğumun ikinci yılına girince tanındı. İki yılın ardından ilk kez beş dakikalık güneş... İkinci sefer ise ancak bir ay sonra geldi. Aynı senaryo... Avlunun etrafında silahlı nöbetçiler dizilirdi. Bir keresinde bir gardiyan yanıma sokulup “Sen Deralımısın?” diye bağırarak vurmaya başladı. Adım ona bir şey hatırlatmış. Meğer Dera’da görev yapan kardeşi ölmüş, intikam alır gibi davrandı. Yanımdaki mahkûm, “Bu Şamlı, Deralı değil.” deyince beni bıraktı.

Geri dönüş de işkencesiz olmaz: “Başını eğ, hızlan!” Yine cop, tekme; kafanı yukarı kaldırman yasak. Yani “güneş sefası” dedikleri, toplamda beş dakikayı geçmeyen bir işkence seansıdır; dinlenmek veya ısınmak değil, gökyüzünü şöyle bir görüp yeniden karanlığa sürülmektir.

Güneşi şöyle bir gördükten hemen sonra, “Yeter, kalk!” emri gelir. Sırayla ayağa dikilir ve tekrar koğuşa sürükleniriz. Her seferinde aynı prosedür... Zamanın geçip geçmediği umurlarında değildir. İki yıl karanlıkta yaşadıkdan sonra, “Bir daha güneşe çıkar mıyız?” diye sorsanız, cevap nettir: “Hayır, güneş yok”. Bizim görebildiğimiz tek ışık, tavadaki küçük mazgalın aralığından içeri süzülen cılız bir gün ışığıdır, o kadar...

Görüşmeci: İ. Bey, bize burada verdiğiniz bu bilgiler çok önemli. Hazırlayacağımız raporda Sednaya Hapishanesi’nde yapmış olduğumuz bu röportaj önemli bir yer tutacaktır. Sizlere çok teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Aal, K., Schorch, M., Elkilani, E. B. H., Wulf, V. (2018), "Facebook and the Mass Media in Tunisia.", Media in Action. Interdisciplinary Journal on Cooperative Media, Cilt: 1.

Abdullah, Ömer Faruk (1985), Suriye Dosyası, (Çev. Hasan Basri), Akabe Yayınları, İstanbul.

Acemoğlu, D., Robinson, James A. (2013), Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, Crown Currency.

Açıkalın, Şuay N., Bölücek, Cemal A. (2014), Understanding of Arab Spring with Chaos Theory – Uprising or Revolution, Banerjee, S., Erçetin, Ş., Tekin, A. (der.) Chaos Theory in Politics (Understanding Complex Systems), Springer, Dordrecht.

Açıkalın, Şuay N. ve diğerleri (2021), "Measurement of Social Integration: Syrian Women in Turkey", Journal of Refugee Studies, Cilt: 34, Sayı: 3.

Aflaq, Mishal (1987), Fi Sebil'il Ba'as: el-Kitabat es-Siyasiyye el-Kamile, Bağdad: el-Mektebe el-Vataniyye, Cilt: 1.

AİHM, Kaya/ Türkiye, B. No. 22729/93, 19/2/1998.

Aksar, Yusuf (2019), Uluslararası Hukuk I, Seçkin Yayınevi, Ankara.

Aksar, Yusuf (2019), Uluslararası Hukuk II, Seçkin Yayınevi, Ankara.

Alibaba, Arzu (2000), "Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 49, Sayı: 1, Ankara.

Al-Rashidi, Medwis (2012), "The Special Court for Sierra Leone and the Special Tribunal for Lebanon: Lessons to be Learned from the Establishment, Composition and Jurisdiction of an International Tribunal", Ankara Law Review, Cilt: 9, Sayı: 1, Ankara.

Alvarez-Ossorio, Ignacio (2019), "The Sectarian Dynamics of the Syrian Conflict", The Review of Faith & International Affairs, Cilt: 17, Sayı: 2.

Amnesty International and Airwars, Syria: Unprecedented investigation reveals US-led Coalition killed more than 1,600 civilians in Raqqa 'death trap' (E.T. 24/6/2025).

Amnesty International, Syria 2023, <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/middle-east/syria/report-syria/> (E.T. 1/3/2025).

Anderson, Lisa (2011), "Demystifying the Arab Spring", Foreign Affairs, Cilt: 90, Sayı: 3.

Ardıç, Zeynep (2018), "Searching for Transitional Justice Mechanisms in the Kurdish Question in Turkey: addressing violations of social, economic and cultural rights", Doktora Tezi, Sussex Üniversitesi.

- Artuk, M. Emin, Gökçen, Ahmet (2019), Ceza Hukuku Genel Hükümler, 13. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Ataman, Muhittin (2012), Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).
- Atlantic Council, Of Barrel Bombs and Jeans, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/of-barrel-bombs-and-jeans/> (E.T. 24/6/2025).
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Üye Devletlerde Kadınların Şiddete Karşı Korunmasına İlişkin 5 Sayılı Tavsiye Kararı, Rec(2002)5, 30/4/2002.
- Aydın, Onur (2020), Sosyal Medya Devrimi Miti ve Arap Ayaklanmaları, Özcan, M. ve Mercan, H.M. (ed.) Arap Ayaklanmalarını Yeniden Düşünmek Süreci ve Aktörler, Küre Yayınları.
- Azarkan, Ezeli (2003), “Bireyin Uluslararası Cezai Sorumluluğu ve Miloseviç Davası”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3-4, Konya.
- Balanche, Fabrice (2018), Sectarianism in Syria’s Civil War, Washington Institute, Washington.
- Balguy-Gallois, Alexandre (2004), “Protection des journalistes et des médias en période de conflit armé, International Review of the Red Cross,” Cilt: 86, Sayı: 853, (Çeviri, ICRC: <https://casebook.icrc.org/case-study/protection-journalists> (E.T. 1/3/2025).
- Bang, C.C., Lee, J., Rao, H.R. (2021), “The Egyptian Protest Movement in The Twittersphere: An Investigation of Dual Sentiment Pathways of Communication,” International Journal of Information Management, Cilt: 58, 102328.
- “Bashar Al Assad: Criminal Against Humanity - Report of human rights violations committed in Syria”, FIDH Report, www.fidh.org/IMG/pdf/reportSyria2807eng.pdf
- Bassiouni, M. Cherif (2008), International Criminal Law, Martinus Nijhoff Publishers.
- Binder, Christina (2013), “Introduction to the Concept of Transitional Justice”, Transitional Justice - Experiences from Africa and the Western Balkans.
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General, S/2004/616 sayılı BM Genel Sekreterliği Raporu, 2016, <https://www.unhcr.org/media/rule-law-and-transitional-justice-conflict-and-post-conflict-societies-report-secretary> (E.T. 20/3/2025).
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Rule of Law Tools of Post Conflict States: Prosecution Initiatives, New York ve Cenevre, 2006, <https://digitallibrary.un.org/record/580041?v=pdf> (E.T. 21/3/2025).
- BM Genel Kurulu, Suriye Arap Cumhuriyeti’nde İnsan Haklarının Durumu (Situation of Human Rights in the Syrian Arab Republic), 2021.

BM Genel Kurulu, Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki Kayıp Şahıslar Bağımsız Kurumu (Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic), A/RES/77/301, 2023.

BM Genel Kurulu, Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Kayıp Şahıslar Bağımsız Kurumunun Kurulmasına İlişkin Kararın Uygulanması (Implementation of the resolution on the establishment of the Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic), A/78/627, 2023.

BM Genel Kurulu, 130 (2016) Sayılı Genel Kurul Kararı, A/RES/71/130, 19/12/2016.

BM Genel Kurulu, 176 (2022) Sayılı Genel Kurul Kararı, A/RES/66/176, 23/2/2012.

BM Genel Kurulu, 262 (2013) Sayılı Genel Kurul Kararı, A/RES/67/262, 4/6/2013.

BM Güvenlik Konseyi kararı, <https://digitallibrary.un.org/record/420605> (23/4/2025)

BM Güvenlik Konseyi 2042 (2012) Sayılı Kararı, 14/4/2012.

BM Güvenlik Konseyi 2043 (2012) Sayılı Kararı, 21/4/2012.

BM Güvenlik Konseyi 2118 (2013) Sayılı Kararı, 27/9/2013.

BM Güvenlik Konseyi 2139 (2014) Sayılı Kararı, 22/2/2014.

BM Güvenlik Konseyi 2165 (2014) Sayılı Kararı, 14/7/2014.

BM Güvenlik Konseyi 2254 (2015) Sayılı Kararı, 18/12/2015.

BM Güvenlik Konseyi, 2286 (2016) numaralı silahlı çatışmalarda yaralı ve hastaların, tıbbi personelin ve insani yardım personelinin korunması hakkında Güvenlik Konseyi Kararı, RES/2286, 3/5/2016, <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/2016/en/110092> (E.T. 28/2/2025).

BM Güvenlik Konseyi 2314 (2016) Sayılı Kararı, 31/10/2016.

BM Güvenlik Konseyi 2401 (2018) Sayılı Kararı, 24/2/2018.

BM Güvenlik Konseyi 2533 (2020) Sayılı Kararı, 13/7/2020.

BM İnsan Hakları Konseyi, 54 (2021) sayılı Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu, A/HRC/46/54, 21/7/2021.

BM İnsan Hakları Konseyi Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Sieges as a Weapon Of War: Encircle, Starve, Surrender, Evacuate, 2018.

BM İnsan Hakları Konseyi, 68 (2022) sayılı Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki Sivil Ölümleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu, A/HRC/50/68, 2022.

BM İşkenceye ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1984/en/13941> (E.T. 22/2/2025).

BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi (International Covenant on Civil and Political Rights), (1966), <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703> (E.T. 18/2/2025).

BM Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Kimyasal Silah Kullanımı İddialarını Araştırma Misyonu, Son rapor, A/68/663 - S/2013/735, 2013, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2013_735.pdf (E.T. 20/2/2025).

BM Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü (1998), <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1998/en/64553> (E.T.19/2/2025).

Brownlee, J., Masoud, Tarek E., Reynolds, A. (2015), *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*, Oxford University Press.

Castells, Manuel (2015), *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, John Wiley & Sons.

Clarke, Donald C. (2018), "The Chinese Legal System and the Globalization of Law.", In *Globalization and the Future of the Law*, (ed.) David B. Wilkins, Oxford University Press, Oxford.

Crawford, James (1995), "Prospects for an International Criminal Court", *Current Legal Problems*, Cilt: 48, Sayı: 2.

Czuperski, M., Itani, F., Nimmo, B., Higgins, E., Beals, Breaking Aleppo, Siege Report, <http://www.jstor.org/stable/resrep037006>

Çetin, Müge (2010), "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Türkiye'nin Durumu", *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt: 3, Ankara.

Çevik, Senem, Sevin, Efe (2017), "A Quest for Soft Power: Turkey and the Syrian Refugee Crisis", *Journal of Communication Management*, Cilt: 21, Sayı: 4.

Dağ, Ahmet Emin (2013), *Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*, İHH İnsani Yardım Vakfı.

Devlin, John F. (1976), *The Ba'th Party: A History from Its Origins to 1966*, Stanford: Hoover Institution Press.

Dhillon, N., Yousef, T. (2011), (ed.) *Generation in Waiting: The Unfulfilled Promise of Young People in The Middle East*, Rowman & Littlefield.

Dickinson, Laura A., "The Promise of Hybrid Courts", *The American Journal of International Law*, Cilt: 97, Sayı: 2 (ts.)

Ekzayez, Abdulkarim (2021), *Suriye Çatışmasında Sağlık Hizmetlerine Yönelik Saldırıları, Küresel Sağlık Programı*, (Attacks on Healthcare in the Syrian Conflict, Global Health Programme), <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-11/2021-11-23-attacks-on-healthcare-in-syria-ekzayez.pdf> (E.T. 28/2/2025)

El-Kiyade el-Kavmiyye, Nidal Hizb el-Ba'as el-Arabi el-İştiraki 1943-1975: *Dirase Tarihiyye Tahliliyye Mevceze* (Dimeşk: Hizb el-na'as el-Arabi el-İştiraki el-Kiyade el-Kavmiyye), 1978.

Erdölen, Yunus Emre (2024), "AİHM İçtihadı Uyarınca Demokrasiye Geçiş Dönemi Adaletinde Arındırma", Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi.

Erkiner, Hakkı Hakan (2010), "Uluslararası Topluluk Kavramı", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1-2, İstanbul.

Fischer, Martina, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice", Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II, (ed.) B. Austin, M. Fischer, H. J. Giessmann, Barbara Budrich Publishers, Frankfurt.

Freeman, Mark (2010), "Amnesties and DDR Programs" (International Center for Transitional Justice)

George, Alan (2003), Syria: Neither Bread nor Freedom, New York: Zed Books, London.

Goldsmith, Jack L. (2003), "The Self-Defeating International Criminal Court", The University of Chicago Law Review, Cilt: 70, Sayı: 1.

Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (E.T. 23/2/2025).

Gülener, Serdar (2012), "Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış", Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 32.

Haddad, Bassam (2012), "Syria, the Arab Uprisings", Middle East Policy, Cilt: 19, Sayı: 4.

Hashemi, Nader (2012), "The Arab Spring, US Foreign Policy, and The Question of Democracy in the Middle East.", Denv. J. Int'l L. & Pol'y, Cilt: 41, Sayı: 1.

Hekimoğlu, Kübra Çağlar (2021), "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye Politikası", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 4.

Henckaerts, Jean-Marie, Doswald-Beck, L. (2005), Customary International Humanitarian Law, Cilt: 1, Cambridge University Press, <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261> (E.T. 19/2/2025).

Henckaerts, Jean-Marie, Doswald-Beck, L. (2005), Customary International Humanitarian Law, Cilt:1, International Committee of the Red Cross (ICRC), <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261> (E.T. 3/3/2025).

Hinnebusch, Raymond A. (1982), Syria Under the Ba'th: State Formation in a Fragmented Society, Arab Studies Quarterly, Summer, Cilt: 4, Sayı: 3.

Hourani, Albert (2014), Çağdaş Arap Düşüncesi, (Çev. Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz), İnsan Yayınları, İstanbul.

Howard, Philip N., Muzammil, M. H. (2013), Democracy's Fourth Wave? Digital Media and The Arab Spring, Oxford University Press.

<https://data.unhcr.org/en/situations/syria> (31/5/2025 itibarıyla) (E.T. 12/6/2025).

<https://snhr.org/blog/2024/08/20/the-11th-anniversary-of-the-two-ghoutas-attack-despite-perpetrating-its-largest-most-lethal-chemical-weapons-attack-on-syrian-citizens-the-syrian-regime-is-still-protected-by-its-impunity/> (E.T. 12/6/2025).

https://snhr.org/public_html/wp-content/pdf/english/Targeting-October.pdf (E.T. 19/2/2025).

[https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The Most Notable Human Rights Violations in Syria in September 2021 en.pdf](https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The_Most_Notable_Human_Rights_Violations_in_Syria_in_September_2021_en.pdf) (E.T. 19/2/2025).

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2022/10/R221009E.pdf> (E.T. 12/6/2025).

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2023/12/R230815E-1.pdf> (E.T. 12/6/2025).

<https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (E.T. 16/5/2025).

<https://www.aa.com.tr/en/europe/15-individuals-arrested-for-allegedly-smuggling-migrants-from-syria-to-eu-europol/2936765> (E.T. 12/6/2025).

<http://aa.com.tr/tr/analiz/gorus-idlib-in-bize-anlattiklari-/1764689> (E.T. 9/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cehenneme-donusen-cennet-dogu-guta/1070583> (E.T. 17/5/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/esed-rejiminin-iskencelerini-duyuran-sezar-oldurulenlerin-fotograflanmasi-emri-en-ust-kademedi-geliyordu/1823582> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/fransada-toplum-disina-iten-suriyeli-multeciler-entegrasyon-sorunu-yasiyor/1815533> (E.T. 17/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-ekibi-han-seyhun-a-girdi/789915> (E.T. 13/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-idlibde-vurulan-cadir-kampi-havadan-goruntuledi/1651790> (E.T. 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/atme-kampinda-bombardiman-endsesi/16862> (E.T. 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (E.T. 24/6/2025)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/elektrik-kesintilerinin-zirve-yaptigi-samda-muma-ragbet-artti/2795833> (E.T. 19/2/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-katliamlarindan-banyasin-taniklari-ilk-kez-konusurken-aa-vahsetin-izlerini-goruntuledi/3424985> (E.T. 24/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-aclik-korkusu-sardi/2284921> (E.T. 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-multeci-kamplarina-saldiri/810754> (E.T. 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-yerinden-edilen-50-bin-sivilin-cadiri-sular-altinda-kaldi/2113566> (E.T. 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iskencenin-fotograflarini-anlatti/135412> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-rejim-camileri-vuruyor/10748> (E.T. 18/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-rukban-kampi-bir-ramazani-daha-esed-rejimi-guclerinin-kusatmasinda-geciriyor/2871839> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-insani-yardimlarda-olaganustu-bir-ornek/1235386> (E.T. 8/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor-> (E.T. 12/6/2025).

https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/20241216111254_suriyeliler-samin-merce-meydanina-astiklari-ilanlarla-yakinlarini-ariyor (E.T. 20/2/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/ramazan-2025/idlibde-yuzbinlerce-cadir-kamp-sakini-bir-ramazani-daha-evlerinden-uzakta-karsilamaya-hazirlaniyor/3495842> (E.T. 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bmden-turkiyeye-ovgu/266808> (E.T. 8/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyayi-sarsan-aylan-bebegin-olumunun-dorduncu-yili/1570828> (E.T. 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriye-de-savas-sucu-belgeleri/189119> (E.T. 13/6/2025).

<https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2025/2/7/syrian-whistleblower-caesar-reveals-himself-to-al-jazeera> (E.T. 13/6/2025).

<https://www.amnesty.org.uk/yarmouk-camp-starvation-siege-syria> (E.T. 18/6/2025).

<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (5/6/2025 tarihi itibarıyla) (E.T. 12/6/2025).

<https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Mali-Tablolar/2024/03-MART/10-Mart/2024-Yili-Gecici-Barınma-Merkezleri-Ozel-Hesap-Giderleri-ve-Odenek-Tablosu.pdf> Geçici Barınma Merkezlerinin İşletilmesi Ve Yönetilmesi Amacıyla Başkanlık Bütçesinde Gider Kaydedilmek Suretiyle “Özel Hesaba” Aktarılan Ödeneğe İlişkin 2024 Mali Yılı Harcama Raporu (E.T. 8/7/2025).

<https://www.hrw.org/news/2011/03/28/syria-security-forces-fire-protesters> (E.T. 24/6/2025).

<https://www.hrw.org/news/2011/03/24/syria-security-forces-kill-dozens-protesters> (E.T. 24/6/2025).

<https://www.hrw.org/news/2018/04/04/syria-year-chemical-weapons-attacks-persist> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law> (E.T. 24/6/2025).

<https://www.hrw.org/report/2011/11/11/we-live-war/crackdown-protesters-governorate-homs-syria> (E.T. 24/6/2025).

<https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> (E.T. 24/6/2025).

<https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> (E.T. 12/6/2025).

https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Gu%CC%88venli_Liman_Dijital_1.pdf (E.T. 8/7/2025).

https://www.mfa.gov.tr/no_147_26-mayis-2012_-suriye-yonetimi_nin-humus_un-el-hule-ilcesi-halkina-karsi-gerceklestirdigi-katliam-hk_.tr.mfa (E.T. 24/6/2025).

<https://www.setav.org/yorum/musulman-yasamayan-ulkelerde-bile-islamofobi-var> (E.T. 17/7/2025).

<https://snhr.org/blog/2014/03/26/41626/> (E.T. 18/7/2025).

<https://snhr.org/blog/2014/10/13/the-syrian-regime-targets-a-hospital-a-clinic-a-market-a-school-and-two-mosques-in-saraqeb/> (E.T. 18/7/2025).

<https://www.tihk.gov.tr/tihk-heyetinden-suriyede-bessar-esed-rejimi-tarafindan-gerceklestirilen-insan-haklari-ihlallerine-yonelik-raporlama-calismalari-kapsaminda-idlipe-bagli-maaret-el-numan-kentine-ziyaret/> (E.T. 18/7/2025).

<https://www.unhcr.org/news/stories/million-children-are-now-refugees-syria-crisis> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#WhatisthecurrentsituationinSyria> (E.T. 12/6/2025).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminden-hamada-camiye-saldiri-403843.html> (E.T. 18/7/2025).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminin-2013teki-katliam-goruntuleri-ortaya-cikti-676842.html> (E.T. 24/6/2025)

<https://www.yenisafak.com/dunya/esed-cami-vurdu-5-olu-20-yarali-2313709> (E.T. 18/7/2025).

Human Rigths Watch, "Crimes against Humanity by Syrian Security Forces".

Human Rights Watch, World Report 2018: Syria, |<https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria> (E.T. 24/6/2025).

İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), İdlîb’de Yaşamı Hedef Almak: Suriye ve Rusya’nın Sivil Altyapıya

Yönelik Saldırıları (Targeting Life in Idlib: Syrian and Russian Strikes on Civilian Infrastructure), 2020, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_10/2020/syria1020_web.pdf (E.T. 19/2/2025).

İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmenin Uygulanması Kanada ve Hollanda v. Suriye Arap Cumhuriyeti, ICJ, Ortak Başvuru, Yargılamanın Başlatılması.

Kapiszewski, Diana, MacLean, Lauren M., Read, Benjamin L. (2015), Field Research in Political Science: Practices and Principles (Cambridge University Press).

Kaplan, Fatih Halil (2013), "Ruanda ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemeleri Kararlarında Soykırım Suçu", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Cilt: 3, Ankara.

Kaya, Burak (2020), "Uluslararası Ceza Hukuku'nda Evrensellik İlkesi", Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1.

Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretilmesinin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhasına Dair Sözleşme (Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction), 1997.

Kocaoglu, S. Sinan (2005), "Evrensel Yetki", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 60.

Koç, Gizem (2023), "Kolombiya'da Barış İçin Özel Yargı: Geçiş Dönemi Adaleti Kapsamında Bir Analiz", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Koldaş, Umut, Köprülü, Nur (2011), "Arap İntifadası mı? Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri", Akademik Orta Doğu, Cilt: 6, Sayı: 1.

Köprülü, Timuçin (2021), "Uluslararası Ceza Hukukunda Karma Mahkemeler", Astana 1. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Bildiri Kitabı, Astana Yayınları, Ankara.

Köse, Talha (2025), Suriye'de Barış ve İstikrarın Sağlanması İçin Yol Haritası, Milli İstihbarat Akademisi.

Köylü, Murat (2018), "Suriye'de PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı", ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi, Sayı: 11.

Kurban, Dilek, Yeğen, Mesut (2012), Adaletin Kırısında: "Zorunlu" Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler: 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği, TESEV Yayınları, İstanbul.

Küresel Koruma Sorumluluğu Merkezi (Global Centre for the Responsibility to Protect), <https://www.globalr2p.org/countries/syria/> (E.T. 18/2/2025).

Lagi, M., Bertrand, K. Z., Bar-Yam, Y. (2011), "The Food Crises and Political Instability in North Africa and The Middle East.", Arxiv Preprint Arxiv: 1108.2455.

Lobmeyer, Hans Günter (1997), “Suriye: Leviathan’ın Diyarı”, (der.) Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel, Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları, (Çev. Erol Özbek), İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Lust, Ellen (2011), “Why Now? Micro Transitions and the Arab Uprisings”, Comparative Democratization, Cilt: 9, Sayı: 3.

Lynch, Marc (2013), The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East, Hachette UK.

Malik, A., Awadallah, B. (2013), “The Economics of the Arab Spring”, World Development, Cilt: 45.

Mazur, Kevin (2019), “State Networks and Intra-Ethnic Group Variation in the 2011 Syrian Uprising”, Comparative Political Studies, Cilt: 52, Sayı: 7.

Mercan, Muhammed Hüseyin (2012), Suriye: Rejim ve Dış Politika, Açılım Kitap, İstanbul.

Mercan, Muhammed Hüseyin (2023), “Arap Dünyasında Baasçılık: Romantik Bir Siyasal ve Toplumsal Muhayyileden Otoriter Gerçekliğe”, Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce: Arap Dünyasında Çağdaş Müslüman Düşüncesi, (der.) Lütfi Sunar, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları.

Milanovic, Marko (2008), “From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties”, Human Rights Law Review, Cilt: 8, Sayı: 3.

O’Bagy, Elizabeth (2013), Middle East Security Report 9: The Free Syrian Army, DC: Institute for the Study of War, Washington.

OCHA, Humanitarian Needs Overview: Syrian Arab Republic, 2024. <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-arab-republic-2024-humanitarian-needs-overview-february-2024-enar> (E.T. 2/3/2025).

OCHA, Humanitarian Response Priorities: Syrian Arab Republic, January-March 2025, 2025. https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities_Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf (E.T. 2/3/2025).

Office of the United Nations High Commissioner For Human Rights (2008), “Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts”, New York and Geneva.

Ogbonnaya, Ufiem Maurice (2013), “Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants”, Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Cilt: 12, Sayı: 3.

OHCHR, 2/8/2011 tarihli “The world is watching the carnage in Syria despite attempts to sever access, says Pillay” Raporu.

OPCW, Gerçek Bulma Misyonu Raporları (Fact-Finding Mission, Reports), 2014-2024. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (E.T. 20/2/2025).

Özcan, İlyas (2022), “Barışın Tesisi Aşamasında Geçiş Dönemi Adaleti ve Hakikat Komisyonları: Arjantin ve Şili

Örneği", Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, Yalova.

Phillips, Christopher (2016), The Battle for Syria, Yale University Press, New Haven.

Philip Shukry Khoury (1987), Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945, 1. Baskı, Princeton: Princeton University Press.

Physicians for Human Rights, Medical Personnel Are Targeted in Syria <https://phr.org/our-work/resources/medical-personnel-are-targeted-in-syria/> (E.T. 28/2/2025).

Pierret, Thomas (2013), Religion and State in Syria: The Sunni Ulama from Coup to Revolution, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139207720> .

Rabinovich, Itamar (1972), Syria under the Ba'th 1963-66: The Army-Party Symbiosis, Israel Universities Press, Jerusalem.

Romano, Cesare P. R. vd. (2004), Internationalized Criminal Courts, Oxford University Press.

"Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts".

Sarıgüzel, Hacı (2013), "Uluslararası Ceza Mahkemesi", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Cilt: 3, Ankara.

Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (E.T. 17/2/2025).

Schabas, William A. (2009), Genocide in International Law: The Crime of Crimes, 2. Baskı, Cambridge University Press.

Seale, Patrick (1995), Asad: The Struggle for the Middle East, University of California Press, Berkeley.

Seale, Patrick (1987), The Struggle for Syria: A Study in Post-War Arab Politics, 1945-1958, 1. Baskı, Yale University Press, New Haven.

SETA, İnsanlığın Kaybı Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu.

SETA (2018), Suriye İç Savaşında Esed'in Rolü, Konumu ve Geleceği, İstanbul.

Shamieh, Luna, Szenes, Zoltan (2015), "The Rise of Islamic State of Iraq and Syria (ISIS)", AARMS–Academic and Applied Research in Military and Public Management Science, Cilt: 14, Sayı: 4.

Shaw, Malcolm N. (2018), Uluslararası Hukuk, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

Sierra Leone Özel Mahkemesi Statüsü.

Silahlı Kuvvetlerde Yaralı ve Hastaların Sahadaki Durumlarının İyileştirilmesine Dair Birinci Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field)

(First Geneva Convention), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/18884> (E.T. 28/2/2025). Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Yaralı, Hasta ve Gemi Kazası Mağdurlarının Durumlarının İyileştirilmesine Dair İkinci Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (Second Geneva Convention)), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/19862> (E.T. 28/2/2025).

Silahlı Kuvvetlerde Yaralı ve Hastaların Sahadaki Durumlarının İyileştirilmesine Dair Birinci Cenevre Sözleşmesi, Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Dördüncü Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention)), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (E.T. 28/2/2025).

SNHR, 20678 Civilians were Killed During the Months of Ramadan and Eid al Fitr Holidays between 2011 and 2019 and Hundreds of Mosques Targeted, 2019.

SNHR, Between Pain and Agony: 12 Years of Chemical Weapons Crimes in Syria, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf> (E.T. 12/6/2025).

SNHR, Government Forces Deliberately Target Places of Worship (Shelling a Mosque that Contains a School), 2014.

SNHR, On the 13th Anniversary of the Start of the Popular Uprising, 2024, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/03/R240209E-1.pdf> (E.T.18/2/2025).

SNHR, On World Press Freedom Day: 717 Journalists and Media Workers Have Been Documented as Killed by the Parties to the Conflict and Controlling Forces in Syria Since March 2011, Including 53 Who Died due Torture, 2024. <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/05/S240419E.pdf> (E.T. 1/3/2025).

SNHR (2024), Syria without Mosques.

SNHR, Targeting Christian Places of Worship in Syria is a Threat to World Heritage, 2019.

SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children, 2019.

SOHR, Syrian Revolution 13 years on: Nearly 618,000 persons killed since the onset of the revolution in March 2011, <https://www.syriahr.com/en/328044/> (E.T. 18/2/2025).

Stephens, Benjamin (2002), "The Amoralıty of Profit: Transnational Corporations and Human Rights.", Berkeley Journal of International Law, Cilt: 20, Sayı:1.

Sunga, Lyal S. (1992), Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht.

Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/46/54 sayılı Raporu, <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>.

Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu A/HRC/55/64 sayılı Raporu, <https://docs.un.org/en/a/hrc/55/64>.

Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, “Acı Ağrı”: Suriye Arap Cumhuriyeti’nde eski Hükümet güçleri tarafından keyfi gözaltı, işkence ve kötü muamele A/HRC/46/55’e Eşlik Eden Rapor (Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Web of Agony”: Arbitrary Detention, Torture, and ill-treatment by former Government forces in the Syrian Arab Republic (Companion Report to A/HRC/46/55)) A/HRC/58/CRP.3, 2025.

Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporları (Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Reports): A/HRC/36/55, A/HRC/37/72, A/HRC/39/65, A/HRC/43/57, A/HRC/43/57, A/HRC/44/61, A/HRC/44/61, A/HRC/49/77. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iici-syria/documentation> (E.T. 19/2/2025).

Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Suriye’de Kayıplar ve Gözden Kaçanlar: İleriye Dönük Bir Yol Var mı? Uluslararası Yetkiye Sahip Bir Mekanizma İçin Öneriler Raporu (Syria’s Missing And Disappeared: Is There A Way Forward? Recommendations for a Mechanism with an International Mandate, Report), 2022, https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-06/PolicyPaperSyriasMissingAndDisappeared_17June2022_EN.pdf (E.T. 20/2/2025).

Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, “Son Görünmüyor”: Suriye Arap Cumhuriyeti’nde İşkence ve Kötü Muamele 2020-2023 (“No End in Sight”: Torture and ill-treatment in the Syrian Arab Republic 2020-2023), A/HRC/53/CRP.5, 2023.

Suriye İçin Uluslararası, Tarafsız ve Bağımsız Mekanizma (IIIM), Bir Bastırma Aracı Olarak Suriye Hükümeti Gözaltı Sistemi Raporu Ek B – Gözaltı Tesisi Adları ve Coğrafi Koordinatları (The Syrian Government Detention System as a Tool of Suppression Report Annex B Detention Facility Names and Geocoordinates), Cenevre, 2024, https://iiim.un.org/wp-content/uploads/2024/12/IIIM_DetentionReport_Public_Annex-B_Mapping-Geolocation-1.pdf (E.T. 13/6/2025).

Syria - Joint Damage Assessment of Selected Cities. Washington, D.C., World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099173502272397116> (E.T. 19/2/2025).

Şen, Abdulkadir (2016), Yüzyılın En Uzun Tiyatrosu: Tüm Yönleriyle Suriye Devrimi 2011-2016, 1. Baskı, Yapı-Bozum Yayınları, İstanbul.

TDV, DİA, İbnü’n-Nusayr maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nusayr> (E.T. 9/7/2025).

Teitel, Ruti G.(2003), “Transitional Justice Genealogy”, Harvard Human Rights Journal, Sayı: 16.

The Syrian Network for Human Rights, Damascus’s Eastern Ghouta Siege is a Form of Collective Punishment, 2017.

TİHEK (2025), İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi 2023 Yılı Raporu, Ankara.

TİHEK (2023), İnsan Ticaretiyle Mücadele Türkiye Ulusal Raporu, Ankara.

TİHEK (2022), Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu, <https://www.tih.gov.tr/kategori/pages/siginmacilar-ve-duzensiz-gocmenlere-yonelik-geri-itme-eylemlerinin-insan-haklari-perspektifinden-degerlendirilmesi-raporu> (E.T. 16/6/2025).

Turkish Ministry of Interior (2024), Migration Statistics Report.

Türkiye Araştırmaları Vakfı, Suriye’de Etnik ve Dini Gruplar, 2025.

Uluslararası Adalet Divanı, İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmenin Uygulanması Kanada ve Hollanda v. Suriye Arap Cumhuriyeti, ICJ, Ortak Başvuru, Yargılamanın Başlatılması (Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic), ICJ, Joint Application, Instituting Proceedings), 8/6/2023, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20230608-REQ-01-00-EN.pdf>

Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü.

Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü, İkinci Baskı, (ed.) Richard Perruchoud – Jillyanne Redpath – Cross.

Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu (International Commission on Missing Persons), Syria-MENA. <https://icmp.int/what-we-do/geographic-programs/syria-mena/> (E.T. 20/2/2025).

UNHCR, Regional Flash Update 15, Syria situation crisis, 2025. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-crisis-regional-flash-update-15> (E.T. 2/3/2025).

UNHCR, “Syria Emergency”, <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (E. T. 20/4/2025).

UNHCR, Syria Refugee Crisis Explained, 2024. <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/> (E.T. 23/2/2025).

UNHCR, The Dire Human Rights Situation Facing Syrian Returnees, 2024, <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588> (E.T. 24/6/2025).

Usta, Merve Yüce (2024), “İşid Terör Örgütünün Geçiş Dönemi Adaleti Çerçevesinde Kısa Tahlili”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, İstanbul.

Van Dam, Nikolaos (2000), Suriye’de İktidar Mücadelesi, (Çev. Semih İdiz-Aslı Falay Çalkıvık), İletişim Yayınları, İstanbul.

Van Dam, Nikolaos (2011), The Struggle for Power in Syria: Politics and Society Under Asad and the Ba’th Party, London: I.B. Tauris.

Volpi, Frédéric (2013), “Explaining (And Re-Explaining) Political Change in The Middle East During the Arab Spring: Trajectories of Democratization and of Authoritarianism in The Maghreb”, Democratization, Cilt: 20, Sayı: 6.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Kanun Numarası: 6458, Kabul Tarihi: 4/4/2013, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih: 11/4/2013 Sayı: 28615.

Yeşiltaş, Murat, Kardaş, Tuncay (2017), Ortadoğu'da Güç ve İstikrar, SETA, Ankara.

Zisser, Eyal (2005), "Bashar al-Assad: In or Out of the New World Order?", The Washington Quarterly 28, Sayı: 3, <https://doi.org/10.1162/0163660054026506>.

Zisser, Eyal (2007), Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power, I.B.Tauris, London.

"What is Transitional Justice", International Center for Transitional Justice, <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> (E.T. 20/3/2025).

Wedeen, Lisa (2013), "Ideology and Humor in Dark Times: Notes from Syria", Critical Inquiry 39, Sayı: 4, <https://doi.org/10.1086/671358>

Wiedl, Kathrin Nina (2006), The Hama Massacre-Reasons, Supporters of the Rebellion, Consequences.

3RP: Regional, Refugee & Resilience Plan, Regional Strategic Overview 2024. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-regional-refugee-and-resilience-plan> (E.T. 24/2/2025).

12/12/1993 tarihli Rusya Federasyonu Anayasası (Constitution of the Russian Federation), <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm> (E.T. 23/4/2025).

13/3/1973 tarihli Dustur el-Cumhuriyye el-Arabiyye es-Suriyye (1973 Suriye Anayasası).

13/6/1966 tarihli Rusya Federasyonu Ceza Kanunu (Criminal Code of the Russian Federation/Уголовный кодекс Российской Федерации). No. 63-ФЗ.

14/3/1997 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Ceza Kanunu (中华人民共和国刑法).

17/7/1998 tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü.

18/12/2001 tarihli Rusya Federasyonu Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (Criminal Procedure Code of the Russian Federation/Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации), No. 174-ФЗ.

1973 Suriye Anayasası.

26/2/2012 tarihli Suriye Anayasası.

TEŞEKKÜR

Raporda yer alan bazı fotoğraf ve infografiklerin
kullanımı için verdikleri izin ve katkılarından dolayı;

ANADOLU AJANSI'na

ve raporun hazırlanmasında sağladıkları katkılardan dolayı;

SİVİL HUKUK DERNEĞİ'ne

**(SEDNAYA HAPİSHANESİ'NDEKİ TUTUKLULAR VE
KAYIP KİŞİLER DERNEĞİ)**

teşekkür ederiz.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA
Tel.: +90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr

E-posta

baskanlik@tihek.gov.tr
oninceleme@tihek.gov.tr

E-başvuru

<https://ebasvuru.tihek.gov.tr/Giris.aspx>

[tihekkurumsal](#) [/tihek_kurumsal](#) [tihekkurumsal](#) [tihekkurumsal](#)

ايكترت يف ةاواسملاو ناسنإلا قوقح ةسسؤم

انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الدولي الإنساني التي ارتكبتها نظام بشار الأسد في سوريا

مؤسسة حقوق الإنسان والمساواة في تركيا

تقرير حول دراسة انتهاكات

حقوق الإنسان والقانون الدولي الإنساني

التي ارتكبتها نظام بشار الأسد في سوريا

انقرة

٢٠٢٥

مؤسسة حقوق الإنسان والمساواة في تركيا

ISBN: 978-625-92903-1-7

تقرير حول دراسة انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الدولي الإنساني التي ارتكبتها
نظام بشار الأسد في سوريا.

(C) منشورات مؤسسة حقوق الإنسان والمساواة في تركيا ٢٠٢٥

جميع حقوق هذا التقرير محفوظة وتعود لمؤسسة حقوق الإنسان والمساواة في تركيا.

لا يجوز نسخ أي جزء من التقرير أو في صورة نسخة طبق الأصل أو النسخ الاحتياطي في وسائط الحاسوب الإلكتروني دون الحصول على إذن من الناشر.

رقم شهادة النشر : ٤٥٤٨٢.

الطبعة الاولى / انقرة، ٢٠٢٥.

جهة الاتصال :

شارع مدحت باشا، الرقم : ٥٢

تشانكايه / انقرة

رقم الهاتف : ٠٠ ٧٨ ٤٢٢ ٣١٢ ٩٠ + / baskanlik@tihek.gov.tr

الطبعة

İMAK OFSET

رقم شهادة المطبعة : ٧١٣٢٠

تقرير حول دراسة انتهاكات
حقوق الإنسان والقانون الدولي الإنساني
التي ارتكبتها نظام بشار الأسد في سوريا

انقرة

٢٠٢٥

تم تنفيذ الأنشطة المتعلقة بإعداد هذا التقرير، من قبل «لجنة دراسة وإعداد تقرير حول انتهاكات حقوق الإنسان التي ارتكبتها نظام بشار الأسد في سوريا»، والتي تم تشكيلها بموجب القرار رقم ١٣١٧ / ٢٠٢٤، الصادر عن «مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا» في اجتماعه رقم ٢٣٨/٢٠٢٤، بتاريخ ٣٠ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤. وقد تم إعداد التقرير من قبل الهيئة الأكاديمية المبينة اسمائهم أدناه.

اللجنة

نائب رئيس مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا محمد اجويت جازي
عضو مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا ديلك إرتورك
رئيس مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا في الدورة السابقة الأستاذ
الدكتور محرم كيليتش
عضو مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا في الدورة السابقة إسماعيل
أياز
عضو مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا في الدورة السابقة محمد
أمين غنتش

الهيئة الأكاديمية

الأستاذ الدكتور المشارك محمد حسين مرجان (منسق الهيئة الأكاديمية)
الأستاذ الدكتور المشارك علي عثمان قرا أوغلو
الأستاذ الدكتور المشارك حقي هاكان إركينر
الأستاذ الدكتور المشارك مراد أصلان
الأستاذ الدكتور المشارك شوآي نيلهان أجيكالين
الدكتور المحاضر محمد إحسان أوزدمير

فريق الزيارات الميدانية

نائب رئيس مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا محمد اجويت
جارتى (حلب - دمشق)

عضو مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا ديلك إرتورك (حلب -
دمشق)

المنسق صالح غوناي (حلب - دمشق)

المستشارة السابقة لرئيس مجلس حقوق الإنسان والمساواة في تركيا
عائشة غول طاشقابو دوران (حلب - دمشق)

خبير حقوق الإنسان فرات بولات (حلب - دمشق)

مساعد خبير حقوق الإنسان محمد طارق أونالدي (حلب - دمشق)

الأستاذ الدكتور المشارك محمد حسين مرجان (دمشق)

الأستاذ الدكتور المشارك مراد أصلان (حلب)
الدكتور المدرس محمد إحسان أوزدمير (حلب - دمشق)

تم إجراء المقابلات مع الضحايا السوريين من قبل مساعد خبير حقوق
الإنسان محمد طارق أونالدي.

أما الأعمال المتعلقة بإعداد التقرير، فقد أُنجزت من قبل منسق وحدة العلاقات
الدولية والمشاريع صالح غوناي، والمستشارة السابقة لرئيس مجلس حقوق
الإنسان والمساواة في تركيا عائشة غول طاشقابو دوران، وخبير حقوق
الإنسان فرات بولات، وخبير حقوق الإنسان سعيد جيلان، ومساعد خبير
حقوق الإنسان أيشنور دمير، ومساعدة خبير حقوق الإنسان بتول فلي أوغلو،
ومساعد خبير حقوق الإنسان محمد طارق أونالدي.

الفهرست

الاختصارات 6

كلمة الرئيس 8

المقدمة 10

الأساس القانوني 10

الهدف ونطاق الشمولية 10

المنهجية والقيود 14

١. الخلفية التاريخية والسياسية لنظام الأسد في سوريا 22

١.١. لمحة عامة عن تاريخ سوريا 22

١.٢. تأسيس حزب البعث و نشأته 26

١.٣. تأسيس نظام الأسد والاستبداد في سوريا 30

١.٤. الانتفاضات الشعبية في العالم العربي 35

١.٥. الانتفاضات، مجازر النظام، والحرب الأهلية،

والهجرة في سوريا 39

٢. انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني في سوريا 46

٢.١. الضحايا المدنيين 48

٢.٢. الهجمات على البنية التحتية المدنية والممتلكات العامة 50

حق التعليم 57

٢.٣. استخدام الأسلحة المحظورة (البرميل المتفجرة، القنابل

العنقودية، الهجمات الكيميائية) 59

٢.٤. الاختفاء القسري والحرمان التعسفي من الحرية 64

٢.٥. التعذيب وسوء المعاملة 70

٢.٦. النزوح (أوضاع اللاجئين والنازحين داخليًا) 78

التهريب البشري والاتجار بالبشر 84

٢.٧. انتهاكات حقوق الإنسان ضد العاملين في

القطاع الصحي والإعلاميين 87

٢.٨. مشكلة المساعدات الإنسانية 91

٢.٩. حرية الدين والمعتقد 97

٣. الدراسة الميدانية لانتهاكات حقوق الإنسان المرتكبة في سوريا 104

- ١.٣. الانتهاكات الواسعة النطاق لحقوق الإنسان ضد المدنيين 104
- ٢.٣. استخدام الأسلحة المحظورة 115
- ٣.٣. الاعتقالات والتعذيب وسوء المعاملة والاختفاء القسري 121
- الاعتقالات التعسفية والإعدامات الميدانية 122
- التعذيب وسوء المعاملة 129
- الإخفاء القسري 145

٤. مسؤولية نظام الأسد على الصعيدين الدولي والوطني 154

- ١.٤. المسؤولية الجنائية الدولية 155
- ١.١.٤. المسؤولية في نطاق المحكمة الجنائية الدولية 156
- ٢.١.٤. إنشاء المحاكم المختلطة 162
- ٢.٤. المسؤولية الجنائية القومية 166
- ١.٢.٤. المسؤولية في نطاق الولاية القضائية العالمية على المستوى الوطني 166
- ٢.٢.٤. تطبيقات العدالة الانتقالية 167
- ٣.٢.٤. الملاحقات الجنائية أمام محاكم الدول الأخرى 171

النتيجة 182

الملحق (١): الحرب الأهلية السورية وقرارات الأمم المتحدة

المهمة المتعلقة بها 187

قرارات مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة بشأن الحرب الأهلية

السورية (٢٠١٢-٢٠٢٠) 190

قرارات الجمعية العامة للأمم المتحدة المتخذة خلال فترة الحرب الأهلية

في سوريا (٢٠١١-٢٠٢٣) 191

الملحق الثاني: المقابلات التي أجريت مع الضحايا 193

المراجع 311

الاختصارات

AA	وكالة الأناضول للأنباء
ATCA	قانون مطالبات التعويض للأجانب
BM	الأمم المتحدة
OHCHR	المفوضية السامية لحقوق الإنسان التابعة للأمم المتحدة
UNHCR	المفوضية العليا للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين
CAT	الاتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة / اتفاقية مناهضة التعذيب
CEDAW	اتفاقية القضاء على جميع أشكال التمييز ضد المرأة
CERD	الاتفاقية الدولية للقضاء على جميع أشكال التمييز العرقي
CIHL	القانون الدولي الإنساني العرفي (دراسة اللجنة الدولية للصليب الأحمر)
CPRD	اتفاقية حقوق الأشخاص ذوي الإعاقة
CRC	اتفاقية حقوق الطفل
DIA	موسوعة تركيا الوقفية للشؤون الإسلامية
ed.	المحرر
FFM	بعثة التحري عن الحقائق
GCR2P	المركز العالمي لمسؤولية الحماية
HRC	مجلس حقوق الإنسان
HRW	منظمة مراقبة حقوق الإنسان
ICCPR	العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية
ICESCR	العهد الدولي الخاص بالحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية
ICMP	اللجنة الدولية المعنية بالأشخاص المفقودين

ICRC	اللجنة الدولية للصليب الأحمر
IDP	النازحون داخلياً / المهاجرين داخل البلاد
IIIM	آلية التحقيق الدولية المستقلة والمحايطة التابعة للأمم المتحدة بشأن سوريا
IIMP	المؤسسة المستقلة المعنية بالمفقودين
IIT	فريق الارتباط بالأسلحة الكيميائية
IHH	مؤسسة حقوق الإنسان والحريات والمساعدات الإنسانية
JIM	آلية التحقيق المشتركة
m. / art.	المادة
OCHA	مكتب تنسيق الشؤون الإنسانية التابع للأمم المتحدة
OPCW	منظمة حظر الأسلحة الكيميائية
PHR	أطباء من أجل حقوق الإنسان
.s. / p	الصفحة
SETA	مؤسسة الدراسات الاقتصادية والاجتماعية والسياسية
SNHR	شبكة حقوق الإنسان في سوريا
SOHR	مرصد حقوق الإنسان السوري
TDV	مؤسسة تركيا الوقفية للشؤون الدينية
TESEV	مؤسسة الدراسات الاقتصادية والاجتماعية التركية
TİHEK	المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة
UNSMIS	بعثة المراقبة التابعة للأمم المتحدة
WB	البنك الدولي

كلمة الرئيس

الأستاذ الدكتور فخر الدين ألتون

رئيس المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة

الأزمات الإنسانية التي شهدها العالم، قد جعلت وضع معايير حقوق الإنسان العالمية لحماية الكرامة الإنسانية، أمراً ضرورياً. أما الدمار الذي تسببته الحروب، فقد جعل ضمان هذه الحقوق على المستوى الدولي أمراً لا مفر منه.

تحدد مبادئ باريس، التي اعتمدها الجمعية العامة للأمم المتحدة عام ١٩٩٣، مهام وصلاحيات المؤسسات الوطنية لحقوق الإنسان. وفي السياق العالمي فإننا نشهد على أن هذه المؤسسات أصبحت فاعلاً أساسياً في حماية وتعزيز حقوق الإنسان.

بصفتنا المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، نقوم بأداء مهام هامة للغاية حيث نهدف إلى تطبيق المعايير العالمية لحقوق الإنسان على المستوى الوطني، وضمان حقوق الأفراد في المعاملة المتساوية، ومنع تعرضهم للتعذيب وسوء المعاملة. وبناءً على ذلك، نتابع بصورة دورية التطورات الدولية في مجال حقوق الإنسان، ونُعد تقارير في مجالات موضوعية مختلفة.

كل هذه الجهود تُظهر لنا بوضوح أن الانتهاكات الجسيمة لا تزال مستمرة في مناطق مختلفة من العالم اليوم. ومن بين قائمة الدول التي تشهد انتهاكات حقوق الإنسان المنهجية والواسعة ضد المدنيين، فإن سوريا تحتل مكانها في تلك القائمة بلا شك. فقد تحولت الأحداث التي بدأت سلمياً في عام ٢٠١١، إلى حرب أهلية نتيجة هجمات نظام بشار الأسد.

في هذه المرحلة، شهدت سوريا واحدة من أكبر الأزمات الإنسانية التي عرفها التاريخ الحديث. وخلال هذه الفترة، فقد مئات الآلاف من الأبرياء حياتهم، وتشرّد أكثر من ٧,٥ مليون مدني، وفقد آلاف المدنيين الأبرياء الذين اضطروا لترك منازلهم، حياتهم أثناء محاولتهم البحث عن مأوى في مياه البحر الأبيض المتوسط وبحر إيجه. إلى جانب ذلك، تم تدمير المدن والمعابد والمباني التاريخية، وشهدت البلاد حروباً وحشية بالوكالة.

أسفرت أعمال العنف الشديدة التي نفذها النظام في سوريا عن أزمة إنسانية خطيرة، حيث استهدف المدنيون الذين يجب حمايتهم وفقاً للقانون الدولي الإنساني.

وذكرت التقارير الدولية أن الانتهاكات الجسيمة وجرائم الحرب مثل استخدام الأسلحة الكيميائية، والاعتقالات التعسفية، والتعذيب، والاعتداءات الجنسية، وقصف التجمعات السكانية، واستهداف المؤسسات الصحية، تُرتكب بشكل منهجي.

ففي ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤، ومع خروج دمشق من سيطرة النظام، انتهى الحكم القمعي لحزب البعث في سوريا الذي استمر ٦١ عاماً. وبعد الثورة، أصبح من الضروري أن تقوم الآليات القضائية الدولية بالتحقيق في انتهاكات حقوق الإنسان التي ارتكبتها بشار الأسد ومسؤولو النظام وملاحقة مرتكبيها وذلك من أجل ضمان العدالة. وفي هذا السياق، يكتسب توثيق الانتهاكات المنهجية لحقوق الإنسان والقانون الإنساني التي ارتكبتها النظام، أهمية كبيرة.

تم إنشاء لجنة خاصة داخل المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، بهدف إبراز الانتهاكات الحقوقية التي ارتكبتها نظام بشار الأسد في سوريا والمساهمة في مساعي تحقيق العدالة.

لقد قامت لجنتنا خلال عملية إعداد التقرير بالتواصل المباشر مع المؤسسات العامة، واستشارة آراء الأكاديميين المتخصصين في هذا المجال، وإجراء زيارات ميدانية لتحديد الانتهاكات في مواقعها، وتسجيل شهادات الضحايا.

لقد أثبتت التطورات في سوريا، جارتنا التي تربطنا بها روابط عميقة، مرة أخرى أن سياسة تركيا الخارجية التي تمنح الأولوية للقيم الإنسانية، تقف في الطرف الصحيح من التاريخ.

وعليه، فإنه من خلال هذا التقرير، نسعى ليس فقط لتوثيق الأرقام، بل أيضاً لتسجيل المآسي والقصص الإنسانية وراء الدمار في إطار قانون حقوق الإنسان الدولي والقانون الإنساني الدولي.

وأخيراً نأمل أن يساهم هذا التقرير في دعم كفاح حقوق الإنسان والعدالة في سوريا، بما في ذلك الحفاظ على السلام والاستقرار ووحدّة الأراضي، وبناء دولة ديمقراطية، تعددية، هادئة ومزدهرة.

وبهذه المناسبة، أتقدم بخالص الشكر لأعضاء اللجنة الكرام، والأكاديميين، وجميع زملائي العاملين الذين ساهموا بمعرفتهم وخبراتهم في إعداد هذا التقرير.

الأساس القانوني

بواجبات المؤسسات الوطنية لحقوق الإنسان، على ما يلي : «تُبدي هذه المؤسسات آراءها وتوصياتها وتقدم اقتراحاتها وتقاريرها إلى الحكومة والبرلمان وجميع الهيئات المعنية الأخرى، بناءً على طلبها أو بمبادرة منها، في الأمور المتعلقة بتعزيز وحماية حقوق الإنسان»¹

ينص البند (ل) من الفقرة الأولى للمادة التاسعة من قانون المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، رقم ١٠٧٦، الصادر في الجريدة الرسمية بتاريخ ١٠٢/٤٠/٠٢، ورقم ٠٩٦٩٢، على ما يلي: «إعلام الرأي العام، ونشر تقارير خاصة تتعلق بمجال اختصاصها عند الحاجة، بالإضافة إلى التقارير السنوية الدورية»، وينص البند (م) على: «متابعة وتقييم التطورات الدولية في مجال حقوق الإنسان ومكافحة التمييز، والتعاون مع المؤسسات الدولية في مجال اختصاصها ضمن نطاق التشريعات ذات الصلة». وتعتبر هذه المهام من بين واجبات المؤسسة

وبموجب اللوائح المذكورة أعلاه، تقرر تشكيل لجنة لإعداد تقرير موضوعي عن انتهاكات حقوق الإنسان التي ارتكبتها نظام بشار الأسد في سوريا، وذلك بموجب القرار رقم ٢٠٢٤/١٣١٧ المتخذ في الاجتماع رقم ٢٠٢٤/٢٣٨ لمجلس حقوق الإنسان والمساواة التركي بتاريخ ٣٠ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤.

الهدف ونطاق الشمولية

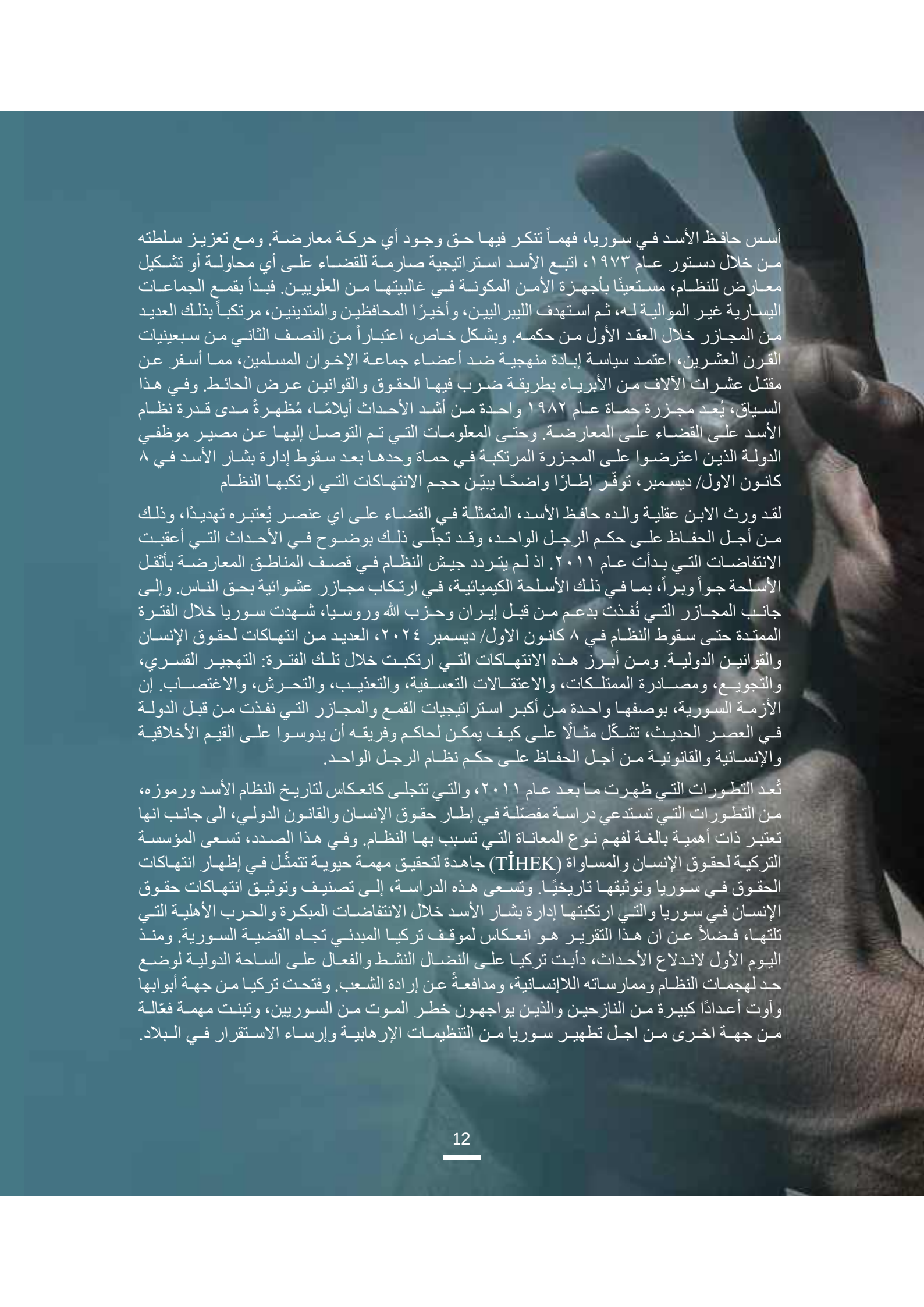
كانت الانتفاضات التي شهدتها شعوب تونس ومصر في كانون الثاني/يناير ٢٠١١، بمثابة إعلان عن حدوث واحدة من أهم التحولات في تاريخ الشرق الأوسط الحديث. فعدم قدرة الزعماء الذين حكموا لفترات طويلة، مثل زين العابدين بن علي ومحمد حسني مبارك، على مواجهة إرادة الشعب، بالإضافة إلى صمت السلطات الرسمية خلال عملية الثورة، كانا يعنيان إلى فتح الباب أمام عملية تحول سريعة في المنطقة. وعلى وجه الخصوص، أثارت نهاية عهد مبارك في مصر، إلى صحوة كبرى في العالم

1 الجمعية العامة للأمم المتحدة، المبادئ المتعلقة بوضع المؤسسات الوطنية، القرار رقم ١٣٤/٤٨، A/RES، ١٩٩٣، المادة ٣.

العربي، مما دفع الشعوب في البلدان الأخرى إلى التحرك ضد الأنظمة المماثلة والمطالبة بنظام ديمقراطي من خلال النزول إلى الشوارع. واجهت الأنظمة الاستبدادية، التي نشأت باستغلال المناخ السياسي للحرب الباردة، والتي أقرت إلى حد كبير بهيمنة الولايات المتحدة الأمريكية بعد انهيار الاتحاد السوفيتي، تحديًا غير مسبوق في هذا العصر الجديد. وعلى الرغم من وقوع العديد من الانتفاضات والمقاومات ضد هذه الأنظمة في الماضي، إلا أنها لم تكن كافية بإحداث تغييرات جذرية تذكر. وغالباً ما كانت الاحتجاجات التي قادها كيان سياسي أو أيديولوجي واحد، عاجزة عن كسب تأييد جماهيري واسع، مما جعل قمعها من قبل الحكومات ذات الإدارة المركزية القوية سريعة. أما ما ميّز انتفاضات عام ٢٠١١ وجعلها أقوى وأكثر تأثيراً، فهو توحد جميع شرائح المجتمع حول قيمة مشتركة، واتخاذهم إجراءات جديّة ضد الأنظمة القمعية

في سوريا، التي تُعد إحدى أبرز محطات الرغبة في إجراء التغييرات في الشرق الأوسط، سارت العملية في اتجاهٍ مخالفٍ للتوقعات، نتيجةً لقمع النظام للمتظاهرين والمجازر التي ارتكبتها. وقد أدت أساليب النظام للحفاظ على وجوده في مواجهة مطالب الشعب بالديمقراطية إلى معاناة تُعدّ من أشدها في تاريخ الإنسانية. فمنذ مارس/آذار ٢٠١١، قُتل مئات الآلاف جراء القصف الجوي والأسلحة الكيميائية والتعذيب، وفي الوقت نفسه اضطر ملايين السوريين إلى النزوح. وساهم الدعم الصريح الذي قدّمته روسيا وإيران لإدارة دمشق، وإلى جانب غياب الإرادة الحقيقية لدى الولايات المتحدة الأمريكية وبعض الدول الأوروبية لتغيير النظام بسبب التوازن السياسي في المنطقة، قد فاقم من حدة المعاناة في البلاد. واستغلّت إدارة بشار الأسد تقاعس المجتمع الدولي، وشرعت ودون أدنى تردد بتدمير شعبها وبلدها من خلال ممارسة جميع أشكال انتهاكات حقوق والقوانين لضمان مستقبل النظام

تُقدّم الرموز التقليدية للنظام في سوريا، مؤشّرات مهمة حول خلفية الإرهاب الذي مارسه الدولة عقب الانتفاضات. وبعد استيلاء النخبة البعثية على السلطة عبر انقلاب الـ ٨ مارس/آذار ١٩٦٣، شهدت الحياة السياسية السورية تحوُّلاً جذرياً. وأدى هذا التطوُّر، الذي قضى على إمكانية إقامة إدارة تعددية وديمقراطية في سوريا، إلى دخولها في مرحلة جديدة مع ازدياد تأثير النفوذ العسكري من الأقلية العلوية المنتمين إلى حزب البعث، في الساحة السياسية خلال فترة قصيرة. وفي عام ١٩٦٦، استولى الجنرالات البعثيون العلويون على السلطة عبر انقلاب تم داخل الحزب، ووضعوا أسس حكم الأقلية القمعية. وتوجت هذه العملية عبر الانتقال إلى مرحلة جديدة في تشرين الثاني / نوفمبر ١٩٧٠، حيث تم تأسيس أحد أقوى الأنظمة الاستبدادية في المنطقة

أسس حافظ الأسد في سوريا، فهدماً تنكر فيها حق وجود أي حركة معارضة. ومع تعزيز سلطته من خلال دستور عام ١٩٧٣، اتبع الأسد استراتيجية صارمة للقضاء على أي محاولة أو تشكيل معارض للنظام، مستعيناً بأجهزة الأمن المكونة في غالبيتها من العلويين. فبدأ بقمع الجماعات اليسارية غير الموالية له، ثم استهدف الليبراليين، وأخيراً المحافظين والمتدينين، مرتكباً بذلك العديد من المجازر خلال العقد الأول من حكمه. وبشكل خاص، اعتباراً من النصف الثاني من سبعينيات القرن العشرين، اعتمد سياسة إبادة منهجية ضد أعضاء جماعة الإخوان المسلمين، مما أسفر عن مقتل عشرات الآلاف من الأبرياء بطريقة ضرب فيها الحقوق والقوانين عرض الحائط. وفي هذا السياق، يُعد مجزرة حماة عام ١٩٨٢ واحدة من أشد الأحداث أيلاماً، مُظهرة مدى قدرة نظام الأسد على القضاء على المعارضة. وحتى المعلومات التي تم التوصل إليها عن مصير موظفي الدولة الذين اعترضوا على المجزرة المرتكبة في حماة وحدها بعد سقوط إدارة بشار الأسد في ٨ كانون الأول/ديسمبر، توفّر إطاراً واضحاً يبيّن حجم الانتهاكات التي ارتكبتها النظام

لقد ورث الابن عقالية والده حافظ الأسد، المتمثلة في القضاء على أي عنصر يُعتبره تهديداً، وذلك من أجل الحفاظ على حكم الرجل الواحد، وقد تجلّى ذلك بوضوح في الأحداث التي أعقبت الانتفاضات التي بدأت عام ٢٠١١. إذ لم يتردد جيش النظام في قصف المناطق المعارضة بأثقل الأسلحة جواً وبراً، بما في ذلك الأسلحة الكيميائية، في ارتكاب مجازر عشوائية بحق الناس. وإلى جانب المجازر التي نُفذت بدعم من قبل إيران وحزب الله وروسيا، شهدت سوريا خلال الفترة الممتدة حتى سقوط النظام في ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤، العديد من انتهاكات لحقوق الإنسان والقوانين الدولية. ومن أبرز هذه الانتهاكات التي ارتكبت خلال تلك الفترة: التهجير القسري، والتجويع، ومصادرة الممتلكات، والاعتقالات التعسفية، والتعذيب، والتحرش، والاغتصاب. إن الأزمة السورية، بوصفها واحدة من أكبر استراتيجيات القمع والمجازر التي نفذت من قبل الدولة في العصر الحديث، تشكّل مثلاً على كيف يمكن لحاكم وفريقه أن يدوسوا على القيم الأخلاقية والإنسانية والقانونية من أجل الحفاظ على حكم نظام الرجل الواحد.

تُعد التطورات التي ظهرت ما بعد عام ٢٠١١، والتي تتجلى كانعكاس لتاريخ النظام الأسد ورموزه، من التطورات التي تستدعي دراسة مفصلة في إطار حقوق الإنسان والقانون الدولي، إلى جانب أنها تعتبر ذات أهمية بالغة لفهم نوع المعاناة التي تسبب بها النظام. وفي هذا الصدد، تسعى المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة (TİHEK) جاهدة لتحقيق مهمة حيوية تتمثل في إظهار انتهاكات الحقوق في سوريا وتوثيقها تاريخياً. وتسعى هذه الدراسة، إلى تصنيف وتوثيق انتهاكات حقوق الإنسان في سوريا والتي ارتكبتها إدارة بشار الأسد خلال الانتفاضات المبكرة والحرب الأهلية التي تلتها، فضلاً عن أن هذا التقرير هو انعكاس لموقف تركيا المبدئي تجاه القضية السورية. ومنذ اليوم الأول لاندلاع الأحداث، دأبت تركيا على النضال النشط والفعال على الساحة الدولية لوضع حد لهجمات النظام وممارساته اللاإنسانية، ومدافعة عن إرادة الشعب. وفتحت تركيا من جهة أبوابها وأوت أعداً كبيرة من النازحين والذين يواجهون خطر الموت من السوريين، وتبنت مهمة فعالة من جهة أخرى من أجل تطهير سوريا من التنظيمات الإرهابية وإرساء الاستقرار في البلاد.

ومع سقوط نظام الأسد وبدء المرحلة الانتقالية بقيادة أحمد الشرع، أصبح من الضروري عرض انتهاكات حقوق الإنسان التي ارتكبتها النظام السابق، وتقديم الأدلة الدامغة للمجتمع الدولي. وفي هذا الإطار، أعدت المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، هذا التقرير بهدف توثيق الانتهاكات التي ارتكبتها نظام الأسد، وللإطلاع عن كثب على هذه المرحلة التاريخية التي تمر بها سوريا، ودعم النضال الشريف للشعب السوري، وتخفيف معاناتهم

يُقدّم في القسم الأول من التقرير، الذي يتألف من أربعة أقسام رئيسية، الإطار العام حول تاريخ سوريا الحديث، كما يتم تناول الديناميكيات التي مهدت لصعود حزب البعث. وبعد ذلك، يُبين كيف تم تأسيس حكم حافظ الأسد، وما قام به الابن بشار الأسد، الذي سار على خطى والده، للحفاظ على النظام وحماية حكم الرجل الواحد. كما يُستعرض في هذا الجزء انعكاسات دوافع الحركات الاحتجاجية في العالم العربي على سوريا، وأسباب السياسات السيئة للنظام تجاه مطالب الديمقراطية بشكل عام

في القسم الثاني من التقرير، يتم تناول انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني في سوريا بشكل مفصل. ففي هذا الجزء، يُقدّم أمثلةً ورؤيةً قانونيةً للانتهاكات التي تستهدف المدنيين، بما في ذلك تدمير البنية التحتية، واستخدام الأسلحة المحظورة، والاختفاء القسري. كما يتناول القسم المعني بشكل شامل، الانتهاكات الأخرى التي استهدفت المدنيين، مثل التعذيب، والقتل خارج نطاق القضاء، والتجهيز، وعرقلة المساعدات الإنسانية.

في القسم الثالث من التقرير، تم تخصيصه لعرض المشاهد والشهادات بصورة مباشرة من أجل تقديم الانتهاكات التي وقعت في سوريا بصورة أوضح ومن مصادر لها الصلة. وخلال العمل الميداني، تم بيان أسماء الأشخاص المعنيين الذين تمت الإشارة إليهم في اللقاءات التي جرت مع الشخصيات السياسية. أما في المقابلات التي جرت مع الضحايا والشهود، فإنه تم تفضيل عدم ذكر أسماءهم بصورة مباشرة. وعلى الرغم من أخذ موافقة هؤلاء الأشخاص قبل المقابلات، فقد تقرر ذكر الأسماء بصورة مشفرة وذلك نظراً لمخاطر الأمانة التي يمكن أن يتعرضوا لها وكذلك الصدمات النفسية التي قد تنتج عن المواقف التي تعرضوا لها

في القسم الأخير من التقرير الذي يسلط الضوء على انتهاكات حقوق الإنسان في سوريا، تم التركيز على مساءلة نظام الأسد على المستويين الدولي والوطني. وفي هذا الإطار، تُناقش مساءلة النظام أمام المحكمة الجنائية الدولية وآلية مقاضاته بالتفصيل في القسم المعني. كما يتناول هذا القسم من التقرير، بشكل شامل قضايا المسؤولية بموجب الولاية القضائية العالمية في سياق المسؤولية الجنائية الوطنية، وممارسات العدالة الانتقالية، والإجراءات الجنائية أمام محاكم الدول الأخرى. وأخيراً، يُقدّم التقرير توصيات متنوعة للدول الأعضاء في الأمم المتحدة والحكومة السورية.

المنهجية والقيود

لقد تم بذل أقصى درجات الدقة والعناية طوال عملية الكتابة لضمان بناء التقرير على أساس قوي من الناحيتين الأكاديمية والقانونية، كما أتاحت الزيارات الميدانية الثلاث الفرصة للحصول على ميزة كبيرة للوصول إلى المصادر الأولية

في هذا السياق، أجريت الدراسة الميدانية الأولى في غازي عنتاب بتاريخ ٢٠-٢١ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥. وخلال الزيارة، تم عقد لقاءات مع مسؤولي جمعية القانون المدني (جمعية المعتقلين والمفقودين في سجن صيدنايا)، وتم الاستماع إلى شهادات الضحايا المقيمين في المدينة، بشأن الانتهاكات

وأجريت زيارات ميدانية تركزت على حلب وإدلب في الفترة ما بين ٥ و ٧ شباط / فبراير ٢٠٢٥. وفي هذا الإطار، قامت بعثتنا في ٥ شباط / فبراير ٢٠٢٥ بزيارة ثلاثة مخيمات غير نظامية ومخيمات نظاميين في أعزاز. وخلال هذه الزيارات، تمت المعاينة والمراقبة الميدانية وكذلك تم إجراء مقابلات مع الأشخاص المهجرين قسريًا.

وفي ٦ شباط / فبراير ٢٠٢٥، تم زيارة مقبرة جماعية في حلب يُقدّر عدد المدفونين فيها بحوالي ١٦ ألف شخص، بإشراف النائب العام لحلب، جمعة حسين أحمد. وخلال الزيارة، أجريت فحوصات ميدانية في المقبرة الجماعية وتم توثيقها بالصور

في ٧ شباط / فبراير ٢٠٢٥، قامت بعثتنا بزيارات إلى بلدات خان شيخون ومعرّة النعمان التابعة لإدلب، ومدينة حريتان التابعة لحلب. وخلال هذه الزيارات، تم توثيق الدمار الذي أحدثه النظام، فضلاً عن إجراء مقابلات مع الضحايا والمسؤولين

وخلال الزيارات، أجريت أيضًا لقاءات مع المسؤولين المحليين والنخب السياسية. وفي هذا السياق، تم عقد اجتماع مع أحمد زيدان، قائد شرطة أعزاز السابق في محافظة حلب، بتاريخ ٥ فبراير/شباط ٢٠٢٥. وخلال هذا اللقاء، تم تزويد السيد زيدان بمعلومات حول مؤسستنا والتقرير الجاري إعداده، واستُشير أحمد زيدان بشأن انتهاكات حقوق الإنسان التي يرتكبها نظام الأسد في المنطقة

وفي نفس اليوم، تم عقد لقاء في مدينة أعزاز التابعة لمحافظة حلب، مع رئيس المجلس المحلي في مدينة أعزاز، محمد حمدان يوسف. وخلال اللقاء، تم تزويده بمعلومات

حول مؤسستنا والتقرير الجاري إعداده. كما تم جمع معلومات حول انتهاكات حقوق الإنسان التي تسبب بها نظام الأسد في المنطقة وأنشطة المجلس المحلي.

في ٦ شباط / فبراير ٢٠٢٥، تم زيارة رئيس عدلية حلب، أحمد عبد الرحمن مجيري المحمد. وخلال الزيارة، تم الحصول على معلومات حول الأشخاص الذين تعرّضوا للتعذيب على يد نظام الأسد، وآخرين تعرضوا للاختفاء القسري، وآخرين صودرت ممتلكاتهم، كما تم تشاطر معلومات حول إجراء دراسات أكثر شمولاً في المستقبل بشأن التحقيق في انتهاكات حقوق الإنسان

في ٦ شباط / فبراير ٢٠٢٥، قامت بعثتنا بزيارة القنصل العام لحلب، هakan جنغيز، وتم خلالها الحصول على معلومات حول الوضع الراهن في مدينة حلب

أخيراً، تم تنظيم زيارة ميدانية مركزها دمشق في الفترة ما بين ٢١ و ٢٨ شباط / فبراير ٢٠٢٥. وخلال هذه الزيارة، تم الانتقال إلى العاصمة دمشق بالإضافة إلى محافظات ريف دمشق، حمص وحماة. وقد حضر الزيارة أعضاء من المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، بالإضافة إلى خبراء من المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة وأعضاء الفريق الأكاديمي المكلف بإعداد التقرير. وخلال العمل الميداني، وتم زيارة أكبر عدد ممكن من المناطق لإجراء عمليات الرصد الفعالة، مع التركيز بشكل خاص على زيارة سجن صيدنايا، الذي يُعدّ رمزاً لمواقع انتهاكات النظام. كما تم التوجه إلى المناطق التي تضم مقابر جماعية تم تحديدها وتوثيقها.

في هذا السياق، تم زيارة مدينة دوما في منطقة الغوطة الشرقية بسوريا بتاريخ ٢٤ شباط / فبراير ٢٠٢٥. وخلال الزيارة، أُجريت دراسات ميدانية في دوما التي تعرّضت لقصف مكثف، وحصار، وهجمات بالأسلحة الكيميائية. كما أُجريت مقابلات مع المسعفين الأوائل وضحايا الهجوم الكيميائي، وتم الحصول على معلومات من شهود العيان الذين شهدوا على استخدام الأسلحة الكيميائية. وقام الفريق أيضاً بتفقد الوفد أنفاقاً تحت الأرض استخدمها السكان المحليون أثناء الحصار. وفي ذات اليوم اي في ٢٤ شباط / فبراير ٢٠٢٥، تمت زيارة منطقتي جوبر وحيال أسل في ضواحي دمشق، حيث أُجريت تفقدات في المناطق التي هجرت من سكانها جراء الاشتباكات والقصف. وقد لوحظ حجم الدمار الكبير الذي خلفه لقصف الأحياء، وتم توثيقه بالصور

وفي ٢٥ شباط / فبراير ٢٠٢٥، تم زيارة سجن صيدنايا القريب من دمشق، حيث أُجريت مقابلات مع الضحايا الذين قضوا فترة طويلة فيه. وخلال الزيارة، تم فحص ظروف السجن بشكل مفصّل، ووصف الضحايا اساليب التعذيب اللاإنسانية التي استخدمها نظام الأسد. كما تم رصد الأدلة المتعلقة بانتهاكات حقوق الإنسان التي ارتكبتها النظام في الموقع. وفي نفس اليوم، كانت الوجهة الأخرى زيارة مخيم اليرموك للاجئين الفلسطينيين في دمشق، حيث تمت دراسة الظروف المعيشية في المخيم بشكل مفصّل، وإجراء مقابلات فردية مع الضحايا المهجّرين قسريًا

وفي ٢٦ شباط / فبراير ٢٠٢٥، تم زيارة سجن البالونة في حمص والقيام بتفقدات ميدانية فيه. وخلال الزيارة، تم دراسة ظروف السجن بشكل مفصّل، وأُجريت لقاءات مع المسؤولين للحصول على المعلومات المتعلقة بالسجن. وفي نفس اليوم اي في ٢٦ شباط / فبراير ٢٠٢٥، تم زيارة مركز مدينة حمص السورية، حيث قام الوفد بالاطلاع على أحوال الأهالي والمنطقة المتضررة من الاشتباكات والقصف، وكذلك على آلاف من المنازل المدمرة على يد نظام الأسد في المنطقة. كما تم توثيق حجم الدمار بالصور، وإجراء مقابلات مع ضحايا القصف

خلال الزيارات، تم لقاء مسؤولين رفيعي المستوى وبيروقراطيين تم تعيينهم من قبل الحكومة الجديدة في سوريا. وفي هذا الإطار، أُجريت بتاريخ ٢٣ شباط / فبراير ٢٠٢٥ لقاءات مع وزير الداخلية ووزير العدل في الحكومة السورية الجديدة، علي عبد الرحمن كده وشادي محمد الويسي، ورئيس منظمة الدفاع المدني السوري (الخوذ البيضاء) حينها (رائد صالح ونائبه حينها منير مصطفى). كما تم عقد لقاء مع القائم بأعمال السفارة التركية لدى دمشق، بورهان كور أوغلو. وخلال هذه اللقاءات، تم تزويدهم بمعلومات حول مؤسسات والعمل الجاري لإعداد التقرير. كما تم الحصول على معلومات حول انتهاكات حقوق الإنسان التي تسبب بها نظام الأسد في المنطقة، والجرائم التي ارتكبتها النظام، والأشخاص المهجّرين قسريًا، والمقابر الجماعية المكتشفة في سوريا، واستخدام الأسلحة الكيميائية، بالإضافة إلى المعلومات المتعلقة بالأعمال المنفذة في إطار إعادة إعمار سوريا.

زيارة TIHEK إلى القائم بأعمال السفارة التركية لدى دمشق، بورهان كور أوغلو.
الصورة: TIHEK، ٢٠٢٥.

زيارة TIHEK ، لوزير الداخلية علي كده. الصورة: TIHEK، ٢٠٢٥

زيارة TíHEK، لوزير العدل شادي الويسي. الصورة: TíHEK، ٢٠٢٥.

زيارة TíHEK لرئيس منظمة الدفاع المدني السوري (الخوذ البيضاء) حينها رائد صالح.
الصورة: TíHEK، ٢٠٢٥.

في ٢٤ شباط/فبراير ٢٠٢٥، تم زيارة محافظريف دمشق، عامر الشيخ. وخلال الزيارة، تم الحصول على معلومات عن أهالي المنطقة المتضررة من الاشتباكات والقصف. وفي هذا السياق، أشارت التقارير إلى أن الأحياء السكنية في المنطقة تعرضت للتدمير جراء قصف قوات النظام، فيما استولى جنود بشار الأسد على ما تبقى من المباني السليمة، وهجر الأهالي منها قسراً

وخلال شهر شباط/فبراير ٢٠٢٥، أجريت الدراسات الميدانية في سوريا في فترة لم يتم فيها استبدال الأمن فيها بشكل كامل. وبعد مرور شهرين فقط على الثورة التي اندلعت في كانون الاول / ديسمبر ٢٠٢٤، أجريت الزيارات في بيئة كانت محفوفة بالمخاطر. كما أن وجود عناصر مسلحة ناشطة في مناطق مختلفة من البلاد، خلال فترة إجراء الدراسات الميدانية زاد من المخاطر الأمنية. ونظراً لاستمرار وجود تنظيم «PYD/YPG» الإرهابي في محافظة حلب، أجريت الزيارات في بيئة محفوفة بالمخاطر. أما في محافظتي حمص وحماة، فقد تعذر الوصول إلى بعض المناطق بسبب وجود مسلحين مناصرين لنظام الأسد المخلوع، لم تتم زيارة تلك المناطق بسبب المخاطر الأمنية المحتملة. وفي الوقت نفسه، وبسبب تزايد المخاطر الأمنية مع حلول الظلام، كان لا بد من إتمام الزيارات في ساعات مبكرة. وبعد إتمام الدراسات الميدانية، اندلعت اشتباكات عنيفة في محافظتي اللاذقية وطرطوس وانتشرت بسرعة إلى مدن أخرى، مما أبرز هشاشة الوضع الأمني في سوريا في الفترة المبكرة التي أعقبت ٨ كانون الاول/ديسمبر.

وخلال الدراسات الميدانية، تم إجراء مقابلات مع الضحايا والمسؤولين الحكوميين بهدف جمع البيانات التي تسهم في إعداد هذا التقرير. إضافة إلى أنه تم دعم هذه المقابلات بالملاحظات المباشرة التي الحصول عليها. وأجريت تلك المقابلات مع الأشخاص المنتمين إلى مجموعتين رئيسيتين: المجموعة الأولى وتضم الضحايا الذين تعرضوا بشكل مباشر لانتهاكات حقوق الإنسان، والمجموعة الثانية، تضم المسؤولين والبيروقراطيين السوريين الناشطين على مستويات مختلفة في مجال حقوق الإنسان في سوريا

وسلطت المقابلات الضوء بشكل خاص على الانتهاكات الواسعة لحقوق الإنسان التي طالت المدنيين، واستخدام الأسلحة المحظورة، والاعتقالات، والتعذيب وسوء المعاملة، والاختفاء القسري. وقدمت المقابلات التي أجريت مع (٣٠) ضحية بيانات مهمة توضح حجم الدمار الذي تُلحقه هذه الانتهاكات بالفرد والمجتمع

.I

الخلفية التاريخية والسياسية لنظام الأسد في سوريا

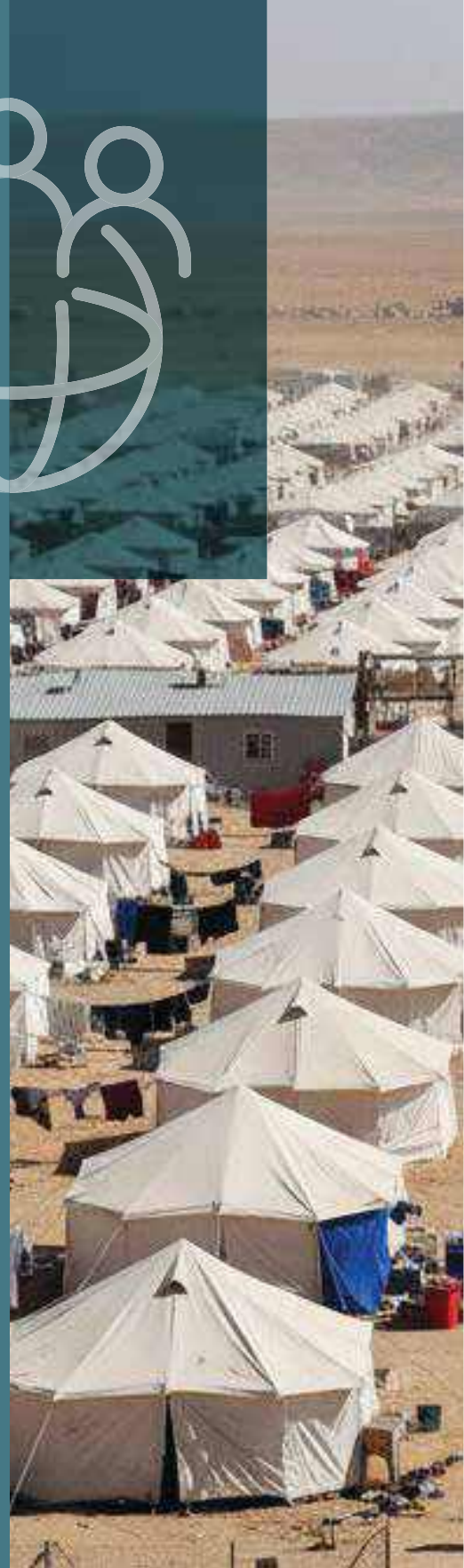
نظرة عامة على تاريخ سوريا

تأسيس حزب البعث ونشأته

تأسيس نظام الأسد والاستبداد في سوريا

الانتفاضات الشعبية في العالم العربي

الثورات في سوريا، ومجازر النظام، والحرب الأهلية، والهجرة

١. الخلفية التاريخية والسياسية لنظام الأسد في سوريا

لقد دفعت الأهمية الجيوسياسية للشرق الأوسط على مر التاريخ، العديد من القوى العالمية ان تصب اهتمامها على هذه المنطقة. وتقع سوريا في مركز هذه المنطقة، اذ تتميز بهيكلها السياسية المتغيرة تاريخياً، وتنوعها الاجتماعي الذي يحمل آثار حضارات مختلفة، وبنيتها القانونية المتطورة. وبدأت عملية تشكيل الدولة الحديثة مع انهيار الإمبراطورية العثمانية في أوائل القرن العشرين، واستمرت في إطار يهيمن عليه هيكل حكومي استبدادي حتى عام ٢٠١١. ومع ذلك، فإن إلقاء نظرة عامة على تاريخ سوريا يعد مفيداً لفهم الفترات اللاحقة

١.١. لمحة عامة عن تاريخ سوريا

تُعرف هذه المنطقة في المصادر الدينية باسم «بلاد الشام»، ويُعتقد وفقاً للمصادر الدينية أنها ستكون ساحة معركة الحرب الكبرى المعروفة باسم «الملحمة الكبرى في الشام»². وهذه الحرب، التي تصفها الحضارة الغربية باسم «هرمجدون»، تُعد وفق التفسيرات الدينية نذيراً لقيام الساعة. ومن الجدير بالذكر أن ساحة المعركة هذه، لن تقتصر على سوريا فحسب، بل ستشمل فلسطين ولبنان والأردن أيضاً. ومن الطبيعي أن يؤدي هذا الاعتقاد إلى أن تصبح المنطقة موضع اهتمام ديني وطائفي مختلف³.

فقدت سوريا بعد ان كانت مركزاً للخلافة بعد أن فتحها على يد الأمويين عام ٦٣٤، دورها المحوري لصالح بغداد بعد هزيمة الخلافة العباسية للأمويين عام ٧٥٠. وفي الفترة التي استمر فيها التنافس بين مدارس دمشق وبغداد، اندلعت الحروب الصليبية عام ١١٧٥ بقيادة صلاح الدين الأيوبي. وبعد غزو مغولي قصير، خضعت المنطقة لحكم السلاجقة. وبعد أن خضعت لحكم المماليك التركمان في مصر وتعرضت لغزوات تيمورلنك، أصبحت سوريا جزءاً من أراضي الدولة العثمانية عام ١٥١٦.

في عهد حكم الإمبراطورية العثمانية، قُسمت سوريا إلى ولايات مثل دمشق وحلب وحمص، وأُديرَت ضمن هيكلية تابعة للإدارة الإقليمية للإمبراطورية. وخلال تلك الفترة، تميزت الأراضي السورية بكونها مسرحاً لنسيج اجتماعي متعدد الثقافات جمع بين المجموعات العرقية والدينية مختلفة. وعاش السنّة العرب والشيعة والمسيحيون والدروز والأكراد وغيرهم في إطار نظام «الملل» العثماني التقليدي، مع الاحتفاظ بقدر من الاستقلال الإداري وفقاً لديناميكيته الداخلية

2 شان، عبد القادر، أطول مسرح في القرن: كل جوانب الثورة السورية ٢٠١١-٢٠١٦، الطبعة الأولى، منشورات يابي بوزوم، إسطنبول، ٢٠١٦، ص: 32.

3 شان، المرجع السابق، ص: 33.

وقد صُمم الحكم الذاتي الإداري المعلن على أساس التعددية الثقافية، بما يتماشى مع التنوع الديني والطائفي والعرقي، ولم يتدخل العثمانيون في معتقدات وهويات المجموعات السورية المختلفة. وبفضل أراضيها الخصبة وإنتاجها الزراعي، أصبحت سوريا ولاية مزدهرة تُمارس فيها التجارة بحرية وتنتج ثروتها الخاصة. وفي هذا الإطار، احتلت سوريا في العهد العثماني مكانة مهمة في التجارة الدولية عبر موانئها المطلّة على البحر الأبيض المتوسط، كما حافظت مدن مثل دمشق وحلب على حيويتها الثقافية والاقتصادية باعتبارها نقاط التقاء رئيسية على طرق التجارة

وحافظ السوريون على روابطهم التي تربطهم مع المراكز الحضرية الكبرى مثل دمشق والقاهرة وحلب وإسطنبول، كما تمكنوا أيضاً من تولي مناصب داخل الهرم الإداري للدولة العثمانية. وقد ساهم ذلك في إرساء علاقة أكثر تكاملاً بين سوريا والنظام الإداري والاجتماعي العثماني. وبحلول نهاية القرن التاسع عشر، وبالتزامن مع السياسات المركزية التي انتهجتها الدولة العثمانية، أصبحت الاتجاهات الرامية للتحديث والمركزية في البنية الاجتماعية في سوريا، أكثر وضوحاً.

لقطة من سوق الحميدية في العهد العثماني، دمشق، أوائل القرن العشرين.

تعزز نفوذ القومية العربية مع اعتناق العرب الذين تلقوا تعليمهم في فرنسا، الأيديولوجيات التحررية، شأنهم في ذلك شأن حركة «تركيا الفتاة». وقد وجدت النخبة العربية أنفسهم عالقين بين مفهوم «العثمانية» ومفهوم «الوطن العربي»، ومع مرور الوقت تبنت النخبة القومية العربية بقوة أكبر عقب الاستفزازات البريطانية والفرنسية في الحرب العالمية الأولى. وبمعنى آخر، أنهم واكبوا «روح العصر». ومن ناحية أخرى، بدأت «القومية العربية» التي روج لها المسيحيون السوريون عبر الدعوة إلى اللغة العربية، تدخل مرحلة جديدة بعد مراسلات الشريف الحسين أمير مكة مع السفير البريطاني في مصر مكماهون. وكان الشريف الحسين يرى في نفسه جديراً بالخلافة، وسعى إلى تنصيب ابنه عبد الله وفيصل ملكين على التوالي على الأردن وسوريا، غير أنه لم يُدرك حينها الألاعيب الممارسة من قبل البريطانيين والفرنسيين

مع انهيار الإمبراطوريات في أعقاب الحرب العالمية الأولى، دخلت سوريا مرحلة جديدة بدأت فيها تتكشف ملامح النظام السياسي الجديد. ووفقاً لاتفاقية سايكس-بيكو المبرمة عام ١٩١٦، قررت بريطانيا وفرنسا تقسيم الأراضي العربية التي انفصلت عن الدولة العثمانية إلى مناطق نفوذ خاصة بهما. وبموجب هذا الاتفاق، تم التنازل عن سوريا ولبنان لفرنسا، مما مهد الطريق لظهور القومية العربية.⁴ ومع تصاعد النزعة القومية اللغوية، اتجه المجتمع نحو تبني الأيديولوجيات القومية المستوردة من أوروبا، غير أن هذه القومية في ذلك الوقت لم تكن «قومية سورية» بل «قومية عربية».⁵ وفي الواقع، يُعد هذا أحد الفوارق الجوهرية بين الهوية السورية المعاصرة وتلك التي كانت سائدة في مطلع القرن العشرين

مع انسحاب الجيش العثماني من المنطقة عام ١٩١٨، تم إنشاء حكومة عربية مؤقتة في سوريا خصصها الشريف الحسين أمير مكة لابنه فيصل، غير أن مؤتمر سان ريمو عام ١٩٢٠، أقر من قبل عصبة الأمم إدارة الانتداب الفرنسي على البلاد. وقد قسم الفرنسيون، سوريا إلى ست وحدات مستقلة، موزعين هيكلها الإداري على أسس دينية وعرقية.⁶ وأدى هذا التقسيم المصطنع إلى تأخير عملية تطوير الهوية الوطنية السورية. وبموجب الاتفاق المبرم بين البريطانيين والفرنسيين، تم تسليم مصير سوريا إلى الفرنسيين.

4 فيليب شكري خوري، سوريا والانتداب الفرنسي: سياسات القومية العربية، ١٩٢٠-١٩٤٥، الطبعة الأولى، برينستون: مطبعة جامعة برينستون، ١٩٨٧.

5 سيل، باتريك، الصراع على سوريا: دراسة في السياسة العربية بعد الحرب، ١٩٤٥-١٩٥٨، باسكي، مطبعة جامعة بيل، نيو هافن، ١٩٨٧.

6 خوري، المرجع السابق.

كان الانتداب البريطاني على الأردن وفلسطين يهدف إلى نقل النفط العراقي والإيراني إلى البحر الأبيض المتوسط وإقامة اتصال مباشر مع الهند. وقد أدت هذه السياسة إلى ترسيخ الانفصال بين الأردن وسوريا، وأجبر الفرنسيون في سوريا على الانفصال عن لبنان لصالح الموارنة، مُبشّرين بذلك بعهد ثقافي وسياسي جديد لا يزال صدها يتردد حتى يومنا الحاضر. علاوة على ذلك، أدى الوعد الذي قطعه فيصل، لليهود من خلال «الترحيب الحار» بالمهاجرين اليهود مقابل تسجيل مملكته، إلى نشوء القضية الفلسطينية، التي لا تزال إرثاً حتى يومنا الحاضر. وعقب هذه التطورات، وكما هو الحال في الدول العربية الأخرى، بدأت الهوية والتركيبية السياسية تتشكل ضمن حدود الدولة القومية، من خلال خطاب وطني قائم على ما يُسمى بالقومية العربية.⁷ وقبل الحرب العالمية الثانية، وبينما زادت التعاطفات الألمانية رداً على الاستعمار الفرنسي، بدأت عملية الاستقلال مع ضعف الفرنسيين بعد الحرب

ان فكرة الاستقلال في سوريا الخاضعة للانتداب الفرنسي، حظيت بتأييد من قبل فئات المجتمع المختلفة على أسس أيديولوجية متباينة، مما أدى إلى نشوء حركة وطنية متعددة الأبعاد. وقد سُجّلت الثورة السورية الكبرى التي اندلعت بين عامي ١٩٢٥-١٩٢٧، كتمرد جماهيري ضد نظام الانتداب. وبعد قمع التمرد، قامت فرنسا بإجراء بعض الإصلاحات الإدارية، غير أنها لم تُقدّم استجابة جذية لمطالب الاستقلال.

عقب الحرب العالمية الثانية واضطرار فرنسا إلى الانسحاب من المنطقة، أصبحت سوريا في ١٧ نيسان/أبريل ١٩٤٦، دولة مستقلة. غير أنّ مرحلة ما بعد الاستقلال لم تشهد استقراراً سياسياً؛ إذ استمرّ الجيش في التدخل في الحياة السياسية، فدخلت البلاد منذ عام ١٩٤٩ في دوامة من الانقلابات العسكرية. وبعد تصاعد الصراع على السلطة في دمشق، والاستقطاب الناتج عن التنافس بين الاتحاد السوفييتي والولايات المتحدة الأمريكية، ازدادت وتيرة الانقلابات، وتحولت التتوّعات العرقية والطائفية من مصدر قوة إلى مصدر تنافسي. ومع ترك الهوية الوطنية السورية وراء ظهورهم، أصبحت الهويات الفرعية الطائفية والعرقية هي المهيمنة، وحاولت الهوية التي سيطرت على الجيش، السيطرة على الدولة عبر سلسلة من الانقلابات.⁸

كما هو الحال في سائر الدول العربية، ومع انتشار فكرة القومية العربية في خمسينيات القرن العشرين كتيار مناهض للاستعمار، أصبح حزب البعث في سوريا، العنصر الأقوى في الحياة السياسية.⁹ وبانقلاب عام ١٩٦٣ استولى الحزب على السلطة، فاعتمد سياسات اقتصادية اشتراكية، وأقام هيكلية دولة مركزية، وأنشأ جهازاً أمنياً قوياً

في هذه المرحلة تم قمع المعارضة السياسية، وأصبحت حالة الطوارئ أمراً دائماً، كما فرضت قيود شديدة على الحقوق الأساسية مثل حرية التعبير. وقد أعاد نظام البعث بناء علاقة الدولة بالمجتمع في إطار هرمي قسري بالكامل. واستناداً إلى الدروس المستفادة من المراحل السابقة، سعت حركة البعث، التي غرست القومية بروح اشتراكية، مستهدفاً بذلك إيصال الطبقات الدنيا من

7 جورج، آلان، سوريا: لا خبز ولا حرية، نيويورك: زيد بوكس، لندن، ٢٠٠٣.

8 فان دام، نيكولاس (٢٠١١)، الصراع على السلطة في سوريا: السياسة والمجتمع في ظل حكم الأسد وحزب البعث، لندن: أي. بي. توريس.

9 بيريت، توماس (٢٠١٣)، الدين والدولة في سوريا: علماء السنة من الانقلاب إلى الثورة، دراسات كامبريدج للشرق الأوسط، مطبعة جامعة كامبريدج، كامبريدج، <https://doi.org/10.1017/CBO9781139207720>.

المجتمع إلى السلطة، إلا أنها تعرضت لاستغلال النخبة العسكرية التي سعت إلى تقاسم الحكم عبر الانقلابات. ومع ما عُرف بـ«الحركة التصحيحية» التي قادها حافظ الأسد في عام ١٩٧٠، اتخذ النظام السياسي في سوريا طابعاً أكثر تسلطاً واستبداداً،¹⁰ إذ أنشأ الأسد نظاماً يتمحور حول أيديولوجيات حزب البعث، ووسّع من نطاق جهازه الأمني، وأنشأ شبكة مراقبة تخترق جميع جوانب المجتمع.

١.٢. تأسيس حزب البعث ونشأته

يُعدّ الفكر البعثي حركةً بارزةً نشأت في ظلّ صعود الحركات المناهضة للاستعمار وتعاظم الفكر القومي العربي، مخلفاً آثاراً عميقة على البنية و المشهد الاجتماعي والسياسي في الشرق الأوسط. أدى التجسيد السياسي القوي للمقاومة الفكرية التي شهدتها المجتمعات العربية في مواجهة الوضع الراهن الذي سيطر عليه البريطانيون والفرنسيون في منطقة ما بعد العثمانيين، إلى ظهور أيديولوجية البعث وانتشارها السريع بين شرائح المجتمع المثقفة. وتأسس حزب البعث في سوريا عام ١٩٤٣ على يد ميشيل عفلق وصالح الدين البيطار، وبدأت تكتسب زخماً مبكراً بين الشريحة الوطنية المثقفة في البلاد، بفضل جهود ومساهمات زكي الأرسوزي. وقد عكست التركيبة الداخلية للمؤسسين البنية الديموغرافية لسوريا نفسها؛ فـ«عفلق» ينحدر من أسرة مسيحية، و«البيطار» من عائلة سنية، و«الأرسوزي» من أصول نصيرية. أما القاسم المشترك بينهم فكان أنهم تلقوا تعليمهم الجامعي في فرنسا، ثم عادوا إلى وطنهم ليعملوا في مجال التعليم، ويطوّروا فكر البعث، وبنوا الإطار الأيديولوجي الذي ترك بصمته العميقة في التاريخ السياسي السوري.¹¹

في مرحلة تشكّل البعث كان الدافع الأساسي الذي حرّك ميشيل عفلق وصالح الدين البيطار، هو البحث عن هوية جديدة بدأت ملامحها تتشكل في أواخر العهد العثماني، واستمرت بالتبلور في ظل الانتداب الفرنسي. وإن الانسجام بين القومية العربية السياسية المنبثقة من مصر، والقومية التي ركزت على اللغة والثقافة في سوريا، ساهم في تقريب الشخصيات المؤسسة لحزب البعث من هدف توحيد العرب تحت هوية واحدة.¹² على الرغم من التنوع العرقي والديني والثقافي في المنطقة سعى عفلق والبيطار إلى بناء نظام يستند إلى هوية عربية مشتركة مستلهمين في ذلك كثيراً من الرموز والمفاهيم التقليدية التي تمنح الفكر البعثي بعداً أصيلاً ومتجذراً في الثقافة العربية. وفي هذا السياق، شكّل الخطاب الذي ألقاه عفلق في ٥ نيسان/أبريل ١٩٤٣ بعنوان «في ذكرى النبي العربي»، خطوة مهمة في استراتيجيتهما الهادفة إلى تحقيق قبول مجتمعي واسع

10 ويدين، ليزا، «الأيديولوجيا والفكاهة في الأوقات المظلمة: ملاحظات من سوريا»، التحقيق النقدي ٣٩، العدد: ٤، ٢٠١٣، (٨٤١ - ٧٣)، <https://doi.org/10.1086/671358>؛ دام، الصراع على السلطة في سوريا.

11 ديفلين، جون ف. (١٩٧٦)، حزب البعث: تاريخ من نشأته إلى عام ١٩٦٦، ستانفورد: مطبعة مؤسسة هوفر، ١٩٧٦، ص: ٧.

12 ميرجان، محمد حسين (٢٠٢٣)، «البعثية في العالم العربي: من الخيال السياسي والاجتماعي الرومانسي إلى الواقع الاستبدادي»، الفكر المعاصر في العالم الإسلامي: الفكر الإسلامي المعاصر في العالم العربي، (تحرير) لطفي سونار، مطبوعات رئاسة شؤون الأثر ك في الخارج والمجتمعات ذات الصلة، ٢٠٢٣، ص: ٦٦.

وتجنّب اندلاع أزمة الشرعية. وقد تضمن هذا الخطاب عبارات مفعمة بالمدح للنبي محمد ﷺ الأمر الذي مثّل مؤشراً بالغ الأهمية على المرجعية التي استند إليها حزب البعث في بحثه عن الهوية السياسية العربية في بداية مرحلة تأسيسه. وجاء في كلمة علق: «إنه كان يمثل جميع العرب واليوم جميع العرب يمثلونه» موضحاً بذلك أن النبي ﷺ هو رمز للعروبة ومؤكداً على ضرورة أن يفهمه المسيحيون العرب ويحبّوه حباً خالصاً ومطلقاً باعتباره جزءاً من هويتهم السياسية الجديدة.¹³

عند تشكّل أيديولوجية حزب البعث، كان التأكيد على الهوية العربية الواحدة، مصدر إلهام للمؤسسين كما كان باعثاً على الحماسة لدى الفئات المثالية في المجتمع السوري. فقد دعا علق والبيطار إلى توحيد المنطقة في إطار واحد متكافئ تحت مظلة واحدة، محتضنة هوية عربية مشتركة لا تقتصر على المناطق أو تُقيدها الاختلافات الثقافية أو الدينية.¹⁴ وفي السنوات اللاحقة كان الدافع الرئيسي وراء إشارة معظم القادة البارزين المدافعين عن الأفكار القومية في العالم العربي، إلى حلم الدولة العربية الواحدة، ينبع من تأثير المبادئ التأسيسية لحزب البعث

إن الفهم الذي تبناه علق لم يكن يهدف إلى تنظيم الحياة الاجتماعية والسياسية في سوريا فحسب، بل كان يحمل رسالة أوسع من ذلك تتمثل في إعادة تشكيل كامل المنطقة الجغرافية العربية. وفي هذا الإطار، كان علق يصف حزب البعث بأنه حركة تقدمية تسعى إلى بناء هوية يصوغها العرب بوعي قومي مشترك، وتهدف إلى تحرير المنطقة من الاستعمار عبر نضالٍ يفضي إلى إقامة نظام جديد.¹⁵ وانطلاقاً من هذه الأهداف الجوهرية، أعلن مؤسسو حزب البعث في ٢٤ تموز/ يوليو ١٩٤٣، بيانهم الرسمي الأول، بهدف تحقيق استجابة واسعة والتأثير على المشهد السياسي في سوريا بخطاب قوي. وقد ورد في ذلك البيان الذي تضمّن الرسائل الأولى للحركة، توضيح الإطار العام والفكر الأساسي لحزب البعث على النحو الآتي:

«نحن نمثل الروح العربية في مواجهة الشيوعية المادية.

نحن نمثل التاريخ العربي الحي في مواجهة الرجعية الميتة والتقدم المصطنع.

نحن نمثل الأمة العربية جمعاء في مواجهة القومية الحرفية التي تتناقض مع الأفعال ولا تتجاوز حدود الكلام.

نحن نمثل رسالة العروبة في مواجهة صنعة السياسة»

نحن نمثل الجيل العربي الجديد.»¹⁶

عند النظر إلى المناخ الاجتماعي السائد في أوائل أربعينيات القرن العشرين، وهي المرحلة التي ظهر فيه حزب البعث كحركة سياسية، لم يكن من السهل أن تجد المبادئ التي طُرحت آنذاك قبولاً

13 علق، ميشيل، في سبيل البعث: الكتابات السياسية الكاملة، بغداد: المكتبة الوطنية، ١٩٨٧، المجلد ١، ص: ١٤١ - ٤٤.
14 حوراني، ألبرت، الفكر العربي المعاصر، الترجمة: لطيف بوياجي وحسين يلماز، مطبوعات الإنسان، إسطنبول، ٢٠١٤، ص: ٣٨٧.
15 علق، المرجع السابق، ص: ٤٤.
16 القيادة القومية، نضال حزب البعث العربي الاشتراكي ١٩٤٣-١٩٧٥: دراسة تاريخية تحليلية موجزة (دمشق: حزب البعث العربي الاشتراكي القيادة القومية)، ١٩٧٨، ص: ١٥.

واسعاً وسريعاً من قبل الجماهير. فنتيجةً للأجواء التي خلّفتها الحرب العالمية الثانية وما رافقها من تغييرات سريعة في الديناميكيات السياسية الإقليمية والدولية إلى جانب ظهور تيارات سياسية بديلة استمدّت قوتها من الفكر الإسلامي أو المحافظ أو الليبرالي، لم يتمكّن حزب البعث رغم طموحاته الكبيرة من حصد دعمٍ واسع في بداياته. ومع انعقاد مؤتمره الأول في نيسان/أبريل عام ١٩٤٧، تحوّل حزب البعث رسمياً إلى حزب ليتبوأ مكانه في الحياة السياسية السورية ويكمل انتقاله من حركة اجتماعية إلى تنظيمٍ سياسي متكامل.¹⁷ وعلى الرغم من الجاذبية التي خلقتها الدعوة إلى القومية العربية وتوحيد العرب تحت هوية واحدة، فإن افتقار علق إلى الكاريزما اللازمة لتوحيد المجتمع كان من أبرز الأسباب التي أدت إلى انخفاض نسبة الأصوات التي حصل عليها الحزب نسبياً في انتخاباته الأولى.¹⁸ ورغم أن الحزب افتقر إلى الدعم اللازم لإقامة حضور جدي على الساحة السياسية في سنواته الأولى، إلا أن زيادة عدد السكان الحضريين المتعلمين وانتشار الأفكار القومية بين هذه الشريحة، فضلاً عن ضم شرائح مختلفة من المجتمع إلى كوادر البعث، أدى إلى تسريع مسيرة وصول حزب البعث إلى السلطة في سوريا بشكل كبير.

إن الانقلابات التي شهدتها سوريا عام ١٩٤٩، لم تمنع فقط البلاد من الدخول في مسار سياسي مستقر بعد الاستقلال، بل فتحت أيضاً الباب أمام الجيش ليعزّز نفوذه ويتدخل في المجالين السياسي والاجتماعي.¹⁹ وفي المراحل اللاحقة، أدّى عجز الحكومات المتعاقبة عن تحقيق الرفاه المنشود للشعب، وعدم قدرتها على إرساء نموذج حكم طويل الأمد، إلى زيادة الالتفاف الشعبي حول خطاب حزب البعث بشكل ملحوظ. وقد ساهمت السياسة التي انتهجها الرئيس المصري جمال عبد الناصر وما أحدثته من صدى واسع في المنطقة، في تقريب العلاقة بين قادة حزب البعث وعبد الناصر. فالدعم الذي قدّمه البعثيون لعبد الناصر، الذي تبّنى مواقف جريئة في معاداة إسرائيل والدعوة إلى توحيد العرب تحت راية واحدة، تُوجّ عام ١٩٥٨ باتحاد مصر وسوريا في إطار الجمهورية العربية المتحدة.²⁰ وعلى الرغم من أن هذه الخطوة كانت أول محاولة جذرية لتحقيق الوحدة العربية، أثارت أمالاً كبيرة ورفعت من سقف التوقعات، إلا أن موقف النخب السياسية في كلّ من مصر وسوريا حالت دون استمرار هذا الاتحاد طويلاً. وفي أيلول/سبتمبر ١٩٦١ وقع انقلاب عسكري في سوريا أنهى الوحدة، وأعلن الانفصال عن الجمهورية العربية المتحدة. وبعد هذا التطوّر الذي زاد من تأثير حزب البعث في الحياة السياسية ونجح في تنظيم صفوفها داخل الجيش، حشد قيادة حزب البعث أعضاءها لملء الفراغ السياسي القائم في البلاد، لبدأ عهد جديد في السياسة السورية مع الاعلان عن انقلاب نفّذه الضباط البعثيون في ٨ آذار/مارس ١٩٦٣.

ولم يقتصر الانقلاب على توسع نفوذ حزب البعث في سوريا فحسب، بل إن الزيادة الملحوظة في عدد البعثيين من الطائفتين العلويين والدروز داخل الجيش، على وجه الخصوص، بثّرت

17 ديفلين، المرجع السابق، ص: ١٥.

18 رابينوفيتش، إيتامار، سوريا في ظل البعث ١٩٦٣-١٩٦٦: التكافل بين الجيش والحزب، مطبعة جامعات إسرائيل، القدس، ١٩٧٢، ص: ٨.

19 ميرجان، Agee، ص ٧٢-٧٣.

20 كابيسزوسكي، ديانا، ماكليين، لورين م، ريد، بنيامين ل، البحث الميداني في العلوم السياسية: الممارسات والمبادئ، (مطبعة جامعة كامبريدج، ٢٠١٥)، ص: ٣٤٩.

بتحول جديد في إدارة البلاد. فقد كان من بين أعضاء اللجنة العسكرية التي نفذت انقلاب الثامن من آذار/مارس، أربعة عشر ضابطاً، خمسة منهم من أصول علوية، وهو ما مثّل أبرز مؤشر على الانقسام داخل حزب البعث.²¹ وكان تصاعد نفوذ العسكريين داخل الحزب وسيطرتهم على المناصب الحساسة، مؤشراً على ابتعاد النظام الجديد عن المبادئ التأسيسية لحزب البعث القائمة على التعددية، واتجاهه نحو نظام استبدادي مغلق.²² علاوة على ذلك، أن تراجع مكانة علق والبيطار داخل الحزب، وتجاهل أفكارهما رغم كونهما المنظرين المؤسسين للحزب، عكس انحرافاً فكرياً واضحاً في مسار حزب البعث. وعلى خلاف النهج الذي تبنّاه علق والبيطار القائم على الحفاظ على القيم الثقافية الأصيلة والطابع المحافظ للمجتمع، بدأت ملامح نزعة علمانية واضحة تتغلغل في أوساط الحزب.²³

بلغت حملة تطهير الكوادر النصيرية لقادة حزب البعث السابقين وتأسيس محور جديد، ذروتها بانقلاب داخلي عام ١٩٦٦، حين نُقلت الإدارة من الجناح المدني إلى العسكريين. وفي المرحلة الجديدة التي قادها صلاح جديد ومحمد عمران وحافظ الأسد، كان واضحاً أن الحياة السياسية في سوريا ستشهد تحولاً كبيراً على المستويين المؤسسي والأيدولوجي. فقد شرعت هذه النخبة البعثية الجديدة في تنفيذ خطة لإعادة هيكلة الدولة، واتخذت في الوقت نفسه إجراءات وقائية لإقصاء أي تهديد محتمل قد يصدر عن التيارات المعارضة داخل الحزب. ومع أن الفريق العلوي تمكن من إحراز تفوق على المجموعات المؤيدة لعلق والبيطار داخل حزب البعث، فإن ذلك لم يعن نهاية الصراع على السلطة لا داخل الحزب ولا على مستوى البلاد. وقد عمّق الخلاف الذي نشأ بعد الهزيمة التي مُني بها أمام إسرائيل عام ١٩٦٧، إلى حد كبير الصراع بين «جديد» و «الأسد» والذي استمر طوال حوالي ثلاثة أعوام.²⁴ وعلى الرغم من محاولات «جديد» المتكررة لإحباط تحركات حافظ الأسد، إلا أن تعزيز موقف أنصار الأسد داخل الحزب والضرر الذي لحق بالكاريزما السياسية لـ «جديد»، مهّد الطريق أمام الأسد للاستيلاء على السلطة في نوفمبر/تشرين الثاني ١٩٧٠ ومحاولته إقامة نظام جديد.²⁵

21 فان دام، نيكولاوس (٢٠٠٠)، الصراع على السلطة في سوريا، (ترجمة سميح إيديز-أصلي فالاي تشالكيفيك)، منشورات إيتيشيم، إسطنبول، ٢٠٠٠، ص: ٦٥.

22 ديفلين، المرجع السابق، ٢٨١.

23 ميرجان، المرجع السابق، ص: ٧٥.

24 رابينوفيتش، المرجع السابق، ص: ٢١٦.

25 ميرجان، محمد حسين، سوريا: النظام والسياسة الخارجية، مطبوعات آجيلم، إسطنبول، ٢٠١٢، ص: ٦٤.

١. ٣. تأسيس نظام الأسد والاستبداد في سوريا

بعد الاستقلال، لم تتمكن سوريا من إقامة حكومة مستقرة بسبب الانقلابات والتغييرات الحكومية التي أعقبت ذلك. وفي بلد تحول فيه حالة عدم الاستقرار إلى استقرار، شكّل استيلاء حافظ الأسد على السلطة بعد ان قضى على جميع منافسيه، نقطة تحول مهمة في التاريخ السوري. وبعد الفوضى التي عمّت خمسينيات القرن الماضي، والصراعات الداخلية داخل حزب البعث خلال ستينيات القرن الماضي، أقدم الأسد منذ اللحظة التي تولّى فيها الحكم، على تنفيذ خطوات جذرية تهدف إلى بناء نظام قوي وطويل الأمد. وفي هذا السياق، اتخذ الأسد جملة من الإجراءات لتجنّب مواجهة الأزمة الشرعية، فبدأ بادلاء فتوى تؤكد أن الطائفة العلوية تُعدّ فرعاً من فروع الإسلام، ثم عمد إلى قمع المعارضة داخل الحزب وتقليص المخاطر المحتملة مما مهد الطريق لتأسيس نظام حكم الرجل الواحد. كما نجح الأسد في استقطاب النخبة الاقتصادية الى صفوفه، من خلال إقامة علاقات وثيقة مع البرجوازية السنية، فضلاً عن انه حرص على تعيين مسؤولين علويين في المناصب الحساسة داخل الأجهزة الأمنية لضمان عدم تعرّض النظام لأي تهديد وجودي.²⁶

تحول نظام الأسد إلى نظام استبدادي بمعنى الكلمة مع دخول الدستور الجديد حيّز التنفيذ عام ١٩٧٣. ورغم محاولة إضفاء طابع من الشرعية على النظام عبر الإيحاء بأنه يقوم على مبادئ حزب البعث الأساسية، فإن الواقع العملي كان مختلفاً تماماً. فالاستراتيجية التي اتبعتها الأسد لتفادي أي انحراف في الأيديولوجية، تمثلت في إظهار أن الدستور مبني على مبادئ حزب البعث. وكان ميشيل عفلق قد حدّد هذه المبادئ بثلاثة شعارات هي: الوحدة، والحرية، والاشتراكية.²⁷ وقد أدرجت هذه المبادئ في ديباجة الدستور لإعطاء الانطباع بأن النظام الجديد يتحرك ضمن إطار الاستمرارية الأيديولوجية. ومن خلال النصين القائلين إن «دين رئيس الدولة هو الإسلام» وإن «الشريعة الإسلامية هي المصدر الرئيسي للتشريع»،²⁸ بنى الأسد نظام الحكم الفردي في إطار استراتيجية تبدو متوافقة مع الرموز الدينية للمجتمع السوري

26 المرجع السابق، ص ٦٩ - ٧١.

27 عفلق، المرجع السابق، ٦٠ - ٦١.

28 دستور الجمهورية العربية السورية الصادر بتاريخ ١٣/٠٣/١٩٧٣ (الدستور السوري لعام ١٩٧٣)، المادة الثالثة.

طبّق حافظ الأسد تدريجيًا نموذج إداري مركزي قوي في السنوات الأولى من حكمه، مستخدمًا فريقًا أساسيًا يضم معارفه القدامى وأصدقاءه المقربين وأقاربه.²⁹ وقد وصل الأسد الإشارة إلى استمراريته في تطبيق أيديولوجية حزب البعث، مستخدمًا الهوية المؤسسية للحزب كأداة تسهّل ترسيخ النظام الاستبدادي. وإن النص الوارد في المادة رقم الثامنة من الدستور والذي ينص على أن «حزب البعث العربي الاشتراكي هو الحزب القائد في الدولة والمجتمع»، كشف بوضوح عن مخطط نظام الأسد حول شكل النظام. وهكذا تحوّل فكر حزب البعث الشامل الذي أسّسه عفلق والبيطار، إلى نظام ديكتاتوري لا يفسح المجال أمام أي حركة سياسية أخرى، مع قومية مُغطاة بأيديولوجية حزب البعث، وكذلك تركيز مُبهم على العدالة الاجتماعية.³⁰

أحكم نظام البعث قبضته على المشاركة السياسية والمجتمع المدني، بل كاد أن يُدمّرهما. وبدلاً من إرساء الشرعية الاجتماعية، منظومة شمولية قائمة على الخوف، تتجسّد في دولة أمنية بوليسية تعتمد على أجهزة الاستخبارات. وادى انتشار المخبّرين، ونشاط الأجهزة السرية، إلى ترسيخ انعدام الثقة المتبادل في العلاقات الاجتماعية، ودفعهم إلى تجنّب النقاشات ذات الطابع السياسي، مما جعل إعادة تشكّل هياكل المجتمع المدني أمراً شبه مستحيل.³¹ وقد أنشأ حزب البعث شبكة «المنظمات الشعبية» التي تولّت السيطرة رسمياً على جميع الوظائف الاجتماعية في البلاد، وشملت تقريباً كل فئات المجتمع المدني من الفلاحين، والنساء حتى الشباب والرياضيين. ولم تكن المهمة الأساسية لهذه المنظمات، تمثيل مصالح أعضائها، بل الحفاظ على قسم «الولاء الأبدي لقائدنا» وخدمة أيديولوجية الحزب وأهدافه. وقد ازداد عدد المنتسبين إلى الحزب والمنظمات الشعبية بشكل كبير خلال حكم حزب البعث، حتى أصبح بحلول عام ١٩٨٤، واحد من كل أحد عشر بالغاً عضواً في الحزب. ومع مرور الوقت تحولت هذه المنظومة إلى شبكة محسوبة تُستخدم في توزيع المنح الدراسية والموافقة على القروض وسائر الخدمات الحكومية. وأصبح العامل الحاسم في اتخاذ القرارات، ليس الالتزام الأيديولوجي بل الولاء الشخصي وتصرفات المسؤولين التعسفية. حتى ان النقابات التي كانت تُعدّ منظماتٍ مستقلة نسبياً تحولت مع مرور الوقت إلى جمعيات نقابية تابعة للدولة، وبدلاً من تمثيل مصالح أعضائها من القاعدة إلى القمة، تولت مهمة فرض مصالح الدولة من القمة إلى القاعدة.³²

29 زيسر، إيال (٢٠٠٧)، قيادة سوريا: بشار الأسد والسنوات الأولى في السلطة، أي. بي. توريس، لندن، ٢٠٠٧، ص: ٩ - ٨.

30 ميرجان، المرجع السابق، ص: ٧٧.

31 Hans Günter Lohmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyan", Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (der.), Ortadoğu'da Sivil ١٩٩٧, İletişim Yayıncılık, İstanbul, (çev.) Erol Özbek, Toplumsal Sorunları, Köse, a.g.e, ١٠١, ٩٥: ص: ٩٥.

32 Lohmeyer, a.g.e, ٩٩, ٩٨, ٩٧, ٩٦, ٩٥.

عندما وصل حزب البعث إلى السلطة، كان هدفه إنشاء دولة تقوم على نظام الحزب الواحد، وإقصاء القوى السياسية الأخرى عن المشهد السياسي.³³ غير أنه وعلى وجه الخصوص في عهد حافظ الأسد، تم تأسيس الجبهة الوطنية التقدمية عام ١٩٧٢ وذلك من أجل إدخال هيكلية التعددية الحزبية إلى النظام السياسي. وضمت «الجبهة الوطنية التقدمية»، ستة أحزاب سياسية تحت قيادة البعث. وعلى الرغم من أن هذه الأحزاب الشرعية المتشكلة ضمن الجبهة الوطنية التقدمية شكلت ائتلافًا مع حزب البعث، إلا أنها ظلت غير فعّالة بالقدر الكافي. وقد ساهم وجود هذه الأحزاب في إضفاء مظهرًا ديمقراطيًا على البنية الاستبدادية للنظام.³⁴ وعلى الرغم من وجود مجلس الشعب (البرلمان) الذي يُنتخب كل خمس سنوات من قبل الشعب، إلا إن هيمنة حزب البعث بالأغلبية المطلقة لم يكن بالإمكان تغييرها. والأهم من ذلك أن البرلمان افتقر إلى أي سلطة تشريعية فعلية، بل اقتصر دوره على المشورة الشكلية، وعليه فقد بقيت هذه المؤسسات معطلة وبلا وظيفة حقيقية.³⁵

حتى حزب البعث نفسه فقد مع مرور الوقت أهميته، إذ تركزت بؤرة النظام السياسي بالكامل حول شخص واحد وهو «الأسد». حتى مؤتمرات الحزب تحولت إلى لقاءات وحدة وتضامن، خالية من الانتقادات، حيث تم التكريس على «السياسات الحكيمة» التي ينتهجها الأسد دون أي نقاش.³⁶

وعلى خلاف الأنظمة الاستبدادية الأخرى في منطقة الشرق الأوسط، بُنيت البنية المؤسسية للنظام الجديد في سوريا على أساس الولاء المطلق، حيث سعى حافظ الأسد من خلال شبكة استخباراتية قوية إلى فرض سيطرة كاملة على الشعب. وأعطى الأسد الأولوية لبقاء نظامه، فنفذ بلا هوادة سياسة قمع وحشي ومجازر للقضاء على أي تهديد محتمل في الساحة السياسية أو الاجتماعية. واتبعت إستراتيجية منهجية للقضاء على جماعة الإخوان المسلمين التي كانت تمثل المعارضة الأكثر تنظيمًا في مواجهة نظام الحكم الفردي للأسد. وفي هذه المرحلة، التي اتسمت بانتهاك صارخ للقانون ولحقوق الإنسان، استخدم النظام كل أشكال العنف دون أي تقييد.³⁷

ودخلت سياسة القمع ضد أعضاء جماعة الإخوان المسلمين مرحلة جديدة، لا سيما في صيف عام ١٩٨٠. وفي السابع من تموز/يوليو من ذلك العام، أقرّ في مجلس الشعب القانون رقم (٤٩)، ممهدًا الطريق أمام ارتكاب مجزرة ضد أعضاء جماعة الإخوان المسلمين. وقد نصّ القانون الذي سنّه الأسد للحفاظ على نظام حكمه الفردي، معتبرًا الإخوان تهديدًا وجوديًا، على ما يلي: «كل من ينتمي إلى تنظيم الإخوان المسلمين يُعدّ مجرمًا ويُعاقب بالإعدام.» وهكذا فتح الأسد الباب أمام مرحلة من شأنها حرمان أعضاء الإخوان المسلمين في سوريا من حقهم في الحياة. وفي إطار إستراتيجيته المنهجية للإبادة، لم يعتمد الأسد على الأجهزة الأمنية وحدها، بل أشرك أيضًا أعضاء حزب البعث في تنفيذ المجازر، فتم تسليحهم مع أنصار النظام ليمارسوا سياسة القمع والعنف المنظمة ضد الإخوان المسلمين.³⁸

33 Hinnebusch, a.g.e, ص: ١٨٠.

34 Ataman, a.g.e, ص ١٣; Lobmeyer, a.g.e, ص: ٩٥.

35 Lobmeyer, a.g.e, ص ١٠٤; Ataman, a.g.e, ص: ٩٥, ١٣.

36 Lobmeyer, a.g.e, ص: ٩٥.

37 Ömer Faruk Abdullah, Suriye Dosyası, (çev.) Hasan Basri, Akabe Yayınları, İstanbul, ١٩٨٥, ص: ٩٣- ١٠٣.

38 Patrick Seale, Asad: The Struggle for the Middle East, University of California Press, Berkeley, ١٩٩٥, ص: ٣٢٧.

وفي الوقت الذي استمر فيه العنف ضد جماعة الإخوان المسلمين، أطلق الأسد في المقابل حملة تشويه تهدف إلى النيل من سمعة الجماعة في المجتمع. فقد صوّر الإخوان على أنهم أداة للإمبريالية وعملاء للقوى الخارجية، واعتبرهم تهديداً للأمن القومي السوري، ساعياً بذلك إلى الحفاظ على سلطته وهيئته أمام الشعب.³⁹ ولم يتردد الأسد في القيام بأعمال تتعارض مع القانون وتنتهك حقوق الإنسان من أجل إبقاء نظامه قائماً، فارتكب عام ١٩٨٢ في مدينة حماة مجزرة مروّعة، وقُتل فيها عشرات الآلاف من المواطنين الأبرياء بدافع طموحاته السياسية وهوسه بالحفاظ على الحكم

تصاعدت حملة القمع الدامية التي شنها حافظ الأسد ضد جماعة الإخوان المسلمين في عموم البلاد، وتحوّلت في مدينة حماة في ٢ شباط/فبراير ١٩٨٢، إلى انتفاضة ضد النظام. وفي المقابل ومن أجل قمع التمرد، حاصرت ألوية الدفاع والقوات الخاصة بقيادة رفعت الأسد، شقيق حافظ الأسد، المدينة وقصفتها قصفاً عنيفاً. وخلال العملية التي استمرت واحداً وعشرين يوماً، تعرّضت المدينة لهجوم مشترك من قبل القوات البرية والجوية، مما أدى إلى سقوط الآلاف من الأشخاص، ووقوع دمار واسع النطاق. وأشارت التقديرات إلى أن حصيلة ضحايا المجزرة تراوحت بين ٩.٠٠٠ – ٣٠.٠٠٠، وكان من بين القتلى أطفال ونساء وشيوخ.⁴⁰

وأثناء الهجمات، تعرّض المدنيون لقصف عشوائي، وحُرموا من تلقي الرعاية الطبية، وتُرك الجرحى ليموتوا دون إسعاف. وظلت الجثث تحت الأنقاض لأيام عدة دون أن يتمكن أحد من انتشالهم ودفنهم، إلا أنه وردت انباء عن دفن بعض تلك الجثث في المقابر الجماعية، حتى أنه وقعت حالات دُفن فيها الأشخاص وهم مازالوا على قيد الحياة. وفي الوقت ذاته، تعرضت المساجد والكنائس في المدينة لأضرار جسيمة، إذ دُمّر العديد من دور العبادة تدميرًا كاملاً

بعد أحداث حماة، لم يترك حافظ الأسد أي مجالاً لظهور معارضة منظمّة في سوريا، وعبر انتهاجه سياسة التخويف، أصبح الشخصية المهيمنة المطلقة على المجتمع. وبصفته المحور الأساسي للنظام السياسي، لم يكتفِ الأسد بالتحكّم في السلطة التنفيذية، بل أخضع أيضاً السلطينتين التشريعية والقضائية لسيطرته المباشرة، وأقام آلية رقابة شاملة على جميع السوريين عبر الجيش وأجهزة المخابرات (المخابرات السورية). ولم يتسامح الأسد مطلقاً مع أي بوادر معارضة سواء ان كان من داخل حزبه أو خارجه، ضد نظام الحكم الفردي الذي أسسه. إذ نفى حافظ الأسد شقيقه رفعت، الذي قاد وحدات الجيش خلال مجزرة حماة عام ١٩٨٢، إلى الخارج عام ١٩٨٤ لأعتباره منافساً محتملاً له.⁴¹ وقد عزز الأسد نظامه، الذي اكتسب شرعيته، من خلال أيديولوجية حزب البعث، وكذلك البيروقراطية الأمنية النصيرية، وظلّ متمسكاً بهذا البناء الصارم حتى وفاته في حزيران/يونيو عام ٢٠٠٠.

39 ميرجان Ag.c., ص: ٧٤.

40 ٢٠١٣، İHH İnsani Yardım Vakfı, Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü, Ahmet Emin Dağ, ص ١١٢-١١٥.

41 Van Dam, المرجع السابق، ١٧٣.

صور من مجازر حماة عام ١٩٨٢.⁴²

https://tr.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%82%D8%A7%D9%82_Hama_Katliam%C3%B9 42

وخلف حافظ الأسد، نجله بشار الأسد في أوائل العقد الأول من القرن الحادي والعشرين. وأثارت التحولات الجذرية في المشهد السياسي العالمي، أمالاً بانفتاح سياسي واقتصادي من خلال الرسائل التي بعث بها في بداية حكمه. وقد عُرفت هذه المرحلة في الغرب باسم «ربيع دمشق»، إذ رأت فيها الأوساط الدولية مؤشراً على إمكانية أن يتخذ الزعيم الجديد خطوات نحو الديمقراطية في سوريا.⁴³ وكان من الأسباب التي غذت آمال التطبيع والديمقراطية في سوريا، أن بشار الأسد لم يكن ذا خلفية عسكرية، وأن دخوله المعترك السياسي جاء بعد استدعائه إلى البلاد إثر وفاة شقيقه بادل في حادث سير عام ١٩٩٤، حيث كان يتلقى تعليمه في المجال الطبي في بريطانيا. غير أن بشار الأسد، رغم إظهاره نية لإجراء بعض الإصلاحات بمساعدة مجموعة من الشباب البعثيين الذين تلقوا تعليمهم في الخارج مثله، إلا أنه لم يتمكن من وضع أي استراتيجية تنفيذية للإصلاح، لأن الكادر الرئيسي لوالده ظلت في مواقعها وتشغل ذات المناصب، ولأن كبار الجنرالات في النظام لم يكونوا متحمسين لأي تغيير حقيقي.⁴⁴

اتبع بشار الأسد، الذي واصل النظام الذي أسس في عهد والده تحت ضغط الجناح المتشدد في حزب البعث، في السياسة الخارجية نهجاً أكثر انفتاحاً من والده، لكنه داخل البلاد حافظ على النهج القمعي ذاته الذي لا يترك مجالاً لأي معارضة. ففي سوريا، حيث يُستشعر فيه حضور النظام باستمرار من خلال الاستخبارات، استمرت في ممارساتها غير القانونية تماماً كما كانت في عهد الأب الأسد. وفي هذا النظام الذي تُعتبر فيه تقارير عناصر المخابرات حقائق نهائية لا تقبل النقاش، ترسخ مبدأ تقديم أمن النظام ومصالحه على أمن الشعب السوري ومصالحه. وهكذا، عندما اندلعت الانتفاضات الشعبية في مطلع عام ٢٠١١ في تونس ثم امتدت إلى باقي المنطقة، كانت استجابة نظام الأسد للتظاهرات السلمية بأسلوب قمعي وغير متكافئ دليلاً واضحاً على أن بقاء النظام هو الأولوية المطلقة دون سواها

١.٤. الانتفاضات الشعبية في العالم العربي

كانت الانتفاضات العربية، هي موجة من الحركات الاجتماعية التي بدأت في تونس عام ٢٠١٠ وسرعان ما امتدت إلى العديد من بلدان الشرق الأوسط وشمال إفريقيا. وقد تشكّلت هذه الحركات على أساس مطالب بالديمقراطية وحقوق الإنسان والإصلاح السياسي، فانتهت في بعض الدول بتغييرات في الأنظمة الحاكمة، بينما أدت في دول أخرى إلى حروب أهلية طويلة الأمد. وتعدّ سوريا من أكثر البلدان التي شهدت نتائج قاسية ومدمرة خلال هذه المرحلة. إذ لم تقتصر أزمتها على العوامل الداخلية فحسب، بل تحولت إلى صراع متعدد الأبعاد شاركت فيه القوى الإقليمية والدولية.

43 جورج آلان (٢٠٠٣)، سوريا: لا خبز ولا حرية، نيويورك: زيد بوكس، لندن، ٢٠٠٣، ص: ٣١.

44 زيسر، إيال (٢٠٠٥)، «بشار الأسد: داخل أو خارج النظام العالمي الجديد؟»، واشنطن كوارترلي، ٢٨، العدد: ٣، الصحابه. ١١٧، <https://doi.org/10.1162/0163660054026506>

وتتناول هذه الفقرة من التقرير نشأة الربيع العربي، وانتشاره في المنطقة عبر شبكات التواصل الاجتماعي، وتأثيره في سوريا، ومسار تحول الأزمة، وتداعياتها على المستويين الإقليمي والعالمي.

وبدأت الحركة عندما أقدم البائع المتجول التونسي محمد البوعزيزي في كانون الأول/ديسمبر عام ٢٠١٠، على حرق نفسه لتتحول سريعاً إلى مظاهرات جماهيرية تطالب بالإصلاح السياسي والعدالة الاجتماعية وإنهاء الحكم الاستبدادي في البلاد.⁴⁵ ويمكن تحليل تحول هذا الحدث الفردي إلى حركة جماهيرية واسعة غيرت من مصير المنطقة بأكملها، ضمن إطار عوامل متعددة الجوانب. وللهواة الأولى، قد يوحي إحراق شاب تونسي نفسه، بعملية أدت إلى تغييرات في القيادة في الدول العربية. غير أن الواقع أعمق من ذلك بكثير، إذ تستند ظاهرة الربيع العربي إلى جذور سياسية واجتماعية واقتصادية مزمنة.⁴⁶ وكانت المجتمعات في معظم دول الربيع العربي، تتعرض ولفترة طويلة للقمع من قبل الأنظمة الاستبدادية التي تحكمها، وبالتالي فإنه ادبالي استمرار الأزمات السياسية قائمة فيها. فقد ألغى قادة مثل حسني مبارك في مصر، وزين العابدين بن علي في تونس، ومعمر القذافي في ليبيا، الممارسات الديمقراطية بالكامل عبر تعليق الانتخابات، واستخدام العنف من قبل القوات الأمنية، وتقييد نشاط المجتمعات المدنية.⁴⁷ واعتمدت هذه الأنظمة على مؤسسات استبدادية لقمع المعارضة، في حين اثرت فئة محدودة عبر شبكات فاسدة، على حساب أغلبية واسعة من الشعب التي أصبحت ضحية للأزمات الاقتصادية والاجتماعية المذكورة.⁴⁸ ويمكن القول إن غياب التعددية السياسية تجلى بشكل مختلف في كل بلد، فجرى تبريره في مصر عبر قوانين حالة الطوارئ المستمرة، وفي سوريا عبر حظر التجول والتضييق الأمني، وفي تونس عبر هيمنة الحزب الواحد في ظل الاتحاد الدستوري الديمقراطي.⁴⁹ وبعبارة أخرى، أنه على الرغم من أن كل بلد يتمتع بديناميكية تاريخية وسياسية خاصة بها، إلا أن جميع دول الربيع العربي عانت من السياسات الاستبدادية المماثلة.

ثانياً، تُعدّ الظروف الاقتصادية الهيكلية بلا شك أحد أهم أسباب الانتفاضات العربية. واضطرت البلدان التي اندلعت فيها هذه الاحتجاجات، والتي بدأت في تونس وانتشرت بسرعة إلى باقي الدول، إلى تحمل ظروف اقتصادية صعبة لسنوات عديدة.⁵⁰ ففي هذه الدول ارتفعت معدلات البطالة على مرّ السنين، بينما انخفضت معدلات نمو الناتج المحلي الإجمالي للفرد الواحد،⁵¹ مما أدى إلى تفاقم البطالة وتحولها إلى ظاهرة مزمنة. وتشير إحصاءات عام ٢٠١١ إلى أن معدل

45 هوارده، فيليب ن.، مزمل م. ح.، الموجة الرابعة للديمقراطية؟ الوسائط الرقمية والربيع العربي، مطبعة جامعة أكسفورد، ٢٠١٣.

46 عجم أوغلو، دارون وجيمس أ. روينسون، لماذا تفشل الأمم: أصول القوة والازدهار والفقر، العملة التاجية، ٢٠١٣.

47 براونلي، جيه، مسعود، طارق إي، رينولدز، أ. الربيع العربي: مسارات القمع والإصلاح، مطبعة جامعة أكسفورد، ٢٠١٥.

48 فولبي، فريدريك، "تفسير (وإعادة تفسير) التغيير السياسي في الشرق الأوسط خلال الربيع العربي: مسارات التحول الديمقراطي والاستبداد في المغرب العربي"، التحول الديمقراطي، المجلد ٢٠، العدد ٦، ٢٠١٣، ص: ٩٦٩ - ٩٩٠.

49 لوست، إيلين، «لماذا الآن؟ التحولات الجزئية والانتفاضات العربية»، مجلة الديمقراطية المقارنة، المجلد: ٩، العدد: ٣، ٢٠١١، ص: ٣ - ٨.

50 أجيكالين، شواي ن.، بولوجيك، جمال أ.، فهم الربيع العربي من خلال نظرية الفوضى - الانتفاضة أم الثورة، بانيرجي، س.، إرتشتين، ش.، تكين، أ. (المحررون) نظرية الفوضى في السياسة (فهم أنظمة كومبليكس)، سيرينغر، دورديخت، ٢٠١٤.

51 مالك، عادل، عوض الله، بسم. «اقتصاديات الربيع العربي»، التنمية العالمية، المجلد: ٤٥، ٢٠١٣، ص: ٢٩٦ - ٣١٣.

البطالة بين الشباب في تونس، بلغ نحو ٣٠%، في حين ارتفعت البطالة بين الفئة العمرية ١٥-٢٩ عامًا في مصر، إلى نحو ٢٥%.⁵² وإلى جانب ذلك زادت أزمة الغذاء التي ضربت البلدان العربية من سوء الأوضاع الاقتصادية، إذ واجهت العديد من الدول، وعلى رأسها تونس، نقصًا في تأمين السلع الغذائية الأساسية والمواد التموينية، مما زاد من الاستياء الشعبي.⁵³ كما ساهمت عوامل غير متوقعة مثل التغير المناخي والجفاف في سوريا، في تعميق هذه الأزمة

وأخيرًا، فانه من العوامل الجوهرية التي أدت إلى اندلاع الانتفاضات، هو ظهور الانقسامات الاجتماعية العميقة نتيجةً للسببين الرئيسيين المذكورين أعلاه. هذا، ويرى العديد من الباحثين، أثناء بحثهم في أسباب عدم حدوث هذه الثورات في سنواتٍ سابقة، أن الظواهر الاجتماعية كانت عاملاً حاسماً في تفسير التوقيت. ومن أبرز هذه الظواهر، شعور الشباب بالإحباط.⁵⁴ ففي الكثير من بلدان العالم العربي، وخصوصاً بين الفئة الشبابية، تزايد الشعور بالإحباط، إزاء الحكومات الفاسدة التي عجزت عن تلبية الاحتياجات الأساسية، وضمان الاستقرار الاقتصادي. وعلاوة على ذلك، أدى ارتفاع تكاليف المعيشة، إلى جانب نقص الوصول إلى الخدمات الأساسية كالرعاية الصحية والتعليم، إلى تأجيج حدة السخط الاجتماعي. كما أن العيش تحت رحمة الأنظمة الاستبدادية التي قمعت المعارضة وقيدت المشاركة الشعبية، عمقت من حدة هذا الإحباط بسبب غياب الحريات السياسية.⁵⁵ وهكذا أصبح إحراق محمد البوعزيزي نفسه في تونس، رمزاً لهذا الاضطراب الاجتماعي الواسع النطاق، وتحولت الحادثة إلى شرارةٍ أطلقت موجةً من الاحتجاجات المطالبة بالمزيد من العدالة الاجتماعية والمساواة والإصلاح السياسي، انتشرت في جميع أنحاء المنطقة عبر شبكات التواصل الاجتماعي.

إلى جانب أسباب وعواقب الاحتجاجات والثورات الشعبية المنظمة في العالم العربي، كانت سرعة وتأثير الاحتجاجات التي بدأت في تونس، ثم انتشرت إلى دول أخرى في المنطقة، من أكثر الجوانب إثارة للجدل. وتشير بعض الدراسات إلى ظهور ما يشبه «تأثير الفراشة» عند دراسة سرعة انتشار الاحتجاجات وعمليات وصولها إلى الجماهير.⁵⁶ وفي هذا السياق، لعبت وسائل الإعلام التقليدية، ومن ثم منصات التواصل الاجتماعي الدور الأبرز دون شك. ففي البداية انتشرت حادثة إحراق البوعزيزي نفسه، التي كانت الشرارة الأولى في تونس، عبر قنوات إعلامية تقليدية مثل قناة الجزيرة، مما دفع الشباب إلى التوجه نحو استخدام وسائل التواصل الاجتماعي.⁵⁷ وبعد

52 أوغونابا، أوفيم مورييس (٢٠١٣)، «الربيع العربي في تونس ومصر وليبيا: تحليل مقارن للأسباب والمحددات»، البندال: المجلة التركية للعلاقات الدولية، المجلد: ١٢، العدد: ٣، ٢٠١٣، ص: ٤-١٦.

53 ماركو لاجي، كارلا ز. برتراند ويانير باريام، «أزمات الغذاء وعدم الاستقرار السياسي في شمال إفريقيا والشرق الأوسط»، طبعة مسبقة من أرشيف أرشيف: ١١٠٨٢٤٥٥، ٢٠١١.

54 هاشمي، نادر، «الربيع العربي، والسياسة الخارجية الأمريكية، ومسألة الديمقراطية في الشرق الأوسط»، مجلة دنف الدولية للقانون والسياسة، المجلد: ٤١، العدد: ١، ٢٠١٢.

55 دهيلون، ن.، يوسف، ت.، (محرر) جيل في الانتظار: الوعد غير المحقق للشباب في الشرق الأوسط، رومان وليتل فيلد، ٢٠١١.

56 أجيكالين، وبولوجيك، المرجع السابق، ص: ٢.

57 أيدن، أونور، أسطورة ثورة وسائل التواصل الاجتماعي والانتفاضات العربية، في أوزكان، م. وميركان، ح.م. (المحرران) إعادة التفكير في الانتفاضات العربية: العملية والجهات الفاعلة، الطبعة الأولى. مطبوعات كُرّة، ٢٠٢٠.

هذه الحادثة مباشرة، شهدت تونس في مطلع عام ٢٠١١، زيادة بنسبة ٥٠% في عدد مستخدمي الفيسبوك.⁵⁸ وإلى جانب تونس، تجدر الإشارة إلى أن التأثير الأبرز لوسائل التواصل الاجتماعي على اتساع نطاق الاحتجاجات وانتشارها، كان جلياً خلال مظاهرات ميدان التحرير في مصر، إذ كان هاشتاج #مصر و#٢٥ يناير (وسم الثورة المصرية) من أكثر الهاشتاجات انتشاراً في جميع أنحاء العالم. إضافة إلى إرسال أكثر من ١.٤ مليون تغريدة تتحدث عن مصر في الفترة ما بين ٢٦ و٣١ يناير/كانون الثاني ٢٠١١.⁵⁹ ويمكن كذلك رؤية أرقام مماثلة في اليمن وليبيا والبحرين وسوريا

وفي ضوء هذه البيانات يجب التأكيد على حقيقتين أساسيتين فيما يتعلق بتأثير وسائل التواصل الاجتماعي في الربيع العربي. فللمرة الأولى خلال هذه الموجة من الأحداث، ظهر شكل جديد من الاتصال الجماهيري يجمع بين وسائل الإعلام التقليدية والمنصات الرقمية.⁶⁰ ومن ناحية أخرى، برزت انتقادات حول هذا التأثير، إذ تشير البيانات إلى أن نسبة كبيرة من المشاركات نُشرت من عناوين IP مسجلة خارج المنطقة، مما ساهم في نشر المعلومات المضللة، وأدى إلى تصاعد التوترات الطائفية داخل وسائل التواصل الاجتماعي بدرجة غير متوقعة.⁶¹

نتيجةً لذلك، تباينت التبعات الإقليمية والعالمية للثورات العربية، وتداعياتها سواء على المدى القصير أو المتوسط أو الطويل في كل دولة شهدت الاحتجاجات. ففي بعض هذه الدول حدثت تحولات سياسية، بينما تحولت العملية في دولٍ أخرى إلى صراعاتٍ طويلة الأمد. ولا شك أن سوريا تُعد من بين الدول التي شهدت أطول فترة من الصراعات بين بلدان الربيع العربي. وفي القسم التالي سيتم تناول الأزمة السورية من حيث أطرافها وتداعياتها وانعكاساتها المختلفة

58 كينستانتين آل، مارن شورش، أسماء بن حاج القيلاني، وفولكر وولف، «فيسبوك ووسائل الإعلام في تونس»، الإعلام في العمل. مجلة متعددة التخصصات حول الإعلام التعاوني. المجلد: ١، ٢٠١٨، ص: ١٣٥-١٦٨.

59 تشوليهوان كريس بانغ، جايونغ لي، وراجاف راغاف راو، «الحركة الاحتجاجية المصرية في فضاء تويتر: دراسة لمساري المشاعر المزدوجة في التواصل»، المجلة الدولية لإدارة المعلومات، المجلد ٥٨، عام ٢٠٢١، رقم المقالة: ١٠٢٣٢٨.

60 كاستيلز، مانويل، شبكات الغضب والأمل: الحركات الاجتماعية في عصر الإنترنت، جون وايلي وأولاده، ٢٠١٥.

61 لينش، مارك، الانتفاضة العربية: الثورات غير المكتملة في الشرق الأوسط الجديد، هاشيت المملكة المتحدة. ٢٠١٣.

١. ٥. الانتفاضات، مجازر النظام، والحرب الأهلية، والهجرة في سوريا

على الرغم من وجود أوجه شبه كبيرة بين الشعب السوري الذي عاش تحت حكم نظام البعث القمعي منذ عهد حافظ الأسد، وبين شعوب دول الربيع العربي الأخرى، فإن الانتفاضات في سوريا وُصفت في البداية بأنها أحداث غير متوقعة، بسبب القمع الدموي لانتفاضة حماة عام ١٩٨٢.⁶² أما العنصر المفاجئ الآخر في الحالة السورية فتمثل في أن الاحتجاجات التي بدأت في تونس وأدت إلى تغييراتٍ في الأنظمة في دول مثل مصر وليبيا واليمن، تحولت في سوريا إلى حربٍ أهلية طويلة الأمد. فقد بدأت الاحتجاجات السلمية في درعا عام ٢٠١١، لكنها سرعان ما تحولت إلى مواجهاتٍ مسلحة عقب التدخل العنيف لنظام بشار الأسد. وأصبحت السياسات القمعية للنظام، والعنف الذي مارسه القوات الأمنية ضد المتظاهرين، وعدم استجابته لمطالب الإصلاح السياسي، جميعها تحولت إلى عوامل أساسية دفعت البلاد نحو الحرب الأهلية.⁶³ ويمكن القول إن السبب الأهم لاختلاف تأثير الربيع العربي في سوريا عن غيرها من الدول هو الهشاشة الطائفية والإثنية العميقة التي كانت موجودة أصلاً داخل البلاد.⁶⁴

تعدّ سوريا من أكثر المجتمعات في المنطقة تنوعاً من الناحية الدينية والعرقية. فمنذ انقلاب عام ١٩٧٠، حكمت عائلة الأسد والنخبة العلوية، التي لا تشكل سوى نحو ١١% من السكان، البلاد من خلال نظامٍ قمعي، في حين يشكل السنة حوالي ٧٥% من السكان، إلى جانب أقلياتٍ مسيحية ودرزية.⁶⁵ ومن الناحية العرقية، كانت سوريا منذ قرون موطناً للأكراد والتركمان والأرمن والعرب والشركس.⁶⁶ لذلك، ساهم هذا التنوع الديني والعربي في إشعال الصراع داخل البلاد بوتيرة غير متوقعة وغير مسبقة. وإلى جانب ذلك، فإن موجة الجفاف الشديد الذي ضرب البلاد بين عامي ٢٠٠٦ و٢٠١٠، والذي يُعدّ الأسوأ في تاريخها الحديث، أدّى إلى وقوع مئات الآلاف من الأسر الزراعية في براثن الفقر، ودفع سكان الريف إلى النزوح الجماعي نحو أحياء الصفيح في المدن، مما زاد من حدة التوترات وساهم في تفاقم الانتفاضات في سوريا

وكانت أولى الاحتجاجات الكبرى اندلعت في منطقة درعا الريفية الفقيرة الواقعة جنوب سوريا، في مارس/آذار ٢٠١١. فقد أشعل اعتقال مجموعة من الأطفال وتعذيبهم بسبب كتابتهم شعاراتٍ مناهضة للنظام، شرارة الغضب الشعبي، مما دفع الأهالي إلى الخروج إلى الشوارع. وخلال التدخل الأول لقوات الأمن قُتل أربعة عشر مدنيّاً.⁶⁷ وقد أدى الرد العنيف للأجهزة الأمنية، من خلال تنفيذ اعتقالاتٍ جماعية وإطلاق النار أحياناً على المتظاهرين، إلى انتشار الاحتجاجات السلمية

62 فيدل، كاترين نينا، مذبح حماة - الأسباب، مؤيدو التمرد، العواقب، ٢٠٠٦

63 Lisa Anderson, "Demystifying the Arab Spring", *Foreign Affairs*, Cilt: ٩٠, Sayı: ٣, ٢٠١١, ص ٢-٧.

64 Bassam Haddad, "Syria, the Arab Uprisings", *Middle East Policy*, Cilt: ١٩, Sayı: ٤, ٢٠١٢, ص ١٢٥-١٣٢.

65 Ignacio Alvarez-Ossorio, "The Sectarian Dynamics of the Syrian Conflict", *The Review of Faith & International Affairs*, Cilt: ١٧, Sayı: ٢, ٢٠١٩, ص ٥٨-.

66 Kevin Mazur, "State Networks and Intra-Ethnic Group Variation in the ٢٠١١ Syrian Uprising", *Comparative Political Studies*, Cilt: ٥٢, Sayı: ٧, ٢٠١٩, ص ٩٩٥-١٠٢٧.

67 ٢٨/syria-security-forces-fire-protesters/0٣/ https://www.hrw.org/news/٢٠١١

في غضون أسابيع قليلة إلى مختلف مدن البلاد. وفي أعقاب تلك الأحداث، خرجت في ١٨ آذار/مارس تظاهرات مناهضة للنظام عقب صلاة الجمعة في المناطق الوسطى من سوريا، وأسفرت عن مقتل ما لا يقل عن سبعة وثلاثين متظاهراً.⁶⁸

أما في نيسان/أبريل عام ٢٠١١، فرض نظام الأسد حصاراً عسكرياً على مدينة درعا ذات الغالبية السنية وبدأ عملية عسكرية ضدها. وقد أدى تطويق المدينة والقمع الدموي للاحتجاجات الشعبية فيها، إلى تصعيد الوضع بصورة تدريجية، مما مهد الطريق لتحويلها في نهاية المطاف إلى حرب أهلية.⁶⁹ وكانت الأساليب التي استخدمها بشار الأسد لقمع المظاهرات، السبب المباشر في اندلاع الربيع العربي داخل سوريا.⁷⁰

في أيار/مايو عام ٢٠١١، ومع اشتداد حدة المواجهات في سوريا، اقتحمت الدبابات محافظتي درعا وحمص وبدأ بقمع المتظاهرين. وصرحت المفوضة السامية لحقوق الإنسان في الأمم المتحدة نافى بيلاي، أن العمليات التي نُفذت باستخدام الدبابات والمدفعية والأسلحة الثقيلة، ولا سيما في مدينة حماة، أسفرت عن مقتل ما لا يقل عن ١٢٠ شخصاً.⁷¹ ولم يقتصر إطلاق النار على استهداف المتظاهرين العزل الذين لم يُشكلوا أي تهديد لقوات الأمن فحسب، بل شمل أيضاً العاملين في مجال الرعاية الصحية الذين كانوا يحاولون اسعاف الجرحى ومساعدة المدنيين الذين أُجبروا على مغادرة منازلهم لتلبية احتياجاتهم الأساسية أثناء حصار المدينة.⁷² وخلال هذه الفترة، قُتل عدد كبير من المدنيين في الهجمات التي استهدفت المظاهرات ومراكز التشييع على حد سواء؛ فمثلاً في ١٩ نيسان/أبريل قُتل ما لا يقل عن ١٣ شخصاً في ساحة برج الساعة الجديدة في حمص، وفي ١٩ تموز/يوليو قُتل ١٦ شخصاً خلال جنازة قرب مسجد خالد بن الوليد.⁷³

وخلال هذه الفترة أيضاً، ارتكبت عدة ألوية تابعة للجيش السوري والخاضعة لسيطرة بشار الأسد، إلى جانب ميليشيات الشبيحة، وأجهزة الاستخبارات، انتهاكات خطيرة لحقوق الإنسان ضد الاحتجاجات المناهضة للحكومة.⁷⁴ فقد نفذت قوات النظام عمليات إعدام ميدانية، ومارست العنف بصورة منهجية ومتزايدة، واعتقلت أعداداً كبيرة من المواطنين. كما استُخدمت العمليات العسكرية وحصار المدن كوسائل للعقاب الجماعي ضد المدنيين، كما تم تقييد الوصول إلى المستشفيات بشكل كبير أو منعه تماماً.⁷⁵

68 ٢٠١١/٠٣/syria-security-forces-kill-dozens-protesters/0٣/ <https://www.hrw.org/news/2011/03/syria-security-forces-kill-dozens-protesters/03/>

69 كولداش، أموت، كوبرولو، نور، «الانتفاضة العربية؟ الديناميكيات الداخلية والإقليمية والدولية للحركات الاجتماعية في العالم العربي»، مجلة الشرق الأوسط الأكاديمية، المجلد: ٦، العدد: ١، ٢٠١١، ص: ٣٤.

70 كويلو، مراد، «بنية حزب الاتحاد الديمقراطي/وحدات حماية الشعب في سوريا وعملية غصن الزيتون»، مجلة أسام (مركز المدافعين عن العدالة للدراسات الاستراتيجية) الدولية المحكمة، العدد: ١١، ٢٠١٨، ص: ٧٠-٨٦.

71 OHCHR) مفوضية الأمم المتحدة لحقوق الإنسان، تقرير بتاريخ ٢٠١١/٨/٢، وتقول بيلاي: «إن العالم يراقب المذبحة في سوريا على الرغم من محاولات قطع الوصول إليها».

72 هيومن رايتس ووتش، «الجرائم ضد الإنسانية التي ارتكبتها قوات الأمن السورية»، ص: ٢-١.

73 <https://www.hrw.org/report/2011/11/11/we-live-war/crackdown-protesters-governorate-homs-syria>

74 «بشار الأسد: مجرم ضد الإنسانية - تقرير عن انتهاكات حقوق الإنسان المرتكبة في سوريا»، تقرير الاتحاد الدولي لحقوق الإنسان، ص: ٧-.

www.fidh.org/IMG/pdf/reportSyria2807eng.pdf

75 «بشار الأسد: مجرم ضد الإنسانية» تقرير الاتحاد الدولي لحقوق الإنسان، ص: ٥
www.fidh.org/IMG/pdf/reportSyria2807eng.pdf

إن حقيقة أن الاحتجاجات كانت في الغالب تنظم من قبل المجموعات السنية، وأن القوات الأمنية التي نفذت القمع الدموي باسم نظام الأسد كانت في الغالب من العلويين، دفعت بهذه المرحلة للانجرار إلى حد الحرب الأهلية في غضون تسعة أشهر تقريباً.

تولّى «الجيش السوري الحر»، وهو جماعة ثورية متمردة أنشئ من جنود منشقين عن الجيش السوري، في تموز/يوليو عام ٢٠١١ قيادة المعارضة المسلحة التي تقاتل في البلاد.⁷⁶ وخلال عامي ٢٠١٢ و ٢٠١٣ اشتدت حدّة المعارك، ولا سيما في مدينة حلب، فيما فشلت جميع محاولات وقف إطلاق النار والمبادرات السلمية التي قادتها جامعة الدول العربية وعدد من الأطراف الدولية الأخرى. وقد شهد عامي ٢٠١٣ و ٢٠١٥ مرحلتين حاسمتين في مسار الصراع السوري. ففي نيسان/أبريل ٢٠١٣ أعلن زعيم تنظيم القاعدة في العراق أبو بكر البغدادي دمج قواته مع جبهة النصرة تحت اسم «تنظيم الدولة الإسلامية في العراق والشام (داعش)»، وبدأ داعش بالتنافس على الهيمنة في شرق سوريا، بدءاً من وادي الفرات وتمرّكزاً في مدينة الرقة، وامتداداً على طول الحدود العراقية السورية. وأدى ذلك إلى تصاعد حدة هجمات داعش وتغيير مسار الحرب الأهلية، وغير من مجراها بشكل جذري.⁷⁷ ومع التقدم السريع لداعش في المنطقة، وممارسته العنف بوحشية، لاسيما ضد بعض المجموعات العرقية والدينية المختلفة، بات تدخل المجتمع الدولي والجهات الفاعلة العالمية في الحرب الأهلية السورية أكثر وضوحاً خلال عام واحد. وفي الواقع، في صيف عام ٢٠١٥، نشرت روسيا قوات ومعدات عسكرية إلى قاعدة حميميم الجوية قرب اللاذقية، وبدأت في أيلول/سبتمبر من العام ذاته بشنّ غارات جوية على مواقع المعارضة.⁷⁸ وعلى الرغم من أن المسؤولين الروس زعموا في البداية أن الغارات الجوية استهدفت تنظيم داعش، إلا إن معظم الهجمات كانت موجهة ضد فصائل المعارضة المناهضة للأسد وضد المدنيين، وهو ما قلب موازين الحرب لصالح النظام.⁷⁹ وبفضل هذه الغارات والدعم العسكري الروسي الاستراتيجي، تمكّن نظام الأسد من استعادة السيطرة على مناطق حيوية مثل حلب وإدلب.

إلى جانب ذلك، أدت الهجمات التي شنها كلٌّ من قوات نظام الأسد، وتنظيم داعش و YPG (وحدات حماية الشعب)، على مناطق مثل الرقة، ودير الزور، وتدمر، إلى انتهاكات جسيمة في حقوق الإنسان، ودمار واسع النطاق. ففي تلك الفترة ارتكب تنظيم داعش الارهابي، مجازر مروعة ضد السكان المدنيين في المناطق التي سيطر عليها، في حين واصل نظام الأسد قصف المدنيين بالغارات الجوية. وبسبب وقوع السكان بين فكي كماشة الطرفين، وجد المدنيون أنفسهم محاصرين

76 أوباعي، إليزابيث، تقرير أمن الشرق الأوسط ٩: الجيش السوري الحر، واشنطن العاصمة: معهد دراسة الحرب، واشنطن، ٢٠١٣.

77 شامية، لونا، سزيفيس، زولتان، «ظهور الدولة الإسلامية في العراق وسوريا (داعش)»، AARMS – البحوث الأكاديمية والتطبيقية في العلوم العسكرية والإدارية العامة، المجلد: ١٤، العدد: ٤، ٢٠١٥، ص ٣٦٣-٣٧٨.

78 حكيم أوغلو، كبرى تشاغلار، «سياسة روسيا في سوريا في سياق الأزمة السورية»، مجلة جامعة أتاتورك للعلوم الاقتصادية والإدارية، المجلد: ٣٥، العدد: ٤، ٢٠٢١، ص ١٤٠٥-١٤٢٢.

79 فيليبس، كريستوفر، معركة سوريا، مطبعة جامعة ييل، نيو هافن، ٢٠١٦، ص ٧٨-٨٥.

تمامًا.⁸⁰ وفي دير الزور، لم يتمكن نحو ٤٠٠ ألف مدني تحت حصار تنظيم داعش، من الحصول على الغذاء والدواء والاحتياجات الأساسية لفترة طويلة بسبب القصف الجوي الذي يشنه نظام الأسد؛ فضلاً عن أن النظام تعمد في منع وصول المساعدات الإنسانية.⁸¹

وفي غضون ذلك، دعمت الولايات المتحدة الأمريكية والتحالف الغربي، جماعات إرهابية مثل PYD (حزب الاتحاد الديمقراطي)، و YPG (وحدات حماية الشعب)، وقسد (قوات سوريا الديمقراطية) في شرق سوريا، بحجة محاربة الإرهاب، مما أدى فعلياً إلى تقسيم البلاد على أرض الواقع.⁸² وعلى الصعيد الإقليمي، كانت تركيا، التي تمتد حدودها مع سوريا بطول ٩٠٠ كيلومتر، الدولة المحورية في مواجهة الأزمة الإنسانية الناجمة عن الصراع، كما كانت في طليعة الدول التي حاربت جميع التنظيمات الإرهابية، وعلى رأسها تنظيم داعش.⁸³ إضافة إلى ذلك، تسببت قوات التحالف الدولي بقيادة الولايات المتحدة في خسائر بشرية كبيرة خلال عملياتها الجوية المكثفة ضد داعش في شرق سوريا. وخلال عملية الرقة التي انتهت في تشرين الأول/أكتوبر ٢٠١٧، دُمّر جزء كبير من المدينة بالكامل. ووفقاً لتقارير منظمة العفو الدولية، فإن أكثر من ٨٠٪ من مدينة الرقة قد دُمّر خلال عمليات القصف الجوي التي نُفذت تحت ذريعة «تحرير الرقة»، وأسفرت عن مقتل أكثر من ١٦٠٠ مدني.⁸⁴

وكان الربيع العربي، الذي شكّله الحركات الشعبية التي انطلقت من تونس عام ٢٠١١ وانتشرت بسرعة إلى الدول العربية الأخرى، نقطة تحول أثّرت بعمق على البنى السياسية والديناميكيات الاجتماعية في المنطقة. فهذه الحركات، التي انطلقت في البداية تحت شعار الديمقراطية والحرية، إلا أنها سلكت مسارات مختلفة من بلد إلى آخر، وفي بعض البلدان، تعمقت هذه الحركات بشكل ملحوظ، مما أدى إلى حروب أهلية معقدة. وكانت سوريا من أكثر الدول التي تأثرت بتداعيات الربيع العربي، إذ إن الانتفاضات الشعبية تحولت بسرعة إلى حرب أهلية دامية، بخلاف بعض الدول العربية الأخرى. ولم يقتصر هذا الصراع على السياسة الداخلية السورية فحسب، بل ازداد تعقيداً بفعل تدخل القوى الإقليمية والدولية على حد سواء

لقد غيّرت الأزمة السورية التوازنات الإقليمية، تاركةً أثراً طويلاً الأمد على مستقبل الشرق الأوسط. فقد أدى هذا المسار إلى إعادة تشكيل التوازنات الجيوسياسية في المنطقة، ودفع القوى العالمية إلى صياغة استراتيجيات عسكرية وسياسية جديدة. ولم تقتصر هذه الاستراتيجيات على التدخلات العسكرية فحسب، بل تجلّت أيضاً من خلال فرض أساليب مختلفة، على سبيل المثال :

80 هيومن رايتس ووتش، التقرير العالمي ٢٠١٨: سوريا، <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria> (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥)،

81 المجلس الأطلسي، عن البراميل المتفجرة والجيزر. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/of-barrel-bombs-and-jeans/> (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥).

هيومن رايتس ووتش، التقرير العالمي ٢٠١٨: سوريا، <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria> (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥)،

82 بلانش، فابريس، الطائفية في الحرب الأهلية السورية، معهد واشنطن، واشنطن، ٨١٠٢، ص: ٥٤-٥٤.

83 يشيلتاش، مراد، كارداش، تونكا، أورتادوغودا غوتش واستقلال، سينا، انقرة، ٧١٠٢، ص: ٥١-٦١.

84 منظمة العفو الدولية ومنظمة «إيرورس»، www.gro.ytsema.no/noitacol/ne/sptth، <http://airys-troper/airys/> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٢/٦/٤٢).

العقوبات الاقتصادية والمناورات الدبلوماسية والمساعدات الإنسانية. وفي الوقت ذاته، أدى تصاعد نفوذ التنظيمات الإرهابية في المنطقة إلى خلق تهديد خطير للأمن العالمي، مما جعل جهود المجتمع الدولي لإيجاد حلٍّ للأزمة السورية أكثر تعقيداً. وبعبارة أخرى، فإن الأزمة السورية غيّرت خلال الأعوام الأربعة عشر الماضية الديناميكيات الإقليمية والدولية على نحوٍ لم يكن متوقعاً

ولا تقتصر أهمية الحرب الأهلية السورية على الأطراف الفاعلة فيها ونطاقها فحسب، بل تشمل أيضاً الأزمة الإنسانية الحادة التي تسببت فيها. فقد تحولت أزمة اللاجئين الناتجة عن الصراعات الدائرة في سوريا، إلى واحدةٍ من أكبر الأزمات الإنسانية في التاريخ الحديث. ووفقاً لبيانات المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين (UNHCR)، اضطر نحو ٦.٨ ملايين سوري إلى مغادرة بلادهم بسبب الحرب، فيما سُرد ملايين آخرون داخل الأراضي السورية.⁸⁵ وفي هذا السياق، يجب التأكيد على أن الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان التي ارتكبتها نظام الأسد، واستخدامه للأسلحة الكيميائية، فضلاً عن الهجمات التي شنتها القوات الروسية والإيرانية ضد المدنيين، كانت من أبرز أسباب تفاقم هذه المأساة. وقد تأثرت بشكلٍ مباشر من تدفق اللاجئين دولٌ مثل تركيا⁸⁶ ولبنان والأردن، إضافةً إلى عددٍ من الدول الأوروبية. ولا شك أن أزمة اللاجئين هذه تحمل أبعاداً اقتصادية واجتماعية وسياسية عميقة،⁸⁷ إذ إن موجات النزوح الجماعي التي شهدتها الشرق الأوسط، ولا سيما سوريا، وما رافقها من قصصٍ مأساوية، جعلت من الهجرة القسرية إحدى أبرز القضايا البنود المدرجة على اجندة العالم.⁸⁸ وقد أدت الهجمات والقصف والصراعات في المنطقة إلى خلق أكبر أزمة لاجئين منذ الحرب العالمية الثانية.

لقد خلف النزوح السوري، الذي كان له أثرٌ بارزٌ على النازحين في الخارج، أثراً بالغاً في تاريخ الهجرة العالمي، لا سيما فيما يتعلق بالنازحين داخلياً والمآسي والمعاناة التي عاشوها. إذ كشفت عمليات التفتيش الميدانية التي أجرتها هيئة حقوق الإنسان في سوريا (TİHEK) أن مدينتي خان شيخون⁸⁹ ومعرة النعمان في إدلب⁹⁰، اللتين هُجرتا من سكانهما وتحولتا إلى بلدات أشباح بسبب الاشتباكات والقصف، وحريتان في حلب، وحي الأصاله وجوبر في دمشق، أمثلة على أثار الدمار المادي والمعنوي العميق الذي خلفه النظام. وقد أدى هذا الحجم الهائل من الدمار إلى ارتفاع معدلات النزوح القسري بصورة غير مسبوقة، وتعرّض العديد من النساء والأطفال وكبار السن وذوي الإعاقة لمواقف مأساوية على طرق الهجرة بسبب أوضاعهم الهشة ومحدودية قدرتهم على الصمود.

85 UNHCR ، حالة الطوارئ في سوريا. (تاريخ الإطلاع: ٢٠٢٥ / ٤ / ٢٠). <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html>

86 تُعدّ تركيا، اعتباراً من عام ٢٠٢٤، الدولة التي تستضيف أكبر عدد من اللاجئين السوريين في العالم، إذ تُؤوي ما يزيد على ٣,٦ ملايين لاجئ سوري، وبذلك أصبحت دولةً محوريةً في مجال المساعدات الإنسانية وإدارة شؤون اللاجئين. انظر: وزارة الداخلية التركية، تقرير إحصاءات الهجرة، ٢٠٢٤. وفي هذا السياق، أنفقت تركيا أكثر من ٤٠ مليار دولار لتقديم المساعدة للاجئين، بما في ذلك منح صفة الحماية المؤقتة وتوفير

خدمات الصحة والتعليم. انظر: سيم جايوك، إيفه سوين، "A Quest for Soft Power: Turkey and the Syrian Refugee Crisis"، مجلة إدارة الاتصال، المجلد ٢١، العدد ٤، ٢٠١٧، ص: ٣٩٩-٤١٠. ورغم التحديات، تواصل تركيا الدفاع عن الدعم الدولي وسياسات العودة الآمنة.

87 أجيكالين، شواي ن. وآخرون، "قياس التكامل الاجتماعي: المرأة السورية في تركيا"، مجلة دراسات اللاجئين، المجلد: ٣٤، العدد: ٣، ٢٠٢١، ص: ٢٩٦٠-٢٩٨٣.

88 TİHEK، تقرير حماية وتعزيز حقوق الإنسان لعام ٢٠٢٣، انقره، ٢٠٢٥، ص: ٢٩.

89 ومن خلال المعايير الميدانية تبين أن عدد سكان المدينة قبل الحرب كان حوالي ٨٠ ألفاً.

90 ومن خلال المعايير الميدانية تبين أن عدد سكان المدينة قبل الحرب كان حوالي ١٣٠ ألفاً.

لقد شكّل سعي السوريين للبحث عن ملاذ آمن مرحلة اختبارٍ حقيقي للمجتمع الدولي فيما يتعلق باحترام حقوق الإنسان وتحقيق العدالة والإنصاف. كما مثّلت طريقة تعامل الدول مع اللاجئين والجهود التي بذلتها في هذا الإطار، معيارًا واضحًا يكشف مدى جدّيتها واستعدادها للمساهمة في إيجاد حلولٍ حقيقية للمشاكل التي تسببها تلك الأزمة الإنسانية.⁹¹

وفي ذات الوقت، أدّت هذه الحركة الواسعة إلى إعادة إحياء مرحلة جرى فيها النظر إلى قضية الهجرة ضمن إطارٍ أمني، خصوصًا في أوروبا. إذ اتّبعت الدول الأوروبية سياساتٍ أمنية تجاه طالبي اللجوء السوريين، مما نتج عنها انتهاكاتٌ لحقوق الإنسان، وعلى رأسها حقهم في الحياة. وما بين عامي ٢٠٢٠ و ٢٠٢١ والاشهر الثلاثة الاولى من عام ٢٠٢٢، تم إنقاذ ١,٠٤٣ سوري من مجموع ٥,١٨٩ مهاجرًا ولاجئًا غير نظامي تم إرجاعهم قسريًا من قبل اليونان.⁹² وقد أدى النهج الأوروبي في الشأن الأمني وممارساته في الإرجاع، إلى أن يكون اللاجئين الذين نجحوا من دخول القارة، في وضع ضحايا للإسلاموفوبيا وكراهية الأجانب. كما إن العائق الأكبر الذي يبقى هذه الأزمة، مستمرة ويمنع النازحين قسراً من العودة إلى ديارهم هو استمرار وجود نظام الأسد

في ظل هذه التحولات والأزمات، انتهت ثورة دمشق التي اندلعت في ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤، نظام الأسد القائم منذ عقود طويلة، والحرب الأهلية التي انحدرت إلى دوامة من العنف في سوريا. ورُفعت القيود السياسية في سوريا، واتخذت الخطوات الأولى لإنشاء إدارة جديدة في دمشق تكون أكثر شمولاً وتمثيلاً لجميع شرائح المجتمع. ولا شك أن أبرز القضايا التي ستكتسب أهمية كبرى مع الحكومة الجديدة في دمشق هي مسألة التحقيق في الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان والقانون الإنساني التي ارتكبتها نظام الأسد على مدى سنواتٍ طويلة

91 بلغ عدد السوريين الخاضعين للحماية المؤقتة في تركيا عام ٢٠٢١ حوالي ٣,٧٣٧,٣٦٩. ووفقاً للبيانات الحديثة، فإن عدد السوريين ضمن نطاق الحماية المؤقتة في تركيا يبلغ ٢,٦٠٥,٥٠٨. انظر: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> اعتباراً من ٢٠٢٥/٧/١٧ (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٧/٢٢).

92 TİHEK، تقرير حول تقييم إجراءات إعادة القسرية لطالبي اللجوء والمهاجرين غير النظاميين من منظور حقوق الإنسان، ص: ٣٦.

.II

انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني في سوريا

- وفيات المدنيين.
- الهجمات على البنية التحتية المدنية والممتلكات العامة.
- الحق في التعليم.
- استخدام الأسلحة المحظورة (البراميل، القنابل العنقودية، الهجمات الكيميائية).
- الاختفاء القسري والحرمان التعسفي من الحرية.
- التعذيب وسوء المعاملة.
- إعادة التوطين (وضع اللاجئين والنازحين داخليًا).
- تهريب المهاجرين والاتجار بالبشر.
- انتهاكات حقوق الإنسان ضد العاملين في مجال الرعاية الصحية والإعلام.
- قضايا المساعدات الإنسانية.
- حرية الدين والمعتقد

٢. انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني في سوريا

ومع انتقال حركة الربيع العربي إلى سوريا، انتشرت الاحتجاجات السلمية التي بدأت في مدينة درعا في آذار/مارس ٢٠١١، في جميع أنحاء البلاد عقب ورود تقارير تفيد بتعرض مجموعة من الأطفال، من بينهم طفلان يبلغان من العمر ١٣ و ١٤ عامًا، للتعذيب وقتلهم ثم بتر أطرافهم وإعادة جثثهم إلى منازلهم، من قبل قوات النظام. وكان قد أعيد أحد هذين الطفلين المعروف باسم «حمزة الخطيب»، والذي تعرّض للتعذيب الوحشي حيث بترت أطرافه من قبل قوات النظام، جثة هادمة إلى أسرته في أيار/مايو ٢٠١١. وقد أدى ذلك إلى انفجار الغضب الشعبي وامتداد الاحتجاجات إلى مختلف أنحاء البلاد، بعد أن تزعزع التوازن الاجتماعي الذي صنعه نظام حزب البعث على مدى عقود من خلال الفقر والفساد والاعتقالات السياسية وزرع الخوف في قلوبهم.⁹³ وخرج الشعب السوري إلى الشوارع مطالبًا بحقوقه، غير أن النظام، بدلًا من الاستجابة لمطالبه المشروعة كما حدث في بعض الدول الأخرى، اختار مواجهة شعبه بالعنف، لتتحول الأحداث تدريجيًا إلى حرب أهلية. وأسفرت الحرب عن مقتل أكثر من نصف مليون مدني، وتشريد ملايين آخرين، واختفاء الآلاف، وتعرض آلاف للتعذيب وغيره من الانتهاكات الجسيمة. ومع أن مطالب الشعب السوري كانت تقوم على أحد المبادئ الأساسية التي نصّ عليها دستور عام ١٩٧٣، وهي الحرية. وجاء في المبدأ الرابع من المبادئ الأساسية في ديباجة الدستور: «الحرية حق مقدس، والديمقراطية الشعبية صيغة مثالية تُمكن المواطنين من ممارسة حريتهم، وتحويلهم إلى أفراد ينتجون ويبنون ويدافعون عن وطنهم ويضحون من أجله بما يليق بالكرامة الإنسانية. أن تُصان حرية الوطن إلا على أيدي مواطنين أحرار، ولا تكتمل حرية المواطن إلا بتحرّره الاقتصادي والاجتماعي.»⁹⁴

إن إدراج الحقوق القانونية في الدساتير لا يعني بالضرورة تطبيقها على أرض الواقع، إذ إن المبدأ الوارد في دستور سوريا لعام ١٩٧٣ لم يكن متطابقًا مع ما كان يجري فعليًا في البلاد، فلم تكن هناك بيئة سياسية تليق بكرامة الإنسان ولا إجراءات تؤدي إلى التحرر الاقتصادي والاجتماعي المنشود. ورغم أن نظام الأسد وعد منذ عام ٢٠٠٠ بجملة من الإصلاحات، فإن تجاهله المستمر لمطالب الشعب وتزايد طابعه القمعي، أدخل سوريا في طريق لا عودة منه. وقد اعتقد النظام أنه يستطيع احتواء الأزمة عبر تعديل دستوري سنة ٢٠١٢، ظنًا منه أن تضمين مفاهيم مثل «حقوق

93 تقرير مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة رقم ٥٤ (٢٠٢١) الصادر عن اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق في الجمهورية العربية السورية، ٥٤/A/HRC/٤٦، بتاريخ ٢١/٧/٢٠٢١، ص:٢.

94 دستور سورية لعام ١٩٧٣: «الحرية حق مقدس، والديمقراطية الشعبية صيغة مثالية تُمكن المواطنين من ممارسة حريتهم، وتحويلهم إلى أفراد ينتجون ويبنون ويدافعون عن وطنهم ويضحون من أجله بما يليق بالكرامة الإنسانية. أن تُصان حرية الوطن إلا على أيدي مواطنين أحرار، ولا تكتمل حرية المواطن إلا بتحرّره الاقتصادي والاجتماعي.»

الإنسان» في النصوص قد يوقف الثورة، غير أن حقوق الإنسان ليست مفهومًا نظريًا فحسب، بل واقعٌ يتطلب تطبيقًا عمليًا. وقد ورد في ديباجة دستور عام ٢٠١٢ المبادئ التالية: «إن استكمال الدستور هو النصر النهائي لنضال الشعب في سبيل الحرية والديمقراطية، وهو التجسيد الملموس للإنجازات، واستجابةً للتغيرات والتحديات، ووثيقة تنظم مسيرة الدولة نحو المستقبل، وتراقب عمل مؤسساتها، وتشكل مصدرًا للتشريع. كل ذلك ممكنٌ من خلال نظامٍ أساسي يقوم على مبادئ الاستقلال والسيادة والإرادة الشعبية المستندة إلى الانتخابات، والتعددية السياسية والحزبية، والوحدة الوطنية، والتنوع الثقافي، والحريات العامة، وحقوق الإنسان، والعدالة الاجتماعية، والمساواة، وتكافؤ الفرص، والمواطنة، وسيادة القانون. فالمجتمع والمواطن هما غاية كل جهد وطني، وإن صون شرف المجتمع والمواطنين، ما هي إلا علامة لحضارة البلد والمعياري الأساسي لسمعة الدولة.⁹⁵ ومع ذلك، وكما سنبين في الأقسام اللاحقة، فبدلاً من الوفاء بالوعود الواردة في الدستور، انتهك نظام الأسد الدستور نفسه وسطر تاريخاً مليئاً بالجرائم والانتهاكات، حتال طالبت انتهاكاته أهم مبادئ القانون الدولي والاتفاقيات التي تُعد سوريا طرفاً فيها. وفي نهاية المطاف، انهار النظام في ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤، وفرّ بشار الأسد مع عائلته إلى روسيا، أما القيادة الجديدة برئاسة أحمد الشرع فقد أعلنت في ٢٩ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥ تعليق العمل بالدستور القائم تمهيداً لإعداد دستورٍ جديد، وخلال فترة حكم الأسد، ورغم أن الدستور كان ساري المفعول وملزماً، إلا إن النظام تجاهل نصوصه والاتفاقيات الدولية التي كانت سوريا طرفاً فيها، مما ألحق أضراراً جسيمة بالمدنيين كما سيتضح في الأقسام التالية»

يتناول هذا القسم تقييمًا لانتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني التي ارتكبتها النظام في سوريا، بما في ذلك مقتل المدنيين، والهجمات التي استهدفت البنية التحتية المدنية والممتلكات العامة؛ واستخدام البراميل المتفجرة، والقنابل العنقودية، والأسلحة الكيميائية، وعمليات الإخفاء القسري، وتقييد الحرية بشكل تعسفي، إضافةً إلى التعذيب وسوء المعاملة، والنزوح القسري، والاعتداءات على العاملين في القطاع الصحي والإعلامي، وقضايا تتعلق بإيصال المساعدات الإنسانية، فضلاً عن انتهاكات حرية الدين والمعتقد

95 دستور عام ٢٠١٢/٢/٢٦ المبادئ التالية: «إن استكمال الدستور هو النصر النهائي لنضال الشعب في سبيل الحرية والديمقراطية، وهو التجسيد الملموس للإنجازات، واستجابةً للتغيرات والتحديات، ووثيقة تنظم مسيرة الدولة نحو المستقبل، وتراقب عمل مؤسساتها، وتشكل مصدرًا للتشريع. كل ذلك ممكنٌ من خلال نظامٍ أساسي يقوم على مبادئ الاستقلال والسيادة والإرادة الشعبية المستندة إلى الانتخابات، والتعددية السياسية والحزبية، والوحدة الوطنية، والتنوع الثقافي، والحريات العامة، وحقوق الإنسان، والعدالة الاجتماعية، والمساواة، وتكافؤ الفرص، والمواطنة، وسيادة القانون. فالمجتمع والمواطن هما غاية كل جهد وطني، وإن صون شرف المجتمع والمواطنين، ما هي إلا علامة لحضارة البلد والمعياري الأساسي لسمعة الدولة»

٢.١. الضحايا المدنيين

تنشأ الالتزامات المتعلقة بحقوق الإنسان والقانون الإنساني في القانون الدولي من المعاهدات الملزمة المبرمة بين الدول. ولا سيما بعد تأسيس منظمة الأمم المتحدة عام ١٩٤٥، إذ ازداد عدد اتفاقيات حقوق الإنسان متعددة الأطراف، وقد اضطلعت الأمم المتحدة بأدوار مهمة في كلٍّ من إعداد هذه الاتفاقيات وتنفيذها. ونتيجةً لذلك، أبرمت عشرات الاتفاقيات الدولية متعددة الأطراف التي تتناول، بوجهٍ عام، الحقوق المدنية والسياسية أو الحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية، وصولاً إلى الاتفاقيات الخاصة بجريمة الإبادة الجماعية، ومناهضة التعذيب، وحقوق ذوي الإعاقة، والنساء، والأطفال. ومن ناحية أخرى، تمّ تدوين قواعد القانون الدولي العرفي المتعلقة بالقانون الإنساني عام ١٩٤٩، فظهرت على إثر ذلك أربع اتفاقيات منفصلة تُعرف باتفاقيات جنيف. ومن بين تلك الاتفاقيات، تنصّ اتفاقية جنيف الرابعة على حماية المدنيين في النزاعات المسلحة. وتجدر الإشارة إلى أنّ كلاً من هذه اللوائح وأحكام قانون حقوق الإنسان قابلة للتطبيق في النزاع الدائر بين قوات النظام والمعارضة في سوريا. إذ إنّ قواعد القانون الإنساني تتجلى في النزاعات المسلحة، في حين تظلّ قواعد قانون حقوق الإنسان سارية التطبيق في الوقت ذاته

مقتل طفل في الغارة الجوية التي شنتها طائرات حربية تابعة للجيش السوري على المناطق السكنية في بلدة كفر بطنا بريف دمشق في ٣٠ أيلول/سبتمبر ٢٠١٦. الصورة: وكالة الأناضول للأنباء.⁹⁶

96 <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/1-176-civilians-killed-in-syria-in-september-ngo/656318> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٤/١٥).

إنّ النزاعات الدائرة في سوريا بين قوات نظام الأسد والجماعات المعارضة، تُوصَف على أنها «نزاعات مسلّحة غير دولية». ووفقاً للمادة الثالثة المشتركة في اتفاقيات جنيف، فإنّ أحكام هذه الاتفاقيات قابلة للتطبيق أيضاً في النزاعات المسلحة غير الدولية. وبناءً على ذلك، عندما ينشأ نزاع مسلّح غير ذي طابع دولي في أراضي إحدى الأطراف المتعاقدة، يلتزم كل طرف من أطراف النزاع، كحدّ أدنى، بتطبيق الأحكام التالية:

(١) يجب معاملة الأشخاص غير المشاركين مشاركةً فعلية في الأعمال المسلحة، وأفراد القوات المسلحة الذين ألقوا أسلحتهم، وكذلك أولئك الذين أصبحوا «عاجزين عن القتال» (*hors de combat*) «بسبب المرض أو الإصابة أو الاحتجاز أو لأي سبب آخر، في جميع الأحوال معاملة إنسانية دون أي تمييز سلبي قائم على العرق أو اللون أو الدين أو المعتقد أو الجنس أو المولد أو الثروة أو أي معيارٍ مماثل. وفي هذا الصدد، تُعد الأفعال التالية محظورة في جميع الأوقات والأماكن، وستظل كذلك محظورة تجاه الأشخاص المذكورين أعلاه:

(أ) العنف الموجّه ضد الحياة والسلامة البدنية؛ لا سيّما جميع أشكال الجرائم، وبتر الأعضاء، والمعاملة القاسية أو الوحشية، والتعذيب؛

(ب) أخذ الرهائن؛

(ج) الاعتداء على الكرامة الشخصية؛ لا سيّما المعاملات المهينة والمذلة؛

(د) إصدار الأحكام وتنفيذها دون أن يكون مستنداً إلى المحاكمة أمام محكمة نظامية تكفل جميع الضمانات القضائية التي تعترف بها الأمم المتحدة كضمانات أساسية

(٢) يجب جمع المرضى والمصابين وتقديم العناية والرعاية اللازمين لهم. ويجوز لهيئة إنسانية محايدة، مثل اللجنة الدولية للصليب الأحمر، أن تعرض خدماتها على أطراف النزاع. وينبغي لأطراف النزاع أن تبذل قصارى جهدها لتنفيذ جميع أو بعض الأحكام الأخرى في هذه الاتفاقية من خلال إبرام اتفاقات خاصة. ولا يؤثر تطبيق الأحكام السابقة على الوضع القانوني لأطراف النزاع.⁹⁷

ذكرت مفوضية الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان (OHCHR) في التقرير الذي أعدته، أنّه استناداً إلى بيانات جمعت من ثمانية مصادر مختلفة تمّ توثيق ما مجموعه ٣٥٠.٢٠٩ حالة وفاة محددة الهوية في الأراضي السورية خلال الفترة ما بين ١ آذار/مارس ٢٠١١ وحتى ٣١ آذار/مارس ٢٠٢١. ويعود ذلك، إلى أنّ نظام الأسد لم يسمح للمفوضية بدخول الأراضي السورية وإجراء تحقيقات ميدانية فيها، ولذلك استند التقرير إلى ثمانية بيانات منفصلة من مصادر ميدانية مستقلة. ووفقاً للتقرير لا يُعتبر القتل «محدد الهوية» إلا إذا تمّ تسجيل اسمه الكامل، وتاريخ وفاته، والمحافظة التي وقعت فيها الوفاة،

97 اتفاقية جنيف بشأن حماية الأشخاص المدنيين في وقت الحرب، ١٩٤٩، (تاريخ الاطلاع: ١٧ / ٢ / ٢٠٢٥) <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227>

وأُقصيت من التحليل جميع السجلات التي تفتقر إلى أيٍّ من هذه المعلومات. وخلال الفترة المذكورة قُتل ٢٧.١٢٦ طفلاً، ما يعني أنّ واحداً من بين كل ١٣ ضحية كان طفلاً. وبالمثل فقد ٢٦.٧٢٧ امرأة وفتاة حياتهن، وهو ما يُظهر أيضاً أنّ واحدة من كل ١٣ حالة وفاة كانت امرأة. أما أعلى حصيلة للضحايا فقد سُجّلت في محافظة حلب حيث بلغ عدد القتلى ٥١.٧٣١ شخصاً. وتأتي بعد ذلك المناطق التي شهدت معدلات وفيات مرتفعة وكانت على النحو الآتي: ٤٧.٤٨٣ حالة وفاة في ريف دمشق، ٤٠.٩٨٦ في حمص، ٣٣.٢٧١ في إدلب، ٣١.٩٩٣ في حماة، و ٣١.٣٦٩ في طرطوس.⁹⁸

ووفقاً للتقرير فإنّ من بين الوفيات المسجّلة البالغ عددها (٣٥٠.٢٠٩) حالة وفاة، تمّ التعرف على (١٤٣.٣٥٠) منها (أي بنسبة ٤٠.٩%) على أنها من بين المدنيين. غير أنّ السجلات المصنّفة كوفيات مدنية تعبّر عن الحد الأدنى من العدد القابل للتحقق، أي أنها دون العدد الحقيقي للمدنيين الذين لقوا حتفهم. كما يُقدّر أنّه، بالإضافة إلى هذا العدد، تشير التقديرات إلى (١٦٣.٥٣٧) حالة وفاة مدنية أخرى غير موثقة. وبناءً على ذلك، تشير التقديرات الموثوقة بنسبة ٩٥%، إلى أنّ إجمالي الخسائر بين المدنيين يبلغ (٣٠٦.٨٨٧) شخصاً. وهذا يعني، أنه استناداً إلى البيانات المرصودة وافترض دقة نموذج جمع البيانات المستخدم، أنّ العدد الحقيقي للوفيات بين المدنيين، وباحتمال يصل نسبته إلى (٩٥%)، يتراوح ما بين (٢٨١.٤٤٣) و(٣٣٧.٩٧١) حالة وفاة. ويُمثل هذا الرقم أنّ متوسط عدد المدنيين الذين فقدوا حياتهم يومياً خلال تلك السنوات العشر بلغ (٨٣) شخصاً، منهم (١٥) امرأة (نساء وفتيات) و(١٨) طفلاً. إضافة إلى أنه تمثل هذه الخسائر المدنية على مدى العقد المذكور ما نسبته (١.٥%) من إجمالي عدد سكان سوريا عند اندلاع النزاع، الأمر الذي أثار مخاوف جدية بشأن عدم التزام الدولة وبعض الجماعات المسلحة بقواعد القانون الإنساني الدولي المتعلقة بحماية المدنيين.⁹⁹

إلى جانب الأمم المتحدة، سعت بعض المنظمات الأخرى أيضاً إلى احصاء عدد الوفيات المسجّلة في الحرب الدائرة في سوريا. ووفقاً للمركز العالمي لمسؤولية الحماية (GCR2P)، فقد لقي ما لا يقل عن (٥٨٠.٠٠٠) شخص حتفهم في الأراضي السورية خلال الفترة ما بين عام ٢٠١١ حتى نهاية عام ٢٠٢٤.¹⁰⁰ كما أفاد المرصد السوري لحقوق الإنسان (SOHR)، ومقره المملكة المتحدة، بأن عدد القتلى في سوريا يبلغ نحو (٦١٧.٩١٠) أشخاص، من بينهم (١٦٤.٢٢٣) من المدنيين.¹⁰¹ ومن ناحية أخرى، أشار تقرير صادر عن الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR) لعام ٢٠٢٤ إلى أنّ ما لا يقل عن (٢٣١.٢٣٨) مدنياً قد قُتلوا في سوريا منذ عام ٢٠١١، من بينهم (٣٠.١٩٣) طفلاً، و(١٦.٤٥١) امرأة. ووفقاً للتقرير نفسه، فإنّ قوات نظام الأسد مسؤولة عن مقتل (٨٧.٠٢%)

98 تقرير مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة رقم ٦٨ (٢٠٢٢) بعنوان الوفيات بين المدنيين في الجمهورية العربية السورية: تقرير مفوضية الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان، ٦٨/A/HRC/٥٠، لعام ٢٠٢٢، ص: ٦.

99 تقرير مفوضية الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان، ص: ٧-٨.

100 المركز العالمي لمسؤولية الحماية، (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥) <https://www.globalr2p.org/countries/syria/>

101 SOHR، الثورة السورية بعد ١٣ عاماً: نحو ٦١٨ ألف قتيل منذ اندلاع الثورة في آذار/مارس ٢٠١١. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/١٨) <https://www.syriaahr.com/en/328044/>

من إجمالي الوفيات بين المدنيين.¹⁰² وكما يتضح من هذه التقارير، لا يمكن تحديد عدد القتلى بدقة، إذ إنّ الوثائق التي ظهرت بعد سقوط نظام الأسد، إلى جانب السجون السرية والمقابر الجماعية، تزيد من صعوبة تحديد العدد الحقيقي. وبشكلٍ تقريبي، يمكن القول إنّ ما مجموعه (٦٠٠.٠٠٠) شخص فقدوا حياتهم، بينهم ما يقارب من (٣٠٠.٠٠٠) من المدنيين

منذ اندلاع الحرب الأهلية عام ٢٠١١ وحتى سقوط النظام عام ٢٠٢٤، وقعت الغالبية العظمى من الوفيات بين المدنيين على شكل مجازر جماعية. فعلى سبيل المثال، يُقدَّر أنّ نحو (٤.٠٠٠) شخص فقدوا حياتهم في شباط/فبراير عام ٢٠١٢، بسبب الحصار المفروض على حي بابا عمرو في مدينة حمص وتعرّضه لهجمات بالدبابات.¹⁰³ وفي ٢٦ أيار/مايو ٢٠١٢، أدّت الهجمات بالمدفعية والصواريخ التي شنتها جيش النظام وميليشيات الشبيحة على حي الحولة في محافظة حمص إلى وقوع مجزرة جماعية راح ضحيتها ما لا يقل عن (١١٠) مدنيين، من بينهم (٥٠) طفلاً.¹⁰⁴

في عام ٢٠١٣، واصل النظام هجماته على حق المدنيين في الحياة. ففي شهر كانون الثاني/يناير، أسفر القصف الجوي الذي استهدف جامعة حلب عن مقتل (٨٧) طالباً. وفي الشهر نفسه، عُثر في حي بستان القصر بمدينة حلب على جثث (٢٣٠) مدنيًا كانوا قد احتجزوا من قبل قوات النظام.¹⁰⁵ وفي أيار/مايو، حوصرت قرية البيضاء ومدينة بانياس التابعتان لمحافظة طرطوس، وتعرضت المنازل فيهما لإطلاق نار كثيف، مما أدى إلى مقتل ما مجموعه (٢٤٨) مدنيًا.¹⁰⁶ وفي نيسان/أبريل، أدت المداهمة التي نُفذت في منطقة الصنمين بمحافظة درعا إلى مقتل أكثر من (١٠٠) مدني، معظمهم من النساء والأطفال وكبار السن.¹⁰⁷ وفي الشهر نفسه، ظهرت في نيسان/أبريل ٢٠٢٢ لقطات تُظهر قيام قوات النظام بإعدام أكثر من (٤٠) مدنيًا رميًا بالرصاص في حي التضامن بدمشق، ثم حرق جميع الجثث.¹⁰⁸ وفي أيار/مايو ٢٠١٤، قُتل (٤٠) مدنيًا في هجوم بالبراميل المتفجرة على مدينة حلب. وفي تشرين الأول/أكتوبر من العام ذاته، أسفر هجوم بالبراميل المتفجرة على مخيم العابدين للنازحين في محافظة إدلب عن مقتل (٦٠) مدنيًا.¹⁰⁹ في عام ٢٠١٥ واصل النظام هجماته ضد المدنيين.¹¹⁰ ففي كانون الثاني/يناير، أدى إلقاء البراميل

102 SNHR، في الذكرى الثالثة عشرة لانطلاق الانتفاضة الشعبية ٢٠٢٤، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/١٨)، ص ٥: (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤) <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/03/R240209E-1.pdf>

103 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsilcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840>

104 https://www.mfa.gov.tr/no_147_26-mayis-2012_-suriye-yonetimi_nin-humus_un-el-hule-ilcesi-halkina-karsi-gerceklestirdigi-katliam-hk_.tr.mfa (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).

105 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsilcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).

106 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-katliamlarindan-banyasin-taniklari-ilk-kez-konusurken-aa-vahsetin-izlerini-goruntuledi/3424985> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).

107 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsilcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).

108 <https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminin-2013teki-katliam-goruntuleri-ortaya-cikti-676842.html> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).

109 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsilcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).

110 <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).

المتفجرة على مدينة الحسكة إلى مقتل (١٦٠) مدنيًا. وفي شباط/فبراير، تمّ إعدام (٤٨) مدنيًا رميًا بالرصاص في الهجوم الذي استهدف قرية حردتين. وفي حزيران/يونيو، أسفرت الغارة الجوية التي شنتها قوات النظام على بلدة الجانودية في محافظة إدلب عن مقتل أكثر من (٥٠) مدنيًا. أمّا في آب/أغسطس، فقد تسبّب إلقاء برميلين متفجرين على مدينة دوما بريف دمشق، في مقتل (١٢٧) مدنيًا.¹¹¹ ومن خلال ممارساته التي شهد عليها العالم، انتهك نظام الأسد الحق في الحياة المنصوص عليه في المعاهدات الدولية لحقوق الإنسان التي انضمت إليها سوريا. ويأتي في مقدمة هذه الاتفاقيات العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية (ICCPR)، إذ انضمت سوريا إلى هذه الاتفاقية في ٢١ نيسان/أبريل ١٩٦٩، غير أنها لم تقبل بآلية الشكاوى الفردية. وتنص الفقرة الأولى من المادة السادسة من هذه الاتفاقية، التي تنظم الحق في الحياة، على ما يلي: «لكل إنسان الحق في العيش منذ اللحظة الأولى من ولادته. ويحمي القانون هذا الحق. ولا يجوز حرمان أحد من حياته تعسفًا».¹¹² وبالمثل، فقد انتهك نظام الأسد المادة الثالثة من اتفاقية جنيف الرابعة (التي تنص شأنها شأن المواد المشتركة في سائر اتفاقيات جنيف على حماية المدنيين أثناء النزاعات المسلحة). إذ تحظر هذه المادة صراحة، قتل المدنيين غير المشاركين في الأعمال القتالية.¹¹³ ومن جهة أخرى، فإن عمليات القتل الواسعة والمنهجية التي استهدفت المدنيين، تعد من الجرائم المرتكبة ضد الإنسانية. وتعتبر الجرائم المرتكبة ضد الإنسانية من القواعد الأمرة في القانون الدولي (jus cogens أو peremptory norms). ووفقًا للتعريف المتعارف عليه، فإن القاعدة الأمرة في القانون الدولي هي القاعدة التي يقبلها ويعترف بها المجتمع الدولي بأسره، ولا تُقبل أي استثناءات منها، ولا يمكن تعديلها إلا بقاعدة لاحقة تتمتع بذات الطبيعة من القانون الدولي. ويعد مسؤولو نظام الأسد، وغيرهم من المتورطين في ارتكاب هذه الجرائم، مسؤولين عن الجرائم المرتكبة ضد الإنسانية.

٢.٢. الهجمات على البنية التحتية المدنية والممتلكات العامة

إنّ العنف المرتكب ضد المدنيين يظهر في أشكال متعددة، وغالبًا ما يُعرّف بأنه صدمات جسدية تُلحق بالأفراد. غير أنّ هذا النوع من العنف يشمل أيضًا الهجمات التي تستهدف تدمير البنية التحتية المدنية، وتعطيل سلاسل الإمداد الغذائي، وخدمات المياه والصرف الصحي، ووسائل الاتصال، والهياكل الاجتماعية. إذ تؤثر هذه الهجمات تأثيرًا عميقًا على حياة السكان المدنيين وسبل عيشهم وصحتهم ورفاههم. وينص القانون الدولي على وجوب حماية التجمعات السكنية المدنية والبنية التحتية المدنية لضمان استمرارية الحياة اليومية، فضلًا عن حماية البيئة أثناء النزاعات المسلحة. وفي سوريا، أستعاد نظام الأسد المخلوع وميليشياته، المدعومة من قبل إيران وروسيا، السيطرة على مساحات واسعة من الأراضي، بما في ذلك مدن ذات أهمية استراتيجية مثل حلب، وحمص، وحماة، وقد تحولت المدن والقرى خلال تلك العمليات إلى أنقاض.

111 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsilcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840>

(تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥).

112 العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية، ١٩٦٦، ص: ١٧١. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ١٨).

<https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703>

113 اتفاقية جنيف بشأن حماية الأشخاص المدنيين في وقت الحرب، المادة ٣.

مخيم اليرموك للاجئين، حيث يقيم فيها في الغالب لاجئون فلسطينيون، دمشق. الصورة: TiHEK. ٢٠٠٥.

ووفقاً لتقرير الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR)، فمنذ شهر آذار/مارس من عام ٢٠١١، تم تنفيذ (٨٩٧) هجوماً استهدف المرافق الصحية، و(١.٤٥٣) هجوماً استهدف أماكن العبادة مثل المساجد والكنائس، و(١.٦٧٥) هجوماً استهدف المدارس. كما تم تنفيذ (٨٦%) من هذه الهجمات من قبل قوات نظام الأسد والعناصر الداعمة له.¹¹⁴ وكما يتضح من هجومات عام ٢٠١٣ الذي استهدف المبنى التاريخي المعروف باسم الجامع الأموي في حلب (أو الجامع الكبير)، فإن نظام الأسد تعمّد على ضرب عدد من المعالم الدينية والتاريخية. كما وثّقت منظمة هيومن رايتس ووتش (HRW) على مدى أحد عشر شهراً نتائج الهجمات التي شنتها قوات نظام الأسد والقوات المدعومة له من قبل روسيا، على محافظة إدلب، حيث تبين تضرر مئات المناطق السكنية والمدارس والأسواق والمستشفيات.¹¹⁵ ومن ناحية أخرى، أعدّ البنك الدولي (WB) في عام ٢٠٢٢ تقريراً لتقييم الأضرار التي لحقت بـ (١٤) مدينة كانت الأكثر تدميراً وهي: «عفرين، وحلب، ودرعا، وداريا، ودير الزور، والحسكة، وحمص، وإدلب، ومنبج، وتدمر، والرقّة، والرستن، وتل أبيض، والزبداني». ووفقاً للتقرير، قُدّر إجمالي حجم الأضرار في المدن والقطاعات التي خضعت للتقييم، حتى كانون الثاني/يناير ٢٠٢٢، بما يتراوح (٨.٧) و (١١.٤) مليار دولار. وقد تُسبب ٦٨% من إجمالي الأضرار، أي ما يعادل (٥.٨) و (٧.٨) مليار دولار، إلى قطاعات البنية التحتية المادية، و ٣٠% أي ما بين (٢.٧) و (٣.٣) مليار دولار إلى القطاعات الاجتماعية، و ٢% أي ما بين (١٧٥)

114 SNHR ، في الذكرى الثالثة عشرة لانطلاق الانتفاضة الشعبية، ص: ٢٢.

115 منظمة مراقبة حقوق الإنسان، استهداف الحياة في إدلب: هجمات سوريا وروسيا على البنية التحتية المدنية، ٢٠٢٠، ص: ١-٥. (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥)
https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/10/syria1020_web.pdf

و(٢٧٨) مليون دولار إلى القطاعات الأخرى. وكانت الزراعة وسلاسل الإمداد الغذائي من أكثر المجالات تضرراً من النزاع، حيث تكبدت أسواق الخضار بالجملة في سوريا أضراراً جسيمة، إذ تبين أن ٨٢% من الأسواق التي شملها التقييم قد تضررت جزئياً أو دُمّرت بالكامل. كما تلعب الظروف الأخرى التي تؤثر في أداء القطاعات دوراً مهماً، فعلى سبيل المثال، رغم أن جزءاً كبيراً من البنية التحتية في قطاع المياه والصرف الصحي لم يتضرر مادياً، إلا أن كفاءة ٥١% من الأصول قد تراجعت وظيفياً، وأصبح ١١% منها خارج نطاق الخدمة تماماً، مما يشكل مشكلة كبيرة في المدن الأكثر تضرراً.¹¹⁶

ومن ناحية أخرى، فإن استهداف منشآت الكهرباء في البلاد من قبل قوات النظام أدى إلى اضطرابات كبيرة في حياة المدنيين.¹¹⁷ فقد ورد في تقرير أصدرته الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR) عام ٢٠١٤ بشأن المرافق الحيوية للسكان المدنيين، أن النظام استهدف في ١٤ تشرين الأول/أكتوبر ٢٠١٤ محطة توليد الكهرباء في حي الوعر بمدينة حمص بقذائف الهاون مما تسبب في أضرار جسيمة، كما استهدف في ٢٦ تشرين الأول/أكتوبر ٢٠١٤ محطة توليد الكهرباء في بلدة حريتان بريف حلب بمراميل متفجرة، مما أدى إلى انقطاع التيار الكهربائي عن ريف حلب الشمالي.¹¹⁸

كما أن الهجمات التي استهدفت البنية التحتية للطاقة الكهربائية في البلاد، أدت إلى تقيّد وصول السكان المدنيين إلى الكهرباء. وقد أدى بدوره إلى تطبيق نظام بطاقات لتوزيع الكهرباء في مختلف أنحاء البلاد.¹¹⁹ وذكر تقرير آخر صادر عن الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR) أن هذه الاضطرابات التي جرت في إمدادات الكهرباء صعبت أيضاً من عملية ضخ المياه من محطات المياه، مما حد وصول المدنيين إلى المياه. وبدوره، أدت تلك التطورات إلى تسجيل زيادة في أسعار الوقود والخبز، الأمر الذي جعل الحياة اليومية للسكان المدنيين تزداد صعوبة يوماً بعد يوم.¹²⁰

كما إن إلحاق الضرر بالممتلكات المدنية أو بالمؤسسات المخصصة للاستخدام المدني خلافاً لمتطلبات الضرورة العسكرية يُعد جريمة حرب. فتحظر اتفاقيات جنيف لعام ١٩٤٩ والبروتوكولات الإضافية لعام ١٩٧٧، إلحاق الأذى بممتلكات المدنيين أثناء النزاعات المسلحة. وتنص المادة رقم (٥٢) من البروتوكول الإضافي الأول لاتفاقيات جنيف على حظر توجيه الهجمات المباشرة ضد الأعيان المدنية، وتعتبر تدمير الأعيان المدنية دون ضرورة عسكرية، جريمة حرب. وإضافة إلى ذلك، تنص المادة الثامنة من نظام روما الأساسي، الذي أُعد عام ١٩٩٨، ودخل حيز التنفيذ عام ٢٠٠٢، والذي ينظم

116 سوريا - تقييم مشترك للأضرار الواقعة في المدن المختارة، واشنطن العاصمة، مجموعة البنك الدولي.

117 <http://documents.worldbank.org/curated/en/099173502272397116> . (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥).

118 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/elektrik-kesintilerin-zirve-yaptigi-samda-muma-ragbet-artti/2795833> (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥).

119 https://snhr.org/public_html/wp-content/pdf/english/Targeting-October.pdf (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥).

120 https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The_Most_Notable_Human_Rights_Violations_in_Syria_in_September_2021_en.pdf (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥).

جرائم الحرب، بأن التدمير الواسع النطاق وغير المشروع والتعسفي للممتلكات يُعد جريمة حرب.¹²¹ كما وضعت اللجنة الدولية للصليب الأحمر (ICRC) قواعد مهمة في هذا السياق، إذ يتألف مشروعها بشأن القانون الدولي الإنساني العرفي (CIHL)، المنشور عام ٢٠٠٥، من ١٦١ قاعدة، وتتناول بعض هذه القواعد مباشرة حماية الممتلكات والمنشآت العامة، لا سيما القاعدة رقم (٥٠) التي تحظر الاستهداف المباشر للأعيان المدنية، وتمنع تدمير الممتلكات دون ضرورة عسكرية.¹²²

حي العسالي الذي دمره النظام بالكامل، دمشق. الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

حق التعليم

إن حق التعليم يُعدّ من بين حقوق الإنسان التي انتهكتها قوات النظام خلال الحرب الأهلية. فقد أدّت الهجمات على البنية التحتية المدنية، وسياسات التهجير، والاعتداءات التي استهدفت المناطق التي يُنظر إليها على أنها معارضة للنظام، إلى مقتل عدد كبير من المدنيين. علاوة على ذلك، فإنه دُمّرت المدارس في المناطق السكنية، وقُتل العديد من الطلاب والمعلمين خلال تلك الهجمات. كما حرم الكثير من النازحين داخل البلاد، من حقهم في التعليم بسبب عوامل كثيرة منها ضعف البنية التحتية والمرافق، ونقص الإمكانات المادية، وعدم امتلاك وثائق الثبوتية. ونتيجةً لممارسات النظام، حُرِمَ جيلٌ كامل من الحق في التعليم، وهو أحد الحقوق الأساسية المنصوص عليها في جميع المواثيق الدولية لحقوق الإنسان

121 نظام روما الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية ١٩٩٨، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ١٩)

<https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1998/en/64553>

122 هنكارتس، جان ماري، دوسوالد بيك، ل. (٢٠٠٥)، القانون الإنساني الدولي العرفي، المجلد: ١، مطبعة جامعة كامبريدج، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ١٩). <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261>

ولقد أثرت النزاعات الدائرة، والقيود المفروضة على وصول المساعدات الإنسانية، وتدمير المرافق الطبية، والمنازل والمدارس، على الحقوق الأساسية للمدنيين السوريين، وفي مقدمتها حقهم في الحياة، وحقهم في الصحة، فضلاً عن حقهم في التعليم.¹²³ وقد ورد في تقرير لجنة الأمم المتحدة المستقلة للتحقيق بشأن الجمهورية العربية السورية رقم (A/HRC/٤١/٤٦)، أن اللجنة أجرت بحوثاً حول الهجمات التي استهدفت المدارس. ووفقاً لنتائج التحقيق، فقد تم تنفيذ (٥٨) هجوماً على المدارس في منطقتي حلب وإدلب في الفترة بين عامي ٢٠١٩ و ٢٠٢٠، وتبين أن (٥٥) من هذه الهجمات نُفذت من قبل قوات النظام.¹²⁴ كما ذكرت اللجنة بأن هجوماً شنته القوات الحكومية على مدرسة في مدينة سمرين في كانون الثاني/يناير ٢٠٢٠، أسفر عن مقتل (١٢) مدنياً، بينهم خمسة أطفال. وبيّنت تحقيقات اللجنة بشأن الهجمات التي نفذها النظام في ٢٥ شباط/فبراير ٢٠٢٠، أن ثلاثة مدارس تضررت نتيجة قصف صاروخي أطلقت صباحاً، وأن عدداً من المعلمين والطلاب الذين كانوا داخل المدارس قُتلوا أو أصيبوا جراء الانفجارات. وفي اليوم ذاته، أدى القصف الجوي الذي استهدف مدرسة «منيب قميشة» الابتدائية الواقعة في القسم الشرقي من معرة مصرين إلى مقتل (١١) مدنياً، بينهم ستة أطفال، وإصابة (٣٠) آخرين، من بينهم (١٤) طفلاً. ونتيجة لهذه الهجمات أصبحت المدارس غير صالحة للاستخدام.¹²⁵

ووفقاً لنتائج التحقيق الذي أجرته لجنة التحقيق الدولية المستقلة التابعة للأمم المتحدة بشأن الجمهورية العربية السورية، حول الهجمات التي استهدفت المدارس في مدينة حلب، فقد تبين أن مدرسة في مدينة الأتارب تعرضت لعدة هجمات أدت إلى تدميرها بالكامل، مما جعلها غير صالحة للاستخدام، وأسفر الهجوم عن مقتل شخصين بالغين وإصابة ثمانية أطفال. وفي شباط/فبراير ٢٠٢٠، تم تنفيذ هجوم بري مباشر استهدف مدرسة اليرموك في قرية كفرنتين، حيث كانت تضم داخلها ما لا يقل عن (٧٥) طالباً وثلاثة معلمين، فضلاً عن استهداف المسجد القريب منها. ونتيجة لذلك، أصبح مبنى المدرسة غير صالح للاستخدام.¹²⁶ وقد أدى مقتل عدد كبير من الطلاب والمعلمين، وانعدام الأمان الشخصي، وتدمير المدارس إلى حرمان المدنيين السوريين من حقهم في التعليم

ومن القضايا المهمة الأخرى في سياق ممارسة الحق في التعليم والوصول إليه، الانهيار الاقتصادي الناجم عن الصراع الدائر في البلاد. ووفقاً لدراسة أجراها البنك الدولي عام ٢٠١٧، كان ٦٠% من سكان البلاد يعانون من الفقر. وأشارت الدراسة أيضاً إلى أن (٦.١) ملايين سوري لم يكونوا يذهبون إلى العمل أو المدرسة ولا يتلقون أي نوع من التعليم.¹²⁷ وقد أدت الظروف المعيشية السيئة

123 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم A/HRC/٤٦/٥٤، رقم A/HRC/٤٤/٦١، الفقرة ٣٩. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

124 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم A/HRC/٤٦/٥٤، رقم A/HRC/٤٤/٦١، فقرة ٤٨. <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61>

125 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم A/HRC/٤٦/٥٤، رقم A/HRC/٤٤/٦١، فقرة ٥٣. <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61>

126 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم A/HRC/٤٦/٥٤، رقم A/HRC/٤٤/٦١، فقرة ٥٨. <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61>

127 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم A/HRC/٤٦/٥٤، رقم A/HRC/٤٤/٦١، الفقرة ٤١. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

والصعوبات الاقتصادية، إضافةً إلى قيام النظام بمنع أو تقييد وصول المساعدات الإنسانية العابرة للحدود إلى بعض المناطق، إلى تفاقم أزمة الوقود، وارتفاع أسعار العديد من السلع الأساسية، مما حدّ من إمكانية وصول الكثرين إلى التعليم، ولا سيما النازحين داخلياً المقيمين في المخيمات.¹²⁸ ومن جهة أخرى، دفعت الأزمة الاقتصادية العديد من الشباب إلى ترك الدراسة والانخراط في الحياة العملية، فيما أُجبرت العديد من الفتيات على الزواج في سنّ مبكرة.¹²⁹

كما أثّرت الصعوبات التي واجهها المدنيون السوريون في الوصول إلى وثائقهم المدنية، مثل بطاقات الهوية، وشهادات الميلاد، والسجلات المدرسية، سلّماً على الأفراد الساعين للاستفادة من حقهم في التعليم في جميع أنحاء البلاد.¹³⁰ وقد أشارت المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين (UNHCR) إلى أنّ غياب وثائق الميلاد قد يعرّض الأطفال لخطر عدم القدرة على إثبات جنسيتهم، مما يجعلهم عرضة لخطر انعدام الجنسية. وذكر تقرير لجنة التحقيق الدولية المستقلة التابعة للأمم المتحدة بشأن الجمهورية العربية السورية، رقم (٥٤/٤٦/A/HRC) والصادر عام ٢٠٢١، أنّ (٢.٨) مليون طفل لم يلتحقوا بالمدارس. وأكد التقرير أيضاً على أنّ حرمان الأطفال من حقهم في التعليم، سيؤثر سلّماً على قدراتهم على التمتع بالعديد من الحقوق الأساسية الأخرى في المستقبل.¹³¹

٣.٢. استخدام الأسلحة المحظورة

(البراميل المتفجرة، القنابل العنقودية، الهجمات الكيميائية)

يحظر القانون الدولي الإنساني استخدام بعض أنواع الأسلحة في النزاعات المسلحة، ويعود السبب الرئيسي في حظر هذه الأسلحة إلى كونها تُسبب معاناة وآلاماً لا داعي لها، فضلاً عن عدم قدرتها على التمييز بين المقاتلين والمدنيين. ومن هذا المنطلق، تُعد بعض الأسلحة مخالفة للمبادئ الأساسية للقانون الدولي الإنساني، وهي المبادئ التي تشكّل أساس هذا القانون وتهدف إلى الحد من الآثار الإنسانية للحرب. ويمكن بيان المبادئ الثلاثة الأساسية للقانون الدولي الإنساني على النحو الآتي:

(١) مبدأ التمييز: يتعيّن على أطراف النزاع المسلح التمييز في جميع الأوقات بين المدنيين والمقاتلين. ويجب أن تُوجّه الهجمات إلى المقاتلين فقط، أما الهجمات التي تستهدف المدنيين فهي محظورة تماماً (اللجنة الدولية للصليب الأحمر، القاعدة رقم ١)

(٢) مبدأ التناسب: يُحظر تنفيذ الهجمات التي من شأنها أن تُحدث تفاوتاً شديداً بين الميزة العسكرية الملموسة والمباشرة المتوقعة وما قد ينتج عنها من خسائر بشرية وإصابات وأضرار في الممتلكات المدنية. (اللجنة الدولية للصليب الأحمر، القاعدة رقم ١٤)

128 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم ٤٦/A/HRC/٥٤، ق ٥٥/A/HRC/٦٤، الفقرة ١٥. <https://docs.un.org/en/a/hrc/55/64>

129 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم ٤٦/A/HRC/٥٤، ق ٩٩/A/HRC/٧٧، الفقرة ١٣. <https://docs.un.org/en/A/HRC/49/77>

130 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم ٤٦/A/HRC/٥٤، ق ٦٢. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

131 تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم ٤٦/A/HRC/٥٤، ق ٦١. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

٣) مبدأ الحيطة والحذر: يتعين على أطراف النزاع اتخاذ جميع الاحتياطات والتدابير الممكنة لحماية السكان المدنيين والممتلكات المدنية الخاضعة لسيطرتهم من آثار الهجمات (اللجنة الدولية للصليب الأحمر، القاعدة رقم ٢٢).¹³²

في بداية النزاعات المسلحة في سوريا، شنت قوات نظام الأسد هجمات عشوائية على المناطق المكتظة بالسكان. وكانت هذه الهجمات تُنفذ بشكل متكرر باستخدام نيران المدفعية وقذائف الهاون والصواريخ والدبابات والغارات الجوية، بالإضافة إلى ذخائر غير موجهة مباشرة إلى الهدف (مثل «البراميل المتفجرة» التي تُلقى من المروحيات، والصواريخ البدائية، والذخائر العنقودية، والقنابل الحرارية، وغيرها من الأسلحة شديدة الانفجار ذات التأثيرات الواسعة)، مما تسبب في إصابات بالغة ومعاينة لا داعي لها. إلا أنه عقب تدخل الاتحاد الروسي في النزاع إلى جانب نظام الأسد في أيلول/سبتمبر ٢٠١٥، أصبح استخدام الأسلحة المحظورة أكثر تنوعاً. وبالفعل، لاحظت لجنة التحقيق الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية، التي ترفع تقاريرها إلى مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة، في تقارير مختلفة أن نظام الأسد يستخدم مجموعة متنوعة من الأسلحة التي تُسبب معاناة غير ضرورية للمدنيين، وهي أسلحة عشوائية لا تميز بين الأهداف. ومن بين هذه الأسلحة يمكن الإشارة بشكل خاص إلى قنابل (GBU-٣٩)، وصواريخ «هيلفاير Hellfire»، والقنابل العنقودية (RBK-٢٥٠ و RBK-٥٠٠)، والذخائر المدعومة بالصواريخ المبتكرة، وقنابل (OFAB-٢٥٠-KAB/٥٠٠)، والصواريخ الباليستية (OTR-٢١ «توشكا»)، وأنظمة إطلاق الصواريخ المتعددة «غراد Grad-BM ٢١»، والقنابل العنقودية من نوع (Ura-٩M٢٧K gan)، والذخائر المدفعية الموجهة من نوع (كراسنوبول Krasnopol).¹³³

أطفال متأثرون بالهجوم الكيميائي في الغوطة الشرقية. الصورة: وكالة الأناضول للأنباء¹³⁴

132 المرجع السابق.

133 تقارير اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق في الجمهورية العربية السورية، A/HRC/٣٦/A/HRC/٣٦، A/HRC/٣٩/٥٥، A/٧٢، ٦٥، A/HRC/٤٣/HRC/٤٣، A/HRC/٤٤/٥٧، A/HRC/٤٤/٥٧، A/HRC/٤٩/٦١، A/HRC/٧٧/٦١.

134 <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iici-syria/documentation> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/١٩). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-suriyede-rejimin-kimyasal-silah-saldirisi-gibi-suclarinin-pesini-birakmayacagini-bildirdi/2216376>

ذكرت الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR) بأن أول استخدام للأسلحة الكيميائية في سوريا، كان بتاريخ ٢٣ كانون الأول/ديسمبر ٢٠١٢، ومنذ ذلك التاريخ تم تنفيذ ما مجموعه (٢٢٢) هجومًا كيميائيًا، منها ٩٨٪ بواسطة نظام الأسد، و٢٪ بواسطة تنظيم داعش.¹³⁵ كما أفادت الشبكة، أن نظام الأسد نفذ خلال ١٢ عامًا ما مجموعه (٢١٧) هجومًا كيميائيًا، أسفر عن مقتل ما مجموعه (١.٥١٤) شخصًا، من بينهم (١.٤١٣) مدنيًا، من بينهم (٢١٤) طفلًا، و(٢٦٢) امرأة، إلى جانب إصابة ما مجموعه (١١.٠٨٠) آخرين.¹³⁶ علمًا بأن هذه الهجمات الكيميائية استهدفت غالبًا في دمشق وريفها، بالإضافة إلى إدلب، وحماة، وحلب، وحمص، ودرعا، ودير الزور.¹³⁷

قامت منظمة «هيومن رايتس ووتش» بتحليل الأدلة المتعلقة بالهجمات المنظمة بالأسلحة الكيميائية في سوريا اعتباراً من ٢١ أغسطس/آب ٢٠١٣، وهو تاريخ الهجوم الكيميائي الأكثر فتكًا، وحتى ٢٥ فبراير/شباط ٢٠١٨، عندما استخدم النظام غاز الكلور في منطقة الغوطة الشرقية المحاصرة.¹³⁸ ووثقت الشبكة السورية لحقوق الإنسان أن ليلة الأربعاء، المصادف للـ ٢١ آب/أغسطس ٢٠١٣، شنّ النظام هجمات كيميائية على مناطق مكتظة بالسكان في الغوطة الشرقية، والغوطة الغربية بريف دمشق، والتي أسفرت عن حرمان (١,١٤٤) شخصًا من غاز الأكسجين مما أدى إلى موتهم خنقًا.¹³⁹ وفور صدور هذه الادعاءات، عيّن الأمين العام للأمم المتحدة فورًا بعثة للتحقق في مزاعم استخدام الأسلحة الكيميائية في سوريا. وقد خلصت بعثة الأمم المتحدة إلى وجود أدلة قوية على استخدام الأسلحة الكيميائية في النزاع المستمر في سوريا. وعلى وجه الخصوص، فإنه تم الحصول على أدلة واضحة ومقنعة في حالات مثل الغوطة، بينما في حالات أخرى مثل (خان العسل وجوبر)، لم يتم التوصل إلى نتيجة حاسمة بسبب الأدلة الموثوقة ولكن غير الكاملة. ويمكن تلخيص استنتاجات تقرير بعثة الأمم المتحدة على النحو التالي :

١) الغوطة (٢١ آب/أغسطس ٢٠١٣): كشفت بعثة الأمم المتحدة أن الأدلة الواضحة والمقنعة، وتحديدًا غاز السارين، قد استخدمت على نطاق واسع ضد المدنيين والأطفال. وقد أكدت البعثة أن الصواريخ القادرة على حمل رؤوس كيميائية والتي انفجرت عند الاصطدام بالأرض احتوت على غاز السارين. كما تم رصد تلوث بيئي بالغاز في المنطقة التي سقطت فيها الصواريخ. وقد دعمت أكثر من خمسين مقابلة مع الناجين والعاملين في المجال الصحي النتائج الطبية والعلمية، وكانت النتائج الإيجابية لغاز السارين في عينات الدم والبول أقوى دليل على وقوع الهجوم الكيميائي.

٢) خان العسل (١٩ مارس/آذار ٢٠١٣): أكدت بعثة الأمم المتحدة، استنادًا إلى المعلومات الموثوقة، استخدام الأسلحة الكيميائية ضد الجنود والمدنيين على حد سواء. فقد أكدت الشهادات المستقاة من

135 اعتبارًا من تاريخ ٣٠ تشرين الثاني/نوفمبر ٢٠٢٤. انظر: SNHR، بين الألم والمعاناة: اثنا عشر عامًا من جرائم الأسلحة الكيميائية في سوريا.

٢٠٢٤، ص: ٢ (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢). <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf>

136 SNHR، بين الألم والمعاناة: اثنا عشر عامًا من جرائم الأسلحة الكيميائية في سوريا، ص: ٢ (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf>

137 SETA، دور الأسد ومكانته ومستقبله في الحرب الأهلية السورية، إسطنبول، ٢٠١٨، ص: ١٢.

138 <https://www.hrw.org/news/2018/04/04/syria-year-chemical-weapons-attacks-persist> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).

139 <https://snhr.org/blog/2024/08/20/the-11th-anniversary-of-the-two-ghoutas-attack-despite-perpetrating-its-largest-most-lethal-chemical-weapons-attack-on-syrian-citizens-the-syrian-regime-is-still-protected-by-its-impunity/> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).

الطاقم الطبي وفرق الإنقاذ العسكرية على وجود أعراض التسمم بالفوسفات العضوي. ومع ذلك، لم يتم التحقق بشكل قاطع بسبب عدم وجود عينات مستقلة وبيئية مأخوذة من موقع الحادث.

٣) جوبر (٢٤ آب/أغسطس ٢٠١٣): جمعت بعثة الأمم المتحدة في هذا التاريخ أدلة على احتمال استخدام الأسلحة الكيميائية ضد الجنود، وجاءت نتائج فحص عينات الدم، إيجابية أي وجود غاز السارين. ومع ذلك، لم تثبت نتائج فحص السارين إلا في عينة واحدة من العينات التي جمعتها الأمم المتحدة بعد أربعة أيام. ونظرًا لنقص الأدلة والعينات البيئية، لم يتسن التأكد بشكل قاطع من وجود صلة بين الضحايا وموقع الحادث

٤) سراقب (٢٩ نيسان/أبريل ٢٠١٣): أشارت التحقيقات إلى احتمال استخدام الأسلحة الكيميائية على نطاق محدود، وعلى الأرجح ضد المدنيين. ومع ذلك، لم تتمكن بعثة الأمم المتحدة من إقامة صلة مؤكدة بين الحادث، وموقعه، والضحايا المتوفين. وقد أظهرت اختبارات غاز السارين في عينات الأعضاء المأخوذة أثناء التشريح نتائج إيجابية، لكن غياب الأدلة البيئية حال دون التأكيد النهائي للنتيجة. ٥) أشرفية صحنيا (٢٥ آب/أغسطس ٢٠١٣): عثرت على أدلة محتملة على استخدام الأسلحة الكيميائية على نطاق محدود ضد الجنود، وأثبتت عينات الدم التي أكدتها الأمم المتحدة عن نتائج إيجابية أي وجود غاز السارين. ومع ذلك، جاءت العينات التي جمعتها الأمم المتحدة بعد أسبوع وشهر سلبية، لذا لم يتم التوصل إلى نتيجة قاطعة.

٦) البحارية (٢٢ آب/أغسطس ٢٠١٣): لم تتمكن بعثة الأمم المتحدة في هذا التاريخ من تأكيد مزاعم استخدام الأسلحة الكيميائية، إذ أثبتت عينات الدم التي جمعتها الأمم المتحدة عن نتائج سلبية بشأن وجود آثار للأسلحة الكيميائية.

٧) الشيخ مقصود (١٣ نيسان/أبريل ٢٠١٣): نظرًا لعدم توفر معلومات كافية حول هذا الحادث، لم تتمكن بعثة الأمم المتحدة من تأكيد مزاعم استخدام الأسلحة الكيميائية.¹⁴⁰

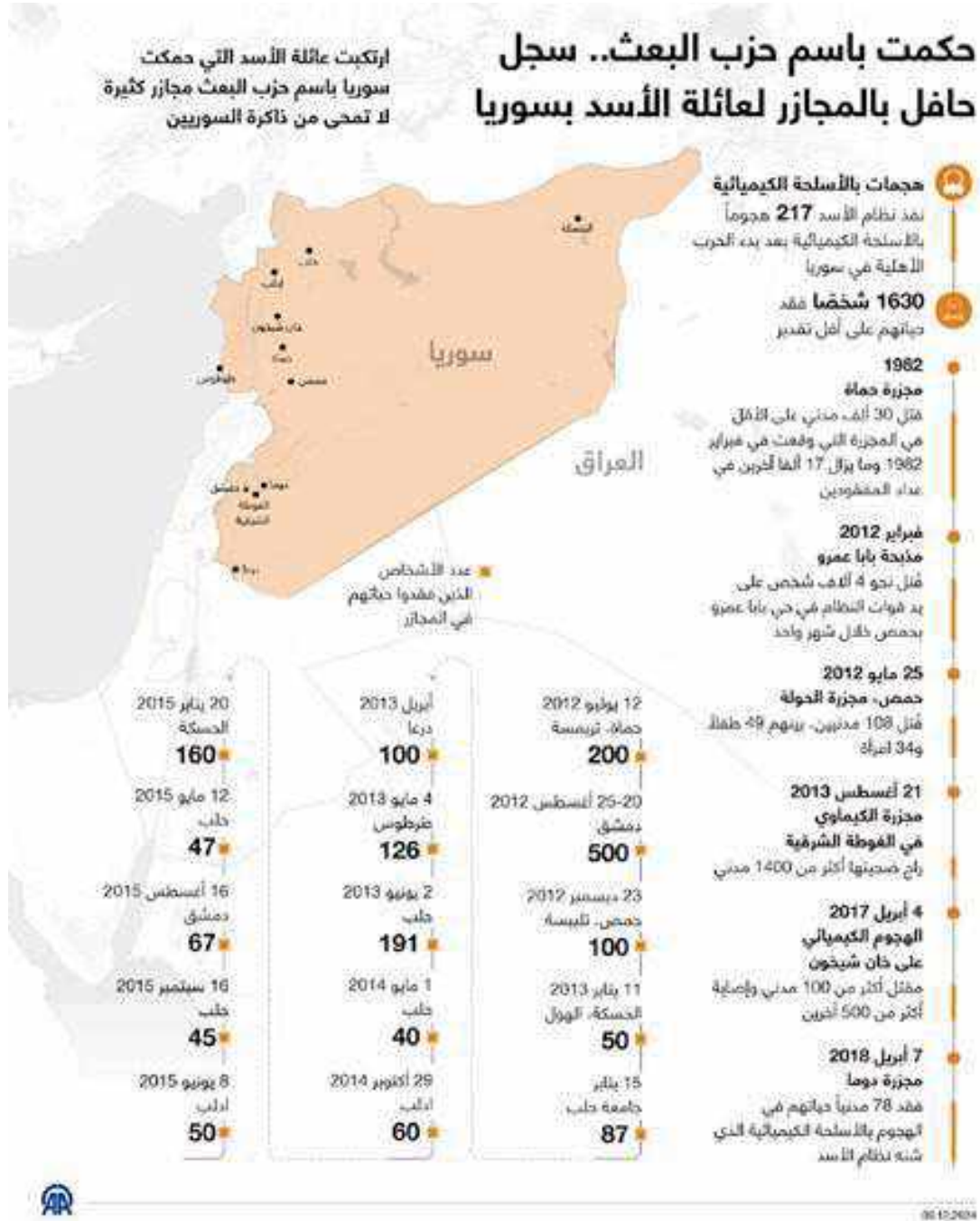
إلى جانب هيئات الأمم المتحدة ومنظمات المجتمع المدني، قامت وسائل الإعلام أيضًا بإجراء دراسات حول تنفيذ هجوم بالأسلحة الكيميائية. وفيما يتعلق بهجوم خان شيخون،¹⁴¹ الذي أثار جدلاً حول وجود مخزون من الأسلحة الكيميائية لدى المعارضين، وصل فريق وكالة الأناضول للأنباء (AA) إلى موقع الحادث، ورصد أنه لا توجد أي منشآت عسكرية في خان شيخون، وأن المواقع التي تم قصفها تحتوي فقط على صوامع الحبوب.¹⁴² وقدمت وكالة الأناضول للأنباء حينها في حزيران/يونيو ٢٠١٧، شهادات الشهود والصور المتعلقة باستخدام الأسلحة الكيميائية، إلى منظمة حظر الأسلحة الكيميائية (OPCW)، وإلى بعثة الآلية الدولية المحايدة والمستقلة (IIIM)، والمحكمة الجنائية الدولية.¹⁴³

140 بعثة الأمم المتحدة للتحقيق في ادعاءات استخدام الأسلحة الكيميائية في الجمهورية العربية السورية، التقرير النهائي، ٦٨/٦٣-٦٣، ص: ٢١-٢٣، ٢٠١٣، ٧٣٥/S/٢٠١٣، https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2013_735.pdf (تاريخ الاطلاع: ٢٠/٢٠٢٥).

141 في إطار الزيارات الميدانية التي أجريت ضمن نطاق التقرير، تمت مقابلة أ.ي. الذي فقد ٤٢ فرداً من عائلته في الهجوم بالأسلحة الكيميائية على خان شيخون، كما جرى الرجوع إلى شهاداته المتعلقة باستخدام الأسلحة الكيميائية. وترد المعلومات التفصيلية حول الموضوع في القسم المعنون بـ«الملحق ٢: المقابلات التي أجريت مع الضحايا».

142 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥ ; <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-ekibi-han-seyhun-a-2025/6/12> girdi/789915 (E.T. 13/6/2025).

143 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥.

تم اعتماد حظر الأسلحة الكيميائية في القانون الدولي من خلال اتفاقية حظر الأسلحة الكيميائية لعام ١٩٩٣. ويبلغ عدد الدول الأطراف في هذه الاتفاقية حالياً ١٩٣ دولة. وانضمت سوريا إلى الاتفاقية في ١٤ أيلول/سبتمبر ٢٠١٣¹⁴⁴ ورغم أن انضمام سوريا جاء بعد الأحداث المذكورة أعلاه، فقد كان الحظر على الأسلحة الكيميائية قائماً بالفعل وفقاً للأعراف الدولية الإنسانية والقواعد القانونية المستقرة، وكذلك اتفاقيات جنيف لعام ١٩٤٩. ومن جهة أخرى، تم إنشاء منظمة دولية لتطبيق اتفاقية حظر الأسلحة الكيميائية، وهي منظمة حظر الأسلحة الكيميائية (OPCW)، المكلفة بتطبيق الاتفاقية التي دخلت حيز التنفيذ في ٢٩ نيسان/أبريل ١٩٩٧. ومن جهتها أنشأت منظمة حظر الأسلحة الكيميائية أيضاً بعثة لتقصي الحقائق (Fact-Finding Mission-FFM)، وذلك للتحقيق في مزاعم استخدام الأسلحة الكيميائية في سوريا، وتتمثل مهمة البعثة في تحديد ما إذا كانت المواد الكيميائية السامة قد استخدمت كسلاح في سوريا أم لا. وحتى اليوم (٢٠١٤-٢٠٢٥)، أصدرت البعثة (٢١) تقريراً يغطي (٧٤) ادعاء منفصل لاستخدام الأسلحة الكيميائية، وخلصت بأن الأسلحة الكيميائية قد استخدمت على الأرجح في (٢٠) حالة. ومن من بين هذه الحالات، استخدم الكلور في ١٤ حالة، والغاز السارين في ثلاث حالات، وغاز الخردل في ثلاث حالات أخرى.¹⁴⁵ وبالرغم من تقديم هذه التقارير إلى الدول الأطراف في اتفاقية حظر الأسلحة الكيميائية وإلى مجلس الأمن التابع للأمم المتحدة، إلا أنه لم يتم اتخاذ أي إجراءات قانونية جادة بحق المسؤولين سواء ان كان عقب الاعلان عن تقارير الأمم المتحدة أو تقارير منظمة حظر الأسلحة الكيميائية

٤.٢. الاختفاء القسري والحرمان التعسفي من الحرية

وان من أهم أبعاد الصراع السوري والمشاكل التي يتعين معالجتها بعد انتهاء الصراع، هو مصير الأشخاص الذين لا يزال مصيرهم مجهولاً نتيجة للاختفاء القسري. فقد كان الاختفاء القسري ممارسة متكررة من قبل نظام الأسد سواء قبل الحرب الأهلية السورية أو أثناءها. حتى إن جهاز الاستخبارات المعروف باسم «المخابرات»، اشتهر بسمعة سيئة بسبب حالات الاختفاء القسري التي مارسها. وفي هذا السياق، يمثل المفقودين الذين ظهروا في سجن صيدنايا والسجون الأخرى، والذين قطعت الاخبار عنهم لسنوات طويلة، جزءاً صغيراً من هذه المشكلة. إذ ما زال مصير ومكان آلاف الأشخاص في سوريا مجهولاً. ووفقاً لبيانات اللجنة الدولية المعنية بالأشخاص المفقودين (ICMP)، هناك (١٣٠,٠٠٠) شخص في عداد المفقودين في سوريا ولا توجد أي معلومات عن مصيرهم. وتشير اللجنة أيضاً إلى أن النزاعات في سوريا أسفرت عن فقدان ما لا يقل عن (١٣٠,٠٠٠) شخص، إلا أن جنسيات المفقودين لم تكن من بين السوريين فقط، بل أيضاً من حملة جنسيات أكثر من (٦٠) دولة، بما في ذلك السوريين الذين فقدوا أثناء الهجرة. وفي العديد من الحالات، لا تعرف عائلات المفقودين الناجية ما إذا كان الشخص المفقود قد فقد داخل سوريا أم خارجها، وفي حالات أخرى، قد يكون أكثر من شخص من العائلات الكبيرة قد اختفى وفي أماكن مختلفة.¹⁴⁶

144 . اتفاقية حظر استحداث وإنتاج وتخزين واستخدام الأسلحة الكيميائية وتدمير تلك الأسلحة، ١٩٩٧.
145 . OPCW، تقارير بعثة تقصي الحقائق، ٢٠١٤-2024. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٠).
146 . اللجنة الدولية لشؤون المفقودين، سوريا- وكالة أنباء الشرق الأوسط. <https://icmp.int/what-we-do/geographic-programs/syria> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ٢٠).
mena/

صور المفقودين المعلقة في ساحة المرجة بدمشق، من قبل أشخاص يبحثون عن أقاربهم المفقودين.

الصورة: وكالة الأناضول للأنباء.¹⁴⁷

ووفقاً للجنة التحقيق الدولية المستقلة بشأن الجمهورية العربية السورية، هناك أكثر من (١٠٠,٠٠٠) شخص مفقود في سوريا. وأوضحت اللجنة أن هذا الرقم يستند إلى بيانات المنظمات العاملة ميدانياً في سوريا، مشيرة إلى أن النظام السوري المخلوع (نظام الأسد) يتحمل المسؤولية الرئيسية عن ذلك. وتشير اللجنة أيضاً إلى أن الأدلة تُظهر أن الحكومة السورية (نظام الأسد) كانت على علم بالأشخاص المحتجزين وسجلت هذه المعلومات بدقة، لكنها بدلاً من التحقيق في الجرائم المرتكبة في مراكز الاحتجاز، واصلت إخفاء هذه المعلومات عن أفراد العائلات. ومن خلال هذا الفعل، عمدت الحكومة إلى إطالة معاناة مئات آلاف من الأسر عمداً، وتركت القضايا القانونية الطارئة المتعلقة بالحالة المدنية وحقوق الملكية دون حل. إلى جانب ذلك، أثر ذلك بشكل كبير على قدرة الأسر، خاصة تلك التي تعيلها النساء، على مواجهة الحياة اليومية وعلى التمتع الكامل بحقوق الإنسان. ويُمثل الاختفاء القسري صدمة وطنية ستؤثر على المجتمع السوري لعقود قادمة. ومن جهة أخرى، هناك آلاف الأشخاص لا يزالون في عداد المفقودين، ليس فقط بسبب الاعتقالات دون تواصل، بل لأسباب أخرى أيضاً. وبسبب استمرار الصراعات، فإن الدمار الواسع النطاق والنزوح الجماعي على أرض الواقع، إلى جانب الأشخاص المفقودين أو المفترض أنهم أموات، يعقد قدرة الأسر على تحديد مكان أقاربها المفقودين.¹⁴⁸

147 https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/20241216111254_suriycliler-samin-merce-meydanina-astiklari-ilanlarla-yakinlarini-ariyor (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٠).

148 . اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق في الجمهورية العربية السورية، تقرير بعنوان: «المفقودون والمختفين في سوريا: هل من سبيل للمضي قدماً؟ توصيات لإنشاء آلية ذات ولاية دولية». ٢٠٢٢، ص: ٢ - ٣. https://www.ohchr.org/sites/default/files/202206/PolicyPaperSyriasMissingAndDisappeared_17June2022_EN.pdf (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ٢٠).

ولطالما كانت حالات الاختفاء القسري على الأراضي السورية دائم الحضور في جدول أعمال الأمم المتحدة. وقد صرّحت الجمعية العامة للأمم المتحدة في قراراتها المختلفة، بأن ظاهرة الاختفاء القسري قد وصلت إلى مستويات مُقلقة. وفي قرارها رقم (٢٢٨/٧٦)، أكدت الجمعية العامة للأمم المتحدة مسؤولية النظام السوري (الأسد) عن استخدامه الممنهج للاختفاء القسري، واعتبرت ممارسة النظام السوري للاختفاء القسري جرائم ضد الإنسانية، وأدانت بشدة الاختفاء المستهدف للشباب والأطفال، واستغلال اتفاقات وقف إطلاق النار كفرصة للتجنيد القسري واحتجازهم تعسفياً. وأشارت الجمعية العامة إلى تقرير لجنة التحقيق ونتائجها المنشورة في مارس/آذار ٢٠٢١. ووفقاً لأحدث نتائج لجنة التحقيق، استمرّت قوات النظام السوري عمداً إخفاء مصير ومكان الأشخاص المختفين قسراً، مما أدى إلى إطالة معاناة مئات الآلاف من الأسرى. وتشير الأدلة إلى أنّ النظام السوري كان يمتلك بيروقراطية مُعقّدة ودرجة عالية من السيطرة المركزية على هوية المُحتجزين ومكان احتجازهم. كما نظرت الجمعية العامة في الاقتراح الذي قدمته اللجنة لإنشاء آلية مُنفصلة تُعنى بحالات الاختفاء القسري.¹⁴⁹

في الواقع، أنشأت الجمعية العامة، «المؤسسة المستقلة المعنية بالمفقودين في الجمهورية العربية السورية (IIMP)» بموجب قرارها رقم (٣٠١/٧٧). وأسست هذه المؤسسة المستقلة كاستجابة للنداءات العاجلة لعائلات المفقودين، وبهدف تحديد مصير ومكان آلاف الأشخاص المفقودين في سوريا. ويمنح وثيقة تأسيس «المؤسسة المستقلة المعنية بالمفقودين في الجمهورية العربية السورية (IIMP)» (الصلاحيات التالية: ١) توضيح مصير ومكان وجود جميع الأشخاص المفقودين في سوريا، ٢) تقديم الدعم الكافي للضحايا، بما في ذلك الناجون وأسرى المفقودين. وتنفذ أعمال المؤسسة المستقلة المعنية بالمفقودين في الجمهورية العربية السورية (IIMP) بمشاركة كاملة وفاعلة من الضحايا، وبالتعاون المستمر مع المجتمع المدني السوري، وبالتنسيق والتكامل الوثيقين مع جميع الجهات الفاعلة ذات الصلة. وتشمل صلاحيات المؤسسة جميع الأشخاص المفقودين في سوريا بغض النظر عن سبب فقدانهم، أو توقيته، أو انتماءاتهم السياسية، أو جنسيتهم. وتتمثل مهمة المؤسسة في البحث عن الحقيقة، فضلاً عن أنها تهدف إلى دعم حق العائلات في معرفة مصير أحبائهم.¹⁵⁰

كما ذكرنا أعلاه، إن للمؤسسة مهمتان أساسيتان: الأولى تتعلق بعملية البحث عن الأشخاص المفقودين، والثانية تتعلق بتقديم الدعم للضحايا. وقد حدّدت الجمعية العامة في قرارها رقم: (٢٢٧/٧٨)، المبادئ المتعلقة بطريقة تنفيذ هاتان المهمتان. وبناءً على ذلك، فإنه يمكن تلخيص المبادئ والأسس والإجراءات الواجب اتباعها فيما يتعلق على النحو الآتي:

(أ) إعداد خريطة شاملة للجهات الفاعلة التي تمتلك أو تشارك في أنشطة تتعلق بالمعلومات أو البيانات ذات الصلة بالأشخاص المفقودين في الجمهورية العربية السورية، مع مراعاة نوع البيانات والمخاوف المتعلقة بحمايتها؛

149 الجمعية العامة للأمم المتحدة، حالة حقوق الإنسان في الجمهورية العربية السورية، ٢٠٢١، ص: ١٤-١٩.
150 الجمعية العامة للأمم المتحدة، المؤسسة المستقلة للأشخاص المفقودين في الجمهورية العربية السورية، ٢٠٢٣، A/RES/٧٧، ٣٠١.

- (ب) تصميم نظام لإدارة المعلومات والبيانات يتيح دمجها أو فصلها عند الحاجة، مع إيلاء الأهمية الخاصة للموافقة المستنيرة، والخصوصية، والسرية؛
- (ج) وضع أنظمة وإجراءات لمعالجة المخاوف المتعلقة بحماية وأمن الأشخاص الذين يتواصلون مع المؤسسة؛
- (د) وضع آليات تضمن سهولة وصول الضحايا والناجين وأسْرهم إلى المعلومات؛
- (هـ) وضع إجراءات مناسبة لتسجيل حالات الأشخاص المفقودين، سواءً ان كان قد أُبلغ عنها حديثاً أو أُبلغ عنها سابقاً، إلى سلطات أو مؤسسات أخرى؛
- (و) إعداد وتنفيذ خطة شاملة للبحث تتضمن دمج وجمع جميع المعلومات المتعلقة بالمفقودين والاستفادة من جميع التقنيات المتاحة، فضلاً عن أنها تشمل تحديد مواقع المقابر الجماعية وحمايتها؛
- (ز) إبرام اتفاقات تعاون مع الجهات المعنية لتسهيل تبادل المعلومات والبيانات، وتفويض بعض الأنشطة إلى مؤسسات أخرى
- (ح) إطلاع المؤسسة على المعلومات والبيانات من خلال إجراء تحليل هيكلي وسياقي لها؛
- (ط) وضع آليات تضمن لمّ شمل الأشخاص المفقودين الذين تبين أنهم على قيد الحياة مع أسْرهم، وتسهيل إطلاق سراح الأشخاص المحرومين تعسفياً من حريتهم؛
- (ي) اتخاذ جميع التدابير الضرورية لتحديد هوية الأشخاص الذين عثروا عليهم متوفين، وضمان إعادة رفاتهم إلى أسْرهم دون تأخير؛
- (ك) تصميم أنظمة مناسبة لحفظ وأرشفة المعلومات والبيانات المتعلقة بالأشخاص المفقودين في الجمهورية العربية السورية على المدى الطويل، وكذلك ضمان سلامة هذه البيانات وحمايتها.¹⁵¹
- ومن ناحية أخرى، يمكن تلخيص المبادئ والإجراءات الواجب اتباعها فيما يتعلق بأنشطة دعم الضحايا على النحو الآتي:
- (أ) إجراء مسح لتحديد احتياجات الأسْر؛
- (ب) تحليل جميع الجهات الفاعلة ذات الصلة على المستويين الوطني والدولي، وتقييم أشكال الدعم التي تقدمها حالياً لتحديد نقاط القوة والضعف؛
- (ج) تصميم نظام إحالة فعال وعلمي وسهل الوصول وشفاف يعمل على توجيه الأسْر إلى الخدمات القائمة بمشاركتهم المباشرة؛
- (د) صياغة اتفاقات التعاون التي تعقدها المؤسسة مع الجهات المعنية باستخدام المعلومات المستقاة من عمليات المسح هذه، وضمان إحالة الحالات إلى المواقع ذات الصلة للحصول على أنواع الدعم

151 الجمعية العامة للأمم المتحدة، تطبيق القرار المتعلق بتأسيس المؤسسة المستقلة للأشخاص المفقودين في الجمهورية العربية السورية، A/62/23، ص: ١٢-١٣.

التي لا تستطيع المؤسسة تقديمها مباشرة؛

(هـ) وضع بروتوكولات واضحة تتيح للأفراد الحصول على أشكال مختلفة من الدعم من خلال المؤسسة؛

(و) تقديم الدعم النفسي-الاجتماعي - القانوني للأسر، وتوجيهها إلى جهات أخرى للحصول على الدعم التكميلية؛

(ز) تقديم الدعم إلى الأسر بشأن الحصول على الوثائق الضرورية (مثل المستندات المتعلقة بوضع الشخص المفقود)، ومن خلال هذه الوثائق، مساعدتها في ممارسة حقوقها الأخرى ذات الصلة، مثل التعليم والسكن والأراضي وحقوق الملكية الأخرى؛

(ح) تحسين التعاون والتنسيق من خلال عقد اجتماعات منتظمة مع الجهات الفاعلة التي تقدم الدعم للأسر.¹⁵²

وفي هذا السياق، لعبت المؤسسة دورًا في البحث عن مئات الأشخاص وقدمت الدعم لعائلاتهم. ومن الأساليب التي ينتهك بها نظام الأسد المبادئ القانونية الأساسية بشكل متكرر الاحتجاز والإعدامات والاعتقالات التعسفية. وينشأ هذا الوضع أحيانًا نتيجة للاختفاء القسري، وأحيانًا أخرى تحدث النتيجة نفسها بسبب التعسف، حتى رغم معرفة مكان الضحية. إذ يتم تجاهل حق الضحايا الأساسي في الدفاع عن النفس، فضلاً عن تمديد فترة احتجازهم لأسباب سياسية، وبالحرمان من الاتصال بأقاربهم وذويهم. والأسوأ من ذلك، أن الضحايا يتعرضون للتعذيب في مراكز الاحتجاز أو في السجون، وغالبًا ما يؤدي ذلك إلى وفاتهم. وحتى عندما يُفرج عن هؤلاء الأشخاص بعد فترة طويلة من الاحتجاز، فإن الانتهاكات التي تعرض لها خلال فترة الاعتقال أو الاحتجاز قد تسببت في صدمات جسدية ونفسية دائمة للناجين وعائلاتهم. علاوة على ذلك، فإن معاناة عوائل الأشخاص الذين قضوا حياتهم في الأسر أو اختفوا أو كان مصيرهم مجهولاً بعد عملية اعتقالهم، كانت كبيرة وبالغة لا يمكن الاستهانة بها. وقد تسببت هذه الانتهاكات في صدمة اجتماعية عميقة، وتحولت إلى ممارسات تستغل المعايير الاجتماعية والثقافية بغرض إذلال المعارضين وتعريض الرجال والنساء والأطفال على حد سواء للمعاملة اللاإنسانية والمهينة

تناول التقرير المقدم إلى مجلس حقوق الإنسان في نهاية يناير/كانون الثاني ٢٠٢٥ بشكل موسع عمليات الاحتجاز والاعتقال التعسفي التي نفذها النظام السوري المخلوع منذ عام ٢٠١١. ووفقًا للتقرير، فإن المؤسسات التي كانت تنفذ عمليات الاعتقال والاحتجاز لصالح الحكومة السورية السابقة، تُقسم عمومًا إلى أربع فئات. الفئة الأولى والأكثر بروزًا هي أجهزة الاستخبارات، وتشمل إدارة المخابرات العسكرية، وإدارة المخابرات الجوية، وإدارة المخابرات العامة، وإدارة الأمن

152 الجمعية العامة للأمم المتحدة، تطبيق القرار المتعلق بتأسيس المؤسسة المستقلة للأشخاص المفقودين في الجمهورية العربية السورية، ص: ١٣-١٤.

السياسي. أما الفئة الثانية فهي القوات العسكرية التي لا تتبع مباشرة لأجهزة المخابرات لكنها تشارك في عمليات الاحتجاز والاعتقال، وتشمل الفرقة الرابعة المتميزة والحرس الجمهوري، والوحدات العسكرية النظامية العاملة على الحواجز أو المشاركة في عمليات الاعتقال، إضافة إلى الشرطة العسكرية المسؤولة عن إدارة مرافق الاحتجاز العسكرية، والمستشفيات العسكرية. أما الفئة الثالثة فتضم أجهزة الشرطة المدنية مثل فرع الأمن الجنائي. وأخيراً، توجد فئة من الجهات الموالية للحكومة، وتشمل المجموعات المسلحة المعروفة باسم «الشبيحة»، وكذلك «اللجان الشعبية» التي تم دمجها لاحقاً مع «قوات الدفاع الوطني» وغيرها من الميليشيات الموالية للنظام. ومع ذلك، فإنه من المهم الإشارة إلى أن هذا الهيكل الرباعي بأكمله كان خاضعاً لسلطة الرئيس المخلوع بشار الأسد، إذ يقف رئيس الدولة على رأس هرم الأجهزة الأمنية في الجمهورية العربية السورية. ووفقاً للمادة رقم (١٠٣) من دستور عام ١٩٧٣، والمادة رقم (١٠٥) من دستور عام ٢٠١٢، فإن الرئيس هو القائد العام للجيش والقوات المسلحة، كما أن مكتب الأمن القومي، الذي يتولى بدور التنسيق المركزي بين أجهزة المخابرات والأمن، كان يرفع تقاريره مباشرة إلى رئيس الدولة.¹⁵³

بدأت عمليات الاعتقالات والاحتجازات غير القانونية التي نفذها النظام السابق منذ الأيام الأولى للأندلاع الانتفاضات. ففي ٢٥ نيسان/أبريل ٢٠١١، نفذت القوات الموالية للحكومة أول عملية احتجاز واسعة النطاق والمعروفة من قبل اللجان الشعبية في محيط درعا. إذ اقتحمت وحدات تابعة للنظام إلى المناطق السكنية في المدينة، ثم انتشرت وحدات استخباراتية في المنطقة، ومن ثم فرضت القوات الحكومية حصاراً عليها، إذ قطعت الكهرباء والمياه وخطوط الاتصال عنها. وخلال العملية، تم اعتقال أكثر من (٥٠٠) شخص، بينهم أطفال، نُقلوا لاحقاً إلى فروع أمنية مختلفة في العاصمة دمشق للتحقيق معهم. وبعد أسبوع، وفي الساعات الأولى من صباح ١٤ أيار/مايو ٢٠١١، نُفذت عملية مماثلة واسعة النطاق في مدينة جسر الشغور بمحافظة إدلب. كما اعتقلت قوات الأمن أكثر من (٤٠٠) شخص خلال مظاهرات ليلية نفذتها أعقاب تظاهرة كبيرة تم تنظيمها في اليوم السابق.

ووفقاً للتقرير، تصل تقديرات العدد الإجمالي للأشخاص الذين احتجزتهم قوات الحكومة السابقة في جميع الأزمان اعتباراً من عام ٢٠١١ إلى (٩٠,٠٠٠) شخص، مع أن بعض التقديرات كانت تشير إلى أرقام أعلى من ذلك. وتشير بيانات اللجنة ومصادر الخارجية أنّ عمليات الاعتقال بلغت ذروتها في عام ٢٠١٢، لكنها استمرت على مستوى مرتفع طوال فترة النزاع. ولم تكشف الحكومة السابقة علناً عن بيانات شاملة حول الأشخاص المحتجزين والمفرج عنهم في مختلف

153 اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق بشأن الجمهورية العربية السورية، «شبكة عذاب»: الاعتقال التعسفي والتعذيب وسوء المعاملة من قبل القوات الحكومية السابقة في الجمهورية العربية السورية – التقرير المرافق للوثيقة A/HRC/٢٠/٣٠، A/HRC/٢٠/٣٠، ص: ٧-١٠.

أقسام نظام الاحتجاز، كما لم تستجب منذ عام ٢٠١١ لطلبات اللجنة المتعلقة بالحصول على هذه المعلومات. ومع ذلك، تُظهر الأدلة أنَّ جميع المحتجزين كانوا يُسجَّلون بدقة في سجلات مفصلة. وفي تصريح نادر عام ٢٠١٤، أبلغ السفير السوري لدى الأمم المتحدة الجمعية العامة بأن الحكومة السابقة «حققت في (٣٠,٠٠٠) حالة». ووفقاً للتصريحات الصادرة عام ٢٠٢١، أعلنت الحكومة بأنَّ (٣٤٤,٦٨٤) معتقلاً ومداناً قد استفادوا من قرارات العفو الصادرة في الفترة ما بين عامي ٢٠١١ و٢٠٢٠.¹⁵⁴ ويشير هذا، إلى أنَّ ما لا يقل عن (٣٠٠,٠٠٠) شخص سُلبت حريتهم، إما بالاعتقال أو السجن لأسباب سياسية خلال العقد الماضي. وبعد سقوط النظام في ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤، فتحت الحكومة الجديدة العديد من السجون وأفرجت عن السجناء السياسيين، إلا أنَّ مصير آلاف الأشخاص لا يزال مجهولاً حتى اليوم

ولا تُعدّ سوريا طرفاً في الاتفاقية الدولية لحماية جميع الأشخاص من الاختفاء القسري لعام ٢٠٠٦، غير أنَّ حالات الاختفاء القسري والحرمان التعسفي من الحرية التي ارتكبتها النظام السوري السابق تُعد انتهاكاً لقواعد القانون الإنساني العرفي الدولي. إذ تنص القاعدة رقم (٩٨) من قواعد اللجنة الدولية للصليب الأحمر (ICRC) على حظر الاختفاء القسري في النزاعات الدولية وغير الدولية على حد سواء، فيما تحظر القاعدة رقم (٩٩) الحرمان التعسفي من الحرية في جميع أنواع النزاعات الدولية وغير الدولية.

٥.٢. التعذيب وسوء المعاملة

لم يُكشف سجل نظام الأسد في التعذيب وسوء المعاملة بشكل أساسي من خلال الصور التي تم الحصول عليها من سجن صيدنايا، بل كانت منظمات المجتمع المدني ولجان الأمم المتحدة قد وثّقت ممارسات النظام تلك قبل ذلك بسنوات. فقد أجرت لجنة التحقيق الدولية المستقلة المكلفة بتقديم تقاريرها إلى مجلس حقوق الإنسان مقابلات مع (٧,٨٧٤) ضحية من ضحايا التعذيب وسوء المعاملة، في محاولة لرسم صورة شاملة عن ممارسات النظام في هذا الصدد. غير أنَّ محدودية عدد الأشخاص الذين أمكن الوصول إليهم، وعدم معرفة العدد الحقيقي للذين لقوا حتفهم في السجون، وإحجام كثير من ضحايا الاعتداءات الجنسية عن الحديث، جعلت من الصعب على التقرير أن عرض الحجم الكامل للانتهاكات. ومع ذلك، فقد خلص التقرير على أنَّ نظام الأسد استخدم أكثر أساليب التعذيب قسوة، فضلاً عن ارتكابه جرائم يمكن وصفها على أنها بمستوى الجرائم ضد الإنسانية.

وفقاً للتقرير الذي يغطي الفترة من عام ٢٠١١ حتى عام ٢٠٢٠، تعرّض الرجال والنساء والأطفال المحتجزون للتعذيب والمعاملة اللاإنسانية، بما في ذلك الاغتصاب وغيره من أشكال من العنف

154 اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق بشأن الجمهورية العربية السورية، «شبكة عذاب»: الاعتقال التعسفي والتعذيب وسوء المعاملة من قبل القوات الحكومية السابقة في الجمهورية العربية السورية – التقرير المرافق للوثيقة A/HRC/٥٥/٤٦، ص: ١٩ – ٢١.

الجنسي. وحسب المقابلات التي جرت مع الأشخاص المعرضين للتعذيب، فإن (٤٧٤) شخصاً هم من الذين تعرضوا الى التعذيب بصورة مباشرة، و(٤٦٣) شخصاً هم من ضحايا المعاملة اللاإنسانية، بينما شهد (١,١٧٠) شخصاً على هذه الانتهاكات أو امتلكوا معلومات موثوقة بشأنها. وفي هذا الصدد، وثّق التقرير على نطاق واسع ومفصل ما لا يقل عن (٢٠) أسلوباً وحشياً مختلفاً من أساليب التعذيب استخدمتها الحكومة السابقة. وشملت هذه الأساليب الصدمات الكهربائية، وحرق أجزاء من الجسم، وخلع الأظافر والأسنان، وعمليات الإعدام الوهمية، وحشر المعتقلين في إطارات السيارات، وتعليق الأشخاص من أحد أطرافه أو كليهما لفترات طويلة. وغالباً ما اقترنت هذه الأساليب بالضرب المبرح وباستخدام أدوات مختلفة كالعصي أو الأسلاك الكهربائية. لقد كان التعذيب جسدياً ونفسياً في آن واحد، تاركاً أثراً مدمراً طويلة الأمد على الضحايا وغالباً ما يؤدي إلى وفاتهم. كما أن الظروف اللاإنسانية الموثقة في مراكز الاحتجاز الحكومية كانت وحدها كافية لتشكيل حالة من التعذيب. أما حوادث العنف الجنسي فكانت تُبلغ بدرجة أقل بكثير، نتيجة الخوف من الوصم الاجتماعي والثقافي، ومع ذلك أجرت اللجنة مقابلات مع (٩١) ضحية العنف الجنسي، بينما شهد (٢١١) شخصاً أو قدّموا معلومات موثوقة بشأن حالات من هذا النوع في مراكز الاحتجاز الحكومية. وتتم ممارسة الاغتصاب وأشكال العنف الجنسي الأخرى، بما في ذلك الاعتداءات الجنسية والإهانات ذات الطابع الجنسي، بشكل ممنهج ضد النساء والرجال والأطفال، بهدف انتزاع المعلومات أو معاقبة الضحايا أو إذلالهم أو إذلال عوائلهم. ومن بين الضحايا الذين وثّقهم التقرير أطفال لا تتجاوز أعمارهم الـ (١١) عاماً.¹⁵⁵

وفي مئات الحالات الموثقة، أدّت الانتهاكات إلى وفاة المعتقلين أثناء الاحتجاز. فقد أفاد معتقلون سابقون بأن زملاءهم في الزنازين قضوا نحبهم أثناء جلسات الاستجواب أو بعد تعرّضهم للضرب المبرح داخل السجون أو أنهم ماتوا متأثرين بإصابات بالغة ناجمة عن التعذيب أو سوء المعاملة. إضافة الى حالات وفاة وقعت بين بعض المعتقلين نتيجة ظروف الاحتجاز اللاإنسانية مثل الاكتظاظ الشديد، ونقص المواد الغذائية، وانعدام المياه الصالحة للشرب. كما انه لم يتم تقديم الرعاية الطبية للمعتقلين بشكل كاف أو كانت معدومة، مما أدى الى الإصابة بالأمراض القابلة للوقاية مثل الإسهال والأوبئة المنتشرة في الزنازين غير الصحية والمكتظة، وبدوره أدى إلى مزيد من الوفيات. وقد جمعت اللجنة (٤٦٢) شهادة تتعلق بحالات وفاة داخل مراكز الاحتجاز الحكومية، حيث ان (٣٢٪) من المستجوبين رأوا الجثث بأعينهم أو شهدوا مباشرة على وفاتهم، بينما حصل (١٢٪) على شهادات وفاة المقتولين، و(٢٪) فقط تمكنوا من الحصول على كل من شهادة الوفاة والجثمان معاً، أما النسبة المتبقية (٥٤٪) فقد حصلت على معلومات حول الأحداث من خلال التقارير أو الشهادات. ومع ذلك لا يُعرف العدد الحقيقي للمعتقلين الذين لقوا حتفهم أثناء الاحتجاز. حتى أدنى التقديرات تشير إلى أن عشرات الآلاف من الأشخاص لقوا حتفهم تحت إشراف وحدات حكومية منذ عام ٢٠١١. كما تدعم

155 اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق بشأن الجمهورية العربية السورية، «شبكة عذاب»: الاعتقال التعسفي والتعذيب وسوء المعاملة من قبل القوات الحكومية السابقة في الجمهورية العربية السورية – التقرير المرافق للوثيقة A/HRC/٤٦/٥٥، ص: ٩.

هذه التقديرات شهادات العديد من المنشقين عن الأجهزة الأمنية. وحسب المعلومات الواردة من مصادر مختلفة، فإنه يتم تسجيل جثث المعتقلين المتوفين، في المستشفيات العسكرية ومن يتم نقلهم إلى مقابر جماعية. واستناداً إلى تصريحات مسؤولين منشقين وصور الأقمار الصناعية التي جمعت على مدى عقد من الزمن، والمعلومات التي تم الحصول عليها من أسر الضحايا، تم تحديد موقعين لمقابر جماعية خاصة في «نهجا» و«القطيفة» في ضواحي دمشق. ومنذ عام ٢٠١١ تورطت جميع وحدات القوى الأمنية السورية في الانتهاكات المذكورة أعلاه. وأكد ضباط سابقون في أجهزة الاستخبارات السورية، أن تعذيب المعتقلين وإساءة معاملتهم كان منهجاً، وتورط فيه مسؤولون رفيعو المستوى.¹⁵⁶ وقد خلصت اللجنة في تقريرها اللاحق الذي يغطي الفترة ما بين عامي ٢٠٢٠-٢٠٢٣، إلى أن القوات الحكومية السابقة، واصلت ارتكاب أعمالها في التعذيب وسوء المعاملة.¹⁵⁷ أنشأ النظام عدداً كبيراً من مراكز التعذيب الرسمية وغير الرسمية في مختلف محافظات البلاد. ووفقاً للتقرير الصادر عن الآلية الدولية المستقلة والمحايدة المعنية بسوريا (IIIM)، الذي استند على شهادات الضحايا، استُخدم (٩٤) مركزاً من أصل (١١١) مركزاً مختلفاً تم تحديدها في جميع أنحاء البلاد للتعذيب.¹⁵⁸ وعند فحص مراكز التعذيب في سوريا، تبين أن أغلبها كانت على شكل مراكز استخبارات عسكرية، أو مراكز استخبارات تابعة لسلح الجو، أو مراكز استخبارات عامة، أو سجون مدنية، أو مراكز شرطة عسكرية، أو مراكز فرع الأمن السياسي، أو وحدات عسكرية، أو مستشفيات عسكرية، أو سجون عسكرية، أو مراكز شرطة. كما كشفت مقابلات أجرتها المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة (TİHEK) مع ضحايا سوريين للتعذيب أن مباني مدنية لا تحمل أي علامات مميزة كانت تُستخدم من قبل نظام حزب البعث كمراكز سرية للتعذيب. أما أبرز مراكز التعذيب التي استخدمها نظام الأسد على نطاق واسع فهي على النحو التالي :

دمشق

سجن صيدنايا العسكري (الفرع رقم ١)
 فرع الاستخبارات العسكرية ٢٣٥ «فرع فلسطين»
 مستشفى تشرين العسكري
 مركز الشرطة العسكرية في القابون
 معتقل استخبارات القوات الجوية في قاعدة المزة الجوية
 فرع المداهمة/الاقتحام ٢١٥ – شعبة المخابرات العسكرية

156 اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق بشأن الجمهورية العربية السورية، «شبكة عذاب»: الاعتقال التعسفي والتعذيب وسوء المعاملة من قبل القوات الحكومية السابقة في الجمهورية العربية السورية – التقرير المرافق للوثيقة A/HRC/٤٦/٥٥، ص: ٩.

157 لجنة التحقيق الدولية المستقلة بشأن الجمهورية العربية السورية، «لا نهاية في الأفق»: التعذيب وسوء المعاملة في الجمهورية العربية السورية ٢٠٢٠-٢٠٢٣. A/HRC/٥٣/CRP.٢٠٢٣، ص: ٢٠٢٣.

158 الآلية الدولية المحايدة والمستقلة لسوريا (IIIM)، تقرير نظام الاحتجاز الحكومي السوري كأداة للقمع، الملحق ب، أسماء مراكز الاحتجاز وإحداثياتها الجغرافية. ٢٠٢٤، IIIM_DetentionReport_Public_، https://iiim.un.org/wp-content/uploads/2024/12/IIIM_DetentionReport_Public_، تاريخ الاطلاع: ١٣ / ٦ / ٢٠٢٥.

سجون المخابرات الجوية فرع باب توما
الفرع الداخلي في أمن الدولة ٢٥١ التابع لجهاز الاستخبارات العامة (فرع الخطيب)
المخابرات العامة، فرع التحقيق ٢٨٥
المخابرات العسكرية، فرع دمشق ٢٢٧
المخابرات العسكرية، فرع التحقيق ٢٤٨
المخابرات العسكرية، فرع دمشق ٢٩١
مستشفى الشهيد يوسف العظمة العسكري.

ريف دمشق

سجن عدرا المركزي

حلب

سجن حلب المركزي
فرع ٢٩٠ التابع لشعبة المخابرات العسكرية في حلب

إدلب

فرع الامن العسكري ٢٧١ في إدلب

حماة

فرع أمن الدولة في حماة ٣٢٠

حمص

فرع الامن العسكري ٢٦١ في حمص
سجن البالونة العسكري

اللاذقية

الفرع ٢٢٣ التابع لشعبة الاستخبارات العسكرية في محافظة اللاذقية

الرقّة

فرع الأمن الجنائي في الرقة
فرع المخابرات العامة ٥٣٣ في الرقة
وحدة المفزة في الرقة

دير الزور

فرع الامن العسكري ٢٤٣ في دير الزور

صورة من داخل أحد عتابر سجن صيدنايا. الصورة: TIHEK، ٢٠٢٥.

أما بشأن توثيق جرائم حرب نظام الأسد، فإنه في يناير/كانون الثاني ٢٠١٤، أحدث تقرير إخباري صدى واسع لدى الرأي العام والأجندة العالمية.¹⁵⁹ وحسب هذا التقرير، فرّ مصور سابق في الشرطة العسكرية السورية، يحمل الاسم المستعار «قيصر» (Caesar)،¹⁶⁰ وحاملاً معه (٥٥) ألف صورة¹⁶¹ تعود لـ (١١) ألف ضحية. وتم حفظ الصور التي التقطها «قيصر» مع فريق عمله على مدى عامين، بشكل منظم على الذكريات المحمولة (فلاش ميموري).¹⁶² وبعد فراره من سوريا، تواصل «قيصر» مع «الحركة الوطنية السورية»، وسلّمها إلى المعارضة السورية لحين عرضها لاحقاً.¹⁶³

جثث تعود لأشخاص قُتلوا تحت التعذيب على يد نظام الأسد. الصورة: وكالة الأناضول للأنباء.¹⁶⁴

وعليه، قامت منظمة «هيومن رايتس ووتش»، بدراسة الصور الواردة في ملف «قيصر» ضمن ثلاث فئات. وتشمل الفئة الأولى (٢٨,٧٠٧) صورة تعود لأشخاص تبين أنهم توفّوا أثناء احتجازهم تحت إشراف الحكومة، سواء في أحد مراكز الاعتقال المختلفة أو بعد نقلهم إلى مستشفى عسكري. أما الفئة الثانية فتضم صوراً لجثث أفراد من الجيش أو قوات الأمن. وتشمل الفئة الثالثة صوراً متنوعة لمسارح الجرائم التي التُقطت عقب الهجمات، مثل مشاهد الانفجارات وعمليات اغتيال العناصر الامنية، والحرائق وغيرها من الحوادث المماثلة.¹⁶⁵

159 نُشرت الصور المعنية لأول مرة في ٢٠ كانون الثاني/يناير ٢٠١٤ من قبل وكالة الأناضول، <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriye-de-savas-sucu-belgeleri/189119> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٣).

160 <https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).

161 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).

162 SETA، البعد الحقوقي للحرب الأهلية في سوريا: فقدان الإنسانية، ص: ٣٥. المرجع السابق

163 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).

165 <https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (تاريخ الاطلاع: 12/6/2025).

لقد سلّطت الصور المرّوعة، التي كشفت بوضوح تاريخ وسجل النظام في انتهاكات حقوق الإنسان، الضوء على المسؤولية الجنائية لبشار الأسد وغيره من كبار مسؤولي النظام، وضرورة تحرّك الآليات الدولية المختصة ضمن إطار صلاحياتها.¹⁶⁶ وفي ٣١ تموز/يوليو ٢٠١٤، أدلى «قيصر» بشهادته أمام لجنة الشؤون الخارجية في مجلس النواب الأمريكي قائلاً: «الأشخاص الذين ترونهم في الصور... لا أحد هنا يستطيع أن يعيد إليهم حياتهم، لكنني جئت لأقول إن في سجون بشار الأسد لا يزال أكثر من ١٥٠ ألف شخص، ومصيرهم سيكون كمصير أولئك الذين التقطت صورهم.»¹⁶⁷ واحتفظ «قيصر» بهويته الحقيقية سرّاً حتى المقابلة التي أجرتة معه قناة الجزيرة القطرية عام ٢٠٢٥، حيث كشف أن اسمه الحقيقي هو فريد المذهان.¹⁶⁸ وقد أوضح أن الأوامر بتصوير جثث المعتقلين الذين قُتلوا صدرت من مسؤولين رفيعي المستوى داخل النظام.¹⁶⁹ وتُعدّ هذه الصور دليلاً يوثّق انتهاكات نظام الأسد الصارخة لحقوق الإنسان

وتُشكل الإجراءات التي اتخذها النظام السوري السابق انتهاكاً جوهرياً للعديد من أحكام العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية، وفي مقدّمتها حق الشخص في الحياة، والحق في محاكمة عادلة، والحق في الحرية والأمن الشخصي. كما تُعدّ هذه الأفعال مخالفة لاتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة لعام ١٩٨٤ (CAT).¹⁷⁰ وقد دفعت انتهاكات نظام الأسد كلاً من كندا وهولندا إلى رفع دعاوى ضد سوريا أمام محكمة العدل الدولية في ٨ حزيران/يونيو ٢٠٢٣ بتهمة انتهاك أحكام اتفاقية مناهضة التعذيب. واستشهدت كندا وهولندا بشكل رئيسي بتقارير اللجنة المستقلة المذكورة آنفاً والمقدمة إلى مجلس حقوق الإنسان، زاعمين أن سوريا انتهكت التزامات اتفاقية مناهضة التعذيب. وبموجب الالتزامات إرغا أومنس (erga omnes) ترى الدولتان المدعيتان أن لهما الحق في رفع الدعوى، معتبرتين أن مبرر الحكومة السورية المتمثل في «مكافحة الإرهاب» باطل قانونياً، إذ إن حظر التعذيب يُعدّ من القواعد الأمرة والالزامية في القانون الدولي (jus cogens) التي لا يجوز انتهاكها تحت أي ظرف من الظروف. وقد عرضت الدولتان في دعواهما، أوضاع الاحتجاز والاعتقال في سوريا،

166 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iskencenin-fotograflarini-anlatti/135412> تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢.

167 المرجع السابق.

168 <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2025/2/7/syrian-whistleblower-caesar-reveals-himself-to-al-jazeera> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٣).

169 <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/esed-rejiminin-iskencelerini-duyuran-sezar-oldurulenlerin-fotograflanmasi-emri-en-ust-kademedin-geliyordugu/1823582> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).

170 اتفاقية الأمم المتحدة لمناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة، <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1984/en/13941>، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ٢٢).

وأساليب التعذيب وآثاره، مستشهدين بشكل متكرر إلى تقارير الأمم المتحدة.¹⁷¹ وطلب المدعيان من المحكمة اتخاذ تدابير احترازية. وبناءً على ذلك، يتعين على سوريا وقف ومنع التعذيب والمعاملة اللاإنسانية، وإنهاء الاعتقالات والاحتجاز التعسفي والإفراج عن الأفراد المحتجزين بصورة غير قانونية، وتضع حداً للاحتجاز بمعزل عن العالم الخارجي، وتمنع طمس أو إخفاء أدلة التعذيب، وتكشف عن أماكن دفن الأشخاص الذين قضوا حياتهم تحت التعذيب.¹⁷²

كما هو الحال في جميع القضايا التي تنظر فيها المحكمة بشأن التدابير الاحترازية، فقد حددت المحكمة أولاً (prima facie) مدى اختصاصها القضائي بالنظر في هذه القضية، ومدى حقيقة وجود خطر ووقوع الضرر الذي لا يمكن جبره، ودرجة عاجليتها. وبعد أن قضت المحكمة باختصاصها الظاهر في النظر بالقضية، قررت اتخاذ التدابير الاحترازية المؤقتة التالية: (١) وفقاً للالتزاماتها بموجب «اتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة»، يجب على الجمهورية العربية السورية اتخاذ جميع التدابير في حدود سلطتها لمنع وقوع أعمال التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة، وضمان عدم قيام الموظفين العموميين أو المؤسسات أو الأفراد الخاضعين لسلطتها أو إشرافها أو نفوذها بممارسة التعذيب أو غيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة. (٢) يجب على الجمهورية العربية السورية أن تمنع طمس أو إخفاء الأدلة المتعلقة بمزاعم ارتكاب أفعال تندرج في نطاق اتفاقية مناهضة التعذيب، وأن تتخذ تدابير فعالة لضمان الحفاظ على هذه الأدلة.¹⁷³ وكما أشرنا سابقاً، فإنّ نظام الأسد استمر في ارتكاب أعمال التعذيب وسوء المعاملة حتى الإطاحة به على يد القوى المعارضة في ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤، وبالتالي فإن نظام الأسد لم يمثل لقرارات المحكمة بشأن التدابير الاحترازية. غير أنّ سوريا اليوم تدخل مرحلة جديدة تحت حكم سلطة مختلفة، إذ أنهت الحكومة الجديدة ممارسات النظام السابق، وأفرجت عن المعتقلين السياسيين المحتجزين في سجون التعذيب. لذا، فإنّ مستقبل القضية الراهنة المعروضة أمام محكمة العدل الدولية ومصيرها القانوني ما يزال محل اهتمام ومتابعة

171 محكمة العدل الدولية، تطبيق اتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة، كندا وهولندا ضدّ الجمهورية العربية السورية، المحكمة الدولية للعدل (ICJ)، طلب مشترك لبدء الإجراءات. ٢٠٢٣/٦/٨،
<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20230608-REQ-01-00-EN.pdf>

172 محكمة العدل الدولية، تطبيق اتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة، كندا وهولندا ضدّ الجمهورية العربية السورية، المحكمة الدولية للعدل (ICJ)، طلب مشترك لبدء الإجراءات، ص. ٨، فقرة ٣٣.

173 محكمة العدل الدولية، تطبيق اتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة (كندا وهولندا ضدّ الجمهورية العربية السورية)، المحكمة الدولية للعدل (ICJ)، قرار مؤرخ في ٢٠٢٣/١١/١٦، فقرة ٨٣.
<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20231116-pre-01-00-en.pdf>

٦.٢. النزوح (أوضاع اللاجئين والنازحين داخلياً)

ومن أكثر جوانب الصراع السوري مأساوية الهجرة القسرية، سواء داخل البلاد أو خارجها. إذ انخفض عدد سكان سوريا البالغ حوالي ٢٢.٥ مليون نسمة في عام ٢٠١٠، بشكل حاد بعد اندلاع الحرب الأهلية إذ اضطر ملايين الأشخاص إلى بسبب النزوح القسري للملايين من الأشخاص. ويظهر بعض هذا النزوح على شكل البحث عن ملجأ آمن في بلد آخر، والبعض الآخر على شكل نزوح داخلي إلى مناطق أكثر استقراراً وأماناً في البلاد. ووفقاً لبيانات المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين (UNHCR)، اضطر أكثر من (١٤) مليون سوري منذ عام ٢٠١١ إلى مغادرة منازلهم بحثاً عن الأمان. ويُقدّر عدد النازحين داخلياً بأكثر من (٧.٤) ملايين شخص، فيما يحتاج نحو ٧٠٪ من السكان إلى مساعدات إنسانية، فضلاً عن أن ٩٠٪ منهم تحت خط الفقر. وقد قدّم السوريون طلبات لجوء في أكثر من (١٣٠) دولة حول العالم، فيما تستضيف الدول المجاورة – تركيا ولبنان والأردن والعراق ومصر – ما يقرب من ٥.٥ ملايين لاجئ سوري. وتُعد ألمانيا أكبر دولة مضيضة تقع خارج المنطقة، إذ تستقبل أكثر من (٨٥٠,٠٠٠) لاجئ سوري.¹⁷⁴ أما عدد السوريين المقيمين في المخيمات على مستوى العالم، فيُقدّر عددهم بنحو (٢٥٩,٤٧٥) شخصاً.¹⁷⁵

ومنذ اندلاع النزاع في عام ٢٠١١، كانت تركيا الدولة التي قدّمت أكبر دعم للشعب السوري واستقبلت العدد الأكبر من اللاجئين. وقد أدرج السوريون الذين دخلوا الأراضي التركية في إطار «الحماية المؤقتة» المنصوص عليها في المادة رقم (٩١) من قانون الأجانب والحماية الدولية.¹⁷⁶ ووفقاً لبيانات رئاسة إدارة الهجرة التابعة لوزارة الداخلية التركية، بلغ عدد السوريين المقيمين في تركيا ذروته عام ٢٠٢١ بـ (٣,٧٣٧,٣٦٩) شخصاً، ثم بدأ العدد في الانخفاض تدريجياً ليصل في ١٣ شباط/فبراير ٢٠٢٥، إلى (٢,٨٣٨,٢٩٢) شخصاً.¹⁷⁷

174 UNHCR، شرح أزمة اللاجئين السوريين. ٢٠٢٤، (تاريخ الإطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ٢٣).

<https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/>

175 (اعتباراً من ٣١ / ٥ / ٢٠٢٥) تاريخ الإطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ١٢. <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>

176 تنظيم المادة ٩١ التي تحمل عنوان الحماية المؤقتة هو على النحو الآتي: (١) يمكن توفير الحماية المؤقتة للأجانب الذين أُجبروا على مغادرة بلد، والذين لا يستطيعون العودة إليه، والذين يصلون إلى حدودنا أو يعبرونها بشكل جماعي بقصد العثور على حماية عاجلة ومؤقتة. (٢) تُنظم بقرار يصدر عن رئيس الجمهورية إجراءات قبول هؤلاء الأشخاص في تركيا، وإقامتهم فيها، وحقوقهم وواجباتهم، والإجراءات المتعلقة بمغادرتهم لتركيا، والتدابير المتخذة ضد الحركات الجماعية، والتعاون والتنسيق بين المؤسسات والمنظمات الوطنية والدولية، وتحديد مهام وصلاحيات المؤسسات والمنظمات التي ستؤدي العمل في المركز والمحافظات. قانون الأجانب والحماية الدولية، رقم القانون: ٦٤٥٨، تاريخ القبول: ٢٠١٣/٤/٤، الجريدة الرسمية المنشور فيها: التاريخ: ٢٠١٣/٤/١١، العدد: ٢٨٦١٥.

177 مديرية إدارة الهجرة، (تاريخ الإطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٣)، <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

اتبعت تركيا سياسة الباب المفتوح تجاه السوريين الذين لجؤوا إلى حدودها، وتصرفت في إطار مبدأ عدم إعادة أي شخص قسراً إلى بلاده دون رغبته. وقد تم توفير الحماية اللازمة لهؤلاء الأفراد من خلال إيوائهم في المخيمات والخيام ومدن الحاويات المنشرة في جميع أنحاء البلاد. وفي وقت لاحق، واعتباراً من ٩ نوفمبر/تشرين الثاني ٢٠١٥، تم إعداد «توجيه بشأن إنشاء وإدارة وتشغيل مراكز الإيواء المؤقتة»، وعليه، في المرحلة الأولى تم إنشاء (٢٦) مركزاً للإيواء المؤقت في (١٠) مدن. وبحسب البيانات الراهنة، يوجد (١٣) مركزاً للإيواء المؤقت في (١١) مدينة، حيث تُلَبَّى احتياجات السوريين مجاًئاً وبالكامل في هذه المراكز.¹⁷⁸ أما الاحتياجات تلك فتشمل النظافة، والأمن، والبنية التحتية، والسكن، والمساعدات العينية، والخدمات الفنية، والإطفاء، والغسيل، والرعاية الصحية، والدعم النفسي والاجتماعي، والتعليم، والدورات المهنية، والخدمات الاجتماعية والدينية، وخدمات الترجمة.¹⁷⁹

وخلال هذه العملية، لم تقتصر الجهود المبذولة من قبل تركيا التي تُعد الدولة المضيفة لأكثر عدد من اللاجئين السوريين في العالم، على ضمان حقهم في الإيواء فحسب، بل شملت أيضاً تنفيذ أعمال هامة تهدف إلى ضمان اندماج اللاجئين في الحياة الاجتماعية، وتوفير فرص عمل لهم، وتقديم الدعم اللازم في إطار حقهم في تلقي التعليم والصحة. علماً أن تلك الأنشطة التي قدمتها تركيا حظيت في هذا المجال بتقدير كبير على المستوى الدولي. وقد صرّح المتحدث باسم مكتب الأمم المتحدة لتنسيق الشؤون الإنسانية (OCHA) «ينس ليركه»، قائلاً: «إن استضافة تركيا للاجئين القادمين من مختلف أنحاء العالم تمثل مثلاً استثنائياً يجب أن يحتذى به من قبل بقية الدول».¹⁸⁰ كما قال المفوض السامي للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين عام ٢٠١٣ أنطونيو غوتيريش: «تركيا اليوم مثال يحتذى به فيما يتعلق بكيفية حماية اللاجئين. لقد فتحت أبوابها لعدد كبير من اللاجئين السوريين وقدمت لهم خدمات ووفرت لهم جميعاً أعلى معايير المساعدة. ومساهمتنا نحن كمفوضية سامية لشؤون اللاجئين، مقارنة بما قامت به تركيا، لا تعدو سوى كونها قطرة في البحر».¹⁸¹

في البلدان المتضررة من الأزمة السورية، أدت حالات النزوح الطويلة الأمد والصعوبات الاجتماعية والاقتصادية المستمرة، إلى آثار مدمرة. ووفقاً لتقارير الأمم المتحدة، فإن ٩٠٪ من اللاجئين السوريين في لبنان يعيشون اليوم في ظروف فقر شديد. ومنذ حزيران/يونيو ٢٠٢١، ارتفعت أسعار المواد الغذائية بنسبة ٣٣٢٪، واضطرت ٩٤٪ من الأسر اللاجئة إلى الاستدانة

178 تقرير نفقات السنة المالية لعام ٢٠٢٤ بشأن المخصصات المحولة إلى «الحساب الخاص» على أن يتم تسجيلها كنفقات في ميزانية الرئاسة لتشغيل وإدارة مراكز الإقامة المؤقتة (تاريخ الاطلاع: ٨ / ٧ / ٢٠٢٥).

https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Mali-Tablolar/2024/03-MART/10-Mart/2024-Yili-Gecici-Barinma-Merkezleri-Ozel-Hesap-Giderleri-ve-Odenek-Tablosu.pdf

179 (E.T. 8/7/2025) ص20 https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Gu%CC%88venli_Liman_Dijital_1.pdf

180 (تاريخ الاطلاع: ٨ / ٧ / ٢٠٢٥). https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-insani-yarimlarda-olaganustu-bir-ornek/1235386

181 (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٦ / ٢٠٢٥). https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bmden-turkiye-ovgu/266808

لتلبية احتياجاتها الأساسية. اما اللاجئين المتواجدين في الأردن، فقد ذكر ثلث هؤلاء اللاجئين بأن أوضاعهم المالية قد تدهورت خلال الاثني عشر شهرًا الماضية. وتشير أحدث التحليلات الصادرة عن المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين إلى أن متوسط ديون الأسر قد يصل إلى (١,٢٦١) دينارًا أردنيًا (أي ما يعادل ١,٧٧٨ دولارًا أمريكيًا). وبالمثل، فإن الصعوبات الاقتصادية التي يواجهها المجتمع التركي قد أثرت أيضًا على اللاجئين السوريين المقيمين في البلاد.¹⁸² ولا شك أن لجائحة كوفيد-١٩، والأزمات الإقليمية، وعدم وفاء الاتحاد الأوروبي بتعهداته في تقديم المساعدات، دورًا في تفاقم هذا الوضع. ومع ذلك، فإن الدول المستضيفة للاجئين السوريين، وعلى رأسها تركيا، لم تتبع سياسة الإعادة القسرية، نظرًا لانتهاكات نظام الأسد لحقوق الإنسان والقانون الإنساني. بل على العكس، طورت العديد من الدول سياسات اندماج وسعت إلى تحقيق التعايش الاجتماعي للسوريين. وتعد تركيا وألمانيا أبرز مثالين في هذا المجال، إذ ترى هاتان الدولتان أن عودة السوريين ممكنة إلا في حال توفر بيئة آمنة في سوريا

المخيمات العشوائية الواقعة في أعزاز. الصورة: TIHEK، ٢٠٢٥.

يعيش في سوريا أكثر من مليوني شخص، أي ما يعادل ٣١٪ من إجمالي عدد النازحين داخليًا، والذين يتجاوز عددهم الـ (٧.٤) ملايين، ومعظمهم من النساء والأطفال، في مخيمات صُممت في الأصل كمأوى مؤقت وقصير الأجل كخيار أخير. وتُعدّ أماكن الإقامة المؤقتة، والمستوطنات العشوائية، والمخيمات المخططة، ومراكز الإيواء الجماعي من الحلول الأخيرة التي يلجأ إليها النازحون، وغالبًا ما تنسم بنقص أنظمة إدارة المخيمات، وسوء ظروف السكن، والاكتظاظ الشديد، والتفاوت في إمكانية الوصول إلى الخدمات الأساسية. وهذا الوضع يزيد من خطر التعرّض للعنف القائم على النوع الاجتماعي، خصوصًا بالنسبة للنساء والأطفال، ويجعل النازحين داخل المخيمات أكثر ضعفًا واعتمادًا على المساعدات الإنسانية. ومن ناحية أخرى، يعيش أكثر من ٥ ملايين

182 RP: الخطة الإقليمية للاجئين والمرونة، نظرة عامة استراتيجية إقليمية. ٢٠٢٤ (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٢ / ٢٠٢٥).
<https://reporting.unhcr.org/syria-situation-regional-refugee-and-resilience-plan>

شخص، أي ما يعادل ٦٩٪ من إجمالي عدد النازحين داخليًا، خارج المخيمات. ووفقًا لبيانات فريق العمل المعني بالسكان (Population Task Force) الصادرة في حزيران/يونيو ٢٠٢٤، يتركز معظم النازحين المقيمين خارج المخيمات في محافظات حلب (٢٠٪)، وريف دمشق (١٩٪)، وإدلب (١٥٪)، ودمشق (١٢٪)، واللاذقية (٩٪). ويتألف هذا الجزء من السكان في الغالب من أشخاص نزحوا نتيجة النزاعات، وكثير منهم يعيش حالة نزوح طويلة الأمد أو تعرض للنزوح أكثر من مرة. ويعاني النازحون المقيمون خارج المخيمات من ضغوط نفسية واجتماعية بسبب اضطراب أنماط حياتهم اليومية، وتعرضهم لعمليات الإخلاء القسري، وعدم القدرة على الوصول إلى ملكية الأراضي، فضلاً عن انهيار البنية الاجتماعية.¹⁸³

تعرضت مخيمات اللاجئين لهجمات متكررة من قبل نظام الأسد، مما أدى إلى انتهاك حقوق الإنسان الخاصة بالنازحين داخليًا. وقد تسببت الهجمات التي استهدفت النازحين داخل البلاد (IDP) الذين لجؤوا إلى المخيمات المنتشرة في مناطق مختلفة من سوريا أملاً في العثور على مكان أكثر أماناً في ظل استمرار الصراع الدائر، في خلق مناخ من الخوف داخل تلك المخيمات. كما أن قيام نظام الأسد بمنع دخول المواد الأساسية إلى هذه المخيمات، مثل الأدوية والمواد الغذائية،¹⁸⁴ فاقم من حدة الأزمة القائمة. واضطر سكان المخيمات في الوقت ذاته إلى مواجهة الكوارث الطبيعية.¹⁸⁵ وخلال الزيارات الميدانية التي أجرتها مؤسستنا، أثبتت هذه القضايا أيضاً في الاجتماعات التي عُقدت مع السلطات المحلية في أعزاز، حيث تمت مناقشة الصعوبات التي يواجهها النازحون داخليًا. ذكرت الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR) أن عدد الهجمات التي استهدفت مخيمات النازحين داخليًا بين آذار/مارس ٢٠١١ وتشرين الثاني/نوفمبر ٢٠١٩، بلغت ٧٩ هجوماً، وأن بعض هذه المخيمات قد تكون تعرضت للهجوم أكثر من مرة.¹⁸⁶ وقد تسببت عمليات القصف الموجهة ضد مخيمات النازحين إلى المزيد من الخوف بين النازحين، فضلاً عن تفاقم الوضع الإنساني بدرجة كبيرة.¹⁸⁷ ويمكن الإشارة إلى الهجمات التي نُفذت بواسطة الطائرات المسييرة على مخيمات اللاجئين الواقعة في محافظة إدلب السورية، كمثال على تلك الاعتداءات.¹⁸⁸

183 OCHA، أولويات الاستجابة الإنسانية: الجمهورية العربية السورية، يناير/كانون الثاني - مارس/آذار ٢٠٢٥، ٢٠٢٥. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٣ / ٢).
https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities_Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf
184 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-rukban-kampi-bir-ramazani-daha-esed-rejimi-guclerinin-kusatmasinda-geciriyor/2871839>. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ١٢).
185 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-yerinden-edilen-50-bin-sivilin-cadiri-sular-altinda-kaldi/2113566>. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ١٢).
186 الشبكة السورية لحقوق الإنسان، النظام السوري هو المسؤول الأرجح عن قصف مخيم للنازحين في إدلب ومقتل ١١ طفلاً سورياً، ٢٠١٩، ص: ١٤.
187 المرجع السابق، ص: ١٦.
188 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-multeci-kamplarina-saldiri/810754>. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ١٢).

- وكانت مخيمات إدلب تعتبر من الأماكن الآمنة نسبيًا من قبل النازحين داخليًا.¹⁸⁹ ومنذ أواخر عام ٢٠١٢، فقد تحولت منطقة «أطمة» الواقعة في شمال إدلب، قرب الحدود التركية،¹⁹⁰ إلى تجمع كبير من المخيمات التي اتسعت تدريجيًا بمرور الوقت.¹⁹¹ وقد لجأ آلاف السوريين إلى هذه المنطقة هربًا من مناطق الصراع في محاولةً للتشبث بالحياة،¹⁹² وازداد عددهم بسرعة خلال السنوات الأخيرة. وكررت الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR) في تقريرها الصادر بتاريخ ١٣ كانون الأول/ديسمبر ٢٠١٩، أن عدد سكان المخيمات يقارب نصف مليون شخص،¹⁹³ بينما ذكرت وكالة الأناضول للأنباء في خبرها بتاريخ ٢٨ شباط/فبراير ٢٠٢٥، بأن نحو مليوني مدني يعيشون حاليًا في المنطقة.¹⁹⁴
- وكما هو الحال في سائر مخيمات اللاجئين، كانت أعمال الإغاثة الإنسانية في مخيمات «أطمة» ذات أهمية بالغة للمدنيين الذين يشكل أغلبيتهم من النساء والأطفال.¹⁹⁵ وقد أدّى الحرمان من الخدمات الأساسية في مخيمات «أطمة»، إلى سلسلة طويلة من الانتهاكات،¹⁹⁶ بينما تسببت الغارات الجوية والقصف الذي استهدف المنطقة في زراعة الخوف والذعر الدائمين من الموت في نفوس اللاجئين.¹⁹⁷ أما بالنسبة للمدنيين الذين يعيشون في الخيام، فقد زادت صعوبة العثور على فرصة عمل، من وطأة المصاعب والاعباء الاقتصادية التي يواجهونها، مما أدى بدوره إلى تفاقم معاناتهم.¹⁹⁸
- يعتبر «مخيم قاح» من بين المخيمات التي أنشئت في شمال محافظة إدلب أواخر عام ٢٠١٢.¹⁹⁹ وكانت منطقة «كاح» من المناطق التي تعرضت أيضًا للهجمات المتكررة، مما جعل أمنها عرضةً للتهديد المستمر.²⁰⁰ وأدى الهجوم الذي شنته نظام الأسد وحلفاؤه على المخيم في ٢٠ تشرين الثاني/نوفمبر ٢٠١٩، إلى نزوح نحو ٨٠٪ من سكانه خوفًا من احتمال وقوع هجمات جديدة تستهدف المخيم.²⁰¹
- وعلى الرغم من استمرار النزاع في سوريا، فقد حدثت خلال فترة حكم الأسد بعض حالات العودة المحدودة إلى البلاد، غير أنّ تقارير الأمم المتحدة تشير إلى أنّ انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي ضد السوريين العائدين إلى أراضيهم ما زالت مستمرة، ولم تتحقق أي من الضمانات التي وعد بها نظام الأسد. واعتبارًا من ٣٠ تشرين الثاني/نوفمبر ٢٠٢٣، أكدت
- 189 المرجع السابق.
- 190 المخيم يقع مقابل حي بوكلماز في مدينة ريفانلي بولاية هاتاي -<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).
- 191 الشبكة السورية لحقوق الإنسان، النظام السوري هو المسؤول الأرجح عن قصف مخيم للنازحين في إدلب ومقتل ١١ طفلًا سوريًا، ٢٠١٩، ص: ٢.
- 192 <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).
- 193 الشبكة السورية لحقوق الإنسان، النظام السوري هو المسؤول الأرجح عن قصف مخيم للنازحين في إدلب ومقتل ١١ طفلًا سوريًا، ٢٠١٩، ص: ٢.
- 194 <https://www.aa.com.tr/tr/ramazan-2025/idlibde-yuzbinlerce-cadir-kamp-sakini-bir-ramazani-daha-evlerinden-uzakta-karsilamaya-hazirlaniyor/3495842> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٦).
- 195 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-aclik-korkusu-sardi/2284921> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٦).
- 196 الشبكة السورية لحقوق الإنسان، النظام السوري هو المسؤول الأرجح عن قصف مخيم للنازحين في إدلب ومقتل ١١ طفلًا سوريًا، ٢٠١٩، ص: ٢.
- 197 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/atme-kampinda-bombardiman-endisesi/16862> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٦).
- 198 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-aclik-korkusu-sardi/2284921> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٦).
- 199 الشبكة السورية لحقوق الإنسان، النظام السوري هو المسؤول الأرجح عن قصف مخيم للنازحين في إدلب ومقتل ١١ طفلًا سوريًا، ٢٠١٩، ص: ٤.
- 200 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-idlibde-vurulan-cadir-kampi-havadan-goruntuledi/1651790> (E.T. 16/6/2025).
- 201 الشبكة السورية لحقوق الإنسان، النظام السوري هو المسؤول الأرجح عن قصف مخيم للنازحين في إدلب ومقتل ١١ طفلًا سوريًا، ٢٠١٩، ص: ١٠.

المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين (UNHCR)، على عودة أكثر من (٣٨٨,٦٧٩) سورياً من الدول المجاورة إلى سوريا منذ عام ٢٠١٦، غير أن المقابلات التي أجرتها المفوضية مع العائدين، إضافةً إلى البيانات الميدانية، أظهرت أن نظام الأسد ينتهك تقريباً جميع الاتفاقيات الأساسية لحقوق الإنسان التي تُعدّ سوريا طرفاً فيها. ففي الواقع، تُعدّ سوريا طرفاً في ثمانى اتفاقيات أساسية لحقوق الإنسان، وهي: العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية (ICCPR)، والعهد الدولي الخاص بالحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية (ICESCR)، واتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة (CAT)، والاتفاقية الدولية للقضاء على جميع أشكال التمييز العنصري (CERD)، واتفاقية القضاء على جميع أشكال التمييز ضد المرأة (CEDAW)، واتفاقية حقوق الطفل (CRC) والبروتوكول الاختياري بشأن إشراك الأطفال في النزاعات المسلحة، والاتفاقية الدولية لحماية حقوق جميع العمال المهاجرين وأفراد أسرهم، واتفاقية حقوق الأشخاص ذوي الإعاقة (CPRD). ومن جهة أخرى، لم يقتصر انتهاك نظام الأسد على الاتفاقيات الدولية لحقوق الإنسان فحسب، بل شمل أيضاً دستور سوريا لعام ٢٠١٢، إذ تنصّ أحكام الدستور على مجموعة من الحقوق، من بينها الحق في عدم التعرّض للتمييز، وحرية التنقل، بما في ذلك الحق في دخول البلاد، وحرية التعبير والتجمع السلمي، والحق في عدم التعرّض للاعتقال التعسفي أو للتعذيب أو للمعاملة المهينة، فضلاً عن التزام الدولة بضمان كرامة جميع المواطنين وأمنهم، بل إنّ المادة رقم (٣٨) من دستور عام ٢٠١٢ تنصّ صراحةً على أنه لا يجوز منع المواطنين من العودة إلى سوريا، وأنّ لهم الحق في التنقل داخل البلاد أو مغادرتها ما لم يرد خلاف ذلك بقرار من محكمة أو نيابة مختصة، أو في إطار القوانين المتعلقة بالصحة والأمن العام.²⁰²

من أهم المشاكل التي يواجهها السوريون العائدون إلى بلادهم هي انتهاكات حق الملكية. إذ إن المشاكل الهيكلية المتعلقة بملكية الأراضي وحقوق الملكية كانت موجودة في سوريا قبل عام ٢٠١١، إلا أن تدمير الممتلكات على نطاق واسع، والنزوح الجماعي، وازدياد المستوطنات غير النظامية، وفقدان الوثائق المتعلقة بالمساكن والأراضي والملكية، إلى جانب سن قوانين إضافية مثل القانونين رقم (١٠) لعام ٢٠١٨، ورقم (٢٦) لعام ٢٠٢٣، قد عمّق من حدة هذه المشاكل بشكل كبير. وقد تركت هذه الانتهاكات آثاراً جسيمة خصوصاً على اللاجئين والنازحين داخلياً، الذين خُرموا بسبب فرارهم، من القدرة على إدارة ممتلكاتهم وحمايتهم، إضافة إلى أنهم عانوا أيضاً من عواقب سياسات الهندسة الديموغرافية التي انتهجتها الأطراف المختلفة لترسيخ سيطرتها على الأراضي السورية. وقد أفاد العديد من العائدين الذين تمت مقابلتهم بأن منازلهم قد دُمّرت أو نُهبَت بسبب الصراع، ورغم أن بعضهم حاول ترميمها، فإن الغالبية العظمى منهم لم يتمكنوا من العودة إلى مساكنهم واضطروا إلى البحث عن أماكن سكن جديدة. كما أكد جميع العائدين أنهم لم يتلقوا أي دعم مالي من السلطات المحلية لإعادة بناء منازلهم أو ترميمها أو الحصول على سكن بديل.²⁰³

202 UNHCR، الوضع الإنساني المتردي الذي يواجهه اللاجئون السوريون. (تاريخ الإطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ٢٤)، ص: ٤ - ٨
<https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588>

203 UNHCR، الوضع الإنساني المتردي الذي يواجهه اللاجئون السوريون. (تاريخ الإطلاع: ٢٠٢٤ / ٦ / ٢٤)، ص: ١٧-١٨
<https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588>

التهريب البشري والاتجار بالبشر

في ضوء انتهاكات حقوق الإنسان التي تشهدها سوريا، ينبغي أيضاً تناول قضيتي تهريب المهاجرين والاتجار بالبشر في سياق النزوح القسري. إذ استغلّ المهزّبون وتجار البشر الوضع الهش الذي يعيشه السوريون واستفادوا من ضعفهم، مما مهّد الطريق لانتهاك العديد من الحقوق والحريات الأساسية، وفي مقدّمتها الحق في الحياة

وفي اللائحة المدرجة في المادة رقم (٣) التي تحمل عنوان «التعريف» من بروتوكول الأمم المتحدة لمكافحة تهريب المهاجرين عن طريق البر والبحر والجو، والمكمل لاتفاقية الأمم المتحدة لمكافحة الجريمة المنظمة عبر الوطنية،²⁰⁴ يُعرّف تهريب المهاجرين، بأنه «تأمين الدخول غير المشروع لشخص إلى دولة أخرى لا يحمل جنسيتها أو لا يقيم فيها إقامة دائمة، وذلك بغرض الحصول، بصورة مباشرة أو غير مباشرة، على منفعة مالية أو مادية أخرى»

وفي حالات تهريب المهاجرين التي تستهدف السوريين، تُستخدم أحياناً طرق أقل شهرة. ومن الأمثلة على ذلك الانتقال من سوريا إلى ليبيا عبر السودان أو دولة الإمارات العربية المتحدة، ثم العبور إلى الجزائر وإسبانيا.²⁰⁵ وقد حاول السوريون، نتيجة الأزمة المستمرة في بلادهم، اللجوء إلى دول يمكنهم فيها حماية حقوقهم الأساسية، إلا أنهم واجهوا خلال هذه الرحلة العديد من الانتهاكات. كما تعرّض المهاجرون الذين غادروا بلادهم تاركين عائلاتهم وراءهم، سعياً إلى حياة أفضل في دول أخرى، لانتهاكات متعددة أثناء محاولاتهم الوصول إلى وجهاتهم

ومنذ اندلاع الحرب الأهلية في سوريا، تصدّرت الأخبار المأساوية المتعلقة بضحايا تهريب المهاجرين عناوين وسائل الإعلام وأثارت الرأي العام. ومن بين هذه القصص المأساوية قصة الطفل أيلان. ففي الثاني من سبتمبر/أيلول ٢٠١٥، لقي خمسة أشخاص، من بينهم الطفل السوري أيلان البالغ من العمر ثلاث أعوام، وشقيقه الأكبر، ووالدته، حتفهم عند غرق القارب المطاطي الذي استقلوه في محاولة للهرب من الحرب والوصول إلى اليونان.²⁰⁶ وقد هزّت صورة جسده الصغير الملقى على الشاطئ ضمير العالم، وجعلت منه رمزاً لمعاناة اللاجئين السوريين. كما اكتسبت حادثة أيلان، أهمية رمزية خاصة في إظهار الأثر الخطير لتهريب المهاجرين وآثارها المدمّرة على السوريين.

ومن القضايا المرتبطة بتهريب المهاجرين مسألة الإعادة القسرية (عمليات الصّدّ على الحدود). وضمن إطار تقرير مؤسستنا بعنوان «تقييم عمليات الإعادة القسرية بحق طالبي اللجوء والمهاجرين غير النظاميين

204 المنظمة الدولية للهجرة، قاموس مصطلحات الهجرة، الطبعة الثانية - (المحرر) ريتشارد بيروشود - جيليان ريدبات - كروس، ص: ٦٩.

205 <https://www.aa.com.tr/en/europe/15-individuals-arrested-for-allegedly-smuggling-migrants-from-syria-to-eu-europol/2936765> (E.T. 12/6/2025).

206 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyayi-sarsan-aylan-bebegin-olumunun-dorduncu-yili/1570828> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٦).

من منظور حقوق الإنسان»²⁰⁷ أجريت مقابلات مع عدد من طالبي اللجوء والمهاجرين في مدينة إزمير. وقد ذكر الأشخاص الذين كانوا على متن القارب حينها، ومن بينهم سوريون، أنهم «كانوا ينوون العبور إلى اليونان مستقلين القارب الذي غرق، وأن المهرب الذي تعاملوا معه، يعتقدون انه سوري الجنسية وموجود في مدينة إسطنبول، وأنهم دفعوا له مبلغ (٣٠٠٠ يورو) مقابل العبور إلى اليونان. وأضافوا أنهم حاولوا العبور على متن قارب كبير يضم نحو (٢٥٠) طالب لجوء ومهاجرًا غير نظامي، من بينهم عدد كبير من النساء والأطفال، وأن أفراد شرطة الحدود اليونانية التي صعّدت على قاربهم، قامت بالاعتداء عليهم بالهراوات، وصادرت هواتف معظمهم بالقوة، ومنعتهم من التقدّم عبر إحداث موجات عاتية في البحر، ثم أعادتهم إلى المياه الإقليمية التركية. وبعد الإعادة القسرية، اتصل أحد طالبي اللجوء الموجودين على القارب، بقيادة خفر السواحل التركي، التي وصلت إليهم في وقت قصير جدًا وتمكّنت من إنقاذ حياتهم.»²⁰⁸

اضطر السوريون الذين سعوا للحصول على الأمان في أوروبا، إلى دفع مبالغ طائلة للمهربين، بل واقترض بعضهم لتغطية تكاليف الرحلة.²⁰⁹ ومن أخطر ما يواجهه السوريون في هذا السياق هو احتمال تحوّل عمليات تهريب المهاجرين إلى حالات اتجار بالبشر.²¹⁰

في هذه المرحلة، يجب تعريف مفهوم الاتجار بالبشر أولاً. وتنص المادة رقم ٣ (أ) من البروتوكول²¹¹ المتعلق بمنع وقمع ومعاقبة الاتجار بالأشخاص، وبخاصة النساء والأطفال، والمتمم لاتفاقية الأمم المتحدة لمكافحة الجريمة المنظمة عبر الوطنية، ما يلي: يعرف الاتجار بالبشر بأنه «تجنيد الأشخاص أو نقلهم أو نقل ملكيتهم أو إيواءهم أو استقبالهم بغرض استغلالهم، والقيام بذلك سواء ان كان التهديد بالقوة أو استخدامها، أو بوسائل أخرى مثل الإكراه، أو الاختطاف أو الاحتيال أو الخداع أو إساءة استعمال السلطة أو استغلال حالة عجز الشخص، أو بإعطاء أو تلقي مبالغ مالية أو مزايا لنيل موافقة شخص له سيطرة على شخص آخر». ويضاف إلى نص المادة الأحكام التالية: «يشمل مصطلح "الاستغلال" على الأقل استغلال دعارة الآخرين أو غير ذلك من أشكال الاستغلال الجنسي، أو العمل القسري أو الخدمة القسرية، أو العبودية أو الممارسات المشابهة للعبودية، أو الاستعباد أو إزالة الأعضاء.»

تصدّر حاملي الجنسية السورية مابين عامي ٢٠١٧ و ٢٠٢١، قائمة ضحايا الاتجار بالبشر في تركيا من حيث الجنسية، حيث تم تسجيل (٤٥٥) ضحية، أي بنسبة (٣٤.١%) من إجمالي عدد الضحايا.²¹² ويظهر التوزيع الإحصائي للبيانات المذكورة بحسب السنوات ما يلي.²¹³

٢٠٢١	٢٠٢٠	٢٠١٩	٢٠١٨	٢٠١٧
١٥٨	١٥٩	٣٧	١٥	٨٦

207 TIHEK، مؤسسة حقوق الإنسان والحريات في تركيا، تقرير حول تقييم إجراءات الإعادة القسرية لطالبي اللجوء والمهاجرين غير النظاميين من منظور حقوق الإنسان، (تاريخ الاطلاع: ١٦ / ٦ / ٢٠٢٥).

208 TIHEK، مؤسسة حقوق الإنسان والحريات في تركيا، تقرير حول تقييم إجراءات الإعادة القسرية لطالبي اللجوء والمهاجرين غير النظاميين من منظور حقوق الإنسان، ص: ٤٦.

209 https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive. (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

210 المرجع السابق.

211 المنظمة الدولية للهجرة، قاموس مصطلحات الهجرة، الطبعة الثانية - (المحرر) ريتشارد بيروشود - جيليان ريدياث - كروس، ص: ٦٩.

212 TIHEK، مؤسسة حقوق الإنسان والحريات في تركيا، التقرير الوطني التركي حول مكافحة الاتجار بالبشر، انقر، ٢٠٢٣، ص: ٣٧.

213 TIHEK، مؤسسة حقوق الإنسان والحريات في تركيا، التقرير الوطني التركي حول مكافحة الاتجار بالبشر، ص: ٣٧.

ثمة ارتباط وثيق بين الاتجار بالبشر والركود الاقتصادي الذي شهدته سوريا. فقد جعل هذا الركود السوريين أكثر عرضة لطواهر مثل عمالة الأطفال والعنف القائم على النوع الاجتماعي وأشكال أخرى من الاستغلال.²¹⁴ وبسبب عجز الأسر عن تحقيق دخل كافٍ، أصبح الأطفال السوريون يواجهون مخاطر متعددة، من بينها عمالة الأطفال والاستغلال الجنسي.²¹⁵ وقد أكدت منظمات مثل المفوضية السامية للأمم على التهديدات التي (UNICEF) ومنظمة الأمم المتحدة للطفولة (UNHCR) المتحدة لشؤون اللاجئين يشكلها انتشار عمالة الأطفال، والاستغلال الجنسي، والاتجار بالبشر بين الأطفال النازحين داخل سوريا.²¹⁶ كما تناول تقرير الممثلة الخاصة للأمين العام للأمم المتحدة المعنية بالأطفال والنزاعات المسلحة، المعنون «الاتجار بالأطفال والنزاعات المسلحة»، حالات الاتجار بالأطفال التي تعرّض لها الأطفال داخل سوريا

<https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#WhatisthecurrentsituationinSyria> 214
(تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ١٢).

<https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> 215
(تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ١٢).

<https://www.unhcr.org/news/stories/million-children-are-now-refugees-syria-crisis> 216
(تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ١٢).

٧.٢. انتهاكات حقوق الإنسان ضد العاملين في القطاع الصحي والإعلاميين

يعتبر العاملون في القطاع الصحي من بين الفئات الأكثر تأثراً بعواقب الصراع في سوريا. ووفقاً لتقرير «تشاتام هاوز»، فقد تم تنفيذ ما يقارب من (٦٠٠) هجوم على المنشآت الصحية حتى شهر حزيران/يونيو عام ٢٠٢١، مما أسفر عن مقتل (٩٣٠) من العاملين في المجال الطبي.²¹⁷ واستناداً إلى البيانات المفتوحة والمصادر الميدانية، فقد وثقت منظمة أطباء من أجل حقوق الإنسان (PHR) منذ آذار/مارس عام ٢٠١١، المعلومات المتعلقة بأفراد الطواقم الطبية الذين قتلوا في سوريا. ووفقاً للمنظمة فإن النظام السوري السابق وحلفاؤه الروس يتحمل مسؤولية مقتل (٩٢%) من وفيات الكوادر الطبية اعتباراً من آذار/مارس عام ٢٠٢٤. وخلال فترة الصراع في سوريا استهدف النظام السوري بشكل منهجي المرافق الطبية والعاملين في القطاع الصحي، فقام بقتل الأطباء والمرضى وغيرهم من العاملين الصحيين الذين كانوا يقدمون الرعاية للمرضى في المستشفيات والعيادات والميادين. كما تعرض العاملون في القطاع الصحي للاعتقال التعسفي والإخفاء القسري والسجن والتعذيب والإعدام. وقد وثقت منظمة أطباء من أجل حقوق الإنسان، مقتل (٩٤٩) عاملاً صحياً منذ اندلاع الصراع عام ٢٠١١ حتى آذار/مارس عام ٢٠٢٤، وسجلت في السنوات الأولى من الصراع أعلى معدلات من الوفيات الجماعية، إذ قتل (١٩٠) عاملاً صحياً في عام ٢٠١٢ وحده. وسجلت أعلى معدلات من الوفيات خلال السنوات الأربع الأولى من الصراع. وكانت هذه الوفيات ناجمة في الغالب عن القصف والغارات الجوية وإطلاق النار، إضافة إلى حالات الخطف والاعتقال التي انتهت بالتعذيب أو الإعدام. وفي عام ٢٠١٥ أُفيد بأن أكثر من (٩٥%) من الأطباء في مدينة حلب، إما فروا أو اعتقلوا أو قتلوا. أما الانخفاض في عدد وفيات العاملين الصحيين بعد عام ٢٠١٥، فلا يعكس انخفاضاً في حدة الصراع، بل يشير إلى التراجع الكبير في عدد العاملين الصحيين الذين لم يغادروا البلاد. ووفقاً لمنظمة أطباء من أجل حقوق الإنسان فإن محافظات حلب وإدلب وريف دمشق كانت من أكثر المناطق التي سجلت فيها وفيات العاملين الصحيين، إذ نفذ النظام السوري في هذه المناطق عمليات عسكرية واسعة النطاق. فعلى سبيل المثال، تعرضت مدينة حلب بين عامي ٢٠١٣ - ٢٠١٥، لهجمات مكثفة بالقنابل البرميلية، وبالمثل كثف النظام السوري منذ عام ٢٠١٣ هجماته في ريف دمشق وإدلب، مما أدى إلى مقتل العشرات من العاملين في القطاع الصحي.²¹⁸

217 إكزاي، عبد الكريم، الهجمات على الرعاية الصحية في الصراع السوري، برنامج الصحة العالمي، ٢٠٢١، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨)،
<https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-11/2021-11-23-attacks-on-healthcare-in-syria-ekzayez.pdf>

218 أطباء لحقوق الإنسان والكوادر الطبية مستهدفون في سوريا. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ٢٨)،
<https://phr.org/our-work/resources/medical-personnel-are-targeted-in-syria/>

سيارات الإسعاف التي جعلها نظام الأسد غير صالحة للاستخدام. معرّة النعمان الصورة: TiHEK، ٢٠٢٥.

مستشفى الوطن في معرّة النعمان الذي تعرض لهجوم من قبل نظام الأسد وتم تحويله إلى مقر عسكري.
الصورة: TiHEK، ٢٠٢٥.

تُعدّ الهجمات التي تُشنّ ضد العاملين في المجال الصحي من جرائم الحرب، وهي تمثل انتهاكاً لأحكام اتفاقيات جنيف لعام ١٩٤٩. وفي الواقع، وبالإشارة إلى الاتفاقيات المذكورة، قد أكد مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة، على ضرورة منع الهجمات التي تستهدف العاملين في المجال الصحي.²¹⁹ فالاتفاقيتان الأولى والثانية من اتفاقيات جنيف، اللتان تهدفان إلى حماية الجرحى والمرضى وضحايا حوادث البحر وتأمين رعايتهم، توفران أيضاً الحماية للعاملين في المجال الطبي.²²⁰ وهؤلاء الأشخاص لا يجوز استهدافهم في مناطق النزاع، ويجب السماح لهم بأداء مهامهم الطبية. ويشير هذا المبدأ إلى وجوب وجود قدر من الاستقرار في وضع الكوادر الصحية، فضلاً عن أن القانون الإنساني الدولي يقر بوجود طواقم طبية دائمية، وأخرى مؤقتة. وفي كلتا الحالتين، يجب أن يكون الأفراد المعنيون قد تم تعيينهم رسمياً من قبل أحد أطراف النزاع. ويحظى الطاقم الطبي المؤقت بالحماية فقط أثناء تأديته لمهامه، أما إذا وقع الطاقم الطبي الدائم في أيدي العدو، فلا ينبغي اعتباره أسير حرب، ويمكن احتجازه فقط إذا كانت هناك حاجة لخدماته في رعاية أسرى الحرب. وتكفل الاتفاقيتان الأولى والرابعة من اتفاقيات جنيف، الحماية أيضاً للمدنيين الذين يقدمون الرعاية للمقاتلين الجرحى أو المرضى ولغير المقاتلين،²²¹ بما في ذلك حق المدنيين المقيمين في مناطق النزاع في جمع الجرحى والمرضى وتقديم الرعاية لهم. أما البروتوكول الإضافي الأول الملحق باتفاقيات جنيف، فقد وسّع نطاق الحماية ليشمل جميع الأشخاص الذين يؤدون الواجبات الطبية، والغى التمييز بين الكوادر العسكرية والمدنية.²²² هذا، وانتهاك النظام السوري السابق في جوهره الأحكام الواردة في اتفاقيات جنيف المتعلقة بحماية العاملين في المجال الطبي. وفي هذا الصدد، تتحمل سلطات نظام الأسد المسؤولية عن جرائم الحرب التي ارتكبتها.

تشكل الجرائم المرتكبة ضد العاملين في مجال الإعلام أيضاً، جزءاً مهماً من الجرائم التي ارتكبت في سوريا. وإن افتقار الهجمات الموجهة ضد الصحفيين والعاملين في وسائل الإعلام للمشروعية، ينبع من الحماية الممنوحة للمدنيين والأعيان المدنية بموجب القانون الإنساني الدولي، إذ تقوم على مبدأ مفاده أنه حتى في حال استخدام وسائل الإعلام لأغراض دعائية، لا يمكن اعتبارها هدفاً عسكرياً إلا في الحالات الاستثنائية. وبعبارة أخرى، ورغم عدم وجود وضع قانوني خاص بالصحفيين أو بالمعدات التي يستخدمونها،

219 . قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٢٨٦ (٢٠١٦) بشأن حماية الجرحى والمرضى، والعاملين في المجال الطبي، وأفراد الإغاثة الإنسانية أثناء النزاعات المسلحة، RES/٢٢٨٦، ٢٠١٦/٥/٣، تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨،

<https://www.refworld.org/legal/resolution/unsco/2016/en/110092>

220 اتفاقية جنيف الأولى بشأن تحسين حال الجرحى والمرضى في القوات المسلحة في الميدان، ١٩٤٩، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨) www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/18884 اتفاقية جنيف الثانية بشأن تحسين حال الجرحى والمرضى والقوات المسلحة في البحار، ١٩٤٩، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨) <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/19862>

221 . اتفاقية جنيف الأولى بشأن تحسين حال الجرحى والمرضى في القوات المسلحة في الميدان، واتفاقية جنيف الرابعة بشأن حماية المدنيين في زمن الحرب، ١٩٤٩، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨).

<https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227>

222 البروتوكول الإضافي لاتفاقيات جنيف المؤرخة في ١٢/٨/١٩٤٩ وبروتوكول حماية ضحايا النزاعات المسلحة الدولية ١٩٧٧، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨) <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1977/en/104942>

فإنهم يتمتعون بالحماية العامة المقررة للمدنيين والأعيان المدنية طالما أنهم لا يشاركون فعلياً في الأنشطة العسكرية. وتشمل هذه الحماية كلاً من الصحفيين المستقلين ومراسلي الحرب التابعين لأحد أطراف النزاع. وبالمثل، فإن مقار وسائل الإعلام من الأماكن المشمولة بالحماية أيضاً، إذ تُعد مؤسسات الإذاعة والتلفزيون من الأعيان المدنية وتتمتع بالحماية العامة المقررة لها. وفي الواقع، فإن مبدأ حظر الهجمات ضد الأعيان المدنية، قد ترسخ بقوة في القانون الإنساني الدولي منذ أوائل القرن العشرين، وأُعيد التأكيد عليه في البروتوكول الإضافي الأول لعام ١٩٧٧ وفي نظام روما الأساسي.²²³

خلال فترة حكم نظام الأسد ارتكبت انتهاكات جسيمة لحقوق الإنسان ضد الصحفيين والعاملين في مجال الإعلام، حيث شملت هذه الانتهاكات الإعدامات الميدانية، والاعتقالات التعسفية، والتعذيب، والإخفاء القسري، والهجمات على مقار المؤسسات الإعلامية، وانتهاكات حرية التعبير، وقد لوحظت هذه الممارسات في جميع مراحل الحرب الأهلية. ووفقاً لتقرير الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR) فقد قُتل ما بين آذار/مارس عام ٢٠١١ – مايو/أيار عام ٢٠٢٤، (٧١٧) صحفياً وعاملاً في المجال الإعلامي، من بينهم (٩) صحفيين أجانب، و(٥٣) صحفياً قضوا حياتهم تحت التعذيب. كما يقبع (١.٦١٢) صحفياً وإعلامياً معتقلاً داخل السجون. وتشير الشبكة السورية إلى أن نظام الأسد، كثّف نظام الأسد ضغوطه على الصحفيين والإعلاميين من خلال سلسلة من القوانين والمراسيم الرئاسية، مخالفاً بذلك الدستور السوري لعام ٢٠١٢. ومن بين تلك القوانين أبرزها القانون رقم (٢٠) لعام ٢٠٢٢، والمرسوم الرئاسي رقم (١٧) لعام ٢٠١٢. غير أن النظام بدلاً من تخفيف القيود المفروضة على الصحفيين والإعلاميين، زاد من حدتها بإصداره قانوناً جديداً في ٢٣ نيسان/أبريل عام ٢٠٢٤. ووفقاً للشبكة السورية لحقوق الإنسان، تولّت وزارة الإعلام، التي تم أنشاؤها بموجب المواد المخالفة للدستور رقم (٤) و(٨) و(٩) من القانون رقم (٢٠٢٤/١٩)، الإشراف على جميع الأنشطة الصحفية والإعلامية في البلاد. وهذا سيضمن نشر دعاية نظام الأسد، وسيُحظر أي نشاط صحفي يتعارض مع أهدافه. وبالتالي، ستخضع جميع أنشطة إنتاج المعلومات ونشرها، بدءاً من المطبوعات وحتى وسائل الإعلام المرئية والمسموعة، للرقابة الوزارة، وهو ما شكّل انتهاكاً صارخاً لأبسط حقوق الإنسان وحرية التعبير.²²⁴

223 ألكسندر بالغي-غالوا، حماية الصحفيين ووسائل الإعلام في فترة النزاع المسلح، المجلة الدولية للصليب الأحمر، المجلد: ٨٦، الرقم: ٨٥٣، ٢٠٠٤، ص: ٣٧ – ٦٧. (الترجمة، ICRC: <https://casebook.icrc.org/case-study/protection-journalists>). (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/١).

224 SNHR، في اليوم العالمي لحرية الصحافة: تم توثيق مقتل ٧١٧ صحفياً وعاملاً في وسائل الإعلام على يد أطراف النزاع والقوى المسيطرة في سوريا منذ مارس/آذار ٢٠١١، من بينهم ٥٣ لقوا حتفهم بسبب التعذيب، ٢٠٢٤. <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/05/S240419E.pdf>. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٣ / ١).

٨.٢. مشكلة المساعدات الإنسانية

لقد فاقم الحرب الاهلية في سوريا والتي استمرت ١٣ عامًا، الأزمة الإنسانية في البلاد. وبلغت الحاجة إلى المساعدات الإنسانية مستوى بالغ الأهمية، حتى انه بالرغم من انتهاء الحرب الاهلية، الا ان الحاجة إلى المساعدات الإنسانية ما زالت مستمرة. ومع ذلك، فقد أدى توقف النزاع المسلح وسقوط نظام الأسد إلى حل مشكلة عرقلة المساعدات الإنسانية. بينما وفقًا لمنظمة العفو الدولية، مع استمرار الحرب، قيّد نظام بشار الأسد تدفق المساعدات الإنسانية.²²⁵ وحسب مكتب تنسيق الشؤون الإنسانية، فإنه اعتبارًا من فبراير/شباط ٢٠٢٤، ان عدد السوريين المحتاجين الى المساعدات الانسانية بلغ (١٦.٧) مليون سوري. ويُشكل نقص أو فقدان الوثائق الشخصية، بالإضافة إلى غياب أو فقدان أو إتلاف وثائق السكن والأراضي والممتلكات، مشكلة خطيرة لمئات الآلاف من النازحين داخليًا، مما يسبب آثارًا جسدية ونفسية بالغة. ومن ناحية أخرى، فقدت الليرة السورية منذ شباط/فبراير عام ٢٠٢٣ نحو نصف قيمتها أمام الدولار الأمريكي. كما أن محدودية التمويل وهجرة الكفاءات من الموارد البشرية المؤهلة أدت إلى تدهور جودة الخدمات وتقييد إمكانية الوصول إليها، مما يعرّض المزيد من الأشخاص للخطر. إضافة إلى ذلك، فإن تزايد عدد المقيمين داخل المخيمات، تظهر الحاجة الملحة إلى تحسين الخدمات وتوفير الحد الأدنى من المعايير لضمان ظروف معيشية كريمة. كما إن الأزمة المتعددة الجوانب في سوريا، أثرت بشكل غير متناسب على الفئات الأكثر احتياجًا للمساعدة، بما في ذلك ذو الإعاقة، حيث إن حرمان الأفراد من الخدمات الأساسية يجعلهم أكثر ضعفًا، مما يُثقل كاهل التماسك الاجتماعي. وبدون تمويل عاجل ومستدام، قد تتدهور الخدمات الأساسية كالمياه والصرف الصحي والرعاية الصحية والكهرباء والتعليم. وفي هذه المرحلة يمثل الاستثمار في الخدمات الأساسية أمرًا حيويًا لمنع تفاقم الأزمة وظهور أزمة إنسانية أكبر.²²⁶

وبالطبع، لم تنتهِ الحاجة إلى المساعدات الإنسانية، مع سقوط نظام الأسد في ٨ كانون الأول عام ٢٠٢٤، بل على العكس، لم يعد هناك أي عائق أمام إعادة إعمار سوريا وتحقيق التنمية الاقتصادية وضمان الوصول مجددًا إلى الاحتياجات الأساسية. غير أن البلاد التي تحولت إلى أنقاض بعد الحرب، تفتقر إلى التمويل الكافي والموارد البشرية اللازمة لتحقيق ذلك. ووفقًا لتقرير مكتب الأمم المتحدة لتنسيق الشؤون الإنسانية (OCHA) الصادر في كانون الثاني/يناير عام ٢٠٢٥، بعنوان «الأولويات الإنسانية»، لا يزال عدد الأشخاص المحتاجين إلى المساعدة الإنسانية (١٦.٥) مليون شخص، ويجب

225 منظمة العفو الدولية، سوريا ٢٠٢٣، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/١).

226 OCHA، نظرة عامة على الاحتياجات الإنسانية: الجمهورية العربية السورية، ٢٠٢٤. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٣ / ٢). <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/middle-east/syria/report-syria/>
<https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-arab-republic-2024-humanitarian-needs-overview-february-2024-enar>

تأمين المساعدات العاجلة لـ (٦.٧) ملايين، منهم خلال الفترة ما بين كانون الثاني/يناير – آذار/مارس ٢٠٢٥، وهو ما يتطلب تمويلًا قدره (١.٢) مليار دولار. وينبغي تخصيص هذا المبلغ في المجالات ذات الأولوية التالية: الحماية العامة، وحماية الأطفال، ومكافحة العنف القائم على النوع الاجتماعي، وأنشطة إزالة الألغام، وتنسيق المخيمات وإدارتها، والتعافي وسبل العيش، والتعليم، والأمن الغذائي والزراعة، والصحة، والتغذية، والمأوى، والمواد غير الغذائية، والمياه والصرف الصحي والنظافة، والتنسيق والخدمات المشتركة، والاتصالات الطارئة والخدمات اللوجستية.²²⁷

ووفقًا لبيانات المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين (UNHCR) الصادرة في ٢٠ شباط/فبراير عام ٢٠٢٥، فقد عاد منذ مطلع كانون الأول/ديسمبر عام ٢٠٢٤، نحو (٢٩٢,١٥٠) سوريًا إلى بلادهم عبر الدول المجاورة. وإضافة إلى ذلك، ووفقًا لأحدث البيانات التي جمعتها المفوضية بالتعاون مع مكتب الأمم المتحدة لتنسيق الشؤون الإنسانية (OCHA)، فإنه حتى ٩ شباط/فبراير عام ٢٠٢٥، فقد عاد نحو (٨٢٩,٤٩٠) نازحًا داخليًا إلى مناطقهم الأصلية منذ نهاية تشرين الثاني/نوفمبر عام ٢٠٢٤. وبذلك يكون أكثر من مليون سوري قد عادوا إلى مناطق سكنهم منذ سقوط نظام الأسد. وتواصل المفوضية تقديم المساعدات والخدمات الأساسية في مجال الحماية للعائدين وغيرهم من السوريين الأكثر ضعفًا من خلال شبكة مراكزها المجتمعية المنتشرة في جميع أنحاء سوريا. وفي عام ٢٠٢٥ أعادت المفوضية تشغيل أربعة مراكز مجتمعية جديدة، ليصل عدد المراكز العاملة في سوريا إلى (١٠٦) مراكز. وتشير بيانات المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين، إلى أن الحاجة إلى المساعدات الإنسانية والدعم النفسي والاجتماعي، قد ازدادت مع عودة السوريين إلى مناطقهم الأصلية، فضلاً عن أن المشاكل المتعلقة بتوثيق الحالة المدنية وملكية العقارات والحصول على فرص عمل، تعتبر من التحديات الكبيرة التي تواجه المجتمع السوري. ومع ذلك، ونتيجة لارتفاع الإيجارات وخيارات السكن المحدودة، يضطر العديد من العائدين إلى مشاركة السكن مع عائلات أخرى أو العيش مع أفراد الأسرة، مما يؤدي في كثير من الأحيان إلى الاكتظاظ وانعدام الخصوصية والتوترات.²²⁸

227 OCHA، أولويات الاستجابة الإنسانية: الجمهورية العربية السورية، يناير/كانون الثاني - مارس/آذار ٢٠٢٥. (تاريخ الإطلاع: ٢ / ٣ / ٢٠٢٥).
https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities_Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf
228 UNHCR، التحديث الإقليمي السريع رقم ١٥، الوضع في سوريا والأزمة، ٢٠٢٥. (تاريخ الإطلاع: ٢ / ٣ / ٢٠٢٥).
<https://reporting.unhcr.org/syria-situation-crisis-regional-flash-update-15>

وبموجب القانون الدولي الإنساني العرفي، يُحظر إحداث حالة من التجويع أو استخدامها كأسلوب من أساليب الحرب. ووفقًا للقاعدة رقم (٥٣) التي وضعتها اللجنة الدولية للصليب الأحمر (ICRC)، فإنه «يُحظر تجويع السكان المدنيين كأسلوب من أساليب الحرب». وارتباطًا بذلك تنص القاعدة رقم (٥٤) على أنه «يُحظر مهاجمة أو تدمير أو إزالة أو تعطيل أي من الأهداف الأساسية المندرجة ضمن الأهداف التي لا يمكن الاستغناء عنها لبقاء السكان المدنيين على قيد الحياة». وفي جوهر الأمر فإن منع تجويع المدنيين لا يمكن تحقيقه إلا من خلال عدم عرقلة وصول المساعدات الإنسانية. ومن هذا المنطلق، تنص قواعد القانون الدولي الإنساني العرفي على وجوب عدم عرقلة وصول المساعدات الإنسانية أو عمل العاملين في مجالها. فوفقًا للقاعدة رقم (٥٥)، فإنه «يتعين على أطراف النزاع السماح بمرور المساعدات الإنسانية بسرعة ومباشرة ودون عوائق إلى المدنيين المحتاجين وتسهيل وصوله، شريطة أن تُقدّم هذه المساعدات بطريقة محايدة ودون تمييز، ودون أن يُخل ذلك بحق الأطراف في المراقبة». وأخيرًا تنص القاعدة رقم (٥٦)، على أنه «يتعين على أطراف النزاع ضمان حرية تنقل العاملين المصريح لهم العمل في مجال المساعدات الإنسانية لتمكينهم من أداء واجباتهم، ولا يجوز تقييد هذه الحرية إلا لأسباب عسكرية ضرورية وبصورة مؤقتة».²²⁹ علاوة على ذلك، تنص القواعد المُستمدة من القواعد الأربعة أيضًا على أن تُعَدّ إخضاع السكان للتجويع بشكل منهجي، يشكل جريمة ضد الإنسانية. ويظهر نص مماثل في المادة رقم (٧) من نظام روما الأساسي التي تتناول الجرائم ضد الإنسانية

منذ بداية النزاع المسلح في سوريا استخدم نظام الأسد سياسة التجويع كسلاح في الحرب، حيث تعتمد منع وصول الأشخاص إلى الاحتياجات الأساسية مثل الغذاء، والماء، والدواء، والكهرباء، والوقود، ووسائل الاتصال أو تقييدها بشكل تعسفي. وقد حاصر النظام المناطق السكنية ذات الكثافة السكانية العالية ومنع بشكل منهجي وصول منظمات الإغاثة الإنسانية إلى تلك المناطق

229 هنكارتس، جان ماري، دوسوالد بيك، ل.، القانون الدولي الإنساني العرفي، المجلد: ١، اللجنة الدولية للصليب الأحمر (ICRC)، ٢٠٠٥،
(تاريخ الاطلاع: ٣ / ٣ / ٢٠٢٥). <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261>

وذكرت التقارير، انه تم توثيق تعرض أكثر من أربعين منطقة سكنية كانت تحت الحصار خلال فترة النزاع، وتبين أن معظم هذه المناطق تقع في ضواحي دمشق وحمص. وان أكثر من (١.٣) مليون شخص يعيش تحت الحصار، في حين واجه نحو (١.١) مليون شخص آخر خطر الحصار.²³⁰ ويُقدَّر أن نحو (٤٠٠) ألف مدني كانوا تحت الحصار في منطقة الغوطة الشرقية وحدها،²³¹ حتى ان بعض حالات الحصار استمرت لفترات طويلة، إذ يُعرف حصار الغوطة الشرقية بأنه الأطول، حيث دام لمدة خمس سنوات (ما بين ٢٠١٣ - ٢٠١٨).²³²

ومنع نظام الأسد دخول المساعدات الإنسانية إلى المناطق المحاصرة، وقطع الامدادات الأساسية للحياة مثل الغذاء والدواء والكهرباء والماء والوقود، مما أجبر المدنيين على مواجهة خيار مميت بين الجوع والمرض والقصف. ففي الغوطة الشرقية وبينما يكافح الناس للبقاء على قيد الحياة بوجبة واحدة يوميًا، سُجِّلَت وفيات الكثير من الأطفال بسبب سوء التغذية.²³³ ونتيجةً للحصار، فقد ما لا يقل عن (٣٩٧) مدنيًا حياتهم، من بينهم (٢٠٦) أطفال، و(٦٧) امرأة، معظمهم بسبب نقص الغذاء والدواء.²³⁴ وفي مخيم اليرموك للاجئين الفلسطينيين، الذي فرض عليه النظام أيضًا حصارًا بين عامي ٢٠١٣ - ٢٠١٤، توفي (١٩٤) شخصًا جوعًا، بينهم (١٢) طفلًا ورضيعًا، و(٤١) من كبار السن.²³⁵

وفي المناطق التي فرض عليها نظام الأسد الحصار في سوريا، صدرت فتاوى تجيز أكل لحوم الحمير والقطط والكلاب بسبب الجوع الشديد. وبعد الحصار لجأ الناس إلى أكل أوراق التوت والأعشاب البرية في محاولة للبقاء على قيد الحياة.²³⁶

230 تشوبرسكي، م.، عيتاني، ف.، نيمو، ب.، هيغنز، إي.، بيلز، اقتحام حلب، تقرير الحصار، ص: ١٢ - ١٥.
<http://www.jstor.org/stable/resrep03700.6>

231 <https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٥/١٦).

232 مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة، لجنة التحقيق الدولية المستقلة في الجمهورية العربية السورية، الحصار كسلاح حرب: تطويق، تجويع، استسلام، إخلاء، ٢٠١٨، ص: ٣٠.

233 <https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٥/١٦)؛ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cehenneme-donusen-cennet-dogu-guta/1070583> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٥/١٧).

234 الشبكة السورية لحقوق الإنسان، حصار الغوطة الشرقية في دمشق شكل من أشكال العقاب الجماعي، ٢٠١٧، ص: ٢٠.

235 <https://www.amnesty.org.uk/yarmouk-camp-starvation-siege-syria> تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٨

236 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abluka-altindaki-suriyelilere-kedi-kopek-eti-yenilebilir-fetvasi/209764> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٨/١). انظر أيضًا- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fetva-kusatma-altinda-yasayanlari-kapsiyor/207861> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٨/١).

الدمار الذي سببه نظام الأسد في منطقة اليرموك حيث حُكم على المدنيين بالموت جوعاً.
الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

اللاجئون السوريون توزّعوا على 127 دولة في 6 قارات

قال رئيس الائتلاف الوطني لقوى الثورة والمعارضة السورية عبد الرحمن مصطفى إن أي حل سياسي مقبل يجب أن يضمن حق العودة للسوريين الذين اضطروا لتترك منازلهم وتوزّعوا في 127 دولة في 6 قارات، وأن يمنع وقوع أزمات إنسانية جديدة.

اللاجئون السوريون
بالأرقام

13
مليون

إجمالي عدد السوريين
الذين اضطروا
إلى ترك منازلهم

6.18
مليون

6.18 مليون
نزلوا داخل سوريا

6.65
مليون

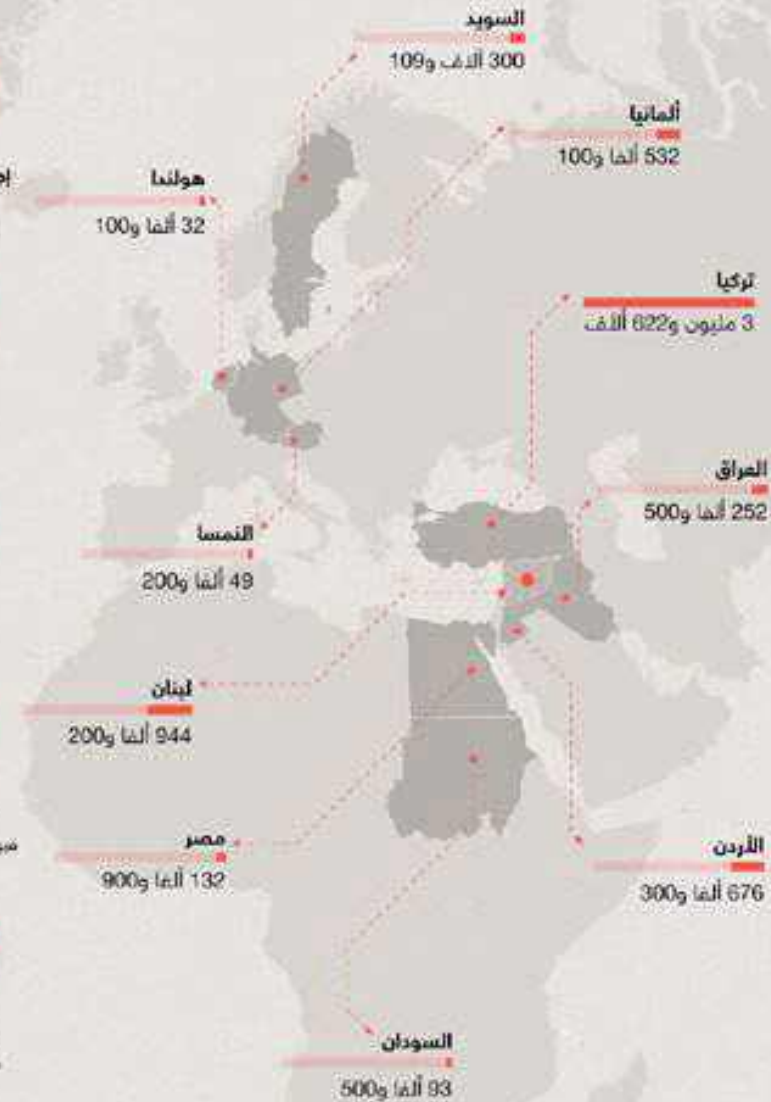
6.65 مليون
لجأوا إلى دول
أخرى

127
دولة

127 دولة توزّع
فيها اللاجئون السوريون
حول العالم

85%

85% من السوريين
ما زالوا في منطقة
الشرق الأوسط

وزارة الشؤون

2014

٩.٢. حرية الدين والمعتقد

ينبغي إدراج حرية الدين والمعتقد ضمن الانتهاكات التي يرتكبتها نظام الأسد في سوريا. وينبغي إدراج هذه الانتهاكات²³⁷ في سياق علاقة عائلة الأسد بالطائفة النصيرية.²³⁸ فالمجتمع السوري في ظل حكم حزب البعث اتسم ببنية مجزأة وغير متجانسة، تميزت بانقسامات عميقة تاريخياً. وقد نتج هذا الانقسام عن عوامل جغرافية إلى جانب الاختلافات العرقية والدينية والطبقية.²³⁹

وبينما كان العرب السنة يتمتعون تقليدياً بمكانة دينية وسياسية مهيمنة، أصبحت الطائفة النصيرية مع وصول حزب البعث إلى الحكم قوة مؤثرة في السياسة والجيش والبيروقراطية في البلاد. وقد كانت الأقليات، مثل النصيريين، حُضيت بتمثيل مبالغ فيه في قلب النظام البعثي. كما عمد النظام إلى تصوير السنة كجماعة اجتماعية غير جديرة بالثقة، في حين سعى إلى ترسيخ الاعتماد على الأقليات من خلال تصويرهم كحماة له. وأدى ذلك إلى خلق مناخ دائم من انعدام الثقة والعداء داخل المجتمع، مما جعل إعادة بناء السلام الاجتماعي أمراً بالغ الصعوبة. وقد تعمّد النظام البعثي تعميق الانقسامات العرقية والطائفية بهدف إضعاف التضامن الاجتماعي.²⁴⁰

وقام نظام الأسد بتعيين أعداد كبيرة من أبناء الطائفة النصيرية في المناصب الحساسة مثل أجهزة الأمن والمخابرات والجيش، وبهذه الطريقة تمكن النصيريون، رغم كونهم أقلية في سوريا، من فرض هيمنتهم خلال فترة حكم الأسد.²⁴¹ وفي الواقع، كان استقرار حافظ الأسد في السلطة من سبعينيات القرن الماضي إلى أوائل القرن الحادي والعشرين، بفضل هذه الكوادر.²⁴² ومن هذا المنطلق تشكل النظام في سوريا على أساس الانتماء العرقي والطائفي.²⁴³ أما أتباع مذهب الطائفة النصيرية، الذين كانت علاقاتهم بالعالم الخارجي محدودة، فانهم ينظرون إلى أنفسهم على أنهم متفوقين على أتباع المذاهب والمعتقدات الأخرى،²⁴⁴ وهذه النظرة المتعالية كانت من أبرز الأسباب التي أدت إلى الانتهاكات الموجهة ضد «الأخر».

237 الشخص الذي يُقال إنه مؤسس النصيرية هو أبو شعيب محمد بن النصير النميري (ت ٨٨٣/٢٧٠). انظر TDV، DİA، مقالة ابن نصير. (تاريخ الإطلاع: ٢٠٢٥/٧/٩). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nusayr>.

238 للحصول على المزيد من التفاصيل حول الموضوع، انظر القسم بعنوان «١. الخلفية التاريخية والسياسية لنظام الأسد في سوريا».

239 هينبوش، ريموند أ. (١٩٨٢)، سوريا في ظل البعث: تشكيل الدولة في مجتمع مجزأ، الدراسات العربية الفصلية، الصيف، المجلد ٤، رقم ٣، ص: ١٧٨؛ آتامان، محي الدين (٢٠١٢) الصراع على السلطة في سورية: نظام البعث، والمطالب الاجتماعية، والمجتمع الدولي. مؤسسة البحوث السياسية والاقتصادية والاجتماعية (سيثا)، ص: ١٠.

240 آتامان، المرجع السابق، ص: ١٠؛ هينبوش، المرجع السابق، ص: ١٨١-١٨٢؛ كوس، طلحة (٢٠٢٥)، خارطة الطريق لتحقيق السلام والاستقرار في سوريا، الأكاديمية الوطنية للاستخبارات، ٢٠٢٥، ص: ٩.

241 SETA، دور الأسد ومكانته ومستقبله في الحرب الأهلية السورية، اسطنبول، ٢٠١٨، ص: ١٩.

242 المرجع السابق، ص: ١٠.

243 المرجع السابق، ص: ٩.

244 مؤسسة الأبحاث التركية، الجماعات العرقية والدينية في سوريا، ٢٠٢٥، ص ٩.

في أعقاب فترة حكم حافظ الأسد استمرت الانتهاكات ذات الطابع الطائفي التي ارتكبتها أبناء الطائفة النصيرية خلال عهد بشار الأسد في تأجيج التوتر داخل البلاد. ولقد تميز الحكم القائم على المذهب النصيري في عهد بشار الأسد، بعدم الاحترام والتعصب وانعدام التسامح تجاه الفئات التي اعتبرها «الآخر»، مما مهد الطريق لارتكاب انتهاكات ضد الجماعات الدينية والعرقية المختلفة. كما إن احتفاظ فئة معينة بالسلطة من خلال استخدام القوة وارتكاب انتهاكات لحقوق الآخرين كان أحد الأسباب الأساسية لاندلاع الاحتجاجات في سوريا عام ٢٠١١.²⁴⁵

عقب اندلاع الاحتجاجات سعى نظام بشار الأسد، إلى تأجيج العداء بين الطائفتين السنية والنصيرية من خلال تنفيذ الميليشيات المعروفة باسم «الشبيحة» المؤلفة في معظمها من أبناء الطائفة النصيرية، هجمات ضد المدنيين السنة.²⁴⁶ وقد استخدم النظام عمداً تعبير «الإرهاب السني» لوصف الاحتجاجات، بهدف تضليل الرأي العام الدولي من جهة، وترهيب الأقلية النصيرية من جهة أخرى.²⁴⁷ كما وصف النظام، المحتجين بأنهم «السنة المتطرفون» لتحقيق أهدافه المماثلة.²⁴⁸ وأسهمت جهود النظام في التلاعب، إلى جانب التدخلات الخارجية والصراعات التي شهدتها المنطقة، في تمزيق البنية الاجتماعية الهشة داخل البلاد، مما أدى إلى تحول الاحتجاجات التي بدأت عام ٢٠١١، إلى حرب أهلية طائفية بحلول عام ٢٠١٣.²⁴⁹

وعقب اندلاع الحرب الأهلية، واصل النظام انتهاكاته القائمة على أساس ديني وعرقي بوتيرة متصاعدة. ونتيجة لسياسته، وكما هو موضح في التقرير، انتهك النظام بشكل ممنهج الحقوق والحريات الأساسية، وعلى سبيل المثال، الحق في الحياة، وحظر التعذيب، والحق في الحرية والأمن، من خلال إجراءاته التي استهدفت أتباع مختلف الديانات والطوائف. علاوة على ذلك، منع النظام أعضاء مختلف الديانات والطوائف من ممارسة شعائرهم الدينية.

ومن بين الانتهاكات التي ارتكبتها النظام ضد حرية الدين والمعتقد، قصف أماكن العبادة التي تُمارس فيها الشعائر الدينية، وهو انتهاك يحول دون ممارسة الحياة الدينية بحرية. فالاعتداءات التي استهدفت المساجد، والتي أسفرت عن سقوط ضحايا أو إصابات في صفوف المدنيين،²⁵⁰ تشكل مثلاً على الهجمات التي خرق فيها النظام بعدة أفعاله عدداً من القواعد والمعايير الدولية، ونتجت عنها انتهاكات جسيمة. كما تعرضت المساجد ذات الأهمية التاريخية والثقافية الكبيرة في سوريا للتدمير سواء إن كان بصورة جزئية أو كلية

245 SETA، المرجع السابق، ص: ١٠.

246 مؤسسة الدراسات التركية، المرجع السابق، ص: ٧.

247 <http://aa.com.tr/tr/analiz/gorus-idlib-in-bize-anlattiklari-1764689>، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٧/٩).

248 مؤسسة الدراسات التركية، المرجع السابق، ص: ٦.

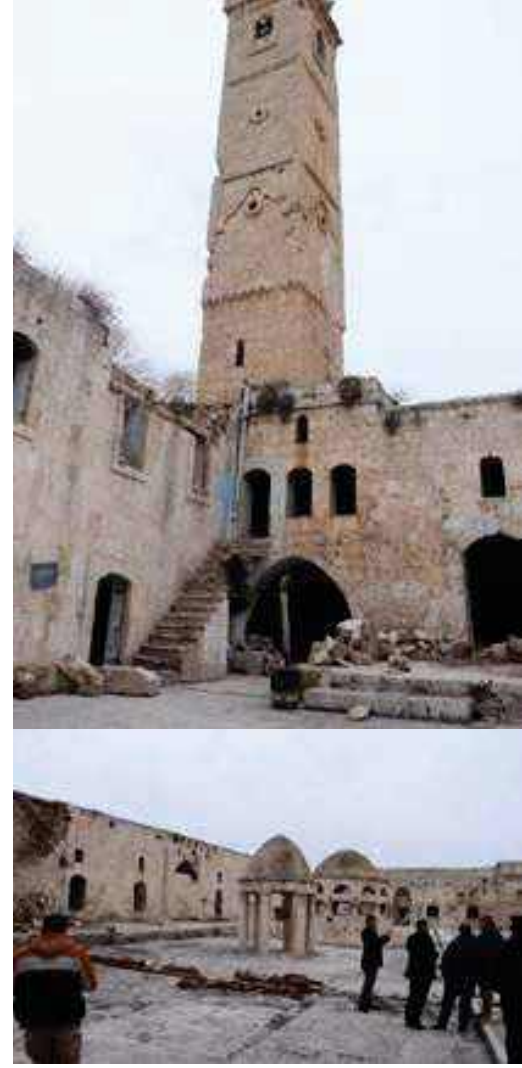
249 المرجع السابق، ص: ٦.

250 انظر <https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminden-hamada-camiye-saldiri-403843.html>، تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٧/١٨. <https://www.yenisafak.com/dunya/esed-cami-vurdu-5-olu-20-yarali-2313709/>، تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٧/١٨.

جاءت هجمات النظام.²⁵¹ ومن بين الأبنية التي دمرها نظام الأسد بالقصف في مدينة معرة النعمان، والتي تعد جزءاً من معالم التراث الثقافي للمدينة، كان «جامع معرة النعمان الكبير».²⁵²

كما أن تدمير نظام الأسد، لآلاف المدارس، حرّم الأطفال من حقهم في تلقي التعليم. وعليه، فقد استُخدمت العديد من المساجد إلى جانب وظيفتها الأساسية كمكان للعبادة، كمدارس يتلقى فيها الأطفال التعليم.²⁵³ ومن بين المساجد التي تم تحويل جزء منها إلى مدارس، «مسجد عثمان بن عفان» الواقع في حي مساكن هنانو،²⁵⁴ والذي تعرض لهجوم من قبل قوات نظام الأسد، في ٤ شباط/فبراير عام ٢٠١٤. وفي تقرير أعدته الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR)، وردت قائمة بأسماء أشخاص بينهم نساء وأطفال فقدوا حياتهم نتيجة القصف الذي وقع أثناء تلقيهم التعليم في المدرسة الواقعة داخل المسجد.²⁵⁵ لم يقتصر استهداف النظام على المساجد فحسب، بل شمل أيضاً أماكن العبادة الخاصة بالمسيحيين، حيث وفقاً لتقرير الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR)، نفذت قوات بشار الأسد، ما بين آذار/مارس عام ٢٠١١ – أيلول/سبتمبر عام ٢٠١٩، (٧٥) هجوماً، استهدف (٤٨) موقعاً مخصصاً لعبادة المسيحيين.²⁵⁶

وقد فاقم من وطأة هذه الانتهاكات، استهداف قوات النظام لدور العبادة والمدنيين خلال الفترات التي تعتبر ذات أهمية خاصة للمسلمين، مثل شهر رمضان الكريم وعيد الأضحى المبارك.²⁵⁷ ووفقاً لتقرير أعدته الشبكة السورية لحقوق الإنسان (SNHR)، فإن البيانات المتعلقة بعدد المدنيين الذين قُتلوا على يد نظام الأسد خلال شهر رمضان الكريم وأعياد الأضحى المبارك بين عامي ٢٠١١ - ٢٠١٩ جاءت على النحو التالي:

الجامع الكبير في معرة النعمان الذي قصفه نظام الأسد.

الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

- 251 انظر <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-rejim-camileri-vuruyor/10748> تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٧/١٨.
- 252 <https://snhr.org/blog/2014/10/13/the-syrian-regime-targets-a-hospital-a-clinic-a-market-a-school-and-two-mosques-in-saraqeb/> تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٧/١٨.
- 253 SNHR، سوريا بلا مساجد ٢٠١٤، ص: ١.
- 254 يقع في شرق حلب ويعتبر من أكثر أحياء المدينة اكتظاظاً بالسكان.
- 255 SNHR، القوات الحكومية تستهدف أماكن العبادة عمداً (قصف مسجد يحتوي على مدرسة) ٢٠١٤.
- 256 SNHR، استهداف أماكن العبادة المسيحية في سوريا يشكل تهديدا للتراث العالمي، ٢٠١٩، ص: ٥.
- 257 SNHR، ٢٠٦٧٨ قُتل مدنيون خلال شهري رمضان وعيد الفطر بين عامي ٢٠١١ و٢٠١٩، كما تم استهداف مئات المساجد، ٢٠١٩، ص: ١.

التوقيت الزمني المقدس	عدد الضحايا المدنيين
شهر رمضان الكريم (٢٠١١-٢٠١٩) ٢٥٨	١٦.١١٤
عيد الأضحى المبارك (٢٠١١-٢٠١٩) ٢٥٩	١.٤٧٥

واشارت المقابلات التي أجرتها مؤسستنا مع الضحايا السوريين، الى أن العديد من الأشخاص تعرضوا للتعذيب لأسباب دينية، وتم منعهم من أداء شعائهم الدينية. ووفقاً لهذه الشهادات، فقد ذكروا بأن الأشخاص المحتجزين في السجون تعرضوا للتعذيب بسبب اداءهم للصلاة،²⁶⁰ اذ انه كان يخطر عليهم الذهاب إلى المساجد أو أداء الصلاة،²⁶¹ وأن من كان يصلي في المسجد أو داخل السجن كانوا يعيشون في خوف دائم من تعرضهم للتعذيب.²⁶² كما وردت إفادات تقول بأن بعض الأشخاص اعتُقلوا لمجرد أنهم أطلقوا لحاهم أو كانوا يؤدون الصلاة.²⁶³ وبالمثل، أُشير في هذه المقابلات، إلى أن النظام كان يوجّه إهانات إلى القيم الدينية المقدسة،²⁶⁴ ويجبر المحتجزين على إنكار معتقداتهم الدينية.²⁶⁵

هذا، ولم تقتصر انتهاكات حرية الدين والمعتقد التي تعرض لها السوريون على ما يحدث داخل البلاد، بل طالت أيضاً أولئك النازحين السوريين ايضاً. فبالنسبة للسوريين المهجرين داخلياً وخارجياً، فهم ايضاً تعرضوا لانتهاكات تتعلق بحرية الدين والمعتقد. وقد أدت موجة اللجوء الواسعة الناجمة عن الحرب الأهلية السورية، إلى تصاعد حدة العنصرية المعادية للمسلمين في أوروبا،²⁶⁶ حيث واجه اللاجئون السوريون في الدول الأوروبية، أشكالاً متعددة ومختلفة من التمييز والاضطهاد نتيجة تصاعد ظاهرة الإسلاموفوبيا.²⁶⁷

258 المرجع السابق، ص: ٥.

259 المرجع السابق، ص: ٨.

260 محضر رقم ٢٥.

261 محضر رقم ٩.

262 انظر: محضر رقم ٥، محضر رقم ١٤، محضر رقم ٢٥.

263 جاء ذلك خلال اللقاء الذي اجري مع قائد شرطة أعزاز السابق أحمد زيدان، في إطار الزيارة الميدانية التي قامت بها مؤسستنا الى المنطقة.

264 محضر رقم ٥.

265 محضر رقم ١٤.

266 <https://www.setav.org/yorum/musluman-yasamayan-ulkelerde-bile-islamofobi-var> (عاطلا خيرات) ١٧/٧/٢٠٢٥

267 <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/fransada-toplum-disina-iten-suriyeli-multeciler-entegrasyon-sorunu-yasiyor/1815533> (تاريخ الاطلاع ١٧/٧/٢٠٢٥).

.III

الدراسة الميدانية لانتهاكات حقوق الإنسان المرتكبة في سوريا

- انتهاكات واسعة النطاق لحقوق الإنسان ضد المدنيين.
- استخدام أسلحة محظورة.
- الاعتقال والتعذيب وسوء المعاملة والاختفاء القسري.
- الاحتجاز التعسفي والإعدام خارج نطاق القضاء.
- التعذيب وسوء المعاملة.
- الاختفاء القسري.

٣. الدراسة الميدانية لانتهاكات حقوق الإنسان المرتكبة في سوريا

أجرت مؤسستنا دراسة ميدانية داخل سوريا لتحديد انتهاكات حقوق الإنسان المرتكبة في عهد بشار الأسد وإجراء تحقيقات ميدانية بشأنها. وفي هذا القسم تم دعم انتهاكات حقوق الإنسان، التي نوقشت بالتفصيل في القسم الثاني من المنظور القانوني، بالبيانات الأولية التي جمعت خلال الزيارات الميدانية. ويعرض هذا القسم مباشرةً ملاحظات وشهادات شهود ومسؤولين من الإدارة الجديدة بشأن انتهاكات النظام السابق، كاشفاً بذلك عن حجم تلك الانتهاكات التي ارتكبتها النظام.

ويتم تقييم المعلومات التي تم جمعها من خلال الشهادات والملاحظات أثناء الزيارات الميدانية من المنظور القانوني، ويتم كذلك تقديمها في هذا القسم تحت ثلاثة عناوين فرعية: (١) الانتهاكات الواسعة النطاق لحقوق الإنسان ضد المدنيين، (٢) استخدام الأسلحة المحظورة، (٣) الاعتقالات وسوء المعاملة والاختفاء القسري

٣.١. الانتهاكات الواسعة النطاق لحقوق الإنسان ضد المدنيين

في هذا الجزء سيتم عرض الممارسات العدوانية للنظام الموجهة ضد المدنيين والانتهاكات المتعلقة بحقوق الملكية بالاستناد إلى شهادات الشهود. ومن المؤكد أن هذا العدوان قد أدى إلى وقوع خسائر بشرية كبيرة بين المدنيين، وإلى عمليات نزوح قسري، وانتهاكات في حقوق الملكية. علاوة على ذلك، تُعد استهدافات النظام للبنية التحتية الأساسية، ولا سيما في قطاع الصحة، ومحاولاته إخفاء أو طمس الأدلة المتعلقة بهجماته، من بين العناصر المهمة الأخرى التي سيتم تسليط الضوء عليها في هذا القسم. ولوحظ أن نظام الأسد قام بقصف المدن بشكل عشوائي ودون تمييز بين الأهداف إن كانت مدنية أم لا. وقد أثبتت عمليات التفتيش الميدانية أن المناطق السكنية أصبحت غير صالحة للسكن نتيجة القصف. ويصف شهود عيان استهداف المدنيين على النحو التالي:

«ففي الطريق الرئيسي كانت الرشاشات تطلق النار. وكانوا يرمون أشياء تشبه البراميل المتفجرة. وكانوا يستهدفون السيارات. وكنا نختبئ تحت الأشجار أو نحاول الهروب ونحن تحت نيران الرصاص.» (ج. أ. ح. أ)

«كان القصف عشوائياً تماماً. وكانوا يطبقون سياسة الأرض المحروقة، يريدون حرق وتدمير كل شيء. إذ كان هدفهم السيطرة على حلب بأي ثمن كان، حيث ضربوا حياة الناس عرض الحائط ولم يولوا لهم أي أهمية على الإطلاق. وفي النهاية، جمعوا الناس في الحافلات الخضراء ورحّلهم إلى الشمال... أما عن المنازل التي تعود ملكيتها لشخصي، فقد تم تدمير اثنين منها بالكامل وأصبحنا ركاًماً. ومنزلي الواقع في حلب فقد دُمر بصاروخ سكود عام ٢٠١٣، أما بيتي الواقع في القرية فهو أيضاً مهدم، ولا أستطيع العودة إلى أيٍّ منهما. لقد فقدت المواشي وكذلك شاحنتي ولم يبقَ لي أي مصدر رزق.» (م. أ. ج)

لقد ذكر أن النظام انتهج سياسة تهدف إلى اخلاء المناطق التي تنتشر فيها المعارضة. وتُطبق هذه السياسة عادة بعد أن تنتقل السيطرة على المناطق الخاضعة للمعارضة، إلى يد النظام. إضافة إلى ذلك، يبدو أن المناطق التي يمكن وصفها بالخطوط الحدودية قد دُمّرت بالكامل، وذلك لإجبار سكان المدن على النزوح. ويمكن القول إن هذه الممارسة كانت تهدف من جهة إلى معاقبة السكان المحليين، ومن جهة أخرى إلى إنشاء مناطق عازلة تخدم مصالح النظام. وقد أثبتت هذه السياسة في المدن التي تقع بين إدلب وحلب مثل معرة النعمان وسراقب وخان شيخون، وكذلك في أحياء تحيط بدمشق مثل العسالي والقابون وجوبر، أو في أحياء ذات مواقع استراتيجية في حمص مثل الخالدية وجورة الشياح. وقد عبّر شهود من إدلب وحمص، بما يتوافق مع أقوال ضحايا آخرين، عن سياسة التهجير التي انتهجها نظام الأسد على النحو التالي:

«استخدمت (قوات النظام) كل أنواع الأسلحة مثل الطائرات، وقذائف المدفعية، وصواريخ أُطلقت من البحر. وانتهجوا سياسة الإحراق والتدمير، أي تكتيك «الأرض المحروقة». ولم يعد هناك سبيل للبقاء في قُرانا. فخرجنا مع عائلاتنا ونحن نحمل ما علينا من ثياب فقط ولجأنا إلى هنا، إلى شمال سوريا. وكان هدفنا أن ننعّم ببعض من الأمان لأنفسنا ولعائلاتنا ونحافظ على شرفنا. لقد تركنا أملاكنا وممتلكاتنا وسبل عيشنا وحياتنا وراءنا؛ وكنا نريد فقط سلامة وأمن أطفالنا وعائلاتنا. لقد استخدم نظام الأسد كل الأساليب المنهجية الممكنة ضدنا. وحتى ونحن هنا لم يكفّ عن القصف؛ هاجمنا بالطائرات والصواريخ والدبابات وقذائف المدفعية دون توقف. والآن بلدنا مدمر تمامًا. قُرانا وبيوتنا كلها سُويت بالأرض، ولم يبق في المنطقة منزل قائم. حتى الأشجار قطعوها، وبعد رحيلنا، اقتلعوا الأشجار من جذورها. وكان هدفهم اخلاء هذه المنطقة من سكانها، وحرمانها من البشر، وتحويلها إلى أرض قاحلة. لقد كانوا بقادتهم وضباطهم يقولون «سنحرثها وندفككم فيها، وسنزرع مكانها أشياء أخرى». وفعلاً قاموا بحراثتها.» (أ. أ. آ)

«انظروا، هذه والدّة (يو). لقد كان (يو) صحفيًا وصديقي في ذات الوقت.... اعتُقل عام ٢٠١٢. وعندما رأت والدته جثة ابنها بين صور «قيصر» احترق قلبها على فلذة كبدها ألمًا.. لقد احترق منزلها وقامت الام باصلاحها، وبالرغم من هذا ما زالت تعيش في حي الخالدية. ماهي جريمته؟.. هل جريمته هي كونها من الخالدية!.. عندما استعاد النظام السيطرة على الحي، زعم باننا «إرهابيين»، وطُردنا من الخالدية... تخيلوا، الآن في الخالدية لا كهرباء، ولا ماء، ولا حتى برج اتصالات واحد. وكانت مبررات النظام، أنه يعتبر سكان هذا الحي «إرهابيين». ولم يعد سوى ٢-٣٪ من سكان الحي؛ ولا يزال ٩٧٪ نازحين. عمّتي عادت إلى هنا، رُممت منزلها. وهي الآن ستحدثكم بنفسها عما شاهدته أثناء استعادة النظام السيطرة على المنطقة. لقد مُزّقنا تمزيقًا. لقد كان حي الخالدية كأنه المكان الذي أصابه غضب السماء. وفي حمص هناك أحياء أخرى مثل بابا عمرو والرسّين وتليسة، كلها مناطق شهدت الحركة الاحتجاجية السلمية. وبعد المعارك، أصبح الحال فيها مثل حال الخالدية تمامًا.» (م. ت.)

مدينة حمص، إحدى المدن التي شهدت أشد آثار الدمار الذي خلفته الحرب.

الصورة: TIHEK، ٢٠٢٥.

كما ذكر شهود العيان سابقاً، أن القصف العشوائي الذي نفذته نظام الأسد دمّر مناطق سكنية تعود للمدنيين، كما دمر بنيتها التحتية، مما حال دون وصولهم إلى الخدمات الأساسية. إضافة إلى أن السوريين الذين دُمرت أماكن إقامتهم وواجهوا خطر القتل، أُجبروا على النزوح القسري في إطار سياسة التهجير القسري. ونتيجة هذا النزوح القسري، اضطر كثير من النازحين إلى التنقل عدة مرات حفاظاً على حياتهم، مما أدى إلى تشكّل مسار هجرة رئيسي باتجاه شمال سوريا. وقد عبّر السوريون المقيمون في مخيمات أعزاز عن حالة نزوحهم على النحو التالي:

«بدأت حركة النزوح منذ نحو خمس إلى ست أعوام. وكان النظام يقصف بالطائرات وراجمات الصواريخ، واستخدم أيضاً الأسلحة الكيميائية. وأجبرنا على ترك منازلنا، فقاموا بتدميرها وقصفها بالطائرات (...) وحينها سألنا أنفسنا: إلى أين سنذهب؟ فقررنا التوجه شمالاً. وذهبنا أولاً إلى ريف حلب، ومكثنا هناك حوالي عشرة أيام، لكنهم بدأوا بقصف المنطقة أيضاً بالطائرات والصواريخ. عندها انسحبنا نحو الشمال، باتجاه شمال سوريا. وأخذنا عائلاتنا معنا... لم يكن لنا طلب سوى حماية أطفالنا.» (ح. إي. آ)

«بدأ القصف بالطائرات وقذائف المدفعية. اضطررنا إلى ترك منازلنا قسراً، كان ذلك في منتصف فصل الشتاء. خرجنا بثيابنا فقط، دون أن نحمل معنا شيئاً، لم نأخذ بطانيات أو فرشاً أو أيّاً من احتياجاتنا، كنا نفكر فقط في النجاة بحياتنا... تعرّضنا لنحو (١٨٠) إلى (١٩٠) غارة جوية... بعض من جيراننا قُتلوا نتيجة إصابتهم بصواريخ أو براميل

متفجرة... أثناء النزوح كان أصعب ما واجهناه هو النيران التي تطلقها المروحيات، إذ كانت المروحيات تطلق النيران من رشاشاتها وتقطع الطرق الرئيسية. لقد كانوا يقصفون كل من يبقى في المنزل مستخدمين البراميل المتفجرة، ويطلقون النار كذلك على كل من يخرج منها. لذلك كنا نحاول الهروب في ساعات مبكرة، بين الفجر وشروق الشمس، ففي ذلك الوقت كانت الهجمات تهدأ قليلاً. ولم يكن يُرى أحد في الطرقات، لا مشاة ولا سيارات، فالكل كان مختبئاً... وعندما سيطر النظام على الريف الشرقي (الذي يطلق عليه أيضاً «شرقي سكي» أو «شرق سكي») انتقلنا أولاً إلى محيط معرة النعمان، وعندما سيطر على تلك المنطقة أيضاً اتجهنا نحو عفرين، ثم جئنا إلى هنا. فعلى سبيل المثال، عندما كنا قرب معرة النعمان، في إحدى الليالي سقط (٤٠٠) صاروخ تقريباً، بالإضافة إلى ثلاث صواريخ أرض-أرض، مع قصف بالطائرات والمروحيات... كان الهجوم عنيفاً جداً لدرجة أننا لم نستطع البقاء هناك. وفي ريفنا كانت الهجمات عموماً أخف، لكن تلك الليلة لم نتمكن من البقاء بسبب شدة القصف على معرة النعمان.» (ج. آ)

«كان هناك من سبقونا في الرحيل، لكن منطقتنا كانت تستضيف أيضاً نازحين قدموا من مناطق أخرى. فقد كان في قريتنا أناس من مدينة حماة وريفها، ومن حمص ودمشق. وعندما شنّ الجيش الهجوم الأخير، تقدّم باتجاه حلب حتى وصل إلى الجهة الشرقية من الطريق السريع. وعندها نزح الجميع من هناك، بمن فيهم ضيوفنا. لقد توجه ثلاثة ملايين شخص تقريباً نحو الشمال (...). كان نزوحنا قد تم على مراحل عدة. ففي البداية هربنا نحو ريف حلب الغربي، وظننا أن المنطقة هناك أكثر أمناً، لكن القصف استمر على طول الخط. فقلنا: «لا خيار لنا سوى التوجه إلى الحدود التركية. (...).» وعندما اقتربنا من سرمين أو الدانا، لقي الكثيرون حتفهم على الطرق. بعضهم لم يمت في بيته بل مات في حوادث سير وقعت أثناء النزوح. هناك قصص كثيرة لا تُحصى...» (آ. آ. أ.)

إلى جانب سياسة التهجير القسري وتهجير السكان عبر القصف، استخدم نظام الأسد أيضاً أسلوب الحصار لتجويد السكان وإجبار المدن على الاستسلام، وهو أحد الانتهاكات التي ارتكبتها النظام. وقد استخدم هذا الأسلوب على نطاق واسع في مناطق مختلفة من سوريا، ولا سيما في الغوطة الشرقية وحمص ومخيم اليرموك. وقد عبّر السكان المحليون عن أوضاعهم في حمص ومخيم اليرموك على النحو التالي:

«غادرنا حمص عام ٢٠١٤، وكنت من بين من شملتهم عملية الإجلاء القسري الأولى الكبرى في سوريا. فعندما غادرنا شعرنا بانهييار كامل. وفي الحقيقة، كنت قد فقدت الكثير من وزني حتى وصلت إلى (٣٥) كيلوغراماً بسبب الجوع... لم يبق طعام ولا شراب، وفي النهاية كنا نأكل أوراق الأشجار والأعشاب. وعندما سيطر النظام على حي الخالدية عام ٢٠١٣، حوصرنا في الأحياء المجاورة، جورة الشياح، وعربين وحمص القديمة. بقينا محاصرين لعامين دون أن نتحرك. كدنا نموت من الجوع، كان حصاراً كاملاً وشاملاً. وبقدرة الله فقط بقينا على قيد الحياة.» (م. ت.)

الدمار الذي لحق بمخيم اليرموك. الصورة: TíHEK، ٢٠٢٥.

«نعم، (تعرّضت للنزوح القسري). وكان الدخول إلى المخيم والخروج منه ممنوعاً، لم يكن هناك طعام أو شراب، وكان الناس يجمعون الطعام من صناديق القمامة وبقايا الأسواق. استمر الحصار قرابة عام كامل. وفي النهاية، دمّروا المخيم بأكمله بحجة أن داخله بقي نحو مئة مسلح فقط. وكما ترون لم يتبقّ منه سوى الخراب. الآلاف بل عشرات الآلاف قضوا نحبتهم... أطفال، شيوخ، نساء، مرضى، شيوخ لا يقدرّون حتى على المشي... جميعهم فقدوا حياتهم. حتى المساجد قُصفت، رحمهم الله جميعاً. فعلى سبيل المثال، في مسجد عبد القادر وقعت مجزرة، ولم يبق مسجد واحد سالمًا.» (إي. س.).

إلى جانب الدمار الناتج عن القصف وسياسة تهجير السكان المطبقة، ذكرت التقارير، أن منازل ومتاجر السوريين قد دُمّرت أو نُهبت بالكامل. فبعد أن اضطر المدنيون إلى مغادرة مناطقهم، تعرّضت المنازل والمحال التي لم تُدمّر كلياً لعمليات نهب وسرقة واسعة، حيث نُزعت النوافذ والأبواب وحتى القضبان الحديدية للمباني مراراً وتكراراً. وأفادت التقارير أيضاً، بأن الميليشيات شبه العسكرية التابعة للنظام، والمعروفة باسم «الشبيحة»، كانت تتولى تنفيذ هذه الأعمال. وقد ارتبطت عمليات النهب هذه من جهة بطابعها العقابي تجاه السكان، ومن جهة أخرى بقيمتها المادية، إذ كانت المواد المسروقة تُباع وتُستغل تجارياً. ومن حلب إلى ضواحي دمشق لوحظ أن النوافذ والأبواب وأنابيب المياه وسائر المواد ذات القيمة المادية في المنازل المدمّرة، قد سلبت. بالإضافة إلى تفكيك أعمدة الكهرباء والأسلاك الكهربائية المنتشرة على جوانب الطرق وسرقتها.

كما أُشير إلى أن المواد المسروقة كانت تُجمع في مدينة حمص من قبل أشخاص مقرّبين من النظام، حيث كانت تُحوّل إلى مكاسب مادية. وقد عبّر الأشخاص الذين أُجريت معهم المقابلات عن هذه الانتهاكات في حقوق الملكية على النحو التالي:

«بعد عمليات التدمير تلك، قامت ميليشيات الشبيحة، التي يطلق عليها أيضاً 'الجيش الوطني'، بنهب المنازل، وتفكيك كل شيء حتى أسلاك الكهرباء وأنابيب المياه، تاركينها هياكل عارية. وحالياً كثير من الناس، ومنهم شقيقي، يريدون العودة من تركيا، لكنهم لا يستطيعون لأنهم لم يعودوا يملكون منازل. اذ لم يبقَ للناس مكان يعودون إليه.» (ن. أ.)

«عندما سيطر النظام على الحي، دخلت ميليشيات الشبيحة ونهبوا ممتلكات المدنيين. لقد سرقوا كل شيء، من أسلاك الكهرباء إلى الصنابير وخزانات المياه... لم يتركوا شيئاً. وفوق ذلك تعرّضنا لقصف مرعب بالطائرات والدبابات.» (م. ت.)

«استولى النظام أيضاً على شاحنتنا المبردة التي كانت بحوزتنا، واختفى إلى الأبد... دمر منزلنا في القرية، ومنزلنا في حلب أيضاً، وفي النهاية لم يبقَ لنا شيء (...). نعم، كل شيء ضاع. والآن لا نرجو إلا رحمة الله... لدينا أرض في القرية لكنها بلا بيت، ومنزلنا في حلب مهدم كذلك... لقد كان لدي منزلان، وكلاهما أصبح أنقاضاً... الشاحنة والحيوانات... كلها ذهبت. استولت وحدة تُعرف باسم 'الفرقة الرابعة' على الشاحنة. حتى أبواب ونوافذ المنزل المصنوعة من الحديد سرقوها. لم يتركوا لنا شيئاً. جننا إلى أعزاز وبدأنا من الصفر، والحمد لله ما زلنا على قيد الحياة.» (م. أ. ج.)

ومن أبعاد انتهاكات الملكية الأخرى لنظام بشار الأسد، هو البيع الاحتياطي لعقارات هجرها النظام قسراً، أو لم يعد بمقدورهم العودة خوفاً من بطشهم. ومن خلال عمليات البيع المتسلسلة، هدف النظام إلى قطع الطريق أمام المالكين الأصليين ومنعهم لاحقاً من المطالبة بحقوقهم في الملكية

سعى النظام إلى إضفاء صبغة قانونية على انتهاكاته لحقوق الملكية من خلال سنّ تشريعات ولوائح قانونية تُسهّل مصادرة ممتلكات النازحين، والمهاجرين، والقتلى، والمختفين قسراً، والمعتقلين نتيجة الهجمات. غير أن هذه التشريعات قوبلت بانتقادات واسعة لأنها تُعدّ من نواحٍ كثيرة انتهاكاً صارخاً للحقوق الأساسية، وتُكرّس الاستيلاء غير المشروع على أملاك المدنيين.²⁶⁸

بموجب المادة رقم (٦٣) من قانون مكافحة الإرهاب الصادر عام ٢٠١٢، مُنحت وزارة المالية صلاحية مصادرة أموال الأشخاص الذين يُعتبرون خاضعين لقانون مكافحة الإرهاب. مما يمنح هذا القانون للنظام سلطة واسعة جداً لتفسير لمفهوم «الإرهاب»، مما أتاح له استخدامه كأداة لمعاقبة المعارضين والمشاركين في الاحتجاجات.²⁶⁹ وبهذا الشكل، جُرد العديد من المدنيين الذين شاركوا في المظاهرات أو عُرفوا بمواقفهم المعارضة للنظام من حقوقهم في الملكية

أما القانون الأكثر إثارة للجدل بين القوانين التي أصدرها النظام فيما يتعلق بحقوق الملكية المدنية

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2022/10/R221009E.pdf> 268
<https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law> 269

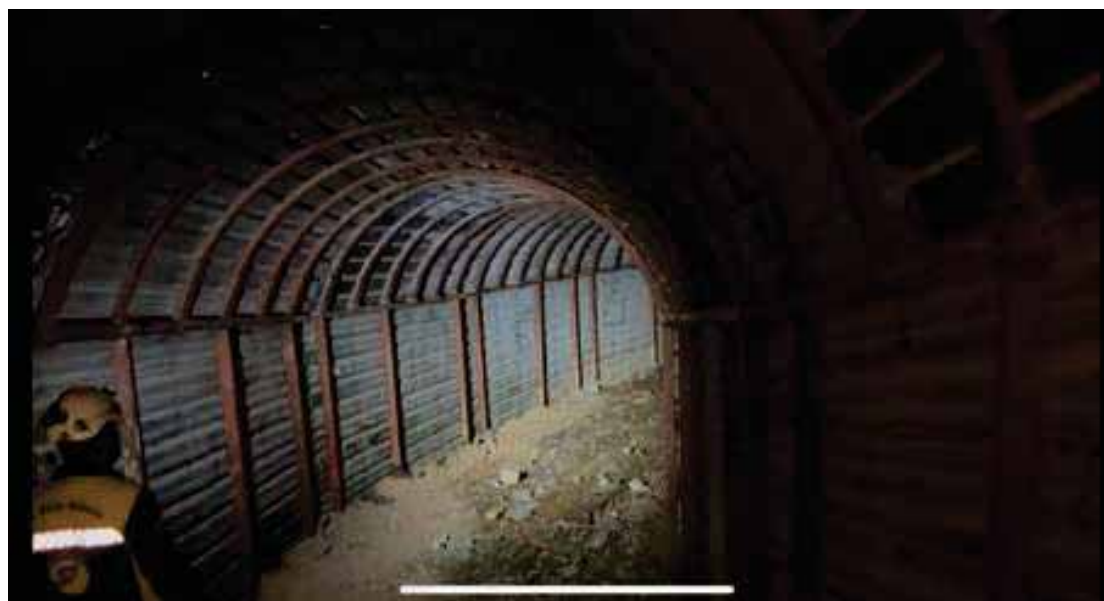
هو القانون رقم (١٠) لعام ٢٠١٨، المعروف أيضاً باسم «قانون التنظيم العمراني». وقد تم سنّ هذا القانون بحجة إعادة الإعمار. وبموجب أحكامه، يُلزم أصحاب العقارات الواقعة ضمن مناطق التنظيم العمراني التي يحددها النظام، بتقديم ما يثبت ملكيتهم للجهات المختصة خلال مدة لا تتجاوز الـ (٣٠) يوماً. وقد وُجّهت انتقادات واسعة لهذا النص، إذ إن معظم السوريين الذين اضطروا إلى مغادرة البلاد بسبب الحرب الأهلية لا يملكون أي وثائق ثبوتية، أو يخشون العودة لتقديم الطلبات خوفاً من الاعتقال بدعوى معارضتهم للنظام. كما ينصّ القانون على أن من لا يلتزم بالمدة المحددة يُجرّد من ملكيته مباشرة، دون أن يُمنح حق الاعتراض على القرار. وإضافة إلى ذلك، ورغم أن نحو ثلث المنازل في البلاد قد دُمّرت، إلا إن القانون لم ينص على أي تعويض أو ضمانات للمالكين الذين تهدمت منازلهم، وهو ما زاد من حدة الانتقادات الموجهة إليه.²⁷⁰

ويُعتبر قانون التنظيم العمراني لعام ٢٠١٨ قد وُضع في جوهره بهدف فتح الطريق أمام النظام لمصادرة أملاك المواطنين. وعند دراسة هذا القانون وسائر القوانين التي أُقرت خلال فترة الحرب الأهلية في إطار «حق الملكية»، يتضح أن النظام أزال فعلياً أي عائق قانوني يحول دون استيلائه على ممتلكات الأفراد. كما يُلاحظ وجود علاقة مباشرة بين الهجمات التي شنها النظام ومصادرة ممتلكات المدنيين. فعلى سبيل المثال، خلال المراحل الأولى من الحرب الأهلية، تعرّضت مدينة حمص — التي كانت تضم نسبة كبيرة من المتظاهرين — لهجمات متكررة. ووفقاً لتقرير «الشبكة السورية لحقوق الإنسان» (SNHR)، فإن هذه الهجمات، عند تحليلها من منظور انتهاك حق الملكية، تجاوزت بكثير أي مبرر عسكري يمكن الاستناد إليه. وقد خلص التقرير إلى أن الهدف من تلك الهجمات لم يكن تحقيق مكاسب عسكرية، بل الاستيلاء على ممتلكات السكان المدنيين في المنطقة.²⁷¹

ومن منطلق المقابلات التي أجريت مع الساسة والبيروقراطيين الممثلين للإدارة الجديدة، يمكن القول إن أكثر انتهاكات الملكية تمت عن طريق عمليات البيع الاحتياطية التي وقعت في حلب وريف دمشق. وقد أشار المدّعي العام في حلب، جمعة حسين الأحمد، إلى أنّ محافظة حلب تُعدّ المنطقة التي تشهد النسبة الأعلى من عمليات البيع الاحتياطية في عموم سوريا، مبيّناً أنّ الغالبية الساحقة من هذه المبيعات جرت لصالح مؤيدين للنظام وإيرانيين. كما أوضح المدّعي العام أنّ ما بين ٩٠% - ٩٥% من منازل المهجرين في حلب، قد تم بيعها عبر تزوير الوثائق، أو إساءة استخدام سلطات موظفي دوائر السجل العقاري، أو انتحال هوية / بصمة المالكين الأصليين للعقار. وبعد تلك التطورات، اتاح النظام القانوني القائم للمشتري الأخير في سلسلة المبيعات الاحتياطية، إذا كان حسن النية، أن يكتسب حق الملكية، إلا أن هذا لم ينطبق على كل معاملة بيع، إذ كان يُقيّم وجود حسن النية بناءً على ظروف كل حالة على حدة. ومن جانبه لفت محافظ ريف دمشق، عامر الشيخ، الانتباه إلى وجود مبيعات احتياطية ومتسلسلة مشابهة، مضيفاً أنّ قوات النظام صادرت نحو ٦٠% من منازل المدنيين في منطقة معضمية الشام وحولتها إلى ممتلكات خاصة بها.

<https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law> 270

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2023/12/R230815E-1.pdf> 271

الأنفاق التي حفرها أفراد الدفاع المدني في دوما لحماية المدنيين وتأمين مرور سيارات الإسعاف.
الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

وذكرت التقارير، أنَّ المؤسسات الصحية وكوادرها العاملة، وكذلك فرق الدفاع المدني وسيارات الإسعاف، كانوا من بين الأهداف المستهدفة مباشرة في الهجمات. وقد تم إجراء معاينة ميدانية في مستشفى معرة النعمان المركزي الذي استهدفه النظام بينما كان عدد من المرضى بداخله، ولوحظ استهداف المراكز الطبية وكوادرها من العاملين الصحيين أيضاً في القصف. وذكرت أيضاً، بأنَّ العديد من الأشخاص فقدوا حياتهم في المدن السورية المختلفة بسبب النقص الحاد في الخدمات الطبية. وخلال المقابلات التي أجريت في الغوطة الشرقية، تبيَّن أنَّ النظام تعمَّد استهداف النظام الصحي بغرض الضغط على المجموعات العسكرية وإجبارها على مغادرة المدن. كما اشارت أيضاً الى أنَّ الأهالي، قاموا بنقل المرافق الطبية إلى باطن الأرض كإجراء احترازي ضد قصف المستشفيات، وأغلقوا الأجزاء العلوية بالإنقاض للتمويه. وقد عبّر أحد سكان دوما (م.) ومسؤول الدفاع المدني السوري في دوما (ع.ز.) عن الانتهاكات المتعلقة بالقطاع الصحي بالكلمات التالية:

«أعتقد أنَّ الهدف الرئيسي من القصف كان إصابة النفق وتعطيل المركز الطبي الموجود في نهايته. وكان النظام يضغط بكل قوته على المجموعات المسلحة ويستهدف كل مركز طبي يقع في مرمى البصر. حتى ان مراكز الدفاع المدني كانت من بين اولى الاماكن المستهدفة في القصف. اذ قاموا بقصف جميع المراكز الطبية الموجودة في الحي دون استثناء. وبعد أن تم إجلاؤنا إلى الشمال، إلى المنطقة الآمنة، دخلوا أيضاً إلى المنطقة، وغيروا ملامحها بالكامل.» (م.)

«كان هناك نقص حاد في الموارد الطبية. فمنذ عام ٢٠١٣ وحتى عام ٢٠١٨ كانت الغوطة الشرقية تحت الحصار. وخلال تلك الفترة كنا محرومين من جميع معدات الوقاية الشخصية ومستلزمات السلامة، بل وحتى من أبسط أنواع الأدوية. وإنَّ معظم حالات البتر التي وقعت في تلك الفترة كانت نتيجة لانهايار البنية التحتية للرعاية الصحية وعدم القدرة على توفير العلاج اللازم.... ولقد عانى جميع أصدقائنا في الغوطة الشرقية معاناة شديدة في تلك الأيام.» (آ. ز.)

أفيد بأنَّ نظام الأسد حاول تضليل المجتمع الدولي للتغطية على انتهاكاته، إذ اتَّضح أنَّه كان ينسب القصف الذي استهدف المناطق المدنية والهجمات الكيميائية، إلى فصائل المعارضة في محاولة للإفلات من المسؤولية. وبناءً على ذلك، يمكن القول إنَّ النظام سعى إلى طمس الأدلة، وتلفيق أدلة مزيفة، وإجبار المدنيين على الإدلاء بشهادات كاذبة، في محاولة لإخفاء جرائمه ومواصلة ممارساته. وقد عبّر الشهود عن هذا الوضع بالكلمات التالية:

«في عام ٢٠١٧ استشهد اثنان من إخوتي بينما كانا في المنزل في حيِّ حيدرية، فقد قُصف المنزل جواً، وكان هناك نساء وأطفال أيضاً في المنزل. .. لقد نقلنا الجرحى إلى مستشفى الرازي، وهناك قالوا لنا: «قولوا للوسائل الإعلام، إنَّ الجيش الحر هو من قصف المنزل.» (ح.م.)

«أعرف هذا المحل، انه مغلق منذ سنوات... لقد كسروا القفل ودخلوا إلى الداخل، واحضروا الأدوات والمعدات ووضعوها في داخل المحل، ثم استدعوا الكاميرات وقالوا: «انظروا، الإرهابيون كانوا يصنعون هنا أسلحة كيميائية، كانوا سيُسِّمون المدينة بأكملها.»... لقد كان كلُّه هراء ولا

يتم بالحقيقة باي صلة. ثم عادوا متذرعين بإجراء مقابلات. وبدأت بالتهرب. أجبروني مرة على الكلام. الا انني رفضت الكلام بعد ذلك لأنها كلها أكاذيب. أنت تعرف الحقيقة لكن إن تكلمت ستُضطر للكذب؛ وإن قلت الحقيقة فإن مصيرك سيكون اما التعذيب أو السجن أو حتى الموت. لو اعتُقل أحد من سكان بنايتنا فقد يُلقى في أحد سجون دمشق؛ ومصيره سيكون كمصير الـ (٣٤٠) ألف سوري الذين ما زالوا مفقودين حتى يومنا الحاضر.» (م).

حي جوبر في دمشق، الذي دمّره نظام الأسد بالكامل.
الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

حي جوبر في دمشق، الذي حوله نظام الأسد الى انقاض وهجر سكّانه.
الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

تم اثبات أن النظام ارتكب انتهاكات واسعة النطاق بحق المدنيين. فقد أدت عمليات القصف العشوائية والعنفية إلى انهيار البنية التحتية وتعطيل الوصول إلى الخدمات الأساسية. ولوحظ أن هذه الأوضاع ترافقت مع خسائر بشرية كبيرة، وسياسة تهدف إلى إخلاء المناطق من سكانها. وقد أسفرت عملية وسياسة التهجير هذه عن موجات نزوح دورية أو متعددة المراحل، الأمر الذي أدى إلى تفاقم مشاكل الملكية ونتج عنه انتهاك لحق التملك بسبب عمليات البيع الاحتياطية التي نظمها النظام. علاوة على ذلك، تبين أن المدنيين، خلال مراحل النزوح، كانوا يُعاملون كتهديد ويتحولون إلى أهداف مباشرة. واستنادًا إلى المعطيات، يُستنتج أن النظام انتهك أحكام القانون الدولي، من خلال استخدام الحصار والتجويع المتعمد، واستهداف المنشآت الصحية والطواقم الطبية.

مدينة معرة النعمان التي هجر نظام الأسد سكانها وجرى تفريغها من أهلها.

الصورة: TiHEK، ٢٠٢٥.

٢.٣. استخدام الأسلحة المحظورة

في هذا القسم، يتم تحليل الملاحظات الميدانية وبيانات المقابلات المتعلقة باستخدام النظام للأسلحة المحظورة دولياً أثناء الحرب، كما ورد بالتفصيل في القسم الثاني، بما في ذلك استخدام البراميل المتفجرة، والقنابل العنقودية، والأسلحة الكيميائية. وفي هذا السياق، أُجريت تحقيقات ميدانية في كلٍّ من مدينة خان شيخون بمحافظة إدلب ومنطقة الغوطة الشرقية، اللتين استُخدمت فيهما الأسلحة الكيميائية. وقد أجريت هذه التحقيقات بمساعدة خبراء تابعين لمنظمات قامت بتوثيق استخدام الأسلحة الكيميائية عن كثب، وتم الاعتماد على معلومات هؤلاء الخبراء ومشاهداتهم في توثيق هذه الانتهاكات.

مقابلة مع عبد الحميد يوسف²⁷²، الذي فقد زوجته وأطفاله (٤٧) فرداً من عائلته في الهجوم الكيميائي الذي شنته نظام الأسد على خان شيخون. الصور: شبكة CBS News²⁷³ و TiHEK، ٢٠٢٥.

المحامي والناشط في مجال حقوق الإنسان (م.ح)، وهو أحد شهود وضحايا الهجوم الكيميائي على خان شيخون، يصف الهجوم ونتائجه على النحو الآتي:

(...) «تعرّضت خان شيخون منذ بداية الثورة السورية للعديد من القصف والمجازر، وسقط فيها عدد كبير من الشهداء والمدنيين، كان أغلبهم من الأطفال والنساء. وعلى وجه الخصوص، في المجزرة التي استخدمت فيها الأسلحة الكيميائية تحديداً، حيث استشهد أكثر من (١٠٠) شخص، وجرح أكثر من (٥٠٠) آخرين. وسقطت القنبلة الكيميائية تحديداً على هذا الطريق، في هذه النقطة بالذات. (...) لقد أطلقت هذه القذيفة من طائرة تابعة لنظام الأسد صباح يوم ٤ نيسان/أبريل ٢٠١٧ ما بين الساعة السابعة والسابعة والربع صباحاً... هذا هو الحي الذي تعرّض سكانه لغاز السارين السام. ففي هذا الهجوم، قضى نحو (١٠٠) شخص حياته خنقاً. ومعظم الذين كانوا يعيشون في هذه المنازل التي ترونها

272 في هذا التقرير، تم تشفير الاسماء الحقيقية للضحايا والشهود الذين تم إجراء مقابلة معهم. الا انه نظراً لكون « عبد الحميد يوسف » حظي بالشهرة لدى الرأي العام، فانه تم الكشف عن اسمه الحقيقي عقب الحصول على موافقته.

273 <https://www.cbsnews.com/news/heartbreaking-photo-shows-father-saying-goodbye-to-babies-after-chemical-attack-syria/>

كانوا أطفالاً. حتى ان بعض العائلات أبيدت بالكامل؛ الأطفال والنساء والمستنون ماتوا خنقاً.. أنا وثقت هذه المجزرة وجمعت الأدلة من هنا، وسلّمت ما جمعته من أدلة إلى الجهات المعنية التي كانت تجري التحقيق. (...) أنا أيضاً تعرّضت للهجوم الكيميائي أثناء جمع الأدلة، لأنّ منزلي قريب من المكان، وعانيت من آثار المواد الكيميائية لثلاثة أيام. ومازالت آثار المواد الكيميائية تؤثر على حياة الناس حتى اليوم، ولا سيّما الأطفال الذين عانوا لسنوات من مشاكل في التنفّس. فالنساء الحوامل أيضاً تضرّرن؛ حيث بعضهن وُلدن أطفال مشوّهين... هناك حالات كثيرة، خصوصاً بين كبار السنّ الذين عانوا طويلاً من ضيق التنفّس وتوقّي بعضهم لاحقاً. اضافة الى أنّ الذين تعرّضوا لخطر الاختناق في تلك اللحظة، مازالوا يعانون من صدمات نفسية حتى اليوم. وعليه، فان سكان خان شيخون اضطروا إلى مغادرة المدينة.» (م. ح.)

المنطقة السكنية المدنية في خان شيخون التي سقطت فيها القنبلة التي استخدمها نظام الأسد في الهجوم الكيميائي.
الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

الشخص (أ.ي)، الذي تعرّض مباشر للهجوم وفقد جميع أفراد أسرته، يصف لحظة الهجوم وكيف قضي على سكان الحي نتيجة تعرضهم للغازات السامة على النحو الآتي:

«عند الساعة السادسة والنصف من صباح يوم ٤ نيسان/أبريل ٢٠١٧، شنت طائرات حربية تابعة للنظام أربع غارات جوية محملة بغاز السارين. في البداية لم نفهم أنّه غاز السارين، لأننا لم نسمع صوت انفجار. سقطت القذيفة على بعد نحو مئة متر من هنا، عند التقاطع المقابل للمخبز. وهناك بدت على الناس علامات الاختناق، وكان إخوتي أيضاً هناك. رحمهم الله، لقد استشهدوا. (...) في البداية ظننا أنّ الأمر ليس حقيقياً، لكننا أدركنا خطورته خلال وقت قصير، فأخذت أطفالي، التوأم (أ.) و (أ.)، وقلت لزوجتي: «هيا بنا .. سنغادر هذا المكان.» كانت سيارتنا قريبة، لكننا لم نتمكن من التحرك فوراً. غادرت متجهاً نحو هذا الطريق. كان جيراننا يصرخون: «تعال وساعدنا!» .. وعندما اقتربت منهم، رأيت الزبد يخرج من أفواههم، وكانوا يرتجفون بشدة ونظراتهم جامدة. نقلناهم إلى السيارات وساعدنا جيراننا الآخرين. ثم ذهبت إلى منزل عائلتي، فوجدت أخي (ي.) يحاول إنقاذ ابنه (أ.) ذات الأعوام الخمسة، لكنه لم يكن قادراً على التنفس واستشهد هو أيضاً. ثم توجهت إلى منزل أخي الآخر (أ.)، فوجدته قد فارق الحياة، كان أمام الباب. وكانت زوجته (ي.)، وابنة أختي البالغة من العمر (١٥) عاماً أيضاً هناك، جميعهم كانوا يعيشون في هذا المبنى. سلّمت أطفالي إلى زوجتي وقلت لها: «ابتعدي من هنا.» ظننت أنّها ابتعدت عن المنطقة. حاولت إنقاذ إخوتي لكنني لم أتمكن، ثم فقدت وعيي ووجدت نفسي على الأرض. نقلوني إلى المركز الطبي، أولاً نقلت إلى مستشفى الرحمة في خان شيخون، لكن المستشفى كان ممتلئاً بالجرّحي فلم يتمكنوا من استقبالي. وبعد ذلك نُقلت إلى وحدة طبية في جرجناز، وكان الوضع هناك مأساوياً أيضاً؛ الناس يختنقون ويغشى عليهم، كانت مجزرة بكل معنى الكلمة. قمعتم جيراننا ماتوا داخل السيارات. وبعد بضعة أيام عدت وعرفت أنهم استشهدوا. وبعد اتمام علاجي غادرت مستشفى جرجناز، وعدت إلى منزلي. كنت كأني فقدت ذاكرتي، ثم بدأت أستعيدها شيئاً فشيئاً. سألت عن إخوتي، فقالوا إنّ (ي.) و (أ.) وزوجة أخي (ي.) وآخرين قد استشهدوا. ثم بدأت أبحث عن أطفالي وزوجتي، ولم أجدهم. وسألت الكثيرين، لكنهم لم يكونوا في أي مستشفى. سألت أقاربي ومعارفي، بحثنا في كل مكان، ثم اكتشفنا أنهم كانوا قربنا، في القبو تحت المنزل. وعندما عادت الطائرات للقصف مجدداً، لجأوا إلى القبو. وهناك كانت زوجتي وأطفالي وأربعة أطفال من جيراننا ... جميعهم استشهدوا هناك. رحمهم الله.» (أ. ي.)

مقابلة أجريت في موقع سقوط القنبلة مع عامر زريقة، أحد أفراد الدفاع المدني الذين نفذوا الاستجابات الأولى للهجوم الكيميائي الذي شنه نظام الأسد على دوما. الصور: واشنطن بوست و TIHEK، ٢٠٢٥. 274

قال جميل، أحد سكان المبنى المستهدف بالهجوم الكيميائي المنظم في ٧ أبريل/نيسان ٢٠١٨ في دوما، أن السكان، وخاصة أولئك الذين كانوا في الطابق الرابع، أصيبوا بالاختناق بسبب الدخان السام، وتم نقل مئات سكان الحي إلى المستشفى. أما عامر زريقة، المسؤول عن منطقة دوما في الدفاع المدني السوري، والذي اضطلع بدور نشط في جمع الأدلة المتعلقة باستخدام الأسلحة الكيميائية وإيصالها إلى الجهات المختصة، فقد وصف الوضع على النحو التالي:

«أُقيت هذه القنبلة من مروحية قتالية، استهدفت هذه المنطقة وسقطت تماماً هنا. ووثقنا لحظة سقوطها، وكنت أقف في هذا المكان تحديداً حين صوّرتُ بالفيديو تلك اللحظة، مسجلاً حالة القنبلة ونوع الغاز المتسرب من البرميل. وجمعتُ الأدلة والعينات من هذا المنزل، وفي ذلك اليوم خاطرتُ بحياتي وحياة أسرتي لنقل العينات إلى شمال سوريا، حتى تصل بأمان إلى مختبرات منظمة حظر الأسلحة الكيميائية (OPCW) وتخضع للفحص. وبفضل ذلك تمكّن الخبراء من تحديد نوع المادة الكيميائية المستخدمة، وبالتالي الجهة المسؤولة عن الهجوم. وقدمتُ شهادتي لعدد من الفرق التابعة لمنظمة حظر الأسلحة الكيميائية، منها آلية التحقيق المشتركة (JIM)، وبعثة تقصي الحقائق (FFM)، وفريق تحديد المسؤولية (IIT). وأكدت التقارير التي أعدت لاحقاً أن المادة المستخدمة كانت غاز الكلور عالي التركيز، وأن الجهة المنفذة هي نظام بشار الأسد. بل إن كل المعلومات، حتى نوع الطائرة ورمزها، وصلت إلى الجهات المختصة. (...) لقد جمعنا العينات بطريقة مهنية عالية، ونقلناها إلى منظمة حظر الأسلحة الكيميائية بشكل آمن. وأثبتت الفحوص المخبرية نوع المادة الكيميائية، كما استند إلى شهادتنا لتحديد هوية الجاني. (...) عندما بدأنا الصعود عبر

السلام، كانت الجثث ممدّدة من مدخل المبنى وحتى الطابق الرابع، وهذا الطابق الذي نقف فيه الآن هو الرابع. لقد كان المبنى مسكون بالكامل من قبل المدنيين، إذ لا يحتوي على أي هدف عسكري أو عنصر مسلح. وحتى السكان المقيمين في المبنى المجاور كانوا مختبئين في الأقبية. فجميع الذين قُتلوا في الهجوم بالأسلحة الكيميائية كانوا مدنيين. (...) وكانت المنطقة تحت تهديد عسكري شديد، ولهذا نزل الناس فعلاً إلى الأقبية ليحتموا من شظايا القنابل المتطايرة. لكن عندما استنشقوا الغاز السام، كان أول ما خطر ببالهم أن «الغاز أثقل من الهواء، فلنصعد إلى الأعلى.» ففرّروا الصعود إلى الطابق الرابع، لكن كلما صعدوا ازدادت كثافة الغاز، وكأنهم كانوا يسيرون بأقدامهم نحو الموت. وفي هذا الطابق الرابع بالذات، كان الفراغ المتواجد وسط السلم والممتد من أعلى البناية حتى اسفلها، هو مصدر موتهم. لو نظرتم إلى مقاطع الفيديو والصور التي التقطناها في ذلك اليوم، لرأيتم الضحايا ممدّدين على الدرج من مدخل المبنى وحتى الطابق الرابع. حتى أولئك الذين كانوا في الأقبية حاول بعضهم الوصول إلى الوحدة الصحية أو المستشفى التي تبعد نحو خمسين متراً من هنا، لكنهم لم يتمكنوا؛ بعضهم مات في الطريق، وبعضهم في النفق المؤدي إلى المستشفى الميداني الذي أنشأته الفصائل المعارضة تحت الأرض.» (أ. ز.).

لقد أُجريت تحقيقات في مواقع عديدة استُخدمت فيها قنابل البراميل على نطاق واسع، لا سيما في بلدات حريتان وكفر حمرة وعندان في حلب؛ وفي جوبر والقابون وحريستا في العاصمة دمشق؛ وفي دوما بريف الشام؛ وفي حي الخالدية بحمص؛ وفي منطقتي سراقب ومعرّة النعمان بإدلب. وقد لوحظ بوضوح حجم الدمار الهائل الذي خلّفته قنابل البراميل والقنابل العنقودية المستخدمة هناك. وكما أُشير إليه في القسم السابق، فإنّ الهدف من الإلقاء المتكرر لقنابل البراميل كان على الأرجح إثارة الرعب ودفع السكان إلى النزوح، أي تنفيذ سياسة التهجير من المناطق من سكانها. وبهذا كان يُراد إجبار المدنيين على مغادرة مناطقهم وتقليص الدعم اللوجستي للعناصر المسلحة، أو سحب التأييد الشعبي عن هذه العناصر لدفعها إلى الخروج من المنطقة. كما أُشير أيضاً إلى أنّ استخدام قنابل البراميل كان يهدف أحياناً إلى طمس آثار استخدام الأسلحة الكيميائية المحظورة. ومهما كانت الغاية المقصودة، فإنّ المقابلات التي أُجريت مع النخب والضحايا تؤكد أنّ مناطق خاضعة لسيطرة المعارضة شهدت استخدام أسلحة كيميائية وقنابل براميل وقنابل عنقودية وغيرها من الأسلحة المحظورة.

«نرى الآن أن المنطقة كانت تتعرض لهجمات همجية بالبراميل المتفجرة بهدف منع إيصال الناس والجرحى إلى المستشفيات الميدانية، ولإيقاف وصول فرق الدفاع المدني للمساعدة ولطمس آثار الجريمة. ولإزالة كل أدلة استخدام الأسلحة الكيميائية كانوا يضرمون النار في الحي بأكمله ويسوّونه بالأرض. وعند وصولنا إلى المنطقة، ما زالت الآلام والصعوبات التي عانيناها أثناء محاولتنا جمع الجثث حاضرة أمام ناظري. رحم الله الشهداء، وأسكنهم فسيح جناته، وألهم أهلهم الصبر؛ وأمل أن يتحقق يوماً ما العدل لهؤلاء الضحايا وأهاليهم.» (ع. ز.).

تشير شهادات الشهود إلى أنّ المدنيين لجأوا إلى عدّة وسائل للحماية من هجمات البراميل المتفجرة. فقد ذكر مدير أمن أعزاز السابق أحمد زيدان، أن البراميل المتفجرة تُلقى أضراراً مباشرة في مكان سقوطها،

ولذلك، بمجرد ورود أنباء من المطار عن إقلاع الطائرات، ينسحب الاهالي إلى الملاجئ والأقبية لحماية أنفسهم من البراميل. أمّا في الغوطة الشرقية، وبهدف الحماية من الآثار المدمرة للبراميل، فقد حُفرت أنفاقٌ تسع لمرور المركبات عبرها، وتضم مستشفى لعلاج مصابي الهجمات. وقد أُجريت معاینات ميدانية داخل هذه الأنفاق مع المسؤولين، وجمعت معلومات تفصيلية حول بنيتها ووظيفتها

«كان النفق متصلاً بالشبكة، وامتدت إلى عمق ٢٥ مترًا في بعض الأماكن، وأنه تم استخدامها من قبل المدنيين كمأوى. وكان هذا العمق كافيًا للحماية من البراميل المتفجرة والصواريخ التي تسقط من الطائرات. (...) هذا المدخل حفره السكان الموجودون هنا في تلك الأيام. وكان الهدف هو منع الطيران الحربي من استهداف مدخل الوحدة الصحية. وفي كل مرة كانت تقع فيها حملة عسكرية كثيفة، كانت سيارات الإسعاف تتجمع أمام المستشفى، أمّا النفق فكان يُستخدم فقط للنقل الطارئ. ولأنه كان محفورًا بين مبنيين، لم تكن الطائرات المسيّرة الاستطلاعية تراه. وكانت سيارات الإسعاف تدخل من هنا، وتنقل الجرحى إلى قسم الطوارئ، ثم تخرج من مخرج آخر لتتفادى قصف المستشفى أو الوحدة الطبية. (...) لقد حُفر النفق فقط لنقل الجرحى عبر طريق آمن إلى المستشفى، أي لغرض صحي وإنساني بحت، ولم يكن له أي وظيفة عسكرية أو هجومية. ولماذا حُفر؟ لكي يتمكن عمال الإنقاذ من حماية أنفسهم من شظايا البراميل المتفجرة والوصول بالمصابين إلى العلاج بأمان.» (أ. ز.)

الأنفاق التي حفرها أفراد الدفاع المدني في دوما لحماية المدنيين.

الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

وبالإضافة إلى ذلك، هاجر المدنيون إلى مناطق أكثر أمانًا لتجنب هجمات البراميل المكثفة. وأدى هذا الوضع، كما حللناه بتفصيل أكبر في القسم السابق، فقد أدّى ذلك إلى موجاتٍ متكرّرة من النزوح القسري، نتجت عنها معاناة إنسانية متعدّدة الأوجه. ويروي أحد الضحايا المقيمين حاليًا في مخيمات أعزاز عملية الهجرة القسرية التي تعرض لها بسبب البراميل على النحو التالي:

«قبل مجيئنا إلى أعزاز، عدنا لفترة قصيرة إلى حلب وأقمنا في منزل لأحد الأقارب. وبعد أن بقينا هناك لبعض الوقت، اضطررنا مرة أخرى إلى المغادرة خلال فترة النزوح الجماعي من حلب، إذ كان النظام يلقي مئتي برميل متفجر كل يوم. وكان ذلك في عام ٢٠١٦. حيث أعلن النظام الوحشي الذي كان يقصف يوميًا بمئتي برميل كان يقول: «لن أتوقف حتى أسويها بالأرض». (...) كان النظام يلقي مئتي برميل متفجر في اليوم الواحد. واستخدموا كل أنواع الأسلحة: صواريخ سكود، القنابل الفراغية، القنابل العنقودية... ولم يبق سلاح إلا واستخدموه في حلب. (...) وفي النهاية تمت السيطرة على حلب، وأجبر الناس على ركوب الحافلات الخضراء ونُقلوا إلى الريف الشمالي. في تلك الفترة جئنا إلى أعزاز واستقرنا هنا.» (م.أ.ج)

وبناءً على التحقيقات الميدانية وشهادات الضحايا والشخصيات المرموقة، يتضح أن نظام الأسد يلجأ بشكل متكرر إلى الاستخدام العشوائي للبراميل المتفجرة في قصفه، ولا يتردد في استخدام الذخائر العنقودية، والأسلحة الكيميائية لارتكاب مجازر بحق المدنيين. ويمكن القول إن استخدام الأسلحة الكيميائية في مناطق مثل خان شيخون والغوطة الشرقية، إلى جانب تدمير المدن وتهجير ملايين الأشخاص من منازلهم، يُشكّل أوضح مثال على الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان في سوريا

٣.٣. الاعتقالات والتعذيب وسوء المعاملة والاختفاء القسري

يندرج هذا العنوان تحت ثلاثة محاور: ١- الاعتقالات التعسفية والإعدامات الميدانية، ٢- التعذيب وسوء المعاملة، ٣- الاختفاء القسري. في المحاور الأول، يتم تحليل حالات الاعتقال التعسفي التي يتعرض لها السوريون، وما يتبعها من تعذيب، وعدم عرض المعتقلين على القضاء أو تأخير عرضهم، وما ينتج عن ذلك من إعدامات خارج نطاق القضاء. وفي محور التعذيب وسوء المعاملة، يتم تناول ما يتعرض له السوريون من معاملة قاسية أثناء التحقيق والاستجواب أو فترة الاحتجاز. أما في محور الاختفاء القسري، فيُحلل وضع الأشخاص الذين يُعتقلون ولا يُعرف مكان احتجازهم، ولا تملك عائلاتهم أي معلومات عن مصيرهم، إضافة إلى دراسة موضوع المقابر الجماعية

صورة تُظهر جدارًا في أحد أنقاض مخيم اليرموك يصوّر مجزرة التضامن، حيث أُلقي المدنيون في حفرة وأُحرقوا.

الصورة: TİHEK، ٢٠٢٥.

الاعتقالات التعسفية والإعدامات الميدانية

مارس نظام الأسد اعتقالات تعسفية وإعدامات خارج نطاق القضاء، متهمًا أفرادًا بارتكابهم الجرائم، بذريعة الحماية والحفاظ على الأمن العام. وقد كانت الاعتقالات التعسفية تحدث أحيانًا نتيجة تصرفات عشوائية من قبل عناصر الأمن المنتشرين عند نقاط التفتيش، وأحيانًا أخرى بناءً على شكوى أو بلاغ مقدم ضدهم. وأفاد الأشخاص الذين أُجريت معهم المقابلات، والذين تعرضوا للاعتقال، بأن أسباب اعتقالهم مرتبطة عمومًا بالانتماء إلى منظمة إرهابية، أو حيازة رموز تتعلق بالمعارضة، أو التواصل مع شخصيات معارضة، أو المشاركة في مظاهرات، أو الإخلال بالأمن العام، أو التحدث أو المشاركة في أنشطة مناهضة للنظام وحافظ الأسد وبشار الأسد. واللافت في هذا السياق أنَّ مراكز التحقيق لم تكن تُجري تحقيقًا حقيقيًا حول وقوع الجريمة المنسوبة، بل كانت تُجبر الضحايا على الاعتراف بها عبر سوء المعاملة والتعذيب. كما أشار الضحايا إلى أن محاولات أفراد عائلاتهم للاستفسار عن مصير المعتقلين كانت تنتهي غالبًا باعتقالهم أيضًا. ومن خلال ذلك، يتبين أن الاحتجاز والاعتقال قد يتم أحيانًا بناءً على إدانة أحد أفراد الأسرة فقط، مما يُخالف مبدأ المسؤولية الجنائية الفردية. وقد عبّر الضحايا الذين أُجريت معهم المقابلات عن وقوع هذه الاعتقالات التعسفية بوضوح في شهاداتهم

«تم اعتقالني عند نقطة التفتيش أثناء عودتي من الجامعة إلى المنزل، في كانون الأول/ديسمبر عام ٢٠١٢، في إدلب. وبالطبع، أوقفوني عند إحدى نقاط التفتيش وأنا في طريقي من جامعتي في حلب إلى منزلي في إدلب. أما سبب اعتقالي كان وجود حاسوب محمول معي، وربما لاحظوا أن بعض الملفات فيه تحتوي على صور أو رموز تتعلق بالثورة السورية مثل المظاهرات أو الأعلام. لذلك تم اعتقالني. ولاحقاً ذهب والدي ليستفسر ويحصل على معلومات عني، فاعتقلوه هو الآخر. في البداية اعتقلنا فرع الأمن في إدلب، ثم نقلونا إلى فرع المخابرات العسكرية، وبعدها إلى الفرع ٢١٥ في دمشق. وخلال عملية النقل لم يُذكر أي سبب أو مبرر، كل شيء كان تعسفيًا. أي أن اعتقالي كان تعسفيًا بالكامل. (...) لم يكن هناك أي مبرر رسمي على الإطلاق، لا امر قضائي صادر من المحكمة ولا أي وثيقة أخرى. كل شيء كان تعسفيًا. (...) قال لنا المحققون: «لا يهم ما قُلتموه في الفروع السابقة، هنا كل شيء يبدأ من جديد. أنتم متهمون.» لم يوضحوا لنا ما هي تهمة. لقد سخروا منا باقوالهم: «الآن سنستدعي «عزرائيل»، لأن هناك أشخاصًا جددًا.» جاء الشخص الذي يقبونه بعزرائيل وإنهال علينا بالضرب على وجوهنا وظهورنا وأيدينا. كنا مدنيين عاديين لا نحمل أي سلاح ولم نؤذ أحدًا، لكنهم أرغمونا على الاعتراف قسرًا بأننا «هاجمنا نقطة التفتيش تلك». كما استجوبونا بشأن أشخاص آخرين اعتُقلوا من نفس المدينة. وسألونا عن اسم نقطة التفتيش، ثم اتهمونا قائلين: «أنتم من استهدف هذه النقطة.» وسجلوا ذلك. وبعد انتهاء التحقيق قالوا لنا هذا فقط.» (آ. س.)

مقابلة أجريت مع أحد الضحايا السوريين في مكتب الهيئة التركية لحقوق الإنسان والمساواة في غازي عنتاب.
الصورة: TIHEK، ٢٠٢٥.

"وَجَّهوا إليّ تهمة ملفقة بالانتماء إلى جماعات مسلحة. (...) لم يكن هناك شيء من هذا القبيل (في سوريا) (لم يكن ذلك يستند لأي قرار قانوني)، لأنه في الأساس لا يوجد شيء اسمه قانون. يمكن لأي شخص أن يقدّم بلاغاً ضدك، أو قد يحدث التباس بسبب اسم العائلة أو التشابه في الأسماء... مثلاً، الشخص الذي يبحثون عنه قد يكون قريبك، فيأتون ويأخذونك أنت بدلاً عنه." (او. ت)

«كنت أعمل في شركة عامة في حمص، وكنت مشغولاً بإنجاز بعض المعاملات. قالوا لي: «تحتاج إلى توقيع من مكتب الأمن السياسي ... لا توجد مشكلة ... خذ الورقة واذهب لتوقيعها». ذهبت إلى هناك لأحصل على التوقيع. دخلت المكتب وقلت لأحدهم: «أريد فقط أن أوقع هذه الورقة»، فقال لي: «انتظر قليلاً». أغلق الباب وخرج. بعد فترة جاء أربعة عناصر، عصّبوا عينيّ، وكبّلوا يديّ وأخذوني إلى الفرع، إلى فرع الأمن السياسي. وكانت التهمة الموجهة لي هي المشاركة في المظاهرات، وإهانة رئيس الجمهورية، وأمور من هذا القبيل. كلّها كانت تتعلق بالحركة الثورية في سوريا. (...) أخذوني إلى فرع الأمن السياسي وبقيت هناك نحو ساعة. طرحوا عليّ عدة أسئلة حول هذه التهمة، ولم يكن هناك لا قرار قضائي ولا أي وثيقة رسمية، كان الأمر تعسفياً بالكامل. وأخذوا معلوماتي الشخصية وأقوال لي. ثم أنزلوني إلى التحقيق. أول ما فعلوه أنهم جرّدوني من ملابسي تماماً، فتشوا ثيابي، ثم بدأوا بضربي بشكل مباشر. وبدأوا بشتمي، وأهانتي وأهانتي عائلتي، بل حتى سبّوا الله، وهدّدوني. استمر ذلك قرابة ساعتين، ثم القوني في الحبس الانفرادي. (...) عندما دخلنا أول مرة، كنا مكبلي الأيدي من الخلف، على ركبنا ورؤوسنا منحنية. وهذه المرة لم يعصبوا أعيننا، لكن كان هناك جنود وموظفون في الغرفة. كانوا يقولون: "وَقَع

هنا!« دون أن نعرف على ماذا نوقع. فقط كانوا يصرخون: «وَقَّع!» وعندما ينادون أحدًا باسمه ويقولون له «تعال إلى هنا!»، يبدأ بالضرب فور وقوف الشخص على قدميه. لقد كانت أجسادنا مغطاة بالكدمات من جراء التعذيب السابق. انتظرنا على هذا الحال راكعين لثلاث ساعات تقريباً. أي شخص يقف أو يتحرك أو يكلم صديقه كانوا يضربونه على رأسه أو ظهره. (...) بهذه الطريقة بقينا قرابة خمسة أشهر. (...) وأخيراً، ومع اقتراب نهاية الاستجواب، كنتُ أتعرض للضرب أمام المحقق، وعيني معصوبتين. سألني المحقق: «هل ستعترف أم لا؟». فقلت له وأنا منهك من التعب: «حسناً، سأعترف». وبدأ يكتب ويكتب، وقام بتسجيل شيئاً ما. سألته: «هل تعبت؟» فقال: «نعم». قلت له: «اعلم أن كل ما قلتَه كذب، أنا لم أفعل شيئاً، لكنني تعبت من الضرب والتعذيب». فقال لي: «افعل ما تشاء، لا يهمني، هنا ستعترف. ستوقع على الإفادة. ومن ثم ستمثل أمام القاضي العسكري... وقالها بالحرّف الواحد: «بإمكانه أن يشنقك أو يقطعك إرباً، هذا ليس من شأني. همي الوحيد هو تأمين توقيعك على هذا الاعتراف. لا يهمني إن كنت قد ارتكبت الجريمة أم لا». (ق. ت)

من خلال الشهادات السابقة يتضح أن فترات الاحتجاز والتحقيق والاستجواب كانت طويلة للغاية. فقد ذكر الضحايا الذين شاركوا تجاربهم معنا أن هذه الفترة، رغم أنها محددة قانوناً بمدة زمنية معينة، إلا أنه لم يكن يلتزم بها أبداً، إذ كان الأفراد يُحتجزون في مراكز التحقيق أو لدى الأجهزة الأمنية لأشهر بل لسنوات. وخلال هذه المدة، لا يُعرض المعتقل على المحكمة، ولا تُقدّم له أو لعائلته أي معلومات عن موعد مثوله أمام القضاء. كما لا تُبلغ العائلة ما إذا كان الشخص قد اعتقل من قبل القوات الأمنية أو بمكان وجوده، ولا ما إذا كان مذبذباً أم لا، فيُعزل تماماً عن محيطه الاجتماعي. ويصف (ح.م.) الذي أوقف عند حاجز أمني بتهمة التواصل مع أحد أصدقائه في الطفولة لانضمامه إلى الجيش السوري الحر واتهامه بتسريب معلومات إليه، طول فترة احتجازه والغموض الذي اكتنفه، وحالة عزله من عائلته والمجتمع بالقول:

«... (خلال فترة اعتقال) لم أعرض على أي محكمة، ولم ألتق بأي أحد. لم يكن الاعتقال رسمياً، ولم يكن هناك محامٍ. أي شخص كان يحاول أن يسأل عنك أو يقول: «أين هذا الرجل؟»، كانوا يتهمونه بذات التهمة التي وُجّهت إليك. أي أنه لم يكن هناك اعتقال رسمي أصلاً. وعندما تنتهي المدة، كان الفرع يرسل كتاباً إلى بقية الأجهزة الأمنية. فجميع فروع الأمن في سوريا تتبع ذات المنطق: مثلاً، يرسل فرع حلب مذكرة إلى الإدارة العليا يقول فيها: «لدينا هذا الشخص، وهذه حالته، فماذا نفعل؟ هل نحيله إلى القضاء العسكري؟ هل نطلق سراحه؟ أم نحيله إلى فرع آخر؟» بعد ذلك يأتيهم ظرف مختوم من رؤسائهم فيه أمر: «حوّلوه للمحاكمة»، أو «أرسلوه إلى المحكمة العسكرية»، أو «أطلقوا سراحه». لا فرق إن كنت مدنياً، إذا وُضعت في فرع عسكري فسيُحال أمرك حتماً إلى المحكمة العسكرية. (...) أخذونا بسيارة إلى فرع فلسطين. (...) وفي الفناء قالوا لنا: «اسمعوا، عندما تدخلون إلى هنا يتغيّر كل شيء. بمجرد دخولكم تختفون، ولن يستطيع أحد العثور عليكم. وإذا خرجتم، فذلك يعني أنكم وُلدتم من جديد». (...) (بعد تعذيبي في الحبس الانفرادي لخمس عشرة يوماً) وبعد مدة أعادوني إلى التحقيق. بدأوا يسألونني: «هل تعرف فلاناً وفلاناً؟» بعضهم

كنت أعرفهم، والبعض الآخر، لا. قلت لهم: «من لا أعرفه، بالفعل فأنني لا أعرفه». فضرّبوني مجدداً وأعادوني إلى الزنزانة. (...) الأشهر الثلاثة الأولى مرّت كلها على هذا النحو، تحت التعذيب المستمر. وبحسب القوانين السورية، لا يجوز احتجاز أي شخص في الفروع الأمنية أكثر من تسعين يوماً، ويجب خلال هذه المدة أن يُعرض على قاضٍ أو يُطلق سراحه، سواء كان متهمًا بالإرهاب أو بأي تهمة أخرى. لكن ما كانوا يفعلونه هو أنه كل تسعين يوماً كانوا يجدّدون تسجيلك من جديد، وكأنك اعتُقلت حديثاً، ويمنحونك رقماً جديداً. (...) في السنة الأولى بقيت في الزنازين الانفرادية نحو أربعة أو خمسة أشهر، ثم نُقلت من مكان إلى آخر لشهرين أو ثلاثة، وبعدها خضعت للتحقيق أربعة أو خمسة أشهر أخرى، وفي السنة الأخيرة نسوني تماماً.» (ح.م.)

لكي يُعتبر الفعل جريمة، يجب – وفقاً لمبدأ الشرعية – أن يكون مُعرّفاً مسبقاً في القانون، وأن يشكّل خرقاً له، وأن يتضمّن عنصر القصد أو الخطأ. ومن خلال شهادات الضحايا يتّضح أنّ هذا المبدأ قد انتهك، إذ كانت تُنسب بتهم جنائية إلى أفعالٍ لم تُوصف بوضوح أو شفافية على أنها جرائم، ومن ثمّ تُبرّر بها عمليات الاعتقال. وقد ذُكر على وجه الخصوص أنّ الشبان الذين يؤدّون الصلاة أو يُطلقون لحاهم في سنّ مبكرة كانوا يُراقبون من قبل الأجهزة الأمنية، ومع مرور الوقت تُربط هذه الأفعال بما يُسمّى بالانتماء إلى جماعات إرهابية. كما أُشير إلى أنّ الاعتقالات التعسفية لم تكن تراعي السن، حيث كان القاصرون أيضاً يُعتقلون ويُعرضون للتعذيب، وقد عبّر الأشخاص الذين أخذت شهاداتهم عن ذلك بقولهم:

«عندما كان شابٌ يستيقظ لأداء صلاة الفجر أو يواظب عليها، كانوا يعتبرون ذلك جريمة كبيرة، لأن هذا الشاب – في نظرهم – متديّن ومرتبّط بدينه، وبالتالي يشكّل خطراً عليهم، فهو شخص واع ويدرك ما يفعلونه. في ثمانينيات القرن الماضي كان عدد الذين يذهبون إلى صلاة الفجر قليلاً، خصوصاً من فئة الشباب، ولذلك إذا كان شابٌ يذهب إلى صلاة الفجر كانوا يعتقلونه فوراً بتهمة «الانتماء إلى جماعة الإخوان المسلمين». كانت صلاة الفجر، أو المواظبة على أداء الصلوات الخمس في المسجد، تُعدّ جريمة، ولا سيّما بالنسبة للشباب. (...) بعد المدرسة كنت أذهب إلى محلّ لتصليح الأجهزة المنزلية أعمل فيه. وعندما يحين وقت الأذان، ولأنّ المحلّ لا يوجد فيه مرحاض، كنت أذهب إلى مسجد قريب لأتوضأ وأصليّ ثم أعود إلى العمل. وكان صاحب المحلّ يسمح لي بذلك. في أحد الأيام جاء إمام المسجد إلى المحلّ وقال لي: «يا أ، لا تذهب إلى المسجد للصلاة بعد الآن، من الأفضل أن تصلّي هنا.» فسألته: «لماذا؟» قال لي: «أنت تلفت الانتباه، إنهم يسألون عنك، يقولون: من هذا الفتى؟ لماذا يأتي إلى هنا؟ وماذا يعرف؟ لذلك لا تصلّ في المسجد.» منذ ذلك اليوم تركت صلاة الجماعة. (...) في الآونة الأخيرة بدأت مراكز الشرطة والفروع الأمنية تحتفظ بسجلات كاملة لأولئك الذين يواظبون على صلاة الفجر أو على الصلوات الخمس. يراقبونهم مراقبة تامة: أين يجتمعون، مع من يتحدثون، يسجلون كل التفاصيل. هكذا كان الحال في سوريا في كل مكان، في كل مكان بالضبط.» (او.ت.)

وبالموازاة مع ما ورد في الشهادة السابقة، ذكر مدير الأمن السابق في أعزاز أحمد زيدان أنه اعتُقل في عامي ٢٠٠٤ و ٢٠٠٨ بسبب إطلاقه لحيته وأدائه الصلاة، وأنه تعرّض للتعذيب في جميع الفروع الأمنية التي نُقل إليها. وأوضح أن إطلاق اللحية وأداء الصلاة كانا يُعدّان دليلاً على الانتماء إلى جماعة الإخوان المسلمين، وهو ما كان يُصنّف على أنه جريمة إرهاب. وأشار إلى أن النظام استخدم أساليب تعذيب تفوق حدود الإدراك البشري، حتى جعل الإنسان يكره كونه إنساناً، مؤكداً أن هذه الممارسات بدأت منذ انتفاضة حماة عام ١٩٨٠ وازدادت حدّتها بعد عام ٢٠١٢. كما أكّد المدير السابق أن الاعتقالات التعسفية والإعدامات الميدانية أصبحت أمراً شائعاً في أنحاء البلاد، وأن المعتقلين تعرّضوا لأبشع أنواع التعذيب في سجون مثل صيدنايا وتدمر، حتى بات ذلك واقعاً مألوفاً.

المخيمات العشوائية التي يعيش فيها آلاف الأشخاص في أعزاز. الصورة: TiHEK، ٢٠٢٥.

أوضح رئيس المجلس المحلي في أعزاز محمد حمدان يوسف أنه، استناداً إلى فترات استجوابه واعتقاله التي تعود إلى المرحلة الثانوية عام ١٩٧٢، ثم عامي ١٩٨٥ و ٢٠١١، لا يرى أي اختلاف بين انتهاكات حقوق الإنسان في عهدي حافظ الأسد وبشار الأسد. وذكر أنه في المرتين الأوليين وُجّهت إليه تهمة دعم جماعة الإخوان المسلمين مالياً دون أي دليل، بينما في اعتقال عام ٢٠١١ اتُهم بالعمل ضد النظام. وأكّد يوسف أن هذه الاعتقالات كانت تُنفَّذ على أساس سياسي وبطريقة تعسفية، مشيراً إلى ما تعرّض له من تعذيب خلال الاستجواب وفي السجن.

يُلاحظ أن جزءاً من حالات الاعتقال التعسفي التي جرت خارج إطار النظام القضائي انتهت بإعدامات ميدانية دون محاكمة. وتشير الشهادات التي جُمعت من عدد من الأشخاص إلى أن الاستجوابات في هذه الاعتقالات كانت تهدف إلى إجبار المعتقلين على الاعتراف بالتهمة المنسوبة إليهم. وأفاد الضحايا بأن التحقيقات التي كانت تُجرى أمام المحاكم العسكرية غالباً ما كانت تنتهي بالإعدام دون صدور حكم قضائي عادل. وذكر «أ.ت.» الذي اعتُقل عام ٢٠١٤ أن شقيقه الأكبر

الذي اعتُقل عام ٢٠١٢ بتهمة المشاركة في الاحتجاجات أعدم، إلا أنه لم يعلم بذلك إلا بعد سقوط النظام في ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤، موضحًا أنهم لم يتمكنوا سابقًا من الحصول على أي معلومة عنه بسبب الطبيعة المغلقة التي كانت تُدار بها المحاكم العسكرية

«صدر حكم الإعدام عن المحكمة الميدانية العسكرية. هذه المحاكم لا يستطيع لا محام ولا قاضٍ الاقتراب منها، فهي من الناحية القانونية منظومة مغلقة تمامًا. كانت المحكمة الميدانية تتكوّن من ثلاثة أشخاص: مدير السجن، وقاضٍ عسكري، وضابط استخبارات أو مسؤول من أحد فروع الأمن. كانت إجراءات إصدار حكم الإعدام بسيطة للغاية: يُستدعى السجين، يُسأل عن اسمه والتهمة الموجهة إليه، ثم يُقال له: «هل هذا صحيح؟» فيجيب بـ «نعم» أو «لا»، وينتهي الأمر عند هذا الحد. كانت تُطرح فقط هذه الأسئلة الثلاثة، ثم يُطلب من السجين التوقيع على وثيقة تتضمن قرار الإعدام. هكذا كانت تعمل المحكمة الميدانية. لم يكن هناك أحد «مفقود» في تلك المحاكم، لأنهم لم يكونوا يُخفون الناس سرًا، بل كانوا يُعدمونهم مباشرة.» (او. ت.)

أشار (م.أ.)، الذي أُلقي القبض عليه عام ١٩٨٠ وهو في الخامسة عشرة من عمره وسُجن قرابة ٢٥ عامًا، إلى أن الاعتقالات التعسفية والإعدامات الميدانية ليست من سمات فترة بشار الأسد فحسب، بل تعود جذورها إلى عهد والده حافظ الأسد، مؤكدًا أنه حتى الإفراج من السجن كان يتم بطريقة تعسفية. وبالمثل، أوضح (ق.ت.) أن النظام القضائي في سوريا كان يعمل شكليًا فقط، إذ لم يكن هدفه تحقيق العدالة، بل كان يقتصر على المصادقة على الاعترافات المنتزعة تحت التعذيب أثناء التحقيق. أما (ر.م.) فقد أشار إلى أن النظام القضائي كان يتأثر بشبكات التواصل الاجتماعي، بينما لفت (م.أ.) الانتباه إلى أن الأحكام القضائية كانت قابلة للتغيير في حال تقديم الرشوة

مقابلة مع أحد الضحايا السوريين في جمعية القانون المدني. الصورة: TIHEK، ٢٠٢٥.

«وفقاً للقانون السوري، كان قد حُكم علي بالإعدام. لكن بما أنني كنتُ قاصراً، كان ينبغي أن تُخفَّف عقوبتي إلى ست سنوات، غير أنهم خفَّضوها إلى اثنتي عشرة سنة بدلاً من ذلك، لأنني لم أكن قد بلغت سنَّ الرشد بعد. ولكن ماذا كانت النتيجة؟ كان من المفترض أن أمكث في السجن اثنتي عشرة سنة، إلا أنهم احتجزوني أكثر من أربع وعشرين سنة. لقد كان ظلم مضاعف! ماذا يعني أن يكون المرء في السجن لما يقارب من ٢٥ عاماً؟ إنه عمر إنسان بأكمله، ربع قرن! (...) دخلتُ سجن تدمر في ٣٠ تشرين الأول/أكتوبر ١٩٨٠ (...) أنا واثنتان وأربعون آخرون نُقلنا من حلب إلى هنا. كان بيننا ثمانية أو تسعة أشخاص دون الثامنة عشرة. أما الباقون فقد أُعدموا جميعاً. لم يعدمونا لأننا كنا دون السن القانونية، لكن ستة وثلاثين شخصاً حوكموا في محكمة عسكرية وأُعدموا. (...) ما كان يُسمَّى محكمة لم يكن في الحقيقة عملية قضائية على الإطلاق. كان القاضي رجلاً قصير القامة يُدعى سليمان الخطيب، وإلى جانبه رجل ضخم يُعرف بـ"المعاون". كانوا يسألون السجناء الداخل فقط: «ما اسمك؟» فإذا وُجدت تهمة في الملف، كانوا يصدرون الحكم دون أي تحقيق. وكان بعض السجناء يدلون باعترافات كاذبة وهم تحت التعذيب. فعلى سبيل المثال، كانوا يسألون أحدهم: «هل قتلْتَ فلاناً؟» فكان يرد بالاجاب لعدم تحميله شدة التعذيب. كانت تلك المحاكم من أقطع ما يكون. هناك من أعدم لمجرد أنه رأى حُلماً! كان ذلك نظاماً من الطغيان لم يشهد له التاريخ مثيلاً. (...) لم تتوقف عمليات النقل إلى تدمر، بل استمرت حتى عام ٢٠٠٠. ووفقاً للإحصاءات، دخل السجن خلال العشرين عاماً الأخيرة ما بين (٤٠-٥٠ ألف) شخص، ربما خرج منهم (٢.٠٠٠ - ٧.٠٠٠) فقط، أما الباقون فقد أُعدموا أو ماتوا. ربما ما يقارب تسعين بالمئة من الذين دخلوا بين عامي ١٩٨٠ - ٢٠٠٠، قد دُفِنوا هناك. وكانت عمليات الإعدام في المرحلة الأولى، أي ما بين ١٩٨٠ - ١٩٨٢ تقريباً، تُنفَّذ أربع أو خمس مرات في الأسبوع. (...) المجموعة التي جُئتُ معها كانت تضم ثلاثة وأربعين شخصاً، أُعدم منهم ستة وثلاثون. (...) في شهر تموز/يوليو عام ٢٠٠٤، استدعونا وقالوا إنهم سيطلقون سراحنا. وكنا مئة وخمسين شخصاً. أعادوا خمسين إلى الزنازين، وأفرجوا عن خمسين. كان بيننا ستة أو سبعة معتقلين قدامى. فصلونا وذلك استعداداً لاجراء مقابلات تلفزيونية. وكانت بثينة شعبان تأتي، ومعها لواء يُدعى حسن... لا أذكر، هل كان اسمه حسن حُوف؟ كانوا يأتون ويُجرون معنا المقابلات. يصوِّروننا لإرسال التسجيلات إلى كبار المسؤولين. يقولون لنا: «تحدثوا عن عفو الرئيس، قولوا إنكم نادمون...» ولكن بعد أربع وعشرين سنة، أي ندم يمكن أن تُظهره؟! تحدثتُ بالفعل، لكن قلبي لم يكن مطمئناً. بدأوا يطرحون أسئلة جديدة، إلا أن إجاباتي لم تُعجب بثينة شعبان، فقالت: «أعيدوه إلى السجن. «فاحتجزوني من الشهر الثامن (آب) حتى الشهر الثاني عشر (كانون الأول)، ثم أعادوني إلى القصر الرئاسي. (...) في النهاية، اضطرُّوا إلى الإفراج عني رغماً عنهم، وقد أعاننا الله على ذلك، فالحمد لله." (م. أ)

«ثم أقتادونا إلى القاضي. كان هناك قاضٍ مدني وآخر قاضٍ عسكري. القاضي المدني وجَّه إلينا تهماً مختلفة مثل «المشاركة في المظاهرات»، وأضاف القاضي العسكري تهماً أخرى. عندما قلتُ له: «سيدي، أنا لا أقرُّ بهذه الأمور؛ كلُّها توقيعات عملتها تحت الضرب و التعذيب.» ردَّ علي: «لقد اعترفت بهذه الجرائم، ولن أقبل بأي شيء آخر.» ورغم أنني

قلت: «سيدي، كل اقوالي كانت بالجبر والإكراه؛ وانهم ضربوني بقوة حتى كدت أموت.» لم يكثر بما قلت. وقلت في نفسي: «لو وقفت مكاني ولو ساعة واحدة فقط، لربما اعترفت بعشرات الأضعاف — ربما عشرين ضعفاً.» لكن القاضي نفذ ما يريد. وأدانني وأحالني إلى السجن.» (ق. ت.)

«خرجتُ بفضل أحد أصدقاء زوجي. كان محامياً. خرجتُ قبل أن تُغلق قضيتي. (...) كان لزوجي صديقٌ يعمل في طرطوس، وكان يتصل بنا بين الحين والآخر يسأل عن أحوالنا ويعرض علينا المساعدة. وفي تلك الفترة كانت أختي مع الأطفال. وحين يسأل الناس أختي: «أين (ر.)؟» كانت ترد قائلة: «(ر.) اعتقلت.» فقال المحامي صديق زوجي: «لماذا لم تُخبروني؟ كيف حدث هذا؟» بعدها تدخل بطريقة ما، وتابع القضية قبل أن تغلق. لقد كان له صديقٌ قاضٍ، وله بعض العلاقات والاتصالات في دمشق. وبفضله خرجتُ.» (ر. م.)

التعذيب وسوء المعاملة

تشير الشهادات إلى أن سوء المعاملة والتعذيب تعتبر من الممارسات الشائعة في السجون السورية، حيث تبدأ أثناء الاحتجاز وتشتد أثناء الاستجواب ثم تتحول إلى روتينٍ داخل السجن. فالأشخاص الذين يُعتقلون على خلفية أي ادعاء يتعرّضون أثناء التحقيق للتعذيب بهدف إثبات صحة ذلك الادعاء ويُجبرون على الإقرار بالتهم المنسوبة إليهم والاعتراف بها. ولهذا الغرض يُنقل الأفراد إلى مراكز تحقيق تقع في مدنٍ مختلفة، وفي كلّ مركز يُعاد استجوابهم بعد تعريضهم لأنواعٍ متعدّدة من التعذيب. وخلال عمليات النقل بين هذه المراكز التابعة للوحدات الأمنية المختلفة في مدنٍ متعدّدة، يتعرّض المعتقلون لممارساتٍ لا إنسانية ولعنفٍ جسديٍّ ونفسيٍّ شديد. ويصف (أ.س.) الذي كان طالباً جامعياً عام ٢٠١٢، حالته أثناء نقله بين مراكز التحقيق في ظل الظروف السيئة وسوء المعاملة والتعذيب الذي تعرّض له على النحو الآتي:

كانوا يقولون لنا: «اعترفوا بأنكم حملتم السلاح وهاجمتم نقاط التفيتش والمناطق العسكرية.» لكننا لم نكن نعترف لأننا لم نفعل شيئاً من ذلك، ولهذا السبب استمرّ التعذيب. وفي النهاية أرسلونا إلى دمشق. وعندما أخذونا إلى دمشق وضعونا في مركبة تشبه مركبة نقل الأغنام. كان أرضها مليئاً بروث الغنم. جعلونا نستلقي على الأرض وأيدينا مربوطة خلف ظهورنا ولم نكن قادرين على الحركة. كنّا حقاً محشورين مثل الأغنام. تحرّكت السيارة، ولم نكن نعلم إلى أين نحن ذاهبون. في البداية قالوا لنا بسخرية: «أنتم ذاهبون إلى عائلاتكم،» لكننا أدركنا لاحقاً أن ذلك لم يكن صحيحاً. انطلقت السيارة من إدلب، ومررنا بمخيم يُسمّى «مسطومة»، وهناك أنزلونا من تلك المركبة ووضعونا في شاحنة كبيرة مكشوفة تشبه شاحنات النقل، واستمرّ بنا الطريق على هذا الحال. بعد ذلك دخلنا مناطق خاضعة لسيطرة النظام، كانت تلك المناطق تحت سيطرته الكاملة. وفي إحدى نقاط التفيتش أوقفونا، وتقدّم أحد عناصر الأمن الذي كان ينتعل حذاءً عسكرياً، نحو المركبة. (...) كنّا في تلك المركبة

نحو خمسة وعشرين شخصًا. لم أستطع سماع العدد بدقة، لكن كان معنا معتقلون آخرون، وبعضهم يجلس قرب أطراف السيارة. وتشبث هذا الشخص بجانب السيارة وبدأ يضرب الناس على رؤوسهم بحذائه العسكري. كان يضربهم بعنف حتى إنَّ الدم كان يسيل بغزارة من رؤوس كثيرين. (...) بعد ذلك أخذونا من إدلب إلى مركز الشرطة العسكرية في حماة، وبقينا هناك نحو يومين. ثم نقلونا إلى سجن «البالونة» العسكري في حمص، وبقينا فيه يومين أيضًا، وبعدها أرسلنا إلى مركز الشرطة العسكرية في القابون بدمشق، ثم أُلجنا إلى الفرع ٢١٥. كانت جميع هذه المراحل مليئة بالألم والتعذيب. حتى أثناء التنقل كنا نتعرض للتعذيب. ما زلت حتى الآن أحمل آثار التعذيب على جسدي، انظروا، هذه احداها، وهذه آثار أخرى. (...) لم تكن طريقة النقل طبيعية أبدًا. فعندما وصلنا إلى حماة، احتجزونا نحو يومين داخل سيارات تشبه مركبات نقل الأغنام. وعندما نُقلنا من حماة إلى حمص، استخدموا طريقة يسمونها «السلاسل». والسلسلة تعني صفًا من الناس يُربط بعضهم ببعض على شكل سلسلة. وضعونا في مركبة مغلقة تشبه «شاحنة تبريد» أو «شاحنة نقل اللحوم». كانت السيارة ممثلة لدرجة أننا بالكاد كنا نتنفس. كانت أيدينا مربوطة بهذه الطريقة ومغلقة بأصافد بلاستيكية كانت مع الوقت تترك آثارًا على المعصمين. وحتى الآن، بعد مرور نحو أحد عشر أو اثني عشر عامًا، لا تزال تلك الآثار واضحة. وعندما وصلنا إلى حمص، أمرونا بخلع ملابسنا بالكامل، وفتشونا ونحن عراة تمامًا. مكثنا في حمص يومين، وخلال هذه المدة استمر التعذيب. ثم نُقلنا من حمص إلى مركز الشرطة العسكرية في القابون، ومن هناك إلى الفرع ٢١٥. وعندما وصلنا إلى الفرع ٢١٥ بدأ التعذيب من جديد. قالوا إنهم لا يعترفون بأي شيء قيل في الفروع السابقة، وإن التحقيق سيُعاد من البداية. وعندما دخلت الفرع ٢١٥ لأول مرة ظننت أنه مسلخ. هذا المكان الذي أسميته «مسلخًا» كانت تفوح منه رائحة كتلك الرائحة التي تفوح عند ذبح الحيوانات. كانت تفوح منه رائحة الدم والجثث المتعفنة. ظننت في البداية أنه مكان لذبح الأغنام أو الأبقار، لأننا لم نكن نرى شيئًا، كانت أعيننا معصوبة، وأنزلونا إلى الطابق السفلي. وعند نزولنا الدرج دخلنا قاعة كبيرة مكتظة بالبشر. كان المكان مزدحمًا للغاية. كان الطقس باردًا جدًا في ذلك الوقت، لكن الناس هناك كانوا شبه عراة، لا يلبسون إلا الملابس الداخلية. إنَّ التعذيب الذي رأيناه في إدلب أو في الفروع الأخرى كان لا يُقارن بما رأيناه في الفرع ٢١٥. هناك قال لنا المعتقلون الآخرون: «هذا هو الفرع ٢١٥. من يدخل هنا يختفي، ومن يخرج يُولد من جديد.» كانت هذه العبارة تعبر عن مدى صعوبة الخروج من هناك. (أ. س.).

تُعتبر مرحلة الاستجواب بمثابة تعذيب جسدي ونفسي شديد. وقد أُشير إلى أنَّ هناك تصنيفًا لدرجات شدة التعذيب بين التحقيقات التي تُجرى في الوحدات الأمنية المنتشرة في مدن مختلفة. وفي هذا السياق، يُعتبر مركز أمن البالونة بمدينة حمص، الذي تضمه اللجنة الرباعية المكونة من الاستخبارات العسكرية والاستخبارات الجوية والأمن السياسي وأمن الدولة، من أكثر الأماكن رعبًا من حيث ممارسات التعذيب وانتهاكات حقوق الإنسان. وبالتوازي مع الرعب الذي أثاره الفرع ٢١٥ المذكور أعلاه، يتطرق (ق. ت.) بالتفصيل إلى اختلاف مستويات التعذيب بين مراكز الأمن والتحقيق، وإلى السمعة السيئة التي اكتسبها مركز البالونة بسبب ما ارتبط به من ممارسات تعذيبية.

«كل يوم تقريباً، كانت مجموعة تتكون من سبعة أو ثمانية شبiche تدخل، حاملين عصياً غليظة، وأحياناً قضباناً حديدية. كان كانوا يضربوننا ثم يغادرون المكان وكأنهم أنهوا ممارسة نوعاً من التسلية، واستمرّ هذا الحال على هذا النحو. بقيت في تلك الظروف ما يقارب ثلاثة أشهر. وفي نهاية الأشهر الثلاثة أُلجنا إلى لجنة مكوّنة من أربعة أشخاص تُسمّى «اللجنة الرباعية»، وهي لجنة أمنية في حمص تضمّ الاستخبارات العسكرية والاستخبارات الجوية والأمن السياسي وأمن الدولة. وعندما كنا نتحدث مع بعضنا البعض في أمن الدولة، كنا نقول: «نتمنى أن يرسلونا إلى دمشق أو صيدنايا، لكن ليس إلى تلك اللجنة الرباعية». لأن ذلك المكان اسمه كان «اللجنة الرباعية»، وكان يُقال عنه إن من يقع هناك كأنما سقط في الجحيم. ثم في أحد الأيام وضعونا في الحافلات، كنّا حوالي مئة وخمسين شخصاً. ونحن نصعد إلى الحافلة نلقينا ضرباً يعادل كل ما تعرّضنا له سابقاً من تعذيب. سارت الحافلة نحو ساعة أو أكثر، وكنا نظن أننا متجهون إلى دمشق. كانت أعيننا معصوبة وأيدينا مكبّلة إلى الخلف، وأولئك الواقفون فوق رؤوسنا كانوا يضربوننا بأسلاك كهربائية وعصي غليظة وهرات. لم نكن نعلم أين نحن. ثم توقفت الحافلة وأنزلونا منها، فقال الناس: «يبدو أنّ هذا هو مكان اللجنة الرباعية». وتبيّن لاحقاً أنّ المكان هو سجن عسكري يُدعى «البالونة». ويُقال إنّ السجن العسكري الأول في سوريا هو صيدنايا، والثاني تدمر، والثالث البالونة، وكان أيضاً مقرّ اللجنة الأمنية في حمص. وعندما قال الناس: «البالونة، اللجنة الرباعية... هذا باب الجحيم بعينه»، وفي تلك اللحظة فقد الجميع آخر ما تبقى لديهم من أمل.» (ق. ت.)

ممرّ الزنازين في سجن الشرطة العسكرية الشهير بالتعذيب في سوريا، سجن البالونة.
الصورة: المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، ٢٠٢٥

المدخل الرئيسي لسجن الشرطة العسكرية في البالونة.

الصورة: المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، ٢٠٢٥.

يتضح من إفادات الضحايا أنّ الأفراد كانوا يُحتجزون في مراكز التحقيق والاستجواب عادةً في زنازين انفرادية تقع تحت الأرض، أو في أماكن ضيقة يُحبس فيها عدد كبير من الأشخاص معًا. وقد أجمع الضحايا على أن الظروف المادية في الزنازين التي احتُجزوا فيها أثناء الاستجواب كانت سيئة للغاية، وأجريت معاينة ميدانية لتقييم الوضع. وُصفت الزنازين الانفرادية بأنها أماكن تفتقر إلى التهوية الكافية، وكذلك إلى ضوء النهار، ونتيجة لذلك، وصف بأنه المكان الذي فقد فيه الإحساس بالزمن. كما أنه لم يكن من الممكن الاستلقاء أو النوم في الزنازين الانفرادية أو الغرف الضيقة التي كان يُحتجز فيها الضحايا، بسبب اكتظاظها بعدد كبير من الأشخاص في آن واحد. وفي نهاية المطاف، كان الأفراد يُنقلون إلى المحاكم العسكرية التي تعمل شكليًا فقط، وذلك بعد أن يعترفوا بالتهم المنسوبة إليهم أو بعد أن يُفترض اعترافهم بها، ومن هناك يُرسلون إلى السجون. وخلال المدة التي تسبق هذا التحويل، أي أثناء التحقيق في التهم الموجهة إليهم، كان الأفراد يتعرضون في مختلف مراكز الأمن لأشدّ أنواع التعذيب، ويخوضون صراعًا من أجل البقاء على قيد الحياة. ويعبّر (او.ت.) عن هذه الحالة بالكلمات التالية:

«أخذوني إلى زنزانة انفرادية مساحتها لا تتجاوز خمسة أمتار مربعة، خمسة أو ستة أمتار تقريبًا... طولها نحو ٢,٧٥ مترًا وعرضها ١,٧٥ مترًا... كنا سبعة أشخاص. وكانت الزنزانة تحت الأرض ولم يكن يخترقها أي ضوء سوى قدر ضئيل يدخل عبر فتحة تهوية صغيرة في الممر. وكانت فتحة تهوية تلك تُفتح إلى الخارج، وتدفع الهواء وكانت شبيهة

بالمروحة (توربين). حتى في أيام الشتاء الباردة كانوا يتركون جهاز التهوية يعمل ليلاً عن عمد حتى تبرد أجسادنا بالكامل. لم يكن لدينا ما يحمينا، فقط بطانية رقيقة لا تكفي لحجب برودة الأرض، وكانت هناك أيضاً بطانية أخرى، ولكن كان يجب على سبعة أشخاص أن يتقاسموا تلك البطانية ويستلقون فوق بعضهم البعض. وكنا مضطرين لأن نستلقي الواحد فوق الآخر؛ واحد يستلقي مستديراً ويشد ساقيه والآخر يضع رأسه عند قدميه، لقد كان المكان مكتظ بشدة لدرجة أن النوم كان صعباً جداً لأن ليس هناك مجال للتحرك، وحتى لو تخدر الجسد فلا تستطيع أن تتحرك. كما عانينا في الزنزانة من أمراض جلدية؛ كانت هناك قمل وصراصير، وكانت الزنزانة قذرة للغاية لدرجة أننا عندما نصحو في الليل نكاد لا نتحرك من شدة الازدحام، وحتى لو شعرنا بالحكة فلا نجد مكاناً لنحكّه بسبب القمل والأمراض الجلدية. لقد بقينا في الزنزانة المنفردة نحو ستة عشر يوماً تقريباً، وأصيب جسدي كله بطفح جلدي أحمر، أشبه بالحساسية. (...) وتقريباً كانوا كل يوم أو يومين يأخذون بعض منّا إلى الخارج. وكان هناك ثلاثة أو أربعة قاصرين في مثل عمري أي تقريباً (١٦-١٧ سنة). وكان بينهم متزوجون وكبار في السن أيضاً. واحضروا كذلك رجلاً عمره نحو خمسين عاماً ومقعداً لا يستطيع المشي؛ اتهموه أيضاً بـ «الإرهاب». كان لديه دكان بقالة صغير وكان ينظف المسجد ويؤذن، ولم يكن له شأن آخر، وكان وضعه الصحي سيئاً لدرجة أنه لا يستطيع حمل حتى عصا المشي، فكيف يحمل سلاحاً؟ ومع ذلك أجبروه بالضرب على الاعتراف، وبعد ذلك لم يرحموه إطلاقاً. كانوا كل يوم أو كل يومين يأخذون بعض السجناء من الزنزانة ويضعون آخرين بدلهم. فعلى سبيل المثال، عندما تأتي حافلة نقل السجناء بعد صلاة الفجر نعلم أنّ هؤلاء سيُرسلون إلى الفروع في دمشق، وربما إلى سجن صيدنايا ... لا يعلم مصيرهم إلا الله ... إذ كنا ننظر اليهم بانهم ذاهبون إلى موتٍ محقق. وإذا وصلت حافلة النقل بعد الظهر، فكان يعني انهم سيأخذونهم إلى سجن حمص المركزي، أو محكمة حمص، أو السجن العسكري في حمص (البالونة)، وكان ذلك أيضاً سجناً سيئ السمعة ومعروف عنه بالتعذيب والانتهاكات. كما ان السجن إذا اكمل ٢١ يوماً في فرع أمن الدولة، فإنه يتم نقله إما إلى فروع دمشق أو إلى المحكمة العسكرية أو إلى سجن بالونة العسكري. وبعد مرور ٢١ يوماً استيقظت عند وقت صلاة الفجر؛ وعادةً كان الضوء ممنوعاً، كنا ندخل المرحاض ونخرج خلال ثوانٍ، وإن وجدوا ماءً على اليد أو الوجه، فإنه يعتبر سبباً للضرب، وعليه، فأننا كنا نقوم بالتيمم بحجر ونصلي في الزنزانة المنفردة. (...) ضربوني قبل الاستجواب، وفي الغالب يبدأ التعذيب عندما يدخل الشخص غرفة الاستجواب. وبدأوا يسألونني عن اسمي ويستفسرون عن محل سكني ودخلي. ثم قالوا: «اسمك كذا، هل أنت منتبٍ لهذه المجموعة المسلحة؟» فقلت «أنا مجرد طالب. كنت في السادسة عشرة من عمري.» (...) قلت لهم: «أنا تلميذ ثانوي، لا علاقة لي بأي مجموعة مسلحة، ولم أحمل سلاحاً. ولدي سجل في المدرسة، يمكنكم سؤال المدير أو زملائي.» فكان ردّهم: «كذاب، أنت كنت عضواً في مجموعة مسلحة» وبدأوا بالضرب قائلين: «فعلت هذا وفعلت ذاك.» ثم عادوا إلى نفس الأسلوب من التعذيب. وضعوا إطاراً من إطارات السيارة على قدمي، وأجبروني على الاستلقاء ووجهي للأسفل، وبدأوا بضربي. كان شخصان

يقومان بالتعذيب والمحقق جالس على الطاولة يدون الإجابات التي أعطيها. وعندما تتعرض للضرب لا مهرب، يجب أن تجيب، فإذا سألوا «هل استخدمت السلاح؟» تضطر أن تقول «نعم استخدمت السلاح.» اذ يوصلون الأمر إلى حد أن تضطر إلى الإجابة بـ «نعم» لكل شيء وتعترف. وأخيراً، تقول «حسناً اكتب ما تشاء»، وقلتُ : «حملتُ السلاح، فقط أوقفوا الضرب.» كانت الرحمة منزوعة من قلوبهم ... وكانوا يهددون ويتوعدون باستمرار. وثم بدأوا يوجهون الأسئلة، وفي النهاية قلت «نعم، كنت عضواً في مجموعة مسلحة لكنني لم أرفع السلاح.» لقد وصلت إلى مرحلة كنتُ الفق عند الإجابة. على سبيل المثال، قلت «نعم كنت أقوم بتمويلهم.» فقالوا : «حسناً، سنسجل أنك جمعت أموالاً وحولتها إلى جماعات مسلحة.» وقالوا أيضاً: «هل شاركت في المظاهرات؟» فأجبت «نعم.» كلما قلت «لا، لم أفعل» استمروا بضربي حتى أقول «نعم.»

قد سلط الضحايا الضوء على التعذيب الشديد الذي تعرضوا له خلال هذه العملية، والعدد الكبير من الأشخاص الذين فقدوا أرواحهم نتيجة لذلك. ويذكر (ق.ت.) أنه شهد أشخاصاً يفقدون أرواحهم بسبب الظروف السيئة في مراكز الأمن والتعذيب الذي تعرضوا له أثناء الاستجواب، وواصل حديثه بالعبارة التالية:

«ثم بعد أن أخذوا منا كل المعلومات وانتهت الإجراءات، ثم بدأ الهجوم؛ فكل موظف يدخل إلى الداخل يلتقط أي شيء يقع في يده، ويبدأ بالضرب بالمبرج. وفي تلك الأثناء لقي ثلاثة أشخاص حتفهم في الحال، وكان الثلاثة من أصدقائنا الذين تعرّفنا عليهم في فرع أمن الدولة. اثنان منهم كانا شابين، والثالث كان مسناً. وحاولوا تبرير ذلك بقولهم: «توقف قلبه، الرجل كان مريضاً أصلاً.» وقالوا أيضاً: «منذ البداية كان مريضاً، أخذناه وهو في حالة مزرية.» وكان هناك رجل في الستين من عمره جاؤوا به عندما كنا في الأمن السياسي، وكان ينقل الفاكهة والخضار من منطقة حمص. كان الرجل منهكاً ومتعباً من الأساس... ذهب إلى التحقيق ثم أعادوه وقد بدت عليه علامات الإنهاك الشديد، ألقوه في الداخل وكأنه جثة. لم يكن قادراً على الكلام ولا على أي ردّة فعل، كان فقط يئن بصوتٍ خافت. وبعد ساعة أو ساعتين توقّف الأنين أيضاً، نظرنا إليه فوجدنا أنّ قلبه توقّف وأنفاسه انقطعت، لقد مات... نعم، دخل تحقيقاً واحداً فقط وانتهى كل شيء. طرّقنا باب الزنزانة وقلنا: «هناك ميت.» فجاء الضابط، نظروا إليه

نظرة سريعة ثم بدأوا بضربنا، بل حتى ان الميت لم يسلم منهم فقد اخذ هو الآخر نصيبه من الضرب، وشتّموه وقالوا: «الرجل كان مريضاً منذ البداية، إرهابي، وقلبه لم يتحمل وانفجر.» سمعنا مثل هذه العبارات عندما كنا في الأمن السياسي، لكن موضوعنا الآن هو اللجنة الرباعية، أي الرباعية. فور دخولنا إلى الداخل... وتحديداً في تلك اللحظة، وقبل أن نُستدعى حتى للتحقيق، مات من بيننا ثلاثة أشخاص. هاجمونا مرة أخرى بعصيٍ وخراطيم وأسلاك كهربائية، بعضهم

يضرب بالخرطوم، والبعض الآخر بالكابل الكهربائي، وبعضهم بالعصي. كانت أعيننا معصوبة، وكنا عراة بالكامل، ولا يُعرف إلى أين ستقع الضربة، قد تصيب الرأس أو اليد أو الظهر. كان بعض الناس يموتون، وكنا نحن نحني رؤوسنا للامام قليلاً حتى نقلل من اثر الضربة. واخيراً، فصلوا القتلى عنا، ثم صعدوا بنا إلى الطوابق العليا، وهناك أخذوا معلوماتنا الشخصية، وبعد ذلك أنزلونا مجدداً إلى الأسفل، إلى عنبر كبير. كان العنبر مساحته نحو مئة متر مربع (عشرة في عشرة أمتار)، لكن كان فيه أكثر من أربع مئة شخص. كنا مكشّين فوق بعض، وكاننا قطيع من الحيوانات يُحشّر في حظيرة. وفي وسط العنبر كان هناك مرحاض، لكنه كان بلا ماء في أغلب الأوقات. بقيت هناك حوالي خمسة أشهر، في ذلك العنبر، وخلال هذه المدة كلها لم أر الماء تقريباً. لم تكن نرتدي سوى الملابس الداخلية، أما الأغذية التي جاؤوا بها فكانت مبللة ومليئة ببول وقاذورات الآخرين. وهكذا عشت خمسة أشهر على هذا الحال...

«كان المحقق المسؤول عني من شعبة الاستخبارات العسكرية. قبل كل تحقيق كانوا يعذبونني بأساليب مختلفة مثل الضرب، و«الدولاب» (وضع الشخص داخل إطار سيارة وضربه)، و«الساتورية» (الجلد بالحزام أو العصا)، و«الشبح» (تعليق الشخص من معصميه بعد تقييدهما بالأصفاد). وبعد ذلك، اقتيدت إلى المحقق. لقد كان المحقق يطرح أسئلة غير منطقية على الإطلاق، على سبيل المثال: «ما هي السيارات التي فُجّرتموها؟ أي من النساء اغتصبتم؟ ما هي ممتلكات الدولة التي نهبتوها؟»، أتحدث عن أواخر عام ٢٠١٢، أي قبل أن تبدأ المواجهات المسلحة أصلاً. كنا بطبيعة الحال ننكر كل شيء، فيعودون بعد ذلك لضربنا مجدداً. ثم وضعوني في زنزانة، وكانت قدرة على حد لا يُطاق، ورائحتها لا تُحتمل، والرطوبة داخلها تخنق الأنفاس. كان البول والقاذورات منتشرة في أرضيتها. بقيت هناك نحو خمسة عشر يوماً. لم يجرأ أحد يقترب ليسأل إن كنت حياً أو ميتاً. كانوا يقدمون لنا الخبز الواحد مرة في اليوم، لكن لم يكن لدينا الرغبة حتى في أكله. في ذلك المكان حتى لو قدّموا لنا لحم الخروف ما كنا لنشتهيه. كنا نعيش على حافة الموت. كان هناك من يموت من الجوع، ومن يمرض مرضاً شديداً، ومن تتلف كليته، ومن تسقط أسنانه، ومن يفقد قدرته على الكلام. أكثر من خمسة عشر شخصاً ماتوا بسبب الجوع والضرب والضغط النفسي. كان بعض الناس يتلقون ضربات قوية على الرأس فيعيشون يوماً أو يومين ثم يموتون.» (ق. ت.)

أما المرحلة الثانية من التعذيب فتتربط بوضع السجن. وقد أفاد الضحايا بأن وجود التعذيب في السجن وشدته أصبحا أمراً روتينياً متكرراً. وأشارت التقارير إلى أن الأفراد تعرّضوا أو شهدوا أثناء مرحلتَي التحقيق والسجن أنواعاً مختلفة من العنف، حيث لم يقتصر الأمر على العنف الجسدي فحسب، بل شمل أيضاً أشكال العنف النفسي والإهمال والعنف الجنسي والاقتصادي، وغالباً ما كانت هذه الأشكال تتداخل وتتزامن فيما بينها. ومن بين السجون التي ذُكر أنها تُمارَس فيها أنواع متعددة من التعذيب، وردت أسماء سجون صيدنايا وتدمر والبالونة بشكل متكرر.

ويمكن القول إن أساليب تعذيب مختلفة قد تُمارَس على الضحايا بشكل متكرر وتؤدي في كثير من الأحيان إلى الوفاة. وقد أُشير إلى أنه في مراكز التحقيق والسجون، إلى جانب سوء المعاملة والضرب الروتيني، تُستخدم أنواع محددة من التعذيب الجسدي على نطاق واسع. إذ ذكر الضحايا أن أكثر أساليب التعذيب شيوعاً هي «الشبح» (تعليق المعتقل من معصميه بعد تقييدهما بالأصفاد)، و«بساط الريح» (ربط اليدين والرجلين وضرب المعتقل وهو ممدّد على الأرض)، و«الدولاب»

(وضع الشخص داخل إطار سيارة وتعذيبه)، و«الكرسي» (كرسي التعذيب)، و«الخزق» (التعذيب عبر فتحة الشرج)، بالإضافة إلى الصعق الكهربائي. وقد أكد الضحايا، كما ورد في الإفادات السابقة، أن أساليب التعذيب القاسية هذه، أدت إلى موت عدد من المعتقلين. وقد فصل (أ.أ.) و(أ.س.) و(م.أ.) و(ح.م.) في شهاداتهم أساليب التعذيب الجسدية التي تعرّضوا لها أو شهدوها على النحو الآتي:

«تعرضت للضرب بأسلاك الكهرباء. ضربوني بالكابل نحو ثلاثمائة وخمسين مرة تقريباً. (...) كانوا يستخدمون إطار السيارة أيضاً؛ يقطعون حواف الإطار ويجعلونه مفتوحة من الوسط، ثم يضعون الإطار حول الرأس ثم يشدّونه للخلف كما لو كان قيداً. وكانوا يعدّون الناس بهذا الإطار. كان ذلك يحدث تقريباً يومياً، وبمعنى آخر: من جاء دوره سيكون هو الضحية القادمة؛ يمرّ يومان فيأتي دورك. في الواقع كانت أسوأ عمليات التعذيب تجري غالباً في فروع الأمن (مراكز التحقيق). وبما أنه لم يكن هناك رقابة كانت عمليات التعذيب الشديدة تتم في مراكز التعذيب الموجودة تحت الأرض. إذ كان هناك الصدمات الكهربائية، والكرسي، والشبح (تعليق بالأصناف من المعصمين)، والغطس بالماء (الغرق) ... (...) كانت الوفيات جرّاء التعذيب في الفرع الأمني كثيرة جداً؛ تقريباً كل يوم. مثلاً في الفرع الذي كنت فيه كان يموت يومياً سبعة أو ثمانية أشخاص. كان في الفرع تعذيب شديد لدرجة أنني أحياناً أرى الجثث: بعضهم بلا ذراع، وبعضهم بلا ساق، هكذا. في السجن كانت الوفيات أبطأ. أما موت الإخوة هناك فكان موجعاً لأنهم انهاروا من كثرة التفكير وبسبب الضغوط المفرطة، أي التعذيب النفسي والجسدي ونقص الطعام وضغط الفكر. الناس لا يطيقون؛ البعض لا يقدر، ينهار نفسياً.» (أ.أ.)

«كان التعذيب يبدأ عادة بطريقة «الشبح» ثم يتواصل بحرماننا من الطعام. (...) في إحدى المرات، بعد التعذيب، لم أعد قادراً على المشي. كانوا قد ضربوا أسفل قدمي حتى لم أعد أستطيع الحركة. ثم وضعوا على الأرض قطعاً من الخشب والزجاج وأمروني أن أجري فوقها أو أن ألعقها وأزيلها بلساني. كان هذا أيضاً من أساليب التعذيب لديهم. بالطبع هناك تفاصيل أخرى، فقد كان هذا التعذيب يتكرر باستمرار.» (أ.س.)

«في البداية يحضرون إطار سيارة (الدولاب). ثم يضعون رأسنا فيه، ثم ترفع ساقينا وتمرّر من داخله ويأخذ وضع مثنّ؛ ثم يأتون فيركلونك. وعندما تتلقى ركلة تسقط على ظهرك. ترفع ساقينا إلى الأعلى. ثم يجلبون الفلاكة (آلة ضرب الاقدام). ويمسك أحدهم من جهة والآخر من جهة أخرى. لكي لا تتحرّك ساقينا ثم يربطون بحبل محكمًا ويمرّرون قدمينا من داخله، بل يمرّرون كلتا قدمينا معاً ويشدّون الحبل بقوة. كما أن هذا النوع من الضرب، أي الضرب بالفلاكة، أشدّ ألماً من الجلد بالسوط. تخيل أن حبلاً أو سلكاً يجذب بهذه الشدة فيقطع دوران الدم عن ساقيك، وينخر لحمها، وينسلخ الجلد عن العظم. إذ يتمزق لحم ساقيك بفعل الشد. وفي الوقت نفسه، يقف على الجانب الآخر اثنان أو ثلاثة أشخاص، يضربون كما يشاؤون بالسوط أو بالكابل. هذه هي السياط، وطريقة «الدولاب» وطريقة «بساط الريح» (ربط اليدين والرجلين وإلقاء الشخص على الأرض وضربه). كان تطبيق «بساط الريح» في الفرع. في طريقة «بساط الريح» يمدّون الإنسان على لوح في وضعية متقاطعة مثل الصليب، ثم يقلّبونك رأساً على عقب؛ رأسك وساقك مرفوعتان، ورأسك منخفض نحو

الأسفل. ثم يتم تقييد يديك وقدميك، ويبدأ التعذيب. قد يؤدي ذلك إلى القتل. (...) .. وهناك أيضاً «الكرسي»، أي كرسي التعذيب؛ كرسي كبير مصنوع من حديد... يضمّن ساقيك إلى الخلف ويقيدونها هناك. ثم يرفعون ذلك الكرسي ويحنيان ظهرك إلى الخلف حتى يتكسر عمودك الفقري. ويربطون صدرك بظهرك ويكسرون عظامك. يدورون بك كلاعب الجماز، كلعبة... ثم يدفعونك حتى ينكسر ظهرك... ويدفعون ظهرك حتى تصدر صوت «طققة». ثم يرفعون قدميك ويضربونك بالسلك أو بالسوط. كانت هذه طرق التعذيب في الفروع. (...) ومن بين طرق التعذيب الأخرى كان هناك ما يسمى «الخازوق»، ويمكننا القول أنها أشبه بأساليب تعذيب النازيين؛ كأنما ما كان يُفعل لليهود في محاكم التفتيش، لعنهم الله... إذ يقومون بوضع المعتقل في وضع الجلوس على الخازوق ويخرجونه من الأعلى، وعلى الفور يموت المعتقل. أما عندنا فلا تموت فوراً. يجلبون قارورة زجاجية، مثل قارورة البنزين أو قارورة الخمر؛ يكسرون عنقها ويضعونها أمامك، يمسكونك ويجعلونك تجلس فوقها. إذ يمتلئ الجزء الداخلي من القارورة بقطع الزجاج المكسور، ثم يمارس الضغط حتى يصاب جلدك بالجروح وتتدفق منها الدماء. هذه الطريقة بالقارورة حدثت أيضاً في الفرع.» (م. آ.)

«تكوناً أساليب التعذيب على مراحل: اطار السيارة، الكهرباء... لكن هناك طرق تعذيب أخرى مختلفة أيضاً. على سبيل المثال، يربطون العضو الذكري ويجعلونك تشرب كميات كبيرة من الماء، ثم يعطونك حبواً مدرة للبول، فيضطر الإنسان إلى التبول لكنه لا يستطيع لأن عضوه مربوط. هذا النوع من التعذيب أشد من ذلك التعذيب الذي يستخدم فيه اطار السيارة، وأقسى من الكهرباء، وأسوأ من كل شيء. وفوق ذلك يربطونك بطريقة تجعل يديك وقدميك مشدودتين، أي أن اليدين والمفاصل في وضع مضغوط. وبطبيعة الحال أن جسم الإنسان يمتص الماء، فتصل السوائل إلى الكلى، ومن ثم يحتاج للتبول. وخلال التعذيب يجبروك على شرب لتر أو لترين من الماء حتى تمتلئ معدتك. ومع المدرّ تشعر بألم لا يُطاق في الجنبين والظهر، وفي كل أنحاء جسدك. في تلك اللحظة تقبل بأي شيء يطلبونه، توقع وتبصم. أنا من شدة الألم جننت، لو قالوا لي: «أنت أسامة بن لادن»، لقلت: «نعم، أنا وزوجتي أسامة بن لادن». لا يهم مادام الأمر سينتهي عند هذا الحد. فالموت أهون من التعذيب. مرّة واحدة فقط عشت هذا الأمر. مرة واحدة طبقوه عليّ. قلت لهم: «سأضحى بنفسى من أجلك، طالما أنها الأخيرة. ماذا تريدون؟ أوقع، أبصم، أحضروا ما تشاؤون وأنا أبصم. اكتبوا ما تريدون. حتى أنني مستعد أتحمّل أي تهمة مجهولة.» وعندما فكوا الرباط تبوّلت في الحال وسقطت على ركبتي. ثم أخذوني إلى الداخل. انهم يعرفون فن التعذيب جيداً، لديهم خبرة في هذا المجال، انهم يتقنون في التعذيب. ومن بين هذه الأساليب أيضاً، ربط الكهرباء بالخصيتين، وهذه واحدة من طرق التعذيب.» (ح. م.)

في هذا النوع من العنف النفسي، يتعرض الأفراد للتهديد بأقاربهم وأحبائهم، ويُرَوّدونهم بمعلومات مضللة بشأن احتجاجهم، ويتعرضون للتنمر والإذلال. وقد ذكر الضحايا أنهم في بعض الأحيان احتُجزوا مع أفراد من عائلاتهم وأجبروا على مشاهدة تعذيب بعضهم البعض. وأشار (أ.س.)، الذي احتُجز مع والده في ذات المكان، إلى أنهم كانوا يُمتحنون ببعضهم البعض، بينما تحدثت (ر.م.) عن تعرّضها للتهديد بأطفالها في الخارج، ووصفت ما عاشته من العنف النفسي بالكلمات التالية:

«تعرّض والدي خلال هذه المرحلة لتعذيب شديد. ولقد توفي والدي في السجن. وقيدوا يديه وتركوه واقفاً على قدميه لمدة يومين متتاليين، لم يكن يستطيع أن ينام أو يجلس، كانت يده مرفوعتين للأعلى طوال تلك المدة. بهذه الطريقة عذبوا والدي. كانوا يريدون الضغط عليّ بتعذيبه، ويضغطون عليه بتعذيبي. على سبيل المثال، كانوا يقولون له: «ابنك فعل كذا وكذا وكذا»، ثم يعذبونه. (...) أحياناً كانوا يجمعوننا (أنا ووالدي) ويعذبوننا أمام بعضنا البعض. (...) في السنتين يومًا الأولى لم نكن معًا في المكان نفسه، لكننا كنا نتنمّن أحيانًا من رؤية بعضنا البعض خفية. في إحدى المرات قال لي والدي، رحمه الله: «إذا كان من الممكن أن تُطلق سراحك وتخرج، فسأبقى أنا في الداخل.» كان والدي قلقًا عليّ دائمًا، وأنا أيضًا كنت قلقًا عليه. كان التعذيب وحشيًا للغاية. كان والدي يبلغ الخمسين من عمره، وكانوا يضربون أجزاء مختلفة من جسده بأقصى الأدوات الممكنة.» (أ. س.)

«كان المحقق - الضابط المسؤول - يستدعوني كثيرًا. في البداية يمارسون حرباً نفسية؛ كانوا يرهّبونني بعبارات مثل: «لن ترى أولادك مرة أخرى؛ سنرسلك إلى دمشق أو صيدنايا، سيموتون جوعاً، ولن تلقّهم أبدًا.» كانوا يعرفون أن نقطة ضعفي هي أولادي. كانوا قد حصلوا بالفعل على كل المعلومات. كانوا يعرضون عليّ كيف يُعذب الناس ويقولون: «ها هوذا، انت أيضًا ستعذب بهذا الشكل.» كنا نرى أنهم يعذبون الرجال. وكانوا يهددونني قائلين: «نعم، أنت قلت ذلك أيضًا، أليس كذلك؟ سنفعل بك الشيء ذاته.»... وبمعنى آخر، كانت الحرب النفسية هي الأشدّ بالنسبة لي. لا أعلم عن غيري شيئاً، لكن هكذا كانت تجربتي. (...) خاصة في الليالي، لم نكن نستطيع النوم بسبب أصوات تعذيب الرجال؛ صراخهم واستغاثتهم حيث كانوا يطلبون العون من الله ومنا.» (ر. م.)

زنازة في سجن صيدنايا تضم تسعة عشر شخصًا معًا.
الصورة: المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، ٢٠٢٥.

يمكن وصف مشاهد المعتقلين للحظات تعذيب رفاقهم كأحد أبعاد العنف النفسي. وقد ذكر أحد الضحايا، بما يتوافق مع ما ورد في الجملة الأخيرة لـ (ر.م.) أعلاه، أنهم لم يكونوا يستطيعون النوم بسبب سماعهم أصوات المعتذبين. كما أفادوا بأنهم شهدوا على الإعدامات داخل السجون أو كانوا يسمعون أصواتهم كل ليلة. وعلى وجه الخصوص، يُظهر الفحص الميداني الذي أُجري في سجن صيدنايا، بمرافقة شخصين احتُجزا هناك لسنوات طويلة، أنّ السجناء يُجبرون في ساحات الإعدام على مشاهدة إعدام بعضهم البعض. ويصف المعتقل (أ.أ.) في صيدنايا، هذه الحالة بما يتطابق مع ما ورد في شهادات بقية المعتقلين على النحو الآتي:

«في الطابقين الأولين كان يُعدم يوميًا ثلاثة أو أربعة أشخاص. كنا نسمع كل ليلة أصوات «السلاسل» (ربط السجناء بعضهم ببعض بالسلاسل أثناء اقتيادهم). كان ذلك يحدث حوالي الساعة العاشرة أو الحادية عشرة ليلاً. كانت هناك طرق مختلفة للإعدام، حتى إنني سمعت أن بعضهم أُعدم بالسحق. لكن في الغالب كان الإعدام يتم شنقًا. لقد شهدت على إعدام شخص بالحبل، وأحد أصدقائي شهد إعدامًا آخر تمّ بحقن دواء في الوريد.» (أ.أ.)

أشار شهود عيان إلى أنّ التحدث أو التواصل مع الأشخاص الذين يشاركونهم الغرفة في السجن كان ممنوعًا تمامًا، وأنّ من لا يلتزم بذلك كان يتعرّض للتعذيب. ولمنع السجناء من معرفة أيّ معلومات عن بعضهم أو التواصل فيما بينهم، كانت السلطات تمنحهم أرقامًا في مراكز التحقيق، فيُنَادَى كُلّ فردٍ برقم بدلاً من اسمه. وقد أُكِّد على أنّ الغاية من ذلك هي تجريد الأفراد عن أسمائهم وهويتهم وعن من يُحتجزون معهم، بهدف خلق حالة من العزلة التامة والوحدة النفسية. وقد لفت الضحايا الانتباه إلى العنف النفسي الناتج عن هذا العزل بالكلمات التالية:

"(...) سألوني: «ما اسمك؟» قلت اسمي، فقالوا: «لا، انسَ ذلك من الآن فصاعدًا.» وأعطوني رقمًا. وفرضوا عليّ هوية جديدة قائلين: «اسمك من الآن فصاعدًا، هذا...» ثم دخلت غرفة الاستجواب فسألوني اسمي مرة أخرى فقلت: «ح.» فقالوا: «أنت حمار؟ ماذا قلنا لك! اسمك ٣٤٠٠. هذا الرقم هو اسمك.» هناك يصبح الإنسان مجرد رقم، وإذا مُتَّ يُحى رقمك وتنتهي المسألة. في الأيام اللاحقة كانوا يسألون: «من أنت؟» فأجيب: «٣٤٠٠.» «حسنًا، ارجع!» وبعد ذلك تتقبل الأمر وتبدأ تنسى اسمك وماضيك وهويتك. مرت الأشهر الثلاثة الأولى كلها تحت وطأة التعذيب. (...) في فرع فلسطين هناك أكثر من جناح. ينقلونك من جناح إلى آخر، وتدخل معك قوات الأمن. هناك نقلة كل أسبوع تقريبًا. على سبيل المثال، أنا اليوم في هذه الغرفة، أظل فيها أربعة أو خمسة أيام، ثم ينقلونني إلى غرفة أخرى. بهذه الطريقة لا تستطيع تكوين أي صداقة أو التعرف على من حولك. ربما وضعوا هذا النظام لنلا يخرج أحد وينقل أخبارًا. على سبيل المثال، يجبرونك على الانتظار، ثم يجلسون وينصتون اليك، ثم في اليوم التالي يضعونك في مكان آخر، عند الطاولة. بمعنى آخر، فلا يمكنك أن تعرف من يكون صاحبك الجالس بربك. يقولون لك: «نحن نُدخل أشخاصًا آخرين بينكم.» على سبيل المثال، فلو جاء صديقك أو معلمك وتكلم معك بكلمة واحدة فانك ستشعر بالخوف منه، وهو منك. وعليه فانه لا يمكنك أن تتكلموا

مع بعض باي شيء، ولا حتى باستطاعتك البوح باي سرّ. الكلام ممنوع. اما عن الصلاة فأنني أنوي في داخلي، واقف للصلاة بعيني. وسألت أحدهم وقلت: «أنا أصلي.» فقال: «حينئذ سيقضون عليك.» فالأفضل ان تقول: «أنا أبو جهل.» وتضيف: «أنا لا أؤمن باي ديانة.» اثناء تنقلاتي، كانت كل اتصالاتي وأحوالي بهذا الشكل. (...) في السجن حتى الحراس كانوا جبابرة لدرجة أنه تخيل: لم نرّ وجه الحارس الذي كان يأتينا بالطعام طوال عامين، ما إن نسمع خطواته حتى كان علينا الالتصاق بالحائط فوراً. طوال عامين لم نعرف وجه من كان يأتينا بالطعام، لم نعرف من هو، لم نعرفه أبداً." (ح.م.)

«بقينا على هذا الحال نحو خمسة أشهر تقريباً. كانوا ينادوننا بأرقام مكوّنة من رقمين، ولم يكن أحد يعرف من يكون الآخر. نعم، كانوا يعطونك رقمين فقط، ويستخدمون ذلك الرقم بدل اسمك، وبهذا كنت تُحرّم حتى من هويتك.» (ق.ت.)

من الممكن القول إن حالة الغموض التي يعيشها الفرد بشأن مصيره، وشعوره بأنه قد نُسي، تُستخدم كأداة من أدوات العنف النفسي. فالمعتقلون بعد تعرضهم للتعذيب خلال فترة زمنية معينة، يُتركون لاحقاً في مراكز التحقيق أو في السجون في حالة من الإهمال والنسيان من حيث الإجراءات القضائية المتعلقة بهم. ويعبّر نوح عن هذه الحالة بالكلمات التالية:

«في سنتي الأولى قضيت أربعة أو خمسة أشهر في زنازين انفرادية، وتعرضت لعمليات نقل دامت شهرين أو ثلاثة، ثم أمضيت أربعة أو خمسة أشهر في التحقيق، وفي السنة الأخيرة نسوني تماماً. كان ذلك أقسى أنواع التعذيب، لأنك عندما تُستجوب تفهم أن هناك شيئاً يحدث وتقول لنفسك: «لماذا يحققون معي؟» لكن عندما لا يسأل عنك أحد ولا يهتم لأمرك، يكون ذلك عذاباً أكبر. تظل تفكر كل يوم: «لماذا وضعوني هنا؟» على سبيل المثال، يأخذون بصمات الناس وكأنهم سيأخذونهم إلى المحكمة أو إلى مكان آخر، لكننا لا نعرف إن كانوا يطلقون سراحهم أم يعدمونهم. أنت فقط تجلس وتنتظر دورك، تتساءل: هل سيأتي دوري؟ استمررت على هذا الحال حتى أيامي الأخيرة ولم يأت دوري. دخلت في اكتئاب شديد إلى درجة أنني لم أعد أتكلم. عندما ارتفعت حرارتي بقيت على تلك الحالة نحو شهر كامل.» (ح.م.)

يشير نوع العنف القائم على الإهمال، إلى تجاهل احتياجات الأفراد الأساسية مثل التغذية والصحة والمأوى، وعدم أخذ هذه الاحتياجات بعين الاعتبار. وقد ذكر الضحايا أن ظروف الإقامة في السجن كانت بعيدة كل البعد عن تلبية الاحتياجات الشخصية اليومية كالنظافة والملبس والاستحمام واستخدام المراحيض، وأكدوا أنهم تعرضوا لإهمال متعمد فيما يتعلق بسوء التغذية وانعدام الرعاية الصحية، مما أدى إلى وفاة عدد من المعتقلين داخل السجن. وأوضح الضحايا أنهم أُصيبوا بأمراض مزمنة نتيجة الظروف المعيشية الصعبة في السجن، وفقدوا الكثير من أوزانهم بسبب الجوع، وأن ذلك في النهاية أثر سلباً على صحتهم النفسية، معبّرين عن معاناتهم بالكلمات التالية: «كنا طوال اليوم لا نأكل سوى شريحة واحدة من البطاطا. أحياناً كانوا يضعون قليلاً من المربي

على الخبز، ولكنهم كانوا يعتمدون وضع كمية قليلة جداً. بل إن هذا الطعام كان في بعض الأحيان مضرًا بالصحة، إذ كان يسبب الإسهال، مما يضعف الجهاز المناعي. وعندما يُصاب المرء بالإسهال يفقد جسمه كمية كبيرة من السوائل فينهار الجهاز المناعي تمامًا. (...) وضعونا في زنازين صغيرة جدًا. على سبيل المثال، في غرفة مساحتها تبلغ أربعة أمتار في خمسة أمتار حشروا فيها عشرات الأشخاص. كانت المساحة التي تخص كل واحد منا نحو خمسة وعشرين سنتيمترًا مربعًا فقط، أي أكبر قليلاً من بلاط أرضي واحد. وبغض النظر عن الطول أو الوزن، لم يكن لكل شخص سوى مساحة بحجم بلاطة واحدة فقط. كان الناس مكتظين لدرجة أن الجلوس كان صعبًا. كنت مضطراً للجلوس وركبتي مرفوعتان. وكان القمل والأمراض والأوساخ منتشرة في كل مكان. كانت البقع تظهر باستمرار على بشرتنا. وكان الذهاب إلى المرحاض شبه مستحيل. كانوا يسمحون لنا باستخدام المرحاض مرتين فقط في اليوم، ومع ذلك كان هناك تحديد زمني. أثناء الذهاب إلى المرحاض كانوا يجلبون جالونًا كبيرًا بسعة عشرين أو خمس وعشرين لتراً يُستخدم للتبول، وكان يُمرَّر بين الجميع. وعندما يمتلئ الجالون كان البول يفيض ويتساقط على بقية المعتقلين. كنت أجلس في الزاوية، وعندما يصلني الجالون كانت القاذورات تتجمع على الأرض. كان المكان في غاية القذارة، والبول والقاذورات يتساقطون على الرأس والجسد. في تلك اللحظات كانت الصراخ والصراير والقمل والحشرات في كل مكان. لم يكن تنظيف الجسد ممكنًا إطلاقًا. على سبيل المثال، إذا وجد قمل على جسدك لم يكن بإمكانك سوى سحقه بأصابعك. في الفرع ٢١٥ لم يكن يُسمح بأي شكل من أشكال القيام بالنظافة الشخصية. حتى عندما يُسمح لك بالذهاب إلى المرحاض، لا يمنحونك إلا بضعة ثوانٍ فقط. كان الحارس يقف بعد بصوت مرتفع ليُعْجَلْكَ: «واحد، اثنان، ثلاثة...» وإذا لم تخرج خلال بضعة ثوانٍ يطرق الباب بقوة ويخرجك. لم يكن هناك سوى خمسة مراحيض، بينما كان المئات من الأشخاص مضطرين لاستخدامها. (...) كان الإسهال هناك مرضًا قاتلاً، لأن الجسم بعد التعذيب والإرهاق الطويل يبدأ بفقدان السوائل فتتهار مقاومته تمامًا. (...) عندما دخلت السجن كان وزني أربعة وثمانين كيلو غرامًا، وعندما أفرج عني أصبح تسعة وأربعين كيلو غرامًا فقط.» (أ. س.)

«كان الطعام سيئًا جدًا وكنا نتضور جوعاً. كانت المأكولات قليلة جدًا ويأتون بها في أواني بلاستيكية، وكانت كميتها زهيدة، على سبيل المثال، كانت حصّة الفرد اليومية من الأرز أو البرغل لا تتجاوز نصف كوب. (...) كان كثير من الناس يموتون من الأمراض وكنا نرى وفاتهم. (...) وكان الطعام نفسه وسيلة من وسائل التعذيب؛ أحياناً كانوا يقصدون أن يقدموا الطعام بعد أن يُحرق عمداً، وإذا أعطي الطعام في يومٍ ما فإنهم يتركوننا جوعاً تمامًا في اليوم التالي. وعادةً ما كان الطعام يُقدّم مسلوفاً بالماء فقط دون ملح أو توابل، وكان عديم الطعم لدرجة أن الناس كانوا يشمئزون منه. إذا تأخر الإفطار الصباحي كنا نشعر بالدوار والغثيان، وإذا لم نلتق طعاماً طوال اليوم، كان الكثير منا يُغمى عليه. كنا نحاول البقاء على قيد الحياة بشرب الماء فقط، لكن الماء الذي نشربه كان أيضاً ملوثاً، وكنا نسمع أصوات فئران داخل خزانات الماء. حتى الاستحمام كان عسيراً للغاية؛ كان يُسمح لنا بالاستحمام كل خمسة عشر يوماً، لكن أحياناً كان بعض المساجين يرفضون الذهاب إلى الحمام لأنهم لم يعودوا يرجعون بعد ذهابهم إليه، نعتقد أنهم قد قُتلوا.» (أ. آ.)

«على سبيل المثال، عندما يُضرب شخصاً ما بطبيعة الحال يتمزق جلده، فيحدث جرح. وعندما يجرح، يلتهب ويتعفن. وتبدأ الديدان بالانتشار في جسده. أي إن ما يحدث عادةً للإنسان في القبر بعد زمنٍ طويل، يحدث هنا وهو حيّ. الديدان تأكلك وأنت ما زلت تتنفس. تقول لهم: «أخي، يجب أن تأخذونا إلى الطبيب.» الطبيب موجود، لكن ليس من أجلنا. رأيتُه بعيني، يأتي الطبيب، يعطي للمريض بضعة حبات دواء صفراء، وهذا كل شيء. (...) كانت كل الأمراض موجودة هناك.

يحتجزونك لتتألم وتموت. إن أذن الله تعيش، هذه مشيئة الله. هم يضعونك هناك لتفنى. أكثر الأمراض انتشاراً كان الجرب، والقمل، وسوء التغذية، والربو... من كان يعاني من الربو أو ضيق التنفس كان يموت من الرائحة. تخيل أن في بعض الأيام لا ماء في الغرفة، وماء الشرب هو نفسه ماء الحمام أو المرحاض. وأنا أستحي وأنا أقول هذا. في الزنزانة، في اليوم الأول والثاني والثالث بلا ماء، وفي اليوم الرابع اضطررت أن أشرب بولي. عندما ييأس الإنسان يفعل مثل هذه الأمور. (...) أما الطعام فكان أحياناً حبة بطاطا واحدة في اليوم. مثلاً كنا نتقاسم حبة بطاطا واحدة بين شخصين. في الأيام الأولى كنت اشعر بالغثيان من الجوع، ثم بعد ذلك تتصور جوعاً. كانوا يعطوننا في اليوم قطعتين أو ثلاث قطع صغيرة من الخبز أو نصف حبة بطاطا. كمية قليلة جداً، يكفيك بالكاد للبقاء على قيد الحياة. كانوا يعرفون بالضبط كم يحتاج الإنسان ليبقى حياً، فإن كان يبقى حياً بمليتر واحد من الطعام أعطوه ذلك المليتر فقط، لا أكثر. عندما دخلت السجن كان وزني تسعين كيلو غراماً، وكنت رياضياً، وعندما خرجت أصبح وزني خمسين كيلو غراماً، لقد فقدت أربعين كيلو غراماً.» (ح. م.)

من خلال شهادات الضحايا يتبين أن المعتقلين في السجون تعرّضوا أو شهدوا على تعرّض غيرهم للعنف الجنسي. وقد ذكرت (ر.م.) أنها تعرّضت شخصياً للعنف الجنسي، بينما أشار (م.أ.) إلى أنه كان شاهداً على تعذيب جنسي تعرّض له أحد المعتقلين، وعبر عن ذلك بالكلمات التالية:

«كنت امرأة أعيش مع أربعة أيتام بعد وفاة زوجي، ولم يكن لي أيّ علاقة بأيّ أمر. اعتقلني النظام ظلماً ومن دون سبب. تعرّضت للتعذيب والإهانات والانتهاكات (الجنسية). (...) بقيت تحت التعذيب مدة تسعة أشهر. (...) أما أشدّ أنواع التعذيب الذي تعرّضت له فكان الاغتصاب، هذا ما يمكنني قوله. كنا تقريباً بين عشر إلى خمس عشرة امرأة، في غرفة صغيرة. كان بيننا من هي أكبر مني سناً، ومن كانت فتاة صغيرة تذهب إلى المدرسة. على سبيل المثال، بعضهن ألقى القبض عليهن لأن هناك علامة مرسومة على أيديهن.» (ر. م.)

«كان هناك أخ من طرطوس أعرفه، ربما استشهد الآن. تركته هناك عندما غادرت هناك بعد ثلاثة أشهر، كان في الغرفة الثالثة. هذا الأخ كان معزولاً تماماً. كل يوم خميس، عندما كانوا يسكرون، كانوا يخرجونه ويغتصبونه ويفعلون به كل أنواع الفواحش. ثم يعيدونه وهو يبكي، مكسوراً ومحطماً. كان مسكيناً وممزقاً تماماً. وحتى الآن، رغم أنني خارج السجن منذ عشرين عاماً، كلما أتذكر ذلك أجد نفسي أواجه حياتي كلها من جديد، لأن الذاكرة أو الدماغ يسجل كل شيء.» (م. أ.)

ثبت أن المعتقلين وعائلاتهم تعرّضوا أيضاً للعنف الاقتصادي. فقد استُخدمت الرشوة كوسيلة لإنهاء الاعتقال، حيث كان يُطلب من المعتقلين أو من ذويهم مبالغ مالية ضخمة. وأشار بعض السجناء إلى أن هذا الطريق، الذي رأوا فيه مفتاحاً للحرية، غالباً ما كان ينتهي بالفشل، إذ كان السجناء وعائلاتهم يُخدعون ويُستغلون من خلاله. وأوضح (أ. أ.)، الذي قضى فترة اعتقاله بين عامي ٢٠١٢-٢٠١٩ في سجن صيدنايا، أن خروجه من السجن لم يكن ممكناً إلا بعد دفع المال، وعبر عن تلك التجربة بالكلمات التالية:

«خرجت من السجن عن طريق تقديم الرشوة، أي مقابل اثني عشر ألف دولار. كانت مسألة الرشوة تحدث أحياناً. كانت مدة حكمي خمس عشرة سنة، وقد أمضيت سبع سنوات منها. صدر عفو فُخّض الحكم إلى اثنتي عشرة سنة. استمر هذا المسار سنتين، وتمّ عبر محامي نوع من «الاتفاق». لكن هذا لم يكن ينجح دائماً، فإذا لم يوجد مثل هذا الطريق كان الإفراج مستحيلاً. كان الناس يستخدمون هذا الأسلوب من قبل أيضاً. سمعنا أن بعض الأشخاص دفعوا مبالغ طائلة أملاً في الإفراج عنهم، لكنهم مع ذلك لم يخرجوا من السجن. كان ذلك أسلوباً للاحتيال على الناس، إذ أنه من أكبر عمليات الاحتيال في العالم. حتى والدي تعرّض للأمر نفسه. فعندما علم في أول سنتين أنني معتقل، تواصل مع أحد الأشخاص الذي قال له إنه يستطيع إخراجي من السجن والسماح له بزيارتي مقابل ألفي دولار. لكن للأسف كان ذلك أيضاً عملية احتيال.» (أ. أ.)

«المعاناة التي تحملناها والصعوبات التي عشناها كثيرة جداً. في الواقع إنّ شعب سوريا بأسره يعيش داخل سجنٍ ضخم. كأنه سجنٌ كبير... نعم، الناس يأكلون ويشربون ويخرجون ويزورون أقاربهم، لكن في أي لحظة قد يتم توقيفهم عند الحاجز، ثم رميهم في السجن. عندها سيضطرّ البعض لدفع آلاف الدولارات ربما ليتعرّفوا عن مكانه، وحتى لو حدث هذا، فسيضطرّون لدفع مبلغٍ إضافي لكي يزوروه.» (م. أ.)

«كانت طريقة عمل فروع الأمن كالتالي: «كانوا يوقفون أي شخص كان، حتى ان كانوا يعلمون علم اليقين أن ذلك الشخص لم يرتكب أي جريمة؛ والهدف من ذلك انتزاع المال من عائلته. يرسلون رجلاً لإبلاغ الأسرة، فيخبرهم أن ابنهم محتجز في فرع أمني ما، وأنه وردت عنه أنباء، ثم يتواصلون مع الأسرة للمطالبة بأموال مقابل تلك «الأخبار»؛ كان ذلك أشبه بألية رشوة. (...) وبالطبع لا يفرجوا عنه مباشرة، بل كانوا يطيلون الإجراءات أولاً حتى يستخرجوا أكبر قدر ممكن من المال من عائلته. وبعد أن تُستكمل التحقيقات ويوقع المعتقل على مستندات تفيد بأنه قبل جميع التهم الموجهة إليه، يُعطى الأمر للأجهزة العسكرية قائلًا: «أخرجوه.» (أ. ب.)

«وضعنوني في سيارة. رُكبت وأنا عيني مفتوحتان. كان هناك شخص يجلس بجانب السائق، فقلت له: «لماذا احتجزتموني هكذا؟ مر أكثر من شهر، وعائلتي لا تعلم عني شيئاً.» فردّ قائلاً كلمات من قبيل: «والله ملفنا بيدنا، ويقولون عنك إنك إرهابي.» ثم قال: «إن شئت تدفع، وأنا أخرجك من هنا.» فقلت: «أعطيك ما تطلبه، فقط خلّصني من هنا.» كانت كل تلك اصناف التعذيب التي تعرضت لها كانت كافية بما فيه الكفاية. همس في أذني: «في الواقع ممنوع عليّ أن أقول هذا، الآن نحن ذاهبون إلى أمن الدولة. عندما كنت في الأمن السياسي كنت نوعاً ما في الجنة مقارنةً بأمن الدولة. سأحاول أن أخلصك إن دفعت.» فقلت: «حسناً، سأدفع، فقط خلّصني.» (...) بقيت في السجن نحو سنة وثلاثة أشهر، وفي النهاية صدر قرار المحكمة بما يُسمّى «الإفراج» عني؛ أقصد شيء شبيه بـ(المحاكمة دون توقيف). لكن في الحقيقة عليك أن تدفع للوسيط حتى تخرج؛ لا يوجد طريق قانوني لذلك. هكذا تم الترتيب وأُفرج عني في حزيران/يونيو ٢٠١٤. (...) كان الأمر مجرد نوع من السمسرة؛ تدفع المال وتخرج.» (ق.ت.)

من الواضح أن ظروف مراكز التحقيق والسجون والتعذيب تركت أثراً عميقاً في ذاكرة السوريين، وأثرت سلباً في صحتهم النفسية. فقد أظهرت الشهادات أن حالات الإخفاء القسري والاعتقال التعسفي وسوء أوضاع السجون وأنواع العنف المختلفة التي تعرّض لها المعتقلون لا تزال تلقي بظلالها على حياتهم حتى بعد الإفراج عنهم. وقد وصف الأشخاص الذين أُجريت معهم المقابلات استمرار تأثير هذه المعاناة على حياتهم بالكلمات التالية:

«تخيّل أن تبقى بعيداً عن عائلتك خمسةً وعشرين عاماً... لنفترض أنك بدأت حياتك في سن العشرين، وقد عشت مع أسرتك فقط خمس سنوات قبل ذلك. فماذا يتبقى؟ كنا هناك معاً أربعاً وعشرين ساعة في اليوم، والعقل كان يسجّل كل شيء. أنا متأكد أن في الدماغ منطقة مخصصة للذاكرة، وهذه المنطقة ما زالت تحتفظ بكل شيء. ما زلت أرى السجن في أحلامي، إلى الآن.» (م.أ.)

«عندما جئت إلى تركيا لأول مرة كنت منهارة نفسياً تماماً. بعد ذلك ذهبنا إلى الجمعية وتلقينا دعماً نفسياً. منذ ذلك الحين أصبحت لديّ ذكريات أشبه بالكوابيس. بعد خروجي من السجن لم أكن أريد أبداً أن تُفتح النوافذ، ولا أن يدخل الضوء، ولا أن يقترب مني أحد، أبداً. لكنني الآن تجاوزت تلك المرحلة. (...) بالطبع، بالتأكيد ما زالت آثار التعذيب مستمرة. فمجرد حديثي الآن عن ذلك يجعلني أرتجف من الداخل، وأتذكر كل شيء. بدأت أخاف من الرجال أيضاً، ولم أعد أثق بأي رجل. لأنني رأيت كيف كانوا يعاملون النساء هناك، فظننت أن كل الرجال مثلهم... أنا أرملة منذ عام ٢٠١١، مضت أربعة عشر سنة، ولم أفكر أبداً في الزواج ولم أرغب في ذلك أبداً. لقد قابلت الكثير من الرجال، لكنني لم أتزوج. لا أدري، أشعر بالخوف من التواصل مع الرجال مرة أخرى. طبعاً ما زلت أتذكّر كل تفاصيل ممارسات التعذيب تلك، ولا تفارق ذاكرتي أبداً.» (ر.م.)

«ما زلت حتى الآن لا أجروء على الخروج والبحث عن عمل. أخاف أن أخرج ولا أستطيع العودة. الألم النفسي أشدّ من الألم الجسدي؛ فعلى سبيل المثال، إذا جُرحت يدك أو كُسرت ساقك فربما تعتاد الأمر مع الوقت، لكن الألم النفسي ليس كذلك. أحاول تجاوزه مع

أطفالي، بالإيمان وبالقرآن. (...) ما زلت ألتقي العلاج لأن صوتي يختفي أحياناً. لا أستطيع الكلام، وإنما أعبر عن مشاعري بالكتابة. أخاف من كل شيء. حتى الآن، لو جلسنا مثلاً وجاءت مجموعة من الدولة، أشعر بالرعب ذاته الذي عشت من قبل. لا يفهم هذا إلا من مرّ به. حتى عندما يمرّ شرطي بقربي أو أرى شخصاً يحمل سلاحاً، أرتجف خوفاً، لأنهم قد يطلقون النار علي لأتفه الأسباب. كانوا يضربوننا حتى الموت، لكن الله لم يقبض روعي حتى الآن، يبدو أن هناك ما تبقى من العمر. كثيرون ماتوا بعد يومين أو ثلاثة من شدة الضرب. كان الضرب عنيفاً إلى درجة أن المرء قد يموت من شدتها.» (ح.م.)

الإخفاء القسري

يُعدّ الإخفاء القسري أحد أبرز انتهاكات حقوق الإنسان المرتبطة بنظام الأسد. وقد أكّد الأشخاص الذين تمت مقابلتهم أنّ العائلات والرأي العام يواجهون صعوبات كبيرة في الحصول على أيّ معلومات تتعلق بمصير الأشخاص الذين يعتبرهم النظام تهديداً ويتمّ اعتقالهم. فمعرفة المكان الذي اقتيد إليه المعتقل، أو الجهة التي جرى فيها التحقيق معه، أو ما إذا كان سيُحاكم أمام القضاء أم لا، تُعدّ أموراً في غاية الصعوبة. ويمكن القول إنّ الإخفاء القسري، الذي تقوده عادةً عناصر الأمن التابعة لأجهزة الاستخبارات المختلفة في سوريا، ظاهرة واسعة الانتشار وتثير الخوف العميق في نفوس السوريين. وكما ورد في القسم السابق، فإنّ معرفة الجهة أو السجن الذي يُحتجز فيه المعتقل لا تكون ممكنة إلا من خلال دفع الرشاوى. وقد عبّر الضحايا عن حالة الغموض التي يعيشها ذوو المعتقلين والمفقودين بالكلمات التالية:

«خلال تلك الخمسة والأربعين يوماً لم أعرض على أيّ محكمة ولم ألتق أو اتحدث بأحد. كان الاعتقال غير رسمي، لم يكن هناك محامٍ ولا أي إجراء قانوني. إذ إن أيّ شخص يحاول الاتصال بك أو يسأل عنك: «أين هذا الرجل؟» كانوا يتهمونه بنفس التهمة التي وُجهت إليك. أي أنه لم يكن هناك اعتقال رسمي على الإطلاق. وعند انتهاء المدة، كان الفرع يرسل رسالة إلى باقي الأجهزة الأمنية.» (ح.م.)

أكّد الأشخاص الذين أجريت معهم المقابلة، بما يتفق مع أقوال (ح.م.)، أن مجرد بحث ذوي المعتقلين عن أقاربهم الذين اعتقلتهم قوات الأمن، يُعدّ جريمة تُعرّضهم للاعتقال. وفي هذا السياق، أوضح (أ.س.) أنّ والده الذي حاول البحث عنه تم اعتقاله هو الآخر بشكل تعسفي، وأنه بعد فترة من احتجازهما في السجن نفسه، انقطعت أخباره تماماً، ثم علم لاحقاً، من خلال الوثائق المسربة، أنّ والده توفي داخل السجن، وعبّر عن ذلك بالكلمات التالية:

«كان الوسط الذي تواجدنا فيه بحد ذاته نوعاً من التعذيب. وإن من أصعب الأمور كان أنه لم نكن نُحتجز في زنزانة محددة، وذلك بسبب أنه لم يكن مكاناً رسمياً، وبمعنى آخر لا أحد يعرفه أو يعلم عنه شيء، كان مكاناً بلا اسم. (...) خلال تلك الفترة لم تكن عائلتي تملك أيّ معلومة عني، بل وصلتهم أخبار تفيد بأنني قد مت. بعد ذلك أُحلت إلى محكمة الإرهاب ونُقلت إلى سجن عدرا. (...) لكن والدي بقي في الفرع الآخر. أنا أُفرج عني، أما والدي فتوفي هناك. اكتشفت ذلك بعد خروجي من السجن. أحد الذين كانوا معي في المعتقل قال

لي: «والدك توفي بعد مغادرتك.» وبعدها رأيت صور والدي في «ملفات قيصر.» وحينها، لم أكن اعلم عن تفاصيل وفاته أي شيء.» (آ.س.)

كما تمت الإشارة إليه في العنوانين الفرعيين السابقين، يتعرض الأفراد للتعذيب، وقد يفقدون حياتهم نتيجة للاحتجاز التعسفي والإعدام خارج نطاق القضاء. ونتيجة لذلك، يتم تزوير سبب الوفاة وإخفاء المعلومات المتعلقة بها. ويصف (ه.م.) حالة وفاة أحد الأفراد الناتجة عن عدم مشاركة معلومات حول احتجازه مع عائلته، ومنعه من التواصل مع محاميه عبر القنوات الرسمية، وحالة وفاته نتيجة تعرضه للمعاملة السيئة والتعذيب في السجن، إلى جانب عدم إعادة الجثة إلى عائلته، كمثال على الاختفاء القسري:

«كل بضع كلمات تخرج من أفواههم يقولون: «سنقضي عليك.» لقد رأيت كيف يقضون على الناس هناك. انهم لا يقومون بإطلاق النار مباشرة أو بالإعدام العلني، بل يقضون عليك بطريقة أخرى. انهم يوقعونك في الفخ، يقولون: «اذهب إلى المرحاض!» ذات الأرضية المنزلقة والمبللة بالماء وبمواد أخرى. وعندما تمشي يضربونك بأنبوب معدني على رأسك. وفي تقرير الطبيب الشرعي يُكتب أن سبب الوفاة هو أثر الارتطام، فيقولون: «انزلقت رجله، وضرب رأسه في أرضية الحمام ومات.» هل فهمت المنطق؟ لا يطلقون عليك النار وانما يخفون الأمر بهذه الطريقة. أحياناً يموت الإنسان من كثرة الضربات. ثم يضعون الجثث في غرفة في فرع فلسطين يطلقون عليها «غرفة الملح.» وهناك تتحلل الجثث وتتبعث روائح كريهة جداً. بقيت هناك مدة طويلة فأدركت كيف تسير الأمور.» (ح.م.)

أظهر التحقيق الذي أُجري في سجن صيدنايا، أن السلطات لا تُبلغ عائلات المعتقلين بوجودهم داخل السجن، وأن جثث المعتقلين الذين يموتون بسبب المرض لا تُسلم لعائلاتهم، بل يتم التخلص منها عبر الإحراق أو الإخفاء الكامل. كما صرح محافظ ريف دمشق السابق، عامر الشيخ، الذي كان معتقلاً في سجن صيدنايا بين عامي ٢٠١١ - ٢٠١٤، بأن نسبة من يدخلون إلى بعض السجون السورية ويخرجون منها لا تتجاوز ٢% من المجموع الكلي، وأن الجثث تُحرق عمداً لإخفاء الأدلة. وقد أكد شهود عيان أن بين أقاربهم وأصدقائهم أشخاصاً اختفوا قسراً، وأنهم لم يتمكنوا حتى اليوم من معرفة مصيرهم، معبرين عن ذلك بالكلمات التالية:

«هناك شخص مفقود من عائلتي، إنه صهري (م.ز.أ.) اختفى في عام ٢٠١٢ أو ٢٠١٣. ومنذ ذلك اليوم لم نسمع عنه أي خبر. تم اعتقاله في فرع الاستخبارات العسكرية في الحسكة. (...) كان يعمل في مكتب البريد هناك. في أحد الأيام اعتُقل فجأة ولم نعرف عنه شيئاً بعد ذلك. (...) في الحقيقة لم يكن قد ارتكب أي جريمة مباشرة، لكن شقيقه كان على صلة بمجموعات معارضة، ولهذا السبب اعتقلوه أيضاً. بعد اختفائه بشهرين تلقينا بعض الأخبار عنه، ثم انقطعت تماماً. حتى إننا ذهبنا لاحقاً إلى سجن صيدنايا واطَّلعنا على السجلات، لكننا لم نجده.» (أ.أ.)

«أُعتقل أخي الأكبر في الثالث عشر من كانون الأول/ديسمبر عام ٢٠١٢. انتظرنا خروجه كما خرج بعض السجناء من صيدنايا، لكننا لم نجد له أي أثر. وبعد ذلك، عندما أجرينا بحثاً عن

الذين ماتوا في السجن المدني بدمشق، علمنا أنه أُعدم بعد سنتين ونصف من اعتقاله. كانت التهمة الموجهة إليه هي حمل السلاح والمشاركة في المظاهرات. أُعدم في الثاني والعشرين من آب/أغسطس عام ٢٠١٤، لكننا لم نتمكن من معرفة هذه المعلومة إلا في الثامن من كانون الأول/ديسمبر عام ٢٠٢٤.» (ا.ب.ت.)

«على سبيل المثال، ابن أختي كان طالباً في الجامعة، فاعتُقل. حُكم عليه بالسجن اثنتي عشرة سنة، اثنتا عشرة سنة كاملة! (...) وحتى الآن لم نسمع عنه أي خبر.» (ح.ا.ي.أ.)

«في سوريا يوجد مئات الآلاف من الشهداء ومئات الآلاف من المعتقلين. في خان شيخون وحدها يوجد نحو خمسمائة معتقل، معظمهم لم يخرجوا من سجن صيدنايا، وقُتلوا تحت التعذيب. نحن وثقنا أسماء مئتين وخمسين معتقلاً في صيدنايا. كنا ننتظر تحرير سوريا لنرى إطلاق سراحهم، لكننا اكتشفنا أن أياً منهم لم يعد على قيد الحياة.» (م.ح.)

في أغلب الأحيان، يبقى مكان دفن الأشخاص الذين انقطعت أخبارهم، بعد فترة الاعتقال، مجهولاً. وبما يتوافق مع شهادات الشهود المذكورين أعلاه، فقد أكد السياسيون والبيروقراطيون الذين يمثلون الإدارة الجديدة، في اللقاءات التي أجريت معهم أنه تم اكتشاف مقابر جماعية في سوريا، وأن هذه المقابر تضم جثث الأشخاص الذين قُتلوا تحت التعذيب في الفروع الأمنية أو أعدموا رمياً بالرصاص. وأشار المحامي العام في حلب، جمعة حسين الأحمد، إلى أنه توجد مقابر جماعية في حلب أيضاً، لكن العدد الأكبر منها يقع في دمشق ومحيطها. وفي السياق نفسه، أوضح رئيس الدفاع المدني السوري السابق ووزير إدارة الطوارئ والكوارث، رائد الصالح، أن المقابر الجماعية يمكن تصنيفها إلى فئتين: كبيرة وصغيرة الحجم. وأكد أنه تم توثيق (٥٣) مقبرة جماعية كبيرة في مختلف أنحاء سوريا، منها (١١) مقبرة في دمشق وحدها. وأضاف أنه تم العثور أيضاً على مقابر جماعية أصغر حجماً، تحتوي عادةً على نحو (٢٠) جثة، منتشرة في مختلف المحافظات والمدن والأحياء وحتى حول بعض المنازل. كما تبين أنه لم يُباشر بتحقيق شامل حول هذه المقابر بسبب ضعف الإمكانيات التقنية، وأن وجودها يُحافظ عليه بسريّة تامّة لمنع طمس الأدلة. إلا أنه تم فحص مقبرة جماعية كبيرة في خان العسل بإشراف النائب العام في حلب. وأوضح النائب العام أن الجثث نُقلت بشاحنات ودُفنت في حفر حُفرت بالحفارات، وأن عدد القتلى في هذه المقبرة الجماعية يُقدر بنحو (١٦) ألف شخص

فحوصات أجرتها بعثة المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة في المقبرة الجماعية الواقعة بالقرب من خان العسل قرب حلب.
الصورة: المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة.

«يتجلى بُعد آخر للاختفاء القسري عندما يُدمّر نظام الأسد، بعد سيطرته على المناطق الخاضعة لسيطرة المعارضة، المقابر وينقل الجثث إلى أماكن أخرى. ويمكن القول إنّ هذه الممارسات كانت تحدث خصوصاً في المناطق التي تبادلت السيطرة بين النظام والمعارضة. وقد وردت شهادات تؤكّد أنّ قوات النظام دمّرت مقابر تابعة للمعارضين وأخفت الجثث في كلّ من حمص، وخان شيخون، وحلب، والغوطة الشرقية. وأشار الشهود إلى أنّ قوات النظام نقّذت هذه الأفعال بدافع الانتقام والإهانة، أو بقصد طمس الأدلة، ولا سيما في المقابر التي دُفن فيها ضحايا الأسلحة الكيميائية.» (أ.ز.)

«بسبب تعرض مقبرة المدينة القديمة «مقبرة الشهداء» لقصف النظام، اضطررنا لفتح مقبرة جديدة. (...) ثم اعترفنا بهذا المكان كمقبرتنا الرسمية، وفي ٨ نيسان/أبريل، أي بعد يومٍ من الهجوم الكيميائي، دفنا ضحايا الغاز إلى جانب الشهداء الآخرين هناك. وبعد أن غادرنا المدينة دخل نظام سوريا المكان. حُفرت القبور وأخرجت رفات جميع ضحايا الهجوم الكيميائي وباقي الشهداء ونُقلت إلى مكانٍ مجهول. الآن لا يبدو المكان كمقبرة. وحتى اليوم لا نعلم أين تلك الجثث أو ما الذي حل بها. الهدف كان واضحاً: محو كل أثر قد تُمكن فرق التحقيق من استنتاج أنّ هؤلاء الأشخاص قتلوا بالغاز السام، وإتلاف الأدلة تماماً.» (أ.ز.)

«تري هنا قبراً مفتوحاً، كان مدفوناً فيه أحد الشهداء، لكن جثمانه نُقل إلى مكان آخر. هذه هي بقايا جثامين الشهداء، وهذه الحجارة تعود إليهم وما زالت في مكانها. كما ترى، تعرّض المكان لهجماتٍ عدة. النظام الظالم لم يترك الأموات وشأنهم، حتى الشهداء لم يسلموا من ظلمه وبطشه.» (م.ج.)

قبور تعود لضحايا أخرجت جثامينهم ودُيّست من قبل جنود النظام.
معزة النعمان. الصورة: (TIHEK)، ٢٠٢٥.

واصل نظام الأسد انتهاكاته لحقوق الإنسان، بما في ذلك الاعتقالات وسوء المعاملة والاختفاء القسري. وقد تم توثيق تورط النظام في عدد كبير من حالات الاعتقال التعسفي والإعدام دون محاكمة. وفي إطار الاعتقالات التعسفية، يتم تجاهل مبدأ الشرعية، فيُحتجز الفرد بغض النظر عن إقراره بالتهم المنسوبة إليه أو إنكاره لها، ويُنقل من فرع أمني في مدينة إلى فرع آخر في مدينة مختلفة، ليتعرض خلالها الى شتى أنواع التعذيب ويُحتجز في ظروف غير إنسانية. وخلال فترة التحقيق، يُعزل الشخص تمامًا عن محيطه الاجتماعي، ويواجه خطر الموت في أي لحظة، من دون أي تواصل أو تبليغ له أو لأسرته، كما يواجه كل من يحاول الاستفسار عن وضعه خطر الاعتقال هو الآخر.

يبدو أن سوء المعاملة والتعذيب يُمارسان كإجراء روتيني أثناء التحقيق والاحتجاز، وقد تبين وجود أنماط متعددة من أشكال العنف والتعذيب الممنهج. كما يُستدل على أن الأفراد لا يتعرضون فقط للعنف الجسدي والتعذيب، بل أيضًا لأنواع أخرى من العنف النفسي، والإهمال، والعنف الجنسي، والاقتصادي. وتشكل هذه الممارسات اعتداء صارخ لكرامة الإنسان التي تسعى اتفاقية الأمم المتحدة لمناهضة التعذيب، وكذلك المادة الخاصة بحظر التعذيب في الاتفاقية الأوروبية لحقوق الإنسان، إلى حمايتها، وبالتالي فإنها تمثل انتهاكًا مباشرًا لهذا الحظر. كما أن غياب الإجراءات القضائية الشفافة بشأن المحتجزين، وانقطاع الأخبار عن المعتقلين، وتنفيذ الإعدامات بحقهم، ووجود المقابر الجماعية، كلها تُعدّ شواهد على حالات الإخفاء القسري. وتشير المعايينات الميدانية وشهادات شهود العيان، إلى مسؤولية النظام بشكل واضح عن تلك الممارسات. وانطلاقًا من ذلك، سيتناول القسم التالي مسؤولية نظام الأسد على المستويين الدولي والوطني.

.IV

مسؤولية نظام الأسد على الصعيدين الدولي والوطني

- المسؤولية الجنائية الدولية.
- المسؤولية أمام المحكمة الجنائية الدولية.
- إنشاء محاكم مختلطة.
- المسؤولية الجنائية الوطنية.
- المسؤولية بموجب الولاية القضائية العالمية على المستوى الوطني.
- ممارسات وتطبيقات العدالة الانتقالية.
- المحاكمات الجنائية أمام محاكم دول أخرى.

٤. مسؤولية نظام الأسد على الصعيدين الدولي والوطني

خلال الحرب الأهلية التي اشتدت منذ عام ٢٠١١، ارتكبت القوات الحكومية والجماعات المسلحة التابعة لها في سوريا عددًا هائلًا من الانتهاكات الجسيمة والمنهجية للقانون الدولي لحقوق الإنسان وللقانون الإنساني الدولي. وبناءً على ذلك، لا بد من تناول مسألة المساءلة القانونية ليس فقط لأولئك الذين نفذوا هذه الأفعال فعليًا، بل أيضًا لأولئك الذين أصدروا الأوامر، أو شاركوا من خلال أفعالهم أو امتناعهم عن أداء واجباتهم، من كبار المسؤولين وغيرهم من المنتمين إلى صفوف نظام الأسد

انتهاك نظام الأسد القانون الإنساني الدولي بشكل خطير وجسيم من خلال خرقه لاتفاقيات جنيف وبروتوكولاتها الإضافية، من خلال ارتكاب مجازر وإبادة جماعية ضد السكان المدنيين، وفرضه للحصار والتجويع، وشنّه هجماتٍ ممنهجة، وقصفه أماكن محمية كالمستشفيات والمدارس. وتشكل هذه الأفعال انتهاكات صارخة لحقوق الإنسان الأساسية، وعلى رأسها الحق في الحياة، وحظر التعذيب، والحق في محاكمة عادلة، وتُعدّ الجرائم التي ارتكبتها النظام وأتباعه من ضمن انتهاكات القانون الإنساني الدولي والجرائم المنصوص عليها في القانون الجنائي الدولي. وهكذا فإن الجرائم التي اقترفها أفراد تابعون للنظام السوري خلال فترة الحرب الأهلية تندرج ضمن أخطر فئات الجرائم في إطار القانون الإنساني الدولي والقانون الدولي لحقوق الإنسان. ولا تقتصر المسؤولية على الجناة المباشرين فحسب، بل تمتد لتشمل القادة والضباط وكافة المسؤولين في سلسلة الأوامر والإشراف ممن يتحملون المسؤولية عن أفعالهم أو تقصيرهم في منعها. وإن ضمان المساءلة القانونية الفعالة لأعضاء النظام السوري يتطلب تعاونًا دوليًا واسعًا، وإرادة سياسية حقيقية، واعتمادًا على قاعدة أدلة قوية. ويُعدّ كلّ من تعزيز تطبيق مبدأ الولاية القضائية العالمية، وإنشاء محكمة دولية هجينة خاصة بسوريا، من أفضل السبل لتحقيق العدالة وكشف الحقيقة على المدى الطويل

ويُعد استخدام الأسلحة الكيميائية، والتعذيب الشديد والمنهجي، والإعدامات خارج نطاق القضاء، والإخفاء القسري، والهجمات الممنهجة ضد المدنيين، بما في ذلك تلك التي نُفذت عبر استخدام البراميل المتفجرة، والهجمات على المنشآت الصحية، والعنف الجنسي المنهجي، والتطهير العرقي، جميعها من الجرائم التي ارتكبتها نظام حزب البعث بقيادة بشار الأسد في سوريا. وتُصنّف هذه الأفعال، بموجب اتفاقيات جنيف والقانون الدولي لحقوق الإنسان، كجرائم حرب وجرائم ضد الإنسانية. أما من حيث الملاحظة القانونية، فإن الآليات التي يتيحها القانون تنقسم إلى آليات القانون الجنائي الدولي وآليات متوافرة في التشريعات الوطنية ضمن القوانين الجنائية الداخلية

١.٤. المسؤولية الجنائية الدولية

وكما هو معلوم، تُعدّ الدول أهم الكيانات القانونية الدولية في القانون الدولي، وظلت كذلك لفترة طويلة حيث كانت تُعتبر الكيانات القانونية الدولية الوحيدة.²⁷⁵ وأدى الاعتراف بالدول ككيانات بموجب القانون الدولي، إلى اعتبار القانون الدولي مجالاً قانونياً يقتصر على العلاقات بين الدول.²⁷⁶ وبالتالي، لا يُعترف بالأفراد كأشخاص قانونيين دوليين، بل يُعرّفون كأشخاص تابعين للدولة

من أهم المحطات التاريخية التي مهدت لامتلاك الأشخاص الطبيعيين للحقوق والالتزامات في إطار القانون الدولي كانت المحاكم التي أنشئت بعد الحرب العالمية الثانية في طوكيو ونورمبرغ.²⁷⁷ وإن إقرار المسؤولية الجنائية للأفراد الذين تصرفوا باسم الدولة من خلال المحاكم الجنائية الدولية، قد عمّق إلى حدّ كبير علاقة الأفراد بالقانون الدولي. وعقب ذلك أصبحت مسألة المسؤولية الجنائية الدولية للأفراد موضوعاً يثير مزيداً من النقاش والتركيز.

لا يمكن بطبيعة الحال التفكير في إفلات الجرائم التي تهرّ الإنسان جمعاء والتي تقع في نطاق الساحة الدولية، من العقاب. لقد أحرز القانون الدولي تقدماً كبيراً ولا يزال يحرز تقدماً في تلبية هذه الحاجة من خلال القانون الجنائي الدولي. وبالطبع، ولا شك أن الدول لا تتحمل المسؤولية الجنائية بموجب مبدأ المساواة في السيادة بين الدول في القانون الدولي. ومع ذلك، فإن عدم معاقبة انتهاكات حقوق الإنسان المرتكبة، وتلبية حاجة الضحايا إلى العدالة، يُعدّان أيضاً ضرورة لا مفرّ منها. ومن أجل ذلك تمّ إرساء مبدأ مسؤولية الأفراد في القانون الجنائي الدولي

275 أكسار، يوسف (٢٠١٩)، القانون الدولي الأول، دار نشر سنجين، انقره، ٢٠١٩، ص: ٢٠٢.

276 أزاركان، إيزيلي (٢٠٠٣)، «المسؤولية الجنائية الدولية للفرد وقضية ميلوسيفيتش»، مجلة كلية الحقوق بجامعة سلجوق، المجلد: ١١، العدد: ٤٠٣، قونيا، ٢٠٠٣، ص: ٢٦٥-٢٨٧.

277 أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٣٥.

تُعد المحكمة الجنائية الدولية أهم آلية في القانون الجنائي الدولي لمعاقبة هذه الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان. وقد أدى توقيع النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية (نظام روما)، إلى إنشاء محكمة جنائية دولية دائمة، وبذلك يهدف إلى ضمان عدم انتهاج المجتمع الدولي الموقف المتفرج إزاء الانتهاكات الجسيمة. وفي هذا الفصل، سيتم تناول إنشاء المحكمة الجنائية الدولية ووظيفتها، ثم سيتم بحث اختصاص المحكمة من حيث الأشخاص (Ratione Personae)، ومن حيث المكان (Ratione Loci)، ومن حيث الموضوع (Ratione Materiae)، ومن حيث الزمان (Ratione Temporis)، وفي هذا الإطار، سيتم بيان الطرق التي يمكن بموجبها مساءلة الأفراد عن انتهاكات حقوق الإنسان الجسيمة، كما ستناقش إمكانية إثارة المسؤولية ضمن نطاق المحكمة الجنائية الدولية فيما يتعلق بالأحداث التي وقعت في دولة سوريا

١.١.٤. المسؤولية في نطاق المحكمة الجنائية الدولية

إن من أكثر الوسائل فعالية في المجتمع الدولي²⁷⁸ لجبر الأضرار الناجمة عن استخدام القوة والنزاعات المسلحة وإشباع حاجة الضحايا إلى العدالة، هو محاكمة ومعاقبة مرتكبي الجرائم الذين استخدموا القوة بشكل غير قانوني أو الانخراط في النزاعات المسلحة بطريقة غير مشروعة. ولا شك أن المحاكم الجنائية ذات الطابع الدولي تؤدي دوراً حاسماً في أداء هذه الوظيفة، إذ إن إجماع الدول عن محاكمة مواطنيها على الجرائم الدولية أمام المحاكم الوطنية جعل من المحاكم الجنائية الدولية ضرورة ملحة²⁷⁹. وفي هذا الإطار، نشأت محكمة نورمبرغ العسكرية الدولية، ومحكمة طوكيو العسكرية الدولية، والمحكمة الجنائية الدولية ليوغوسلافيا السابقة، والمحكمة الجنائية الدولية لرواندا، بوصفها محاكم جنائية دولية مؤقتة لتلبية هذه الحاجة²⁸⁰. وقد حقق القانون الجنائي الدولي تطوراً تاريخياً مهماً، إذ عالج خللاً جوهرياً، بإنشاء محكمة جنائية دولية دائمة سيُبين مضمونها لاحقاً.

حتى إنشاء المحكمة الجنائية الدولية، لم يتمكّن القانون الجنائي الدولي لفترة طويلة من إقامة محكمة جنائية دولية دائمة، بل تمّ بدلاً من ذلك إنشاء محاكم جنائية دولية خاصة مرتبطة بوقائع محدّدة، مثل المحاكم التي ذُكرت أسماؤها سابقاً، وكان الهدف منها معاقبة الجرائم الدولية المرتكبة. أمّا السبب الأساسي وراء عدم إنشاء محكمة جنائية دولية دائمة لوقتٍ طويل، فهو رغبة الدول في عدم التنازل عن حقوقها السيادية في هذا الصدد²⁸¹. إذ إنّ إنشاء محكمة ذات طابع دولي من شأنه

278 إركينر، حقي هاكان، مجلة كلية الحقوق بجامعة مرمره للدراسات القانونية، المجلد: ١٦، العدد: ١، ٢٠١٠، إسطنبول، ص: ٣٩-٧٥.

279 أكسار، يوسف، القانون الدولي الثاني، دار نشر سنجكين، أنقرة، ٢٠١٩، ص: ١٦٠.

280 كابلان، فاتح خليل (٢٠١٣)، «جريمة الإبادة الجماعية في قرارات المحكمتين الجنائيتين الدوليتين لرواندا ويوغوسلافيا السابقة»، مجلة

محكمة المنازعات، المجلد: ٣، انقرة، ٢٠١٣، ص: ١٠٦-١٢٩.

281 علي بابا، أرزو (٢٠٠٠)، «إنشاء المحكمة الجنائية الدولية»، مجلة كلية الحقوق بجامعة أنقرة، المجلد: ٤٩، العدد: ١، انقرة، ٢٠٠٠، ص: ١٨١-٢٠٧.

أن يحدّ من أحد أبرز مظاهر سيادة الدولة، وهو سلطة القضاء والعقاب، ولذلك اتّخذت الدول موقفاً متحفظاً في هذا الشأن.²⁸² وأخيراً، تمّ اعتماد النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية نتيجة المؤتمر الدبلوماسي للأمم المتحدة لإنشاء المحكمة الجنائية الدولية الذي عُقد في روما بين ١٥-١٧ حزيران/يونيو ١٩٩٨، وقد أُطلق على هذا النظام اسم «نظام روما الأساسي».²⁸³ ونصّ النظام في مادته رقم (١٢٦) على أنّ المحكمة ستباشر عملها بعد تصديق ستين دولة على النظام، وقد تحقق هذا العدد، فباشرت المحكمة أعمالها في الأول من تموز/يوليو عام ٢٠٠٢. أما عن تركيا فليست طرفاً في هذا النظام الأساسي. وتجدر الإشارة إلى أنّ دولة سوريا، موضوع هذا التقرير، ليست أيضاً من الدول الأطراف في النظام الأساسي. ونظراً لأن هذا الأمر يتجاوز نطاق هذا البحث، فانه بدلاً من شرح هيكليّة المحكمة، سيتم وصف الجرائم التي يمكن للمحكمة التحقيق فيها ومقاضاة مرتكبيها، ومن يمكنهم التحقيق معهم ومقاضاتهم، فضلاً عن الإجراءات المحتمل لتنفيذ هذه العملية وان الجرائم التي تدرج ضمن الاختصاص الموضوعي للمحكمة الجنائية الدولية هي: جريمة العدوان، والجرائم ضدّ الإنسانية، وجريمة الإبادة الجماعية، وجرائم الحرب.²⁸⁴ وعند النظر في طبيعة هذه الجرائم، يتبيّن أنّها ذات طابع عالمي، إذ إنّ ارتكابها يترتّب عليه نتائج تمسّ المجتمع الدولي بأسره، كما أنّ معاقبة مرتكبيها تُعدّ شأنًا يهمّ المجتمع الدولي برمته.²⁸⁵

تصنف جريمة العدوان ضمن الجرائم الخاضعة لاختصاص المحكمة في المادة الخامسة من النظام الأساسي، غير أنّ ممارسة المحكمة لاختصاصها في ما يتعلّق بهذه الجريمة كانت مشروطة بتعريفها وفقاً لأحكام المادتين رقم (١٢١) و(١٢٣) من النظام الأساسي، وببيان الظروف التي تمكّن المحكمة من ممارسة هذا الاختصاص في ضوء التعريف المعتمد.²⁸⁶ وقد تمّ تحقيق هذا الشرط بإضافة المادة رقم (٨) مكرّر إلى النظام الأساسي. ووفقاً لما جاء فيها، تتحقّق جريمة العدوان من خلال قيام شخصٍ يتمتّع بسلطة تمكّنه من السيطرة الفعّالة على الأفعال السياسية أو العسكرية لدولةٍ ما أو من توجيهها، بالتخطيط أو الإعداد أو الشروع أو التنفيذ لعملٍ عدوانيٍّ من حيث طبيعته وخطورته ومداه يشكّل انتهاكاً واضحاً لميثاق الأمم المتحدة. وقد أصبحت المحكمة الجنائية الدولية قادرةً، اعتباراً من ١٧ تموز/يوليو ٢٠١٨، على ممارسة اختصاصها بشأن جريمة العدوان.²⁸⁷ أمّا جريمة الإبادة الجماعية فقد عُرِّفت بوضوح لا لبس فيه في المادة السادسة من النظام الأساسي، حيث سُردت على شكل فقرات الأفعال التي يمكن أن تشكّل أركان هذه الجريمة،²⁸⁸ ويُعتبّر ارتكاب أيٍّ من تلك الأفعال كافياً لقيام جريمة الإبادة الجماعية.²⁸⁹

282 كروفورد، جيمس (١٩٩٥)، «أفاق إنشاء محكمة جنائية دولية»، المشكلات القانونية الحالية، العدد: ٤٨، المجلد: ٢، ١٩٩٥، ص: ٣٠٣-٣٢٦.

283 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية المؤرخ في ١٧/٧/١٩٩٨.

284 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٥.

285 تشينتين، موغ (٢٠١٠)، «المحكمة الجنائية الدولية وحالة تركيا»، مجلة نقابة المحامين في أنقرة، المجلد، ٢٠١٠، ص: ٣٣٥-٣٦٠.

286 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٥/٢.

287 أكسار، المرجع السابق، ص: ١٧١.

288 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٦.

289 ساريغوزيل، حاجي، «المحكمة الجنائية الدولية»، مجلة المحكمة المختصة بحلّ النزاعات، المجلد: ٣، أنقرة، ٢٠١٣، ص: ٢٣٠-٢٧٣.

ان الجرائم التي تكتسب أهمية في سياق هذا التقرير، هي بعض الأفعال التي تُعدّ جرائم حرب في حالة نشوب نزاع مسلح لا يحمل طابعاً دولياً، ولا سيّما الجرائم المرتكبة ضدّ الإنسانية. وقد نصّت الفقرة (ب) من المادة رقم (٨/٢) من النظام الأساسي، على أنّ للمحكمة ولاية قضائية على الأفعال التي تُشكّل انتهاكاً جسيماً للمادة الثالثة المشتركة بين اتفاقيات جنيف الأربع لعام ١٩٤٩. وبناءً على ذلك، تكون للمحكمة صلاحية النظر في القضايا التي يُرتكب فيها أيّ من الأفعال الآتية ضدّ الأشخاص الذين لا يشاركون بفعالية في الأعمال القتالية، بما في ذلك أفراد القوات المسلحة الذين ألقوا أسلحتهم أو الذين أصبحوا عاجزين عن القتال بسبب المرض أو الإصابة أو الاحتجاز أو لأيّ سببٍ آخر، كما تختص المحكمة أيضاً بالنظر في القضايا التالية: ١- الاعتداء على حق الشخص في الحياة والانسان، ولا سيّما القتل بجميع أنواعه، والتشويه، والمعاملة القاسية، والتعذيب؛ ٢- الاعتداء على الكرامة الإنسانية، وبشكل خاص الأفعال المهينة أو الحاطة بالكرامة؛ ٣- أخذ الرهائن؛ ٤- إصدار الأحكام وتنفيذ العقوبات من دون صدور قرارٍ من محكمةٍ تتوافر فيها الضمانات القضائية الأساسية المعترف بها بموجب القانون²⁹⁰. ومن المعروف لدى الجميع أنّ حكومة الأسد وقواتها العسكرية قد انتهكت هذه الأفعال مراراً وتكراراً أثناء الحرب الأهلية في سوريا. وبناءً عليه، يمكن القول إنّ للمحكمة الجنائية الدولية اختصاصاً قضائياً في النظر في هذه الأفعال.

من المؤكد أنّ الجرائم ضدّ الإنسانية تكتسب أهمية كبيرة في سياق هذا التقرير، إذ إنّ السبب الجوهرى لوجود هذا النوع من الجرائم هو أنّ بعض الأفعال التي تُرتكب في زمن السلم أو التي تنفذها الدولة ضدّ مواطنيها لا يمكن تصنيفها كجرائم حرب أو كجرائم عدوان،²⁹¹ فعلى سبيل المثال، لا يمكن تصنيف المجازر التي ارتكبتها النازيون بحق اليهود والمسيحيين والعجم كجرائم عدوان أو جرائم حرب من حيث مطابقتها للركن المادي للجريمة.²⁹² وقد جرى تعريف الجرائم المرتكبة ضدّ الإنسانية، في الأنظمة الأساسية لمحاكم نورمبرغ وطوكيو ويوغوسلافيا السابقة ورواندا، غير أنّ النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية قد قطع شوطاً كبيراً في هذا المجال، حيث تضمّن أوسع نطاقٍ من الأفعال التي تُشكّل هذه الجريمة. ووفقاً لذلك، يُعدّ القتل المرتكب كجزء من هجوم واسع النطاق أو منهجي ضد أي مجموعة مدنية؛ والإبادة الجماعية؛ والاستعباد؛ والترحيل أو النقل القسري للسكان؛ والسجن أو الحرمان من الحرية البدنية على نحو يخالف القواعد الأساسية للقانون الدولي؛ والتعذيب؛ والاعتداء، والاستعباد الجنسي، والبيغاء القسري، والحمل القسري، والتعقيم القسري أو غير ذلك من أشكال العنف الجنسي على نفس الدرجة من الخطورة؛ والاضطهاد ضد أي جماعة أو مجموعة محددة على أسس سياسية أو عرقية أو وطنية أو إثنية أو ثقافية أو دينية أو جنسية أو غيرها من الأسباب المقبولة عالمياً بموجب القانون الدولي فيما يتصل بأي فعل من الأفعال المشار إليها في هذه الفقرة أو أي جريمة تدخل في اختصاص المحكمة؛ والاختفاء القسري؛ وجريمة الفصل العنصري؛ وغيرها من الأفعال اللاإنسانية ذات الطبيعة المماثلة التي تلحق عمداً معاناة خطيرة أو أذى خطيراً بالجسم أو الصحة العقلية

290 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٢/٨ (ب).

291 سونغ، ليال س، المسؤولية الفردية في القانون الدولي عن الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان، دار مارتنينوس نيهوف للنشر، دوردرخت، ١٩٩٢، ص: ٤٣٢.

292 أكسار، المرجع السابق، ص: ١٧١.

أو البدنية، ضمن الجرائم المرتكبة ضد الإنسانية، وتقع ضمن الاختصاص الموضوعي للمحكمة. ومن الثابت أن حكومة الأسد في سوريا، من خلال قوات الشرطة والجيش والمليشيات المدنية التابعة لها، قد ارتكبت أكثر من واحد من هذه الأفعال ضد السكان المدنيين على نحو واسع ومنهجي، مما يقتضي القول إن للمحكمة الجنائية الدولية اختصاصاً قضائياً للنظر في هذه الجرائم.

تصبح المحكمة قادرة على ممارسة مهامها القضائية في حال ارتكاب الجرائم المذكورة أعلاه، ويشمل اختصاصها من حيث الأشخاص والأفراد الطبيعيين سواء كانوا مدنيين أو عسكريين.²⁹³ وتتمتع المحكمة بسلطة قضائية ليس فقط على مرتكبي الجريمة، بل أيضاً على من يشاركون فيها، أو يساعدون في ارتكابها، أو يأمرهم (بحرضون)، أو يشجعون، أو يشاركون في محاولة ارتكاب الجريمة.²⁹⁴ والاستثناء الوحيد لهذا المبدأ هو في حال كان مرتكب الجريمة لم يكمل الثامنة عشرة من عمره وقت ارتكاب الجريمة.²⁹⁵ ويجب التنويه إلى أن هذا الاستثناء لا يمنع فقط المحكمة من ممارسة اختصاصها، بل يمكن للأشخاص المعنيين أن يُحاكموا أمام المحاكم الوطنية في حال كانت لديهم الأهلية الجنائية وفقاً لقوانين الدولة التي يُحاكمون فيها. ومن المسائل ذات الأهمية الكبرى فيما يتعلق بالاختصاص الشخصي، أن المحكمة تمارس ولايتها على جميع الأشخاص دون تمييز في الصفة الرسمية، إذ نصّ النظام الأساسي أنه بغض النظر أن كان الشخص رئيس دولة أو حكومة أو عضواً في الحكومة أو البرلمان أو ممثلاً منتخباً أو موظفاً حكومياً لا يشكل بأي حال من الأحوال مانعاً من ممارسة المحكمة لاختصاصها القضائي.²⁹⁶ وعلى العكس من ذلك، فإن القادة العسكريين أو من يشغلون مناصب تؤهلهم لممارسة سلطة فعالة على القوات المسلحة، يتحملون المسؤولية الجنائية إذا ارتكبت القوات الخاضعة لسيطرتهم الجرائم المذكورة آنفاً نتيجة عدم ممارستهم السيطرة الكافية عليهم، ويكون القائد أو الفرد مسؤولاً جنائياً في الحالات التي (أ) كان ينبغي للقائد أو الفرد أن يعلم أو كان على علم بأن القوات المسلحة كانت ترتكب أو على وشك ارتكاب مثل هذه الجرائم، بناءً على الظروف والأحوال، و (ب) فشل القائد العسكري أو الفرد في اتخاذ التدابير اللازمة والمعقولة لمنع أو وقف ارتكاب الجريمة أو الإبلاغ عن الحادث إلى السلطات المختصة للتحقيق والمقاضاة.²⁹⁷ وفي المبدأ المنصوص، تُصنّف هذه المسؤولية المشار إليها في النظام الأساسي ضمن المسؤولية الموضوعية.²⁹⁸ وأخيراً، ينص النظام الأساسي على أن تصرف الشخص بناءً على أمر رئيسه وارتكابه جريمة بالامتثال للأمر ذي الصلة، لا يُعفيه من المسؤولية إلا إذا نُفذ الأمر بموجب التزام قانوني، ولم يكن معروفاً عدم مشروعيته، ولم يكن واضحاً عدم مشروعيته.²⁹⁹

من المسائل ذات الأهمية في سياق موضوع هذا البحث، هو تحديد رعايا الدول والأشخاص الموجودين على أراضيها (سواء ان كانوا مواطنين أو أجانب) وأراضيها (برية أو جوية أو بحرية) والفترة

- 293 ساريغوزيل، المرجع السابق، ص: ٢٤١.
294 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٢٥/٣-٢.
295 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٢٦.
296 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٢٧.
297 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٢٨.
298 أكسار، المرجع السابق، ص: ١٦٧.
299 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٣٣.

الزمنية التي سيشملها اختصاص المحكمة الجنائية الدولية. وتجدر الإشارة إلى أنه منذ أن باشرت المحكمة مهامها في ١ يوليو/تموز ٢٠٠٢، وبموجب المادة رقم (١١) من النظام الأساسي، تتمتع المحكمة بالاختصاص على الأحداث التي تقع بعد ذلك التاريخ.³⁰⁰ أما بالنسبة إلى الدول التي انضمت لاحقاً إلى النظام الأساسي، فإن القاعدة العامة تقضي بأن المحكمة لا تمارس اختصاصها إلا على الجرائم التي ارتكبت بعد انضمام الدولة إليها، غير أنه يُمكن استثناء أن تقبل الدولة، من خلال تقديم إعلان رسمي، ممارسة المحكمة لاختصاصها على الجرائم التي ارتكبت قبل التصديق على النظام الأساسي.³⁰¹ وفي ضوء هذه المعطيات، ورغم أن دولة سوريا ليست طرفاً في النظام الأساسي، فإنّه في حال أبدت الحكومة الجديدة إرادتها في الانضمام إلى النظام الأساسي وقدمت إعلاناً بقبول اختصاص المحكمة بأثر رجعي فيما يتعلق بالأحداث التي وقعت أثناء الحرب الأهلية السورية، فسُيصح من الممكن للمحكمة أن تمارس ولايتها القضائية على المسؤولين عن تلك الأحداث.

تُعدّ مسألة تحديد الدول التي يمكن للمحكمة أن تمارس ولايتها القضائية بشأنها، من المسائل ذات الأهمية الكبرى. وكما ذكر سابقاً، فإنّ الولاية القضائية للمحكمة بالنسبة إلى الدول الأطراف في النظام الأساسي، تنشأ تلقائياً اعتباراً من تاريخ انضمامها إليه.³⁰² وبناءً على ذلك، فإنّ المحكمة تتمتع بالاختصاص القضائي بالنسبة إلى الجرائم التي تُرتكب داخل أراضي الدول الأعضاء. وإضافةً إلى ذلك، حتى إذا لم تكن الدولة التي وقعت فيها الجريمة طرفاً في النظام الأساسي، فإنّ المحكمة تملك الاختصاص أيضاً في حال كانت الدولة التي ينتمي إليها مرتكب الجريمة من رعاياها، طرفاً في النظام.³⁰³ وإن حقيقة أن اختصاص المحكمة، كقاعدة عامة، ينشأ فقط فيما يتصل بأحداث تقع على أراضي دولة عضو في النظام الأساسي أو فيما يتصل بمواطن دولة عضو في النظام الأساسي، فإنه يتم تفسيرها في العقيدة كإشارة إلى أن اختصاص المحكمة الجنائية الدولية ليس عالمياً بل هو ذو طبيعة إقليمية أو شخصية.³⁰⁴

وتجدر الإشارة إلى أنّ الدولة غير الطرف في النظام الأساسي يمكنها من خلال تقديم إعلان رسمي إلى المحكمة، أن تقبل ولايتها القضائية بشأن جريمة محددة أو واقعة معينة دون أن تصبح طرفاً في النظام الأساسي، وبذلك تمنح المحكمة صلاحية النظر في تلك الحالة الخاصة.³⁰⁵ وبطبيعة الحال أنّ هذا الإجراء يحمل طابعاً تحفيزياً بالنسبة إلى الدول التي تتردّد في الانضمام إلى النظام الأساسي، ولكنه يُرتكب في إقليمها جرائم ذات طابع عالمي، إذ يهدف إلى منع إفلات الجرائم المرتكبة في أراضي الدول غير الأعضاء من العقاب

ويُستثنى من شروط اختصاص المحكمة المذكورة أعلاه قيام مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة، وفقاً للفصل السابع من ميثاق الأمم المتحدة، بإحالة جريمة أو أكثر يُثبت ارتكابها إلى

300 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ١١.

301 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٢/١١.

302 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ١٢.

303 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ٢/١٢ (ب).

304 شو، مالكولم ن.، القانون الدولي، الأكاديمية التركية للعلوم، انقره، ٢٠١٨، ص: ٢٨٨.

305 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ١٢/٣.

المدعي العام للمحكمة، وإحالة الأمر إلى المحكمة.³⁰⁶ فموجب أحكام هذا الفصل، يمتلك مجلس الأمن سلطة تحديد ما إذا كان هناك تهديد للسلم أو إخلال به أو وقوع عمل عدواني، وله أن يتخذ التدابير اللازمة لإنهاء هذا الوضع واستعادة السلم والأمن الدوليين. وتتصن المادة رقم (١٣) من الفقرة (ب) من النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية أيضاً على أنه يجوز لمجلس الأمن الدولي، عملاً بأحكام الفصل السابع من الميثاق فيما يتعلق بتهديد السلم والإخلال به وأعمال العدوان، إحالة الأمر إلى المحكمة الجنائية الدولية إذا ثبت ارتكاب جريمة أو أكثر. ومن خلال تطبيق هذا الإجراء، تصبح الجرائم المرتكبة في أراضي دولة غير طرف في النظام الأساسي، حتى لو ارتكبتها مواطنون من دولة غير طرف، خاضعة لاختصاص المحكمة، شريطة أن تكون هذه الجرائم من بين الجرائم التي تدرج ضمن اختصاص المحكمة الجنائية الدولية. وفي هذه الحالة، تُصبح المحكمة مخولة للنظر في الحالة المعنية وإجراء المحاكمات بشأنها، حتى وإن لم تكن الدولة المعنية طرفاً في النظام الأساسي.³⁰⁷

وأخيراً، يجب التأكيد على أنه إذا كانت الدولة المختصة تجري تحقيقاً أو محاكمة بشأن جريمة منصوص عليها في النظام الأساسي، فإن المحكمة الجنائية الدولية لا تمارس ولايتها القضائية في تلك الحالة، إلا إذا ثبت أن الدولة المعنية غير راغبة أو غير قادرة على المضي في التحقيق أو المحاكمة.³⁰⁸ ويُعرف هذا المبدأ في المبدأ بمبدأ التكامل.³⁰⁹

إنّ دولة سوريا ليست من بين الدول الأطراف في النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، ولذلك، وعملاً بالقاعدة العامة، فإن المحكمة لا تمتلك الولاية القضائية بشأن الجرائم التي ارتكبتها حكومة الأسد داخل الأراضي السورية. غير أنه في حال قام مجلس الأمن الدولي، ضمن الشروط المشار إليها أعلاه، بإحالة الوضع في سوريا إلى المحكمة، فإن الأخيرة ستصبح مختصة بالنظر في تلك الجرائم، إلا أنّ هذا الاحتمال يبدو ضعيفاً نظراً لامتلاك روسيا، الداعمة لحكومة الأسد، حق النقض (الفيتو) داخل المجلس. ومع ذلك، يمكن أن تصبح المحكمة مختصة أيضاً إذا ما قامت الحكومة السورية الجديدة بالانضمام إلى النظام الأساسي وقدمت إعلاناً بقبول اختصاص المحكمة بأثر رجعي يشمل الأحداث التي وقعت قبل التصديق على النظام، كما سبق بيانه. وفي هذه الحالة، ستتمكن المحكمة الجنائية الدولية من مباشرة التحقيقات والملاحقات القضائية في الجرائم المرتكبة ضدّ الإنسانية وجرائم الحرب التي ارتكبتها حكومة الأسد منذ عام ٢٠١١، وقد تصدر المحكمة حينئذٍ مذكرة توقيف بحق بشار الأسد نفسه. وهنا سيُطرح بطبيعة الحال تساؤل حول ما إذا كانت روسيا، وهي دولة غير طرف في النظام الأساسي، ستقوم بتسليم الأسد إلى المحكمة أم لا

306 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ١٣ (ب).

307 شو، المرجع السابق، ص: ٢٨٨.

308 النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، المادة ١٧.

309 أكسار، المرجع السابق، ص: ١٧٩؛ ساريغوزيل، المرجع السابق، ص: ٢٥٠.

٢.١.٤. إنشاء المحاكم المختلطة

عند ارتكاب الجرائم التي تندرج ضمن نطاق القانون الجنائي الدولي المعاصر، فبإمكان للسلطات القضائية الوطنية التحقيق فيها وملاحقة مرتكبيها ومعاقبتهم. وفي بعض الحالات، قد تكون سلطة الدولة غير كافية لإجراء مثل هذه المحاكمات، أو قد لا ترغب في القيام بذلك. علاوة على ذلك، إن الغضب الناجم عن الأحداث الإجرامية قد يتجاوز الأبعاد الوطنية إلى حد كبير. وللأسباب المذكورة وغيرها الكثير من الأسباب، يجري النظر في مقاضاة هذه الجرائم أمام المحاكم الجنائية الدولية.

تُقسّم المحاكم التي تتولّى إجراء المحاكمات الجنائية ذات الطابع الدولي، في المبدأ إلى فئتين رئيسيتين، هما المحاكم الدائمة والمحاكم المؤقتة الخاصة.³¹⁰ فالمحكمة الدائمة هي نوعٌ من المحاكم الجنائية الدولية لا يُنشأ لأجل واقعة محددة، بل تتميز بطابعها الدائم والمستقر، ومثال (ad hoc) ذلك المحكمة الجنائية الدولية التي تمّ شرح مضمونها سابقاً. أمّا المحاكم المؤقتة أو الخاصة ، فهي التي تُنشأ للنظر في واقعة معيّنة وفي الجرائم المرتكبة خلال فترة زمنية محددة، (hoc) وتنتهي مهمتها بانتهاء النظر في القضايا الموكلة إليها. وقد جرى اعتماد هذا النوع من المحاكم في القانون الجنائي الدولي إلى أن تمّ إنشاء المحكمة الجنائية الدولية.

إنّ الرأي الذي تبنّى هذا التصنيف يفرّق بدوره بين نوعين من المحاكم الجنائية الدولية المؤقتة أو الخاصة، إذ يُقسّمها إلى محاكم جنائية دولية مؤقتة، ومحاكم جنائية مختلطة (هجينة).³¹¹ ومن الأمثلة على ذلك، المحاكم الجنائية الدولية المؤقتة محاكم نورمبرغ، ومحاكم رواندا، ومحاكم يوغوسلافيا السابقة. أمّا عن المحاكم المختلطة، فهي محاكم جنائية دولية تتميز بخصائص مختلطة، تجمع بين السمات الوطنية والدولية. ووفقاً لأحد الآراء، فإنّ بعض هذه المحاكم، يغلب عليها الطابع الوطني أكثر من الطابع الدولي، وعليه فقد قُدِّمت حججٌ تُفيد بأن مصطلح «المحاكم الدولية» هو التعبير الأدقّ لوصف هذا النوع من المحاكم.³¹²

تُعَدّ المحاكم المختلطة نوعاً خاصاً من المحاكم المؤقتة، إذ تُنشأ للنظر في النزاعات أو الأحداث التي تقع في مكانٍ محدّد وضمن إطار زمني معيّن. ويهدف إنشاء المحاكم المختلطة، إلى

310 كوبرولو، تيموتشين، "المحاكم المختلطة في القانون الجنائي الدولي"، كتاب أعمال الندوة الدولية الأولى حول القانون الدولي والعلوم الاجتماعية في أستانا، منشورات أستانا، إنقرة، ٢٠٢١، ص: ٦١٤ - ٦٣٠.

311 كوبرولو، المرجع السابق، ص: ٦١٧ - ٦١٨.

312 رومانو، سيزار ب. ر. ف. د.، المحاكم الجنائية الدولية، مطبعة جامعة أكسفورد، ٢٠٠٤؛ شو، المرجع السابق، ص: ٢٩٣.

تحقيق التوازن بين البعدين الوطني والدولي وضمان شرعية العملية القضائية في كلا المستويين، وذلك في إطار مواجهة المخاطر السياسية والمالية الجسيمة التي قد تترتب على إدارة الإجراءات القضائية من خلال السلطات الوطنية وحدها بعد النزاعات.³¹³ وعند دراسة نماذج المحاكم المختلطة، نجد أنها تُقام وتباشر عملها عادة في الأماكن التي ارتكبت فيها الجرائم موضوع المحاكمة. وبعد انتهاء النزاعات، قد بعد انتهاء النزاعات، قد تظهر أوجه قصور عديدة في قدرة المحاكم الوطنية على مقاضاة الجرائم. ومن بين أوجه القصور، قصور القواعد القانونية، وانتشار الفساد، وعدم كفاية الكوادر المؤهلة، وصعوبة الوصول إلى العدالة.³¹⁴ وفي الواقع، بما أن الحوادث غالباً ما تنطوي على جرائم تُصدم البشرية تهزّ الضمير الإنساني، ولكونها تؤدي في داخلها الجرائم الاستثنائية، فمن الطبيعي أن تواجه هذه المحاكم تحديات على مستوى الخبرة القانونية والاجتهاد القضائي. لذلك تبذل الجهود لتجاوز هذه المشاكل من خلال تعيين قضاة دوليين ذوي خبرة ومهنيين على المستوى الدولي، وكذلك سدّ الثغرات الناجمة عن القواعد القانونية الوطنية عن طريق تطبيق قواعد القانون الدولي والاتفاقيات والمعاهدات الدولية ذات الصلة.³¹⁵

في تلك المحاكمات التي تُجرى خلال مرحلة الانتقال من النزاع إلى عملية السلام، قد يؤدي الاعتماد على المحاكم الوطنية فقط إلى مشاكل تتعلق بشرعية العملية، نظراً لظهور مخاوف من إمكانية سيطرة أعضاء الحكومة السابقة عليها والتأثير في مجريات المحاكمة أو التلاعب بها. وعلى النقيض من ذلك، وكما هو الحال في محاكمة صدام حسين، فإن استخدام الحكومة المُشكلة حديثاً للمحاكمات كأداة للقضاء على الخصوم السياسيين بدلاً من ضمان العدالة يُشكّل تهديداً كبيراً.³¹⁶ وفي مواجهة هذه المخاطر والتحديات، أنشئت المحاكم المختلطة بهدف تحقيق توازن بين العنصرين الوطني والدولي، وضمان إجراء محاكمات فعّالة ونزيهة تُسهم في ترسيخ العدالة والانتقال السلمي نحو الاستقرار.

من أبرز عيوب المحاكم المختلطة أنها قد تواجه مشكلات في حال طغيان العنصر الدولي فيها على العنصر الوطني. إذ يُقال إنّ منح الأولوية الكاملة للقانون أو للإجراءات الدولية في هذه المحاكم قد يُضعف ثقة المجتمع المحلي بها، ويجعل من الصعب تحقيق قبولٍ شعبيٍّ واسعٍ لعملها. ويُشار في هذا السياق إلى أنّ أحد أسباب نظرة الشكّ التي أبدتها سكان كوسوفو تجاه المحكمة

313 . شو، المرجع السابق، ص: ٢٩٣.

314 . مكتب المفوض السامي للأمم المتحدة لحقوق الإنسان، «أدوات سيادة القانون للدول التي تمر بمرحلة ما بعد الصراع: تعظيم إرث المحاكم

الهيئية»، نيويورك وجنيف، ٢٠٠٨، ص: ١.

315 . «أدوات سيادة القانون للدول الخارجة من الصراعات: تعظيم إرث المحاكم الهيئية»، ص: ٤.

316 . الرشيد، مدويس، «المحكمة الخاصة لسيراليون والمحكمة الخاصة للبنان: الدروس المستفادة من إنشاء وتكوين واختصاص محكمة دولية»، مجلة أنقرة للقانون، المجلد: ٩، العدد: ١، انقرة، ٢٠١٢، ص: ٢٥-١.

المختلطة المنشأة هناك، هو الشعور بغياب التوازن بين الطابعين الوطني والدولي.³¹⁷ لذلك ينبغي أن تُحدّد بعنايةً بالغة مسألة إنشاء المحكمة المختلطة، بما في ذلك القواعد القانونية والإجرائية التي ستتبعها، ونسبة القضاة والموظفين الدوليين فيها، فضلاً عن ضمان استقلالها وحيادها وسائر الجوانب التي تمسّ نزاهتها وشرعيتها.

ولغرض تكوين فكرة أوضح عن هيكلية المحاكم المختلطة التي تنتظر في القضايا الدولية والمحلية على حد سواء، سيكون من المناسب دراسة نموذجٍ منها، وهو المحكمة الخاصة بسيراليون.

في سيراليون، اندلعت حربٌ أهليةٌ عنيفة عام ١٩٩١ عندما بدأ أحد الفصائل، بدعمٍ من ليبيريا، حركةً تمرّدٍ هدفها الإطاحة بالحكومة القائمة والاستيلاء على السلطة. واستمرّ هذا التمرد الذي أشعل فتيل الحرب الأهلية، حتى عام ٢٠٠٢. انتهت الحرب الأهلية عام ٢٠٠٢، مخلفةً ما بين ٥٠ ألفاً - ٧٠ ألف قتيل، وتشريد نحو مليونين ونصف المليون من السكان الذين اضطروا إلى ترك أماكن إقامتهم بسبب الحرب الأهلية.

عقب انتهاء الحرب الأهلية، وبسبب ضعف النظام القضائي في سيراليون، وجّه رئيس الدولة أحمد تيجان كباح، نداءً إلى الأمم المتحدة طالب فيه بإنشاء محكمة ذات طابعٍ وطني ودولي في ذات الوقت. وعلى إثر ذلك، أصدر مجلس الأمن الدولي قراره رقم (١٣١٥)، بتاريخ ١٤ آب/أغسطس ٢٠٠٠، الذي فوّض فيه الأمين العام للأمم المتحدة ببدء مفاوضات مع حكومة سيراليون لإنشاء المحكمة.³¹⁸ وبناءً على الاتفاق المبرم بين الأمم المتحدة وحكومة سيراليون، تمّ إنشاء المحكمة الخاصة بسيراليون بهدف التحقيق في الجرائم الخطيرة التي ارتكبت أثناء الحرب الأهلية ومحاكمة المسؤولين عنها.

يعدّ هيكل المحكمة بحيث يكون مُهيأً بشكلٍ استثنائي لتوفير فهمٍ واضحٍ لطبيعة المحكمة الهجينة أو المحاكم المختلطة. وعليه، تتكوّن المحكمة من دوائر قضائية، ونيابة عامة، وديوانٍ إداري. ويضمّ كلّ قسمٍ قضائي ثلاثة قضاة، ويعيّن الأمين العام للأمم المتحدة اثنين منهم، بينما تعيّن حكومة سيراليون قاضياً واحداً.³¹⁹ أمّا دائرة الاستئناف فتتألف من خمسة قضاة، يعيّن الأمين العام للأمم المتحدة ثلاثة منهم، وتعيّن حكومة سيراليون قاضيين. وعند نظر الطعون، تسترشد دائرة الاستئناف بقرارات دوائر الاستئناف في المحكمتين الدوليتين ليوغوسلافيا السابقة ورواندا. ويتمّ تعيين المدّعي العام للمحكمة من قبل الأمين العام للأمم المتحدة لمدة ثلاث سنوات،

317 ديكسون، لورا أ.، «وعد المحاكم الهجينة»، المجلة الأمريكية للقانون الدولي، المجلد: ٩٧، العدد: ٢، ص: ٢٩٥ - ٣١٠.

318 قرار مجلس الأمن التابع للأمم المتحدة، <https://digitallibrary.un.org/record/420605> (تاريخ الاطلاع: ٢٣/٤/٢٠٢٥).

319 شو، المرجع السابق، ص: ٢٩٤.

ويُكَلَّف بالتحقيق في الانتهاكات الجسيمة للقانون الإنساني الدولي والقانون السيراليوني التي ارتكبت منذ ٣٠ تشرين الثاني/نوفمبر ١٩٩٦.³²⁰ كما ان المدعي العام كان يتلقى المساعدة فيما يتعلق بأداء مهامه، من مساعده وفريق من الموظفين المحليين السيراليونيين.³²¹

وتنصّ المواد (من ٢ الى ٤) من النظام الأساسي للمحكمة، على اختصاصها القضائي الموضوعي بالجرائم ضدّ الإنسانية، وانتهاكات المادة الثالثة المشتركة بين اتفاقيات جنيف والبروتوكول الإضافي الثاني، وكذلك على غيرها من الانتهاكات الجسيمة للقانون الإنساني الدولي. أمّا المادة اللاحقة، المادة الخامسة، فقد ادرجت بعض الجرائم المنصوص عليها في القانون السيراليوني، وتنص على أن المحكمة تتمتع باختصاص موضوعي على هذه الجرائم

يتّضح مما سبق أنّ المحكمة الخاصة بسيراليون، سواء من حيث طريقة إنشائها أو من حيث تركيبتها القضائية أو القواعد القانونية التي تستند إليها، تجمع في بنيتها بين العناصر الوطنية والدولية في آن واحد. ومن هذه الناحية تُعدّ المحكمة الخاصة بسيراليون نموذجاً مثالياً لنوع المحاكم المختلطة، إذ يتيح مجرد دراسة هذه المحكمة فهماً عميقاً وشاملاً لطبيعة المحاكم الهجينة ومضمونها

إنّ مسألة إمكانية إنشاء محكمة جنائية دولية مختلطة في أعقاب الحرب الأهلية السورية، تُعدّ موضوعاً يستحقّ النقاش. وبالنظر إلى التطوّرات الأخيرة الجارية في سوريا، يبدو أنّ البلاد تشهد للمرة الأولى منذ سنوات طويلة مرحلة من إعادة بناء سلطة ذات سيادة كاملة. ولا شكّ أنّ سوريا دولة عريقة ذات نظام قانوني راسخ، الأمر الذي يدفعنا للقول انه بالإمكان محاسبة مرتكبي جرائم الحرب التي ارتكبت أثناء الحرب الأهلية في سوريا في إطار الولاية القضائية الوطنية. غير أنّ البعد الدولي لهذه الجرائم، التي تجاوزت حدود سوريا وهزّت ضمير الإنسانية جمعاء، يجعل من الصعب إنكار الحاجة إلى مشاركة قضائية ذات طابع دولي. وكما أُشير سابقاً، فإنّ إجراء محاكمات ضمن إطار المحكمة الجنائية الدولية يبدو أمراً عسيراً في ظلّ الظروف الراهنة. لذلك، فإنّ إنشاء محكمة مختلطة من شأنه أن يُتيح الفرصة لإجراء محاكماتٍ فعّالة. إضافة إلى أنّه قد يُسهم إنشاء محكمة مختلطة، في تبديد الانطباع بأن الدولة السورية ليس لها دور في الإجراءات، إذ تُجرى المحاكمات دولياً بالكامل داخل المحكمة الدائمة. وبطبيعة الحال، يُعدّ تحقيق توازن دقيق بين العناصر الوطنية والدولية أمراً بالغ الأهمية في هذا الصدد، مع الأخذ في الاعتبار أنّ إنشاء مثل هذه المحكمة سيكون عملية معقّدة وطويلة تتطلّب وقتاً وجهداً كبيرين

320 النظام الأساسي للمحكمة الخاصة بسيراليون، المادة ١٥.

321 النظام الأساسي للمحكمة الخاصة بسيراليون، المادة ١٥/٤.

٤.٢. المسؤولية الجنائية القومية

في القضية المعروفة باسم قضية «بوزكورت - لوتوس» التي فصلت فيها المحكمة الدائمة للعدل الدولي، تقرّر أنّ سلطة الدولة تتضمّن عنصرين أساسيين: السلطة التشريعية والسلطة التنفيذية. فمن حيث السلطة التشريعية، فإن الدولة لا تخضع لأيّ قيد، إنها تتمتع بالحرية الكاملة في سنّ القوانين، وتنظيم ما تشاء من موضوعات بالطريقة التي تراها مناسبة.³²² أما نطاق السلطة التشريعية، فيقتصر على السلطة التنفيذية، إذ إنّ القاعدة العامة تقضي بأنّ تطبيق التشريعات واللوائح التي تضعها الدولة يقتصر على بلدها فقط.³²³ وتُعدّ سلطة العقاب واحدةً من أبرز مظاهر سيادة الدولة، فبموجبها تمارس الدولة حقّها في محاكمة ومعاقبة الأفراد الذين ينتهكون قوانينها الجنائية، شريطة ألاّ تتجاوز حدود سلطتها التنفيذية في هذا الصدد. إنّ ممارسة الدولة لهذه السلطة القضائية والعقابية على الأفراد تُشكّل مضمون الولاية القضائية الوطنية، أمّا بالنسبة إلى الأفراد، فإنّ هذه العلاقة تُعرف بمصطلح المسؤولية الجنائية القومية. وفي هذا القسم، سيتمّ تناول مفهوم العدالة الانتقالية، ثمّ يُعرّف المبادئ المتعارف عليها فيما يتعلق بالاختصاص القضائي الدولي. ومن بين هذه المبادئ، سيتمّ التركيز على مبدأ العالمية، وشرح لوائح وانظمة ومواقف الدول المختلفة تجاه الاختصاص القضائي العالمي.

٤.٢.١. المسؤولية في نطاق الولاية القضائية العالمية على المستوى الوطني

لقد اعتمدت العديد من الدول في جميع أنحاء العالم مبدأ الولاية القضائية العالمية في ضوء التطورات المعاصرة في القانون الدولي والقانون الجنائي الدولي، لا سيما فيما يتعلق بالجرائم التي تهز ضمير الإنسانية وتتطوي على انتهاكات جسيمة لحقوق الإنسان. وعملاً بهذا المبدأ، أعتمدت الكثير من الدول، اللوائح التي تمنحها الحق في ممارسة الاختصاص القضائي في محاكمة هذه الجرائم، بغض النظر عن مكان وقوعها في العالم ومهما كانت جنسية مرتكبيها أو ضحاياها، وتضمن معاقبة الجناة. وكما هو موضح أدناه، فإن ممارسة الدول لهذه الولاية القضائية العالمية، التي تنشأ في ظروف استثنائية، هي مجرد ممارسة للولاية القضائية على المستوى الوطني. وقبل عرض مفهوم الولاية القضائية العالمية وبيان أبعاده، سيتمّ تناول مفهوم العدالة الانتقالية، على أن يُناقش في القسم (٤.٢.٣) لاحقاً مضمون مبدأ الولاية القضائية العالمية وتنظيماته لدى مختلف الدول والمنظمات.

322 أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٧٤.

323 أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٧٤ - ٢٧٥.

٢.٢.٤. تطبيقات العدالة الانتقالية

إنّ عملية انتقال الدول من بيئة يسودها النزاعات، كالحروب الأهلية أو الأنظمة الديكتاتورية، إلى بيئة يسودها السلم، تُعدّ من أكثر المراحل تعقيداً. وتتبع هذه الصعوبة من تعدّد التحدّيات المرتبطة بمواجهة انتهاكات حقوق الإنسان التي ارتكبت خلال فترات النزاع، وإجراء التحقيقات والملاحقات القضائية بحق المسؤولين عنها، والعمل على جبر الأضرار التي لحقت بالضحايا. وتُعدّ العدالة الانتقالية نظاماً نشأ استجابةً للحاجة إلى معالجة هذه التعقيدات، إذ تهدف إلى تعويض الانتهاكات الجسيمة للحقوق، وكشف الحقيقة، وتحقيق المصالحة وإعادة بناء السلم الاجتماعي.³²⁴ وتقوم العدالة الانتقالية على مجموعة من الآليات التي سيُعرض مضمونها بالتفصيل لاحقاً، وتسعى من خلالها إلى بلوغ أهدافها المتمثلة في إرساء العدالة والحقيقة والمساءلة.³²⁵ وقد اقتصرَت العدالة الانتقالية في بداياتها على معالجة الانتهاكات التي ارتكبتها الأنظمة القمعية أو الديكتاتورية، إلا أنّ نطاقها توسّع لاحقاً ليشمل أيضاً جرائم الحرب والانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان التي تقع أثناء النزاعات المسلحة.³²⁶

قبل تناول الآليات التي تقوم عليها العدالة الانتقالية، لا بدّ أولاً من تحديد تعريفها ومفهومها. ومن أبرز التعريفات الواردة في هذا السياق ذلك الذي قدّمه المركز الدولي للعدالة الانتقالية، حيث عرّف العدالة الانتقالية بأنها «استجابةً للانتهاكات المنهجية أو الواسعة النطاق لحقوق الإنسان». ³²⁷ أما الأمانة العامة للأمم المتحدة فقد قدّمت تعريفاً أكثر تفصيلاً، إذ اعتبرت أنّ العدالة الانتقالية تشمل جميع العمليات والآليات التي تُعنى بمواجهة إرث الانتهاكات الجسيمة الماضية الواسعة النطاق، بهدف تحقيق المساءلة والمصالحة وخدمة قضية العدالة.³²⁸ ووفقاً لتعريف آخر، تُفهم العدالة الانتقالية على أنها مفهوم للعدالة يرتبط بفترات التحوّل السياسي، والتي تشكلت من خلال المعالجات القانونية للانتهاكات المرتكبة من قبل الأنظمة القمعية السابقة.³²⁹

324 أوزجان، إلياس (٢٠٢٢)، «العدالة الانتقالية ولجان الحقيقة في مرحلة بناء السلام: نموذج الأرجنتين وتشيلي»، مجلة دراسات السلام ونضال أيضاً، المجلد ١٠، العدد ٢، بالوفا، ٢٠٢٢، ص: ٢٢١-٢٥٢.

325 أوسطا، ميرفي يوجي ()، «تحليل موجز لمنظمة داعش الإرهابية في إطار العدالة الانتقالية»، مجلة كلية العلوم السياسية بجامعة إسطنبول للحضارة، المجلد: ٩، العدد: ٢، إسطنبول، ٢٠٢٤، ص: ١٠٥-١٢٤.

326 فيشر، مارتينا، «العدالة الانتقالية والمصالحة: النظرية والتطبيق»، تعزيز تحويل الصراع: دليل بيرغوف الثاني، (المحرر ب. أوستن، م. فيشر، ه. ج. جيسمان، دار نشر باربرا بودريتش، فرانكفورت، ص: ٤٠٦-٤٣٠.

327 «ما هي العدالة الانتقالية»، المركز الدولي للعدالة الانتقالية، <https://www.sptth.gro/jtcitahw-lanoitisuj-ecitsuj> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٢/٣/٠٢).

328 الأمانة العامة للأمم المتحدة، سيادة القانون والعدالة الانتقالية في مجتمعات الصراع وما بعد الصراع: تقرير الأمين العام، تقرير الأمانة العامة للأمم المتحدة رقم ٢٠٠٤/S/٦١٦، ٢٠١٦، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/٢٠)، <https://www.unhcr.org/media/rule-law-and-transitional-justice-conflict-and-post-conflict-societies-report-secretary>

329 Ruti G. Teitel, "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal*, Sayi: 16, 2003, ص: 69.

طريقة تنفيذ العدالة الانتقالية، تشكل الأساس الجوهري لهذا المفهوم. ويجب أن تُنفذ العملية الانتقالية بدقة وعناية فائقتين، لأن الدول الخارجة من النزاع أو الحكم الاستبدادي، تحمل في داخلها عبئاً ثقيلاً يتمثل في أخطاء الماضي.³³⁰ وتنفذ هذه العملية، كما ذكر سابقاً، من خلال الآليات التي تقوم عليها العدالة الانتقالية.³³¹ ويُقال إن للعدالة الانتقالية أربعة عناصر أساسية: العدالة، والحقيقة، والجبر، والضمان.³³² ويقصد بعنصر العدالة، مقاضاة ومعاقبة ومحاكمة مرتكبي انتهاكات حقوق الإنسان خلال فترات النزاع أو الحكم القمعي ومعاقبتهم، أما عنصر الحقيقة فيتمثل في الكشف عن الانتهاكات التي وقعت في تلك المرحلة، ويشير عنصر الجبر إلى تعويض عن الأضرار الناجمة عن تلك الانتهاكات خلال هذه الفترة، في حين يعني عنصر الضمان، إلى ضمان عدم تكرار مثل هذه الانتهاكات المذكورة مرة أخرى.³³³

ونشأت العدالة الانتقالية بهدف معالجة الانتهاكات الواسعة والمنهجية لحقوق الإنسان التي تقع في بيئات النزاع، وتهيئة الطريق من أجل إحلال وارساء السلام. وأثناء سعيها لبناء الحقيقة والسلام الاجتماعي، تستخدم هذه العدالة عدداً من الوسائل والأساليب المختلفة. وقبل تفسير آليات العدالة الانتقالية، فانه من الضروري تحديد الإطار في فهم العدالة على أن يتم متابعة المسارات والأساليب التي يجب اتباعها في العدالة الانتقالية. وبناءً على ذلك، يبرز نوعان من مفاهيم العدالة: العدالة الجزائية والعدالة التصالحية. فالعدالة الجزائية أو العقابية، كما يوحي اسمها، تمثل مجمل الآليات القضائية التقليدية التي تعطي الأولوية لمعاقبة المجرمين والتعامل معه على هذا الأساس. أما العدالة التصالحية، فتمثل نهجاً يركز على بناء السلام الاجتماعي من خلال لجان الحقيقة والمصالحة، وبتقليص الجانب الجذري للعدالة الجزائية.³³⁴ كما ينبغي تقييم اختيار النهج المتبع خلال الفترة الانتقالية بناءً على الخصائص الفريدة لكل نزاع ومنطقة جغرافية.³³⁵ وبرأينا، فإن النهج الذي يعتمد فقط على العدالة الجزائية يحمل في طياته خطر إخماد رغبة المجرمين في التعاون في كشف الحقيقة؛ ومن ناحية أخرى، فإن التركيز فقط على العدالة التصالحية قد يتسبب في شعور أقارب الضحايا، وكأن حاجتهم إلى العدالة لم تتحقق بالكامل. ولهذا السبب، سيكون من المناسب أخذ كلا النهجين بعين الاعتبار ودمجهما بشكل مناسب وفقاً لخصائص الحدث

تُصنف آليات العدالة الانتقالية عموماً تحت أربعة محاور رئيسية هي: المحاكمات، ولجان الحقيقة، والتعويضات، والعفو.³³⁶ وإلى جانب هذه الآليات، يُشار أحياناً إلى وسائل أخرى مثل الإصلاحات

330 أريدش، زينب، «البحث عن آليات العدالة الانتقالية في القضية الكردية في تركيا: معالجة انتهاكات الحقوق الاجتماعية والاقتصادية والثقافية»، أطروحة دكتوراه، جامعة سيكس، ٢٠١٨، ص: ١٧.

331 أوسطا، المرجع السابق، ص: ١٠٥.

332 إردولن، بونس إمرة، «التطهير في عدالة فترة الانتقال إلى الديمقراطية وفقاً لفقه المحكمة الأوروبية لحقوق الإنسان»، رسالة ماجستير، جامعة غلطة سراي، ٢٠٢٤، ص: ١٤.

333 إردولن، المرجع السابق، ص: ١٥.

334 أوزجان، المرجع السابق، ص: ٢٢٤-٢٢٥.

335 أوزجان، المرجع السابق، ص: ٢٢٥.

336 غولنر، سردار، «السعي لتحقيق العدالة في الانتقال من الماضي المتضارب إلى المستقبل التصالحي: نظرة عامة على العدالة الانتقالية وآلياتها»، مجلة القانون الدولي والسياسة، المجلد: ٨، العدد: ٣٢، ٢٠١٢، ص: ٤٣-٧٦.

الهيكليّة³³⁷ في مؤسسات الدولة أو تقديم الاعتذارات الرسمية أمام الرأي العام³³⁸ بوصفها من الأدوات المساندة لتحقيق العدالة والمصالحة

تُعدّ آلية المحاكمة أقدم آليات العدالة الانتقالية، وهي تُعبّر عن محاسبة المسؤولين عن الانتهاكات المرتكبة خلال فترة النزاعات أو في ظل الأنظمة القمعية، وتحديد مسؤوليتهم الجنائية.³³⁹ وتُظهر هذه آلية التقاضي بوضوح رفض السياسات السابقة وترسيخاً لمبدأ عدم الإفلات من العقاب، من خلال أساليب عقابية جذرية، تضمن ردعاً لهذه الأفعال مستقبلاً.³⁴⁰ وتجدر الإشارة إلى أن تقرير الأمم المتحدة المعنون «الأدوات القانونية في الدول ما بعد النزاع: مبادرات الملاحقة القضائية» يُعد خريطة طريق مهمة فيما يتعلق بكيفية تفعيل هذه الآلية.³⁴¹ وقد تم حتى اليوم اعتماد أربعة نماذج مختلفة ضمن إطار آلية التقاضي، وهي كالآتي: نموذج محكمة نورمبرغ، والمحاكم المؤقتة الخاصة (ad hoc)، ونموذج المحكمة الجنائية الدولية، ونموذج المحاكم المختلطة.³⁴²

تُعد لجان الحقيقة، هيئات تُنشئها الحكومات التي تتولى إدارة العمليات الانتقالية، بهدف التحقيق في انتهاكات حقوق الإنسان التي وقعت خلال فترات النزاع أو الحكم الاستبدادي، وكذلك كشفها وتوثيقها وإعداد تقارير بشأنها.³⁴³ وتعمل هذه اللجان على تلبية الدافع الإنساني الطبيعي لمعرفة الحقيقة، وتسعى من خلال كشف الوقائع إلى تضميد جراح الضحايا وتحقيق المصالحة المجتمعية،³⁴⁴ وهو ما يجعلها أداة تنتمي بطبيعتها إلى مفهوم العدالة التصالحية.³⁴⁵ وانه من غير الشك، أن لجان الحقيقة تؤدي أيضاً دوراً مهماً في تمهيد الطريق نحو معاقبة المسؤولين وحصول المتضررين إلى التعويضات.³⁴⁶ وبطبيعة الحال، لا يمكن تحقيق العدالة ما لم يتم معرفة الحقيقة أولاً. وقد أنشئت لجان الحقيقة في عدد من الدول خلال العقود الأخيرة، من بينها جنوب أفريقيا، والأرجنتين، وتشيلي، والسلفادور، وغانا، وغواتيمالا، وليبيريا، والمغرب، وبنما، والبيرو، والفلبين، وسيراليون،

337 . أرينش، المرجع السابق، ص: 50.

338 . كوتش، جيزيم، «القضاء الخاص من أجل السلام في كولومبيا: تحليل في سياق العدالة الانتقالية»، رسالة ماجستير، جامعة إسطنبول بيلغي، ٢٠٢٣، ص: ٥٧.

339 . غولنر، المرجع السابق، ص: ٥٣.

340 . كوتش، المرجع السابق، ص: ٥٠.

341 . مفوضية الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان، أدوات سيادة القانون في الدول التي تمر بمرحلة ما بعد الصراع: مبادرات الملاحقة القضائية، نيويورك وجنيف، ٢٠٠٦. للوصول إلى نص التقرير ذي الصلة، انظر:

<https://digitallibrary.un.org/record/580041?v=pdf> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/٢١).

342 . غولنر، المرجع السابق، ص: ٥٥.

343 . تيتل، ص: ٧٨.

344 . أرينش، المرجع السابق، ص: ٤٢.

345 . غولنر، المرجع السابق، ص: ٥٧.

346 . أوزجان، المرجع السابق، ص: ٢٢٧.

وكوريا الجنوبية، وتيمور الشرقية.³⁴⁷ ومن بين هذه التجارب، تُعد لجنة الحقيقة والمصالحة في جنوب أفريقيا نموذجاً بارزاً حققت نجاحاً كبيراً، وساهمت في تعزيز مكانة لجان الحقيقة ضمن آليات العدالة الانتقالية

كما يوحي اسمها، تُعدّ التعويضات آليةً للعدالة الانتقالية تهدف إلى جبر الخسائر التي تكبدها ضحايا انتهاكات حقوق الإنسان. ويُنظر إلى التعويضات على أنها أمر تتجاوز من كونها مجرد دفع مبالغ مالية، إذ يمثل اعتراف المجتمع بالأضرار التي لحقت بالضحايا، وإبداء الندم حيالها، والتعبير عن الإرادة الصادقة في إصلاحها.³⁴⁸ ومن هذا المنطلق، فإن التعويضات تتضمن في جوهرها معنى المصالحة والترضية المعنوية إلى جانب الجبر المادي

يُعدّ العفو العام من أكثر آليات العدالة الانتقالية استخداماً، وله مكانة بارزة ومهمة في هذا السياق.³⁴⁹ ويُعرّف العفو العام بأنه «تدبير قانوني يُمنح في ظروف استثنائية وخاصة، وتتمثل وظيفته الأساسية في استبعاد إمكانية الملاحقة القضائية وعواقب أنواع معينة من الجرائم ضد شخص أو أشخاص محددين، سواءً أكان ذلك مشروطاً أم غير مشروط.»³⁵⁰ ورغم معارضة الأمم المتحدة وغيرها من المنظمات والجهات الدولية الفاعلة الأخرى تتخذ موقفاً معارضاً من العفو في كثير من الحالات، إلا أنه يُلاحظ أنه خلال الفترات الانتقالية، عندما يكون السلام والعدالة على طرفي نقيض، يُفضل العفو غالباً لتحقيق السلام.³⁵¹ ومع ذلك، تتعرض آلية العفو لانتقادات حادة على أساس أن منح العفو لمرتكبي انتهاكات حقوق الإنسان قد يحول دون تحقيق العدالة الحقيقية والمصالحة الفعلية.³⁵² وأخيراً، يُشار إلى أن العفو يُعد أكثر آليات العدالة الانتقالية تطبيقاً على نطاق واسع في مختلف أنحاء العالم، لما له من مرونة وسهولة في التنفيذ.³⁵³

ولقد تعرض الشعب السوري منذ عام ١٩٧١، للقمع في ظل حكم دكتاتوري تمارسه عائلة الأسد. وقد عانى الشعب خلال تلك العقود من صنوف متعددة من القمع والاضطهاد. فقد أقام النظام، بدوافع مذهبية وسياسية وطائفية، سياسة تمييز منهجة ضد كل من لا ينسجم مع توجهه المذهبي أو الإيديولوجي، وفرض سيطرته بالقوة على المجتمع السوري. وفي عام ٢٠١١، ومع اندلاع احتجاجات الربيع العربي، امتدت موجة التغيير إلى سوريا، لكنّها سرعان ما تحولت إلى حرب أهلية

347 بايندر، كريستينا، «مقدمة لمفهوم العدالة الانتقالية»، العدالة الانتقالية - تجارب من أفريقيا وغرب البلقان، ٢٠١٣، ص: ٩ - ٢٩.
348 كوربان، ديلك، يجين، مسعود، على حافة العدالة: الدولة والأكراد بعد الهجرة «القسرية»: تقييم لقانون التعويض رقم ٥٢٣٣ - نموذج فان، مطبوعات تيسيف، إسطنبول، ٢٠١٢، ص: ٣٠.

349 غولنر، المرجع السابق، ص: ٥٢.
350 فريمان، مارك، «برامج العفو ونزع السلاح والتسريح وإعادة الإدماج» (المركز الدولي للعدالة الانتقالية، ٢٠١٠).

351 أريدنيس، المرجع السابق، ص: ٥٤ - ٥٥.

352 كوتش، المرجع السابق، ص: ٤٧.

353 غولنر، المرجع السابق، ص: ٦٦.

دائمة استمرت أكثر من ثلاثة عشر عاماً، ارتكبت خلالها قوات النظام جرائم خطيرة هزّت ضمير الإنسانية جمعاء. وأخيراً، تمكّنت القوى المعارضة من إسقاط نظام الأسد وتشكيل حكومة سورية جديدة. وتعدّ الدولة السورية، التي عانت طويلاً من حكم ديكتاتوري وصراعاتٍ اتسمت بانتهاكاتٍ جسيمة لحقوق الإنسان، تمر حالياً بمرحلة انتقالية نحو بناء السلام. ومن ثمّ، فإنّ الظروف الحالية في البلاد تُعدّ ملائمة لتطبيق العدالة الانتقالية وآلياتها. ولقد كشف سقوط النظام عن حقائق مروّعة تتعلق بحقيقة ممارسات النظام في سجن صيدنايا وغيره من أماكن الاحتجاز، من تعذيبٍ وانتهاكات لحقوق الإنسان، وهي أمور تتطلب التحقيق والتوثيق والمساءلة. لذا فإنّه من الممكن والضروري تطبيق العدالة الانتقالية في سوريا، في سبيل كشف الحقيقة ومعاقبة الجناة تمهيداً للاحلال وترسيخ السلام في الدولة السورية. كما أن معالجة الجرائم التي ارتكبتها نظام الأسد تستلزم اعتماد مقاربة شاملة تجمع بين المساءلة القضائية على المستويين الدولي والوطني، وبين آليات تعافي اجتماعي وإعادة بناء الثقة. كما إن العمل المتزامن والمتكامل لهذه الآليات سيضمن حصول الضحايا على حقوقهم، ويسهم في إعادة ترميم النسيج الاجتماعي ومنع تكرار مثل تلك الانتهاكات مستقبلاً.

٣.٢.٤. الملاحظات الجنائية أمام محاكم الدول الأخرى

تُعبرُ السلطة، عن مفهوم يُشيرُ إلى قدرة الدولة في تنظيم أو التأثير على الأشخاص الطبيعيين والممتلكات والأحداث ضمن إطار قواعد القانون الدولي. ويرتبط هذا المفهوم ارتباطاً مباشراً بالمبادئ الأساسية للقانون الدولي، المتمثلة في سيادة الدولة، والمساواة بين الدول، ومبدأ عدم التدخل في الشؤون الداخلية للدول. وتُعرّف السلطة بأنّها شكلٌ من أشكال استخدام القوة بهدف تعديل العلاقات القانونية القائمة أو إنهاؤها، وبذلك تُعدّ أحد العناصر الجوهرية لسيادة الدولة.³⁵⁴ وتتجلى ممارسة الدولة لسلطانها من خلال أنشطة السلطات التشريعية والتنفيذية والقضائية. وفي جميع الأحوال، تمارس هيئات الدولة المُحوّلة، والسلطات العامة المُعترف بها والمُحددة بموجب النظام القانوني ذي الصلة، تأثيرات مُتنوعة على الحياة الاجتماعية من خلال أداء الواجبات والوظائف المُوكلة إليها.³⁵⁵ وفي هذه الدراسة، سيتمّ أولاً تناول مفهوم السلطة والمبادئ المتعلقة بالاختصاص القضائي للدولة، مع التركيز على مبدأ العالمية، كما سيتمّ بحث هذا المبدأ من حيث تطبيقه في الدول ذات الأهمية بالنسبة لموضوع الدراسة

354 شو، المرجع السابق، ص: ٤٦١.

355 شو، المرجع السابق، ص: ٤٦١.

بموجب مبدأ سيادة الدولة، تمتلك الدولة الحق الحصري في سن وتنفيذ التشريعات الجزائية والمدنية المتعلقة بالأشخاص والأموال والممتلكات، بهدف الحفاظ على النظام العام داخل أراضيها. 356 وفي هذا الإطار، تتمتع الدولة بصلاحيّة تحديد كيفية تطبيق القواعد القانونية التي تضعها بحريّة تامّة، ويُشكّل هذا الأمر، الأساس الذي تقوم عليها السلطة القضائية الوطنية للدولة

في هذا الإطار، تُعتبر السلطة القضائية للدولة محصورة أساساً ضمن حدود إقليمها، غير أنّه ما لم يوجد في القانون الدولي نص ملزم بخلاف ذلك، فإنّ للدول سلطة التقدير في توسيع نطاق ولايتها الجزائية خارج حدودها في ظلّ شروط معيّنة. ويُعدّ حق الدولة في تحديد الأشخاص أو الأماكن أو الوقائع التي تُطبّق عليها القواعد الجزائية مظهرًا من مظاهر ممارستها لسيادتها

ومع ذلك، واستنادًا إلى مبدأ المصلحة العامة الذي يُشكل أساسًا في تطبيق القانون الجزائي، فإنّ قيام الدول بتطبيق قوانينها الجزائية على الأفعال المرتكبة خارج نطاق سيادتها لا يكون في الغالب مجديًا من الناحيتين العملية والاقتصادية. فمثل هذه الممارسات، رغم ما قد تُحقّقه من فائدة محدودة، تنطوي على إمكانية خلق صعوبات قانونية جسيمة في إجراءات التقاضي، وأعباء ماديّة، فضلًا عن إمكانية إثارة توترات في العلاقات الدولية. 357 ولهذا السبب، اتّجهت الدول إلى تقييد نطاق سريان القواعد الجزائية وفقًا لأسس ومعايير محدّدة

ويتم تقييم هذه القيود على نطاق تطبيق القوانين الجنائية في العقيدة، وفي إطار خمسة مبادئ أساسية هي: مبدأ الإقليمية، ومبدأ المواطنة، والمواطنة السلبية، ومبدأ الحماية، ومبدأ العالمية

مبدأ الإقليمية: يُعدّ استخدام الولاية القضائية القائمة على الأساس الإقليمي، جانبًا من جوانب ممارسة الدولة لسيادتها داخل إقليمها، وتُشكّل الأساس الذي لا غنى عنه لممارسة سلطاتها القانونية. 358 ومن أبرز مظاهر سيادة الدولة امتلاكها سلطة القضاء الجزائي. ففي القانون الدولي الجزائي، تستند سلطة الدول في المحاكمة الجنائية في الغالب إلى مبدأ السيادة، وتُمارس الدولة التي وقعت الجريمة في إقليمها هذه الصلاحيّة. وهكذا فإنّ ممارسة الدولة لسلطانها على الأفعال الواقعة ضمن أراضيها تستند إلى مبدأ الإقليمية. غير أنّ بعض الحالات الاستثنائية تُجيز للدول الأخرى ممارسة السلطة القضائية خارج الإقليم الذي وقعت فيها الجريمة، ولا سيما فيما يتعلّق بالجرائم الجسيمة (مثل على ذلك؛ جرائم الحرب أو الجرائم ضدّ الإنسانية أو أعمال الإرهاب)، حيث يمكن للدول المعنية المطالبة بممارسة السلطة القضائية عند انتهاك مصالح الدول المعنية. وفي مثل هذه الحالات،

356 أكسار، يوسف، القانون الدولي الأول، أنقرة: دار نشر سچكين، الطبعة الخامسة، ٢٠١٩، ص: ٢٧٥.

357 ببيوني، م. شريف ٢٠٠٨، القانون الجنائي الدولي، دار مارتينوس نيجهوف للنشر، ٢٠٠٨، ص: ١٢١-١٢٣.

358 شو، المرجع السابق، ص: ٤٦٦.

قد يُستند في ذلك إلى آثار الجريمة التي امتدّت إلى دولٍ أخرى أو أنّ الجناة موجودون في دولةٍ أخرى. وفي التطبيق العملي، تُعدّ قواعد القانون الدولي وقرارات المحاكم مرجعاً أساسياً في فضّ تعارض السلطات القضائية بين الدول. وفي هذا السياق، يتعيّن على الدول عند ممارسة سلطاتها الجزائية أن توازن بين احترام نطاق سيادتها والالتزام بالترتيبات الدولية ذات الصلة.³⁵⁹

مبدأ المواطنة: ينص مبدأ المواطنة، على تُطبّق القواعد الجزائية استناداً إلى جنسية الجاني أو الضحية. ويعني ذلك أنّ للدولة سلطة تطبيق قوانينها الجزائية على مواطنيها بغضّ النظر عن مكان وجودهم.³⁶⁰ وبناءً عليه، تستطيع الدولة ممارسة سلطاتها القضائية لمعاقبة المواطن على أفعاله الإجرامية التي يرتكبها دون الحاجة إلى وجوده في الدولة التي ارتكب فيها الفعل. وفعلياً، يُطبّق هذا المبدأ بكثرة، لا سيما في قضايا الجرائم الخطيرة والخيانة والجرائم المرتكبة ضد الإنسانية. ورغم محدودية تطبيق هذا المبدأ في النظام الأنجلو ساكسوني، إلا أنه يحظى بقبول أوسع في الأنظمة القانونية الأوروبية القارية. ويُعدّ مبدأ المواطنة ذا أهمية خاصة في القانون الدولي الجزائي، إذ يُسهّم في توسيع نطاق السيادة الجزائية للدول.³⁶¹

مبدأ المواطنة السلبية: يُعرّف هذا المبدأ المنصوص في القانون الجزائي الوطني بمبدأ الشخصية على أساس الضحية، إذ يستند إلى اختصاص الدولة التي يكون ضحية الجريمة مواطناً فيها. ويُتيح هذا المبدأ للدولة ممارسة سلطاتها القضائية استناداً إلى جنسية الضحية، بغضّ النظر عن مكان ارتكاب الجريمة أو عن هوية مرتكبها. ويرتبط هذا التوجّه في القانون الدولي بحق الحماية الدبلوماسية، وقد اكتسب أهمية خاصة في مجال مكافحة الإرهاب والجرائم المرتكبة ضدّ المواطنين المقيمين في الخارج. فمنذ ثمانينيات القرن الماضي، بدأت الدول في ممارسة ولايتها القضائية خارج حدودها ردّاً على الأعمال الإرهابية التي تستهدف رعاياها، وسنّت في هذا السياق تشريعات قانونية مناسبة. كما يُعدّ الإجراء القضائي الذي اتخذته تركيا عقب هجوم إسرائيل على سفينة «مافي مرمرة» مثالاً ملموساً على تطبيق هذا المبدأ.³⁶²

مبدأ الحماية: يُتيح مبدأ الحماية للدولة ممارسة سلطاتها القضائية خارج حدودها في إطار مواجهة الأفعال التي تُشكّل اعتداءً على مصالحها الأساسية. ونظراً لإمكانية تفسير مصالح الدولة تفسيراً واسعاً ضمن هذا الإطار، فإنّ هناك خطراً من إساءة استخدام هذا المبدأ. وتشمل الجرائم التي تندرج عادةً ضمن نطاقه في التطبيق العملي، على سبيل المثال، الخيانة، والتزوير، والتجسس، أي تلك التي

359 أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٧٧ - ٢٧٨.

360 شو، المرجع السابق، ص: ٤٧١.

361 أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٧٨ - ٢٧٩.

362 أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٨٣ - ٢٨٤.

تُرتكب ضدّ الدولة. ويُعدّ من أبرز الأمثلة في هذا السياق، رغم الجدل القائم حول مدى توافقه مع القانون الدولي، قيام إسرائيل باختطاف مجرم الحرب النازي أدولف آيخمان من الأرجنتين ومحاكمته. وقد اتّسع نطاق تطبيق مبدأ الحماية مع مرور الزمن ليشمل حماية المصالح الاقتصادية، وأصبح شائعاً على نحو خاص في الأنظمة الأنجلوساكسونية. وقد أدى هذا الوضع إلى ظهور ممارسات ذات تفسير واسع النطاق قد تؤدي إلى نشوء صراعات الاختصاص على المستوى الدولي.³⁶³

مبدأ العالمية: تُعتبر السلطة القضائية العالمية، التي تكتسب أهمية خاصة في سياق هذا البحث، نظاماً قانونياً يُتيح للدول ممارسة سلطاتها القضائية بشأن الجرائم التي تُرتكب خارج نطاق حدود سيادتها الإقليمية، متى كانت هذه الجرائم تمسّ المجتمع الدولي بأسره. وفي هذا الإطار، يُقرّ المبدأ بحق كلّ دولة في ممارسة ولايتها القضائية على الجرائم التي تُنتهك بها المصالح المشتركة للمجتمع الدولي، مثل جرائم الإبادة الجماعية، والتعذيب، والاتجار بالبشر.³⁶⁴ وقد تجسّد هذا المبدأ بوضوح في اتفاقيات جنيف لعام ١٩٤٩، ولا سيما في سياق ملاحقة الانتهاكات الجسيمة ومعاقبتها، كما مثّل تأسيس المحكمة الجنائية الدولية امتداداً طبيعياً لهذا التطوّر. وقد اضطلعت محكمة نورمبرغ وطوكيو بدور رائد في محاكمة الجرائم الدولية الخطيرة، كالجرائم المرتكبة ضدّ الإنسانية، على أساس المسؤولية الفردية. وتشكّل قضية آيخمان التي نظرت فيها إسرائيل، وكذلك قضية الكونغو التي تناولتها المحاكم البلجيكية، مثالين بارزين على تطبيق مبدأ الولاية القضائية العالمية من قبل المحاكم الوطنية. وعلى سبيل المثال، في حكم آيخمان تحديداً، أقرّت محكمة القدس باختصاص إسرائيل القضائي استناداً إلى الطبيعة المخالفة للقانون الدولي لجرائم ضدّ الإنسانية. ولقد سرّعت هذه التطورات جهود الدول لمواءمة قوانينها وتشريعاتها الوطنية مع قواعد القانون الجنائي الدولي. ومع إنشاء المحكمة الجنائية الدولية، أصبح من الواضح أنّ الحصانة التي كان يتمتع بها رؤساء الدول والمسؤولون الحكوميون قد ضعفت بشكل ملحوظ، بحيث لم يعد منصب رئيس الدولة أو الوزير أو المسؤول الرفيع المستوى يُشكّل مانعاً من الخضوع للمحاكمة في الجرائم الدولية. ويُعدّ هذا التحوّل دليلاً واضحاً على تطوّر القانون الدولي نحو بنية تتركز على الفرد بوصفه فاعلاً أساسياً في النظام القانوني الدولي.³⁶⁵

وتُسهّم هذه المبادئ في إضفاء بُعد دولي على القانون الجزائي، إذ تُعزّز التعاون بين الدول وتُوفّر في الوقت نفسه وسيلة فعّالة لمكافحة مرتكبي الجرائم ومعاقبتهم

363 . أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٧٩ - ٢٨٠.

364 . شو، المرجع السابق، ص: ٤٧٧.

365 . كايا، بوراك، "مبدأ العالمية في القانون الجنائي الدولي"، مجلة أبحاث القانون الدولي والعلوم الاجتماعية، المجلد ٢، العدد ١، ٢٠٢٠، ص: ٤٦-٦٠. أكسار، المرجع السابق، ص: ٢٨٢ - ٢٨٣.

أما فيما يتعلق بموضوع هذه الدراسة، فإنه من الضروري بحث مبدأ العالمية من زاوية بعض الدول أو التجمعات التي يكتسب فيها هذا المبدأ أهمية خاصة. وسيتناول البحث أدناه دراسة مبدأ العالمية في كل من الولايات المتحدة الأمريكية، والصين، وروسيا، والمجلس الأوروبي، وتركيا الولايات المتحدة الأمريكية: بعد انتهاء الحرب الباردة وظهور نظام القوة الأحادية في النظام الدولي، ما زالت الولايات المتحدة الأمريكية تحافظ إلى حد كبير على دورها كقوة عالمية رائدة، وعلى الرغم من الجهود التي يبذلها الاتحاد الأوروبي لتعزيز قدراته السياسية والاقتصادية والعسكرية. وينعكس هذا الموقف المتميز للولايات المتحدة، في مواقفها من القانون الدولي، ولا سيما فيما يتعلق بمبدأ الولاية القضائية العالمية، حيث تتسم مواقفها التاريخية الملفتة للانتباه في هذا المجال بالحدس بل وبالمعارضة أحياناً.³⁶⁶

ففي عام ١٩٤٨، وخلال مرحلة إعداد اتفاقية منع جريمة الإبادة الجماعية والمعاقبة عليها، عارضت الولايات المتحدة الأمريكية بشدة المقترحات التي دعت إلى إدراج مبدأ الولاية القضائية العالمية ضمن نص الاتفاقية. وقد وصف الوفد الأمريكي هذا المبدأ بأنه «أحد أخطر وأشد المبادئ رفضاً في القانون الدولي».³⁶⁷

واستمر هذا النهج أيضاً، خلال عملية اعتماد نظام روما الأساسي في عام ١٩٩٨. فعلى الرغم من اعتماد ميثاق المحكمة الجنائية الدولية بمشاركة ١٢٠ دولة، كانت الولايات المتحدة واحدة من الدول السبع التي صوتت ضد النص وعارضته بشدة خلال المفاوضات. كما ينبع هذا الموقف الأمريكي من مخاوف بشأن احتمال ملاحقة مسؤولين عسكريين ومدنيين أمريكيين جنائياً على المستوى الدولي. وقد دفع خطر الملاحقة القضائية المحتملة، لا سيما للأفراد العاملين في عمليات حفظ السلام والتدخلات الدولية، الولايات المتحدة الأمريكية إلى تبني موقف حذر إزاء مثل هذه الآليات.³⁶⁸

ومع ذلك، لوحظ في السنوات الأخيرة قدر من المرونة في هذا الموقف التقليدي للولايات المتحدة الأمريكية. فمنذ مطلع الألفية الثانية، ظهرت بعض الحالات التي لجأت فيها الولايات المتحدة الأمريكية، وإن كان ذلك بشكل محدود، إلى تطبيق الولاية القضائية العالمية، ولا سيما في الجرائم الدولية مثل الاتجار بالبشر، والإرهاب، والتعذيب. فعلى سبيل المثال، أُتيح للأجانب رفع دعاوى

366 كوجاه أوغلو، س. سنان، "السلطة العالمية"، مجلة اتحاد نقابات المحامين في تركيا، العدد: ٦٠، ٢٠٠٥، ص: ١٢.

367 شاباس، ويليام أ.، الإبادة الجماعية في القانون الدولي: جريمة الجرائم، الطبعة الثانية، مطبعة جامعة كامبريدج، ٢٠٠٩.

368 جولسميث، جاك إل، "المحكمة الجنائية الدولية التي تهزم نفسها بنفسها"، مجلة جامعة شيكاغو للقانون، المجلد: ٧٠، العدد: ١، ٢٠٠٣، ص: ٨٩-١٠٤.

أمام المحاكم الأمريكية بشأن انتهاكات جسيمة محدّدة، استناداً إلى قوانينٍ مثل «قانون حماية ضحايا التعذيب لعام (١٩٩١) قانون الدعاوى المدنية للأجانب» (ATCA)³⁶⁹

تُظهر هذه التطوّرات أنّ الولايات المتحدة الأمريكية قد عدّلت جزئياً موقفها الرافض بشكلٍ مطلقٍ لمبدأ الولاية القضائية العالمية، وبدأت بالاندماج بشكل انتقائي في منظومة العدالة الجنائية الدولية

الصين: تتضمّن التشريعات الصينية المتعلّقة بمبدأ الولاية القضائية العالمية أحكاماً صريحة في قانون العقوبات لجمهورية الصين الشعبية (中华人民共和国刑法، ١٩٩٧)³⁷⁰، إلا أنّ هذه الولاية لا تُمنح إلا في حالاتٍ محدّدة. وقد وردت هذه الأحكام في المواد السادسة، والسابعة، والثامنة، والتاسعة من القانون ذات الصلة. ووفقاً للمادة السادسة من القانون المعني، تتمنّع جمهورية الصين الشعبية بالاختصاص القضائي في الجرائم المرتكبة داخل أراضيها. أمّا المادة السابعة، فتطبّق القانون على مواطني جمهورية الصين الشعبية الذين يرتكبون في خارج أراضيها أو مياهاها الإقليمية، أي جريمةٍ مذكورة في القانون. وتنص المادة الثامنة، على أنّ الجرائم التي يرتكبها أجانب خارج الصين ضدّ مواطنٍ صينيٍّ أو بما يضرّ بمصالح الصين، إذا كانت تُشكّل جريمة خطيرة بموجب القانون الصيني ولم يُحاكم الجاني عنها في أي دولةٍ أخرى، فإنّ المحاكم الصينية تملك صلاحية محاكمته. ورغم أنّ هذه المادة لا تشير صراحةً إلى مبدأ الولاية القضائية العالمية، إلّا أنّها تُفسّر عملياً في إطار مبدأ الحماية، وبشكلٍ محدودٍ ضمن مفهوم الولاية القضائية العالمية. أمّا المادة التاسعة من القانون المعني، فتتناول الجرائم التي تلتزم جمهورية الصين الشعبية بملاحقتها بموجب المعاهدات الدولية التي أبرمتها أو انضمت إليها، وذلك ضمن حدود الالتزامات المقرّرة في تلك المعاهدات. ومن خلال هذه المادة، أدرج مبدأ الولاية القضائية العالمية، حيث تُمارس الدولة اختصاصها القضائي في الجرائم التي نصّت عليها الاتفاقيات الدولية التي هي طرفٌ فيها، بغضّ النظر عن مكان ارتكاب الجريمة. ومن الجدير بالانتباه، إلى أن نص المادة المذكورة، بدلاً من تحديد الجرائم التي ستخضع للولاية القضائية العالمية، اختار تحديد أن الولاية القضائية تنطبق على الجرائم المنصوص عليها في الاتفاقيات الدولية التي تُعد جمهورية الصين الشعبية طرفاً فيها. وهو ما يعكس نهجاً حذراً ومقيداً في هذا المجال. ومن الأمثلة على تلك الاتفاقيات، «اتفاقية مناهضة التعذيب لعام ١٩٨٤»³⁷¹، التي تُعد الصين طرفاً فيها، والتي تتضمّن التزامات تقوم على مبدأ الولاية القضائية العالمية، وهو ما يشكّل أساساً نظرياً لتطبيق هذا المبدأ في النظام القانوني الداخلي الصيني

369 ستيفنز، بنيامين، «لأخلاقية الربح: الشركات عبر الوطنية وحقوق الإنسان»، مجلة بيركلي للقانون الدولي، المجلد: ٢٠، العدد: ١، ٢٠٠٢، ص: ٤٥-٩٠.

370 القانون الجنائي لجمهورية الصين الشعبية الصادر بتاريخ ١٤ / ٣ / ١٩٩٧، (中华人民共和国刑法).

371 اتفاقية الأمم المتحدة لمناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة.

كما يُشار إلى أنّ الصين ليست طرفاً في نظام روما الأساسي، ولا تتعاون مع المحكمة الجنائية الدولية، وهو ما يُظهر نهجها المتحفظ والحذر إزاء مفهوم العدالة الجنائية العالمية. وفي الواقع، أكدت الأدبيات الأكاديمية أنّ الصين تلتزم التزاماً صارماً بمبدأ السيادة، ولا تلجأ إلى تطبيق الولاية القضائية العالمية، إلا عندما تتقاطع مع مصالحها في الأمن القومي أو اعتباراتها السياسية. وبناءً على ذلك، فإنّ مبدأ الولاية القضائية العالمية في الصين، تُعتبر معيارية في الصين، إلا أنها تُطبق في إطار محدود وعملي إلى حد ما، سواء من حيث البنية التحتية القانونية أو الإرادة السياسية.³⁷²

روسيا: على الرغم من أنّ مبدأ الولاية القضائية العالمية في الاتحاد الروسي، يجدُ أساساً نظرياً له من خلال الأحكام الدستورية والاتفاقيات الدولية التي تُعدُّ روسيا طرفاً فيها، إلا أنّ تطبيقه العملي يبقى محدوداً للغاية. وتنصُّ الفقرة الرابعة من المادة الخامسة عشرة من دستور الاتحاد الروسي، على أولوية مبادئ القانون الدولية المقبولة عمومًا، والاتفاقيات الدولية على التشريع الداخلي، وبذلك تُتيح الفرصة لانعكاس الالتزامات بموجب القانون الجنائي الدولي مباشرة في النظام القانوني المحلي (دستور الاتحاد الروسي، المادة ٤/١٥).³⁷³

يتشكل تنظيم أحكام الولاية القضائية العالمية للمحاكم الجنائية في روسيا، في المقام الأول في إطار قانون العقوبات للاتحاد الروسي ((Уголовный кодекс Российской Федерации، ١٩٩٦) ³⁷⁴ وقانون الإجراءات الجنائية (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации، (الاتحاد، ٢٠٠١).³⁷⁵ وان كلا النصين المذكورين يبينان الولاية القضائية الجنائية في المقام الأول على المبادئ الإقليمية والشخصية، ولكنهما يوفران أيضاً فرصاً محدودة لتطبيق الولاية القضائية العالمية من خلال الالتزامات الناشئة عن الاتفاقيات الدولية التي تُعدُّ روسيا طرفاً فيها.

تنصُّ المادة الحادية عشرة من قانون العقوبات للاتحاد الروسي، على أنّ أي شخص يرتكب جريمة داخل أراضي الاتحاد الروسي يخضع للمسؤولية الجنائية وفقاً لهذا القانون، بينما تنص المادة الثانية عشرة، على أنه لمقاضاة الجرائم التي يرتكبها مواطنون أجانب في بلد أجنبي، يجب أن تكون الجريمة منصوصاً عليها في الاتفاقيات الدولية (المملكة المتحدة والاتحاد الروسي، المادتان ١١ و ١٢). ويُشكّل هذا الحكم أساساً نظرياً لتطبيق مبدأ الولاية القضائية العالمية فيما يتعلق بالجرائم

372 كلارك، دونالد سي.، «النظام القانوني الصيني وعولمة القانون»، في العولمة ومستقبل القانون، (محرر) ديفيد ب. ويلكنز، مطبعة جامعة أكسفورد، أكسفورد، ٢٠١٨، ص: ٢٦٣ – ٢٨٩.

373 البروتوكول الإضافي لاتفاقيات جنيف المؤرخة في ١٢/٨/١٩٤٩ وبروتوكول حماية ضحايا النزاعات المسلحة الدولية ١٩٧٧، (تاريخ الاطلاع : <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1977/en/104942> (٢٨/٢/٢٠٢٥)

374 قانون الإجراءات الجنائية للاتحاد الروسي الصادر بتاريخ ١٣ / ٦ / ١٩٩٦. الرقم : ٦٣-ФЗ (Уголовный кодекс Российской Федерации).

375 قانون الإجراءات الجنائية للاتحاد الروسي الصادر بتاريخ : ١٨ / ١٢ / ٢٠٠١. الرقم : ١٧٤-ФЗ (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации).

المعترف بها دوليًا، على سبيل المثال، التعذيب، والإبادة الجماعية، وجرائم الحرب، والجرائم المرتكبة ضد الإنسانية، غير أن ممارسة هذه الصلاحيات مشروطة بوجود اتفاقية دولية ذات صلة. ومع ذلك، يتضمن الفصل الرابع والثلاثون من القانون ذاته، وبالتحديد في المواد من (٣٥٣ إلى ٣٦٠)، عددًا من الجرائم ذات الطبيعة العالمية مثل «الإبادة الجماعية» (المادة ٣٥٧) و«استخدام وسائل وأساليب الحرب المحظورة» (المادة ٣٥٦). ومن خلال تعريفات هذه الجرائم، يتضح أن الولاية القضائية قد مُدِّت بصورة عالمية دون أي قيود على مكان ارتكاب الجريمة

ومما لا شك فيه أن بعض الاتفاقيات التي تُعدُّ روسيا الاتحادية طرفًا فيها، مثل اتفاقية «مناهضة التعذيب» لعام ١٩٨٤، تنصُّ على مبدأ الولاية القضائية العالمية، وتُلزم الدول الأطراف بممارسة الولاية القضائية على مرتكبي هذه الجرائم. ومع ذلك، وكما أُكِّد في المبدأ، يبدو أن روسيا تتبنى نهجًا حذرًا للغاية بشأن الممارسة الفعلية لهذه السلطة. ويُجادل هذا المبدأ، موضوع أن روسيا لا تقبل المعايير الدولية المتعلقة بتوسيع نطاق ولايتها القضائية إلا بقدر ما تتوافق مع مصالحها السياسية.³⁷⁶ كما أن توقيعها على «نظام روما الأساسي» لسنة ٢٠٠٠، ثم الانسحاب منه في عام ٢٠١٦، يُعزِّز من موقفها المتحفظ تجاه العدالة الجنائية الدولية. وفي هذا الإطار، تبقى الولاية القضائية العالمية في روسيا محدودة للغاية سواءً على المستوى المعياري أم العملي، وتقتصر النصوص القانونية القائمة على مضمون رمزي يرتبط بالالتزامات الدولية أكثر من كونه آلية فعالة للتطبيق القضائي.

مجلس أوروبا: لا يُعدُّ مجلس أوروبا، منظمة تُعنى بحماية حقوق الإنسان فحسب، بل يُعدُّ أيضًا كجهة فاعلة مهمة تعمل على تعزيز مبدأ الولاية القضائية العالمية وتطوير بنيتها التحتية المعيارية، ولا سيما في سياق الجرائم المرتكبة ضد الإنسانية.³⁷⁷

وفي هذا الإطار، تؤكد المحكمة الأوروبية لحقوق الإنسان (AIHM) على أهمية تفعيل سبل الانتصاف الداخلية الفعالة في مواجهة الانتهاكات المنهجية للحقوق الأساسية، ولا سيما الحق في الحياة (المادة ٢) وحظر التعذيب (المادة ٣).³⁷⁸

بموجب مبدأ الولاية القضائية العالمية، يمكن محاكمة الجرائم المرتكبة ضد الإنسانية، أمام محاكم أي دولة، وذلك لكون هذه الجرائم بالغة الخطورة إلى حدٍّ لا يمكن حصرها ضمن حدود دولة معينة، ولأنها تمسُّ البشرية جمعاء. وقد اعتمدت لجنة وزراء مجلس أوروبا بتاريخ ٣٠ نيسان/أبريل ٢٠٠٢، قرارًا يتضمن توصيات للدول الأعضاء بشأن منع ارتكاب العنف ضد النساء. وقد تضمن القرار تدابير خاصة ترمي إلى منع العنف ضد النساء، ولا سيما في فترات النزاع وما بعد النزاع. وجاء في الفقرة (٦٩) من القرار أنه ينبغي للدول الأعضاء أن تُعرِّف جرائم الاغتصاب،

376 ميلانوفيتش، ماركو، «من التسوية إلى المبدأ: توضيح مفهوم اختصاص الدولة في معاهدات حقوق الإنسان». مراجعة قانون حقوق الإنسان، المجلد: ٨، العدد: ٣، ٢٠٠٨، ص: ٤١١ - ٤٤٨.

377 كاستي، ص: ٢٨٧.

378 المحكمة الأوروبية لحقوق الإنسان، قضية كايا ضد تركيا، رقم الطلب: ٩٣/٢٢٧٢٩، بتاريخ ١٩/٢/١٩٩٨.

والاسترقاق الجنسي، والحمل القسري، والتعقيم القسري، وسائر أشكال العنف الجنسي الجسيمة الأخرى، باعتبارها انتهاكاً خطيراً لحقوق الإنسان، وأن تُعاقب على هذه الأفعال بصفيتها جرائم حرب، إذا ارتُكبت أثناء النزاعات المسلحة، أو بصفيتها جرائم ضد الإنسانية إذا ارتُكبت في إطار هجوم واسع النطاق.³⁷⁹

وفي هذا السياق، فقد تبنت العديد من الدول الأوروبية تطبيقات الولاية القضائية العالمية. إذ تُباشر بعض الدول الأوروبية، وعلى رأسها ألمانيا، وفرنسا، مقاضاة مرتكبي الجرائم ضد الإنسانية حتى لو لم يكن الجاني أو الضحية من رعاياها. ويتمشى هذا مع التوجه القانوني العام لمجلس أوروبا، ومع مبدأ الالتزامات الإيجابية للمحكمة الأوروبية لحقوق الإنسان

وعلى الرغم من افتقار مجلس أوروبا إلى ولاية قضائية مباشرة، فإن الخطاب والمعايير التي يعتمدها في تشجيع مبدأ الولاية القضائية العالمية تُعد ذات تأثير توجيهي على التشريعات الوطنية للدول الأعضاء. ورغم أن وظيفة المجلس في حماية حقوق الإنسان لا تتقاطع مباشرة مع آليات العدالة الجنائية، فإن حساسيته إزاء الجرائم المرتكبة ضد الإنسانية، وسياساته الداعمة لتطبيق العقوبات الجنائية على مرتكبيها تُسهم في توسيع نطاق تطبيق الولاية القضائية العالمية

تركيباً: تم تنظيم مبدأ الولاية القضائية العالمية في القانون الجنائي التركي لأول مرة في المادة الرابعة من قانون العقوبات التركي الملغى رقم (٧٦٥)، بينما جرى تضمينه حالياً بموجب المادة الثالثة عشرة من قانون العقوبات التركي رقم (٥٢٣٧). ووفقاً لهذه المادة، يمكن محاكمة بعض الجرائم الخطيرة المرتكبة في تركيا، بغض النظر عن هوية مرتكب الجريمة أو مكان ارتكابها. علماً بأن تركيا تستطيع ممارسة ولايتها القضائية العالمية دون اشتراط وجود رابطة جنسية بين الفاعل أو الضحية والدولة.³⁸⁰ وتشمل الجرائم التي تندرج ضمن نطاق هذه المادة التعذيب، والإبادة الجماعية، والجرائم المرتكبة ضد الإنسانية، بالإضافة إلى الأفعال التي تستهدف سيادة الدولة وكرامتها وهيبتها. وفي العقيدة، يُقِيم أن الفقرة الفرعية (ب) من البند الأول للمادة الثالثة عشرة، لا تُنظّم في نطاق مبدأ الولاية القضائية العالمية، بل بما يتمشى مع مبدأ حماية الدولة.³⁸¹

تنص الفقرة الثانية من المادة الثالثة عشرة من قانون العقوبات التركي على أن إجراء المحاكمة في تركيا بشأن بعض الجرائم، مشروطاً بطلب من وزير العدل. وتُعد هذه القاعدة آلية لتحقيق التوازن السياسي في ممارسة الولاية القضائية بما يتمشى مع مبادئ القانون الدولي. كما تهدف هذه الصياغة إلى تمكين تدخل منضبط في إجراءات التقاضي لتجنب الدخول في أي مشاكل دبلوماسية محتملة، والتي قد تواجه الدولة في علاقاتها الخارجية. أما الفقرة الثالثة من المادة نفسها، فتقضي بأنه حتى وإن كان الفاعل قد حُكّم له بالبراءة أو أُدين عن الجريمة نفسها في دولة أخرى، فإن لتركيا الحق في

379 لجنة وزراء مجلس أوروبا، التوصية رقم (٥) بشأن حماية المرأة من العنف في الدول الأعضاء، Rec(٢٠٠٢)٥، بتاريخ ٣٠ / ٤ / ٢٠٠٢، الفقرة ٦٩.

380 أرتوك، م. أمين، كوكجن، أحمد، الأحكام العامة للقانون الجنائي، الطبعة ١٣، دار نشر العدالة، انقرة، ٢٠١٩، ص: ١١١٠-١١١١.

381 أرتوك و كوكجن، المرجع السابق، ص: ١١١٠.

محاكمته مرّة أخرى عن الفعل ذاته. وتُعدّ هذه القاعدة ذات أهمية بالغة لضمان فاعليّة مبدأ
الولاية القضائيّة العالميّة، إذ إنّ بعض المحاكمات في دولٍ معيّنة قد تكون صوريّة، مما يجعل
إعادة المحاكمة ضروريّة لتحقيق العدالة بحذافيرها. 382 ويذكر أنّ مبدأ "ne bis in idem"،
أي «عدم المحاكمة مرتّين عن الجريمة نفسها»، يُعدّ قاعدة عامّة في القانون الدوليّ، غير
أنّ هذا المبدأ يمكنُ منحه مرونة عندما يتعلّق الموضوع بحالات الانتهاك الجسيمة لحقوق
الإنسان، وذلك بموجب التشريعات التركيّة. كما أنّ التشريعات السارية في تركيا في هذا
المجال، يتماشى مع التطوّرات الحديثة في القانون الدوليّ. ويُعدّ التطبيق الفعّال لمبدأ الولاية
القضائيّة العالميّة ضماناً مهمّة في مجال حقوق الإنسان والقانون الجنائيّ الدوليّ. إنّ إدراج
هذا المبدأ في التشريعات التركيّة يُعدّ خطوة إيجابيّة في سبيل مكافحة الجريمة على المستوى
العالميّ وحماية حقوق الإنسان. وتجدر الإشارة إلى أنّ الجرائم ذات الطابع الدوليّ والواردة
في قانون العقوبات التركيّ تنسجم بدرجة كبيرة مع نظام روما الأساسيّ، وعلى الرغم من
أنّ تركيا ليست طرفاً في هذا النظام، فإنّها لم تُغفل التطوّرات الحاصلة في القانون الجنائيّ
الدوليّ، وقد أدرجت في قانونها الداخليّ، تعديلات تتماشى مع تلك التطوّرات.

وتُعتبر الولاية القضائيّة العالميّة من الصلاحيّات التي تتبناها غالبية الدول، إذ تمكّنها من
معاقبة الجرائم ذات الطابع الدوليّ حتى وإن لم تُرتكب داخل أراضيها. وقد سنّت في هذا
الإطار العديد من القوانين التي تتيح ملاحقة هذه الجرائم بغضّ النظر عن مكان وقوعها.
وخلال الحرب الأهليّة في سوريا، ارتكب نظام الأسد سلسلة من الجرائم الفظيعة التي هزّت
ضمير الإنسانيّة، من مجازر جماعيّة، واستخدام الأسلحة المحظورة، وممارسة التعذيب
المنهجيّ. وبناءً على ذلك، يمكنُ محاكمة مرتكبي هذه الجرائم واعتقالهم ومعاقبتهم في الدول
المذكورة أعلاه، والتي تتمتع بالولاية القضائيّة العالميّة على هذه الجرائم. ولا يكتسي كون
الجريمة قد ارتكبت في أراضي الدولة التي تُجري المحاكمة أو ضدّ أحد مواطنيها أيّ أهمية
في هذا السياق. وعلى هذا الأساس، يمكنُ – من الناحية النظرية – محاكمة بشار الأسد،
المقيم في روسيا، عن الجرائم التي تندرج ضمن نطاق الولاية القضائيّة العالميّة كما هو
منصوص عليها في قانون العقوبات للاتحاد الروسيّ، واعتقاله ومعاقبته على هذه الأسس.
غير أنّه، نظراً للدعم المستمرّ الذي قدّمته روسيا لنظام الأسد على مدى سنواتٍ طويلة، يبدو
من غير المرجّح أن تُقدّم موسكو على اتخاذ مثل هذه الخطوة في الوقت الحاليّ.

382 أرتوك وكوجن، المرجع السابق، ص: ١١١٢.

لقد أظهرت الأحداث التي وقعت في سوريا بين عامي ٢٠١١ - ٢٠٢٤، بوضوح تام، الأساليب القمعية والدموية التي استخدمها نظام الأسد من أجل البقاء في الحكم، مما يجعل هذا النظام واحداً من أكثر الأنظمة في الشرق الأوسط قسوةً وارتكاباً لانتهاكات حقوق الإنسان. ولقد رسّخ حافظ الأسد، من خلال الأيديولوجيا البعثية ومنظومته الأمنية القائمة على المذهب النصيري، نظاماً استبدادياً جعل من قمع المعارضة وإبادة أهدافاً دائماً، فمارس مختلف أشكال انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي. وقد تجسّد هذا النظام في شخص الدكتاتور ودائرته الضيقة التي وضعت أمن النظام ومصالحه فوق كل اعتبار، مما أدّى إلى مقتل مئات الآلاف من الأبرياء واضطرار الملايين إلى النزوح والهجرة. وإنّ الحراك الشعبي الذي استلهم روحه من الانتفاضات الشعبية في العالم العربي ومطالبهم بالديمقراطية والشفافية واحترام سيادة القانون، انطلق من رغبة السوريين في العيش بحرية أكبر، إلا أنّ ردّ النظام العنيف وغير المتكافئ على تلك المطالب فتح الباب أمام اندلاع حرب أهلية مدمّرة خلّفت وراءها مآسي عميقة يصعب تعويضها وإصلاحها

سعى بشار الأسد منذ عام ٢٠١١، جاهداً للبقاء في الحكم من خلال الحصول على الدعم الخارجي، وممارسته أبشع الفظائع و الانتهاكات بحق مواطنيه، تماشياً مع عادات ورثها من أعراف النظام التقليدية. وخلال هذه الفترة التي دُمّرت فيها البنية التحتية المدنية تدميراً شبه كامل، استخدم النظام أسلحة محظورة على نطاق واسع لتدمير المناطق السكنية التي كانت تؤوي المعارضين. وعلى الرغم من أن المجتمع الدولي اعتبر استخدام الأسلحة الكيميائية «خطأً أحمر»، فإن جيش الأسد لجأ إلى هذه الأسلحة لمعاكبة المعارضين السوريين، كما استخدم القنابل البرميلية والعنقودية مراراً وتكراراً. وفي الوقت ذاته، اعتمد النظام على سياسة الإخفاء القسري كأحد أكثر أدوات القمع استخداماً، وإلى جانب الاعتقالات التعسفية والإعدامات الممارسة خارج نطاق القضاء، أدت إلى إيذاء، بل وحتى قتل، عدد لا يحصى من الأبرياء. وخلال تلك الفترة أيضاً، أجبر ملايين السوريين على النزوح والهجرة، بينما عمد النظام إلى تغيير البنية الديموغرافية للبلاد بصورة غير قانونية من خلال منح الجنسية لعائلات شيعية قادمة من دول مثل إيران، والعراق، وباكستان، في محاولة لإعادة تشكيل التركيبة السكانية. علاوة على ذلك، فقد تمّت مصادرة ممتلكات اللاجئين والنازحين أو الاستيلاء عليها بوسائل احتيالية، في انتهاك صارخ لحقوق الملكية. ويُعدّ هدف قانون التنظيم العقاري رقم (١٠) الصادر عام ٢٠١٨، مثلاً واضحاً على هذه السياسة، إذ أتاح للنظام فرصة مصادرة أملاك المواطنين تحت غطاء إعادة الإعمار، بينما صعبّت الإجراءات المنصوص عليها في هذا القانون على أصحاب الأملاك تقديم طلباتهم واسترداد حقوقهم، مما أدى فعلياً إلى انتهاك واسع النطاق لحقوق الملكية للمدنيين.

بالإضافة إلى ذلك، لم يقتصر استهداف نظام الأسد خلال الحرب الأهلية على المدنيين والبنية التحتية فحسب، بل شمل أيضاً الصحفيين والإعلاميين الذين حاولوا توثيق المجازر وانتهاكات حقوق الإنسان ونقل الحقيقة إلى العالم. فقد سعى النظام إلى السيطرة على تدفق المعلومات، وتضليل الرأي العام العالمي بشأن حقيقة ما يجري في سوريا، مستخدماً لذلك مختلف الوسائل، من استهداف مباشر للصحفيين إلى شنّ حملات تضليل ودعاية هدفّت إلى تشويه الوقائع وتغيير الصورة الذهنية عن الأزمة السورية. وإلى جانب ذلك، لم يتردد النظام وأجهزته الأمنية في استهداف المرافق الصحية والعاملين فيها، في محاولة لإضعاف المقاومة وإلحاق أكبر ضرر ممكن بالمدنيين. وتشكل شهادات الضحايا والشهود المباشرين لهذه الجرائم أدلة بالغة الأهمية لفهم ما ارتكبه جيش النظام وأجهزته الاستخباراتية من انتهاكات جسيمة ومنهجية ترقى إلى مستوى الجرائم ضد الإنسانية.

واستناداً إلى التقارير الصادرة عن الأمم المتحدة والمنظمات غير الحكومية المعتمدة على بيانات ميدانية، ارتكب نظام الأسد انتهاكات واسعة ومنهجية ضد المدنيين. وتشمل هذه الانتهاكات الاعتقالات التعسفية، والتعذيب، والإعدامات الميدانية، والإخفاء القسري، وسياسات التجويع. وعلى وجه الخصوص، يُظهر غياب إجراءات المحاكمة الشفافة للمعتقلين، ووقوع ممارسات التعذيب، والعتور على مقابر جماعية، أنّ النظام ارتكب جرائم محظورة بموجب القانون الدولي. كما وثّقت التقارير أن التعذيب الممنهج طال النساء والأطفال والرجال دون تمييز ودون الاكتراث بعمر الضحية أو جنسه، ولم يقتصر على الأذى الجسدي فحسب، بل شمل أبعاداً نفسية واقتصادية أيضاً. وبالمثل، استهدف النظام عمداً المنشآت المدنية المحمية مثل المستشفيات، والبنية التحتية، والمدارس، وقد رصدت الأمم المتحدة أدلة قوية تؤكد استخدامه للأسلحة المحظورة، منها الأسلحة الكيميائية والبراميل المتفجرة. وبمعنى آخر، تشكل هذه الأفعال انتهاكاً صارخاً للقانون الدولي لحقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي، وكذلك للمعايير الأمرة في القانون الدولي (jus cogens) مثل حظر التعذيب. كما أن استهداف الصحفيين والعاملين في المجال الطبي والمعارضين، يُظهر سعي النظام لإخفاء جرائمه ومنع توثيقها. ومع سقوط النظام وانتهاء هذه الانتهاكات، بات من الضروري تفعيل آليات المساءلة لضمان عدم الإفلات من العقاب. لذلك، ينبغي أولاً إنشاء نظم أرشفة مستقلة لحفظ الأدلة وتوثيقها، إلى جانب تأسيس مراكز إقليمية لإعادة تأهيل الضحايا جسدياً ونفسياً. مع اعطاء الأولوية للمساعدات الإنسانية وجهود إعادة الإعمار، فإنه يجب في الوقت ذاته تطوير آليات قانونية تُمكن من محاسبة نظام الأسد ومسؤوليه على الجرائم التي ارتكبوها بحق الشعب السوري

يمكن تنفيذ الإجراءات المتعلقة بمساءلة نظام الأسد على المستويين الوطني والدولي. وتُظهر الأدلة المتوفرة أن نظام الأسد قد انتهك بصورة منهجية اتفاقيات جنيف لعام ١٩٤٩ وبروتوكولاتها الإضافية، وارتكب جرائم حرب وجرائم ضد الإنسانية. حيث تشمل جرائمه المجازر المرتكبة بحق المدنيين، والهجمات المستهدفة للمرافق الصحية، والعقوبات الجماعية، والإخفاء القسري، وهي أفعال تشكل أخطر أنواع الجرائم في القانون الجنائي الدولي. وبناءً على ذلك، فإن جميع الأفراد

الذين شغلوا مناصب في مختلف مستويات النظام، والضالعين في هذه الأفعال يتحملون المسؤولية بموجب القانون الدولي. ويمكن تنفيذ هذه المسؤولية إما عبر قبول اختصاص المحكمة الجنائية الدولية، أو من خلال إنشاء محكمة مختلطة خاصة بسوريا. كما يمكن للدول التي تتبنى مبدأ الولاية القضائية العالمية، الشروع في إجراءات قانونية ضد أعضاء نظام الأسد، مع تفعيل آليات التعاون الدولي في هذا المجال. ومن الممكن أيضاً اتباع نهج ثالث يتمثل في تنفيذ هذه المسؤولية، لا سيما فيما يتعلق بالوصول إلى الأدلة، بطريقة هجينة في إطار ممارسات العدالة الانتقالية التي تجمع بين الآليات الوطنية والدولية. وفي هذا السياق، يجب الشروع في عملية شاملة لإعادة بناء النظام القانوني والدستوري، وإنشاء آليات وطنية لحماية حقوق الإنسان ومراقبتها، وضمان ملاحقة ومحاكمة المسؤولين عن الجرائم المرتكبة أمام محاكم ذات طابع دولي، إلى جانب تطوير سياسة عدلية تتوافق مع مطالب الضحايا في مجالات الحقيقة والتعويض وإعادة التأهيل، تمهيداً لبناء دولة القانون والعدالة في سوريا ما بعد النزاع

وتؤكد الملاحظات والمقابلات التي أجريت خلال الزيارات الميدانية، والتي شارك فيها أعضاء من المجلس التركي لحقوق الإنسان والمساواة، وخبراء مؤسساتيين، وأكاديميون في فريق اعداد التقرير، على فداحة ممارسات وانتهاكات نظام الأسد. وقد كشفت الشهادات المباشرة، التي تُعد مصادر أولية، حجم المأساة التي عاشها الشعب السوري منذ عام ٢٠١١ بكل تفاصيلها المروعة. وأظهرت المشاهدات الميدانية وروايات الشهود أن ممارسات إذلال الكرامة الإنسانية حيث أصبحت سلوكاً ممنهجاً لدى النظام وأجهزته الأمنية. كما تبين من خلال المقابلات أن قوات الأمن التابعة للنظام مارست جميع أشكال العنف الجسدي والنفسي ضد المدنيين الأبرياء، وجعلت من الاعتداءات الجنسية والاغتصابات، أفعالاً مألوفة ومتكررة. وقد تم من خلال الزيارتين الميدانيتين اللتين شملنا منطقتي حلب ودمشق على وجه الخصوص جمع بيانات بالغة الأهمية، تؤثّق حجم هذه الانتهاكات التي ارتكبتها النظام ضد الشعب السوري

ويسعى هذا التقرير، الذي يكشف الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي التي ارتكبتها نظام بشار الأسد بين عامي ٢٠١١ - ٢٠٢٤، إلى توثيق هذه الجرائم بالأدلة القانونية، مستنداً في ذلك إلى الملاحظات الميدانية وشهادات شهود العيان. وقد حاول التقرير أن يرسم صورة واقعية للمأساة التي عاشها الشعب السوري، مظهراً بوضوح مدى التعسف والوحشية التي مارسها النظام ضد مواطنيه. كما تناول التقرير نقاش حول محاكمة بشار الأسد والنخبة الحاكمة المتورطة في المجازر على المستويين الوطني والدولي، في إطار تحقيق العدالة والمساءلة. ويُعدّ كشف العديد من الوقائع التي كانت مخفية أو مشوّهة أو خاضعة للتلاعب حتى الآن، بعد التغيير الذي حدث في ٨ كانون الأول/ديسمبر، خطوة بالغة الأهمية لمستقبل سوريا، إذ تمثل بداية مرحلة جديدة للمضي نحو الحقيقة والمحاسبة وبناء دولة عادلة تحترم كرامة الإنسان وحقوقه

وأعدّ هذا التقرير من أجل الإسهام في استقرار سوريا وتخفيف معاناة شعبها، وهو يُعد أيضاً وثيقة بالغة الأهمية من شأنها أن تسهم على المستويين الإقليمي والدولي، في فهم حجم الانتهاكات التي شهدتها سوريا. ومع ذلك، فإن معالجة الصدمات التي خلفها الماضي، وتخفيف آلام الضحايا،

ومنع تكرار مثل هذه الانتهاكات في المستقبل، تقتضي من الدول الأعضاء في الأمم المتحدة ومن الحكومة في دمشق، اتخاذ سلسلة من الإجراءات خلال المرحلة الانتقالية، تضمن تحقيق العدالة والمصالحة الوطنية وترسيخ السلام المستدام في سوريا وأخيراً، واستناداً إلى النتائج المستخلصة من الانتهاكات والمجازر التي ارتكبتها النظام، نقدّم التوصيات التالية إلى الدول الأعضاء في الأمم المتحدة وإلى الحكومة في دمشق في إطار هذا التقرير:

التوصيات الموجهة إلى الدول الأعضاء في الأمم المتحدة

- | تقديم الدول المعنية، الدعم بشأن تسليم مرتكبي الجرائم التي ارتكبتها النظام إلى العدالة، ومحاكمتهم أمام المحاكم الوطنية،
- | الشروع في إجراءات قضائية ضد المتورطين في ارتكاب الجرائم لصالح نظام الأسد، في الدول التي تتمتع بالولاية القضائية العالمية،
- | التحقيق مع قادة النظام المسؤولين عن الهجمات الكيميائية المرتكبة في سوريا، والتي أكدتها الأمم المتحدة ومنظمة حظر الأسلحة الكيميائية ومحاكمتهم.
- | رفع العقوبات والحظر الدولي وتوفير الموارد المالية الكافية لتسريع عملية إعادة الإعمار في سوريا.
- | إجراء تحقيقات مستقلة ونزيهة وسريعة في قضايا تهريب المهاجرين والاتجار بالبشر بما يضمن إنصاف الضحايا وإزالة معاناتهم.

التوصيات الموجهة إلى الحكومة السورية

- | التعاون مع لجنة التحقيق الدولية المستقلة بشأن الجمهورية العربية السورية (IICI) والآلية الدولية المحايدة والمستقلة (IIIM) وغيرها من وكالات الأمم المتحدة المعنية، والمنظمات غير الحكومية والفرق الدولية للطب الشرعي، في جمع وحفظ الأدلة المتعلقة بالانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان في سوريا،
- | تزويد محققي الأمم المتحدة ومنظمة حظر الأسلحة الكيميائية بجميع المعلومات والوثائق اللازمة لدعم التحقيقات المتعلقة بالهجمات الكيميائية في سوريا،
- | تسريع إجراءات جمع الأدلة وإنشاء أنظمة أرشفة مستقلة لمنع التلاعب بالأدلة أو إتلافها،
- | إجراء التحقيقات والملاحقات القضائية بدقة ضد الأشخاص المسؤولين عن حالات الاختفاء،

إنشاء هيئة رسمية مختصة بشؤون المفقودين، نظراً لارتباط هذه القضية بعدة مجالات مثل الطب الشرعي، وجمع الأدلة، والشهادات والبحوث الأرشيفية (ومن الأمثلة على ذلك: اليوسنة والهرسك، وكولومبيا، وجنوب أفريقيا والعراق).

➤ مواصلة التعاون مع المؤسسة المستقلة المعنية بالبحث عن المفقودين في الجمهورية العربية السورية (IIMP) والمنظمات غير الحكومية ذات الصلة في تنفيذ أنشطة المؤسسة،

➤ القيام بإجراء البحوث مع المؤسسة حول مصير المفقودين والعثور عليهم، بما في ذلك العمل على تحديد هوية الضحايا في المقابر الجماعية، وإطلاع الرأي العام على نتائج هذه الجهود،

➤ إنشاء قاعدة بيانات خاصة بالمفقودين من قبل المؤسسة المختصة، والعمل على تحديثها بشكل دوري ومنتظم.

إنشاء آليات التعويض الفعالة بهدف جبر الاضرار التي لحقت بالأشخاص الذين صودرت ممتلكاتهم أو بيعت بطرق احتيالية لأطراف ثالثة،

إنشاء مراكز إقليمية لإعادة التأهيل الجسدي والنفسي لضحايا انتهاكات حقوق الإنسان، ولا سيما ضحايا التعذيب والمعتقلين السابقين وأسر المختفين قسراً،

صياغة دستور شامل يكرّس نظاماً سياسياً تعددياً قائماً على سيادة القانون والمواطنة،

حظر أي شكل من أشكال التمييز الديني أو العرقي ضد أي فئة من فئات المجتمع،

إنشاء هيئة مؤسساتي رسمي يتمتع بصلاحيات حماية ورصد حقوق الإنسان، وتتولى أيضاً مراجعة الطلبات المتعلقة بمكافحة التمييز ومنع انتهاكات حقوق الإنسان خلال المرحلة الانتقالية،

اتخاذ التدابير اللازمة فيما يتعلق بمراقبة الحدود وغيرها من الإجراءات لمنع تهريب المهاجرين والاتجار بالبشر،

إزالة جميع العقبات التي تحول دون عودة النازحين واللاجئين إلى ديارهم، وتنفيذ مشاريع تهدف إلى تنشيط الاقتصاد وإعادة إحياء القطاع الصناعي لضمان التنمية المستدامة.

الملحق (١): الحرب الأهلية السورية وقرارات الأمم المتحدة المهمة المتعلقة بها

مع اندلاع الحرب الأهلية في سوريا، اعتمدت الجمعية العامة للأمم المتحدة ومجلس الأمن الدولي عدداً من القرارات المتعلقة بالأعمال التي ارتكبتها النظام السابق في البلاد. فقد دعا مجلس الأمن، في قراره رقم (٢٠٤٢) (لعام ٢٠١٢)، إلى وقف الأعمال القتالية في سوريا، وتنفيذ خطة السلام المكونة من ست نقاط والتي قدمها كوفي عنان. كما طالب المجلس بسحب القوات العسكرية والأسلحة الثقيلة التابعة للنظام من مراكز المدن، وقرّر إنشاء بعثة مراقبة تابعة للأمم المتحدة في سوريا. 383 وفي العام ذاته، أصدر مجلس الأمن القرار رقم (٢٠٤٣)، والذي نصّ على إنشاء بعثة مراقبة الأمم المتحدة في سوريا (UNSMIS) لمدة «تسعين» يوماً بهدف الإشراف على وقف إطلاق النار ومراقبة تطبيقه. 384

نتيجة للهجوم المنظم بالأسلحة الكيميائية من قبل قوات النظام على منطقة الغوطة الشرقية في دمشق في ٢١ آب / أغسطس ٢٠١٣، قتل عدد كبير من المدنيين. وعلى إثر ذلك، اعتمد مجلس الأمن الدولي القرار رقم ٢١١٨ (٢٠١٣)، حيث شدّد القرار على ضرورة محاسبة كل من استخدم الأسلحة الكيميائية، مشيراً إلى أنّ انضمام سوريا إلى اتفاقية حظر الأسلحة الكيميائية بتاريخ ١٤ أيلول / سبتمبر ٢٠١٣ يجعلها ملزمة بأحكامها، فضلاً عن ادانتها للهجوم الذي وقع في الغوطة الشرقية. وأوضح القرار أنه في حال عدم امتثال سوريا لأحكام اتفاقية حظر الأسلحة الكيميائية، فسيتم فرض عقوبات عليها وفقاً لأحكام الفصل السابع من ميثاق الأمم المتحدة. 385

سلط قرار مجلس الأمن الدولي رقم (٢١٣٩) (لعام ٢٠١٤) الضوء على حجم العنف الذي وصلت إليه سوريا، موضحاً أن أكثر من مئة ألف مدني قُتلوا خلال دوامة العنف. وقد أدان القرار بشدة الانتهاكات الواسعة لحقوق الإنسان وللقانون الإنساني الدولي التي ارتكبتها كل من النظام السوري والجماعات المسلحة. كما أبرز القرار بشكل خاص استخدام البراميل المتفجرة، والهجمات على المستشفيات والمدارس، والعنف الجنسي، وتجنيد الأطفال في النزاع المسلح. ودعا جميع الأطراف، ولا سيما الحكومة السورية، إلى إزالة جميع العقبات التي تحول دون إيصال المساعدات الإنسانية إلى المدنيين. وطالب بتأمين وصول المساعدات إلى المناطق المحاصرة (على سبيل المثال؛ حمص، واليرموك، والغوطة الشرقية)، ورفع الحصار المفروض، وضمان إجلاء المدنيين بشكل

383 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٠٤٢ (٢٠١٢)، بتاريخ ١٤ / ٤ / ٢٠١٢.

384 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٠٤٣ (٢٠١٢)، بتاريخ ٢١ / ٤ / ٢٠١٢.

385 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢١١٨ (٢٠١٣)، بتاريخ ٢٧ / ٩ / ٢٠١٣.

آمن. كما شدد القرار على حق الشعب السوري في تحديد مستقبله ومصيره بشكل مستقل وضمن إطار ديمقراطي يعبر عن إرادته الوطنية.³⁸⁶

على الرغم من أن القرار رقم (٢١٣٩) (لعام ٢٠١٤)، دعا بإزالة العقوبات التي تعيق إيصال المساعدات الإنسانية إلى المدنيين، نظراً لأن استمرار نقص المساعدات في المناطق المتضررة دفع مجلس الأمن الدولي إلى اعتماد القرار رقم (٢١٦٥) (لعام ٢٠١٤)، الذي سمح للمنظمات الإنسانية بإيصال المساعدات عبر المعابر الحدودية، باب السلام، وباب الهوى، واليعربية والرمثا. وقد نص القرار على أن إيصال هذه المساعدات يكفي أن يتم عبر إخطار السلطات فقط دون الحاجة للحصول على موافقة مسبقة. ويعتبر هذا الاجراء، الاول من نوعه حيث يسمح بإيصال المساعدات عبر الحدود دون موافقة النظام السوري، بهدف تلبية الاحتياجات الإنسانية العاجلة للمدنيين المحاصرين والمتضررين من النزاع.³⁸⁷

اعتمد مجلس الأمن الدولي في عام ٢٠١٥ القرار رقم (٢٢٥٤)، الهادف إلى إنهاء الحرب الأهلية في سوريا، ووضع إطار سياسي انتقالي بإشراف الأمم المتحدة يضمن التوافق الدولي حول مستقبل البلاد. وقد دعا القرار، الأمين العام للأمم المتحدة إلى تسهيل بدء المفاوضات الرسمية بين ممثلي الحكومة السورية والمعارضة اعتباراً من كانون الثاني/يناير ٢٠١٦. ونص القرار على تشكيل حكومة انتقالية شاملة وشرعية في غضون ستة أشهر، وإجراء انتخابات حرة ونزيهة في غضون ثمانية عشر شهراً وتحت إشراف الأمم المتحدة، واستناداً إلى دستور جديد. كما دعا القرار جميع الأطراف إلى إزالة العقوبات أمام إيصال المساعدات الإنسانية إلى المحتاجين، فضلاً عن مطالبتها بالإفراج عن المعتقلين تعسفياً، وأدانت الهجمات على المدنيين والمرافق الصحية وعمال الإغاثة.³⁸⁸

أنشأ مجلس الأمن الدولي بموجب قراره رقم (٢٢٣٥) (لعام ٢٠١٥) آلية التحقيق المشتركة بهدف تحديد المسؤولين عن الهجمات بالأسلحة الكيميائية في سوريا. وفي عام ٢٠١٦، وعقب بعد أن بدأت بعثة تقصي الحقائق التابعة لمنظمة حظر الأسلحة الكيميائية (OPCW Fact-Finding Mission)، تحقيقاتها بشأن الادعاءات الجديدة المتعلقة باستخدام الأسلحة الكيميائية، بما في ذلك غاز الكلور، في مناطق عدة من سوريا، وخصوصاً في محيط مدينة حلب وإدلب، اعتمد مجلس الأمن القرار رقم (٢٣١٤) (لعام ٢٠١٦) بشأن تمديد ولاية آلية التحقيق المشتركة. وقد أدان القرار مجدداً استخدام الأسلحة الكيميائية، مؤكداً على أن الدول أو الأطراف التي تستخدمها تتحمل المسؤولية الدولية الكاملة عن أفعالها بموجب القانون الدولي.³⁸⁹

في عام ٢٠١٨، وفي ظل تصاعد الخسائر البشرية بين المدنيين، لا سيما في الغوطة الشرقية، ومنع وصول المساعدات الإنسانية، اعتمد مجلس الأمن القرار رقم (٢٤٠١) (لعام ٢٠١٨)، الذي دعا إلى وقف إنساني لإطلاق النار في جميع أنحاء سوريا لمدة لا تقل عن ثلاثين يوماً، بهدف إنهاء الهجمات المنظمة ضد المدنيين، وضمان وصول المساعدات الإنسانية إلى المناطق المحاصرة، وتنفيذ عمليات الإجلاء الطبي للجرحى والمرضى.³⁹⁰ وفي عام ٢٠٢٠، أصدر المجلس القرار رقم

386 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢١٣٩ (٢٠١٤)، بتاريخ ٢٢ / ٢ / ٢٠١٤.

387 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢١٦٥ (٢٠١٤)، بتاريخ ١٤ / ٧ / ٢٠١٤.

388 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٢٥٤ (٢٠١٥)، بتاريخ ١٨ / ١٢ / ٢٠١٥.

389 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٣١٤ (٢٠١٦)، بتاريخ ٣١ / ١٠ / ٢٠١٦.

390 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٤٠١ (٢٠١٨)، بتاريخ ٢٤ / ٢ / ٢٠١٨.

(٢٠٣٣) والذي يطالب فيه تنفيذ جميع قراراته السابقة المتعلقة بالأزمة السورية.³⁹¹

سلطت الجمعية العامة للأمم المتحدة في قرارها رقم (١٧٦/٦٦/A/RES) (لعام ٢٠١١) الضوء على تصاعد أعمال العنف والانتهاكات الواسعة لحقوق الإنسان في سوريا خلال عام ٢٠١١. وأدان القرار بشدة الهجمات المنظمة ضد المدنيين والاعتقالات التعسفية وحالات الاختفاء القسري وممارسات التعذيب وسوء المعاملة. كما دعا السلطات السورية إلى احترام الحقوق والحريات الأساسية، وفي مقدمتها حرية التعبير والحق في تنظيم المظاهرات والتجمعات السلمية. كما طالب بتنفيذ خطة العمل ذات النقاط الست التي أقرتها جامعة الدول العربية بشكل فوري وكامل، فضلاً عن تكليف الأمين العام للأمم المتحدة بتقديم الدعم لبعثة المراقبين العرب. وأكد القرار على ضرورة الإفراج عن جميع المعتقلين، وضمان الوصول إلى الخدمات الصحية دون عوائق، وإعطاء الأولوية لحماية المدنيين. وشدد كذلك على أن تلبية المطالب المشروعة للشعب السوري يجب أن تتم عبر وسائل سلمية، وأن تُحل الأزمة السورية من خلال تسوية سياسية شاملة.³⁹²

اعتمدت الجمعية العامة للأمم المتحدة القرار رقم (٢٦٢/٦٧/A/RES) (لعام ٢٠١٣) بهدف التأكيد على الموقف الموحد للمجتمع الدولي إزاء ما خلفته الحرب الأهلية في سوريا من انتهاكات لحقوق الإنسان، وسقوط ضحايا مدنيين، وعمليات نزوح قسري، وحالة عدم الاستقرار الإقليمي الناجم عن الحرب الأهلية، وللدعوة إلى تحقيق الانتقال السياسي، وضمان وصول المساعدات الإنسانية، ووضع حد للإفلات من العقاب، ودعم أزمة اللاجئين السوريين. وأدان القرار استخدام النظام للأسلحة الثقيلة مثل البراميل المتفجرة، وصواريخ سكود، والقنابل العنقودية ضد المدنيين. ومع ذلك، تم تسليط الضوء على المخاوف بشأن الاعتقالات التعسفية، والتعذيب، والعنف، والهجمات المستهدفة للصحفيين والعاملين في وسائل الإعلام، واستخدام الأطفال في الحرب.³⁹³

طالبت الجمعية العامة للأمم المتحدة في قرارها رقم (١٣٠/٧١/A/RES) (لعام ٢٠١٦)، ضرورة الوقف الفوري والكامل لجميع الهجمات المنظمة ضد المدنيين، والبنى التحتية المدنية الحيوية في سوريا. وطالبت أيضاً بإنهاء جميع أنواع الحصار، ولا سيما في مدينة حلب، وضمان وصول الأمم المتحدة والجهات الفاعلة الإنسانية إلى جميع المناطق بشكل سريع وآمن ودون أي عوائق. كما شدد القرار على وجوب التزام جميع الأطراف وبشكل تام، بالقانون الإنساني الدولي والقانون الدولي لحقوق الإنسان، معيداً إلى الأذهان، بأن الحكومة السورية تتحمل المسؤولية الأساسية عن حماية المدنيين وغير المقاتلين. كما طالب القرار، بالتنفيذ الكامل والفوري لقرارات مجلس الأمن الدولي ذات الصلة، مؤكداً على أن الحل المستدام للأزمة لا يمكن أن يتحقق إلا من خلال عملية سياسية شاملة يقودها السوريون أنفسهم. وأدان القرار أيضاً، عمليات التهجير القسري، مشدداً على ضرورة محاسبة جميع المسؤولين عن انتهاكات القانون الدولي، كما طلب من الأمين العام للأمم المتحدة متابعة تنفيذ القرار وتقديم التوصيات لضمان حماية المدنيين.³⁹⁴

391 قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٠٣٣ (٢٠٢٠)، بتاريخ ١٣ / ٧ / ٢٠٢٠.

392 قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم ١٧٦ (٢٠٢٢)، ١٧٦/A/RES/٦٦، بتاريخ ٢٣ / ٢ / ٢٠١٢.

393 قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم ٢٦٢ (٢٠١٣)، ٢٦٢/A/RES/٦٧، بتاريخ ٦ / ٦ / ٢٠١٣.

394 قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم ١٣٠ (٢٠١٦)، ١٣٠/A/RES/٧١، بتاريخ ١٩ / ١٢ / ٢٠١٦.

قرارات مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة بشأن الحرب الأهلية السورية (٢٠١٢-٢٠٢٠)

رقم القرار	تاريخ القرار	موضوع القرار
القرار رقم ٢٠٤٢ (٢٠١٢)	١٤ أبريل/نيسان ٢٠١٢	يتضمن القرار، تدابير تهدف إلى تحقيق وقف إطلاق النار في سوريا، وإنهاء العمليات العسكرية، ووقف انتهاكات حقوق الإنسان. كما تم تكليف فريق مراقبة أولى عبر مسلح مكون من ثلاثين (٣٠) مراقبا من مراقبي الأمم المتحدة لمتابعة تنفيذ هذه الإجراءات.
القرار رقم ٢٠٤٣ (٢٠١٢)	٢١ أبريل/نيسان ٢٠١٢	إنشاء فرقة العمل المعنية بالمراقبة والتابعة للأمم المتحدة (يونسميس) وذلك بهدف مراقبة السلام والأمن في سوريا.
القرار رقم ٢١١٨ (٢٠١٣)	٢٧ سبتمبر/أيلول ٢٠١٣	إدانة الهجوم المنفذ بالأسلحة الكيميائية في منطقة الغوطة الشرقية، كما تقرر أن تقوم سوريا بتفكيك ترسانة الأسلحة الكيميائية بشكلٍ خاضعٍ للمراقبة بحلول عام ٢٠١٤.
القرار رقم ٢١٣٩ (٢٠١٤)	٢٢ فبراير/شباط ٢٠١٤	الدعوة إلى الوقف الفوري للهجمات ضد السكان المدنيين، وإلى إيصال المساعدات الإنسانية بحرية وسرعة ومن دون أي عوائق.
القرار رقم ٢١٦٥ (٢٠١٤)	١٤ يوليو/تموز ٢٠١٤	تقرر أن تقوم الأمم المتحدة وشركاؤها بإيصال المساعدات الإنسانية عبر الحدود إلى سوريا دون الحاجة إلى موافقة الدولة، كما تم إنشاء آلية لمتابعة وتنفيذ هذا القرار.
القرار رقم ٢٢٠٩ (٢٠١٥)	٦ مارس/آذار ٢٠١٥	إدانة استخدام غاز الكلور، بوصفه سلاحًا كيميائيًا.
القرار رقم ٢٢٣٥ (٢٠١٥)	٧ أغسطس/آب ٢٠١٥	إنشاء آلية التحقيق المشتركة لتحديد المسؤولين عن الهجمات المنظمة بالأسلحة الكيميائية.
القرار رقم ٢٢٥٤ (٢٠١٥)	١٨ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٥	الدعوة إلى الوقف الفوري للهجمات ضد المدنيين، وإطلاق سراح المحتجزين تعسفاً، وإعلان وقف إطلاق النار.
القرار رقم ٢٢٦٨ (٢٠١٦)	٢٦ فبراير/شباط ٢٠١٦	الدعوة إلى وقف إطلاق النار وضمن الوصول إلى المساعدات الإنسانية.
القرار رقم ٢٣٢٨ (٢٠١٦)	١٩ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٦	أُخذ هذا القرار، بسبب الكارثة الإنسانية التي وقعت في شرق حلب. كما أدانت الانتهاكات الجسيمة في حقوق الإنسان التي ارتكبتها النظام. وكذلك، تم التأكيد على وجوب إجلاء المدنيين بما يتوافق مع مبادئ القانون الإنساني.
القرار رقم ٢٣٣٦ (٢٠١٦)	٣١ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٦	التأكيد مجدداً على ضرورة تنفيذ قرارات المجلس السابقة، والدعوة إلى تمكين منظمات الإغاثة الإنسانية من الوصول «السريع والأمن والمتواصل» إلى جميع أنحاء سوريا من أجل حماية المدنيين.
القرار رقم ٢٤٠١ (٢٠١٨)	٢٤ فبراير/شباط ٢٠١٨	تجديد الدعوة إلى وقف إطلاق النار وضمن وصول المساعدات الإنسانية بسبب تزايد الخسائر في منطقة الغوطة الشرقية.
القرار رقم ٢٥٣٣ (٢٠٢٠)	١٣ يوليو/تموز ٢٠٢٠	الدعوة إلى تنفيذ قرارات المجلس السابقة وضمن وصول المساعدات الإنسانية عبر الحدود.

قرارات الجمعية العامة للأمم المتحدة المتخذة خلال فترة الحرب الأهلية في سوريا (٢٠١١-٢٠٢٣)

رقم قرار	تاريخ القرار	موضوع القرار
القرار رقم ١٧٦/٦٦	١٩ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١١	وصف الإعدامات التعسفية، والاستخدام المفرط للقوة، وقتل المتظاهرين والمدافعين عن حقوق الإنسان والصحفيين، والاعتقالات التعسفية، والتعذيب، والإخفاء القسري، والانتهاكات الجسيمة ضد الأطفال التي ارتكبتها النظام ضد الشعب، بأنها «مؤثرة لقلبي العميق»، وثم أدانها بشدة.
القرار رقم ٢٥٣/٦٦	١٦ فبراير/شباط ٢٠١٢	أدينّت انتهاكات النظام لحقوق الإنسان والقانون الإنساني، وأكد على ضرورة محاسبة المسؤولين عنها. كما دُعيّ إلى سحب الوحدات العسكرية من المدن، والسماح بتنظيم الاحتجاجات الشعبية السلمية، وعدم عرقلة أعمال توصيل المساعدات الإنسانية.
القرار رقم ١٨٣/٦٧	٢٠ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٢	أدينّت انتهاكات النظام لحقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي.
القرار رقم ٢٦٢/٦٧	١٥ مايو/أيار ٢٠١٣	أدينّت الهجمات العشوائية التي شنها النظام ضد السكان المدنيين، واستخدامه للأسلحة الثقيلة مثل البراميل المتفجرة وصواريخ سكود والقنابل العنقودية.
القرار رقم ١٨٢/٦٨	١٨ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٣	أدينّت انتهاكات النظام لحقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي، وتم التأكيد على ضرورة أن يُبدي المجتمع الدولي رد فعل حازم تجاه هذه الانتهاكات. كما دُعيّ مجلس الأمن التابع للأمم المتحدة، إلى اتخاذ تدابير فعّالة من شأنها أن تُوقف الانتهاكات الجارية في سوريا.
القرار رقم ١٨٩/٦٩	١٨ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٤	أدينّت انتهاكات النظام بحق الأطفال، وقصفه للبنية التحتية المدنية مثل المدارس والمستشفيات، فضلاً عن الإعدامات الجماعية وفرض الحصار، وغيرها من انتهاكات حقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي.
القرار رقم ٢٣٤/٧٠	٢٣ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٥	أدينّت الانتهاكات الجسيمة والواسعة والمنهجية لحقوق الإنسان التي وقعت في السنة الخامسة من الحرب الأهلية، ودُعيّ إلى الالتزام بقواعد القانون الدولي لحقوق الإنسان والقانون الإنساني الدولي.
القرار رقم ١٣٠/٧١	٩ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٦	أدينّت بشكل خاص عمليات القصف المكثف والحصار المفروض واستخدام الأسلحة الكيميائية في حلب، وكذلك استخدام فرض الحصار كتكتيك حربٍ موجّه ضد السكان المدنيين، كما أعرب عن بالغ قلقه إزاء انتهاكات القانون الإنساني الدولي.
القرار رقم ٢٠٣/٧١	١٩ ديسمبر/كانون الأول ٢٠١٦	أدان القرار بشدة الانتهاكات المنهجية لحقوق الإنسان التي ارتكبتها النظام ضد المدنيين، ودعا إلى المساءلة والمحاسبة. وقد تضمن القرار عبارات شديدة اللهجة، ولا سيما بسبب الهجمات العنيفة والخسائر البشرية الواسعة التي شهدتها مدينة حلب خلال عام ٢٠١٦.

رقم قرار	تاريخ القرار	موضوع القرار
القرار رقم ٢٤٨/٧١	٢١ ديسمبر/كانون الاول ٢٠١٦	تقرّر إنشاء آلية دولية محايدة ومستقلة للتحقيق والملاحقة في أخطر الجرائم المرتكبة منذ آذار/مارس عام ٢٠١١.
القرار رقم ١٨٢/٧٣	١٧ ديسمبر/كانون الاول ٢٠١٨	أدينّت الاعتقالات التعسّفية والإخفاءات القسريّة والتعذيب وسوء المعاملة، وكذلك الهجمات على المستشفيات والمدارس والبنية التحتيّة المدنيّة، إضافةً إلى استخدام غاز الكلور كسلاح كيميائيّ، ضدّ المدنيين.
القرار رقم ١٦٩/٧٤	١٨ ديسمبر/كانون الاول ٢٠١٩	أدان المجتمع الدولي علناً الانتهاكات المنهجية والواسعة النطاق لحقوق الإنسان التي يرتكبها النظام، وصدرت دعوات لمكافحة الإفلات من العقاب.
القرار رقم ١٩٣/٧٥	١٦ ديسمبر/كانون الاول ٢٠٢٠	أدينّت الانتهاكات التي ارتكبها النظام بشأن حقوق الإنسان والقانون الإنسانيّ الدوليّ
القرار رقم ٢٢٨/٧٦	٢٤ ديسمبر/كانون الاول ٢٠٢١	أدينّت الانتهاكات التي ارتكبها النظام بشأن حقوق الإنسان والقانون الإنسانيّ الدوليّ. وشدّد على أنّ هذه الانتهاكات قد ترقى إلى جرائم حرب، كما أكد على خطورة استخدام الأسلحة الكيميائية. وذكر أنّ النظام يتحمل مسؤولية حماية السكان، وعليه الوفاء بها.
القرار رقم ٢٣٠/٧٧	١٥ ديسمبر/كانون الاول ٢٠٢٢	أدينّت الانتهاكات التي ارتكبها النظام بشأن حقوق الإنسان والقانون الإنسانيّ الدوليّ، وتمّ التأكيد على وجوب تحمل النظام بمسؤوليّة في حماية شعبه. كما دعا المجتمع الدوليّ إلى الالتزام بمعايير القانون الإنسانيّ وقواعد حقوق الإنسان.
القرار رقم ٣٠١/٧٧	٢٩ يونيو / حزيران ٢٠٢٣	إنشاء هيئة مستقلة تحت رعاية الأمم المتّحدة من أجل المفقودين في سوريا.
القرار رقم ٢٢٢/٧٨	١٩ ديسمبر/كانون الاول ٢٠٢٣	أدينّت الانتهاكات التي ارتكبها النظام بشأن حقوق الإنسان والقانون الإنسانيّ الدوليّ، وأشار إلى أنّ هذه الانتهاكات قد تُعتبَر جرائم حرب وجرائم ضدّ الإنسانيّة. كما أعرب عن بالغ قلقه إزاء استمرار استخدام النظام للقوة ضدّ المدنيين.

الملحق الثاني: المقابلات التي أجريت مع الضحايا

المقابلات الجارية مع الضحايا السوريين في إطار أعمال لجنة التحقيق في انتهاكات حقوق الإنسان التي ارتكبتها نظام بشار الأسد في سوريا

محضر رقم: ١

التاريخ: ٢٠ كانون الثاني / يناير ٢٠٢٥

المكان: مكتب المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة في غازي عنتاب

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المستجوب: (أ.س.)، يبلغ من العمر ٣٢ عاماً، مهندس كهرباء، مواطن سوري من مدينة إدلب.

الأسئلة:

المحاور: هل تمّ اعتقالك أثناء وجودك في سوريا؟ متى وأين تمّ ذلك؟

أ.س.: تمّ اعتقالي عند حاجز بينما كنت أعود من الجامعة إلى المنزل، في كانون الأول / ديسمبر عام ٢٠١٢ في إدلب. كنت قادماً من جامعة حلب متوجهاً إلى منزلي في إدلب عندما أوقفوني عند نقطة التفتيش واعتقلوني. أما عن سبب احتجازي فهو لأنني كنت أحمل جهاز كمبيوتر محمول معي. ويبدو أنهم لاحظوا في بعض الملفات صوراً أو موادّ تتعلق بالثورة السورية، مثل الأعلام أو مشاهد من المظاهرات. لهذا السبب اعتقلوني. وبعد ذلك، ذهب والدي للاستفسار عني، فاعتقلوه هو الآخر. في البداية، اعتقلتنا فرع الأمن في إدلب، ثم نُقلنا لاحقاً إلى شعبة المخابرات العسكرية، وبعد ذلك إلى الفرع (٢١٥) في دمشق. وبالطبع، لم يُذكر لنا أي سبب أو مبرر أثناء عملية النقل، فكلّ شيء كان تعسفياً تماماً. بمعنى آخر، أن اعتقالي كان اعتقالاً تعسفياً بحتاً. كما تمّ اعتقال والدي أيضاً عندما طلب معلومات عني

المحاور: هل تمّ اعتقالك بطريقة رسمية وعلمية؟

أ.س.: لا، لم يكن هناك أي مبرر رسمي إطلاقاً. لم يصدر أمر من محكمة ولا أي وثيقة أخرى. كلّ شيء كان تعسفياً تماماً. تمّ اعتقالي عند حاجز تفتيش

المحاور: هل تعرف من كان هؤلاء الأشخاص؟ هل كانوا ضباط من الشرطة أو الجيش أو جهة أخرى؟

أ.س.: نعلم أنهم كانوا عناصر أمن. و يُعرفون بأنهم تابعون لأحدى أجهزة الاستخبارات المختلفة في سوريا

المحاور: هل كان الاعتقال فردياً أم جماعياً؟

أ.س.: كان اعتقالاً فردياً.

المحاور: إلى أين تمّ اقتيادك؟

أ.س.: إلى فرع الأمن في إدلب. وبعد فترة قصيرة، تقريباً بعد أسبوع، نُقلنا إلى فرع الاستخبارات العسكرية في إدلب. مكثنا في إدلب حوالي خمسين يوماً. وبعد ذلك، نُقلنا إلى الفرع (٢١٥) في دمشق، وهو معروف أيضاً باسم فرع التدخل السوري

المحاور: هل تعرضت للتعذيب أو سوء المعاملة بعد احتجازك؟

أ.س.: نعم، تعرّضنا للتعذيب شديد جداً. في سوريا توجد طرق مختلفة للتعذيب. فعلى سبيل المثال، هناك طريقة تُسمّى «الشبح»، هل سمعت بها أو تعرفها من قبل؟ الشبح هو عملية ربط اليدين خلف الظهر وتعليقهما في مكان مرتفع. فمثلاً تُعلّق على باب وتترك على هذه الحالة لساعات طويلة، أحياناً ساعة، أحياناً ساعتين، وأحياناً نصف ساعة. الأمر يعتمد على مزاج الشخص الذي يقوم بالتعذيب.

في البداية، تعرّضت للتعذيب في فرع القضاء، ثم في فرع الاستخبارات العسكرية في إدلب. هناك كانت تُستخدم طريقة تُسمّى «بساط الريح». قالوا إن لها ترجمة بالتركية، لكنني لا أعرفها بدقة. في هذه الطريقة، تُربط الأرجل ويُثبت الجسد بهذه الوضعية ثم يُضرب الشخص. فعلى سبيل المثال، يُضرب بالأسلاك أو بالأنايب أو بأدوات أخرى. كما كانوا يستخدمون أنابيب المياه في التعذيب أيضاً. عادةً يبدأ التعذيب بطريقة «الشبح» ثم يُستكمل بحرماننا من الطعام. وتعرض والدي أيضاً لتعذيب شديد خلال هذه الفترة. لقد مات والدي في السجن. ربطوا يديه وتركوه واقفاً لمدة يومين كاملين. كان مضطراً للبقاء واقفاً طوال الوقت، لا يستطيع أن يجلس أو ينام، ويداه مرفوعتان. بهذه الطريقة عذبوه. كانوا يعذبون والدي ليضغطوا عليّ، ويعذبونني ليضغطوا عليه. فمثلاً كانوا يقولون له: «ابنك فعل كذا وكذا وكذا»، ثم يعذبونه

المحاور: هل كان والدك معك أثناء التعذيب؟

أ.س.: نعم، أحياناً كانوا يجمعوننا ويعذبوننا أمام بعض.

المحاور: هل تعتقد ان هذا كان جزءاً من التعذيب؟

أ.س.: نعم، بالتأكيد. فخلال السنتين يوماً الاوّل من احتجازي لم نكن معاً، لكن كنا أحياناً نرى بعضنا البعض سراً. ففي إحدى المرات قال لي والدي «رحمه الله:» «إذا كان من الممكن أن يتم إطلاق سراحك وتخرج، فانا مستعد للبقاء هنا.» كان والدي دائماً قلقاً عليّ، وأنا كنت قلقاً عليه أيضاً. كان التعذيب قاسياً جداً. كان والدي يبلغ من العمر خمسين عاماً، وكانوا يضربونه بأدوات قاسية جداً على مختلف أجزاء جسده. أما أنا، ففي إحدى المرات وبعد التعذيب لم أستطع المشي

بسبب تركيزهم في الضرب على أسفل القدم. حتى انني لم أعد قادراً على الحركة. ثم وضعوا على الأرض قطعاً من الخشب وقطع من الزجاج، وأجبروني على الجري فوقها أو لعقها حتى تنظف. كانت هذه أيضاً إحدى وسائل التعذيب. بالطبع هناك تفاصيل أخرى، فالتعذيب كان يتكرر باستمرار. وكما ذكرت سابقاً، كانوا يعذبونني أمام أعين والدي ويعذبونه أعيني. وكذلك المكان، بحد ذاته يعتبر تعذيب. فعلى سبيل المثال، لم نكن محتجزين في زنزانة محددة، وهذا ما جعل الأمر أصعب. لم يكن مكاناً رسمياً؛ إذ لا أحد يعرفه أو يتعرف عليه. كان مكاناً مجهولاً بلا اسم

المحاور: إذن، الأماكن الأولى التي تم احتجازك فيها في إدلب كانت رسمية وتتبع للأجهزة الأمنية، أليس كذلك؟

أ.س.: نعم، الأماكن في إدلب كانت رسمية. فعلى سبيل المثال، كنا نعلم أنه فرع من الفروع العسكرية أو قضائية. لكن عندما نُقلنا إلى دمشق، أدخلونا معصوبي الأعين ولم نكن نعرف أين نحن. إلا أنه بعد ذلك، علمنا من السجناء الآخرين أن المكان يُعرف باسم "الفرع ٢١٥".

على سبيل المثال، بقيت هناك في زنزانة انفرادية لمدة أربعين يوماً. الزنزانة الانفرادية التي أتحدث عنها كانت مساحتها صغيرة جداً، حوالي متر ونصف المتر المربع (١,٥ م²)، أي طولها متر ونصف، وعرضها متر مربع واحد فقط. لقد كانت أقصر وأضيق من طول الإنسان الاعتيادي. أحياناً كانوا يضعون فيها أربعة أشخاص. بقيت هناك حوالي خمسة وأربعين يوماً، وكان من المستحيل التحرك داخلها إطلاقاً. فعلى سبيل المثال، إذا أردت الذهاب إلى الحمام، كانت المساحة ضيقة جداً بحيث لا يوجد حتى فراغ مساحته ثلاثين سنتيمتراً. أحياناً كنا شخصين أو ثلاثة أو أربعة في هذه المساحة الصغيرة. وفي أغلب الأحيان كنت مع أربعة أشخاص في نفس المكان. كنا نسمي هذه الزنازين «انفرادية»، لكنها في الحقيقة كانت صغيرة جداً. كنا مضطرين للجلوس فقط، والركبتان مرفوعتان للأعلى بسبب ضيق المكان. لم يكن هناك أي مجال للحركة. كان يسمح لنا بالذهاب إلى الحمام مرتين فقط في اليوم. وإذا احتجنا إلى الحمام في غير هذه الأوقات، كان علينا أن نقضي حاجتنا في نفس المكان أو في زجاجة بلاستيكية. لقد كان المكان قذراً جداً. وبعد بقائنا في هذا الوضع في فرع الاستخبارات العسكرية في إدلب، نقلونا إلى مكان آخر. لكننا لم نكن نعلم إلى أين نذهب. قالوا لنا: «مبروك، ستلتقون بعائلاتكم.» لكن هذا لم يكن صحيحاً.

وفي تلك الفترة، كان والدي يتعرض للتعذيب الشديد. كانوا يقولون لنا: «اعترفوا بأنكم حملتم السلاح، وهاجمتم الحواجز أو المناطق العسكرية.» ولأننا لم نفعل ما تم اسناده لنا، فأننا لم نعترف بأي شيء. ولهذا استمر التعذيب. وفي نهاية المطاف، نقلونا إلى دمشق. أثناء الرحلة وضعونا في سيارة تشبه سيارة نقل الأغنام. إذ أن أرضية السيارة كانت مليئة بروث الأغنام. ألقونا على الأرض وأيدينا مربوطة من الخلف، ولم نكن قادرين على الحركة. كنا مكدسين مثل الأغنام. انطلقت السيارة، لكننا لم نعرف إلى أين نذهب. في البداية قالوا لنا بسخرية: «أنتم ذاهبون إلى عائلاتكم.» لكننا أدركنا لاحقاً أن هذا غير صحيح. تحركت السيارة من إدلب، ومررنا بمخيم يُدعى «المسطومة.» أنزلونا من السيارة هناك، ووضعونا في شاحنة كبيرة مكشوفة تشبه سيارات النقل

العسكري، وواصلنا الطريق على هذا النحو. ثم وصلنا إلى مناطق خاضعة تماماً لسيطرة النظام. وعند أحد الحواجز توقّفنا، وجاء أحد عناصر الأمن يرتدي حذاءً عسكرياً نحو السيارة

المحاور: كم كان عددكم في السيارة؟

أ.س.: كنا حوالي خمسة وعشرين شخصاً في تلك السيارة. لم أسمع العدد بدقة، لكن كان معنا معتقلون آخرون، وكان بعضهم يجلس قرب حافة السيارة. ومع اقتراب الضابط الأمني نحو السيارة، أمسك بحافة السيارة وبدأ يضرب الناس على رؤوسهم بحذائه العسكري. وكان يضرب بقوة، وكان الدم يسيل من رؤوس الكثير من المعتقلين. كانت رؤوسهم ترتطم بحديد السيارة وهو يضربهم بالحذاء. بعد ذلك، نقلونا من إدلب إلى مركز الشرطة العسكرية في حماه. بقينا هناك حوالي يومين، ثم نقلونا إلى سجن عسكري في حمص يُسمّى «البالونة». مكثنا هناك أيضاً يومين، وبعدها نُقلنا إلى مركز الشرطة العسكرية في منطقة القابون بدمشق. ثم أُجلنا إلى (الفرع ٢١٥). كل هذه المراحل كانت مليئة بالألم والتعذيب. حتى أثناء النقل، كنا نتعرض للتعذيب. حتى انه ما زلت أحمل آثار ذلك على جسدي حتى اليوم. انظر، هذه العلامات... وهذه أخرى أيضاً

المحاور: هل ما زالت آثار التعذيب موجودة على جسدي؟

أ.س.: نعم، ما زالت الآثار موجودة على جسدي، ولدي أيضاً صور تثبت ذلك. فمثلاً، عندما اعتُقلت كان وزني ٨٤ كيلوغراماً، وعندما اطلق سراحي عني كان وزني ٤٩ كيلوغراماً فقط، أي أنني فقدت تقريباً نصف وزني. لديّ الصور؛ يُمكنني أن أريكم إياها إذا أردتم في رؤية حالتي. وكما ذكرت سابقاً، منذ وصولنا إلى إدلب وحتى هذه اللحظة تعرّضنا لتعذيب شديد جداً، وكان يشمل التعذيب الجسدي والنفسي والصحي وحتى الغذائي. لقد كنا خلال اليوم الواحد لا نحصل إلا على قطعة صغيرة من البطاطا. أحياناً كانوا يعطوننا قطعة خبز عليها القليل جداً من المربي، وكانوا يفعلون ذلك عمداً. وفي بعض الأحيان كان الطعام فاسداً لدرجة انه كان يسبب لنا الإسهال، وبالتالي فانه كان يضعف من جهازنا المناعي. وكما هو معروف انه المرء عندما يصاب بالإسهال، كان الجسم يفقد الكثير من السوائل، فضلاً عن تسببه في انهيار تام للمناعة. وبعد المعاناة والتعذيب والظروف المروعة التي مررنا بها، نقلونا من حماه إلى حمص ثم إلى القابون. وبالطبع ان طريقة النقل لم تكن طبيعية أبداً. فعندما وصلنا إلى حماه، احتُجزنا في مركبات أشبه بمركبات نقل الأغنام، واستمر هذا لمدة يومين تقريباً. وعندما نُقلنا من حماه إلى حمص، استخدموا ما يسمونه «السلسلة»، أي ربطونا بعضنا ببعض مثل السلسلة البشرية. ووضعونا داخل شاحنة مغلقة شبيهة «بشاحنة التبريد» أو «نقل اللحوم». كانت الشاحنة مكتظة جداً لدرجة أننا لم نكن نستطيع التنفس تقريباً. كانت ايدينا مقيدتين إلى الخلف بواسطة أصفاد بلاستيكية ضيقة تركت آثاراً في معصمنا، وما زالت هذه الآثار موجودة حتى الآن رغم مرور ١١ أو ١٢ عاماً. وعندما وصلنا إلى حمص طلبوا منا خلع جميع ملابسنا بالكامل وفتشونا ونحن عراة تماماً. وبقينا في حمص لمدة يومين، وخلال هذه الفترة استمر التعذيب. وبعدها نقلونا إلى مركز الشرطة العسكرية في القابون، ومن هناك إلى (الفرع ٢١٥). وعندما دخلنا (الفرع ٢١٥)، بدأ التعذيب من جديد. وقالوا لنا إنهم لا

يعترفون بأي اعترافات صدرت منا في الفروع السابقة، وسيتم إعادة استجوابنا من جديد. عندما دخلت الفرع، لأول مرة شعرت وكأنني في مسلخ. لقد كان المكان تفوح منه رائحة الدم والمرض والجثث المتعفنة. ولكون أعيننا كانت معصوبة، فأننا لم نكن نرى أي شيئاً، ولهذا ظننت في البداية أنه مكان لذبح الأغنام أو الأبقار. وبعدها أنزلونا إلى الطابق السفلي. وعندما نزلنا عبر الدرج، وجدنا أنفسنا في قاعة كبيرة مكتظة بالبشر. كان الجو بارداً جداً في تلك الفترة، ومع ذلك كان معظم الناس شبه عراة، لا يلبسون إلا ملابسهم الداخلية. التعذيب الذي رأيناه في إديلب أو الفروع الأخرى لا يُقارن بما شهدناه هنا في (الفرع ٢١٥). واخبرنا بعض المعتقلين: «هذا هو (الفرع ٢١٥). من يدخل هنا يختفي من الوجود، ومن يخرج يعود كأنه وُلد من جديد.» هذه الجملة وحدها كانت كافية لتُظهر لنا مدى فظاعة المكان، وصعوبة الخروج منه. لقد وُضعنا في زنازين صغيرة جداً. فعلى سبيل المثال، كان العشرات من الأشخاص يحشرون في غرفة مساحتها لا تتجاوز (٥×٤) أمتار. وإن المساحة المخصصة لكل شخص كانت نحو ٢٥ سنتيمتراً مربعاً فقط، أي بحجم بلاطة واحدة تقريباً. الناس كانوا مزدحمين إلى درجة أنه لم يكن بالإمكان حتى الجلوس بشكل مريح. لقد كنت أجلس وركبتي مرفوعتان للأعلى. وكانت القاذورات والقمامة منتشرة في كل مكان، والبراغيث والقمل والحشرات تملأ المكان. كانت أجسادنا مغطاة بالبقع بسبب الأمراض الجلدية التي أصبنا بها. وكان الذهاب إلى الحمام شبه مستحيل. إذ كانوا يسمحون لنا مرتين فقط في اليوم، وحتى في ذلك الوقت، كانت مدة استخدامه محددة جداً. كما أنهم كانوا يجلبون برميلاً كبيراً سعته ٢٠ أو ٢٥ لتراً لاستخدامه للتبول، وكان يُمرّر بين السجناء. وعندما يمتلئ، كان البول يفيض ويسيل على أجساد المعتقلين. كنت أجلس في الزاوية، وعندما يصلني البرميل كانت القاذورات قد غطت الأرض. المكان كله كان ملوثاً، وكان البول والقاذورات تُسكب على الرؤوس والأجساد. إضافة إلى انتشار الصراصير والقمل والحشرات، في كل زاوية من زواياها، إذ لم يكن من الممكن تنظيف أجسادنا على الإطلاق. فعلى سبيل المثال، إذا وجدنا قمل على أجسادنا، لم يكن أمامنا إلا سحقها بأيدينا. في (الفرع ٢١٥) لم يُسمح لنا على الإطلاق القيام بأي نوع من النظافة الشخصية. حتى عندما كنا نذهب إلى الحمام، كان الحارس يقف ويعدّ بصوت عالٍ: «واحد، اثنان، ثلاثة...» وإذا لم نخرج خلال ثوانٍ قليلة، كان يضرب الباب لجبرنا على الخروج فوراً. كان هناك خمسة مراحيض فقط، وكان المئات من المعتقلين مضطرين لاستخدامها

في إحدى المرات، عندما انقطع التيار الكهربائي، توقفت أجهزة التهوية في الطابق السفلي. وكان الازدحام شديداً لدرجة أن خمسة وعشرين شخصاً ماتوا اختناقاً خلال ساعة واحدة فقط. لقد كنا نعيش في ظلامٍ دامس، لا نعرف إن كان الوقت نهراً أم ليلاً، فلم يكن هناك أي منفذ لدخول اشعة الشمس، ولا حتى أي صوتٍ قادم من الخارج. الصوت الوحيد الذي كنا نسمعه هو صوت مروحة التهوية، وكانت تعمل بطريقةٍ مخيفة. اما عن مدة السماح باستخدام الحمام، لم تكن تتجاوز عشر ثوانٍ، وكانت تتغير بحسب مزاج الحارس. لقد كانت هناك خمسة مراحيض مصطفة الواحدة بجانب الاخرى، وكانوا يدخلون خمسة أشخاص في الوقت نفسه ويخرجونهم معاً. كما ذكرت سابقاً، لم تكن نرى اشعة الشمس أو أي ضوءٍ آخر أبداً. فالذهاب إلى الحمام كان الفرصة الوحيدة للخروج من الزنزانة، لكن في طريقنا إلى هناك كنت أرى جثثاً كثيرة ملقاة على الأرض. لم تكن الجثث فقط في الممرات، بل حتى داخل دورات المياه. كما رأيتُ أيضاً أشخاصاً فقدوا قواهم ولم يعودوا قادرين على التحمل. وأغلبهم كان يعاني من الإسهال، وكان الإسهال في ذلك المكان بمثابة مرض قاتل، لأن أجسادنا بعد التعذيب والإجهاد الشديد لفترات طويلة، كانت تبدأ بفقدان سوائلها وتنتهز مقاومتها بشكل كامل

المحاور: كم من الوقت بقيت على هذا الحال؟

أ.س.: استمر ذلك لمدة شهرين تقريباً، أي الشهرين الأولين من احتجازي. وفي المجمل، بقيت في هذه الظروف أقل من ستة أشهر. لقد اعتُقلت في كانون الأول / ديسمبر عام ٢٠١٢، واطلق سراحي في نهاية نيسان / أبريل عام ٢٠١٣. وكما ذكرت سابقاً، عندما نُقلنا إلى هذا الفرع كانت أعيننا معصوبة تماماً ولم تكن نرى شيئاً. قال لنا المحققون: «ما قلتموه في الفروع السابقة لا قيمة لها، فهنا يبدأ كل شيء من جديد، أنتم مذنبون.»

لم يوضحوا لنا ما هي تهمتنا. سخرنا منا قائلين: «الآن سننادي على عزرائيل، ونقول له هناك أشخاصاً جددًا.» ثم جاء من كانوا يلقبونه بـ«عزرائيل»، وبدأ يضربنا بعنف على وجوهنا وظهورنا وأيدينا. كنا مدنيين عاديين، لم نحمل سلاحاً ولم نوذِ أحداً، ومع ذلك كانوا يجبرونا على الاعتراف قائلين: «اعترفوا أنكم هاجمتم نقطة التفتيش هذه.» كما استجوبونا بشأن علاقتنا بأشخاص آخرين من نفس المدينة تم اعتقالهم أيضاً. سألونا عن اسم نقطة تفتيش بعينها، ثم أجبرونا على الاعتراف، قائلين: «اعترفوا بأنكم ضربتم تلك النقطة.» وبدأوا بتسجيل ذلك ضدنا. هذا ما قالوه بعد انتهاء التحقيق

وبعد التعذيب وضعوا أمامي ورقة وطلبوا مني التوقيع عليها. وبعد أن وقّعت قالوا لي ساخرين: «أحمد، هل وقّعت؟» لم أكن أرى شيئاً، لكنهم قالوا: «اقسم.» لم اوقع الا انني تركت بصمتي مكان التوقيع. بعدها قالوا لي: «لقد وقّعت على حكم إعدامك.» كنت في حالة صدمة، ولم تكن لدي أي قوة لأفعل شيئاً. قالوا: «هل تريد أن تعرف على ماذا وقّعت؟... لقد وقّعت على حكم إعدامك وإعدام والدتك.»، لم أستطع قول أي شيء، فقد كنت قد فقدت القدرة على المقاومة. حتى لو أظهرت لهم أنني لا أصدقهم، كانوا سيواصلون تعذيبني. ثم، قبل أن يعيدونا إلى الزنزانة، صفونا في طابور

وانهالوا على الجميع بالضرب وكان الضرب عشوائياً. وبعد فترة نادوا على بعض الأسماء، وكان اسمي من بينها. قالوا إنهم سينقلونني إلى مكان آخر، لكنني لم أكن أعرف إلى أين. اضطررت إلى توديع والدي، وكان في حالة سيئة جداً، منهكاً جسدياً ونفسياً. علمت لاحقاً بعد إطلاق سراحي، أنهم نقلوه إلى محكمة أمن الدولة الموجودة في شارع الثورة بدمشق، وقد أخبرني بذلك أشخاص آخرون بعد خروجي من السجن. وطوال تلك المدة لم يكن لدى عائلتي أي علم عني، بل وصلت إليهم أحياناً إشاعات وأخبار عن وفاتي. وبعد ذلك نُقلت إلى «محكمة الإرهاب»، ثم إلى سجن عدرا المركزي في دمشق. فظروف «سجن عدرا» كان أفضل بكثير من الفروع السابقة، فالسجين الذي يُنقل إلى «عدرا» يُعتبر أنه نجا من الموت. لم يكن هناك تعذيب في «عدرا»، لأنه ليس مركز تحقيق. لكن والدي بقي في الفرع ومات هناك. عرفت ذلك بعد خروجي من السجن حين قال لي أحد المعتقلين الذين كانوا معنا: «والدك مات بعد مغادرتك.» لاحقاً رأيت صور والدي بين صور «ملفات قيصر». ولم أستطع معرفة تفاصيل وفاته في ذلك الوقت. فبعد خروجي من السجن بدأت أعاني من مشاكل صحية عديدة، فُنُقلت إلى مستشفى الشرطة، وهناك خضعت لعمليتين جراحيتين. أجريت عملية استئصال الزائدة الدودية، بالإضافة إلى انسداد في أمعائي. ونتيجة لذلك، أصبحت الفضلات تخرج من جسدي عبر كيس موصول بالبطن بدلاً من المسار الطبيعي.

عندما دخلت السجن كان وزني ٨٤ كيلوغراماً، لكن عند إطلاق سراحي أصبح وزني ٤٩ كيلوغراماً فقط. وخلال تلك الفترة لم يكن أحد من عائلتي إلى جانبي. بعد العمليات الجراحية صدر قرار بإطلاق سراحي، لكن لم يُسلم لي هذا القرار بشكلٍ خطي، بل أبلغوني شفهاً فقط بأنه تم الإفراج عني، ثم أرسلوني من دمشق إلى مسقط رأسي. وعندما وصلت إلى مسقط رأسي، نُقلت مباشرة إلى المستشفى، حيث تولّى الأطباء والممرضون علاجي. فالعاملون في مجال الرعاية الصحية الذين اعتنوا بي في تلك الفترة، ما زالوا على قيد الحياة، ويمكنهم الادلاء بالشهادة وتزويدكم بالمعلومات عن حالتي الصحية. كما أن بعض الأشخاص الذين كانوا معي في السجن، شهودٌ على ما عشته هناك.

وأخيراً، أرغب بتوثيق ما مررت به وما شهدت عليه بالأدلة دعماً لمساعدتنا في البحث عن العدالة. ونبذل قصارى جهدنا لضمان محاسبة مرتكبي هذه الانتهاكات أمام المحاكم الدولية. شكراً لكم على جهودكم ومساعدتكم. وفقكم الله

رقم المحضر: ٢

التاريخ: ٢٠ كانون الثاني / يناير ٢٠٢٥

المكان: مكتب المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة في غازي عنتاب

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المستجوب: (ر.م.)، ترك الدراسة في السنة الأولى من كلية الحقوق (بسبب الحرب)، يعمل في مؤسسة خيرية

الأسئلة:

المحاور: هل سبق أن اعتُقلت أو احتُجزت في سوريا؟

ر.م.: نعم، تم اعتقالني في أيار / مايو عام ٢٠١٢ في إدلب.

المحاور: هل كان الاعتقال جماعياً أم فردياً؟

ر.م.: كان فردياً. كان ظلماً... لم يكن لي أي علاقة بأي شيء.

المحاور: ما التهمة التي وُجّهت إليك؟

ر.م.: قالوا إنني على صلة بـ«مجموعات إرهابية» تقاتل ضد النظام.

المحاور: إلى أين أخذوك؟ هل إلى سجن أم إلى مقر أمني؟

ر.م.: أخذوني إلى سجن في مقر الأمن. كان داخل المدينة، في مبنى في المقر الأمني نفسه، وتحديدًا في طابقٍ تحت الأرض

المحاور: هل تعرضت للتعذيب؟

ر.م.: بالتأكيد. أولاً، كنت امرأة أرملة أعيش مع أربعة أطفال أيتام، ولم يكن لي أي علاقة بأي شيء. ومع ذلك، اعتقلني رجال النظام ظلماً. وتعرضت للتعذيب، والإهانات، والاستغلال والاعتداء (الجنسي)

المحاور: بعد اعتقالك، هل تم إبلاغ عائلتك؟

ر.م.: لا، لم يُبلغ أحداً. قلت لهم: «أطفالي في المنزل وحدهم، ولا أحد يراهم.» كنت أعيش في مدينة إدلب، بينما كانت عائلتي في القرية. والطريق بين إدلب والقرية كان مغلقاً. النظام كان يسيطر على تلك المناطق، وهم كانوا يسمون منطقتنا «مناطق معارضة»، فلم يكن هناك طريق أو

وسيلة اتصال. أخبرتهم أن أطفال الصغار وحدهم في المنزل، لكنهم لم يكثرثوا. عندما اعتقلوني، أخذوا هاتفي فوراً، وانتهى الأمر. بعد ذلك، رآهم الجيران في الشارع، وكان الأطفال يصرخون: «أَمَّا أَخْذُوهَا، لَا نَعْرِفُ عَنْهَا شَيْئاً.» فبدأ الجيران بالسؤال عني، وعندها علموا أنني اعتُقلت. وبقيت تحت التعذيب مدة تسعة أشهر

المحاور: هل كنت تتعرضين للتعذيب بشكل يومي؟

ر.م.: لا، لم يكن يومياً. أحياناً كان يحدث يومياً، وأحياناً أخرى مرة كل يومين أو ثلاثة أيام. بالنسبة لي، كان أسوأ أنواع التعذيب التي تعرضتُ له، الاغتصاب الجنسي. على حدّ ما، أتذكر كنا حوالي عشرة إلى خمسة عشر شخصاً. كانت غرفة صغيرة، وكان من بينهم من هم أكبر مني سناً، وكانت هناك فتيات صغيرات يذهبن إلى المدرسة أيضاً. فعلى سبيل المثال، كان بعضهن قد رسمن علامة على أيديهن، وعليه تم اعتقالهن. كنا نحو خمسة عشر شخصاً تقريباً. وأحياناً، يخرجن بعضهن من السجون، فيأتين أخريات فتعلو الأعداد حتى تصل إلى عشرين. وأكثر من كان يستدعيني كان ضابط التحقيق المسؤول؛ في البداية يبدأون بحرب نفسية ضدك، حيث كانوا يخوفوننا بعبارات مثل: «لن ترى أولادك مرة أخرى؛ سنرسلك إلى دمشق أو صيدنايا، سيقفون جوعاً، لن تلتقي بهم مرة ثانية». كانوا يعلمون أن نقطة ضعفي أولادي، فقد حصلوا على كل المعلومات عنا مسبقاً. وكانوا يعرضون علي مشاهد يتعرض فيها الناس للتعذيب ويقولون: «ها هو ذا، ستعرضين لهذا التعذيب أيضاً». كنا نرى كيف يعذبون الرجال، وكانوا يهدّدوننا قائلين: «نعم، أنت كذلك قلت ذلك، أليس كذلك؟ سنفعل بك الشيء ذاته». وكانت في الغالب حرباً نفسية. لا أدري، هذا ما اختبرته شخصياً. أمّا ما كانوا يفعلونه مع الفتيات اللواتي كنّ بجانبني فلا أعلمه لأنهم لم يتحدثوا أمامي. كانوا يقولون لي: «اعترفي، اعترفي بأي شيء». كانوا يصرون: «نعم، اعترفي». فكنت أقول: «لم أفعل شيئاً». وكنت أجيب: «إن كنتم تريدون مني أن أعترف بما لم أفعله، حسناً فليكن، سأقول إنني شاركت في كل المظاهرات، وأنني تسللت إلى كل الأماكن، لكنني في الحقيقة لم أفعل شيئاً». وكنت أجيبهم: «ما الذي أقرُّ به؟ لا أعلم»

المحاور: إذاً كيف خرجت من السجن؟

ر.م.: خرجت بفضل صديق زوجي، كان محامياً. خرجت قبل أن يُغلق ملفي رسمياً، أي أن القضية لم تكن قد انتهت بعد. كان لزوجي صديق يعمل في طرطوس، وكان يتصل بنا بين الحين والآخر ليسأل عن أحوالنا ويساعدنا قليلاً. في ذلك الحين، كانت أختي مع أولادي. وعندما بدأ الناس يسألون عني، قالت لهم أختي: «ر. اعُتُقلت». فاستغرب صديق زوجي وقال: «لماذا لم تخبروني؟ كيف حدث هذا؟». ثم تدخل بطريقة ما، وبدأ بمتابعة الموضوع. كان له صديق قاضٍ وله بعض العلاقات في دمشق. وبفضل تلك العلاقات تمكّن من إخراجي

المحاور: هل تتذكرين أسماء الأشخاص الذين قاموا بتعذيبك؟

ر.م.: أحدهم كان يُدعى يوسف، وآخر اسمه إياد، وكان هناك شخصٌ آخر من جسر الشغور... لا أعرف تمامًا ماذا حلّ بهم أو أين ذهبوا

المحاور: كيف كانت الظروف في مكان احتجازك؟ هل قُدِّمَ لكم الطعام والماء والضروريات الأساسية؟

ر.م.: كانت الظروف سيئة للغاية. كما تعلمين، نحن النساء نمر بظروف صحية معينة كل شهر (الدورة الشهرية)، ولذلك كنا نتواصل معهم بخصوص احتياجاتنا الصحية، لكنهم لم يكونوا يعطوننا شيئًا؛ نادرًا ما كانوا يقدمونه لنا إلا بعد ثلاثة أو أربعة أيام. لم نُعامل بأي احترام. كانوا يحتجزوننا في مكانٍ تحت الأرض. مكان لا يدخل إليه الضوء أو أشعة الشمس، ويفتقر للتهوية، والمراوح؛ كان المكان قاتم للغاية. كان التنفس فيه صعبًا.

خصوصًا في الليل، لم نكن نستطيع النوم بسبب أصوات التعذيب التي يتعرض لها الرجال. كنا نسمع الصراخ والاستغاثة... كانوا يستغيثون بالله وبنا

المحاور: لا نريد أن نرهقكِ بإعادة تلك الذكريات المؤلمة.

ر.م.: لقد تجاوزت تلك المرحلة. عندما جئتُ إلى تركيا أول مرة، كنت منهارة نفسيًا. إلا أننا ذهبنا إلى الجمعية وتلقينا دعمًا نفسيًا. وكانت تلك الفترة مليئة بالكوابيس والذكريات المرعبة. فبعد خروجي من السجن، لم أكن أطيق فتح النوافذ، ولا أريد ضوءًا، ولا حتى أن يقترب مني أحد، أبدًا. لكن الآن تجاوزت تلك المرحلة

لقد رويْتُ للمرة الأولى ما حدث لي في السجن داخل الجمعية. كنت أشعر أن ما حدث لي كان خطأي أنا، كنت أحمل نفسي الذنب عندما يعتدي عليّ أحد. كنت أتعدَّب داخليًا. لكن الناس قالوا لي: «هذا ليس ذنبك»

المحاور: هل ما زالت آثار التعذيب مستمرة حتى الآن؟

ر.م.: بالتأكيد، نعم. فقط وأنا أروي لك ما حدث، أشعر وكأن النار تشتعل بداخلي من جديد، فذاكرتي تستعيد كل شيء. بدأت أخاف من الرجال، لم أعد أثق بأي رجل. لأنني رأيت كيف كانوا يعاملون النساء هناك. فجميع الرجال مثلهم بعيني..

أنا أرملة منذ عام ٢٠١١، مضت أربع عشرة سنة، ولم أفكر يومًا في الزواج، ولم أرغب به. تعرّفت إلى كثير من الرجال، لكنني لم أتزوج. لا أعلم، لكنني أخشى من التواصل مع الرجال مجددًا. وبالطبع، فأنني أعرف تفاصيل كل أنواع العذاب، وما زلت أذكره. الحمد لله، لقد أنعم الله علينا بالنصر والحرية، وهذا منح أرواحنا راحةً وسكينة. كل ما نرجوه الآن أن نعيد الابتسامة إلى وجوهنا من جديد. إنها حياةٌ جديدة فعلاً. أشعر وكأنني أفرغ ما في صدري من ألم. أنا، أو أي أم، أو أي معتقل... كلنا نقف بين يدي الله، وهو فوق عباده، العليّ الأعلى

رقم المحضر: ٣

التاريخ: ٢٠ كانون الثاني / يناير ٢٠٢٥

المكان: مكتب المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة في غازي عنتاب

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُقابل: (ل.أ.)، يبلغ من العمر ٥٩ عامًا، محامٍ وخبير في حقوق الإنسان.

الأسئلة:

المحاور: هل تم اعتقالك أو احتجازك في سوريا؟

ل.أ.: نعم، تم اعتقالني عندما كنت في الخامسة عشرة من عمري. بقيت معتقلًا لمدة أحد عشر عامًا.

المحاور: في الخامسة عشرة فقط؟

ل.أ.: نعم.

المحاور: متى وكيف تم اعتقالك؟

ل.أ.: اعتُقلت عام ١٩٨١، وأُطلق سراحني عام ١٩٩٢. أي إنهم أخذوني عام ١٩٨١، وبقيت في السجن حتى الإفراج عني في عام ١٩٩٢.

المحاور: كيف جرت عملية الاحتجاز والاعتقال هذه؟

ل.أ.: أقتادوني من المدرسة. كنت آنذاك طفلًا، كنت طالبًا في الصف الأول الثانوي. لم يذكروا أي سبب، فقط قالوا: «إنه يُحب الكتب الدينية». في تلك الفترة كانت هناك بعض الجماعات الناشطة، مثل «المرسلين» أو غيرها من التنظيمات المشابهة، لكن في النهاية كنتُ مجرد طفلٍ في الخامسة عشرة من عمري ولم أكن بالغًا بعد.

المحاور: هل تم هذا الاعتقال بموجب قرار صادر من المحكمة أم بأمر من السلطات السورية؟

ل.أ.: لا، بل على العكس تمامًا، أخذوني مباشرةً من المدرسة. أخذوني من الصف حاملًا معي دفاتري وكتبي. كانوا سيغلقون الصفوف العليا أو شيئًا من هذا القبيل... المهم أنهم أخذوني من المدرسة دون أي أمر رسمي. أخذوني أنا وصديقي

المحاور: هل تمكنت من إبلاغ عائلتك؟

ل.أ.: نعم، إدارة المدرسة أبلغت عائلتي بأن قوات الأمن جاءت وأخذتني، ولكن بعد ذلك لم تعد عائلتي تعرف عني شيئاً. من عام ١٩٨١ حتى عام ١٩٨٦ لم يكن لديهم أي فكرة عن مكاني، ولم تكن لديهم أي معلومة عني

المحاور: من الذين قاموا بأخذك؟ هل كانوا موظفين في الشرطة أم من المخابرات؟ في أي فرع بالتحديد؟

ل.أ.: كانوا من المخابرات. تعرضت للتعذيب في كلٍّ من حلب ودمشق. في دمشق لم يكن التعذيب جسدياً بل كان نفسياً

جزّوني من مكان إلى آخر، وكانت الفترة طويلة جداً. ما زلت أتذكر كل شيء، لكن من الصعب روايته. كنا حوالي (١٧) امرأة، مكثنا لمدة أربع سنوات ونصف السنة، في مكان لا يتجاوز مساحة كل واحدة منها فيه، بلاطة ونصف فقط. تخيل تخصيص مساحة طولها نحو (٣٠) سنتيمتراً، وعرضها (٢٠) سنتيمتراً لكل شخص! ولم يتم تزويد النساء قط بمستلزمات النظافة اللازمة. كانت الارضيات موحلة دائماً. ربما نسيت كثيراً من التفاصيل، ولربما ذاكرتي تحاول أن تمحو تلك المرحلة. فأحد الأماكن التي احتُجزونا فيها كان في منطقة «كفر سوسة»، حيث يوجد فرع للمخابرات هناك. كانت أصوات التعذيب تُسمع باستمرار، ليلاً ونهاراً لا تتوقف. وطوال السنوات الأربع والنصف، كنا نسمع صراخ المعتدّين بأذاننا كل يوم تقريباً. حتى من كان يذهب إلى الحمام لم يكن يسلم من صوت السياط والتعذيب، وهذا بحدّ ذاته كان نوعاً من التعذيب النفسي

المحاور: كم من الوقت قضيت في ذلك الفرع ؟

ل.أ.: أربع سنوات ونصف السنة. ثم أعلننا إضراباً عن الطعام. ونتيجةً لذلك، أبلغنا بأنه سيتم نقلنا إلى سجن «قطنا» في دمشق، وهو سجن تابع للشرطة المدنية. كان سجنًا مدنيًا تُحتجز فيه السجينات السياسيات إلى جانب الجنائيات. وخلال تلك الفترة، أُحلت إلى المحكمة الميدانية وحُكم عليّ بالسجن لمدة أربع سنوات

المحاور: هل أُتيح لك التواصل مع محامٍ هناك؟

ل.أ.: لا، لم يُسمح لي بذلك أبداً. فقط هنا، ولأول مرة، تم الاتصال بعائلتي وأبلغوهم أنني في سجن «قطنا». بعد ذلك سُمح فقط لوالديّ بزيارتي. تمكنت من التحدث معه عبر نافذة مغطاة بشبك، وكانت المقابلة تحت مراقبة الشرطة، واستمرت ما بين ٣٠ إلى ٤٠ دقيقة

المحاور: حسنًا، كيف كانت التعذيبات التي تعرضت لها في السجن ؟ هل تودين أن ترويها لنا؟

ل.أ.: حسنًا، سأروي كل شيء. عندما أخذوني إلى حلب كنت في الخامسة عشرة من عمري. عذبوني بالكهرباء؛ و كان لديهم جهاز مزود بأقطاب كهربائية مثبتة على أجزاء مختلفة من جسدي. نزعوا عن رأسي الغطاء، ثم صعقوني بالكهرباء. بعد ذلك استخدموا نوعًا من التعذيب يسمونه «بساط الريح»، وهو يُجبر المفاصل على التمدد بالقوة. اذ كانوا يربطون اليدين والرجلين من الخلف ثم يقومون بالضرب. كذلك تعرضت لنوع آخر من التعذيب يسمى «الدولاب» (وهو تعذيب يتم بإدخال الشخص داخل إطار سيارة). ومع ذلك، كان أقسى أنواع التعذيب هو التعذيب النفسي. على سبيل المثال، كانت عينايا معصوبتين طوال الوقت. وبالطبع هددوني بالتحرش، حتى ان تهديدات كادت أن تصل إلى حد الاغتصاب. لكن أكثر ما أثر في نفسي، هو أنهم اغتصبوا صديقتي المقربة وقتلوهما. كنت حينها صغيرة جدًا، وكنت أرى الدماء تسيل منها. ذلك المشهد ما زال محفورًا في ذاكرتي، ولا أستطيع حتى أن أرويها لأطفالي

وكان ضمن ذلك أيضًا محاولات اعتداء جنسي. لم أرَ كل شيء فعليًا، لكن كانوا يتحدثون عن أمور مقززة للغاية، ويمكن وصفها بأنها اعتداءات جنسية. وإذا سألت عن التفاصيل، فأثارها ما زالت شديدة حتى اليوم

المحاور: وماذا عن الطعام المقدم لكم في السجن؟

ل.أ.: والله، كانت الظروف في فرع الأمن قاسية للغاية. كان الشبان يدخلون ويخرجون، أما نحن فكنا لا نتحدث إلا بصوت خافت. كان الطعام سيئًا إلى درجة لا تُحتمل. حتى في هذا السن ما زلت أتذكر تلك الايام، حين قدموا لنا يومًا ما الفاصوليا البيضاء، وكان فوقها حشرات تشبه الصراصير. كانت رائحتها ومنظرها مقزز جدًا. كنا نضطر إلى تنظيفها وأكلها على هذه الحال. أما الخبز المقدم مع الطعام فكان يابسًا جدًا بحيث يصعب كسره وأكله. هكذا كان حال الطعام في فروع الأمن، لكن عندما نُقلنا لاحقًا إلى السجون المدنية مثل قطنا ودوما، كان الطعام أفضل نسبيًا. هناك كنا نستطيع أن نطبخ بأنفسنا، وكانوا يعطوننا بعض المواد الغذائية

المحاور: أي أن ذلك المكان كان اقرب للسجن «العادي»؟

ل.أ.: نعم، كان سجنًا مدنيًا عاديًا. كنا نستطيع التحدث مع الحراس، وكان لدينا إمكانية لطهي الطعام. أي أنه كان على الأقل أكثر إنسانية بقليل

المحاور: وكيف خرجت من السجن؟

ل.أ.: خرجنا بعفو. أظن أنه كان عفواً من حافظ الأسد. لقد كنتُ ضمن الفئة المشمولة بذلك العفو، وهو قرار إفراج عن بعض السجينات. لكن رغم أنه سُمّي «عفو»، إلا أنه لم يكن سهلاً أبداً. قيل لرئيس الفرع: «أطلقوا سراح هؤلاء»، وبعد ذلك أفرجوا عنا. لكننا مكثنا في الاحتجاز وتحت الأرض فترة طويلة جداً، وعانينا كثيراً حتى تم الإفراج عنا

المحاور: أي أنه منذ البداية لم يكن هناك قرار رسمي، ولا أي وثيقة قانونية، أليس كذلك؟

ل.أ.: نعم، تم اعتقالني دون صدور أي حكم من محكمة. وخلالها تعرضت للتعذيب جسدياً ونفسياً. ولم أكن بالغة بعد، كنت طفلة. هذا مهم جداً؛ في ثمانينيات القرن الماضي كنتُ أصغر سجينة. أذكر أنهم في التحقيقات بدمشق كانوا ينادونني دائماً بـ«الصغيرة». لم نكن نعلم من هم المسؤولون هناك، لم يُفصحوا عن أسمائهم أثناء الاستجواب، لكنني أعرف بعض أسماء من عذبوني، وخاصةً رئيس فرع حلب يدعى عمر حامد. لا نعرف أسماء معظم الحراس، فالبعض كانوا يُعرفون بـ«عواني» أو بألقاب أخرى، لكن في الحقيقة لم نكن نعلم هويتهم الحقيقية. في تلك الفترة كانوا يضيفون علينا اتهامات كثيرة في كل تحقيق

وأنا الآن أتكلم كمحامية وقانونية: احتجاز طفل يقل عمره عن (١٨) عاماً بحد ذاته جريمة ضد الإنسانية. وإن أخذ طفل قاصر وتعذيبه وإلقاؤه في السجن، هو انتهاك مروع لحقوق الإنسان. حتى بالنسبة لمن هم فوق (١٨) عاماً لا يمكن قبول مثل هذه الممارسات، لكن ما يُمارس على من هم دون (١٨) عاماً يُعدُّ انتهاكاً صريحاً لحقوق الطفل. هذا انتهاك مباشر لحرية الطفل وسلامة جسده

المحاور: هل سمعت عن تقارير تتعلق بأخرين قاصرين أيضاً في هذا الشأن؟

ل.أ.: كان أخي أيضاً طفلاً، عمره (١٦) عاماً. أخذه هو أيضاً. وكان هناك آلاف الشباب مثله. في ثمانينيات القرن الماضي لم تكن هناك أي وسائل إعلام تقريباً، لم يكن أحد يسجل هذه القصص. لم يكن أحد يعلم ما الذي كان يحدث

المحاور: ولكن كان هذا محضوراً أيضاً بموجب القوانين السورية، أليس كذلك؟

ل.أ.: بالطبع، كان محضوراً أيضاً بموجب التشريعات السورية. إضافة إلى أن سوريا دولة وقّعت على اتفاقية حقوق الطفل. وكل من هو دون سن (١٨) عاماً يُعتبر «طفلاً» وفقاً للقانون، وتُفترض حمايته. لنفترض أن هناك اتهاماً ما؛ حتى في هذه الحالة، يجب أن يُحتجز القاصرون في أماكن مخصصة مثل دور الإصلاح، لا في ظروف سجن قاسية. لكنهم ألقوا بنا في أقبية مظلمة وزنازين تحت الأرض. إنها جريمة تتجاهل حرية الطفل وحقوقه الأساسية. قضيتُ أجمل سنوات حياتي في السجن. كما عانى آلاف الأطفال من هذه القسوة. لا يمكننا أن ننسى هذا أبداً. أرجو أن يكون هذا وصمة عار على هذا النظام

المحاور: هل كان لهذا التعذيب آثار مستمرة، من الناحية الجسدية أو النفسية؟

ل.أ.: بالطبع، ان تلك الفترة التي قضيتها في السجن تركت في نفسي اثراً عميقة. مرت ثلاثون سنة، لكنني أحياناً ما زلت أبكي كما لو كان الأمر حدث بالأمس..

الإنسان لا ينسى بسهولة. أنا الآن محامية وأمارس مهنتي. عندما رأيتُ السجينات يُطلق سراحهن يوم الثورة، شعرت فجأة بالاختناق وبدأت أبكي. تذكرت تجاربي الشخصية، وكانت مشابهة لما مروا به. أمل ان تشكل هذه المعلومات دليلاً قوياً في المحاكم
شكراً لكم، جزاكم الله خيراً، وشكراً جزيلاً.

محضر رقم: ٤

التاريخ: ٢٠ كانون الثاني / يناير ٢٠٢٥

المكان: مكتب المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة (TİHEK) – غازي عنتاب

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُقابِل: أ.أ.: كان يعمل معلماً في سوريا ثم أُجبر على الالتحاق بجيش النظام.
الأسئلة:

المحاور: هل اعتُقلت سابقاً في سوريا؟

أ.أ.: نعم. في دمشق، في حي اللطيفة، بتاريخ ٢٠١٢/١٢/٢٢ تم اعتقالني.

المحاور: ما سبب هذا الاعتقال؟

أ.أ.: بسبب انشغالي عن الجيش.

المحاور: هل كان ذلك بأمر من المحكمة؟

أ.أ.: نعم، كان قراراً رسمياً.

المحاور: في أي سجن احتجزت بعد اعتقالك؟

أ.أ.: في سجن صيدنايا. مكثت في فرع الأمن مدة (١٠) أيام، ثم نُقلت إلى سجن صيدنايا.

المحاور: ما هي مدة بقائك في سجن صيدنايا ؟

أ.أ.: سبع سنوات، أي من ٢٠١٢/١٢/٣٠ وحتى ٢٠١٩/٠٨/٠١.

المُحاور: عندما دخلت السجن، هل تعرّضت للتعذيب أو سوء المعاملة؟

أ.أ.: طبعًا، هناك الكثير كي نتحدث عنه. فعلى سبيل المثال؛ التعذيب من ناحية الطعام، والتعذيب النفسي، وأبشع أنواع التعذيب عن طريق الضرب، والمراقبة المشددة بالكاميرات... حيث كانت جميع تحركاتنا تحت المراقبة. وأيضًا مثلاً، لم يكن يُسمح لنا بالكلام مع أصدقائنا. كنا خمسة وعشرين شخصًا في الغرفة، وكان الحديث بيننا ممنوعًا

المُحاور: وهل كان المكان الذي تحتجز فيه يتعرّض لأشعة الشمس؟

أ.أ.: كان هناك باب حديدي في العنبر يُفتح للخارج، وفوقه فتحة تهوية صغيرة، الا انها كانت مغلقة أيضًا. ولم نكن نعرف إن كان هناك ضوء شمس أم لا

المُحاور: كم كانت مساحة المكان؟

أ.أ.: سبعة أمتار في سبعة أمتار، وكان هناك دورة مياه، مساحتها مترين مربعين.

المُحاور: وماذا عن الطعام؟

أ.أ.: كان الطعام سيئًا جدًا، كنا نعاني من الجوع. اذ كان الطعام قليلًا جدًا، وكانوا يُعدونه في أوعية بلاستيكية. والكمية ضئيلة جدًا، فعلى سبيل المثال، كانت كمية الأرز أو البرغل المقدم في اليوم، نصف كوب تقريبًا لكل شخص

المُحاور: هل كانت هناك أمراض؟

أ.أ.: طبعًا، كانت الأمراض موجودة في جميع الازمنة. لكن في الفترة الأخيرة كانوا مهتمين بموضوع الامراض اكثر بقليل. ومع ذلك، كانت الامراض قد تسببت بموت معظم المحتجزين. كنا نرى الوفيات بأعيننا

المُحاور: وهل كانت هناك وفيات بسبب التعذيب؟

أ.أ.: نعم، الوفيات بسبب التعذيب في فرع الأمن، كانت كثيرة جدًا، تقريبًا كل يوم. فعلى سبيل المثال، في الفرع الذي كنت فيه كان يموت سبعة أو ثمانية أشخاص يوميًا. وكان هناك الكثير من التعذيب في الفرع. حتى إنني كنت أرى الجثث أحيانًا؛ بعضهم بلا ذراع، وبعضهم بلا ساق. لقد كان الموت أبطأ في السجون. وكان موت الإخوة هناك مؤلمًا أكثر، لأنهم كانوا يموتون من كثرة التفكير، ومن شدة الضغط، أي من التعذيب النفسي والجسدي، ومن قلة الطعام والضغط الفكري. فالناس لم يكونوا يحتملون، فعلى سبيل المثال، بعضهم لم يكن يستطيع المقاومة أكثر، فينهار نفسيًا

المُحاور: كيف كان التعذيب في سجن صيدنايا؟ هل يمكننا ان نوصفه بأنه أشبه بدار الإصلاح؟

أ.أ.: كان هناك تعذيب شديد جداً. ولكن دعني أقول إننا كنا سجناء عسكريين. ولكوننا جنود، كنا في الطابق الثالث، اي في الطابق العلوي لسجن صيدنايا. كان الطابق عبارة عن ثكنة عسكرية. اذ كان شدة التعذيب الذي تعرضنا له، أخفّ عند مقارنته بالتعذيب الذي يتعرض له المدنيين الموجودين في القسم السياسي، في الطابق الأسفل. فكل طابق كان يختلف عن الآخر. فعند مقارنة شدة التعذيب في هذا الطابق مع شدته بالطابق الأول والثاني، فكان أخف. فعلى سبيل المثال، الطعام عندنا كان عبارة عن ثلاث وجبات في اليوم. اما في الطابقين الأول والثاني كانوا يضعون الثلاث وجبات في نفس الوعاء. اذ يخلطون الوجبات الثلاث ويضعونها كلها معاً في الوعاء ذاته ويقدمونها دفعة واحدة. علاوةً على ذلك، لا يجلبون الوعاء بشكل مهذب، بل يرمونه، ويلقون الطعام على الأرض

المُحاور: ماذا عن التعذيب الجسدي؟

أ.أ.: بالطبع كان هناك ضرب. اذ كانوا يستخدمون إطار السيارة. يقطعون حواف الإطار ويسحبونه نحو الوسط، ومن ثم يمرّون الإطار من حوله، ويخرجون الرأس من خلاله، ويشدّونه للخلف؛ كان أشبه بالقيود. كانوا يعذبوننا بهذا الشكل. كان هذا يحدث يومياً تقريباً. ببساطة، وكما يقال شعبياً، كان الأمر يتعلق بمن يأتي دوره. في بعض الاحيان يمر يومان، ثم يأتي دورك

المُحاور: هل تسبب التعذيب التي تعرضت له، بآثار دائمية في جسدك ؟

أ.أ.: هناك آثار صغيرة، لكن الضرر الأكبر في أسناني. ففي السجن فقدت ستة من أسناني. وبالطبع تسببت أيضاً بآثار نفسية عميقة. لدي صورة، هي أول صورة التقطتها بعد خروجي من السجن مباشرة

المُحاور: كم كان وزنك قبل دخول السجن؟

أ.أ.: قبل دخولي السجن كان وزني ٧٨ كيلو غراماً. وعندما خرجت كان وزني ٤٨ كيلو غراماً.

المُحاور: وكيف خرجت من السجن؟

أ.أ.: عن طريق الرشوة، مقابل (١٢) ألف دولار. كانت هذه الرشوة تحصل أحياناً، وكانت محكوميّتي (١٥) سنة. قضيت سبع سنوات منها، ثم صدر عفو فصارت (١٢) سنة. واستمرت هذه العملية سنتين. وبوساطة المحامي تم التوصل الى «الصفقة». الا انه ليس من الضروري ان يكتب لهذه الطريقة النجاح دائماً، فإذا لم يُوجد طريق كهذا لم يكن الإفراج ممكناً. في الماضي أيضاً كان الناس يستخدمون هذه الطريقة

سمعنا أن بعض الناس دفعوا مبالغ كبيرة ليُطْلَق سراحهم، ومع ذلك لم يخرجوا من السجن. كانت هذه وسيلة للاحتيال على الناس. كانت من أكبر عمليات الاحتيال في العالم. وقد واجه والدي الشيء نفسه. في أول سنتين، عندما علم والدي أنني في السجن، تواصل مع أحد الأشخاص. هذا الشخص قال له إنه يستطيع إخراجه من السجن مقابل (٢٠٠٠) دولار، وأنه سيتمكن من زيارتي أيضاً. لكن للأسف لم يكن سوى عملية احتيال لا غير

هناك الكثير لأحدث عنه بخصوص التعذيب. لقد تمّ احتجازي لمدة (١٤) يوماً في الزنانات الموجودة تحت الأرض. وهناك بعض مقاطع الفيديو عن الزنانات الأرضية في سجن سيدنايا، وأنا مكثت هناك بالضبط

المُحاور: ما هي مدة احتجازك هناك ؟

أ.أ.: طوال أربعة عشر يوماً بالضبط، كنتُ في زنانة انفرادية تحت الأرض. لم أر ضوء الشمس أبداً، ولم أكن أعلم إن كان الوقت نهاريًا أم ليلاً. اختلّ نظام يومي تمامًا. عندما أستيظ كنت أقرص نفسي، محاولاً معرفة إن كنت لا أزال حيًا ام لا. بقيت هناك لمدة (١٤) يوماً.

ثم لاحقاً، نُقلت إلى زنانة أخرى بتهمة تعلّم القرآن الكريم. وهناك احتُجزت لمدة (١٠٠) يوم. كانت مساحة الزنانة لا تتعدى (٧) أمتار في (٧) أمتار، لكنها في فصل الشتاء كانت باردة بشكلٍ مرعب. ولم يتم إعطاءنا غير أربع بطانيات عسكرية فقط. أمّا الطعام فكان قليلاً جداً

المُحاور: هل تعرّضت للتعذيب؟

أ.أ.: نعم، تعرّضت للضرب بالاسلاك الكهربائية. لقد ضُربت بالسلك حوالي (٣٥٠) مرة.

إضافة إلى ان الطعام أيضاً كان وسيلة من وسائل التعذيب. في بعض الأحيان، كان الطعام يحرق عمدًا. إذا أعطونا طعامًا في يومٍ ما، نُترك جائعين تمامًا في اليوم التالي. وكان الطعام عادة يسلق بالماء فقط، دون ملح أو توابل. كما كان بلا طعم لدرجة أن الناس كانوا يشمئزون منه. وإذا تأخر الإفطار صباحًا كنا نشعر بدوخة وغثيان. وإذا لم نحصل على طعام طوال اليوم بأكمله، كان كثير من الناس يغمى عليهم. وكنا نحاول البقاء على قيد الحياة بشرب الماء فقط، لكن الماء الذي كنا نشربه كان قذرًا ومُلوثًا للغاية. كنا نسمع صرير الفران داخل خزانات الماء. حتى انه يمكنني وصف حاجتي للاستحمام، تحدياً كبيراً. لقد كان يُسمَح لنا بالذهاب إلى الاستحمام مرة كل (١٥)

يومًا. لكن أحيانًا كان بعض الناس يرفضون الذهاب إلى الحمام، لأن بعض السجناء الذين ذهبوا إلى الحمام لم يعودوا أبدًا. وحسب اعتقادنا أنهم يقتلون هناك. وفي سجن صيدنايا، لم نكن نرى الجنود في داخل السجن، بل عند البوابات فقط. وذلك لأننا كنا مضطرين دائمًا للمشي منحنيين. كما أننا لم نكن أبدًا ننظر مباشرة إلى وجه الجندي. وأثناء السير خلف الجندي، كان علينا أن نحني رؤوسنا إلى الأمام. كان النظر إليهم ممنوعًا. كان جميع السجناء هناك قد تعرضوا للتعذيب الجسدي والنفسي. وأنا أيضًا تعرضت لتعذيب شديد طوال السنوات السبع التي قضيتها في السجن.

المُحاوِر: هل لا يزال أحد افراد عائلتك معتقلًا؟

أ.أ.: نعم، هناك شخص مفقود. إنه صهري (م.ز.أ.). لقد اختفى في عام ٢٠١٢ أو ٢٠١٣. ومنذ ذلك اليوم لم نسمع عنه أي خبر. كان قد اعتُقل في فرع الاستخبارات العسكرية في الحسكة. ثم اختفى من هناك، وبعدها لم نعرف عنه شيئًا

المُحاوِر: متى اختفى؟

أ.أ.: في عام ٢٠١٣ تمّ اعتقاله في الحسكة. صهري من مواليد ١٩٨٢ ، كان يعمل في مكتب البريد. وفي أحد الأيام تمّ اعتقاله فجأة دون أي انذار، ومنذ ذلك الحين لم نسمع عنه أي شيء

المُحاوِر: حسنًا، لماذا أُعتقل ؟

أ.أ.: في الحقيقة، لم يرتكب بصورة مباشرة أي جريمة تذكر، لكن شقيقه كان على صلة بالمجموعات المعارضة، ولذلك تمّ اعتقاله أيضًا. فبعد اختفائه بشهرين، وصلنا خبر عنه، ثم لم نسمع أي شيء بعد ذلك. حتى إننا ذهبنا لاحقًا إلى سجن صيدنايا واطَّلعنا على السجلات، لكننا لم نجده

المُحاوِر: وهل تعرضت للتهجير أيضًا إلى جانب الاعتقال؟

أ.أ.: بعد خروجي من السجن جئت مباشرة إلى تركيا، لكن اهالي قريتنا التي تقع في ريف حلب، وهي معروفة بأنها منطقة معارضة، أُجبروا على النزوح

المُحاوِر: أثناء وجودك في السجن، هل تمّ حقنك بأي مادة سائلة أو كيميائية خلال التعذيب؟

أ.أ.: في القسم الذي كنا فيه لم تكن هناك مثل هذه الأمور. لكن حسبما سمعت من بعض الشبان، كانت في «المحاكم الميدانية» تُنفَّذ الإعدامات عن طريق الحقن بالإبر. وأيضًا في مستشفى تشرين

العسكري كانت تحدث مثل هذه الحالات. عندما كنا نذهب إلى المستشفى، كانوا يضعون الجثث في السيارات. وفي يوم من الأيام، توجهت إلى المستشفى لتلقي العلاج، بسبب الجروح التي ظهرت على جلدي، إلا أن إحداري من أصول عسكرية، كان السبب وراء اعتنائهم بحالتي. فنحن لم نكن نحاكم في محكمة الإرهاب، لكن الذين في الطابقين الأول والثاني كانوا يُحاكمون بتهمة الإرهاب، ولذلك كانت ظروفهم قاسية جدًا. لم يكن يُسمح لهم باستخدام أسمائهم، بل كانت لهم أرقام فقط

المُحاور: هل هناك شيء آخر تودّ أن ترويّه بخصوص التعذيب؟

أ.أ.: في الطابقين الأول والثاني كان يُعدم كل يوم ثلاثة أو أربعة أشخاص. كنا نسمع كل ليلة أصوات «السلاسل» (ربط السجناء بعضهم ببعض بالسلاسل). كان ذلك يحدث حوالي الساعة العاشرة أو الحادية عشرة مساءً. لقد كانت هناك طرق مختلفة لتنفيذ الإعدام. حتى أنني سمعت عن أشخاص أُعدموا سحقاً بواسطة استخدام الضغط الآلي. وغالبًا ما كان الإعدام يتم شنقًا بالحبْل. أنا بنفسني شاهدت شخصًا يُعدم شنقًا بالحبْل، وأحد أصدقائي شهد على شخص أُعدم بحقنه في الوريد

أما التعذيب الحقيقي فكان يحدث غالبًا في فروع الأمن (مراكز التحقيق أو الاستجواب). ولأنعدام الرقابة في هذه الأماكن، فكان يتم التعذيب في مراكز التعذيب الموجودة تحت الأرض حيث كانوا يستخدمون أشدّ الأساليب قسوة. على سبيل المثال؛ الصعقة الكهربائية، والكرسي الكهربائي، والشَّبَح (أي تعليق السجين من معصميه)، والإغراق... كنا خمسة عشر شخصًا في زنزانة طولها (١٨٠) سنتيمترًا، وعرضها (١٠٠) سنتيمتر. حتى الذهاب إلى دورة المياه لم يكن ممكنًا إلا لشخصين في الوقت نفسه. بينما كان اثنان يقضيان حاجتهما، كان الآخرون يستحمّون خلفهم مباشرة. كل هذا كان يحدث في مساحة ضيقة جدًا. وعندما ينتهي من دورة المياه من قضاء حاجتهما ويخرجان منها، كان من يستحمّون مضطرين للخروج أيضًا. كانت مدة الوقت محدودة جدًا، فقد كان يُسمح لنا بدقيقة واحدة فقط لقضاء الحاجة أو الاستحمام. وكان يجب علينا أن نُنتهي كل شيء خلال دقيقة واحدة فقط. في مثل هذا الوقت القصير كان من المستحيل تقريبًا أن يستحم الإنسان أو يقضي حاجته كما يجب

محضر رقم: ٥

التاريخ: ٢١ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥

المكان: رابطة معتقلي ومفقودي سجن صيدنايا (ADMSP)

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص الذي أُجري معه اللقاء: أ.ت.، يبلغ من العمر ٢٧ عامًا، سوري الجنسية.

الأسئلة:

المُحاور: هل تمّ اعتقالك أو احتجازك سابقاً في سوريا؟

أ.ت.: نعم، بتاريخ ١٩/١٠/٢٠١٤، في مدينة حمص، من قبل الفرع السياسي وفرع أمن الدولة (الأجهزة الأمنية)

المُحاور: ما السبب؟

أ.ت.: وجّهوا إليّ تهمة ملفقة تتعلق بالانتماء إلى جماعات مسلحة.

المُحاور: هل تمّ احتجازك بموجب قرار قضائي؟

أ.ت.: لا، لم يكن هناك أي شيء من هذا القبيل. لا توجد أي صلة قانونية في الأساس. قد يكون مجرد شخص يُبلغ عن أمر ما، أو قد يكون هناك التباس أو تشابه في الألقاب... على سبيل المثال، قد يكون المطلوب أحد أقاربك، وبهذه الطريقة سيأتون ويقبضون عليك

المُحاور: ماذا حدث بعد اعتقالك؟ إلى أين اقتادوك؟

أ.ت.: في اليوم الأول أقتادوني إلى فرع الأمن السياسي في حمص. قضيت هناك ليلة واحدة. ثم في اليوم الثاني حوّلوني إلى فرع أمن الدولة وهو أيضاً في حمص

المُحاور: هل كان هؤلاء الموظفون ضباطاً عسكريين أم من الأمن الوطني؟

أ.ت.: كانوا ضباط أمن، من جهاز المخابرات. بعد أن حوّلنا إلى هناك، دخلنا المبنى، فنقلونا من فرع الأمن السياسي إلى فرع أمن الدولة بواسطة حافلة. أنزلونا إلى الطابق السفلي من

المبنى (تحت الأرض). في البداية فتشّونا ونحن شبه عراة، ثم أعادوا إلينا ملابسنا، وأجبرونا على الانتظار في الردهة، حفاة الأقدام، معصوبي الأعين ومكبلي الأيدي.

المُحاور: هل تعرّضت للتعذيب؟

أ.ب.: نعم. في البداية كان معي عدد من الأشخاص الآخرين. كانوا ينادون الأسماء واحدًا تلو الآخر للتحقيق. بعضهم تعرّض للتعذيب، وبعضهم اكتفوا بسؤاله ثم أعادوه إلى الزنزانة. كنت من بين أولئك الأشخاص. كان في فريق التحقيق خمسة عناصر. جاء الأول وضربني بكلمة على وجهي. قال لي: «استلق على الأرض»، فاستلقيت. ثم قال: «ارفع ساقيك»، فرفعتُهما

بالطبع حينها كنت واقفًا على قدمي لمدة خمس أو ست ساعات، وربما أكثر. جئنا في ساعات الصباح، لكن التعذيب حصل في ساعات المساء. وبحسب صوت الأذان، كان الوقت على ما اعتقد المغرب أو العشاء. هجم عليّ خمسة ضباط دفعة واحدة. حيث ضغط أحدهم على كتفي، وأنا مستلقي على وجهي، والآخرين بدأوا يضربونني على ساقَيّ بأنابيب بلاستيكية (عصيّ أخضر، صلب من البلاستيك)

لم يطرحوا عليّ أي سؤال، بل بدأوا بالضرب مباشرة. وكان الأمر قاسيًا جدًا لأنني كنت واقفًا منذ وقت طويل وقدماي كانتا باردتين، فكان الألم أشدّ. تلقيت ما يقارب خمسين إلى ستين ضربة. وكلما كنت أقول: «ماذا فعلت؟ لماذا تضربونني؟» كانوا يصرخون: «صمت!»

وصلت إلى درجة لم تعد ساقاي قادرتين على حملي. ثم جلبوا إطار سيارة، وأدخلوا رأسي وساقَيّ فيه. في تلك الأثناء كنت أسمع أصوات النساء القادمة من عنبر قريب، كانت أصوات بكاء، ومنها أدركت أن هناك ربما ثلاثين أو أربعين امرأة. كنت أصرخ واتوسل قائلاً: «بإله عليكم، ماذا يحدث؟ ما هذا؟ لماذا تضربونني؟» استمروا بالصراخ قائلين: «اصمت!»

المُحاور: أثناء حدوث كل هذا، هل كنت لا تزال تجهل سبب اعتقالك؟

أ.ب.: نعم، لم أكن أعلم شيئًا. في اليوم الأول قالوا لي في الأمن السياسي إنهم سيطلقون سراحي إن لم يكن هناك ما يدينني. وخلال تلك الضربات الطويلة، قالوا لي في النهاية: «سنوجه لك خمس ضربات أخرى، ومن الأفضل أن تلتزم الصمت. وكلما أصدرت صوتًا سنضاعف عدد الضربات خمسًا.» أردت أن أصرخ لكنني لم أجروء من الخوف، وإلا لكانوا يضربوني أكثر. في الوقت نفسه شعرتُ وكأن صدري سينفجر من شدة الألم والصراخ. وبعد الانتهاء من الضرب رفعوني وقالوا لي: «ارجع إلى مكانك.» كانوا يجعلوننا نسير على أقدامنا (قسرًا) وبخطى خفيفة، حتى إذا مثلنا أمام القاضي لاحقًا لا تظهر على أجسادنا آثار التعذيب. ما يريدونه هو أن يعترف الشخص (بالجريمة).

ثم عندما يمثلون أمام القاضي لا تظهر على اجسادهم آثار الضرب... وبهذا سيوافق القاضي على هذه الاعترافات على انها «حقيقية ولم تدلى تحت الضغط والعنف». بقيت واقفاً في مكاني دون ان أتحرك. شعرت بالدوار لدرجة الغثيان، وقلت لأحدهم: «سأفقد وعي». أصطحبوني إلى المغسلة، غسلت وجهي، ثم قالوا لي: «ارجع إلى مكانك». وبقيت على هذا الحال حوالي ساعتين اضافيتين. ثم أخذونا للتحقيق. طبعاً كان هذا الضرب يهدف إلى الترهيب قبل الاستجواب. لقد ضربوني قبل أن يُستجوبوني، فعادةً يبدأ التعذيب حين يدخل الشخص إلى التحقيق. وبدأوا باستجوابي. سألوني عن اسمي، ومكان اقامتي، ودخلي. قالوا: «اسمك كذا، هل أنت تابع لهذه الجماعة المسلحة؟» فقلت: «أنا مجرد طالب». كنت في السابعة عشرة من عمري.

المُحاور: بالنسبة للفترة التي تحدث عنها، هل كنت لا تزال قاصراً، أي عمرك كان ١٧ سنة؟

أ.ب.: نعم، كنت لا أزال أدرس في المدرسة الثانوية. قلت لهم أيضاً: «أنا تلميذ في الثانوية، وليس لي أي علاقة بأي مجموعة مسلحة، ولم أحمل سلاحاً. لدي سجل في المدرسة، إن شئتم اسألوا المدير أو زملائي». لكنهم قالوا لي: «لا، تكذب! أنت كنت عضواً في مجموعة مسلحة». وبدأوا يضربونني: «فعلت هذا، وفعلت ذاك». وفي النهاية عادوا لنفس الطريقة (الضرب). وضعوا على ساقي إطار سيارة، طرحوني على بطني وبدؤوا بالضرب. اما عن عدد القائمين بممارسة التعذيب، فكان شخصان، فضلاً عن المحقق الذي كان جالساً على الطاولة ويسجل الإجابات التي أعطيها. عندما تتعرض للضرب فانه لا مفر من الإجابة، عليك أن تجيب. عندما يسألونك «هل استخدمت سلاحاً؟» تضطر أن تقول: «نعم، استخدمت سلاحاً». اذ تصل إلى مرحلة لا خيار امامك الا ان تجيب بـ «نعم» لكل شيء، وتعترف لأنك مضطر. تقول: «حسناً اكتب ما شئت. قلت نعم لقد رفعت سلاحاً، كل ما اطلبه منكم أوقفوا الضرب». انهم يفتقدون للرحمة، ويهددون باستمرار. ثم بدأوا يطرحون عليّ الأسئلة. في النهاية قلت: «نعم، كنت عضواً في مجموعة مسلحة لكنني لم أرفع السلاح». لقد بدأت أخلق إجابات لا مكان لها في الحقيقة. على سبيل المثال، قلت لهم: «كنت من اقوم بتمويلهم». فقالوا: «حسناً، سنسجل أنك كنت تجمع المال وتحوله إلى الجماعات المسلحة». سألوني: «هل شاركت في المظاهرات؟» فأجبت: «نعم». كلما قلت «لا، لم أفعل» كانوا يواصلون الضرب حتى أقول «نعم» وأعترف. تعرّضت للتعذيب حوالي ساعة كاملة. مهما سألوكم... فعلى سبيل المثال، سألوني عن «ماذا عن إختوك؟» فاعترفت بهم أيضاً (كذباً). إختوتي كانوا يقيمون في المناطق التي تنتشر فيها المعارضة، وكانوا مطلوبين هم أيضاً. وكان أحد إختوتي قد اعتُقل حينها في سجن صيدنايا. لقد ابلغت عنهم أيضاً. حتى طلبوا مني الاعتراف على والدي. وعلى وجه الخصوص كانوا يسألون: «هل أمك تصلي الفجر، وتدعو لأختوك المسلحين؟» لو

قلت «نعم»، لكن هذا دليلاً يستدعي استدعاء والدتي إلى المخابرات. فكنت أقول: «لا أعلم، أنا لا أستيقظ لصلاة الفجر». وكانوا يسألون: «هل يرسل والدك لهم مალًا، هل يمّولهم والدك، هل هو راضٍ عنهم؟» فأقول: «لا، علاقاتهم متوترة. والدي غاضب منهم»

المُحاور: وعلى وجه الخصوص، كانوا يعتبرون الذين يؤدّون صلاة الفجر تهديدًا، ما السبب في ذلك؟

أ.ت.: دعوني أشرح لكم بالحرف لماذا كانوا يولون أهمية لهذه الصلاة: إذا كان شابٌ ما يستيقظ لصلاة الفجر أو يحرص على أدائها بانتظام، فهذا بالنسبة لهم يُعدّ جريمة كبرى، لأن هذا الشاب متديّن ومتمسكّ بدينه، أي أنه يشكل خطرًا عليهم. هذا الشخص واعٍ ويدرك ما يفعلونه. في ثمانينيات القرن الماضي كان القليل من الذين يذهبون لصلاة الفجر، خصوصًا من فئة الشباب... لذلك، إذا كان شابٌ ما يذهب لصلاة الفجر كانوا يعتقلونه فورًا بتهمة «الانتماء إلى جماعة الإخوان المسلمين». لقد كان الذهاب إلى صلاة الفجر، وأداء الصلوات الخمس بانتظام في المسجد، يُعتبر جريمة، خاصة بالنسبة للشباب... فكان أداء الشباب لصلاة الفجر تُعدّ بمثابة «جريمة» لا تغفر

أنا في الأصل من مدينة تدمر. وبعد المدرسة كنت أذهب إلى محلّ لتصليح الأدوات المنزلية لأساعد صاحبه. وعندما يحين وقت الأذان، كنت أذهب إلى مسجد قريب لأن المحلّ لا يوجد فيه حمّام، فأتوضأ هناك وأصلّي ثم أعود. وكان صاحب المحلّ يسمح لي بذلك. وذات يوم جاء إمام المسجد إلى المحلّ وقال لي: «يا (أ.)، لا تذهب بعد اليوم إلى المسجد لتصلّي، صلّ هنا أفضل لك.» سألته: «لماذا؟» فقال: «لقد أصبحت محطّ أنظارهم.» أي إنهم يأتون ويسألون عنك: «من هذا الفتى؟ ولماذا يأتي إلى المسجد؟ وماذا يعرف؟» لذلك قال لي: «لا تصلّ في المسجد.» ومنذ تلك اللحظة توقّفت عن الصلاة مع الجماعة

المُحاور: طبعًا هذه ليست جرائم قانونية، بل جرائم سياسية.

أ.ت.: في الآونة الأخيرة، كانت المخافر وفروع الأمن، تقوم بتسجيل كل من يحرص على صلاة الفجر أو على الصلوات الخمسة بانتظام بشكل كامل، وتضعهم تحت المراقبة الكاملة: أين يجتمعون، مع من يلتقون، يجمعون جميع التفاصيل. أي ان الوضع كان هكذا في كل مكان بسوريا. فجميع الاماكن في البلاد كانت تعاني من الشئ ذاته.

المُحاور: دعونا نستمر بموضوع الاستجواب.

أ.ت.: مر الوقت وكاد الاستجواب أن ينتهي، لكنهم عادوا يضغطون عليّ قائلين: «هل حملت سلاحًا؟ هل قتلت أحدًا؟» فكنت أجيب: «لا.» وفي النهاية قلت: «لو كنت أستطيع التحمل لما كنت سأعترف بأيّ من هذا. لكنني لم أستطع التحمل، اكتب ما تشاء، أكتب أنني حملت السلاح، ولكن في الحقيقة لم أحمل السلاح، لكنني لم اعد استحمل المزيد من الضرب.» بعد أن ضربوني قلت «نعم، حملت السلاح» مع

أني لم أحمل سلاحاً. في تلك اللحظة لم يُسجل ضابط التحقيق ذلك بأنني «حملت سلاحاً». استدعوا أحد الحراس وأخذني إلى المغاسل. أمرني أن أخلع قميصي، وقال: «اجلس، لا تتحرك.» كان في يده شيء ظننته هراوة كهربائية أو شيء من هذا القبيل، فإذا به ماكينة حلاقة، وبه قام بخلق رأسي.

أخذني إلى زنزانية انفرادية. كانت مساحتها لا تتجاوز (٥) أمتار مربعة، وربما (٥) أو (٦) أمتار مربعة... طولها حوالي (٢,٧٥) متر، وعرضها (١,٧٥) متر... كنا سبعة أشخاص هناك. كان المكان تحت الأرض. ولم يكن يتخلل الزنزانية أي ضوء، سوى بصيص خافت يأتي من فتحة تهوية صغيرة في الممر. وكان هناك منفذ هوائي نحو الخارج، كأنه مروحة شفط (توربين) تدفع الهواء. وفي أيام الشتاء الباردة كانوا يتركون نظام التهوية يعمل طوال الليل عمداً حتى تبرد أجسادنا تماماً. لم يكن لدينا أي وسيلة نحتمي بها. كانت هناك بطانية رقيقة فقط، لكنها لم تكن تكفي لمنع برودة الأرض. وكانت هناك بطانية أخرى، وكنا مضطرين نحن السبعة إلى تقاسمها. فكنا نستلقي متلاصقين فوق بعضنا البعض تقريباً. على سبيل المثال، أحياناً كان ينام على جانبه ويثني ساقيه، والآخر يضع رأسه عند قدميه. كنا ننام جميعاً متلاصقين إلى درجة أن النوم نفسه كان صعباً، فلم يكن هناك مكان لنلتفت أو نتحرك. حتى عندما يتخذ أي عضو في جسمنا، لم نكن قادرين على الحركة إطلاقاً.

في الوقت نفسه كنا نعاني أيضاً من أمراض جلدية داخل الزنزانية التي كان ينتشر فيها القمل والحشرات، والصراصير أيضاً. كانت الزنزانية مكاناً قذراً إلى درجة لا تُحتمل. وعندما نستيقظ في ساعات الليل، لم نكن نستطيع حتى التحرك من شدة الازدحام. فعلى سبيل المثال، حتى لو شعرت بحكة بسبب القمل والأمراض الجلدية، لم أكن أستطيع أن أحكّ

بقينا في الزنزانية الانفرادية حوالي (١٦) يوماً. امتلاً جسدي كلّ ببقع حمراء، كالحساسية. وفي النهاية جاء أحد الموظفين في السجن. لقد خاطرت بكل شيء وقلت له: «حسناً، إما أن أتحمل الضرب من جديد أو أغتسل. أجسادنا على هذا الحال، والأمراض تعود من جديد.» في ذلك اليوم رُقّ قلبهم قليلاً، فجهّزوا لنا الحمام. سمحوا لنا بالاعتسالة لمدة عشر دقائق فقط ثم العودة. لم تكن كمية المياه الساخن كافية. فعلى سبيل المثال، استطعت أن أغسل رأسي فقط بالماء الساخن، وبقيّة جسدي اضطررت إلى غسله بالماء البارد. ومع ذلك، على الأقل تمكّنا من تنظيف أنفسنا قليلاً

أعادونا إلى الزنزانية من جديد. في كلّ يوم أو كلّ يومين، كانوا يأخذون من بيننا بعض الأشخاص ويخرجونهم خارج الزنزانية. كان هناك (٣) أو (٤) أشخاص في سني تقريباً، أي قُصّر (١٦-١٧ سنة). وكان من بيننا أيضاً متزوجين وأشخاص أكبر سناً. إضافة إلى أنهم أحضروا ذات يوم رجلاً في الخمسين من عمره يعاني من إعاقة في المشي. ووجهوا إليه أيضاً تهمة «الإرهاب». كان الرجل يملك دكان بقاله صغيراً، وفي الوقت نفسه ينظّف المسجد ويؤدّن للصلاة. ولم يكن له أيّ علاقة بشيء آخر. كانت حالته الصحية سيئة للغاية لدرجة أنه لم يكن يستطيع حتى رفع عصاه، فكيف له أن يستخدم السلاح! ومع ذلك انتزعوا منه اعترافاً تحت التعذيب. وحتى بعد ذلك لم يشفقوا عليه أبداً. في كلّ يوم أو كلّ يومين، كانوا يأخذون بعض المعتقلين من الزنزانية ويجلبون

آخرين بدلاً منهم. فمثلاً، بعد صلاة الفجر عندما تصل حافلة نقل المعتقلين كنّا نفهم أنّ هؤلاء أشخاص سيُنقلون إلى الفروع الأمنية الأخرى في دمشق. ومن ثم على الأرجح سيُرسَلون إلى سجن صيدنايا. فمن المعروف ان من يذهب إلى هناك أمره متروك لـ «الله»، فذلك يعني ان الموت محتم. أمّا إذا وصلت حافلة النقل بعد الظهر، فكانوا يُنقلون إلى السجن المركزي في حمص، أو إلى المحكمة في حمص، أو إلى السجن العسكري في حمص (البالونة). وكان ذلك أيضاً سجنًا سيئًا تُمارس فيه شتى أنواع التعذيب والانتهاكات. وبعد اتمام (٢١) يومًا في فرع الأمن السياسي، كانوا يُحوّلون المعتقل إمّا إلى فروع دمشق أو إلى المحكمة العسكرية أو إلى السجن العسكري في حمص. وبعد اتمام (٢١) يومًا، استيقظت وقت صلاة الفجر. كان الضوء ممنوعًا عادةً. كنّا ندخل إلى الحمام ونخرج في ثوانٍ، فإذا رأوا اي بلل على أيدينا أو وجوهنا، فانه يعني أننا عرّضنا أنفسنا للضرب. وعليه فكنا نتيّم بحجر ونصلّي في الزنزانة الانفرادية

أدينا صلاة الفجر، ثم جلسنا ننتظر. كانوا (عناصر الأمن) يشتمون ويسبّون الى النبي محمد (ص) والقرآن. كانوا يكفرون بالله... وكان ذلك شائعًا جدًا بين الأجهزة الأمنية. إذا قلت: «لوجه الله...» يردّون: «الله؟ هنا لا يوجد إلا بشار!» وإذا قلت: «بحق محمد (ص)...» يقولون: «محمد (ص)؟ لقد انصرف... بشار منحه اجازة.» كانوا يتلقّطون بكلمات تصل إلى الكفر والسخرية. ومعظم الإهانات كانت حول الدين، الشرف، والقيم المقدّسة. الإنسان يُصدم عندما يسمعهم، كانوا يسبّون لأتفه الأسباب. كما كانوا يجبروننا على السبّ أيضاً. وطبعًا، إذا صدر أدنى صوت من الزنزانة الانفرادية أو ضبطوا أحدًا يصلّي، لم يكونوا يرحمونهم. كان أحدنا يصلّي، والآخر يراقب الخارج (من الفتحة الصغيرة). مثلاً، إذا قال أحدهم «حان وقت الصلاة...» كانوا يمنعونهم فورًا. مرّت بالتمام والكمال (٢١) يومًا. بعد صلاة الفجر جلست أدعو، وقلت: «تمنين من الله الخروج من السجن.» كان معي أشخاص اعتقلوا من قبل ثم أعيدوا مجددًا. لقد رحلوا. اخذت قسطاً من الراحة التي استغرقت ساعتين، ثم نمت ساعتين أخريين. وعندما استيقظت كان وقت الظهر قد حلّ، وأذن المؤذن. صليّنا وانتظرنا. بعدها بدأوا يقرأون الاسماء. وضعت أذني على الفتحة الصغيرة. وسمعت من بعيد، من آخر الممر، سمعت أنهم يقرأون اسمي. أخذوني إلى المكان الذي فيه معتقلو الزنزانة الثالثة. أخرجونا، وقيدوا أيدينا من الخلف بأصفاد بلاستيكية. أخرجوا الرجل المعاق أيضاً من نفس الزنزانة، وكانوا سينقلونه معنا. ولأنه لم يكن يستطيع المشي، حملناه نحن على الدرج. ثم وضعونا في الحافلات. في الحافلة، كان رفع الرأس ممنوعًا. كان عليك أن تُبقي نظرك نحو الأرض، نحو قدميك. وطوال الطريق لم أجرو حتى على النظر إلى النافذة التي بجانبني. لم أكن أرى إلى أين نذهب. كان هناك بعض الجنود المكلفين بنا، يضربوننا بالعصي أو بالأسلاك. وقطعنا نحو نصف ساعة في الطريق، وأخيرًا وصلنا إلى السجن العسكري في حمص. نقلونا إلى سجن البالونة العسكري في حمص. هناك خضعنا مجددًا للتحقيق. وكان هناك مكان يسمونه «اللجنة الرباعية»: المخابرات الجوية، أمن الدولة العسكري، الفرع السياسي... كانت هذه اللجنة هي التي تصادق على الإفادات.

عندما دخلنا السجن لأول مرة، اعداوا تفتيشنا مرة أخرى. جعلونا جميعًا نتعرّى، وطلبوا منا أن نستلقي على الأرض على بطوننا وأن نرفع أقدامنا. وكان جميع ضباط الشرطة العسكرية هناك يحملون أسلاكًا سميكة في أيديهم، وبدأوا يضربوننا. وعندما رأيت كيف كانوا يضربون الواقفين أمامي، حاولت أن أبقى في نهاية الصف، تراجع قليلاً، لكن في النهاية بدأوا يضربونني أنا أيضاً؛ تلقيت بين (١٢) و(١٥) ضربة بالكابلات على قدمي. كان الضباط يتفخخرون وكأنهم في منافسة، يقول أحدهم للآخر: «أعطني كابل، دعني أرى ان كان يؤلم مثل كابل». بعد انتهاء الضرب قالوا لنا: «ستصعدون إلى الطابق الثالث». أمرونا أن نصعد إلى الطابق الثالث، لقد طلبوا منا صعود الدرج ركضاً في صف واحد. كانت أيدينا مقيدة، ومع ذلك كان علينا أن نركض. وصلنا إلى زاوية في الممر في الطابق العلوي؛ هناك كان يقف جنديان من الشرطة العسكرية وبأيديهم آلات حلاقة. كانوا يحلقون بالقوة حتى لمن شعره قصير، وبطريقة مهينة جداً. كنت أعرض سروالي من شدة الألم. في تلك اللحظة نظرت إلى نهاية الممر، فرأيت امرأة معصوبة العينين، خرجت لتوها من التعذيب، كانت في زاوية الممر ويدها مقيدتان خلف ظهرها... كانوا يسألونني: «ما تهتمك؟» كنت أخاف أن أقول الانتماء إلى مجموعة مسلحة أو الإرهاب، فكنت أقول: «تشابه في الأسماء». لأنني إن قلت «متهم بالإرهاب» سيعذبونني مجدداً. أدخلونا إلى الجناح الأول، في نهاية الممر. كان في الجناح عدد كبير من الناس، لدرجة أنه لم يكن هناك مكان للاستلقاء. كنّا ننام مائلين على الجنب فقط. عندما وصلت في الليل لم أجد مكاناً فارغاً، ففتحت لنفسي مكاناً صغيراً أمام باب الحمام.

وعندما استيقظت في صباح اليوم التالي، رأيت الصديق الذي أعتقل معي نفس اليوم. كان معي في نفس الزنزانة. ابتسم ولوّح لي. كانوا قد حلقوا رأسه، وكانت صحته متدهورة، الا اننا استطعنا التعرف على بعض. سألتني: «لماذا تنام قرب دورة المياه؟ لماذا تستلقي عند الباب؟» قلت: «لم أجد الليلة الماضية مقعداً شاغراً غير هذا». قال هو وأصدقائه: «حسناً، سنُفَسِّح لك مكاناً، ويمكنك الانضمام إلينا». سألته: «ما الوضع هنا؟ هل يوجد تعذيب؟» قال: «هناك لجنة تحقيق. عليك إعادة اقوالك السابقة (الاعترافات التي ادليت بها في الفرع) حرفياً. وإلا فان اضافة كلمة أو أنقص احداها، يعني التعرض للتعذيب من جديد». علاوة على ذلك، لا يُستدعى الشخص للاستجواب إلا بعد ٤٠ يوماً. وكانت المدة التي قضيتها الى ذلك الحين في هذه الزنزانة (٢٢ أو ٢٣) يوماً. وبعد يومين، صاح الجندي: «أبت! (اسم والدي). نهضتُ وفكرتُ: «لعلهم أحضروا والدي... توجهت نحو الباب لأرى، لكن مدير الزنزانة قال: «ممنوع!». جاء أحد أفراد فريق التحقيق ونادى: «أبت! لم أتوقع أن أفتاد إلى الاستجواب بهذه السرعة. قالوا لي: «لا تخف، فقط كرر اعترافاتك (السابقة) التي ادليت بها في الفرع كما هي، لن تتعرض للتعذيب». عصبوا عيني، ثم قال الجندي لمسؤول الجناح: «عصب عيني، حتى لا يرى الجنود». وحينها قال لي مسؤول الجناح: «اقرأ القرآن،

واسأل الله الصبر. واصبر كما صبرت على التعذيب الذي تعرضت له في الفرع.» اقتادوني إلى غرفة الاستجواب، وكانت غرفة الاستجواب ملاصقةً للاجنحة. اذ تقع بعد الجناح الأول... الثاني... الثالث، ثم غرفة الاستجواب. كان هناك أربعة محققين بالداخل، كلّ منهم من فرع مختلف. بدأوا بالاستجواب. قال لي أحد المحققين: «أعرف كل شيء. فالأفضل لك ان تعترف، والا فلن تخرج من هنا إلا جثة هامدة. وانه جيد أنك اعترفت من قبل»، ... اعترفت بجميع التهم المنسوبة الي، كما فعلت في السابق. لكن كان هناك محقق آخر؛ يستجوب معتقل لم يعترف لا في الفرع ولا هنا قال لي المعتقل: «أنا لم أفعل شيئاً.» فقلت له: «أنا أيضاً لم أفعل شيئاً، لكنني اضطررت إلى الاعتراف فقط لأنني تعرضت للضرب في الفرع...»

تدخل محقق آخر وقال للآخر: «قل له إنه إرهابي، انظر هل سيعترف؟ أخوه إرهابي، عائلته إرهابية، وأخوه معتقل أصلاً. لماذا لا تجعله يعترف؟» فقال الآخر: «اجعله يعترف بطريقة معقولة، لكن بالقوة.» الشخص الذي كانوا يعذبونه كان في عمر ما بين (١٧) - (٢٠) سنة. المحقق الثاني جنّ جنونه. ترك ذلك المعتقل (الذي عمره بين ١٧ و ٢٠ سنة) وبدأ هذه المرة يركلني على رأسي. وفي النهاية جاء محقق آخر وقال لي: «سأخذك إلى مكان آخر.» ثم (المحقق الجديد) التفت إليّ وواصل استجوابي. وطوال الساعات الثلاث (وأنا جالس) كانوا يقفون ضاغطين على قدمي، وكان تحت قدمي أرض باردة كالجليد. قلت له: «أريد أن أغير وضعي في الجلوس، قدمي تنمّلت ولم أعد أشعر بها.» فقال لي: «حسناً، لا مشكلة.» لكن شخصاً آخر جاء وصاح: «توقف! لا تتحرك، لا تغيّر وضعك.» ثم جاء شخص آخر وضربني وقال: «ألا تلاحظ أن المعتقل الذي بين يديه (المحقق) ما زال لا يعترف؟» إنهم يرون ذلك إهانة لهم، إذ يعتبرون أنه إذا لم يعترف المعتقل الذي بيد المحقق، فإن المحقق «يفقد سمعته.» (المعتقل الآخر) قال لي: «إياك أن تتوقف، استمر...» أي أنه سواء اعترفت أم لم أعترف، فإن (التعذيب) سيستمر

المحاور: حتى اللحظة لم يكن هناك أي تواصل مع محامٍ أو امكانية الوصول الى أي إجراء قانوني، أليس كذلك؟

أ.ب.: لا، كانت الأمور تُدار فقط عن طريق المحسوبة والمعارف. كانت عائلتي تعرف أنني معتقل، لكنها لم تكن تعلم أين أنا

المحاور: كيف تعمل الوساطة؟ هل إذا دفع أحدهم مائلاً؟ رشوة؟ أم أن ضباط فروع الأمن يتدخلون؟

أ.ب.: كانت طريقة فروع الأمن كالتالي: «إذا علموا أن شخصاً لم يرتكب جريمة، فإنهم مع ذلك يعتقلونه. الهدف كان الحصول على المال من عائلته. يرسلون شخصاً ليُخبر العائلة أن ابنهم في

الفرع الأمني الفلاني وأنهم سمعوا عنه أخبارًا، ثم يطلبون منهم المال مقابل إيصال هذه المعلومة. كان هذا نوعًا من آلية الرشوة. إذا وجدت أدلة قاطعة ضد معتقل، مثل حيازة السلاح أو تنفيذ عملية قتل، فإن مدير الفرع الأمني لا يملك صلاحية إطلاق سراحه. أما إذا كان بريئًا، فكانوا يستخدمونه لتحقيق مكاسب مادية. وبالطبع لم يكونوا يفرجون عنه مباشرة، بل يطيلون العملية قدر الإمكان لابتزاز أكبر قدر من المال من عائلته. وبعد انتهاء التحقيق وتوقيعه على أوراق تفيد بأنه اعترف بجميع التهم، كان يُؤمر الجندي قائلين: «أخرجته إلى الخارج.»

وإذا عدنا إلى التعذيب. بعد أن أخرجوني من الاستجواب سألوني «هل ننقلك إلى الزنزانة؟» فقال المسؤول هناك «أذهبوا وعلّقوه.» كان هذا أسلوب تعذيب يُسمى «الشبح.» ينفذ هذا الأسلوب بربط يدي الشخص وتعليقه في الهواء مع السماح فقط لأطراف أصابع قدميه بلمس الأرض

كانت طريقة «الشبح» التي تعرّضتُ لها مختلفة قليلًا. علّقوني عند باب الزنزانة وعذبوني هناك. كان باب الزنزانة من الحديد، وكنْتُ مضطّرًا للإسكاف به من الأعلى بيديّ، بينما كانت ركبتيّ تستندان إلى القضبان السفلية. بقيتُ في هذه الوضعية نحو نصف ساعة. كان هذا الأسلوب أصعب بكثير من طريقة الربط التقليدية، لأن الحبل عندما يكون مربوطًا هو الذي يمسكك، أما هنا فكان عليّ أن أظلّ معلقًا بقوة مستخدمًا عضلاتي فقط. مع مرور الوقت بدأت يديّ تنزلقان، وفي النهاية سقطت على الأرض. عندما سقطت، جاء الجندي وبدأ يركلني وأمرني بأن أعلّق نفسي من جديد. أي إن سقوطي نفسه كان سببًا إضافيًا للتعذيب

بعد حوالي نصف ساعة جاء أحد عناصر التحقيق، وقال إن سيارته تعطلت. فتح باب الزنازين المجاورة وسأل المعتقلين إن كان بينهم من يفهم في تصليح السيارات. فأجابه أحد السجناء: «أنا أفهم.» فبدأ المحقق يسأله عن أمور تتعلق بالسيارة. في تلك اللحظة انتظرتُ على أمل أن يلاحظني، لعلّه ينتبه إليّ ويُقذني من التعذيب. التفت نحوي وسألني: "منذ متى وأنت هنا؟" فقلت: «لا أعلم، منذ وقت طويل.» فقال: «أنزلوه.» تفاجأ الجندي الواقف بجانبه، لكن بما أن المحقق أعطى الأمر، أنزلوني. غير أن الجندي نفسه عاد بعد فترة قصيرة وبدأ يضربني من جديد. سألتني: «من أنزلك؟» قلت: «المحقق.» فقال بغضب: «وكيف تعرف المحقق؟» أجبت: «عرفت صوته لأنه كان هنا قبل قليل ويتحدث عن السيارة.» فقال الجندي: «حسنًا، إذًا لنأخذه من جديد إلى التحقيق ونجعله يوقع.» كان المعتقل بعد توقيعه على جميع أقواله، يُؤخذ إلى ما تُسمى «زنزانة القمع»، وهي زنزانة خاصة يُحدّد فيها ما إذا كان السجين سيُحال إلى المحكمة أم إلى مكان آخر. وهناك سنحت لي الفرصة للتحدث مع بقية السجناء، فسألنا بعضنا البعض عمّا مررنا به وما الذي اعترفنا به. وفي اليوم التالي بدأ التحقيق من جديد، بنفس الأسئلة ونفس الأساليب... استمر التعذيب الجسدي والنفسي معًا. وأثناء تعذيبي كنت أسمع أيضًا الأصوات التحقيق القادمة من الزنزانات المجاورة،

مما كان يضيف ضغطاً نفسياً مضاعفاً. كان التحقيق يُعاد مراراً وتكراراً. وعندما انتهى التحقيق، أخرجوني إلى الخارج، وانتظرت حوالي نصف ساعة. ثم جاء جندي وسألني: «ماذا تفعل هنا؟» فقلت: «المحقق أخرجني.» فذهب الجندي وسأل المحقق، فقال: «حسناً، اجعلوه يوقع.» ثم أعادوني مرة أخرى إلى القسم الضاغط

المحاور: متى أُطلق سراحك؟

أ.ت.: أفرج عني في ١٢ كانون الثاني/يناير ٢٠١٤. إذ استمرّ اعتقالني حوالي (٤٥) يوماً. كانت مدة الاعتقال تتغيّر عادةً بحسب فترة التعذيب. مرّت آخر عشرة أيام بالنسبة لي بشكل أفضل نسبياً، لأنني لم أتعرض فيها للتعذيب بعد ذلك. في النهاية نقلونا إلى سجن «عدرا» في دمشق. القاضي العسكري في حمص رفض قبولنا، فأحيلنا إلى محكمة الإرهاب في دمشق. كان ذلك سجنًا مدنيًا، لا يوجد فيه تعذيب، وكانت هناك إمكانية للطعام والنظافة. مكثت هناك أربعة أيام. ثم أخذوني إلى قصر العدل في دمشق ومثلت أمام القاضي. ولأول مرة امتثلت أمام القاضي، أي بعد مرور (٤٢) يومًا، لأن محكمة حمص كانت قد رفضت قضيتي. وفي مساء اليوم التالي، رأيت الذين خرجوا معنا إلى المحكمة يدفعون الرشوة لافراد لشرطة ليتحدثوا مع عائلاتهم. فقلت إنني لم أستطع التواصل مع عائلتي، ومقابل رشوة تمكنت من الاتصال بوالدي. أخبرته أنني في دمشق، وأنني قد أخرج خلال يومين، لكننا بحاجة إلى محامٍ ومال لتحقيق ذلك

المحاور: وهل كان هناك أحد من عائلتك معتقلًا مثلك؟

أ.ت.: نعم، أخي الأكبر اعتُقل في ١٣ كانون الأول/ديسمبر ٢٠١٢. انتظرنا خروجه إلى أن أفرج عن السجناء في سجن صيدنايا، لكننا لم نعر أي أثر له. لاحقًا، عندما بدأنا نبحث عن الذين ماتوا في السجون المدنية في دمشق، علمنا أنه أُعدم بعد اعتقاله بسنتين ونصف تقريبًا. كانت التهمة الموجهة إليه هي حيازة السلاح والمشاركة في الاحتجاجات. أُعدم في ٢٢ آب/أغسطس ٢٠١٤، لكننا لم نعرف بهذه المعلومة إلا في ٨ كانون الأول/ديسمبر ٢٠٢٤.

المحاور: وهل كان هناك حكم قضائي بحقك؟

أ.ت.: صدر حكم الإعدام عن المحكمة الميدانية العسكرية. لا يستطيع أي محامٍ أو قاضٍ الوصول إلى هذه المحاكم. كما أن النظام كان مغلقاً تمامًا من الناحية القانونية. إذ تتكوّن المحكمة الميدانية من ثلاثة أشخاص: مدير السجن، وقاضٍ عسكري، وضابط استخبارات أو مسؤول من أحد فروع الأمن

وعند صدور حكم الإعدام، كانت الإجراءات بسيطة جداً: يُستدعى السجين، يُسأل عن اسمه، ثم تُوجّه إليه التهمة، ثم يُسأل: «هل هذا صحيح؟» فيجيب بـ«نعم» أو «لا». هذا كل ما في الأمر. تُطرح فقط هذه الأسئلة الثلاثة، ثم يُجبر السجين على توقيع وثيقة تتضمن حكم الإعدام. هكذا كانت آلية المحكمة الميدانية. لم يكن هناك مفقودون في ذلك المكان، لأن أحداً لم يختفي في السر، بل كان الجميع يُنفذ فيهم الحكم مباشرة

المحاور: نشكركم جزيل الشكر على هذه المعلومات. نأمل أن تُستخدم هذه الشهادات كأدلة في المحاكم، وأن تكون جزءاً من تقرير يُعرّف العالم بما حدث. الناس كانوا يعلمون بوقوع مثل هذه الأمور، لكنهم لم يكونوا يعرفون تفاصيلها. حتى خلال الثورة، لم يكن أحد يدرك أن التعذيب كان بهذا القدر من التنظيم والتفصيل والمنهج. لذا نشكركم مرة أخرى

أ.ب.: اشكركم لاتاحتكم لي هذه الفرصة. آمل أن لا تُنسى هذه الأحداث، وأن يتحقق العدل يوماً ما.

محضر رقم: ٦

التاريخ: ٢١ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥

المكان: رابطة المعتقلين والمفقودين في سجن صيدنايا (ADMSP)

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُقابِل: ق.ت.، يبلغ من العمر ٣٧ عامًا، مواطن سوري، فنّي كهرباء، موظّف حكومي في سوريا

الأسئلة:

المحاور: هل سبق أن اعتُقلت في سوريا؟

ق.ت.: نعم، بتاريخ ٢٦ / ١٢ / ٢٠١٢.

المحاور: أين كنت تعمل في سوريا؟

ق.ت.: كنت أعمل في دائرة حكومية.

المحاور: أين تم اعتقالك؟

ق.ت.: تم اعتقالي في محافظة حمص. أقتادوني من الشركة، من داخل المؤسسة. كنت هناك في مهمة رسمية، وقد جئت من منطقة تدمر. وحينها كنت في ريف حمص. كان لدي عمل في شركة عامة بحمص، وكنت مشغولاً بإنجاز بعض المعاملات. أتابع بعض الأوراق. قالوا لي: «يجب أن تحصل على توقيع من مكتب الأمن السياسي، قلت، لا بأس، خذ الوثيقة واذهب ليوّقعوها.» ذهبت إلى هناك لأحصل على التوقيع. دخلت المكتب وقلت لأحدهم: «أريد فقط أن أوقع هذه الورقة،» فقال لي: «انتظر قليلاً.» ثم أغلق الباب وغادر. بعد فترة قصيرة جاء أربعة عناصر، عصّبوا عينيّ، وقبّضوا يديّ، وأخذوني إلى الفرع، فرع الأمن السياسي. كانت التهمة المشاركة في المظاهرات، والإساءة إلى رئيس الجمهورية، وأمورًا من هذا القبيل. كلّها كانت تتعلق بالحركة الثورية في سوريا. تلك كانت التهمة

أخذوني إلى فرع الأمن السياسي، وبقيت هناك حوالي ساعة. طرحوا عليّ أسئلة تتعلق بهذه التهمة، من دون وجود أي قرار قضائي أو أي وثيقة رسمية. كان الأمر تعسفياً بالكامل. خلال تلك الساعة أخذوا بياناتي الشخصية وأقوالي، ثم أنزلوني إلى الطابق السفلي للتحقيق

أولاً ، جرّدوني من ملابسي بالكامل، وتركّوني عاريًا تمامًا. فتّشوا ثيابي وبدؤوا بضربي مباشرة. شتموني، وأهانوني أنا وعائلتي، بل وصل بهم الأمر إلى شتم «الله»، وأطلقوا التهديدات. استمر ذلك نحو ساعتين. بعد ذلك رموني في زنزانة انفرادية

الزنزانة الانفرادية التي أقصدها كانت بالقرب من الحمام، لا تتجاوز مترًا ونصف المتر. كنا فيها سبعة أو ثمانية أشخاص. كانت ضيقة إلى درجة أننا لم نكن نستطيع النوم؛ كنا نجلس ملتصقين ببعضنا. أذكر أنه لم يكن هناك ماء. أما الطعام فكان شبه معدوم، أحيانًا حبتا زيتون، وأحيانًا أخرى كمية صغيرة جدًا من المربى. أي أنه لم يكن هناك طعام حقيقي على الإطلاق

كنا نُؤخَذ إلى التحقيق كل يوم أو كل ليلة تقريبًا. كيف كنا نعرف أن الليل قد حلّ؟ من خلال توقف أصوات الأبواق وحركة الناس في الخارج، وسكون المكان، عندها كنا ندرك أن الليل قد حل. كانوا يأخذوننا إلى التحقيق في الليل. كانوا يعذبوننا ويعينوننا معصوبة؛ وينهالون علينا بالضرب، وبالصعق الكهربائي، وبالاعتداء على كل مكان في جسدنا، وبالشتائم والإهانات... ثم كانوا يدخلوننا إلى غرفة التحقيق ويسألون أسئلة مثل: «من وجهك؟ من أعطاك التعليمات؟» استمرّ هذا الوضع في فرع الأمن السياسي، وبقيت هناك مدة شهر ونصف الشهر

بعد ذلك أقتادوني إلى فرع أمن الدولة. عندما كانوا ينقلونني من الأمن السياسي إلى أمن الدولة سلّموني أمتعتي، فظننت أنه قد يفرج عني. لقد أعطوني كيس يحتوي على أشياء وبعض أغراض. كان معي في ذلك الوقت مال، حوالي ألف دولار تقريبًا، إضافة إلى نحو خمسين ألف ليرة سورية. لكن عندما أعادوا إليّ الأمانة، لم يكن داخلها الا القليل من تلك المبالغ قد لا تصل إلى ألف ليرة سورية، وقالوا: «هذه هي أمانتك.» وعندما سألت: «وأيّ الباقي؟» تجاهلوني وقالوا: «هذا كل شيء.» كنت قد خرجت لقضاء بعض أعمال في حمص، ومرّ شهر ونصف الشهر وأنا مفقود، ولم تكن عائلتي تعلم عني شيئًا

المحاور: إذن، لم يُبلغ أحدٌ عائلتك، أليس كذلك؟

ق.ت.: لا، لم يُبلغ لا العائلة ولا أي شخص آخر. بعد ذلك وضعوني في سيارة. كنت أركب وعياني مفتوحتان. كان هناك شخص يجلس بجانب السائق، فقلت له: «لماذا تحتجزونني بهذه الطريقة؟ لقد مضى أكثر من شهر، وعائلتي لا تعرف عني شيئًا.» فقال لي: «والله عندك ملف، ويقولون إنك إرهابي.» وأضاف: «إذا أردت، أدفع... وأنا سأخرجك.» فقلت له: «سأعطيك ما تشاء، فقط خلّصني.» كل ما عانيت من تعذيب كان كافيًا وزيادة. فقال لي: «في الحقيقة لا يُسمح لي أن أقول هذا، نحن الآن في طريقنا إلى أمن الدولة. عندما كنت في الأمن السياسي، كنت في نعيم مقارنة

بما يحدث في أمن الدولة. سأحاول أن أخصك إذا دفعت مبلغ من المال.» فقلت له: «حسنًا، سأدفع، فقط أريد أن أنجو.»

ثم وصلنا إلى أمن الدولة. وعصبوا عيني مرة أخرى، وقيدوا يدي، واقتادوني إلى الداخل. وكما هو الحال في كل مرة أول ما يقومون به هو تجريدنا من ملابسنا، ويأمروننا بأن نستدير نحو الحائط، ونرفع ساقنا وذراعينا. كانت مواقف مهينة للغاية. كان الموظفون يصرخون، وأحيانًا يقترب أحدهم مني ويهددني قائلاً: «هنا ستشتاق حتى لما تعرضت له من قبل.» ويقولون: «الآن ستري الظلم الحقيقي.» فقلت: «الله يعيننا»

وهناك أيضًا أخذوا بياناتي الشخصية من جديد، ثم انتقلوا مباشرة إلى أسلوب التعليق المعروف باسم «الشبح.» كنت قد غلقت على طريقة «الشبح».. واقفًا على أطراف أصابعي.. عاريًا تمامًا ومعصوب العينين... كان تعليقي بهذا الشكل. ولم يكن يُسمح لي بالذهاب إلى الحمام إلا مرتين في اليوم فقط، في الصباح الباكر، وفي الساعات الأخيرة من مساء ذلك اليوم. وعندما كنت أدخل الحمام، كان يقف عند الباب أحد الحراس يراقبني. وما إن أخطو إلى الداخل حتى تبدأ الشتائم والإهانات، وكانوا يأمروني أن أنهي حاجتي بسرعة وأخرج فورًا

كانوا يعطونني وجبة طعام واحدة فقط في اليوم، وكانت تلك الوجبة قليلة جدًا لا تكفي حتى طفلًا صغيرًا. فعلى سبيل المثال، قليل من البرغل وفوقه حبتا حمص فقط... كانت كمية لا تشبع طفلًا في الثانية من عمره. وهكذا مرّ أكثر من عشرة أيام وأنا معلق دون أي تحقيق... فقط أنتظر دون استجواب. وكلما كان الحراس يمررون في الممر، يضربونني بما في أيديهم — عصا أو سوطًا — لا يهم. كنا معلقين في ممر ضيق جدًا، ربما طوله مئة متر فقط، وكان هناك عدد كبير من الناس معلقين مثلي

وبعد ذلك أقتادوني إلى التحقيق. وكان التحقيق بنفس الطريقة: يسألونني باستمرار، «من شارك معكم في المظاهرات؟ من وجهكم؟ من حرّضكم؟» ثم يعيدونني إلى التعليق (بطريقة الشبح) بعد كل جلسة. وفي النهاية، عندما تعبوا من استجوابي، وضعوني في زنزانية جماعية. كانت تلك الزنزانية بمساحة نحو أربعة في أربعة أمتار، وكان فيها أكثر من سبعين شخصًا. تخيل، أربعة في أربعة أمتار، وأكثر من سبعين شخصًا... كان الوضع هناك لا يختلف عن سابقاته أيضًا. كان كل يوم تقريبًا، يدخل مجموعة من الشيحة مكونة من سبعة أو ثمانية أشخاص، يحملون عصيًا غليظة، وأحيانًا قضبانًا حديدية، فيضربوننا ثم ينصرفون، وكأنهم خرجوا في نزهة للتسلية. وهكذا استمر الأمر

وبقيتُ نحو (٣) أشهر تحت هذه الظروف. وفي نهاية الأشهر الثلاثة نُقلنا إلى ما يُسمى «اللجنة الرباعية»؛ وهي لجنة أمن تقع في محافظة حمص. كانت تتألف من أربعة جهات: المخابرات العسكرية، والمخابرات الجوية، والأمن السياسي، وأمن الدولة. عندما كنا نتحدث في أمن الدولة بيننا كنا نقول: «نأمل أن ينقلونا إلى دمشق أو سجن صيدنايا، فقط لا تُرسلونا إلى اللجنة الرباعية.» لأن اسمها «اللجنة الرباعية» ويُقال إن من يُرسل إليها يذهب إلى الجحيم

بعد ذلك، وفي أحد الأيام وضعونا في الحافلات. وكنا حوالي مئة وخمسين شخصاً. وحتى قبل أن نصعد إلى الحافلة، تلقينا ضرباً يوازي كل ما تعرضنا له من قبل. تحركت الحافلة حوالي ساعة أو أكثر، وكنا نظن أننا متجهون إلى دمشق. كانت أعيننا معصوبة وأيدينا مكبلة خلف ظهورنا. وكان الحراس الواقفين فوق رؤوسنا، يواصلون ضربنا بالأسلاك الكهربائية، والعصي الغليظة، والهرافات. لم نكن نعرف بالضبط إلى أين يقتادوننا. ثم توقفت الحافلة وأنزلونا منها. قال بعض الناس: «بيدو أننا وصلنا إلى مكان اللجنة الرباعية.» لكن تبين لاحقاً أن المكان هو السجن العسكري المعروف باسم «البالونة.» في سوريا يُعتبر السجن العسكري الأول هو «سجن صيدنايا»، ثم سجن «تدمر»، والثالث هو البالونة. وكان هذا المكان في الوقت ذاته مقر اللجنة الأمنية في حمص. وعندما سمع الناس اسم «البالونة» و«اللجنة الرباعية» قالوا: «انه باب الجحيم بعينه...» وهكذا، فقد الجميع آخر بصيص من الأمل

كان الأمر كذلك بالفعل. إذ إن كل الضرب والتعذيب التي تعرضنا لها سابقاً، بدت بسيطة مقارنةً بما رأيناه هنا، كأن أماً توبّخ طفلها بقسوة طفيفة. ومع دخولنا، أُجبرنا على الانتظار، وكانت أيدينا خلف ظهورنا، جاثين على ركبنا، ورؤوسنا منحنية. هذه المرة لم يعصبوا أعيننا، وكانت الغرفة مليئة بالجنود والموظفين. وقالوا على الفور، «وَقَّع على هذا» ونحن لا نعلم على ماذا نوقع، كانوا يصرخون فقط «وَقَّع!»، ومع سؤالهم عن اسمائنا، نادوا علينا قائلين «تعال هنا»، ومع نهوضنا ينهالون علينا بالضرب. وبسبب ممارسات التعذيب السابقة كانت أجسادنا أصلاً مليئة بالكدمات. بقينا هكذا راكعين على ركبنا نحو (٣) ساعات متواصلة. كل من وقف أو تحرك أو تحدّث إلى زميله كان يُضرب فوراً على رأسه وظهره

ثم أخذوا كل البيانات المتعلقة بنا، وانتهت الإجراءات. وبعد ذلك بدأت هناك موجة جديدة من الضرب؛ كل موظف يدخل كان يلتقط كل ما تقع في يده ويضرب بها. في تلك اللحظة مات ثلاثة أشخاص في ذلك المكان، وكان الثلاثة من زملائنا الذين تعرفنا عليهم في أمن الدولة. كان اثنان منهم شابين وواحد مسناً. وعلى الفور اختلقوا الأعذار وقالوا: «توقف قلبه، الرجل كان مريضاً أصلاً.» وقالوا: «لقد كان مريضاً منذ البداية، نحن استلمناه وهو في هذه الحالة.» وبينما كنت لا أزال في الأمن السياسي، أحضروا رجل في الستينيات من عمره. كان من محافظة حمص، ويعمل في نقل الفواكه والخضروات. كان منهكاً ومتعباً من الأساس. كنا نحاول أن نرفع معنوياته وندعمه، وندعم بعضنا بعض، لكن الوضع كان يفوق طاقتنا. وفي إحدى الليالي أخذه إلى التحقيق، ثم أعاده. قبل أن يأخذ إلى التحقيق كنا قد تحدّثنا معه وقال وهو الدموع تنهمر من عينيه قائلاً:

«عائلتي تنتظرني، أولادي ينتظرونني.» وقال إن ابنته كانت تصرّ عليه أن يجلب لها نوعاً خاصاً من الفاكهة، وكانت تقول له: «بابا، أحضر لنا الفاكهة.» وكان يروي ذلك وهو يبكي: «ابنتي الآن تنتظرني، عائلتي تنتظرني، لا أحد معهم، الله وحده يعلم ما حلّ بهم، ليس لهم أحد.»... ذهب إلى التحقيق ثم أعادوه، وكان في حالة يُرثى لها، رموه داخل الزنزانة كما ترمى قطعة من القماش. لم يكن قادراً على الكلام ولا على الاستجابة، فقط كان يئنّ بصوت ضعيف. وبعد ساعة أو ساعتين انقطع الأنين. نظرنا إليه فوجدنا قلبه قد توقف ولم يعد يتنفس، لقد فارق الحياة

المحاور: هل فارق الحياة بعد جلسة التحقيق الاولى؟

ق.ت.: نعم، دخل جلسة تحقيق واحدة، وانتهى كل شيء. طرّقنا باب الزنزانة وقلنا: «أحدهم فارق الحياة». فجاء عناصر الامن، نظروا إليه نظرة سريعة وبدأوا يضربوننا. بل وضربوا الميت نفسه وشتموه. قالوا: «هذا الرجل كان مريضاً منذ البداية، إرهابي، وقلبه لم يستحمل فانفجر.» سمعنا مثل هذه الكلمات أيضاً عندما كنا في الأمن السياسي، لكن الآن الموضوع هو اللجنة الرباعية، أي «الرباعية.» ومع اللحظة الاولى من دخولنا الى المكان مباشرة، حتى قبل أن نقتاد إلى التحقيق، مات منا ثلاثة أشخاص. اذ هاجمنا الرجال الذين يحملون الخراطيم، والأسلاك، والعصي، من جديد، فكانوا يضربون بعضنا بالخرطوم، والبعض الآخر بالاسلاك الكهربائية، وبالعصي. وكنا حينها معصوبي الأعين، وعراة تماماً، وكان الضرب يأتي من كل جهة — على الرأس، أو اليد، أو الظهر، لا أحد يعلم أين ستقع الضربة. كان بعض الناس يموتون، وكنا نخفض رؤوسنا للأمام حتى نتلقى ضربات أقل على الرأس

في النهاية فصلوا القتلى عنا. ثم أخذونا إلى الطوابق العليا، وهناك سجّلوا بياناتنا الشخصية، وبعدها أنزلونا مجدداً إلى الطابق السفلي، إلى زنزانة كبيرة. وكانت تلك الزنزانة مساحتها تقارب مئة متر مربع (عشرة في عشرة أمتار)، لكنها كانت تضم أكثر من أربع مئة شخص. كنا مكّسّين فوق بعضنا، كما تُحشر الحيوانات في الحظيرة. وكان في وسطها دورة مياه واحد، لكن الماء كان ينقطع معظم الاوقات. لقد بقيت هناك نحو خمسة أشهر، وخلال تلك المدة لم أر الماء إطلاقاً. لم يكن علينا سوى ملابس داخلية فقط. البطانيات التي جاؤوا بها كانت ملوثة ببول الآخرين وأوساخهم. وبقيت على هذا الحال لمدة خمسة أشهر

كان هناك أشخاص لم يستطيعوا تحمّل الظروف؛ اذ كانت جُروحهم قد تفتّحت وتمزقت جلودهم وظهرهم، وامتلأت أحشائهم بالديدان. كان ظهر الشخص الذي أمامي والذي لا يبعد سوى سنتيمترين، كانت الديدان تخرج من جسده الذي كان وكأن الجروح تتعفن من شدة الضرب المتواصل. كنا نُستجوب بشكل يومي تقريباً. استجوبتني المخابرات العسكرية، بينما استجوب الآخرون من قبل المخابرات الجوية، والأمن السياسي، وأمن الدولة. لقد كان المحقق الذي حقق معي كان من المخابرات العسكرية. قبل كل تحقيق كنا نتعرض لشتى أنواع التعذيب، مثل «الدولاب» (وضع الشخص داخل إطار سيارة وضربه)، و«الساطورية» (الضرب بالسوط أو بالعصا)، و«الشبح»

(تعليق الشخص من معصميه). بعد ذلك كانوا يأخذونني إلى غرفة المحقق. وكان ذلك المحقق يطرح أسئلة غير منطقية على الإطلاق، فعلى سبيل المثال: «أي السيارات فُجّرتها؟ أي النساء اغتصبت؟ ما ممتلكات الدولة التي نهبتها؟»، كان ذلك في أواخر عام ٢٠١٢، أي قبل أن تبدأ الاشتباكات المسلحة أصلاً. فكنا نُنكر كل شيء، وعندها كانوا يعودون ويضربوننا من جديد

بعد فترة وضعوني في زنزانية، وكانت قذرة إلى درجة لا تُحتمل؛ الرائحة كريهة جداً، والرطوبة لا تُطاق، والأرض مليئة بالأوساخ والبول. بقيت هناك نحو (١٥) يوماً. لم يكن أحد يأتي ليتفقد إن كنا أحياء أو أمواتاً. كانوا يعطوننا قطعة خبز جافة مرة في اليوم، لكن لم يكن أحد يرغب في الأكل أصلاً. حتى لو قَدّموا لحمًا طازجًا ما كنت لتأكل؛ كنا نعيش على حافة الموت

كان بعض المعتقلين يموتون من الجوع أو من التعذيب أو بسبب إصابته بالفشل الكلوي أو بسبب تساقط الأسنان أو فقدان القدرة على الكلام. أكثر من (١٥) شخصًا ماتوا جوعًا أو من الضرب أو من الضغط النفسي. كان بعضهم يتلقى ضربة قوية على رأسه، فيعيش يومًا أو يومين ثم يموت. ومن بيننا من فقد عقله تمامًا. في أحد الأيام، طرق أحد السجناء الباب ونادى الحارس قائلاً: «عائلتني جاءت بالسيارة، هم في الأسفل، دعهم يدخلون لألقي عليهم التحية.» ثم التفت إلينا وقال وهو يضحك: «أحضروا عروسي، أحضروا عروسي.» بالطبع، بعد ذلك أخذوه وضربوه ضربًا مبرحًا حتى كاد يموت، ثم أعادوه إلى داخل الزنزانية

كنا في الغرفة الواحدة، حوالي أربعمئة شخص، وربما أكثر. كان الكلام صعبًا جدًا. في باب الزنزانية كانت هناك فتحة صغيرة مثل المنفذ أو النافذة، وعندما يفتحها الحارس ويراك تتحدث مع أحد، تكون فرص نجاتك شبه معدومة. كانوا يخرجونك من الزنزانية، ويضربونك، ثم يعيدونك، وحين تعود كنت تمشي مترنخًا بالكاد تتكلم. كانت تلك الفتحة صغيرة جدًا، حتى أنك لا تكاد تراها تُفتح أو تُغلق، لكنك تسمع الحارس يصرخ: «تعال أنت، تعال ويناديك برقمك!» في مرة من المرات رأي الحارس وأنا أتحدث مع أحد، فناداني. قلت له: «كنت أقول، لا يوجد ماء في الحمام.» كان الماء مقطوعًا في دورات المياه منذ فترة طويلة. فقال لي: «هل تريد الذهاب إلى الحمام؟ إذاً اذهب وئِم هناك!» فقلت له: «سيدي، أرجوك، لا تفعل.» فقال: «اذهب، وئِم في الحمام.» ذهبت، وكان المشهد مروّعًا؛ الكل كان مصابًا بالإسهال، والمكان مليء بالقاذورات. قال لي: «اذهب، واستلق على مقعد المرحاض.» وكانت دورة المياه تقع مقابل باب السجن تمامًا. وقف الجندي هناك يراقبني، ثم قال: «والآن أدخل رأسك في فتحة دورة المياه.» فأدخلت رأسي. فقال لي: «ابق هكذا.» ثم بدأ يضحك وقال: «حسنًا، عد الآن إلى زملائك.» كانت مثل تلك الأمور كثيرة جدًا؛ لم أكن وحدي من عانى منها، بل أغلب من كان هناك تعرّض لعقوبات مشابهة

المحاور: سمعنا عن استخدام أساليب تعذيب سيئة السمعة في سوريا، كيف طبقت هذه الطرق؟ نحن بحاجة إلى بعض التفاصيل لإضافتها إلى التقرير

ق.ت.: طريقة «الدولاب» وهي كما يلي: يتم ادخال السيقان والرأس داخل إطار (إطار سيارة) فيصبح التحرك مستحيلاً. ويبرز الرأس والقدمان من الإطار بينما تبقى الساقان محبوستين بداخله ومقيدتين فلا تقدر على الحركة. ثم يبدأ الموجودون بضربك؛ ويركزون في الضرب على القدمين والرأس. لا يقتصر الأمر على ضرب الساقين فقط بل يستهدفون الرأس وأي مكان يرونه مناسباً

على سبيل المثال، عندما كانوا يضربونني على قدمي كنت أشعر بالألم شديد، وكنت أحاول أن أحرك ساقَيَّ أو أسحبهما لكنني لم أستطع. وعندما كنت أحاول يائساً حماية رأسي، كانوا يضربونني، وعندها يبدأون بضرب رأسي. وبما أن رأسي كان داخل الإطار كنت أشعر بأنني افتقر لادنى وسيلة للدفاع عن نفسي. وأحياناً أخرى كانوا يضربونني بقوة شديدة لدرجة أنني كنت أظن أنهم سيكسرون ذراعي أو سيحطمون يدي أو معصمي. في هذا الأسلوب كانوا يضربون عشوائياً؛ حيثما تصيب الضربة. وأحياناً يستهدفون اليدين، وأحياناً الرأس، كل ذلك كان يعتمد على مزاجهم ورغبتهم، وبأختصار كنا تحت رحمتهم تماماً

كما انهم لا يعبهون أي أهمية ان كانوا قد كسروا ساقَيَّ أو ظهري. بدأوا يضربون على رأسي. كنت أتوسل إليهم، أقول أي شيء ليتوقفوا، لكن بلا جدوى، لا يتوقفون. استمر الأمر على هذا الحال. ثم أخرجوني من الإطار. رفعوني لأقف، لكن عندما وقفت أحسست بدوار شديد، كأن رأسي يدور، كأنني أدور حول نفسي (٣٦٠) درجة، وعلى الفور سقطت على الأرض. وعندما رأي الحارس قال: «ها، أنت مستلق على الأرض!» وبدأ يضربني. كان يضربني بالعصا دون ان يعبه بمكان إصابة الضربة. لم أكن قادراً على النهوض، فقد كنت شبه فاقد للوعي. لا طعام، لا ماء، إذ لم يكن هناك ما يساعدني على البقاء على قيد الحياة. حاولت أن أنهض، لكن حتى عندما كنت أقف كنت أسقط من جديد. قلت له: «حسناً، سأقف، لا مشكلة، فقط لا تضربني بعد الآن.» لكنني كنت عاجزاً ولم اتمالك نفسي وسقطت. بعد ذلك انتقلوا إلى طريقة «الشبح» (تعليق الشخص من معصميه). في اللجنة الرباعية كان «الشبح» مختلفاً قليلاً: كانوا يعلقونني على باب الزنزانة. كان الباب كبيراً، حوالي ثلاثة في ثلاثة أمتار. كانوا يربطون يدي ويفتحون ساقَيَّ ويعلقونني على الباب، ثم يشدّون رجلي بحبل ويقومون بفتحها قدر المستطاع. وفي تلك اللحظة كان الألم لا يوصف، العضلات والأعصاب تُسحب سحباً مؤلماً إلى درجة الجنون وأنت على تلك الحال، معلق هناك، كأنك تنتظر ظهور أحد الحراس في أي لحظة. وكان أولئك الحراس يحملون عصياً ضخمة أو هراوات، لا يتوقفون لحظة عن الضرب، إما بصعقة كهربائية أو بالعصي، دون الاكتراث بمكان الضربة. وبشكل خاص كانوا يعشقون الضرب على الركبتين. فإذا رأوك شبه مغمى عليك وأنت معلق، يوجهون الضربة إلى الركبة لتنتفض وتستفيق من الألم بهذه الطريقة بقينا ما يقارب خمسة أشهر. كانوا ينادوننا بأرقام مكوّنة من رقمين، فلم يكن أحد يعرف من يكون الآخر. نعم، كانوا يعطونك رقمين فقط، ويستخدمون هذا الرقم بدل اسمك. وهكذا كنت تُحرّم حتى من هويتك

وفي نهاية التحقيق تقريباً، كنتُ أتعرض للضرب أمام المحقق، وعيني معصوبتين. سألني المحقق: «هل ستعترف أم لا؟» فقلت له وقد بلغ بي التعب حدّه: «حسناً، سأعترف.» فبدأ يكتب ويسجّل أشياء كثيرة. سألتّه: «هل أنت متعب؟» فقال: «نعم.» فقلت له: «فليكن في علمك، أن كل ما قلته كذب، في الحقيقة أنا لم أفعل شيئاً، لكنني تعبت من الضرب والتعذيب.» فقال لي: «سواء فعلت أو لم تفعل، لا يهم، هنا ستعترف. ستوقع على الاقوال، وبعدها ستعرض على القاضي العسكري.» وقال بالحرف الواحد: «هو يعلّقك أو يمزقك، هذا لا يعني. أنا كل همّي أن توقع على هذا الاعتراف. إن كنت قد ارتكبت الجريمة أم لا، فهذا لا يهمني.»

بعد ذلك أقتادونا إلى القاضي. كان هناك قاضٍ مدني وقاضٍ عسكري. وجّه القاضي المدني إليّ تهماً متنوعة مثل «المشاركة في التظاهرات»، وأضاف القاضي العسكري تهماً أخرى. وعندما قلت له: «سيدي، أنا لا أقبل هذه التهم؛ كل ما وقعت عليه كان تحت الضرب والتعذيب.» فأجاب قائلاً: «أنت قد اعترفت بهذه الجرائم، ولا أنظر إلى ما سواه.» وحتى عندما قلت: «سيدي، كل ذلك كان قسراً، لقد ضربوني حتى الموت.» إلا أنه لم يكثر. وتبادر في ذهني: «أنه لو وقفت مكاني ولو ساعة واحدة فقط، لربّما اعترفت بعشرات الأضعاف — ربما بعشرين ضعفاً.» لكن القاضي أصرّ على حكمه. أدانني وأحالني إلى السجن.

وهكذا، أرسلت إلى السجن المركزي في حمص (السجن المدني). كان المكان أكثر راحة نسبياً مقارنةً بالسجون العسكرية، لكنني لم أبقَ هناك طويلاً بسبب اندلاع أعمال شغب في سجن حمص. وأطلقت قوات الأمن قنابل الغاز المسيل للدموع، ومات عدد من الناس. أذكر أنه في إحدى المرات قُتل أكثر من عشرين شخصاً دفعة واحدة. فتحوا النار، وحاولنا أن نمنعهم لكننا لم نستطع، فمات من مات. بعد ذلك بقيت في السجن نحو سنة وثلاثة أشهر، وفي النهاية أفرج عني بحكم المحكمة، أو بالأحرى ما يُسمّى «إطلاق سراح مؤقت» أو «محاكمة من دون توقيف.» لكن في الحقيقة لا تخرج إلا إذا دفعت رشوة للوسيط. ولا يوجد طريق قانوني لذلك. وهكذا رتبوا أمر خروجي، وكان في يونيو/حزيران عام ٢٠١٤.

المحاور: إذا إطلاق سراحك لم يكن قانونياً ؟

ق.ت.: كلا، بالطبع لا. كان الأمر نوعاً من السمسرة البحتة. تدفع المال فتخرج. خرجت في الشهر السادس من عام ٢٠١٤.

محضر رقم: ٧

التاريخ: ٢١ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥

المكان: رابطة المعتقلين والمفقودين في سجن صيدنايا (ADMSP)

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المقابل: س.ب.، يبلغ من العمر ٤٢ عامًا، مهندس مدني

الأسئلة:

المحاور: سيد (س)، هل سبق أن اعتُقلت في سوريا؟

س.ب.: نعم، اعتُقلت في دمشق.

المحاور: في أي تاريخ؟

س.ب.: في عام ٢٠١٣، أو بالأحرى في نهاية عام ٢٠١٢، أي في الشهر الأخير من سنة ٢٠١٢.

المحاور: وهل وجهت لك اية تهمة أثناء اعتقالك أم كان الأمر بقرار رسمي؟

س.ب.: كان الأمر أشبه بما فعله الشيعة، أي لم يكن اعتقالاً رسمياً. لم يكونوا من أعضاء حزب البعث بالضبط، لكن كانت لهم صلة بالمليشيات الموالية لإيران

المحاور: تقصد حزب إيراني، أم حزب النظام؟ هل كانوا إيرانيين؟

س.ب.: نعم، كان هناك إيرانيون، مثلاً في منطقة جوبر وفي قرن البيض كانوا مكلفين بالحراسة. أما في دمشق فكانوا يتحركون مع النظام. كان لهم نفوذ في الإدارة مثلنا، لكن في الحقيقة كانوا موالين لإيران

المحاور: إذا لم يكن هذا اعتقالاً رسمياً، أليس كذلك؟

س.ب.: كلا، لقد كان الاعتقال من قبل لواء مكون من عناصر شبه عسكرية تابعة للنظام.

المحاور: هل يمكن أن يكون هؤلاء الأشخاص من الميليشيات الشعبية المعروفة باسم «الدفاع الوطني؟» ما هي اسمائهم؟

س.ب.: كنا نسميهم «الشيعة»، ميليشيات موالية للنظام...

المحاور: كيف حدث ذلك ؟ ولماذا تم اعتقالك؟

س.ب.: زوجي كان ينتمي الى صفوف الجيش السوري الحر، وأعتقد أن هذا هو السبب الرئيسي. لم يكن أحد من عائلة زوجي قد استشهد، لكنه كان مع الشباب يدافع عن أرضه ووطنه. كنا نقيم في بيت عم زوجي، وكان هذا العم معارضاً للنظام. وبما ان زوجي لا يرغب بذكر اسم عمه، حتى اننا لم نتمكن من أخذ الإذن منه بذلك. كان هذا العم من المعارضين البارزين الذين شهدوا الهجمات الكيميائية في سوريا. نزحنا عدة مرات، ومن بين أماكن نزوحنا منطقة تُسمى «لتو». كنا نقيم هناك في ملجأ، ولم يخطر ببالنا أنهم قد يأتون. كان ذلك حوالي الساعة السابعة صباحاً. كانت ابنتي تذهب إلى الحضانة في ذلك الوقت. فجأة طرّقوا الباب بعنف. وفي تلك الأيام كنت أحمل رضيعاً صغيراً بين ذراعي، ومعني زوجتي، وأمي، وعمي (رحمه الله)، وزوجة عمي، وأخوات زوجي، وبنات أخت زوجي... كنا جميعاً هناك. اقتحم مسلحون المكان، وكسروا الباب، وبدأوا بالتحقيق مع الجميع، وهددونا وضغطوا علينا. ومن الخوف خرجت من البيت من دون أن آخذ هويتي، فقط بورقة صغيرة في يدي. أمام أعيننا ارتكبوا مجزرة جماعية في البيوت القريبة. كنا قد غادرنا ذلك البيت قبل ثلاثة أيام فقط، وذبّحوا كل من فيه. تبيّن فيما بعد أن الذين جاؤوا كانوا ميليشيات إيرانية، وكان مكتوباً على سكاكينهم «يا حسين».

المحاور: وكم بقيت في قبضتهم؟

س.ب.: ثمانية أيام. في اليوم الثاني قالوا لنا: «لا يمكنكم البقاء هنا على الإطلاق، هذه نقطة استراتيجية، ونريد الاستيلاء عليه». وعليه فقد غادرنا المكان على عجل. كان المكان في موقع مهم يشرف على عدة شوارع ومناطق. أرادوا أن يقتادوننا معهم أيضاً، لكن بفضل الله تمكنا في تلك اللحظة من الهرب. لم يلاحقونا. هربنا بسيارة، في ساعات الليل، وبالثياب التي كنا نرتديها فقط.

المحاور: هل تعرضت لتعذيب جسدي؟ ضرب، شتائم، إهانات؟

س.ب.: كانت هناك شتائم وإهانات وتعذيب نفسي. لم أتعرض لتعذيب جسدي شديد، لكن أخي عاش أموراً مشابهة. فقد اعتُقل لمدة سنة ونصف، ومزقوا يده. كل ذلك كان على يد حزب الله.

المحاور: وأين تم اعتقاله؟

س.ب.: في لبنان، اعتقله حزب الله. على حدّ علمي، كان أخي هناك في الجيش. وكان أيضاً من الذين يدافعون عن شعبهم وأرضهم وكرامتهم. وقع في قبضة حزب الله، وتعرّض للتعذيب لمدة سنة ونصف. مزقوا يده، والآن يده مشلولة.

المحاور: هل لديكم أفراد آخرون من العائلة معتقلون؟

س.ب.: نعم، أخي الأكبر أيضاً اعتُقل، وكان ذلك في لبنان. بقي فترة قصيرة في السجن، وبعد شهرين أُفرج عنه مقابل مقلدو من المال. أما أخي الآخر فكان قد أُخذ إلى السجن العسكري في عهد حافظ الأسد، وخرج بعد ذلك، لكنه أصيب باضطرابات نفسية شديدة. تلقى بعدها علاجاً استمر لثلاث سنوات، لكن الطبيب قال: «إذا مرّ بأزمة جديدة فحالته ستسوء مجدداً». وبالفعل، توفي لاحقاً بسبب مشاكل نفسية

المحاور: وهل استشهد زوجك؟

س.ب.: نعم، استشهد. اما كيف استشهد؟ فكان قائد كتيبة من الكتائب المعارضة (...). وكان هناك العديد من المفقودين في عائلته. فعلى سبيل المثال، هناك أقارب لزوجي مفقودون حتى الآن، وقد وصلت وثائق تثبت أن بعضهم مات تحت التعذيب، لكن لا يزال هناك شخصان مفقودان، لا نعلم أهما أحياء أم أموات. ولا نعرف من أخذهم ولا لأي سبب

المحاور: هل وصلكم أي كتاب رسمي من الشرطة أو الدولة يبين السبب؟

س.ب.: لا، كل شيء تم بطريقة الشبيحة وبشكل تعسفي. ثم في الاستجوابات كانوا يضغطون عليّ من خلال طرح أسئلة مثل: «أين زوجك، أين أهل زوجك؟» قلت: «زوجي يعمل في حمص». فردوا: «لا، في الحرب». وبدأوا بمهاجمتنا.

حتى أنه شهد على تدمير منزلنا. كان هناك قناص أمام بيتنا. هذا البيت لم يعد لنا. عشنا أياماً صعبة جداً وخضنا تجارب قاسية. في النهاية وصلنا إلى تركيا. أصبحت تركيا بالنسبة لنا وطناً حنوناً. حتى أختي تزوجت من تركي. كنا نتحدث معها اليوم فقلت: «لو اضطررت للخروج من تركيا لكنت سأواجه صعوبة كبيرة.» حقاً كانت تركيا الأكثر احتضاناً ومساعدة للسوريين، وقطر كذلك.

سبق وأن قلت؛ نحنُ مؤمنون على تركيا وقطر. قطر أيضاً قدّمت لنا ما استطاعت من دعم، تماماً كما قامت به تركيا، كانت تقف دائماً الى جانب الحق. لقد أخبرتهم عن الظلم الذي عانت منه عائلتي. فعلى سبيل المثال، دخلوا منطقتنا بسيارات مدرعة، وكان منظرهم مرعباً. دخلوا حديقة بابا عمرو، وكفر حايا، وجوبر، وحمص... ثم انتشر ووصل إلى المدينة. وكانت المجزرة الاولى

ترتكب في جوبر. هذا الأمر مهم بالنسبة لزوجي. الجميع يتحدث عن مجزرة الحولة لكن مجزرة جوبر لا تُسمع كثيرًا. هناك اعتُقل ودُبح كثير من شبابنا. حتى الآن – رحمهم الله – مازلنا نسمع عن بعض المعتقلين ماتوا تحت التعذيب. فبعضهم أُطلق النار على رؤوسهم، وبعضهم لم يُقتل فورًا بل تعرّض للتعذيب ومن ثم مات بعد ذلك. الآن لو قلنا «أريد العودة إلى بلدي، إلى شاري».. كيف؟ فلم يبق في المكان رجال... كيف نعود مع أولادنا؟ لقد دُمّر كل شيء

وطوال الأعوام الثلاثة عشر، لم ترع أي دولة هذا العدد الكبير من اللاجئين، لكن تركيا فعلت ذلك. ربما لا يُظهر الجميع هنا وجهًا مبتسمًا دائمًا، لكن الأغلبية يحملون قلوب طيبة ونوايا حسنة. ومع ذلك، أتمنى أن أعود إلى وطني، إلى بيتي حتى وإن كان مدمرًا، لكن نظام بشار ومن حوله أساءوا كثيرًا لسمعة السوريين. مع أن الغالبية من السوريين أناس طيبون ومتفهمون. جزاهم الله خيرًا، لقد ساعدونا جميعًا، وأصبحنا كأننا أمة واحدة أنا امرأة أرملة، أطفالتي أيتام، وبيتنا مهدم. حتى بيت عائلتنا الكبير قد دُمّر.

المحاور: وبأذن الله سيُعاد إعمار سوريا من جديد، وستعودون إلى أوطانكم سالمين إن شاء الله.

س.ب.: لقد كانت هذه المقابلة بالغة الأهمية. والشهادات مهمة للغاية. هناك أحداث لا تذكرها وسائل الإعلام على الإطلاق، وعليه فانه من الواجب توصيلها إلى العالم على الأقل. عندما تحررت أجزاء من سوريا، ولو جزئيًا عرفنا تفاصيل التعذيب. مثلًا سجن صيدنايا كان معروفًا بصيته السيئ، لكننا علمنا أيضًا ما كانت تفعله فروع عسكرية أخرى. هذه الأماكن لم تكن تُذكر بأسمائها الرسمية، واكتشفنا أن التعذيب كان يُمارس في أماكن غير رسمية كذلك. وربما ما زالت هناك أماكن لا نعرف عنها شيئًا. وإن شاء الله سيُكشف كل شيء أنا مثلًا شهدت قنابل البراميل، والهجمات الجوية، والصواريخ، ورأيت المدنيين يُستخدمون «كدروع بشرية». الحمد لله ولحسن الحظ، تخلصنا من كل ذلك. بصراحة لم أصدق أنني نجوت. في يوم «التحرير» لم أنم ليلتين كاملتين من شدة الحماس. نعم، إن شاء الله كل شيء سيتحسن... إن شاء الله. شكرًا جزيلًا لكم، بارك الله فيكم

محضر رقم: ٨

التاريخ: ٢١ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥

المكان: رابطة المعتقلين والمفقودين في سجن صيدنايا (ADMSP)

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُقابل: م.س.

الأسئلة:

المحاور: ما هو تأهيلك العلمي؟ ومن أين أنت في الأصل؟

م.س.: درست في سوريا، لكنني لم أستطع إكمال دراستي بسبب الثورة. أنا في الأصل من ريف دمشق

المحاور: هل تم اعتقالك سابقاً في سوريا؟

م.س.: نعم، تم اعتقالني. عندما بدأت الثورة السورية عام ٢٠١١ كنت أعمل في الهلال الأحمر السوري كمسعف ميداني منذ ٢٠٠٧ ، واعتُقلت أثناء عملي في المستشفيات الميدانية. كان أول اعتقال لي لمدة أربع وعشرين ساعة فقط، وأُفرج عني في اليوم التالي. وكان قد تم هذا على يد وحدة أمنية في ريف دمشق

المحاور: هل تعرضت للتعذيب في تلك الفترة؟

م.س.: في الاعتقال الأول تعرّضنا للتعذيب، لكن بسبب جرح في يدي أطلقوا سراحي بعد فترة قصيرة، وذلك بناءً على توصية لتلقي العلاج في إحدى نقاط التفتيش التابعة للنظام

أما الاعتقال الثاني فكان مختلفاً تماماً؛ صدر بحقي حكم إعدام من المحكمة الميدانية، أي أن الأمر كان سيُنَفَّذ كإعدام ميداني في الشارع. لكن في تلك اللحظة اندلعت اشتباكات بين قوات النظام ووحدات الجيش السوري الحر، فلم يتمكنوا من تنفيذ الحكم، واستطعنا أن نفلت من المجموعة التي قبضت علينا. وفي تلك المرة أيضاً بقيت محتجزاً ليوم واحد تقريباً

وفي عام ٢٠١٢، أثناء زهابي بسيارة إسعاف لنقل جريح، اعتُقلت مجدداً بتهمة «مساعدة المسلحين». صدر بحقنا مرة أخرى أمر بالإعدام الميداني، لكن بسبب اندلاع اشتباك جديد تمكّننا من الفرار بعد ساعات قليلة كان التعذيب نفسياً وجسدياً معاً، لكنه لم يكن بالوحشية نفسها التي تعرضت لها سابقاً، لأننا كنا محتجزين في الشارع وليس داخل مركز مغلق

المحاور: متى غادرت سوريا؟

م.س.: في نهاية عام ٢٠١٥.

المحاور: وهل شهدت استخدام أسلحة محظورة؟

م.س.: نعم. في أواخر عام ٢٠١٢، حاصر النظام منطقة الغوطة الشرقية في دمشق ومناطق أخرى، واستمرّ هذا الحصار حتى بداية عام ٢٠١٨. طوال ست سنوات قُطعت تماماً المواد الغذائية والكهرباء عن المنطقة. كان الهدف تجويع الناس وإجبارهم على «المصالحة». وخلال تلك السنوات وقعت العديد من الانتهاكات، من بينها مجازر استخدمت فيها بالأسلحة الكيميائية

استُخدم غاز الكلور لأول مرة في حرستا، وكنت في ذلك الوقت ضمن فريق إسعاف المصابين. وبعدها استُخدم الكلور مراتٍ عدة، إلى أن استُخدم غاز السارين في زملكا في آب/أغسطس ٢٠١٣. وكانت الخسائر فادحة جداً؛ قُتل نحو (١٥٠٠) شخص، وكان معظم الضحايا من المدنيين، وبينهم أطفال ونساء. وأثناء عملنا في سيارة الإسعاف رأينا حالات تفطر القلب؛ فتاة صغيرة فقدت أسرتها بالكامل، وأم فقدت جميع أبنائها... في ذلك اليوم عاشت الغوطة الشرقية كارثة حقيقية بكل معنى الكلمة. وقد نقلت وسائل الإعلام العالمية، بما فيها قناة الجزيرة، الحادثة تحت اسم «مجزرة الغوطة الشرقية».

كما استخدم النظام أيضاً ذخائر حارقة شبيهة بالنابالم المحظورة بموجب القانون الدولي. عمّي وزوجة عمّي استشهدا بعد أن أصابتهما إحدى هذه الصواريخ الحارقة وأصيبا بحروق بالغة. وكذلك استخدمت الصواريخ الحرارية، والقنابل الفراغية، والكلور، والسارين، استخدمت تباعاً. ويعتبر الكلور أقل فتكاً نسبياً، أما غاز السارين فقاتل لدرجة يُشَلُّ الجسم حال ان يأخذ الشخص النفس. واستُخدم السارين في الغوطة الشرقية مرات متعددة، الأولى كانت مجزرة ٢٠١٣ التي دمّرت حياً بأكمله

في يوم الهجوم الكيميائي كنت بعيداً عن النقطة المستهدفة، وكان واجبنا يقتصر على استقبال ورعاية الجرحى. بقينا في دوما، وكنا نوجه المرضى القادمين من كل أنحاء الغوطة إلى مرافق الهلال الأحمر. وعندما خرجت بعد عمل استغرق ثلاث أو أربع ساعات، وإذا بي وجدت أمام العيادة أكواماً من الجثث. في الجروح التقليدية، نرى الدم والأنسجة، ونشعر بها بطريقة ما؛ أما في ضحايا غاز السارين، فلا نرى أي جروح أو دماء، فقط أجساد بلا حياة... إنه أمر مخيف

المحاور: هل هناك مفقودين من معارفك المحيطين بك ؟

م.س.: نعم، أربعة من زملائي وهم مساعدين طبيين، ما زالوا مفقودون. وفي حزيران/يونيو عام ٢٠١٢، قبل بدء الحصار، وأثناء عودتهم من العمل في سيارة الإسعاف التابعة للهلال الأحمر، أوقفوهم عند نقطة التفتيش، واعتُقل أربعة من زملائنا المسعفين، ولم نتلقَ أي أخبار عنهم منذ ذلك الحين. وكان النظام قد استغل سيارات الإسعاف والأطباء والمستشفيات لأغراضه الخاصة، وحوّل سيارات الإسعاف إلى أهداف عسكرية

بصفتنا موظفي الهلال الأحمر الذين بقوا في الغوطة الشرقية، أرسلت أسماؤنا إلى جهاز المخابرات العامة. كانت أوامر النظام واضحة: أي شخص من هذه الأسماء يُضبط عند نقطة التفتيش يُعتقل فوراً. مع أننا كنا نؤدي عملنا فقط، لا علاقة لنا لا بالإرهاب ولا بأي نشاط مسلح. ومع ذلك، وضعت الحكومة السورية أسماء العاملين في سيارات الإسعاف — سواء من الهلال الأحمر أو من الكوادر الطبية في المستشفيات الميدانية — إضافةً إلى العاملين في وسائل الإعلام، على قوائم «الاعتقال الفوري». لم يكن الهدف القبض على المسلحين بقدر ما كان تخويف الكوادر الطبية والصحفية وإسكاتهم

ضمن عائلتي من هم أيضاً في حالات صعبة وخطيرة: ابن عمي اعتُقل عام ٢٠١٥، بعد خروجه من المنطقة بعامين. وعندما أُفرج عنه كانت أضلاعه مكسورة، وفي ظهره آثار ثقوب حفرتها آلة الحفر الكهربائية، وقد أصبح أشبه بهيكل عظمي. كان سبب اعتقاله مشاركته السابقة في المظاهرات

أما اثنين من خوالي، فقد اعتقلهما النظام منذ زمن بعيد للسبب نفسه — المشاركة في المظاهرات والأنشطة المعارضة — وتعرضا لتعذيب منهجي ووحشي، لأنهما كانا من أبرز النشطاء السياسيين في تلك الفترة. شهادتنا الشخصية، والمعلومات التي جمعناها حول أساليب التعذيب واستخدام الأسلحة الكيميائية، غاية في الأهمية. أملنا أن تسهم هذه الوثائق في تقديم كبار مسؤولي النظام إلى العدالة أمام المحاكم الدولية. المحاور: أشكركم جزيلاً الشكر. ونسأل الله أن تكون هذه الشهادات يوماً ما سبباً في محاسبة كبار المسؤولين في النظام

محضر رقم: ٩

التاريخ: ٢١ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥

المكان: رابطة المعتقلين والمفقودين في سجن صيدنايا (ADMSP)

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُقابِل: (م.أ.)، يبلغ من العمر ٥٩ عامًا، يحمل الجنسيّتين التركية والسورية، من مدينة حماه، لم يتمكّن من متابعة دراسته بعد المرحلة الثانوية بسبب اعتقاله
الأسئلة:

المحاور: هل اعتُقلت سابقًا في سوريا؟

م.أ.: نعم، اعتُقلت عام ١٩٨٠ عندما كان عمري (١٥) عامًا فقط، وبقيت في السجن حتى عام ٢٠٠٩. في تلك الفترة كان هناك ما تسميه الحكومة «الحركة الإسلامية» في سوريا، وبدأ نظام حافظ الأسد، وألوية الدفاع التابعة له بممارسة القمع

كان الشعب السوري في ذلك الوقت مسلمًا، لكن الحكومة بدأت باستفزاز الإسلام والمسلمين؛ منعت الناس من الذهاب إلى المساجد والجوامع، وحرّمت الصلاة في بعض الأماكن، وأجبرت النساء المحجبات على خلع حجابهن بالقوة في عام ١٩٨٠، دخلت قوات ألوية الدفاع بقيادة رفعت الأسد إلى دمشق وعدة محافظات سورية، وبدأ الجنود بنزع حجاب النساء بالقوة. هذا الأمر أثار غضب الشعب المسلم في سوريا، فتفجّرت انتفاضات في حماه وحلب وحمص وبعض مناطق دمشق. ونتيجةً لتلك الأحداث تم اعتقالني

المحاور: ما كان السبب الدقيق لاعتقالك؟ وفي أي تاريخ تم اعتقالك؟

م.أ.: اتهموني بالانتماء إلى جماعة الإخوان المسلمين. فبعض المسلمين في ذلك الوقت نهضوا للدفاع عن شرفهم ونسائهم وعن المسلمين، لكن النظام المجرم لم يسمح لهم بالدفاع عن أنفسهم، بل بدأ باستخدام العنف. مارس القمع كما فعل بعد عام ٢٠١١، واعتقل الناس وقتلهم. بعضهم استطاع الخروج من سوريا، واضطروا التوجه إلى المنفى، لكن حتى المنفى لم يكن خيارًا أفضل من السجن، لأن المسلمين هناك أيضًا عانوا من المشقة والإهانة. أما أنا فاعتُقلت في تموز/يوليو عام ١٩٨٠، وبقيت في السجن نحو (٢٤) عامًا و(٨) أشهر، أي ما يقارب من (٢٥) عامًا

المحاور: هل تم إبلاغك رسميًا عند اعتقالك؟ وهل كان اعتقالك قانونيًا؟

م.أ.: بالطبع لم يكن قانونيًا. فالوضع في سوريا لم يكن كغيره من البلدان. كانت البلاد تحت حالة الطوارئ، وكان النظام كله بيد الرئيس وحده. كان يستطيع أن يصدر القوانين كما يشاء، وكان مجلس الشعب خاضعًا له بالكامل. ما يقوله الرئيس هو الذي يُنفَّذ؛ إذا قال «صَفِّقُوا» صفق الجميع، وإذا قال «لا تصفّقوا» لم يجرؤ أحد على التصفيق. كان بإمكانه أن يصدر أي قانون يريد

القوانين التي استُخدمت ضدنا وُضعت بهذه الطريقة أيضًا. نحن — أي الإسلاميون الذين اعتُقلوا في تلك الفترة — حوكمنا بموجب قانون استثنائي يحمل الرقم (١٩٤٩). هذا القانون فُرض على الشعب السوري المسلم بالقوة، حتى إن مجلس الشعب نفسه لم تكن له إرادة، فقد فُرض عليه القانون فرضًا.

المحاور: ما مضمون هذا القانون؟

م.أ.: كان القانون ينصّ على أن كل من ينتمي إلى جماعة الإخوان المسلمين، أو يقَدِّم لها أي نوع من العون والمساعدة، بصورة مباشرة أو غير مباشرة، أو حتى يُبدي تعاطفًا معها، يُحكم عليه بالإعدام. ولم يُسنّ مثل هذا القانون في أي مكان في العالم

كان الأمر إلى هذا الحد من الجنون: إذا صافح رجل، شخصًا آخر، واتضح أن ذلك الشخص عضو في جماعة الإخوان، يُحكم على الأول بالإعدام. وإذا قدّم أحدهم كوب شاي أو قهوة لشخص في الشارع أو في مقهى، وكان ذلك الشخص من الإخوان، عُذّ ذلك جريمة، حتى لو كان مجرد بائع قهوة. وبعد صدور هذا القانون، بدأ النظام بمحاكمة جميع المسلمين وأبناء الشعب السوري وفقًا لذلك. وكان القانون يُعرف أيضًا باسم «قانون الطوارئ والأمن». وأنا كنت أحد الذين حوكموا بموجبه.

كنت في الخامسة عشرة من عمري حين اعتُقلت. لا يوجد في أي نظام قانوني ما في العالم، يُجيز محاكمة طفل تحت الثامنة عشرة بوصفه مجرمًا، وحتى لو افترضنا ذلك، فإن القانون رقم (٤٩) نفسه ينصّ على أن من هو دون سن الثامنة عشرة لا يُسجن لأكثر من ست سنوات. لكنهم، رغم أنهم هم من وضعوا القانون، لم يلتزموا به. تحوّل القانون إلى قانون غابة

أنا وكل من اعتُقل معي حُكم علينا بموجب هذا القانون. وأرسلنا إلى سجن تدمر (سجن بالميرا)، ثم نُقلنا إلى فروع المخابرات العسكرية، وأمن الدولة، والأمن السياسي، وفرع فلسطين، وسائر الفروع الأمنية الأخرى. لقد عوقب الشعب السوري بأكمله بهذا القانون الجائر، وتعرّض لاعتقالات جماعية واسعة

حقًا، كانت سوريا وما زالت سجنًا كبيرًا قائمًا بذاته. تخيل أن هذا النظام المجرم قد سقط منذ نحو شهر فقط، ومع ذلك ما زال بيننا أصدقاء لا يستطيعون الكلام، يخافون من مجرد الحديث. بل حتى في تركيا، يخاف بعضهم من الكلام. ولماذا هذا الخوف؟ لأن هذا القمع استمر طوال خمسين أو ستين سنة. فمنذ (٥٤) عامًا يعيش الناس في ظلم متواصل. أجيال كاملة نشأت في القهر وبيئة تنعدم للعدالة. أنا الآن في الستين من عمري، وعندما فتحت عيني قبل خمسين سنة لم أرَ إلا حزب البعث. ولدت تحت حكم الأقلية، وتحت جرائم عائلة الأسد. فماذا يُتوقع أن أكون؟ بالطبع نشأت بيئة يسوده الخوف. كنت دائمًا أقول لعائلتي وأصدقائي في السجن: «حين أخرج من هنا سأحدث عن كل شيء.» ومع ذلك، هناك من لم يستطع الكلام حتى بعد خروجه من السجن، لأن الناس لا يعرفون ما الذي يمكن أن يحدث لهم حتى بعد صدور حكم الإعدام. ووفقًا لقوانين النظام السوري، حكم عليّ بالإعدام. وبسبب عمري كان ينبغي أن يُخفّض الحكم إلى ست سنوات، لكنهم خفّضوه إلى اثنتي عشرة سنة لأنني كنت قاصرًا. ولكن ماذا كانت النتيجة؟ كان من المفترض أن أمكث في السجن ١٢ عامًا، لكنهم أعتقلوني لأكثر من (٢٤) عامًا. وبمعنى آخر ظلم مضاعف ! أن تبقى في السجن قرابة (٢٥) عامًا — هذا يعني عمر بأكمله، ربع قرن من الحياة!

المحاور: هل تعرضت للتعذيب في السجن؟

م.أ.: هذا السؤال يُضحكني في الحقيقة. بالأمس كنت أستمع إلى شهادة أحد الشبيحة من الحرس المقرّب لبشار الأسد. كانوا يسألونه:

«هل يُعذّب الناس في السجون؟»

فأجاب قائلًا:

«هل تظنّون أننا عندما نضع أحدهم في السجن نقدّم له القهوة والأركيلة؟ طبعًا سيتعرض للتعذيب، طبعًا سيتحطم، طبعًا سيُهان.» قالها بسخرية وبلهجة المحلية، وكأنها أمر طبيعي بل وحقّ لهم أن يفعلوه.

المحاور: كيف كانت مراحل التعذيب التي مررت بها في السجن؟

م.أ.: تجربتي في السجن مرت بعدة مراحل. في المرحلة الأولى، تم احتجازنا في الفروع الأمنية. وقضيت في الفرع الأمني في حلب حوالي ثلاثة أشهر. وبعد ذلك نُقلت إلى سجن مستشفى حلب العسكري وقضيت فيها مدة تتراوح بين عشرة إلى خمسة عشر يومًا، لكن هذا المستشفى في الحقيقة لم يكن مستشفى، بل مركزاً للتعذيب تابع لشعبة الأمن العسكري. وكان حوالي عشرين سجينًا سياسيًا في ذلك المكان. أما عن تلك المرحلة فكانت تبدأ بأخذ السجين أولاً إلى الطبيب.

اذ يعد الطبيب تقريراً مفصلاً عن حالة السجين الصحية، ثم تأتي الممرضة وتأخذه إلى غرفة التعذيب. الأشخاص الذين يُؤخذون إلى هناك بحجة العلاج، كانوا في الواقع يُعذبون حتى الموت! وكان ينقل من تكسرت عظامه أثناء التحقيق، أو أحرقت أجسادهم، أو أصيبوا بإرهاق شديد بسبب النزيف، إلى هذا المستشفى العسكري. أمضيت هناك عشرة أيام في مستشفى حلب العسكري

المحاور: إلى أين نُقلتم بعد ذلك؟

م.أ.: أرسلوني إلى سجن «هنانو». كان سجن «هنانو» في الأصل إسطنبول خيول في العهد العثماني، أي أننا كنا محتجزين في أماكن كانت تُربى فيها الخيول في زمن العثمانيين. كان هذا السجن في الأصل تكتة تابعة للجيش العثماني القديم، وفي داخله نحو (١٣ - ١٤) غرفة. مساحة كل غرفة كانت تقريباً ثلاثة أمتار في مترين، أي بحجم المكان الذي تكفي فيه حصاناً واحداً فقط.

لكننا كنا نُحشر في هذا الحيز الصغير أكثر من (٢٧ - ٢٨) شخصاً! لم نكن قادرين على النوم أو الأكل أو الاستراحة أو حتى رؤية ضوء النهار. الحمد لله أنني بقيت في سجن «هنانو» ثلاثة أشهر فقط، لكن هناك من بقي فيه لسنوات طويلة

المحاور: إلى أين أرسلت بعد سجن «هنانو»؟

م.أ.: بعد سجن «هنانو»، أرسلنا إلى سجن تدمر (سجن بالميرا). والغريب أننا شعرنا بالفرح حين علمنا أننا سنُرسَل إلى تدمر! كنا نظن أنه أوسع وأن التعذيب فيه أقل. كنا «خبراء» في التعذيب، ونعرف أن فروع الأمن أسوأ من تدمر، لأنهم في الفروع الأمنية كانوا يجلبون معتقلين جدد كل ليلة، وكنا نسمع أصوات التعذيب حتى الصباح؛ أصوات الصاعقة الكهربائية، والإهانات، وكل أنواع الإيذاء الجسدي. النظام كان يجرب كل أساليب التعذيب الممكنة. على سبيل المثال: يوماً كانوا يصعقون القدمين بالكهرباء، واليوم التالي الأذنين، وبعدها الأعضاء التناسلية... بالنسبة لهم كان التعذيب «فنّاً!» كان سجن هنانو في الحقيقة محطة انتقالية قبل إرسال المعتقلين إلى تدمر أو السجون المركزية. وإن الذين يتعرضون للتعذيب في فروع الأمن كانوا يُنقلون إلى سجن تدمر أو إلى سجن حلب المركزي أو إلى سجن كفر سوسة

المحاور: ماذا حدث بعد وصولكم إلى تدمر؟

م.أ.: دخلت إلى سجن تدمر في ٣٠ تشرين الأول/أكتوبر عام ١٩٨٠. كنت من الدفعة الثالثة التي أُحضرت بعد مجزرة تدمر، التي وقعت في شهر حزيران/يونيو من ذلك العام. نُقلت إلى تدمر في شهر تشرين الأول/أكتوبر، ووضعوني في الجناح الرابع من السجن

سجن تدمر، بُني على ثلاث مراحل: المرحلة الأولى شيدها الفرنسيون في عشرينيات وثلاثينيات القرن الماضي، والمرحلة الثانية، بناها جمال عبد الناصر عام ١٩٥٨ في زمن الوحدة العربية، أما المرحلة الثالثة، فأضافها حافظ الأسد في السبعينيات

كان في السجن نحو (٤٤) جناحًا، منها (٣٨) جناحًا رئيسيًا. وكان مقسمًا إلى سبعة أقسام رئيسية، أضيف كلُّ منها في فترة مختلفة. أحد هذه الأقسام كان يضم غرفة تُستخدم كتلاجة لحفظ جثث الموتى، وكانوا يرمون فيها من مات بسبب المرض أو التعذيب

كنت أنا و(٤٣) شخصًا معي، قد نُقلنا من حلب إلى هناك. من بيننا كان هناك ثمانية أو تسعة لم يتجاوزوا سن الثامنة عشرة من العمر. لم يُعدموهم بسبب صغر سنهم، أما الباقون — وعددهم ٣٦ شخصًا — فقد حوكموا في محكمة عسكرية وأُعدموا جميعًا

المحاور: ماهي آلية عمل تلك المحاكم؟

م.أ.: ما كان يُسمّى «محكمة» لم يكن في الحقيقة محكمة على الإطلاق. كان هناك رجل قصير القامة يُدعى سليمان الخطيب يشغل منصب القاضي، وإلى جانبه رجل ضخم يُسمّى «المساعد». كانوا يسألون السجين الذي يدخل فقط سؤالًا واحدًا: «ما اسمك؟» وإذا كان في الملف أي تهمة، يُصدرون الحكم فورًا دون أي استجواب أو دفاع. بعض السجناء كانوا يعترفون زورًا تحت التعذيب. على سبيل المثال، كانوا يسألون أحدهم: «هل قتلت فلانًا؟» فيعترف تحت وطأة الألم بأنه فعل، فيُدان فورًا.

كانت هذه المحاكم من أبشع ما يمكن تخيله. هناك من أعدم فقط لأنه رأى حلمًا وذكره! كان ذلك نظامًا من الظلم لا نظير له في التاريخ

أولًا، دعوني أروي لكم قصتين لكي تفهموا مدى الظلم والتعذيب الذي تعرض له الشعب المسلم في سوريا منذ عقود طويلة. دخل رجلٌ إلى المحكمة. كان القاضي هناك يُدعى سليمان الخطيب. سأله القاضي: «هل أنت طيب؟» فأجاب الرجل: «نعم، أنا طيب بيطري» تابع القاضي: «كنت في يومٍ من الأيام في قرية في يوم كذا وكذا، وهناك كانت توجد بقرة مريضة تخص عائلتي، أليس كذلك؟» فأجاب الرجل: «نعم، يا سيدي.» قال القاضي: «لقد اعتنيت بالبقرة وحاولت معالجتها لكنها ماتت، أليس كذلك؟» قال الرجل موضحًا: «يا سيدي، استدعوني عندما كانت البقرة تحتضر، كتبت الوصفة وأبلغت الصيدلية لتحضير الدواء، لكن أصحابها لم يأتوا ليُعطوها العلاج، ولذلك ماتت. فقال القاضي ببرودٍ وظلم: سأحاسبك على هذه البقرة. وبعد خمسة عشر يومًا، أعدم الرجل بسبب البقرة!

وهناك قصة مؤثرة أخرى وهي «أن رجلًا بينما كان مسجونًا في تدمر رأى في حلمه أن هناك ثورة وأن حافظ الأسد قد أُطيح به. انتشرت هذه الحكاية بين الناس في الاغوام ما بين ١٩٨٢-١٩٨٣، وكان الجميع يروي هذا الحلم. حتى أن بعض الناس ذهبوا إلى الفرع العسكري ليبلغوه. اعترف رجلٌ ضعيف البنية تحت التعذيب بأنه رأى من رؤوا الحلم من هو. فقال: «فلان رأى في حلمه أن الرئيس قد أُطيح.» أحضر هذا الرجل إلى المحكمة فسأله القاضي: «هل رأيت في حلمك أن الرئيس قد أُطيح؟» فأجاب: «يا سيدي، هذا مجرد حلم لم أختَره.» فردَّ القاضي: «لو لم تفكر أنت في الإطاحة لما رأيت هذا الحلم. اذهب، حوِّلت حكمك إلى الإعدام.» فحكم على ذلك الرجل بالإعدام لمجرد أنه رأى حلمًا

وأخيرًا، لننتقل إلى القصة الثالثة والأخيرة. كان عندنا هناك شاعرٌ مشهور يُدعى (أ.ب) كتب قصيدةً عن سجن تدمر تصف ما يجري فيه من عذابٍ ووحشية. فكان أحد الرجال يقرأ تلك القصيدة بصوتٍ مرتفعٍ بين أصدقائه، متأثرًا بكلماتها، ولم يكن يدري أن مجرد قراءتها يُعدّ جريمة في نظر النظام

حتى ولا أمر الجنود بسوقه..

حتى يحاكمه القضاء العسكري

كلا ولا أمر القضاء بسجنه..

عشرين عامًا في صحارى تدمر

على سبيل المثال، رُفِعَ ذلك الرجل إلى المحكمة، فسأله القاضي: «أأنت الذي قرأت القصيدة التي تقول فيها: عشرون عامًا في صحارى تدمر؟» فأجاب الرجل: «يا سيدي، أنا لم أكتبها، إنما قرأتها فقط.» فقال القاضي ببرودٍ وسخرية: «اذهب، لقد حكمتُ عليك: سيكون عقابك عشرين عامًا في صحارى تدمر!» وبالفعل، سُجن الرجل عشرين عامًا، ولم يخرج إلا قبل إتمامها بقليل بسبب مرضه، وهكذا بقيت قصته مثالًا على مدى عبثية أحكام القضاة وظلمهم في تلك المحاكمات الصورية.

في الحقيقة، في كلماتي مأساة الشعب السوري، وهي مأساةٌ لن تُمحي من الذاكرة؛ فالقريب والبعيد، الصغير والكبير، السياسي والمتقف، القارئ والكاتب، لا يمكن لأحدٍ أن يبقى غير متأثرٍ بها، تمامًا كما يحدث الآن عندما تنكشف جرائم اليهود في غزة

ففي السجن كان هناك بعض الجلادين من أهل السُّنة، وكانوا يُعذِّبوننا أكثر من الجلادين النصيريين أنفسهم، والسبب؟ كي لا يظهروا كأنهم يرحموننا. ذات يوم جاؤوا بسجينٍ جديد، وقد تبَيَّن لاحقًا أنهم عذَّبوه تعذيبًا شديدًا، وكان قريبه أيضًا يعمل هناك جنديًا. كان بابُ الزنزانة قديمًا، وفيه ثقبٌ صغير، ومن خلاله رأى السجينُ ابنَ عمِّه، فصاح بدهشة: «يا شباب، هذا ابنُ عمي!» فما كان من الجنديِّ إلا أن انهال عليه بالضرب والتعذيب المبرِّح، حتى لا يظنَّ أحدٌ أنه يحنو على قريبه.

ولماذا كانوا يفعلون ذلك؟ لأنّ عناصر الأمن، إذا كان أحدهم قريباً من السجين أو شعر نحوه بشيءٍ من التعاطف، كانوا يُبالغون في تعذيبه حتى لا يظنّ أحدٌ أنّ بينهم صلةً أو يتعاطف معه. كان ذلك لإخفاء أيّ مظهرٍ من التعاطف، وكذلك لتجنب إعطاء انطباع بان الجلّاد يميل إليهم أو يرحمهم. ولهذا السبب، كان الجلّاد يُنزل بأقاربه أو بمن يشبهونه في المأساة، أشدّ أنواع العذاب، كي لا يُكشف أنّ في قلبه ذرة إنسانية أو شفقة تجاههم.

في المرحلة الأولى، سنة ١٩٨٠، دخلنا سجن تدمر، وكانت آثارُ المجزرة الشهيرة ما تزال حاضرةً في كل زاوية. وُضِعَتْ في الجناح رقم (٣٢)، وهي زنزانة طويلة يبلغ طولها نحو عشرين متراً، وعرضها خمسة أمتار تقريباً، وقد حُشِرنا فيه ما بين (١٧٣ و ١٧٥) سجيناً، منهم الشبان والقاصرين. كنت في الخامسة عشرة من عمري. وضعونا في آخر السجن، حيث بقايا الشظايا، وأثار القنابل، وبقايا الأجساد والشعر ما زالت على الجدران والأرضية. أنا بطبعي أحبّ مساعدة الآخرين، فأخذت أعاون الشباب في تنظيف المكان. كانت لدينا دورتي مياه فقط، لكن حالهما مزرٍ لا يُطاق. جمعنا الأوساخ والقاذورات كلّها وألقيناها في القمامة

وصل رفعت الأسد، فجمعوا نحو (٩٠٠ إلى ١٠٠٠) شخص، لا أملك الرقم الدقيق، وحشروهم في الزنازين ثم أطلقوا عليهم النار بالرشاشات، وألقوا عليهم القنابل اليدوية من الأعلى. وبعد مرور نحو ساعتين من توقّف إطلاق النار، دخل رفعت الأسد ومعه (٥ أو ٦) من حراسه يتجولون بين الزنازين ويسألون: «هل بقي أحد؟ هل ما زال أحدٌ يتنفس؟» فإذا وجدوا أحداً حيّاً قتلوه بالمسدس. كان ذنب هؤلاء الناس في الغالب أنّهم «إسلاميون» — أي يُصلّون ويُعرفون بتديّنهم. في الحقيقة، نحن جميع الإسلاميين فكّرنا بعد سقوط ذلك الطاغية (الأسد) في تأسيس جمعية تُعيد الحقوق التي سُلبت منذ عام ١٩٨٠. إنّ للشعب مأساةً عظيمة، ولكن ماذا نستطيع أن نفعل؟ نحاول، نحن الإخوة الذين عشنا تلك المرحلة، أن نؤسس جمعيةً أو منظمة دعم. أغلبنا تجاوز الستين من العمر، ومثنا المرضى والمُقعّدون. على سبيل المثال، أكبر أولادي يبلغ من العمر (١٧) عاماً، وعائلتي بحاجة إليّ. أنا في الستين من عمري، فماذا أستطيع أن أفعل؟ أبذل قصارى جهدي. الله هو الرزاق، هو من أنعم عليّ، فالحمد لله، لكن الوضع لدى الآخرين سيّئ، يعيشون على المساعدات والصدقات

كانت آثار المذبحة واضحة هناك؛ دخلنا بعد مرور أربعة أو خمسة أشهر على المذبحة في عام ١٩٨٠. ثم نُقلنا إلى الجناح رقم (٢٦). كان الجناح رقم (٢٦)، أريح قليلاً وأكبر حجماً وعدد النزلاء فيه أقل قليلاً. لم تتوقف عمليات النقل إلى تدمر؛ بل استمرت حتى عام ٢٠٠٠. ووفق الإحصاءات، دخل سجن تدمر خلال العشرين سنة، ما بين (٤٠ ألفاً و ٥٠ ألف) شخص، وربما خرج من بينهم ألفان أو سبعة آلاف فقط، أمّا الباقون فإما أُعدموا أو ماتوا. ربما دُفِن ما بين الاعوام (١٩٨٠ - ٢٠٠٠) نحو تسعين بالمئة ممّن دخلوا سجن تدمر. كانت الإعدامات في المرحلة الأولى، أي تقريباً ما بين (١٩٨٠ - ١٩٨٢)، تُجرى أربعاً أو خمس مرات في الأسبوع؛ كل يوم تقريباً، ثم ربما يمتنعون يومين أو ثلاثة. لم تكن الأعداد كبيرة آنذاك لأن مجموعات جديدة كانت تصل إلى تدمر.

عندما دخلت كان هناك في تدمر نحو (٥٠٠-٦٠٠) شخص فقط، ثم مع عمليات النقل كانت تأتي مجموعة كل يوم جمعة، ومجموعة أخرى كل أسبوعين. وفي الوقت نفسه كانت المحاكم تعمل — ماذا تفعل هذه المحاكم؟ تقوم بالتنفيذ المباشر للإعدامات... فكان يبقى البعض شهرين أو ثلاثة ثم يُعدم. كانت مجموعتنا التي دخلت مكونة من (٤٣) شخصاً، إلا أنه أُعدم منهم (٣٦)

يعني في تلك الفترة التي عرفت بـ (٨٣/٢، ٨٣/٣، ٨٨/٢) كانت هناك بما يسمى «أحداث حماه» (أو ما يُقال عنها «أحداث حماه»). ربما سمعت عنها. آنذاك دخلت الوحدات (١١٧ و ١٢١)، ودمّرت أحياءً في حماه، مثلما فعل ابنه فيما بعد. في تلك الفترة تراوحت أعداد القتلى ما بين حوالي (٣٥ ألفاً - ٤٠ ألفاً). قُتل الناس في حماه وسُويت بيوتهم بالأرض. وصلت دفعات جديدة من السجناء من حماة. كنا قد شعرنا ببعض الارتياح، لكن في شباط/فبراير ١٩٨٢، كان فترةً بالغة الصعوبة على السجناء: التعذيب، والإهانات، والإعدامات، والموت... أما في كانون الثاني/يناير ١٩٨٢ وردتنا أوامر من إدارة السجن أو من الفروع العسكرية بأنه «سيكون هناك وفيات كل يوم». بحسب ما سمعناه، سيُقتل شخص واحد يومياً من كل جناح. وبمعنى آخر، ولكون عدد الاجنحة (٣٢)، فإنه سيُقتل في اليوم الواحد (٣٢) شخصاً. طبعاً كان ذلك أمراً سارياً خلال أحداث حماه في تلك الفترة. وفي أحد الأيام؛ جاء دور جناحنا. ولكن سبحان الله، عمر الإنسان بيد الله. في تلك الفترة توفي عندنا حوالي (١٣ أو ١٤) نزيلاً فقط؛ لأننا كنا قُصراً فتعاملوا معنا «بنوع من الرحمة» نسبياً، ولم يمارسوا علينا نفس القدر من التعذيب. كانوا يقولون لنا «أنتم صغار فابقوا جانباً». لم يكونوا يجلدوننا مثل البالغين؛ فمثلاً إن كان البالغون يُجلدون بمئة سوط فإننا كنا نُجلد بنحو عشرين سوطاً فقط.

يحضرون إطارَ سيارة (الدولاب). ثم يخفض رأس المسجون، وترفع ساقيه، ثم يمررهما من خلالهما. ويأخذ وضع القرفصاء. ثم يأتون ويبدأون بالركل، وبشدة. وعندما تتعرض للركل تسقط على ظهرك، وترتفع ساقك إلى الأعلى. ثم يأتون بـ «الفلاقة»، حيث يمسك أحدهم من جانب، وآخر من الجانب الآخر، وذلك كي لا تُحرّك ساقيك، ثم يربطون حبلاً بشدةٍ ويدخلون قدميك فيه، أحياناً كلا القدمين معاً، ويشدّون ذلك الحبل بقوة. كان الضرب بالفلاقة، أشدّ ألماً من السوط. تخيل أن حبلاً أو سلماً كهربائياً يُشدّ هكذا، فتقطع أوردة وشرابين ساقيك، ويذيب لحمك، ويسلخه. ويتمزق لحم الساق من شدة التوتر. وفي الوقت نفسه يوجد على الجانب الآخر اثنان أو ثلاثة أشخاص يضرّبونك بالسياط أو بالأسلاك، كما يحلو لهم. هذه هي السياط، وطريقة «الدولاب» (وضع الساقين والرأس داخل إطار السيارة) وطريقة «بساط الريح» (ربط اليدين والقدمين وإلقاؤك على الأرض ثم التعرض للضرب). كانت «بساط الريح» تُطبّق في الفرع الأمني. ففي طريقة «بساط الريح» يوضع الشخص على لوح خشبي في وضعية الصليب، ثم يقلّبونه رأساً على عقب؛ ساقك للأعلى، ورأسك للأسفل. تُقيد من اليدين والارجل، ثم يبدأ التعذيب، وقد يصل الأمر إلى القتل. هذا كان يحدث في الفرع. والحمد لله، أنا لم أتعرض لـ «بساط الريح».

هناك أيضًا ما يُسمّى بـ«الكرسي»، أي كرسي التعذيب. كرسيّ كبير مصنوع من الحديد... يضعون ساقيك إلى الخلف، ويقيدونهما هناك أيضًا. ثم يرفعون ذلك الكرسي إلى الأعلى ويُحنون ظهرك إلى الأسفل. يدفعون ظهرك إلى الوراء حتى تسمع طقطقة عمودك الفقري. يربطون صدرك بظهرك، ويكسرون عظامك. يحركونك كأنك لاعب جمباز... انهم يجبرونك على فعل ذلك، يجبرونك حتى يُصدر من ظهرك صوت «الطقطقة». ثم يرفعون قدميك ويضربونك بالأسلاك أو بالسوط. كانت هذه من أساليب التعذيب الممارسة في الفروع. أمّا أنا، فالحمد لله لم أتعرض للتعذيب المعروف باسم «بساط الريح»، ولا «الكرسي»؛ تعرّضت فقط للجلد بطريقة «الدولاب».

ومن بين أساليب التعذيب الأخرى كان هناك ما يُسمّى «الخازوق». يمكننا أن نقول إنّها من أساليب التعذيب الممارسة من قبل النازيين. مثل ما فعل باليهود في زمن محاكم التفتيش، لعنهم الله... يُجلسون الضحية على الخازوق فيخرج من الأعلى، ويموت الشخص فوراً. أمّا عندنا، فلا تموت فوراً. وانما يأتون بزجاجة، مثل زجاجة بنزين أو زجاجة الخمر؛ يكسرون الفتحة العلوية، ثم يضعونها أمامك، ويمسكونك ويجعلونك تجلس فوقها. ويكون الجزء الداخلي من الزجاجة مغطى بالكامل بشظايا الزجاج، ثم يضغطون بجسمك عليه، حتى يتمزّق جلدك ويبدأ بالنزيف. هذا الأسلوب أيضًا جرى في الفرع. كان لي أخ من طرطوس أعرفه؛ ربما استشهد. تركته هناك عندما غادرت «هنانو» بعد ثلاثة أشهر. كان في الغرفة الثالثة. كان هذا الأخ في عزلة تامة. في كل يوم خميس، عندما كانوا يسكرون، كانوا يخرجونه ويغتصبونه، ويرتكبون معه كل أنواع الفواحش. ثم يُعيدونه وهو يبكي. كان المسكين محطّمًا تمامًا. وما زلت، كلّما تذكّرت ذلك، رغم أنّي خارج السجن منذ عشرين سنة، إلا أنني ما زلت أواجه الحياة بكل حلوها ومرها، لأنّ الذاكرة تسجّل كلّ شيء. تخيل، خمس وعشرون سنة بعيدًا عن عائلتك... لنفترض أنّك فتحت عينيك على الحياة في سن العشرين، فأنك ستكون قد قضيت خمس سنوات على الأكثر مع عائلتك. ماذا تبقى؟ كنا هناك معًا أربعًا وعشرين ساعة يوميًا. وطوال الساعات الأربع والعشرين، الدماغ يسجّل كل صغيرة وكبيرة. أنا متأكد أنّ في الدماغ قسمًا خاصًا بالذاكرة، وذلك القسم لا يزال يحتفظ بكلّ شيء، لأنني ما زلت أرى السجن في أحلامي

بعد حوالي تسع سنوات، أرسلتُ من سجن تدمر إلى سجن صيدنايا. كانت سجن صيدنايا أهون قليلًا، الحمد لله. لكن رغم ذلك، يبقى عقل الإنسان في تدمر، مع إخوته وأصدقائه وأحبائه الذين ما زالوا يتعرّضون للتعذيب هناك. نعم، ارتحنا قليلًا، لم يكن هناك ضرب، ولا هذا ولا ذاك. ستة عشر عامًا ونصف، ثم ثمانية أعوام ونصف، في المجموع خمس وعشرون سنة..

الفترة التي ذهبنا فيها إلى صيدنايا كانت أفضل قليلًا. كانت صيدنايا، قبل الثورة وقبل داعش، سجنًا «أهون» أو يمكن القول إنّ المعاملة فيه كانت أفضل. لم يكن هناك تعذيب، وكان الطعام جيدًا. إذا كان لديك مال، يمكنك أن تعيش، وتعيش بكرامة. لكن في النهاية، يبقى ذلك سجنًا، أي أنك في صيدنايا أيضًا لست حرًا، فجوهر الأمر هو أنّ حريتك قد سُلبت منك

في عام ٢٠٠٢، جاء مدير السجن، كان اسمه «لوقية اليوسف». وكانَّ الإدارة أو المخابرات هي التي كلفته بهذه المهمة... من عام ١٩٩٣ إلى عام ١٩٩٨ كان ضبَّاط الأمن يأتون ويلتقون بنا. مثل حسن خليل، حسن نيشان مختار، وكان هناك مجرم يُدعى يوسف، وآخر من حلب يُدعى مصطفى التاجر؛ جميعهم كانوا يأتون لإجراء مقابلات معنا. الهدف كان تحديد من سيتم الإفراج عنه. على سبيل المثال، كانوا يقولون: «وضعك ليس جيداً، ألم تمت بعد؟ يبدو أنَّك ستموت في السجن. كان يجب أن تُخرجك منذ زمن بعيد.» كانت هذه اللقاءات شخصية بالكامل. لقد كان هؤلاء ضبَّاط أمن من المستوى الرفيع. كان حسن خليل في تلك الفترة رئيس الاستخبارات العسكرية، وكان في الوقت نفسه رئيس وفد المفاوضات مع إسرائيل. ففي عام ١٩٩٣ كان حسن خليل يتفاوض مع إسرائيل، وفي اليوم التالي يأتي ليتفاوض معنا. لكننا لسنا إسرائيليين ولا يهوداً. فلماذا «يتفاوض» معنا إذا؟ ... كانوا يأتون ليسألوا: «ما عملك؟ بماذا تشتغل؟ ماذا تفكر؟ هل اعترفت بذنبك أم لا؟ ما رأيك في وضع سوريا؟ ما هو الحل؟» ... ماذا نقول؟ وكيف نتكلَّم؟ كانت كلُّها مجرد مقابلات شكلية، وكلام فارغ. في النهاية كان الناس يريدون الخروج والنجاة. ثم يقولون: «أمرُك لم يُحسم بعد، سأنظر في شأنك السنة القادمة.» وهكذا كان الحال

المُحاور: كيف خرجت من السجن؟

م.أ.: بالطبع بفضل الله تعالى. ثم كانت هناك تطوُّرات أخرى أثَّرت على جميع السجناء. كانوا على يقين تام بحقيقة الوضع. في الشهر السابع من عام ٢٠٠٤ (تموز/يوليو)، استدعونا وقالوا إنهم سيُخرجوننا من السجن. كنا مائة وخمسين شخصاً. أعداوا خمسين منّا إلى الداخل، وأطلقوا سراح خمسين آخرين. ومن بين المائة والخمسين كان هناك ستة أو سبعة من المعتقلين القدامى. فصلونا عن الباقين وهَيَّأونا لاجراء مقابلة تلفزيونية معنا. أتت «بثينة شعبان»، ومعها اللواء حسن... هل كان اسمه حسن خلوف؟ لا أذكر... كانوا يأتون ويُجرون معنا مقابلات. كانوا يصوِّروننا بهدف إرسالها إلى كبار المسؤولين في الدولة. وكانوا يقولون لنا: تحدثوا، قولوا «بإذن الرئيس، وبغفوه»، و«قولوا إنكم نادمون»، وما إلى ذلك. لكن بعد أربع وعشرين سنة، أيّ ندم يمكن أن تُظهر؟ أنا شخصياً تكلمت، لكن لم يكن ضميري مرتاحاً. بدأوا بطرح الأسئلة مجدداً، ولم تُعجب «بثينة شعبان» بالإجابات، فقالت: «أعيدوه واحتجزوه من جديد.» فاحتجزوني من الشهر الثامن (أب/اغسطس) حتى الشهر الثاني عشر (كانون الأول/ديسمبر)، ثم أخذوني مجدداً إلى رئيس الجمهورية.

في ذلك الوقت كانت هناك مفاوضات بين الحكومة السورية ووفد الاتحاد الأوروبي الثلاثي (الترويكا). كانت أسماؤنا واردة في قوائم المؤسسات الدولية التي يمكن أن نسميها المحكمة الدولية (Tribunal)، لأنهم كانوا يعلمون أننا سُجِّنا ظلماً. كان حافظ الأسد يقول للأوروبيين أو لذلك الوفد الثلاثي: «هؤلاء خطرون، إذا أطلقنا سراحهم سيسببون المشاكل والفوضى.» وكان يضغط عليهم قائلاً: «أطلقوا سراحهم، وسندفع لكم ما يلزم من المال. دعوهم معي.»

في كل سنة كان يُعلن عفو عام، لكننا نحن الستة أو السبعة كنا نبقي في الداخل. لقد كانوا لا يرغبون باطلاق سراحنا مبررين ذلك بالقول: «هؤلاء مجرمون خطرون». وكانت أوروبا والولايات المتحدة الامريكية تغدق الأموال على حافظ الأسد. فساد انطباع بأن «هؤلاء الرجال مجرمون فعلاً، وعليه فانه يجب بقائهم هناك.»

ثم في عام ٢٠٠٤، مارسوا ضغوطاً، وقالوا: «لقد مرّ وقت طويل، وكلّها قضايا قديمة.» ففي النتيجة، ان أقدم معتقل بيننا كان قد أمضى خمساً وعشرين سنة، بل كان هناك من تجاوز اعتقاله أربعاً وعشرين سنة. استشهد أحد أصدقائنا، والآخر ما زال في السجن، وهناك من مضى على اعتقالهم أربعة عشر أو خمسة عشر عاماً. في النهاية علمت رئاسة الجمهورية بالأمر، فأفرج عنا. بصراحة، أطلقوا سراحنا على كرهٍ منهم، لكنهم اضطرّوا إلى ذلك. وقد أعاننا الله، والحمد لله

ما عانيناه من الألم والمصاعب كان كبيراً جداً. في الحقيقة، يعيش الشعب السوري كلّ في سجنٍ كبير. أنّه اشبه بسجنٍ ضخم... نعم، الناس يأكلون ويشربون، ويخرجون، ويرون أقاربهم. ولكن في أي لحظة يمكن أن يُوقَف أحدهم عند حاجز، ويُلقى به في السجن. وعندها، سيضطرّ أهله لدفع آلاف الدولارات ليعرفوا مكانه فقط. بل وحتى إن عرفوا مكانه، فسيُتعيّن عليهم دفع مبلغ آخر ليتمكّنوا من زيارته

شكراً لكم يا أستاذي. جزاكم الله خيراً.

محضر رقم: ١٠

التاريخ: ٢١ كانون الثاني/يناير ٢٠٢٥

المكان: رابطة المعتقلين والمفقودين في سجن صيدنايا (ADMSP)

المُحاور: محمد طارق أونالدي – معاون خبير

الشخص المُستجوب: أ.ح.أ، عمره ٤٦ سنة، سوري.

الأسئلة:

المُحاور: مهنتك؟

أ.ح.أ: مهنتي مُعلّم صف.

المُحاور: في أي مدينة كنت تعمل؟

أ.ح.أ: في حلب.

المُحاور: هل تم اعتقالك سابقاً في حلب؟

أ.ح.أ: نعم، تم اعتقالني.

المُحاور: متى؟

أ.ح.أ: في ١٢ أيار/مايو ٢٠١٤.

المُحاور: ما سبب اعتقالك؟

أ.ح.أ: لا أعلم. حسب علمي أن أحدهم كتب تقريراً ضدي، لكنهم لم يذكروا السبب بشكل واضح أثناء التحقيق. ومن خلال الأسئلة التي طرحوها، استنتجت أن الموظف الذي كان يعمل خادماً في المدرسة، والذي كنا نعلم أنه مرتبط بالمخابرات العسكرية، قد يكون هو من قدّم بلاغ ضدي

المُحاور: من هي الجهة التي ألقت القبض عليك؟ الشرطة أم المخابرات العسكرية؟

أ.ح.أ: المخابرات العسكرية. في ذلك اليوم كنت عائداً من حلب إلى قريتي، ركبت الحافلة من موقف الحافلات. كانت هناك نقطة تفتيش قريبة من الحافلة. جمعوا الهويات، وعندما أعادوها قالوا: «(من هو (أ.ح.أ)؟» فقلت: «أنا.» قالوا: «انزل.» ثم وضعوني في سيارة كانت تنتظر في الخلف، ونقلوني إلى الفرع: فرع المخابرات العسكرية، وكان المسؤول هناك يُدعى «وردان محفوظ، الملقب بأبو نبي.» وطوال الأيام أربعة الأولى من احتجازي، لم يسألني أحد كلمة واحدة. إلا أنه مع دخوله إلى الفرع، شعرت وكأنني سقطت من الجنة إلى الجحيم. وبعد أربعة أيام بدأ التحقيق. المحقق بأسئلته أوحى لي أن الشخص الذي يعمل خادماً في المدرسة هو من كتب ضدي التقرير الذي ما زلت لا أعرف حتى الآن ما الذي كان مكتوباً ضدي بالتحديد، لكن الأسئلة الموجهة لي كانت تتعلق بالمدرسة. كنا نعرف أصلاً في المدرسة أن ذلك الشخص مخبر ويعمل لصالح المخابرات

في الأيام الأولى للثورة؛ كانت المدرسة هادئة، لكننا نحن المعلمين كنا نتحدث فيما بيننا في غرفة المعلمين أو في الساحة عن «ما الذي يحدث في درعا؟ ولماذا يموت الناس في حمص؟» المدير ونائبه كانا من مؤيدي النظام، أما خادم المدرسة فكان يحمل سلاحاً، في البداية حمل مسدساً ثم بندقية كلاشنكوف مزودة بمخزني ذخيرة. لم تكن نتحدث في حضوره. إلا أنه في ذات يوم دخل

إلى غرفة الإدارة وصرخ قائلاً: «بعض المعلمين لم يشاركوا في المسيرات المؤيدة لبشار الأسد». اذ إنه في الوقت الذي كانت فيه الدماء تسال في درعا وحمص، حاولوا إجبارنا على المشاركة في المسيرات الداعمة للأسد. فقلت له: «لماذا تتهمنا؟ إن كانت شكاؤك تتعلق بالمعلمات، فاذهب وتحدث معهن.» ويبدو أن هذه الجملة كانت قد دُوّنت في تقريره المقدم ضدي

وبمجرد أن اقتيدت إلى الفرع، بدأ الضرب والشتائم والركل والصفع ينهال علي. حتى أثناء إدخالني إلى السيارة لم يُعاملوني معاملة إنسانية. لم أتعرض لتعذيب شديد، لكنني رأيتُ بعيني هول ما تعرّض له الآخرون. وأنا الذي لم أعرف في حياتي سوى التعليم، شعرتُ بالجحيم والنار في جسدي، وكأن أحشائي قد مُزقت

عندما تصل إلى الباب يمسكك الحارس من ذراعك ويطلق عليك الإهانات والشتائم قائلاً: «ومن هذا؟ من أين أحضرتموه؟» ولو حاولت أن تتطرق بكلمة واحدة ستتلقى ضربة على وجهك. حتى أنهم لا يمنحونك الفرصة لكي تقول: «أنا لم أرتكب أي جريمة، فقط عبرت رأيي.» وببساطة، ان جريمتي هي كرهى للنظام، وأناى همستُ مع زميلٍ أو زميلين في غرفة المعلمين: «الناس يتعرضون للمجازر في درعا، والأسد يقوم بتصفية الشعب.» وبنظرهم ان الكلام الوارد في التقرير لا يقبل النقاش أو التشكيك. يغلقون أذانهم امام أقوالك. اذ بعد اعتقالك يفتحون تحقيقاً أمنياً منفصلاً حول قريبك وعائلتك، وحتى حول منزلك

العار والذل في الزنزانة يصل الى عنان السماء. اذ يُحشر في الزنزانة الواحدة مئات الأشخاص، المساحة المخصصة للشخص الواحد بلاط ونصف، وهذه المساحة بالكاد تكفيك إذا مددت رأسك وجمعت مرفقيك. وهناك نظام للنوم يُسمونه «سيف»؛ أي انه يجب عليك الاستلقاء على جانبك، ومن ثم تقوم بتنحيف جسمك حتى ياخذ شكل حد السكين، لان المعتقل الآخر يضطر الى وضع قدميه على وجهك، اما الآخر فظهره يلامس الحائط. وفي حال إن كان هناك مساحة فارغة فانه سيتم دفع القادمين الجدد وتكديسهم في المكان. اما فيما يتعلق باستخدام دورة المياه، فانه لا يحق لك الا استخدامه مرة واحدة في اليوم؛ وبعد أن يُدق الباب، لديك دقيقة واحدة تماماً للخروج، ولو تأخرت عشر ثوانٍ تتلقى ثلاث أضعاف الضرب

في خضم تلك الفوضى لم أتحدث مع أحد، ومن شدة خوفي كنتُ فقط أصغي الى الآخرين بصمت. وكثيراً ما قلتُ في نفسي: «ليتني أموت.» حتى انه في إحدى المرات، دخلت ورق شجر صغير من فتحة التهوية، فقلت في نفسي: «هذا يعني انه لا تزال هناك على الأرض، أشجار وزهور، أما أنا، فمجرد كائن حي يتحلل تحت الأرض.» في تلك اللحظة شعرتُ أن الحياة باكملها قد سُرقت مني، لكن القسوة والعنف لا يقتل من كُتب له عمر جديد... ثم غادرت

عائلتي لم تكن تعرف إلى أين أقتادوني، ولم يكن من السهل عليهم معرفة ذلك. وبالصدفة، أحد أبناء قريتي، وهو من الشبيحة، رأيَني عندما أنزلوني في موقف السيارات، فأرسل خبراً لأخي يقول فيه: «المخابرات العسكرية أخذت علي، وعلى رأسها شخص يُدعى وردان محفوظ.» أخي كان يعمل في مكتب السجل المدني، وجمع مالا ليخلصني، لكنه لم يستطع الذهاب مباشرة إلى الفرع، لأنه لو دخله، لكانوا سيسجنونه معي. ولم يجرؤوا حتى على توكيل محامٍ، اضافة الى انه حتى لو كنت محامي، فهناك احتمال نسبته خمسون بالمئة أن تُرَجَّح في السجن. حاولوا التدخل عبر معارف ذوي رتب، أقاموا

لهم الولائم، ودفعوا مبالغ كبيرة للوسطاء، لكن جميعهم كانوا محتالين، أخذوا المال واختفوا. وفي النهاية – حتى أنا تفاجأت – بعد ثلاثة عشر يومًا تم تحويل اوراقني من فرع المخابرات العسكرية إلى المحكمة. كان المدعي العسكري، قد أرسل الملف رسمياً إلى قاضٍ مدني كإجراء شكلي، وعندها أمر القاضي بإخلاء سبيلي من دون أن يطرح سؤالاً واحداً. تجربتي تُعدّ قصيرة نسبياً مقارنةً بغيري. فهناك كثيرون ممن رأيتهم يتعقّنون لشهور وسنين. ومع ذلك، لن أنسى أبداً الإهانة والظلم وتلك المساحة الضيقة التي لا تتجاوز «بلاط ونصف».

يعلم القاضي أنك بريء، فيقول من دون أن يسأل أي سؤال: «يُفرج عنه» – طبعاً إذا تركوه على حريته، أما إذا تم تحويلك إلى دمشق، فكما يقولون هناك: «باي باي»؛ إذ لا يمكنك أن تخطو خطوة واحدة إلى الخارج ما لم يصدر أمر الإفراج. عادةً ما تصل يومياً قافلة نقل جماعي تُسمى «جنزير» لتنتقل المعتقلين من حلب. و«الجنزير» لا يعني الإفراج عن المعتقلين، بل أسلوب خاص يمارس في خضم الحرب، وذلك لجمع المعتقلين من حلب. وفي عام ٢٠١٤ كانت البلاد ممزّقة؛ سمعنا إشاعات أن بعض المقاتلين كانوا يتظاهرون بانهم جرحى ويُنقلون بسيارات الإسعاف إلى دمشق. وأن أغلب المرحلين من حلب يُرسلون أولاً إلى حمص، ويُحتجزون هناك ثلاثة أو أربعة أشهر، ثم يُحالون إلى محكمة الإرهاب، ومن هناك، كما يقول المحامون، «وداعاً». وكان المحامي-الوسيط، قد وعد بأن يُبقي قضيتي في حلب، وطلب مقابل ذلك ستمئة ألف ليرة سورية (حوالي عشرة آلاف دولار) حسب سعر ذلك اليوم، رغم أنها كانت أقل مما طلبه من الآخرين. في النهاية خسرنا مئة وخمسين ألف ليرة، أي ما يقارب ثلاثة آلاف دولار، ولم نحصل بمقابلته على أي شيء.

المُحاور: هل كان هناك معتقلون آخرون من عائلتك؟

أ.ح.أ: في التحقيق الأمني قالوا: «هذه عائلة مثقفة ولا نشاط لها ضدّ الأسد»، فتركونا وشأننا. لكن بين الأقارب من الدرجة الثانية هناك مفقودون. ابن عمي وابن عمي الآخر مفقودان منذ زمن طويل. حاولنا إنقاذهما بطريقة غير رسمية. إذ قال السمسار إنه سيُخرج ابن عمي وأخذ مليون ليرة سورية (ما يعادل بين ٢٠ و ٢٧ ألف دولار في ذلك الوقت). وفي النهاية خرج ابن عمي جثة من فرع المخابرات الجوية. ولم نستطع استرجاع المال، وقال السمسار أيضاً: «كما وعدتكم أنا أخرجته، ولكنه خرج جثة هادمة»، واستولى على الاموال ولم يعدها.

المُحاور: متى أتيت إلى تركيا؟

أ.ح.أ: أتيتُ إلى تركيا في الشهر العاشر من عام ٢٠١٥.

المُحاور: هل شهدت بنفسك على استخدام الأسلحة الكيميائية؟

أ.ح.أ: شهدتُ على الهجوم الكيميائي الذي استهدف خان العسل، الواقع على بُعد عشرة كيلومترات من قريتي. لم نتأثر مباشرةً، لكن الناس الذين جاؤوا من هناك قالوا إن النظام هو من قصف. ورغم أن النظام اتهم المعارضة، إلا أن الجميع كان يعلم أن ذلك من فعل الأسد شكراً جزيلاً، جزاك الله خيراً. إن شاء الله الأيام القادمة أفضل.

محضر رقم: ١١

التاريخ: ٥ شباط/ فبراير ٢٠٢٥

المكان: مخيم اللاجئين العشوائى في أعزاز، سوريا

المُحاور: محمد طارق أونالدي – معاون خبير

الشخص المُستجوب: ح.اى.ع.

الأسئلة:

المُحاور: مرحباً، أهلاً وسهلاً بكم. ما اسمك؟

ح.اى.ع.: (ح.اى.ع.)، من ريف معرة النعمان، من قرية معصران.

المُحاور: هل تعرّضت أنت أيضاً للتهجير؟

ح.اى.ع.: نعم، تعرّضنا للتهجير

المُحاور: كيف حدث ذلك؟ هل يمكنك أن تروي لي قصتك؟

ح.اى.ع.: بدأت عملية التهجير قبل حوالي خمس أو ست سنوات. وكان النظام يقصف بالطائرات وراجمات الصواريخ، وكان يستخدم الأسلحة الكيميائية أيضاً. أجبرنا على ترك منازلنا. لقد دمّروا منازلنا وقصفوها بالطائرات. ومن وقع في يد النظام كان يتعرض لتعذيبٍ شديد. على سبيل المثال، ابن أختي كان طالباً في الجامعة، اعتُقل، وحُكم عليه بالسجن لمدة (١٢) سنة ... اثنتا عشرة سنة! وفي النهاية عُدب، وضغطوا عليه، وفعلوا به كل شيء. وإلى الآن لم نسمع عنه أي خبر. لذلك قلنا: إلى أين نذهب؟ ثم قررنا أن نتجه نحو الشمال. ذهبنا أولاً إلى ريف حلب، وبقينا هناك حوالي عشرة أيام، لكنهم بدأوا بقصفه بالطائرات وراجمات الصواريخ. فاضطررنا بعدها للانسحاب إلى أبعد من ذلك، اتجهنا إلى أقصى الشمال، إلى شمال سوريا. أخذنا عائلاتنا، ولم يكن لدينا غاية غير أن نحمي أطفالنا

المُحاور: في أي تاريخ حدثت هذه الأحداث؟

ح.اى.ع.: كان تقريباً في عام ٢٠١٨.

المُحاور: هل تعرّضتم لهجومٍ بالسلّاح الكيميائي؟

ح.إ.ع.: نعم، في محيط خان شيخون. تم تنفيذ هجوم كيميائي. كان الاهالي مرعوبين جدًا. اذ انه حتى وان أُطلقت القنابل الى مسافة بعيدة، فان التأثير الكيميائي له سيمتدّ إلى المناطق المحيطة بها

المُحاور: هل تعرّضت أنت شخصيًا للمواد الكيميائية؟

ح.إ.ع.: نعم، حدث ذلك في منطقة قريبة منا. قالوا إنهم استخدموا غاز الكلور. وهناك أيضًا ما يسمونه «القبلة العنقودية»، حيث تنفجر في الجو، الا انه ينتشر في المنطقة بأكملها. على سبيل المثال، إذا وجدها طفل صغير وأمسكها، تنفجر بيده فورًا. لهذا اضطررنا إلى ترك بلادنا

المُحاور: هل تعرّضتم لهجوم أثناء النزوح؟ على سبيل وانتم في طريقكم الى مغادرة المكان؟

ح.إ.ع.: نعم، على الطريق الرئيسي كانت النيران تطلق من الرشاشات. كانوا يلقون قنابل مثل البراميل المتفجرة. وكانوا يستهدفون السيارات. كنا نختبئ تحت الأشجار أو نهرب ونحن تحت إطلاق النار

المُحاور: متى جئت إلى أعزاز؟

ح.إ.ع.: جئت إلى أعزاز قبل أربع أو خمس سنوات.

المُحاور: إلى هذا المخيم؟

ح.إ.ع.: مجيئي إلى المخيم كان قبل ثلاث أو أربع سنوات.

المُحاور: ماذا عن الوضع المعيشي هنا؟

ح.إ.ع.: صعب جدًا. في البداية قدّموا لنا المساعدات لنا، الا انها كانت لفترة قصيرة، ثم انقطعت تمامًا. اما في الوقت الحالي وبعد ان شهد البلاد بما يعرف بـ«الثورة السورية»، قطعوا عنا المساعدات. بيوتنا وقرانا كلها مدمّرة، لا نستطيع العودة. ونحتاج إلى مدارس ومستشفيات ومياه صالح للشرب. لا توجد حياة هناك أصلًا. نفدت المساعدات، وليس لدينا حتى ثمن الخبز. الناس هنا يعانون كثيرًا، فلا برغل، ولا عدس، ولا أي شيء من هذا القبيل

المُحاور: هل عائلتك هنا أيضًا؟

ح.إ.ع.: نعم، عائلتي وأولادي هنا معي.

المُحاور: هل لديك أولاد؟

ح.إ.ع.: نعم، لدي ثلاثة أولاد، وجميعهم دون سن الثالثة عشرة. نرسلهم إلى مدرسة في أعزاز، لكننا ندفع أجرة النقل يومياً، وأحياناً نستدين المال من أجل دفعه. لا يوجد عمل هنا، ولا يوجد دخل، وحتى عندما تعمل لا تستطيع أن تؤمن ثمن الخبز. لو كانت هناك إمكانية في بلدنا لعدنا، لكن بيوتنا مدمرة. وحتى وإن عدنا، فلا مدارس هناك، ولا مستشفيات. لا توجد أي خدمات

المُحاور: بعد تحرير المنطقة، هل زرت بلدك؟

ح.إ.ع.: نعم، زرت. كانت جميع البيوت مدمرة. بيتي أيضاً دمر بالكامل. قرية معصران دُمرت تدميرًا كاملاً في الغارات الجوية والهجمات البرية التي استخدمت فيها القذائف والصواريخ. لذلك لجأنا إلى الشمال

المُحاور: هل هناك من استشهد من عائلتك؟

ح.إ.ع.: لا، الحمد لله لا يوجد، لكن في تلك المنطقة استشهد كثير من الناس، وكان من بينهم أجنبى أيضاً. الحمد لله لم يستشهد أحد من عائلتي

المُحاور: شكرًا لك، جزاك الله خيرًا، وحماك.

ح.إ.ع.: جزاك الله خيرًا، شكرًا جزيلاً.

محضر رقم: ١٢

التاريخ: ٥ شباط/ فبراير ٢٠٢٥

المكان: مخيم اللاجئين العشوائي في أعزاز، سوريا

المُحاور: محمد طارق أونالدي – معاون خبير

الشخص المُستجوب: م.ع.ج.

الأسئلة:

المُحاور: هل شهدت حالة تهجير قسري في سوريا، كيف حدث ذلك؟

م.ع.ج: والله يا أستاذ، تقريباً نرحنا أربع أو خمس مرات. كنا نعيش في حلب. في عام ٢٠١٣ أصاب صاروخ سكود بيتي ودمّره بالكامل. اضطررنا أن نذهب إلى القرية. القرية تقع شرق حلب بحوالي ٢٠ كيلومتراً، ويُقال لها «صوران حلب». بقينا هناك فترة. كنت أعمل كسائق شاحنة كبيرة (تريلا)، وأقوم برحلات دولية، إلا أن هذه المهنة لم تعد موجودة في القرية، فقد عمّت الفوضى. كان لدينا في القرية ماشية، وأبقار، وأغنام، لكن لم يبقَ شيء منها. ثم جاء تنظيم داعش، فاضطررنا للنزوح مرة أخرى، وجئنا إلى أعزاز

قبل أن نأتي إلى أعزاز، كنا قد عدنا لفترة قصيرة إلى حلب، وأقمنا في بيتٍ يعود لأحد أقاربنا. وبعد أن بقينا هناك بعض الوقت، اضطررنا للمغادرة مجدداً خلال فترة النزوح الجماعي من حلب – كان النظام يلقي يومياً حوالي ٢٠٠ برميل متفجر. كان ذلك في عام ٢٠١٦. النظام الظالم الذي كان يلقي ٢٠٠ برميل في اليوم كان يقول: «لن أتوقف حتى أدمرها بالكامل». وفي النهاية، تمت السيطرة على حلب، ونُقل الناس بالحافلات الخضراء، وأرسلوهم إلى الريف الشمالي. وأنداك جئنا إلى أعزاز واستقرّينا فيها

المُحاور: بمعنى آخر أنك تعرّضتَ لظلم كبير من قِبَل داعش ومن قِبَل النظام أيضاً، أليس كذلك؟

م.ع.ج: نعم. داعش أخذت مواشينا وأموالنا، ولم يبقَ لنا شيء. والنظام أخذ منّا الشاحنة المبرّدة (المقطورة) ولم يعد له أي أثر. البيت في القرية دُمر، والبيت في حلب دُمر أيضاً. في النهاية لم يبقَ في أيدينا شيء

المُحاور: هل ضاع كل ما كنت تملكه لادامة حياتك ؟

م.ع.ج: نعم، لم يبق لنا شيء. الآن لا ملجأ لنا إلا رحمة الله. على سبيل المثال، عندنا أرض في القرية، لكن البيت مُدمر، والبيت في حلب مُدمر أيضًا. كان عندي بيتان، وكلاهما مُدمران. الشاحنة، المواشي... كل شيء ضاع. النظام، وتحديدًا ما يُعرف بـ«الفرقة الرابعة»، أخذ الشاحنة. حتى الأبواب والنوافذ الحديدية الموجودة في البيت، سرقوها. لم يتركوا لنا شيئًا. فجئنا إلى أعزاز وبدأنا من الصفر، والحمد لله ما زلنا على قيد الحياة

المُحاور: هل هناك من استشهد من عائلتك؟

م.ع.ج: نعم، زوجتي استشهدت. رحمها الله.

المُحاور: هل تعرّضتم لهجوم أثناء التهجير القسري؟

م.ع.ج: نعم، أكبر هجوم تعرّضنا له كان في حلب. كان النظام يُلقي (٢٠٠) برميل متفجر كل يوم. استخدموا كل أنواع الأسلحة: صواريخ سكود، والقنابل الفراغية، والقنابل العنقودية... لم يتركوا سلاحًا إلا واستخدموه في حلب

المُحاور: هل كانت هذه الهجمات مخططة أم عشوائية؟

م.ع.ج: كانت عشوائية تمامًا. كانوا يطبقون سياسة «الأرض المحروقة»، يريدون حرق كل شيء وتدميرها. كان هدفهم الاستيلاء على حلب بأي وسيلة ممكنة؛ لم يكتروا لموت الناس. وفي النهاية حشروا الناس في الحافلات الخضراء ورخلوهم إلى الشمال. في تلك الفترة، كثير من الذين كنت أعرفهم، عندما خرجوا من حلب أخذوا إلى سجن صيدنايا أو إلى أماكن أخرى، ولم أسمع عنهم شيئًا بعدها

المُحاور: لو أردت الآن العودة إلى بلدك، هل هناك بيت يمكنك الإقامة فيه؟

م.ع.ج: كلا، البيتان مدمران بالكامل، لا يوجد سوى أنقاض. بيتي المتواجد في حلب، دُمّر في عام ٢٠١٣ بصاروخ سكود. وبيتي الواقع في القرية أيضًا، تحول إلى أنقاض، لا أستطيع العودة إلى

أيٍّ منهما. المواشيّ والشاحنات لم يعد لها وجود، لم يبقَ لي أي مصدر للعيش. جنود النظام سرقوا الشاحنة، وضاع كل ما نملك، ولم يبقَ شيء نعود إليه

المُحاور: لماذا جنُتم إلى أعزاز تحديدًا؟

م.ع.ج: لأنها تقع في الريف الشمالي، وهي أكثر أمانًا من غيرها من المناطق. في إدلب كان هناك قصف، في معرّة النعمان وسراقب كذلك... كانت الهجمات مستمرة طوال الوقت. وفي بعض المناطق كان تنظيم داعش موجودًا. أعزاز كانت منطقة أكثر أمنًا نسبيًا. ومع ذلك، كان هناك تهديد من وحدات الحماية الكردية (YPG) أحيانًا كانوا يطلقون الصواريخ، وأحيانًا أخرى كنا نتعرض لهجوم النظام. لكننا جننا في نهاية عام ٢٠١٧ أو بداية عام ٢٠١٨، وبعد عملية عفرين (عملية غصن الزيتون) تغيّر الوضع هنا قليلًا

المُحاور: هل هناك ما ترغب بإضافته؟

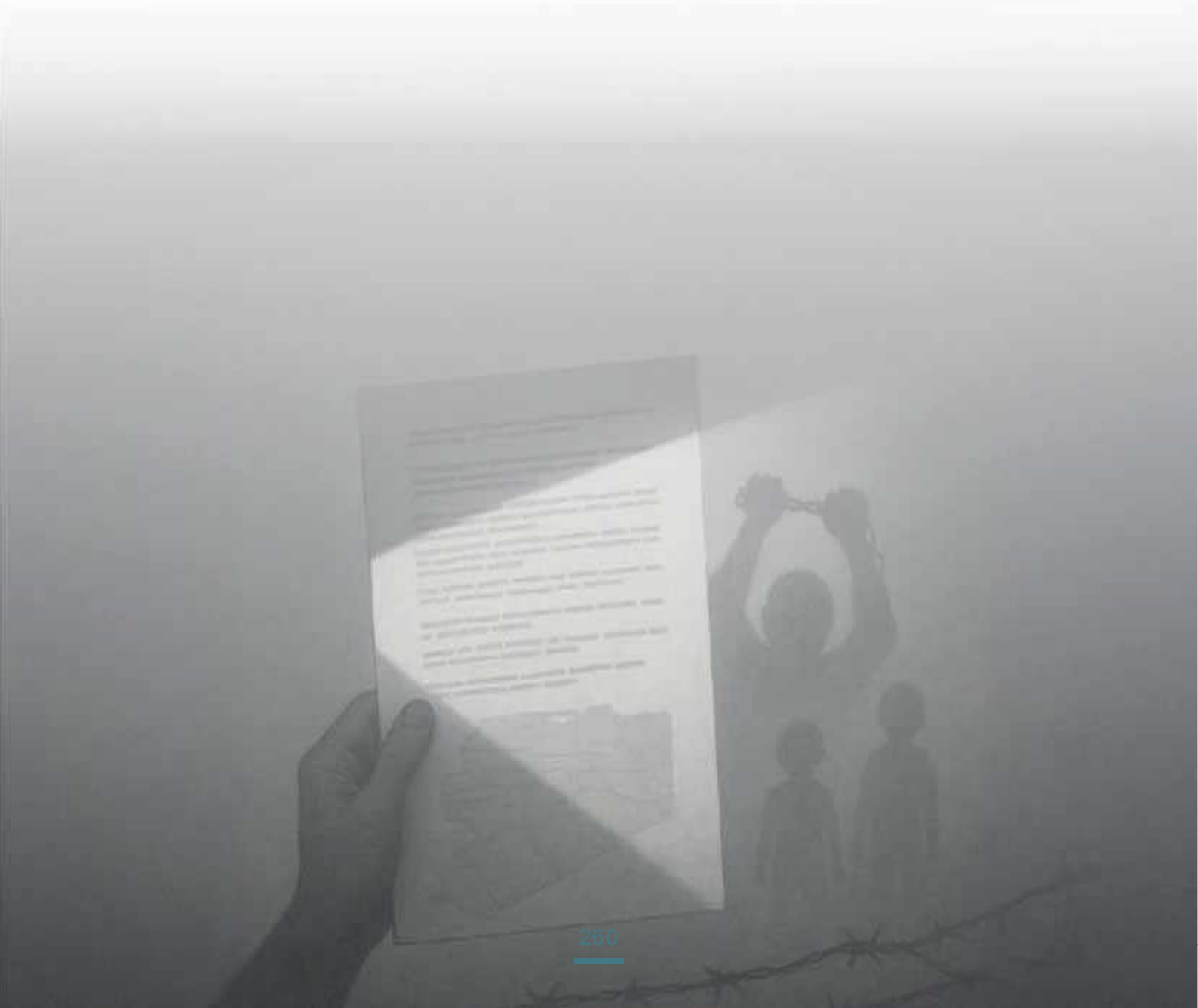
م.ع.ج: والله يا أستاذ، الظروف المعيشية صعبة جدًا. ومن بين النازحين الذين جاؤوا إلى هنا، نساء أرامل، وفتيات شابات، حتى أن بعض زوجات شهداء تزوجن من جديد. أنا مثلاً عندي ثلاث زوجات، وكل واحدة منهن كانت زوجة شهيد أو معتقل. ولدي ما مجموعه اثنا عشر طفلاً. إلا أن الإمكانات الاقتصادية محدودة جدًا، وفرص تعليم الأطفال شبه معدومة. فمنذ شهرين ارتفعت الأسعار أكثر من ذي قبل، حتى سعر الخبز ارتفع جدًا، والماء أيضًا. ففي السابق كانت هناك منظمات تقدم بعض المساعدات، لكنها انقطعت الآن

حتى أن المساعدات لم تعد تصل إلى هنا. الوضع ازداد سوءًا. إذا مرض أحد، فالأطباء أو المستشفيات التي تقدم علاجًا مجانيًا نادرة جدًا. فالحياة غالية، والمعيشة صعبة. كثير من الناس لا يملكون حتى مدفأة في بيوتهم، تخيل، هذا أبسط مثال على ما قلت. لا مدفأة ولا غاز ولا طعام ولا خبز... ظروف الحياة سيئة جدًا والأسعار مرتفعة للغاية

شكرًا لك يا أستاذ، أمل أن تستخدم المعلومات التي قدمتها والواردة في تقريرك، كدليل في المحكمة. وأمل أن تنقل الصورة وتصف الوضع كما هو. فبيوتنا مدمّرة، وحتى لو أردنا العودة، لا يوجد شيء نعود إليه. إذا وُجد طريق أو وسيلة للمساعدة، فسنكون شاكرين لكم

المُحاور: نعم، إن شاء الله بعد التحرير، ومع تحسّن الأوضاع سيأتي يوم وتعودون فيه الى بيوتكم بأمان. نرجو أن يتمكّن الجميع من العودة إلى أوطانهم وأهاليهم وأعمالهم، وأن يرفع الله الكرب عن الأمة كلها. إن شاء الله تُعمر سوريا من جديد، ونراها مرة أخرى تعيش أجمل أيامها. شكرًا لك أستاذي

م.ع.ج: لا شكر على الواجب.

محضر رقم: ١٣

التاريخ: ٥ شباط/ فيراير ٢٠٢٥

المكان: مخيم اللاجئين العشوائي في أعزاز، سوريا

المُحاور: محمد طارق أونالدي – معاون خبير

الشخص المُستجوب: ع.ع.ع.

الأسئلة:

ع.ع.ع.: اسمي (ع.ع.ع.)، أنا من محافظة إدلب، من قرية معصران، منطقة معرة النعمان.

المُحاور: كيف حصلت عملية النزوح؟ يعني لماذا تركتم منطقتكم؟ في أي تاريخ وكيف جئتم إلى هنا؟

ع.ع.ع.: تعرضنا لهجمات قوات نظام الأسد المسلحة المدعومة من قبل روسيا وإيران والجماعات القمعية المماثلة. استخدوا شتى أنواع الأسلحة، من الطائرات إلى قذائف المدفعية والصواريخ والتي أطلقوها من البحر. طبقوا سياسة الحرق والتدمير، أي ساسية «الأرض المحروقة». لم يعد هناك سبيل للبقاء في قُرانا. فخرجنا نحن وعائلاتنا بملابسنا التي نرتديها، ولجأنا إلى هنا، إلى شمال سوريا. كان هدفنا أن ايجاد بعض الأمان، لأنفسنا ولعائلاتنا ولكرامتنا. تركنا أملاكنا وممتلكاتنا ومصادر رزقنا وراء ظهورنا، وطلبنا فقط الأمن والامان لأطفالنا وعوائلنا. نظام الأسد استعمل كل الأساليب المنهجية ضدنا. وحتى أثناء وجودنا هنا، لم يتوقف عن القصف؛ هاجمنا بلا هوادة بالطائرات والصواريخ والدبابات ونيران المدفعية. دُمر وطننا بالكامل. قُرانا ومنازلنا، كلها سويت بالأرض. لم يبقَ منزل واحد قائم، الكل اخذ نصيله من ذلك القصف. حتى الأشجار قطعوها؛ بعد رحيلنا، اقتلعوها من جذورها. كان هدفهم إخلاء هذه المنطقة من سكانها، واستنزاف طاقتها البشرية، وتحويلها إلى أرض قاحلة. كان جنرالاتهم وجنودهم يقولون: «سنحرقها وندفنكم فيها، وسنزرعها ونزرع مكانها أشياء أخرى.» وبالفعل، فعلوا ذلك.

المُحاور: كيف كانت حياتكم قبل الحرب؟

ع.ع.ع.: قبل الحرب كنا نعيش في وطننا؛ كان الكل مشغولاً بعمله. عملي كان في الزراعة. كان لدي آلة حصد (حاصدة)، كنت أحصد بها.. أشغل بالزراعة. بمعنى آخر، كنت امتلك آلات زراعية، وكانت لدي خبرة جيدة في هذا المجال. كنا نعيش حياة هادئة وسعيدة. ولم تكن لي

اية صلة لي بالدولة. بالطبع كان هناك ظلم قائم منذ زمن بعيد، فدولة بشار الأسد كانت قمعية ومتعطسة منذ القديم. لم تكن تقترب من أقربائه، لكننا كنا في بلدنا وفي عملنا وبقوتنا. كان الناس سعداء في أعمالهم، ولا يتدخل أحد في شؤون الآخر. عندما اندلعت الأحداث تركت حتى محصولي هناك وخرجت؛ لقد نجوت أنا وأطفالي بصعوبة بالغة. تركت آلاتي الزراعية وآلة الحصد هناك

المُحاور: هل تتذكر ذلك اليوم، لحظة مغادرتك لبلدك؟ كيف كانت؟

ع.ع.ع.: والله لا يسعني القول إن الموت كان أهون. لو رأيت حال الناس على الطرقات... ازدحام هائل.. السيارات تتدفق نحو الطريق السريع، الجميع خرج بعائلته وأطفاله. من لم يكن لديه سيارة كان يحاول التعلق بسيارة شخص آخر أو يمشي على قدميه. كان مشهداً مرعباً. حتى الكاميرات التي سجلت لم تستطع أن تنقل كل ما حدث، كان الأمر أفزع بكثير. فعلاً رأينا الموت باعيننا. لقد خرج الناس بثيابهم فقط متجهين نحو مصير مجهول. كان فصل الشتاء قد حل، والطقس بارد قارس، والتلج يغطي كل شيء. استمر هذا النزوح أياماً حتى وصلنا إلى هنا، إلى الشمال. الحمد لله، هناك أناس طيبون استقبلونا وأقامونا عندهم أياماً حتى استطعنا أن نرتب أمورنا. كانت تجربة كادت أن تودي بحياتنا. لقد كان ذلك في عام ٢٠١٨. خرجنا من منطقتنا عام ٢٠١٨. وكان قد سبق وان غادر غيرنا المنطقة. لكن منطقتنا كانت تستقبل نازحين من مناطق أخرى؛ من مدينة حماه وريفها، ومن حمص، ومن دمشق، كانوا يقيمون في قريتنا. وعندما شنّ الجيش هجومه الأخير، تقدّم شرق الطريق السريع باتجاه حلب. فرّ جميع من كانوا هناك، بمن فيهم ضيوفنا. توجه حوالي ثلاثة ملايين شخص شمالاً

المُحاور: هل تم هذا في مرحلة واحدة؟

ع.ع.ع.: كانت على عدة مراحل. أولاً هربنا نحو ريف حلب الغربي، ظناً منا أنه سيكون أكثر أمناً. لكن الهجوم استمر على طول الحدود. قلنا: «ليس لدينا خيار آخر. لنذهب إلى الحدود التركية. قد لا يتمكنون من الاقتراب.» وصلنا، والحمد لله، وجدنا الأمان على الحدود. نشكر الدولة التركية والشعب التركي جزيل الشكر. لقد دعمونا دعمًا كبيرًا، ومدوا لنا يدًا أخوية. نشكرهم جزيل الشكر وبعد ذلك، ومع نجاح الثورة، سقط الطاغية بشار الأسد، بالطبع، بفضل دعم الشرفاء المتواجدين حول العالم أمثال السيد أردوغان. أطل الله في عمره؛ لقد كان بحق سندًا للشعب السوري

المُحاور: هل تفكرون في العودة إلى منطقتكم بعد التحرير؟

ع.ع.ع.: نعم، نريد العودة، ولكن كيف نذهب من دون ان نضمن ظروف مواتية للحياة؟ هل من الممكن للإنسان ان يعيش وحيداً في الصحراء؟ هناك لا يوجد مستشفى، ولا مدرسة، ولا بنية تحتية، ولا بيت. لا توجد حياة أصلاً. لو ذهبنا سنبقى وحدنا في العراق. لذلك سنبقى هنا، ندعو الله أن يفرج همنا. بالطبع سنعود الى مناطقنا ولكن عندما تُبنى في منطقتنا على الاقل المخابز، والبنية التحتية، والمدارس، والمستشفيات، والمراكز الصحية، ونستطيع إعادة بناء بيوتنا. على سبيل المثال، سنقترض المال ونعيد بناء منازلنا. لو كان لدي المال هنا، لاشتريت طوباً وبنيت منزلي.

ولكن في الوقت الحالي، نحن هنا، نقيم في الخيام، وننتظر الفرج والنجاة. نسأل الله أن يفرج عنا جميعاً وعن المسلمين أجمعين، آمين

المُحاور: كم عدد أطفالك ؟

ع.ع.ع.: عندي ثلاثة أولاد وجميعهم معي هنا، وهناك اثنان آخران أكبر سنّاً، تجاوزوا مرحلة الطفولة. الثلاثة الصغار أعمارهم دون سن الثالثة عشرة. سجّلناهم في مدارس أعزاز. كل يوم نستأجر سيارة لتأخذهم وتعيدهم، ونحن من ندفع أجورها

المُحاور: ألا يوجد مدرسة في المنطقة ؟ هل تأخذونهم إلى أعزاز؟

ع.ع.ع.: نعم، نستأجر سيارة لتوصيلهم إلى المدرسة وإعادتهم كل يوم صباحاً ومساءً.

المُحاور: وهل بقي في ذاكرتك حادثة مررت بها من فترة النزوح؟ مثلاً موقف مؤلم أو حادث؟

ع.ع.ع.: نعم، أثناء النزوح، السيارة التي كانت أمامي تعرّضت لحادث. كانت الطائرات فوق رؤوسنا، فلم نجرؤ على التوقف لمساعدتهم. واصلنا السير فقط كي نصل إلى الشمال. عندما اقتربنا من سرمين أو الدانا، مات كثير من الناس على الطرقات. بعضهم لم يمت في بيته، بل مات في حادث سير أثناء النزوح. هناك قصص كثيرة جداً..

وحين وصلنا إلى هنا لم يكن هناك بيت نلجأ إليه. المنطقة كانت مكتظة أصلاً؛ فقد هاجر أهل حلب والمناطق المحيطة بها منذ زمن طويل. نحن كنّا آخر موجة نزوح، جئنا من جنوب إدلب. كانت جميع البيوت ممتلئة. الناس كانوا ينامون في العراء، وكنا في فصل الشتاء والجو بارد. رأيتُ عائلات تنام داخل السيارات

بعد عشرة أيام من المعاناة، رزقني الله برجل طيب أعطاني بيتاً غير مكتمل. لم يكن فيه باب ولا نوافذ، لكننا رفعنا غطاءً بلاستيكيّاً عليه وبدأنا بالإقامة فيه. وكان هذا حلّاً جيداً مقارنةً بغيرنا، فبعض الناس لم يجدوا حتى ذلك. عندما كنت أخرج في الصباح الباكر، كنت أرى الناس يبيتون داخل السيارات، في البرد القارس. ثم عند شروق الشمس يبدؤون بالبحث عن مكان، عن خيمة، عن بيت يأويهم. الناس عانوا كثيراً أثناء النزوح، والله وحده يعلم مقدار ما تحملوه. وحين جاء النصر، كان حقّاً بعون الله وحده. أهل هذه المنطقة أظهروا صبراً لم يره أحد من قبل، ولم يعيشه أحد مثلهم. تحملنا الحلو والمرّ وصبرنا، ثم أكرمنا الله بالفرج، والحمد لله. والآن نحن بالانتظار. إن شاء الله تُعَمَّر بلادنا من جديد، ويعود الجميع إلى أرضه وبيته، ويكون لنا نصيب في العودة سالمين بإذن الله

أشكركم جميعاً، نسأل الله أن يكون بعوننا، الحمد لله رب العالمين. جزاك الله خيراً يا أستاذ.

محضر رقم: ١٤

التاريخ: ٦ شباط / فبراير ٢٠٢٥

المكان: نقابة المحامين في حلب

المُحاور: محمد طارق أونالدي – معاون خبير

الشخص المُستجوب: (ح.م.)، من مدينة أعزاز، عمره ٣٨ سنة.

الأسئلة:

المُحاور: هل تم توقيفك أو اعتقالك في سوريا؟

ح.م.: كنت في لبنان من أجل عمل، وعند عودتي إلى سوريا تم إيقافي عند حاجز تابع للمخابرات العسكرية في منطقة خان شيخون. أخبروني أنهم سيأخذون هويتي ويفحصونها عبر النظام. أعطيتهم هويتي، ففحصوها عبر النظام، للتحقق مما إذا كنت مطلوباً أم متهرباً من الخدمة العسكرية. كنت أذهب وأعود ولم تكن هناك أية مشاكل من قبل. لكن بسبب مكالمات هاتفية مع أحد أصدقاء الطفولة – والذي التحق بالجيش الحر – اتهموني بأنني أرسل له معلومات، فاعتقلوني. قالوا إنني «خنت الدولة»، بينما كنت فقط أسأله: «كيف حالك؟ كيف زوجتك وأولادك؟» كانت أحاديث عادية بين أصدقاء، لكنهم اعتبروها «خيانة عظمى». أخذوني إلى فرع المخابرات العسكرية المعروف باسم الفرع (٢٩٠) في حلب. في الأيام الأولى من اعتقالي لم يستدعني أحد، ولم يقل لي أحد شيئاً

المُحاور: هل أخبروك بالتهمة الموجهة إليك؟

ح.م.: لا، لم يقل لي أحد ما هي تهمتي. قال لي الموجودون عند نقطة التفتيش: «أذهب الى الفرع، ربما تكون الادلاء بالشهادة، ربما حادث مروري أو شيء آخر». وهكذا، يذهب الإنسان وهو لا يعرف شيئاً. أخذوني إلى هناك بكل احترام. في الأيام الثلاثة الأولى لم يذكر أحد حتى اسمي، لا استجواب، لا شيء. ثم استدعوني ليلاً. قالوا: «أنت فلان؟» فقلت: «نعم». سألوني: «هل هذا الهاتف لك؟» فقلت: «نعم». قالوا: «انظر، هناك محادثة بينك وبينه. هذا الشخص قائد في الجيش السوري الحر. ألا تعرفه؟» قلت: «أنا كنت أظنه مدنياً.» قلت إنني لم أره منذ سنوات... منذ بداية الألفينيات، ومنذ ذلك الحين لم أتواصل معه. قلت: «هو يعمل في تركيا، وأنا بقيت في سوريا.» قلت: «بيننا صداقة منذ الطفولة، لا أعرف مهنته ولا أعلم ماذا يفعل.» وطبعاً حذفت رقمه من هاتفي وما إلى ذلك... بدأ التحقيق وانهالوا عليّ بالسبّ والاهانات. قالوا: «أنت خائن؟» شتموني واهانوني. قلت: «هل ستحكمون عليّ استناداً على هذا القدر من المكالمات فقط؟» وسألت: «يعني

لو أمسكتومني في الجبهة هل ستعدمونني فوراً؟» فقالوا: «يجب أن تُطبّق عليك أقصى العقوبات.» فسألتُ: «لماذا؟» لقد دار بيننا القليل فقط من الأحاديث. قلت: «إذا قرّرتُم اعدامي، فأخبروني ماذا فعلتُ؟» قالوا: «أنت تُسرّب لهم معلومات من هنا.» فأجبت: «إن كان وراءهم أجهزة استخبارات ودول، هل تُرك الأمر لمعلوماتي وحدي؟» وقلت: «وأنتم تسمّونهم إرهابيين، فما علاقتي بهم؟» لكن كلامي لم ينفع. بقيت هناك نحو (٤٥) يوماً. لم نكن نعرف هل هو نهار أم ليل..

المُحاور: خلال تلك الأيام الخمسة والأربعين، هل عُرضت على محكمة أو تمكنت من مقابلة محامٍ وهل تم إبلاغ عائلتك؟

ح.م.: بعد ذلك، كما يقولون، تدخلت الرباعية (لجنة الأمن الرباعية). خلال تلك الأيام الخمسة والأربعين، لم أُعرض على أي محكمة ولم أرَ أحداً. لم يكن الاعتقال رسمياً. لم يكن هناك محامٍ ولا أي شيء. أي شخص كان يحاول أن يسأل عني ويقول: «أين هذا الرجل؟» كانوا يعتبرونه شريكاً في نفس التهمة. يعني لم يكن هناك أي اعتقال رسمي. بعد انقضاء المدة، كان الفرع يرسل رسالة إلى الوحدات الأمنية الأخرى. وكان يطبق نظام موحد في جميع الفروع الأمنية في سوريا؛ على سبيل المثال، فرع حلب يكتب مذكرة إلى القيادة العليا يقول فيها: «لدينا هذا الشخص، وضعه كذا، ماذا نفعل؟ نرسله إلى القضاء العسكري؟ أم نُفرج عنه؟ أم نحيله إلى فرع آخر؟» وبعدها يصلهم ظرف مختوم من القيادات العليا يحتوي على أوامر: «حاكموه»، أو «أرسلوه إلى المحكمة العسكرية»، أو «أطلقوا سراحه.» علماً أن هذا النظام سارياً على الجميع سواء ان كنت مدنياً أو لا. الامر لا يتغير. وفي حال ان تم احالة الشخص الى فرع عسكري فمصيرك المحكمة العسكرية. ولحسن حظي، تُرك ملفي هناك، فاقفادوني إلى الشرطة العسكرية في حلب. هناك توجد «غرفة أمنية» تُسمى «الغرفة رقم ١»، وهي مخصصة فقط للمعتقلين الأمنيين. أما الغرف الأخرى، فكانت تضم سجناء عاديين، يمكن لعائلاتهم أن تزورهم وتحضر لهم الطعام. لكن في الغرفة رقم (١) هذا ممنوع تماماً، فهي للمعتقلين بتهمة «الإرهاب». استغربت وقلت: «ألا يمكن لعائلتي أن تزورني؟» وجاء بعض الجنود، فقلت لهم: «لو أعطيتكم مالا، هل يمكن أن تدعوني أتصل هاتفياً؟ أريد أن أخبر عائلتي أنني على قيد الحياة، ولدي المال.» فسمحوا لي بالاتصال مقابل مبلغ من المال. بعد ساعة تقريباً كانت زوجتي وأمي وأولادي قد ذهبوا إلى مكتب المدعي العام. وعلموا من مكتب المدعي العام العسكري: «انني موقوف، وملفي كذا وكذا.» وضافوا: «ان الزيارات ممنوعة لحين اكتمال التحقيق.» وبالطبع عرفت هذا فيما بعد. في تلك اللحظة، كنتُ أيضاً خائفاً من أن يؤذوا عائلتي أو يأخذوا زوجتي إلى التحقيق لأنها مسجلة في إدلب، أو أن يعتقلوا أمي. وطوال الأيام الأربعة أو الخمسة انتظرت في قلق شديد. ثم وصلتني رسالة عن طريق أحد المعارف: «عائلتك بخير، نحاول انقاذك، إن شاء الله خير.» فاطمئن قلبي قليلاً

بقينا هناك نحو أسبوع، خمسة أو ستة أيام. وفي إحدى الأمسيات قالوا لنا: «سيُقتادونكم إلى دمشق مُكبّلين بالسلاسل (يُقَيّد فيها السجناء بعضهم ببعض بالسلاسل وينقلون بشكل جماعي)». لم نكن نعرف السبب. أولاً، أقتادونا إلى حمص، دون وجود قاضٍ أو أي إجراء رسمي

المُحاور: وهل تعرّضتَ للتعذيب خلال فترة احتجازك هناك؟

ح.م.: تعرّضنا في وحدة المخابرات العسكرية، لضغوط شديدة. ثم، عندما كنا نتعامل مع الشرطة العسكرية، كانوا يشتموننا ويهينوننا ويضربوننا... نعم، كان هناك ضرب أيضاً. نعم، كان هناك ضرب، لكن لم يكن بهدف القتل، بل للتخويف والإذلال. على سبيل المثال، لم يكونوا يضربون على الوجه أو الرأس، كانوا أكثر "تحكماً" نوعاً ما، لكنهم كانوا يضربون بالعصي وبأي شيء يقع بأيديهم.

وعندما كانوا يسلّموننا، كانوا يقومون بذلك وكأنهم يسلّمون «أمانة». ثم قضينا ليلة في حمص، في سجن الشرطة العسكرية هناك، المعروف باسم «البالونة». وفي اليوم التالي أخذونا إلى المقر العسكري في القابون، ومن هناك إلى دمشق. وهناك جاء فريق من الفرع رقم (٢٣٥) (الفرع المعروف باسم «فرع فلسطين» التابع للمخابرات العسكرية) وقالوا: «أنتم مطلوبون في الفرع (٢٣٥)». فسألناهم: «ما هو ٢٣٥؟» فقد أصبحنا لا نسمع إلا الأرقام بدل الأسماء. فقالوا: «هذا هو فرع فلسطين.»

نقلونا بالسيارة إلى فرع فلسطين. وقبل ما نصل الى المبنى، اقتادونا إلى فناء واسع. فرع فلسطين مكان واسع؛ من الخارج، ويبدو كفندق جميل، لكن في الواقع، أرجوا ان لا يعيش أحد تجربة الدخول فيها. في الفناء، قالوا لنا: «انظروا، الأمور تتغير عندما تدخلون هنا. ستختفون حالما تدخلون؛ لن يجدكم أحد. إذا غادرتم، ستولدون من جديد.» وفي تلك اللحظة، انتهزت الفرصة لأسأل الجنود الذين أحضروني: «هل يمكنني إرسال رسالة إلى عائلتي؟» قالوا: «حتى لو علم القائد العسكري بمكانكم، لمنعك.» وعندما قال شيء من قبيل: «لا تقلقوا، سنكتشف عائلتكم الأمر»، شعرتُ بنوع من الارتياح

هناك فصلونا: الى مجموعتين، العسكريين القدامى، والمدنيين. عصبوا عيني وألقوا بي أولاً في غرفة مكتظة، ثم في جناح آخر، وأخيراً، في اليوم التالي، في زنزانة انفرادية. ببساطة، تركوني أنتظر دون أي استجواب. وبين الحين والآخر، كانوا يقولون: «سنأخذك للاستجواب.» في غرفة الاستجواب تلك، ضربوني بالعصي والقضبان الحديدية أمام الناس. هنا، على عكس حلب، كانت تبدو أن الهدف هو القتل، لا انتزاع المعلومات. ضربونا على رؤوسنا، وأعضائنا الحيوية، وأعضائنا التناسلية... تنوعت أساليب التعذيب. لم يسألوني أي أسئلة إلا في المرة الأولى والثانية والثالثة؛

كانوا يُظهرون للآخرين ما يفعلونه. مرت عشرة أيام على هذا النحو. ظلت أفكر: «أعتقد أن دوري قد حان الآن.» ثم، في اليوم الخامس عشر، استجوبوني بالفعل. سألوني: «هل تعرف قائد الجيش الحر؟ ما نوع الصلة التي تربطك به؟» قلت: «كان صديقاً لي من الحي، وأعتقد أنه في تركيا.» حتى أنني حاولتُ اختلاق كذبة، أملاً في إنقاذه. لكن أثناء الاستجواب، ركلني أحدهم في ساقي وقال: «كاذب!» ضربني بشدة حتى بدأتُ أنزف. عندما قلت: «حسناً، قد أفعل الكثير، لكن المسلمين لا يكذبون»، في حينها جن جنونه؛ فهاجمني جميعهم دفعة واحدة. تحدثتُ بسذاجة، لكن بمجرد أن تكلمت انهالوا علي بالضرب مستخدمين العصي والقضبان الحديدية من كل جانب. لم يبقَ في جسدي لحم؛ بدت أعصابي متجمدة، وفقدت الوعي من شدة الألم.

عندما استعدت وعيي، كنت في زنزانة انفرادية. كان المكان قذراً لدرجة لا تُصدق حتى لو حاولت تخيلها. لا أدري كم قضيت هناك، ربما خمسة أو ستة أو سبعة أيام؛ يفقد المرء الإحساس بالوقت. كان يمرّر الطعام من ثغرة صغيرة تحت الباب. الفئران والحشرات تتجول؛ يأكلون نصف طعامك بالفعل، ثم مع الوقت تتعود عليهم... حقاً هذا هو الواقع. مكان مظلم لا تفرق فيه إن كان نهائراً أم ليلاً. كان هناك صراخ مستمر وأصوات تعذيب قادمة من الخارج؛ لم تتوقف الأصوات. في لحظة ما، أعادوني للاستجواب. سألوني: «هل تعرف فلان وفلان؟» عرفت بعضهم ولم أعرف بعضهم. قلت: «إذا كنت لا أعرف هذه الأسماء، فأنا لا أعرفها.» ضربوني مجدداً وأرسلوني إلى زنزانة. ثم سألوني: «ما اسمك؟» فأخبرتهم، فقالوا: «لا، انس الأمر من الآن فصاعداً،» وأعطوني رقماً. أجبروني على انتحال هوية جديدة، قائلين: «اسمك...». ثم دخلت غرفة الاستجواب وسألوني عن اسمي مجدداً. قلت: «(ح.) هل أنت حمار؟ ماذا قلنا لك؟ اسمك (٣٤٠٠). هذا الرقم هو اسمك.» كان الشخص هناك مجرد رقم؛ إذا مت، يمحي الرقم؛ وينتهي الأمر. في الأيام التالية، ظلوا يسألون: «من أنت؟»، «٣٤٠٠»، «حسناً، ارجع!» بعد ذلك، تتقبل الأمر وتبدأ تنسى اسمك وماضيك وهويتك. مرت الأشهر الثلاثة الأولى كلها هكذا تحت وطأة التعذيب. حسب قوانين سوريا لا يجوز احتجاز الشخص في فروع الأمن أكثر من (٩٠) يوماً؛ ويجب خلال هذه المدة أن يُعرض على قاضٍ أو يُفرج عنه، مهما يكن وضعه سواء كان متهمًا بالإرهاب أو غير ذلك. لكن ما كانوا يفعلونه هو أنهم كل (٩٠) يوماً يعيدون تسجيل دخولك من جديد كما لو أنك معتقل جديد، ويعطونك رقماً جديداً. ثم أصبح رقمي الجديد (٣٢٠٠). خلال هذه الفترة كانوا يحاولون بكل الوسائل ربط علاقتي مع الصديق الذي ذكرته. وفي النهاية قلت: «حتى لو كان هذا الشخص إرهابياً، كيف يمكن أن أساعده؟ أنا مدني أعمل في تجارة الملابس لست عسكرياً. لا أعرف شيئاً عن الشؤون العسكرية.»

قال لي: «أنت تُقدّم معلومات، ولأنك تُقدّم معلومات، سنُقضّي عليك». وبين كل كلمة أخرى، كانوا يقولون: «سنُقضّي عليك». لقد رأيتُ كيف يُق سُنُقَضون على الناس. لا يُطلقون النار عليك أو يُعدمونك مباشرةً؛ هنا، يُقصونك بطريقة مختلفة. هنا يدخلونك في جدال ويقولون لك: «اذهب إلى الحمام!». الأرضية مُبلّلة بالماء والمواد الأخرى، وبطبيعة الحال تكون الأرضية زلقة. وأثناء سيرك، يضربونك على رأسك بأنبوب معدني. وفي تقرير الطبيب الشرعي، بالطبع يرد أن الشخص مات نتيجة الوقوع والاصطدام بجسم صلب. سيقولون: «لقد وقع في الحمام وارتطم رأسه ومات». هل تفهم المنطق؟ لا يُطلقون عليك رصاصة حتى لا يُلاحظ ذلك. أحياناً يموت الناس نتيجة تعرضهم لعدة ضربات. ثم يضعونهم في غرفة تُسمى «غرفة الملح» في فرع فلسطين. إذ تتحلل الجثة هناك، وتتبعث منها رائحة نفاذة للغاية. قضيتُ وقتاً طويلاً هناك، وفهمتُ كيف تسير الأمور. لفرع فلسطين أجنحة متعددة. ينقلونك من جناح إلى آخر، ويدخل معك جنود. هناك نقل أسبوعي. فعلى سبيل المثال، اليوم أنا في هذه الغرفة، وقد مكثت فيها أربعة أو خمسة أيام، ثم نقلوني إلى غرفة أخرى. بهذه الطريقة، لا يمكنك تكوين صداقات أو التعرف على أي شخص من حولك. لقد وضعوا هذا النظام لمنع أي شخص من نشر الأخبار. وفي مثال آخر، الآن يطلبون منك الانتظار، والجلوس والاستماع، وغداً سيضعونك في مكان آخر، أو يجلسونك على الطاولة. لذا، لا يمكنك معرفة هوية ذلك الشخص. سيقولون لك: «نحن نحاول ادخال الآخرين بينكم». على سبيل المثال، إذا جاءك صديق أو معلم وجادلِكَ، فسيخاف منك، وستخاف منه. لا يمكننا التحدث مع بعضنا البعض، ولا يمكننا مشاركة الأسرار مع الآخرين. الكلام ممنوع. أعقد نيتي في نفسي، وأقف في الصلاة بعيني. سألت أحدهم: «أنا أصلي»، فقال: «إذن سيأخذونك بعيداً». ستقول: «أنا أبو جهل». ستقول: «لا أو من باي دين». كانت جميع علاقاتي ومواقفي على هذا النحو طوال عمليات النقل هذه. ستري، سينقلونك من هذه الغرفة إلى تلك. هناك نوع مختلف من التعذيب هنا. كل غرفة، أو جناح، يُعذب بطريقة الخاصة. على سبيل المثال، هذه الغرفة مُكوّنة بالكامل من أفراد مُسلّحين؛ يُمارسون التعذيب بطريقة مُحدّدة. أما الغرفة الأخرى، فتضمّ جنوداً ومدنيين. وفرع فلسطين ليس مُخصّصاً بالكامل لـ«الإرهاب»، فهناك ضباط من النظام مسجونون هناك. هناك لصوص، على سبيل المثال. لقد أصبح مكاناً مركزياً بحق. سيضعونك في غرفة، وربما تكون «الدراما» أقلّ وطأة، لكنك ستظل تُعذب معهم. في السنة الأولى، قضيت ٤-٥ أشهر في الحبس الانفرادي، ثم خضعت لعمليات نقل لمدة شهرين أو ثلاثة، ثم قضيت ٤-٥ أشهر في الاستجواب، وبحلول السنة الأخيرة، نسوني. كان هذا أصعب تعذيب، لأنك أثناء الاستجواب ستتساءل: «لماذا يستجوبونك؟» وتدرّك أن هناك خطباً ما. لكن إذا لم يفتشك أحد أو يسألك، فالأمر أسوأ. ستبقى تتساءل: «لماذا وُضعتُ هنا؟»

في كل يوم، على سبيل المثال يقومون بأخذ بصمات أصابع المحتجزين، كما لو كانوا سيأخذونهم إلى المحكمة أو ما شابه ذلك. لا نعلم إن كانوا سيطلقون سراح بعضهم أم سيعدمونهم. كل ما عليك انتظار دورك فقط. تظل تنتظر: هل سيأتي دوري أم لا. في الفترة الأخيرة لم يأت دوري على الإطلاق. دخلت في اكتئاب شديد حتى فقدت صوتي. عندما ارتفعت درجة حرارتي بقيت هكذا نحو شهر. لا أزال أتلقي العلاج لأن صوتي يختفي ويعود. لا أستطيع الكلام، أروي ما حصل كتابةً. أخاف من كل شيء. حتى الآن لو جلسنا، مثلاً إذا جاءت مجموعة تنتمي إلى الحكومة، اشعر بالرعب والخوف من جديد. لا يعرف ذلك إلا من عاش هذه التجربة. إذا مر بي شرطي أو جاء شخص يحمل سلاحاً، أرتعش خوفاً لأنهم قد يطلقون النار لأتفه الأسباب. كانوا يضربوننا حتى الموت، لكن الله لم يأخذ روحي؛ بل كتب لي عمر جديد ومازلت على قيد الحياة. كثيرون صمدوا يومين أو ثلاثة ثم ماتوا. تعرضوا للضرب لدرجة أن المرء يفقد حياته من شدته. يقول لك رجل: «سأقتلك»، ولا يُخفون من قول ذلك. وباسم الإنسانية، إذا مات شخص، سواءً بالضرب أو غيره، طبيبة الحال يقول الإنسان العادي: «هيا لنساعد»، لكنهم لا يقولون ذلك؛ وانما: «لقد مات» ويواصلون حياتهم دون اكتراث

عندما أدخلوني إلى غرفة جماعية، كنت مضطراً أن أتكى على أحد منهم بسبب الازدحام. لم أكن أعلم كم عدد الأشخاص؛ ربما كان أكثر من (٥٠). قد تكون المساحة المخصصة لك بلاطة واحدة فقط. تخيل تلك البلاطة المفروشة على الأرضية؛ كيف كنا ننام لا أعلم. لكنني اعتدت على ذلك أيضاً. على سبيل المثال، يمدّ أحدهم رجليه فيزاحم الآخر الموجود إلى جانبه. اذ ننام جنباً إلى جنب، ظهرنا إلى ظهر، ونستلقي على جانب واحد فقط. إذا كان رأس أحدهم هنا، فقدم الآخر تكون هناك. كلما ازداد الازدحام، يصعد أحدهم فوق الآخر، ولا مشكلة

المُحاور: كيف كانت التهوية؟ ألم يكن سبباً في انتشار الأمراض؟

ح.م.: يمكنك العثور على كل أنواع الأمراض. هناك يحتجزونك لتعاني من الألم حتى الموت. إن كتب الله لك الحياة، فبمشيئته فقط. هم يضعونك هناك لئلا تموت. أكثر الأمراض انتشاراً كان الجرب، والقمل، وسوء التغذية، والربو... من كان عنده ربو أو ضيق في التنفس يموت من الرائحة. اليوم على سبيل المثال، في الغرفة، لا يوجد ماء؛ وماء الشرب كان اما من الحمام أو من دورة المياه. وتأكدوا انني أخجل أن أقول هذا... بسبب انعدام ماء الشرب في الزنزانة فقد اضطررت في اليوم الأول والثاني والثالث، وفي اليوم الرابع أيضاً إلى شرب «بولي». عندما يكون الإنسان في حالة ينس يفعل مثل هذه الأمور

المُحاور: وماذا عن الطعام؟

ح.م.: الطعام أحياناً كان عبارة عن حبة بطاطا واحدة في اليوم. على سبيل المثال، كنا شخصين نتقاسم بطاطا واحدة. ففي الأيام الأولى كان يصيبنا الغثيان من شدة الجوع، لكن بعد ذلك تتصور جوعاً. في اليوم الواحد ربما يعطونك قطعتين أو ثلاث قطع صغيرة من الخبز أو نصف حبة بطاطا. الكمية قليلة جداً، يكفيننا بالكاد للبقاء على قيد الحياة. انهم كانوا يعرفون بالضبط كم يحتاج الإنسان من الطعام ليعيش، فإن كنت تبقى على قيد الحياة بغرام واحد فقط، فانهم يعطونك ذلك الغرام الواحد فقط، ولا يزيدون عليه أبداً. عندما اقتادوني كان وزني (٩٠) كيلو غراماً وكنت رياضياً، وعندما خرجت كان وزني (٥٠) كيلو غراماً، اي اني فقدت (٤٠) كيلو غراماً من وزني هناك

المُحاور: كم سنة استمرّ التعذيب؟

ح.م.: في السنة الأخيرة لم أتعرض للتعذيب الجسدي، لكن كان هناك تعذيب نفسي فقط. أما السنة الأولى فكان تعذيباً بمعنى الكلمة. استمرّ وضعي فترة طويلة، بينما غيري كان يعترف خلال خمسة عشر يوماً أو شهر واحد، فيُحال إلى المحكمة أو إلى سجن صيدنايا، لا أعلم. كل شخص له حالة مختلفة. لا أعرف لماذا كانت حالتي بهذه القسوة. خلال تلك الفترة كانت عائلتي تحاول عبر وسطاء معرفة مكاني، لكنهم لم يكونوا يعرفوا مكاني.

في فرع فلسطين، لا يستطيع رئيس الفرع أن يتحكم بالعسكري، ولا العسكري يستطيع أن يتحكم برئيسه. دولتنا كانت دولة فساد ورشوة. وان هؤلاء الوسطاء الذين يديرون هذه المعاملات المالية يرفعون تقاريرهم مباشرة إلى الرئيس (الأسد) ولا يتلقون أوامر من أحد.

أما بالنسبة لحراس السجن، فيمكن وصفهم بانهم وحوش. تخيلوا، طوال سنتين لم نَرَ وجه السجّان الذي كان يجلب لنا الطعام. فبمجرد أن نسمع وقع خطواته كان يجب أن نسدّ ظهورنا بالحائط فوراً. سنتان كاملتان، لا نعرف وجه من كان يطعمنا، ولا من يكون. خرجت من هناك كالأعمى الذي كان في ظلام دامس. فعندما ينزعون العصابة عن عينيّ، يتصفر كل شيء، افقد القدرة على التعرف على من حولي.

المُحاور: رأينا أن الأشخاص الذين قابلناهم تعرّضوا للتعذيب بطرق متنوعة، وأن بعض طرق التعذيب تُطبّق على نطاق واسع. هل تعرّضت أنت أيضاً للتعذيب بهذه الطرق؟

ح.م.: أن أساليب التعذيب تكون على مراحل. أولاً «اطارات السيارة»، ثم «الصدمة الكهربائية»... لكن هناك أساليب أخرى أشدّ. على سبيل المثال، يربطون العضو الذكري ويجبرونك على شرب كميات كبيرة من الماء، ثم يعطونك حبوباً مدرة للبول. هكذا تكون مضطراً للتبول، لكنك لا تستطيع

لأن العضو مربوط. هذا التعذيب أقوى من «اطارات السيارة»، وأقسى من «الصدمة الكهربائية»، وأسوأ من كل شيء. ويُقيدونك أيضًا بطريقة تُشدّ يديك وقدميك، فتُضغَط على يديك ومفاصلك. الجسم يشرب بالماء، وبطبيعة الحال، فإن الماء يتدفق طبيعيًا إلى الكليتين، وفي هذه الحالة تحتاد إلى التبول. انهم يجبرونك على شرب لتر أو لترين من الماء حتى تمتلئ معدتك تمامًا، ومع المدرر تشعر بالأم لا يُحتمل في جوانبك والظهر وفي كل مكان. في تلك اللحظة توافق على أي شيء يريدونه وتبصم فورًا. أنا من شدة الألم فقدت عقلي؛ لو قالوا لي: «أنت أسامة بن لادن». قلت: «نعم، أنا وأسرتي كلنا أسامة بن لادن». لا توجد مشكلة، فقط الأمر ينتهي. الموت أهون من هذا العذاب. مرّة واحدة تعرّضت لهذا النوع من التعذيب، وقلت: «فداء لكم، فقط أنقذوا الأمر. ماذا تريدون؟ أوقع، أضع بصمتي، اكتبوا ما تشاءون، أيّ تهمة قيدت ضد مجهول أنا أتحمّلها». وعندما فكّوا الرباط، تبوّلت في اللحظة نفسها، وسقطت على ركبتي، ثم أخذوني إلى الداخل. هم يعرفون فن التعذيب جيّدًا، لديهم خبرة في هذا الأمر، يعرفون تمامًا كيف يعذبونك. ومن أساليبهم أيضًا، صقع الخصيتين بالكهرباء، وهذا النوع الآخر من أنواع التعذيب. وهناك أساليب أخرى. على سبيل المثال، عندما يضربونك يتشقّق ويتمزق الجلد، بطبيعة الحال، يُجرح الجلد، وتحدث عدوى، وتنمو الديدان. إذ تزحف الديدان في الجسم. وعادةً، عندما يُدفن الشخص لفترة طويلة، تأكله الديدان. لكن هنا، تبدأ الديدان بأكلك وأنت لا تزال على قيد الحياة... وأنت على قيد الحياة، تقول: «أخي، عليك أن تأخذنا إلى الطبيب». يوجد طبيب، لكن ليس من أجلنا. رأيته بعيني؛ الطبيب يأتي، يعطي المريض بعض الحبوب الصفراء، وينتهي الأمر.

المُحاور: كيف نلت حريتك؟ وكيف علمت بسقوط الأسد؟

ح.م.: لم يتحدّث أحد عن هذه الأمور. إذ قبل أن نلّ حريتنا بساعتين، أي في اليوم الأول من التحرير، لم يظهر موزعو الطعام. عندما لم يأتِ موزعو الطعام، شعرنا أن هناك شيئًا ما يحدث. بدأنا نسمع أصواتًا من الأبواب والحنفيات. كانت تخرج أصوات غريبة من مواسير المياه. كانت مواسير المياه وسيلتنا للتواصل مع الغرف الأخرى. سمعنا أن حلب سقطت. لم نكن نتوقع أن يسيطر الجيش السوري الحر أو هيئة تحرير الشام على حلب. تساءلنا فيما بيننا إن كان «PYD» قد استولى على حلب أم جهة أخرى. فقلنا: «حسنًا، العلم عند الله... كُنّا نأمل أن يُصدر عفوّ فيُطلق سراحنا، ليس لأننا كُنّا نأمل أن نكون أحرارًا، بل لأنه في السابق كانت تصدر قرارات العفو. فلماذا كان أملنا أن يشملنا هذا العفو. في الفترة التي كنت اتواجد فيها صدرت قرارات العفو، لكنّها لم تشملنا. كانوا يطلقون سراح اللصوص والمتهمين بغسيل الأموال، حتى من يسرق الحديد يشملهم العفو، أما الموقوفون أمثالنا فلم يشملهم. وبعد (٤-٥) أيام، عندما سمعناهم يقولون: «حلب

سقطت»، بدأنا فجأة نسمع إطلاق نار داخل الفرع، كان صوت اشتباكات عنيفة. وحينها ادركنا أن الأمر قد انتهى، وأن مصير سوريا قد تغير بالكامل. كان هذا وضعًا عسيرًا على السجناء، لكن الله ألهمنا فقلنا: «لقد سقط» عندما اندلع القتال في المنطقة الأمنية التي يقع فيها فرع فلسطين، أدركنا أن حدثًا كبيرًا قد جرى. انتظرنا، ثم سمعنا أصوات إطلاق نار وعقبها فتحت الأبواب وقالوا: «اخرجوا». وكان أولئك الذين فتحوا بابنا معصوبي الأعين. وعندما رأيناهم، ظننا أنهم يأخذوننا إلى الإعدام. سمعنا أصوات ركض. بدأ الناس بالمغادرة، فرافقناهم وخرجنا معهم.

فبدأ الجميع بالخروج، وخرجنا نحن أيضاً مع الآخرين. كان الأمر كأننا نُؤَلَد من جديد. خرجت ونزلت إلى حلب. رأيت ابنتي، أردت أن أتحدث معها، إلا أنها رفضت التحدث معي. عندما اعتُقلت كانت في الصف السابع، والآن صارت في الصف التاسع. الزمن الذي مضى بينهما كان فراغًا بلا حدود، كأنه زمن خارج الحياة. وكانت عائلتي، وزوجتي تحديدًا، متأكدة أنني على قيد الحياة. ففي السجل المدني، إذا ظهر في النظام أنك مُسجَّل كميت، فهذا يعني أنك ميت رسميًا. كانوا كل ستة أشهر يُرسلون إلى دائرة النفوس قوائم بمن مات ومن مازال على قيد الحياة، أحيانًا كل ستة أشهر، وأحيانًا كل سنة

كانت زوجتي تستطيع الحصول على أوراق تُثبت أنني ما زلت على قيد الحياة، لكنها لم تكن تعرف مكانني. على سبيل المثال، ذهبت أكثر من مرة إلى فرع سجن صيدنايا، وهناك ردوا عليها قائلين: «انه ليس من نزلاءنا». وحتى لو كنت هناك، لما قالوا الحقيقة. ذهبت أيضًا إلى فرع فلسطين عدة مرات، لكنني لم أكن هناك. ذهبت إلى الفرع (٤٨)، وإلى المخابرات العسكرية أيضًا، وكان ردهم دائمًا: «ليس لدينا أحد بهذا الاسم». أسماؤنا بالنسبة لهم مجرد أرقام. وحتى الأرقام التي بأيديهم لا يعترفون بها رسميًا، كما لا يعترفون بالأسماء أيضًا. كانت زوجتي تسألهم: «هل عندكم (ح.م.)؟» فيقولون: «لا». لكن ربما كنتُ عندهم مسجَّلًا برقم (٣٤٠٠). هذا كان الوضع بالضبط.

المُحاور: ذكرت في حديثك «غرفة الملح»، هل يمكنك أن تشرح لنا أكثر عن ذلك؟

ح.م.: في المكان الذي كنا فيه، والذي يُسمَّى أيضاً «الفرع»، كانت هناك غرفة تُعرف باسم «غرفة الملح». كان يُوضع فيها الجثث. وكانوا يتركونها لتتحلل بشكل طبيعي، وذلك لعدم وجود مقبرة جماعية. حتى الآن، إذا بقيت خارج المنزل أكثر من ساعة، تشعر زوجتي بالقلق. لم نستطع أن نتخلَّص من الخوف. الخوف، ومنظر الدم، والرعب الذي تسلل إلى روحي... لا يزال يخيم عليّ. اقتربنا من الموت مراتٍ كثيرة. السجن العادي أرحم بكثير، لأنك هناك تُعرض على المحكمة، وهناك قاضٍ،

وربما يتدخل وسيط أو قريب لمساعدتك، ويمكن التواصل حتى بالرشوة أو بأي وسيلة
لكن إن كنت محبوسًا في الزنزانة... فأنت منسيّ تمامًا، منسيّ إلى الأبد. الحمد لله أن سوريا
تحررت، الحمد لله، هذا من أعظم النعم التي أنعم الله بها علينا

المُحاور: هل تتلقّى دعمًا نفسيًا؟

ح.م.: لا، أنا وبين عائلتي ومعارفي فقط، هذا هو الدعم الوحيد. الحياة مستمرة، لكن عندما خرجت،
كنت في البداية أرتعب وأشعر بالخوف واختبئ، حتى وأنا في المنزل. أما عن العمل، فوالله لا
يوجد عمل. السوق أصلًا لا يوجد فيه شغل. مع أنني في السابق، الحمد لله، كان عندي سيارة وورشة
ومصنع صغير. في عام ٢٠٠٧ كنت أعمل في تركيا، وكنت أصنع السترات والكنزات الرياضية
تحت اسم ماركة «بادي نور». كنت أنا من يصممها. كان لي هناك أصدقاء وأقارب، وكنت أذهب
وأعود بالسيارة أحيانًا. وعندما بدأت الأحداث في سوريا، الكل بدأ يغادر. قالوا لي: «اخرج معنا»
فقلت: «أنا أحب بيتي، لا أريد أن أتركه.» تحملت القصف وبراميل الموت وصبرت، لكن لم يخطر
ببالي أنني سأسجن. ومع ذلك، الحمد لله على كل حال

المُحاور: هل استشهد أحد من عائلتك؟

ح.م.: في عام ٢٠١٧، استشهد اثنان من إخوتي وهما في منزلهما في حي الحيدرية. قصفوهم
جواً، وكان في المكان نساء وأطفال أيضاً. نقلناهم إلى مستشفى الرازي، وهناك قالوا لنا: «قولوا
لوسائل الإعلام إن الجيش الحر هو من قصفنا.»

ما زلت حتى الآن لا أجرؤ على الخروج للبحث عن عمل. أخاف أن أخرج ولا أستطيع العودة. الألم
النفسي أشد من الألم الجسدي. على سبيل المثال، لو قطعت يدك أو انكسرت ساقك فمع الوقت
تتعوّد، لكن الألم النفسي لا يُحتمل. أحاول أن أتجاوز ذلك مع أطفالي بالإيمان وبالقرآن. الحمد لله
أنا رجل مؤمن، أصلي، وحتى اليوم أنا صائم. وكان كفرهم وألفاظهم البذيئة فظيعة. سمعنا كلامًا
كانهم اختلقوها. أبو جهل نفسه يُعدّ تقيًا بجانبهم! ربما يدخل الجنة، أما هؤلاء فلا... كانت كلماتهم
من شدة الكفر لا تُطاق

المُحاور: ما نوع هذه الشتائم؟

ح.م.: كانوا أناسًا يُنكرون وجود الله ورسوله، وكانوا يتلفظون بكلمات لا يمت باي صلة بالدين.
لكن لم تكن الشتائم العادية التي نسمعها بين الناس، بل اخترعوا شتائم جديدة لم نسمع بها من
قبل. كانوا يسبّون المسلمين والمسيحيين جميعًا بلا استثناء. من بين من تعرّضوا للتعذيب كان هناك

إخوتنا المسيحيون أيضاً. كان بجانب رجل مسيحي معتقل، صرنا أصدقاء داخل السجن، ثم فقدت أثره. بعد اطلاق سراحي حاولت أن أبحث عن عائلته، لكن لم أجد له أي أثر

المُحاور: هل تتذكر أسماء الضباط هناك؟

ح.م.: لا، لم يكونوا يذكرون أسماءهم أماناً أبداً. كانوا يخافون كثيراً من ذلك. ربما حتى لا نصبح شهوذاً ضدهم فيما بعد. كانوا يعصبون أعيننا دائماً، ولا يسمحون لنا برؤية وجوههم

وما زالت هناك أماكن احتجاز غير معروفة رسمياً. على سبيل المثال، قد يكون هذا المبنى الذي فوقنا، تحته ستة طوابق تحت الأرض، كلها سجون، ولا أحد يعلم عنها شيئاً. سجن صيدنايا اشتهر، والجميع تحدث عنه، لكن كم عدد الذين خرجوا منه أحياء؟ قليل جداً. أما الباقون فلا يُعرف عنهم شيئاً. هناك سجون كثيرة لم نعرف أسماءها أصلاً. الناجون من صيدنايا قلة، والبقية لا يُعلم أين وصل بهم الحال

لقد عاشت سوريا كارثة حقيقية. يتحدثون اليوم عن «إعادة الإعمار»، لكنهم يقصدون ما فوق الأرض فقط، بينما تحت الأرض هناك مئات من مراكز التعذيب المجهولة. الله حرّم الظلم على نفسه، وحرّمه على عباده، لكن هؤلاء الظالمين تجاوزوا فرعون نفسه. فرعون لم يبلغ هذا الحدّ من الطغيان. كانت سوريا سجناً كبيراً بكل ما تحمله الكلمة من معنى

المُحاور: نحن في تركيا، نريد أن تُنشر الفظائع المرتكبة في سوريا على نطاق واسع، وأن يُعاقب المسؤولون عنها. ولهذا السبب نُعدّ هذا التقرير. نحن نجمع هذه المعلومات لتقديمها أيضاً إلى المحاكم الدولية، ونرغب في أن نخطو خطوة إلى الامام بأسم الإنسانية. نشكرك جزيلاً الشكر على مشاركتك معنا التجارب وما حل بكم خلال تلك الفترة الصعبة.

محضر رقم: ١٥

التاريخ: ٧ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: خان شيخون

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: م.ح.، ناشط في مجال حقوق الإنسان، من خان شيخون.

الأسئلة:

المُحاور: ما أهمية خان شيخون من ناحية حقوق الإنسان؟

م.ح.: بالتأكيد، خان شيخون منذ بداية الثورة السورية، تعرّضت لعشرات من الهجمات والقصف والمجازر. وسقط فيها عدد كبير من الشهداء والمدنيين، وكان أغلبهم من الأطفال والنساء. خصوصاً في المجزرة التي استخدمت فيها الأسلحة الكيميائية، فقد استشهد أكثر من مئة شخص، وجرح أكثر من خمسمئة آخرين. تلك القنبلة الكيميائية سقطت بالضبط في هذا الطريق، في هذه النقطة. هنا تحديداً، هو مكان سقوط القنبلة الكيميائية. أُطلقت هذه الذخيرة من طائرة تابعة لنظام الأسد في الرابع من نيسان/أبريل عام ٢٠١٧، بين الساعة السابعة والسابعة والرربع صباحاً. هذا هو الحي الذي تعرّض سكّانه لغاز السارين السام. في هذا الهجوم مات حوالي مئة شخص اختناقاً. أغلب من كانوا يسكنون هذه البيوت التي تراها أمامك كانوا أطفالاً. بعض العائلات أُبيدت بالكامل؛ الأطفال والنساء وكبار السن ماتوا اختناقاً. أنا وثّقت هذه المجزرة وجمعت الأدلة من هنا، وسلّمت ما جمعته إلى الجهات المختصة التي كانت تُجري التحقيق

المُحاور: أنتم أيضاً من بين المتضررين، أليس كذلك؟

م.ح.: نعم، أثناء جمع الأدلة تعرّضت أنا أيضاً للهجوم الكيميائي، لأن بيتي قريب من هنا. عانيت من آثار المواد الكيميائية ثلاثة أيام كاملة. اذ ان آثار المواد الكيميائية ما زال يؤثر على حياة الناس حتى اليوم. خصوصاً الأطفال، فقد عانوا لسنوات من مشاكل في التنفّس. كما تأثرت النساء الحوامل، حتى ان بعضهن وُلدن أطفال مشوهين خلقياً، وهناك حالات كثيرة من هذا النوع. كبار السن أيضاً عانوا طويلاً من ضيق التنفّس، وبعضهم توفي لاحقاً. بالإضافة إلى ذلك، فإن الذين عاشوا لحظات الاختناق ما زالوا يعانون من صدمات نفسية. واضطّر أهالي خان شيخون إلى مغادرة المدينة. في عام ٢٠١٩، عندما دخلت قوّات النظام إلى المدينة، خرج الناس منها رفضاً للظلم ولجرائم نظام الأسد. وكما ترى، فإنّ سكان خان شيخون منذ عام ٢٠١٩ ما زالوا نازحين ولم يتمكّنوا من العودة بعد. وان حجم الدمار في المدينة كبير جداً. على سبيل المثال، كان هنا

صومعة للحبوب، لم تعد موجودة الآن. هذا القرن الذي تراه مدمّر بالكامل تقريبًا. وإن أغلب البيوت تهدّمت ولم تعد صالحة للسكن. إعادة إعمار خان شيخون تحتاج إلى وقت طويل جدًا

المُحاور: كم عدد الشهداء في خان شيخون؟

م.ح.: يُقدَّر عدد الشهداء المدنيين ما بين ألفين إلى ألفين وخمسمئة تقريبًا.

المُحاور: هل وقع الهجوم الكيميائي لمرة واحدة فقط؟

م.ح.: نعم، الهجوم الكيميائي في خان شيخون حدث مرة واحدة فقط. لكن قبل ذلك، كانت المدينة قد تعرّضت للقصف بغاز الكلور السام. في ذلك الهجوم لم يكن هناك شهداء، لكن وُجد جرحى. فخان شيخون تعرّضت لشنتى أنواع الهجمات: من الأسلحة الكيميائية إلى البراميل المتفجرة، وحتى القنابل العنقودية المحظورة دوليًا، وغيرها من الأسلحة الممنوعة

المُحاور: بصفتك محاميًا متخصص في مجال حقوق الإنسان، ما الذي تطلبه من المجتمع الدولي؟

م.ح.: أولاً، نطالب بمحاكمة دولية عادلة. ثانيًا، نطالب الدول التي تدعم هذه المحاكمة بأن تُسلم إلى العدالة كل من تلطّخت أيديهم بدماء الشعب السوري. فليس خان شيخون وحدها من عانت، بل سوريا كلها تألمت. هناك مئات الآلاف من الشهداء ومئات الآلاف من المعتقلين. في خان شيخون وحدها يوجد نحو (٥٠٠) معتقل، أغلبهم لم يخرجوا من سجن صيدنايا، وقُتلوا تحت التعذيب. نحن وثّقنا أسماء (٢٥٠) معتقلًا في سجن صيدنايا، وكنا ننتظر إطلاق سراحهم مع تحرّر سوريا، لكن اكتشفنا لاحقًا أنهم استشهدوا جميعًا. لدينا مطالب واضحة من المجتمع الدولي. نطالب الحكومة الجديدة بتطبيق العدالة الانتقالية بشكل كامل. ونطلب من الدول المعنية أن تساعد في تسليم المجرمين إلى العدالة، ومحاكمتهم في المحاكم الوطنية. وإذا كان من الضروري إنشاء آلية رقابة أو مراقبة دولية، فنحن مستعدون للقيام بذلك. يجب أن تكون هناك محاكمات علنية وشفافة. الآن الدول المتدخلة تتحدث عن «السلام الوطني» و«بناء السلام»، وهذا أمر مهم، لكنه لا يمكن أن يتحقّق قبل تحقيق العدالة. يجب حماية حقوق الضحايا. العدالة الانتقالية تعني كشف الحقيقة، ومحاسبة الجناة، وتعويض الضحايا، وردّ حقوق من دُمّرت بيوتهم، ومن اعتُقل أبناءهم، وكشف مصير المفقودين. لكن ما يحدث الآن هو أن الدول المعنية تتحدث فقط عن بناء السلام، دون أن تبدأ أولاً بتحقيق العدالة

المُحاور: نحن في المؤسسة التركية لحقوق الإنسان والمساواة، مستعدّون لتوثيق هذه الجرائم والعمل من أجل تحقيق العدالة. وبإذن الله، سنعمل معكم جنبًا إلى جنب لإرساء العدالة وحقوق الإنسان في هذه الأرض. نشكركم على تلبية الدعوة والحضور إلى هنا. نحن نعتبركم إخوة لنا، ونؤكّد أننا جاهزون لتقديم كافة أنواع التوثيق والتعاون المشترك. شكرًا جزيلاً لكم

محضر رقم: ١٦

التاريخ: ٧ شباط / فبراير ٢٠٢٥

المكان: مقبرة خان شيخون

المحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المستجوب: م.ح.، ناشط في مجال حقوق الإنسان، من خان شيخون

الأسئلة:

المُحاور: نرى هنا مقبرةً للشهداء وقبوراً محفورة، ما طبيعة هذا المكان؟

م.ح.: للتوضيح، هذه هي مقبرة الشهداء في خان شيخون. الجزء الذي تراه أمامك يعود معظمه لشهداء مجزرة خان شيخون التي وقعت أثناء زيارة بعثة مراقبي جامعة الدول العربية

(وأما القسم المقابل للمقبرة) فهو في الأصل مبنى تابع لجهاز الأمن التابع للنظام السوري. في فترة حكم نظام الأسد، كان عناصر الأمن الذين يعملون هنا يقولون: «إن مشهد هؤلاء الشهداء يزعجنا»، وكانوا يُجبرون عائلات الشهداء على نبش قبور أبنائهم بحجج واهية. لقد تعرّضت المقبرة من قبل لعمليات تخريب كثيرة، بل إن النظام السابق خطّط لتسويتها بالجرافات وتحويلها إلى حديقة عامة، في محاولة لطمس معالم الجريمة ومحو ذاكرة الشهداء

انظروا إلى هذا القبر المفتوح هناك، كان فيه جثمان أحد الشهداء، وقد نُقل إلى مكانٍ آخر. هذه هي بقايا أجساد الشهداء، وهذه الحجارة التي تراها تعود إليهم، وما زالت باقية حتى الآن. كما ترى، تعرّض المكان لاعتداءات متكرّرة. لقد كان النظام الظالم لا يترك الأموات بسلام، حتى الشهداء لم يسلموا من ظلمه

كل الذين دُفِنوا هنا استشهدوا إمّا بنيران المدفعية، أو برصاص القنّاصة، أو في المجازر الجماعية. جميعهم شهداء الثورة السورية... نسأل الله أن يتغمّدهم برحمته الواسعة وأن يتقبّلهم في عليين

محضر رقم: ١٧

التاريخ: ٧ شباط / فبراير ٢٠٢٥

المكان: خان شيخون

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: أ.ي.، من أهالي خان شيخون

الأسئلة:

أ.ي.: أنا أ.ي.، من إدلب – خان شيخون. في صباح يوم ٢٠١٧/٤/٤ عند الساعة ٦:٣٠ شنت طائرات حربية تابعة للنظام، أربع غارات جوية محملة بغاز السارين. في البداية لم نفهم أنه غاز السارين لأننا لم نسمع صوت انفجار. سقطت القذائف على بعد حوالي (١٠٠) متر من هنا، عند التقاطع، مقابل المخبز. كان الناس هناك يختنقون، وكان إخوتي أيضاً هناك. رحمهم الله، استشهدوا هم أيضاً

عند السادسة والنصف صباحاً، ظننا في البداية أن الأمر غير حقيقي، لكن خلال وقت قصير فهمنا خطورة الوضع، فأخذت أطفالي، التوأم (أ.) و(أ.)، وقلت لزوجتي: «هيا نخرج من هنا.» كانت سيارتنا عند الباب، لكن لم نستطع التحرك فوراً. غادرنا المكان واتجهت نحو هذا الطريق. كان جيراننا يصرخون لي: «تعال وساعدنا!» عندما ذهب إليهم، كان يخرج الزبد من أفواههم، وكانت أجسادهم ترتجف بشدة، وفي عيونهم نظرات ثابتة. نقلناهم إلى السيارات وساعدنا باقي الجيران. ثم عدت إلى بيت عائلتي. كان أخي (ي.) هناك، وكان يحاول إنقاذ ابنه (أ.) البالغ من العمر ٥ سنوات. لم يكن (أ.) يستطيع التنفس، حتى انه بعد ذلك استشهد

ذهبت إلى أخي الآخر (أ.)، وكان قد فارق الحياة أيضاً. كان أمام الباب. كانت زوجة (ي.)، وأبنة أختي البالغة من العمر (١٥) عاماً هناك أيضاً. كانوا جميعاً يسكنون في هذا المبنى. أعطيت أطفالي لزوجتي وقلت لها: «ابتعدي من هنا.» ظننت أن زوجتي ابتعدت عن المنطقة. حاولت إنقاذ إخوتي، لكنني لم أستطع. ثم فقدت الوعي ووجدت نفسي على ملقى على الأرض. نقلوني إلى مركز طبي. أولاً، أخذوني إلى مستشفى الرحمة في خان شيخون، لكنها كانت مليئة بالجرحى ولم يقبلوني. ثم نُقلت إلى مركز طبي آخر في جرجناز. وهناك أيضاً كانت الحالة سيئة جداً، الناس كانوا يختنقون ويُغمى عليهم، كانت مجزرة بمعنى الكلمة. فمعظم جيراننا ماتوا في السيارات. وبعد بضعة أيام عندما عدت، علمت أنهم استشهدوا

بعد ان تلقيت العلاج وغادرت مستشفى جرجناز، عدت إلى بيتي. كنت كأني فقدت ذاكرتي، وبدأت أتذكر كل شيء تدريجياً. سألت عن إخوتي، فقالوا لي إن (ي.) و(أ.)، وزوجة (ي.) والآخرين قد

استشهدوا. ثم بدأت أبحث عن أطفالي وزوجتي. لم أجدهم. سألت الكثير من الناس، لكنهم لم يكونوا في أي مستشفى. سألت أقاربنا ومعارفنا، وبحثنا عنهم في كل مكان، وتبين في النهاية أنهم كانوا بجانبنا في القبو تحت البيت. وعندما عادت الطائرات، لجأوا إلى القبو تحت المنزل. كانت هناك زوجتي وأطفالي وأربعة أطفال من جيراننا أيضاً... جميعهم استشهدوا هناك، رحمهم الله

المُحاور: كما نرى، لا توجد هنا أي مواقع عسكرية، بل هي منطقة سكنية مدنية فقط. برأيك، لماذا هاجموها؟

أ.ي.: لم يكن هنا أي هدف عسكري. هذه منطقة مدنية بالكامل. كانت هناك صوامع للحبوب، وفرن، ومنازل. لم يكن هناك أي عنصر عسكري. حتى لو كانت منطقة عسكرية، فبحسب القوانين الدولية، مثل هذا الهجوم، محظور تماماً. وأنه في هذا الهجوم استشهد أكثر من (٩٣) شخصاً وجرح أكثر من (٥٠٠) آخرين. ما زلنا حتى اليوم نعاني من آثاره، خصوصاً الآثار النفسية. لماذا؟ لأن المجرمين ما زالوا أحراراً. نحن نطالب بمحاكمة بشار الأسد. لديّ (٢٥) شهيداً من عائلتي: أطفالي (أ.) و (أ.)، وزوجتي (د.)، وأخي (ي.)، وزوجته (س.ح.أ.)، وأولادهما (أ.) (٥ سنوات)، و(م.) (١٣ سنة)، وابنة أختي (ش.) (١٥ سنة)... جميعهم من عائلتي وأقاربي

المُحاور: هل قدّمتم شكوى إلى أي جهة بخصوص هذه الجريمة المرتكبة ضد الإنسانية؟

أ.ي.: بالطبع تواصلنا بخصوص هذه الجريمة مع منظمة «هيومن رايتس ووتش»، ومنظمة العفو الدولية، ولجنة التحقيق الدولية. قدّمنا الأدلة والبراهين عبر «الخوذ البيضاء». جمعوا الأدلة أثناء الحادث وبعده، بل حتى أخذوا عينات من الدم. جميع فرق التحقيق في ذلك الوقت أجرت تحقيقاتها، وتبين أنّ بشار الأسد استخدم أسلحة كيميائية. وأكّدوا أنّ الأسلحة الكيميائية استُخدمت في خان شيخون. ففي ٢٢ نيسان/أبريل، تبين أنّ الأسلحة الكيميائية استُخدمت بالفعل، ومن خلال المراقبين تمّ تحديد أنّ الطائرة أفلعت من حمص، ومن قاعدة الشعيرات الجوية. كان اسم الطائرة «قدس-١»، وتأكد أن اسم الطيار محمد يوسف الحاصوري. وهو من مدينة «تل كلخ» في سوريا. وتمّ تحديد هويته، وبالطبع تمّ تحديد وقت إقلاع الطائرة من قاعدة الشعيرات، ووقت تنفيذ الهجوم الكيميائي في خان شيخون. وكان المراقبون على طول الطريق يطلقون التحذيرات

بعض الهيئات، وعلى رأسها مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة، أدانت استخدام الأسلحة الكيميائية وأكدت استخدامها من قبل بشار الأسد. الحمد لله، وبفضل ربنا عدنا إلى سوريا. ولكن بشار الأسد اليوم هارب ولم يُحاكم بعد. نأمل أن تساعدنا الحكومة التركية أو أي جهة يمكنها المساعدة في الوصول إلى هدفنا، وهو محاكمة بشار الأسد بشكل عادل، لكونه بسبب استخدامه للأسلحة الكيميائية في خان شيخون أو في أماكن أخرى أو بسبب الانتهاكات الأخرى التي مارسها في سوريا.

المُحاور: هل ما زالت آثار الاسلحة الكيميائية مستمر حتى الآن؟

أ.بي.: بالتأكيد، لا تزال الآثار النفسية قائمة حتى الآن. بالإضافة إلى ذلك، هناك أشخاص يعانون من ضيق في التنفس بسبب تأثير الغاز الكيميائي. فبعض أقاربي أصيبوا بحالات شبيهة بالشلل نتيجة استنشاق الغاز الكيميائي. وبعض النساء الحوامل فقدن أطفالهن. كما ان الحالات النفسية تفوق الحالات الجسدية في شدتها

المُحاور: كيف حاولت أن تحمي نفسك من هذا الهجوم في تلك اللحظة؟

أ.بي.: حاولت قدر المستطاع أن أفعل شيئاً، وحاولت أن أساعد من يمكنه مساعدة الآخرين. لذلك تدخلت فرق الدفاع المدني لدينا فوراً. عندما قالوا إنه غاز السارين، صُدمنا. لم نكن نتوقع أن تُرتكب جريمة بهذا الحجم، وأن يُلقى غاز السارين على منطقة مدنية. كثير من الأشخاص الذين جاؤوا للمساعدة من خارج المنطقة، استشهدوا أيضاً، لأنهم لم يتخذوا احتياطات أو لم يسبق أن واجهوا شيئاً كهذا. لذلك كانت الكارثة كبيرة جداً

المُحاور: هل تود إضافة شيء آخر ؟

أ.بي.: كما قلت، بعد تقديم الأدلة والبراهين، لا بد من محاكمة عادلة. المكان الذي استُهدف واضح، ولم يكن هناك أي مخزن أو مرفق عسكري هناك. كانت منطقة مدنية بالكامل، ولم يكن هناك أي مقاتل أو مجموعة مسلحة. اليوم نتمسك بالحقائق. ويمكن لأي شخص أن يعود ويرى ما حصل. هدفنا أن نخفف من ألم شهدائنا الذين فقدناهم في الهجوم الكيميائي، وأن نضمن محاكمة بشار الأسد بشكل عادل في المحاكم الدولية والتركيبية على حد سواء. وعليه فأننا بانتظار تقديم إخواننا الأتراك الدعم والمساعدة في هذا الموضوع

بالطبع، لا يمكنني أن أنسى أبداً لطف إخواننا وأخواتنا الأتراك، والاحسان الذي قدموه لنا منذ البداية وحتى النهاية، وخاصة السيد رجب طيب أردوغان، وأنا ممتن لهم جميعاً. لقد وقفتم الى جانبنا في أوقاتنا الصعبة، في الفترة التي سقط فيها الشهداء في خان شيخون نتيجة الهجوم الكيميائي، استقبلتمونا بحفاوة بالغة. لن أنسى هذا الجميل أبداً. الشعب التركي وقف إلى جانب السوريين، ونحن سنبقى دائماً نتذكر تلك المواقف. نحن إخوة ونحب بعضنا بعضاً. أحیی بكل احترام فخامة الرئيس رجب طيب أردوغان وجميع الشعب التركي . وإن شاء الله تكونوا دائماً بخير وعافية

المُحاور: نشكركم على المعلومات التي قدّمتموها. نسأل الله أن يرحم شهداءنا. إن شاء الله ستكون المعلومات التي قدّمتموها دليلاً في المحكمة الجنائية الدولية، ويسهم تقريرنا هذا، في محاكمة بشار الأسد

محضر رقم: ١٨

التاريخ: ٢٤ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: المبنى الذي وقع فيه الهجوم الكيميائي في دوما، المنطقة التي سقطت فيها القنبلة – دمشق.

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: ع.ز.

الأسئلة:

ع.ز.: أثناء الهجوم الذي استُخدمت فيه الأسلحة الكيميائية في دوما، كنتُ مسؤول منطقة دوما في الدفاع المدني السوري (الخوذ البيضاء). المكان الذي نقف عليه الآن هو نفسه المكان الذي كنتُ أقف فيه في نيسان/أبريل عام ٢٠١٨، أي قبل سبع سنوات تماماً. هذه الحفرة التي تحت أقدامنا هي الحفرة نفسها التي تسرّب منها الغاز في ذلك اليوم، وتسبّب بموت الضحايا الذين كانوا في هذا المبنى والمباني المجاورة. الوقوف هنا بعد سبع سنوات أمرٌ صعب جداً. في ذلك اليوم مات عدد كبير من الناس اختناقاً بسبب استنشاقهم الغاز الكيميائي. وأنا الآن أتذكّر الصعوبات والآلام التي عشناها ونحن نحاول إنقاذ الجرحى والضحايا في موقع الهجوم. في ذلك الوقت كانت مدينة دوما تتعرض لهجوم عسكري عنيف، وكان هناك نقص كبير في الخدمات الصحية والكوادر الطبية. لكن، والحمد لله، بعد مرور سبع سنوات ما زال لدينا أمل كبير بأن يتحقق العدل لضحايا الأسلحة الكيميائية، ولضحايا حرب/ثورة سوريا عامةً. نحن نؤمن بأن المنظمات الدولية وهيئات حقوق الإنسان يمكن أن تسير معنا في طريق إرساء العدالة

المُحاور: بداية أقدم لك شكري؛ إلا أنه لو عدنا إلى موضوع اطلاق القذيفة؛ من اطلق هذه الذخيرة وكيف ؟

ع.ز.: أُلقيت هذه القنبلة من مروحية؛ مروحية حربية عمودية استهدفت هذه المنطقة، وسقطت هنا بالضبط. وثّقنا لحظة السقوط. ففي هذه النقطة بالتحديد التي أقف فيها الآن، صوّرت تلك اللحظة بالفيديو، لقد سجّلتُ حالة القنبلة ونوع الغاز المتسرب من البرميل. جمعتُ الأدلة والعينات في هذا المنزل. في ذلك اليوم، خاطرتُ بحياتي وحياة عائلتي، بنقل العينات إلى شمال سوريا لنقلها بأمان إلى مختبرات منظمة حظر الأسلحة الكيميائية (OPCW) لتحليلها. وبفضل ذلك تمّ تحديد نوع المادة الكيميائية المستخدمة، وبالتالي تمّ تحديد الطرف الذي استخدم السلاح. أدليتُ بشهادتي لفرق

مختلفة، بما في ذلك آلية التحقيق المشتركة التابعة لمنظمة حظر الأسلحة الكيميائية (JIM)، وبعثة تقصي الحقائق (FFM)، وفريق التحقيق في الأسلحة الكيميائية (IIT). وأشارت التقارير إلى أن المادة الكيميائية المستخدمة كانت الكلور عالي التركيز، وأن الجاني هو نظام بشار الأسد. حصلت السلطات على جميع المعلومات، بما في ذلك نوع الطائرة ورمزها

في البداية، قام نظام الأسد وحلفاؤه بالدعاية وكأنّ الخوذ البيضاء هم من كانوا وراء الهجوم. حتى أنهم زعموا أنه «لم تُستخدم أي أسلحة كيميائية؛ وان الخوذ البيضاء فبركت تلك المسرحية.» وعندما أثبت التقرير العثور على المادة الكيميائية، لجؤوا إلى كذبة جديدة: «الخوذ البيضاء اطلقوا النار على أنفسهم.» وبعد أن تبيّن أن الفاعل هو نظام الأسد، بدأوا بتشويه سمعة الخوذ البيضاء والتشكيك في طرق جمعها للأدلة. لكننا في الحقيقة كنا قد تلقينا التدريب اللازم، وجمعنا العينات بنظامٍ احترافيٍّ للغاية، وأرسلنا النماذج إلى منظمة حظر الأسلحة الكيميائية (OPCW) وبشكلٍ آمن. وأكّدت التحاليل المخبرية نوع المادة الكيميائية، كما استندت إلى إفاداتنا في تحديد هوية الفاعل

المُحاور: بالطبع نحن نُقدّر جهود الخوذ البيضاء في توثيق هذه المجزرة ومساعدة الضحايا. سيد (ع)، كيف كان شكل المبنى من الداخل لحظة سقوط القذيفة؟

ع.ز.: عندما بدأنا نصعد السلالم، كان الضحايا منتشرين عند مدخل المبنى حتى الطابق الرابع، والطابق الذي نقف فيه الآن هو الطابق الرابع نفسه. كان هذا المبنى سكنياً بالكامل، يُستخدم من قبل المدنيين للسكن فقط. سكان المبنى المجاور كانوا في الطابق السفلي. لم يكن هناك أي هدف عسكري أو عنصر مسلح. جميع من فقدوا حياتهم في الهجوم الكيميائي كانوا من المدنيين...

كما قلت سابقاً، كانت المنطقة تحت تهديد عسكري شديد، ولهذا نزل الناس فعلاً إلى الأقبية محاولين الاحتماء من الشظايا المتطايرة جراء القصف. ولكن عندما استنشقوا الغاز السام، كانت أول فكرة خطرت ببالهم: «الغاز أثقل من الهواء، فلنصعد إلى الأعلى.» فقرروا بسرعة الصعود نحو الطابق الرابع. غير أنّه كلّما صعدوا طابقاً، كانت كثافة الغاز تزداد، وكأنهم كانوا يسيرون بأقدامهم نحو الموت. في الطابق الرابع الذي نقف فيه الآن، كانت هذه الفتحة هي المصدر الذي بثّ الموت في بئر السلم. وإذا شاهدتم الفيديوها والصور التي التقطناها في ذلك اليوم، سترون الضحايا مكّسّين على الدرج من مدخل المبنى حتى الطابق الرابع

حتى في الأقبية حاول بعض الناس الوصول إلى المراكز الطبية أو المستشفى التي تبعد من هنا حوالي خمسين متراً فقط، لكنهم لم ينجحوا؛ بعضهم مات في الطريق، وبعضهم داخل النفق (المستشفى الذي بناه المعارضون تحت الأرض). والآن سنريك ذلك النفق، والمركز الطبي، ومدخل

النفق. نظام الأسد ادّعى أن هذا النفق كان يُستخدم لأغراض عسكرية، لكن هذا غير صحيح أبداً. النفق حُفر فقط لنقل الجرحى إلى المستشفى عبر طريق آمن، أي لغرض طبيّ وإسعافي بحت، ولم تكن له أي وظيفة عسكرية أو هجومية. ولماذا حُفر؟ لحماية عمال الإنقاذ من شظايا البراميل المتفجرة ونقل الضحايا إلى المستشفى لتأمين علاجهم

المُحاور: برأيك، ما الهدف من استخدام النظام للسلاح الكيميائي في هذه المنطقة؟

ع.ز.: الهدف الرئيسي كان ممارسة الضغط وإجبار الفصائل المسلحة على الخروج من مدينة دوما. لكن نظام الأسد مارس هذا الضغط مباشرة على المدنيين، ليجبر الفصائل المسلحة على التفاوض معه، وقبول الخروج من المدينة. القرار الأول الذي اتخذته تلك الفصائل كان: «كفى، لقد حان الوقت.» فقبلوا تلك الشروط

كان هناك نقصٌ هائل في المجال الطبي. فمنذ عام ٢٠١٣ حتى عام ٢٠١٨ كانت الغوطة الشرقية تحت الحصار. وخلال تلك الفترة كنا محرومين من كل أدوات الحماية والمستلزمات الشخصية للأمان، بل حتى من أبسط الأدوية. وإن العديد من حالات البتر التي وقعت في تلك الفترة، كانت بسبب انهيار البنية التحتية الصحية، وعدم توفر العلاج اللازم. فجميع أصدقائنا في الغوطة الشرقية عانوا آلاماً كبيرة في تلك الفترة

تحت هذه الظروف لم يبقَ أمامنا سوى خيار واحد؛ قبول شروط نظام سوريا، والموافقة على النزوح القسري والخروج من دوما

نرى الآن أن المنطقة كانت تُستهدف بقسوة بالبراميل المتفجرة، بهدف منع وصول الناس والجرحى إلى المستشفى الميداني، ومنع فرق الدفاع المدني من الوصول للمساعدة ومحو آثار الجريمة. وبهدف رفع جميع الأدلة ومحوها، استخدم السلاح الكيميائي، إذ قاموا باضرام النار في الحي بأكمله، وسووه بالأرض. كما إن المعاناة والالام والصعوبات التي عاينناها أثناء محاولتنا جمع الجثث، مازالت حاضرة أمام عيني. رحم الله الموتى وصبر أهلهم؛ أمل أن يتحقق العدل يوماً ما لهؤلاء الضحايا وذويهم

الآن ننظر إلى هذين المبنيين المقابلين: سقط أكبر عددٍ من الشهداء والجرحى في هذين المبنيين. الناس لا يزالون يسكنون في هذين المبنيين. في تلك الأيام كانت الأقبية متصلة بعضها ببعض؛ كان أهل دوما يعيشون تحت الأرض لحماية أنفسهم من شظايا الحرب. وعندما تُغلق الأبواب، كانت الأقبية موصولة بممرات حتى يتمكن الناس من الوصول إلى القبو الآخر وإنقاذ حياتهم. دخلتُ تلك الممرات، ونزلت حتى الأسفل، فوجدت عدد من الجرحى والقتلى

الآن وأنا أتحدث معكم، أتكلم بصفتي مسؤول توثيق، ومسعف، وجامع أدلة، وأحد الضحايا الناجين. في السابع من نيسان/أبريل، عندما تمّ قصف هذا المكان، تعرّضتُ للهجوم الكيميائي. وأثناء إسعاف الجرحى ونقلهم إلى المستشفى شعرتُ أنا أيضاً بأعراض يمكن أن أصفها بأنها خفيفة نسبياً

في اليوم التالي، عندما دخلت الشرطة العسكرية الروسية، إلى دوما وأعلنت: «عدم استخدام اي سلاح كيميائي»، انتقلتُ إلى الموقع الثاني الذي كان فيه صاروخ آخر لايزال يتسرّب منه الغاز ببطء. في ذلك الوقت أصدر رئيس الدفاع المدني (الخوذ البيضاء) رائد الصالح تعليماته «بالذهاب الى الموقع وتوثيق التسرب أثناء وجودهم في المدينة.» كانت هذه مخاطرة كبيرة. كان علينا تصوير الصاروخ المتسرب بالفيديو وتسجيل التاريخ والوقت

توجهنا إلى الموقع مع الفريق الإعلامي؛ شغلنا الكاميرا وسجلنا: «في هذه اللحظة الشرطة العسكرية الروسية تنكر استخدام الكيميائي في المدينة، ونحن أمام البرميل الثاني المحمل بالمواد الكيميائية، وان الغاز مازال يتسرب من البرميل.» وعلى الفور أخلينا المباني المحيطة؛ لم نلمس البرميل لأنّ أدنى خطأ كان سيؤدي إلى تفريغ الغاز بسرعة ويخلق هنا مجزرة ثانية. بمشيئة الله، لم ينفجر هذا البرميل كما في الانفجار الأول؛ إذ انه في الانفجار الأول كان هناك (٤٣) شهيداً، و(٦٠٠-٧٠٠) جريحاً.

بينما كان البرميل يفرّغ غازه ببطء، كنا نصور ونجمّع الأدلة. ثم عندما قيل: «المفتشون الدوليون سيدخلون المدينة.» قررنا ترك البرميل كما هو. وبعد يوم أو يومين، وبينما كنا نستعد للهجرة القسرية إلى شمال سوريا، حملنا معنا كل الأدلة التي جمعناها، ومقاطع الفيديو التي صوّناها، والموت والرعب والوداع الذي رافق تلك الساعات الثماني والأربعين الأخيرة في دوما.

رحم الله من قضى حياته في هذا الهجوم.

محضر رقم: ١٩

التاريخ: ٢٤ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: دوما – دمشق

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: أحد سكان الحي

الأسئلة

المُحاور: السلام عليكم، هل تسكن في هذا المبنى؟

أحد سكان الحي: نعم، في الطابق الرابع.

المُحاور: والآن، هل هناك أحدٌ غيرك يسكن هنا ؟

أحد سكان الحي: نعم، الناس ما زالوا يعيشون هنا.

المُحاور: عمّي، هل كنتَ هنا أثناء الهجوم الكيميائي؟

أحد سكان الحي: نعم، كنتُ في المكان الذي وقعت فيه الحادثة، أنا من عائلة محبّاني.

المُحاور: هل فقدتَ أحداً من عائلتك في ذلك الهجوم؟

أحد سكان الحي: ابنةُ ابن أخي توفيت في هذا المبنى، وجميع من في المبنى أُصيبوا. أتذكر كل الضحايا الذين أُخرجوا من هذا المبنى في ذلك اليوم. كنا نتحدث عن ما مجموعه ستمائة جريح تقريباً؛ لقد تأثر الحيّ بأكمله ، ولكن في الأماكن التي كان فيها الغاز أكثر كثافة، قُتل على الفور من صعدوا من الطابق السفلي إلى الطابق الرابع من هذا المبنى. و مات من حوصروا في سحابة الدخان، بينما تأثر من كانوا بالخارج بشدة. نحن كنا هنا ونجونا، أمّا الذين كانوا في الجانب الآخر من الشارع، فكلهم ماتوا

المُحاور: كيف كانت الذخيرة؟ هل رأيتموها؟

أحد سكان الحي: لا، لم نرها. سقطت داخل المبنى. لقد سمعنا صوتها ما إن هبطت سحابة من الدخان. كنا نسمع دائماً صوت الطائرات، ولم تكن أصوات انفجارات البراميل المتواصلة. قالوا

لنا: «ضربونا بسلاح كيميائي.» في البداية، قالوا: «غطوا أفواهكم بقطعة قماش مبللة»، لكننا لم نستطع الوصول إليها. ثم قالوا: «اصعدوا إلى الأعلى.» فصعدنا، جلسنا حوالي ساعتين، لم يبقَ لا رائحة ولا شيء. ثم بدأوا يصرخون: «اركضوا، اركضوا، اذهبوا إلى المطبخ.» فركضنا، أعطونا شيئاً يشبه جهاز التنفس، فبدأنا نتعافى قليلاً. الأطفال كانوا في حالة يرثى لها، حتى نحن الكبار لم نكن نستطيع التنفس، لكن الأطفال كانوا في وضع مأساوي. بعد ذلك أخذونا إلى المركز الطبي الواقع في الشارع المجاور. في المبنى استطاع أربعة أشخاص فقط الزحف والخروج، والباقي ماتوا. فلو خرج احدهم في تلك اللحظة وقال: «لا يوجد خطر هنا، تعالوا إلى هنا.» لما مات أحد، إلا أن احداً لم ينطق بهذا. وحينها كنا قد ظننا أن دوماً بأكملها قد تعرضت لقصف كيميائي

ع.ز.: في ذلك الوقت كانت دوماً تتعرض لهجوم عسكري عنيف؛ مما حال دون وصول الدفاع المدني في الدقائق الأولى، وإعطاء التعليمات اللازمة، وتقديم خدمات الإخلاء والإسعاف الأولى. ورغم تأخرنا قليلاً، دخلنا وأنقذنا عدداً كبيراً من الجرحى. أما الشهداء فاضطرونا لتركهم في أماكنهم حتى اليوم التالي. ثم جمعناهم في هذه الساحة، وقمنا بتطهير الجرحى، ونقلهم إلى المركز الطبي؛ وكفنا الشهداء، ودفناهم في المقبرة الجديدة التي فتحناها على وجه السرعة، لأن المقبرة القديمة كانت هدفاً للقناصة

بعد مغادرتنا، نبش النظام المقبرة، ونقل جثث الشهداء إلى مكان مجهول، وحتى اليوم نجهل مكانهم. وكان من بين القتلى أخي الذي مات بالشظايا المتناثرة، ودُفن في نفس المقبرة. نقلت الجثث إلى مصير مجهول؛ ما الذي حلّ بها من إجراءات مظلمة، لا يعرف أحد حتى الآن

المُحاور: أنتم مدنيون، وجيرانكم أيضاً مدنيون. هل كانت هناك مجموعات عسكرية في المنطقة؟

أحد سكان الحي: برأيي، الهدف الأساسي من القصف كان ضرب النفق وتعطيل المركز الطبي الموجود عند نهاية النفق. كان النظام يضغط بكل قوته على الفصائل المسلحة، ويستهدف كل مركز طبي يقع في مرمى البصر. حتى مراكز الدفاع المدني، كانت أول من تعرّض للقصف. في الحي قُصفت جميع المراكز الطبية الموجودة. وبعد أن تم تهجيرنا قسرياً إجلأنا إلى الشمال، إلى المنطقة الآمنة، دخلوا وغيّروا ملامح المكان

ثم وصل وفد روسي لإجراء المقابلات. أوقفوني أمام هذا المبنى بحضور جنودٍ مسلحين. قالوا: «سنذهب إلى الغابة، وستجلس على الكرسي هناك.» كانت زوجتي وابن أخي معي. سألوني: «هل رأيت شيئاً؟» كانوا يدركون تماماً أهمية الإجابات المعطاة تحت الإكراه. سواء قلت: «كنت ضحية أيضاً» أو لم أقل، كانت النتيجة معروفة، لذلك لم أرغب في الكلام. كانت تلك «المقابلات» تهدف إلى تشويه الأدلة. أُجبر سكان المبنى وأهالي الحي على الإدلاء بشهادات تنفي استخدام السلاح الكيميائي.

سألوني: «هل تعرف هؤلاء الضحايا؟» فقلت: «لا، لا أعرفهم.» ومع أنهم كانوا جميعهم أشخاص أعرفهم؛ ابنة ابن أخي، وأصدقائي (ع.أ.ش.) و(ع.أ.ب.)... كنا نصلي معاً في المسجد. ومع ذلك لم نتكلم من القول إننا نعرفهم. تخيلوا، ماذا قد يحدث لك إن قلت الحقيقة؟ فعلى سبيل المثال، أعتقل جارنا (ع.أ.ب.)؛ الذي استشهدت زوجات أبناءه، وسُجن أربعة أشهر، لمجرد قوله: «زوجات أبنائي توفين في الهجوم الكيميائي. وعليه فإن قال النظام: «لم يكن هناك هجوم كيميائي»، فعليك التأييد، والا سيُسكتك.

أعرف هذا المتجر، كان مغلقاً منذ سنوات. كسروا القفل ودخلوا إليه، واحضروا أدوات ومعدات ووضعوها في الداخل، ثم دعوا الكاميرات وقالوا: «انظروا، الإرهابيون كانوا يصنعون هنا أسلحة كيميائية، وكانوا سيُسَمِّمون المدينة كلها.» كل ذلك كان مزيفاً. عادوا مرة أخرى بحجة إجراء مقابلة. بدأت بالهرب. أجبروني مرة واحدة على الكلام، وبعدها رفضت أي مقابلة لأن كل ما قيل عاري عن الصحة. نحن نعرف الحقيقة، ولكن إن تكلمنا نُجبر على الادلاء باقوال كاذبة؛ وإن قلنا الحقيقة فالعقاب هو التعذيب، أو السجن، أو حتى الموت. لو اعتُقل أحد من سكان مبنانا، ربما يُلقى في أحد سجون دمشق، ويصبح مصيره لا يختلف عن مصير (٣٤٠) ألف سوري مفقود حتى اليوم.

كنا نأمل أنه مع سقوط النظام سيُطْلَق سراح معظم المفقودين، لكن أين هم؟ الحمد لله ولحسن الحظ، أنني ما زلت حياً. ونجوت من التعرض للأسلحة الكيميائية، ونجوت أيضاً من الوقوع في سجون النظام، التي كانت وحدها كفيلة بإنهاء حياتي.

المُحاور: نسأل الله أن يعينكم ويمنحكم الصبر. جزاكم الله خيراً.

محضر رقم: ٢٠

التاريخ: ٢٤ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: دوما – النفق

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: ع.ز.

الأسئلة:

ع.ز.: نحن الآن أمام مدخل النفق الذي كان سينقلنا بسيارة الإسعاف إلى المستشفى، أي المركز الصحي، والذي كنا نسمّيه "النقطة ١". كان المدخل تحت الأرض؛ وكنا نقود سيارات الإسعاف عبر هذا النفق، ونتوجه به إلى ردهة الطوارئ، ننزل الجرحى، ثم نخرج من المخرج الآخر ومنها إلى سطح الأرض مرةً أخرى

حُفر هذا المدخل من قبل أهالي المنطقة الذين كانوا يعيشون هنا في يوم ما. كان الهدف منع استهداف مدخل المركز الصحي من قبل الطائرات الحربية. وكلما حدثت حملة عسكرية مكثفة، كانت سيارات الإسعاف تتجمع أمام المستشفى. وكان النفق يُستخدم فقط للنقل الطارئ. وبما أنه حُفر بين مبنيين، فإن الطائرات المسيّرة لم تكن ترصده. تدخل سيارة الإسعاف من هنا، تسلم الجرحى إلى قسم الطوارئ، وتخرج من مخرج آخر، وذلك بهدف ان يحمي المستشفى أو المركز الصحي من قصف النظام.

دخل الضحايا الذين استنشقوا الغاز المتسرب من السلاح الكيميائي، النفق أيضاً والذي يبعد مسافة خمسين إلى ستين متراً، وتلقوا العلاج في قسم الطوارئ. النفق مغلق الآن، وإن شاء الله في الأيام القادمة سننظف الركاب ونفتحه من جديد حتى يتمكن الجميع من المجيء ورؤية سبب حفر النفق والغرض منه، بأعينهم. لم يكن كما يدّعي النظام، بأنه كان يستخدم لأغراض هجومية، بل كان بغرض حماية الكادر الطبي، وفرق الدفاع المدني، ونقل الجرحى بأمان إلى قسم الطوارئ

نحن الآن داخل النفق. هذا هو مخرج النفق الذي يمر مباشرة عبر قلب المركز الصحي. الآن ندخل إلى أعماق النفق. صوّرت وسائل إعلام النظام هذا النفق بأنه «ممر يستخدم من قبل الارهابيين لأغراض عسكرية.» لكن في الواقع كان هذا مدخلاً لسيارات الإسعاف. عندما كانت المدينة تتعرّض لقصفٍ عنيفٍ، وكانت سيارات الإسعاف تتجمّع أمام المستشفى، كان النظام وحلفاؤه يقصفون تلك النقطة مرتين متتاليتين، ليمنعوا وصول الجرحى وفرق الدفاع المدني إلى المركز الصحي. لذلك حُفر النفق بحيث تدخل سيارة الاسعاف من جهة وتخرج من الجهة الأخرى، وذلك من أجل ان لا تنكدس سيارات الإسعاف أبداً في نفس المكان

النفق قريب جداً من نقطة الهجوم التي وقفنا أمامها قبل قليل. تدخل سيارة الإسعاف من هناك، وتتقدم في هذا الممر، تُنزل الجرحى إلى هنا -ردهة الاستقبال الطارئ- ثم تخرج من المخرج الآخر إلى الخارج. الهدف تجنب الازدحام والتكدس المفاجئ لسيارات الإسعاف. هذه القاعة هي المكان الذي يتلقى فيه ضحايا الأسلحة الكيميائية الإسعافات الأولية. كان جميع ضحايا القصف التقليدي أو الكيميائي يتلقون العلاج هنا

المُحاور: ماهي أكثر الذكريات التي أثرت في نفسك ؟

ع.ز.: أجد صعوبة في التعبير. طوال سنوات عملي في الدفاع المدني كان هدفنا دائماً إيصال الجرحى، أحياء إلى هذا الباب. ولتحقيق ذلك خاطرنا بحياتنا وسط القصف المزدوج. بالنسبة للجرحى، كان الوصول إلى هنا يعني التمسك بالحياة. وبعد سنوات، فإن تجربة الوقوف مرة أخرى يجعلني أشعر بغصة في حلقي. اذ لا يزال بإمكانني أن أستحضر أرضية هذه القاعة: دم أحمر ممزوج بالرغوة البيضاء المتدفقة من أثر استنشاق الغاز الكيميائي. من جهةٍ أخرى، كان هناك أشخاص مبتوري الأعضاء ويزفون، بفعل الأسلحة التقليدية، ومن جهةٍ أخرى كانت الرغوة البيضاء تتدفق من أفواه أولئك الذين استنشقوا الغاز. لقد كان الطاقم الطبي غير كافٍ تماماً، لذا أنشأنا سريعاً قسمًا داخل غرفة الطوارئ لإدارة الموقف. ونقلنا المصابين بإصابات تقليدية إلى قسم آخر، وأصبحت غرفة التطهير والعلاج لضحايا المواد الكيميائية. وبعد تلقي العلاج الأولي والتطهير والأدوية، نُقلوا إلى الأقسام الداخلية للمستشفى

اتبعنا نفس الإجراءات مع الذين فقدوا حياتهم: قمنا بتطهير جثثهم في موقع الحادثة ومن ثم ننقلهم إلى وحدة التكفين داخل المستشفى. جُهزت جميع الجثامين وكُفنت وجمعت هنا في هذا النفق بالذات. وبعدها نُقلت إلى المقبرة التي تحدثنا عنها سابقاً، تلك التي حفرها النظام لاحقاً لإخفاء الأدلة. كل هذه العملية وُثقت بالتفصيل في أرشيف الدفاع المدني بالصوت والصورة

النفق طويلٌ بعض الشيء، ويمكننا أن نمشي جزءاً منه إن أردتم. كما ترون، عرضه كافٍ لدخول سيارة إسعاف، بسهولة

الجزء الأمامي من النفق مغلق، والمخرج في الجهة المقابلة -الذي أشرنا إليه في الخارج قبل قليل- الآن مغلق بالركام بعد هجمات النظام. يمكن السير حتى نهايته، لكن الطرف الآخر منه منهار تماماً. في هذا الطرف من النفق الذي نقف عنده، يوجد خط لدخول سيارات الإسعاف. إنه قريب جداً من المكان الذي وقفنا عنده قبل قليل، حيث استُخدم السلاح الكيميائي. كانت سيارات الإسعاف تدخل من هناك، تقطع مسافة طويلة نسبياً وتصل إلى صالة استقبال المصابين. الفرع الثاني الذي ترونه أمامنا هو طريق الخروج؛ أي أن الدخول يكون من نقطة والخروج من نقطة أخرى لاصلة لها بنقطة الدخول. الهدف الأساسي كان إيصال الجرحى بأمان إلى مبنى المستشفى مع حماية عناصر

الدفاع المدني والكوادر الصحية، لأن نظام سوريا كان يستهدف سيارات الإسعاف عمداً خاصة أثناء العمليات العسكرية، وكان يقصف المراكز الصحية «بالضرب المزدوج».

حُفر النفق أواخر عام ٢٠١٧. بدأنا باستخدامه للمرة الأولى مع بدء الهجوم الكبير على دوما في أوائل عام ٢٠١٨، وعلى مدار نحو أربعة أشهر أنقذنا عدداً لا يحصى من الجرحى. وبذلك حُميت سيارات الإسعاف وفرق الدفاع المدني وطاقم الهلال الأحمر من الضرب المزدوج

كان النفق يتصل بشبكة، يصل عمقه في بعض الأماكن إلى عمق ٢٥ متراً، وكان المدنيون يستخدمونه أيضاً كملاجئ. كان هذا العمق كافياً للاحتباء من البراميل المتفجرة والصواريخ التي تُلقى من الطائرات، لكن بما أن الغازات الكيميائية أثقل من الهواء، فإن الاحتباء في الأنفاق أثناء مثل هذا الهجوم كان في الواقع خطأً قاتلاً بصراحة، لم يخطر ببال أحد أننا سنواجه قصفاً كيميائياً كثيفاً إلى هذا الحد كما في ٧ نيسان/أبريل. في ذلك اليوم كان الناس في الأقبية، وعندما بدأ الغاز بالانتشار فكروا قائلين: «لنصعد إلى الطابق العلوي، على الأقل نموت من الشظايا.» فاتهموا إلى الدرج. كان الموت اختناقاً أمراً مرعباً... لقد تعرضت أنا أيضاً للغاز السام في ذلك الهجوم. من الصعب وصف الإحساس، لكنني ما زلت أذكر آثاره في جسدي حتى الآن. جميع الجرحى عولجوا في هذا المستشفى

في تلك الليلة استقبلنا في هذه القاعة ما بين (٦٠٠ إلى ٧٠٠) شخصٍ تأثروا من الغاز السام، وكان معظمهم قد وصل سيراً على الأقدام. نقلنا المصابين نتيجة القصف التقليدي إلى قسم آخر، وتحولت هذه القاعة إلى منطقة تطهير ومعالجة. وفي اليوم التالي جمعنا جثامين الشهداء، وطهرناهم في موقع الحادث، كفناهم، وجمعناهم جميعاً في هذا النفق الذي نقف فيه الآن

ثم نقلناهم إلى المقبرة الجديدة التي افتتحناها فوراً، قبل أن نُجبر على الخروج من المدينة. وبعد مغادرتنا المنطقة، حفر النظام القبر ونقل الجثث إلى مكان مجهول. الهدف كان محو كل أثر يثبت أنهم قُتلوا بالأسلحة الكيميائية. وبالفعل، كان الهدف الوحيد من القصف المزدوج الذي تعرضت له المنطقة هو تنظيف مسرح الجريمة

النظام لم يكتفِ بمحو الأدلة؛ بل هدد الشهود والناجين وأسره، وأسكتهم أيضاً. كما أُجبر الأطباء على الإدلاء بشهادات زور مفادها: «لم يُستخدم سلاح كيميائي.» اليوم، ومع وصولنا إلى عام ٢٠٢٥، ظهر كثير من هؤلاء الأطباء على منصات التواصل الاجتماعي واعتذروا للناجين، وأكدوا في الواقع أن النظام استخدم أسلحة كيميائية

أجبر النظام، الأطباء والشهود على إنكار استخدام الأسلحة الكيميائية في دوما. أما أنا فقد اتخذت قراراً وعهدتُ نفسي أن أجمع الأدلة وتجميعها ونقلها بأمان. وكان هذا قد عرض حياتي وحياة عائلتي التي بقيت محاصرة في دوما، لخطرٍ كبير. ومع ذلك أصبحت هذه القضية، الأولوية بالنسبة لي، لإيماني الراسخ بها. كانت الأسلحة الكيميائية تهديداً مباشراً لحياتي. لذا أقسمتُ أن أخرج هذه الأدلة خفية وأوصلها إلى أيادٍ أمينة، حتى وإن كان ذلك بوضع حياة عائلتي المحاصرة في الداخل للخطر.

هددنا النظام السوري وحلفاؤه، قائلين: «لن تتكلموا، ستتكرون!»، لكننا آمنّا بقضيتنا وبحقوق الضحايا؛ كما قلت حينها، حياتي وحياة عائلتي ليست أثمن من حياة الشهداء. مهما كان الثمن سنقول الحقيقة. فمِنذ اللحظة الأولى التي تطوَّعنا فيها في الدفاع المدني ونحن نوثِّق الحقائق ونكشفها. نحن أول من وصل إلى الميدان وبالتالي أول الشهود على جرائم النظام

كان النظام وحلفاؤه، لا يزعمهم الخوذ البيضاء التي على رؤوسنا بقدر ما كانت تزعمهم الكاميرات المثبتة على تلك الخوذ. لأن هذه الكاميرات كانت توثِّق كل عناصر الجريمة وتُظهر للمجتمع الدولي وحشية النظام السوري ضد المدنيين العزل

حتى اليوم ما زالت روسيا تحاول تشويه سمعة الخوذ البيضاء : يومًا يقولون أننا «عملاء لوكالة الـCIA»، ويومًا «أعضاء في جبهة النصرة»، وتارة أخرى، «أعضاء في تنظيم داعش». وجَّهوا إلينا اتهاماتٍ لا تُحصى. لكن الحمد لله، وعي الناس أفضل هذه الدعاية. الشعب يعرف جيدًا من هم الخوذ البيضاء، وما هي خدمتهم، ولمن ينتمون. لقد وثقوا بناء، وهذا أثبت عكس ما تروّجه روسيا ونظام الأسد من أكاذيب

أشركم جميعًا.

محضر رقم: ٢١

التاريخ: ٢٤ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: مقبرة دوما – دمشق

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: ع.ز.

الأسئلة:

ع.ز.: هذه هي المقبرة التي دفنّا فيها الضحايا. بل لم يقتصر الأمر على من ماتوا بسبب السلاح الكيميائي فقط؛ فقد دُفِنَ هنا كل من فقد حياته خلال تلك الهجمات الكثيفة التي استمرت طوال ثلاثة أيام، بما في ذلك من تمرّقوا نتيجة البراميل المتفجرة وصواريخ الطائرات وقاذفات الصواريخ

إذا لم تخني ذاكرتي، فإن أول ثلاثة شهداء نُقلوا إلى هذه المقبرة كانوا من متطوعي الدفاع المدني (الخوذ البيضاء). استشهدوا في يوم ٢١ مارس/آذار. وبما أن «مقبرة الشهداء» القديمة في المدينة كانت تحت نيران قصف قوات النظام، نشأت حاجة إلى مقبرة جديدة. ففتحنا هذا المكان ودفنا فيها المتطوعين الثلاثة الاوائل فيها. ثم اعتمدنا هذا الموقع كمقبرتنا الرسمية، وفي ٨ نيسان/ابريل، أي بعد يومٍ من الهجوم الكيميائي، دفنا ضحايا الغاز بجانب بقية الشهداء الموجودين هناك

بعد مغادرتنا المدينة، وصل النظام السوري. حُفِرَت القبور، وأُخرجت جثث جميع ضحايا السلاح الكيميائي وباقي الشهداء ونُقلت إلى مكانٍ مجهول. وكما ترون المكان الآن لا يبدو وكأنه مقبرة. حتى اليوم ما زلنا لا نعرف أين تلك الجثث وما الذي حلّ بها. كان الهدف واضحاً: محو كل أثر قد يدفع فرق التحقيق إلى التوصل إلى نتيجة «إنّ هؤلاء الناس ماتوا جراء استنشاقهم للغاز السام»، وطمس الأدلة تماماً. شكراً

محضر رقم: ٢٢

التاريخ: ٢٦ شباط/ فبراير ٢٠٢٥

المكان: حيّ الخالدية – حمص

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: م.ت.، من مدينة حمص، صحفي.

م.ت.: نحن الآن في حيّ الخالدية، في «ساحة الحرية» أو كما يسميها الناس «ساحة الفردوس». كانت الخالدية من أوائل الأحياء في حمص التي انتفضت ضد نظام بشار الأسد عام ٢٠١١؛ وكانت هذه الساحة مركزاً للتظاهرات السلمية ضد الأسد. كان الآلاف من أهل حمص من الخالدية والأحياء المجاورة يتجمعون هنا. وأستقبل عبد الباسط ساروت، قائد بيادزة، مع الحشود المرافقة له، من قبل أهالي الخالدية. وكان شعارنا: «ليسقط النظام، نريد الحرية». كانت مطالبنا بسيطة جداً ولم يخطر ببالنا أننا سنواجه هذا القدر من الوحشية. الحرية، وإصلاح المؤسسات، وإقالة المحافظ؛ كلّها مطالب بسيطة. كان شعارنا الأول: «يا درعا، أرواحنا ودمنا فداءً لك، ثأراً لأطفال درعا!». وربما كان بالامكان القيام بالتعويض عن هذه الكلمات. لكن في حمص، وبعد شهرٍ واحد فقط من الثورة، ارتكبت «مجزرة ساحة الساعة الجديدة» وكانت نقطة تحول كبيرة لحمص وما حولها. بعد ذلك صار مطالبنا المشترك في مظاهراتنا لا يقل عن إسقاط النظام. لأن هذا النظام المجرم لا يصلح لحكم شعبٍ حرٍّ كريمٍ

في بداية الثورة، لم تكن الأزمات الاقتصادية سبباً لنزولنا إلى الميادين؛ نحن، أهل حمص، كنا بالفعل نعاني من الاختناق. كنا نعاني من وطأة الطائفية، لكننا لم ننشأ على هذه الطائفة. لكن النظام رسخ هذه الطائفة منذ البداية، راسخ فكرة «نحن السلطة» في عقول طائفة معينة. انضمت بعضٌ من تلك الطوائف إلى الثورة، لكنهم لم يكونوا طائفيين في الواقع. ومع ذلك، زرع النظام في نفوسهم الخوف من أن «هؤلاء سيذبحونكم إذا وصلوا إلى السلطة». وبالطبع لم يكن هذا صحيحاً. والدليل على ذلك: «انه عندما دخلنا المدينة، لم تكن هناك مجازر كذلك التي مارسها النظام؛ كان الجميع يعيش بسلام. لو كان ذلك مقدراً، لكان قد حدث منذ زمن بعيد. ومع مرور الوقت، تغيّرت نظرتهم، وأدركوا أن دعم النظام لمدة ١٤ عاماً كان منذ البداية خطأً».

كما ترون، تحوّل حيّ الخالدية اليوم إلى أنقاض. تم إصلاح بعض المنازل لاحقاً. عندما سيطر النظام على الحي دخلت الشبيحة، فنهبوا ممتلكات المدنيين. سرقوا كل شيء حتى أسلاك الكهرباء، والحفريات، وخزانات المياه.. لم يتركوا شيئاً. وفوق كل ذلك، تعرّض الحيّ لقصفٍ رهيب من قبل الطائرات والدبابات. لم يكن لدى مقاتلي المقاومة سوى أسلحة خفيفة فقط. غادرنا حمص عام ٢٠١٤، وكنتُ من بين من شملهم التهجير القسري الذي يعتبر أول تهجير كبير في سوريا. عندما خرجنا كنا نشعر أننا محطمون تماماً. بصراحة، انخفض وزني إلى (٣٥) كيلوغراماً من شدة

الجوع. لم يبقَ طعام ولا شراب؛ في النهاية كنا نأكل أوراق الأشجار والأعشاب. وعندما استولى النظام على الخالدية عام ٢٠١٣، حُصِرنا في أحياء جورّة الشياح وعربين وحمص القديمة. بقينا عامين كاملين غير قادرين على التحرك. كنا على وشك الموت جوعًا، كان حصارًا تامًا. لكن بقدرة الله بقينا على قيد الحياة، وهكذا استطعنا أن نواصل الشهادة على هذه الثورة العظيمة وعلى انتهاكات هذا النظام المجرم

لم تُلقَ حمص بـ«عاصمة الثورة» و«أم الشهداء» عبثًا. في السنة الأولى من الثورة السورية، صمدت حمص ولوحدها. على الرغم من أن النظام قمع الانتفاضات في مناطق كثيرة من البلاد، إلا أن حمص واصلت مقاومتها. لذلك لم نمح نحن لأنفسنا هذا اللقب، بل المحافظات الأخرى هي من أطلقته علينا بعد أن رأَت بطولة شباب حمص وأهلها. لا توجد إحصاءات دقيقة عن عدد الشهداء، لأن هناك عددًا كبيرًا من المفقودين والمجهولي المصير. كان عدد سكان الخالدية وحدها (١٢٠) ألف نسمة. لم يشارك الجميع في الثورة، فهناك من قال: «لن أشارك»، لكن إذا كان مكتوب على بطاقة الهوية «خالدية حمص»، يسألك النظام على الحاجز «أأنت من الخالدية؟» يخفيك ويعتقلك قسرًا

انظروا، هذه والدّة «أو.» «أو.» صديقي، وكان صحفيًا. اعتُقل عام ٢٠١٢. عندما رأَت والدته جثته بين «صور قيصر» أصيبت بالانهيار وانفطر قلبها. كان بيتها قد احترق، فأصلحته، وما زالت تسكن في الخالدية. ما جريمته؟ هل لكونه من الخالدية! عندما استعاد النظام الحي صرنا نحن – بحسب وصفهم – «إرهابيين»، وطُردنا من الخالدية. تخيلوا، اليوم لا كهرباء في الخالدية، ولا ماء، ولا حتى برج اتصالات واحد. أما عن مبررات النظام، فكانت أنّ سكّان هذا الحي «إرهابيون». وان (٢ إلى ٣ بالمئة) فقط من سكان الحي تمكنوا من العودة، أما (٩٧ بالمئة) فما زالوا لاجئين. خالتي عادت إلى هنا، ورمت بيتها، و الآن ستروي لكم ما شهدته بنفسها بعد سيطرة النظام

لقد تمزقنا إربًا إربًا. وان حيّ الخالدية بدا وكأنه المكان الذي نزل عليه الغضب الإلهي. ففي حمص كانت هناك أحياء أخرى مثل بابا عمرو والرسّتن وتلبيسة، وكلها مناطق انتفضت بسبب الاحتجاجات السلمية. وبعد المعارك التي جرت هناك أصبح الوضع في تلك المناطق مشابهًا تمامًا لما حدث هنا

محضر رقم: ٢٣

التاريخ: ٢٦ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: حيّ الخالدية – حمص

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: ن.أ.

الأسئلة:

ن.أ.: نحن سوريون، وخاصة من أهل حمص. والله العظيم، نحن نحب الضيوف حباً حقيقياً. عندما رأيت السيارات القادمة من إدلب أوقفتهما وقلت لهم: «تفضلوا، دعوني أقدم لكم حلوى النصر...». توقفوا هنا، فقلت لهم: «نصركم مبارك، تعالوا انت في سلام وأمان». كنا في غاية الفرح لدرجة أنني أردت أن أقدم لهم حلوى النصر. لأن فرحة النصر عظيمة جداً ولا توصف، لا تكفي الكلمات للتعبير عن المشاعر والحماس اللذين اكنهما في داخلي. تجاوزت الخامسة والستين من عمري، ولم أذق في حياتي فرحاً كهذا، ولا أظن أنني سأذوق مثله أبداً. ان نشوة النصر لا تُقدَّر بثمن ولا يمكن وصفها. لقد عشنا سنواتٍ من الذلّ والظلم والإهانة؛ كلما كنا ندخل إلى دائرة رسمية نُهان ونُعامل بذل. لقد كانت رؤوسنا تحت وطأة احذية الجنود. تألمنا كثيراً. وعلى وجه الخصوص في عاصمة الثورة، حمص، صَبّوا علينا عضبهم وحقدهم الشديد صَباً. وفي حيّ الخالدية وقعت أعداد لا تُحصى من الشهداء والاعتقالات والدمار؛ لم يبقَ بيت واحد إلا وطاله الخراب

بعد كل هذا الدمار، جاء من يسمّون أنفسهم «الجيش الوطني» أي الشبيحة، فنهبوا بيوتنا. اقتلعوا حتى أسلاك الكهرباء وأنابيب المياه، وتركوا البيوت هياكل عارية. الآن كثير من الناس –ومنهم أخي– يريدون العودة من تركيا، لكنهم لا يستطيعون لأنّه لم تبقَ بيوت يعودون إليها. لا يوجد مكان للناس ليعودوا إليه

اعتُقل ابني في آب/ أغسطس عام ٢٠١٢. كان منذ اليوم الأول للثورة يشارك في المظاهرات، ويوثّق جرائم النظام ويرسلها إلى قناة الجزيرة. قبل اعتقاله كان قد أُصيب بقذيفة هاون، وبعد أربعة أشهر من ذلك اعتُقل وتوقّي تحت التعذيب. أخي وابن أخي ماتا أيضاً تحت التعذيب

المُحاور: أين تم تعذيب ابنك؟

ن.أ.: ابني قُتل في فرع فلسطين. اما ابنتي فاعتُقلت بعده بثلاثة أشهر. في فرع الأمن العسكري غُلِّقت في السقف وتعرّضت للتعذيب، وبعد شهر نُقلت إلى فرع فلسطين. وهناك، أثناء تعذيبها، جاء أحد الجنود وأخبرها أن أخاها «أو» قد مات. أما أخي وابنه فكانا في الفرع (٢١٥) في دمشق.

أما عن التهمة الموجهة الى ابن اخي -وهو طالب في الثانوية العامة- مشاركته في المظاهرة. هذا هو ذنبه. المخبرون في الحي هم من وُشوا بهم

أما تهمة ابني فكانت توثيق مجازرهم. هاجموا منزلنا لقتله. الصواريخ دخلت من شرفتنا؛ عادةً تسقط القنابل من الأعلى، لكننا كنّا في الطابق الأول، فاخترقت القذيفة الشرفة مباشرة، وانهارت الجدران، وثُبتت الأرضية والسقف، واحترق المنزل بأكمله. وعندما دخل ما يُسمّى «الجيش الوطني» حطّمو كل شيء، وثنّوا صفائح الحديد وقطّعوها إلى أجزاء. لم تبقَ حتى مصراع باب واحد في البيت. ما أقصده بـ«الجيش الوطني» هنا ليس سوى الشبيحة، وهم جميعاً موالون للنظام

دمّروا الخالدية تدميرًا تامًّا؛ دمار، واعتقالات، وشهداء... خرج الأمر عن السيطرة. الثورة بدأت أولاً في الخالدية وبابا عمرو، وبرأيي كانت الخالدية هي التي انتفضت قبل الجميع. قبل سقوط القذيفة على بيتنا بعشرة أيام فقط أصيب ابني بقذيفة هاون، وكان ذلك أيضاً نتيجة بلاغ عنه. لقد كان متوجّهاً إلى المستشفى الميداني داخل مدرستَي نذير زيتون وزنوبيا لجلب الدواء. سقطت قذيفة الهاون إلى يمينه فمزّقت عنقه تمزيقًا. يمكنني أن أعرض عليكم الصور إن شئتم

أُجريت له عملية جراحية في مستشفى الكندي، ثم خضع لثلاث عمليات أخرى في لبنان. كانت إصابته في بداية الشهر الرابع، ثم اعتُقل في ١٨ آب/اغسطس، عشية عيد الفطر. في ذلك اليوم كان عائداً من تركيا. كان قد التقى بهيلاري كلينتون وجلس معها. لم يكن لدينا مطار حينها، فانتقل من تركيا إلى لبنان، وعندما حاول دخول البلاد من دبّوسية تم القبض عليه

المُحاور: بعد أن دُمر منزلكم إلى أين لجأتم؟

ن.أ.: عندما دُمر بيتنا هاجرنا إلى إدلب. كنا قد غادرنا البيت قبل إصابة ابني بـ(١٠) أيام. بقينا في الغوطة شهراً، وفي دمشق (٦) أشهر. ثم استأجرت بيتاً في حيّ الخضرة بمدينة حمص، عشت هناك (٩) سنوات. وأثناء ترميم البيت، لم نتلقَ من أية جهة أي مساعدة. كان البيت مدمراً، ولم تقدم لنا أي جمعية، أي نوع من المساعدات. لقد ركبنا الأبواب الخارجية، لكن لم نكن نمتلك أبواب للغرف؛ فاضطررنا لتعليق البطانيات بدل الأبواب

ساكن آخر في الحيّ: أشعر بنفس الألم هنا أيضاً. أُصيب أطفالي، وكل ما روته (ن.أ.) حدث معنا حرفياً. في كل عائلة يوجد جريح وأكثر من مأساة. كان لديّ خمسة أبناء، ولم يبقَ معي الآن سوى أصغرهم. عندما خرجنا من الخالدية كان في الصف السابع، والآن في الجامعة. الآخرون تفرّقوا؛ منهم من جُرح، ومنهم من استشهد، ومنهم من بقي على قيد الحياة... لكن الألم واحد. ما روته أختنا (ن.أ.) هو ذاته ما عشناه جميعاً. الفرق الوحيد أن بعضنا لديه شهيد، وبعضنا معتقل... وبعضنا بيته مدمر تماماً. حتى لو كان المنزل قائماً، فقد نُهب؛ لم يبقَ منه إلا الهيكل؛ وان ترميم وإصلاح السباكة فقط يحتاج الى الملايين، ولم أتلقَ أي مساعدة حتى الان

ن.أ.: لم أتلّق أي دعمٍ فيما يتعلق بمنزلي. والله لم أحصل على ليرةٍ واحدة، ولم تمدّ أي جمعية يد العون لنا. ذهبنا إلى جمعية الرهابات وقلنا لهم: «بيتي شبه جاهز، لكن لا توجد أبواب، أحتاج للأبواب فقط كي أتمكن من السكن فيه.» لكنهم لم يوافقوا على مساعدتي

المُحاور: نرى أن العقوبات الدولية تشكّل عائقاً كبيراً أمام إعادة إعمار سوريا. ما رأيك في هذا الموضوع؟

ن.أ.: نعم، هناك عقوبات، ولكن حتى قبل الثورة، فُرِضت عقوبات على الشعب السوري. أفضل وأفخم السيارات التي دخلت سوريا كانت من نصيب النظام. أدخلت ألواح الطاقة الشمسية، يزعم أنهم قالوا: «لا كهرباء.» الا انني لا املك المال الكافي من اجل تركيب ألواح الطاقة الشمسية؛ من أين لي أن أجد المال؟

لا بارك الله في أسماء الأسد. ليحترق قلبها على ابنها كما أحرقوا قلوب الأمهات! هي وزوجها سمحا بدخول واحد من الكهرباء إلى البلاد لأنفسهما فقط. وبعد حين، أنشأت أسماء الأسد مصانع للألواح شمسية. بمعنى آخر، أن بعض الأشياء تُخصص حصرياً للنظام وأعوانه فقط، وتُحرّم على الآخرين. بدا وكأن العقوبات تُفرض على النظام والشعب على حد سواء. لا نعرف ما هو الوضع الآن؛ لا يزال على الشعب. إن شاء الله، سيستيقظون ليتنفس هؤلاء الناس. نريد كهرباء، كهرباء!

أجلس حالياً في منزل لا فيه كهرباء ولا إنترنت. وحيّ الخالدية، الذي يُسمّى زعمًا «المنطقة الإرهابية»، حُرّم من الخدمات. قال مدير التشغيل والصيانة في شركة كهرباء حمص إياد حزوري - الله لا يرضى عنه -: «أنتم حي إرهابي.» ليس لدينا إنترنت نمحه لكم إطلاقاً، كنت أضطر للخروج من الحي للدخول إلى الإنترنت. كيف أصعد إلى السطح عندما يكون الجو بارداً؟ حتى على السطح لا تصل الإشارة. وصمة «الحي الإرهابي» لا تزال تلاحقنا، ووضعنا لم يتحسن حتى الآن.

تُفرض العقوبات على الشعب السوري، وعلى الحكومة، وعلى بشار الأسد أيضاً؛ وهذه مسألة في غاية الأهمية. نحن نشكركم جزيل الشكر. ونشعر بالفخر لزيارتكم حمص، وخاصة إلى حيّ الخالدية. ألف مرحباً بكم، شرفتمونا وأكرمتمونا. نشكركم جزيل الشكر على زيارتكم ونعرب عن امتناننا لكم. اسمي (ن.أ.)، من حيّ الخالدية في حمص. أهلاً وسهلاً بكم مرة أخرى، شرفتمونا، وألف شكر لكم

محضر رقم: ٢٤

التاريخ: ٢٥ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: مخيم اليرموك للاجئين – دمشق

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: إ.س.، من اليرموك

الأسئلة:

المُحاور: مرحبًا، أهلاً وسهلاً بكم. ما اسمك ؟

إ.س.: أنا (إ.س.)، الله يحميكم، تفضلوا، شرفتمونا. أنا من اليرموك، وأصلي فلسطيني من الذين هَجَرُوا من أرضهم عام ١٩٤٨. وان جميع المتواجدين هنا من عرب ١٩٤٨ (فلسطينيو ٤٨)

المُحاور: كان نظام بشار الأسد يقول: «نحن نحارب من أجل حق الفلسطينيين»، ولكن انظروا ماذا فعلوا بمخيم اليرموك الفلسطيني. ما رأيكم؟

إ.س.: كان يُقال إن شارون قال يومًا: «يا يرموك، سيأتيك دورك.» مات شارون، لكن رجال الأسد نفَذُوا كلماته حرفيًا. لم يتركوا حجرًا على حجر، ولا روحًا على روح. قتلوا الإنسان قبل الحجر والتراب، وارتكبوا مجازر لا تُصدَّق. رأينا شبابنا يموتون جوعًا وعطشًا. نسأل الله أن يُصلح حال هذا البلد، وأن تستقيم الأمور مع الحكومة الجديدة بإذن الله

المُحاور: هل تعرّضتم أنتم أيضًا للهجوم؟

إ.س.: نعم، ابن أختي قُتل. ليس لدي ما أقوله غير «لا حول ولا قوة إلا بالله.» مات طفل، وأخي أُصيب. جراحنا عميقة، لا تُحصى ولا تُوصف، ولو كتبت عنها فان حتى الصفحات لن تكون كافية لتدوينه. ما جرى في السجون والمشاهد التي رأيناها لا شك أنك سمعتَ بها

المُحاور: هل تعرّضتم للتهجير القسري؟

إ.س.: نعم. كان دخول المخيم والخروج منه ممنوعًا، لم يكن هناك طعام ولا شراب؛ كان الناس يأكلون من حاويات القمامة وبقايا الأسواق. استمر الحصار نحو سنة كاملة. وفي النهاية، لأنّه بقي في الداخل ربما مئة مسلّح فقط، دمّروا المخيم كله. ترى بعينيك، لم يتبقَّ سوى الخراب

المُحاور: كيف كان الناس يعيشون خلال أيام الحصار؟

إس.: لا املك غير «أمرنا بيد الله.» كان من الممكن ان تشبع بسندويتش فلافل أو حتى عشبـة برية... هل هذه حياة؟ لم يبقَ شيء من الذي يُسمّى حياة. كنا نطحن العدس لنصنع منه خبزاً. الله يعين الناس، ومع ذلك نقول دائماً: الحمدلله

المُحاور: كم كان عدد سكان المخيم؟

إس.: كان يعيش في مخيم اليرموك مليونٌ وستمئة ألف شخص. أما الآن، ففي المخيم باكمـله لا يسكنه سوى خمسون ألفاً فقط. كان اليرموك والتضامن معاً، اذ يفوق عدد سكانه الثلاثة ملايين نسمة، عاصمة الشتات الفلسطيني؛ أكبر تجمع للاجئين الفلسطينيين في المنطقة. حتى جيراننا السوريون عاشوا مثلنا تماماً، لم يكن بيننا أي تمييز. الآن لا يمكنك أن تُرني عائلة واحدة ليس فيها شهيد. حتى عائلتي فقدت عشرة بالمئة من أفرادها. الحجر والتراب يمكن إعادة بنائهما، لكن الأرواح التي رحلت لا تُعوّض

وكما في غزة، نحاول نحن أيضاً أن نعود ونُعيد الحياة هنا من جديد. كما ترى بعينيك، نحن نبني ونُعمّر شيئاً فشيئاً

المُحاور: قدمنا تقرير منظمتنا بشأن المجازر في غزة إلى المحكمة الجنائية الدولية. الآن نريد إعداد ملف عن انتهاكات حقوق الإنسان في عهد الأسد وتقديمه أيضاً إلى المحكمة

إس.: بارك الله فيك يا أخي، لكن اعلم أنّ تلك المحكمة أيضاً تحت رحمة القوى العظمى. إذا اعترضت أميركا فلن يصدر قرار. هذه الأمور عبارة عن مؤامرات ومخططات لموساد والصهاينة... الفلسطينيون لم يقاتلوا إسرائيل فقط، بل حاربوا أيضاً المقاتلات الفرنسية، والإيطالية، والبريطانية، والأمريكية. هل تعتقدون أن الصواريخ التي دمرت تلك المباني السورية؟ جميعها أسلحة أوروبية، وذخائر أجنبية

ومع ذلك نعرض شكوانا الى الله. إن لم تتصفنا المحكمة الجنائية الدولية، فلن نتخلى عن قضيتنا. العقوبات التي تفرضها أوروبا على سوريا لا تطال النظام فحسب، بل تضرّ بالشعب؛ تضرّ بي وبك وبالناس العاديين... على الأقل عليهم رفع الحصار ليتنفس الناس الصعداء.

إس.: الحمد لله أنا على قيد الحياة، وحالتي المادية جيدة، وأعمل في التجارة. لكن اعلموا أن ربطة الخبز في سوريا اليوم صارت بأربعة آلاف ليرة. متوسط الراتب عشرون ألف ليرة. يكفي

ثمن ربطتين من الخبز ثمانية إلى عشرة آلاف، وإذا أضفت أجرة المواصلات فلا يبقى في اليد شيء. راتب الناس لا يكفي شيئاً أبداً. يعيش معظم الناس هنا ببركة الله وحده. ومن ليس له أقارب مغتربون في الخارج، يعيش حالة من البؤس الشديد. عندي سبع أخوات، وليس لي إخوة ذكور. أنا الوحيد من عائلتي الذي بقي في سوريا. الحال نفسه عند أخواتي أيضاً. نسأل الله أن يجمع شملنا من جديد، وأن يصلح هذا البلد بالخير، فلا أمنية لنا غير ذلك

المُحاور: هل سمعتم عن من مات جوعاً، أثناء الحصار؟

إس.: الآلاف، بل عشرات الآلاف... أطفال، شيوخ، نساء، شباب مرضى، أجداد مقعدون... جميعهم فقدوا حياتهم. حتى المساجد قُصفت، رحم الله الجميع. في مسجد عبد القادر مثلاً حدثت مجزرة، ولم يبقَ مسجد واحد سليماً. ومع ذلك، وبإذن الله وبجهود الناس الطيبين، تُرمَّم المساجد الآن. إن شاء الله في رمضان القادم سنُفتِّح أبوابها للعبادة من جديد.

شكراً لكم، وأهلاً وسهلاً بكم.

محضر رقم: ٢٥

التاريخ: ٢٥ شباط/فبراير ٢٠٢٥

المكان: سجن صيدنايا – دمشق

المُحاور: محمد طارق أونالدي – مساعد خبير

الشخص المُستجوب: اى.ج.ل.، سجين سابق

* أُجري هذا اللقاء استناداً إلى رواية سجين سابق تعرّض للتعذيب في سجن صيدنايا، وذلك ضمن مقابلات ميدانية أُقيمت في الأماكن التي وقعت فيها الأحداث.

الأسئلة:

(المدخل إلى سجن صيدنايا)

المُحاور: السيد (ا.)، متى تم اعتقالكم؟

اى.ج.ل.: اعتُقلت في مطلع عام ٢٠١٢. نُقلت إلى فرع المخابرات الجوية في المزة بدمشق، ومن هناك أُحلت إلى المحكمة، ثم حوّلنا إلى سجن صيدنايا. ومن أصل قائمة تضم ثلاثين شخصاً، كنّا تسعة عشر مقيدّين بسلاسل حديدية غليظة تُسمّى «السلسلة»، تربطنا ببعضنا البعض. عندما تمّ نقلنا إلى سجن صيدنايا جرى وصولنا على النحو التالي: أُحضرنّا في أول سيارة نقل قبل أن تُضمّد جراحي. كنّا تسعة عشر شخصاً مكبلين بالسلاسل ذاتها. وما إن أنزلونا من السيارة حتّى ألقوا بنا فوق بعضنا البعض، ونحن لا نزال مقيدّين معاً. الشخص المتواجد في المقدّمة بدأ يتقيّأ، ثم تبعه الثاني، بينما كنّا نحاول الوقوف على قدمينا. في تلك اللحظة جاء الحراس بالعصي وبدأوا يصرخون: «امش يا كلب! امش!» ثم سحبونا من بوابة الدخول نحو الداخل، ثم إلى أعلى الدرج وأوقفونا على الأرضية الخرسانية. ما إن وصلنا إلى هناك حتّى أمرونا بالاصطفاف ونزعوا عنّا كل ملابسنا. عندما أنزلونا أول مرة جاؤوا بنا مباشرة إلى هذا القسم من سجن صيدنايا. وقالوا إنهم سيقومون بالتحقق من الهوية أولاً.

عندما اقتيدنا إلى الطابق الأرضي من السجن، وُضِعنا في طابور، ثم أُمرنا بخلع جميع ملابسنا. لم يبقَ علينا قطعة واحدة. كانت الأرضية كلّها مبلّلة. أُجبرنا على الاستلقاء على بطوننا. الموظّف المسؤول عن تسجيل الهويّات كان يدوّن أسماءنا وألقابنا كما لو كنّا «أمانات»، ثم كان يدفعنا بالهراوات نحو الأسفل، إلى الطابق الذي توجد فيه الزنانات. لم يكن هناك طبيب ولا فحص طبي... وان عملية التسجيل والضرب كانتا تجريان في ذات الوقت

عندما نزلنا إلى الطابق السفلي، استقبلنا السجّان المسؤول عن الزنازين، بعنف. كانت التهمة الموجهة إلينا هي «الإرهاب»؛ في ملفي كان مكتوباً أنني على صلةٍ بمجموعاتٍ مسلّحةٍ معارضة. حين عُرضنا على المحكمة، أخذوا بصماتنا فقط، لم يُوجّه إلينا أي سؤال، ولم يُطلب منّا أي دفاع؛ كانت محاكمةٌ صوريّةٌ بالكامل. كنّا تسعة عشر شخصاً في القضية نفسها، وجميعنا أُدين بتهمة «الإرهاب»، بحكم صادر عن «محكمةٍ ميدانيةٍ» تُعقد في المناطق العسكرية

ان معظم المعتقلين في سجن صيدنايا كانوا سجناء سياسيين. بعضهم كان يقضي عقوبة السجن بتهمة مخالفة النظام العسكري، أو القتل، أو الفرار من الخدمة العسكرية، لكن الغالبية كانوا من الناشطين المدنيين، أو المتظاهرين، أو المدنيين الذين اتُّهموا زوراً بالتعاون مع المعارضة. جميع الأجنحة كانت مخصّصة للرجال فقط. كانت عائلتي تعلم أنني في سجن صيدنايا، لكن بسبب ظروف السجن كان التواصل شبه مستحيل

(الزنازة)

المُحاور: كم كان عددكم ؟

اى.ح.ل.: كنّا تسعة عشر شخصاً. كان من شبه المستحيل على تسعة عشر شخصاً أن يتسعوا في مثل هذه المساحة الضيقة. وفوق ذلك لم يكن على أجسادنا قطعة ثيابٍ واحدة. ما يسمّونه «الحَمّام» أو «المرحاض» لم يكن سوى تلك الفتحة الموجودة في الزاوية. الأرض ترابية، لا بطّانيات، لا شيء على الإطلاق... كان لكلّ واحدٍ منّا سروالٌ داخلي واحد فقط، لا غير. بقينا نحو عشرين يوماً عراة، بلا تدفئة ولا ضوء. النوم لم نعرفه إلا عندما كنّا نستلقي فوق بعضنا البعض. في البداية شعرنا بالخجل، ثم لم يعد أماننا خياراً سوى الوقوف أو الجلوس متلاصقين

المُحاور: كيف كنتم تأكلون؟

اى.ح.ل.: كان الطعام يُقدّم مرة واحدة في اليوم؛ كمية لا تتجاوز فنجان قهوة من البرغل المسلوق وربع رغيف خبز. الماء كان يُجلب أحياناً، وأحياناً لا يصل طوال الليل. الزنازة مظلمة تماماً، نافذتها الصغيرة مغلقة بلوح من الحديد السميك. لم نرَ الشمس قرابة عامين؛ رأيتها مرة واحدة فقط، لخمس دقائق، عندما أخرجوني إلى الساحة. كان هذا المكان منذ البداية مصمّماً ليكون موقع تعذيب. حتى تركك عارياً كان بمثابة تعذيب في حد ذاته

ما إن تصدر صوتاً حتى يُفتح الباب ويقوم الحارس بسحبنا إلى الخارج وضربنا. لم يكن هناك علاج لأي مرض أو جرح. إذا مات أحدهم كانوا يأخذون جثته ويختفون بها. في الشهر الأول حاولنا الصمود، ثم صعدوا بنا إلى الطابق العلوي حيث بدأ التعذيب المنهجي. الزيارة كانت ممنوعة تماماً. حتى الصلاة كانت سبباً للموت. مرةً رأني الحراس أصلي، فانهال عليّ سبعة أو ثمانية جنود بالركل حتى هشّموا أضلاعي، وكنت بالكاد أزحف إلى المرحاض

حتى الذهاب إلى المرحاض ليلاً كان خطراً؛ من شدة الخوف كان بعضهم يحبس نفسه حتى يمرض. مرةً ضغطوا بصدري على الأرض حتى كسروا أضلعي. منذ اليوم الأول في سجن صيدنايا ضربونا بين الممرات الضيقة بخراطيم بلاستيكية خضراء، فتمزّقت جلودنا وتقرّحت بعدها

كانت زنزانتي تحمل الرقم (٢٣). وكانت اماكن النوم والتعذيب هي ذاتها. كنت أضغ رأسي في ذلك الركن، وإلى جانبي سجين آخر؛ لضيق المكان كانوا أحياناً يضطرون إلى دفعنا قرب المرحاض. أمّا السبعة عشر الباقون فبعضهم كان يقف طوال الليل، وبعضهم يقضي الليل جاثياً على ركبتيه. كنّا نعرف أن النهار قد بدأ من خيط الضوء الصغير المتسرّب من شقّ في السقف، وكنّا نحاول أن نُبدّل الهواء الخانق في الداخل بنفسٍ ضعيف يأتي من ذلك الشقّ ذاته

المُحاور: هل يمكن أن تشرح لنا بتفصيلٍ أكثر نوع التعذيب الذي تعرّضت له ؟

اى.ج.ل.: سأحكي لك كيف كان يمرّ يوم التعذيب. في هذا المكان، كلمة «تعذيب» تعني أن الحارس إذا سمع أدنى صوت يبدأ فوراً. في يومٍ يملّ فيه، يخرج إلى الممر، يدخل الزنزانة، يختار من يصادفه، يجلده بالسوط ويسحبه، ثم يعود ليجلده من جديد

ضربات السوط كانت تمرّق ظهورنا وتترك جروحاً مفتوحة. بعدها تلتهب الجروح ويسيل القيح، وننتلوا من شدة الألم. لا شاش، لا مواد للتضميد؛ كنّا نحاول عصر القيح من جراح بعضنا، ومن ثم تنظيفها ببضع قطرات من الماء، فلا وسيلة أخرى. في الزنزانة حتى حمل أوعية الطعام ممنوع. وإن حاولنا الاحتفاظ بقليل من الماء كانوا يأخذونه فوراً. الطريقة الوحيدة التي تُطبّق هنا هي الجلد، جلد متواصل، دائماً على الظهر. كلّ التعذيب كان يُنفَّذ هنا، داخل هذه الزنزانة

كان هناك سجان مسؤول عن هذا القسم، يرسل إشعاراتٍ إلى الحراس الآخرين قائلاً: «أولئك المقيّدون بالسلاسل، عشرون أو ثلاثون شخصاً، يثيرون المشاكل.» وفي النهاية، هو الذي يقرّر مصير هؤلاء السجناء

المُحاور: نحن الآن في فصل الشتاء، والجو هنا بارد جدًا، درجة الحرارة لا تتجاوز درجة مئوية واحدة

كيف كانت الأوضاع في أيام الشتاء؟

إ.ح.ل.: في الشتاء لم يكن أحد يسأل عن حالنا. فقط إذا افتعل أحد عناصرهم مشكلة في الطابق العلوي، كانوا يُنزلونه إلى هنا ويعطونه بطانية، أي كانوا يُظهرون دعمهم له. أمّا نحن... فحتى لو متنا لم يكن يهتمهم. لا بطانيات، لا شيء

يوجد ما يسمّونه «مكيّف الهواء» – هذا الجهاز هنا – لكن طوال الشهر الذي قضيناه في هذا المكان لم يُشغّل ولو لثانية واحدة. يُقال إنّه متّصل بأسلاكٍ من أجل التدفئة، لكن عمليًا لا يعمل. في الصيف الوضع أكثر احتمالًا قليلًا مقارنةً بهذا البرد القارس، ومع ذلك لا يخلو من البرودة. أمّا في الأيام الباردة فلا يشغّلونه أبدًا، وإن شغّلوه فحتى في الطابق العلوي لا يستمرّ أكثر من عشر أو خمس عشرة دقيقة في اليوم، وهي مدة لا تكفي لتدفئة أحد

المُحاور: هل سبق لك ان شهدت على أحدًا يموت نتيجة التعذيب؟

إ.ح.ل.: لم نشهد على شخص يُقتل أثناء التحقيق، لكننا كنّا نسمع دائمًا أصوات الضرب وآهات الألم الصادرة من الزنازين الأخرى. ثمّ يسود الصمت، فلا نعرف إن كان قد مات أم لا، لكن إن توقف الصوت تمامًا فغالبًا يعني أنه فارق الحياة

كنّا نعيش في خوفٍ دائم، لا نجرؤ على الكلام أو الصراخ حتى لا نتعرّض للضرب.

عندما يُضيئون المصباح ندرك أن هذا المكان زنزانة انفرادية، والقسم السفلي كذلك مخصّص للعزل. يُقال إنّه بُني لمنع تسرب البرد، لكن لم يتبقّ سوى بضع من البطانيات، فالوضع سيء للغاية لدرجة أنه لا توجد بطانيات كافية لكل شخص. عندما رُجّ بنا هنا أول مرة كنّا خمسة وثلاثين شخصًا.

أدخلونا جميعًا إلى الداخل، ثم دفعونا وحشرونا. كان لون الثياب التي نرتديها في البداية أزرقًا. بعد ذلك غيّروا تلك الثياب وألبسونا ملابس مختلفة. أثناء العزل لم يكن لدينا حتى الملابس الداخلية

هناك ما يسمّونه حمّامًا/مرحاضًا، وهو في الحقيقة مجرد فتحة واحدة. ما إن تدخل حتى تنبعث منها رائحة كريهة وقوية وحارقة في ذات الوقت؛ لا أتمناها حتى لعدوي

المُحاور: ما هذه الأواني؟

إ.ح.ل.: هذه أواني الطعام. يُدخلون بها الأكل، وبمجرد انتهاء التوزيع تُسحب مباشرة، يُمنع أن تبقى في الداخل. كما ترى في القاع، تبقى كمية صغيرة جدًا من البرغل، هي كل ما يُخصّص لخمسة وثلاثين شخصًا، مقدار حفنة يد فقط... أما الشوربة فهي مجرد ماء يُغرف بمغرفة واحدة... هذا هو الغداء

أمّا الفطور، ف«الجبين» الذي يعطونه لا يتجاوز حجمه رأس الإبرة، والقليل من اللبن، وفوقه خمس أو ست بيضات فقط، هي حصة (٣٥) شخصًا. عندما كانوا يُحضّرون الشاي، كانوا يحضرونها أحيانًا داخل علبة معدنية، لكن لم يكن هناك سكر أو أي نكهة؛ حتى في بعض الأحيان كان يُضاف إليه الديزل

المُحاور: أي بمعنى آخر، حتى الطعام يحولونه إلى وسيلة تعذيب؟

إ.ح.ل.: ما يُسمّى طعامًا هو بحدّ ذاته نوع من التعذيب. لا وجود لما يُدعى بالصحة أصلًا. هذا الذي تراه حمّامًا أو مرحاضًا... الماء فيه لا يجري دائمًا، يأتي من خزان صغير خلف الجدار. لا ماء ساخن إطلاقًا، دائمًا مثلج. وعندما تضطرّ إلى الاغتسال، لا خيار لك سوى الاستسلام للقدر والدخول تحت ذلك الماء المتجمّد.. ليس امامك خيار آخر.

في إحدى الليالي، والتي يسمّونه «عيد الشهداء»، اقتحم الحراس المهجع وبدؤوا بضربنا على ظهورنا حتى الموت؛ مستخدمين الأنابيب الحديدية، وخرطوم المياه الخضراء، وبكلّ ما تقع عليه أيديهم... كنت أنا وأخي ممّدين على بطوننا على الأرض؛ داسوا على ظهري وانهالوا عليّ بالضرب... ثم تركوني وبدأوا يضربون أخي. كنت أصرخ له: «اجمع ساقيك! احم نفسك!» لكنه لم يسمعني. رفعت يدي لأكرّر الكلام، فضربوني بالأنبوب مباشرة على يدي، فانكسرت. احتاجت يدي شهرًا ونصفًا حتى استطعت تحريكها من جديد

بسبب شدة الضرب، توفي أخي في صباح اليوم التالي. جاء أحد الحراس في الصباح يصرخ: «هل عندكم جثة؟» أخفيته ليومٍ ثانٍ، غسلناه بصمت، وألبسناه فانيلة بدلًا عن الكفن، وربطنا ساقيه معًا وضممنا ذراعيه إلى صدره، ووضعنا على وجهه قطعة قماش صغيرة. وفي اليوم الثالث جاؤوا وأخذوا الجثمان. كان السؤال عن المكان الذي سيدفن فيه ممنوعًا تمامًا. الصلاة عليه كانت أيضًا محرّمة؛ أحد السجناء حاول أن يبلغ الحراس قائلاً «أريد أن أريح ضميري»، فاضطررنا لإسكاته بإعطائه حصتنا من الطعام ليومين. أدّينا صلاة الجنازة سرًا، جالسين، وهمسنا بالفاتحة بصوتٍ خافت. ثم أخذوا الجثمان. نعلم أنه أُلقي في مقبرة جماعية، لكن لا نعرف أين موقعها بالضبط.

المُحاور: هل علمت عائلتك بما حدث؟

إي.ح.ل.: وصلت الأخبار إلى عائلتي، وفي يوم الزيارة سألتني أمي من خلف الأسلاك: «كيف مات أخوك؟» فقلت لها: «كان مريضاً يا أمي، رحمه الله.» لو قلت لها «ضربوه حتى الموت» لكننا نحن الاثنان قد قُتلنا في الحال. في التقارير الرسمية هناك سببان ثابتان للوفاة: نوبة قلبية أو نزيف في الدماغ. بعد وفاة أخي، بدأت أمي تذهب إلى المحاكم، فقد فقدت اثنين من أبنائها ولم يبقَ لها سوى واحد. بعد يومين أو ثلاثة من الحادثة، ناداني الجنود أنا وأخي وسألوني: «أين الأخ الآخر؟» قلت لهم: «مات.» لم يصدقوني، فدفعوني نحو الحائط واستدعوا مسؤول المهجع، فقال لهم: «كان مريضاً، ومات.» ومع ذلك أنزلوني إلى القسم الأسود، إلى قبو التحقيق، وانتظرت من الثانية ظهراً حتى الحادية عشرة ليلاً. جاء العريف ثم الضابط، وكررا السؤال مراراً وتكراراً: «كيف مات أخوك؟» كنت أجيب دائماً بنفس الجواب: «كان مريضاً، ومات، أصيب بنزلة برد، ولم يكن يأكل.» وفي النهاية قال الضابط: «رحمه الله»، وسمحوا لي بالعودة. رحم الله أخي، ورحم جميع الشهداء.

عندما جاؤوا بي أول مرة كانوا قد وضعوني في مهجع آخر، وهناك رأيت ما يفعلونه. الآن، كما ترى، وضعت على الأرض صفيحة حديدية، ربما استبدلوها أو وضعوا واحدة جديدة. كانوا يدخلون يد السجين تحت هذه الصفيحة بهذا الشكل، ثم يأتي السجان ويمسك أنبوباً حديدياً ويضرب من الأعلى حتى تنفث عظام الأصابع تماماً، وبعدها يضحك بصوت عالٍ ظاناً أنه أظهر براعته في التعذيب.

بعد الفطور، ولشغل وقتنا، كنا نُعدّ دفاتر القرآن الكريم ونحفظها. بين الحين والآخر يأتي تفتيش مفاجئ، ثم يخرجوننا ليتعرضوا للضرب؛ يدخلون الأرجل داخل إطار مطاطي ويجلدون (١٠-٢٠) جلدة... يقولون: «هيا إلى الداخل!» يُرمون كل ما كتبناه في الفناء، وعندما نعود نبدأ من جديد بالكتابة على قطع القماش مستهلين بـ «بسم الله الرحمن الرحيم.» إذا سمع الحارس أدنى صوت يفتح الباب، ومُتعة يومه من لحظة قدومه إلى نهايته هي الضرب؛ إذ إن التزام الصمت أمرٌ مستحيل

بعد الساعة الواحدة بعد منتصف الليل كنا نسمع في الممر أصوات أقدام تقترب. حينها يُنزل المعتقلون إلى الطابق السفلي حيث تتم «التصفية.» ترى هذه الأنابيب التي بأيديهم؟ تلك التي يسمونها «الأخضر الإبراهيمي»، وهي أنبوبة ماء خضراء طويلة. كانوا يمسونها من طرفيها ويضربون بها الساق حتى تنكسر العظام. وقد سُميت بهذا الاسم نسبةً إلى الأخضر الإبراهيمي، المبعوث الأممي الذي جاء آنذاك للتوسط في الأزمة السورية. كنا نحن كذلك نطلق عليها اسم «الأخضر الإبراهيمي.» أما الأنابيب الحديدية وسلاسل الدبابات والأحزمة الغليظة، فكلها كانت

موجودة. الأشياء التي تراها هنا الآن هي من بقايا المعتقلين الذين أُفرج عنهم، تركوها خلفهم عند خروجهم، إذ لم يكن في بال أحد أن الخروج ممكن أصلاً

المُحاور: هل كان يُسمح لكم بالتواصل مع العائلة عبر الهاتف أو الرسائل؟

اى.ح.ل.: كان الأمر ممنوعاً تماماً. حتى الزيارة نفسها كانت نوعاً من التعذيب... كانوا يقتادون ذوي المعتقلين إلى السجن من الساعة السادسة صباحاً، ولا يعودون إلا في الخامسة أو السادسة مساءً. الطريق، والإذن، والانتظار، وتفتيش الملابس... اثنتا عشرة ساعة كاملة. أما نحن فكان يُسمح لنا بزيارة واحدة كل خمسة عشر يوماً، لكنك تتكلم وأنت تعلم أن الحارس يقف خلفك ويسمع كل كلمة. كان أخي (قبل أن يُستشهد) يقول لأُمِّي: «لا تأتي، فكلها مذلة». أما أنا فكنت أقول لها: «الحمد لله، نحن بخير». وأرسلها في حال سبيلها

المُحاور: هل كان بإمكانك مقابلة محامٍ؟

اى.ح.ل.: لا يوجد محامٍ لأن الملف أُحيل إلى المحكمة العسكرية الميدانية. يجب أن تدفع مائلاً لتوكيل محامٍ. كانت هذه المحكمة في السابق محكمة أمن الدولة، ثم حُوّلت إلى محكمة ميدانية. القاضي الرئيسي هو محمد كانجو، وتحت يده قضاة مساعدين. أغلب الحراس لا تُعرف أسمائهم إلا بالقابهم: أبو إسكندر، أبو جعفر... لا يستخدمون الأسماء، وأحياناً يستعملون الأرقام فقط، لكن هنا في سجن صيدنايا لا يوجد نظام أرقام؛ ذلك يكون في فروع الأمن فقط.

في يوم الزيارة، عندما تُفتح الأبواب، يصرخون: «استعدوا!» وعند الركض نحو الباب يدفعون البعض ويضربون البعض الآخر ليصطفوا في طابور. في سوريا توجد سجون كثيرة غير صيدنايا؛ تدمر، فرع فلسطين... جميعها تمارس التعذيب، ولا يوجد ما يُسمى بسجن جيد. كان سجن تدمر يُعتبر الأشهر، لكن بعد اندلاع الأحداث أصبحت كل السجون متشابهة. في صيدنايا يظهر جميع السجناء في ظروف واحدة، لكن إن وُجد علوي بينهم، فإن الحارس يحميه ويميل إليه، ويعطيه الجزء الأكبر من الطعام القليل الذي يصلنا. على سبيل المثال، في إحدى المرات جاءنا أربع ربطات خبز لتسعة عشر شخصاً، فرمى الحراس رابطتين في القمامة، وأعطوا الخبز إلى «مفضلينهم».

كلّ شيء كان يعتمد على مزاج الحارس. هناك من يقول: «كانت هناك زنازين خاصة مخصصة للمعتقلين العلويين». لا، الزنازين هي نفسها؛ مثل التي أريتم إياها تماماً. لكن عندما يُنزلون إلى الزنزانة، يُجلب لهم «دعم» إضافي؛ بطانية زائدة، وطعام أفضل قليلاً... أي أن الفرق يقتصر على هذا فقط

الحارس يدخل الزنزانة دفعةً واحدة، ويرمي الطعام بحركة واحدة داخلها، ثم يغلق الباب وكأنه لم يفعل شيئاً. ونحن، لأننا نعرف مسبقاً ما سيحدث، نكون على الأرض في حالة تأهب. نُلقِي بأنفسنا على الأرض لنلتقط الطعام منها. كنا مضطرين أن نأكل الطعام من الأرض بهذه الطريقة. لكنني لم أكن أستطيع الأكل جيداً؛ لا أستطيع أن أرفع اللقمة إلى فمي، ومعدتي لا تتحمل، حتى إن شعري بدأ يتساقط.

المُحاور: كم كان وزنك عندما دخلت السجن؟ هل خسرت من وزنك؟

اى.ج.ل.: عندما دخلت السجن كان وزني حوالي (٧٠) كيلو غراماً. وعندما خرجت أصبح (٤٠) كيلو غراماً. بقيت جليداً على عظم، والحمد لله ما زلت حيّاً

الناس كانوا يموتون فعلاً من الجوع، والله كانوا يموتون...

كان عدد الذين ماتوا كثيراً، ولا أستطيع أن أحفظ أسماءهم. انظر، لديّ هذه القائمة: دخلنا إلى صيدنايا تسعة عشر شخصاً، ولم يخرج إلا ثلاثة. هل تستطيع أن تفتح هذه الورقة؟ هذه قائمة بأسماء الذين دخلوا معي

حصلت على القائمة من وزارة الدفاع؛ جميع الأسماء مُسجّلة، بما في ذلك اسمي، والمجموع تسعة عشر شخصاً

المُحاور: كم شخصاً نجا؟

اى.ج.ل.: فقط ثلاثة: (إ.ل.) و(م.ر.ب.) وصديقي الذي اسم عائلته (د.)، الباقون جميعهم فقدوا حياتهم.

(ردهة زيارة النزلاء)

كانوا يخرجونني من الزنزانة ويُحضرونني إلى هذه النقطة المخصّصة للانتظار. في تلك الأثناء يُحضرون عائلتي وراء السياج السلّكي هناك، في مكان الزيارة. نعم، كنا ننتظر أمام هذا المنهول بالضبط. نجلس هنا ننتظر دورنا، ولا نعرف كم دقيقة سيُسمح لنا بالزيارة إلا في تلك اللحظة. أحياناً كنا نجلس ساعة، وأحياناً ساعتين من أجل زيارة واحدة. اسم هذا المكان هو «غرفة الانتظار». حتى حلاقة الشعر تُجرى هنا. قبل أن يُخرجونا للخارج، كانوا يقصّون شعرنا هنا لكي نبدو «مرتّبين» عند رؤيتهم لنا، ثم يسمحون لنا بالخروج.

هذا المكان، رغم أنه يبدو كمنطقة انتظار، إلا أنه في الحقيقة زنزانة. في إحدى المرات قيّدوني بالأصفاد إلى القضبان الحديدية، وأجبروني على الجلوس هنا، وانتظرت دوري. الغرفة مغلقة، والإضاءة ضعيفة. لا تستطيع أن تتحرّك حتى يُعلنوا عن موعد الزيارة

عندما يحين موعد الزيارة، تُفتح الابواب، ويأخذوننا عبر الممر حتى نصل إلى تلك النافذة المغطاة بالشبك، والتي كانت دائماً مغلقة. قبل الوصول إليها، يعطوننا التعليمات في الممر، فيقولون: «ماذا ستقول؟» ويهمس الحارس من خلفي: «ماذا ستقول الآن يا إسلام؟ أنت ذاهب إلى الزيارة؛ ماذا يجب أن تقول؟» فأكرر الجملة التي حفظتها: «الحمد لله، أنا بخير، كل شيء على ما يرام. كيف أنتم؟» فقط هذا... كلمة واحدة أكثر من ذلك ممنوعة. ويقف معنا دائماً جندي أو رقيب أو رقيب أول، يراقب ما نقوله أثناء الزيارة ويذكرنا بتعليماته

بعد الزيارة حاولت أن أرى والد زوجتي أيضاً، لكن ما إن خرجت من الباب حتى أنزلوا بي «عقوبة الزيارة». الحارس الجالس وراء الطاولة يكتب شيئاً في الدفتر، ويقول: «تم إيداع (٢٠٠٠) ليرة، و(٢٥٠٠) ليرة»، لكن لا أرى أثراً لهذا المال بعيني. يعطونني فقط ورقة إيصال صغيرة، ويقولون: «اذهب بهذا لتشتري طعاماً وشراباً، وقليلًا من مسحوق الغسيل والصابون؛ فقط للغسيل». ثم يصرخون: «هيا إلى الداخل!» ويبدوون بضربي؛ أحياناً كان جسدي يزرّق من شدة الضرب في تلك اللحظة، وأحياناً أخرج بخدوش خفيفة. ومع ذلك كنت أقول لنفسي: «الحمد لله، لقد رأيت عائلتي»، وأتقبل الأمر.

وعندما أصل إلى باب ممر الزيارة يكون الإجراء نفسه؛ ما إن تنتهي الزيارة بالداخل حتى يُنادي اسمي، فأضطر إلى الانحناء والنظر إلى الأرض والخروج كأنني أزحف. أوصل السير ووجهي يكاد يلامس الأرض. لا أغير وضعي حتى يقول الحارس: «انهض!» ثم يمسكني أحدهم من ذراعي ويأخذني إلى الزنزانة مجدداً

(مهجع السجناء النصيريين)

المُحاور: نرى على الأرض بعض الأدوية، هل كانوا يعطونكم الدواء؟

أ.ح.ل.: كانت ممرضة عسكرية مكلفة، تدخل داخل الزنزانة وتوزّع دوائي بنفسها. عندما كنت في الطابق العلوي لم يكونوا يعطونني هذا الدواء إطلاقاً، أما هنا فكانوا يعطونه، لكنهم لم يقتربوا أبداً من الجرعة الكاملة التي كانوا يعطونها للمعتقلين العلويين. كانت تفتح علبة الدواء، وتسكب في كفي جرعة واحدة فقط، وتترك الباقي لهم. لم يكن نصيبي أكثر من حبة واحدة في اليوم، بينما كانت تقول لهم: «خذوا، هذا كله لكم.» ورغم أن معاملتهم كانت فظة معهم أيضاً، إلا أن هناك تمييزاً واضحاً بيننا.

طعامهم أيضاً كان أفضل عندهم من طعامي. أنا مصاب بمرض السكري، وكان يجب أن أتناول حبوب الدواء بانتظام أثناء اعتقالتي، لكن إدخال الدواء إلى الداخل كان يعتمد كلياً على مزاج الحارس. عندما دخلت الزنزانة كنت أعاني أصلاً من آلام في الظهر، وفوق ذلك لم أستطع الحصول على الإنسولين. كان يجب أن أتناول ثلاث حبات في اليوم، لكنهم كانوا يعطونني واحدة فقط. أما المعتقلون العلويون فكانوا يحصلون على العلاج الكامل، بل وحتى على المكملات الغذائية من الفيتامينات. أما أدويتي فكانوا يجمعونها عند الباب ويرمونها في القمامة كما ترى، هناك تمييز واضح. يقولون عنهم: «هؤلاء متّاء»، فيوفّرون لهم كل الإمكانيات، ويقولون لي: «أنت لست منهم»، فيمنعون عني حتى أبسط أنواع العلاج

المُحاور: خلال الفترة التي قضيتها هنا، هل أُتيح لك الخروج إلى الهواء الطلق؟

إ.ح.ل.: كانوا يجزّوننا إلى الأسفل بهذه الطريقة. يقف الجنود الحراس على جانبي الممر، وفي الوقت نفسه تنهال السياط على ظهورنا. كنا نسير مقيدون بالسلاسل، دون أن نرفع رؤوسنا منحنية. عندما نصل إلى الساحة، التي يطلق عليه «ساحة رؤية الشمس (ساحة التنفس)»، ننزل أذرعنا إلى جانبينا، ونصطف الواحد تلو الآخر؛ ونجلس على شكل دائرة، ووجوهنا نحو الشمس، فوق أرض إسمنتية عارية. الوقت المسموح لنا هو خمس دقائق فقط، ثم يأتي الأمر: «كفى، انهضوا!»

هذا «حقّ الشمس» لم يكن يُمنح كل يوم، بل لم يُسمح لي به إلا عندما دخلت عامي الثاني في الاعتقال. وبعد سنتين، كانت أول مرة أرى فيها الشمس لخمس دقائق فقط... أمّا المرة الثانية فلم تأتِ إلا بعد شهر كامل. وذات السيناريو يتكرر تمامًا... كان الحراس المسلّحون مصطفين حول الساحة. وفي إحدى المرات اقترب مني أحد الحراس وبدأ يصرخ: «أأنت من درعا؟» ثم شرع بضربي. يبدو أن اسمي ذكره بشيء ما؛ فقد تبين أن أخاه كان يخدم في درعا وقد قُتل هناك، فتصرف معي وكأنه ينتقم ل أخيه. لكن عندما قال السجين الذي بجانبني: «هذا من دمشق، ليس من درعا»، تركني الحارس

رحلة العودة أيضًا لا لم تكن تخلو من التعذيب: «اخفض رأسك، أسرع!» ثم الهراوة والركلات من جديد، ولا يُسمح لك برفع رأسك. أي إن ما يسمّونه «حمام الشمس»، ليس الا جلسة تعذيب لا تتجاوز خمس دقائق؛ ليست راحة ولا تدفئة، بل مجرد إلقاء نظرة خاطفة على السماء قبل أن تُعاد إلى الظلام من جديد.

وبمجرد أن نلمح الشمس للحظة حتى يأتي الأمر: «كفى، انهضوا!» فنقف واحدًا تلو الآخر، ويُسحب كلُّ منا إلى المهجع من جديد. الإجراءات ذاتها في كل مرة... لا يكثرثون إن كان الوقت قد مرَّ أم لا. بعد أن تعيش في الظلام لعامين كاملين، لو سألت: «هل سنخرج إلى الشمس مرة أخرى؟» فالإجابة واضحة: «لا، لا شمس بعد الآن.» الضوء الوحيد الذي كنا نراه هو خيطٌ ضعيف من نور النهار يتسلَّل من خلال الفتحة الصغيرة في سقف الزنزانة، لا أكثر...

المُحاور: السيد (إي)، المعلومات التي قدّمتها لنا مهمة جدًا. المقابلة التي أجريناها في سجن صيدنايا سيخصص لها حيزاً مهماً في التقرير الذي سنعدّه. نشكركم جزيل الشكر

المراجع

- آل، ك.، شورش، م.، الكيلاني، إي. بي. إتش.، وولف، ف. (٢٠١٨)، «فيسبوك ووسائل الإعلام في تونس»، الإعلام في العمل. مجلة متعددة التخصصات حول الإعلام التعاوني. المجلد: ١.
- عبد الله، عمر فاروق (١٩٨٥)، ملف سوريا، الترجمة: حسن بصري، منشورات عقبة، إسطنبول.
- عجم أوغلو، د.، روبنسون، جيمس أ. (٢٠١٣)، لماذا تفشل الأمم: أصول القوة والازدهار والفقر، العملة التاجية.
- أجيكالين، شواي ن.، بولوجيك، جمال أ. (٢٠١٤)، فهم الربيع العربي من خلال نظرية الفوضى - الانتفاضة أم الثورة، بانيرجي، س.، إرتشتين، ش.، تكين، أ. (المحررون) نظرية الفوضى في السياسة (فهم أنظمة كومبليكس)، سبرينغر، دوردرخت.
- أجيكالين، شواي ن. وآخرون (٢٠٢١)، «قياس التكامل الاجتماعي: المرأة السورية في تركيا»، مجلة دراسات اللاجئين، المجلد: ٣٤، العدد: ٣.
- عفلق، ميشيل (١٩٨٧)، في سبيل البعث: الكتابات السياسية الكاملة، بغداد: المكتبة الوطنية، المجلد ١.
- المحكمة الأوروبية لحقوق الإنسان، كايا/ تركيا، رقم الطبعة ٢٢٧٢٩ / ٩٣، ١٩ / ٢ / ١٩٩٨.
- أكسار، يوسف (٢٠١٩)، القانون الدولي الأول، دار نشر سچكين، انقره.
- أكسار، يوسف (٢٠١٩)، القانون الدولي الثاني، دار نشر سچكين، انقره.
- علي بابا، أرزو (٢٠٠٠)، «إنشاء المحكمة الجنائية الدولية»، مجلة كلية الحقوق بجامعة انقره، المجلد: ٤٩، العدد: ١، انقره.
- الرشدي، مديس (٢٠١٢)، «المحكمة الخاصة لسيراليون والمحكمة الخاصة للبنان: الدروس المستفادة من إنشاء وتكوين واختصاص محكمة دولية»، مجلة أنقرة للقانون، المجلد: ٩، العدد: ١، انقره.
- ألفاريز أوسوريو، إغناسيو (٢٠١٩)، «الديناميكيات الطائفية للصراع السوري»، مجلة فيث أند إنترناشونال أفيرز. المجلد: ١٧، العدد: ٢.
- منظمة العفو الدولية ومنظمة «إيرورس»، سوريا: تحقيق غير مسبوق يكشف أن التحالف الذي تقوده الولايات المتحدة قتل أكثر من ١٦٠٠ مدني في «فخ الموت» في الرقة. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/٢٤).
- منظمة العفو الدولية، سوريا ٢٠٢٣. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/١). https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/middle-east/syria/report-syria
- أندرسون، ليزا (٢٠١١)، «كشف غموض الربيع العربي»، الشؤون الخارجية، المجلد: ٩٠، العدد: ٣.
- أرديتش، زينب، «البحث عن آليات العدالة الانتقالية في القضية الكردية في تركيا: معالجة انتهاكات الحقوق الاجتماعية والاقتصادية والثقافية»، أطروحة دكتوراه، جامعة سيكس، ٢٠١٨.
- أرتوك، م. أمين، كوكجن، أحمد (٢٠١٩)، الأحكام العامة للقانون الجنائي، الطبعة ١٣، دار نشر العدالة، انقره.
- أتامان، محي الدين (٢٠١٢) الصراع على السلطة في سورية: نظام البعث، والمطالب الاجتماعية، والمجتمع الدولي. مؤسسة البحوث السياسية والاقتصادية والاجتماعية (سيتا).
- المجلس الأطلسي، عن البراميل المتفجرة والجينز. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٦ / ٢٤). https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/of-barrel-bombs-and-jeans

لجنة وزراء مجلس أوروبا، التوصية رقم (٥) بشأن حماية المرأة من العنف في الدول الأعضاء، Rec(٢٠٠٢)٥، بتاريخ ٣٠ / ٤ / ٢٠٠٢.

أيدن، أونور (٢٠٢٠)، أسطورة ثورة وسائل التواصل الاجتماعي والانتفاضات العربية، في أوزكان، م. وميركان، ح.م. (المحرران) إعادة التفكير في الانتفاضات العربية: العملية والجهات الفاعلة، الطبعة الأولى. مطبوعات كُرة.

أزاركان، إيزيلي (٢٠٠٣)، «المسؤولية الجنائية الدولية للفرد وقضية ميلوسيفيتش»، مجلة كلية الحقوق بجامعة سلجوق، المجلد: ١١، العدد: ٣-٤، قونيا.

بلانش، فابريس (٢٠١٨)، الطائفية في الحرب الأهلية السورية، معهد واشنطن، واشنطن.

ألكسندر بالغي-غالوا (٢٠٠٤)، حماية الصحفيين ووسائل الإعلام في فترة النزاع المسلح، المجلة الدولية للصليب الأحمر، المجلد: ٨٦، الرقم: ٨٥٣، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/١)، (الترجمة، ICRC: <https://casebook.icrc.org/>), (case-study/protection-journalists).

بانج، سي. سي، لي، جيه، راو، إتش. آر. (٢٠٢١)، «حركة الاحتجاج المصرية في فضاء تويتر: دراسة في مسارات المشاعر المزدوجة في التواصل»، المجلة الدولية لإدارة المعلومات، المجلد: ٥٨، ١٠٢٣٢٨.

«بشار الأسد: مجرم ضد الإنسانية - تقرير عن انتهاكات حقوق الإنسان المرتكبة في سوريا»، تقرير الاتحاد الدولي لحقوق الإنسان، www.fidh.org/IMG/pdf/reportSyria2807eng.pdf

بسيوني، م. شريف (٢٠٠٨)، القانون الجنائي الدولي، دار مارتنينوس نيجهوف للنشر.

بايندر، كريستينا (٢٠١٣)، «مقدمة لمفهوم العدالة الانتقالية»، العدالة الانتقالية - تجارب من أفريقيا وغرب البلقان، ٢٠١٣.

الأمانة العامة للأمم المتحدة، سيادة القانون والعدالة الانتقالية في مجتمعات الصراع وما بعد الصراع: تقرير الأمين العام، تقرير الأمانة العامة للأمم المتحدة رقم S/٢٠٠٤/٦١٦، ٢٠١٦، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/٢٠)، <https://www.unhcr.org/media/rule-law-and-transitional-justice-conflict-and-post-conflict-societies-report-secretary>

مفوضية الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان، أدوات سيادة القانون في الدول التي تمر بمرحلة ما بعد الصراع: مبادرات الملاحقة القضائية، نيويورك وجنيف، ٢٠٠٦، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٣/٢١)، <https://digitallibrary.un.org/record/580041?v=pdf>

الجمعية العامة للأمم المتحدة، حالة حقوق الإنسان في الجمهورية العربية السورية، ٢٠٢١.

الجمعية العامة للأمم المتحدة، المؤسسة المستقلة للأشخاص المفقودين في الجمهورية العربية السورية، A/RES/٣٠١/٧٧، ٢٠٢٣.

الجمعية العامة للأمم المتحدة، تطبيق القرار المتعلق بتأسيس المؤسسة المستقلة للأشخاص المفقودين في الجمهورية العربية السورية، A/٦٢٧/٧٨، ٢٠٢٣.

قرار مجلس الأمن التابع للأمم المتحدة، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٤/٢٣)، <https://digitallibrary.un.org/record/420605>

قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٠٤٢ (٢٠١٢)، بتاريخ ١٤ / ٤ / ٢٠١٢.

- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٠٤٣ (٢٠١٢)، بتاريخ ٢١ / ٤ / ٢٠١٢.
- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم ٢٦٢ (٢٠١٣)، ٢٦٢/٦٧/A/RES، بتاريخ ٤ / ٦ / ٢٠١٣.
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢١١٨ (٢٠١٣)، بتاريخ ٢٧ / ٩ / ٢٠١٣.
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢١٣٩ (٢٠١٤)، بتاريخ ٢٢ / ٢ / ٢٠١٤.
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢١٦٥ (٢٠١٤)، بتاريخ ١٤ / ٧ / ٢٠١٤.
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٢٥٤ (٢٠١٥)، بتاريخ ١٨ / ١٢ / ٢٠١٥.
- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم ١٣٠ (٢٠١٦)، ١٣٠/٧١/A/RES، بتاريخ ١٩ / ١٢ / ٢٠١٦.
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٢٨٦ (٢٠١٦) بشأن حماية الجرحى والمرضى، والعاملين في المجال الطبي، وأفراد الإغاثة الإنسانية أثناء النزاعات المسلحة، ٢٢٨٦/RES، ٣ / ٥ / ٢٠١٦، تاريخ الاطلاع: ٢٨ / ٢ / ٢٠٢٥ <https://www.refworld.org/legal/resolution/unscl/2016/en/110092>
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٣١٤ (٢٠١٦)، بتاريخ ٣١ / ١٠ / ٢٠١٦.
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٤٠١ (٢٠١٨)، بتاريخ ٢٤ / ٢ / ٢٠١٨.
- قرار مجلس الأمن الدولي التابع للأمم المتحدة رقم ٢٥٣٣ (٢٠٢٠)، بتاريخ ١٣ / ٧ / ٢٠٢٠.
- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم ١٧٦ (٢٠٢٢)، ١٧٦/٦٦/A/RES، بتاريخ ٢٣ / ٢ / ٢٠١٢.
- تقرير مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة رقم ٥٤ (٢٠٢١) الصادر عن اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق في الجمهورية العربية السورية، ٥٤/٤٦/A/HRC، بتاريخ ٢١ / ٧ / ٢٠٢١.
- مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة، لجنة التحقيق الدولية المستقلة في الجمهورية العربية السورية، الحصار كسلاح حرب: تطويق، تجويع، استسلام، إخلاء، ٢٠١٨.
- تقرير مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة رقم ٦٨ (٢٠٢٢) بعنوان الوفيات بين المدنيين في الجمهورية العربية السورية: تقرير مفوضية الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان، ٦٨/٥٠/A/HRC، لعام ٢٠٢٢.
- اتفاقية الأمم المتحدة لمناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة، تاريخ الاطلاع: ٢٢ / ٢ / ٢٠٢٥. <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1984/en/13941>
- العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية، (١٩٦٦)، تاريخ الاطلاع: (٢٠٢٥ / ٢ / ١٨). <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703>
- بعثة الأمم المتحدة للتحقيق في ادعاءات استخدام الأسلحة الكيميائية في الجمهورية العربية السورية، التقرير النهائي، ٦٦٣/٦٨/A - ٧٣٥/٢٠١٣/S، (٢٠١٣)، (تاريخ الاطلاع: ٢٠ / ٢ / ٢٠٢٥). https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2013_735.pdf
- نظام روما الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية (١٩٩٨)، (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥). <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1998/en/64553>

جولدسميث، جاك إل. (٢٠٠٣)، "المحكمة الجنائية الدولية التي تهزم نفسها بنفسها"، مجلة جامعة شيكاغو للقانون، المجلد: ٧٠، العدد: ١.

مديرية إدارة الهجرة، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٣). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

غولنر، سردار (٢٠١٢)، «السعي لتحقيق العدالة في الانتقال من الماضي المتضارب إلى المستقبل التصالحي: نظرة عامة على العدالة الانتقالية وآلياتها»، مجلة القانون الدولي والسياسة، المجلد: ٨، العدد: ٣٢.

حداد، بسام (٢٠١٢)، «سوريا والانتفاضات العربية»، مجلة سياسة الشرق الأوسط، المجلد ١٩، العدد ٤.

هاشمي، نادر (٢٠١٢)، «الربيع العربي، والسياسة الخارجية الأمريكية، ومسألة الديمقراطية في الشرق الأوسط»، مجلة دنف الدولية للقانون والسياسة، المجلد: ٤١، العدد: ١.

حكيم أوغلو، كبرى تشاغلار (٢٠٢١)، «سياسة روسيا في سوريا في سياق الأزمة السورية»، مجلة جامعة أتاتورك للعلوم الاقتصادية والإدارية، المجلد: ٣٥، العدد: ٤.

هنكارتس، جان ماري، دوسوالد بيك، ل. (٢٠٠٥)، القانون الإنساني الدولي العرفي، المجلد: ١، مطبعة جامعة كامبريدج، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/١٩). <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261>

هنكارتس، جان ماري، دوسوالد بيك، ل. (٢٠٠٥)، القانون الدولي الإنساني العرفي، المجلد: ١، اللجنة الدولية للصليب الأحمر، ٢٠٠٥، (تاريخ الاطلاع: ٣ / ٣ / ٢٠٢٥).

<https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261>

هينبوش، ريموند أ. (١٩٨٢)، سوريا في ظل البعث: تشكيل الدولة في مجتمع مجزأ، الدراسات العربية الفصلية، الصيف، المجلد. ٤، رقم ٣.

حوراني، ألبرت (٢٠١٤)، جاعداش عرب دوسونسي، (الترجمة. لطيف بوياجي وحسين يلماز)، مطبوعات الإنسان، إسطنبول.

هاوارد، فيليب ن.، مزمل، م. ح. (٢٠١٣)، الموجة الرابعة للديمقراطية؟ الوسائط الرقمية والربيع العربي، مطبعة جامعة أكسفورد. (اعتباراً من ٣١ / ٥ / ٢٠٢٥) (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

<https://data.unhcr.org/en/situations/syria>

<https://snhr.org/blog/2024/08/20/the-11th-anniversary-of-the-two-ghoutas-attack-despite-perpetrating-its-largest-most-lethal-chemical-weapons-attack-on-syrian-citizens-the-syrian-regi-me-is-still-protected-by-its-impunity> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

https://snhr.org/public_html/wp-content/pdf/english/Targeting-October.pdf

(تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/١٩).

https://snhr.org/wpcontent/pdf/english/The_Most_Notable_Human_Rights_Violations_in_Syria_in_September_2021_en.pdf (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥).

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2022/10/R221009E.pdf>

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2023/12/R230815E-1.pdf>

<https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۵ / ۱۶)

<https://www.aa.com.tr/en/europe/15-individuals-arrested-for-allegedly-smuggling-migrants-from-syria-to-eu-europol/2936765> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۱۲)

<http://aa.com.tr/tr/analiz/gorus-idlib-in-bize-anlattiklari-/1764689> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۷ / ۹)

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cehenneme-donusen-cennet-dogu-guta/1070583> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۵ / ۱۷)

<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/esed-rejiminin-iskencelerini-duyuran-sezar-oldurulenlerin-fotograflanmasi-emri-en-ust-kademedengeliyor/1823582> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۱۲)

<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/fransada-toplum-disina-iten-suriyeli-multeciler-entegrasyon-sorunu-yasiyor/1815533> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۷ / ۱۷)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-ekibi-han-seyhun-a-girdi/789915> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۱۳)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-idlibde-vurulan-cadir-kampi-havadan-goruntuledi/1651790> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۱۶)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/atme-kampinda-bombardiman-endisesi/16862> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۱۶)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalari-kazindi/3418840> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۲۴)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/elektrik-kesintilerinin-zirve-yaptigi-samda-muma-ragbet-artti/2795833> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۲ / ۱۹)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-katliamlarindan-banyasin-taniklari-ilk-kez-konusurken-aa-vahsetin-izlerini-goruntuledi/3424985> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۲۴)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-aclik-korkusu-sardi/2284921> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۱۶)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-multeci-kamplarina-saldiri/810754> (تاریخ الاطلاع: ۲۰۲۵ / ۶ / ۱۶)

- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-yerinden-edilen-50-bin-sivilin-cadiri-sular-altinda-kal-di/2113566> (تاريخ الاطلاع: ١٦ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iskencenin-fotograflarini-anlatti/135412> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-rejim-camileri-vuruyor/10748> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-rukban-kampi-bir-ramazani-daha-esed-rejimi-gucle-rinin-kusatmasinda-geciriyor/2871839> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-insani-yardimlarda-olaganustu-bir-ornek/1235386> (تاريخ الاطلاع: ٨ / ٧ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-sur-duruyor> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).
- https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/20241216111254_suriyeliler-samin-merce-meydani-na-astiklari-ilanlarla-yakinlarini-ariyor (تاريخ الاطلاع: ٢٠ / ٢ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/ramazan-2025/idlibde-yuzbinlerce-cadir-kamp-sakini-bir-ramazani-daha-evlerinden-uzakta-karsilamaya-hazirlaniyor/3495842> (تاريخ الاطلاع: ١٦ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bmden-turkiyeye-ovgu/266808> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyayi-sarsan-aylan-bebegin-olumunun-dorduncu-yili/1570828> (تاريخ الاطلاع: ١٦ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriye-de-savas-sucu-belgeleri/189119> (تاريخ الاطلاع: ١٣ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2025/2/7/syrian-whistleblower-caesar-reveals-himself-to-al-jazeera> (تاريخ الاطلاع: ١٣ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.amnesty.org.uk/yarmouk-camp-starvation-siege-syria> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٦ / ٢٠٢٥).
- <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (اعتباراً من ٢٠٢٥/٦/٥ , (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

تقرير نفقات السنة المالية لعام ٢٠٢٤ بشأن المخصصات المحولة إلى «الحساب الخاص» على أن يتم تسجيلها كنفقات في ميزانية الرئاسة لتشغيل وإدارة مراكز الإقامة المؤقتة (تاريخ الاطلاع: ٨ / ٧ / ٢٠٢٥).

<https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Mali-Tablolar/2024/03-MART/10-Mart/2024-Yili-Gecici-Barinma-Merkezleri-Ozel-Hesap-Giderleri-ve-Odenek-Tablosu.pdf>

<https://www.hrw.org/news/2011/03/28/syria-security-forces-fire-protesters>

<https://www.hrw.org/news/2011/03/24/syria-security-forces-kill-dozens-protesters>

<https://www.hrw.org/news/2018/04/04/syria-year-chemical-weapons-attacks-persist>

(تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

<https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law>

<https://www.hrw.org/report/2011/11/11/we-live-war/crackdown-protesters-governorate-homs-syria>

<https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

<https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥).

<https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

، https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Gu%CC%88venli_Liman_Dijital_1.pdf (تاريخ الاطلاع: ٨ / ٧ / ٢٠٢٥)

https://www.mfa.gov.tr/no_147_26-mayis-2012_-suriye-yonetimi_nin-humus_un-el-hule-ilce-si-halkina-karsi-gerceklestirdigi-katliam-hk_.tr.mfa (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥).

<https://www.setav.org/yorum/musluman-yasamayan-ulkelerde-bile-islamofobi-var> (تاريخ الاطلاع: ١٧ / ٧ / ٢٠٢٥).

<https://snhr.org/blog/2014/03/26/41626> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥).

<https://snhr.org/blog/2014/10/13/the-syrian-regime-targets-a-hospital-a-clinic-a-market-a-school-and-two-mosques-in-saraqeb> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥).

<https://www.tihek.gov.tr/tihek-heyetinden-suriyede-bessar-esed-rejimi-tarafından-gerçekleştirilen-insan-hakları-ihlallerine-yönelik-raporlama-calismalari-kapsamında-idlipe-baglı-maarret-el-numan-kentine-ziyaret> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥).

<https://www.unhcr.org/news/stories/million-children-are-now-refugees-syria-crisis> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥).

<https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#Whatisthecurrentsituation-ninSyria> (تاريخ الاطلاع: ١٢ / ٦ / ٢٠٢٥)

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminden-hamada-camiye-saldiri-403843.html> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminin-2013teki-katliam-goruntuleri-ortaya-cik-ti-676842.html> (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥)

<https://www.yenisafak.com/dunya/esed-cami-vurdu-5-olu-20-yarali-2313709> (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥).

هيومن رايتس ووتش، «الجرائم ضد الإنسانية التي ارتكبتها قوات الأمن السورية».

<https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria>، هيومن رايتس ووتش، التقرير العالمي ٢٠١٨: سوريا، (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥)،

منظمة مراقبة حقوق الإنسان، استهداف الحياة في إدلب: هجمات سوريا وروسيا على البنية التحتية المدنية، ٢٠٢٠، (تاريخ الاطلاع: ١٩ / ٢ / ٢٠٢٥).

[web.pdf_syria_1020/10/2020_https://www.hrw.org/sites/default/files/media](https://www.hrw.org/sites/default/files/media_web.pdf_syria_1020/10/2020)

تطبيق اتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة وتقديم كل من كندا وهولندا طلب مشترك لدى محكمة العدل الدولية (ICJ)، ضد الجمهورية العربية السورية، من أجل البدء بإجراءات المحاكمة

كابيسزوسكي، ديانا، ماكلين، لورين م، ريد، بنيامين ل، البحث الميداني في العلوم السياسية: الممارسات والمبادئ (مطبوعة جامعة كامبريدج، ٢٠١٥)

كابلان، فاتح خليل (٢٠١٣)، «جريمة الإبادة الجماعية في قرارات المحكمتين الجنائيتين الدوليتين لرواندا ويوغوسلافيا السابقة»، مجلة محكمة المنازعات، المجلد ٣، انقرة

كايا، بوراك (٢٠٢٠)، «مبدأ العالمية في القانون الجنائي الدولي»، مجلة أبحاث القانون الدولي والعلوم الاجتماعية، المجلد ٢، العدد ١.

اتفاقية حظر استحداث وإنتاج وتخزين واستخدام الأسلحة الكيميائية وتدمير تلك الأسلحة، ١٩٩٧.

كوجاه أوغلو، س. سنان (٢٠٠٥)، «السلطة العالمية»، مجلة اتحاد نقابات المحامين في تركيا، العدد: ٦٠.

كوتش، جيزيم، «القضاء الخاص من أجل السلام في كولومبيا: تحليل في سياق العدالة الانتقالية»، رسالة ماجستير، جامعة إسطنبول بيلغي، ٢٠٢٣.

كولداس، أوموت، كوبرولو، نور (٢٠١١)، «الانتفاضة العربية؟ الديناميكيات الداخلية والإقليمية والدولية للحركات الاجتماعية في العالم العربي»، مجلة الشرق الأوسط الأكاديمية، المجلد: ٦، العدد: ١.

كوبرولو، تيموتشين (٢٠٢١)، «المحاكم المختلطة في القانون الجنائي الدولي»، كتاب أعمال الندوة الدولية الأولى حول القانون الدولي والعلوم الاجتماعية في أستانا، منشورات أستانا، انقرة

- كوس، طلحة (٢٠٢٥)، خارطة الطريق لتحقيق السلام والاستقرار في سوريا، الأكاديمية الوطنية للاستخبارات.
- كويلو، مراد (٢٠١٨)، "بنية حزب الاتحاد الديمقراطي/وحدات حماية الشعب في سوريا وعملية غصن الزيتون"، مجلة أسام (مركز المدافعين عن العدالة للدراسات الاستراتيجية) الدولية المحكمة، العدد: ١١.
- كوربان، ديلك، يجين، مسعود (٢٠١٢)، على حافة العدالة: الدولة والأكراد بعد الهجرة «القسرية»: تقييم لقانون التعويض رقم ٥٢٣٣ - نموذج فان، مطبوعات تيسيف، إسطنبول.
- المركز العالمي لمسؤولية الحماية، (تاريخ الاطلاع: ١٨ / ٧ / ٢٠٢٥).
- <https://www.globalr2p.org/countries/syria>
- لاجي، م.، برتراند، ك. ز.، بار يام، ي. (٢٠١١)، "أزمات الغذاء وعدم الاستقرار السياسي في شمال إفريقيا والشرق الأوسط"، طبعة مسبقة من أرشيف أرشيف: ١١٠٨.٢٤٥٥.
- لوبماير، هانز غونتر (١٩٩٧)، "سوريا: أرض الطاغوت"، (محرران) فرهاد إبراهيم وهايدي فيدل، مشاكل المجتمع المدني في الشرق الأوسط، (الترجمة: إيرول أوزبك)، مطبوعات إيليتشيم، إسطنبول.
- لوست، إيلين (٢٠١١)، «لماذا الآن؟ التحولات الجزئية والانتفاضات العربية»، مجلة الديمقراطية المقارنة، المجلد: ٩، العدد: ٣.
- لينش، مارك (٢٠١٣)، الانتفاضة العربية: الثورات غير المكتملة في الشرق الأوسط الجديد، هاشيت المملكة المتحدة.
- مالك، ع.، عوض الله، ب. (٢٠١٣)، «اقتصاديات الربيع العربي»، التنمية العالمية، المجلد: ٤٥.
- مازور، كيفن (٢٠١٩)، "شبيكات الدولة والتباين داخل المجموعات العرقية في الانتفاضة السورية ٢٠١١"، دراسات سياسية مقارنة، المجلد: ٥٢، العدد: ٧.
- ميرجان، محمد حسين (٢٠١٢)، سوريا: النظام والسياسة الخارجية، مطبوعات آجيلم، إسطنبول.
- ميرجان، محمد حسين (٢٠٢٣)، "البعثية في العالم العربي: من الخيال السياسي والاجتماعي الرومانسي إلى الواقع الاستبدادي"، الفكر المعاصر في العالم الإسلامي: الفكر الإسلامي المعاصر في العالم العربي، (تحرير) لطفي سونار، مطبوعات رئاسة شؤون الأتراك في الخارج والمجتمعات ذات الصلة.
- ميلانوفيتش، ماركو (٢٠٠٨)، «من التسوية إلى المبدأ: توضيح مفهوم اختصاص الدولة في معاهدات حقوق الإنسان». مراجعة قانون حقوق الإنسان، المجلد: ٨، العدد: ٣.
- أوبافي، إليزابيث (٢٠١٣)، تقرير أمن الشرق الأوسط ٩: الجيش السوري الحر، واشنطن العاصمة: معهد دراسة الحرب، واشنطن.
- OCHA، نظرة عامة على الاحتياجات الإنسانية: الجمهورية العربية السورية، ٢٠٢٤. (تاريخ الاطلاع: ٢ / ٣ / ٢٠٢٥).
- OCHA، أولويات الاستجابة الإنسانية: الجمهورية العربية السورية، يناير/كانون الثاني - مارس/آذار ٢٠٢٥، ٢٠٢٥. (تاريخ الاطلاع: ٢ / ٣ / ٢٠٢٥).
- https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-91376123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities_Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf

مكتب المفوض السامي للأمم المتحدة لحقوق الإنسان، «أدوات سيادة القانون للدول التي تمر بمرحلة ما بعد الصراع: تعظيم إرث المحاكم الهجينة»، نيويورك وجنيف، ٢٠٠٨.

أوغوناييا، أوفيم موريس (٢٠١٣)، «الربيع العربي في تونس ومصر وليبيا: تحليل مقارنة للأسباب والمحددات»، البدائل: المجلة التركية للعلاقات الدولية، المجلد: ١٢، العدد: ٣.

(OHCHR) مفوضية الأمم المتحدة لحقوق الإنسان، تقرير بتاريخ ٢٠١١/٨/٢، وتقول بيلاي: «إن العالم يراقب المذبحة في سوريا على الرغم من محاولات قطع الوصول إليها».

OPCW، تقارير بعثة تقصي الحقائق، ٢٠١٤-٢٠٢٤. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٠).

<https://www.opcw.org/fact-finding-mission>

أوزجان، إلياس (٢٠٢٢)، «العدالة الانتقالية ولجان الحقيقة في مرحلة بناء السلام: نموذج الأرجنتين وتشيلي»، مجلة دراسات السلام ونضال أيضاً، المجلد: ١٠، العدد: ٢، يالوفا.

فيليبس، كريستوفر (٢٠١٦)، معركة سوريا، مطبعة جامعة بيل، نيو هافن.

فيليب شكري خوري، سوريا والانتداب الفرنسي: سياسات القومية العربية، ١٩٢٠-١٩٤٥، الطبعة الأولى، برينستون: مطبعة جامعة برينستون، ١٩٨٧.

أطباء لحقوق الإنسان والكوادر الطبية مستهدفون في سوريا. (تاريخ الاطلاع: ٢٨ / ٢ / ٢٠٢٥).

<https://phr.org/our-work/resources/medical-personnel-are-targeted-in-syria>

بيريت، توماس (٢٠١٣)، الدين والدولة في سوريا: علماء السنة من الانقلاب إلى الثورة، دراسات كامبريدج للشرق الأوسط، مطبعة جامعة كامبريدج، كامبريدج، <https://doi.org/10.1017/CBO9781139207720>.

رابينوفيتش، إيتامار (١٩٧٢)، سوريا في ظل البعث ١٩٦٣-١٩٦٦: التكافل بين الجيش والحزب، مطبعة جامعات إسرائيل، القدس.

رومانو، سيزار ب. ر. ف. د. (٢٠٠٤)، المحاكم الجنائية الدولية، مطبعة جامعة أكسفورد.

«أدوات سيادة القانون للدول الخارجة من الصراعات: تعظيم إرث المحاكم الهجينة».

ساريغوزيل، حاجي (٢٠١٣)، «المحكمة الجنائية الدولية»، مجلة المحكمة المختصة بحل النزاعات، المجلد: ٣، انقرة.

اتفاقية جنيف بشأن حماية الأشخاص المدنيين في وقت الحرب، ١٩٤٩، (تاريخ الاطلاع: ١٧ / ٢ / ٢٠٢٥).

<https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227>

شاباس، ويليام أ. (٢٠٠٩)، الإبادة الجماعية في القانون الدولي: جريمة الجرائم، الطبعة الثانية، مطبعة جامعة كامبريدج.

سيل، باتريك (١٩٩٥)، الأسد: الصراع على الشرق الأوسط، مطبعة جامعة كاليفورنيا، بيركلي.

سيل، باتريك (١٩٨٧)، الصراع على سوريا: دراسة في السياسة العربية بعد الحرب، ١٩٤٥-١٩٥٨، ١. باسكي، مطبعة جامعة بيل، نيو هافن.

- SETA، البعد الحقوقي للحرب الأهلية في سوريا: فقدان الإنسانية.
- SETA، دور الأسد ومكانته ومستقبله في الحرب الأهلية السورية، اسطنبول، ٢٠١٨.
- شامية، لونا، سزينييس، زولتان (٢٠١٥)، «ظهور الدولة الإسلامية في العراق وسوريا (داعش)»، AARMS – البحوث الأكاديمية والتطبيقية في العلوم العسكرية والإدارية العامة، المجلد: ١٤، العدد: ٤.
- شو، مالكولم ن. (٢٠١٨)، القانون الدولي، الأكاديمية التركية للعلوم، انقره.
- النظام الاساسي للمحكمة الخاصة بسيراليون.
- اتفاقية جنيف الأولى بشأن تحسين حال الجرحى والمرضى في القوات المسلحة في الميدان، ١٩٤٩، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨) <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/18884>
- بشأن تحسين حال الجرحى والمرضى والغرقى بالقوات المسلحة في البحار، ١٩٤٩، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨) <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/19862>
- اتفاقية جنيف الأولى بشأن تحسين حال الجرحى والمرضى في القوات المسلحة في الميدان، واتفاقية جنيف الرابعة بشأن حماية المدنيين في زمن الحرب، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/٢٨)
- <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227>
- SNHR، ٢٠٦٧٨ قُتل مدنيون خلال شهري رمضان وعيد الفطر بين عامي ٢٠١١ و ٢٠١٩، كما تم استهداف مئات المساجد، ٢٠١٩.
- SNHR، بين الألم والمعاناة: اثنا عشر عامًا من جرائم الأسلحة الكيميائية في سوريا. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٦/١٢).
- <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf>
- SNHR، القوات الحكومية تستهدف أماكن العبادة عمداً (قصف مسجد يحتوي على مدرسة) ٢٠١٤.
- SNHR، في الذكرى الثالثة عشرة لانطلاق الانتفاضة الشعبية ٢٠٢٤، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ١٨).
- <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/03/R240209E-1.pdf>
- SNHR، في اليوم العالمي لحرية الصحافة: تم توثيق مقتل ٧١٧ صحفياً وعاملاً في وسائل الإعلام على يد أطراف النزاع والقوى المسيطرة في سوريا منذ مارس/آذار ٢٠١١، من بينهم ٥٣ لقوا حتفهم بسبب التعذيب، ٢٠٢٤. <http://ps://snhr.org/wp-content/uploads/2024/05/S240419E.pdf> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٣ / ١).
- SNHR، سوريا بلا مساجد ٢٠١٤.
- SNHR، استهداف أماكن العبادة المسيحية في سوريا يشكل تهديدا للتراث العالمي، ٢٠١٩.
- SNHR، النظام السوري هو على الأرجح المسؤول عن قصف مخيم للنازحين في إدلب ومقتل أحد عشر طفلاً سورياً ٢٠١٩.
- SOHR، الثورة السورية بعد ١٣ عامًا: نحو ٦١٨ ألف قتيل منذ اندلاع الثورة في آذار/مارس ٢٠١١. (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ١٨) <https://www.syriahr.com/en/328044>.
- ستيفنز، بنيامين (٢٠٠٢)، «لأخلاقية الربح: الشركات عبر الوطنية وحقوق الإنسان»، مجلة بيركلي للقانون الدولي، المجلد: ٢٠، العدد: ١.

سونغا، ليال س. (١٩٩٢)، المسؤولية الفردية في القانون الدولي عن الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان، دار مارتنوس نيهوف للنشر، دوردرخت

تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم ٥٤/٤٦/A/HRC

[.https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54](https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54)

تقرير اللجنة الدولية المستقلة المعنية بالجمهورية العربية السورية رقم ٦٤/٥٥/A/HRC

[.https://docs.un.org/en/a/hrc/55/64](https://docs.un.org/en/a/hrc/55/64)

اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق بشأن الجمهورية العربية السورية، «شبكة عذاب»: الاعتقال التعسفي والتعذيب وسوء المعاملة من قبل القوات الحكومية السابقة في الجمهورية العربية السورية – التقرير المرافق للوثيقة A/HRC/٤٦/٥٥، CRP/٥٨/A/HRC.٣، ٢٠٢٥.

تقارير اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق في الجمهورية العربية السورية، A/٧٢/٣٧/A/HRC، ٥٥/٣٦/A/HRC، A/٦٥/٣٩/HRC، ٥٧/٤٣/A/HRC، ٦١/٤٤/A/HRC، ٦١/٤٤/A/HRC، ٥٧/٤٩/A/HRC، <http://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iici-syria/documentation> (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥/٢/١٩).

اللجنة الدولية المستقلة للتحقيق في الجمهورية العربية السورية، تقرير بعنوان: «المفقودون والمختفين في سوريا: هل من سبيل للمضي قدماً؟» توصيات لإنشاء آلية ذات ولاية دولية. ٢٠٢٢، https://www.ohchr.org/sites/default/files/202206/PolicyPaperSyriaMissingAndDisappeared_17June2022_EN.pdf (تاريخ الاطلاع: ٢٠ / ٢ / ٢٠٢٢).

الجنة التحقيق الدولية المستقلة بشأن الجمهورية العربية السورية، «لا نهاية في الأفق»: التعذيب وسوء المعاملة في الجمهورية العربية السورية ٢٠٢٠-٢٠٢٣. CRP/٥٣/A/HRC.٢٠٢٣-٢٠٢٠، ٥، ٢٠٢٣.

الآلية الدولية المحايدة والمستقلة لسوريا (IIIM)، تقرير نظام الاحتجاز الحكومي السوري كأداة للقمع، الملحق ب،
 أسماء مراكز الاحتجاز وإحداثياتها الجغرافية. ٢٠٢٤، <https://iiim.un.org/wp-content/uploads/2024/12/>
 IIIM_DetentionReport_Public_Annex-B_Mapping-Geolocation-1.pdf (تاريخ الاطلاع: ١٣ / ٦ / ٢٠٢٥).

سوريا - تقييم مشترك للأضرار الواقعة في المدن المختارة، واشنطن العاصمة، مجموعة البنك الدولي. [http://do-](http://do-cuments.worldbank.org/curated/en/099173502272397116)
cuments.worldbank.org/curated/en/099173502272397116 (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٢ / ١٩).

شان، عبد القادر (٢٠١٦)، أطول مسرح في القرن: كل جوانب الثورة السورية ٢٠١١-٢٠١٦، الطبعة الأولى، منشورات يابى بوزوم، إسطنبول

وقف الديانة التركية، دائرة المعارف الإسلامية لوقف الديانة، مادة «ابن النُصير»، (تاريخ الاطلاع: ٢٠٢٥ / ٧ / ٩).

تيتيل، روتي ج. (٢٠٠٣)، "أنساب العدالة الانتقالية"، مجلة هارفارد لحقوق الإنسان، الرقم: ١٦. (مجلة حقوق الإنسان في جامعة هارفارد، العدد: ١٦).

الشبكة السورية لحقوق الإنسان، حصار الغوطة الشرقية في دمشق شكل من أشكال العقاب الجماعي، ٢٠١٧.

TiHEK (٢٠٢٥)، مؤسسة حقوق الإنسان والحريات في تركيا (٢٠٢٥)، تقرير حماية وتعزيز حقوق الإنسان لعام ٢٠٢٣، انقرة.

TİHEK (٢٠٢٣)، مؤسسة حقوق الإنسان والحريات في تركيا (٢٠٢٣)، التقرير الوطني التركي حول مكافحة الاتجار بالبشر، انقره

TİHEK (٢٠٢٢)، مؤسسة حقوق الإنسان والحريات في تركيا (٢٠٢٢)، تقرير حول تقييم إجراءات إعادة القسرية لطالبي اللجوء والمهاجرين غير النظاميين من منظور حقوق الإنسان
وزارة الداخلية التركية (٢٠٢٤)، تقرير إحصاءات الهجرة.

مؤسسة الأبحاث التركية، الجماعات العرقية والدينية في سوريا، ٢٠٢٥.

(محكمة العدل الدولية، تطبيق اتفاقية مناهضة التعذيب وغيره من ضروب المعاملة أو العقوبة القاسية أو اللاإنسانية أو المهينة، كندا وهولندا ضد الجمهورية العربية السورية، المحكمة الدولية للعدل (ICJ)، طلب مشترك لبدء الإجراءات).
٦/٨ / ٢٠٢٣، <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20230608-REQ-01-00-EN.pdf>

النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية

المنظمة الدولية للهجرة، قاموس مصطلحات الهجرة، الطبعة الثانية - (المحرر) ريتشارد بيروشود - جيليان ريدبات - كروس

اللجنة الدولية لشؤون المفقودين، سوريا- وكالة أنباء الشرق الأوسط. (تاريخ الإطلاع: ٢٠ / ٢ / ٢٠٢٥).

<https://icmp.int/what-we-do/geographic-programs/syria-mena>

UNHCR، التحديث الإقليمي السريع رقم ١٥، الوضع في سوريا والأزمة، ٢٠٢٥. (تاريخ الإطلاع: ٢ / ٣ / ٢٠٢٥).
<https://reporting.unhcr.org/syria-situation-crisis-regional-flash-update-15>

UNHCR، حالة الطوارئ في سوريا. (تاريخ الإطلاع: ٢٠ / ٤ / ٢٠٢٥).

<https://www.unhcr.org/syria-emergency.html>

UNHCR، شرح أزمة اللاجئين السوريين. ٢٠٢٤، (تاريخ الإطلاع: ٢٣ / ٢ / ٢٠٢٥).

<https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained>

UNHCR، الوضع الإنساني المتردي الذي يواجه العائدين السوريين. ٢٠٢٤، (تاريخ الإطلاع: ٢٤ / ٦ / ٢٠٢٥).

<https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588>

أوسطا، ميرفي يوجي (٢٠٢٤)، «تحليل موجز لمنظمة داعش الإرهابية في إطار العدالة الانتقالية»، مجلة كلية العلوم السياسية بجامعة إسطنبول للحضارة، المجلد: ٩، العدد: ٢، إسطنبول

فان دام، نيكولاولس (٢٠٠٠)، الصراع على السلطة في سوريا، (ترجمة سميح إيديز-أصلي فالاي تشالكيفيك)، منشورات إلتيشيم، إسطنبول

فان دام، نيكولاولس (٢٠١١)، الصراع على السلطة في سوريا: السياسة والمجتمع في ظل حكم الأسد وحزب البعث، لندن: أي. بي. توريس

فولبي، فريدريك (٢٠١٣)، «تفسير (وإعادة تفسير) التغيير السياسي في الشرق الأوسط خلال الربيع العربي: مسارات التحول الديمقراطي والاستبداد في المغرب العربي»، التحول الديمقراطي، المجلد ٢٠، العدد ٦.

قانون الأجانب والحماية الدولية، رقم القانون: ٦٤٥٨، تاريخ الاعتماد: ٤ / ٤ / ٢٠١٣، تاريخ النشر في الجريدة الرسمية: ١١ / ٤ / ٢٠١٣، العدد: ٢٨٦١٥.

يشيلتاش، مراد، كارداش، تونكاي (٢٠١٧)، أورتادوغودا غونش و استقلال، سيناء، انقرة .

زيسر، إيال (٢٠٠٥)، "بشار الأسد: داخل أو خارج النظام العالمي الجديد؟"، واشنطن كوارترلي، العدد: ٣، الصحابي: ١١٧، <https://doi.org/10.1162/0163660054026506>.

زيسر، إيال (٢٠٠٧)، قيادة سوريا: بشار الأسد والسنوات الأولى في السلطة، أي. بي. تريس، لندن.

«ما هي العدالة الانتقالية»، المركز الدولي للعدالة الانتقالية، (تاريخ الاطلاع: ٢٠ / ٣ / ٢٠٢٥).

ويدين، ليزا (٢٠١٣)، «الأيديولوجيا والفكاهة في الأوقات المظلمة: ملاحظات من سوريا»، التحقيق النقدي ٣٩، العدد: ٤،

٨٤١ - ٧٣، <https://doi.org/10.1086/671358>

فيدل، كاترين نينا (٢٠٠٦)، مذبح حماة - الأسباب، مؤيدو التمرد، العواقب.

٣RP : الخطة الإقليمية للاجئين والمرونة، نظرة عامة استراتيجية إقليمية ٢٠٢٤. (تاريخ الاطلاع: ٢٤ / ٢ / ٢٠٢٥).

<https://reporting.unhcr.org/syria-situation-regional-refugee-and-resilience-plan>

دستور الاتحاد الروسي الصادر في ١٢ كانون الأول / ديسمبر ١٩٩٣م. (تاريخ الاطلاع: ٢٣ / ٤ / ٢٠٢٥). <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm>

دستور الجمهورية العربية السورية، الصادر في ١٣/٣/١٩٧٣، (الدستور السوري، ١٩٧٣)

قانون الإجراءات الجنائية للاتحاد الروسي الصادر بتاريخ ١٣ / ٦ / ١٩٦٦. الرقم: ٦٣-ФЗ (Уголовный кодекс Российской Федерации)

القانون الجنائي لجمهورية الصين الشعبية الصادر بتاريخ ١٤ / ٣ / ١٩٩٧.

النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية الصادر بتاريخ ١٧ / ٧ / ١٩٩٨.

قانون الإجراءات الجنائية للاتحاد الروسي الصادر بتاريخ: ١٨ / ١٢ / ٢٠٠١. الرقم: ١٧٤-ФЗ.

الدستور السوري، ١٩٧٣.

الدستوري السوري، بتاريخ: ٢٦/٠٢/٢٠١٢

نشكر

وكالة الأناضول للأنباء

على مساهمتها وإجازتها لاستخدام بعض الصور
والرسوم المعلوماتية الواردة في هذا التقرير،
كما نتقدّم بالشكر إلى
جمعية المعتقلين والمفقودين في سجن صيدنايا
على مساهمتهم ودعمهم في إعداد هذا التقرير.

ايكترت يف ةاواسم لاول ناسن إلال قوقح ةسسؤم

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA
Tel.: +90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr

E-posta

baskanlik@tihek.gov.tr
oninceleme@tihek.gov.tr

E-başvuru

<https://ebasvuru.tihek.gov.tr/Giris.aspx>

[tihekkurumsal](#) [/tihek_kurumsal](#) [@tihekkurumsal](#) [/tihekkurumsal](#)

HREIT

HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW VIOLATIONS COMMITTED BY THE BASHAR AL-ASSAD REGIME IN SYRIA

HREIT

HUMAN RIGHTS AND EQUALITY
INSTITUTION OF TÜRKİYE

**REPORT ON HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN
LAW VIOLATIONS COMMITTED BY THE BASHAR
AL-ASSAD REGIME IN SYRIA**

Ankara

2025

ISBN: 978-625-92903-0-0

HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTE OF TÜRKİYE

© 2025 PUBLICATIONS OF THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTE OF TÜRKİYE

"All rights reserved. This report is the property of the Human Rights and Equality Institute of Türkiye.
No part of this publication may be reproduced, duplicated, or transmitted in any form-including photocopying
or digital processing-without prior permission from the publisher."

Publisher's Certificate No: 45482

1. Oppression / Ankara, 2025

Contact

Mithatpaşa Rd. No: 52
ÇANKAYA/ANKARA
T +90 312 422 78 00 | baskanlik@tihek.gov.tr

Print

İMAK Offset
Printing House Certification No: 71320

**REPORT ON HUMAN RIGHTS AND
HUMANITARIAN LAW VIOLATIONS COMMITTED
BY THE BASHAR AL-ASSAD REGIME IN SYRIA**

Ankara
2025

The activities related to the preparation of this Report were carried out by the

“Commission for the Examination and Reporting of Human Rights Violations Committed by the Bashar al-Assad Regime in Syria” which was established by Decision No. 2024/1317 of the Human Rights and Equality Board of Türkiye during its meeting dated 30 December 2024 and numbered 2024/238. The report was written by the Academic Committee specified below.

Commission

Muhammet Ecevit CARTİ, Deputy President of the HREIT

Dilek ERTÜRK, Member of the Board, HREIT

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ, Former President of HREIT

İsmail AYAZ, Former Member of the Board, HREIT

Mehmet Emin GENÇ, Former Member of the Board, HREIT

Academic Committee

Assoc. Prof. Dr. Muhammed Hüseyin MERCAN (Academic Committee Coordinator)

Assoc. Prof. Dr. Ali Osman KARAOĞLU

Assoc. Prof. Dr. Hakkı Hakan ERKİNER

Assoc. Prof. Dr. Murat ASLAN

Assoc. Prof. Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN

Asst. Prof. Dr. Mehmet İhsan ÖZDEMİR

On-Site Inspection Delegation

HREIT Deputy President Muhammet Ecevit CARTİ
(Aleppo-Damascus)

HREIT Board Member Dilek ERTÜRK
(Aleppo-Damascus)

Coordinator of the International Relations and Project Unit Salih GÜNAY
(Aleppo-Damascus)

Former HREIT Presidential Advisor Ayşegül TAŞKAPU DURAN
(Aleppo-Damascus)

Expert on Human Rights and Equality Fırat POLAT
(Aleppo-Damascus)

Assistant Expert on Human Rights and Equality Muhammed Tarık
ÜNALDI
(Aleppo-Damascus)

Assoc. Prof. Dr. Muhammed Hüseyin MERCAN
(Damascus)

Assoc. Prof. Dr. Murat ASLAN
(Aleppo)

Asst. Prof. Dr. Mehmet İhsan ÖZDEMİR
(Aleppo-Damascus)

Interviews with Syrian victims were conducted by Assistant Expert on Human Rights and Equality Muhammed Tarık ÜNALDI.

The activities related to the preparation of the report were carried out by Salih GÜNAY, Coordinator of the International Relations and Project Unit; former HREIT Presidential Advisor Ayşegül TAŞKAPU DURAN; Expert on Human Rights and Equality Fırat POLAT; Expert on Human Rights and Equality Sait CEYLAN; Assistant Expert on Human Rights and Equality Ayşenur DEMİR; Assistant Expert on Human Rights and Equality Betül VELİOĞLU; and Assistant Expert on Human Rights and Equality Muhammed Tarık ÜNALDI.

TABLE OF CONTENTS

ABBREVIATIONS / 6

FOREWORD / 8

INTRODUCTION / 10

Legal Basis / 10

Purpose and Scope / 10

Methodology and Limitations / 14

1. THE HISTORY AND POLITICAL BACKGROUND OF THE ASSAD REGIME IN SYRIA / 22

1.1. General Overview of Syrian History / 22

1.2. The Foundation and Rise of the Baath Party / 26

1.3. Establishment of the Assad Regime and the Authoritarian Turn in Syria / 30

1.4. Popular Uprisings in the Arab World / 36

1.5. Uprisings, Regime Massacres, Civil War, and Displacement in Syria / 39

2. HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW VIOLATIONS IN SYRIA / 48

2.1. Civilian Deaths / 50

2.2. Attacks on Civil Infrastructure and Public Property / 54

Right to education / 57

2.3. Use of Prohibited Weapons (Barrel Bombs, Cluster Munitions, Chemical Attacks) / 59

2.4. Enforced Disappearances and Arbitrary Deprivation of Liberty / 64

2.5. Torture and Ill-Treatment / 70

2.6. Displacements (The Situation of Refugees and Internally Displaced Persons) / 78

Human trafficking and migrant smuggling / 84

2.7. Human Rights Violations Against Health Personnel and Media Workers / 87

2.8. Humanitarian Aid Challenges / 90

2.9. Freedom of Religion and Belief / 95

102 / 3. ON-SITE INVESTIGATION OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN SYRIA

102 / 3.1. Widespread Human Rights Violations Against Civilians

113 / 3.2. Use of Prohibited Weapons

119 / 3.3. Arrest, Torture and Ill-treatment, and Enforced disappearance

120 / Arbitrary arrests and extrajudicial executions

127 / Torture and Ill-treatment

143 / Enforced disappearance

152 / THE RESPONSIBILITY OF THE ASSAD REGIME AT THE INTERNATIONAL AND NATIONAL LEVELS

153 / 4.1. International Criminal Responsibility

154 / 4.1.1. Responsibility under the International Criminal Court

160 / 4.1.2. Establishment of Hybrid Courts

163 / 4.2. National Criminal Responsibility

163 / 4.2.1. Responsibility within the Scope of Universal Jurisdiction at the National Level

164 / 4.2.2. Transitional Justice Practices

167 / 4.2.3. Criminal Prosecution Before the Courts of Foreign Jurisdictions

176 / CONCLUSION

181 / ANNEX-1: THE SYRIAN CIVIL WAR AND KEY UNITED NATIONS RESOLUTIONS ON THE MATTER

184 / United Nations Security Council Resolutions Adopted During the Syrian Civil War (2012-2020)

185 / United Nations General Assembly Resolutions Adopted During the Syrian Civil War (2011-2023)

187 / ANNEX-2: INTERVIEWS CONDUCTED WITH VICTIMS

297 / BIBLIOGRAPHY

ABBREVIATIONS

AA	: Anadolu Agency
AD	: Anno Domini
art.	: Article
ATCA	: Alien Tort Claims Act
CAT	: Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment / Convention Against Torture
CEDAW	: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
CERD	: Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
CIHL	: Customary International Humanitarian Law (a study by the ICRC)
CRC	: Convention on the Rights of the Child
CRPD	: Convention on the Rights of Persons with Disabilities
DAESH	: Al-Devlet Al-Islamiyya Fil Irak Wel Şam / Islamic State of Iraq and Syria
DIA	: Encyclopedia of Islam, Türkiye Diyanet Foundation
ECtHR	: European Court of Human Rights
ed.	: Editor
FFM	: Fact-Finding Mission
GCR2P	: Global Centre for the Responsibility to Protect
GDP	: Gross Domestic Product
HRC	: Human Rights Council (HRC)
HREIT	: Human Rights and Equality Institution of Türkiye
HRW	: Human Rights Watch
ICC	: International Criminal Court
ICCPR	: International Covenant on Civil and Political Rights
ICESCR	: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
ICJ	: International Court of Justice
ICMP	: International Commission on Missing Persons

ICRC	: International Committee of the Red Cross
IDP	: Internally Displaced Persons
IHH	: Foundation for Human Rights and Freedoms and Humanitarian Relief
IIIM	: UN International, Impartial and Independent Mechanism for Syria
IIMP	: Independent Institution on Missing Persons
IIT	: Investigation and Identification Team
JIM	: Joint Investigation Mechanism
OCHA	: UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs
OHCHR	: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
OPCW	: Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons
p.	: Page
PHR	: Physicians for Human Rights
RCD	: Rally Constitutional Democratic (a political party in Tunisia)
SETA	: Foundation for Political, Economic and Social Research
SNHR	: Syrian Network for Human Rights
SOHR	: Syrian Observatory for Human Rights
TAC	: Temporary Accommodation Centers
TDV	: Türkiye Diyanet Foundation
TESEV	: Türkiye Economic and Social Studies Foundation
UK	: United Kingdom
UN	: United Nations
UNHCR	: United Nations High Commissioner for Refugees
UNSMIS	: United Nations Supervision Mission in Syria
US	: United States of America
WB	: World Bank

FOREWORD

Prof. Dr. Fahrettin ALTUN

President of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye

Humanitarian crises around the world have made it necessary to establish universal human rights norms to protect human dignity. The destruction caused by wars has, in turn, made it inevitable to secure these rights at the international level.

The Paris Principles, adopted by the United Nations General Assembly in 1993, define the duties and powers of national human rights institutions. In the global context, we witness that these institutions have become key actors in the protection and promotion of human rights.

As the Human Rights and Equality Institution of Türkiye, we carry out significant duties aimed at implementing universal human rights norms at the national level, ensuring the right of individuals to equal treatment, and preventing torture and ill-treatment. In this regard, we regularly monitor international developments in the field of human rights and prepare reports on various thematic areas.

All these studies, clearly demonstrate that serious violations continue to occur in various parts of the world today. Indeed, among the countries where systematic and widespread human rights violations against the civilian population take place is, undoubtedly, Syria. The events that began peacefully in 2011 turned into a civil war as a result of the attacks carried out by the Bashar al-Assad regime.

At this point, Syria has witnessed one of the greatest humanitarian crises in modern history. During this period, hundreds of thousands of innocent people have lost their lives, more than 7.5 million civilians have been displaced, and thousands of innocent civilians who were forced to leave their homes have lost their lives in the Mediterranean and Aegean seas while searching for a new home. In addition, cities, places of worship, and historical structures have been destroyed, and the country has been the scene of ruthless proxy wars.

The acts of severe violence carried out by the regime in Syria have targeted civilians who must be protected under international humanitarian law, leading to a grave humanitarian crisis.

International reports have documented findings indicating that grave violations and war crimes—such as the use of chemical weapons, arbitrary detentions, torture, sexual assaults, the bombing of civilian settlements, and attacks on healthcare facilities—have been committed in a systematic manner.

On December 8, 2024, with Damascus falling out of the regime's control, the Ba'ath Party's 61-year oppressive rule in Syria came to an end. Following the revolution, it has become imperative for international judicial mechanisms to investigate and prosecute the human rights violations committed by Bashar al-Assad and regime officials in order to ensure justice. In this context, the systematic documentation of human rights and humanitarian law violations committed by the regime holds great significance.

Within the Human Rights and Equality Institution of Türkiye, a special Commission has been established to shed light on the human rights violations committed by the regime of Bashar al-Assad in Syria and to contribute to the pursuit of justice.

During the reporting process, our Commission established direct contact with public institutions, consulted with academic experts, conducted field visits to examine human rights violations, and documented the testimonies of victims.

The developments in our neighboring country, Syria, with which we share deep ties, have once again demonstrated that Türkiye's foreign policy, which prioritizes humanitarian values, stands on the right side of history.

With this report, we aim not only to document the figures but also to record the tragedies and human stories behind the destruction within the framework of international human rights and humanitarian law.

We hope that the report in question will contribute to the struggle for rights and justice in Syria, by supporting the preservation of peace, stability, and territorial integrity, as well as the process of building a democratic, pluralistic, peaceful, and prosperous country.

On this occasion, I would like to extend my gratitude to the esteemed members of the Commission, the academic experts, and all colleagues who contributed their knowledge and expertise to the preparation of this report.

Legal Basis

Article 3 of the Principles Relating to the Status of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights (Paris Principles) stipulates the duties of National Human Rights Institutions as follows: *“To submit to the Government, Parliament and any other competent body, on an advisory basis either at the request of the authorities concerned or through the exercise of its power to hear a matter without higher referral, opinions, recommendations, proposals and reports on any matters concerning the promotion and protection of human rights.”*¹

Article 9, paragraphs (l) and (m), of the Law No. 6701 on the Human Rights and Equality Institution of Türkiye, published in the Official Gazette No. 29690 dated April 2016, sets out the Institution’s duties as follows: (l) *“Providing information to the public opinion, publishing special reports on matters falling under its mandate in addition to regular annual reports when deemed necessary”*; (m) *“Following and assessing international developments in areas of human rights and non-discrimination, cooperating with international organizations working in the field within the framework of relevant legislation.”*

In line with the above regulations, the Human Rights and Equality Institution of Türkiye, at its meeting No. 238/2024 of 30 December 2024, adopted Decision No. 1317/2024 to establish a Commission tasked with preparing a thematic report on human rights violations committed by the regime of Bashar al-Assad in Syria.

Purpose and Scope

The popular uprisings which erupted in Tunisia and Egypt in January 2011 heralded one of the most significant turning points in modern Middle Eastern history. The inability of long-standing leaders, such as Zine El Abidine Ben Ali and Hosni Mubarak, to withstand the will of the people, coupled with the silence of official authorities during the revolutionary process, signaled the beginning of a rapid transformation in the region. In particular, the end of Mubarak’s era in Egypt triggered a widespread awakening across the Arab world, prompting people living under similar regimes to take to the streets demanding a democratic system. Authoritarian regimes, which had been established by taking advantage

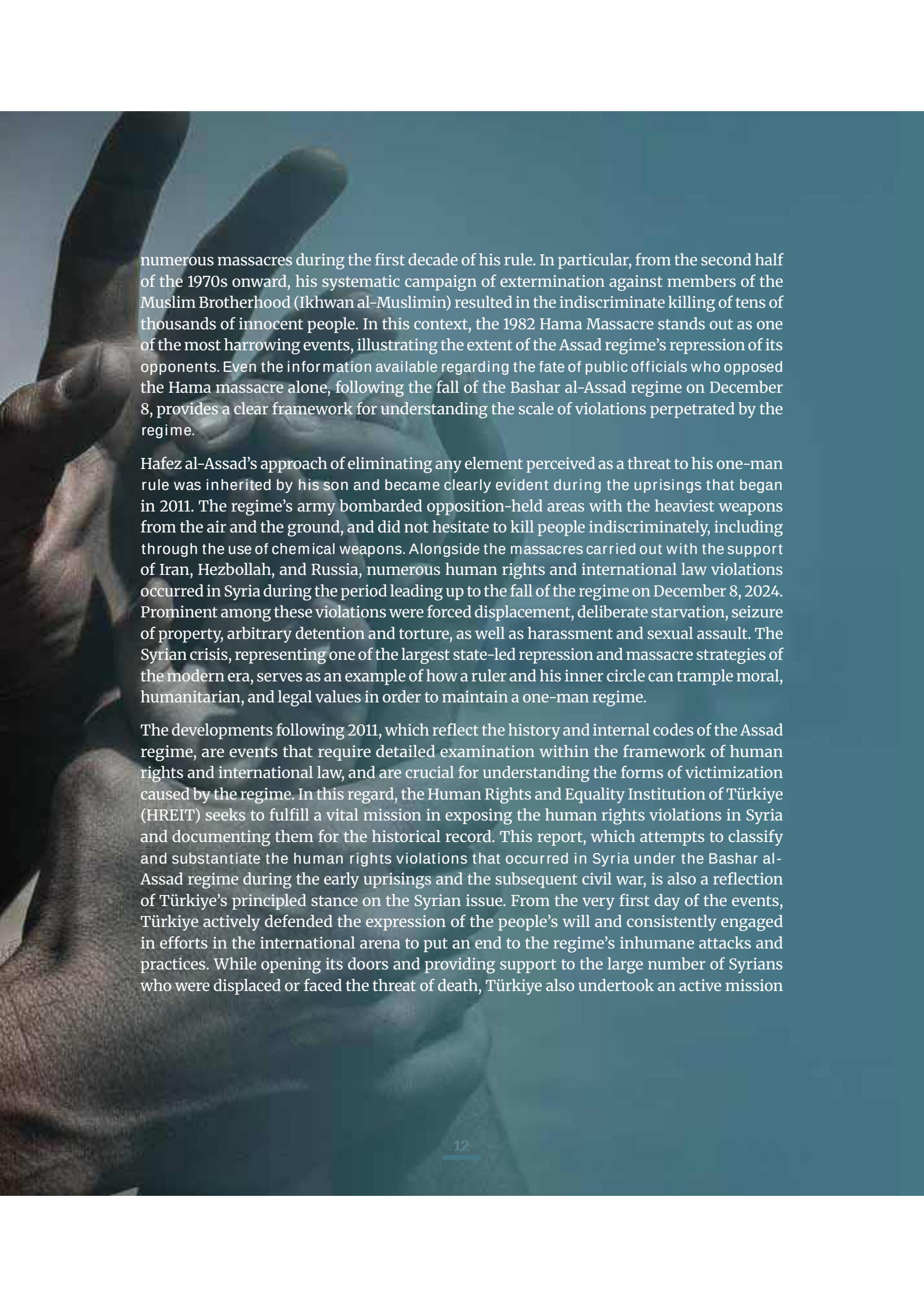
¹ UN General Assembly, Principles Relating to the Status of National Institution, Resolution A/RES/48/134, 1993, art. 3.

of the political environment of the Cold War and continued to exist largely by acknowledging the hegemony of the United States (US) following the collapse of the Soviet Union, faced an unprecedented challenge during this new period. Although numerous uprisings and act of resistances had occurred against these governments in the past, they had not been sufficient to trigger significant change. Protests, often led by a single political or ideological group, were quickly suppressed by governments with strong central authority due to their inability to mobilize mass participation. What made the 2011 uprisings distinct, powerful, and effective was that all segments of society came together around a common value, taking decisive action against oppressive regimes.

In Syria, one of the key focal points of the desire for change in the Middle East, the process unfolded in the opposite direction of expectations due to the regime's harsh crackdown on protesters and the massacres it carried out. The methods employed by the regime to preserve its own existence in the face of the people's demands for democratization resulted in to one of the greatest human tragedies in history. From March 2011 onward, hundreds of thousands of people were killed through airstrikes, chemical weapons, and torture, while millions of Syrians were forced into displacement. The open support of Russia and Iran for the Damascus regime, coupled with the failure of the United States and certain European countries to demonstrate genuine will to change the regime due to regional political balances, further deepened the suffering in the country. Exploiting the international community's inaction, the Bashar al-Assad administration showed no hesitation to destroy its own people and devastate its own country through all forms of rights and legal violations in order to secure the future of the regime.

The traditional codes of the regime in Syria provide important clues regarding the background of state-led terror that followed the uprisings. After the Ba'athist elite seized power through a coup on March 8, 1963, a radical transformation occurred in Syrian political life. This development, which eliminated the possibility of establishing a pluralistic and democratic governance in Syria, evolved into a new era as army officers from the Nusayri minority, who were members of the Ba'ath Party, quickly increased their political influence. In 1966, the Nusayri Ba'athist generals took power through an internal party coup, laying the foundations of a repressive minority rule. This process culminated in November 1970 with the establishment of one of the most powerful authoritarian regimes in the region.

Hafez al-Assad established a regime in Syria that left no room for opposition. Consolidating his power through the 1973 Constitution, Assad pursued a strict strategy, relying on a security bureaucracy predominantly composed of Nusayris, to eliminate any form of dissent or opposition to the regime. Initially targeting leftist groups that did not align with his rule, he then suppressed liberals and, finally, conservatives and religious groups, carrying out

numerous massacres during the first decade of his rule. In particular, from the second half of the 1970s onward, his systematic campaign of extermination against members of the Muslim Brotherhood (Ikhwan al-Muslimin) resulted in the indiscriminate killing of tens of thousands of innocent people. In this context, the 1982 Hama Massacre stands out as one of the most harrowing events, illustrating the extent of the Assad regime's repression of its opponents. Even the information available regarding the fate of public officials who opposed the Hama massacre alone, following the fall of the Bashar al-Assad regime on December 8, provides a clear framework for understanding the scale of violations perpetrated by the regime.

Hafez al-Assad's approach of eliminating any element perceived as a threat to his one-man rule was inherited by his son and became clearly evident during the uprisings that began in 2011. The regime's army bombarded opposition-held areas with the heaviest weapons from the air and the ground, and did not hesitate to kill people indiscriminately, including through the use of chemical weapons. Alongside the massacres carried out with the support of Iran, Hezbollah, and Russia, numerous human rights and international law violations occurred in Syria during the period leading up to the fall of the regime on December 8, 2024. Prominent among these violations were forced displacement, deliberate starvation, seizure of property, arbitrary detention and torture, as well as harassment and sexual assault. The Syrian crisis, representing one of the largest state-led repression and massacre strategies of the modern era, serves as an example of how a ruler and his inner circle can trample moral, humanitarian, and legal values in order to maintain a one-man regime.

The developments following 2011, which reflect the history and internal codes of the Assad regime, are events that require detailed examination within the framework of human rights and international law, and are crucial for understanding the forms of victimization caused by the regime. In this regard, the Human Rights and Equality Institution of Türkiye (HREIT) seeks to fulfill a vital mission in exposing the human rights violations in Syria and documenting them for the historical record. This report, which attempts to classify and substantiate the human rights violations that occurred in Syria under the Bashar al-Assad regime during the early uprisings and the subsequent civil war, is also a reflection of Türkiye's principled stance on the Syrian issue. From the very first day of the events, Türkiye actively defended the expression of the people's will and consistently engaged in efforts in the international arena to put an end to the regime's inhumane attacks and practices. While opening its doors and providing support to the large number of Syrians who were displaced or faced the threat of death, Türkiye also undertook an active mission

to cleanse the country of terrorist organizations and restore stability. With the fall of the Assad regime and the commencement of the transitional process under the leadership of Ahmed al-Shara, it has become necessary to present and substantiate to the international community the human rights violations committed by the former regime. Within this framework, HREIT has prepared this report to bear witness to this historic period in Syria, to support the honorable struggle of the Syrian people, to help alleviate their suffering, and to expose the violations carried out by the Assad regime.

The first of the report's four main sections provides a general overview of modern Syrian history and examines the dynamics that facilitated the rise of the Ba'ath Party. It then illustrates how Hafez al-Assad established his rule and how his son Bashar al-Assad subsequently took measures to preserve the regime and maintain a one-man rule. This section also outlines the impact of the uprisings in the Arab world on Syria and the reasons behind the regime's repressive policies in response to demands for democratization.

The second section of the report provides a detailed examination of human rights and humanitarian law violations in Syria. This part discusses violations against civilians, the destruction of infrastructure, the use of prohibited weapons, and enforced disappearances, with examples and from a legal perspective. Other violations against civilians, such as torture, extrajudicial killings, displacement, and obstruction of humanitarian aid, are also comprehensively presented in this section.

The third section of the report presents direct observations and testimonies to provide a clearer account, based on primary sources, of the violations in Syria. References to interviews conducted with political elites during fieldwork are cited with the individuals' names. However, in interviews with victims and witnesses, names are not used directly. Although consent was obtained prior to the interviews, names were coded to mitigate potential security risks and to prevent additional trauma arising from the situations experienced.

The final section of the report, which highlights human rights violations in Syria, focuses on the international and national accountability of the Assad regime. Within this framework, the regime's responsibility before the International Criminal Court (ICC) and the associated judicial mechanisms are discussed in detail. Additionally, this section comprehensively addresses national criminal responsibility, including universal jurisdiction, transitional justice practices, and criminal proceedings before courts in other countries. Finally, various recommendations are presented for UN member states and the Syrian administration.

Methodology and Limitations

While utmost care was taken during the writing process to ensure that the report is grounded in a strong academic and legal framework, three field visits were also conducted, providing a significant advantage in accessing primary sources.

Within this scope, the first field study was conducted in Gaziantep on January 20-21, 2025. As part of the visit, meetings were held with representatives of the Civil Law Association (Association of Prisoners and Missing Persons in Sednaya Prison), and the testimonies of victims residing in the city regarding the violations were heard.

Between February 5 and 7, 2025, visits were conducted with a focus on Aleppo and Idlib. Within this framework, on February 5, 2025, our delegation visited three informal camps and two formal camps in Azaz. During these visits, observations were made within the camps, and interviews were conducted with forcibly displaced individuals.

On February 6, 2025, under the guidance of Aleppo Chief Prosecutor Juma Hussein al-Ahmed, a visit was made to the Han Asel mass grave in Aleppo, where an estimated 16,000 people are believed to be buried. During the visit, examinations were carried out at the site, and photographs were taken.

On February 7, 2025, our delegation conducted visits to Han Shaykhun and Maaret al-Numan in Idlib, as well as to Hraytan in Aleppo. During these visits, the destruction caused by the regime was photographed, and meetings were held with victims and local officials.

During the visits, meetings were also held with local administrators and political elites. Within this scope, on February 5, 2025, a meeting took place in Azaz, Aleppo, with Ahmet Zeydan, the former Police Chief of Azaz. During this meeting, information was provided about our Institution and the ongoing report, and Ahmet Zeydan's knowledge was consulted regarding the human rights violations caused by the Assad regime in the region.

On the same day, a meeting was also held in Azaz, Aleppo, with Muhammed Hamdan Yusuf, the Chair of the Azaz Local Council. During the meeting, information was provided about our Institution and the report in progress.

As part of the report preparations, information was obtained regarding the human rights violations committed by the Assad regime in the region and the activities of the Council.

On February 6, 2025, a visit was paid to Ahmet Abdulrahman Mujiri al-Muhammed, Head of the Aleppo Court. During the visit, information was obtained regarding individuals who had been subjected to torture, enforced disappearances, and confiscation of property by the Assad regime, and it was shared that more comprehensive studies would be conducted in the future to investigate these human rights violations.

On February 6, 2025, our delegation also paid a visit to Hakan Cengiz, Consul General in Aleppo, and obtained information regarding the current situation in the city.

Finally, a field visit centered in Damascus was conducted between 21 and 28 February 2025. During this visit, in addition to the capital Damascus, the governorates of Rif Dimashq, Homs, and Hama were also visited. Members of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye, HREIT experts, and academic staff involved in the report preparation were present during the fieldwork. In order to conduct effective observations, as many locations as possible were visited, with particular attention given to symbolic sites of regime violations—most notably Sednaya Prison. Identified mass grave sites were also visited and documented.

Within this scope, on 24 February 2025, a visit was conducted to the city of Douma in Syria's Eastern Ghouta region. During the visit, examinations were carried out in Douma, which had been subjected to intense bombardments, a siege, and chemical attacks. Interviews were conducted with individuals who were among the first responders during the chemical attack, as well as with victims of the assault. In addition, information was obtained from witnesses who had observed the use of chemical weapons. The delegation also inspected the underground tunnels used by the local population during the siege. On the same day, 24 February 2025, the Damascus suburbs of Jobar and Hayyal Asel were also visited. During these visits, examinations were conducted in areas depopulated as a result of conflict and bombardments. The extensive destruction caused by the bombings in these districts was observed and documented through photographs.

On February 25, 2025, Sednaya Prison near Damascus was visited, and interviews were conducted with victims who had been held there for extended periods. During the visit, the conditions within Sednaya Prison were examined in detail, and victims described the inhumane torture methods employed by the Assad regime. Evidence of human rights violations carried out by the regime was also observed on site. Another location visited on February 25, 2025, was the Yarmouk Palestinian Refugee Camp in Damascus. During this visit, living conditions in the camp were thoroughly assessed, and individual interviews were conducted with forcibly displaced victims.

On February 26, 2025, Al Balouna Prison in Homs was visited, and examinations were carried out. During the visit, the conditions within the prison were thoroughly examined, and meetings with officials were held to gather information about the facility. On the same day, a visit was also made to the city center of Homs. During this visit, the delegation obtained information about the affected population and the region due to conflicts and bombardments, and observed that thousands of homes had been destroyed by the Assad regime. The destruction in the city was documented through photographs, and interviews were conducted with victims affected by the bombings.

During the visits, meetings were held with senior officials and bureaucrats appointed by Syria's new administration. Within this framework, on 23 February 2025, discussions took place with Ali Keda, Minister of Interior, and Shadi al-Waisi, Minister of Justice, of the newly established Syrian government, as well as with Raid Salih, President, and Munir Mustafa, Vice President, of the Syrian Civil Defense (White Helmets). In addition, a meeting was held with Burhan Köroğlu, Chargé d'Affaires of Türkiye's Embassy in Damascus. During these meetings, information was provided about our Institution and the report in progress. Furthermore, as part of the report preparations, information was obtained regarding human rights violations and crimes committed by the Assad regime, the situation of forcibly displaced persons, mass graves across Syria, and the use of chemical weapons, as well as ongoing efforts for the reconstruction of the country.

*Visit of the HREIT Delegation to Burhan Koroğlu, Chargé d'Affaires of the Embassy in Damascus.
Photo: HREIT, 2025.*

*Visit of the HREIT Delegation to Minister of Interior Ali Keda.
Photo: HREIT, 2025.*

*Visit of the HREIT Delegation to Minister of Justice Shadi al-Waisi.
Photo: HREIT, 2025.*

*Visit of the HREIT Delegation to Raid Salih, President of the Syrian Civil Defense (White Helmets).
Photo: HREIT, 2025.*

On February 24, 2025, a visit was made to Amir al-Sheikh, Governor of Rif Dimashq. During the visit, information was obtained regarding the population and areas affected by the conflicts and bombardments. It was reported that residential areas in the region had been destroyed by bombardments carried out by the Assad regime, and that remaining intact buildings had been seized by regime forces, resulting in the forced displacement of the local population.

The field studies conducted in Syria in February 2025 took place during a period when security could not be fully guaranteed. The visits were carried out in a risky environment, just two months after the revolution in December 2024. During the period of the fieldwork, the presence of armed actors operating in different regions of the country further increased security risks. In Aleppo, visits were conducted under security threats due to the continued presence of the PYD/YPG terrorist organization. Certain areas in the Homs and Hama governorates could not be Access Date: because of the potential security risks posed by armed supporters of the ousted Assad regime. Additionally, visits had to be completed early in the day as security risks intensified after dark. Following the completion of the fieldwork, violent clashes that began in the Latakia and Tartus governorates quickly spread to other cities, further highlighting the fragile security situation in Syria during the early period after December 8.

During the field studies, interviews were conducted with victims and government officials to collect data that would contribute to the report. These interviews were also supported by direct observations. The interviews were conducted with two main groups of individuals: victims who were directly subjected to human rights violations, and Syrian officials and bureaucrats actively working at various levels in the field of human rights in Syria.

During the interviews, issues that came to the forefront included widespread human rights violations against civilians, the use of prohibited weapons, detention, torture and ill-treatment, and enforced disappearances. In total, interviews with 30 victims provided meaningful data, highlighting how these violations caused destruction both at the individual and societal levels.

I.

THE HISTORY AND POLITICAL BACKGROUND OF THE ASSAD REGIME IN SYRIA

General Overview of Syrian History

The Foundation and Rise of the Baath Party

Establishment of the Assad Regime and the
Authoritarian Turn in Syria

Popular Uprisings in the Arab World

Uprisings, Regime Massacres, Civil War, and
Displacement in Syria

1. THE HISTORY AND POLITICAL BACKGROUND OF THE ASSAD REGIME IN SYRIA

The geopolitical significance of the Middle East has historically attracted the attention of numerous global powers. Situated at the heart of this region, Syria stands out due to its changing political structures, the social diversity which reflects the traces of different civilizations, and the transformation of its legal system. The modern state-building process began in the early 20th century with the collapse of the Ottoman Empire and continued within a framework dominated by authoritarian rule until 2011. However, a brief overview of Syrian history is useful for understanding subsequent developments.

1.1. General Overview of Syrian History

In religious sources, this geography, known as Bilād al-Shām, is believed to be the site where the great war described as al-Malḥama al-Kubrā took place.² According to religious interpretations, this battle – referred to by Western civilization as Armageddon – heralds the apocalypse. Moreover, the area where this battle is believed to take place does not include only Syria but also encompasses Palestine, Lebanon, and Jordan. Such beliefs naturally contributed to the region being a focus of diverse religious and sectarian interests.³

Syria became the center of the Caliphate following its conquest by the Umayyads in 634. However, when the Abbasids defeated the Umayyads in 750, the political and administrative center of gravity shifted to Baghdad. While the rivalries between the Damascus and Baghdad schools continued, the Crusades were confronted under the leadership of Saladin in 1175. After a brief Mongol invasion, the region came under the control of the Seljuks. Following the rule of the Turkmen Mamluks in Egypt and Timur's incursions, Syria became part of the Ottoman Empire in 1516.

During the Ottoman Empire, Syria was divided into provinces such as Damascus, Aleppo, and Homs, and was administered under the empire's provincial governance system. During this period, Syrian territories developed a multicultural social structure, where various ethnic and religious groups lived together. Sunni Arabs, Shiites, Christians, Druze, and Kurds, among other groups, lived with a degree of administrative autonomy within their own internal dynamics under the traditional Ottoman *millet* system.

² Abdulkadir Şen, *The Longest Theatre of the Century: The Syrian Revolution in All Its Dimensions, 2011–2016*, 1st Edition, Yapi-Bozum Publications, Istanbul, 2016, p. 32.

³ Şen, *ibid.*, p. 33.

The aforementioned administrative autonomy was structured to accommodate religious, sectarian, and ethnic diversity, with the Ottomans refraining from interfering in the beliefs and identities of the different Syrian communities. Due to its fertile lands and agricultural production, Syria became a province that generated its own wealth and facilitated free trade. Economically, during the Ottoman period, Syria held a significant position in international trade through Mediterranean ports, and cities such as Damascus and Aleppo maintained their cultural and economic vitality as key crossroads of trade routes.

Syrians maintained their connections with major urban centers such as Damascus, Cairo, Aleppo, and Istanbul, while also holding positions within the Ottoman state hierarchy. This situation laid the groundwork for Syria to develop a more integrated relationship with the Ottoman administrative and social order. By the late 19th century, with the Ottoman Empire's centralization policies, tendencies toward modernization and centralization in Syria's social structure became increasingly evident.

A scene from the Hamidiye Bazaar in Damascus during the Ottoman period, 1900s.

Arab nationalism grew stronger as Arabs educated in France, like the Young Turks, embraced liberal intellectual movements. The elite, caught between the concepts of Ottomanism and an Arab homeland, gradually turned more firmly toward Arab nationalism following the provocations of the British and the French during World War I – in other words, they adapted to the zeitgeist of the period. Meanwhile, the idea of “Arab nationalism,” encouraged by Christian Syrians through the promotion of the Arabic language, entered a new phase after the correspondence between Sharif Hussein of Mecca and Sir Henry McMahon, the British High Commissioner in Egypt. Considering himself worthy of the title of Caliph and seeking to appoint his sons Abdullah and Faisal as the Kings of Jordan and Syria respectively, Hussein failed to see through the schemes of the British and the French.

Damascus streets during the Ottoman Empire Period, 1905.

At the end of World War I, with the collapse of the empires, Syria entered a period in which a new political order began to take shape. Under the 1916 Sykes-Picot Agreement, Britain and France decided to divide the Arab territories separated from the Ottoman Empire into their respective spheres of influence. According to this agreement, Syria and Lebanon were placed under French control, creating fertile ground for the emergence of Arab nationalist ideas. The society, which initially embraced linguistic nationalism⁴ and later turned toward nationalism imported from Europe, focused on Arab nationalism rather than Syrian nationalism⁵. In fact, this distinction constitutes one of the main differences between contemporary Syrian identity and the sense of “Syrianness” that existed at the beginning of the twentieth century.

In 1918, following the withdrawal of the Ottoman army from the region, a provisional Arab government was established in Syria under Faisal, the son of Sharif Hussein of Mecca. However, at the 1920 San Remo Conference, the League of Nations approved French mandate rule over the territory. The French divided the administrative structure along religious

4 Philip Shukry Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, 1st Edition, Princeton: Princeton University Press, 1987.

5 Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A Study in Post-War Arab Politics, 1945-1958*, 1st Edition, Yale University Press, New Haven, 1987.

and ethnic lines, splitting Syria into six separate units.⁶ This artificial division delayed the development of a cohesive national identity in Syria. Through the agreement between Britain and France, the fate of Syria was effectively placed under French control.

The British mandate over Jordan and Palestine was conceived as part of a broader project to transport oil from Iraq and Iran to the Mediterranean and establish a direct connection with India. This policy contributed to the permanent separation between Jordan and Syria and enabled the French to detach Syria from Lebanon in favor of the Maronites, marking the beginning of a new cultural and political era that continues to have effects today. Additionally, Faisal's "heartfelt welcome" to Jewish immigration in exchange for the recognition of his kingdom laid the groundwork for the Palestinian issue, which persists to the present day. Following these developments, as in other Arab countries, identity and political composition began to take shape within nation-state borders through rhetorical claims based on so-called Arab nationalism.⁷ Before World War II, sympathy for Germany increased as a reaction to French colonialism, and after the war, the weakening of French power allowed the process of independence to begin.

Under the French mandate, the idea of independence in Syria was embraced by different segments of society, based on diverse ideological grounds, giving rise to a multidimensional national movement. The Great Syrian Revolt of 1925-1927 was recorded as a mass uprising against the mandate regime. Following the suppression of the revolt, France implemented administrative reforms but did not provide a substantial response to the demands for independence.

After World War II, with France being forced to withdraw from the region, Syria became an independent state on April 17, 1946. However, in the post-independence period, political stability could not be achieved, the military continually intervened in politics, and Syria became subject to a tradition of coups starting in 1949. Following power struggles in Damascus and polarization stemming from the Soviet Union-U.S. rivalry, the frequency of coups increased, and ethnic and sectarian diversity turned from a source of richness into a factor of competition. While a unified Syrian identity was pushed to the background, sectarian and ethnic sub-identities came to the forefront, and the dominant identity within the military sought to control the state through coups.⁸

As in other Arab states, with the spread of the idea of Arab nationalism in the 1950s as a response to colonialism, the Baath Party became the most powerful political force in Syria.⁹ With the coup of 1963, the Baath Party seized power, implementing socialist economic policies, establishing a centralized state structure, and creating a strong security apparatus.

6 Khoury, *ibid.*

7 Alan George, *Syria: Neither Bread nor Freedom*, Zed Books, London, 2003.

8 Nikolaos Van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society Under Asad and the Ba'th Party*, London: I.B. Tauris, 2011.

9 Thomas Pierret, *Religion and State in Syria: The Sunni Ulama from Coup to Revolution*, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press, Cambridge, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139207720>.

During this period, political opposition was suppressed, the state of emergency was institutionalized, and fundamental rights such as freedom of expression were severely restricted. The Baath regime completely restructured the state-society relationship within a hierarchical and repressive framework. Drawing lessons from past experiences, the Baath movement, which infused nationalism with a socialist spirit, aimed to elevate the lower classes to power but was ultimately exploited by the military elite seeking to share power through coups. With the “Corrective Movement” carried out by Hafez al-Assad in 1970, the political structure in Syria took on an even more authoritarian character.¹⁰ Assad built a system centered on Baath ideology, expanded the security apparatus, and established a surveillance network that penetrated every sphere of society.

1.2. The Foundation and Rise of the Baath Party

Baath idea is a leading movement that emerged in an environment marked by the rise of anti-colonial movements and the strengthening of Arab nationalism, leaving a profound impact on the social and political structure of the Middle East. In response to the post-Ottoman status quo under British and French control, the strong political manifestation of intellectual resistance within Arab societies gave rise to the Baath idea and facilitated its rapid spread among the educated classes. Founded in Syria in 1943 by Michel Aflaq and Salahuddin Bitar, the Baath movement began to gain traction among the educated nationalist circles in the country, with the early contributions of Zaki Arsuzi playing a significant role. The backgrounds of these key figures also reflected Syria’s demographic diversity: Aflaq came from a Christian family, Bitar was a Sunni Muslim, and Arsuzi belonged to a Nusayri family. What united them was that, after completing their university education in France, they returned to Syria, worked in the field of education, and refined Baath thought into an ideological framework that would leave a lasting mark on Syrian political history.¹¹

During the formation of the Baath Party, a key motivating factor for Michel Aflaq and Salahuddin Bitar was a new conception of identity that emerged in the late Ottoman period and continued under the French Mandate. The harmony between the politically framed Arab nationalism spreading from Egypt and the nationalism in Syria that emphasized language and culture, drew the founding figures of the Baath closer to the ideal of uniting Arabs.¹² Despite the region’s ethnic, religious, and cultural diversity, Aflaq and Bitar sought to build a system based on a shared Arab identity, while grounding Baath ideology in traditional

10 Lisa Wedeen, “Ideology and Humor in Dark Times: Notes from Syria”, *Critical Inquiry* 39, No: 4, 2013, (841-73), <https://doi.org/10.1086/671358>; Dam, *The Struggle for Power in Syria*.

11 John F. Devlin, *The Ba’th Party: A History from Its Origins to 1966*, Stanford: Hoover Institution Press, 1976, p. 7.

12 M. Hüseyin Mercan, “Baathism in the Arab World: From a Romantic Political and Social Imagination to an Authoritarian Reality,” in *Contemporary Thought in the Muslim World: Contemporary Muslim Thought in the Arab World*, ed. Lütfi Sunar, Presidency for Turks Abroad and Related Communities Publications, 2023, p. 66.

codes to transform it into an organic intellectual current for the Arab world. In this context, Aflaq's speech commemorating the "Arab Prophet" on April 5, 1943, marked a significant step in the Baath founders' integrative and inclusive strategy, aimed at resonating with society and avoiding legitimacy issues. The praise for Prophet Muhammad (peace be upon him) in this speech was an important indicator of the sources that the Baath referenced in its early quest for an Arab political identity. Aflaq, by stating, "He represented all Arabs, and today all Arabs continue to represent Him," defined the Prophet as a symbol of Arab identity and emphasized that Christian Arabs, too, should understand and absolutely revere him in the formation of the new political identity.¹³

The emphasis on a single Arab identity in the formation of Baath thought not only motivated its founding figures but also inspired the idealistic segments of Syrian society. Aflaq and Bitar advocated¹⁴ for the unification of the region under a shared Arab identity that was not confined to localism and not limited by cultural or religious differences. In subsequent years, the main reason why nearly all influential leaders promoting nationalist ideas in the Arab world referenced the dream of a single Arab state stemmed from the impact of the foundational principles laid down by the Baath Party.

The perspective embraced by Aflaq positioned the Baath Party not merely as a force to organize social and political life within Syria, but as a movement with a mission to reshape the entire Arab world. In this context, Aflaq described¹⁵ the Baath as a progressive movement that would build a shared national consciousness among Arabs, conduct the struggle against colonialism, liberate the region, and establish a new order. Based on these principled objectives, the founders of the Baath, who issued the first official declaration on July 24, 1943, aimed to gain broad resonance within Syria and exert influence over the political sphere through a strong discourse. In this official statement, which contained the movement's initial messages, the general framework and ideological structure of the Baath were explained as follows:

- | "We represent the Arab spirit against materialist communism.
- | We represent the living Arab history against dead backwardness and artificial progress.
- | We represent the entire Arab nation against verbal nationalism that contradicts actions and remains limited to mere words.
- | We represent the message of Arabism against the craft of politics.
- | We represent the new Arab generation."¹⁶

13 Mishal Aflaq, *Fi Sebil'il Ba'as: el-Kitabat es-Siyasiyye el-Kamile*, Bağdad: el-Mektebe el-Vataniyye, 1987, Vol 1, pp. 141- 44.

14 Albert Hourani, *A History of the Arab People*, trans. Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz, İnsan Publications, İstanbul, 2014, p. 387.

15 Aflaq, *ibid.*, p. 44.

16 El-Kiryade el-Kavmiyye, *Nidal Hizb el-Ba'as el-Arabi el-İştiraki 1943-1975: Dirase Dateiyye Tahliliyye Mevceze* (Dimeşk: Hizb el-na'as el-Arabi el-İştiraki el-Kiryade el-Kavmiyye, 1978, p. 15.

Considering the social context of the early 1940s, when the Baath emerged as a political movement, it was not easy for its ideals to be rapidly embraced by broad segments of society. The atmosphere created by World War II, the rapid changes in regional and global political dynamics, and the emergence of alternative political formations influenced by Islamist, conservative, or liberal thought meant that, despite its claims, the Baath initially found only limited support. Officially institutionalized as a party at its first congress in April 1947, the Baath secured its place in Syrian political life, completing its transformation from a social movement into a fully-fledged political organization.¹⁷ Despite the appeal generated by the emphasis on Arab nationalism and the idea of uniting Arabs under a single identity, Aflaq's lack of charisma to consolidate society was a major reason the party received very few votes in its first elections.¹⁸ Although the party did not command significant political support in its early years, the subsequent growth of the urban, educated population, the spread of nationalist ideas among this group, and the inclusion of various social segments within Baath ranks significantly accelerated the party's march toward power in Syria.

The coups that took place in Syria in 1949 not only prevented the country's post-independence politics from stabilizing but also opened the door for the military to strengthen its hand in political and social affairs.¹⁹ In the following years, the failure of governments to deliver the expected prosperity and to establish a long-term governance model significantly enhanced the resonance of Baathist rhetoric among the public. The regional impact of the policies pursued by Egyptian President Gamal Abdel Nasser fostered a rapprochement between Baath leaders and Nasser. The support Baathist figures gave to Nasser, who boldly promoted anti-Israel policies and the unification of Arabs under a single political framework, culminated in the union of Egypt and Syria in 1958 under the name of the United Arab Republic.²⁰ Although this first radical step toward Arab unity raised expectations, the attitudes of both Egyptian and Syrian political elites during the process prevented the union from lasting. In September 1961, a coup in Syria led the country to reject Egyptian influence and withdraw from the United Arab Republic. Alongside the growing political influence of this development, the Baath Party, which had achieved high-level organization within the military, mobilized its members to fill the resulting power vacuum. A new era in Syrian politics began with the coup carried out by Baathist officers on March 8, 1963.

The coup's occurrence did not merely signify an expansion of the Baath Party's sphere of power in Syria. Notably, the visible increase in the number of Baathist Nusayri and Druze members within the military heralded a new transformation in the country's governance.

¹⁷ Devlin, *ibid.*, p. 15.

¹⁸ Itamar Rabinovich, *Syria under the Ba'th 1963- 66: The Army- Party Symbiosis*, Israel Universities Press, Jerusalem, 1972 p. 8.

¹⁹ Mercan, *ibid.*, pp. 72-73

²⁰ Diana Kapiszewski, Lauren M. MacLean, and Benjamin L. Read, *Field Research in Political Science: Practices and Principles* (Cambridge University Press, 2015), p. 349.

Indeed, among the 14 officers on the military committee that carried out the March 8 coup, five were of Nusayri origin, marking one of the clearest indicators of a rupture within the Baath.²¹ The increasing influence of military members within the party and their occupation of key positions pointed toward the establishment of an authoritarian system, far removed from the pluralistic vision that had guided the Baath's founding principles.²² Moreover, the weakening of Aflaq and Bitar's positions within the party, and the diminishing consideration given to their ideas despite their status as founding ideologues, indicated an intellectual deviation within the Baath. Contrary to the path adopted by Aflaq and Bitar - who remained committed to the country's cultural codes and their conservative identity - a pronounced trend toward secularization had begun to emerge.²³

The Nusayri cadres' purging of former Baath leaders to create a new faction culminated in the 1966 intra-party coup which transferred control from the civilian wing to the generals. Led by Salah Jadid, Muhammad Umran, and Hafez al-Assad, this new phase clearly signaled a significant transformation in Syria's institutional and ideological political structure. While these new Baathist cadres initiated a restructuring of the country, they also took preemptive measures to neutralize potential threats from opposing factions within the party. Although the Nusayri faction gained the upper hand against groups supporting Aflaq and Bitar, this did not mean that the struggle for power within the party and across the country had ended. The crisis following the 1967 defeat against Israel further deepened the power struggle between Jadid and Assad.²⁴ During this nearly three-year-long contest, Jadid attempted to develop strategies to thwart Assad's moves, but the strengthening of Assad's supporters within the party and the erosion of Jadid's political charisma ultimately enabled Hafez al-Assad to seize power in November 1970 and embark on the establishment of a new order.²⁵

21 Nikolaos van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, trans. Semih İdiz- Aslı Falay Çalkıvık, İletişim Publishings, Istanbul, 2000, p. 65.

22 Devlin, *ibid.*, p. 281.

23 Mercan, *ibid.*, p. 75.

24 Rabinovich, *ibid.*, p. 216.

25 Muhammed Hüseyin Mercan, *Syria: Regime and Foreign Policy*, Açılım Kitap, Istanbul, 2012, p. 64.

1.3. Establishment of the Assad Regime and the Authoritarian Turn in Syria

Following independence, the coups and frequent government changes hindered the establishment of a stable administration in Syria. In a country where instability had, in a sense, become the norm, Hafez al-Assad's consolidation of power by eliminating all rivals marked a significant turning point in Syrian history. Shaken by the chaotic environment of the 1950s and the intra-Baath power struggles of the 1960s, Assad undertook radical measures to establish a strong and long-lasting system once he assumed power. To begin with, he took several steps to avoid confronting issues of legitimacy. Starting with a religious ruling "*fatwa*" affirming that the Nusayri sect was a branch of Islam, Assad began laying the foundations of a one-man regime by suppressing internal party opposition and minimizing potential threats. By forging close ties with the Sunni bourgeoisie and bringing economic elites to his side, and by appointing Nusayris to sensitive positions within the security bureaucracy, Assad sought to prevent the regime from facing any existential challenges.²⁶

The full consolidation of Assad's rule into an authoritarian structure occurred in 1973 with the enactment of the new constitution. While the constitution sought to create the impression of a political system built around the core principles of the Baath, the practical reality was quite different. To avoid a crisis stemming from ideological deviation, Assad's strategy was to demonstrate to society that the constitution was grounded in Baathist principles. Michel Aflaq had defined the founding principles of the Baath as "unity, freedom, and socialism."²⁷ These principles were cited in the preamble of the constitution to create the perception that the new regime was operating on the basis of ideological continuity. By including

²⁶ *ibid.*, pp. 69- 71.

²⁷ Aflaq, *ibid.*, pp. 60- 61.

articles such as “The religion of the President of the Republic is Islam” and “Islamic law is a main source of legislation,”²⁸ Assad constructed his one-man regime within a strategy that appeared compatible with Syria’s religious codes.

Hafez al-Assad gradually implemented a strong and centralized governance model during the early years of his rule with a core team composed of long-time acquaintances, close friends, and relatives.²⁹ Constantly referencing Baathist ideology, Assad leveraged the party’s institutional identity as a facilitating tool in the formation of his authoritarian regime. The statement in Article 8 of the constitution – “The Arab Socialist Baath Party is the leading party in the state and society” – clearly reflected Assad’s vision for the design of the regime. From the all-encompassing Baathist vision laid down by Aflaq and Bitar emerged a dictatorship in Syria, cloaked in subtle nationalism and a vague emphasis on social justice, leaving no space for any other political movement.³⁰

The Baath regime tightly controlled political participation and civil society, to the extent of virtually eliminating independent social structures. Rather than seeking social legitimacy, the regime built a totalitarian intelligence and police state based on fear. The widespread presence of informants and the activities of secret services fostered mutual distrust in social relations and discouraged political discussion, creating a fundamental obstacle to the reemergence of civil society structures.³¹ The Baath Party officially established and expanded a network of “popular organizations (munazzamat sha’biyya)” that controlled all social functions within the country. These organizations encompassed almost all social groups, from peasants and women to youth and athletes. Their primary function was not to represent the interests of their members but to maintain the oath of “eternal loyalty to our leader” and to serve the party’s ideology and objectives. Party membership and participation in these popular organizations increased significantly during the Baath era. By 1984, one in every eleven adults was a member of the Baath Party. This system evolved into a patronage network used to allocate various state services, from scholarship distribution to loan approvals. In decision-making processes, personal loyalty and the discretionary authority of officials, rather than ideological commitment, became the determining factors. Even relatively independent interest groups, such as trade unions, were gradually transformed into corporatist associations, serving to impose state interests “from the top down” rather than representing the interests of their members “from the bottom up.”³²

28 Dated March 13, 1973, *Dustur el-Cumhuriyye el-Arabiyye es-Suriyye* (1973 Syrian Constitution), Article 3.

29 Eyal Zisser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, I.B.Tauris, London, 2007, pp. 8- 9.

30 Mercan, *ibid.*, p. 77.

31 Hans Günter Lobmeyer, “Syrien: Das Reich des Leviathan”, Ferhad Ibrahim and Heidi Wedel (ed.), *Problems of Civil Society in the Middle East*, (trans.) Erol Özbek, Istanbul, İletişim Publications, 1997, p. 95, 101; Köse, *ibid.*, p. 9.

32 Lobmeyer, *ibid.*, p. 95, 96, 97, 98, 99.

When the Baath Party came to power, it aimed to establish a single-party state and excluded other political forces from the political arena.³³ However, particularly during Hafez al-Assad's era, the "National Progressive Front (al-Jabha al-Taqaaddumiyya al-Wataniyya)" was established in 1972 to give the political system the appearance of a multi-party framework.³⁴ This front consisted of six political parties under the leadership of the Baath Party. Although these legal parties formed a sort of coalition with the Baath, they remained entirely ineffective. Their existence primarily served to give the authoritarian regime a veneer of democracy. While a People's Assembly (Parliament) elected by the public every five years did exist, it had no ability to alter the Baath Party's absolute majority. More importantly, in practice, the parliament exercised no legislative authority and served only in an advisory capacity. Institutions of this type remained largely nonfunctional.³⁵

Even the Baath Party itself gradually lost significance. The political system became centered entirely on Assad personally. Party congresses, too, were transformed into unity and solidarity meetings where Assad's "wise policies" were unquestioningly approved, eliminating any space for political critique.³⁶

Compared to other authoritarian regimes in the Middle East, this new system was designed around absolute loyalty across all institutional structures, with Hafez al-Assad using a powerful intelligence network to maintain complete control over the population. Prioritizing the survival of the regime above all else, Assad implemented a policy of severe repression and massacres to eliminate any potential threats in the political or social arena. A systematic strategy was employed to eradicate the Muslim Brotherhood, the most organized opposition to Assad's one-man rule. Throughout this period, the regime resorted to all forms of violence, including legal violations and inhumane treatment.³⁷

The policy of repression against members of the Muslim Brotherhood entered a new phase, particularly in the summer of 1980. On July 7, 1980, Law No. 49 was passed by parliament, effectively paving the way for the execution of Muslim Brotherhood members. The law, enacted to preserve Assad's one-man regime and target the Muslim Brotherhood as a perceived threat, stipulated: "Anyone belonging to the Muslim Brotherhood organization is guilty and shall be punished by death." Through this measure, Assad opened the door to a process that denied members of the Muslim Brotherhood the right to live in Syria. In the systematic strategy of massacres targeting the Muslim Brotherhood, Assad involved not only state security units but also Baath Party members, enabling the killings to be carried out through civilian participation as well. During this period, party members and supporters were armed to actively enforce repression and violence against Muslim Brotherhood members.³⁸

33 Hinnebusch, *ibid.*, p. 180.

34 Ataman, *ibid.*, p. 13; Lobmeyer, *ibid.*, p. 95.

35 Lobmeyer, *ibid.*, p. 95, 104; Ataman, *ibid.*, p. 13.

36 Lobmeyer, *ibid.*, p. 95.

37 Ömer Faruk Abdullah, *The Syria File*, (trans.) Hasan Basri, Akabe Publications, Istanbul, 1985, pp. 93-103.

38 Patrick Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East*, University of California Press, Berkeley, 1995, p. 327.

While the violence against the Muslim Brotherhood continued, Assad simultaneously launched a smear campaign to undermine their reputation in the eyes of the public. Portraying the Muslim Brotherhood as agents of imperialism or puppets of foreign powers, he framed the organization as a threat to Syria's national security in order to maintain his authority over the population.³⁹ Unhesitant to violate law and human rights to sustain the regime, Assad, in 1982, massacred tens of thousands of innocent civilians in Hama, driven by his political ambitions and obsession with preserving his hold on power.

The nationwide repression and bloody acts carried out by Hafez al-Assad against the Muslim Brotherhood culminated in an uprising against the regime in Hama on February 2, 1982. To suppress the revolt, defense brigades and special units under the command of Assad's brother, Rifaat al-Assad, besieged the city and subjected it to heavy bombardment. Over the course of a 21-day operation, the city faced coordinated attacks by ground and air forces, resulting in thousands of deaths and extensive physical destruction. Estimates of the death toll range from 9,000 to 30,000, including children, women, and older persons.⁴⁰

During the attacks, indiscriminate bombardment was carried out against civilians, medical assistance was obstructed, and the wounded were left to die. Bodies trapped under the rubble remained unrecovered for days, burials were prohibited, and some victims were reportedly buried in mass graves, with even instances of live burials occurring. In addition, mosques and churches in the city suffered severe damage, with many places of worship being completely destroyed.

Following the events in Hama, Hafez al-Assad, leaving no room for organized opposition in Syria, became the absolute authority over society through a politics of fear. Positioned at the very center of the political system, Assad directly controlled not only the executive branch but also the legislative and judicial powers, establishing a comprehensive surveillance and control mechanism over all Syrians through the army and the *Mukhabarat* (Syrian Intelligence Service). Tolerating not even the slightest sign of opposition to his one-man regime, whether from within or outside the party, Hafez al-Assad exiled his brother Rifaat in 1984, who had commanded the military units during the Hama massacre and was perceived by him as a potential rival. Hafez al-Assad exiled his brother Rifaat in 1984, who had commanded the military units during the Hama massacre and was perceived as a potential rival.⁴¹ By consolidating his system - legitimized through Baathist ideology - with a loyal Nusayri security bureaucracy, Assad maintained the structures he had established until his death in June 2000.

39 Mercan, *ibid.*, p.74.

40 Ahmet Emin Dag, *The Tragic Story of Syria: Bilad al-Sham*, Foundation for Human Rights and Freedoms and Humanitarian Relief, 2013, pp. 112- 115.

41 Van Dam, *ibid.*, p. 173.

Images from the 1982 Hama Massacre.⁴²

42 <https://tr.wikipedia.org/wiki/1982-Hama-Katliam%C4%B1>

Following Hafez al-Assad, his son Bashar al-Assad assumed power in the early 2000s, and due to the profound changes in global politics at the time, he initially conveyed a message centered on openness, creating the perception that there might be relaxation, particularly in the political and economic spheres.⁴³ This development, referred to in the Western world as the “Damascus Spring,” raised expectations that the new leader might take steps toward democratization in Syria. Bashar al-Assad’s lack of a military background and his entry into politics only after being called back to the country in 1994 following his brother’s death in a traffic accident while he was pursuing medical specialization in the United Kingdom were key factors that fueled hopes for normalization and democratization in Syria. However, although Bashar expressed intentions to implement certain reforms with a younger generation of Baathists who, like him, had been educated abroad, the continued dominance of his father’s core cadres and the reluctance of the regime’s senior generals to embrace change prevented Bashar al-Assad from developing a concrete strategy for reform.⁴⁴

Bashar al-Assad, continuing the system established during his father’s rule under pressure from the hardline wing of the Baath, pursued somewhat freer steps in foreign policy but maintained the regime’s tradition of denying the opposition any space to exist within Syria. In a country where the presence of the regime was constantly reinforced through intelligence networks, extrajudicial practices continued as much as they had during Hafez al-Assad’s era. In this system, reports from Mukhabarat members were considered definitive and accurate, and the understanding that the regime’s security and interests took precedence over the safety and interests of the Syrian people was further entrenched. Indeed, following the outbreak of popular uprisings that began in Tunisia and spread across the region in early 2011, the Assad regime’s disproportionate response to peaceful demonstrations in Syria served as clear evidence that the survival of the regime remained the sole priority.

43 Alan George, *Syria: Neither Bread nor Freedom*, New York: Zed Books, London, 2003, p. 31.

44 Eyal Zisser, “Bashar al-Assad: In or Out of the New World Order?”, *The Washington Quarterly* 28, Issue:3, 2005, p. 117, <https://doi.org/10.1162/0163660054026506>.

1.4. Popular Uprisings in the Arab World

The Arab uprisings refer to a wave of social movements that began in Tunisia in 2010 and quickly spread to numerous countries across the Middle East and North Africa. Shaped by demands for democracy, human rights, and political reform, these movements led to regime changes in some countries, while in others, they resulted in prolonged civil wars. Syria became one of the countries where the process produced the harshest and most destructive outcomes. The Syrian crisis was not confined to internal dynamics alone but evolved into a multidimensional conflict involving both global and regional powers. This section of the report addresses the emergence of the Arab Spring, its spread across the region through social media networks, its effects on Syria, the transformation of the crisis, and its repercussions at both global and regional levels.

The movement that began in December 2010 with the self-immolation of Tunisian street vendor Mohamed Bouazizi quickly escalated into mass protests demanding political reform, social justice, and an end to the authoritarian rule.⁴⁵ While initially perceived as an individual act, this event rapidly transformed into widespread mobilization, ultimately shaping the fate of the region – a process that can be analyzed through multiple interrelated factors. At first glance, one might simply point to a young Tunisian's self-immolation as the catalyst for regime transformations across Arab countries. However, the Arab Spring reflects a far deeper phenomenon. At its core, the Arab Spring was rooted in political, social, and chronic economic problems.⁴⁶ In nearly all of the countries affected, long-standing authoritarian regimes suppressed the majority of the population, allowing political grievances to persist. Leaders such as Hosni Mubarak in Egypt, Zine El Abidine Ben Ali in Tunisia, and Muammar Gaddafi in Libya effectively dismantled democratic processes through suspended elections, violent policing, and the suppression of civil society.⁴⁷ These regimes relied on authoritarian institutions to crush opposition while enriching a narrow elite through kleptocratic networks, thereby rendering the vast majority of the population as victims of economic and social crises.⁴⁸ The absence of political pluralism manifested differently in each country: in Egypt, through prolonged states of emergency; in Syria, through curfews and restrictions on public assembly; and in Tunisia, under the single-party dominance of the Constitutional Democratic Rally (RCD). These measures were employed to legitimize the systematic exclusion of opposition voices.⁴⁹ In other words, while each country had its own unique historical and political dynamics, it can be said that similar policies were implemented across all Arab Spring countries.

45 Philip N. Howard and M. Hussain Muzammil, *Democracy's Fourth Wave? Digital Media and The Arab Spring*, Oxford University Press, 2013.

46 Daron Acemoglu and James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, Crown Currency, 2013.

47 Jason Brownlee, Tarek E. Masoud, Andrew Reynolds, *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*, Oxford University Press, 2015.

48 Frédéric Volpi, "Explaining (And Re- Explaining) Political Change in The Middle East During the Arab Spring: Trajectories of Democratization and of Authoritarianism in The Maghreb.", *Democratization*, Vol: 20, No: 6, 2013, pp. 969- 990.

49 Ellen Lust, "Why Now? Micro Transitions and the Arab Uprisings.", *Comparative Democratization*, Vol: 9, No: 3, 2011, pp. 3- 8.

Secondly, one of the most significant causes of the Arab uprisings was undoubtedly the structural economic conditions. The countries where these protests, starting in Tunisia, quickly spread had long been subjected to harsh economic conditions.⁵⁰ Over the years, unemployment rates in these countries increased, while per capita Gross Domestic Product (GDP) growth rates declined. As a result, unemployment gradually became chronic.⁵¹ By 2011, youth unemployment in Tunisia was around 30%, while in Egypt, the unemployment rate among young people aged 15-29 had risen to 25%.⁵² In many countries, particularly Tunisia, shortages of basic foodstuffs and commodities led to growing public discontent. Moreover, unforeseen factors such as climate change and the drought in Syria further exacerbated the situation.⁵³

Finally, as a consequence of the two major factors mentioned above, social fractures emerged as another key cause of the uprisings. Many researchers examining why these uprisings did not occur in earlier years identify social phenomena as a key explanatory factor. Among these, the most important is the frustration of the youth.⁵⁴ In many Arab countries, particularly among young people, growing disillusionment developed toward corrupt governments that failed to meet basic needs or ensure economic stability. This frustration was further intensified by rising living costs and limited access to essential services such as healthcare and education, which amplified social discontent. Additionally, because many Arab citizens lived under authoritarian regimes that suppressed opposition and restricted public participation, this disillusionment was compounded by the lack of political freedoms.⁵⁵ Consequently, Mohamed Bouazizi's self-immolation in Tunisia became a symbol of widespread social unrest, transforming into protests across the region via social media networks, driven by demands for greater social justice, equality, and political reform.

Beyond the causes and consequences of protests and popular uprisings in the Arab world, one of the most debated aspects has been the speed and impact with which the demonstrations that began in Tunisia spread to other countries in the region. Some studies suggest that, when examining the rapid dissemination and reach of these protests, what can be described as a "butterfly effect" can be observed.⁵⁶ In this context, traditional and social media platforms undoubtedly played the most significant role. The initial protest in Tunisia, sparked by Bouazizi's self-immolation, first gained traction through traditional media outlets such as Al

50 Şuay Nilhan Açıkalin and Cemal Alpgiray Bölücek, *Understanding of Arab Spring with Chaos Theory - Uprising or Revolution*, Banerjee, S., Erçetin, Ş., Tekin, A. (ed.) *Chaos Theory in Politics. Understanding Complex Systems*, Springer, Dordrecht, 2014.

51 Adeel Malik and Bassem Awadallah, "The Economics of the Arab Spring", *World Development*, Vol: 45, 2013, pp. 296-313.

52 Ufiem Maurice Ogbonnaya, "Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants", *Alternatives: Türkiye Journal of International Relations*, Vol: 12, No: 3, 2013, pp. 4-16.

53 Marco Lagi, Karla Z. Bertrand and Yaneer Bar-Yam, "The Food Crises and Political Instability in North Africa and The Middle East", *Arxiv Preprint Arxiv:1108.2455*, 2011.

54 Nader Hashemi, "The Arab Spring, US Foreign Policy, and The Question of Democracy in the Middle East.", *Denv. J. Int'l L. & Pol'y*, Vol: 41, No: 1, 2012.

55 Navtej Dhillon and Tarik Yousef, ed. *Generation In Waiting: The Unfulfilled Promise of Young People in The Middle East*, Rowman & Littlefield, 2011.

56 Açıkalin and Bölücek, *ibid.*, p. 2.

Jazeera, prompting the youth to increasingly turn to social media platforms.⁵⁷ Immediately following this event, Facebook usage in Tunisia surged by 50% at the beginning of 2011.⁵⁸ Alongside Tunisia, the most pronounced impact of social media on the expansion and spread of protests was observed in Egypt during the demonstrations in Tahrir Square. The hashtags #Egypt and #Jan25 (the Egyptian revolution's hashtag) became the most widely shared worldwide, with more than 1.4 million tweets referencing Egypt between January 26 and 31, 2011.⁵⁹ Similar patterns can be observed in Yemen, Libya, Bahrain, and Syria.

In light of this data, two realities regarding the impact of social media on the Arab Spring should be emphasized. For the first time during the Arab Spring, a new form of mass communication emerged⁶⁰ through the combination of traditional and digital media platforms. On the other hand, criticisms have arisen regarding social media's influence on the uprisings. Notably, a significant portion of the content was shared from IP addresses registered abroad, which not only contributed to the spread of disinformation but also caused unverified news circulating on social media to unexpectedly intensify sectarian tensions.⁶¹

In conclusion, the Arab uprisings had varying short-, medium-, and long-term impacts in each country where protests occurred, alongside their regional and global consequences. Some of these countries experienced political transformations, while in others, the process evolved into prolonged conflicts. Syria is undoubtedly among the Arab Spring countries where the conflicts have been the most prolonged. The next section will examine the Syrian crisis in terms of its actors and implications.

57 Onur Aydın, "The Myth of the Social Media Revolution and the Arab Uprisings," in *Rethinking the Arab Uprisings: Processes and Actors*, eds. M. Özcan and H. M. Mercan, 1st ed., Küre Publications, 2020.

58 Konstantin Aal, Marén Schorch, Esma Ben Hadj Elkilani, and Volker Wulf. "Facebook and the Mass Media in Tunisia", *Media in Action. Interdisciplinary Journal on Cooperative Media*, Vol: 1, 2018, pp. 135-168.

59 Chulhwan Chris Bang, Jaeung Lee and H. Raghav Rao, "The Egyptian Protest Movement in The Twittersphere: An Investigation of Dual Sentiment Pathways of Communication", *International Journal of Information Management*, Vol: 58, 2021, 102328.

60 Manuel Castells, *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, John Wiley & Sons, 2015.

61 Marc Lynch, *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*, Hachette UK, 2013.

1.5. Uprisings, Regime Massacres, Civil War, and Displacement in Syria

Although there are many similarities between the Syrian people, who have lived under the repressive Ba'ath regime since Hafez al-Assad, and other Arab Spring countries, the uprisings in Syria were initially considered unexpected⁶² events because the 1982 Hama uprising had been violently suppressed. Another striking aspect from Syria's perspective is that, while protests that began in Tunisia led to regime changes in countries such as Egypt, Libya, and Yemen, they evolved into a prolonged civil war in Syria. The peaceful protests that started in Daraa in 2011 quickly escalated into armed conflict due to the harsh interventions of the Bashar al-Assad administration. The regime's repressive policies, the violence perpetrated by security forces against demonstrators, and its disregard for demands for political reform became the primary factors driving the country into civil war.⁶³ The fundamental reason why the Arab Spring unfolded differently in Syria compared to other countries in the region lies in the preexisting sectarian and ethnic vulnerabilities within the country.⁶⁴

Syria has one of the most religiously and ethnically diverse societies in the region. The Assad family and its elite, who are Nusayris making up only about 11% of the population, have governed the Syrian people – composed of roughly 75% Sunni Muslims, along with Christian and Druze minorities – through a repressive regime since the 1970 coup.⁶⁵ Additionally, Syria has long been home to various ethnic groups, including Kurds, Turkmen, ethnic Armenians, Arabs, and Circassians.⁶⁶ This ethnic and religious diversity contributed to the rapid escalation of conflicts in the country. Moreover, the severe drought between 2006 and 2010, the largest in the country's modern history, plunged hundreds of thousands of farming families into poverty, prompting mass migration from rural areas to urban slums, which further intensified the severity of the uprisings in Syria.

In southern Syria, in the impoverished rural area of Daraa, the first major protests began in March 2011. The arrests and torture of a group of children who had written anti-regime graffiti prompted local residents to take to the streets. During the initial security crackdown, 14 civilians were killed.⁶⁷ As security forces responded harshly with mass arrests and, at times, by opening fire on demonstrators, the unrest spread within weeks to cities across

62 Kathrin Nina Wiedl, *The Hama Massacre-Reasons, Supporters of the Rebellion, Consequences*, 2006.

63 Lisa Anderson, "Demystifying the Arab Spring", *Foreign Affairs*, Vol: 90, No: 3, 2011, pp. 2-7.

64 Bassam Haddad, "Syria, the Arab Uprisings", *Middle East Policy*, Vol: 19, No: 4, 2012, pp. 125-132.

65 Ignacio Alvarez-Ossorio, "The Sectarian Dynamics of the Syrian Conflict", *The Review of Faith & International Affairs*, Vol: 17, No: 2, 2019, pp. 47-58.

66 Kevin Mazur, "State Networks and Intra-Ethnic Group Variation in the 2011 Syrian Uprising", *Comparative Political Studies*, Vol: 52, No: 7, 2019, pp. 995-1027.

67 <https://www.hrw.org/news/2011/03/28/syria-security-forces-fire-protesters> (Access Date: 24/6/2025).

the country, manifesting as largely nonviolent protests. Following these events, on March 18, after Friday prayers, anti-regime demonstrations were held in central regions of Syria, resulting in the deaths of at least 37 protesters.⁶⁸

In April 2011, the Assad regime began a military intervention in the city of Daraa, whose population was predominantly Sunni. The regime's siege of the city and the bloody suppression of rising popular protests escalated the unrest, laying the groundwork for the conflict to evolve into a full-scale civil war.⁶⁹ The methods employed by Bashar al-Assad to quell the demonstrations marked the onset of the Arab Spring in Syria.⁷⁰

In May 2011, as clashes intensified in Syria, the tanks which were deployed, advanced on protesters in the governorates of Daraa and Homs. UN High Commissioner for Human Rights Navi Pillay reported that operations involving tanks, artillery, and heavy weapons, particularly in Hama, resulted in at least 120 deaths.⁷¹ Those killed were not only unarmed protesters who posed no threat to security forces but also medical personnel attempting to assist the wounded and civilians forced to leave their homes to meet basic needs during the siege. During this period, attacks on protests and funeral processions caused numerous civilian casualties⁷²; for instance, at least 13 people were killed on April 19 at Homs' New Clock Tower Square, and 16 people died on July 19 near the Khalid ibn al-Walid Mosque during a funeral.⁷³

During this period, certain brigades under Bashar al-Assad's direct control, alongside the Shabiha militias and intelligence units, committed severe human rights violations against anti-government protests in Syria.⁷⁴ Government forces carried out extrajudicial killings, applied systematic and increasingly severe violence, and conducted large-scale arrests. Military operations and city sieges were used as methods of collective punishment against civilians, while access to hospitals was largely restricted or completely blocked.⁷⁵

The fact that the protests were predominantly carried out by Sunni groups, while the security forces enforcing the Assad regime's violent suppression were mainly Nusayri, pushed the situation to the brink of civil war within just nine months.

68 <https://www.hrw.org/news/2011/03/24/syria-security-forces-kill-dozens-protesters> (Access Date: 24/6/2025)

69 Umut Koldaş and Nur Köprülü, "Arab Intifada? The Internal, Regional, and International Dynamics of Social Movements in the Arab World," *Academic Middle East*, Vol. 6, No. 1, 2011, p. 34.

70 Murat Köylü, "The PYD/YPG Structure in Syria and Operation Olive Branch", *ASSAM International PeerReviewed Journal*, Issue 11, 2018, s. 70-8

71 OHCHR, *The World Is Watching the Carnage in Syria Despite Attempts to Sever Access*, Says Pillay, Report, 8 February 2011.

72 Human Rights Watch, "Crimes against Humanity by Syrian Security Forces", pp. 1-2.

73 <https://www.hrw.org/report/2011/11/11/we-live-war/crackdown-protesters-governorate-homs-syria> (Access Date: 24/6/2025).

74 "Bashar Al Assad: Criminal Against Humanity-Report of human rights violations committed in Syria", FIDH Report, www.fidh.org/IMG/pdf/reportsyria2807eng.pdf, pp.5-7.

75 "Bashar Al Assad: Criminal Against Humanity", FIDH Report, p. 5.

In July 2011, defectors from the Syrian army formed the Free Syrian Army (FSA), which assumed leadership role of the armed opposition in Syria.⁷⁶ Throughout 2012 and 2013, clashes intensified, particularly in Aleppo, while ceasefire and peace efforts led by the Arab League and other international actors largely failed. Two pivotal moments in the trajectory of the conflict occurred in 2013 and 2015. In April 2013, Abu Bakr al-Baghdadi, leader of al-Qaeda in Iraq, announced the merger of his forces with the Nusra Front under the banner of the Islamic State of Iraq and Syria (DAESH). This move initiated a struggle for dominance in eastern Syria, centered around Raqqa and extending along the Iraq-Syria border, intensifying the civil war and altering its course.⁷⁷ DAESH's rapid expansion and the group's targeted violence against specific ethnic and religious communities drew heightened international attention, prompting global actors to intervene more decisively. In the summer of 2015, Russia deployed troops and military equipment to its Hmeymim Airbase near Latakia, commencing airstrikes against opposition forces in September.⁷⁸ Although Russian officials initially claimed the strikes targeted DAESH under the pretext of counterterrorism, the majority of attacks focused on rebel groups opposing Assad, including civilians.⁷⁹ These air campaigns, combined with Russia's strategic support, allowed the Assad regime to regain control of critical areas such as Aleppo and Idlib, shifting the momentum of the war decisively in favor of the government.

Additionally, in regions such as Raqqa, Deir ez-Zor, and Palmyra (Tadmor), attacks carried out by the Assad regime, DAESH, and the YPG (People's Protection Units) resulted in severe human rights violations and extensive destruction. During this period, areas captured by DAESH witnessed massacres targeting civilians, while the Assad regime conducted aerial bombardments against the population. Civilians were effectively trapped under a dual siege,⁸⁰ leaving them stranded and vulnerable. In Deir ez-Zor, under DAESH's siege, approximately 400,000 civilians suffered from the Assad regime's airstrikes and were cut off from access to food, medicine, and other essential supplies, as the regime deliberately obstructed humanitarian aid.⁸¹

On the other hand, the U.S. and its Western allies, under the pretext of combating DAESH, supported groups such as the PYD (Democratic Union Party), YPG, and SDF (Syrian Democratic Forces) in eastern Syria, effectively contributing to the de facto fragmentation

76 Elizabeth O'Bagy, *Middle East Security Report 9: The Free Syrian Army*, DC: Institute for the Study of War, Washington, 2013.

77 Luna Shamieh and Zoltan Szenes, "The Rise of Islamic State of Iraq and Syria (DAESH)", *AARMS-Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, Vol. 14, No: 4, 2015, pp. 363-378.

78 Çağlar Hekimoğlu, K. (2021). Russia's Syria policy in the context of the Syrian crisis. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, Vol. 35, No. 4, p. 1405-1422.

79 Christopher Phillips, *The Battle for Syria*, Yale University Press, New Haven, 2016, p. 78-85.

80 Human Rights Watch, *World Report 2018: Syria* [https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria] (Access Date: 24/6/2025).

81 Atlantic Council, *Of Barrel Bombs and Jeans*, [https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/of-barrel-bombs-and-jeans/] (Access Date: 24/6/2025).

of the country.⁸² At the regional level, Türkiye, with its 900 km- long border with Syria, became a key country both in addressing the humanitarian crisis resulting from the conflict and in leading the fight against terrorist organizations, particularly DAESH.⁸³ Furthermore, the U.S.-led International Coalition Forces conducted extensive airstrikes against DAESH in eastern Syria, resulting in significant civilian casualties. During the Raqqa Operation, which concluded in October 2017, much of the city was destroyed. According to records from Amnesty International, over 80% of Raqqa was leveled and more than 1,600 civilians lost their lives as a result of the intense aerial bombardment carried out under the banner of “liberating” the city.⁸⁴

The Arab Spring, which began in Tunisia in 2011 and quickly spread to other Arab countries, marked a turning point that profoundly affected the political structures and social dynamics of the region. Although these movements initially emerged with demands for democracy and freedom, their trajectories varied across countries, with some escalating into complex and protracted civil wars. Syria was among the countries that experienced the effects of the Arab Spring most intensely. Unlike in some other Arab states, the popular uprisings in Syria rapidly escalated into a violent civil war, which was not confined to the country’s internal politics but became far more complex due to the involvement of regional and global powers.

The Syrian crisis has inevitably reshaped regional balances and left long-term impacts on the future of the Middle East. This process has led to the reconfiguration of geopolitical dynamics in the region and compelled global powers to develop new military and political strategies. These strategies have not been limited to military interventions but have also manifested through economic sanctions, diplomatic maneuvers, and humanitarian aid. At the same time, the rise of terrorist organizations in the region has created a global security threat, further complicating international efforts to resolve the conflict in Syria. In other words, over the past 14 years, the Syrian crisis has unexpectedly transformed both regional and global dynamics.

The Syrian civil war stands out not only for its actors and scale of conflict but also for the severe humanitarian crisis it has generated. The resulting refugee crisis has become one of the largest humanitarian emergencies in modern history. According to the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), approximately 6.8 million Syrians have fled the country due to the war, while millions more have been displaced within Syria.⁸⁵ It is

82 Fabrice Balanche, *Sectarianism in Syria’s Civil War*, Washington Institute, Washington, 2018, pp. 40-45.

83 Murat Yeşiltaş and Tuncay Kardeş, *Power and Stability in the Middle East*, SETA, Ankara, 2017, pp. 150-160.

84 Amnesty International and Airwars, *Syria: Unprecedented investigation reveals US- led Coalition killed more than 1,600 civilians in Raqqa ‘death trap’* (Access Date: 24/6/2025).

85 UNHCR, “Syria Emergency”, <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (Access Date: 20/04/2025).

crucial to emphasize that the long-term human rights violations by the Assad regime, the use of chemical weapons, and attacks on civilians by Russian and Iranian forces have been major drivers of this crisis. The refugee influx has directly impacted Türkiye,⁸⁶ Lebanon, Jordan, and European countries. The refugee crisis carries undeniable economic, social, and political dimensions,⁸⁷ making it one of the major global issues.⁸⁸ The attacks, bombings, and conflicts in the region have produced the largest refugee crisis since World War II.

The displacement of Syrians has had a profound impact not only on those who fled abroad but also on the millions internally displaced within the country. The suffering endured by these internally displaced populations has made their plight one of the most significant episodes in the history of human migration worldwide. On-site investigations conducted by HREIT have shown that cities such as Khan Shaykhun⁸⁹ and Maaret al-Numan⁹⁰ in Idlib, Hraytan in Aleppo, and the Hay el-Asale and Cobar districts in Damascus have been depopulated and turned into ghost towns due to conflicts and bombardments. These locations exemplify the profound material and psychological destruction caused by the regime. Such large-scale devastation has led to mass forced displacement, with women, children, older persons, and persons with disabilities facing particularly tragic circumstances during their migration due to their vulnerable positions.

The process in which Syrians sought safe havens has also served as a testing ground for the international community in terms of human rights, justice, and fairness. The ways in which states have approached migrants and the efforts they have made during this period have acted as a litmus test, revealing how willing they are to address and resolve the challenges that arise.⁹¹

At the same time, this mobility has sparked a period in which migration has been increasingly framed within the concept of security, particularly in Europe and other parts of the world. Europe's securitized policies toward Syrian asylum seekers have resulted in human rights violations, including the right to life. Between 2020 and 2021, and in the first three months of 2022, a total of 5,189 asylum seekers or irregular migrants rescued from pushbacks originating

86 As of 2024, Türkiye has become the country hosting the largest number of Syrian refugees in the world, with more than 3.6 million people, positioning itself as a key actor in humanitarian assistance and refugee governance. See: Republic of Türkiye Ministry of Interior, Migration Statistics Report, 2024. In this context, Türkiye has spent over 40 billion USD on assistance to refugees, providing temporary protection status as well as health and education services. See: Senem Cevik, Efe Sevin, "A Quest for Soft Power: Türkiye and the Syrian Refugee Crisis", *Journal of Communication Management*, Vol: 21, No: 4, 2017, pp. 399-410. Despite the challenges, Türkiye continues to advocate for international support and safe return policies.

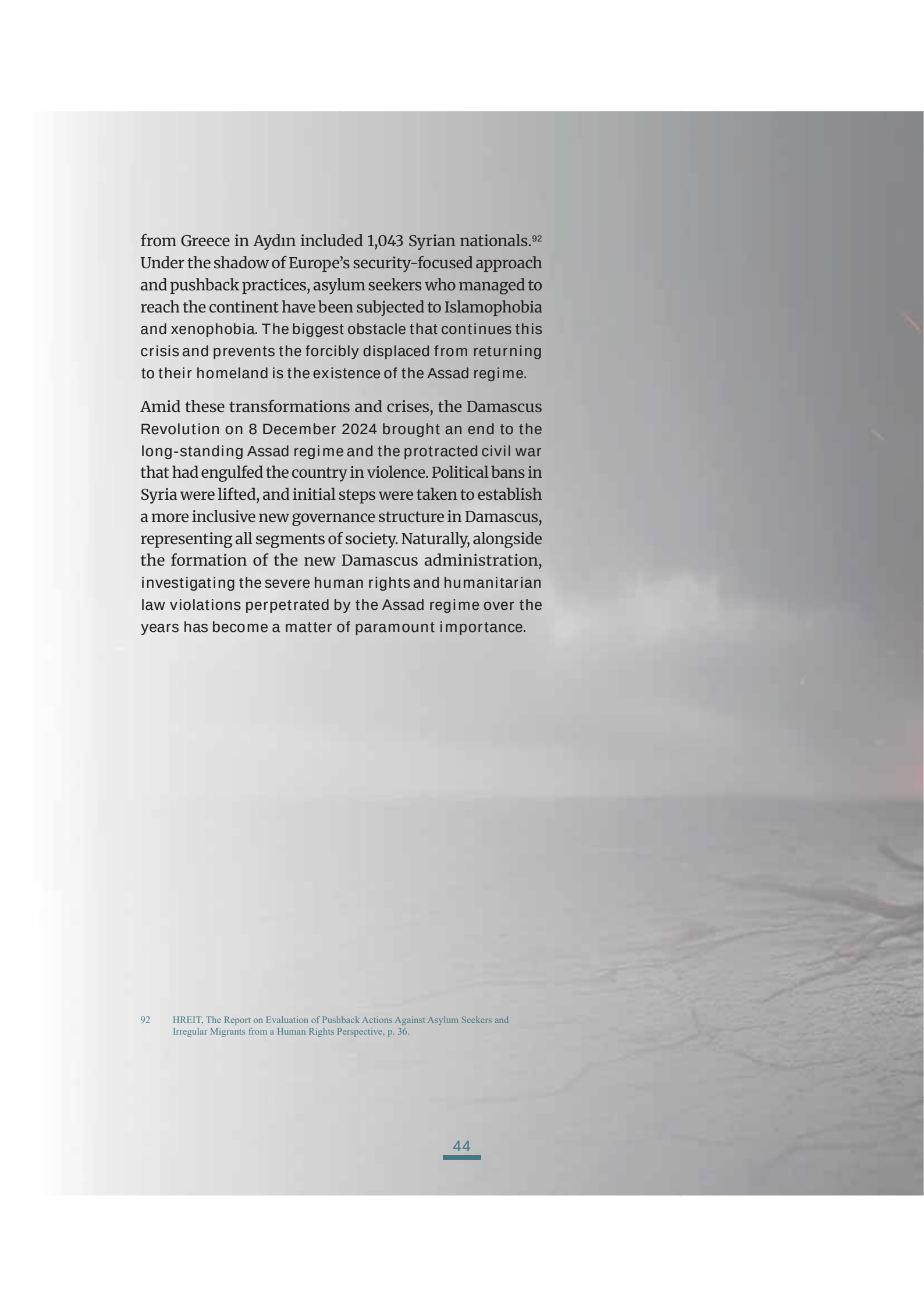
87 Şuay Nilhan Açıkalin and others, "Measurement of Social Integration: Syrian Women in Türkiye", *Journal of Refugee Studies*, Vol: 34, No: 3, 2021, pp. 2960- 2983.

88 HREIT, 2023 Annual Report on the Protection and Promotion of Human Rights, Ankara, 2025, p. 29.

89 On-site observations revealed that the city's population before the war was approximately 80,000.

90 On-site observations revealed that the city's population before the war was approximately 130,000.

91 In 2021, the number of Syrians under temporary protection in Türkiye was 3,737,369. According to the latest data, the number of Syrians under temporary protection in Türkiye is 2,605,508. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (as of 17/7/2025) (Access Date:22/7/2025)

from Greece in Aydın included 1,043 Syrian nationals.⁹² Under the shadow of Europe's security-focused approach and pushback practices, asylum seekers who managed to reach the continent have been subjected to Islamophobia and xenophobia. The biggest obstacle that continues this crisis and prevents the forcibly displaced from returning to their homeland is the existence of the Assad regime.

Amid these transformations and crises, the Damascus Revolution on 8 December 2024 brought an end to the long-standing Assad regime and the protracted civil war that had engulfed the country in violence. Political bans in Syria were lifted, and initial steps were taken to establish a more inclusive new governance structure in Damascus, representing all segments of society. Naturally, alongside the formation of the new Damascus administration, investigating the severe human rights and humanitarian law violations perpetrated by the Assad regime over the years has become a matter of paramount importance.

92 HREIT, The Report on Evaluation of Pushback Actions Against Asylum Seekers and Irregular Migrants from a Human Rights Perspective, p. 36.

II.

HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW VIOLATIONS IN SYRIA

Civilian Deaths

Attacks on Civil Infrastructure and
Public Property

Right to education

Use of Prohibited Weapons (Barrel Bombs,
Cluster Munitions, Chemical Attacks)

Enforced Disappearances and Arbitrary
Deprivation of Liberty

Torture and Ill-Treatment

Displacements (The Situation of Refugees
and Internally Displaced Persons)

Human trafficking and migrant smuggling

Human Rights Violations Against Health
Personnel and Media Workers

Humanitarian Aid Challenges

Freedom of Religion and Belief

2. HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW VIOLATIONS IN SYRIA

With the spread of the Arab Spring protests to Syria, peaceful demonstrations that began in March 2011 in the city of Dera quickly spread across the country after reports emerged that regime forces had tortured a group of people, including two children aged 13 and 14, whose dismembered bodies were returned to their families following their deaths. One of these children, Hamza al-Hatib, was subjected to torture, and his mutilated body was delivered to his family weeks after his detention in May 2011. For decades, the Baath regime in Syria had disrupted the social balance through poverty, corruption, political arrests, and a pervasive atmosphere of fear. In response, the Syrian people took to the streets to demand their rights.⁹³ Unlike in other countries, where regime changes occurred (even though situations later evolved there as well), the escalating events in Syria eventually transformed into a full-scale civil war. Rather than addressing the reasonable demands of the people, the Assad regime launched a violent crackdown against civilians. The civil war resulted in the deaths of over five hundred thousand civilians, the displacement of millions, the disappearance of thousands, and the exposure of countless individuals to crimes such as torture. Yet, the demands of the Syrian people were grounded in fundamental freedoms already enshrined in the 1973 Constitution. The fourth principle in the preamble of the Constitution stated: “Freedom is a sacred right, and popular democracy is an ideal formula that enables citizens to exercise their freedom in a manner worthy of human dignity, producing, building, and defending their homeland, and making sacrifices for their nation. The freedom of a homeland can only be preserved by free citizens. The freedom of a citizen can only be completed through economic and social emancipation.” This constitutional guarantee underscored the legitimacy of the people’s demands, highlighting that their pursuit of freedom and rights was consistent with the country’s legal framework.⁹⁴

Legal guarantees enshrined in constitutions do not automatically translate into practice. Indeed, the principle outlined in the 1973 Syrian Constitution did not reflect the realities on the ground. There was neither a political environment befitting human dignity nor policies leading to economic and social emancipation. Although the Assad regime promised certain reforms since 2000, its long-standing failure to meet the population’s demands and its increasing repressive measures had pushed Syria onto an irreversible path. In 2012, the Assad

93 United Nations Human Rights Council, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, No. 54 (2021), A/HRC/46/54, 21/7/2021, p. 2.

94 1973 Syrian Constitution. The English version of Article read as follows: “Freedom is a sacred right and popular democracy is the ideal formulation which insures for the citizen the exercise of his freedom which makes him a dignified human being capable of giving and building, defending the homeland in which he lives, and making sacrifices for the sake of the nation to which he belongs. The homeland’s freedom can only be preserved by its free citizens. The citizen’s freedom can be completed only by his economic and social liberation.”

regime attempted to address the issue by amending the Constitution, believing that merely incorporating human rights into the legal text could halt the uprising. However, human rights are not just theoretical concepts – they must be implemented in practice. The preamble of the 2012 Constitution included principles such as: the completion of the Constitution represents the ultimate victory of the people’s struggle for freedom and democracy. It was intended to embody concrete achievements, respond to societal transformations, regulate the state’s future trajectory, oversee institutional functioning, and serve as a source of legislation. The Constitution emphasized a system grounded in independence, sovereignty, and people’s will through elections; political and party pluralism; national unity; cultural diversity; public freedoms; human rights; social justice; equality; equal opportunity; citizenship; and the rule of law. Society and the citizen are the ultimate goal of all national efforts. Protecting the dignity of citizens and society is a hallmark of a nation’s civilization and a fundamental measure of state credibility.⁹⁵ Yet, as will be detailed in the following sections, the Assad regime not only failed to uphold the promises of the Constitution but also violated the most fundamental principles of international law and Syria’s obligations under international treaties, causing significant harm to civilians. Ultimately, the regime collapsed on 8 December 2024, and Assad, along with his family, fled to Russia. On 29 January 2025, the new leadership under Ahmed al-Shara suspended the current Constitution to draft a new one. Despite the Constitution being in force and binding during Assad’s rule, the following sections demonstrate that the regime disregarded both constitutional and international legal obligations, resulting in extensive civilian harm.

This section provides a comprehensive assessment of the human rights and international humanitarian law violations committed by the Syrian regime. It covers: civilian deaths; attacks on civilian infrastructure and public property; use of barrel bombs, cluster munitions, and chemical weapons; enforced disappearances and arbitrary restrictions on liberty; torture and ill-treatment of detainees; forced displacement, attacks on healthcare personnel and media workers; obstruction of humanitarian aid; violations of freedom of religion and belief.

95 Syrian Constitution (dated 26/2/2012). The English version of article read as follows: “The completion of this Constitution is the culmination of the people’s struggle on the road to freedom and democracy. It is a real embodiment of achievements, a response to shifts and changes, evidence of organizing the march of the state towards the future, a regulator of the movement of its institutions and a source of legislation. All of this is attainable through a system of fundamental principles that enshrines independence, sovereignty and the rule of the people based on election, political and party pluralism and the protection of national unity, cultural diversity, public freedoms, human rights, social justice, equality, equal opportunities, citizenship and the rule of law, where the society and the citizen are the objective and purpose for which every national effort is dedicated. Preserving the dignity of the society and the citizen is an indicator of the civilization of the country and the prestige of the state.”

2.1. Civilian Deaths

In international law, both human rights and humanitarian law obligations arise from binding treaties between states. Following the establishment of the United Nations (UN) in 1945, multilateral human rights treaties proliferated, with the UN playing a central role in their drafting and implementation. Dozens of such treaties have since been concluded, ranging from conventions related to civil and political rights to those addressing economic, social, and cultural rights, as well as conventions concerning genocide, torture, and the rights of women, children, and persons with disabilities. The rules of international humanitarian law were codified in 1949, resulting in four separate Geneva Conventions, among which the Fourth Convention governs the protection of civilians in armed conflict. It is important to note that both international humanitarian law and human rights law apply to the conflict between regime and opposition forces in Syria. During armed conflict, humanitarian law takes precedence in regulating conduct, while human rights law continues to operate concurrently.

A child who lost his life during an airstrike carried out by Syrian government warplanes on residential areas in the town of Kafr Batna, Damascus, on September 30, 2016. Photo: Anadolu Agency⁹⁶

96 <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/1-176-civilians-killed-in-syria-in-september-ngo/656318> (Access Date: 15/4/2025).

The conflicts that have taken place in Syria between the forces of the Assad regime and opposition groups are classified as “non-international armed conflicts.” According to Common Article 3 of the Geneva Conventions, the provisions of the Conventions are also applicable in non-international armed conflicts. Accordingly, when a non-international armed conflict occurs on the territory of a State Party, each party to the conflict is, at a minimum, obliged to comply with the following provisions:

1. Persons taking no active part in the hostilities, including members of armed forces who have laid down their arms and those placed hors de combat by sickness, wounds, detention, or any other cause, shall in all circumstances be treated humanely, without any adverse distinction founded on race, colour, religion or faith, sex, birth or wealth, or any other similar criteria.

To this end, the following acts are and shall remain prohibited at any time and in any place whatsoever with respect to the above-mentioned persons:

- a. Violence to life and person, in particular murder of all kinds, mutilation, cruel treatment and torture;
 - b. Taking of hostages;
 - c. Outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment;
 - d. The passing of sentences and the carrying out of executions without previous judgment pronounced by a regularly constituted court, affording all the judicial guarantees which are recognized as indispensable by civilized peoples.
2. The wounded and sick shall be collected and cared for. An impartial humanitarian body, such as the International Committee of the Red Cross, may offer its services to the Parties to the conflict. The Parties to the conflict should further endeavour to bring into force, by means of special agreements, all or part of the other provisions of the present Convention. The application of the preceding provisions shall not affect the legal status of the Parties to the conflict.⁹⁷

The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) reported that, based on data obtained from eight separate sources between 1 March 2011 and 31 March 2021 in Syrian territory, a total of 350,209 documented and identifiable deaths were recorded. The Assad regime did not permit the OHCHR to enter Syrian territory or conduct investigations; therefore, the report relied on data collected from eight different field sources. According to the report, for a death to be considered “identifiable,” the record must include the full name of the deceased, the date of death, and the governorate in which the death occurred. Any record missing one of these elements was excluded from the analysis.

⁹⁷ Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 1949. <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (Access Date: 17/2/2025).

During this period, 27,126 children lost their lives, meaning that one in every thirteen deaths involved a child. Similarly, 26,727 women and girls were killed, indicating that one in every thirteen deaths involved a female. The highest number of casualties was recorded in the Aleppo governorate, with 51,731 deaths. Other regions with high death tolls were as follows: Rural Damascus with 47,483 deaths, Homs with 40,986 deaths, Idlib with 33,271 deaths, Hama with 31,993 deaths, and Tartus with 31,369 deaths.⁹⁸

According to the report, of the 350,209 recorded deaths, 143,350 (40.9%) were identified as civilians. However, these civilian-designated records represent a verifiable minimum, meaning the actual number of civilian deaths is likely higher. In addition, it is estimated that an additional 163,537 civilian deaths went undocumented. Based on a 95% confidence interval, the total number of civilian casualties is projected to be 306,887. This implies that, assuming the accuracy of the data collection model, there is a 95% probability that the true number of civilian deaths lies between 281,443 and 337,971. This figure corresponds to an average of 83 civilian deaths per day over the ten-year period, of which 15 were women (including girls) and 18 were children. These civilian losses over the decade represent approximately 1.5% of Syria's total population at the start of the conflict, raising serious concerns regarding the failure of the state and certain armed groups to comply with international humanitarian law norms on the protection of civilians.⁹⁹

In addition to the United Nations, several other organizations have also attempted to estimate the number of deaths recorded during the war in Syria. According to the Global Centre for the Responsibility to Protect (GCR2P), at least 580,000 people lost their lives in Syria between 2011 and the end of 2024.¹⁰⁰ Similarly, the UK-based Syrian Observatory for Human Rights (SOHR) reported that approximately 617,910 people were killed in Syria, including 164,223 civilians.¹⁰¹ Meanwhile, according to the 2024 report of the Syrian Network for Human Rights (SNHR), at least 231,238 civilians have been killed in Syria since 2011. Among them, 30,193 were children and 16,451 were women.¹⁰² The same report indicates that 87.02% of all civilian deaths were caused by the forces of the Assad regime. As the reports suggest, it is not possible to determine the exact number of deaths. The discovery of documents, secret prisons, and mass graves following the fall of the Assad regime has further increased the uncertainty surrounding the actual figures. On average, it can be estimated that around 600,000 people have died in total, nearly half of whom—approximately 300,000—were civilians.

98 United Nations Human Rights Council, Report on Civilian Deaths in the Syrian Arab Republic: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, No. 68, A/HRC/50/68, 2022, p. 6.

99 UN, Report on Civilian Deaths in the Syrian Arab Republic, pp. 7-8.

100 Global Centre for the Responsibility to Protect, <https://www.globalr2p.org/countries/syria/> (Access Date: 18/2/2025).

101 SOHR, Syrian Revolution 13 years on: Nearly 618,000 persons killed since the onset of the revolution in March 2011, <https://www.syriaahr.com/en/328044/> (Access Date: 18/2/2025).

102 SNHR, On the 13th Anniversary of the Start of the Popular Uprising, 2024, pp. 5- 7. <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/03/R240209E-1.pdf> (Access Date: 18/2/2025).

A large portion of the civilian deaths that occurred between the outbreak of the civil war in 2011 and the end of the regime in 2024 took place in the form of mass killings. For instance, in February 2012, it is estimated that around 4,000 people were killed when the Baba Amr neighborhood of Homs was besieged and subjected to tank attacks.¹⁰³ On May 26, 2012, at least 110 civilians, including 50 children, lost their lives in the al-Houla district of Homs as a result of artillery and rocket attacks, followed by a mass killing carried out by soldiers and Shabiha militias.¹⁰⁴

In 2013, the regime continued its attacks against civilians' right to life. In January, an airstrike carried out by a fighter jet on Aleppo University killed 87 students. That same month, the bodies of 230 civilians detained by the regime were found in the Bustan al-Qasr neighborhood of Aleppo.¹⁰⁵ In May, the villages of Bayda and Banyas, located in the Banyas district of Tartus, were besieged, and homes were set on fire under heavy gunfire, resulting in the deaths of a total of 248 civilians.¹⁰⁶ In April, a raid conducted in the Sanamayn region of Daraa led to the deaths of over 100 civilians, most of whom were women, children, and older persons.¹⁰⁷ In the same month, footage later revealed in April 2022 showed that more than 40 civilians in the Tadamon neighborhood of Damascus were executed and collectively burned by regime forces.¹⁰⁸ In May 2014, a barrel bomb attack in Aleppo killed 40 civilians, while in October, another barrel bomb strike on the Abidin refugee camp in Idlib claimed the lives of 60 civilians.¹⁰⁹

In 2015, the regime continued its attacks against civilians.¹¹⁰ In January, a barrel bomb dropped on the city of Hasakah killed 160 civilians. In February, 48 civilians were executed by firing squad during an attack on the village of Hardetnin. In June, an airstrike carried out by regime forces on the town of Jisr al-Shughur in the Idlib region killed more than 50 civilians. In August, two barrel bombs dropped on the Douma district of Damascus resulted in the deaths of 127 civilians.¹¹¹

Through its actions, the Assad regime violated the right to life as enshrined in the international human rights treaties to which Syria is a party. Chief among these is the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). Syria acceded to the Covenant on April 21, 1969, but did not recognize the individual complaint mechanism. Article 6(1) of the ICCPR, which guarantees the right to life, provides as follows: "Every human being has the inherent right to life. This right shall be protected by law. No one shall be arbitrarily

103 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (Access Date: 24/6/2025)

104 https://www.mfa.gov.tr/no_147_26-mayis-2012_-suriye-yonetimi_nin-humus_un-el-hule-ilcesi-halkina-karsi-gerceklestirdigi-katliam-hk_.tr.mfa (Access Date: 24/6/2025)

105 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (Access Date: 24/6/2025)

106 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-katliamlarindan-banyasin-taniklari-ilk-kez-konusurken-aa-vahsetin-izlerini-goruntuledi/3424985> (Access Date: 24/6/2025)

107 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (Access Date: 24/6/2025)

108 <https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminin-2013teki-katliam-goruntuleri-ortaya-cikti-676842.html> (Access Date: 24/6/2025)

109 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (Access Date: 24/6/2025)

110 <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> (Access Date: 24/6/2025)

111 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (Access Date: 24/6/2025).

deprived of his life.¹¹² Similarly, the Assad regime violated Article 3 of the Fourth Geneva Convention (a provision common to all Geneva Conventions), which ensures the protection of civilians during armed conflicts. Article 3 explicitly prohibits the killing of civilians who do not take part in hostilities.¹¹³ Moreover, the widespread and systematic killing of civilians constitutes crimes against humanity. Such crimes are recognized as peremptory norms (*jus cogens*) of international law. By definition, a *jus cogens* norm is one accepted and recognized by the international community of states as a whole, permitting no derogation and modifiable only by a subsequent norm of the same character. Accordingly, officials of the Assad regime, along with all others involved in the commission of these crimes, bear responsibility for crimes against humanity.

2.2. Attacks on Civil Infrastructure and Public Property

Violence against civilians manifests in various forms and is often understood as infliction of physical harm upon individuals. However, such violence also encompasses the destruction of civilian infrastructure, the disruption of food supply chains, water and sanitation services, as well as communication and social systems. These types of attacks profoundly affect the lives, livelihoods, health, and well-being of civilian populations. International law mandates the protection of civilian settlements, essential civilian infrastructure, and the environment during armed conflicts. Nonetheless, in Syria, the deposed Assad regime and its affiliated militia forces—supported by Iran and Russia—recaptured vast territories, including strategically important cities such as Aleppo, Homs, and Hama. During these operations, they turned towns and villages into ruins.

112 International Covenant on Civil and Political Rights, (1966), p. 171, <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703> (Access Date: 18/2/2025).

113 Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Art. 3.

Yarmouk Refugee Camp, predominantly inhabited by Palestinian refugees, Damascus. Photo: HREIT, 2025.

According to the SNHR report, since March 2011 there have been 897 attacks on healthcare facilities, 1,453 on places of worship such as mosques and churches, and 1,675 on schools. Eighty-six percent of these attacks were carried out by Assad regime forces and other actors supporting the regime.¹¹⁴ As evidenced by the 2013 attack on the historical Aleppo Great Mosque (also known as the Umayyad Mosque of Aleppo), the Assad regime deliberately targeted certain religious and historical structures. Similarly, Human Rights Watch (HRW) documented attacks conducted over an eleven-month period by Assad regime and Russian-backed forces on Idlib, recording damage to hundreds of civilian settlements, schools, markets, and hospitals.¹¹⁵ Meanwhile, in 2022, the World Bank (WB) prepared a Damage Assessment Report for fourteen cities that suffered the most destruction – Afrin, Aleppo, Daraa, Darayya, Deir ez-Zor, Hasakah, Homs, Idlib, Manbij, Palmyra, Raqqa, Rastan, Tell Abyad, and Zabadani. According to the report, as of January 2022, total damage across the assessed cities and sectors was estimated to be between \$8.7 and \$11.4 billion. Approximately

¹¹⁴ SNHR, On the 13th Anniversary of the Start of the Popular Uprising, p. 22.

¹¹⁵ Human Rights Watch, Targeting Life in Idlib: Syrian and Russian <https://www.hrw.org/report/2020/10/15/targeting-life-idlib/syrian-and-russian-strikes-civilian-infrastructure> (Access Date: 19/2/2025).

68% of this, or \$5.8-7.8 billion, was attributed to physical infrastructure sectors; 30%, or \$2.7-3.3 billion, to social sectors; and 2%, or \$175-278 million, to other sectors. Agriculture and food supply chains were among the most severely affected areas. Syria's wholesale vegetable markets sustained significant damage, with 82% of the assessed markets either partially damaged or completely destroyed. Moreover, other conditions affecting sector functionality played a crucial role. For instance, while much of the physical infrastructure in the water and sanitation sector remained intact, the functionality of 51% of assets decreased, and 11% became completely non-functional – posing a major challenge for the most affected cities.¹¹⁶

On the other hand, the targeting of power plants by regime attacks has severely disrupted civilian life throughout the country.¹¹⁷ In its 2014 report on facilities vital to civilians, the SNHR stated that on October 14, 2014, the regime shelled the power plant in the al- Wa'ar district of Homs, causing significant damage. Later, on October 26, 2014, the regime targeted the power plant in the town of Hreitan, Aleppo, with a barrel bomb, resulting in widespread power outages across the northern countryside of Aleppo.¹¹⁸

Due to the attacks on the country's electrical infrastructure, civilians' access to electricity has been severely restricted. This situation has led to the implementation of electricity quota system across the country.¹¹⁹ Another SNHR report stated that these disruptions in electricity supply also made it difficult to obtain water from pumping stations, thereby limiting civilians' access to water. Consequently, the report noted a rise in fuel and bread prices, further worsening the daily living conditions for civilians.¹²⁰

The destruction of civilian property or institutions intended for civilian use in violation of military necessity constitutes a war crime. The 1949 Geneva Conventions and their 1977 Additional Protocols prohibit damage to civilian property during armed conflicts. Specifically, Article 52 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions forbids direct attacks on civilian objects and classifies the destruction of civilian property outside of military necessity as a war crime.

116 Syria- Joint Damage Assessment of Selected Cities. Washington, D.C., World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099173502272397116> (Access Date: 19/02/2025).

117 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/elektrik-kesintilerinin-zirve-yaptigi-samda-muma-ragbet-artti/2795833> (Access Date: 19/2/2025).

118 <https://snhr.org/public-html/wp-content/pdf/english/Targeting-October.pdf> (Access Date: 19/2/2025).

119 <https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The-Most-Notable-Human-Rights-Violations-in-Syria-in-September-2021-en.pdf> (Access Date: 19/2/2025).

120 <https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The-Most-Notable-Human-Rights-Violations-in-Syria-in-September-2021-en.pdf> (Access Date: 19/2/2025).

In addition, Article 8 of the Rome Statute, adopted in 1998 and entered into force in 2002, classifies the widespread, unlawful, and arbitrary destruction of property as a war crime.¹²¹ The International Committee of the Red Cross (ICRC) has also developed key rules in this context. The ICRC's Study on Customary International Humanitarian Law (CIHL), published in 2005, comprises 161 rules, several of which directly concern the protection of property and public facilities. In particular, Rule 50 prohibits direct attacks on civilian objects and forbids the destruction of property outside military necessity.¹²²

Hay al-Asale District, Damascus, completely destroyed by the regime. Photo: HREIT, 2025.

Right to education

The right to education is among the human rights violated by regime forces during the civil war. As a result of attacks on civilian infrastructure, depopulation policies, and assaults on areas perceived as opposing the regime, many civilians lost their lives. Additionally, schools in residential areas were destroyed, and numerous students and teachers were killed in these attacks.

Many internally displaced persons were deprived of their right to education due to insufficient infrastructure and resources, financial hardships, and lack of identity documents.

¹²¹ The Rome Statute of the International Criminal Court (ICC) (1998), <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1998/en/64553> (Access Date: 19/2/2025).

¹²² Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, Customary International Humanitarian Law, Vol:1, Cambridge University Press, 2005, <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261> (Access Date: 19/2/2025).

Consequently, as a result of the regime's actions, an entire generation was deprived of the right to education, which is recognized as a fundamental human right in all international human rights instruments.

The ongoing conflicts, restrictions on access to humanitarian aid, and the destruction of medical facilities, homes, and schools have affected not only the right to life and the right to health but also the right to education for Syrian civilians.¹²³ The United Nations Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, in its report A/HRC/44/61, noted investigations into attacks on schools. The research found that between 2019 and 2020 alone, 58 schools in the Aleppo and Idlib regions were attacked, 55 of which were carried out by regime forces.¹²⁴ The Commission reported that in January 2020, an attack by government forces on a school in Sarmin resulted in the deaths of 12 civilians, five of whom were children. Additionally, investigations into attacks conducted by the regime on February 25, 2020, revealed that a morning rocket attack damaged three schools, killing or injuring teachers and students present during the explosions. On the same day, an airstrike on Muneeb Qmayshah Primary School in the eastern part of Marat Misrin killed 11 civilians, including six children, and injured 30 people, 14 of whom were children. These attacks rendered the schools unusable.¹²⁵

According to the investigations conducted by the United Nations Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic regarding attacks on schools in Aleppo, multiple attacks were carried out on a school in Atarib, made the schools inoperable. The attacks resulted in the deaths of two adults and injuries to eight children. In February 2020, a ground assault directly targeted Yarmouk School in Kafrantin, which had at least 75 students and three teachers, as well as a nearby mosque. As a result, the school building became unusable.¹²⁶ The deaths of numerous students and teachers, the ongoing lack of safety for many others, and the destruction of schools effectively deprived Syrian civilians of their right to education.

Another critical aspect regarding the exercise of the right to education and access to education is the economic collapse caused by the ongoing conflict in the country. According to a 2017 World Bank study, 60% of the population was struggling with poverty. The study reported that 6.1 million Syrians were neither attending work nor school and were deprived of any form of education.¹²⁷ Particularly, harsh living conditions, economic hardship, and the regime's obstruction or restriction of cross-border humanitarian aid in certain areas

123 Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report A/HRC/46/54, para. 39. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

124 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report number A/HRC/44/61, para. 48. <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61>

125 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report number A/HRC/44/61, para. 53.

126 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian <https://docs.un.org/en/A/HRC/44/61>

127 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report number A/HRC/46/54, para. 54. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

- along with fuel shortages and rising prices for many basic necessities - severely limited access to education for internally displaced persons in camps and many others.¹²⁸ Moreover, due to these economic difficulties, many boys were forced to leave school to work, while numerous girls were compelled into early marriage.¹²⁹

Difficulties in accessing civil documents such as identity cards, birth records, and student information have also adversely affected individuals across the country seeking to exercise their right to education.¹³⁰ The UNHCR has emphasized that children without birth certificates risk being unable to prove their citizenship, potentially leaving them stateless. According to the report A/HRC/46/54 published in 2021 by the UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 2.8 million children were not attending school. The report highlights that children deprived of their right to education are likely to face limitations in accessing many fundamental rights in the future.¹³¹

2.3. Use of Prohibited Weapons (Barrel Bombs, Cluster Munitions, Chemical Attacks)

Rules of international humanitarian law prohibit the use of certain weapons in armed conflict. The primary reason for banning these weapons is that they cause unnecessary suffering and are unable to distinguish between civilians and combatants. In this sense, some weapons are considered contrary to the fundamental principles of international humanitarian law. These principles form the foundation of international humanitarian law and aim to minimize the humanitarian effects of war. The three core principles of international humanitarian law are expressed as follows:

1. **Principle of Distinction:** Parties to armed conflicts must always distinguish between civilians and combatants. Attacks must be directed solely at combatants; attacks against civilians are strictly prohibited (ICRC, Rule 1).
2. **Principle of Proportionality:** Attacks that would cause civilian casualties, injuries, or damage to civilian objects that are excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated are prohibited (ICRC, Rule 14).

128 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report number A/HRC/55/64, para.15. <https://docs.un.org/en/a/hrc/55/64>

129 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report number A/HRC/49/77, para.13. <https://docs.un.org/en/A/HRC/49/77>

130 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report number A/HRC/46/54, para.62. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

131 UN Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report number A/HRC/46/54, para.61. <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>

- 3. Principle of Precaution:** Parties to conflicts are obliged to take all feasible precautions to protect the civilian population and civilian objects under their control from the effects of attacks (ICRC, Rule 22).¹³²

Since the beginning of the armed conflict in Syria, indiscriminate attacks by Assad regime forces on densely populated areas have been a prominent feature of the hostilities. These attacks were frequently carried out using artillery fire, mortars, rockets, tanks, and airstrikes, and also involved munitions not directly targeted at specific objectives (such as “barrel bombs” dropped from helicopters, improvised unguided rockets, cluster munitions, thermobaric bombs, and other high-explosive weapons with wide-area effects), causing excessive injuries and unnecessary suffering. After the Russian Federation intervened in the conflict on the side of the Assad regime in September 2015, the use of prohibited weapons further diversified. Indeed, the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, reporting to the UN Human Rights Council, has documented in multiple reports that the Assad regime used various weapons that inflicted unnecessary suffering on civilians and lacked the ability to distinguish between combatants and civilians. These include, in particular, GBU-39 bombs and Hellfire missiles, RBK-250 and RBK-500 cluster bombs, improvised rocket-assisted munitions, OFAB-250/KAB-500 bombs, OTR-21 “Tochka” ballistic missiles, BM-21 Grad multiple rocket launcher systems, Uragan 9M27K-type cluster munitions, and Krasnopol guided artillery munitions.¹³³

Children affected by the chemical attack in Eastern Ghouta. Photo: Anadolu Agency¹³⁴

¹³² Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, Customary International Humanitarian Law.

¹³³ Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Reports: A/HRC/36/55, A/HRC/37/72, A/HRC/39/65, A/HRC/43/57, A/HRC/43/57, A/HRC/44/61, A/HRC/44/61, A/HRC/49/77. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iici-syria/documentation> (Access Date: 19/2/2025).

¹³⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-suriyede-rejimin-kimyasal-silah-saldirisi-gibi-suclarinin-pesini-birakmayacagini-bildirdi/2216376>

The SNHR reported that chemical weapons were used in Syria for the first time on 23 December 2012. Since then, a total of 222 chemical attacks have been carried out, 98% by the Assad regime and 2% by DAESH.¹³⁵ Additionally, the SNHR documented that, over a 12 – year period, the Assad regime conducted 217 chemical attacks, resulting in 1,514 deaths, including 1,413 civilians – 214 of whom were children and 262 women – and 11,080 injuries.¹³⁶ These chemical attacks occurred primarily in Damascus and its countryside, as well as in Idlib, Hama, Aleppo, Homs, Daraa, and Deir ez – Zor.¹³⁷

HRW analyzed the evidence of chemical weapons attacks carried out in Syria between 21 August 2013 – the date of the deadliest chemical attack – and 25 February 2018, when the regime used chlorine gas in the besieged Eastern Ghouta region.¹³⁸ The SNHR documented that on the night of Wednesday, 21 August 2013, the regime carried out chemical attacks on densely populated areas in Eastern and Western Ghouta, in the Damascus countryside, resulting in the deaths of 1,144 people due to asphyxiation that night.¹³⁹

Immediately following the allegations, the UN Secretary-General appointed an investigative mission to examine claims of chemical weapons use in Syria. The UN Mission found that there was compelling evidence indicating the use of chemical weapons in the ongoing conflict in Syria. In particular, clear and convincing evidence was obtained in cases such as Ghouta, whereas in other instances, such as Khan al-Asal and Jobar, reliable but incomplete evidence prevented definitive conclusions. The findings of the UN Mission can be summarized as follows:

1. **Ghouta (21 August 2013):** The UN Mission found clear and convincing evidence that sarin gas was used on a large scale against civilians and children. The mission determined that rockets, capable of carrying chemical warheads and exploding upon impact with the ground, contained sarin. Environmental contamination from sarin was also detected within the rockets' impact zones. More than 50 interviews with survivors and medical personnel corroborated the medical and scientific findings, with blood and urine samples testing positive for sarin, constituting the strongest evidence of a chemical attack.
2. **Khan al-Asal (19 March 2013):** The UN Mission, on the basis of reliable information, determined that, chemical weapons had been used against both soldiers and civilians. Testimonies from medical personnel and military rescue teams confirmed signs of organophosphate poisoning. However, due to the absence of independent and environmental samples from the site, definitive verification could not be achieved.

135 As at 30 November 2024. See: SNHR, *Between Pain and Agony: 12 Years of Chemical Weapons Crimes in Syria*, 2024, p. 2, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf> (Access Date: 12/6/2025).

136 SNHR, *Between Pain and Agony: 12 Years of Chemical Weapons Crimes in Syria*, p. 2, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf> (Access Date: 12/6/2025).

137 SETA, *The Role, Position, and Future of Assad in the Syrian Civil War (Suriye İç Savaşında Esed'in Rolü, Konumu ve Geleceği)*, İstanbul, 2018, p. 12.

138 <https://www.hrw.org/news/2018/04/04/syria-year-chemical-weapons-attacks-persist> (Access Date: 12/6/2025).

139 <https://snhr.org/blog/2024/08/20/the-11th-anniversary-of-the-two-ghoutas-attack-despite-perpetrating-its-largest-most-lethal-chemical-weapons-attack-on-syrian-citizens-the-syrian-regime-is-still-protected-by-its-impunity/> (Access Date: 12/6/2025).

3. **Jobar (24 August 2013):** The UN Mission collected evidence suggesting the possible use of chemical weapons on soldiers, and blood samples tested positive for sarin gas. However, of the samples collected by the UN four days later, only one tested positive for sarin. Due to incomplete evidence and environmental samples, a definitive link between the victims and the site could not be established.
4. **Saraqib (29 April 2013):** The investigation suggested that chemical weapons were likely used on a small scale, possibly against civilians. However, the UN Mission could not definitively establish a link between the incident, the site, and the deceased victims. Organ samples taken during autopsies tested positive for sarin gas, but the absence of environmental evidence prevented a conclusive determination.
5. **Eshrafiyeh- Sahnaya (25 August 2013):** Possible evidence of small-scale chemical weapon use against soldiers was found, and blood samples verified by the UN tested positive for sarin gas. However, samples collected by the UN one week and one month later were negative, preventing a definitive conclusion.
6. **Bahariye (22 August 2013):** The UN Mission was unable to verify the alleged use of chemical weapons on this date, as blood samples collected by the UN tested negative for traces of chemical agents.
7. **Sheikh Maksoud (13 April 2013):** Due to insufficient information regarding this incident, the UN Mission was unable to verify the alleged use of chemical weapons.¹⁴⁰

Apart from UN bodies and civil society organizations, media outlets have also conducted investigations into chemical weapon attacks.¹⁴¹ Regarding the Khan Shaykhun attack, which was reportedly linked to an alleged chemical weapons stockpile held by opposition forces, an Anadolu Agency (AA) team that reached the site documented that there were no military facilities in Khan Shaykhun and that only grain silos were present at the targeted location.¹⁴² In June 2017, AA submitted witness statements and visual evidence regarding the use of chemical weapons to the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), the UN IIIM, and the International Criminal Court (ICC).¹⁴³

140 United Nations Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic, Final Report, A/68/663-S/2013/735, 2013, pp. 21-23. https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2013_735.pdf (Access Date: 20/2/2025)

141 During on-site investigations conducted as part of the report, an interview was held with A.Y., who lost 42 members of his family in the chemical weapons attack in Khan Shaykhun, and testimonies regarding the use of chemical weapons were collected. Detailed information on the matter can be found in the section titled "Annex II: Interviews with Victims".

142 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklariagi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> (Access Date: 12/6/2025); <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-ekibi-han-seyhun-a-girdi/789915> (Access Date: 13/6/2025).

143 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulari-yargilansin/1561433> (Access Date: 12/6/2025).

Assad family remains synonymous with Baath regime massacres

During the rule of the Baath Party and the Assad family, massacres carried out across Syria have left a lasting mark

Chemical weapons attacks

Since the start of the civil war in Syria, the Assad regime has carried out **217** chemical weapons attacks

At least **1,630** people killed

1982

Hama massacre

At least 30,000 civilians were killed in the massacre that took place on Feb. 2-28; 17,000 civilians went missing

February 2012

Baba Amr massacre

Around 4,000 people were killed in one month by regime forces in the Baba Amr district of Homs

May 25, 2012 Homs

Hola massacre

A total of 108 civilians were killed, including 49 children and 34 women

Aug. 21, 2013

Eastern Ghouta chemical massacre

Over 1,400 civilians were killed

April 4, 2017

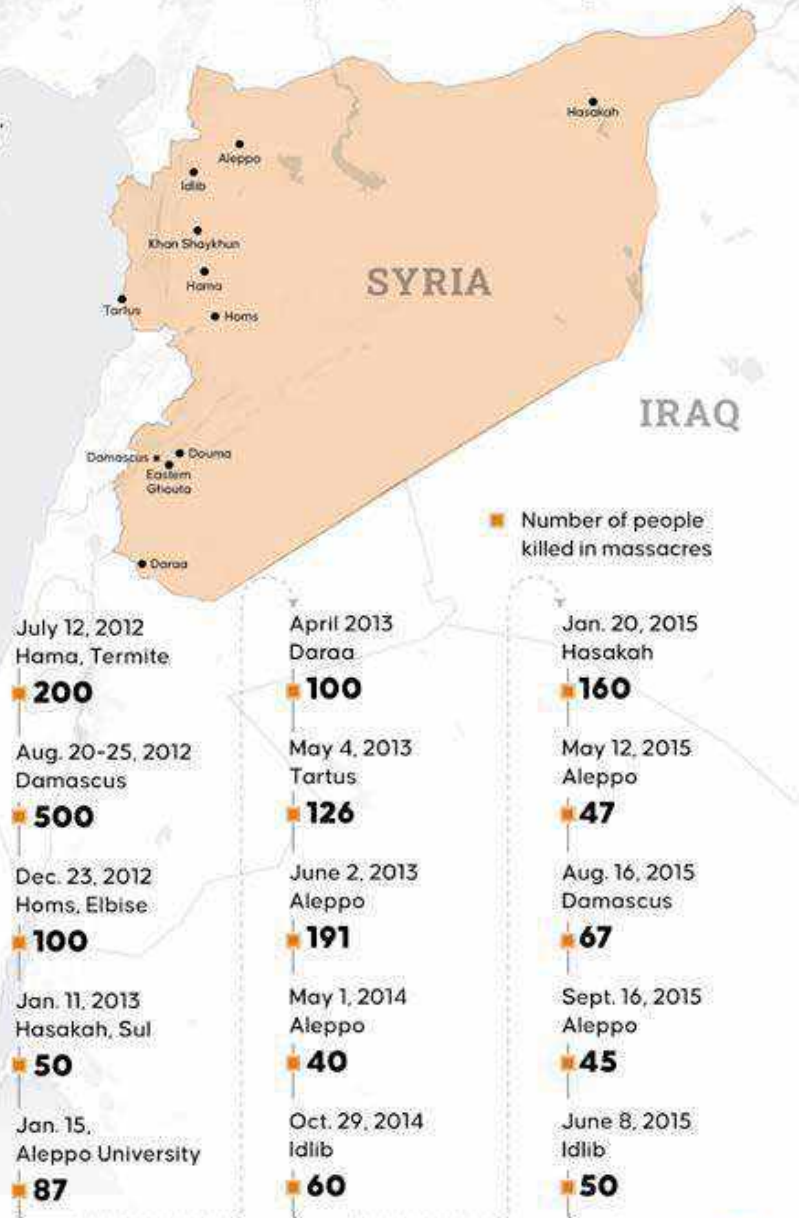
Khan Shaykhun chemical attack

More than 100 civilians were killed and over 500 injured

April 7, 2018

Douma massacre

78 civilians were killed in the Assad regime's chemical weapons attack

The prohibition of chemical weapons under international law was formally established through the 1993 Chemical Weapons Convention, to which 193 states are currently parties. Syria acceded to the Convention on 14 September 2013.¹⁴⁴ Although Syria became a party after the incidents mentioned above, the ban on chemical weapons had already been recognized under customary international humanitarian law and the 1949 Geneva Conventions. In addition, an international organization was established to oversee the implementation of the Chemical Weapons Convention. The Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), which entered into force on 29 April 1997, is tasked with implementing the Convention. The OPCW also established a Fact-Finding Mission (FFM) to investigate allegations of chemical weapon use in Syria. The Mission is responsible for determining whether toxic chemicals have been used as weapons in the Syrian conflict. Between 2014 and 2025, the FFM has published 21 reports covering 74 separate allegations of chemical weapon use. The Mission found that chemical weapons were “highly likely” used in 20 cases, identifying chlorine in 14 instances, sarin in three, and mustard gas in three cases.¹⁴⁵ These reports have been submitted to States Parties to the Chemical Weapons Convention and to the UN Security Council. However, neither UN reports nor OPCW investigations have resulted in any significant legal proceedings against those responsible.

2.4. Enforced Disappearances and Arbitrary Deprivation of Liberty

One of the most significant dimensions of the Syrian conflict, and a pressing post-conflict issue, concerns individuals whose whereabouts remain unknown due to enforced disappearances. Enforced disappearances were frequently employed by the Assad regime both prior to and during the Syrian civil war. The intelligence agency known as the Muhaberat became particularly notorious for carrying out such actions.

In this context, individuals detained in facilities such as Sednaya Prison and other detention centers - who have not been heard from for years - represent only a fraction of the issue. Thousands of people in Syria still remain unaccounted for. According to data from the International Commission on Missing Persons (ICMP), 130,000 individuals are missing in Syria, with no information regarding their fate. These missing persons include not only Syrians but also people from over 60 other countries, as some disappeared while fleeing the country. In many cases, the surviving family members of the missing individuals do not know whether their loved ones disappeared inside Syria or abroad. In certain instances, multiple relatives may have gone missing in different locations.¹⁴⁶

144 Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, 1997. (Fact-Finding Mission, Reports), 2014-2024. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (Access Date: 20/2/2025).

145 OPCW, Fact-Finding Mission, Reports, 2014-2024. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (Access Date: 20/2/2025).

146 International Commission on Missing Persons, Syria- MENA. <https://icmp.int/what-we-do/geographic-programs/syria-mena/> (Access Date: 20/2/2025).

Photographs of missing persons hung by people searching for their disappeared relatives at Merjeh Square in Damascus.

Photo: Anadolu Agency.¹⁴⁷

According to the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, more than 100,000 people are missing in Syria. The Commission notes that this conclusion is based on data from organizations working on the ground in Syria and identifies the deposed Assad regime as primarily responsible. Evidence indicates that the Syrian government (Assad regime) was aware of those it detained and meticulously recorded information about them. However, instead of investigating crimes committed in detention centers, the government continued to withhold this information from family members. By doing so, it deliberately prolonged the suffering of hundreds of thousands of families and left urgent legal issues related to civil status and property unresolved. This situation has severely affected families' daily coping abilities and their capacity to fully exercise human rights, particularly impacting households headed by women. Enforced disappearances represent a national trauma that will affect Syrian society for decades to come. Moreover, thousands of individuals remain missing, not only as a result of incommunicado detention but also for a variety of other reasons. The ongoing conflict, combined with large-scale destruction and mass displacement on the ground, has made it extremely difficult for families to locate missing or presumed-deceased relatives.¹⁴⁸

¹⁴⁷ https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/20241216111254_suriyeliler-samin-merce-meydanina-astiklari-ilanlarla-yakinlarini-ariyor (Access Date: 20/02/2025).

¹⁴⁸ Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, *Syria's Missing And Disappeared: Is There A Way Forward? Recommendations for a Mechanism with an International Mandate*, Report, 2022, pp.23. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-06/PolicyPaperSyriasMissingAndDisappeared_17June2022_EN.pdf (Access Date: 20/2/2025).

The resolution referred to the findings of the Independent International Commission of Inquiry published in March 2021. According to the Commission's latest findings, Syrian regime forces continued to deliberately conceal the fate and whereabouts of those forcibly disappeared, knowingly prolonging the suffering of hundreds of thousands of families. Evidence indicates that the Syrian regime possessed a detailed bureaucratic system and a high level of centralized control over the detention of individuals. The General Assembly also took note of the Commission's recommendation to establish a separate mechanism to address enforced disappearances.¹⁴⁹

Indeed, by its resolution 77/301, the General Assembly established the Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic (IIMP). The Independent Institution was created in response to the urgent calls for action from the families of missing persons, with the aim of determining the fate and whereabouts of thousands of missing individuals in Syria. The founding document of the IIMP grants the Institution the following mandates: 1) To clarify the fate and whereabouts of all missing persons in Syria, 2) and to provide adequate support to victims, including survivors and the families of the missing. The work of the IIMP is carried out with the full and meaningful participation of victims, in continuous cooperation with Syrian civil society, and in close coordination and complementarity with all relevant actors. The Institution's mandate covers all missing persons in Syria, regardless of the cause, time, political affiliation, or nationality of their disappearance. The mandate is of a truth-seeking nature and aims to support the right of families to know the fate of their loved ones.¹⁵⁰

As mentioned above, the Institution has two mandates: the first is the search for missing persons, and the second is providing support to victims. The General Assembly, through resolution 78/627, has established the principles governing the conduct of both activities. Accordingly, the principles to be followed and the activities to be carried out regarding the first mandate can be summarized as follows:

- a. Mapping the actors in the Syrian Arab Republic who hold information or data regarding missing persons, or who are engaged in related activities, taking into account the type of data and concerns regarding its protection;
- b. Designing an information and data management system that enables the integration and disaggregation of information and data, giving particular attention to informed consent, privacy, and confidentiality;

149 UN General Assembly, Situation of Human Rights in the Syrian Arab Republic, 2021, pp. 14- 19.

150 UN General Assembly, Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic, A/RES/77/301, 2023.

- c. Developing systems and procedures to address the protection and security concerns of individuals who make contact with the Institution;
- d. Developing methods to ensure that victims, survivors, and families can easily access the information;
- e. Establishing appropriate procedures to register new cases of missing persons, as well as those previously reported to other authorities or institutions;
- f. Prepare and implement a comprehensive search plan that consolidates information on missing persons using all available technologies and includes the detection and protection of mass graves;
- g. Establish cooperation agreements with relevant actors to facilitate the exchange of information and data, and to delegate specific activities to other institutions;
- h. Conduct structural and contextual analysis of information and data to inform the Institution;
- i. Develop methods to facilitate the reunification of families with missing persons who are found to be alive, and to assist in securing the release of persons who have been arbitrarily deprived of their liberty.
- j. Take all necessary measures to identify the identities of persons determined to have died and to promptly return their remains to their families.
- k. Design appropriate systems for the long-term preservation and archiving of information and data concerning missing persons in the Syrian Arab Republic, ensuring the integrity and security of these data.¹⁵¹

On the other hand, the principles to be followed and the actions to be taken regarding the support activities for victims can be summarized as follows:

- a. Conduct mapping to identify the needs of the families;
- b. Analyze all relevant actors at the national and international levels, along with the types of support they currently provide, in order to identify their strengths and weaknesses;
- c. Design an effective, practical, accessible, and transparent referral system that guides families to existing services, ensuring their participation in the process;

¹⁵¹ UN General Assembly Implementation of the resolution on the establishment of the Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic, A/78/627, 2023, pp. 12-13.

- d. Shape the Institution's cooperation agreements with relevant actors based on the information obtained from these mapping processes and enable the referral of cases to appropriate entities for types of support that the Institution cannot directly provide;
- e. Establish clear protocols allowing individuals to access forms of support other than those directly provided by the Institution;
- f. Provide psychosocial and legal support to families and refer them to other actors for complementary assistance;
- g. Support families in obtaining the necessary documents (e.g., documents regarding the status of the missing person) and assist them in accessing other related rights, such as education, housing, land, and other property rights, through these documents;
- h. Organize regular meetings with actors providing support to families in order to enhance collaboration and coordination.¹⁵²

In this regard, the Institution has played a role in the search for hundreds of individuals and has provided support to their families.

A method through which the Assad regime frequently violates fundamental legal norms is the arbitrary detention, arrest, and execution of individuals. This practice sometimes results in enforced disappearances, while in other cases, even when the victim's whereabouts are known, arbitrariness produces the same outcome. The most basic defense rights of victims are disregarded, politically motivated detentions are prolonged, and communication with relatives is denied. Even worse, victims are subjected to torture in detention centers or prisons, often resulting in death. Even if a person regains their freedom after a long period, the violations suffered during detention or imprisonment cause lasting physical and psychological trauma for both the survivors and their families. Additionally, relatives of those who died, disappeared, or became unaccounted for after being detained have endured severe suffering. These violations have created a societal trauma and, regardless of sex or age, have transformed into practices that exploit social and cultural norms to humiliate opponents and subject them to inhumane treatment.

A report submitted to the Human Rights Council (HRC) at the end of January 2025 primarily addresses the arbitrary detentions and arrests carried out by the ousted Assad regime since 2011. According to the report, the former institutions responsible for detention and arrest operations under the old Syrian government can generally be divided into four categories.

¹⁵² UN General Assembly, Implementation of the resolution on the establishment of the Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic, pp. 13-14.

The first and most prominent group consists of intelligence agencies, including the Military Intelligence Directorate, Air Force Intelligence Directorate, General Intelligence Directorate, and Political Security Directorate. The second category comprises military forces not affiliated with intelligence agencies but engaged in detention activities. This group includes the elite Fourth Division and Republican Guard, regular military units stationed at checkpoints or participating in detention operations, military police responsible for operating detention facilities, and military hospitals. The third category is composed of civil police organizations, such as the Criminal Security Branch. Finally, there is a group consisting of other pro-government actors. This includes armed groups known as “Shabiha,” later integrated into the “National Defense Forces” and other pro-government militias referred to as “People’s Committees.” It should be noted that this entire four-part structure was loyal to the former President Bashar al-Assad. In the Syrian Arab Republic, the President sits at the top of the government’s security apparatus. According to Article 103 of the 1973 Constitution and Article 105 of the 2012 Constitution, the President serves as the Commander-in-Chief of the army and armed forces. The National Security Bureau, which plays a central coordinating role among intelligence and security services, also reported directly to the President.¹⁵³

The unlawful detentions and arrests by the former regime began on the very first day of the events. Pro-government forces conducted the first large-scale joint detention operation known to the Commission on April 25, 2011, in the Daraa area. Assad regime units initially entered the residential areas of Daraa city, after which intelligence personnel were deployed to the region. Government forces encircled the area, cutting off electricity, water, and communication lines. During the operation, more than 500 individuals, including children, were detained and later transferred to various security branches in Damascus for interrogation. One week later, a similar-scale operation was carried out in the early hours of May 14, 2011, in Jisr al-Shughur, Idlib Governorate. Following a large demonstration the previous day, security forces detained more than 400 people during nighttime raids. According to the report, estimates of the total number of people held in detention by former government forces at any time from 2011 onwards reach up to 90,000, though some estimates exceed this figure. Data collected by the Commission and from external sources indicate that detentions peaked in 2012 but remained at high levels throughout the conflict. The former government did not publicly disclose comprehensive data on individuals detained and released across the various parts of the detention system, nor did it respond to the Commission’s information requests on this matter since 2011. However, available evidence indicates that all individuals deprived of their liberty were meticulously recorded. Indeed, in one of the rare government statements on the matter, the Syrian Ambassador informed

153 Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Web of Agony”: Arbitrary Detention, Torture, and ill-treatment by former Government forces in the Syrian Arab Republic (Companion Report to A/HRC/46/55) A/HRC/58/CRP.3, 2025, s. 7-10.

the UN General Assembly in 2014 that the former government had “investigated 30,000 cases.” In a 2021 statement, the government reported that between 2011 and 2020, a total of 344,684 detainees and convicts benefited from various amnesties.¹⁵⁴ This demonstrates that at least 300,000 people were deprived of their liberty for political reasons over a ten-year period. Following the overthrow of the former regime, the new authorities opened numerous prisons and released political prisoners on December 8, 2024. Nevertheless, thousands of people remain missing, with their fate still unknown.

Syria is not a party to the 2006 International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. However, the enforced disappearances and arbitrary deprivation of liberty carried out by the former Syrian regime violate customary international humanitarian law. ICRC Rule 98 prohibits enforced disappearances in both international and non- international armed conflicts. Similarly, ICRC Rule 99 also prohibits arbitrary deprivation of liberty in both international and non- international armed conflicts.

2.5. Torture and Ill-Treatment

Esed The record of torture and ill- treatment under the Assad regime has not been revealed solely through the images obtained from Sednaya Prison. Prior to this, both civil society organizations and UN commissions had already documented the regime’s practices of torture and ill-treatment. The Independent International Commission reporting to the Human Rights Council conducted interviews with 7,874 victims of torture and ill-treatment, attempting to uncover the Assad regime’s record of abuses. However, the limited number of accessible interviewees, the unknown number of deaths in detention, and the reluctance of many sexual assault survivors to speak posed significant challenges to presenting a fully accurate picture. Nevertheless, the report demonstrates that the Assad regime employed some of the most severe methods of torture and committed crimes against humanity.

According to the report covering the period from 2011 to 2020, men, women, and children held in detention were subjected to inhumane treatment and torture, including rape and other forms of sexual violence. Among the interviewed individuals, a total of 474 were directly victims of torture, 463 experienced inhumane treatment, and 1,170 either witnessed such violations or provided reliable information about them. In this context, the former government systematically employed at least 20 different brutal methods of torture. These

¹⁵⁴ Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Web of Agony”: Arbitrary Detention, Torture, and ill- treatment by former Government forces in the Syrian Arab Republic Accompanying report to A/HRC/46/55, pp. 19- 21.

included electric shocks, burning body parts, pulling out nails and teeth, mock executions, confining detainees inside car tires, and suspending individuals by one or two limbs for extended periods. These methods were often combined with severe beatings using various implements, such as sticks or cables. Torture was both physical and psychological, leaving long-term severe effects on victims and frequently resulting in death. The inhumane conditions documented in government detention facilities alone constitute torture. Incidents of sexual violence are largely underreported due to fear arising from social and cultural stigma. Nevertheless, the Commission conducted interviews with 91 sexual violence survivors, and 211 individuals either witnessed sexual abuse or provided credible information regarding such acts in government detention centers. Rape and other forms of sexual violence, sexual assault, and sexual humiliation were systematically employed against women, men, and children for purposes of intimidation, punishment, or to degrade victims and their families. Among the victims of these abuses were children as young as 11 years old.¹⁵⁵

In the hundreds of documented cases, the violations resulted in deaths in detention. Former detainees reported that their cellmates were beaten to death either during interrogations or in their cells, and that others died from severe injuries caused by torture or ill-treatment. Additional prisoners lost their lives due to inhumane living conditions, such as extreme overcrowding, lack of food, and insufficient clean drinking water. Detainees received inadequate or no medical care, and preventable illnesses – such as diarrhea and other contagious diseases spreading in unsanitary and overcrowded cells – led to further deaths. The Commission collected a total of 462 testimonies concerning deaths in government detention facilities. Of the individuals interviewed, 32% personally saw the bodies or directly witnessed the deaths, 12% received a death certificate, 2% obtained both the death certificate and the body, and the remaining 54% acquired information through reports or witness accounts. The exact number of detainees who died in custody is unknown. Even the most conservative estimates indicate that tens of thousands of people have died under the supervision of government units since 2011. These estimates are corroborated by testimonies from numerous former security personnel. According to various sources, deceased prisoners were registered at military hospitals before being transported to and buried in mass graves. Based on information from former government officials, a decade of satellite imagery, and data obtained from the families of the deceased, two specific mass grave sites have been identified in the outskirts of Damascus, in Nehjeh and Quteifa. Since 2011, all units of the Syrian security forces have been involved in the above-described violations.

155 Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Network of Suffering”: Arbitrary Detention, Torture and Ill-treatment by Former Government Forces in the Syrian Arab Republic, Accompanying Report to A/HRC/46/55, p. 9.

Former officers of the Syrian intelligence services have stated that torture and ill-treatment of detainees were systematic and involved senior officials.¹⁵⁶ Furthermore, the Commission's report covering 2020-2023 confirmed that the former government forces continued these acts of torture and ill-treatment during that period.¹⁵⁷

The regime established numerous torture centers across different provinces of the country, both official and unofficial. According to a report prepared by the IIIM based on victim testimonies, out of 111 identified centers nationwide, 94 were confirmed to have been used for torture purposes.¹⁵⁸ An examination of torture centers in Syria shows that most of these facilities were categorized as military intelligence centers, air force intelligence centers, general intelligence centers, civilian prisons, military police centers, political security branch centers, military units, military hospitals, military prisons, and police stations. Additionally, interviews conducted by the Human Rights and Equality Commission (HREIT) with Syrian torture survivors revealed that civilian-looking buildings without any official markings were also used as torture centers by the Baath regime. The main torture centers heavily used by the Assad regime include:

Damascus

- | Sednaya (No. 1) Military Prison
- | Military Intelligence 235th "Palestine" Branch
- | Tishreen Military Hospital
- | Al- Kabun (Qaboun) Military Police Facilities
- | Mezzeh Air Base – Air Force Intelligence Facilities
- | Military Intelligence 215th Raids/Operations Branch
- | Air Force Intelligence Bab Tuma Branch
- | Al-Hatip General Intelligence 251st Internal Branch
- | General Intelligence 285th Investigation Branch
- | Military Intelligence 227th Damascus Branch

156 Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, "Web of Agony": Arbitrary Detention, Torture, and ill-treatment by former Government forces in the Syrian Arab Republic Accompanying report to A/HRC/46/55, p. 10.

157 Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, "No End in Sight": Torture and ill-treatment in the Syrian Arab Republic 2020- 2023, A/HRC/53/CRP.5, 2023.

158 The Syrian Government Detention System as a Tool of Suppression Report Annex B Detention Facility Names and Geocoordinates, Geneva, 2024, https://iiim.un.org/wp-content/uploads/2024/12/IIIM_DetentionReport_Public_Annex-B_Mapping-Geolocation-1.pdf (Access Date: 13/06/2025).

- | Military Intelligence 248th Investigation Branch
- | Military Intelligence 291st Damascus Branch
- | Martyr Yusuf al-Azma Hospital

Rif Dimashq (Damascus Countryside)

- | Adra Central Prison

Aleppo

- | Aleppo Central Prison
- | Military Intelligence 290th Aleppo Branch

Idlib

- | Military Intelligence 271st Idlib Branch

Hama

- | General Intelligence 320th Hama Branch

Homs

- | Military Intelligence 261st Homs Branch
- | Al Balouna Military Prison

Latakia

- | Military Intelligence 223rd Latakia Branch

Raqqqa

- | Raqqqa Criminal Security Branch
- | General Intelligence 335th Raqqqa Branch
- | Raqqqa Detachment Unit

Deir ez- Zor

- | Military Intelligence 243rd Deir ez- Zor Branch

Photos from the wards of Sednaya Prison. Photos: HREIT, 2025.

In the context of documenting the war crimes committed by the Assad regime, the global agenda was shaken in January 2014 by news that caused a major public outcry.¹⁵⁹ According to reports, an official forensic photographer of the regime’s Military Police, codenamed “Caesar,”¹⁶⁰ fled Syria with 55,000 photographs depicting 11,000 victims.¹⁶¹ The photographs, taken over a two-year period by Caesar and his colleagues, were systematically stored on a flash drive.¹⁶² Caesar then contacted the Syrian National Movement and handed the images over to the opposition.¹⁶³

*Bodies of individuals tortured to death by the Assad regime. Photos: Anadolu Agency.*¹⁶⁴

HRW examined the photographs in the Caesar file under three categories. According to this classification, the first category consists of 28,707 photographs of individuals who were found to have died while in government custody, in one of the various detention centers, or after being transferred to a military hospital. The second category includes images of the corpses of army personnel or security forces, while the third category covers various incidents such as explosions, assassinations of security officers, and fires taken at crime scenes following the attacks.¹⁶⁵

¹⁵⁹ The relevant photographs were first published by Anadolu Agency (AA) on 20 January 2014. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriye-de-savas-sucu-belgeleri/189119> (Access Date: 13/6/2025).

¹⁶⁰ <https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (Access Date: 12/6/2025).

¹⁶¹ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (Access Date: 12/6/2025).

¹⁶² SETA, *The Loss of Humanity: The Human Rights Dimension of the Syrian Civil War*, p. 35.

¹⁶³ *ibid.*

¹⁶⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (Access Date: 12/6/2025).

¹⁶⁵ <https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (Access Date: 12/6/2025).

The horrifying photographs that most clearly reveal the regime's history of human rights violations brought to the forefront the issue of criminal responsibility for Assad and other senior officials of the regime, as well as the need for international mechanisms to take action within the scope of their mandates and authorities.¹⁶⁶ Speaking before the U.S. House Foreign Affairs Committee on July 2014 ,31, Caesar stated: *"The people you saw in those photographs... No one here can bring them back to life. But I am here to tell you that there are still more than 150,000 people held in Bashar al-Assad's prisons, and their fate will be the same as that of those whose photographs I took."*¹⁶⁷

Caesar kept his identity secret until an interview he gave to Al Jazeera in 2025.¹⁶⁸ Farid al-Mazhan, known by the codename "Caesar", stated that the order to photograph the bodies of the murdered detainees had come from the highest levels of authority.¹⁶⁹ These photographs serve as evidence documenting the human rights violations committed by the Assad regime.

The actions carried out by the former Syrian regime fundamentally violate numerous provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). Chief among these are the right to life, the right to a fair trial, and the right to personal liberty and security. Furthermore, these actions also contravene the 1984 Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT).¹⁷⁰ Due to the actions of the Assad regime, Canada and the Netherlands even brought a case against Syria before the International Court of Justice (ICJ) on June 2023 ,8, for violating the Convention against Torture. Relying primarily on the reports of the Independent Commission submitted to the Human Rights Council, Canada and the Netherlands claimed that Syria had breached the Convention. According to the applicant states, who asserted their right to bring the case under erga omnes obligations, the Syrian government's justification of "combating terrorism" is invalid. This is because the prohibition of torture is a peremptory norm (jus cogens) of international law and cannot be violated under any circumstances. In their application, the plaintiffs detailed the conditions of detention and imprisonment in Syria, the methods of torture, and its effects, frequently referring to UN reports. They requested that the Court rule that the respondent had violated the Convention against Torture, acknowledge its responsibility for the violations, provide assurances of non- repetition, and ensure remedies for the suffering endured by individuals.¹⁷¹ At the same time, the plaintiffs also requested

166 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iskencenin-fotograflarini-anlati/135412> (Access Date: 12/6/2025).

167 *ibid.*

168 <https://www.aljazeera.com/video/newsfeed/2025/2/7/syrian-whistleblower-caesar-reveals-himself-to-al-jazeera> (Access Date: 13/6/2025).

169 <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilik/ayrimcilik/esed-rejiminin-iskencelerini-duyuran-sezar-oldurulenlerin-fotograflanmasi-emri-en-ust-kademedengeliyordur/1823582>

170 Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1984/en/13941> (Access Date: 22/2/2025).

171 Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic), ICJ, Joint Application, Instituting Proceedings) 8/06/2023. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20230608-REQ-01-00-EN.pdf>

the Court to order provisional measures. Accordingly, Syria must cease and prevent acts of torture and inhuman treatment, end arbitrary detentions and release individuals held unlawfully, put an end to incommunicado detention practices, prevent the destruction or concealment of evidence related to torture, and disclose the burial sites of those who died as a result of torture.¹⁷²

As with every order on provisional measures, the Court first assessed whether it had prima facie jurisdiction, whether there was a risk of irreparable harm, and whether urgency existed. The Court found that it had prima facie jurisdiction and issued the following provisional measures:

1. *The Syrian Arab Republic, under its obligations pursuant to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, must take all measures within its power to prevent acts constituting torture or other cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment and ensure that public officials, institutions, or persons under its authority, direction, or control do not commit such acts.*
2. *The Syrian Arab Republic must prevent the destruction of evidence related to allegations of acts falling within the scope of the Convention against Torture and take effective measures to ensure its preservation.*¹⁷³

As previously noted, the Assad regime continued acts of torture and ill- treatment until it was overthrown by opposition forces on December 2024 ,8. In this sense, it did not comply with the Court’s provisional measures. However, a new era and a new government now exist in Syria. Indeed, the new authorities have ended the practices of the Assad period and have released individuals who were detained in torture prisons for political reasons. Consequently, the future and outcome of the ongoing case before the Court remain matters of interest.

¹⁷² Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic), ICJ, Joint Application, Institution of Proceedings.”, p. 8, para. 33.

¹⁷³ International Court of Justice (ICJ), Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic, para. 83. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20231116-pre-01-00-en.pdf>

2.6. Displacements (The Situation of Refugees and Internally Displaced Persons)

One of the most tragic aspects of the Syrian conflict has been the forced displacements both within and outside the country. Syria's population, which was around 22.5 million in 2010, rapidly declined following the civil war, with millions of people being displaced. Some of these displacements took the form of seeking asylum in other countries, while others involved moving to safer locations within the country. According to UNHCR data, since 2011, more than 14 million Syrians have been forced to leave their homes in search of safety. Over 7.4 million Syrians are internally displaced, with 70% of the population in need of humanitarian assistance and 90% living below the poverty line. Syrians who fled abroad have sought refuge in more than 130 countries. Approximately 5.5 million Syrian refugees are hosted in neighboring countries, including Türkiye, Lebanon, Jordan, Iraq, and Egypt. Germany, with more than 850,000 Syrian refugees, is the largest host country outside of the neighboring states.¹⁷⁴ Globally, the number of Syrians living in camps is 259,475.¹⁷⁵

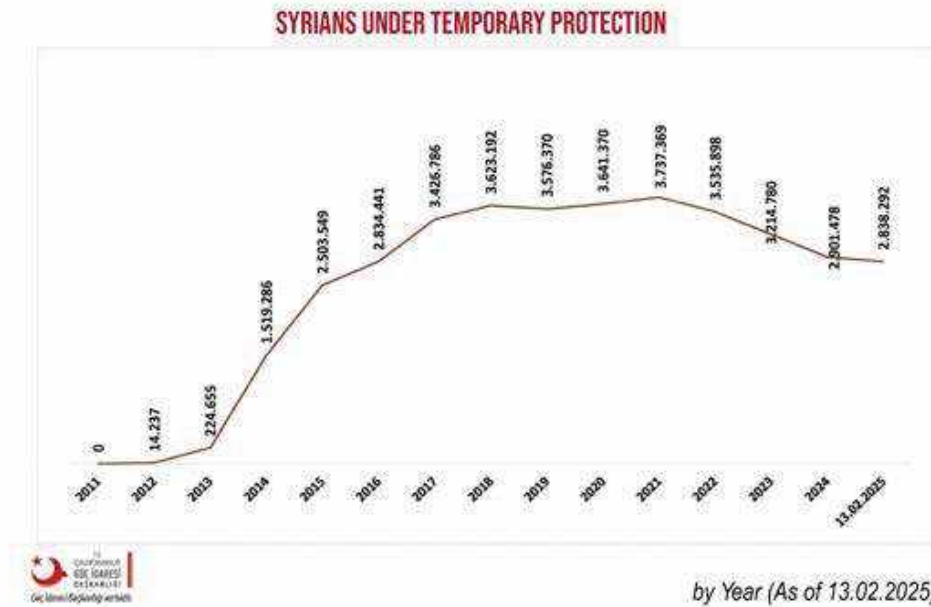
Since the beginning of the conflict in 2011, Türkiye has been the country providing the greatest support to the Syrian people and hosting the largest number of refugees. Syrians who arrived in Türkiye through mass migration were granted "temporary protection" status¹⁷⁶ as regulated under Article 91 of the Law on Foreigners and International Protection. According to data provided by the Directorate General of Migration Management of the Ministry of Interior, the total number of Syrians in Türkiye peaked in 2021 at 3,737,369. After that date, the number began to decline, reaching 2,838,292 as of February 13, 2025.¹⁷⁷

¹⁷⁴ UNHCR, Syria Refugee Crisis Explained, 2024. <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/> (Access Date: 23/2/2025).

¹⁷⁵ <https://data.unhcr.org/en/situations/syria> (As of 31/5/2025) (Access Date: 12/6/2025).

¹⁷⁶ The provision set out in Article 91, titled "Temporary Protection," is as follows: (1) Temporary protection may be provided to foreigners who have been forced to leave their country, cannot return to the country they left, and have arrived at or crossed our borders in mass influxes in order to seek urgent and temporary protection. (2) The procedures regarding the admission of such persons to Türkiye, their stay in Türkiye, their rights and obligations, the procedures to be followed upon their departure from Türkiye, the measures to be taken against mass movements, cooperation and coordination between national and international institutions and organizations, and the determination of the duties and powers of the relevant institutions and organizations at the central and provincial levels shall be regulated by a regulation to be issued by the President. Law on Foreigners and International Protection (Law No. 6458), Date of Adoption: 4/4/2013, Published in the Official Gazette: 11/4/2013 No: 28615.

¹⁷⁷ Presidency of Migration Management <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Access Date: 23/2/2025).

Türkiye has implemented an open-door policy for Syrians arriving at its borders, acting under the principle of non-refoulement, which ensures that no one is returned against their will. These individuals were placed under protection through accommodation in tent cities, container cities, and other facilities across the country. Subsequently, on November 9, 2015, the “Directive on the Establishment, Management, and Operation of Temporary Accommodation Centers” was issued, and initially, 26 Temporary Accommodation Centers (TACs) were established in 10 cities. According to current data, there are 13 TACs across 11 provinces.¹⁷⁸ In these centers, the needs of Syrians – including hygiene, security, infrastructure, shelter, in-kind assistance, technical services, firefighting, laundry, healthcare, psychosocial support, education, vocational training, social and religious services, and interpretation—are fully provided free of charge.¹⁷⁹

As the country hosting the largest number of Syrian refugees worldwide, Türkiye has undertaken significant efforts not only in terms of providing shelter but also to ensure the social integration of refugees, to create employment opportunities, and to provide necessary support in the areas of education and healthcare. Indeed, Türkiye’s initiatives in this field have been internationally praised. In this regard, Jens Laerke, spokesperson for the UN

178 <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Mali-Tablolar/2024/03-MART/10-Mart/2024-Yili-Gecici-Barinma-Merkezleri-Ozel-Hesap-Giderleri-ve-Odenek-Tablosu.pdf> 2024 Fiscal Year Expenditure Report on the Appropriation Transferred to the “Special Account” through the Presidency’s Budget for the Operation and Management of Temporary Accommodation Centers (Access Date: 8/7/2025)

179 <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Gu%CC%88venli-Liman-Dijital-1.pdf> p.20 (Access Date: 8/7/2025)

Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), stated: “Türkiye’s hosting of refugees from different parts of the world is an extraordinary example for other countries.”¹⁸⁰ Similarly, in 2013, António Guterres, then UN High Commissioner for Refugees, said: “Today, Türkiye is an exemplary country in terms of how refugees should be protected. It opened its doors to a large number of Syrian refugees and provided all of them with high-standard assistance. Our contribution as UNHCR is just a drop in the ocean compared to what Türkiye has done.”¹⁸¹

In countries affected by the Syrian crisis, prolonged displacement and ongoing socio-economic challenges have had devastating effects. According to UN reports, 90% of Syrian refugees in Lebanon are now living in extreme poverty. Since June 2021, food prices have risen by 332%, and 94% of refugee households have had to go into debt to meet basic needs. In Jordan, two-thirds of refugees reported a deterioration in their financial situation over the past 12 months. According to the latest analyses by UNHCR, the average household debt can be as high as 1,261 Jordanian Dinars (approximately 1,778 USD). Similarly, the economic difficulties faced by Türkiye society have also affected Syrian refugees living in Türkiye.¹⁸² Factors such as COVID-19, regional crises, and the European Union’s delayed or insufficient aid have contributed to this situation. Nevertheless, states hosting Syrian refugees, primarily Türkiye, have not implemented forced return policies in response to human rights and humanitarian law violations by the Assad regime. On the contrary, many countries have developed integration policies and worked to facilitate the integration of Syrians. Türkiye and Germany are the most notable examples in this regard. These countries have not considered the return of Syrians possible as long as a safe environment does not exist in Syria.

Informal camps located in Azaz. Photo: HREIT, 2025.

180 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-insani-yardimlarda-olaganustu-bir-ornek/1235386> (Access Date: 8/7/2025).

181 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bmden-turkiyeye-ovgu/266808> (Access Date: 8/7/2025).

182 3RP: Regional, Refugee & Resilience Plan, Regional Strategic Overview 2024. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-regional-refugee-and-resilience-plan> (Access Date: 24/2/2025).

In Syria, more than 2 million people – constituting 31% of the over 7.4 million internally displaced persons and mostly women and children – live in camps designed for short-term shelter as a last resort. These temporary settlement areas, including informal settlements, planned camps, and collective accommodation centers, often face issues such as inadequate camp management systems, insufficient housing conditions, overcrowding, and unequal access to basic services. This situation increases the risk of gender-based violence for women and children and leaves displaced persons in the camps highly vulnerable and dependent on humanitarian assistance. On the other hand, over 5 million internally displaced persons, making up 69% of the total, live outside of camps.

According to the Population Task Force data from June 2024, the majority of those living outside camps are concentrated in the governorates of Aleppo (20%), Rural Damascus (19%), Idlib (15%), Damascus (12%), and Latakia (9%). This group mainly consists of individuals displaced by conflict, many of whom have been displaced for extended periods or multiple times. Internally displaced persons living outside camps experience psychosocial distress due to disruptions in daily life, exposure to forced evictions, lack of access to land ownership, and the breakdown of social structures.¹⁸³

Refugee camps have been repeatedly attacked by the Assad regime, resulting in violations of the human rights of displaced persons. In the context of ongoing conflict in the country, attacks on internally displaced persons (IDPs) seeking shelter in camps across various regions of Syria in hopes of finding a safer place have created a climate of fear within the camps. The Assad regime's obstruction¹⁸⁴ of basic supplies such as medicine and food from entering these camps has further deepened the existing crisis. Camp residents have also had to contend with natural disasters.¹⁸⁵ During field visits conducted by our institution, discussions with local authorities in Azaz highlighted the problems faced by IDPs.

According to SNHR, between March 2011 and November 2019, the number of attacks on IDP camps reached 79, with some camps potentially being targeted multiple times.¹⁸⁶ Bombardments on IDP camps have heightened fear among IDPs and significantly worsened the humanitarian situation.¹⁸⁷ An example of such attacks is the drone strikes carried out on refugee camps in the Idlib governorate of Syria.¹⁸⁸

183 OCHA, Humanitarian Response Priorities: Syrian Arab Republic, January- March 2025, 2025. <https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities-Jan%20-%20Mar%202025%20%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf> (Access Date: 2/3/2025).

184 See: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-rukban-kampi-bir-ramazani-daha-esed-rejimi-guclerinin-kusatmasinda-geciriyor/2871839> (Access Date: 12/6/2025).

185 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-yerinden-edilen-50-bin-sivilin-cadiri-sular-altinda-kaldi/2113566> (Access Date: 16/6/2025).

186 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, 2019, p. 14.

187 *ibid.*, p. 16.

188 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-multeci-kamplarina-saldiri/810754> (Access Date: 16/6/2025).

One of the areas considered relatively safe by IDPs has been the camps in Idlib.¹⁸⁹ In northern Idlib, near the Türkiye border, Atme¹⁹⁰ has evolved into a growing camp region since its establishment at the end of 2012.¹⁹¹ Thousands of Syrians fleeing¹⁹² conflict and striving to survive have migrated to the area, and the number of residents has rapidly increased in recent years. While SNHR's report dated December 13, 2019, mentioned approximately half a million camp residents,¹⁹³ a news report by Anadolu Agency on February 28, 2025, indicated that nearly 2 million civilians were living in the region.¹⁹⁴

Humanitarian aid has been vital for civilians in Atme, as in other refugee camps, the majority of whom are women and children.¹⁹⁵ Deprivation of basic services in the Atme camps has created a long chain of violations,¹⁹⁶ while airstrikes and bombardments in the area have constantly triggered the fear of death among refugees.¹⁹⁷ For civilians living in tents, difficulties in finding employment have compounded these challenges with economic hardships.¹⁹⁸

One of the camps established in northern Idlib at the end of 2012 is the Kah Camp.¹⁹⁹ The area has also been subjected to attacks, compromising its security.²⁰⁰ An attack on the camp by the Assad regime and its supporters on November 20, 2019, caused approximately 80% of the camp residents to be displaced due to fears of further attacks.²⁰¹

Despite the ongoing conflict in Syria, there were limited returns to the country during the Assad era. However, according to UN reports, human rights and humanitarian law violations continued against Syrians returning to Syrian territory, and the guarantees promised by the Assad regime were not upheld. As of November 30, 2023, UNHCR has verified the return of more than 388,679 Syrians from neighboring countries since 2016. Interviews and field data collected by UNHCR with returnees indicate that the Assad regime has violated nearly all core human rights treaties to which Syria is a party. Syria is a party to eight core human rights treaties, including the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT), the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination

189 ibid.

190 The camp is located across from Bükülmez Neighborhood in Reyhanlı district of Hatay. See: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor-> (Access Date: 12/6/2025).

191 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, p. 2.

192 <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor-> (Access Date: 12/6/2025).

193 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, p. 2.

194 <https://www.aa.com.tr/tr/ramazan-2025/idlibde-yuzbinlerce-cadir-kamp-sakini-bir-ramazani-daha-evlerinden-uzakta-karsilamaya-hazirlaniyor/3495842> (Access Date: 16/6/2025).

195 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-acilik-korkusu-sardi/2284921> (Access Date: 16/6/2025).

196 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, p. 2.

197 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/atme-kampinda-bombardiman-endisesi/16862> (Access Date: 16/6/2025).

198 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamplarda-yasayan-sivilleri-acilik-korkusu-sardi/2284921> (Access Date: 16/6/2025).

199 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, p. 4.

200 s (Access Date: 16/6/2025).

201 SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, p. 10.

(CERD), the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the Convention on the Rights of the Child (CRC) and its Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict, the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Moreover, the Assad regime violated not only international human rights treaties but also the 2012 Syrian Constitution in relation to returning Syrians. The constitutional rights include protection against discrimination, the right to enter the country and freedom of movement, freedom of expression and peaceful assembly, protection against arbitrary detention, torture, or degrading treatment, and the state's obligation to ensure the dignity and security of all citizens. Article 38 of the 2012 Constitution explicitly provides that citizens unless otherwise provided by and that citizens have the right to move freely within the country or leave it unless restricted by a competent court or prosecution decision or under laws concerning public health and safety.²⁰²

One of the greatest challenges faced by Syrians returning to their country is the violation of property rights. Although structural issues related to land ownership and property rights existed in Syria before 2011, large-scale property destruction, mass displacement, the proliferation of informal settlements, loss of documents related to housing, land, and property, and the adoption of additional legislation such as Laws No. 10/2018 and 26/2023 have significantly deepened these problems. These violations have had particularly severe effects on refugees and IDPs, who, due to their displacement, were deprived of the ability to manage and protect their properties and were also subjected to the consequences of demographic engineering policies implemented by the parties to consolidate control over Syrian territory. Many returnees interviewed reported that their homes had been destroyed or looted due to the conflict. Although some attempted repairs, the vast majority of those interviewed were unable to return to their residences and had to seek alternative housing. All returnees stated that they had not received financial assistance from local authorities to rebuild, repair, or acquire new housing.²⁰³

202 UNHCR, The Dire Human Rights Situation Facing Syrian Returnees, 2024, pp. 4-8 <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588> (Access Date: 24/6/2025).

203 UNHCR, The Dire Human Rights Situation Facing Syrian Returnees, pp. 17- 18 <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588> (Access Date: 24/6/2025).

Human Trafficking and Migrant Smuggling

In the context of human rights violations in Syria, issues of human trafficking and migrant smuggling must also be addressed in relation to displacement. Human smugglers and traffickers have exploited the vulnerable situation of Syrians, creating conditions that have led to the violation of numerous rights and freedoms, foremost among them the right to life.

Under Article 3, titled “*Definitions*,” of the UN Protocol²⁰⁴ against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime, migrant smuggling is defined as “*the procurement, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit, of the illegal entry of a person into a State Party of which the person is not a national or a permanent resident.*”²⁰⁵

Lesser-known routes may be used in cases of migrant smuggling targeting Syrians. For example, travel from Syria to Libya via Sudan or the United Arab Emirates, followed by passage to Algeria and then Spain, can be cited as such routes. Syrians, seeking refuge in countries where they could protect their fundamental rights due to the crisis in their country, faced numerous violations during this process. Migrants attempting to reach other countries in pursuit of better living conditions, often leaving their families behind, have been subjected to multiple abuses.

Since the beginning of the Syrian civil war, tragic news about victims of human smuggling has captured public attention. One of these stories is that of baby Aylan. On September 2, 2015, a rubber boat carrying Syrians attempting to flee the war and reach Greece capsized, resulting in the deaths of five people, including 3-year-old Aylan, his older brother, and his mother.²⁰⁶ The image of Aylan’s lifeless body washed up on the shore shocked the world and became a symbol of the suffering experienced by Syrian refugees. The Aylan case also holds symbolic significance as it highlights the severe consequences of human smuggling and its most devastating effects on Syrians.

One of the issues related to human human smuggling concerns pushback practices. In studies conducted under our institution’s report titled “Evaluation of Pushback Actions Against Asylum Seekers and Irregular Migrants from a Human Rights Perspective,”²⁰⁷ interviews were held with asylum seekers and migrants in İzmir. The individuals on the boat, including Syrians, reported that they “*wanted to cross to Greece by boat, that the human smuggler they*

204 This 2000 Protocol is considered one of the “Palermo Protocols.” See: International Organization for Migration, Glossary on Migration, Second Edition, eds. Richard Perruchoud and Jillyanne Redpath-Cross, p. 69.

205 <https://www.aa.com.tr/en/europe/15-individuals-arrested-for-allegedly-smuggling-migrants-from-syria-to-eu-europol/2936765> (Access Date: 12/6/2025).

206 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyayi-sarsan-aylan-bebegin-olumunun-dorduncu-yili/1570828> (Access Date: 16/6/2025).

207 HREIT(Human Rights and Equality Institution of Türkiye), Evaluation of Pushback Actions Against Asylum Seekers and Irregular Migrants from a Human Rights Perspective, 2022, <https://www.tihk.gov.tr/kategori/pages/signinmacilar-ve-duzensiz-gocmenlere-yonelik-geri-itme-cylemlerinin-insan-haklari-perspektifinden-degerlendirilmesi-raporu> (Access Date: 16/6/2025). 207

had arranged with - whom they believed to be of Syrian nationality - was in Istanbul, and that they paid 3,000 euros to cross to Greece. They attempted to reach Greece on a large boat carrying approximately 250 asylum seekers and irregular migrants, including many children and women. They stated that Greek police who boarded their boat beat them with batons, forcibly took most of their phones, created large waves at sea to prevent their crossing, and pushed them back. After the pushback, when one asylum seeker on the boat called the Türkiye Coast Guard Command, they reached them very quickly and saved their lives.”²⁰⁸

Syrians seeking safety in Europe have often had to pay large sums of money to human smugglers, and in many cases, even go into debt.²⁰⁹ One of the greatest risks for Syrians is that their situation as smuggled migrants can escalate into human trafficking.²¹⁰

At this point, it is necessary to provide the definition of human trafficking. Article 3(a) of the United Nations Protocol²¹¹ to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime, defines human trafficking as: “the recruitment, transportation, transfer, harboring, or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, abduction, fraud, deception, abuse of power or of a position of vulnerability, or the giving or receiving of payments or benefits to achieve the consent of a person having control over another, for the purpose of exploitation.” The provision further states that: “Exploitation shall include, at a minimum, the exploitation of the prostitution of others or other forms of sexual exploitation, forced labor or services, slavery or practices similar to slavery, servitude, or the removal of organs.”

Between 2017 and 2021, Syrians ranked first among human trafficking victims in Türkiye by nationality, with 455 individuals (34.1%).²¹² The distribution of this statistical data by year is as follows:²¹³

2017	2018	2019	2020	2021
86	15	37	159	158

208 HREIT, The Report on Evaluation of Pushback Actions Against Asylum Seekers and Irregular Migrants from a Human Rights Perspective, p. 46

209 <https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> (Access Date: 12/6/2025).

210 *ibid.*

211 This 2000 Protocol is considered one of the “Palermo Protocols.” See: International Organization for Migration, Glossary on Migration, p. 69.

212 HREIT, National Report of Türkiye on Combating Human Trafficking, Ankara, 2023, p. 37.

213 HREIT, National Report of Türkiye on Combating Human Trafficking, p. 37..

There is also a link between human trafficking and the economic downturn caused by the civil war in Syria. Indeed, the economic downturn has made Syrians more vulnerable to child labor, gender-based violence, and other forms of exploitation.²¹⁴ Due to insufficient income earned by parents, Syrian children have been exposed to risks such as child labor and sexual abuse.²¹⁵ Organizations such as UNHCR and UNICEF have highlighted the threats of child labor, sexual exploitation, and potential human trafficking faced by internally displaced children in Syria.²¹⁶ The report titled “Children and Armed Conflict: Child Trafficking and Armed Conflict”, prepared by the UN Secretary-General’s Special Representative for Children and Armed Conflict, addresses cases of human trafficking affecting children in Syria.

214 <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#WhatisthecurrentsituationinSyria> (Access Date: 12/6/2025).

215 <https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> (Access Date: 12/6/2025).

216 <https://www.unhcr.org/news/stories/million-children-are-now-refugees-syria-crisis> (Access Date: 12/6/2025).

2.7. Human Rights Violations Against Health Personnel and Media Workers

One of the groups severely affected by the Syrian conflict has been health personnel. According to a Chatham House report, by June 2021, approximately 600 attacks had been carried out on healthcare facilities, resulting in the deaths of a total of 930 healthcare workers.²¹⁷ Physicians for Human Rights (PHR) has documented the deaths of medical personnel in Syria since March 2011, based on open-source data and field reports. According to PHR, as of March 2024, the former Syrian government and its Russian allies are responsible for 92% of medical personnel deaths throughout the conflict. During the conflict in Syria, the government systematically targeted medical facilities and health personnel, killing doctors, nurses, and other healthcare workers providing care in hospitals, clinics, and field settings. Health personnel were also subjected to arbitrary detention, enforced disappearance, imprisonment, torture, and extrajudicial execution. PHR has documented the deaths of 949 healthcare workers from the start of the conflict in 2011 through March 2024. Mass fatalities were recorded during the early years of the conflict. In 2012 alone, 190 healthcare workers were killed. The highest death rates occurred within the first four years of the conflict, with deaths resulting primarily from bombings, airstrikes, gunfire, as well as the abduction and detention of healthcare workers, leading to their torture or execution. In 2015, it was reported that over 95% of doctors in Aleppo had either fled, been detained, or killed. The decline in healthcare worker deaths after 2015 does not reflect a reduction in the intensity of the conflict, but rather a decrease in the total number of healthcare workers remaining in the country. According to PHR, Aleppo, Idlib, and Rif Dimashq governorates recorded the highest rates of medical personnel deaths. The former Syrian government conducted large-scale operations in these regions. For instance, Aleppo was subjected to intensive barrel bomb attacks between 2013 and 2015. Similarly, the Syrian government intensified its attacks from 2013 onwards in Rif Dimashq, surrounding Damascus, and in Idlib, resulting in the deaths of dozens of healthcare workers. sonuçlanmıştır.²¹⁸

217 Attacks on Healthcare in the Syrian Conflict, Global Health Programme, 2021. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-11/2021-11-23-attacks-on-healthcare-in-syria-ekzayez.pdf> (Access Date: 28/2/2025).

218 Physicians for Human Rights, Medical Personnel Are Targeted in Syria <https://phr.org/our-work/resources/medical-personnel-are-targeted-in-syria/> (Access Date: 28/2/2025).

Ambulances rendered unusable by the Assad regime. Maaret al- Numan. Photo: HREIT, 2025.

The Maaret al-Numan National Hospital, which was attacked by the Assad regime and subsequently turned into a military headquarters. Photo: HREIT, 2025.

Attacks on healthcare personnel constitute war crimes and violate the provisions of the 1949 Geneva Conventions. Indeed, the UN Security Council has emphasized, with reference to the Conventions, the need to prevent attacks against healthcare workers.²¹⁹ The First and Second Geneva Conventions, which aim to protect and provide care for the wounded, sick, and shipwrecked, also extend protection to medical personnel.²²⁰ These individuals cannot be targeted in conflict zones and must be allowed to carry out their medical duties. This principle presumes a certain stability in the status of the personnel in question, and international humanitarian law recognizes both permanent and temporary medical personnel. In both cases, the personnel must be officially designated to this status by a party. Temporary personnel are protected only while performing their duties. Permanent medical personnel should not be considered prisoners of war if captured by the opposing party and may only be detained if needed to provide care for prisoners of war. The First and Fourth Geneva Conventions also protect civilians who provide care for wounded and sick combatants and other civilians.²²¹ This includes the right of civilians in conflict zones to collect and care for the injured and sick. Additional Protocol I to the Geneva Conventions expanded the scope of persons protected due to their medical duties and eliminated distinctions between military and civilian personnel.²²² The former Syrian regime fundamentally violated the provisions of the Geneva Conventions relating to medical personnel. Officials of the Assad regime are responsible for the war crimes committed in this regard.

Crimes against media personnel constitute a significant category of offenses committed in Syria. The illegality of attacks on journalists and media workers derives from the protection granted to civilians and civilian objects under international humanitarian law. Even when media outlets are used for propaganda purposes, they generally cannot be considered military targets except in exceptional circumstances. In other words, although journalists and their equipment do not have a special legal status, they benefit from the general protection afforded to civilians and civilian objects as long as they do not directly contribute to military operations. This protection covers both independent journalists and war correspondents working for a party to the conflict. Similarly, media buildings are also protected; radio and television facilities are treated as civilian objects and enjoy the same general protection. The prohibition of attacks on civilian objects has been firmly established

219 UN Security Council, Security Council Resolution 2286 (2016) on the Protection of the Wounded and Sick, Medical Personnel, and Humanitarian Personnel in Armed Conflict, S/RES/2286, 3 May 2016. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/2016/en/110092> (Access Date: 28/2/2025).

220 Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (First Geneva Convention), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/18884> (Access Date: 28/2/2025). Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (Second Geneva Convention), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/19862> (Access Date: 28/2/2025).

221 Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (Access Date: 28/2/2025).

222 Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12/8/1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), dated 12/8/1949, 1977, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1977/en/104942> (Access Date: 28/2/2025).

in international humanitarian law since the early twentieth century and was reaffirmed in Additional Protocol I of 1977 and the Rome Statute.²²³

During the Assad regime, severe human rights violations were committed against journalists and media workers. Extrajudicial killings, arbitrary arrests, torture, enforced disappearances, attacks on media buildings, and violations of freedom of expression were observed throughout all phases of the civil war. According to SNHR reports, between March 2011 and May 2024, 717 journalists and media workers were killed in Syria, including 9 foreign journalists and 53 who died as a result of torture. Additionally, 1,612 journalists and media workers remain detained. SNHR notes that the Assad regime, in violation of the 2012 Syrian Constitution, increased its pressure on journalists and media workers through a series of laws and presidential decrees, including Law No. 20/2022 and Presidential Decree No. 17/2012. Rather than alleviating these pressures, the regime further intensified them with the enactment of a new law on April 23, 2024. According to SNHR, Articles 4, 8, and 9 of Law No. 19/2024, which are unconstitutional, established a Ministry of Media tasked with controlling all journalistic activity in the country. Through this mechanism, the regime ensured the dissemination of its propaganda while prohibiting journalism that opposed its objectives. Consequently, all information production and dissemination activities – from print to visual media – were subjected to the Ministry’s oversight, constituting a severe violation of fundamental human rights and freedom of expression.²²⁴

2.8. Humanitarian Aid Challenges

The 13 - year - long Syrian civil war has exacerbated the humanitarian crisis, pushing the need for aid to critical levels. The end of the conflict has not eliminated this need. However, the cessation of armed hostilities and the fall of the Assad regime have removed some of the barriers to humanitarian assistance. According to Amnesty International, during the war, the Assad regime restricted the passage of aid.²²⁵ As of February 2024, OCHA reports that 16.7 million Syrians are in need of humanitarian assistance. The lack or loss of personal documents, as well as the absence, destruction, or loss of housing, land, and property records, poses a serious problem for hundreds of thousands of internally displaced persons, resulting in severe physical and psychological impacts. Moreover, since February 2023, the Syrian pound has lost approximately half its value against the U.S. dollar. Limited funding and the migration of skilled personnel further constrain the quality and accessibility of services,

223 Alexandre Balguy-Gallois, Protection des journalistes et des médias en période de conflit armé, *International Review of the Red Cross*, Vol:86, No:853, 2004, pp.37-67. (Translated, ICRC: <https://casebook.icrc.org/case-study/protection-journalists> (Access Date: 1/3/2025)).

224 SNHR, On World Press Freedom Day: 717 Journalists and Media Workers Have Been Documented as Killed by the Parties to the Conflict and Controlling Forces in Syria Since March 2011, Including 53 Who Died due Torture, 2024. <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/05/S240419E.pdf> (Access Date: 1/3/2025).

225 Amnesty International, Syria 2023. <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/middle-east/syria/report-syria/> (Access Date: 1/3/2025).

placing more people at risk. Additionally, the increase in camp populations highlights the urgent need to improve services and meet minimum standards to ensure adequate living conditions. The ongoing multidimensional crisis in Syria disproportionately affects the most vulnerable groups, including people with disabilities. Individuals deprived of basic services become increasingly vulnerable, creating additional social pressures. Without urgent and sustainable financing, essential services such as water, sanitation, healthcare, electricity, and education may further deteriorate. At this stage, investing in these basic services is critical to preventing a larger crisis from emerging.²²⁶

The humanitarian need did not end with the overthrow of the Assad regime on 8 December 2024. On the contrary, there are now no obstacles to Syria's reconstruction, economic development, and the restoration of access to basic needs. However, in post-war Syria, which remains in ruins, there is insufficient funding and human resources to achieve this. According to OCHA's Humanitarian Needs Overview report published in January 2025, 16.5 million people are still in need of humanitarian assistance. Between January and March 2025, 6.7 million of these people urgently require aid. To meet these needs, \$1.2 billion is required. This funding should be allocated to the following priority areas: general protection, child protection, gender-based violence, mine action, camp coordination and management, recovery and livelihoods, education, food security and agriculture, health, nutrition, shelter, non-food items, water, sanitation and hygiene (WASH), coordination and common services, emergency telecommunications, and logistics.²²⁷

According to UNHCR data dated 20 February 2025, approximately 292,150 Syrians have returned to Syria via neighboring countries since early December 2024. Additionally, as of 9 February 2025, the most recent data collected by UNHCR and OCHA indicate that 829,490 internally displaced persons have returned to their places of residence since the end of November 2024. In this context, over one million Syrians have returned to their homes since the fall of the Assad regime. UNHCR continues to provide essential protection assistance and services to returnees and other vulnerable Syrians through its network of community centers across Syria. In 2025, UNHCR reactivated four community centers, bringing the total number of operational centers in Syria to 106. According to UNHCR, the humanitarian and psychosocial support needs have increased alongside the return of Syrians to their homes. In particular, challenges in documenting civil status and property ownership, as well as difficulties in finding employment, pose significant obstacles. Furthermore, due to rising rental prices and limited housing options, many returnees are forced to share accommodations with other families or live with extended family members, often resulting in overcrowding, lack of privacy, and increased tensions.²²⁸

226 OCHA, Humanitarian Needs Overview: Syrian Arab Republic, 2024. <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-arab-republic-2024-humanitarian-needs-overview-february-2024-enar> (Access Date: 2/3/2025).

227 OCHA, Humanitarian Response Priorities: Syrian Arab Republic, January-March 2025. https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities_Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf (Access Date: 2/3/2025).

228 UNHCR, Regional Flash Update 15, Syria situation crisis, 2025. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-crisis-regional-flash-update-15> (Access Date: 2/3/2025).

Creating famine and using starvation of civilians as a method of warfare is prohibited under customary international humanitarian law. According to Rule 53 compiled by the ICRC, “starvation of civilians as a method of warfare is prohibited.” In connection with this, Rule 54 provides that “attacking, destroying, removing or rendering useless objects indispensable to the survival of the civilian population is prohibited.” Prevention of the starvation of civilians is essentially possible through the unimpeded delivery of humanitarian assistance. In this regard, customary international humanitarian law requires that humanitarian assistance and humanitarian personnel not be obstructed. Under Rule 55, “The parties to the conflict must allow and facilitate rapid and unimpeded passage of humanitarian relief for civilians in need, which is impartial in character and conducted without any adverse distinction, subject to their right of control.” Finally, Rule 56 states that “The parties to the conflict must ensure the freedom of movement of authorized humanitarian relief personnel essential to the exercise of their functions. Only in case of imperative military necessity may their movements be temporarily restricted.”²²⁹ Moreover, norms considered peremptory (*jus cogens*) establish that systematically depriving a population of food amounts to a crime against humanity. A similar provision also appears in Article 7 of the Rome Statute, which addresses crimes against humanity.

Since the beginning of the armed conflict in Syria, the Assad regime has used starvation as a method of warfare, deliberately or arbitrarily restricting access to basic necessities such as food, water, medicine, electricity, fuel, and communication. The regime has besieged densely populated civilian areas and systematically prevented humanitarian organizations from accessing these regions.

During the conflict, more than forty settlements were placed under siege, most of which were located in the suburbs of Damascus and Homs. Over 1.3 million people lived under siege, and an additional 1.1 million faced the threat of siege.²³⁰ In Eastern Ghouta alone, it is estimated that approximately 400,000 civilians were trapped.²³¹ Some sieges lasted for extended periods, with the longest known siege being the Eastern Ghouta Siege, which persisted for five years (2013–2018).²³²

By blocking the entry of humanitarian aid to the besieged areas, the Assad regime cut off basic life resources such as food, medicine, electricity, water, and fuel in the region, forcing civilians to make a deadly choice between hunger, disease, and bombardment. While people in Eastern Ghouta tried to survive on a single meal per day, child deaths occurred

229 Jean-Marie Henckaerts & Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Vol:1, International Committee of the Red Cross (ICRC), 2005, <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261> (Access Date: 3/3/2025).

230 Czuperski, M., Itani, F., Nimmo, B., Higgins, E., & Beals, *Breaking Aleppo, Siege Report*, pp. 12–15. <http://www.jstor.org/stable/resrep03700.6>

231 <https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (Access Date: 16/5/2025).

232 United Nations Human Rights Council - Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, *Sieges as a Weapon Of War: Encircle, Starve, Surrender, Evacuate*, 2018, p. 3.

due to inadequate nutrition.²³³ As a result of the siege, at least 397 civilians lost their lives, particularly due to the lack of food and medicine. Of these deaths, 206 were children and 67 were women.²³⁴ In another place besieged by the Assad regime, the Yarmouk Palestinian Refugee Camp, a total of 194 people died of hunger between 2013 and 2014, including 12 infants and children and 41 elderly people.²³⁵

In the areas in Syria besieged by the Assad regime, fatwas were issued stating that donkey, cat, and dog meat could be eaten. After the siege in the region, due to hunger, people tried to survive by eating mulberry leaves and wild herbs.²³⁶

The destruction carried out by the Assad regime in the Yarmouk area, where civilians were condemned to hunger.

Photo: HREIT, 2025.

233 <https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (Access Date: 16/5/2025); <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cehennem-donusen-cennet-dogu-guta/1070583> (Access Date: 17/5/2025).

234 The Syrian Network for Human Rights, Damascus's Eastern Ghouta Siege is a Form of Collective Punishment, 2017, p. 2.

235 <https://www.amnesty.org.uk/yarmouk-camp-starvation-siege-syria> (Access Date: 18/6/2025).

236 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abluka-altindaki-suriyelilere-kedi-kopek-eti-yenilebilir-fetvasi/209764> (Access Date: 1/8/2025).

Syrian refugees have spread across 127 countries on 6 continents

Abdurrahman Mustafa, president of the National Coalition of Syrian Revolution and Opposition Forces (SMDK), says that any political solution must guarantee the right of return for Syrians who were forced to leave their homes and have dispersed across 127 countries on six continents, and it must prevent new humanitarian crises

SYRIAN REFUGEES BY NUMBERS

13
Million

Total number of displaced Syrians

6,18
Million

6.18 million were internally displaced

6,65
Million

6.65 million sought refuge in other countries

127
Countries

Spread across 127 countries on 6 continents

85%

85% of displaced Syrians are still in the Middle East region

2.9. Freedom of Religion and Belief

Among the violations carried out by the Assad regime in Syria, freedom of religion and belief should also be included. These violations should be considered in the context of the Assad family's relationship²³⁷ with the Nusayris.²³⁸ Syrian society under the Ba'ath regime has historically had a fragmented and heterogeneous structure, characterized by deep divisions. This fragmentation has arisen not only from geographical features but also from ethnic, religious, and class differences.²³⁹

While Sunni Arabs traditionally held religious and political dominance, with the Ba'ath regime, the Nusayris became an influential force in the country's politics, military, and bureaucracy. Minority groups like the Nusayris have been overrepresented at the core of the Ba'ath regime. The regime positioned Sunnis as an untrustworthy social group, while portraying minority groups as under its protection to create dependency on itself. This situation generated a lasting environment of distrust and hostility in society, making the reconstruction of social peace more difficult. The Ba'ath regime deliberately deepened ethnic and sectarian divisions with the aim of weakening social solidarity.²⁴⁰

The Assad regime has placed Nusayris heavily in critical positions such as law enforcement, security, intelligence, and the military. In this way, despite being a minority in Syria, Nusayris gained dominance²⁴¹ in the country during the Assad regime. Indeed, the stability of Hafez Assad's rule from the 1970s to the 2000s was largely due to these personnel.²⁴² In this respect, governance in Syria has been shaped along ethnic and religious lines.²⁴³ Members of the Nusayri sect, who had limited relations with the outside world, considered themselves superior to other sects and beliefs.²⁴⁴ This sense of superiority is one of the main reasons for violations against the "other."

Following the period of Hafez al-Assad, sectarian violations committed by the Nusayris continued to generate tension in the country during the rule of Bashar al-Assad. The regime under Bashar al-Assad, centered on the Nusayri sect, displayed disrespect, intolerance, and

237 For detailed information on the subject, see: "1. Historical and Political Background of the Assad Regime in Syria" section.

238 The founder of Nusayrism is identified as Abū Shu'ayb Muḥammad b. Nuṣayr al-Namīrī (d. 270/883). See: TDV (Türkiye Diyanet Foundation), DİA, İbnü'n-Nusayr maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nusayr> (Access Date: 9/7/2025).

239 Raymond A. Hinnebusch, Syria Under the Ba'ath: State Formation in a Fragmented Society, Arab Studies Quarterly, Summer 1982, Vol. 4, No. 3, p. 178; Muhiittin Ataman, Power Struggle in Syria: The Baath Regime, Ankara: SETA Foundation for Political, Economic and Social Research, 2012, p. 10.

240 Ataman, *ibid.*, p. 10; Hinnebusch, *ibid.*, p. 181, 182; Talha Köse, A Roadmap for Achieving Peace and Stability in Syria, 2025, p. 9.

241 SETA, The Role, Position, and Future of Assad in the Syrian Civil War, (The Role, Position, and Future of Assad in the Syrian Civil War), Istanbul, 2018, p. 19.

242 *ibid.*, p. 10.

243 *ibid.*, p. 9.

244 Türkiye Araştırmaları Vakfı, Ethnic and Religious Groups in Syria, 2025, p. 9.

hostility toward groups it perceived as “the other”, thereby paving the way for violations against different religious and ethnic communities. The fact that one group maintained power through coercion and systematic human rights violations became one of the main causes of the protests that erupted in Syria in 2011.²⁴⁵

In the aftermath of the protests, the Bashar Assad regime aimed to fuel hostility between Sunni and Nusayri communities through attacks on Sunnis carried out by the Nusayri Shabiha.²⁴⁶ Indeed, by deliberately using the term “Sunni terrorism” for the protests, the regime sought not only to manipulate international public opinion but also to intimidate the Nusayri minority.²⁴⁷ For similar purposes, the regime labeled the protesters as “radical Sunnis.”²⁴⁸ The regime’s manipulation efforts, external interventions, and conflicts in the region caused the existing fault lines in the country to break, leading the protests that began in 2011 to evolve into a sectarian war by 2013.²⁴⁹

The regime continued and intensified its violations based on religion and ethnicity after the outbreak of the civil war. Through the systematic acts it carried out against individuals belonging to different faiths and sects - as documented in this report-the regime violated fundamental rights and freedoms, including the right to life, the prohibition of torture, and the right to liberty and security. Moreover, the regime also obstructed the exercise of religious life by members of various faith and sectarian communities.

The bombing of places where religious practices are performed by the regime constitutes a violation that hinders the exercise of religious life in terms of freedom of religion and belief. Attacks on mosques,²⁵⁰ in which civilians were killed or injured, serve as examples of incidents where the regime violated multiple international norms through a single act, resulting in serious violations. Mosques, which hold great significance in terms of historical and cultural heritage, were partially or completely destroyed by the regime’s attacks.²⁵¹ One of the structures that suffered destruction due to bombing by the Assad regime, which is part of the cultural heritage of the city of Maaret al- Numan, was the Maaret al-Numan Grand Mosque.²⁵²

Due to the regime rendering thousands of schools unusable, many mosques were used not

245 SETA, *ibid.*, p. 10.

246 Türkiye Araştırmaları Vakfı, *ibid.*, p. 7.

247 <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-idlib-in-bize-anlattiklari-1764689> (Access Date: 9/7/2025).

248 Türkiye Araştırmaları Vakfı, *ibid.*, p. 6.

249 *ibid.*, p. 6.

250 <https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminden-hamada-camiye-saldiri-403843.html> (Access Date: 18/7/2025).

251 See: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-rejim-camileri-vuruyor/10748> (Access Date: 18/7/2025); <https://snhr.org/blog/2014/10/13/the-syrian-regime-targets-a-hospital-a-clinic-a-market-a-school-and-two-mosques-in-saraqeb/> (Access Date: 18/7/2025); <https://snhr.org/blog/2014/03/26/41626/> (Access Date: 18/7/2025).

252 <https://www.tihk.gov.tr/tihk-heyetinden-suriyede-bessar-esed-rejimi-tarafindan-gerceklestirilen-insan-haklari-ihlallerine-yonelik-raporlama-calismalari-kapsaminda-idlibe-bagli-maaret-el-numan-kentine-ziyaret/> (Access Date: 18/7/2025).

*The Maaret al-Numan Grand
Mosque bombed by the regime.
Photos: HREIT, 2025*

only for their primary function as places of worship but also as schools.²⁵³ Among the mosques converted into schools for the education of children was the Osman bin Affan Mosque in Hanano,²⁵⁴ which was attacked by regime forces on 4/2/2014. In a report prepared by SNHR, a list was shared of those who lost their lives in the bombing while attending school inside the mosque, including women and children.²⁵⁵

The regime carried out various attacks not only on mosques but also on Christian places of worship. According to the SNHR report, between March 2011 and September 2019, regime forces carried out 75 attacks on 48 Christian places of worship.²⁵⁶

Attacks on places of worship and civilians during periods of special significance for Muslims, such as Ramadan and Eid al-Adha, have exacerbated the impact of the violations.²⁵⁷ According to a report prepared by SNHR, the data on the number of civilians killed by the Assad regime during Ramadan and Eid al- Adha between 2011 and 2019 are as follows:

Sacred Time Period	Number of Civilians Killed
Ramadan (2011-2019) ²⁵⁸	16.114
Eid al-Adha (2011-2019) ²⁵⁹	1.475

²⁵³ SNHR, Syria without Mosques, 2014, p. 1.

²⁵⁴ It is located in the eastern part of Aleppo and is one of the most populous neighborhoods of the city.

²⁵⁵ SNHR, Government Forces Deliberately Target Places of Worship (Shelling a Mosque that Contains a School), 2014.

²⁵⁶ SNHR, Targeting Christian Places of Worship in Syria is a Threat to World Heritage, 2019, p. 5.

²⁵⁷ SNHR, 20678 Civilians were Killed During the Months of Ramadan and Eid al Fitr Holidays between 2011 and 2019 and Hundreds of Mosques Targeted, 2019, p. 1.

²⁵⁸ a.g.e., s. 5.

²⁵⁹ a.g.e., s. 8.

In interviews conducted by our institution with Syrian victims, it was also reported that people were subjected to torture for religious reasons and that the practice of religious rituals was obstructed.²⁶⁰ Accordingly, it was stated that prisoners who performed prayers were subjected to torture, that going to the mosque and praying were prohibited,²⁶¹ that those who prayed in the mosque or in prison lived in fear of torture,²⁶² and that people were detained on the grounds of growing a beard or performing prayers.²⁶³ Similarly, in these interviews, it was reported that the regime used insulting remarks regarding sacred values²⁶⁴ and forced detainees to renounce their religious beliefs.²⁶⁵

The violations of freedom of religion and belief experienced by Syrians are not limited to those occurring within the country. Displaced Syrians have also faced violations in the context of freedom of religion and belief. The large-scale refugee wave caused by the Syrian Civil War led²⁶⁶ to an increase in anti-Muslim racism in Europe, and Syrian refugees encountered various hardships due to Islamophobia in the European countries they arrived in.²⁶⁷

260 Record No. 25.

261 Record No. 9.

262 See: Record No. 5, Record No. 14, Record No. 25.

263 It was stated during the meeting held with former Azaz Chief of Police Ahmet Zeydan as part of the field visit conducted by our institution.

264 Record No. 5.

265 Record No. 14.

266 <https://www.setav.org/musluman-yasamayan-ulkelerde-bile-islamofobi-var> (Access Date: 17/7/2025).

267 <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/fransada-toplum-disina-itilen-suriyeli-multeciler-entegrasyon-sorunu-yasiyor/1815533> (Access Date: 17/7/2025).

III.

ON-SITE INVESTIGATION OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN SYRIA

Widespread Human Rights Violations
Against Civilians

Use of Prohibited Weapons

Arrest, Torture and Ill-Treatment,
and Enforced Disappearance

Arbitrary Arrests And
Extrajudicial Executions

Torture and Ill-Treatment

Enforced Disappearance

3. ON-SITE INVESTIGATION OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN SYRIA

In order to identify human rights violations that occurred during Bashar Assad's period and to conduct on-site investigations, our institution carried out fieldwork in Syria. The human rights violations, which were examined in detail from a legal perspective in the second chapter, are supported in this chapter by primary data obtained during field visits. The findings and testimonies of witnesses and officials from the new administration regarding the violations of the former regime are presented directly in this chapter, thereby revealing the full extent of the violations committed by the regime.

The information obtained through testimonies and observations during the field visits has been evaluated from a legal perspective and is presented in this chapter under three subheadings. These subheadings are:

1. Widespread Human Rights Violations Against Civilians,
2. Use of Prohibited Weapons, and
3. Detention, Ill- Treatment, and Enforced Disappearance.

3.1. Widespread Human Rights Violations Against Civilians

Under this heading, the regime's aggression targeting civilians and violations related to property will be presented based on witness statements. It is a fact that this aggression has led to a high level of civilian casualties, forced displacement, and property violations. In addition, the targeting of essential services, particularly health infrastructure, and the regime's attempts to conceal or cover up evidence of its own attacks are among the other significant elements emphasized under this heading.

It has been observed that the Assad regime subjected cities to indiscriminate bombardment. On-site investigations determined that residential areas were rendered uninhabitable as a result of being bombed and destroyed. Witnesses described the targeting of civilians as follows:

"...They were firing machine guns on the main road. They were dropping things like barrel bombs. They were hitting cars. We would hide under trees or run while under fire." (H.I.A.)

"(The bombardment was) completely random. They were implementing a 'scorched earth' policy, trying to burn and destroy everything. Their goal was to take Aleppo at all costs; they did not care if people died. In the end, they forced people onto green buses and drove them north... (My) two houses were completely destroyed, reduced to rubble. My house in Aleppo was destroyed in 2013 by the first Scud missile. My village house is also in ruins; I cannot return to either. My animals and my truck are gone; I have lost all means of livelihood." (M.A.C.)

It has been reported that the regime adopted a policy aimed at depopulating areas where opposition forces were present. This practice is implemented after regions under opposition control are retaken and brought under regime control. Additionally, it is understood that entire areas, particularly those that can be defined as border zones, were deliberately destroyed, forcibly displacing residents. On one hand, this practice aimed to punish city inhabitants, while on the other, it can be said that it was intended to serve as a buffer zone. In districts between Idlib and Aleppo, such as Maaret al-Numan, Saraqib, and Khan Shaykhun; in neighborhoods surrounding Damascus, such as Asal, Kabbun, and Jobar; or in strategic neighborhoods in Homs, such as Khalidiyye and Jorat al-Shayyah, it is possible to observe the implementation of a depopulation policy. Witnesses from Idlib and Homs, in line with the statements of other victims, described the depopulation policy enforced by the Assad regime as follows:

"... (Regime forces) used every kind of weapon - aircraft, artillery fire, and missiles launched from the sea. They applied a scorched-earth policy, destroying and burning everything in their path. There were no roads left for us to stay in our villages anymore. So we left with our families, wearing only the clothes on our backs, and took refuge here, in northern Syria. Our aim was to gain at least some security, for ourselves, our families, and our honour. We left our possessions, our property, our livelihoods behind; we only wanted the safety of our children and our families. The Assad regime used every systematic method against us. Even while we were here it did not stop bombing; it attacked incessantly with planes, missiles, tanks, and artillery fire. Right now our homeland is completely destroyed. Our villages, our houses are all razed to the ground. There is not a decent house left to set foot in. They even cut down the trees. Their aim was to depopulate this area, to strip it of humanity and turn it into a kind of empty land. With their generals and soldiers they were saying, 'We will plow that place and bury you in it, we will cultivate it and plant other things in its place.' And indeed they drove those people out." (A.A.A.)

"Look, this is U's mother. U. was a journalist, my friend. He was detained in 2012. When his mother saw his body among the 'Caesar Photos,' her heart was shattered. Their house had been burned; she repaired it and still lives in Halidiyye. What was their crime? Being from Halidiyye! When the regime retook the neighborhood, we were supposedly declared 'terrorists' and expelled from Halidiyye. Just imagine, now there is no electricity, no water, not a single cell tower in Halidiyye. The regime's justification was labeling the residents of this neighborhood as 'terrorists.' Only 2-3% of the residents could return; 97% are still refugees. My aunt returned here and repaired her house. Now she will personally tell you what she saw when the regime took over. We were literally torn to pieces. Halidiyye Neighborhood is practically a place struck by wrath. In Homs, there are other neighborhoods like Baba Amr, Rastan, Telbise, all areas that rose up because of peaceful protest movements. After the conflicts, the situation in these areas is the same." (M.T.)

Homs, one of the cities most severely affected by the destruction of the war, Photo: HREIT, 2025.

As stated by the witnesses above, it has been observed that the indiscriminate bombardment carried out by the Assad regime destroyed civilians' living spaces, infrastructure, and access to basic services. Syrians whose living areas were destroyed and who were exposed to the risk of being killed were subjected to forced migration in line with the depopulation policy. As a result of this forced migration, displaced individuals moved multiple times for their safety, creating a main migration route toward northern Syria. Syrians living in camps in Azaz described their experience of displacement as follows:

"The migration began roughly 5-6 years ago. The regime was bombing with aircraft and rocket launchers, and also using chemical weapons. They forced us to leave our homes. They also destroyed our houses, bombing them with planes. (...) So we asked ourselves, where should we go? We decided to go north. First, we went to the rural areas of Aleppo, and stayed there for about ten days, but there too they began bombing with aircraft and rocket launchers. As a result, we retreated further north, toward northern Syria. We took our families, wanting to protect our children." (H.I.A.)

"Bombardment began on us with aircraft and artillery fire. We were forced, out of necessity, to leave our homes. Moreover, it was the middle of winter. We left with only the clothes on our backs, taking nothing with us. We could not bring blankets, beds, or other necessities. We

only focused on saving our lives... We were subjected to approximately 180-190 airstrikes... Some of our neighbors were killed by missiles or barrel bombs... During the migration, the helicopter sweeps were the most challenging; they fired machine guns from helicopters and blocked the main roads. In other words, they dropped barrel bombs on those who stayed home and carried out sweeps on those who tried to leave. Therefore, we tried to escape early in the morning, between the pre-dawn and sunrise hours. At that time, they paused slightly. During the day or night, you would see no one on the roads-no pedestrians, no vehicles... Everyone was hiding... When the regime took control of the eastern countryside (the place we called the famous "Sharqi Seiki" or "Shark Seki"), we first moved to the Maaret al-Numan area. When that area was taken, we headed toward Afrin, and then came here. For example, when we were around Maaret al-Numan, one night there were 400 rocket launcher strikes, 3 ground-to-ground missiles, plus helicopter and aircraft bombardments... The attack was so intense that we could not stay. Attacks in our countryside were usually light, but that night, due to the heavy assault on Maaret al-Numan, we could not remain there." (C.A.)

"Even before us, others had left, but our area was also hosting people coming from different places. People from the city and countryside of Hama, Homs, and Damascus were staying in our village. When the army launched the last attack, it advanced toward Aleppo, up to the east of the highway. Everyone there, including our guests, migrated. Approximately 3 million people headed north. (...) (Our migration) was multi-staged. First, we fled toward the western countryside of Aleppo, thinking it would be safer there. But the attack continued along the entire front. We said, 'We have no other choice; let's go to the Türkiye border.' (...) While approaching Surmene (Sarmin) or Dana, many people lost their lives on the roads. Some could not die at home; they died in traffic. There are so many stories..." (A.A.A.)

In addition to forcing migration and implementing a depopulation policy through bombardments, another violation committed by the Assad regime is condemning people to hunger through sieges to compel cities to surrender. This method was frequently employed in various regions of Syria, primarily in Eastern Ghouta, Homs, and Yarmouk Camp. Local residents described this situation in Homs and Yarmouk Camp as follows:

"We left Homs in 2014 - I was part of that first major forced evacuation in Syria. As we were leaving, we felt completely shattered. Honestly, I had dropped to 35 kilos from hunger. There was nothing left to eat or drink; in the end, we were eating tree leaves and grass. When the regime captured Khalidiyye in 2013, we became trapped in the neighboring districts of Juret al-Shiyyah, al-Arbais, and Old Homs. For two years, we couldn't move at all. We were on the verge of starving to death - it was a total siege. By Allah's power alone, we survived." (M.T.)

Destruction in Yarmouk Camp. Photo: HREIT, 2025.

“Yes (I was subjected to forced displacement). Entry and exit to the camp were prohibited, there was no food or drink; people survived on garbage bins and market leftovers. The siege lasted for about a year. In the end, because there were perhaps 100 armed people left inside, they razed the entire camp. You see it with your own eyes - only ruins remained. Thousands, tens of thousands (of people) lost their lives... Children, older people, women, sick children, bent- over grandfathers... All of them died. Even the mosques were bombed, may Allah have mercy on them all. For example, a massacre occurred at the Abdulqadir Mosque; no mosque remained intact.” (E.S.)

As a result of the heavy bombardments and the depopulation policies pursued, it has been reported that Syrians’ homes and workplaces were destroyed or looted. The departure of Syrians from their homes led to the looting of buildings that had not been completely destroyed, including the removal of windows, doors, and even iron components from the buildings. It was reported that this looting was primarily carried out by paramilitary groups affiliated with the Assad regime, known as the “Shabiha.” While looting property serves as a punitive measure, it is also connected to the material value of the items collected. It has been observed that from Aleppo to the areas near Damascus, the windows, doors, plumbing pipes, and all valuable items in destroyed homes were stolen, and additionally, roadside power lines and electricity poles were dismantled and taken away. It was reported that the stolen materials were collected by individuals close to the regime, particularly in Homs, and converted into monetary value. Those interviewed described this property violation as follows:

"After these destructions, the so- called 'National Army' - the Shabiha - looted the houses. They even took the electrical cables and water pipes, reducing the homes to bare skeletons. Now many people - including my brother - want to return from Türkiye, but they cannot because there are no houses left. People have no place to go back to." (N.A.)

"When the regime took control of the neighborhood, the Shabiha entered and looted the civilians' property. They stole everything, from electrical cables and taps to water tanks, leaving nothing behind. On top of that, there was a terrifying bombardment with planes and tanks." (M.T.)

"The regime also took the refrigerated truck (trailer) we had and disappeared. The house in the village was destroyed, and the house in Aleppo was destroyed. In the end, we were left with nothing. (...) Yes, everything is gone. Right now, we can only seek Allah's mercy. For example, there is land in the village, but the house is destroyed; the house in Aleppo is also destroyed. So, I had two houses, both ruined, reduced to rubble. The truck, the animals... everything is gone. The regime, with the unit known as the '4th Division,' took the truck. They even removed and stole the door and window ironworks of the house. In other words, they left nothing. We came to Azaz and started from scratch; thank Allah, we are still alive." (M.A.C.)

Another dimension of property violation is the fraudulent transfer of real estate belonging to people whom the regime forced to migrate or who could not return out of fear. Through this method, successive sales are carried out, and it appears that attempts are made to prevent property owners from asserting their rights later.

The regime has sought to legitimize violations of property rights through legal regulations that facilitate the seizure of the assets of IDPs, migrants, and those killed, forcibly disappeared, or detained as a result of attacks. However, these legal regulations have been criticized because, in many respects, they are likely to cause rights violations.²⁶⁸

In 2012, Article 63 of the Anti-Terrorism Law granted the Ministry of Finance the authority to seize the assets of individuals falling under the scope of the Anti-Terrorism Law. This law provides broad discretion in interpreting terrorism.²⁶⁹ Consequently, during the regime, the property rights of civilians who participated in protests or were opposed to the regime were confiscated.

The law most criticized in terms of civilians' property rights, issued by the regime, is the 2018 Law no.10 on Reconstruction, numbered 10. The law was enacted for the purpose of

²⁶⁸ <https://snhr.org/wp-content/uploads/2022/10/R221009E.pdf> (Access Date: 24/6/2025).

²⁶⁹ <https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law> (Access Date: 24/6/2025)

carrying out reconstruction. According to the law, individuals who own property within the regime's designated reconstruction zones are required to apply to the competent authorities within 30 days, providing documents that prove their ownership rights. This provision has been criticized because it is impossible for people who were forced to leave their country due to the civil war and do not even have identification documents with them, or those who fear being apprehended for being opposed to the regime, to submit an application. The law stipulates that if the 30-day period is not met, ownership will be directly taken from civilians. Furthermore, the law does not grant property owners the right to appeal the relevant decision. In addition, the law has been criticized because no compensation or guarantee was provided to property owners whose homes were destroyed under the law, despite approximately one-third of the houses in the country having been destroyed.²⁷⁰

It is assessed that the 2018 Reconstruction Law also aimed to confiscate the property of citizens. An examination of this law and other legislation enacted during the civil war concerning property rights reveals that the regime has effectively removed any legal barriers preventing the expropriation of citizens' property. Furthermore, it appears that there is a link between the regime's attacks and the confiscation of civilian property. For instance, during the early stages of the civil war, numerous attacks were carried out on the city of Homs, where protesters were concentrated. According to a report by the SNHR examining the attacks in this region in the context of property rights violations, it was determined that the operations conducted in the city exceeded the limits of military necessity. The report indicated that the purpose of these attacks, which went beyond legitimate military objectives, was to seize the real estate of the civilian population in the area.²⁷¹

Based on interviews with politicians and bureaucrats representing the new administration, it can be said that property violations through fraudulent sales occurred most frequently in Aleppo and Rif Dimashq. Indeed, Aleppo's Chief Prosecutor, Juma Hussein al-Ahmed, notes that Aleppo is the region with the highest concentration of fraudulent sales in Syria, and that the vast majority of these sales were made to Assad loyalists and Iranians. Prosecutor al-Ahmed points out that 90-95% of the displaced in Aleppo had their homes sold, and that these sales occurred through the preparation of forged documents, abuse of authority by land registry officials, or signing/stamping on behalf of the property owner. He further explains that the system envisions that the final purchaser may acquire property rights in good faith through successive sales; however, this does not apply to every sale, and the existence of good faith is evaluated based on the circumstances of the specific case. Rif Dimashq Governor Amir al-Sheikh also drew attention to fraudulent and successive sales, adding that in the Muadamiyat al-Sham area, regime soldiers confiscated private property by seizing 60% of the houses.

270 <https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law> (Access Date: 24/6/2025).

271 <https://snhr.org/wp-content/uploads/2023/12/R230815E-1.pdf> (Access Date: 24/6/2025)

Tunnels dug in Douma by civil defense teams to protect civilians and allow ambulances to reach them.

Photos: HREIT, 2025.

It has been reported that healthcare facilities and personnel, civil defense teams, and ambulances were targeted. An on-site inspection was conducted at the Maaret al-Numan Central Hospital, which was struck by the regime while patients were present, and it was observed that medical facilities and staff had also become targets of the bombardment. In various cities across Syria, it was reported that people lost their lives due to medical shortages. Interviews conducted in Eastern Ghouta indicated that the healthcare system was deliberately targeted, forcing armed groups to leave the cities. As a precaution against attacks on hospitals, it was noted that hospitals were deliberately moved underground by the public, with their upper parts covered with rubble and camouflaged. In Douma, resident M. and the official Â.Z. of the Syrian Civil Defense responsible for Douma described the violations related to healthcare as follows:

"In my opinion, the main purpose of the bombardment was to hit the tunnel and disable the medical point at its end. The regime was exerting maximum pressure on the armed groups and targeting every medical facility it saw. Even Civil Defense centers were among the first to be hit. They bombed every medical point in the neighborhood. After we were evacuated north to a safe area, they entered and changed the face of these places." (M.)

"There was an extreme shortage in the medical field. From 2013 to 2018, Eastern Ghouta was under siege. During this period, we were deprived of all protective equipment and personal safety materials, and even the most basic medicines. Many of the amputation cases that occurred at that time happened due to the collapse of the healthcare infrastructure and the inability to provide necessary treatment. All of our friends in Eastern Ghouta suffered greatly during those days." (Â.Z.)

It has been stated that the Assad regime has attempted to mislead the international community in order to cover up its own violations. In particular, it appears that the regime tried to evade responsibility by attributing bombardments in civilian areas and chemical attacks to opposition groups. Based on this, it can be said that the regime sought to conceal its violations and continue its actions by destroying evidence, producing false evidence, and forcing the public to give false testimony. Witnesses described this situation as follows.

"In 2017 two of my siblings were killed in Haydariye while they were at home. They bombed from the air. There were women and children there too. We rushed them to Razi Hospital. There they told us, 'Tell the media, "the Free Army hit them."'" (H.M.)

"I know this shop - it had been closed for years. They broke the lock and went inside, brought tools and equipment and set them up; then they called the cameras and said, 'Look, the terrorists were manufacturing chemical weapons here, they were going to poison the whole city.' It was all fake. They came back under the pretext of an interview. I began to run away. Once they forced me to speak. After that I accepted no interviews because they were all lies. You know the truth, but if you speak you are forced to lie; if you tell the truth, there is torture, imprisonment, even death. If someone from our building were detained, they would be thrown into one of the prisons in Damascus; their fate would be no different from the approximately 340,000 Syrians who are still missing today." (M.)

The Cobar neighborhood, completely destroyed by the Assad regime, Damascus. Photo: HREIT, 2025.

*The Cobar neighborhood, rendered unusable and whose residents were displaced by the Assad regime, Damascus.
Photo: HREIT, 2025.*

It has been determined that the regime carried out widespread human rights violations against civilians. Indiscriminate heavy bombardments caused the collapse of infrastructure and disrupted access to essential services. This situation was also observed to result in significant casualties and the depopulation of settlements. The depopulation process and policy led to cyclical or multi-stage displacement. This situation brought about property issues and violations of property rights due to the fraudulent sales organized by the regime. Additionally, it appears that civilians could be perceived as threats and targeted during the displacement process. Based on the data, it is concluded that the regime acted in violation of international law by imposing starvation through sieges and targeting healthcare facilities and medical teams.

The city of Maaret al-Numan, displaced and depopulated by the Assad regime. Photo: HREIT, 2025.

3.2. Use of Prohibited Weapons

Under this section, as detailed in Part II, field observations and interview data regarding the regime's use of barrel bombs, cluster munitions, and chemical attacks—prohibited under international law – are analyzed. Within this scope, on-site investigations were conducted in Khan Shaykhun, a district of Idlib, and in Eastern Ghouta, both of which are among the locations where chemical weapons were used. In both areas, inspections were carried out in the presence of experts who closely observed and documented the use of chemical weapons, and their expertise and testimonies were consulted during the analysis.

Interview with Abdulhamid Yusuf,²⁷² who lost 47 relatives, including his spouse and children, in the chemical attack carried out by the Assad regime on Khan Shaykhun. Photos: CBS News²⁷³ and HREIT.

M.H., a lawyer and human rights activist who is both a witness to and a victim of the Khan Shaykhun chemical attack, describes the attack and its consequences as follows:

“(...) Since the beginning of the Syrian revolution, Khan Shaykhun has been subjected to numerous bombardments and massacres. Many civilians lost their lives, most of them children and women. In the chemical massacre in particular, there were over 100 fatalities and more than 500 injured. This chemical bomb fell precisely on this street, at this point. (...) This munition was dropped by an aircraft belonging to the Assad regime on April 4, 2017, between 7:00 and 7:15 in the morning. This neighborhood is where residents were exposed to the toxic sarin gas. Approximately 100 people suffocated and died in this attack. Most of the residents of the houses you see here were children. Some families were completely wiped

²⁷² The names of the victims and witnesses interviewed within the scope of the report have been coded. However, since Abdulhamid Yusuf is a publicly known victim, his name has been disclosed with his consent.

²⁷³ <https://www.cbsnews.com/news/heartbreaking-photo-shows-father-saying-goodbye-to-babies-after-chemical-attack-syria/>

out; children, women, and older persons suffocated to death. I documented this massacre and collected evidence from the site. I delivered the evidence I collected to the relevant and competent authorities conducting the investigation. (...) While collecting evidence, I was also exposed to the chemical attack because my home was nearby, and I suffered from the chemical effects for three days. The chemical effects continue to impact people's lives. In particular, children suffered from respiratory problems for years. Pregnant women were also affected; babies were born with disabilities. There are many cases. Especially older people experienced long- term shortness of breath, and some later died. Moreover, those who faced the risk of suffocation at that moment also suffer psychological trauma. The people of Khan Shaykhun were forced to leave the city.”(M.H.)

The civilian residential area in Khan Shaykhun where the chemical bomb was dropped by the Assad regime.

Photo: HREIT, 2025.

A.Y., who was directly exposed to the attack and lost all members of their immediate family, describes the moment of the attack and the deaths of neighborhood residents due to the toxic gases as follows:

"At around 6:30 a.m. on the morning of 4 April 2017, warplanes belonging to regime forces carried out four airstrikes loaded with sarin gas. At first, we didn't realize it was sarin gas because there was no sound of an explosion. The missile fell about 100 meters from here, near the intersection, across from the bakery. People were suffocating there - my brothers were among them. May Allah have mercy on them; they were martyred.

At first, we thought it wasn't real, but soon we understood the seriousness of the situation. I took my children - my twins, A. and A. - and told my wife, 'Let's get out of here.' Our car was nearby, but we couldn't move immediately. I started heading down the road, and our neighbors were shouting, 'Come, help us!' When I reached them, foam was coming from their mouths, they were trembling violently, and their eyes were fixed. We carried them to the cars and helped the other neighbors. Then I went to my family's house. My brother Y. was there, trying to save his five-year-old son, A., who couldn't breathe and also became a martyr. I went to my other brother, A.; he, too, had died. He was lying in front of the door. Y.'s wife and my sister's 15-year-old daughter were there as well. They all lived in that building.

I handed my children to my wife and told her, 'Go, get away from here.' I thought she managed to escape. I tried to save my brothers but couldn't. Then I lost consciousness and found myself on the ground. They took me to a medical point - first to Rahma Hospital in Khan Shaykhun. But it was full of the wounded; they couldn't admit me. I was then transferred to a medical point in Jarjanaz. The situation there was terrible - people were suffocating, fainting; it was a massacre. Many of our neighbors had died in their cars. A few days later, when I returned, I learned they had all been martyred.

After receiving treatment, I left Jarjanaz Hospital and went home. It was as if I had lost my memory; slowly, I began to remember everything. I asked about my brothers - they told me Y. and A., Y.'s wife, and the others had been martyred. Then I started searching for my children and my wife. I couldn't find them. I asked many people, but they weren't in any hospital. I asked our relatives, acquaintances - we searched everywhere. It turned out they had been right next to us, in the basement under the house. When the planes came again, they had taken shelter there. My wife, my children, and four of our neighbors' children were all there... They all became martyrs. May Allah have mercy on them." (A.Y.)

Interview conducted at the site where the bomb fell with Amir Zerife, a civil defense worker who carried out the initial response to the chemical attack on Douma by the Assad regime. Photo: HREIT.

In the chemical attack carried out in Douma on April 7, 2018, Cemil, who lived in the targeted building, stated that the residents of the building – especially those on the fourth floor – were trapped in the toxic smoke and suffocated, and that hundreds of people in the neighborhood required hospitalization. A.Z., the Syrian Civil Defense official responsible for the Douma area and actively involved in collecting and delivering evidence regarding the use of chemical weapons to the competent authorities, described the situation of the chemical attack as follows:

“The bomb was dropped from a helicopter; a rotary-wing combat helicopter targeted this area, and it landed right here. We documented the moment of impact. I filmed that moment from where I am standing now, recording the condition of the bomb and the type of gas leaking from the canister. I collected evidence and samples in this house. That day, risking both my life and my family’s, I transported the samples to northern Syria so they could be safely delivered to OPCW laboratories for analysis. Thanks to that, the type of chemical agent used - and therefore the party that used the weapon - could be identified. I gave testimony to various teams affiliated with the OPCW, including the Joint Investigative Mechanism (JIM), the Fact-Finding Mission (FFM), and the Investigation and Identification Team (IIT). The reports concluded that the agent used was high-concentration chlorine and that the perpetrator was the Bashar Assad regime. Even the aircraft type and its identification code were passed to the competent authorities. (...) We collected the samples with a highly professional system; we securely delivered the specimens to the OPCW. Laboratory analyses confirmed the type of chemical, and our testimonies were taken as fundamental in determining who the perpetrator was. (...) As we began to climb the stairs, victims were piled from the building entrance up to the fourth floor; the floor we are standing on now is the fourth floor. This was a residential, entirely civilian building. Residents of the adjacent building were on the

basement levels. There was no military objective or armed element in the middle. All those who died in the chemical attack were civilians.(...) The area was under heavy military threat. That is why people had actually gone down into basements to seek protection from bombs and shrapnel. But when they inhaled the toxic gas, the first thought that came to them was, "Gas is heavier than air, let's go up." They immediately decided to climb toward the fourth floor. However, with each floor they climbed, the gas concentration increased; they were literally walking toward death. On the fourth floor, where we are now, this open stairwell was the very source that spread death. If you look at the videos and photos we took that day, you will see victims collapsed on the stairs from the entrance up to the fourth floor. Even in the basements some people tried to reach the medical point or the hospital about fifty meters away, but they could not make it; some died on the way, some died inside the tunnel (the underground hospital built by the opposition)." (Â.Z.)

In addition to chemical weapons, on-site inspections were carried out in many locations where barrel bombs were used extensively – notably the Aleppo suburbs of Hraytan, Kafr Hamra, and Anadan, and other central neighborhoods – as well as in the Damascus suburbs of Cobar, al-Kabun, and Harasta; in Douma in Rif Dimashq; in the Khalidiyye neighborhood of Homs; and in several places in Idlib, particularly Saraqib and Maaret al-Numan. The severe destruction caused by the barrel and cluster munitions used there was plainly observed. As noted in the previous section, the frequent use of barrel bombs appears to have been intended to create fear and depopulate the area. This sought to force the population to abandon the area and to reduce the armed groups' logistical support, or to drive armed elements out by weakening their popular support. In addition, it has been indicated that barrel bombs were also intended to destroy traces of other prohibited chemical weapons used. Whatever the motive, based on interviews with elites and victims, it is understood that chemical weapons, barrel and cluster munitions, and other prohibited weapons were used in areas controlled by the opposition.

"Now we see that the area was being brutally attacked with barrel bombs to prevent people and the wounded from reaching the field hospital, to stop Civil Defense teams from coming to help, and to erase the traces of the crime. To destroy any evidence of chemical weapon use, the entire neighborhood was set on fire and flattened. When we arrived and tried to collect the bodies, the pain we felt and the hardships we went through are still before my eyes. May Allah have mercy on the dead and grant patience to their families; I hope that one day justice will be achieved for these victims and their loved ones." (Â.Z.)

It is understood from witness testimonies that several measures were taken, especially to protect against barrel bomb attacks. Ahmet Zeydan, former Police Chief of Azaz, stated that because barrel bombs caused direct destruction where they fell, people immediately went down to shelters and basement floors of buildings to protect themselves as soon as they received news of planes taking off from the airport. In Eastern Ghouta, tunnels were dug to protect against the destructive impact of barrel bombs, wide enough for a car to pass

through and to allow treatment of those injured in the attacks at the hospitals. On- site inspections of these tunnels were conducted with officials, and detailed information about the tunnels was obtained.

“The tunnel connected to a network that, in places, descended to a depth of 25 meters and was also used by civilians as a shelter. This depth was sufficient to protect against barrel bombs and missiles dropped from aircraft. (...) The entrance was dug by the local population living here at the time. The purpose was to prevent the entrance to the medical point from being targeted by warplanes. Whenever there was an intense military raid, ambulances would gather in front of the hospital. The tunnel was used only for emergency transport. Because it was dug between two buildings, it could not be seen by surveillance drones. Ambulances would enter through it, deliver the injured to the emergency room, and exit through another passage, thus protecting them from the bombing of the hospital or medical point. (...) The tunnel was dug solely to transport the injured safely to the hospital, that is, for medical and emergency purposes. It had no military or offensive function. Why was it dug? To allow rescue personnel to reach the victims for treatment while being protected from the shrapnel of barrel bombs.” (Â.Z.)

Tunnels dug by civil defense teams in Douma to protect civilians. Photos: HREIT, 2025.

In addition, civilians relocated to areas they perceived as safer in an effort to protect themselves from intense barrel bomb attacks. As discussed in more detail in the previous section, this resulted in displacement and forced migration, leading to various forms of victimization. A victim residing in camps in Azaz described their experience of forced migration due to barrel bombs as follows:

“Before coming to Azaz, we had returned to Aleppo for a while and stayed in a relative’s

house. After staying there for some time, during the mass exodus from Aleppo - they were dropping 200 barrel bombs every day - we had to leave again. This was in 2016. The cruel regime, dropping 200 barrel bombs daily, said, 'I will not stop until I level it completely.' (...) The regime dropped 200 barrel bombs every day. They used every kind of weapon: Scud missiles, vacuum bombs, cluster munitions... There was no weapon they did not use in Aleppo. (...) Eventually, Aleppo was taken over, people were loaded onto green buses and sent to the northern countryside. At that time, we came to Azaz and settled there." (M.A.C.)

Based on on-site inspections and the testimonies of victims and elites, it is understood that the Assad regime frequently resorted to barrel bombs indiscriminately in bombardments, did not hesitate to use cluster munitions, and carried out massacres against civilians using chemical weapons. The use of chemical weapons in Khan Shaykhun and Eastern Ghouta, as well as in various other locations in Syria, the destruction of cities, and the displacement of millions of people, can be cited as the most concrete examples of human rights violations.

3.3. Arrest, Torture and Ill-Treatment, and Enforced Disappearance

Under this heading, the report addresses three main issues i) arbitrary arrests and summary executions, ii) torture and ill-treatment, and iii) enforced disappearance. First, under the subheading of arbitrary arrests and summary executions, the analysis focuses on the arbitrary detention of Syrians, the torture they were subjected to, their non-appearance or delayed appearance before judicial authorities, and the resulting instances of summary execution. Under the subheading of torture and ill-treatment, the cruel treatment Syrians experienced during interrogation and detention is examined. Under the subheading of enforced disappearance, the report analyzes cases where the families of detainees were unaware of their whereabouts and fate, as well as the occurrence of mass graves.

A visual depicting the Tadamon massacre, where civilians were thrown into pits and burned, on the wall of a ruin in Yarmouk. Photo: HREIT, 2025.

Arbitrary arrests and extrajudicial executions

The Assad regime, under the pretext of maintaining public security, has arbitrarily accused individuals of crimes, carrying out arbitrary arrests and extrajudicial executions. Arbitrary detention could occur following the discretionary behavior of a security officer at a checkpoint or as a result of a complaint or tip-off. Interviewed individuals who were subjected to detention generally reported that the reasons given for their arrest were linked to alleged membership in a terrorist organization, possession of symbols related to the opposition, communication with dissidents, participation in demonstrations, disrupting public security, or engaging in speech or activities against the regime and Hafez al-Assad or Bashar al-Assad. A notable point here is that in interrogation centers, no genuine investigation was conducted into whether the alleged crimes were actually committed; instead, the accused were often coerced into admitting the alleged offenses through ill-treatment. Victims also emphasized that family members' attempts to obtain information about detained individuals frequently resulted in their own detention. From this, it was observed that the principle of personal criminal responsibility was violated, as detentions and arrests were sometimes carried out based on the alleged guilt of a family member. Interviewed victims described the practice of arbitrary detention as follows:

"I was detained at a checkpoint while returning home from university. It was December 2012, in Idlib. Of course, I was detained at a checkpoint while traveling from my university in Aleppo to my home in Idlib. The reason for my detention was that I had a laptop with me. They may have noticed that some files on the laptop contained things related to the Syrian revolution, such as demonstrations or flags. That's why they arrested me. Later, my father went to obtain information about me. He was also detained. Initially, we were arrested by the security branch in Idlib. Then, we were transferred to the military intelligence branch. After that, we were sent to Branch 215 in Damascus. Of course, no reason or justification was given during the transfer process. Everything was entirely arbitrary. My arrest was completely arbitrary. (...) There was absolutely no official justification - no court order or any other document. Everything was arbitrary. (...) The interrogators told us, 'What you said at previous branches doesn't matter; everything starts anew here. You are guilty.' They did not explain what our crime was. Mockingly, they said to us, 'Now we are calling Azrael here because there are new people.' The person they called Azrael came and began beating us severely - on our faces, backs, and hands. We were ordinary civilians, carrying no weapons and harming no one. Yet, they forced us to confess, saying, 'Admit that you attacked this checkpoint.' They also interrogated us about our connection with other people detained from the same city. They asked for the name of a checkpoint, then accused us by saying, 'You targeted this checkpoint,' and recorded it. This is what they said after the interrogation ended." (A.S.)

An interview with a Syrian victim at the HREIT Gaziantep Office. Photo: HREIT, 2025.

“They accused me of a fabricated crime of being a member of armed groups. (...) There was no such thing there (in Syria) - it didn't happen as the result of any legal decision. There was no legal basis anyway. Someone could simply file a tip-off, or there could be a mix-up or similarity because of a surname... For example, the person they're looking for might even be your relative; they come and take you like that.” O.T.

“I had some business at the general company in Homs; I was dealing with paperwork. They told me, ‘You need a signature at the Political Security Office, no problem, just take the document and get it signed.’ I went there to get the document signed. I entered the office and told someone, ‘I only need to get this document signed,’ but the man said, ‘Wait a little,’ closed the door, and left. After a while, four officers came, blindfolded me, handcuffed me, and took me to the branch-the Political Security Branch. The charges were participating in demonstrations, insulting the President, and similar issues. All of them were related to the revolutionary movement in Syria. (...) They took me to Political Security, where I stayed for about an hour. They asked questions regarding this accusation; there was no court order or any other official document. It was entirely arbitrary. For about an hour, they took my personal information and statement. Then they took me down for interrogation. First, they stripped me completely naked, searched my clothes, and began hitting me directly. They cursed me, insulted me and my family, even swore at Allah, and made threats. This lasted about two hours. Then they put me in a solitary cell. (...) When we first entered, we were kept with our hands behind our backs, on our knees, heads down. This time, they didn't

blindfold us, but there were soldiers and officers in the room. They shouted, 'Sign this!' - we didn't know what we were signing. They were just yelling, 'Sign it!' When they asked for our names and said, 'Come here!' hitting would start immediately as soon as we stood up. Our bodies were already bruised from previous torture. We stayed in this kneeling position for about three hours. Anyone who stood up, moved, or spoke to a friend was immediately struck on the head or back. (...) We stayed like this for almost five months. (...) Towards the end of the interrogation, while my eyes were blindfolded, I was being beaten in front of the interrogator. The officer asked me, 'Will you confess or not?' I had had enough, so I said, 'Okay, I will confess.' As he wrote, he recorded something. I asked, 'Are you tired?' He said, 'Yes.' I told him, 'Everything I'm saying is a lie, just so you know. I actually didn't do anything, but I am exhausted from the beatings and torture.' He replied, 'Do it or don't do it, it doesn't matter, here you will accept it. You will sign the statements. Then you will appear before the military judge.' He said exactly this: 'Whether you committed the crime or not, I don't care. My concern here is to have this confession signed.'" (Q.T.)

As can be understood from the above statements, detention and interrogation periods were prolonged. Victims who shared their experiences indicated that, although the law prescribes specific time limits for these processes, they were never adhered to, and individuals could be held in interrogation centers or security units for months or even years. During this time, individuals were not brought before a court, nor were they or their families informed about when they would appear. Families were not notified whether the person had been taken by security forces, where they were held, or whether they were considered guilty, and the individual's connections with their entire social environment were severed. H.M., who was accused and stopped at a checkpoint on the allegation that a childhood friend he had contacted by phone had joined the Free Syrian Army and passed information to him, described the length and uncertainty of his detention and the isolation from his family and society as follows:

"...(During my detention) I neither appeared in court nor met with anyone. The arrest was not official. There was no lawyer or anything. If anyone tried to find you there, asking, 'Where is this person?' they would include that person in the same accusation as you. So, there was no official detention. When the time was up, the branch would send a note to other security units. The same logic applies in all security branches in Syria: for example, a branch in Aleppo would write a petition to higher authorities, saying, 'We have this name, the situation is as follows. What should we do - send them to the military court, release them, or transfer them to another branch?' Then a sealed envelope would come from above. In that envelope, there would be orders such as 'Try this person,' 'Send to military court,' or 'Release.' It doesn't matter if you are a civilian; if you end up in a military branch, you will

definitely be referred to a military court. (...) They took us by car to the Palestine Branch. (...) In the courtyard, they said, 'Look, once you enter here, the situation changes. Once you go inside, you disappear, no one can find you. If you come out, it's like being born again.' (...) (After being tortured in a solitary cell for 15 days) At some point, they took me back for interrogation. They asked, 'Do you know so-and-so, so-and-so?' Some I knew, some I didn't. I said, 'If I don't know these names, I don't know them.' They beat me again and sent me back to the cell. (...) The first three months passed entirely under torture. According to Syrian law, a person cannot be held in security branches for more than 90 days. Within that period, they must be brought before a judge or released - no matter who you are, whether a terrorist or something else. But what they did was, every 90 days, they would restart your entry as if you had just been newly detained, giving you a new number. (...) In my first year, I spent 4-5 months in solitary cells, 2-3 months being transferred, 4-5 months under interrogation, and in the last year, they simply forgot about me." (H.M.)

For an act to constitute a crime, the principle of legality requires that it be predefined by law, constitute a violation of the law, and involve intent or negligence. Based on the testimony of victims, contrary to the principle of legality, actions that are not clearly and transparently defined as crimes have been treated as criminal offenses, and arrests have been carried out on that basis. In particular, it has been reported that young people who pray or those who grow beards at an early age were monitored by security units, and at a certain point, a connection was made between these acts and membership in a terrorist organization. Victims consulted have stated that age was not taken into account in arbitrary detentions, and minors were also arrested and subjected to torture as follows:

"If a young person gets up for morning (dawn) prayer or prays regularly, this is considered a major crime for them because the young person is seen as religiously committed and therefore dangerous. They assume the person is aware and understands what they are doing. In the 1980s, very few people, especially young people, attended morning prayer... Therefore, if a young person went to morning prayer, they were immediately arrested on the charge of 'membership in the Muslim Brotherhood (Ikhwan).' Attending morning prayer, or performing the five daily prayers regularly in a mosque, was considered a crime, especially for young people... (...) After school, I would go to a workshop where household appliances were repaired. When it was time for the call to prayer, since there was no restroom in the workshop, I would go to the mosque's restroom to perform ablution, pray there, and then return. The shop owner allowed this. One day, the mosque's imam came to the shop and told me, 'Ö., don't go to pray in the mosque anymore; it's better for you to pray here.' I asked, 'Why?' He said, 'You are attracting attention.' That is, 'They are asking questions about you, 'Who is this boy, why does he come, what does he know?' So don't pray in the mosque.'

From that moment, I stopped praying with the congregation. (...) Recently, police stations and security branches have been keeping complete records of those who attend morning prayer or the five daily prayers regularly. They keep them under full surveillance: where they gather, who they meet, every detail is recorded. This was the situation everywhere in Syria. Everywhere, it was the same.” (O.T.)

In line with the above account, former Azez Police Chief Ahmet Zeydan stated that he was arrested in 2004 and 2008 for growing a beard and performing prayers, and that he was subjected to torture in all security units. He explained that growing a beard and praying were equated with membership in the Muslim Brotherhood, which was considered a terrorist offense. He further noted that the regime used torture methods that push the limits of human endurance, dehumanizing individuals, and that such practices began with the 1980 uprising in Hama and increased again after 2012. The former Police Chief emphasized that, especially after the end of 2012, people across the country were subjected to arbitrary detention and extrajudicial execution, and that it became routine for detainees to endure severe torture in prisons such as Sednaya and Tadmor.

Informal camps housing thousands of people in Azez. Photo: HREIT, 2025.

Muhammed Hamdan Yusuf, Chairman of the Azez Local Council, also stated that, based on his own detentions and interrogations – first in 1972 during high school, and later in 1985 and 2011 – human rights violations in Syria under Hafez al-Assad and Bashar al-Assad showed no significant differences. He noted that in his first two detentions he was accused, without any evidence, of providing financial support to the Muslim Brotherhood, while in his 2011 detention he was accused of working against the regime. Emphasizing that these arrests were carried out on a political and arbitrary basis, Yusuf also highlighted the torture he endured during interrogations and in prison.

It has been observed that some arbitrary detentions carried out outside the legal system have resulted in extrajudicial executions. In the arbitrary detentions described by the interviewed individuals, it appears that interrogations were conducted with the aim of forcing the detainees to admit to the alleged crimes. Victims stated that interrogations conducted in military courts often ended in extrajudicial executions. O.T., who was detained in 2014, explained that his older brother, who had been arrested in 2012 for participating in protests, was executed, but they only learned this after conducting research following December 8, 2024, as they had received no news about him earlier due to the closed nature of military trials:

“The death sentence was issued by a military field court. Neither a lawyer nor a judge could access these courts. Legally, it was a completely closed system. The field court consisted of three people: the prison director, a military judge, and an intelligence officer or security branch official. The process for issuing a death sentence was very simple: they would call the prisoner, ask for their name and the charges against them, then ask, ‘Is this correct?’ and the prisoner would respond ‘Yes’ or ‘No.’ That was all. Only these three questions were asked. Then the prisoner was made to sign a document containing the death sentence. That was how the field court operated. No one disappeared there because no one was secretly lost; executions were carried out directly.” (O.T.)

M.A., who was arrested at the age of 15 in 1980 and spent approximately 25 years in prison, emphasizes that arbitrary detention and extrajudicial execution are not phenomena exclusive to Bashar al-Assad’s era, but have existed since the time of Hafez al-Assad, and that release from prison was also arbitrary. Similarly, Q.T. noted that the court system functions only formally, serving primarily to validate confessions obtained through coercion during interrogations rather than to ensure justice. While R.M. points out that the judicial system is influenced by social networks, M.A. highlights that court decisions can be altered through bribery:

An interview with a Syrian victim at the Civil Law Association. Photo: HREIT, 2025.

“According to Syrian law, I had been sentenced to death. However, instead of reducing my sentence to six years due to my age, they reduced it to 12 years because I was a minor. So, what was the outcome? They were supposed to keep me in prison for 12 years, but I was held for more than 24 years. This is oppression on top of oppression! What does it mean to spend almost 25 years in prison? It means a human lifetime, a quarter of a century! (...) I imprisoned Tadmor on October 30, 1980. (...) I, along with 43 others, was transferred here from Aleppo. Among us, 8-9 people were under 18. Everyone else was transferred. Because we were under 18, we were spared execution, but 36 people were tried in a military court and executed. (...) The so-called court was not even a judicial process. The judge was a short man named Suleyman al-Hatib. Next to him sat a large man, called his ‘assistant.’ They would ask a prisoner entering only, ‘What is your name?’ If there was a charge in the file, they would issue a sentence without any interrogation. Some prisoners made false confessions under torture. For example, someone would be asked, ‘Did you kill so-and-so?’ and, unable to withstand the torture, they would admit to the crime. These courts were the most terrifying; people were executed just for dreaming. This oppression was a system unprecedented in history. (...) Transfers to Tadmor did not end and continued until the year 2000. According to statistics, 40,000 to 50,000 people were imprisoned in Tadmor Prison over 20 years, and perhaps only 2,000 to 7,000 were released; the rest were executed (or died). Possibly around 90% of those who were sent Tadmor between 1980-2000 were buried there. Executions, especially in the first period, sent to Tadmor 1980-1982, imprisoned in Tadmor four to five times a week. (...) The group I entered with had 43 people, 36 of whom were executed. (...) In July 2004, they called us, saying they would release us from prison. There were 150 of us. They sent 50 back and released another 50. Among the 150, there were about 6-7 former detainees. They separated us and prepared us for television interviews. Buseyne Shaban would come, as well as Major General Hasan... Hasan Haluf, I forgot the name... They would come and interview us. The footage was made to send to state forgot. They told us to speak, ‘With the permission of the President, by his pardon,’ and to express remorse. But after 24 years, how could one show remorse? I spoke personally, but I was not at ease. They started asking questions again; Buseyne Shaban was not satisfied and said, ‘Take him again and send him.’ They kept me from August (the eighth month) to December (the twelfth month), then took me to the President again. (...) Honestly, though reluctantly, they had to release us. Allah also helped us, praise be to Him.” (M.A.)

“Then they took us to the judge. There was a civilian judge and a military judge. The civilian judge brought various charges, such as ‘participating in demonstrations,’ and the military judge added other charges, such as I told him, ‘Sir, I do not accept these; everything I signed was under beatings, under torture,’ he said, ‘You confessed to these crimes; I will not consider anything else.’ Even when I said, ‘Sir, they forced me and beat me to death,’ he didn’t care. I thought, ‘If you stayed in my place for one hour, you’d confess twenty times over,’ but the judge did as he pleased. He found me guilty one hour, sent me to prison.” (Q.T.)

"I was released thanks to a friend of my husband. He was a lawyer. I was released before my case was officially closed. (...) My husband had a friend working in Tartus who would occasionally call, ask how we were, and provide some help. At that time, my sister was with the children. When that friend asked, 'Where is R.?' my sister said, 'R. has been arrested.' He asked, 'Why didn't you inform me? Why did this happen?' Then that lawyer friend somehow got involved and followed up on the situation. He had a friend who was a judge and some connections in Damascus. Thanks to him, I was released." (R.M.)

Torture and Ill-Treatment

Testimonies indicate that ill-treatment and torture begin during detention, intensify during interrogation, and become routine in prison. Individuals detained based on any allegation are subjected to torture during interrogation to coerce them into admitting to the alleged crime. To this end, detainees are transferred to interrogation centers in different cities, where they are subjected to various forms of torture and interrogated again at each location. During transfers between interrogation centers affiliated with different security units in different cities, individuals endure inhumane treatment, physical abuse, and psychological violence. A.S., a university student in 2012, described the harsh transfers between centers during the interrogation process and the ill-treatment and torture he experienced as follows:

"“They would tell us, 'Confess that you carried weapons and attacked checkpoints or military zones.' But we didn't confess because we hadn't done any of it, so the torture continued. Eventually, they sent us to Damascus. On the way, they put us in a vehicle that resembled a truck used for transporting sheep. The floor was covered with animal waste. They made us lie down, our hands were tied behind our backs, and we could not move. We were truly packed in like sheep. The vehicle started moving, but we didn't know where we were going. At first, they mockingly said, 'You are going to your families,' but we later realized that wasn't true. The vehicle left Idlib, passing through a camp called 'Mastume.' They transferred us from this vehicle to a large open truck resembling a transport vehicle, and we continued like this. Then we entered areas completely under regime control. At one checkpoint, a security officer wearing military boots came toward the vehicle. (...) There were about 25 of us in this vehicle. I didn't hear the exact number, but there were other detainees with us, some sitting near the edges. This person held onto the edge of the vehicle and started hitting people on their heads with his boots. People were struck, and many were bleeding heavily from their heads. (...) After taking us from here, they transported us from Idlib to the military police center in Hama, where we stayed for about two days. Then we were transferred to Al Balouna Military Prison in Homs for two days, and afterwards to the Kabun Military Police Center in Damascus. Finally, we were sent to Branch 215. Of course, this entire process was filled with

pain and torture. We were tortured even during the journey. I still carry the marks. Look, here are some, and here are others. (...) The method of transport was never normal. For example, upon arriving in Hama, we were kept in sheep-transport-like vehicles for about two days. When transferred from Hama to Homs, we were chained together - this 'chain' meant a line of people bound like a chain. They put us in a closed vehicle resembling a refrigerated or meat transport truck. The vehicle was so crowded that I couldn't say exactly how many were inside, but it was extremely packed, and we could barely breathe. My hands were tied with plastic handcuffs, which left marks over time. Even now, 11 or 12 years later, the marks remain. Upon arriving in Homs, they made us remove all our clothes and searched us completely naked. We stayed in Homs for two days, during which torture continued. Then we were sent from Homs to the military police center in Kabun, and afterwards to Branch 215. At Branch 215, the torture resumed. They said they would not accept anything said in previous branches and that the interrogation would start anew. When we first entered Branch 215, I thought it was a slaughterhouse. It smelled like a place where animals were slaughtered - blood, disease, and decaying corpses. At first, I thought it was for sheep or cattle because we could see nothing; our eyes were blindfolded and we were taken to the basement. Descending the stairs, we entered a large hall. The hall was overflowing with people. It was very cold, and people were almost naked, wearing only underwear. The torture we had experienced in Idlib or other branches seemed very mild compared to what happened at Branch 215. Other detainees there told us, 'This is Branch 215. Anyone who enters here disappears; those who come out are like reborn.' This conveyed how difficult it was to get out." (A.S.)

The interrogation process is equivalent to severe physical and psychological torture. It has been reported that there is generally a hierarchy in the severity of torture between interrogations conducted at security units in different cities. In this context, the Al Balouna Security Center in Homs - which includes a quadruple committee composed of military intelligence, air intelligence, political security, and state security - is considered one of the most feared places in terms of torture and human rights violations. In parallel with the fear created by Branch 215 mentioned above, Q.T. provides detailed insight into the differences in the level of torture among security and interrogation centers and the notorious reputation of Al Balouna for torture:

“Almost every day, a group of seven or eight Shabiha would come in; they carried thick sticks, sometimes metal rods. They would beat us and then leave as if it were a form of entertainment. This went on continuously. I stayed under these conditions for nearly three months. At the end of the three months, we were transferred to a four-person committee called ‘el-lecne er-rubaiyye,’ which was the security committee in Homs. It was composed of four branches: Military Intelligence, Air Intelligence, Political Security, and State Security. Previously, when we talked among ourselves in State Security (Aman al-Dawla), we would say, ‘We hope they send us to Damascus or Sednaya, just don’t send us to that four-person committee.’ Because its name was ‘el-lecne er-rubaiyye,’ and it was said that anyone sent there was going to hell. One day, they put us on buses. There were about 150 of us. Even as we got on the vehicle, we received beatings equivalent to all we had suffered before. We traveled for about an hour or more. We thought we were going to Damascus. Our eyes were blindfolded, our hands cuffed behind our backs. Those standing over us struck us with electric cables, thick sticks, and batons continuously. We had no idea exactly where we were. Then the bus stopped, and they made us get off. People said, ‘This must be the place of the four-person committee.’ It turned out this was the military prison called Al Balouna. In Syria, the number one military prison was Sednaya, the second was Tadmor, and the third was Al Balouna. It was also the center of the security committee in Homs. People said, ‘Al Balouna, the four-person committee... this is literally the gate of hell...’ and with that, everyone’s last hope was gone.” (Q.T.)

Corridor with cells in the notorious Al Balouna Military Police Prison in Syria. Photo: HREIT, 2025.

Entrance area of Al Balouna Military Police Prison. Photo: HREIT, 2025.

Testimonies indicate that individuals are generally held in underground solitary cells or in cramped spaces with many people at interrogation centers. Survivors consistently report that the physical conditions of the cells where they were kept during interrogation were extremely poor, a finding confirmed during on-site inspections. Solitary cells have insufficient ventilation, lack natural light, and as a result, detainees lose their sense of time. In both solitary cells and the small rooms where multiple detainees were held, there is no opportunity to lie down or rest. Ultimately, individuals are transferred to military courts – which operate formally – either by accepting the alleged crime or assuming they committed it, and from there to prisons. During the period before being accused of the alleged crime, detainees endure severe torture at various security centers while struggling to survive. O.T. described this situation as follows:

“They put me in a solitary cell. The area did not exceed 5 square meters-about 5 or 6 square meters... Its length was 2.75 metres and its width 1.75 metres... There were seven of us in that cell. It was underground. There was no light in the cell; only a little light came through a small vent from the corridor. There was an air opening to the outside, a kind of fan (turbine) that forced air in. Even on cold winter nights, they would leave the ventilation on deliberately so our bodies would get very cold. There was nothing to protect us. There was only a thin blanket, which was not enough to block the cold from the floor. There was one more blanket,

but seven people had to cram into that single blanket. We were forced to lie on top of one another. For example, one would lie on his side and pull his legs in and another would put his head near that person's feet. We were so tightly packed that even sleeping a little was difficult - there was no space to turn. Even if the body went numb, we could not move. At the same time, we suffered from skin diseases in the cell. There were lice and cockroaches. The cell was truly filthy. At night, we were so cramped we could not move. For example, even if we itched, because of lice and skin from disease there was no place to scratch. We stayed in the solitary cell for about 16 days. My whole body broke out in red rashes, like an allergy. (...) Every day or every two days they would take a few people from among us. There were 3-4 others about my age - that is, minors (16-17 years). There were also married and older people among us. They also brought a 50- year- old man who could not walk. They accused him of 'terror.' The man had a small grocery shop; he also cleaned the mosque and called the adhan. He had nothing else to do with anything. His health was so poor that he could not even hold a cane, let alone use a weapon. Yet they forced him to confess under torture. Even afterwards they showed him no mercy. Every day or every two days, they would take some detainees out of the cell and bring new ones in. For example, when the detainee transfer bus arrived after morning prayer, we would understand that those people would be taken to branches in Damascus. Afterwards, they would probably be sent to Sednaya Prison. Those sent there were left to Allah - they were almost certainly heading to their deaths. If the transfer bus came in the afternoon, they would be taken to Hama Central Prison, the Hama court, or Hama Military Prison (Al Balouna). That place was also a prison notorious for torture and violations. After 21 days in the State Security Branch, they would send the detainee either to branches in Damascus, to a military court, or to Hama Military Prison. After the 21 days were up, I woke up at morning prayer time. Normally, performing performing ablution was forbidden. We would go into the washroom and come out in seconds; if they saw wetness on our hands or faces, there was a risk of being beaten. So we would perform tayammum with a stone and pray in the solitary cell. (...) They beat me before interrogation - the torture usually began as soon as a person entered interrogation. It started when they took me for questioning. They asked my name, where I lived, what my income was. They said, 'Your name is such-and-such; are you affiliated with this armed group?' I said, 'I am just a student.' I was 17. (...) I told them, 'I am a high school student, I have no connections to any armed group, I have never carried a weapon. I am registered at school; you can ask the principal or my classmates if you want.' They replied, 'No, you're lying! You were a member of an armed group,' and they started to beat me: 'You did this, you did that.' In the end they returned to the same method (beating). They put a tire on my feet, made me lie face down, and began to beat me. Two people were doing the torture while the interrogator sat at the table and recorded my answers. When you are beaten there is no escape-you must answer. When they asked, 'Did you use a weapon?' you had to say, 'Yes, I

used a weapon.' It reaches a point where you say 'Yes' to everything and are forced to confess. You say, 'Write whatever you want. I raised a weapon-just stop hitting me.' They feel no pity and threaten you. Then they began to ask me questions. Eventually I said, 'Yes, I was a member of an armed group, but I didn't carry a weapon.' By then I was inventing answers off the top of my head. For example I said, 'I provided funding.' They told me, 'Okay, we'll record that you collected money and transferred it to armed groups.' They asked, 'Did you participate in demonstrations?' I answered, 'Yes.' Whenever I said, 'No, I did not,' they would continue to beat me until I said, 'Yes' and confessed. I was tortured for about an hour. No matter what they asked... For example they asked, 'Your brothers?' and I also (falsely) confessed about them. My brothers were in opposition- held areas and were also wanted. One brother was at that time detained in Sednaya. I confessed about them too." (O.T.)

The victims emphasized that severe torture was prevalent during this process and that many people lost their lives as a result. Q.T. testified to witnessing individuals who died due to the harsh conditions in the security centers and the torture endured during interrogations, stating:

"They took all our information, finished the procedures, and then an attack started there; every officer who came in grabbed whatever they could and started hitting us. At that moment, three people died right there, three of them were friends we knew from State Security. Two were young, and one was old; they made excuses, saying, 'His heart stopped, he was already sick.' They said, 'He was sick from the beginning, we took him in sick.' Even back in Political Security, there was a man in his sixties brought to us from the Homs region who transported fruits and vegetables. He was already exhausted and unwell... He went to interrogation, then came back; they threw him inside as if he were nothing. He couldn't speak or respond, he just moaned. One or two hours later, the moaning stopped. We saw that his heart had stopped, he wasn't breathing - he was dead... Yes, he only went through one interrogation, and it was over. We knocked on the cell door and said, 'Someone died.' The officers came, glanced at him, and started beating us. They even struck the dead man, cursing him. 'He was sick from the start, a terrorist, his heart

gave out,' they said. We had heard similar words back in Political Security, but now the focus is on the four-person committee, the Rubaiyya. As soon as we entered, even before the investigation began, three people among us died. Men with hoses, wires, and sticks attacked again; some were hit with hoses, some with electric cables, some with sticks. Our eyes were blindfolded, we were completely naked, and it was impossible to predict where the blows would land - head, arms, or back. Some were dying while we bent our heads forward to minimize hits to our skulls. Eventually, the deceased were taken away from us. Then they brought us to the upper floors. There, they recorded our identity information. Afterwards, we were brought back down to a large dormitory. The dormitory was almost 100 square meters (ten by ten meters) but housed more than 400 people. We were literally piled on top of each other, like animals in a pen. There was a single toilet in the middle, but most of the time there was no water. I stayed in that room for about five months; during this time, I barely saw any water. We had no clothes except underwear. The blankets they brought were soaked with others' urine and filth. I spent five months like this..."

"My interrogator was from Military Intelligence. Before every interrogation, we were subjected to beatings, the 'dûlâb' (torture using a car tire), 'sâtiriyye' (beating with a strap or stick), and 'shabeh' (suspension by the wrists with handcuffs). After that, I was brought to the interrogator. That officer would ask absurd questions, like, 'Which vehicles did you blow up? Which women did you assault? Which state properties did you loot?' I'm talking about late 2012, before armed clashes had even started. We kept denying everything, and then they would come back and beat us again. Later, they put me in a cell. The cell was so filthy that the stench was unbearable. The dampness made it hard to breathe. There was filth and urine on the floor... I stayed there for about 15 days. No one came to check whether you were alive or dead. We were given dry bread once a day, but you didn't even want to eat it. Even if they had brought a lamb to eat, you wouldn't have. We were living on the edge of death. People died from hunger or severe illness; their kidney failed, their teeth fell out, and some lost the ability to speak. More than fifteen people died from starvation, beatings, and some lost. People would get a heavy blow to the head, survive a day or two, and their teeth fell out." (Q.T.)

The second phase of torture is related to the prison environment. Victims have stated that the existence and severity of torture in prisons has become routine. It has been noted that individuals are subjected to or witness various forms of violence both during the interrogation process and in prison. In addition to physical violence, individuals are commonly subjected to psychological, neglectful, sexual, and economic forms of abuse, often intertwined. Among the prisons where different types of torture were applied, Sednaya, Tadmor, and Al Balouna are frequently mentioned.

It can be said that various torture methods, some of which could result in death, were frequently applied to victims. In interrogation centers and prisons, aside from ill-treatment and routine beatings, certain types of physical torture were commonly used. Victims identified the widespread torture methods as “shabeh” (suspension by the wrists), “basat al-rih” (tying hands and feet and beating while the person is laid on the ground), “dûlâb” (torture inside a car tire), “kursi” (torture chair), “hızık” (anal torture), and electric shocks. As a result of these severe tortures, as stated by the victims above, detainees lost their lives. A.A., A.S., M.A., and H.M. have detailed the physical torture methods they were subjected to or witnessed as follows:

“.. I was beaten with electric cables. I was struck with a cable around 350 times. (...) They used car tires. They would cut the edges of the tire and place it around the head, leaving the head protruding while securing it from behind, like a kind of shackle. They would torture with that tire. This happened almost daily. In common terms, whenever it was someone's turn, whoever was next in line. Two days would pass, and then it would be your turn. The main tortures mostly took place in the security branches (interrogation centers). Since there was no oversight there, severe torture occurred in the underground torture centers. Electric shocks, the torture chair, shabeh (suspension by the wrists), waterboarding... (...) Deaths due to torture in the security branch were extremely frequent. Almost every day. For instance, in the branch where I was, seven or eight people would die each day. There was a lot of torture in the branch. I even sometimes saw the dead; some had no arms, some had no legs, things like that. In prison, death was slower. The deaths of our brothers there were tragic for us because of excessive thinking, extreme pressure - that is, psychological torture, physical torture, lack of food, and mental pressure. People could not endure it; some could not cope and mentally broke down.” (A.A.)

“Torture usually begins with the ‘shabeh’ method and continues with starvation. (...) Once, after the torture, I became unable to walk. They had beaten the soles of my feet and I could no longer move. Then they placed pieces of wood and glass on the ground and demanded that I run on them or lick and clean them. That was also one of the methods of torture. Of course there are details - this torture was repeated constantly.” (A.S.)

“They bring a car tire (dûlâb). First you put your head there, then you lift your legs and pass them through it while bent double. They come and kick you. When you get kicked you end up on your back. Your legs go up. Then they bring the falaka. One person holds from one side, another from the other side. To stop you from moving your legs, they tightly tie a rope and pass your feet through it - sometimes both feet at once - and pull that rope very tight. Being struck with that stick, the falaka, is more painful than with a whip. Imagine a rope or an electric cable being pulled like that: the blood circulation in your legs is cut off, the flesh rots, the skin tears away. The leg flesh is torn apart from such stretching. At the same time, on the other side, two or three people hit you with whips or cables as they please. These are

the whips, the 'dûlâb' (torture done by placing a car tire around the body) method, and the 'basat el- rih' (binding hands and feet and beating while the person is lying down) method. 'Basat el- rih' was applied in the branch. In the 'basat el- rih' method they lay a person on a plank in a cross position, then turn him up; your head up, your feet up, your head down. They bind your hands and feet, and then the torture begins. It can go as far as killing. (...) There is also the 'kûrsi', the torture chair. A large iron chair... They put your legs back there and bind them. Then they lift that chair up and bend your back downward. They push your back until your spine cracks. They tie your chest to your back and break your bones. They turn you like a gymnast, like a toy... They force your back until it makes a cracking sound. Then they lift your feet and beat you with cables or whips. These were the torture methods used in the branches. (...) Among other torture methods there was something called the 'hızık' (stake). We could call these Nazi torture methods. Like what was done to the Jews during the Inquisition, may Allah damn them... They sit you on a stake and lift from you above and the person dies there. With us you do not die immediately. They bring a glass bottle - for example a petrol bottle or a wine bottle; they break its mouth, place it in front of you, hold you and make you sit on it. The inside of the bottle is full of glass shards; then they press you down on it and cut your skin, and blood spurts out. This bottle method also happened in the branch." (M.A.)

"The torture methods start step by step. Tire, electricity... But there are other kinds of torture as well. For example, they tie up the male genital organ and make you drink a lot of water. Then they give you diuretic pills. This way, the person has to urinate, wants to go to the toilet. But since your genitals are tied, you can't. This torture is stronger than the tire, stronger than electricity, worse than anything. And they do it in such a position that your hands and feet are stretched. Your hands and joints are cramped. The body takes in liquid, naturally the kidneys process it, and you need to urinate. They make you drink one or two liters of water - force it down your throat until you can't take more. With the diuretic, you feel it in your sides, your back, everywhere - it's unbearable pain. At that moment, you accept whatever they want, you sign, and you give your fingerprint. I went mad from the pain; if they had told me, 'You are Osama bin Laden,' I would have said, 'Yes, I am, and my wife is too.' It wouldn't matter - just to make it stop. Death is easier than torture. I experienced this once. They did it to me once. I said, 'I would sacrifice myself for it, just let it end. What do you want? I'll sign, I'll give my fingerprint. Bring me the papers, I'll press my finger. Fine, fill in whatever you want. Whoever's crime is left unclaimed, I'll take it on.' When they untied me, I urinated immediately and fell on my knees. They took me inside. They know torture very well. They are experienced, they know exactly how to do it. One of these methods is connecting electricity to the testicles. That's one of the torture methods." (H.M.)

In the category of psychological violence, individuals are threatened with harm to their relatives and loved ones, misinformed about the conditions of their detention, and subjected to intimidation. Victims have sometimes stated that they were held together with close

family members and made to witness each other's torture. A.S., who was held in the same location as his father, stated that they were tested against each other, while R.M. expressed that he was threatened with his children outside and subjected to psychological violence in the following words:

"My father also endured very severe torture during this period. He died in prison. They kept his hands tied up for two days, forcing him to stand. He had to stand for two days, unable to lie down or sit. His hands were suspended. This is how they tortured my father. By torturing my father, they wanted to put pressure on me, and by torturing me, they put pressure on my father. For example, they tortured my father by saying, 'Your son did this, this, and this.' (...) Sometimes they would bring us (my father and me) together and torture us in front of each other (...) During the first 60 days, I was not together with my father, but sometimes we could secretly see each other. Once, my father, may Allah have mercy on him, said to me: 'If it is possible for you to be released and go outside, I will stay inside.' My father was constantly worried about me, and I was worried about him. The torture was carried out in a very brutal manner. My father was 50 years old, and they hit different parts of his body with the harshest instruments." (A.S.)

"The person who called me the most was the interrogator - the responsible officer. At first, they would start psychological warfare. They would frighten me with words like, 'You will never see your children again; we will send you to Damascus, to Sednaya; they will go hungry, they will never be able to be with you again.' They knew that my weak point was my children. They had already obtained all the information. They would show how people were tortured and say, 'This is how you will be tortured too.' We saw them torturing men. They would threaten, 'Yes, you mentioned it too, right? We will do the same to you.' ... So it was mostly psychological warfare. I don't know, that was how it was for me. (...) Especially at night, we could not sleep because of the sounds of men being tortured. Screaming and shouting... They were calling on Allah and asking for our help." (R.M.)

The cell in Sednaya Prison where 19 people were held together. Photo: HREIT, 2025.

It is possible to define prisoners witnessing the torture of their peers as a dimension of psychological violence. In line with R.M.'s statement in the last sentence above, victims reported that the sounds of those being tortured prevented them from sleeping. Victims also stated that they witnessed executions in prisons or heard the victims' voices every night. In particular, at Sednaya Prison, an on-site investigation conducted with the guidance of two individuals who had been detained there for many years shows that prisoners were forced to watch each other's executions in the execution areas. Sednaya detainee A.A. describes this situation in a manner consistent with the statements of other prisoners:

"On the first two floors, three to four people were executed every day. Every night, we would hear the sounds of the 'chain' (prisoners being linked together with chains and taken away). It usually happened around 11-10 p.m. There were various methods of execution. I even heard of people being executed by being pressed. Most commonly, it was by hanging with a rope. I witnessed someone being hanged with a rope. A friend of mine witnessed an execution by intravenous injection." (A.A.)

Witnesses stated that in prison, communication and dialogue with those sharing the same room were prevented, and those who did not comply with this restriction were subjected to torture. To prevent detainees from obtaining information about each other or gathering together, they were assigned numbers in interrogation centers and referred to by these numbers instead of their names. It was emphasized that during this process, individuals were isolated from their own names and from those they were held with, in an attempt to keep them alone. Victims drew attention to the psychological violence caused by this isolation as follows:

"(...) They asked, 'What is your name?' I told them. 'No - forget that now,' they said, and gave me a number. 'From now on your name is this...' they imposed a new identity on me. Then I went into interrogation and they asked my name again. I said H. 'Are you an ass? What did we tell you! Your name is 3400. That number is your name,' they said. There you are nothing but a number - if you die, they erase the number and that's it. In the following days they would ask, 'Who are you?' '3400.' 'Okay, go back!' After a while you accept it and begin to forget your name, your past, your identity. The first three months passed entirely under torture.

(...) The 'Palestine' Branch has multiple wings. They move you from one wing to another; soldiers enter with you. Transfers happen every week. For example, I may be in this cell for four or five days and then they take me to another cell. That way you can't form friendships or learn who the people around you are. Maybe they set it up so someone might go out and pass information - that's the logic. They hold you there, observe and listen, then the next day place you somewhere else and seat you at a table. You can't learn who anyone is. They tell you, 'We put others among you.' For instance, if a friend or a teacher comes and speaks a single word to you, he will be afraid of you and you will be afraid of him. We cannot tell each other anything; we cannot share secrets. Speaking is forbidden. I intend in my heart

and stand in prayer with my eyes. I told someone, 'I pray.' They said, 'Then they will get rid of you.' So you say, 'I am Abu Jahl,' 'I don't believe,' anything to survive. All my relationships and my situation were like that during these transfers.

(...) Even the prison guards were so brutal that, imagine, for two years we did not see the face of the guard who brought our food. As soon as we heard footsteps we had to immediately turn to the wall. For two years we did not see, we did not know the face of the person who brought us food; we never knew who he was." (H.M.)

"We stayed like this for almost five months. They addressed us with two- digit numbers, and no one knew who anyone was. Yes, you were given a two- digit number, and instead of your name, they used only that number. In this way, you were also deprived of your identity." (Q.T.)

It is possible to say that the uncertainty regarding one's own situation and the feeling of being forgotten were imposed as a form of psychological violence. After being subjected to torture, detainees were left to be forgotten in interrogation centers or prisons, in terms of their access to judicial processes. Nuh describes this situation as follows:

"In my first year, I spent 4-5 months in solitary cells, 2-3 months being transferred, and 4-5 months under interrogation; and in the last year, they forgot about me. That was the hardest torture, because when you are interrogated, you think, 'Why are they questioning me?' - at least you know something is happening. But if no one is looking for you or asking about you, that is an even greater torture. You keep thinking, 'Why was I put here?' Every day, they would take people's fingerprints as if they were taking them to court or somewhere else - we didn't know whether they were being released or executed. You just sit and wait for your turn. You keep waiting, wondering if your turn will ever come. Until the very end, my turn never came. I became so depressed that I stopped speaking. When I developed a fever, I stayed like that for about a month." (H.M.)

The type of violence known as neglect refers to the disregard of individuals' basic needs, such as nutrition, health, and shelter, and the failure to address these needs. Victims stated that the living conditions in prison were far from meeting daily personal needs such as hygiene, clothing, bathing, and toilet use; that they were subjected to deliberate neglect through insufficient food and lack of medical checks; and that detainees lost their lives in prison as a result. Victims reported that due to the prison conditions, they developed chronic illnesses, suffered severe weight loss from hunger, and ultimately, this negatively affected their mental health, as they described:

"During the day, we could only eat a single slice of potato. Sometimes they would spread a little jam on bread, but the jam was deliberately very limited. At times, these foods were even harmful to health, especially causing diarrhea, which weakened our immune system. When you had diarrhea, the body lost a lot of fluids, and your immunity completely collapsed. (...) They placed us in small cells. For example, they crammed dozens of people into an area of 4 by 5 meters. The space allocated to each of us was about 25 square centimeters - just slightly larger than a tile. Regardless of height or weight, everyone had only the space of

one tile. People were so tightly packed that even sitting was difficult. I had to sit with my knees raised. Moreover, the environment was full of lice, disease, and filth. We constantly developed rashes on our skin. Going to the toilet was nearly impossible. We were allowed to use the toilet only twice a day, and even then, there was a strict time limit. They would bring a large 20- 25 liter container for urination, which was passed around among all the detainees. When the container was full, overflowing urine would spill onto other prisoners. I sat in the corner, and when the container reached me, filth accumulated on the floor. Everywhere was extremely dirty, and this filth would spill onto your body or head. Meanwhile, there were cockroaches, lice, and various pests everywhere. It was impossible to clean your body. For instance, if you had lice on you, you could do nothing but crush them. In Branch 215, no personal hygiene was permitted under any circumstances. Even when granted toilet access, the time given was only a few seconds. A guard would count you quickly: 'One, two, three...' If you didn't exit within a few seconds, he would bang on the door and force you out. There were only five toilets, and hundreds of people had to use them. (...) Diarrhea was deadly here because after torture and prolonged exhaustion, the body started losing fluids and resistance completely collapsed. (...) When I entered prison, I weighed 84 kilograms, but when I was released, I weighed 49 kilograms." (A.S.)

"The food was very bad; we went hungry. The portions were very small, served in plastic containers. For example, daily rice or bulgur was about half a cup per person. (...) Many people died from illness, and we witnessed their deaths. (...) Food itself was a method of torture. Sometimes meals were deliberately burnt before being given. If we received food one day, the next day we would be left completely hungry. Meals were usually boiled in water only, with no salt or spices. They were so tasteless that people felt disgusted eating them. If breakfast was delayed, we experienced dizziness and nausea. If we went without food all day, many people would faint. We tried to survive by drinking only water - but even the water was dirty. We could hear rats inside the water tanks. Even fulfilling our need to bathe was extremely difficult. We were allowed to bathe only once every fifteen days. Sometimes people refused to go to the bath because some prisoners who went never returned. We thought they had been killed." (A.A.)

"For example, when a person is beaten, their skin tears. Naturally, it splits open. When that happens, it gets infected and becomes infested with maggots. The maggots move around inside your body. Normally, we say worms eat the body when a person has been in the grave for a long time. But here, they start eating you while you're still alive. While you're alive. You say, 'Brother, you need to take us to the doctor.' There is a doctor, but not for us. I saw him. The doctor comes, gives a sick person a few yellow pills, and that's it. (...) There were all kinds of diseases. They keep you there so that you suffer and die. If you survive, it's only by Allah's permission - it's fate. They put you there so that you will die. The most common diseases were scabies, lice, malnutrition, asthma... Those with asthma or breathing difficulties died from the stench. For example, today, in a room, there is no water; our drinking water comes

from the bathroom or the toilet. I feel ashamed even saying this. On the first, second, and third days in the cell without water, by the fourth day, I drank my own urine. When a person is desperate, they do such things. (...) Sometimes, as food, they would give us one potato a day. For example, two people would share a single potato. At first, the hunger makes you nauseous, but later you become desperately hungry. They gave maybe two or three small pieces of bread or half a potato per day. So little that it was just enough to keep you alive. They knew exactly how much food a human needs to survive. If one milliliter was enough to live, they gave that - never two. When I was taken there, I weighed 90 kilos, I was athletic. When I was released, I weighed 50 kilos - I lost 40 kilos.” (H.M.)

Based on the victims’ testimonies, it is understood that detainees were subjected to or witnessed sexual violence in prisons. R.M. states that he was directly subjected to sexual violence, while M.A. describes witnessing a detainee being subjected to sexual violence as follows:

“I was a woman living with four orphans whose spouse had passed away and had no involvement in anything. The regime took me without cause. I was subjected to torture,

insults, and sexual abuse. (...) I was under torture for nine months. (...) The most severe form of torture for me - that is, rape - I endured myself, let me put it that way. As far as I remember, there were about ten to fifteen of us. It was a small room. Among us were women older than me as well as young girls attending school. For example, some of them had a mark drawn on their hands, which was why they had been captured.” (R.M.)

“There was a brother I knew from Tartus; perhaps he became a martyr. I left him there when I left Hennano three months later. He was in the third room. This brother was very isolated. Every Thursday, when they were drunk, they would take him out and rape him, committing every kind of atrocity. Then they would bring him back in tears. The poor man was devastated. Even now, when I remember this, despite being outside for 20 years, I relive it with my whole life because the memory, or the brain, records everything.” (M.A.)

It has been determined that detainees and their families were also subjected to economic violence. Bribery was reportedly used as a tool to secure the release of detainees, and large sums of money were extorted from them. Individuals noted that this route, which they saw as the key to freedom, often did not succeed, highlighting that both prisoners and their families were defrauded and subjected to violence in this way. A.A., who was held at Sednaya Prison between 2012 and 2019, stated that his release from prison was only possible by paying money, and described the process as follows:

"I was released from prison through a bribe of 12,000 dollars. This kind of bribery sometimes happened. My sentence was 15 years, and I had served seven. There had been an amnesty that reduced it to 12 years. This process took two years. Through my lawyer, a kind of 'agreement' was made. But this did not always work. If such a route could not be found, release was impossible. In the past, people had also used this method. We heard that some people paid large sums of money to be freed, yet still could not get out of prison. This was a method used to deceive people - one of the biggest frauds in the world. My father experienced the same thing. During the first two years, when my father learned I was in prison, he contacted someone who told him that for 2,000 dollars he could get me out and visit me. But unfortunately, that too was a scam." (A.A.)

"The suffering we have endured and the hardships we have experienced are immense. In fact, the entire Syrian people live in a large prison - like a huge prison... Yes, people eat, drink, go out, and see their relatives. But at any moment they can be stopped at a checkpoint and thrown into prison. Then someone may have to pay thousands of dollars to find out where they are. Even if they learn the location, they will have to pay an additional fee to be able to visit." (M.A.)

"The method of the security branches was this: even if they knew a person had committed no crime, they would still detain them. The purpose was to extract money from the family. They would send a man to notify the family, telling them that their son was at a certain security branch and that they had information from him. Then, by delivering this news to the family, they would demand money from them. It was a kind of extortion/bribery mechanism. (...) Of course they would not release the person immediately. First they would prolong the process in order to obtain as much money as possible from the family. After the investigation was completed and the detainee signed papers admitting all the charges, the soldier would be instructed, 'Take him out.'" (O.T.)

"(...) Then they put me into a car. I got in with my eyes open. Someone was sitting next to the driver, and I said, 'Why did you detain me like this? It's been more than a month, my family knows nothing.' He said things like, 'By Allah, you have a file, they call you a terrorist.' 'If you want, you can pay and I'll get you out,' he said. I replied, 'I'll give whatever you ask, just let me get out.' All the torture I had endured had already been more than enough. He told me, 'Actually I'm not supposed to say this. Now we're going to State Security. Compared to Political Security, State Security is like paradise. I can try to get you out if you give me money.'

I said, 'Okay, I'll give it - just let me go.' (...) I stayed in prison for about one year and three months, and in the end I was supposedly "released" by a court decision. More precisely, it was something like "trial without detention." But in reality you give money to a middleman and that's how you can get out. There is no legal way. They arranged it that way, and I was freed in June 2014. (...) It was completely a form of brokerage. You pay money and thus you get out." (Q.T.)

It is understood that the conditions and torture in prisons and interrogation centers have left deep marks on the memories of Syrians, and that the mental health of individuals who have gone through these processes has been negatively affected. Enforced disappearance, arbitrary detention, extremely poor prison conditions, and the various forms of violence experienced in prison have been observed to continue impacting the lives of victims. The interviewed individuals described the lasting effect of the victimization they endured on their lives as follows:

"Imagine being away from your family for 25 years... Let's say you started your life at 20 - you've spent at most 5 years with your family. What's left after that? We were together there 24 hours a day. The brain records everything for 24 hours straight. I'm sure there's a part of the brain dedicated to memory, and that part is still storing everything. I still see the prison in my dreams, and so on." (M.A.)

"When I first came to Türkiye, I was psychologically devastated. Later, we went to an association and received psychological support. Since then, I've had memories that feel like nightmares. After being released from prison, I absolutely didn't want to open the windows, didn't want any light, and didn't want anyone to come near me - never. But now, I've overcome that period. (...) Of course, absolutely (the effects of torture continue). Even just talking about it now makes my insides burn again; I remember everything. I also started to fear men. I never trusted them, because I saw how they treated women there. I thought everyone was like that... I've been a widow since 2011, it's been 14 years, and I've never wanted or thought about getting married. Many men have approached me, but still, I didn't marry. I don't know, I'm afraid of communicating with a man again. Of course, I know all the details of those tortures; none of them ever leaves my mind." (R.M.)

"I still don't have the courage to go out and look for a job. I'm afraid to go outside, thinking, 'What if I can't come back?' Psychological pain is worse than physical pain. For example, if your hand is cut or your leg is broken, you somehow get used to it - but psychological pain isn't like that. I try to cope with it through faith, with my children, with the Qur'an. (...) I'm still receiving treatment because my voice keeps fading; I can't speak, so I communicate by writing. I'm afraid of everything. Even now, if we were sitting somewhere and a group from the government came, I would relive that horror all over again. Only someone who has lived it can understand. If a police officer walks past me or if I see someone holding a gun, I start trembling with fear because they could shoot for the smallest reason. They used to beat us until we were almost dead, but Allah didn't take my life - apparently, I still had time left. Many people died after two or three days. The beatings were so severe that a person could die from them." (H.M.)

Enforced Disappearance

One of the human rights violations most closely associated with the Assad regime is enforced disappearance. Interviewees emphasized that when individuals perceived by the regime as threats are detained, their families and the public encounter serious obstacles in accessing information about their fate. It is exceedingly difficult to determine where the person has been taken, where they are interrogated, or whether they will stand trial. Enforced disappearances - typically carried out by security personnel affiliated with various Syrian intelligence agencies - are widespread and have instilled deep fear among the population. As noted in the previous subsection, obtaining information about the detention center or prison where detainees are held is often possible only through bribery. Victims describe the uncertainty surrounding the fate of a detained or disappeared person as follows:

“For 45 days, I neither appeared before a court nor saw anyone. The arrest was entirely unofficial. There was no lawyer, no legal process whatsoever. Anyone who dared to ask ‘Where is this man?’ would immediately be accused of committing the same crime. In short, it was an unrecorded detention, not an official arrest. When the period ended, the branch reportedly sent a letter to other security units.” (H.M.)

The interviewees stated, consistent with H.M.’s testimony, that even attempting to locate individuals detained by security forces could constitute a crime for their relatives. A.S. recounted that his father, who came searching for him, was also arbitrarily arrested. He explained that after spending some time in the same prison as his father, he never heard from him again. Later, leaked documents revealed that his father had died in prison:

“The conditions we were kept in were a form of torture in themselves. We were not held in a specific cell, which made the situation even more difficult. It was not an official detention site - no one recognized it, and no one knew its location. It was an anonymous place. (...) During this period, my family had no information about me; in fact, they sometimes received false news that I had died. Later, I was referred to the Terrorism Court and transferred to Adra Prison. (...) My father, however, remained at another branch. I was released, but I later learned that my father had died there. This became known only after my release. Someone who had been imprisoned in the same facility told me, ‘Your father died after you left.’ Later, I saw my father’s photographs in the Caesar files. I could not learn the details of my father’s death at that time.” (A.S.)

As discussed in the previous two subsections, as a result of arbitrary detention and extrajudicial executions, individuals are subjected to torture and may die during the process. Consequently, the causes of death are often falsified, and information regarding the deaths is concealed. H.M. describes an instance of enforced disappearance, in which information about a detainee’s status was not shared with their family, legal access through official channels was denied, and the person reportedly died as a result of the treatment they endured

in prison. The body was not returned to the family, constituting an example of enforced disappearance, as follows:

"They kept saying, 'We will make you disappear,' at every opportunity. I saw how they eliminate people. Not by shooting or openly executing them, but in other, subtler ways. They provoke you and say, 'Go to the bathroom!' The floor is wet with water and other substances, so it becomes slippery. While you are walking, they strike your head with a metal pipe. In the forensic report it will be recorded that the death was caused by an impact - 'He hit his head in the bathroom and died,' they say. Do you see the logic? They don't shoot you because that would be noticeable. Sometimes a person dies from repeated blows. Afterwards they put the body in a room at the Palestine Branch they call the 'salt room.' The corpse decomposes there and gives off a very strong stench. I stayed there for a very long time and learned how things work." (H.M.)

During an investigation conducted at Sednaya Prison, officials stated that the families of detainees were not informed of their imprisonment, that even the bodies of those who died from illness were not returned to their families, and that the corpses of the deceased were burned to destroy evidence. Amir al-Sheikh, the Governor of Rif Damascus, who was imprisoned in Sednaya between 2011 and 2014, also reported that the proportion of those who entered certain prisons in Syria and managed to emerge alive did not exceed 2% of the total. Witnesses stated that they had relatives and acquaintances who had been forcibly disappeared and that they were unable to obtain any information about their fate, noting:

"There is a missing person from my family - my brother-in-law, M.Z.A. He disappeared in 2012 or 2013, and we have not heard from him since. He was detained by the Military Intelligence Branch in Hasakah. (...) He was working at the post office there. One day, he was suddenly taken into custody, and we never received any further information about him. (...) In fact, he had no direct involvement in any crime. However, his brother was connected to opposition groups, and because of that, he was detained as well. We received some information about him two months after his disappearance, but nothing afterward. We even went to Sednaya later and checked the records, but we could not find any trace of him." (A.A.)

"My elder brother was arrested on December 13, 2012. We waited for his release, along with the other prisoners in Sednaya, but we could not find any trace of him. Later, when we investigated the cases of those who had died in the civil prison in Damascus, we learned that my brother had been executed two and a half years after his arrest. The charges against him included carrying a weapon and participating in protests. He was executed on August 22, 2014, but we only learned this information on December 8, 2024." (O.T.)

"For example, my nephew, who was a university student, was arrested. He was sentenced to 12 years in prison, 12 years! (...) And we still haven't heard any news about him since." (H.I.A.)

“In Syria, there are hundreds of thousands of martyrs and hundreds of thousands of detainees. In Khan Shaykhun, there are approximately 500 detainees; most of them never left Sednaya Prison and were killed under torture. We kept records of 250 detainees in Sednaya. We had hoped they would be freed with the liberation of Syria, but we later learned that none of them had survived.” (M.H.)

The burial locations of individuals who disappeared after their detention are often unknown. Consistent with the testimonies of the witnesses mentioned above, interviews conducted with politicians and bureaucrats representing the new administration revealed that mass graves have been discovered in Syria, where those killed under torture or by gunfire in political units were buried. Aleppo Chief Prosecutor Juma Hussein al-Ahmed stated that although there are mass graves in Aleppo, most are concentrated in Damascus and its surroundings. Similarly, Raid al-Salih, former Head of the Syrian Civil Defense and Minister of Emergency and Disaster Management, explained that mass graves can be classified into two groups, large-scale and small-scale. Al-Salih noted that there are 53 large-scale mass graves across Syria and 11 in Damascus. He also pointed out the existence of smaller mass graves, typically containing around 20 bodies, located in various provinces, districts, neighborhoods, and around residential areas. Due to technical limitations, comprehensive investigations into these mass graves could not be initiated, and their existence has been kept confidential to prevent the destruction of evidence. Under the supervision of the Aleppo Chief Prosecutor, a large-scale mass grave in Khan Asel was examined. The Prosecutor stated that the bodies had been transported by trucks and buried in pits dug with excavators, estimating that approximately 16,000 individuals were interred in that mass grave.

Examinations conducted by the HREIT Delegation at the Khan Asel mass grave near Aleppo.

Photo: HREIT, 2025.

Another dimension of enforced disappearance emerges in the Assad regime's destruction of cemeteries and the relocation of bodies after gaining control over areas previously held by opposition forces. This phenomenon is particularly observed in locations that changed hands between the opposition and the regime. In Homs, Khan Shaykhun, Aleppo, and Eastern Ghouta, it was stated that the graves of opposition members were destroyed by regime forces and that the bodies were made to disappear. Witnesses indicated that these actions by Assad-affiliated forces were carried out either as acts of revenge and humiliation or, in the case of graves containing those who had died from chemical weapons, to conceal evidence.

"The city's old 'Martyrs' Cemetery' came under regime fire, so we needed a new cemetery, and we opened this area. (...) Then we accepted this site as our official cemetery, and on April 8, one day after the chemical attack, we buried the gas victims next to the other martyrs here. After we left the city, the Syrian regime came. The graves were dug up, and all the bodies of the chemical victims and the other martyrs were removed and taken to an unknown location. Now it does not look like a cemetery. To this day we do not know where those bodies are or what happened to them. The purpose was clear, to erase every trace that would lead investigative teams to conclude, 'These people died from poisonous gas,' and to destroy the evidence completely." (Â.Z.)

"You can see an open grave here, a martyr who was buried here has been moved elsewhere. These are the remains of the martyrs, and these stones belong to them and are still here. As you can see, it has been attacked repeatedly. The tyrannical regime did not even leave the dead in peace; even the martyrs could not escape its oppression." (M.H.)

Graves of victims whose bodies were exhumed and destroyed by regime soldiers. Maaret al-Numan.

Photo: HREIT, 2025.

The Assad regime's human rights violations concerning arrest, ill-treatment, and enforced disappearance have been continuous. It has been documented that the regime has been involved in numerous violations in the areas of arbitrary detention and extrajudicial execution. In cases of arbitrary detention, the principle of legality is disregarded, individuals are transferred from a security branch in one city to another branch in a different city regardless of whether they admit to the alleged crime, subjected to torture in various locations during the process, and kept in inadequate conditions. During interrogation, the person's communication with their social environment is completely cut off, they face the risk of death, and neither they nor their families are provided with any information. Furthermore, those attempting to obtain information about the individual also face the risk of detention.

It is evident that ill-treatment and torture are routine practices during interrogation and detention. Findings indicate the existence of numerous forms of violence and torture that have become systematic. Individuals are not only widely subjected to physical violence and torture but also to psychological, neglect, sexual, and economic forms of abuse. This constitutes a clear violation of human dignity, which the UN Convention Against Torture and the European Convention on Human Rights explicitly seek to protect, and it represents a breach of the prohibition of torture. The lack of a transparent judicial process for detainees, the inability to obtain information about their whereabouts, the execution of prisoners, and the presence of mass graves are identified as examples of enforced disappearance. On-site investigations and witness testimonies point to the regime's culpability. Based on this, the next section will address the Assad regime's responsibility at both the international and national levels.

Hundreds of thousands in the regime's torture centers in Syria

The Assad regime is detaining around 500,000 people in 6 major prisons and 18 interrogation centers in the areas it controls, subjecting them to systematic torture

Nur Hatib, Detainee
File Officer at the
Syrian Network for
Human Rights (SNHR):

// As SNHR, we have confirmed that **128,000 people** are currently detained. The real number is certainly higher"

// Among them, **82,000 people** have been **forcibly** disappeared – meaning there is no information about their fate after detention"

// We have confirmed **7,721 women** in custody. Some are held in security branches, others in prisons"

BRANCH 235 (PALESTINE BRANCH) AND 17 OTHER INTERROGATION CENTERS ACROSS THE COUNTRY

IV.

THE RESPONSIBILITY OF THE ASSAD REGIME AT THE INTERNATIONAL AND NATIONAL LEVELS

International Criminal Responsibility

Responsibility Under The International
Criminal Court

Establishment of Hybrid Courts

National Criminal Responsibility

Responsibility within the Scope of
Universal Jurisdiction at the National Level

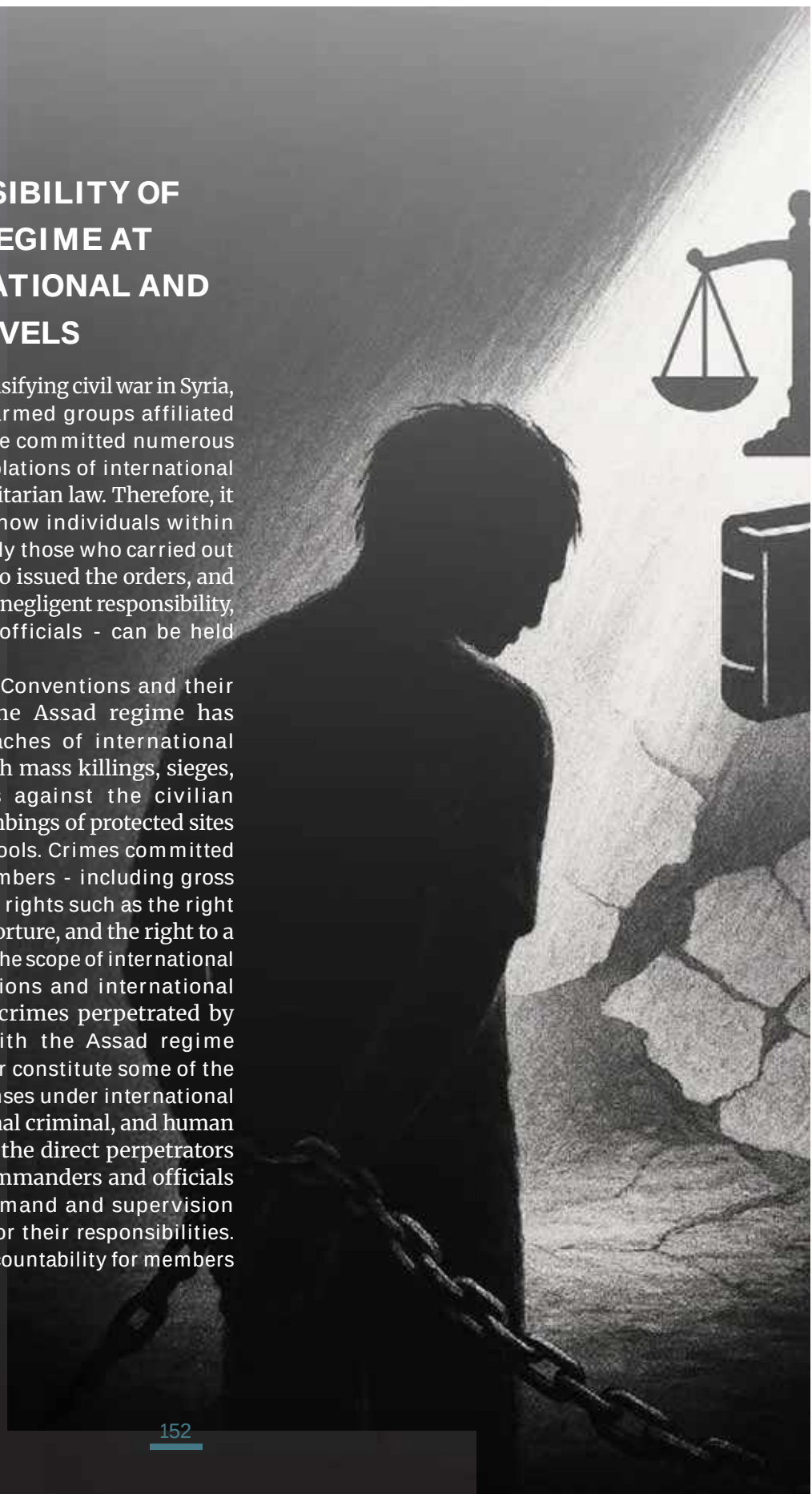
Transitional Justice Practices

Criminal Prosecution Before the Courts of
Foreign Jurisdictions

4. THE RESPONSIBILITY OF THE ASSAD REGIME AT THE INTERNATIONAL AND NATIONAL LEVELS

Since 2011, during the intensifying civil war in Syria, government forces and armed groups affiliated with the government have committed numerous and extremely serious violations of international human rights and humanitarian law. Therefore, it is necessary to examine how individuals within the Assad regime - not only those who carried out the acts but also those who issued the orders, and those bearing executive or negligent responsibility, including high-ranking officials - can be held legally accountable.

By violating the Geneva Conventions and their Additional Protocols, the Assad regime has committed serious breaches of international humanitarian law through mass killings, sieges, and systematic attacks against the civilian population, as well as bombings of protected sites such as hospitals and schools. Crimes committed by the regime and its members - including gross violations of fundamental rights such as the right to life, the prohibition of torture, and the right to a fair trial - fall within both the scope of international humanitarian law violations and international criminal law. Thus, the crimes perpetrated by individuals affiliated with the Assad regime during the Syrian civil war constitute some of the gravest categories of offenses under international humanitarian, international criminal, and human rights law. In addition to the direct perpetrators within the regime, all commanders and officials within the chain of command and supervision can be held accountable for their responsibilities. Ensuring effective legal accountability for members

of the Assad regime depends on international cooperation, political will, and a strong evidentiary foundation. Promoting the application of universal jurisdiction and establishing a Syria-specific hybrid court at the international level constitute the most appropriate long-term models for achieving truth and justice.

The use of chemical weapons, severe and systematic torture, extrajudicial executions, enforced disappearances, systematic attacks on civilians including barrel bombings, attacks on healthcare facilities, systematic sexual violence, and ethnic cleansing are among the crimes committed in Syria by the Ba'ath regime under the leadership of Bashar al-Assad. These crimes are classified as war crimes and crimes against humanity under the Geneva Conventions and international human rights law. The mechanisms for prosecuting these crimes are defined within international criminal law mechanisms as well as the mechanisms within national criminal justice systems.

4.1. International Criminal Responsibility

As is well known, states are the primary subjects of international law.²⁷⁴ For a long time, states were regarded as the sole subjects of this legal order. The exclusive recognition of states as subjects of international law led to the perception of international law as a field applicable solely to inter-state relations.²⁷⁵ Consequently, individuals were not recognized as subjects of international law but were instead defined as objects of the state.

An important milestone in recognizing that natural persons can possess rights and obligations under international law was the establishment of the Tokyo and Nuremberg tribunals after World War II.²⁷⁶ Through these international criminal courts, individuals acting on behalf of states could be held criminally accountable, which significantly strengthened the relationship between individuals and international law. Subsequently, the issue of individual criminal responsibility under international law became a subject of greater debate and focused attention.

The impunity of crimes committed on the international stage that shock all of humanity is, of course, inconceivable. International law has made, and continues to make, significant progress in addressing this need through international criminal law. It is an undisputed fact that, as a consequence of the principle of the sovereign equality of states in international law, states themselves cannot be held criminally responsible. However, ensuring that human rights violations do not go unpunished and that victims' need for justice is met remains an unavoidable necessity. For this reason, individual responsibility has been established under international criminal law.

274 Yusuf Aksar, *International Law I*, Seçkin Publishing, 2019, p. 202.

275 Ezeli Azarkan, "Individual Criminal Responsibility and the Milošević Case", *Seçuk University Law Faculty Journal*, Vol. 11, No. 3-4, Konya, 2003, pp. 265-287.

276 Aksar, *International Law I*, p. 235.

The most important mechanism of international criminal law for punishing these serious human rights violations is the ICC. With the adoption of the Rome Statute, a permanent international criminal court was established to ensure that the international community would not remain passive in the face of such grave violations. This section will examine the establishment and functions of the ICC, and analyze its jurisdiction in terms of persons (*ratione personae*), territory (*ratione loci*), subject matter (*ratione materiae*), and time (*ratione temporis*). Within this framework, the ways in which individuals can be held accountable for serious human rights violations will be presented, and the possibility of establishing responsibility under the ICC for the events that have occurred in the Syrian state will be discussed.

4.1.1. Responsibility under the International Criminal Court

One of the most effective ways for the international community to heal the wounds caused by the use of force and armed conflicts and to satisfy victims' need for justice is through the prosecution and punishment of perpetrators who unlawfully use force or engage in armed conflict.²⁷⁷ Undoubtedly, international criminal courts of a supranational character play a critical role in fulfilling this function. The reluctance of states to prosecute their own citizens for international crimes before national courts has rendered the establishment of international criminal tribunals indispensable.²⁷⁸ In this context, the Nuremberg International Military Tribunal, the Tokyo International Military Tribunal, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, and the International Criminal Tribunal for Rwanda emerged as temporary international criminal courts established to meet this need.²⁷⁹ International criminal law marked a historic development by establishing a permanent international criminal court, thereby addressing a major deficiency – the nature and scope of this permanent court will be explained below.

Until the establishment of the ICC, a permanent international criminal court could not be created for a long time; instead, international crimes were prosecuted through ad hoc international criminal tribunals established in relation to specific incidents, such as those mentioned above. The main reason for the prolonged absence of a permanent international criminal court was the unwillingness of states to relinquish their sovereignty in this field.²⁸⁰

277 Hakkı Hakan Erkiner, "The Concept of the International Community," Marmara University Faculty of Law Legal Research Journal, Vol. 16, No. 1-2, Istanbul, 2010, pp. 39-75.

278 Yusuf Aksar, *International Law II*, Seçkin Publishing, Ankara, 2019, p. 160.

279 Fatih Halil Kaplan, "The Crime of Genocide in the Decisions of the International Criminal Tribunals for Rwanda and the Former Yugoslavia," *Journal of the Court of Jurisdictional Disputes*, Vol. 3, Ankara, 2013, pp. 106-129.

280 Arzu Alibaba, "The Establishment of the International Criminal Court," *Ankara University Faculty of Law Journal*, Vol. 49, No. 1, Ankara, 2000, pp. 181-207.

States were reluctant to support such a court, fearing that its establishment would limit one of the fundamental manifestations of state sovereignty - the authority to prosecute and punish.²⁸¹ Finally, as a result of the United Nations Diplomatic Conference on the Establishment of an International Criminal Court held in Rome from 15 to 17 June 1998, the Statute of the International Criminal Court was adopted, commonly known as the Rome Statute.²⁸² Pursuant to Article 126 of the Statute, the ICC was to commence its functions once 60 states had ratified the Statute. Upon reaching this number, the Court began its operations on 1 July 2002. Türkiye is not a party to the Statute. It should also be noted that Syria, which is the focus of this report, is likewise not among the States Parties to the Statute. Since the institutional structure of the Court falls outside the scope of this report, the following discussion will instead address which crimes and which individuals may be subject to investigation and prosecution under the Court's jurisdiction, as well as the potential procedural framework governing such processes.

The crimes falling within the material jurisdiction of the ICC are the crime of aggression, crimes against humanity, genocide, and war crimes.²⁸³ By their nature, these crimes are of a universal character and, when committed, have consequences for the entire international community; their prosecution and punishment are matters of concern to the international community as a whole.²⁸⁴

The crime of aggression is specified among the crimes within the Court's jurisdiction in Article 5 of the Statute. However, the Court can exercise jurisdiction over this crime only if it is defined in accordance with Articles 121 and 123 of the Statute, and if the Statute also sets out the conditions under which the Court may exercise this jurisdiction.²⁸⁵ This requirement was fulfilled through the addition of Article 8 bis to the Statute. Accordingly, the planning, preparation, initiation, or execution of an act of aggression that, by its character, gravity, and scale, clearly violates the UN Charter, committed by a person in a position to effectively control or direct the political or military actions of a state, may constitute the crime of aggression. As of 17 July 2018, the Court has been able to exercise its jurisdiction over the crime of aggression.²⁸⁶ The crime of genocide, on the other hand, is defined with unequivocal clarity in Article 6 of the Statute, and the acts that may constitute genocide are listed in sub-paragraphs²⁸⁷ The commission of any of these acts is sufficient to constitute the crime of genocide.²⁸⁸

281 James Crawford, "Prospects for an International Criminal Court," *Current Legal Problems*, Vol. 48, No. 2, 1995, pp. 303-326.

282 Statute of the International Criminal Court, dated 17 July 1998.

283 Statute of the International Criminal Court, Article 5.

284 Müge Çetin, "The International Criminal Court and Türkiye's Position," *Ankara Bar Association Journal*, Vol. 3, Ankara, 2010, pp. 335-360.

285 Statute of the International Criminal Court, Article 5(2).

286 Aksar, *op. cit.*, p. 171.

287 Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 6.

288 Hacı Sarıgözel, "International Criminal Court", *Journal of the Court of Jurisdictional Disputes*, Vol: 3, Ankara, 2013, pp. 230-273.

For the purposes of this report, the relevant types of crimes are certain acts listed as war crimes under Article 8(2)(b) of the Statute, committed in non-international armed conflicts, and, in particular, crimes against humanity. Article 8(2)(b) of the Statute establishes the Court's jurisdiction over acts constituting serious violations of Common Article 3 of the 1949 Geneva Conventions. Accordingly, the Court has jurisdiction when the following acts are committed against persons not actively participating in hostilities - including members of armed forces who have laid down their arms and those rendered hors de combat due to sickness, injury, detention, or any other reason: i) Violence against life and person, particularly murder, mutilation, cruel treatment, and torture; ii) Acts outraging personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment; iii) Taking of hostages; iv) The passing of sentences and the carrying out of executions without a prior judgment pronounced by a regularly constituted court affording all the judicial guarantees generally recognized as indispensable.²⁸⁹ It is a widely recognized fact that these acts were repeatedly committed by the Assad government and its forces during the Syrian Civil War. Therefore, it must be stated that the Court has jurisdiction over these acts.

Finally, it is beyond doubt that crimes against humanity are of great importance in terms of the subject matter of this report. The very reason for the existence of this type of crime lies in the fact that certain crimes committed in peacetime or acts carried out by a state against its own citizens cannot be considered as war crimes or crimes of aggression.²⁹⁰ For example, the massacres committed by the Nazis against Jews, older people, and the Roma cannot, in terms of the material element of the crime, be classified as crimes of aggression or war crimes.²⁹¹ Although crimes against humanity were defined in the Statutes of the Nuremberg, Tokyo, Former Yugoslavia, and Rwanda International Criminal Tribunals, progress was made with the Statute of the International Criminal Court, which included in the broadest form the acts constituting this crime. Accordingly, murder; extermination; enslavement; deportation or forcible transfer of population; imprisonment or other severe deprivation of physical liberty in violation of fundamental rules of international law; torture; rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization or other forms of sexual violence of similar gravity; persecution against any identifiable group or community on political, racial, national, ethnic, cultural, religious, sex or other grounds universally recognized as impermissible under international law, in connection with any act referred to in this paragraph or any crime within the jurisdiction of the Court; enforced disappearance; the crime of apartheid; and other inhumane acts of a similar nature intentionally causing great suffering or serious injury to physical, mental, or bodily health, when committed as

²⁸⁹ Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 8/2 (b).

²⁹⁰ Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1992, p. 432.

²⁹¹ Aksar, *ibid.*, p. 171.

part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population, constitute crimes against humanity and fall within the material jurisdiction of the Court. It is an established fact that in Syria, through police, soldiers, and civilian militias under the Assad Government, more than one of the acts mentioned in this article has been committed in a widespread and systematic manner against the civilian population.

The Court becomes competent to exercise its jurisdiction when the aforementioned crimes are committed. Its personal jurisdiction (*ratione personae*) extends to natural persons, encompassing both civilians and members of the military.²⁹² The Court has jurisdiction not only over those who commit the crimes but also over those who participate in, assist in, order, incite, encourage, or attempt to commit them.²⁹³ The sole exception to this rule concerns persons who had not attained the age of 18 at the time the crime was committed.²⁹⁴ It should be noted that this exception merely prevents the Court from exercising its jurisdiction; however, if such persons possess criminal capacity under the laws of their respective countries, they may still be tried before national courts. One of the most important aspects of the Court's personal jurisdiction is that it applies equally to all persons, regardless of their official capacity. Accordingly, the fact that a person is a Head of State or Government, a member of a government or parliament, an elected representative, or a government official does not preclude the exercise of the Court's jurisdiction, as provided in the Statute.²⁹⁵ Conversely, where military commanders or persons effectively acting as such fail to exercise proper control over the armed forces under their authority and control, and those forces commit any of the aforementioned crimes, such commanders or persons shall be criminally responsible if: (i) they knew or, under the circumstances, should have known that the forces were committing or about to commit such crimes; and (ii) they failed to take all necessary and reasonable measures to prevent or repress their commission, or to refer the matter to the competent authorities for investigation and prosecution.²⁹⁶ In doctrine, this form of responsibility under the Statute is classified as command responsibility (or objective responsibility).²⁹⁷ Finally, the Statute provides that the fact that a person committed a crime pursuant to an order of a government or superior shall not relieve that person of criminal responsibility, except where the person was under a legal obligation to obey such order, did not know that the order was unlawful, and the order was not manifestly unlawful.²⁹⁸

292 Sarigüzel, *ibid.*, p. 241.

293 Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 25/2-3.

294 Art. 26.

295 Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 27.

296 Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 28.

297 Aksar, *ibid.*, p. 167.

298 Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 33.

An important issue for this research is the scope of the ICC's jurisdiction in terms of which states' nationals it covers, which persons (nationals or foreigners) are present in its territory, the territorial scope itself (land, air, and sea), and the relevant time period. It should first be noted that the Court began its operations on 1 July 2002 and, under Article 11 of the Statute, has jurisdiction over events that occurred from that date onward.²⁹⁹ For states that became parties to the Statute after its adoption, the general rule is that the Court has jurisdiction only over crimes committed after accession; however, by way of exception, a state may make a declaration accepting the Court's jurisdiction over crimes committed prior to ratification.³⁰⁰

In this context, although Syria is not a party to the Statute, if a newly established Syrian government were to express its intention to accede to the Statute and submit a declaration recognizing the Court's jurisdiction retroactively over events that occurred during the Syrian Civil War, the ICC's jurisdiction over those responsible for such events could be invoked.

Another important issue concerns the states over which the Court can exercise its jurisdiction. As noted above, for states that are parties to the Statute, jurisdiction automatically arises from the date they become members.³⁰¹ Accordingly, the Court has jurisdiction over crimes committed within the territory of a state party. Furthermore, even if the state where the crime occurred is not a party to the Statute, the Court may still exercise jurisdiction if the perpetrator is a national of a state party.³⁰² In doctrine, the fact that the Court's jurisdiction generally extends only to crimes committed within the territory of a state party or by nationals of a state party is interpreted as evidence that the ICC's jurisdiction is not truly universal, but rather territorial or personal in nature.³⁰³

It should be noted that a state that is not a party to the Statute may, by submitting a declaration to the Court, accept its jurisdiction over a specific crime and the related events, thereby authorizing the Court to exercise jurisdiction over that situation without formally acceding to the Statute.³⁰⁴ This provision serves as an incentive for states that are reluctant to become parties to the Statute but where international crimes have occurred, aiming to ensure that crimes committed within the territories of non-member states do not go unpunished.

An exception to the conditions outlined above regarding the Court's jurisdiction arises when the UN Security Council, acting under Chapter VII of the UN Charter, refers a situation to the ICC Prosecutor involving one or more crimes determined to have been committed.³⁰⁵ Chapter VII of the UN Charter provides that the Security Council has the authority to determine

299 Rome Statute of the International Criminal Court Art. 11.

300 Rome Statute of the International Criminal Court Art. 11/2.

301 Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 12.

302 Rome Statute of the International Criminal Court Art. 12/2 (b).

303 Malcolm N. Shaw, *International Law*, Türkiye Academy of Science, Ankara, 2018, p. 288.

304 Rome Statute of the International Criminal Court Art. 12/3.

305 Rome Statute of the International Criminal Court Art. 13 (b).

the existence of any threat to peace, breach of the peace, or act of aggression and to take measures to restore international peace and security. Article 13(b) of the Rome Statute likewise stipulates that, acting in accordance with Chapter VII, the Security Council may refer to the ICC any situation in which it determines that one or more crimes have been committed. Through this procedure, crimes committed by nationals of a non-State Party on the territory of a non-State Party can also fall under the ICC's jurisdiction. Naturally, such crimes must fall within the subject-matter jurisdiction of the Court. In this case, even if the state concerned is not a party to the Statute, the ICC becomes competent to investigate and prosecute the situation in question.³⁰⁶

Finally, it should be noted that the ICC's jurisdiction does not arise if the state having territorial or personal jurisdiction over a crime under the Statute is already conducting an investigation or prosecution, except in situations where that state is unwilling or unable genuinely to carry out the proceedings³⁰⁷ In doctrine, this is known as the principle of complementarity.³⁰⁸

Syria is not a State Party to the ICC Statute; therefore, as a general rule, the Court does not have jurisdiction over crimes committed by the Assad government within Syrian territory. However, the Court could acquire jurisdiction if the situation were referred to it by the UN Security Council under the conditions described above. This, however, appears unlikely given Russia's veto power in the Council, as Russia is a supporter of the Assad regime. Alternatively, if a newly established Syrian government were to accede to the Statute and submit the aforementioned declaration, the Court could be granted jurisdiction over events predating Syria's formal ratification. In such a case, the ICC would be authorized to investigate and prosecute crimes against humanity and war crimes committed by the Assad government since 2011. This could, in turn, lead to the issuance of an arrest warrant for Bashar al-Assad, raising the inevitable question of whether Russia, as a non-State Party, would cooperate in surrendering him to the Court.

306 Shaw, *ibid.*, p. 288.

307 Rome Statute of the International Criminal Court Art. 17.

308 Aksar, *ibid.*, p. 179; Sarıgül, *ibid.*, p. 250.

4.1.2. Establishment of Hybrid Courts

National judicial authorities can investigate and prosecute crimes that fall within the scope of contemporary international criminal law, holding perpetrators accountable. However, in some cases, there may be insufficient state authority to conduct such trials, or the authorities may be unwilling to do so. Moreover, the outrage caused by these crimes may extend far beyond national boundaries. For these and other reasons, the prosecution of such crimes often necessitates the establishment of hybrid or internationalized criminal courts.

Courts conducting internationalized criminal proceedings are categorized in doctrine under two main types: permanent and ad hoc tribunals.³⁰⁹ A permanent court is an international criminal court of a continuous and institutional nature, not established for a specific event; the ICC, as described above, is an example of this type. Ad hoc tribunals, on the other hand, are established to adjudicate specific incidents that occurred within a defined timeframe, and their mandate terminates once they have fulfilled their judicial function. Prior to the establishment of the ICC, ad hoc tribunals were the primary mechanism employed in international criminal law.

The perspective underlying this distinction further divides *ad hoc* international criminal tribunals into two subcategories: *temporary international criminal tribunals* and *hybrid international criminal tribunals*.³¹⁰ Examples of temporary international criminal tribunals include the Nuremberg, Rwanda, the Former Yugoslavia Tribunals. Hybrid tribunals, on the other hand, are a type of international criminal court that combines both national and international elements. According to one view, in some hybrid tribunals, national characteristics prevail over international ones. For such courts, scholars argue that the term “*internationalized tribunals*” would be more accurate.³¹¹

Hybrid tribunals, as a specialized form of temporary courts, are established to operate in specific locations and for defined time periods in response to conflicts or similar events. Given the serious political and financial risks associated with conducting post-conflict judicial processes solely through national courts, hybrid tribunals aim to balance both international and domestic components, thereby ensuring the legitimacy of judicial proceedings in both spheres.³¹² A review of hybrid tribunal examples shows that they are generally established and operate in the very locations where the crimes were committed. After conflicts end, national courts often face several shortcomings in handling prosecutions, including inadequate legal frameworks, corruption, a lack of qualified personnel, and barriers to accessing justice.³¹³ Since such events typically involve crimes of exceptional

309 Köprülü, *ibid.*, pp. 617-618.

310 Köprülü, *ibid.*, pp. 617-618.

311 Cesare P. R. Romano *vd.*, *Internationalized Criminal Courts*, Oxford University Press, 2004; Shaw, *ibid.*, p. 293.

312 Shaw, *ibid.*, p. 293.

313 Office of the United Nations High Commissioner For Human Rights “Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts”, New York and Geneva, 2008, p. 1.

gravity that shock the conscience of humanity, difficulties also arise regarding jurisprudence and institutional experience. These challenges are addressed by appointing international judges and filling gaps in domestic law through the application of international legal norms and treaties.³¹⁴

During the transition from conflict to peace, relying solely on national courts for prosecutions may raise legitimacy concerns, as individuals who served under previous regimes might participate in the process and manipulate it. Conversely, as exemplified by the trial of Saddam Hussein, a newly established government may use judicial proceedings as an instrument to eliminate political opponents rather than to deliver justice, which poses a significant risk.³¹⁵ To mitigate such dangers, hybrid tribunals are established to maintain a balance between national and international elements, thereby ensuring that prosecutions are carried out effectively and with enhanced legitimacy.

A potential drawback of hybrid tribunals arises when disproportionate emphasis is placed on international elements. If these tribunals rely too heavily on international law or procedures, it may be difficult for local populations to place full trust in them. For instance, in Kosovo, one of the reasons why local communities viewed the hybrid tribunal with skepticism was precisely this overreliance on international components.³¹⁶ Therefore, the establishment of a hybrid tribunal – along with the legal rules and procedures it follows, the ratio of international judges and officials, and its independence and impartiality must all be determined with great care and sensitivity.

To illustrate the structure of hybrid tribunals, it is useful to examine a specific example: the Special Court for Sierra Leone.

In Sierra Leone, a violent civil war broke out in 1991 when a group supported by Liberia launched an insurgency to overthrow the existing government and seize power. The conflict lasted until 2002, resulting in the deaths of between 50,000 and 70,000 people, while approximately 2.5 million were displaced from their homes.

Following the end of the civil war, President Tejan Kabbah, citing the weakness of Sierra Leone's judicial system, appealed to the United Nations and requested the establishment of a court with both national and international characteristics. Subsequently, on 14 August 2000, through Resolution 1315, the United Nations Security Council authorized the Secretary-General to begin negotiations with the Government of Sierra Leone to establish such a court.³¹⁷ As a result, an agreement was concluded between the United Nations and Sierra Leone to create the Special Court for Sierra Leone, tasked with investigating and prosecuting serious crimes committed during the civil war.

314 “Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts”, p. 4.

315 Medwis al-Rashidi, “The Special Court for Sierra Leone and the Special Tribunal for Lebanon: Lessons to be Learned from the Establishment, Composition and Jurisdiction of an International Tribunal”, *Ankara Law Review*, Vol: 9, No: 1, Ankara, 2012, pp. 1-25.

316 Laura A Dickinson, “The Promise of Hybrid Courts”, *The American Journal of International Law*, Vol: 97, No:2 (n.d.), pp. 295-310.

317 The pertinent resolution of the United Nations Security Council See. <https://digitallibrary.un.org/record/420605?v=pdf> (Access Date: 23/4/2025).

The structure of the Court provides an excellent example for understanding the composition of a hybrid tribunal.³¹⁸ The Court consists of Chambers, the Office of the Prosecutor, and the Registry. Each chamber is composed of three judges – two appointed by the UN Secretary-General and one by the Government of Sierra Leone. The Appeals Chamber comprises five judges, three appointed by the UN Secretary-General and two by the Government of Sierra Leone. In its deliberations, the Appeals Chamber draws upon the jurisprudence of the Appeals Chambers of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda.

The Prosecutor of the Court was appointed by the UN Secretary-General for a three-year term and is responsible for investigating serious violations of international humanitarian law and Sierra Leonean law committed since 30 November 1996.³¹⁹ Assisting the Prosecutor is a Deputy Prosecutor from Sierra Leone and a team composed of Sierra Leonean staff members.³²⁰

Articles 2–4 of the Statute define the Court’s material jurisdiction over crimes against humanity, violations of Common Article 3 of the Geneva Conventions and Additional Protocol II, and other serious breaches of international humanitarian law. Article 5, in continuation, lists certain crimes under Sierra Leonean law, confirming that the Court also possesses material jurisdiction over these offenses.

As observed, the Special Court for Sierra Leone embodies both national and international elements in its establishment, the composition of its judicial personnel, and the legal framework it applies. In this respect, it serves as a quintessential example of a hybrid tribunal. Even a close examination of this Court alone provides substantial insight into the structure and nature of hybrid tribunals. Whether a hybrid international criminal court can be established in the aftermath of the Syrian civil war remains a matter for discussion. In light of recent developments, Syria appears, for the first time in years, to be in the process of building a fully sovereign government. It may be argued that, given Syria’s long-established statehood and relatively structured legal system, war crimes committed during the civil war could be prosecuted within the framework of national judicial authority. However, considering the transboundary nature of these crimes and their profound impact on humanity as a whole, the involvement of an international judicial mechanism is undeniably necessary. As noted above, conducting proceedings under the ICC appears difficult under the current circumstances. Nevertheless, the establishment of a hybrid court could ensure that prosecutions are carried out effectively. Moreover, creating a hybrid court would prevent the

318 Shaw, *ibid.*, p. 294.

319 Statute of the Special Court for Sierra Leone, Art. 15.

320 Statute of the Special Court for Sierra Leone, Art. 15/4.

perception that the Syrian state has no role in the judicial process – an impression that might otherwise arise if proceedings were conducted entirely before a permanent international court. In this respect, maintaining a delicate balance between national and international elements is essential. It should also be noted that opting for a hybrid court would entail a demanding and potentially lengthy process.

4.2. National Criminal Responsibility

In the *Bozkurt-Lotus* case adjudicated by the Permanent Court of International Justice, it was emphasized that state jurisdiction comprises two elements: legislative authority and enforcement authority. In terms of legislative authority, a state faces no inherent limitation and is free to regulate any matter as it deems appropriate.³²¹ The limit to this legislative authority, however, lies in the enforcement power.³²² Accordingly, although a state possesses general authority to legislate, the implementation of such laws is, as a rule, confined to its own territory. The power to punish represents one of the most characteristic manifestations of state sovereignty. Within this framework, the state exercises judicial and punitive authority over individuals who violate its criminal laws, without exceeding the limits of its enforcement jurisdiction. The exercise of judicial and punitive authority over individuals in this manner constitutes the subject matter of national jurisdiction, while, from the perspective of individuals, it is referred to as national criminal liability. In this section, the concept of transitional justice will be presented, followed by an explanation of the generally accepted principles governing state jurisdiction. Particular emphasis will be placed on the principle of universality, outlining how different states regulate and approach universal jurisdiction.

4.2.1. Responsibility within the Scope of Universal Jurisdiction at the National Level

Universal jurisdiction, in light of contemporary developments in international law and international criminal law, has been adopted by many states worldwide, particularly with respect to crimes that shock all humanity and involve grave human rights violations. Accordingly, numerous states have enacted legal provisions enabling them to exercise jurisdiction to investigate, prosecute, and punish perpetrators of such crimes, regardless

321 Aksar, *ibid.*, p. 274.

322 Aksar, *ibid.*, pp. 274-275.

of where or against whom they are committed. The exercise of this universal jurisdiction by states – which arises only in exceptional circumstances, as explained below – constitutes the application of judicial authority at the national level. Before elaborating on the concept and scope of universal jurisdiction, the notion of transitional justice will first be examined. Subsequently, Section 4.2.3 will discuss the substance of universal jurisdiction and the regulatory frameworks adopted by various states and organizations concerning its implementation.

4.2.2. Transitional Justice Practices

The transition from conflict situations, such as civil wars or dictatorial regimes, to a state of peace is inherently complex for states. This complexity stems primarily from the challenges of confronting human rights violations committed during the conflict, conducting investigations and prosecutions against those responsible, and remedying the harms and damages caused throughout the period of conflict. *Transitional justice* emerged as a framework designed to address these challenges, aiming to redress grave human rights violations, uncover the truth, and restore social peace.³²³ It comprises a set of mechanisms – outlined in detail below – through which these objectives are pursued.³²⁴ Initially, transitional justice focused on judicial processes addressing human rights violations committed by repressive or dictatorial regimes; over time, however, its scope has expanded to encompass war crimes and serious human rights violations committed during violent armed conflicts.³²⁵

Before presenting the mechanisms of transitional justice, it is first necessary to clarify its definition. One definition, provided by the International Center for Transitional Justice, describes transitional justice as “a response to systematic or widespread human rights violations.”³²⁶ The UN Secretary-General offers a more comprehensive definition, stating that the institution of transitional justice encompasses all processes and mechanisms aimed at addressing the legacy of large-scale past violations, with the objectives of ensuring accountability, achieving reconciliation, and serving justice.³²⁷ Another definition characterizes transitional justice as a conception of justice shaped by legal remedies for the wrongs of former repressive regimes and associated with periods of political transition.³²⁸

323 İlyas Özcan, *Transitional Justice and Truth Commissions in the Peacebuilding Phase: The Cases of Argentina and Chile*, *Journal of Peace Studies and Conflict Resolution*, Vol: 10, No: 2, Yalova, 2022, pp. 221-252.

324 Merve Yüce Usta, “A Brief Analysis of the DAESH Terrorist Organization within the Framework of Transitional Justice,” *Journal of Political Science, Istanbul Medeniyet University*, Vol: 9, No: 2, Istanbul, 2024, pp. 105-124.

325 Martina Fischer, “Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice”, *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, (ed.) B. Austin, M. Fischer, H. J. Giessmann, Barbara Budrich Publishers, Frankfurt, pp. 406-430.

326 “What is Transitional Justice”, International Center for Transitional Justice, <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> (Access Date: 20/03/2025)

327 United Nations Secretariat, *The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General, S/2004/616*, 2016 <https://www.unhcr.org/media/rule-law-and-transitional-justice-conflict-and-post-conflict-societies-report-secretary> (Access Date: 20/03/2025).

328 Ruti G. Teitel, “Transitional Justice Genealogy”, *Harvard Human Rights Journal*, No: 16, 2003, p. 69.

The manner in which transitional justice is implemented constitutes its essential foundation. The transitional process must be conducted with great care, as countries in transition bear a heavy burden: the wrongs of the past.³²⁹ This process, as noted above, is carried out through the mechanisms of transitional justice.³³⁰ Transitional justice is generally understood to comprise four fundamental components: justice, truth, reparation, and guarantees of non-recurrence.³³¹ The justice component involves prosecuting the perpetrators of human rights violations and punishing the guilty; the truth component entails uncovering the violations committed during the period in question; the reparation component concerns compensating for the harm caused by these violations; and the guarantees of non-recurrence aim to ensure that such violations do not occur again.³³²

Transitional justice, which emerged to address widespread and systematic human rights violations in conflict settings and to pave the way toward lasting peace, employs various methods and approaches to build societal reconciliation and truth. Before detailing the mechanisms of transitional justice, it is important to clarify the conception of justice guiding these methods. Two main approaches stand out: retributive justice and restorative justice. Retributive justice, as the name suggests, primarily aims to punish offenders and encompasses the classical judicial mechanisms designed to achieve this purpose.³³³ Restorative justice, on the other hand, reflects a moderated form of retributive justice, emphasizing practices such as truth commissions that operate along the path toward societal reconciliation.³³⁴ The choice of justice approach in a transitional period must be assessed according to the unique characteristics of each conflict and geographic context. Relying solely on retributive justice may discourage offenders from cooperating in efforts to uncover the truth, whereas prioritizing restorative justice alone may leave victims' families feeling that their sense of justice has not been fully fulfilled. Therefore, adopting a balanced approach that harmonizes both retributive and restorative elements in line with the specific circumstances of each case would be the most appropriate course.

The mechanisms of transitional justice are generally classified under four main categories: trials, truth commissions, reparations, and amnesty.³³⁵ In addition to these core mechanisms, structural reform³³⁶ and public apologies³³⁷ are also cited as complementary measures.

The trial mechanism is the most historically established component of transitional justice and refers to the prosecution of perpetrators responsible for violations committed during

329 Zeynep Ardiç, "Searching for Transitional Justice Mechanisms in the Kurdish Question in Türkiye: addressing violations of social, economic and cultural rights", Doctoral Dissertation, Sussex University, 2018, p. 17.

330 Usta, *ibid.*, p. 105.

331 Yunus Emre Erdölen, "Lustration in Transitional Justice According to the Case Law of the European Court of Human Rights," Master's Thesis, Galatasaray University, 2024, p. 14.

332 Erdölen, *op.cit.*, p. 15.

333 Özcan, *ibid.*, pp. 224-225.

334 Özcan, *ibid.*, p. 225.

335 Serdar Güllener, "The Pursuit of Justice in the Transition from a Conflictual Past to a Reconciliatory Future: An Overview of Transitional Justice and Its Mechanisms," *International Law and Politics Journal*, Vol. 8, No. 32, 2012, pp. 43-76.

336 Ardiç, *ibid.*, p. 50.

337 Gizem Koç, "Special Jurisdiction for Peace in Colombia: An Analysis within the Framework of Transitional Justice," Master's Thesis, Istanbul Bilgi University, 2023, p. 57.

conflicts or under repressive regimes, thereby establishing criminal accountability.³³⁸ This mechanism explicitly demonstrates the rejection of former policies through radical means such as punishment, while ensuring deterrence against similar acts in the future.³³⁹ Regarding the implementation of the trial mechanism, the UN report “Rule of Law Tools for Post-Conflict States: Prosecution Initiatives” provides a significant roadmap³⁴⁰. To date, four distinct approaches have been employed within the framework of the trial mechanism: the Nuremberg Trials, ad hoc tribunals, the ICC model, and the hybrid court model.³⁴¹

Truth commissions are bodies established by governments overseeing transitional processes to investigate, uncover, and document human rights violations committed during periods of conflict or repressive rule.³⁴² Serving the innate human drive to seek truth, these commissions aim to heal victims’ wounds through the revelation of factual realities.³⁴³ In this respect, they operate within a restorative justice framework.³⁴⁴ Undoubtedly, truth commissions also play a vital role in ensuring accountability for perpetrators and redress for victims, as punishment and reparations cannot meaningfully occur without first establishing the truth.³⁴⁵ In recent decades, truth commissions have been implemented in countries such as South Africa, Argentina, Chile, El Salvador, Ghana, Guatemala, Liberia, Morocco, Panama, Peru, the Philippines, Sierra Leone, South Korea, and East Timor.³⁴⁶ The successful practices of the South African Truth and Reconciliation Commission, in particular, have significantly contributed to the growing prominence of truth commissions within transitional justice mechanisms.

Reparation, as the term suggests, is a transitional justice mechanism aimed at redressing the harm suffered by victims of human rights violations. Its significance extends far beyond mere financial payments; it embodies a society’s recognition of the harm done, its expression of remorse, and its determination to provide redress.³⁴⁷ In this sense, reparation also encompasses forms of compensation beyond monetary measures.

Amnesty holds an important place as the most frequently used mechanism of transitional justice.³⁴⁸ It is defined as “a legal measure adopted in exceptional circumstances, whose primary function is to eliminate, conditionally or unconditionally, the possibility and consequences of prosecution for certain types of crimes committed by specific individuals

338 Güllener, *ibid.*, p. 53.

339 Koç, *ibid.*, p. 50.

340 United Nations High Commissioner for Human Rights, *Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Prosecution Initiatives*, New York and Geneva, 2006. For access to the full text of the report, see <https://digitallibrary.un.org/record/580041?v=pdf> (Access Date: 21/3/2025)

341 Güllener, *ibid.*, p. 55.

342 Teitel, p. 78.

343 Ardiç, *ibid.*, p. 42.

344 Güllener, *ibid.*, p. 57.

345 Özcan, *ibid.*, p. 227.

346 Christina Binder, “Introduction to the Concept of Transitional Justice”, *Transitional Justice - Experiences from Africa and the Western Balkans*, 2013, pp. 9-29.

347 Dilek Kurban and Mesut Yeğen, *On the Edge of Justice: The State and the Kurds After “Forced” Migration: An Evaluation of the Compensation Law No. 5233 - The Case of Van*, TESEV Publications, Istanbul, 2012, p. 30.

348 Güllener, *ibid.*, p. 52.

or groups.”³⁴⁹ Although the United Nations and other international organizations and actors have taken an opposing stance toward amnesty, it has nonetheless been used during transitional periods as a means of achieving peace in the dilemma between peace and justice.³⁵⁰ The amnesty mechanism has also been criticized on the grounds that granting amnesty to those who committed human rights violations may fail to ensure genuine peace and reconciliation.³⁵¹ Finally, as the most commonly applied mechanism, amnesty has a wide range of implementation across the world.³⁵²

Since 1971, the Syrian people have been subjected to oppression under the dictatorship of the Assad family. The regime, particularly for sectarian and political reasons, exerted intense pressure on individuals who did not conform to its ideology or sect. In 2011, influenced by the Arab Spring protests, a process began in Syria that evolved into a civil war lasting more than thirteen years, during which the Assad regime and its forces committed grave crimes that shocked the conscience of humanity. Eventually, opposition forces overthrew the regime, and a new Syrian government was established. Having experienced a prolonged period of dictatorship and conflict, Syria is now in a transitional phase toward peace, providing favorable conditions for the implementation of transitional justice and its mechanisms. The fall of the regime has brought to light numerous truths that must be uncovered, documented, and prosecuted – such as the torture and abuses perpetrated in Sednaya Prison. Therefore, on the path toward establishing peace in Syria, implementing transitional justice to reveal the truth and hold perpetrators accountable is both possible and necessary. Addressing the crimes of the Assad regime requires transitional justice approaches encompassing both international and national dimensions, including judicial proceedings and processes of social reconciliation. The simultaneous and complementary operation of these mechanisms will help victims regain their rights, rebuild public trust, and prevent the recurrence of similar violations.

4.2.3. Criminal Prosecution Before the Courts of Foreign Jurisdictions

Jurisdiction refers to a state’s authority to regulate or influence individuals, property, and events within the framework of international law. This concept is directly linked to the fundamental principles of international law, including state sovereignty, the equality of states, and the principle of non-intervention in the internal affairs of states. Jurisdiction is defined as the exercise of power to alter or terminate existing legal relationships and, in this respect, constitutes one of the essential elements of state sovereignty.³⁵³ The exercise of jurisdiction by a state is manifested through the activities of its legislative, executive,

349 Mark Freeman, “Amnesties and DDR Programs” (International Center for Transitional Justice, 2010).

350 Ardiç, *ibid.*, pp. 54-55.

351 Koç, *ibid.*, p. 47.

352 Güllener, *ibid.*, p. 66.

353 Shaw, *ibid.*, p. 461

and judicial bodies. In all cases, competent state organs, as recognized and defined by the relevant legal order, perform the duties and functions entrusted to them, thereby influencing social life in various ways.³⁵⁴ In this study, the concept of jurisdiction and the principles governing state judicial authority will first be introduced, with particular emphasis on the principle of universality. The principle of universality will also be examined in relation to the countries that are of particular significance to the subject of this study.

As a requirement of state sovereignty, a state holds the exclusive authority to establish and enforce criminal and civil regulations concerning individuals and property within its territory in order to maintain public order.³⁵⁵ In this context, the state is free to determine how its legal regulations are to be applied. This forms the basis of the state's national jurisdiction.

Within this framework, while a state's jurisdiction is primarily limited to its own territory, it retains the discretion to extend its criminal jurisdiction beyond its borders under certain conditions, so long as there is no binding norm of international law to the contrary. The authority to determine which individuals, places, or events fall within the scope of criminal norms constitutes an expression of the state's sovereign power.

However, in accordance with the principle of public interest underlying the application of criminal law, it is often neither practical nor economically rational for states to apply their criminal laws to acts committed outside their sovereign territory. Although such applications may yield limited benefits, they involve significant prosecutorial challenges, financial burdens, and the potential to create tensions in international relations.³⁵⁶ For this reason, states have chosen to limit the scope of their criminal norms based on specific principles.

These limitations on the scope of the application of criminal laws are assessed in legal doctrine within the framework of five main principles: the principle of territoriality, the principle of nationality, the principle of passive nationality, the protective principle, and the principle of universality.

Territoriality Principle: The exercise of jurisdiction based on territoriality represents a state's exercise of sovereignty within its own borders and constitutes the indispensable foundation for the application of its legal authority.³⁵⁷ One of the most fundamental manifestations of state sovereignty is the power to conduct criminal prosecutions. In international criminal law, a state's criminal jurisdiction generally derives from the principle of sovereignty, with the state in which the crime was committed exercising this authority. Accordingly, a state's jurisdiction over acts occurring within its territory is grounded in the territoriality principle. However, in certain exceptional circumstances, states other than the one where the crime

354 Shaw, *ibid.*, p. 461.

355 Aksar, Yusuf, *International Law*, 1st Vol. Ankara: Seçkin Publishing House, 5th Issue, 2019, p. 275.

356 Bassiouni, M. Cherif 2008, *International Criminal Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, pp. 121-123.

357 Shaw, *ibid.*, p. 466.

occurred may also exercise jurisdiction – particularly in cases involving serious crimes such as war crimes, crimes against humanity, or acts of terrorism, where the interests of other states are affected. In such situations, the cross – border effects of the crime or the presence of offenders within another state may serve as grounds for asserting jurisdiction. In practice, conflicts of jurisdiction between states are guided by international legal norms and judicial precedents. Therefore, when exercising their criminal jurisdiction, states must take into account both their sovereign prerogatives and relevant international regulations.³⁵⁸

Nationality Principle: Under the nationality principle, the application of criminal norms is grounded in the citizenship of either the perpetrator or the victim. This principle allows a state to exercise its criminal jurisdiction over its nationals regardless of their location.³⁵⁹ A state may prosecute and punish its citizens for criminal acts without requiring their physical presence within the state at the time of the offense. In practice, this principle is most commonly applied to serious offenses such as treason or crimes against humanity. While the nationality principle is applied more restrictively in Anglo-Saxon legal systems, it is more broadly recognized in Continental European legal traditions. From the standpoint of international criminal law, the nationality principle is significant in that it enables states to extend the exercise of their criminal sovereignty beyond their territorial boundaries.³⁶⁰

Passive Nationality Principle: The passive nationality principle, reflected in domestic criminal law as the principle of personality in relation to the victim, bases jurisdiction on the state of which the victim is a national. This principle enables a state to exercise its jurisdiction over an offense on the basis of the victim's nationality, regardless of where or by whom the crime was committed. In international law, this approach is linked to the right of diplomatic protection and has gained particular significance in combating terrorism and addressing crimes committed against citizens abroad. Since the 1980s, states have increasingly exercised extraterritorial jurisdiction in response to terrorist acts targeting their nationals and have enacted corresponding legal frameworks. The legal proceedings initiated by Türkiye following Israel's Mavi Marmara intervention constitute a concrete example of the application of this principle.³⁶¹

Protective Principle: The protective principle permits a state to exercise criminal jurisdiction extraterritorially in response to acts that threaten its fundamental interests. Because the state's interests may be interpreted broadly under this principle, there is an inherent risk of misuse. In practice, offenses against the state – such as treason, counterfeiting, and espionage – generally fall within this scope. The most prominent international example – though its conformity with international law remains disputed – is Israel's abduction and prosecution of Nazi war criminal Adolf Eichmann from Argentina. Over time, the protective principle

358 Aksar, *ibid.*, pp. 277-278.

359 Shaw, *ibid.*, p. 471.

360 Aksar, pp. 278-279.

361 Aksar, pp. 283-284.

has been expanded to include the safeguarding of economic interests and has become particularly prevalent in Anglo-Saxon legal systems. However, this broad interpretation has occasionally resulted in conflicts of jurisdiction among states at the international level.³⁶²

Universality Principle: The universality principle, which holds particular importance for this study, is a legal doctrine that enables states to exercise jurisdiction over crimes committed beyond their sovereign borders that concern the international community as a whole. Under this principle, any state may assert jurisdiction over crimes that violate the shared interests of the international community, such as genocide, torture, and human trafficking.³⁶³ This principle was concretized – particularly in the prosecution of grave violations – through the 1949 Geneva Conventions. The establishment of the International Criminal Court (ICC) represents a direct outcome of this development. The Nuremberg and Tokyo Tribunals played a pioneering role in prosecuting serious international crimes, such as crimes against humanity, on the basis of individual responsibility. Cases such as Israel’s Eichmann trial and Belgium’s Congo case paved the way for the exercise of universal jurisdiction by national courts. In particular, in the Eichmann case, the Jerusalem District Court recognized Israel’s jurisdiction on the grounds that crimes against humanity constitute violations of universal legal norms. These developments collectively accelerated states’ efforts to harmonize their domestic laws with international criminal law. With the establishment of the ICC, it has become evident that the immunity of heads of state and government officials from prosecution has been significantly weakened. Being a head of state, minister, or senior official no longer provides protection from accountability for international crimes. This transformation is regarded as clear evidence of international law’s evolution toward an individual-centered structure.³⁶⁴

These principles give criminal law an international dimension, strengthening cooperation among states and providing an effective means to hold perpetrators accountable.

For the purposes of this study, it is necessary to examine the principle of universality in relation to certain states and communities for which it holds particular significance. The following section analyzes the application of this principle in the contexts of the United States, China, Russia, the Council of Europe, and Türkiye.

United States: Following the end of the Cold War, within the unipolar power structure that emerged in the international system, the United States has largely maintained its global leadership role, despite the European Union’s efforts to strengthen its political, economic, and military capacities. This position of the U.S. is also reflected in its approach to international law. Notably, the United States has historically adopted a cautious and at times even opposing stance toward the principle of universal jurisdiction.³⁶⁵

362 Aksar, pp. 279-280.

363 Shaw, p. 477.

364 Aksar, *ibid.*, pp. 282-283; Burak Kaya, “The Principle of Universality in International Criminal Law,” *Journal of International Law and Social Science Research*, Vol. 2, No. 1, 2020, pp. 46-60.

365 S. Sinan Kocaoğlu, “Universal Jurisdiction,” *Journal of the Union of Türkiye Bar Associations*, No. 60, 2005, p. 12.

During the drafting of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the United States firmly opposed proposals to incorporate the principle of universal jurisdiction into the treaty. The U.S. delegation characterized this principle as “one of the most dangerous and unacceptable doctrines of international law.”³⁶⁶

This approach persisted throughout the drafting of the Rome Statute in 1998. Although the Statute establishing the International Criminal Court (ICC) was adopted with the participation of 120 states, the United States was among the seven countries that voted against it and actively opposed its adoption during the negotiations. The U.S. position stemmed from concerns that international criminal proceedings could be directed against its military and civilian officials. In particular, the perceived risk that personnel involved in peacekeeping missions and international interventions might be subject to prosecution made the United States highly cautious toward such mechanisms.³⁶⁷

However, in recent years, a certain degree of flexibility has been observed in the United States’ traditional position. Since the early 2000s, there have been instances in which the U.S. has invoked universal jurisdiction – albeit to a limited extent – in cases involving international crimes such as human trafficking, terrorism, and torture. For example, through statutes such as the Torture Victim Protection Act (1991) and the Alien Tort Claims Act (ATCA), foreign nationals have been granted the right to bring lawsuits before U.S. courts for certain serious violations.³⁶⁸

These developments indicate that the United States has partially revised its previous stance of absolute rejection toward universal jurisdiction and has begun to engage selectively with the framework of international criminal justice.

China: In the People’s Republic of China, regulations regarding universal jurisdiction are directly incorporated into the Chinese Criminal Law (《中华人民共和国刑法》, 1997)³⁶⁹ and are recognized only under certain limited circumstances. These provisions are found in Articles 6, 7, 8, and 9 of the Law. According to Article 6, the People’s Republic of China has jurisdiction over crimes committed within its territory. Article 7 extends this jurisdiction to Chinese citizens who commit an offense prescribed by the Law outside China’s territory or territorial waters. Article 8 provides that crimes committed outside China by a foreign national against a Chinese citizen or in a manner that harms China’s interests – if they constitute a serious offense under Chinese law and the perpetrator has not been prosecuted elsewhere – may be tried by Chinese courts. Although this article does not explicitly refer to universal jurisdiction, it may, in practice, be interpreted within the scope of the protective principle and, to a limited extent, universal jurisdiction. Article 9 applies to crimes for which China exercises

³⁶⁶ William A. Schabas, *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, 2. Edition, Cambridge University Press, 2009.

³⁶⁷ Jack L. Goldsmith, “The Self-Defeating International Criminal Court”, *The University of Chicago Law Review*, Vol: 70, No: 1, 2003, pp. 89-104.

³⁶⁸ Benjamin Stephens, “The Amoral of Profit: Transnational Corporations and Human Rights.” *Berkeley Journal of International Law*, Vol: 20, No:1, 2002, pp. 45-90.

³⁶⁹ Criminal Law of the People’s Republic of China (adopted 14 March 1997). (《中华人民共和国刑法》).

criminal jurisdiction under international treaties it has concluded or acceded to. This article implicitly incorporates the concept of universal jurisdiction by providing that China may exercise jurisdiction over offenses enumerated in treaties to which it is a party, regardless of where the crime was committed. Notably, rather than specifying particular offenses, Article 9 ties the exercise of jurisdiction to crimes defined in international treaties binding upon China. Certain treaties, such as the 1984 *UN Convention Against Torture*,³⁷⁰ include obligations grounded in the principle of universal jurisdiction, thereby providing a theoretical basis for its implementation within China's domestic legal system.

It should be noted that China is not a party to the Rome Statute and does not cooperate with the ICC, which reflects its cautious stance toward the notion of universal criminal justice. Scholarly literature highlights that China remains firmly committed to the principle of sovereignty and tends to invoke universal jurisdiction only when it coincides with its national security or political interests. Ultimately, while universal jurisdiction is formally acknowledged within China's legal framework, its application remains highly restricted and pragmatic, constrained by both legal infrastructure and political will.³⁷¹

Russia: In the Russian Federation, universal jurisdiction has a theoretical foundation derived from constitutional provisions and ratified international treaties; however, in practice, its application remains highly limited. Article 15 (4) of the Constitution of the Russian Federation³⁷² affirms the supremacy of generally recognized principles and norms of international law, as well as international treaties, over domestic legislation. This provision allows for the direct incorporation of obligations arising from international criminal law into Russia's domestic legal framework.

In Russia, the regulation of criminal jurisdiction in national courts is primarily framed by the Criminal Code of the Russian Federation (*Уголовный кодекс Российской Федерации, 1996*)³⁷³ and the Criminal Procedure Code of the Russian Federation (*Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2001*)³⁷⁴. Both instruments establish criminal jurisdiction mainly on the basis of territoriality and personality principles, yet they provide a limited avenue for the exercise of universal jurisdiction through obligations derived from international treaties.

Article 11 of the Criminal Code of the Russian Federation stipulates that any person committing a crime on the territory of the Russian Federation shall be subject to criminal liability under this Code, whereas Article 12 requires that, for crimes committed abroad by foreign nationals to be prosecuted, the act must be provided for under international treaties (УК РФ, Articles 11-12). This provision provides a theoretical basis for universal crimes recognized under international law, such as torture, genocide, war crimes, and crimes against humanity, but

370 UN, Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

371 Donald C. Clarke, "The Chinese Legal System and the Globalization of Law", In *Globalization and the Future of the Law*, (ed.) David B. Wilkins, Oxford University Press, Oxford, 2018, pp. 263-289.

372 Constitution of the Russian Federation, Art. 15(4) <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm> dated 12/12/1993 (Access Date: 23/4/2025).

373 Criminal Code of the Russian Federation/Уголовный кодекс Российской Федерации, dated 13/6/1996, No. 63-ФЗ.

374 Criminal Procedure Code of the Russian Federation/Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, dated 18/12/2001, No. 174-ФЗ.

the exercise of this jurisdiction requires the existence of an international treaty. However, in Chapter 34 of the Code, Articles 353–360 include certain universally recognized crimes, such as “Genocide” (Art. 357) and “Use of Prohibited Means and Methods of Warfare” (Art. 356). In these articles, it is observed that jurisdiction is extended universally, without limitation based on the location where the crime was committed.

Indeed, certain treaties to which the Russian Federation is a party, such as the UN Convention Against Torture (1984), provide for universal jurisdiction and require the contracting states to fulfill their obligation to prosecute. However, as emphasized in the literature, Russia demonstrates a highly cautious approach to actually exercising this jurisdiction. Scholars argue that Russia accepts the expansion of its jurisdiction under international norms only to the extent that it aligns with its political interests.³⁷⁵ Furthermore, Russia’s signing of the Rome Statute in 2000 and its subsequent withdrawal in 2016 reinforce its reserved stance toward universal criminal justice. Within this framework, universal jurisdiction in Russia remains highly limited both normatively and practically, with existing regulations being largely symbolic and confined to obligations stemming from international commitments.

Council of Europe: In the context of crimes against humanity, the Council of Europe stands out not only as a human rights protection organization but also as a significant actor that promotes universal jurisdiction and develops its normative framework.³⁷⁶

The European Court of Human Rights (ECtHR), within this framework, places particular emphasis on the necessity of implementing effective domestic remedies for systematic violations of norms such as the right to life (Article 2) and the prohibition of torture (Article 3).³⁷⁷ Under the principle of universal jurisdiction, crimes against humanity may be prosecuted before the courts of any state. This reflects the understanding that such crimes are so grave and of such global concern that they cannot be confined within the borders of a single state. On April 30, 2002, the Committee of Ministers of the Council of Europe adopted a recommendation to member states on the prevention of violence against women. The recommendation included specific measures to address violence against women during and after armed conflicts. Paragraph 69 of the recommendation states that member states should define acts such as rape, sexual slavery, forced pregnancy, forced sterilization, and other comparably severe forms of sexual violence as serious human rights violations, and classify these acts as war crimes when committed during armed conflicts, or as crimes against humanity when committed as part of a broader attack.³⁷⁸

In this context, the practice of universal jurisdiction has been adopted by many European countries. Several European states – most notably Germany and France – are able to prosecute

375 Marko Milanovic, “From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties,” *Human Rights Law Review*, Vol. 8, No. 3, 2008, pp. 411–448.

376 Cassese, p. 287.

378 European Court of Human Rights (ECtHR), *Kaya/ Türkiye*, B. No. 22729/93, 19/2/1998. 377

378 Committee of Ministers of the Council of Europe, Recommendation Rec(2002)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of Women against Violence, 30 April 2002, para. 69.

crimes against humanity even when neither the perpetrator nor the victim is a national of their country. This approach is consistent with the general legal orientation of the Council of Europe and aligns with the European Court of Human Rights' doctrine of positive obligations.

Although the Council of Europe does not possess direct judicial authority, its discourse and norms promoting universal jurisdiction serve as a guiding influence on the domestic laws of member states. While the Council's human rights protection function does not directly intersect with criminal justice mechanisms, its sensitivity to crimes against humanity and its policies supporting the enforcement of criminal sanctions contribute to the broader dissemination and acceptance of universal jurisdiction.

Türkiye: The principle of universality was first regulated in Türkiye criminal law under Article 4 of the former Türkiye Penal Code No. 765 and is currently safeguarded by Article 13 of the Türkiye Penal Code No. 5237. Under this provision, certain serious crimes can be prosecuted in Türkiye regardless of who committed them or where they were committed.³⁷⁹ Türkiye may exercise universal jurisdiction without requiring any citizenship connection between the perpetrator and the victim. Crimes covered by this article include torture, genocide, and crimes against humanity, as well as acts targeting the sovereignty and dignity of the state. In legal doctrine, it is argued that subparagraph (b) of paragraph 1 of Article 13 is not regulated under the universality principle but rather under the protective principle aimed at safeguarding the state.³⁸⁰

Paragraph 2 of Article 13 ties the ability to prosecute certain crimes in Türkiye to a request by the Minister of Justice. This provision functions as a political balancing mechanism in the exercise of jurisdiction consistent with international law. At the same time, it serves as a controlled intervention in the judicial process to prevent potential diplomatic issues that the state might encounter in foreign relations. Paragraph 3 of the article stipulates that Türkiye may conduct a new trial for the same act even if the perpetrator has already been acquitted or convicted in another state. This provision is crucial for the effective exercise of universal jurisdiction, as proceedings in some countries may be merely formalistic, and a second trial may be necessary to ensure justice.³⁸¹ Under international law, the principle of "ne bis in idem" – not being tried twice for the same offense – is a general rule. However, this principle can be relaxed under Türkiye law in cases involving serious human rights violations. Türkiye's regulation in this regard aligns with developments in international law. The effective application of the universality principle constitutes an important safeguard for human rights and international criminal law. Its inclusion in Türkiye legislation represents a positive step toward combating crime and protecting human rights on a global scale. It should be noted that internationally recognized crimes in the Türkiye Penal Code are largely compatible with the Rome Statute. Although Türkiye is not a party to the Rome Statute, it has

379 M. Emin Artuk and Ahmet Gökçen, *Criminal Law: General Provisions.*, 13th Edition, Adalet Publishing House, Ankara, 2019, pp. 1110-1111.

380 Artuk ve Gökçen, *ibid.*, p. 1107.

381 Artuk ve Gökçen, *ibid.*, p. 1112.

kept pace with developments in international criminal law and implemented corresponding regulations in its domestic legislation.

Universal jurisdiction is a power generally recognized by states, allowing them to establish legal frameworks under which international crimes can be prosecuted even if they were not committed within the state's territory. During the Syrian civil war, the Assad regime committed numerous atrocities—including massacres, use of prohibited weapons, and acts of torture – that shocked all of humanity. As a result, it is theoretically possible for the perpetrators of these crimes to be prosecuted, detained, and punished in states that recognize universal jurisdiction over such offenses. It is immaterial whether these individuals committed the crimes on the prosecuting state's territory or against its nationals. For example, Bashar al-Assad could, in principle, be tried, arrested, and punished in Russia for crimes falling under the universal jurisdiction provisions of the Russian Criminal Code. However, given Russia's long-standing support for the Assad government, it appears unlikely that Russia would take any concrete action in this regard.

In Syria, where one of the most ruthless regimes in the Middle East – known for its severe human rights violations – was established, the events between 2011 and 2024 clearly demonstrate the methods of repression and massacres employed by the Assad administration to maintain power. Strengthened by Hafiz al-Assad’s Baathist ideology and a security approach rooted in the Nusayri sect, the regime carried out every form of human rights and humanitarian law violation over the years to suppress and eliminate opposition. This approach, which prioritizes the security and interests of the regime embodied in the figure of a dictator and his close circle above all else, resulted in the killing of hundreds of thousands of innocent people and forced millions to flee. Inspired and emboldened by popular uprisings in the Arab world, Syrians’ aspirations to live more freely in their country – with demands for democracy, transparency, and respect for the rule of law – were met with disproportionate responses by regime forces, opening the door to civil war and causing irreparable suffering and profound hardship across the country.

Since 2011, Bashar al-Assad, relying on external support to remain in power, has inflicted the gravest abuses on his own citizens in line with practices inherited from the traditional codes of the regime. During this period, when civilian infrastructure was almost entirely destroyed, the regime used numerous prohibited weapons to annihilate areas inhabited by opposition groups. Despite being declared a “red line” by the international community, the Assad military resorted to chemical weapons to punish Syrian opponents and repeatedly deployed barrel and cluster bombs. Forced disappearances became one of the most frequently employed methods, alongside arbitrary arrests and extrajudicial killings, leading to the suffering and even death to countless innocent people. As millions were forced to flee, the country’s demographic structure was manipulated. Citizenship was granted to Shia families brought from countries such as Iran, Iraq, and Pakistan in an unlawful attempt to alter the population balance in Syria. Through confiscations or fraudulent sales, the property of displaced Syrians was seized, effectively violating their property rights. The 2018 Law No. 10 on Reconstruction, issued by the regime, aimed to facilitate the expropriation of citizens’ property. The practical difficulties faced by property owners in complying with the application process outlined in the law resulted in further violations of civilians’ property rights.

In addition to targeting civilians and infrastructure throughout the civil war, the regime also committed violations against media personnel who sought to report on the massacres and human rights abuses. Attempting to manipulate information, the regime tried multiple methods to prevent the reality in Syria from reaching

the international community, directly targeting journalists and frequently resorting to disinformation to shape perceptions of the crisis. Furthermore, to inflict greater harm on opposition groups and break resistance, the regime's security forces did not refrain to target healthcare institutions and personnel. In this context, the testimonies of victims and primary witnesses of the events constitute crucial evidence for understanding the actions of the regime's army and intelligence services.

According to reports based on field data from the UN and civil society organizations, the Assad regime has committed systematic and widespread violations against civilians. These include arbitrary arrests, torture, extrajudicial killings, enforced disappearances, and deliberate starvation policies. The absence of a transparent judicial process for detainees, evidence of torture, and findings related to mass graves indicate the commission of crimes prohibited under international law. Moreover, documented evidence shows that torture was carried out systematically against women, children, and men, without distinction of age or sex, and inflicted not only physical but also psychological and economic harm. Similarly, protected civilian sites such as healthcare, infrastructure, and educational facilities were deliberately targeted by the Assad regime. The UN has identified substantial evidence that the regime used prohibited weapons, including chemical agents and barrel bombs. In this regard, the regime's practices constitute clear violations of international human rights law, humanitarian law, and jus cogens norms, such as the prohibition of torture. The targeting of journalists, healthcare workers, and opposition members further demonstrates the regime's attempts to conceal these violations. With the eventual overthrow of the regime and the end of these abuses, accountability mechanisms must now be implemented. Therefore, independent archival systems should first be established to preserve and document evidence of violations in Syria. Regional centers should be set up for the physical and psychological rehabilitation of victims. While prioritizing humanitarian aid and development, mechanisms must also be created to ensure that the Assad regime is held accountable for its actions.

Processes to hold the Assad regime accountable can be pursued at both the national and international levels. According to the findings, the Assad regime systematically violated the 1949 Geneva Conventions and their Additional Protocols, committing war crimes and crimes against humanity. The regime's massacres of civilians, attacks on healthcare facilities, collective punishments, and enforced disappearances constitute some of the gravest offenses under international criminal law. In this context, all individuals who held positions across the various levels of the regime bear responsibility under international law. This accountability can be pursued through the acceptance of the International Criminal Court's jurisdiction or by establishing a Syria-specific hybrid court. Judicial proceedings against members of the Assad regime can also be initiated in countries that recognize universal

jurisdiction, and international cooperation mechanisms can be activated. Particularly in terms of evidence access, a hybrid approach within the framework of transitional justice practices could be considered as a third pathway. Accordingly, a series of reforms is necessary, including rebuilding the legal system and constitutional order, establishing mechanisms to protect and monitor human rights, prosecuting regime perpetrators in courts with international jurisdiction, or developing a justice policy consistent with victims' claims for truth, reparations, and rehabilitation.

Observations and interviews conducted during field visits by members of the Türkiye Human Rights and Equality Board, institutional experts, and academics on the writing team support the magnitude of the violations committed by the Assad regime. First-hand testimonies reveal, in stark detail, the experiences of the Syrian people since 2011. Field observations and witness accounts demonstrate that acts intended to degrade human dignity have become routine under the regime. Interviews indicate that the regime's security forces have subjected innocent Syrians to all forms of physical and psychological violence, normalizing sexual abuse and rape. Substantial evidence on the regime's violations were collected during two field visits to Syria, particularly in Aleppo and Damascus.

This report, which documents the human rights and humanitarian law violations committed by the Bashar al-Assad regime in Syria between 2011 and 2024 and provides legal evidence of these abuses, also draws on field observations and witness testimonies to portray the scale of the atrocities in Syria. The report lays bare the arbitrariness and brutality of the regime and includes a discussion on the national and international prosecution of Bashar al-Assad and other senior officials responsible for the massacres. The disclosure of numerous incidents that had previously been concealed, suppressed, or manipulated, particularly following the developments of December 8, is of critical importance for the future of Syria.

It is prepared to contribute to Syria's stability and to alleviating the suffering of the Syrian people, serves as highly significant evidence for understanding the violations that occurred in Syria at both regional and global levels. At the same time, in the new period, a series of measures must be taken by UN member states and the Damascus administration during the transitional phase to address past traumas, ease the inflicted suffering, and prevent the emergence of conditions that could allow similar violations to occur.

Finally, based on the findings drawn from the violations and massacres committed by the regime, the following recommendations are presented to the UN member states and the Damascus administration within the framework of this report:

Recommendations for United Nations Member States

- | Supporting the extradition and prosecution of perpetrators of crimes committed by the regime before national courts in the intervening states.
- | Initiating judicial proceedings, under the principle of universal jurisdiction, against perpetrators of crimes committed by the regime, and investigating and prosecuting regime officials responsible for chemical attacks verified by the United Nations and the OPCW.
- | Lifting international embargoes and sanctions and ensuring the provision of sufficient financial resources in order to accelerate the reconstruction process in Syria.
- | Conducting investigations into cases of migrant smuggling and human trafficking in an independent, impartial, and prompt manner to ensure effective redress for victims.

Recommendations for the Syrian Administration

- | Cooperating with relevant UN bodies – particularly the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic and the International, Impartial and Independent Mechanism (IIIM) – as well as NGOs and international forensic teams, in collecting and preserving evidence related to serious human rights violations in Syria,
- | Providing all relevant information and documentation to UN and OPCW investigators to support inquiries into chemical attacks in Syria,
- | Preventing the concealment or destruction of evidence by ensuring that evidence collection procedures are conducted swiftly and by establishing independent archiving systems,
- | Conducting thorough investigations and prosecutions of individuals responsible for enforced disappearances,
- | Establishing an official institution dedicated to the issue of missing persons – an area connected to forensic techniques, evidence collection, witness testimonies, and archival research (examples: Bosnia and Herzegovina, Colombia, South Africa, and Iraq), including:
 - › Maintaining cooperation with the IIMP (Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic) and relevant NGOs in the execution of this institution's activities,

- › Carrying out investigations into the fate and whereabouts of missing persons, including work on the identification of individuals in mass graves, and informing the public,
- › Creating and regularly updating a comprehensive database on missing persons,
- | Establishing appropriate compensation mechanisms to remedy the grievances of individuals whose property was confiscated or fraudulently sold to third parties,
- | Creating regional centers for the physical and psychological rehabilitation of victims of human rights violations – especially torture survivors, former detainees, and families of the forcibly disappeared,
- | Drafting an inclusive and comprehensive constitution to lay the foundation for a pluralistic political system,
- | Ensuring that no form of discrimination is permitted against religious or ethnic groups,
- | Establishing an official institutional structure with the authority to protect and monitor human rights, as well as to receive and review complaints regarding discrimination, in order to prevent further violations during the transitional period,
- | Taking necessary measures related to border control and other areas to prevent cases of human trafficking and migrant smuggling,
- | Removing all obstacles to the return of displaced persons and implementing projects aimed at revitalizing the economy through industrial development.

ANNEX-1: THE SYRIAN CIVIL WAR AND KEY UNITED NATIONS RESOLUTIONS ON THE MATTER

With the outbreak of the Syrian Civil War, the UN General Assembly and the Security Council adopted numerous resolutions concerning the actions carried out by the former regime in Syria. The first of these was Security Council Resolution 2042 (2012), which called for an end to the ongoing conflict and the implementation of Kofi Annan's six-point peace plan. The Security Council demanded that regime forces withdraw their heavy weapons and military units from city centers and decided to establish a UN Supervision Mission in the region.³⁸² Later that same year, through Resolution 2043, the Security Council established the United Nations Supervision Mission in Syria (UNSMIS) for a 90-day period to monitor the ceasefire in the country.³⁸³

Following the chemical weapons attack carried out by the regime on August 21, 2013, in the Eastern Ghouta region of Damascus - which resulted in the deaths of numerous civilians - the UN Security Council adopted Resolution 2118 (2013). The resolution emphasized that those responsible for the use of chemical weapons must be held accountable. It also noted that Syria, having acceded the Chemical Weapons Convention on September 14, 2013, is bound by its provisions, and it condemned the attack in Eastern Ghouta. Furthermore, the resolution stated that, in the event of Syria's non-compliance with the Chemical Weapons Convention, sanctions could be imposed under Chapter VII of the UN Charter.³⁸⁴

In its Resolution 2139 (2014), the UN Security Council drew attention to the scale of violence in Syria, reporting that more than one hundred thousand civilians had been killed. The resolution strongly condemned the widespread human rights violations and breaches of international humanitarian law committed by both the Syrian authorities and armed groups. It particularly highlighted the use of barrel bombs, attacks on hospitals and schools, sexual violence, and the recruitment of children as soldiers. All parties, especially the Syrian authorities, were called upon to remove obstacles to the delivery of humanitarian assistance to civilians. It demanded that access to humanitarian assistance be ensured in besieged areas such as Homs, Yarmouk, and Eastern Ghouta, that sieges be lifted, and that civilians be safely evacuated. The resolution also emphasized that the Syrian people must determine their own future in an independent and democratic manner.³⁸⁵

382 United Nations Security Council, Resolution 2042 (2012), 14/04/2012.

383 United Nations Security Council, Resolution 2043 (2012), 21/04/2012.

384 United Nations Security Council, Resolution 2118 (2013), 27/09/2013.

385 United Nations Security Council, Resolution 2139 (2014), 22/02/2014.

Although Resolution 2139 (2014) called for the removal of obstacles to the delivery of humanitarian aid to civilians, the continuing insufficiency of aid in the region led the Security Council to adopt Resolution 2165 (2014). This resolution authorized humanitarian agencies to deliver aid through the Bab al-Salam, Bab al-Hawa, Al-Yarubiyah, and Al-Ramtha border crossings. It stipulated that notification of such deliveries would be sufficient, removing the requirement for prior approval. This marked the first instance in which cross-border humanitarian aid was permitted without the consent of the Syrian regime.³⁸⁶

In 2015, the UN Security Council adopted Resolution 2254 (2015), aimed at ending the civil war and establishing an internationally agreed political transition process under UN supervision. The resolution called upon the UN Secretary-General to facilitate formal negotiations between representatives of the Syrian government and the opposition, beginning in January 2016. It set forth a plan to form an inclusive and legitimate transitional governing body within six months and to hold elections under a new constitution, supervised by the UN, within 18 months. The resolution also urged all parties to remove obstacles preventing humanitarian aid from reaching those in need, demanded the release of arbitrarily detained persons, and condemned attacks against civilians, medical facilities, and humanitarian workers.³⁸⁷

Through Resolution 2235 (2015), the UN Security Council established the Joint Investigative Mechanism (JIM) to identify those responsible for chemical weapons attacks. Following the Fact-Finding Mission conducted by the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW) in 2016, which investigated allegations of renewed chemical weapons use – including chlorine gas – particularly in the areas of Aleppo and Idlib, the Security Council adopted Resolution 2314 (2016), extending the mandate of the Joint Investigative Mechanism. The resolution once again condemned the use of chemical weapons and emphasized that any state or entity using such weapons bears international accountability.³⁸⁸

In 2018, during a period marked by heavy civilian casualties and restrictions on humanitarian aid access – particularly in Eastern Ghouta – the UN Security Council adopted Resolution 2401 (2018), calling for a nationwide humanitarian ceasefire lasting at least 30 days. The resolution demanded an immediate cessation to attacks against civilians, the delivery of humanitarian assistance to besieged areas, and the facilitation of medical evacuations.³⁸⁹ Subsequently, in 2020, through Resolution 2533, the Security Council reaffirmed the necessity of implementing its previous resolutions concerning the situation in Syria, emphasizing maintaining humanitarian access and ensuring the protection of civilians.³⁹⁰

386 United Nations Security Council, Resolution 2165 (2014), 14/07/2014.

387 United Nations Security Council, Resolution 2254 (2015), 18/12/2015.

388 United Nations Security Council, Resolution 2314 (2016), 31/10/2016.

389 United Nations Security Council, Resolution 2401 (2018), 24/02/2018.

390 United Nations Security Council, Resolution 2533 (2020), 13/07/2020.

In its Resolution A/RES/66/176 (2011), the United Nations General Assembly drew attention to the escalating violence and widespread human rights violations in Syria throughout 2011. The resolution condemned attacks on civilians, arbitrary detentions, enforced disappearances, torture, and other forms of ill-treatment. It called on the Syrian authorities to respect fundamental rights and freedoms, particularly freedom of expression, peaceful assembly, and the right to protest. The General Assembly urged the immediate and full implementation of the six-point action plan proposed by the League of Arab States and requested the UN Secretary-General to provide support to the Arab Observer Mission. The resolution further emphasized the need for the release of detainees, unhindered access to healthcare services, and the prioritization of civilian protection. Moreover, it stated that the legitimate demands of the Syrian people should be addressed through peaceful means and that the crisis must be resolved via a political solution.³⁹¹

In response to the human rights violations, civilian casualties, forced displacements, and regional instability caused by the civil war, the UN General Assembly adopted Resolution A/RES/67/262 (2013) to demonstrate the international community's unified stance and to call for action on political transition, humanitarian access, ending impunity, and support for the refugees. The resolution condemned the regime's use of heavy weapons, including barrel bombs, Scud missiles, and cluster munitions. It also expressed concern over arbitrary arrests, torture, violence, attacks on journalists, and the recruitment of children into armed conflict.³⁹²

In its Resolution A/RES/71/130 (2016), the United Nations General Assembly demanded the immediate and complete cessation of all attacks against civilians and critical civilian infrastructure in Syria. The resolution specifically called for the lifting of all sieges, particularly in Aleppo, and for rapid, safe, and unhindered access for the United Nations and humanitarian actors. It emphasized that all parties must fully comply with international humanitarian and international human rights law and recalled that the Syrian government holds primary responsibility for the protection of civilians and other persons not taking part in hostilities.

The resolution also called for the full and immediate implementation of relevant Security Council resolutions and stated that a sustainable solution to the crisis could only be achieved through an inclusive, Syrian-led political process. Forced displacements were condemned, and it was affirmed that those responsible for violations of international law must be held accountable. Additionally, the resolution requested the UN Secretary-General to monitor its implementation and provide recommendations to ensure the protection of civilians.³⁹³

391 United Nations General Assembly, Resolution 176 (2022), A/RES/66/176, 23 February 2012.

392 UN General Assembly, Resolution A/RES/67/262, 4 June 2013.

393 United Nations General Assembly, Resolution 130 (2016), A/RES/71/130, 19 December 2016.

United Nations Security Council Resolutions Adopted During the Syrian Civil War (2012-2020)

Resolution Number	Date	Subject/Content
S/RES/2042 (2012)	14 April 2012	Measures to achieve a ceasefire in Syria, end military operations, and halt human rights violations. A 30-member unarmed advance team of UN observers was deployed.
S/RES/2043 (2012)	21 April 2012	The United Nations Supervision Mission in Syria (UNSMIS) was established to monitor the cessation of violence and support to restore peace and security in Syria.
S/RES/2118 (2013)	27 September 2013	The chemical weapons attack carried out in Eastern Ghouta was condemned. It was decided that Syria's chemical weapons would be eliminated under international supervision by 2014.
S/RES/2139 (2014)	22 February 2014	A call was made for the immediate cessation of attacks against the civilian population and for the free and rapid delivery of humanitarian assistance.
S/RES/2165 (2014)	14 July 2014	It was decided to authorize the UN and its partners to deliver cross-border humanitarian assistance into Syria without the consent of the state, and a monitoring mechanism was established for this purpose.
S/RES/2209 (2015)	6 March 2015	The use of chlorine gas, a chemical weapon, was condemned.
S/RES/2235 (2015)	7 August 2015	The Joint Investigative Mechanism was established to identify those responsible for chemical weapons attacks.
S/RES/2254 (2015)	18 December 2015	A call was made for the immediate cessation of attacks against civilians, the release of those arbitrarily detained, and establishment of a ceasefire.
S/RES/2268 (2016)	26 February 2016	A call was made for the establishment of a ceasefire and for ensuring humanitarian access.
S/RES/2328 (2016)	19 December 2016	Adopted in response to the humanitarian crisis in Eastern Aleppo. The human rights violations committed by the regime were condemned, and the safe evacuation of civilians in accordance with humanitarian law was emphasized.
S/RES/2336 (2016)	31 December 2016	The call was reiterated for humanitarian organization to be granted "rapid, safe, and unhindered" access throughout Syria in order to implement the Council's previous resolutions and ensure the protection of the civilian population.
S/RES/2401 (2018)	24 February 2018	In response to the rising casualties in Eastern Ghouta, the call for a ceasefire and for ensuring humanitarian access was reiterated.
S/RES/2533 (2020)	13 July 2020	A call was made for the implementation of the Council's previous resolutions and for ensuring access to cross-border humanitarian assistance.

United Nations General Assembly Resolutions Adopted During the Syrian Civil War (2011-2023)

Resolution Number	Date	Subject/Content
A/RES/66/176	19 December 2011	The regime's grave violations against the population including arbitrary executions, excessive use of force, the killing of protesters, human rights defenders, and journalists, as well as arbitrary detention, torture, enforced disappearances, and persecution of children were described as "deeply concerning" and were strongly condemned.
A/RES/66/253	16 February 2012	The human rights and humanitarian law violations committed by the regime were condemned, and the necessity of prosecuting those responsible was emphasized. The resolution also called for the withdrawal of military forces from cities, the allowance of peaceful public protests, and unhindered conduct of humanitarian activities.
A/RES/67/183	20 December 2012	The human rights and humanitarian law violations committed by the regime were condemned.
A/RES/67/262	15 May 2013	The regime's indiscriminate attacks against the civilian population and its use of heavy weapons such as barrel bombs, Scud missiles, and cluster munitions were condemned.
A/RES/68/182	18 December 2013	The human rights and humanitarian law violations committed by the regime were condemned. It was emphasized that the international community must respond to these violations, and the UNSC was called upon to take effective measure to put an end to the abuses in Syria.
A/RES/69/189	18 December 2014	The regime's violations against children, the bombing of civilian infrastructure such as schools and hospitals, mass executions, siege tactics, and other human rights and humanitarian law violations were condemned.
A/RES/70/234	23 December 2015	The serious, widespread, and systematic human rights violations committed in the fifth year of the civil war were condemned, and a call was made for compliance with international human rights and humanitarian law.
A/RES/71/130	9 December 2016	The intense bombardments, sieges, use of chemical weapons, and the use of sieges as a tactic against civilians, particularly in Aleppo, were condemned, and deep concern was expressed over violations of international humanitarian law.
A/RES/71/203	19 December 2016	The regime's systemic human rights violations against civilians were strongly condemned, and a call was made for accountability. The resolution expressed grave concern over the large scale attacks and civilian casualties that occurred in Aleppo during 2016.

Resolution Number	Date	Subject/Content
A/RES/71/248	21 December 2016	It was decided to establish an international, impartial, and independent mechanism to investigate and prosecute the most serious crimes committed since March 2011 under international law.
A/RES/73/182	17 December 2018	Human rights violations, including arbitrary detentions, enforced disappearances, torture and ill treatment of civilians, attacks on hospitals, schools, and other civilian infrastructure, and the use of chlorine gas, a chemical weapon were condemned.
A/RES/74/169	18 December 2019	The regime's widespread and systematic human rights violations were explicitly condemned by the international community, and a call was made to end impunity.
A/RES/75/193	16 December 2020	The human rights and humanitarian law violations committed by the regime were condemned.
A/RES/76/228	24 December 2021	The human rights and humanitarian law violations committed by the regime were condemned. It was noted that these violations could amount to war crimes, and the gravity of the use of chemical weapons was emphasized. It was further stated that the regime holds the responsibility to protect the population and must fulfil this duty.
A/RES/77/230	15 December 2020	The human rights and humanitarian law violations were condemned, and it was stressed that the regime must fulfil its responsibility to protect the population. The international community was called upon to uphold humanitarian and human rights norms.
A/RES/77/301	29 June 2023	An independent institution under UN auspices to address missing persons in Syria is established.
A/RES/78/222	19 December 2023	The human rights and humanitarian law violations committed by the regimes were condemned, and it was emphasized that these violations could be considered as war crimes and crimes against humanity. It was also stated that there was deep concern over the regime's continued use of force against civilians.

ANNEX-2: INTERVIEWS CONDUCTED WITH VICTIMS

INTERVIEWS CONDUCTED WITH SYRIAN VICTIMS WITHIN THE SCOPE OF THE COMMISSION OF INQUIRY ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS COMMITTED BY THE BASHAR AL-ASSAD REGIME IN SYRIA

Record No: 1

Date: 20 Ocak 2025

Location: HREIT Gaziantep Office

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: A.S., 32 years old, electrical engineer, Syrian citizen from Idlib.

Questions:

Interviewer: *Were you ever detained while in Syria? If so, when and where were you taken into custody?*

A.S.: I was detained at a checkpoint while returning home from university. This happened in December 2012 in Idlib. I was on my way from my university in Aleppo to my home in Idlib when I was stopped and detained at a checkpoint. The reason for my detention was that I had a laptop with me. They may have noticed some files on the laptop contained materials related to the Syrian revolution, such as demonstrations or flags. That's why they arrested me. Later, my father went to inquire about me, and he was also detained. Initially, we were arrested by the Security Branch in Idlib, and then we were transferred to the military intelligence branch. Afterwards, we were sent to Branch 215 in Damascus. During the transfer, no reason or justification was provided. Everything happened arbitrarily. In other words, my arrest was completely arbitrary and my father was detained because he inquired about me.

Interviewer: *Was your detention carried out officially and transparently?*

A.S.: No, there was absolutely no official justification. There was neither a court order nor any other document. Everything was completely arbitrary. I was detained at a checkpoint.

Interviewer: *Do you know who these individuals were? Were they police officers, military personnel, or other officials?*

A.S.: We know that they were security personnel. These individuals are recognized as security officers affiliated with various intelligence agencies operating in Syria.

Interviewer: *Was the detention carried out individually or as part of a mass detention?*

A.S.: It was individual.

Interviewer: *Where were you taken?*

A.S.: To the security branch in Idlib. Later, after a short period of about a week, we were transferred to the military intelligence branch in Idlib. We stayed there for approximately 50 days. Afterwards, we were sent to Branch 215 in Damascus, also known as the Syrian Intervention Branch.

Interviewer: *Were you subjected to torture or ill-treatment after being detained?*

A.S.: Yes, we were subjected to very severe torture. There are different methods of torture used in Syria. For example, there is a method called “shabeh.” Have you heard of it or do you know what it is? Shabeh involves having your hands tied behind your back and being hung up. For example, you are hung from a door and left that way for hours. Sometimes one hour, sometimes two hours, sometimes half an hour. It depends on the torturer’s whim.

Initially, I was tortured at the judicial branch in Idlib and later at the military intelligence branch in Idlib. There, they used a method called “basat al-rih.” They said it has a Türkiye equivalent, but I don’t know exactly what it is. The victim’s legs are tied to immobilize the body and then they are beaten – for example, with cables, pipes, or other tools. Even plumbing pipes and similar objects were used for torture. Torture usually began with the “shabeh” method and continues with starvation. My father was also subjected to severe torture during this period. He died in prison. They tied his hands up for two days, forcing him to stand the entire time, he couldn’t sit or lie down. His hands were kept suspended in the air. This is how they tortured my father. They tortured him to put pressure on me, and they tortured me to put pressure on my father. For instance, they would tell my father, “Your son did this, and that.” And then torture him.

Interviewer: *Was your father with you during the torture?*

A.S.: Yes, sometimes they would bring us together and torture us in front of each other.

Interviewer: *Do you think that was part of the torture itself?*

A.S.: Yes, absolutely. For the first 60 days, my father and I were not kept together, but sometimes we managed to see each other secretly. Once, my father – may Allah have mercy on him – told me, “If there’s a chance for you to be released and get out, I’ll stay here.” He was always worried about me, and I was always worried about him. The torture was extremely brutal. My father was 50 years old, and they struck different parts of his body with the harshest instruments. Once, after being tortured, I couldn’t walk anymore. They had beaten the soles of my feet so badly that I couldn’t move. Then they scattered wooden and glass pieces on the ground and forced me to walk or crawl over them – even to lick and clean them. That was another form of torture. Of course, there are many details – the torture was continuous. As I mentioned before, they tortured me in front of my father and my father in front of me. The environment itself was a kind of torture. We weren’t kept in a proper cell; that made it even harder. It wasn’t an official place – no one knew it existed, and it had no name.

Interviewer: *The first places where you were held in Idlib were official and affiliated with the security forces, correct?*

A.S.: Yes, the facilities in Idlib were official. For example, we knew they were military or judicial branches. But when we were taken to Damascus, they brought us in blindfolded, and we had no idea where we were. Later, other prisoners told us that this place was called the 215th Branch. For example, I stayed there in a “single cell” for 40 days. The so-called solitary cell was actually a very small area – approximately 1.5 square meters, 1.5 meters long and 1 meter wide. This is shorter and narrower than a human’s height. Sometimes they would put four people in there. I stayed there for about 45 days. It was impossible to move. For example, if you wanted to go to the toilet, the space was so tight that there wasn’t even a 30-centimeter gap to move. Sometimes there were two, three, or four people staying in this tiny space. Most of the time I was with four others. We called those places “solitary cells,” but in reality, they were far too small. We had to sit with our knees bent upward. Toilet access was allowed only twice a day. If you needed to go in between, you either had to relieve yourself where you were or use a plastic bottle. The place was extremely filthy. After being kept like this at the Idlib military intelligence branch, they sent us somewhere else, but we didn’t know where. They said, “Congratulations, you are going to meet your families.” But that wasn’t true.

During that time, my father was subjected to severe torture. They kept telling us, “Confess that you carried weapons and attacked checkpoints or military areas.” But we hadn’t done any of that, so we refused to confess and the torture continued. Eventually, they sent us to Damascus. On the way to Damascus, they put us into a vehicle that looked like a sheep

transport truck. The floor of the vehicle was covered with animal waste. They forced us to lie down on the floor, our hands were tied behind our backs, unable to move. We were packed together like sheep. The vehicle started moving, but we had no idea where we were going. At first, they mockingly told us, "You are going to see your families." But later we realized that was not true. The vehicle departed from Idlib. We passed through a camp called "Mastume." They took us out of that vehicle and put us into a large open vehicle resembling a transport truck, and we continued in that way. Then we reached areas under regime control, completely under their authority. At one checkpoint, we were stopped, and a man wearing military boots - one of the security officers - approached the truck.

Interviewer: *How many people were in the vehicle?*

A.S.: There were about 25 of us in this vehicle. I couldn't hear the exact number, but there were other detainees with us, some sitting near the edges of the vehicle. One of the guards, standing by the side of the vehicle, started hitting people on their heads with his military boot. He kept striking them, and many were bleeding heavily from their heads. Their heads were hitting the metal parts of the truck as he kicked them. After taking us from here, they transported us from Idlib to the Military Police Center in Hama. We stayed there for about two days. Then, we were transferred to the Al Balouna Military Prison in Homs, where we stayed another two days. After that, we were taken to the Qaboun Military Police Center in Damascus, and later transferred to Branch 215. Of course, the entire process was filled with pain and torture. We were subjected to abuse even during the travel. I still carry the marks to this day - look, here are the scars, and here's another one.

Interviewer: *Do you still have marks or scars from the torture on your body?*

A.S.: Yes, I still have them. I also have photos. For example, when I was detained, I weighed 84 kilograms, but when I was released, I only weighed 49 kilograms - almost half. I have photos of my condition, and I can show them if you'd like. As I mentioned earlier, we had already been subjected to very severe torture since Idlib. The torture included physical, psychological, medical, and nutritional abuse. During the day, we were given only a slice of potato to eat. Sometimes they would spread a bit of ham on a piece of bread, but the amount was intentionally very little. Sometimes the food was even harmful to health, especially causing diarrhea, which weakened our immune systems. When you have diarrhea, the body loses so much fluid that your immunity can completely collapse. After all this torture and the terrible conditions, they took us from Idlib to Hama, then to Homs, and later to Qaboun. The transfers were never done in a normal way. For example when we arrived in Hama, we were kept for about two days in trucks that looked like livestock transport vehicles. When we were transferred from Hama to Homs, they used a method that they called the "chain"

method. The “chain” meant lining people up and binding them together like links of a chain. They put us in a truck that was like a refrigerated or meat transport vehicle. It was so crowded that I couldn’t tell how many people there were – it was suffocating, and we could barely breathe. My hands were tied and secured with plastic cuffs that left deep marks on my wrists. Even now, after about 11 or 12 years, those marks are still there. When we arrived in Homs, they forced us to completely undress. We were searched completely naked. We stayed in Homs for two days, and the torture continued there as well. Then we were sent from Homs to the Qaboun Military Police Center, and later transferred to Branch 215. When we arrived at Branch 215, the torture started all over again. They said they didn’t accept anything that had been said at the previous branches and that the interrogations would start from the beginning. When we first entered Branch 215, I thought it was a slaughterhouse. It smelled like one – like a place where animals were killed. There was the smell of blood, disease, and decaying corpses. At first, I thought it was an actually slaughterhouse was for sheep and cattle because we couldn’t see anything; our eyes were blindfolded, and were taken down to the basement. As we went down the stairs, we entered a large hall. It was packed with people. It was very cold at that time, yet many detainees were almost naked, wearing underwear. The torture we had seen in Idlib or other branches was nothing compared to what we experienced at Branch 215. Other prisoners told us, “This is Branch 215. Whoever enters here disappears; whoever leaves, is reborn.” This indicated how difficult it was to get out of there. They placed us in small cells. For example, dozens of people were crammed into an area of about 4 by 5 meters. Each of us had only about 25 square centimeters of space – slightly larger than a tile. No matter your height or weight, everyone had just that much room. People were so tightly packed that it was almost impossible to sit. I had to sit with my knees pulled up to my chest. There were lice, diseases, and filth everywhere. Our skin constantly developed rashes and sores. Going to the toilet was nearly impossible. We were allowed to use the toilet only twice a day and even then, the time was limited. When going to the toilet, they would bring a large container of 20 or 25 liters. They would bring a large 20 – or 25 – liter container to use for urination, which everyone shared. When the container filled up, it would overflow onto other detainees. I was sitting in the corner, and when the container reached me, the filth accumulated on the floor. Everything was filthy, and this filth would spill onto your head or body. At the same time, there were cockroaches, lice, and various insects everywhere. It was impossible to clean your body. For example, if you had lice, the only thing you could do was crush them. In Branch 215, no personal hygiene was allowed at all. Even when you were permitted to use the toilet, the time given was only a few seconds. A guard would count and rush you: “One, two, three...” If you didn’t get out within a few seconds, they would hit the door and push you out. There were only 5 toilets here, and hundreds of people had to use them.

Once, when there was a power outage, the ventilation system in the basement stopped working. The place was so overcrowded that within an hour, 25 people died from suffocation. It was completely dark down there. We didn't even know what time of day it was. There was no sunlight and no sound coming from outside. The only thing we could hear was the ventilation fan - but even that made a terrifying noise when it ran. The time allowed for using the toilet was less than 10 seconds, and it depended entirely on the guards' mood. There were five toilets lined up side by side, and five people were taken in and out simultaneously. As I mentioned before, we never saw the sun or any light here. Going to the toilet was the only chance to leave the cell. But on the way to the toilet, I would see many dead bodies. This wasn't only along the path - the same was true inside the toilets. I also saw people who had lost all strength and could no longer endure. Most of them had diarrhea. Diarrhea was a deadly condition there because after torture and prolonged exhaustion, the body began to lose fluids and resistance would completely collapse.

Interviewer: *How long did you remain in those conditions?*

A.S.: The first two months were like this. Almost exactly two months. In total, I was in these conditions for less than six months. I was detained in December 2012 and released at the end of April 2013. As I mentioned before, when we were brought to this branch, our eyes were blindfolded and we couldn't see anything. The interrogators told us, "What you said in the previous branches doesn't matter, everything starts over here. You are guilty."

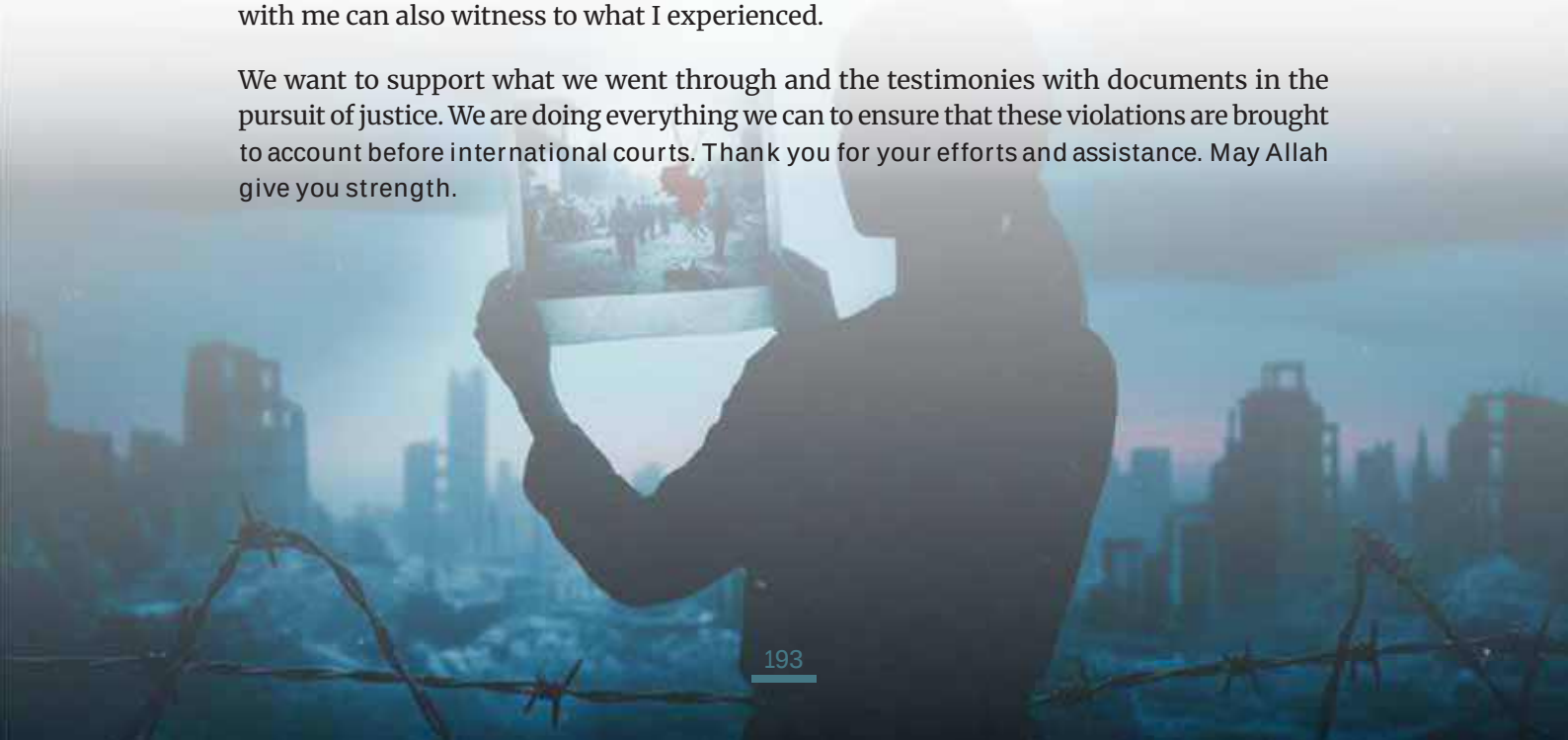
They did not explain what our crime was. Mockingly, they said, "Now we are calling Azrael here because there are new people here." The person they called Azrael came in and began to beat us severely - on our faces, backs, and hands. We were just ordinary civilians; we had never carried weapons or harmed anyone. But they forced us to confess, saying, "Admit that you attacked that checkpoint." They also questioned us about our connections with other people detained from the same city. They mentioned the name of a checkpoint and then accused us directly, saying, "You targeted that checkpoint," and recorded it as a confession. That's what they told us after the interrogation ended.

After the torture, they put a document in front of me and told me to sign it. After I signed, they said, "Did you sign it?" I couldn't see anything, but they told me, "Swear it." So I placed my fingerprint on it. Then they said, "You have just signed your death sentence." I was in shock; I didn't have the strength to do anything. They asked, "Do you want to know what you signed for?" and said, "You signed the execution order for yourself and your mother." I couldn't say a word at that moment because I had no strength left to resist. Even if I showed disbelief, they would have tortured me again. After that, before taking us back to the cell, they lined us up and started beating everyone at random. After a while, they announced

some names, and mine was among them. They said I would be sent somewhere else, but I didn't know where. I had to say goodbye to my father. He was in terrible condition – both physically and psychologically devastated. They sent him to the State Security Court, but I only learned that after I was released. I was told by others that he had been sent to the State Security Court located on Revolution Street in Damascus. During this period, my family had no information about me. In some cases, they even received news that I had died. Later, I was transferred to the Counter-Terrorism Court and then to Adra Prison – a central prison in Damascus. The living conditions there were much better compared to the previous branches. Being transferred to Adra was, in a sense, considered survival. There was no torture in Adra since it was not an interrogation branch. However, my father was still being held in another branch. I was released, but he died there. I learned about his death only after I got out of prison. One of the people I had been detained with told me, “Your father died after you were transferred.” Later, I saw my father's photographs in the Caesar files. I couldn't learn the details of his death at that time. After my release, I began to experience various health problems. I was taken to the police hospital, where I underwent two surgeries. I had an appendectomy, and part of my intestine was cut. As a result, I began excreting waste not through the normal way but through a bag attached to my abdomen.

When I entered the prison, I weighed 84 kilograms, but by the time I was released, I was down to 49 kilograms. During this period, no one from my family was with me. After the surgeries, a release decision was made. However, this decision was never given to me in writing. They only told me verbally that I was released and sent me from Damascus to my hometown. When I returned to my hometown, I was taken directly to a hospital. There, doctors and nurses took care of my treatment. The medical staff who took care of me at that time are still alive and can testify to my condition. Some of the people who were imprisoned with me can also witness to what I experienced.

We want to support what we went through and the testimonies with documents in the pursuit of justice. We are doing everything we can to ensure that these violations are brought to account before international courts. Thank you for your efforts and assistance. May Allah give you strength.

Record No: 2

Date: 20 January 2025

Location: HREIT Gaziantep Office

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: R.M., former first-year law student (discontinued due to the war), currently employed at a charitable organization.

Questions:

Interviewer: *Have you ever been arrested or detained in Syria before?*

R.M.: Yes, I was detained in Idlib in May 2012.

Interviewer: Was it a mass arrest or an individual one?

R.M.: It was individual. It was persecution... I had nothing to do with anything.

Interviewer: *What was the accusation against you?*

R.M.: They said I was affiliated with “terrorist groups” fighting against the regime.

Interviewer: *So, where did they take you, to a prison or a security branch?*

R.M.: They took me to a prison inside a security branch. There was an underground prison within the security branch in the city.

Interviewer: *Were you subjected to torture?*

R.M.: Of course. First of all, I was a woman living with four orphans whose spouse had passed away and had no involvement in anything. The regime detained me without cause. I was subjected to torture, insults, and (sexual) abuse.

Interviewer: *After you were detained, was your family informed?*

R.M.: No, no one informed them. I told them, “My children are home alone. I have no one.” I was living in the city center of Idlib, while my family was in the village. The road between Idlib and the village was blocked. The regime controlled that area, while my family was in the “opposition” regions, so there was no way through. I told them that my young children

were alone at home, but they didn't care at all. When they took me in, they immediately confiscated my phone, and that was it. Later, the neighbors saw the children, and when the children went outside and said, "They took our mother, we don't know where she is," the neighbors began to ask questions. Then they found out that I had been detained.

I was subjected to torture for nine months.

Interviewer: *Was there torture every day?*

R.M.: No, not every day. Sometimes it was daily, sometimes every two or three days. For me the worst torture – that is, the sexual assault – is what I experienced, let me put it that way. As far as I remember, there were about ten to fifteen of us in a small room. Among them were some older than me and some schoolgirls. For example, some had marked them on their hands and had been detained that way. There were about fifteen of us. Sometimes a few were taken out and the number could rise to twenty.

The main interrogator - the officer in charge - called me most often. At first they started a psychological war: "You will never see your children again; we will send you to Damascus, to Sednaya; they will starve, you will never be reunited." They knew my weak point was my children. They already had all the information. They would show how people are tortured and say, "This is how you'll be tortured." We saw them torture men and they would threaten, "Yes, you said it too, didn't you? We'll do the same to you." ... So it was mostly psychological warfare. That was my experience. I don't know what they did to the girls next to me because they didn't talk about it in front of me. They would tell me, "Confess, confess something." They would insist, "Yes, confess." I would say, "I did nothing." I'd reply, "If you want me to confess to something I didn't do, fine – say I took part in all the demonstrations, say I went everywhere secretly. But I actually did nothing." I would say, "I don't know what to confess."

Interviewer: *So how did you get out?*

R.M.: I was released thanks to a friend of my husband – he was a lawyer. I was released before my case was even closed. My husband had a friend working in Tartus who used to call us from time to time, ask how we were, and offer some help. At that time, my sister was staying with the children. When people asked her, "Where is R.?" she said, "R. has been detained." He got upset and said, "Why didn't you inform me? How could this happen?" Then that lawyer friend somehow intervened and began following up on the case. He had a judge friend and some connections in Damascus. It was through his help that I was released.

Interviewer: *Do you remember the names of the officers who tortured you?*

R.M.: One of them was named Yusuf, another was Iyad, and there was someone else from Jisr al-Shughur... I don't know exactly what happened to them or where they went.

Interviewer: *What were the conditions like where you were held? Were food, water, and basic necessities provided?*

R.M.: The conditions were bad. You know, as women, we have certain days of the month, and for that we would ask for hygiene products, but they were not given to us – sometimes only after three or four days. We were shown no respect at all. The place where we were kept was underground. No light entered inside. There was no ventilation, no fan; it was like a place for the dead. You could hardly breathe.

Especially at night, we couldn't sleep because of the sounds of men being tortured. The shouting and screaming... They were crying out to Allah and to us for help.

Interviewer: *We don't want to tire you by making you revisit painful memories.*

R.M.: I've gotten through that period. When I first came to Türkiye, I was psychologically very worn out. Later, we went to an association and received psychological support. Still, I was left with memories that felt like nightmares. After being released from prison, I never wanted to open the windows, never wanted light, and didn't want anyone near me – not at all. But now, I've overcome that period.

For the first time, I talked about what happened to me in prison at the association. Because I used to feel responsible. When someone approached me aggressively, I felt as if it were my fault. I was tormenting myself, but people kept telling me, "This is not your fault."

Interviewer: *So, do the effects of the torture still continue today?*

R.M.: Of course – definitely. Even just talking about it now stirs everything up inside me, I remember it all. I also began to fear men. I could never trust them again, because I saw how they treated women there. I thought all men were like that...

I've been a widow since 2011-fourteen years now – and I've never thought about remarrying. Many men have approached me, but I've never wanted to marry again. I don't know, I'm afraid of reconnecting with a man. Of course, I still remember all the details of the torture; none of it ever leaves my mind. Praise be to Allah, our Lord granted us victory and freedom – that brought some relief to our souls. We just say, Allah willing, we'll smile again. This is a new life, truly. Speaking about this feels like unburdening my heart. Whether it's me, any mother, or any detainee – we are all before Allah; He is above all and the Most High.

Record No: 3

Date: 20 January 2025

Location: HREIT Gaziantep Office

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: L.A., 59 years old, lawyer, human rights expert.

Questions:

Interviewer: *Were you arrested or detained in Syria?*

L.A.: Yes, I was arrested when I was 15. I remained in detention for 11 years.

Interviewer: *When you were 15?*

L.A.: Yes.

Interviewer: *When and how were you arrested?*

L.A.: I was arrested in 1981 and released in 1992.

Interviewer: *How did this detention or arrest process take place?*

L.A.: They took me from school; I was just a child, in the first year of high school. They gave me no reason, only said, “He likes religious books”. At that time, there were some groups active under names like “Al-Mursalin” or similar, but I was only 15 – still a minor.

Interviewer: *Was this arrest carried out by a court order, or under the directive of the Syrian authorities?*

L.A.: No, quite the opposite. They took me directly from school. They took me along with my notebooks and books still in my hands. I’m not sure if they were planning to close the higher classes at the school or something like that but they took me without any official order. They took me and my friend together.

Interviewer: *Was your family informed?*

L.A.: The school administration notified my family that security forces had come and taken me, but after that, my family received no news. From 1981 to 1986, they had no idea where I was or any information about my situation.

Interviewer: *Who took you? Were they officers, police, or intelligence agents? Which unit?*

L.A.: It was the intelligence service. I was subjected to torture both in Aleppo and in Damascus. In Damascus, it was not physical but psychological torture.

They kept transferring me from one place to another. It was a very long period – I remember everything, but it’s hard to talk about. About 17 of us women were kept for four and a half years in a space so small that each person had barely one and a half floor tiles – around 30 centimeters long and 20 centimeters wide per person. You can imagine what that means. Hygiene products for women were never provided. The floor was always muddy. I may have forgotten many details – perhaps my mind is trying to erase those years. One of the places we were held was the Kafr Sousa district, where there was an intelligence branch. We constantly heard the sounds of torture – they never stopped, day or night. For four and a half years, those sounds echoed in our ears almost every day. Even when someone went to the toilet, the sounds of whipping and torture could still be heard. That, too, was a form of psychological torture.

Interviewer: *How long did you stay at that branch?*

L.A.: Four and a half years. Then we went on a hunger strike. As a result of the strike, they told us we would be transferred to a civilian police prison in Damascus called Katana Prison. It was a civilian facility where both political and criminal detainees were held in different wards. During this period, I was brought before the Field Court and sentenced to four years in prison.

Interviewer: *Were you able to meet with a lawyer there?*

L.A.: No. Only at that point was my family informed by phone for the first time. They were told that I was being held at Katana Prison. Later, only my mother and father were allowed to visit me. We could talk through a barred window. We were able to speak for about 30-40 minutes while the police listened to our conversation.

Interviewer: *What kind of torture were you subjected to? Would you like to describe it?*

L.A.: Okay, let me tell you everything. I was 15 years old when they took me to Aleppo. They tortured me with electricity; they had a device with electrodes that they attached to various parts of my body. They removed my headscarf and the cover over me. They electrocuted me. Then they used a form of torture they called “besat er-rîh” (a torture that stresses the joints). This strains the joints. They tie your hands and feet behind your back and beat you. I was also subjected to “dûlâb” (torture involving being placed in a car tire). Still, the worst torture

I experiences was psychological. For example, I was always blindfolded. And of course, they threatened me with situations that brought me very close to being molested, even raped. But what affected me the most there was the rape and murder of my close friend. I was still very young at the time, and I saw blood coming from her. That image is still etched in my memory, I can't even tell my children about it.

There were also attempts at sexual assault. I didn't actually see it, but there were references to some very disgusting things that could be described as sexual assault. If you ask for details, the effects are still very severe.

Interviewer: *How was your nutrition in prison?*

L.A.: Honestly, the conditions at the security branch were extreme. While the young guys kept getting dragged in and out, we could barely speak in whispers. The food was unbelievably bad. Even at my age now, I still remember – once they brought white beans, and there were bugs on top, like cockroaches. The smell, the sight... Awful. We had to pick the bugs out and force ourselves to eat it. And the bread they brought with it was rock-hard, almost impossible to bite into. That was the situation with food at the security branches. But later, when we were moved to civilian prisons like Katana and Duma, the food was better compared to before. We could even cook ourselves – they gave us supplies.

Interviewer: *So, that was a more “normal” prison?*

L.A.: Yes, it was a normal, civilian prison. We could talk to the guards there, and we had the opportunity to cook food. So, at least it was somewhat more humane.

Interviewer: *So, how did you get out of prison?*

L.A.: We were released under an amnesty. I believe it was Hafez al-Assad's amnesty, and I was included. It was a release order covering some of the female detainees. But even though it was called an “amnesty,” it was far from simple. The person in charge of the branch was told, “Release them,” and only after that were we let go. They kept us in detention, underground, for such a long time that we suffered greatly until we were finally released.

Interviewer: *So, from the very beginning, there was no official decision or any legal document, is that correct?*

L.A.: Yes, I was held without any court order and I endured both physical and psychological torture. I wasn't even of legal age – I was a child. This is very important; in the '80s I was the youngest detainee. I remember that in the interrogations in Damascus they always called me

as “little.” We didn’t know who the officers there were; they didn’t give their names during interrogation, but I partially know the name of one of those who tortured me – particularly the branch chief in Aleppo, a man named Ömer Hamed. We did not know the names of most of the guards; some were called “Awani,” or by other nicknames, but we didn’t really know who they were. At every interrogation they piled more and more accusations on us.

Now I speak as a lawyer and legal professional: Detaining a child under 18 is in itself a crime against humanity. Seizing a minor and subjecting them to torture and imprisoning them is a grave human rights violation. Even for those over 18 these practices are unacceptable, but what is done to those under 18 is formally a violation of children’s rights. This directly violates the child’s freedom and bodily integrity.

Interviewer: *Regarding this issue, have you heard of reports about other minors?*

L.A.: My younger brother was also a child, 16 years old. They took him as well. There were thousands of youths like him. In the ’80s, there was almost no media, and no one was documenting these stories. Nobody knew what was really happening.

Interviewer: *But this was also prohibited under Syrian law, wasn’t it?*

L.A.: Of course, it was prohibited under Syrian legislation. Moreover, Syria is a signatory to the Convention on the Rights of the Child. Anyone under 18 is considered a “child,” and the law is supposed to protect them. Even if there had been an accusation, minors should have been placed in rehabilitation centers, not held under harsh prison conditions. But they threw us into dark basements and cells. This is a crime that denies a child’s freedom and fundamental rights. I spent the best years of my life in prison. Thousands of other children suffered the same persecution. We can never forget this. For this regime, it should stand as a mark of shame.

Interviewer: *Have these tortures had lasting effects on you, physically or psychologically?*

L.A.: The time spent in that prison, of course, leaves a deep impact on a person. Thirty years have passed, but sometimes I still cry as if it were yesterday...

One cannot easily forget. I am now a lawyer now, practicing my profession. On the day of the revolution, when I saw women detainees being released, I suddenly felt overwhelmed and started crying. What they were experiencing reminded me of what we went through—it was the same. I hope this information will serve as strong evidence in court.

Thank you, truly, thank you very much.

Record No: 4

Date: January 20, 2025

Location: HREIT Gaziantep Office

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: A.A., formerly a teacher in Syria, was forcibly conscripted into the regime's army.

Questions:

Interviewer: *Have you ever been detained in Syria before?*

A.A.: Yes. I was detained in Latife neighborhood, Damascus, on December 22, 2012.

Interviewer: *What was the reason for this detention?*

A.A.: Due to leaving the army.

Interviewer: *Was it by a court order?*

A.A.: Yes, it was an official decision.

Interviewer: *After the detention, in which prison did you stay?*

A.A.: At Sednaya Prison. I stayed 10 days in the security branch, then was transferred to Sednaya Prison.

Interviewer: *How long did you stay in Sednaya?*

A.A.: From December 30, 2012, to August 1, 2019, that is, seven years.

Interviewer: *Were you subjected to torture or ill-treatment when you were taken to this prison?*

A.A.: Of course, there is a lot to mention. For example: Torture in terms of food, psychological torture, severe beatings, strict surveillance via cameras... All our movements were monitored. Also, for instance, you couldn't talk to your friend. There were twenty-five people in the room, but we were forbidden to speak to one another.

Interviewer: *Did the place you were held receive any sunlight?*

A.A.: There was an iron door in the ward that opened to the outside, and it has a small vent on it, but it was closed. We couldn't tell whether there was sunlight or not.

Interviewer: *What was the area like?*

A.A.: It was 7 meters by 7 meters, with an additional 2 square meters for the toilet.

Interviewer: *How was the food?*

A.A.: The food was terrible; we were starving. There was very little to eat. They brought the meals in plastic containers, and the portions were extremely small – for example, each person received about half a cup of rice or bulgur per day.

Interviewer: *Were there illnesses?*

A.A.: Of course, illnesses existed even before. But recently they started to pay more attention to it. Yet, many people died from illnesses, and we witnessed the deaths.

Interviewer: *Were there deaths due to torture?*

A.A.: Yes, deaths from torture in the security branch were extremely frequent. Almost every day. For example, in the branch I was in, seven or eight people would die daily. There was a lot of torture in the branch. I even saw dead bodies sometimes; some without arms, some without legs. Death in prison was slower. The death of our brothers there was very painful for us – they died because of excessive stress, constant pressure, psychological and physical torture, lack of food, and mental strain. People couldn't endure it; some simply broke down psychologically.

Interviewer: *What was the torture like in Sednaya Prison? Or was it more like a reformatory?*

A.A.: There was very severe torture. But let me say this: We were military detainees. As soldiers, we were on the third floor of Sednaya, up above. That area was a military ward. The torture we experienced was lighter compared to the civilians held in the political section below. Each floor was different. Compared to the first and second floors, the torture for us was milder. For example, we had three meals a day. On the first and second floors they would put the three meals into the same container. They mixed all the meals and put them

in at once. Moreover, they did not bring the container carefully; they would throw it down and spill the food on the floor.

Interviewer: *Physical torture?*

A.A.: Of course, there was beating. They used car tires for torture. They would cut the edges of the tire, bring it, put it over the person, position the head through it, and pull it back, like a kind of shackle. They tortured people with that tire. This happened almost daily, in plain terms, whoever's turn it was. Two days might pass, then it would be your turn.

Interviewer: *Did these tortures leave marks on your body?*

A.A.: There are minor marks, but the biggest damage is to my teeth. I lost six teeth in prison. And of course, there are psychological scars as well. I have a photo, the first one I had taken right after leaving prison.

Interviewer: *How much did you weigh before entering prison?*

A.A.: Before entering prison, I weighed 78 kilograms. When I was released, I weighed 48 kilograms.

Interviewer: *So, how did you get out of prison?*

A.A.: Through bribery, for 12,000 dollars. This kind of bribery happened sometimes. My sentence was 15 years; I had served seven. An amnesty reduced it to 12 years. This process took two years. Through my lawyer, a sort of "arrangement" was made. But this didn't always work. If you couldn't find such a way, it was impossible to be released. People had used this method before as well.

We heard that some people paid large amounts of money to be released but still couldn't get out. This was a method used to deceive people. One of the biggest scams in the world. My father experienced the same thing. During the first two years, when my father learned I was in prison, he contacted someone who claimed that for 2,000 dollars, he could get me out and even allow him to visit me. Unfortunately, that too was a scam. There's a lot to talk about the torture. I was kept in underground cells for 14 days. There are some videos of the underground cells in Sednaya Prison, and that's exactly where I stayed.

Interviewer: *How many days did you stay there?*

A.A.: I was in a single-person underground cell for exactly 14 days. I never saw daylight; I didn't know whether it was day or night. My sleep cycle was completely disrupted. When I woke up, I would pinch myself to check if I was still alive.

Later, I was transferred to another cell for the "crime" of learning the Qur'an in prison. I was held there for 100 days. The cell was 7 meters by 7 meters, but during the winter it was unbearably cold. They gave us only four military blankets. The food was extremely insufficient.

Interviewer: *Were you subjected to torture?*

A.A.: Yes, I was beaten with electrical cables. I was struck with a cable about 350 times.

Food was also used as a method of torture. Sometimes meals were deliberately burned before being given. If food was given one day, we would be left completely hungry the next. Meals were usually boiled in water only, with no salt or spices. It was so tasteless that people became disgusted with eating. If breakfast was delayed, we would experience dizziness and nausea. If we could not eat all day, many people would faint. We tried to stay standing by drinking only water. But the water we drank was also dirty. We could hear the sounds of rats inside the water tanks. Even meeting the need to bathe was a great difficulty. We were allowed to bathe once every 15 days. But sometimes people refused to go to the bath because some prisoners who went to bathe never returned. We thought they had been killed. In Sednaya it was not even possible to see soldiers. We could only see the soldiers waiting at the door. We always had to walk hunched over; we could never look soldiers in the face. While walking behind a soldier, we had to bow our heads. Looking at them was forbidden. All the prisoners there were being destroyed physically and psychologically. I too was subjected to severe torture for seven years.

Interviewer: *Is there anyone from your family who is still detained?*

A.A.: Yes, there is one missing person, my brother-in-law, M.Z.A. He disappeared in 2012 or 2013, and we haven't heard from him since. He was detained at the military intelligence branch in Hasakah. After that, he vanished, and we never received any news about him again.

Interviewer: *When did he disappear?*

A.A.: He was detained in Hasakeh in 2013. My brother-in-law, born in 1982, was working at the post office there. One day he was suddenly taken into custody, and we never heard from him again.

Interviewer: *So, why was he arrested?*

A.A.: Actually, he didn't have any direct crime. However, his brother was connected to opposition groups, and that's why he was also taken. We received news about him two months after he disappeared, and then we never heard anything. Later, we even went to Sednaya and checked the records, but we couldn't find him.

Interviewer: *Apart from your detention, were you also subjected to forced displacement?*

A.A.: After I was released from prison, I came directly to Türkiye, but our village is located in the rural area of Aleppo and is known as an opposition-held area. The villagers were forcibly displaced.

Interviewer: *During your imprisonment, were any liquids or chemical substances injected into you during torture?*

A.A.: In the section where we were held, nothing like that happened. However, from what I heard from some younger detainees, executions by injection were carried out in the Field Courts. Similar incidents also happened at Tishreen Military Hospital. When we went to the hospital, they were putting bodies into vehicles. I had wounds on my skin and went there for treatment. Since we had a military background, we were treated with a bit more care. We were not tried in the terror court, but those on the first two floors were tried for terrorism, so their conditions were extremely harsh; they could not even use their names, only numbers.

Interviewer: *Is there anything else you would like to share regarding the torture?*

A.A.: On the first two floors, three to four people were executed every day. Every night, we could hear the sounds of the "chain" (prisoners being chained together and moved). This usually happened around 10-11 p.m. There were various methods of execution. I even heard that some were executed by being crushed. Most executions were by hanging. I witnessed a hanging myself. A friend of mine witnessed another prisoner being executed by injection. The main tortures mostly occurred in the security branches (interrogation centers). Since there was no oversight, severe torture was carried out in the underground facilities – electric

shocks, the “chair,” shabeh (suspension by the wrists), drowning in water... We were 15 people in a cell measuring 180 centimeters long and 100 centimeters wide. Only two people could go to the toilet at a time. While two prisoners attended to their needs, the others had to take a shower immediately behind them. All of this happened in a very confined space. Those using the toilet had to finish quickly so that the people showering could also exit. The time restrictions were extremely strict; only one minute was given for toilet or bathing needs. Everything had to be completed within that single minute. It was almost impossible to clean oneself or relieve oneself in such a short time.

Record No: 5

Date: 21 January 2025

Place: Association of Detainees and Missing Persons in Sednaya Prison (ADMSP)

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: O.T., 27 years old, Syrian citizen.

Questions:

Interviewer: *Have you ever been arrested or detained in Syria before?*

O.T.: Yes, on October 19, 2014. In the city of Homs, by the Political Branch and the State Security Branch (security units).

Interviewer: *What was the reason?*

O.T.: They accused me of a fabricated crime related to being a member of armed groups.

Interviewer: *Were you arrested as a result of a legal decision?*

O.T.: There was nothing like that there. In fact, there was no legal basis at all. Someone could simply file a report against you, or there could be confusion or similarity because of your surname... For example, the person they were looking for could even be your relative, and they would still come and take you away.

Interviewer: *What happened after you were arrested? Where were you taken?*

O.T.: On the first day, they took me to the Political Security Branch in Homs. I spent one night there. Then, on the second day, they transferred me to the State Security Branch, also in Homs.

Interviewer: *Were these officers military or from national security?*

O.T.: They were security officers, from intelligence. After being transferred there, we entered the building and were taken by bus from the Political Security Branch to the State Security Branch. They brought us down to the basement of the building (underground). First, they conducted a strip search. Then they returned our clothes and made us wait in the corridor; we had nothing on our feet, our eyes were blindfolded, and our hands were handcuffed.

Interviewer: *Were you subjected to torture?*

O.T.: Yes. At first, there were a few others with me. Everyone's name was called, and they were taken for interrogation. Some of them were tortured, while others were only questioned and then returned to the cell. I was among those who were tortured. There were five officers in the interrogation team. The first one came and punched me in the face. He said, "Lie down," and I did. Then he said, "Lift your legs," and I lifted them.

By that time, I had been standing for five or six hours, maybe more. We had arrived in the morning, but the torture happened in the late afternoon, around night prayer according to the call to prayer. Five officers attacked me. One pressed on my shoulder while I lay face down on the floor, and the others began hitting my legs with plastic rods (green, hard plastic sticks).

They started hitting without asking any questions, which was extremely painful because I had been standing for so long and my feet were cold. The pain felt even worse. I received about fifty to sixty blows. Every time I asked, "What did I do? Why are you hitting me?" they shouted, "Shut up!"

It got to a point where my legs couldn't bear anything. Then they brought a car tire and put my head and legs inside it. During this, I could hear women in a nearby ward; from their cries, I realized there were maybe 30-40 women there. I was shouting and pleading, "For Allah's sake, what's happening? Why are you hitting me?" but they kept shouting, "Shut up!"

Interviewer: *So, during all this time, you still didn't know the reason for your detention?*

O.T.: Yes, I didn't know anything. On the first day, at the political security branch, they told us that if nothing was found against us, we would be released. During that long beating, they eventually said to me, "We'll hit you five more times now - you'd better stay quiet. Every time you make a sound, we'll multiply the number of blows by five." I wanted to scream, but I couldn't - I was too afraid they'd hit me more. At the same time, the pain and the effort to hold back the scream made my chest feel like it was about to burst. After the beating ended, they lifted me up and said, "Go back to your place." They forced us to walk slowly while standing upright, so that if we were brought before a judge soon, the torture marks on our bodies wouldn't be visible. What they wanted was for people to "confess." Then, when you appeared before the judge, there would be no visible signs of beating - so the judge would accept the confession as voluntary. So, I stood there, barely able to remain upright. My head was spinning, and I told one of them, "I'm going to faint." They took me to the bathroom, let me wash my face, and said, "Go back." I stayed like that for about two hours. Then they took us in for interrogation. Of course, that beating before the questioning was meant as intimidation. They beat me before questioning - for most people, the torture started once the interrogation began. When they questioned me, it began again. They asked my name,

where I lived, what my income was. Then they said, “So your name is this – are you affiliated with that armed group?” I said, “I’m just a student.” I was 17 years old.

Interviewer: *At the time you’re describing, you were only 17 years old, so you were a minor, right?*

O.T.: Yes, I was still in high school. I said, “I’m a high school student; I have no links to any armed group, I’ve never carried a weapon. I’m enrolled at school – you can ask the principal or my classmates.” They replied, “No, you’re lying! You were a member of an armed group,” and began beating me: “You did this, you did that.” They returned to the same method of beating. They put a tire around my legs, forced me face down, and started beating me. Two people carried out the torture while the interrogator sat at the table recording my answers. When you’re being beaten there’s no escape – you have to answer. If they ask, “Did you use a weapon?” you’re forced to say, “Yes, I used a weapon.” It reaches a point where you say “Yes” to everything and are compelled to confess. You think, “Fine, write down whatever you want – I raised a weapon, just stop hitting me.” They feel no pity; they threaten you. Then they began asking me questions. In the end I said, “Yes, I was a member of an armed group, but I didn’t carry a weapon.” By then I was inventing answers out of my head. For example, I said, “I provided financing.” They answered, “Okay, we’ll record that you collected money and transferred it to armed groups.” They asked, “Did you take part in demonstrations?” and I answered, “Yes.” Whenever I said, “No, I didn’t,” they kept beating me until I said “Yes” and confessed. I was tortured for about an hour. Whatever they asked – for example, “What about your siblings?” – I ended up confessing about them too, lying. My siblings were in areas where the opposition lived and were also being sought. One brother of mine was detained in Sednaya at that time. I confessed about them as well. They even tried to make me name my father and mother. They asked specifically, “Does your mother pray at dawn for her armed brothers?” If I had said “Yes,” that could have been used as evidence to summon my mother to intelligence. I kept saying, “I don’t know, I don’t get up for dawn prayer.” They asked, “Does your father send them money, does your father finance them, is your father sympathetic to them?” and I said, “No, they’re estranged; my father is angry with them.”

Interviewer: *They considered those who performed the dawn prayer as a separate threat – what was the reason for that?*

O.T.: Let me explain why they placed so much importance on this prayer: If a young person gets up for the morning prayer or prays it regularly, it was considered a serious offense because this person was seen as someone devoted to their religion, which made them dangerous in the regime’s eyes. Such a person is conscious and aware of what is happening around them. In the 1980s, few people, especially young people, attended the dawn prayer. Therefore, if a young person went to the mosque for dawn prayer, he was immediately

accused of “membership in the Muslim Brotherhood (Ikhwan).” Performing the dawn prayer, or praying all five daily prayers regularly at the mosque, was treated as a crime – especially for young people. For the youth, morning prayer was practically seen as a “crime.”

I’m originally from Tadmur. After school, I used to go to an appliance repair shop to help out. When it was time for the call to prayer, since there was no restroom in the shop, I would go to the mosque’s restroom to perform ablution, pray there, and return. The shop owner allowed this. One day, the mosque imam came to the shop and said to me, “Hey O., stop going to the mosque to pray – it’s better for you to pray here.” I asked, “Why?” He said, “You’re attracting attention. They’re coming and asking questions about you – ‘Who is this boy? Why does he come here? What does he know?’ So don’t pray in the mosque anymore.” From that moment on, I stopped praying in congregation.

Interviewer: *Of course these are not legal crimes, but political ones.*

O.T.: In recent years, police stations and security branches have been keeping detailed records of those who regularly attend the dawn prayer or the five daily prayers. They keep such people under full surveillance – where they gather, whom they meet, every detail. This was the case all across Syria. It was the same everywhere.

Interviewer: *Let’s continue with the interrogation.*

O.T.: Then the interrogation was almost over, but he kept pressuring me, asking, “Did you carry a weapon? Did you kill anyone?” I said, “No.” In the end, I told him, “If I could endure the beatings, I wouldn’t confess to any of this. But I can’t take it anymore. If you want, write that I carried a weapon – I didn’t, but I can’t stand the beatings.” After being beaten again, I said, “Yes, I carried one,” though I never did. At that point, the interrogator didn’t record it as “carried a weapon.” They called one of the guards, who took me to the lavatories. He told me to take off my shirt and said, “Sit down. Don’t move.” He was holding something in his hand – I thought it was an electric baton or something similar. But it turned out to be a razor; he shaved my head.

He took me to a solitary cell. The area was no more than 5 square meters – maybe 5 or 6 at most. It was about 2.75 meters long and 1.75 meters wide. There were seven of us in there. It was underground. There was no light inside the cell, only a faint beam of light coming through a small vent from the corridor. There was also an air duct opening to the outside, like a small fan or turbine, blowing air into the cell. Even on cold winter nights, they deliberately kept the ventilation running to make sure our bodies froze. We had nothing to protect ourselves. There was only a thin blanket, which wasn’t enough to block the chill from the ground. There was another blanket, but all seven of us had to share it. We had to lie

down almost on top of each other. For instance, one person would lie on their side and pull their legs in, while another would rest their head near that person's feet. We were packed so tightly that even getting a little sleep was difficult - there was no room to turn. Even if your body went numb, you couldn't move.

At the same time, we were also suffering from skin diseases in the cell. There were lice and cockroaches. The cell was a truly filthy place. At night, we were so tightly packed that we could barely move. For example, even if we felt itchy because of the lice and skin infections, there was no space to scratch ourselves.

We stayed in the solitary cell for approximately 16 days. My entire body was covered with red rashes, like an allergic reaction. Eventually, one of the prison staff came by. I told him, "Alright, I'm ready to risk being beaten again, but we need to wash. Our bodies are in this condition, and the diseases are coming back." That day, they showed a bit of mercy and prepared the shower for us. They allowed us to take a shower for ten minutes and then return. The hot water wasn't enough - for example, I could only wash my head; the rest of my body was left with cold water. Still, at least we were somewhat cleaned.

They sent us back to the cell again. Every day or every other day, they would take a few of us out. There were three or four others around my age - minors, 16 or 17 years old. Among us were also married and older individuals. They even brought in a 50-year-old man with a walking disability. They accused him of "terrorism." The man owned a small grocery shop and also cleaned the mosque and called the adhan - that was all. His health was so poor that he couldn't even lift a cane, let alone use a weapon. Despite this, they forced a confession out of him through torture. Even after that, they showed him no mercy. Every day or every other day, some detainees were taken from the cell and replaced with new ones. For example, when the transfer bus arrived after the dawn prayer, we knew those people would be sent to the branches in Damascus - and from there, most likely to Sednaya Prison. Anyone sent there was practically facing certain death. If the transfer bus arrived in the afternoon, it meant they were being taken to the Central Prison in Homs, to the court in Homs, or to the Military Prison of Homs (Al-Balouna). That prison was also notorious for torture and violations. After 21 days in the State Security Branch, detainees were either transferred to branches in Damascus, to a military court, or to the Military Prison in Homs. When my 21 days were up, I woke up at dawn for the morning prayer. Normally, performing ablution was forbidden. We were forced to enter and exit the restroom within seconds - if they saw our hands or faces wet, we risked being beaten. So we used a stone to perform tayammum (dry ablution) and prayed inside the solitary cell.

We performed the dawn (fajr) prayer and sat waiting. The security personnel would insult the Prophet and the Qur'an and blaspheme against Allah - this was very common among the security units. If someone said, "For the sake of Allah...", they would reply, "Allah? Here there is only Bashar!" If someone said, "For Muhammad's sake...", they would mock, "Muhammad? Bashar allowed him." Most of the insults targeted religion, honor, and sacred values. You were constantly stunned - they would curse at the slightest thing, and they also forced us to curse. Of course, if even the faintest sound came from a solitary cell, or if they caught someone praying, they showed no mercy. One of us would be praying while another looked outside through a small vent. If anyone whispered, "It's prayer time...", they would immediately stop it. Exactly twenty-one days passed. After performing the dawn prayer, I sat and prayed, "I hope I'll be released." There were people with me who had previously been detained and then brought back - they were taken away. I rested for about two hours and slept another two. When I woke up, it was noon and the call to the midday prayer had been made. We prayed and kept waiting. Then they began calling out names. I pressed my ear to the small vent and, from the far end of the corridor, heard them call mine. They took me to where those from the third cell were. They brought us out and cuffed our hands behind our backs with plastic ties. They also took the disabled man from the same cell to transfer him with us; because he could not walk, we carried him on the stairs. Then they put us on buses. On the bus, raising your head was forbidden - you had to keep your eyes on the ground, on your feet. I didn't even dare look at the window beside me, so I couldn't see where we were going. Some soldiers assigned to us struck us with sticks or cables. After about half an hour on the road, we arrived at the military prison in Homs: They transferred us to Homs al-Balouna Military Prison. There, we were interrogated again. There was a body they called the "four-member committee" - Air Intelligence, Military State Security, the Political Branch - and this committee, we were told, approved the statements.

When we first entered the prison, they searched us again. They stripped us all naked and ordered us to lie face down on the ground and raise our feet. The military police officers there each held a thick cable and began to beat us. When I saw how they were beating the ones in front of me, I tried to stay at the back, stepping away - but eventually, they started hitting me too; I received 12-15 blows to my feet. The officers were practically boasting, saying, "Let me try your cable, let's see if it hurts as much as mine." When the beating ended, they told us, "You'll go up to the third floor." They made us run up the stairs in a single line, even though our hands were cuffed. At the top, we reached a corner of the corridor where two military police soldiers stood holding electric clippers. They forcibly shaved everyone's heads - even those who already had short hair - in a deliberately humiliating way. The pain was so intense that I bit down on my trousers to stop myself from crying out. While this was happening, I looked toward the end of the corridor and saw a woman with her eyes

blindfolded. She had just come out of torture, standing in the corner with her hands tied behind her back. They asked me, “What’s your crime?” I was too afraid to say “membership in an armed group” or “terrorism,” so I said, “It’s a case of mistaken identity.” If I had said “I’m accused of terrorism,” they would have tortured me again. They placed us in the first ward, at the end of the corridor. The ward was extremely overcrowded – there was almost no space to lie down. We could only sleep on our sides, pressed tightly against one another. When I arrived that night, I couldn’t find any empty spot at all; I finally made a little space for myself right in front of the toilet door.

The next morning when I woke up, I saw a friend who had been arrested on the same day as me. He had stayed in the same branch. He smiled and waved at me. His head had been shaved, and his health was poor, but we still recognized each other. He asked me, “Why are you lying down by the toilet? Why are you sleeping at the door?” I said, “I couldn’t find any other empty space last night.” He and his friends said, “Alright, we’ll make some room for you – you can join us.” I asked him, “How are things here? Is there torture?” He replied, “There’s an interrogation committee here. You have to repeat your previous statements – the ones you made in the branch – exactly the same. If you say even one word more or less, they’ll torture you again.” He added that you’re only called for interrogation after 40 days. I had been there for about 22 or 23 days. Two days later, a soldier shouted, “A.T.!” – my father’s name. I got up, thinking, “Maybe they brought my father...” and turned toward the door to see. But the ward officer said, “Forbidden!” Then someone from the interrogation team called out, “O.A.T.!” I hadn’t expected to be summoned so soon. They told me, “Don’t be afraid – just repeat exactly what you confessed in the branch. If you do, they won’t torture you.” They blindfolded me. The soldier told the ward officer, “Blindfold him so he doesn’t even see the soldiers.” The ward officer said to me, “Recite the Qur’an and ask Allah for patience. Endure here just as you endured the torture in the branch.” They took me to the interrogation room, which was right next to the wards. After the first... the second... the third ward, you reached the interrogation room. Inside, there were four interrogators – each from a different branch. They started questioning me. One of them said, “I know everything. If you don’t confess, you’ll leave here only as a corpse. Good thing you confessed earlier...” I repeated all the accusations, exactly as before. But there was another interrogator, and the detainee under his charge hadn’t confessed – neither in the branch nor here. That detainee said to me, “I didn’t do anything.” I told him, “I didn’t do anything either, but I was forced to confess because they beat me at the branch...”

Another interrogator stepped in and said to the other, “Tell him he’s a terrorist. Let’s see if he confesses. His brother is a terrorist; his family are terrorists – his brother is already detained. Why haven’t you made him confess yet?” The other replied, “Make him confess

by reasonable force.” The detainee they were torturing was around 17 to 20 years old. The second interrogator lost control. He left that detainee and started kicking me in the head instead. Eventually, another interrogator arrived and said to me, “I’ll take you somewhere else.” Then he came back and continued interrogating me. For about three hours, they forced me to stay seated while pressing down on my leg, and beneath me was an ice-cold floor. I said, “I want to change my sitting position – my foot is numb; I can’t feel it anymore.” One of them said, “Okay, that’s fine,” but another came and shouted, “Stop! Don’t move! Don’t change your position!” Then yet another person came and hit me, saying, “Don’t you see that the detainee under his interrogation still hasn’t confessed?” They saw this as an insult – as if an interrogator “lost his honor” when the detainee in his hands refused to confess. The other detainee whispered to me, “Don’t stop, keep going...” Meaning, whether you confessed or not, the torture didn’t change.

Interviewer: *Up until this point, you still hadn’t had access to any lawyer or legal procedure, right?*

O.T.: No, everything was handled only through connections and intermediaries. My family knew I was detained, but they had no information about my whereabouts.

Interviewer: *How does the favoritism/bribery mechanism work? Is it carried out by people paying money (i.e. bribes), or do officers within the security branches intervene?*

O.T.: The method employed by the security branches was as follows: If they knew that a person had not committed a crime, they would still detain them. The aim was to extort money from their family. They would send a man to the family to inform them that their son was being held at a certain security branch and that they had received news from him. By delivering this message, they would then demand money from the family. It was a form of bribery mechanism.

If there was conclusive evidence against a detainee – such as carrying a weapon or having committed a killing – the head of the security branch had no authority to release them. However, if it was known that the person was innocent, they would exploit them for financial gain. Naturally, they would not release the person immediately; instead, they prolonged the process as much as possible to extract the maximum amount of money from the family. After the investigation was completed and the detainee had signed all the documents confirming that they admitted to every accusation, the officer would order the soldier: “Take him outside.”

Returning to the torture: After they brought me out of interrogation, they asked, “Shall we take him to the ward?” The officer there said, “Go and hang him.” This was a torture method called “shabeh.” The method involved tying a person’s hands and suspending them in the air, allowing only their toes to touch the ground.

The “shabeh” method I was subjected to was a bit different. They tortured me by hanging me from the cell door. The door was made of iron, and I had to hold on to the top bars with my hands. My knees were pressed against the lower bars. I stayed in that position for about half an hour. This method was much harder than the usual tying method because when you’re tied, the rope supports you – but here, I had to rely entirely on my own muscle strength to stay hanging. Over time, my hands started to slip, and eventually, I fell to the ground. When I fell, a soldier came and started kicking me, then ordered me to hang myself back up again. So even falling became an additional form of torture.

About half an hour later, an interrogator arrived, saying that his car had broken down. He opened the doors of the adjacent cells and asked the detainees if any of them knew about cars. One prisoner replied, “I do.” The interrogator began asking him questions about the vehicle. At that moment, I waited, hoping to be noticed as well. I thought perhaps he would see me and spare me from further torture. He turned to me and asked, “How long have you been waiting here?” “I don’t know, I’ve been here for a long time,” I replied. Then he said, “Take him down.” The soldier beside him hesitated, but since the interrogator had given the order, they took me down. However, shortly afterward, the same soldier came back and started beating me again. “Who took you down?” he asked. “The interrogator,” I said. “How do you know the interrogator?” he insisted. “I recognized his voice because he was just here, talking about the car,” I said. The soldier replied, “Alright then, let’s take him back for questioning and have him sign.” After a detainee signed all their statements, they were taken to a special ward known as the “pressure cell.” There, it was decided whether the detainees would be sent to court or transferred elsewhere. I had the opportunity to speak with other prisoners who were there. We asked one another what we had gone through and what we had been forced to confess.

Interviewer: *When were you released?*

O.T.: I was released on January 12, 2014. My detention lasted about 45 days. Usually, the length of detention varied depending on the duration of the torture. The last 10 days were relatively better for me because I was no longer subjected to torture. Finally, they transferred us to Adra Prison in Damascus. The military judge in Homs refused to accept us and sent us to the Counter-Terrorism Court in Damascus. That was a civilian prison; there was no torture, and there were facilities for food and hygiene. I stayed there for 4 days. Then they took me to the Damascus Courthouse, and I appeared before a judge. Since the Homs court had rejected us, I appeared before a judge for the first time after 42 days. The following evening, I saw that those who had appeared in court with us had bribed the police and were able to meet with their families. I, too, told them that I had been unable to contact my family and, in exchange for a bribe, was allowed to call my father. I told him that I was in

Damascus, that I might be released within a day or two, but that we needed both a lawyer and money for that to happen.

Interviewer: *Was anyone else in your family detained like you?*

O.T.: Yes. My elder brother was arrested on December 13, 2012. We waited for his release, along with the other prisoners in Sednaya, but we could not find any trace of him. Later, when we investigated the cases of those who had died in the civil prison in Damascus, we learned that my brother had been executed two and a half years after his arrest. The charges against him were carrying a weapon and participating in protests. He was executed on August 22, 2014, but we only learned this information on December 8, 2024.

Interviewer: *Was there a court ruling regarding him?*

O.T.: The death sentence was issued by a military field court. Neither a lawyer nor a judge can approach these courts. Legally, they operate as a completely closed system. The field court consisted of three members: The prison director, a military judge, and an intelligence officer or a security branch official.

The process of issuing a death sentence was very simple: the prisoner would be summoned, asked their name and the charges against them. Then they would be asked, "Is this true?" and the prisoner would answer either "Yes" or "No." That was all – only these three questions were asked. Afterwards, the prisoner would be forced to sign a document containing the death sentence. This was how the field court operated. No one ever "disappeared" there, because no one was secretly made to disappear – they were executed directly.

Interviewer: *Thank you very much for the information you have provided. We hope that this testimony will be used as evidence in court and will become part of a report to inform the world about what happened. People knew that such things were taking place, but they did not know the details. Even during the revolution, no one realized that torture was carried out in such a detailed and systematic manner. So once again, thank you.*

O.T.: Thank you. I hope these events will not be forgotten and that justice will one day prevail.

Record No: 6

Date: 21 January 2025

Location: Association for Detainees and Missing Persons in Sednaya Prison (ADMSP)

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: Q.T., 37 years old, Syrian citizen, electrical technician, and government employee in Syria.

Questions:

Interviewer: *Have you been detained in Syria before?*

Q.T.: Yes, on December 12, 2012.

Interviewer: *Where were you working in Syria?*

Q.T.: I was working in a government office.

Interviewer: *Where were you detained?*

Q.T.: I was detained in the Homs governorate. They took me from inside the company, from the establishment itself. I was there on official business, coming from the Tadmur (Palmyra) region. It was in rural Homs. I had some work to handle at the main company in Homs, dealing with documents. They told me, “A signature is needed at the Political Security Office; it’s no problem, just take the document and have it signed.” I went there to get it signed. I told someone in the office, “I just need to get this document signed,” but the man said, “Wait a bit,” then closed the door and left. After a while, four officers came, blindfolded and handcuffed me, and took me to the Political Security Branch. The charges were participating in demonstrations, insulting the President, and similar accusations. All of it was related to the revolutionary movement in Syria. That was the charge.

They took me to the Political Security branch, where I stayed for about an hour. They asked questions regarding this charge; there was neither a court order nor any other official document. It was completely arbitrary. For about an hour, they recorded my identity information and my statement. Then they took me downstairs for interrogation.

First, they stripped me completely naked and searched my clothes. Then they began hitting me directly. They cursed, insulted me and my family, even cursed Allah, and made threats. This went on for about two hours. After that, they threw me into a single-person cell. By “single-person cell,” I mean a space of about 1.5 meters near the toilet. There were 7 or 8 of

us crammed in there. It was so narrow that we couldn't sleep; we had to sit, pressed against each other. I remember there was no water. Food was almost nonexistent – sometimes just two olives, sometimes a small amount of jam. There was really nothing that could be called a proper meal.

We were taken for interrogation every day or almost every night. How did we know night had come? The horn sounds and human activity outside would stop, and everything would become quiet. That's when we realized it was nighttime. They took us for interrogation at night. With our eyes blindfolded, they tortured us – beatings, electric shocks, hitting all over my body, insults... Then they would take us to the interrogation room and ask questions like, "Who directed you? Who gave you instructions?" This situation at the Political Security continued; I stayed there for one and a half months.

Then they took me to the State Security Branch. When I was being transferred from Political Security to State Security, they returned my belongings, and I thought maybe I would be released. They gave me my bag and personal items. At that time, I had about \$1,000, plus around 50,000 Syrian pounds. The money they returned to me didn't even amount to 1,000 Syrian pounds – they said, "This is your deposit." When I asked, "What about the rest?" they didn't care and simply said, "That's it." I had gone out to handle my work in Homs, but I had been missing for 1.5 months, and my family had no news of me.

Interviewer: *So, no one informed your family, is that right?*

Q.T.: No, neither my family nor anyone else was informed. Then they put me in a car. My eyes were uncovered when I got in. Someone was sitting next to the driver, and I said, "Why have you kept me like this? It's been more than a month, my family knows nothing." He replied, "Well, you have a file. They say you're a terrorist." Then he added, "If you pay, I can get you out." I said, "I'll give you whatever you want, just let me go." All the torture I had endured was already more than enough. He said, "Actually, I'm not supposed to tell you this. We're going to State Security now. Compared to State Security, Political Security was like paradise. But I'll try to help you if you pay." I said, "Alright, I'll pay – just get me out."

Then we arrived at State Security. They blindfolded me again, handcuffed me, and took me inside. The first thing they did there was strip me naked. They ordered me to face the wall, raise my arms, and lift one leg. It was utterly humiliating. The officers were shouting, and sometimes they came close to threaten me. They said things like, "You'll start missing what you went through before," and "Now you'll see what real torment is." I just said, "May Allah help us." They took down my personal details again, and then immediately began the torture method known as Shabeh – the hanging.

I was suspended in the method called Shabeh; I was standing on my tiptoes, completely naked, and blindfolded. I remained hanging like that. I was only allowed to go to the toilet twice a day – once in the early morning and once at the end of the day. Even then, a guard stood over me. As soon as I stepped inside, insults and curses would start; they wanted me to finish quickly and get out immediately.

They gave me only one meal a day – and even that was so little that a child couldn't be satisfied with it. For example, a bit of bulgur with two chickpeas on top... It wasn't enough to feed even a two year old child. In this way, more than ten days passed while I remained hanging, without interrogation, just waiting. Every time the guards passed by, they hit us with whatever they had in their hands – sticks, whips, anything. We were hanging in a very narrow corridor, perhaps a hundred meters long. Along that corridor, there were many others suspended just like me.

Then they took me for interrogation. The questioning was the same: "Who joined the protests with you? Who directed you? Who incited you?" they kept asking. Afterwards, I was hung up again in the "Shabeh" position and then returned. Finally, when I was completely exhausted from interrogation, they put me in a communal cell. This cell was about four meters by four meters in size, but there were over seventy people inside. Imagine – four meters by four meters with more than seventy people... The situation there was the same. Almost every day, groups of seven or eight Shabiha would enter; they carried thick sticks or sometimes iron rods. They would beat us and then leave, as if for amusement. This continued over and over.

I stayed under these conditions for nearly three months. At the end of the three months, we were transferred to a four-person committee called "el-lecne er-rubaiyye"; this was the security committee in Homs. It consisted of four branches: Military Intelligence, Air Intelligence, Political Security, and State Security. When we were previously at State Security (Aman el-Devle) and spoke with each other, we would say, "Hopefully they send us to Damascus or Sednaya, just don't send us to this four-person committee." Because its name was "el-lecne er-rubaiyye," and it was said that anyone who ended up there was sent to hell.

Then one day, they put us onto buses. There were about 150 people. Even while boarding the bus, we received a beating equivalent to all the beatings we had endured before. We traveled for about an hour or more. We thought we were going to Damascus. Our eyes were blindfolded, and our hands were handcuffed behind our backs. Those standing over us kept hitting us with electric cables, thick sticks, and batons. We had no idea exactly where we were. Then the bus stopped, and they made us get off. "People said, 'This must be the place of the four-person committee.' It turned out that this was the military prison called 'Al Balouna.' In Syria, the number one military prison was Sednaya, the second was Tedmur,

and the third was Al Balouna. It was also the central headquarters of the security committee in Homs. When people said, 'Al Balouna, the four-person committee... this is literally the gateway to hell...' everyone's last hope was extinguished."

It really was like that. All the beatings and tortures we had suffered before seemed like a mother lightly striking her child compared to what we were about to see. When we first entered, we were made to wait on our knees with our hands behind our backs and our heads bowed. This time they did not blindfold us, but there were soldiers and officers in the room. "Sign this!" they shouted - we didn't know what we were signing. They just yelled, "Sign!" When they called a name and said, "Come here!" as soon as someone stood up, the beating would start immediately. Our bodies were already bruised from previous torture. We waited kneeling for about three hours. Anyone who stood up, moved, or spoke to a friend was hit on the head and back at once.

Then they took all our information, and the procedures were completed. Suddenly, an attack began; every officer who entered started hitting us with whatever they could get their hands on. At that moment, 3 people were killed on the spot - all of them were friends we had known from the State Security Branch. Two of them were young, and one was older person. They made excuses, saying, "His heart stopped; he was already sick." They kept repeating, "He was sick from the beginning; we took him in when he was already ill." While we were still at Political Security, there had been a man in his 60s who was brought to us. He used to transport fruits and vegetables from the Homs region. The man was already exhausted and distressed. We tried to comfort him, to support each other, but the situation was beyond what we could handle. One night, they took him for interrogation. He went - and then they brought him back later. Before being taken for interrogation, he had told us, "My family is waiting for me; my children are waiting," and he was crying. His daughter had asked him for a special kind of fruit, insisting, "Father, bring us some fruit." He told this story in tears, saying, "My daughter must be waiting for me now, my family must be waiting; they have no one, Allah knows what has happened to them." He went to interrogation and later returned - completely exhausted. They threw him back into the cell as if tossing an object. He could neither speak nor respond; he was only moaning. After 1 or 2 hours, even the moaning stopped. We realized his heart had stopped, he was no longer breathing - he had died.

Interviewer: *So, he was killed during a single interrogation, is that correct?*

Q.T.: Yes, he went into only one interrogation, and that was it. We knocked on the cell door and said, "Someone has died." The officers came, took a brief look, and started beating us. They even hit the dead body and cursed at it. They said things like, "This man was sick from the beginning, a terrorist, his heart exploded." We had heard similar words back at

Political Security, but now the main issue was the four-member committee, known as rubaiyye. Right after we were brought in - before even being taken for questioning-3 people among us died. The men holding hoses, cables, and sticks attacked again; they beat some with hoses, some with electric cables, and some with sticks. Our eyes were blindfolded, we were completely naked, and no one knew where the blows would land. It could hit the head, the hands, or the back. Some people were dying, and we would lower our heads to protect ourselves - so that maybe fewer blows would hit our faces. Eventually, they separated those who had been killed from the rest of us. Then they took us upstairs, where they recorded our identity information. After that, we were taken back down to a large cell. The cell was about 100 square meters (10 by 10 meters), but there were more than 400 people inside. We were literally piled on top of each other, like animals crammed into a stable. There was a toilet in the middle, but most of the time there was no water. I stayed there for about 5 months. During that entire time, I never saw clean water. We had nothing to wear except underwear. The blankets they brought us were soaked with urine and filth from others. I remained like that for 5 months. There were people whose wounds became infested with worms because they could no longer endure the conditions. Their skin and backs had opened up, and worms were coming out of the wounds. The man in front of me had a wound on his back about 2 centimeters deep, and worms were crawling out of it. With constant beatings and injuries, our bodies felt like they were rotting away. We were taken for interrogation almost every day. My interrogations were conducted by Military Intelligence. Others were interrogated by Air Intelligence, Political Security, or State Security. My interrogator was from Military Intelligence. Before every interrogation, they would beat us again, using methods such as dulab (forcing the victim inside a car tire and beating them), satiriyya (whipping or beating with a strap or stick), and shabeh (hanging by the wrists while handcuffed). After that, I was taken to the interrogator. He would ask irrational questions - such as, "Which vehicles did you blow up? Which women did you rape? Which state properties did you loot?" I am speaking of the end of 2012, before the armed clashes had even begun. Since none of it was true, we denied everything, and then they would come and beat us again. Later, they took me back to the cell. It was so filthy that the stench was unbearable. The humidity made it hard to breathe. There was filth and urine all over the floor. I stayed there for about 15 days. No one ever came to check whether we were alive or dead. Once a day, they gave us a piece of dry bread - but you couldn't even bring yourself to eat it. Even if they had brought lamb, you wouldn't have wanted to eat. We were living at the edge of death. People were dying of starvation, beatings, or stress. Some lost kidney function, some lost their teeth, others lost their ability to speak. More than 15 people died from hunger, beatings, and exhaustion. Some received severe blows to the head, survived for a day or two, and then died. Among those who stayed with us, some went insane. One day, a prisoner knocked on the door and called for the guard. He started saying, "My family came by car; they're downstairs - let

them in so I can greet them.” Then he turned to us, laughing and saying, “They brought the bride, they brought the bride!” Of course, they took him away, beat him nearly to death, and threw him back into the cell.

We were about 400 people in a single room – maybe even more. Speaking was extremely difficult. There was a small vent, like a hole in the door, and if the guard opened it and saw you talking to someone, your chances of survival were very low. He would take you out, beat you, and then bring you back. When you returned, you would stagger and mumble incoherently. The vent was so small that you couldn’t even see when it was opened or closed. They would just shout, “You! Come with your number!” One time, a guard saw me talking to someone and called out to me. I said, “There’s no water in the toilet.” They had cut off the water in the toilets for a long time. He said, “Do you want to go to the toilet? Then go and sleep there!” I pleaded, “Sir, please don’t.” He replied, “Go! Sleep in the toilet.” I went – the toilet was a horrific sight. Everyone had diarrhea; it was covered in filth. He said, “Lie down inside the toilet bowl.” The toilet was directly across from the prison door. The soldier stood there, watching me from outside. Then he said, “Now put your head into the hole.” I put my head into the hole. He laughed and said, “Alright, go back to your friends.” There were many such incidents – not only me, but most of the people there suffered similar punishments.

Interviewer: *We’ve heard there are some notorious torture methods in Syria. How were these methods applied? We need to write some details for the report.*

Q.T.: The “dûlâb” method is like this: Your legs and head are put inside a wheel (a car tire), making movement impossible. Your head and feet stick out of the tire while your legs are bound inside it, so you cannot move. Then the people around you begin to beat you – they strike your feet, they strike your head. They do not only beat your legs; they hit your head and whatever part of the body they choose, targeting any area they deem appropriate.

When they hit my feet, the pain was unbearable. I wanted to move my legs, to pull them away, but I couldn’t. When I tried to protect my head out of instinct, they started hitting my head instead. Because my head was trapped inside the tire, I felt completely defenseless. Sometimes they hit so hard that I thought they would break my arm or shatter my hand or wrist. When they beat you with this method, they struck wherever the blows happened to land – sometimes the hands, sometimes the head. In that moment, you were completely at their mercy.

Let them break my legs or my back – it didn’t matter. They started hitting my head. I was begging, saying whatever I could, but it was useless; it didn’t stop. It just went on like that. Then they pulled me out of the tire. They made me stand up, but as I stood, my head was spinning, my insides were spinning – I felt like I had turned around myself 360 degrees –

and I collapsed to the ground. When I fell, he saw me and said, “Oh, you’re lying down, huh?” and started hitting me again. He struck me with the stick wherever it landed; I couldn’t get up because I was dazed. There was no food, no water – none of the basic things you need to stay alive. I was trying to stand up, but even if I managed to get on my feet, I would fall again. I said, “Okay, I’ll get up, it’s fine, just stop hitting me,” but I had no strength left to stand. Then they moved on to the shabeh method (hanging by the wrists). In Rubaiyye (a four-person committee), this shabeh was a bit different: They would hang me from the prison door. The door was large – about 3 meters by 3 meters. They would hang me there with my arms and legs spread open. For example, they tied my hands and then pulled my legs with a rope, stretching them as far as possible. That tension – when your muscles and nerves are being pulled – creates an indescribable pain. While you were hanging there, you always felt like a guard could appear at any moment in the corridor. Those guards carried massive batons and never stood still for even a second. They kept hitting – sometimes with electric shocks, sometimes with sticks – wherever the blows landed. They especially liked to hit the knees. If they saw you half-conscious while hanging, they would aim for your knees to jolt you back to awareness.

We stayed like that for almost five months. They addressed us by two-digit numbers; no one knew who anyone really was. Yes, you were given a number, and instead of your name, they used only that number. In this way, you were deprived of your identity as well.

At last, toward the end of the interrogation, while my eyes were still blindfolded, I was being beaten in front of the interrogator. The officer asked me, “Are you going to confess or not?” I finally said, “Enough – I’ll confess.” He kept writing and writing, recording something. I asked, “Are you tired?” He said, “Yes.” Then I told him, “Everything I said is a lie, just so you know. I didn’t actually do anything, but I’m exhausted from the beatings and torture.” He replied, “Whether you did it or not doesn’t matter. You will accept it here. You’ll sign the statements, and then you’ll be brought before a military judge.” He said it exactly like that: “He’ll hang you or cut you down – doesn’t matter to me. My job is to get your confession signed. I don’t care whether you committed the crime or not.”

Then they took us to the judge. There were a civilian judge and a military judge. The civilian judge brought various charges like “participating in demonstrations,” and the military judge added other accusations. When I said, “Your Honor, I do not accept these – everything I signed was under beatings and torture,” he answered, “You have confessed to these crimes; I will not consider anything else.” Even when I said, “Sir, they forced me, they beat me nearly to death,” the man paid me no attention. I thought, “If you were in my place for even an hour you’d confess twenty times over,” but the judge did as he pleased. He found me guilty and sent me to prison.

Thus, I was sent to Homs Central Prison (a civilian prison). Compared to military prisons, I could say the environment was somewhat more bearable. But I couldn't stay there long because a revolt broke out in the prison. Security forces fired tear gas bombs, and people were killed. I remember that in one incident, more than twenty people died. They opened fire, and although we tried to intervene, we couldn't stop it – those who were hit died. After that, I remained in prison for about a year and three months. Eventually, by a court decision, I was supposedly “released,” or more accurately placed under something like “trial without detention.” But in reality, you had to pay a middleman to get out; there was no legal way. They arranged it that way, and in June 2014, I was set free.

Interviewer: *So, your release wasn't through a legal process?*

Q.T.: No, of course not. It was entirely a form of brokerage. You pay money, and that's how you get out. I was released in June 2014.

Record No: 7

Date: January 21, 2025

Location: Association of Detainees and Missing Persons in Sednaya Prison (ADMSP)

Interviewer: Muhammed Tarik ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: S.B., 42 years old, civil engineer.

Questions:

Interviewer: *Mr. S., have you ever been detained in Syria before?*

S.B.: Yes, I was detained in Damascus.

Interviewer: *On what date?*

S.B.: In 2013. Actually, it was at the end of 2012 – in the last month of 2012.

Interviewer: *Was there any charge against you when you were taken into custody, or was it based on an official decision?*

S.B.: It was something like a “shabiha” – type situation – meaning it wasn’t an official arrest. It wasn’t by a Ba’ath Party member, but it was connected to pro-Iranian militias.

Interviewer: *So, do you mean they were affiliated with Iran’s party or the regime’s party? Were they Iranians?*

S.B.: There were Iranians – for example, in the Jobar area, in Karn al-Bayda, they were assigned as guards. In Damascus, they acted together with the regime. They had authority in the administration, like us, but in reality, they were loyal to Iran.

Interviewer: *So, it wasn’t an official detention, is that correct?*

S.B.: No, it was a brigade – paramilitary forces of the regime.

Interviewer: *Yes, could these people be the pro-regime militias known as the “National Defense Forces”? What were their names?*

S.B.: We used to call them shabiha – pro-regime militias...

Interviewer: *How did it happen then? Why were you captured?*

S.B.: My husband was a member of the Free Syrian Army; I believe that was the main reason. No one in his family had been martyred, but he was with the young men who were defending their land and homeland. We were staying at my husband’s uncle’s house. That uncle was an opposition supporter. My husband didn’t want me to mention his name, and

we didn't have his permission. He was a strong opponent who had personally witnessed the chemical attacks in Syria. We migrated several times. One of our relocation points was a place called "Biltu." We were staying in a shelter there. It never occurred to us that "they might come." It was around 7 a.m. My daughter was going to kindergarten. At that very moment, they unexpectedly knocked on the door. At that time, I was holding a small baby in my arms; my husband, my mother, my late uncle, his wife, my sisters-in-law, and my co-sister's daughters were all there. Armed men burst in, almost breaking down the door, and interrogated everyone. They pressured and threatened us. Out of fear, I left without even taking my ID, with only a single piece of paper in my hand. Right before our eyes, they carried out a mass killing in the nearby houses. We had left that house three days earlier - they had slaughtered everyone inside. It later became clear that the attackers were Iranian militias; their machetes were inscribed with the words "Ya Hussein."

Interviewer: *How long were you held by them?*

S.B.: Eight days. On the second day they told us, "You can never stay here; this is a strategic point, we want to take it." So, we hurriedly left. It was an important position overlooking many streets and locations. They wanted to take us too, but by Allah's will we managed to escape at that moment. They did not pursue us. We fled at night in a car wearing only the clothes on our backs.

Interviewer: *Were you subjected to physical torture - such as beatings, insults, or verbal abuse?*

S.B.: There was verbal abuse, insults, and psychological torture. I wasn't subjected to severe physical torture myself, but my brother went through similar things. He was detained for a year and a half - they completely shattered his hand. It was all done by Hezbollah.

Interviewer: *Where was he detained?*

S.B.: He was detained in Lebanon, by Hezbollah. As far as I understand, my brother was serving in the army there. He, too, was among those defending their people, their land, and their dignity. He fell into Hezbollah's hands and was tortured for a year and a half. They crushed his hand - it's now permanently disabled.

Interviewer: *Do you have any other family members who have been detained?*

S.B.: My eldest brother was also detained - in Lebanon as well. He was held for a short time and released two months later in exchange for money. Another brother of mine was taken to a military prison during Hafez al-Assad's rule. He was eventually released but suffered from severe psychological trauma. Although he received treatment for three years, the doctor said, "If he experiences another crisis, his condition will worsen again." Unfortunately, my brother later passed away due to psychological complications.

Interviewer: *Was your husband martyred?*

S.B.: Yes, he was martyred. How did it happen? He was the commander of a brigade – one of the opposition brigades. His family suffered many losses. For example, some of his relatives are still missing today. Documents have surfaced showing that some of them died under torture, but two of them remain unaccounted for – no one knows whether they are alive or dead. We don't even know exactly who took them or for what reason.

Interviewer: *Did you receive any official notice or document from the police or the state explaining the reason?*

S.B.: No, it was all done in a Shabiha-style, arbitrary manner. Then during interrogations, they pressed me, “Where is your husband? Where are your in-laws?” I said, “My husband works in Homs.” They replied, “No – he’s fighting,” and they came down hard on us.

Even our house was destroyed – it was a witness to everything. There was a sniper right in front of our home. That house no longer belongs to us. We went through extremely difficult days and experienced so much. In the end, we reached Türkiye. Türkiye became like a compassionate homeland for us. Even my sister married a Turkish man. I was talking to her today and said, “If I ever had to leave Türkiye, it would be very hard for me.” Truly, Türkiye has been the country that embraced Syrians the most and helped them the most – and Qatar as well.

As I mentioned before, we have been entrusted to Türkiye and Qatar. Qatar supported us within its means, and –just like Türkiye– has always stood on the side of justice. I told them about the persecution my family suffered. For example, they drove into our area in cars. Their appearance was terrifying. They entered the Bab Amr gardens, Kiferhaya, Jobar, Homs... Then the city... At first there was the Jobar massacre. This issue was important to my husband. Everyone talks about the Hula massacre, but the Jobar massacre is barely heard of. Yet many of our young people were arrested there and had their throats slit. Even now –may Allah help them– we later learned that some of those detained died from torture there. Some were shot in the head; others they did not kill. Now if I say, “Let me go back to my homeland, to my street,” there are no men left... How are we supposed to return with our children? They were all wiped out.

For 13 years, no other country has cared for these many refugees, but Türkiye did. Maybe not everyone here shows a smiling face, but the majority are kind-hearted. Still, I would like to return to my homeland, to my destroyed home. However, Bashar's regime and those around him have represented the Syrian people very poorly. Yet most Syrians are good, understanding people. Thanks to everyone who helped us – we have all become like one nation.

I am a widow, my children are orphans, and our home has been destroyed. The house of our elders has also collapsed.

Interviewer: *Syria will be rebuilt, and hopefully, you will all return safely to your homeland.*

S.B.: This interview is very important. Testimonies are crucial. There are events the media has never mentioned. At the very least, the world should know. When Syria was partially liberated, we also learned the details of the torture. For instance, Sednaya Prison was already notorious, but we discovered what other military branches had done as well. These places are not referred to by their official names – we realized that torture was carried out in unofficial locations. There may still be places we don't yet know about. Allah willing, everything will eventually come to light.

For example, I witnessed barrel bombs, airstrikes, and missiles; I saw civilians being used as “human shields.” Thank Allah, for now, we have escaped from all that. Honestly, I still can't believe I survived. On that “day of liberation,” I was so excited that I couldn't sleep for two nights. Yes, Allah willing, everything will get better. Allah willing. Thank you very much, thank you.

Record No: 8

Date: January 21, 2025

Location: Association of Detainees and Missing Persons in Sednaya Prison (ADMSP)

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: M.S.

Questions:

Interviewer: *What is your level of education? Where are you originally from?*

M.S.: I studied in Syria, but I couldn't complete my education because of the revolution. I am originally from the countryside of Damascus.

Interviewer: *Have you ever been detained in Syria before?*

M.S.: Yes, I was detained. When the Syrian revolution began in 2011, I had already been working as a paramedic for the Syrian Red Crescent since 2007. I was captured while working in field hospitals. My first detention lasted twenty-four hours, and I was released the next day. This was carried out by a security unit in the countryside of Damascus.

Interviewer: *Were you tortured during that time?*

M.S.: During that first detention, we were subjected to torture. However, because of a wound on my hand, they released me shortly afterward with a recommendation for medical treatment at one of the regime's checkpoints.

The second detention was completely different. A field court had issued an execution order - it was supposed to be a street execution. But just then, clashes broke out between the Free Syrian Army units and regime forces, so they couldn't carry out the execution. We managed to escape from the group that had captured us. That time, I was held for about a day.

In 2012, while going to pick up a wounded person by ambulance, I was detained again, accused of "helping armed militants." Another field execution order was issued against us. When fighting broke out, we managed to escape a few hours later. The torture was both psychological and physical, but since we were being held in the street rather than in a closed police station, it wasn't as severe as before.

Interviewer: *When did you leave Syria?*

M.S.: At the end of 2015.

Interviewer: *Did you ever witness the use of prohibited weapons?*

M.S.: Yes. In late 2012, the regime besieged the Eastern Ghouta belt of Damascus and other areas, and this blockade lasted until early 2018. For six years, food and electricity were completely cut off from the region. The goal was to starve the people and force them into “reconciliation.” During those years, many violations occurred, including chemical massacres.

Chlorine gas was used for the first time in Harasta; at that time, I was part of the team providing medical assistance to the wounded. After that, chlorine was used several more times, and finally, in August 2013, sarin gas was deployed in Zamalka. The loss was immense - around 1,500 people died; most of the victims were civilians, including children and women. While responding by ambulance, we witnessed heartbreaking scenes - a little girl who had lost her entire family, a mother who had lost all her children... That day, Eastern Ghouta truly experienced a catastrophe. The international media, including Al Jazeera, reported it as the “Eastern Ghouta Massacre.”

The regime also used Napalm-like incendiary munitions, which are banned under international law. My uncle and aunt were struck by one of these incendiary rockets and were martyred with severe burns. Thermobaric missiles, vacuum bombs, chlorine, and sarin were all deployed one after another. Chlorine is relatively less lethal, while sarin is deadly enough to paralyze the body with a single breath. In Eastern Ghouta, sarin was used multiple times - the first being the 2013 massacre, which nearly wiped out an entire neighborhood.

On the day the chemical attack took place, I was far from the targeted area; our duty was only to receive the wounded. Staying in Douma, we directed patients brought from all over Eastern Ghouta to the Red Crescent’s facilities. After working for three or four hours, when I stepped outside, I saw countless bodies piled up in front of the clinic. With conventional injuries, you see blood and tissue - you can somehow make sense of it; but with sarin victims, there were no cuts, no blood, only lifeless bodies... The human mind cannot comprehend it.

Interviewer: *Do you have any missing persons among your relatives or close circle?*

M.S.: Four of my colleagues are missing. In June 2012, before the blockade began, they were stopped at a checkpoint while returning from duty in a Red Crescent ambulance; four paramedic colleagues of ours were detained, and we have heard nothing from them since that day. The regime also used ambulances, doctors, and hospitals for its own purposes, turning ambulances into military targets.

As Red Crescent personnel remaining in Eastern Ghouta, our names were reported to the General Intelligence Directorate. The regime's order was that anyone on this list caught at a checkpoint was to be arrested immediately. Yet we were only doing our jobs - we were involved in neither terrorism nor armed activity. Despite this, the Syrian authorities directly placed the names of ambulance workers - whether members of the Red Crescent or medical staff from field hospitals - and media workers on the "immediate arrest" list. Instead of focusing on capturing armed individuals, the regime sought to intimidate and silence medical personnel and journalists.

There are also severe cases in my family: my cousin was arrested by the regime in 2015, two years after leaving the area. When he was released, his ribs were broken, there were drill marks on his back, and he had become almost a skeleton. The reason for his arrest was his participation in earlier demonstrations. Two of my maternal uncles had also been taken by the regime long before - for the same reason: Political protests and opposition activities. Both were subjected to systematic and severe torture because they had been among the leading political activists of that period.

Our personal testimonies and the data we have collected about methods of torture and the use of chemical weapons are very important. Our hope is that these documents will contribute to bringing the regime's senior leadership to trial before international courts.

Interviewer: *Thank you very much. Allah willing, the witness statements we have presented will one day help ensure that those most responsible within the regime are brought to justice.*

Record No: 9

Date: 21 January 21, 2025

Location: Association of Detainees and Missing Persons in Sednaya Prison (ADMSP)

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: M.A., 59 years old, dual citizen of Türkiye and Syria, from the city of Hama; was unable to continue their education beyond high school due to imprisonment.

Questions:

Interviewer: *Have you ever been imprisoned in Syria before?*

M.A.: I was arrested in 1980 when I was 15 years old, and I remained in prison until 2009. During that period, the Syrian government referred to what it called an “Islamic movement.” Repression began under Hafez al-Assad’s regime and its Defense Brigades.

The Syrian population was predominantly Muslim, and the government began provoking Islam and its followers. People were prohibited from attending mosques, prayers were banned, and women were forced to remove their headscarves. In 1980, soldiers from the Defense Brigades under Rifaat al-Assad entered Damascus and other provinces, forcibly removing the veils of women. This provoked anger among the Muslim population and led to uprisings in several areas, including Hama, Aleppo, Homs, and parts of Damascus. I was arrested as a result of these events.

Interviewer: *What exactly was the reason for your arrest? On what date were you detained?*

M.A.: They accused me of being affiliated with the Muslim Brotherhood (Ikhwan). Some Muslims rose up to defend their honor, their women, and fellow believers. However, the criminal regime did not allow them to defend themselves. Instead, it resorted to violence - just as it did after 2011 - imposing repression, arresting, and killing people. Some managed to leave Syria and were forced into exile. But exile was not a better option than prison, because even in exile, Muslims faced hardship, suffering, and humiliation. I was arrested in July 1980 and remained imprisoned for about 24 years and 8 months - nearly 25 years.

Interviewer: *Was any notification made at the time of your arrest? Was your detention lawful?*

M.A.: Of course, it was not lawful. The situation in Syria was not like in other countries. There was a state of emergency in place, and the entire system was controlled solely by the President. He could issue any laws he wanted. The People’s Assembly was completely subordinate to him. Whatever the President said was done - if he said “applaud,” everyone

applauded; if he said “do not applaud,” no one did. The President could enact any law he wished. For example, the laws applied against us were enacted in this way. We – meaning all the Islamists detained during that period – were prosecuted under an extraordinary law known as Law No. 49. This law was imposed specifically on the Muslim population of Syria by force. Even the People’s Assembly had no real will of its own; the law was dictated to them as well.

Interviewer: *What was the content of this law?*

M.A.: Anyone who was a member of the Muslim Brotherhood (al-Ikhwan al-Muslimun), provided direct or indirect support, or even showed sympathy toward them, was to be executed. No such law has ever existed anywhere else in the world. For example, if a man shook hands with another person who happened to be a member of the Muslim Brotherhood, he would be sentenced to death. Even if someone offered tea or coffee to a member in the street or in a café, it was considered a crime – and that person would be arrested, even if he was just a coffee seller. When this law came into force, the regime began prosecuting all Muslims and the entire Syrian population under it. The law was called the “Emergency and Security Law.” I was one of those tried under this law. I was 15 years old when I was arrested. Nowhere in the world does any legal system treat a person under the age of 18 as a criminal. Even under Law No. 49 in Syria, a person under 18 was supposed to receive a maximum sentence of 6 years in prison. Yet the regime that created the law did not even abide by its own rules. The law turned into the law of the jungle. Everyone who was detained with me was sentenced under this law. We were taken to Tadmor Prison (Palmyra Prison) and then transferred to various branches – Military Security, State Security, Political Security, the Palestine Branch, and others. The entire Syrian population was punished under this oppressive law and subjected to mass arrests.

Indeed, Syria was - and still is - a vast prison. Imagine this: the criminal regime fell barely a month ago, yet even now, some of our friends still cannot speak - still live in fear of talking. They are even afraid to speak here in Türkiye. And why is that? Because this oppression has lasted for 50-60 years. There has been tyranny for 54 years. For 54 years, generations have grown up under injustice and repression. I am now 60 years old, and when I first opened my eyes 50 years ago, the only thing I saw was the Ba’ath Party. I opened my eyes to minority rule, to the crimes of the Assad family. So, what can one expect? What kind of person could I become? Of course, I grew up in fear. While I was in prison, I always told my family and friends, “When I get out, I will speak about everything.” Yet even after prison, some still cannot speak-because no one knows what might happen, even after a death sentence. According to Syrian law, I was sentenced to death. However, since I was a minor, my sentence should have been reduced to 6 years. Instead, they reduced it to 12 years because I

was underage. And what was the result? They were supposed to keep me imprisoned for 12 years, but they kept me for more than 24. That is oppression upon oppression! What does it mean to spend almost 25 years in prison? It means a human lifetime - a quarter of a century!

Interviewer: *Were you subjected to torture while in prison?*

M.A.: To me, that question sounds almost funny. Yesterday, I was listening to the testimony of a Shabiha—one of Bashar al-Assad’s personal guards. They were asking him the following question:

“Is torture being carried out on people in the prisons?”

The man replied as follows:

“When we put someone in prison, do you think we serve them coffee and a hookah? Of course they will be tortured, of course they will be crushed, of course they will be humiliated.” He said these words mockingly, in his own dialect.

Interviewer: *What was the torture process like during your time in prison?*

M.A.: My imprisonment consisted of several stages. In the first stage, we were held in the security branches. I stayed for about 3 months at the Security Branch in Aleppo. After that, I was held for 10 to 15 days in the prison of the Aleppo Military Hospital – but in reality, this hospital was a torture center under the authority of the Military Security Branch. There were about 20 political prisoners there. The prisoners were first taken to a doctor. The doctor would write a paper stating the prisoner’s medical condition. Then a nurse would come, take the prisoner, and bring him to the torture room. Those who were supposedly taken there for treatment were, in fact, tortured to death. Prisoners whose bodies had been broken during interrogation, whose skin was burned, or who were weakened from blood loss were sent to this military hospital. They kept me there for 10 days.

Interviewer: *Where were you transferred afterward?*

M.A.: They sent me to Hanano Prison. Hanano Prison was an old horse stable dating back to the Ottoman era. In other words, we were imprisoned in the very stables where horses had once been kept during Ottoman times. Hanano Prison used to be a barracks belonging to the old Ottoman army, and inside there were about 13 or 14 rooms. Each of these rooms was around 3 meters by 2 meters in size – just large enough for a horse to fit in. Yet, in those tiny spaces, 27 or 28 of us were crammed together! We could neither sleep, eat, rest, nor see daylight. Praise be to Allah, I stayed in Hanano Prison for only three months—but some people remained there for years.

Interviewer: *Where were you sent after Hanano?*

M.A.: After Hanano, we were sent to Tadmor Prison (Palmyra Prison). It may sound strange, but when we heard we were going to Tadmor, we actually felt relieved. We thought it would be more spacious and that the torture would be less severe. Having already become “experienced” in torture, we knew that what happened in the security branches was far worse than anything we might face in Tadmor. In the security branches, new prisoners were brought in every night, and we could hear the sounds of torture until morning – the screams, the electric shocks, the insults, and every form of physical torment. The regime treated torture as an experiment, testing every possible method. One day they would apply electric shocks to the feet, the next to the ears, and then to the genitals. For them, torture was an “art.” Hanano served as a transfer point where prisoners were kept before being sent to Tadmor or the central prisons. Those who had already been tortured in the security branches were later transferred to Tadmor Prison, Aleppo Central Prison, or Kafr Souseh Prison.

Interviewer: *What did you experience after entering Tadmor Prison?*

M.A.: I entered Tadmor on October 30, 1980. I was among the third group brought there after the Tadmor Massacre, which had occurred in June. I was transferred in October and placed in the fourth ward of Tadmor Prison. Tadmor Prison was built in three stages: the first section was constructed by the French during the 1920s and 1930s; the second was built by Gamal Abdel Nasser in 1958 during the Arab Union period; and the third section was added by Hafez al-Assad in the 1970s. The prison consisted of approximately 44 wards, 38 of which were main wards. Inside, there were 7 major sections, each added at different times. One of them was a room referred to as a “refrigerator for the dead,” where the bodies of those who died from illness or torture were dumped. Forty-four of us, including myself, were transferred there from Aleppo. Among us, 8 or 9 were under the age of 18. Everyone else was executed. We were spared only because we were minors, but 36 others were tried in a military court and executed.

Interviewer: *How did these courts operate?*

M.A.: What they called a “court” wasn’t even a real judicial process. The judge was a short man named Suleiman al-Khatib, and beside him sat a large man they called his “assistant.” When a prisoner entered, they would only ask one question: “What is your name?” If there was any accusation in the file, they would issue the sentence immediately, without any interrogation. Some prisoners, under torture, gave false confessions. For example, they would ask someone, “Did you kill so-and-so?” and unable to endure the torture, he would admit to a crime he never committed. These courts were the most terrifying of all. There were people executed simply because of a dream they had. This tyranny was a system unlike anything ever seen in history.

First, let me tell you three stories so that you can understand the kind of oppression and torture the Muslim people of Syria have endured for years. A man once entered the court. The judge, a man named Suleiman al-Khatib, asked him, "Are you a doctor?" The man replied, "Yes, I am a veterinarian." The judge continued, "You were in a certain village on a certain day, weren't you? There was a sick cow there that belonged to my family, right?" The man said, "Yes, sir." Then the judge said, "You treated the cow, but it died." The man explained, "Sir, they called me when the cow was dying so I could try to treat it. I wrote a prescription and even notified the pharmacy about the medicine, but the owners didn't follow up, so the cow died." The judge then said, "I will hold you accountable for that cow." Fifteen days later, they executed that man—because of the cow.

Another poignant story goes like this: While a man was sitting in Tadmor, he dreamed that there had been a revolution and that Hafez al-Assad had been overthrown. This story circulated among different people in 1982-83; everyone was telling the dream. One day some people were brought to a military branch. A weak man, under torture, confessed who had seen it: "So-and-so dreamed that the President was overthrown." That man was brought to court and the judge asked him, "Did you see the President's overthrow in your dream?" The man replied, "Sir, it was only a dream, something beyond my will." The judge said, "If you had not thought of his overthrow, you would not have had that dream. Go - I have converted your sentence to the death penalty." Thus, that man was executed simply because he had dreamed.

And finally, let's move on to the third and last story. There was a famous poet among us named A.B. One day, a man was reciting one of his odes that he had written about Tadmor.

حتى ولا أمر الجنود بسوقه..

حتى يحاكمه القضاء العسكري

كلا ولا أمر القضاء بسجنه..

عشرين عاماً في صحارى تدمر

Neither was there an order from the soldiers to take him by force...

Nor a decision from the military court to put him on trial,

Not even a decree from the court to imprison him...

Yet he spent twenty years in the deserts of Tadmor.

The man was brought before the court, and the judge asked him, “You recited this poem; did you say in it, ‘twenty years in the deserts of Tadmor’?” The man replied, “Sir, I only recited the poem.” The judge said, “Go, I have issued your sentence; your punishment will be ‘twenty years in the deserts of Tadmor.’” He was released before completing the twenty years due to illness, but this remained an example of how uncontrolled and arbitrary the judges’ decisions were.

In fact, my words carry the tragedies of the Syrian people; this will never leave one’s mind. No one – near or far, minor or major, politician or intellectual, reader or writer – can remain unaffected by it. Just like now, when the crimes committed by Jews in Gaza come to light...

There were some Sunni torturers in the prison. They tortured us even more harshly than the Nusayri torturers. Why? So that they would not appear to be showing us any mercy. One day, they brought in a prisoner who had been severely tortured. It turned out that his cousin was also a soldier there. The cell door was old, and through a hole in it, he happened to see his cousin. In shock, he said, “Young men, that’s my uncle’s son.” When his cousin saw him, he tortured him even more brutally – so that no one would think he was favoring his own relative.

Why did they act that way? Because the officers, fearing that they might appear sympathetic or emotionally connected to the prisoner, would inflict extreme torture on him. They did this to avoid giving any impression that they felt empathy toward the detainees. In this way, the officers tried to conceal any sign that they might show compassion or treat someone related to them differently – so they subjected that person to the harshest torture imaginable.

In the first stage, when we entered Tadmor Prison in 1980, the traces of the infamous massacre were still visible. I was placed in Ward No. 32. It was a long ward – about 20 meters in length and around 5 meters wide. There were about 173 to 175 of us crammed inside. Some of the young ones were there because we were all minors – I was 15 years old at the time. They placed us at the very back of the prison, where there were remnants of shrapnel, traces of bombs, fragments of human bodies, and clumps of hair. I have always liked to help with small tasks, to serve others, especially the younger ones. When we went inside, we cleaned up. There were two toilets, and the sewage areas were utterly inhumane. We gathered all the filth and waste and threw it away.

Rifaat al-Assad came. Around 900 to 1,000 people – I don’t know the exact number – were packed into the cells, and they opened fire on them with machine guns. From above, they also threw hand grenades. About two hours after the gunfire and explosions stopped, Rifaat al-Assad and five or six of his guards went around the wards, checking: “Is anyone left? Is anyone still breathing?” If they found anyone alive, they killed them with a pistol. Most of those people’s only “crime” was being “Islamists” – meaning they prayed or were religious. After that tyrant (Assad) fell, we, all of us Islamists, began thinking about founding an

association to restore the rights that have been denied since 1980. The people have suffered an immense tragedy, but how much can we really do? Together with the brothers who were imprisoned during the same period, we are trying to form an association or a support organization. Most of them are now over 60 years old – many are sick or disabled. For example, my eldest child is 17, and my family depends on me. I'm 60 years old - what can I do? I'm doing the best I can. Allah has blessed me, and I am grateful, but the situation of others is dire; they survive only through aid.

The traces of the massacre were still there - we entered in 1980, about four or five months after it had taken place. Later, we were moved to Ward No. 26. Ward 26 was somewhat better - slightly larger, with fewer prisoners. The transfers to Tadmor never stopped; they continued until the year 2000. According to statistics, between 40,000 and 50,000 people were sent to Tadmor Prison over those twenty years. Perhaps only 2,000 or 7,000 of them ever came out; the rest were executed - or died there. It's estimated that around 90% of those who entered Tadmor between 1980 and 2000 were buried there. Executions, in the early years -around 1980 to 1982- took place four or five times a week. Every single day, and then sometimes they would pause for two or three days. The numbers were smaller at first because new groups were still arriving at Tadmor. When I entered, there were only about 500 to 600 people there. Then, with the new transfers, a group would arrive every Friday, and another every two weeks. At the same time, the courts were active. And what did these courts do? Immediate executions - death sentences. For example, some would stay for two or three months, and then be executed. In my group, there were 43 of us. Thirty-six of them were executed.

During the periods known as 2/83, 3/83, and 2/88 – what were called the Hama events – perhaps you have heard of them. At that time, the 117th and 121st units entered and destroyed the neighborhoods of Hama, just as his son later did. The number of deaths during this period ranged between 35,000 and 40,000. People in Hama were killed; their homes collapsed over them. New groups of detainees from Hama were brought to us. We felt a little relief for a while, but February 1982 was an extremely difficult period for prisoners. There were torture, humiliation, executions, and death. In January 1982, we heard an order from the prison administration or military branches saying, “There will be deaths every day.” The command was that from the 32 wards, one person from each ward would be executed daily – meaning 32 people every day. This order was implemented during the time of the Hama events. One day, it was our ward's turn. Subhanallah, a person's life is truly in Allah's hands. In our ward, 13 or 14 prisoners died. Because we were minors, they were somewhat “merciful”; they did not torture us as severely. “You are young; stand aside,” they would say. That was a relative mercy – for example, if adults received 100 lashes, we would receive 20.

They brought a car tyre (dûlâb). First you place your head inside it, then you bend your legs and pass them through it so you're doubled over. They come and kick you. When you're

kicked you fall onto your back and your legs fly up. Then they bring the falaka (beating the soles of the feet with a stick). One person holds you from one side, another from the other side. To prevent your legs from moving, they tightly tie a rope and pass your feet through it - sometimes both feet together - and pull it very tight. This kind of whipping with a stick, the falaka, is more painful than a lash. Imagine a rope or an electric cable being pulled like that: the blood circulation in your legs is cut off, the flesh rots, the skin tears. The muscles of the legs tear from the extreme strain. At the same time, two or three people on the other side strike you at will with a whip or cable. These are the whippings, the dūlāb (torture performed by placing a tyre around the body) method, and the “basat al-rīḥ” method (binding hands and feet, laying the victim down and beating). “Basat al-rīḥ” was used in the security branch. In the “basat al-rīḥ” method they lay a person on a board in a cross position, then flip them over; your head is up, your feet are up, your head down. You are tied by the hands and the feet, and then the torture begins. It can go as far as killing you. This happened at the branch. Thank Allah, I was not subjected to “basat al-rīḥ.”

There is also something called the “kursi”, meaning the torture chair. It is a large, iron chair. They place your legs behind you and tie them there. Then they lift the chair upward and bend your back downward. They push your spine until it cracks. Your chest and back are tied together - they break your bones. They twist you like a gymnast, like a toy... They keep forcing your back until it snaps with a “crack.” Then they raise your legs and beat you with a cable or a whip. These were the torture methods used in the interrogation branches. Praise be to Allah, I was not subjected to the “basat al-rīḥ” or the chair; I was only whipped using the “dulab” method.

Among the other torture methods, there was also something called “hizq” (the stake). You could call it a Nazi-style torture method - similar to what the Jews suffered during the Inquisition. May Allah curse them... They would impale a person on a stake until it pierced through the top of the body, killing them there. In our case, however, death did not come immediately. They would bring a glass bottle - for example, a gasoline or wine bottle - break off its neck, place it in front of you, then force you to sit on it. The inside of the bottle was filled with glass shards. As they pushed you down onto it, your flesh would tear, and blood would gush out. This bottle method was also practiced in the interrogation branch. There was a brother I knew from Tartus; perhaps he was martyred. When I left Hennano three months later, I left him there - he was in the third room. He had been placed in complete isolation. Every Thursday, when the guards got drunk, they would take him out, rape him, and commit every kind of vile act imaginable. Then they would bring him back crying. The poor man was utterly devastated. Even now, when I remember this - despite having been out for twenty years - I am still forced to confront my entire life, because the memory, the brain, records everything. Think about it: twenty-five years away from your family... Say you began life at twenty, and you spent at most five years with your family - what remains after that? We were together there twenty-four hours a day. The brain records continuously

for twenty-four hours. I am certain that there is a section in the brain for memory, and that section still holds everything. I still see the prison in my dreams, and so on.

About nine years later, I was transferred from Tadmor to Sednaya. Sednaya was somewhat more bearable, praise be to Allah. Yet still, your mind remains with your brothers, friends, and loved ones who are still being tortured in Tadmor. Yes, things got a little easier – there were no more beatings, no more of this or that. Sixteen and a half years here, eight and a half there... A total of twenty-five years.

During the period when we were sent there, Sednaya was somewhat better. Before the revolution and before DAESH, Sednaya was a relatively “comfortable” prison, or rather, the treatment there was somewhat better. There was no torture, and the food was decent. If you had money, you could manage and live with dignity. Of course, at the end of the day, it was still a prison – you were not free in Sednaya either; the essence of it was that your freedom had been taken away.

In 2002, the prison director arrived – his name was Lukeya al-Yusuf. It seemed as though he had been assigned this position directly by the administration or intelligence services. Between 1993 and 1998, security officers would come and speak with us. For example, Hasan Khalil, Hasan Nishan Mukhtar, and a criminal named Yusuf, as well as Mustafa al-Tajir from the Aleppo region – all of them came to conduct interviews with us. The purpose of these meetings was to decide who would be released. They would say things like, “Your situation doesn’t look good. Haven’t you died yet? You’re probably going to die in prison. We should have released you a long time ago.” These were entirely personal conversations. They were high-ranking security officers. Hasan Khalil, for instance, was the head of military intelligence at that time and also the head of the Syrian delegation negotiating with Israel. In 1993, the same Hasan Khalil who negotiated with Israel would come the next day to ‘negotiate’ with us. But we were neither Israelis nor Jews – why would they be negotiating with us? They would ask questions like, “What work do you do? What are your activities? What do you think? Have you confessed to your crimes? What do you think about the situation in Syria? What is the solution?” What could we say? How could we answer? It was all for show, completely meaningless. People only wanted to get out, to be freed. In the end, they would just say, “Your case isn’t finished yet. I’ll review it next year.” And that was how it went – endlessly.

Interviewer: *How were you released from prison?*

M.A.: Of course, by the grace of Allah. Then other developments took place that concerned everyone still in prison – they already knew the overall situation. In July 2004, they called us and said we would be released. There were 150 of us in total. Out of that group, 50 were sent back, and 50 were actually released. Among the 150, there were about 6 or 7 old detainees like me. They separated us from the others and prepared us for television interviews.

Bouthaina Shaaban would come, along with Major General Hasan – I think his name was Hasan Khalouf, I don't remember exactly. They would come and conduct interviews with us. They filmed these to send to senior state officials. They told us to speak and say things like, "By the permission and pardon of the President," or "We are remorseful." But after 24 years, what kind of remorse can one show? I spoke, but my heart wasn't at ease. Then they began asking questions again. Bouthaina Shaaban was not satisfied and said, "Take him back again." So they kept me again from August until December. After that, they brought me once more before the President.

At that time, there were negotiations between the European Union's troika delegation and the Syrian government. Our names were also on the lists of international institutions – what you might call Tribunals – because it was known that we were unjustly imprisoned. Hafez al-Assad would pressure the Europeans or this troika, saying, "These people are dangerous. If we release them, they'll stir up trouble." He would tell them, "You leave them to me, and we'll pay you the required compensation. Let them stay here with us." Every year, an amnesty would be announced, but 6 or 7 of us would remain inside. They refused to release us, claiming, "These ones are serious criminals." Europe and the United States were also funnelling money to Hafez al-Assad, creating the appearance that, supposedly, "These men really are criminals – let them stay imprisoned."

Then, in 2004, pressure began to mount – people were saying, "It's been too long; these are old cases now." By that point, even the newest detainee among us had already spent 25 years in prison, and some had been held for over 24 years. One of our friends was martyred, another is still imprisoned, and there are those who have been detained for 14 or 15 years. Eventually, the Presidency learned about our situation and we were released. Honestly, they did it reluctantly – they were forced to let us go. But by the grace of Allah, we were finally freed. Alhamdulillah.

The suffering and hardships we went through were immense. In fact, the entire Syrian people are living inside one great prison – a vast prison without walls. Yes, people eat, drink, go outside, and can see their relatives. But at any moment, they might be stopped at a checkpoint and thrown into prison. Then, to find out where their loved one is, their family may have to pay thousands of dollars. And even if they manage to learn the location, they will still have to pay another price just to be allowed to visit.

Interviewer: *Thank you. May Allah reward you with goodness.*

Record No: 10

Date: January 21, 2025

Place: Association of Detainees and the Missing in Sednaya Prison (ADMSP)

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: A.H.A., 46 years old, Syrian.

Questions:

Interviewer: *What is your occupation?*

A.H.A.: My profession is primary school teaching.

Interviewer: *In which city were you working?*

A.H.A.: In Aleppo.

Interviewer: *Were you previously arrested in Aleppo?*

A.H.A.: Yes, I was arrested in Aleppo.

Interviewer: *When was that?*

A.H.A.: On May 12, 2014.

Interviewer: *What was the reason for your arrest?*

A.H.A.: I don't know. I realized that someone had filed a report about me, but during the interrogation they never told me the exact reason. From the questions they asked, I concluded that it might have been the school janitor - the one we knew had ties to military intelligence - who informed on me.

Interviewer: *Who arrested you - the police or military intelligence?*

A.H.A.: Military intelligence. That day, I was returning to my village from Aleppo. I boarded a bus at the terminal, and there was a checkpoint nearby. They collected everyone's IDs, and while handing them back, they asked, "Who is A.H.A.?" I said, "That's me." They told me, "Get off!" then put me in a vehicle waiting behind and took me to the branch - the Military Intelligence Branch. The officer in charge was Virdan Mahfuz, also known as Abu Nabi.

For four days, no one said a single word to me. The moment you step into that branch, it's like falling from heaven into hell. After four days, the interrogation began. Through his

questions, the interrogator hinted that the person who had written the report about me was the janitor working at the school. I still don't know exactly what was written in that report, but the questions were all related to the school. We already knew that man was an informant for military intelligence.

It was the early days of the revolution; the school was quiet, but we teachers would talk among ourselves in the staff room or in the courtyard - asking things like, "What's happening in Daraa? Why are people dying in Homs?" The principal and his assistant were pro-regime, and the janitor carried a weapon - first a pistol, then a Kalashnikov with a double magazine. We never spoke in front of him. One day, he barged into the administrators' office, slamming the door, and said, "Some teachers didn't attend the rally held in support of Bashar." While blood was being shed in Daraa and Homs, they tried to force us to join the demonstration. I told him, "Why are you accusing us? If your complaint is about the female teachers, go talk to them." Most likely, that remark ended up in his report about me.

As soon as I was taken to the branch, the beating, insults, kicks, and slaps began. Even while being put into the vehicle, you are treated as less than human. I was not subjected to severe torture myself, but I witnessed with my own eyes the horror that others endured. As someone who knew nothing beyond teaching, I felt hell down to my very core.

When you reach the door, the guard grabs you by the arm and hurls insults, shouting: "Who's this? Where did you bring him from?" If you try to say a single word, you get punched. You want to say, "I haven't committed any crime - I just expressed my opinion." but they silence you. My "crime" was nothing more than not liking the regime and whispering to one or two colleagues in the teachers' lounge, "People are being massacred in Daraa; Assad is cleansing the population." In their eyes, the words of the person who wrote the report are like divine revelation. They don't listen to your testimony. After they arrest you, they open a separate security investigation about your village, your family, even your home.

The filth in the cell was up to your knees. In a ward packed with hundreds of people, the space allotted to you was roughly the size of 1.5 floor tiles - you could only fit if you curled your elbows in and tucked your head. There was a sleeping arrangement called "seyf": You had to lie on your side and compress your body like a blade - one person would press their feet against your face, another would press their back to the wall, and whenever space opened up the newcomers would be shoved and squeezed in. You were allowed to go to the toilet once a day. After you knocked on the door, you had exactly 1 minute; if you were 10 seconds late, you would be beaten three times as hard.

In all that chaos, I didn't speak to anyone - I was too afraid, so I just listened. Many times I found myself thinking, "I wish I were dead." Once, a tiny leaf drifted in through the ventilation

grate. I thought, “So there are still trees and flowers up there on the surface, while I’m a creature rotting underground.” At that moment, I felt as though my entire life had been stolen from me. But violence does not kill those whose time has not yet come – and I survived.

My family had no idea where I had been taken, and it wasn’t easy for them to find out. By coincidence, a man from my village who worked with the Shabiha saw me being taken from the terminal and sent word to my brother, saying, “Ali was taken by military intelligence – the one in charge is someone named Virdan Mahfuz.” My brother worked at the civil registry office. He collected money to try to save me, but he couldn’t go directly to the branch – if he had entered, he would have been locked up beside me. They didn’t dare contact a lawyer either, because even if you were a lawyer, there was a fifty percent chance you’d end up in prison yourself. They tried using acquaintances with military rank, hosted dinners, and paid large sums to intermediaries, but all of them turned out to be frauds – they took the money and disappeared.

In the end – and I was surprised myself – thirteen days later I was transferred from the military intelligence branch to the court. The military prosecutor, as a mere formality, sent the file to a civilian judge, and the judge ordered my release without asking a single question. Mine could be considered a short experience. I saw so many people there wasting away for months and years. Still, I can never forget the humiliation, the oppression, and that cramped space of “one and a half tiles.”

The judge knows you are innocent; without asking a single question, he says, “Release him” – that is, if they actually let him go. But if you are transferred to Damascus, as they say, “Goodbye.” Unless an official release order is issued, you cannot take a single step outside. Usually, every day, a transport convoy called “cenzir” arrives – it takes detainees from Aleppo and transfers them elsewhere. Cenzir is not a release; it’s their own method of moving prisoners from Aleppo amid the war. In 2014, the country was in pieces. Some said that members of the resistance disguised themselves as the wounded and were transported to Damascus by ambulance – we heard such rumors. Most of those taken from Aleppo were first sent to Homs, held there for three or four months, and then transferred to the Counter-Terrorism Court. From that point on, as the lawyers used to say, it was “farewell.” The lawyer-broker promised to keep my case in Aleppo. For that alone, he demanded six hundred thousand Syrian pounds – around ten thousand dollars at the time – even though that was less than what others were asked to pay. In the end, we lost about one hundred fifty thousand lira, nearly three thousand dollars, and got absolutely nothing in return.

Interviewer: *Was there anyone else in your family who was detained?*

A.H.A.: During the security investigation, they said, “This is an educated family; they have no activity against Assad.” so they left us alone. But among my extended relatives, there are missing persons – one cousin and one uncle’s son have been missing for a long time. We also tried to save them through the same unofficial means. The broker claimed he would secure my cousin’s release and took one million Syrian pounds –about twenty to twenty-seven thousand dollars at that time. In the end, my cousin came out of the Air Intelligence Branch dead. We couldn’t get the money back; the broker said, “I got him out – but it was a corpse.” and kept the money.

Interviewer: *When did you come to Türkiye?*

A.H.A.: I crossed into Türkiye in the tenth month of 2015.

Interviewer: *Did you personally witness the use of chemical weapons?*

A.H.A.: I witnessed the chemical attack on Khan al-Assal, which is about ten kilometers from my village. We were not directly affected, but people coming from there said it was the regime that struck. Even though the regime blamed the opposition, everyone knew it was Assad’s doing.

Thank you very much. May Allah bless you. Hopefully, we will see better days for our people.

Record No: 11

Date: February 5, 2025

Place: Informal refugee camp in Azaz, Syria

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: H.I.A.

Questions:

Interviewer: *Hello, welcome. Where are you from?*

H.I.A.: I'm from the countryside of Maaret al-Numan, the village of Ma'saran.

Interviewer: *Were you also subjected to forced displacement (forced migration)?*

H.I.A.: Yes, we were subjected to displacement.

Interviewer: *How did it happen? Could you tell me your story?*

H.I.A.: The displacement began roughly five or six years ago. The regime was bombing us with warplanes and rocket launchers, and it also used chemical weapons. They forced us to leave our homes. Our houses were destroyed, bombed from the air. Anyone who fell into the regime's hands was subjected to severe torture. For example, my nephew – he was a university student – was arrested and sentenced to twelve years in prison. Twelve years! In the end, he was tortured, crushed – they did everything to him. We haven't heard from him since. So we asked ourselves, where could we go? We decided to head north. First, we went to the countryside of Aleppo and stayed there for about ten days, but then they started bombing that area too, with planes and rockets. Because of that, we withdrew even farther north, toward northern Syria. We took our families with us – we wanted to protect our children.

Interviewer: *When exactly did this happen?*

H.I.A.: It was around 2018.

Interviewer: *Did you witness use of chemical weapons?*

H.I.A.: Yes, near Khan Shaykhun, the regime carried out a chemical attack. People were terrified – we saw the gas spreading and people collapsing, unable to breathe. Even when the bombs were dropped from a distance, the chemical effect reached the surrounding areas. We had no masks or medicine, nothing to protect ourselves. Many died instantly, while others died later because there were no hospitals or doctors nearby. It was horrifying.

Interviewer: *Were you personally exposed to the chemical weapon?*

H.I.A.: Yes, it happened in an area close to us. It was said that they used chlorine. They also used what they call “cluster bombs”, which explode in the air and spread over the entire area. For example, if a small child finds one and picks it up, it explodes instantly. That's why we were forced to leave our homeland.

Interviewer: *Were you attacked during the displacement - for example, while on the road?*

H.I.A.: Yes, there were machine guns firing on the main road. They were dropping things like barrel bombs and targeting cars. We hid under trees or tried to escape while under fire.

Interviewer: *When did you arrive in Azaz?*

H.I.A.: I came to Azaz about four or five years ago.

Interviewer: *To this camp?*

H.I.A.: I came to the camp three or four years ago.

Interviewer: *How are the living conditions here?*

H.I.A.: It's very difficult. For a short while, we received some aid, but then it stopped completely. Now they've cut off our aid just because there was a revolution in Syria. Our homes, our villages - everything has been destroyed. We can't go back. We need schools, hospitals, and water. There's no life left there. And here, the aid has ended - we don't even have money for bread. People here are suffering greatly because there's nothing - no bulgur, no lentils, nothing at all.

Interviewer: *Is your family here with you as well?*

H.I.A.: Yes, my family and children are here with me.

Interviewer: *Do you have children?*

H.I.A.: Yes, I have three children, all under the age of 13. We send them to school here in Azaz, but we have to pay for transportation every day. Sometimes we have to borrow money to cover it. There's no work here, no income - even when you find a job, you can barely earn enough for bread. If there were any opportunities back home, we would return, but our houses are destroyed. If we went back, there would be no schools, no hospitals - no services at all.

Interviewer: *After the region was liberated, did you see your hometown again?*

H.I.A.: Yes, I saw it. All our houses were completely destroyed - my own home as well. The village of Ma'saran was utterly devastated by airstrikes, tank fire, and missiles. That's why we took refuge in the north.

Interviewer: *Has anyone in your family been martyred?*

H.I.A.: No, none, but many people in that area were martyred - there were even foreigners among them. Thankfully, no one from my family was martyred.

Interviewer: *Thank you. May Allah bless you and protect you.*

H.I.A.: May Allah bless you. Thank you very much.

Record No: 12

Date: February 5, 2025

Place: Informal refugee camp in Azaz, Syria

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: M.A.C.

Questions:

Interviewer: *You experienced forced displacement in Syria. How did this displacement happen?*

M.A.C.: Honestly, sir, we were displaced about four or five times. We were living in Aleppo. In 2013, a Scud missile hit my house and completely destroyed it. We were forced to go back to our village. The village is about twenty kilometres east of Aleppo - they call it Suran Halab. We stayed there for a while. I used to work as a truck driver, doing international trips back and forth, but that work disappeared; things became chaotic. We also had livestock - cattle and sheep - but nothing was left. Then DAESH came, and we had to flee again. That's when we came to Azaz.

Before coming to Azaz, we returned to Aleppo for a while and stayed in a relative's house. After spending some time there, we had to leave again during the period of mass displacement from Aleppo - they were dropping 200 barrel bombs every single day. This was in 2016. The cruel regime that dropped those bombs kept saying, "I won't stop until everything is levelled to the ground." In the end, Aleppo was taken, and people were loaded onto the so-called "green buses" and sent to the northern countryside. That's when we came to Azaz and settled here.

Interviewer: *So you suffered greatly because of both DAESH and the regime, is that correct?*

M.A.C.: Yes. DAESH took our livestock and belongings - we were left with nothing. The regime seized our refrigerated truck (the trailer) and it disappeared. Our house in the village was destroyed, and our house in Aleppo was destroyed as well. In the end, we were left with absolutely nothing.

Interviewer: *So, everything you owned, everything you lived on, was lost?*

M.A.C.: Yes, everything is gone. Now we rely only on Allah's mercy. For example, I still have land in the village, but the house there is destroyed - the house in Aleppo too. I had two homes, and both are in ruins, reduced to rubble. The truck, the animals - all gone. The regime's "4th Division" took the truck. They even ripped out and stole the iron frames from

the doors and windows of the house. They left nothing behind. So, we came to Azaz and started from zero. Thank Allah, we are still alive.

Interviewer: *Has anyone in your family been martyred?*

M.A.C.: Yes, my wife was martyred. May Allah have mercy on her.

Interviewer: *Were you attacked during the forced displacement?*

M.A.C.: Yes, the biggest attack we experienced was in Aleppo. The regime was dropping 200 barrel bombs every day. They used every kind of weapon – Scud missiles, vacuum bombs, cluster bombs... There was no weapon they didn't use in Aleppo.

Interviewer: *Were these attacks planned, or were they random?*

M.A.C.: Completely random. They were carrying out a "scorched earth" policy - they wanted to burn and destroy everything. Their goal was to take Aleppo by any means; they didn't care if people died. In the end, they packed everyone into the green buses and drove them north. Many people I knew at that time were taken to Sednaya or other places while leaving Aleppo – I never heard from them again.

Interviewer: *If you wanted to return to your hometown now, is there a house left to stay in?*

M.A.C.: Both houses are completely destroyed, reduced to rubble. My house in Aleppo was demolished in 2013 by the first Scud missile. The house in my village is also in ruins – I can't return to either of them. My livestock and my truck are gone; I have no source of livelihood left. The regime's soldiers stole the truck, and everything we owned was lost. There's nothing left to go back to.

Interviewer: *Why did you choose to come specifically to Azaz?*

M.A.C.: This area, the northern countryside, was safer compared to other regions. There was heavy bombing around Idlib – in Maaret al-Numan, Saraqib – constant attacks. In some areas, DAESH was also present. Azaz was relatively safer. Still, there was the threat of the YPG here; sometimes they launched rockets, sometimes the regime attacked. But we arrived around the end of 2017 or the beginning of 2018. After the Afrin Operation (Olive Branch), the situation here changed somewhat.

Interviewer: *Is there anything you would like to add?*

M.A.C.: Honestly, sir, living conditions are extremely difficult. Among the refugees who came here, there are widows, young women, and wives of martyrs who later remarried. For example, I have three wives – all of them are either widows of martyrs or wives of detainees.

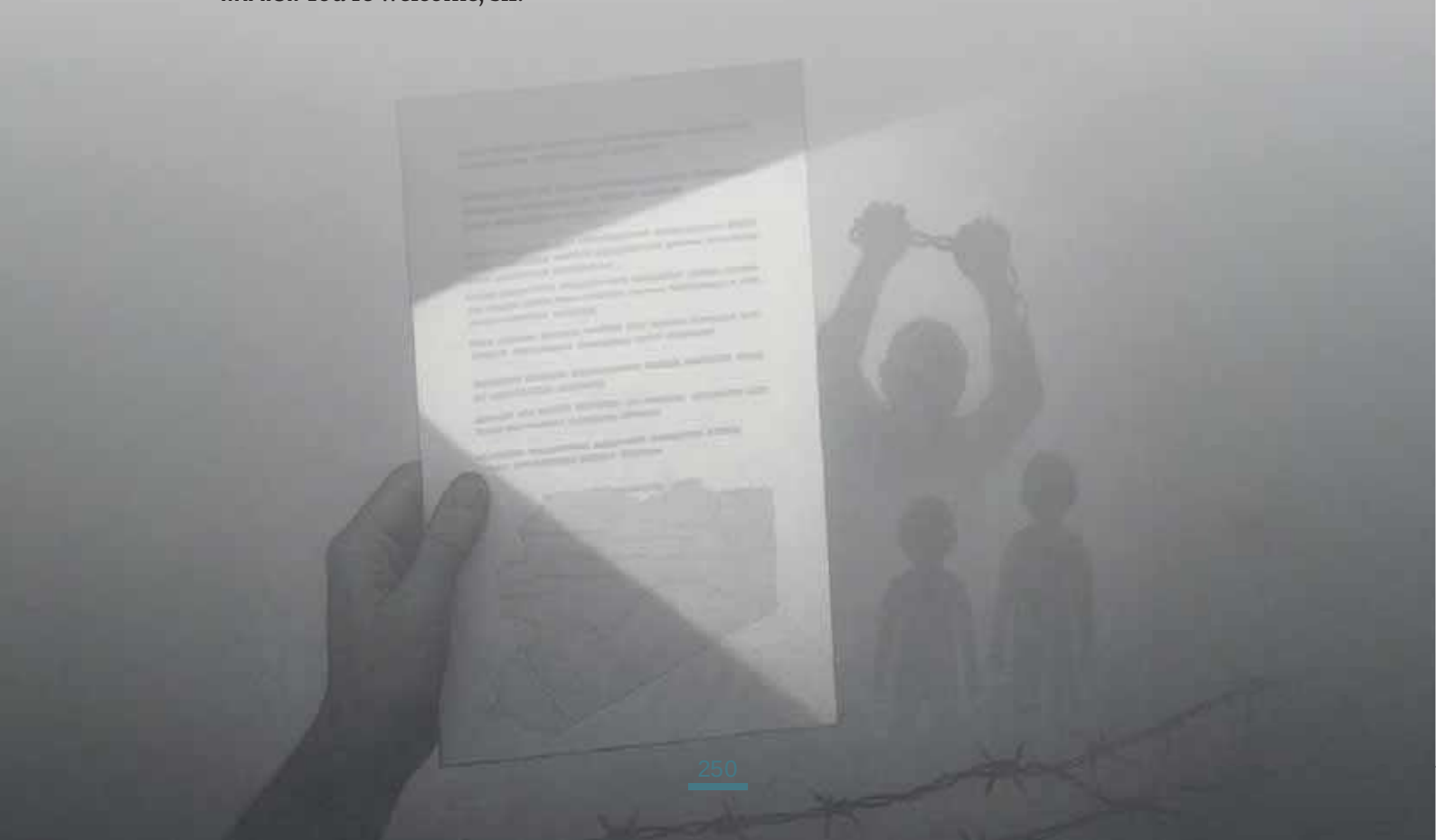
I have a total of twelve children. Our financial situation is very limited, and the children have almost no access to education. In the past two months, prices have risen even more – bread is more expensive, water is more expensive. There used to be some organizations that offered aid, but even those have stopped now.

The aid here has almost completely stopped coming. The situation has gotten much worse. If someone falls ill, there are hardly any doctors or hospitals that provide free treatment. Life is expensive, and making a living is extremely difficult. Many people can't even use a heater or a stove in their homes – imagine, that's the simplest example. There's no stove or gas, no food or bread... Living conditions are terrible, and prices are extremely high.

Thank you, sir. You may use the information I've provided in your report and, Allah willing, as evidence in the courts. I hope you can present the situation exactly as it is. Our homes have been destroyed – even if we wanted to return, there's nothing left to go back to. If any way can be found, and if you could also help us, we would be grateful.

Interviewer: *Yes, Allah willing, when deliverance comes and things begin to improve, the day will come when you too can return safely. We hope that everyone will be able to go back to their homeland, their families, and their work, and that Allah will lift the hardship from the entire ummah. Hopefully, Syria will be rebuilt and see beautiful days once again. Thank you, sir.*

M.A.C.: You're welcome, sir.

Record No: 13

Date: February 5, 2025

Place: Informal refugee camp in Azaz, Syria

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: A.A.A.

Questions:

A.A.A.: My name is A.A.A. I'm from Idlib province, from the village of Ma'saran, in the Maaret al-Numan region.

Interviewer: *How did the displacement happen? I mean, why did you leave your region? When and how did you come here?*

A.A.A.: The Assad regime – with the support of the Russians, Iranians, and other similar brutal groups – attacked us with its weaponry. They used every kind of weapon: aircraft, artillery fire, and missiles launched from the sea. They applied a scorched-earth policy. There was nowhere left to remain in our villages.

We fled with our families wearing only the clothes on our backs and sought refuge here, in northern Syria, hoping to find some measure of safety for ourselves, our families, and our honor. We left behind our property, our livelihoods – all we asked for was the safety of our children and relatives. The regime used every systematic method of repression against us. Even while we were here, the bombardment did not stop: planes, missiles, tanks, and artillery continued to strike without pause. Our homeland is now completely destroyed. Our villages and houses have been flattened; there is not a decent house left standing. They even cut down the trees – after we left, they uprooted them. Their aim was to render the area uninhabitable, to strip it of humanity and turn it into wasteland. Their generals and soldiers even said, “We will plough the land, bury you in it, and plant something else in its place.” And they did, they literally ploughed those lands.

Interviewer: *What was your life like before the war started?*

A.A.A.: Before the war, we were living in our homeland; everyone was busy with their own work. My profession was farming. I had a combine harvester – I used it for harvesting, and I worked in agriculture. I had farming equipment; I knew that work well. We were living comfortably and happily, and I had no dealings with the government. Of course, there was long-standing oppression – Bashar al-Assad's regime had always been cruel. We couldn't get close to his inner circle, but still, we were living in our own land, minding our own business. Everyone was happy with their work, no one was bothering anyone. When things broke

out, I even left my harvest behind and fled—my children and I barely escaped with our lives. I left my farming equipment, my combine harvester, all of it behind.

Interviewer: *Do you remember that day—the moment you left your homeland? What was it like?*

A.A.A.: I can honestly say that death would have been easier. You would have seen people's condition along the road: a massive congestion on the highway, everyone spilling out onto the roads with their children. Those without cars clung to the vehicles of others or tried to walk. It was a horrific sight. Even though cameras recorded events, they could not capture the full horror—it was far worse than could be shown. It was truly equivalent to death. People set out into the unknown wearing only the clothes on their backs. It was winter; the weather was bitterly cold and the snow covered everything. The displacement took several days before we reached the north. Thankfully, charitable people received us and hosted us for a few days, which allowed us to recover. It was an experience close to death. This happened in 2018. We left the area in 2018. Others had left earlier, but our area was also hosting people who had come from different places. People from the city and countryside of Hama, from Homs, and from Damascus were sheltering in our village. When the army launched its final offensive, it advanced toward Aleppo, up to the eastern side of the highway. Everyone there—including those we had been hostin-fled. About 3 million people headed north.

Interviewer: *Was this a single-stage event?*

A.A.A.: It happened in multiple stages. First, we fled towards the western countryside of Aleppo, thinking it would be safer there. But the attacks continued along the entire line. We said, “We have no other choice, let's head to the Türkiye border. Maybe they won't be able to reach that far.” So we came here— and thanks to Allah, we found safety at the border. We are truly grateful to the Türkiye state and the Türkiye people. They supported us immensely and extended their hands to us in brotherhood. We thank them deeply.

After that, when the revolution succeeded, of course the tyrant Bashar al-Assad was toppled, with the support of honorable people in the world like Mr. Erdoğan. May Allah prolong his life—he truly became a support for the Syrian people.

Interviewer: *After gaining freedom, do you plan to return to your region?*

A.A.A.: Yes, we want to return, but how can we go there before proper living conditions are established? Can anyone live alone in the desert? There's no hospital, no school, no infrastructure, no houses. There is no life there. If you go, you'll be left all alone in the middle of nowhere. That's why we will stay here, pray to Allah for relief, and wait. If at least some infrastructure, a bakery, a school, a hospital, or a health center were rebuilt in our region—if we could reconstruct our homes—then we would return. For example, we might even borrow money to rebuild our house.

If I had the money here, I would buy concrete blocks and build my own house. But for now, we are here, living in tents, waiting for relief and deliverance. May Allah grant ease to all of us and to all Muslims. Amen.

Interviewer: *How many children do you have?*

A.A.A.: I have three children with me. Additionally, two others are a bit older and past childhood age. I have three children under the age of thirteen. We enrolled them in schools in Azaz. Every day, we hire transportation to take them back and forth, and we pay the fees ourselves.

Interviewer: *Isn't there a school here? Do you take them to Azaz?*

A.A.A.: Yes, we rent a car for them to go to school. They take them in the morning and bring them back in the evening.

Interviewer: *During this displacement, is there any event that stayed in your mind? For example, a very painful situation or an accident...*

A.A.A.: Yes. During the displacement, a vehicle in front of us had an accident. But with planes flying overhead, we didn't dare stop and help. We kept going, just trying to reach the north. As we approached Sarmin or Dana, many people lost their lives on the road. Some didn't die at home but in traffic accidents along the way. There were so many stories like that. When we arrived here, there wasn't a single house left to take shelter in. The area was already overcrowded – people from Aleppo and its surroundings had already fled here. We were part of the last wave of displacement, coming from the southern Idlib region. All the existing houses were full. People were sleeping outdoors, and it was winter. I saw families sleeping inside their cars.

After about ten days of effort, Allah brought someone good into my path and gave me a half-finished house. It had no door or windows, but we covered it with plastic and started living there. That was still a good solution. Some people couldn't even find that. When I went out early in the morning, I would see people spending the night inside their cars in the cold. Then, at sunrise, they would start looking for a place – a tent or a house. People suffered greatly during the migration; only Allah truly knows. When this victory came, it really came with Allah's help. The people here showed such patience that no one had seen or experienced anything like it. We endured, for better or worse, and were patient. Then Allah granted relief, praise be to Him. Now we wait. Hopefully, our homeland will revive, and everyone will return to their lands and homes safely.

Thank you all very much. May Allah help us; praise be to our Lord. Thank you so much, sir, may Allah bless you.

Record No: 14

Date: February 6, 2025

Location: Aleppo Bar Association

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Specialist

Interviewee: H.M., 38 years old, from the city of Azaz.

Questions:

Interviewer: *Were you detained or arrested in Syria?*

H.M.: I was in Lebanon for work, and on my way back to Syria, I was stopped at a military intelligence checkpoint in the Khan Shaykhun area. They took my ID, saying they needed to check it in the system. I handed it over, and they searched to see if I was wanted or if I had evaded military service. I had been traveling back and forth before, and there had never been any issue. However, they discovered that one of my childhood friends – someone I had spoken with on the phone – had joined the Free Syrian Army. They accused me of leaking information to them and arrested me on charges of “treason against the state.” In reality, our conversations were nothing more than ordinary chats – I would just ask things like, “How are your wife and children?” But they treated it as a major act of betrayal.

They took me to the Military Intelligence Branch in Aleppo, known as Branch 290. For the first few days, no one called for me, and no one said a word.

Interviewer: *Did they tell you what you were accused of?*

H.M.: No, no one told me what my crime was. The people at the checkpoint told me, “Go to the branch, maybe it’s a witness, maybe a traffic accident or something else.” So a person goes without knowing. They took me there very respectfully. For the first three days no one even mentioned my name – no interrogation, nothing. Then they called me at night. They asked, “Are you such and such person?” I said, “Yes.” They asked, “Is this phone yours?” I said, “Yes.” “Look, here’s a conversation between you and this person. That person is a commander in the Free Syrian Army. Don’t you know him?” they said. I said, “I know him as a civilian.” I said I hadn’t seen him since the 2000s and hadn’t been in contact since then. “He works in Türkiye, I stayed in Syria,” I said. “We have a childhood friendship; I don’t know his profession, I don’t know what he does.” Of course, I deleted the number from my phone and so on... The interrogation started; they insulted me. “Are you a traitor to the homeland?” they said, cursing and humiliating me. I said, “Are you judging me based on these phone conversations? If you caught me at the front, would you execute me immediately?” they told me, “You deserve the harshest punishment.” I asked, “Why?” We had some back and forth. I said, “Tell me what I did; if I’m to be executed, execute me.” They said, “You are leaking information to them from here.” I replied, “If they have intelligence services and states behind them, are they reduced to relying on my information? And you call them terrorists

- what business would I have with them?" But my words were of no avail. I stayed there for about 45 days. We couldn't tell whether it was day or night...

Interviewer: *During these 45 days, were you brought before a court or able to meet with a lawyer? Was your family informed?*

H.M.: Then the "Rubaiyye" (a four-person security committee) would get involved. During those 45 days, I neither went to court nor met anyone. The arrest wasn't official. There were no lawyers. If anyone tried to ask where you were, they would include that person in the same accusation as you. So, it wasn't a formal detention. When the time was up, the branch would send a notice to other security units. The logic is the same in all security branches in Syria: for example, the branch in Aleppo writes a petition to their higher authority saying, "We have this person, here is the situation. What should we do? Send them to military court, release them, or transfer them to another branch?" Then a sealed envelope would come from above. Inside the envelope would be orders like "Try this person," "Send to military court," or "Release." It doesn't matter if you're a civilian - if your case is with the military branch, you will definitely be referred to military court. By chance, my file stayed there, and they took me to the military police in Aleppo. There is a "security room" there called "Room 1." It's reserved only for security detainees; other rooms hold regular prisoners who are allowed visits from family and receive food. But in Room 1, none of that is allowed. They put "terror" detainees there. I was surprised and asked, "Can't my family see me?" A few soldiers came, and I asked them, "If I pay, can I make a phone call?" I said, "Let me at least inform my family because I have money." They allowed me to make a call for a price. About an hour later, my wife, mother, and children went to the prosecutor's office. From the military prosecutor, they learned, "He is detained, here is his file." They were told, "No visits until the investigation is over." I found this out later. Meanwhile, I was worried they might harm my family or take my wife for interrogation since she is registered in Idlib, or take my mother. I waited anxiously for four or five days. Then through an acquaintance, they sent me news: "Your family is fine, we're trying to save you, hopefully it will be okay." That relieved me a little.

We stayed there for about a week, five to six days. One evening, they told us, "You will be transferred chained together to Damascus." We didn't know the reason. First, they took us to Homs; there was no judge or any official procedure involved.

Interviewer: *During the time you were held there, were you subjected to torture?*

H.M.: We were under heavy pressure at military intelligence. Later, when we were handed over to the military police, there were insults, curses, and beatings... Yes, they beat us there as well. But it wasn't the kind of beating meant to kill - it was meant to break you, to intimidate you. For example, they wouldn't hit your face or head. It was more "controlled", but they still used sticks and whatever else they could find to strike you.

When they handed us over, they treated us as if we were “entrusted” to them. Then we spent a night in Homs at the Military Police, in a prison called “Al Balouna.” The next day they took us to the military centre in Ka‘boun and from there to Damascus. There, a team from Branch 235 (known as the Military Intelligence – Palestine Branch) arrived and said, “You are needed at 235.” We asked, “What does 235 mean?” By then we were hearing only numbers, not names. They said, “That’s the Palestine Branch.”

They took us by car to the Palestine Branch. Before reaching the building, they brought us into a huge courtyard. The Palestine Branch is a large place that looks like a nice hotel from the outside, but in reality, may Allah forbid anyone from ending up there. In the courtyard, they told us, “Listen, once you enter here, everything changes. Once inside, you disappear, no one can find you. If you get out, it’s like being born again.” At that moment, I tried to ask the soldiers who brought me, “Can I let my family know where I am?” They said, “Even if the commander knew where you are, he would stop you.” When they added, “Don’t worry, your family will find out,” I felt a little relieved.

They separated us there - those who had done military service and civilians. They blindfolded me and first threw me into a crowded room, then into another ward, and finally, the next day, into a single-person cell. They held us without any interrogation. From time to time they would say, “We will interrogate you.” In that interrogation room, in front of other people, they beat people with sticks and iron bars. Unlike in Aleppo, it felt here as if the intention was to kill, not to get information. They struck our heads, our vital organs, my genitals... The methods of torture varied. For the first, second, even third time they didn’t question me; they only showed me what they did to the others. Ten days passed like that. I kept thinking, “Maybe now it’s my turn.” Then on the fifteenth day they actually interrogated me. “Do you know the commander of that Free Army? What is your connection to him?” they asked. I said, “He used to be a friend from the neighborhood; I think he’s in Türkiye now.” I tried to make up a lie too, hoping I might get out that way. But during the questioning someone kicked me in the leg and said, “Liar!” He hit me so hard it started to bleed. I said, “Okay, I may do a lot of things, but a Muslim does not lie,” and that drove them mad - they all attacked at once. I spoke so naively, and because of that sentence they began to beat me from every direction with sticks and iron bars. There was no flesh left on my body; my nerves froze, and from the pain I lost consciousness.

When I came to, I was in a solitary cell. It was so filthy that you wouldn’t believe it even if you imagined it. I don’t know whether I stayed there five, six, or seven days; you lose track of time. There is a small opening under the door where they pass the food through. Rats and insects run everywhere; they eat half of the food anyway, and then they become your companion... This is the truth, honestly. It’s a dark place - you can’t tell night from day. From outside you constantly hear shouting and sounds of torture; the noises never stop. At one point they took me for interrogation again. They rattled off, “Do you know so-and-so, so-and-so?” I knew some of the names, others I didn’t. I said, “If I don’t know these names, I

don't know them." They beat me again and sent me back to the cell. Later they asked, "What is your name?" I told them my name. "No - forget that from now on", they said, and gave me a number. "From now on your name is this..." they imposed a new identity on me. Then I went into interrogation again; they asked my name and I said H. "Are you an idiot, what did we tell you! Your name is 3400. This number is your name", they said. There, a person is nothing but a number - if you die, they erase the number and that's it. In the following days they would ask "Who are you?" "3400." "Okay, go back!" After a while you accept it and begin to forget your name, your past, your identity. The first three months passed like that, all full of torture. According to Syrian law a person cannot be held in security branches for more than 90 days. Within that period they must either be brought before a judge or released - no matter who you are, whether a terrorist or something else. But what they did was restart your detention every 90 days as if you had just been newly arrested; they would register you again and give you a new number. Then my new number became 3200. During that time they continuously tried to break down the relationship I had mentioned with my friend. In the end I said, "Even if this person is a terrorist, how could I have helped him? I'm a civilian; I work in clothing business, not a soldier. I don't know anything about the military."

They told me, "You provide information. Because you provide information, we will make you disappear." Every other sentence it was, "We will make you disappear." I saw how they remove people. Not by shooting directly or by execution, but in a different way here. They put you into a situation, "Go to the toilet!" they say. The floor is wet with water and other things, slippery. While you walk, they strike your head with a metal pipe. In the forensic report it's written that he died from the impact: "He hit his head in the bathroom and died." Do you see the logic? They don't shoot you so it won't be noticed that way. Sometimes a person dies from many blows. Then they put them in a room in the Palestine Branch they call the "salt room." There the corpse rots; a very strong smell comes out. I stayed there a long time and I understood how things work. The Palestine Branch has more than one wing. They move you from one wing to another; soldiers go in with you. There's a transfer every week. For example, today I'm in this cell and have been here four or five days, then they take me to another cell. That way you can't form friendships or recognize those around you. Maybe someone might get out and take news, so they set up this order. For example, they keep you there, observe you sitting and resting, then tomorrow put you somewhere else, seat you at a table. So you can't learn who a person really is. They tell you, "We insert others among you." For example, if a friend or your teacher comes and argues a single word with you, he will fear you and you will fear him. We cannot tell each other anything, cannot reveal secrets. Talking is forbidden. I make an intention inside myself; I stand for prayer with my eyes. I told someone, "I pray." He said, "Then they will make you disappear." So you will say, "I am Abu Jahl." You will say, "I don't believe." All my connections, all my circumstances were like this during those transfers. You see, they move you from that room to that room. There is a different kind of torture there. Each room or wing tortures with its own methods. For example, one room is entirely composed of armed types; they torture in

a certain way. Another room has soldiers and civilians. The Palestine Branch is not entirely for “terror” – there are prison regime officers there. For example, thieves are also held. It has become a fully centralized place. They put you in a room – maybe the “drama” there is lighter-but you still suffer torture with them. In my first year I stayed four to five months in solitary cells, I was transferred for two to three months, underwent four to five months of interrogation, and in the last year they forgot me. That was the hardest torture, because when you are interrogated you understand there is something going on: “Why are they interrogating?” But if no one calls you or asks about you, that is a greater torture. You keep wondering, “Why was I put here?”

Every day, they would take people’s fingerprints as if they were going to take them to court or somewhere else. We never knew whether they were being released or executed. All you do is sit and wait your turn. You keep thinking, “Will my turn come?” Until the very end, my turn never came. I became so depressed I couldn’t speak anymore. When I got a fever, it lasted for about a month. I’m still receiving treatment because my voice keeps fading in and out. I can’t speak properly; I explain things by writing. I’m afraid of everything. Even now, if a group from the government were to sit here with us, I would feel that same terror all over again. Only those who lived it can understand. If a police officer walks past me, or if I see someone holding a gun, I start trembling in fear – because they could shoot for the slightest reason. They beat us until we were about to die, but Allah didn’t take my life – it seems my time had not yet come. Many people died after only two or three days; the beatings were so severe that a person could die just from that. They would say to you, “We will make you disappear”, and they didn’t even hide it. For the sake of humanity – if someone was beaten to death or died in some other way – normally you would say, “Let’s help him.” But not there; they just said, “He’s dead”, and moved on.

When they put me in a crowded room, because of the crush I had to lean on someone. I didn’t know how many people there were – maybe more than fifty. You might get the space of only a single tile. Think about that tile on the floor – I have no idea how we slept. But you get used to it. For example, one person spreads his legs and the next person squeezes up against him. We lie side by side, back to back, with only one side of our bodies on the floor. If one person’s head is here, another’s feet are there. When it’s more crowded someone ends up on top of someone else – and that’s not even considered a problem.

Interviewer: *How was the air circulation? Didn't this situation cause illnesses?*

H.M.: There were all kinds of illnesses. They keep you there to suffer and die. If Allah allows, you survive; it’s Allah’s will. They put you there to die. The most common illnesses were scabies, lice, malnutrition, and asthma... Those with asthma or difficulty breathing would die from the smell. For example, today in one room there is no water; our drinking water comes from the bathroom or toilet. I’m even ashamed to say this. On the first, second, and third days of being without water in the cell, on the fourth day, I drank my own urine. When a person is desperate, they do things like that.

Interviewer: *How was the food?*

H.M.: As for food, sometimes we were given one potato a day. For example, two people would share a single potato. At first, your stomach feels sick from hunger, but later you start starving to death. They gave maybe two or three small pieces of bread a day or half a potato. It was so little – just enough to keep you alive. They knew exactly how much food a person needs to barely survive. If one milliliter was enough to keep you alive, that's what they gave you-never two. When I entered there, I weighed 90 kilos and was athletic. When I got out, I was down to 50 kilos – I lost 40 kilos.

Interviewer: *How many years did the torture last?*

H.M.: In my last year, I was no longer subjected to physical torture – only psychological torture. The first year, however, was entirely filled with torture in every detail. For me, it lasted that long; normally, others would confess to the accusations within 15 days or a month and then be taken to court or to Sednaya, I don't know. But every person's situation was different. Each one had a particular case. I don't know why my situation was so severe. During this time, my family tried to reach intermediaries to find out where I was, but they had no idea where I had been taken.

In the Palestine Branch, the head of the branch couldn't give orders to a soldier, nor could a soldier influence him. Our state was a state of corruption and bribery. Those intermediaries who could get things done with money were directly connected to the President (Assad) himself and took orders from no one else.

Even the prison guards were so brutal – think about it: for two years we never saw the face of the guard who brought us food. As soon as you heard his footsteps you had to immediately turn to the wall. For two years we didn't know the face of the person who brought our food; we didn't know him at all. It felt like I left there blindfolded. When they opened your blindfold, it meant you're being "disposed of." In other words, you don't recognize the face of any of them.

Interviewer: *We have seen that the people we spoke with were subjected to various methods of torture, and that some of these methods are widely used. Were you also subjected to torture using these methods?*

H.M.: The methods of torture start gradually – rubber hoses, electric shocks... But there are other, more horrifying methods. For example, they tie your genitals and force you to drink a lot of water. Then they give you diuretic pills, which make you need to urinate. But since your genitals are tied, you can't. That kind of torture is worse than the rubber hose, worse than electricity – worse than anything. They tie you in such a way that your arms and legs are pulled tight, your joints are locked. Your body fills with fluid, and naturally it reaches your kidneys, so you have to urinate. They force one or two liters of water down your throat. With the diuretics, you feel everything in your sides, your back – the pain becomes unbearable.

At that point, you'll agree to anything, you'll sign anything. I went insane from the pain. If they had told me, "You are Osama bin Laden", I would've said, "Yes, I am, and so is my wife." It didn't matter - I just wanted it to end. Death is easier than torture. I experienced that once. Just once they did it to me. I said, "I will give myself up for this to end. What do you want? I will sign it, I'll press my fingerprint. Bring it to me, I'll put my mark on it. Fine, whatever you want, write it down - I'll take the blame for anyone's crime left unclaimed." When they finally untied me, I immediately urinated and fell to my knees. They dragged me back inside. They know torture very well - they're experienced; they know exactly how to inflict pain. One of their methods is attaching electric wires to the testicles - that's one of the torture techniques. There are others too. When they beat you, your skin splits open - naturally it tears. Then it gets infected, and maggots start to grow. The worms crawl inside your body. Normally, we say that worms consume a person after death, in the grave - but there, they eat you while you're still alive. You say, "Brother, please, take us to the doctor." There is a doctor, but not for us. I saw him. The doctor would come, give a sick prisoner a few yellow pills, and that was it.

Interviewer: *How did you regain your freedom? How did you find out that Assad had fallen?*

H.M.: No one spoke about what was happening. Until the last two hours, before we regained our freedom, the people who used to bring food didn't come. When the food didn't arrive, we sensed that something was happening. We began to hear some noises from the doors and taps. Strange sounds were coming from the water pipes. The water pipes were our way of communicating with other rooms. We heard that Aleppo had fallen. We did not expect the Free Syrian Army or Hay'at Tahrir al Sham to take Aleppo. We wondered whether the PYD had taken it. "Only Allah knows", we said. We hoped maybe an amnesty would be declared and they would release us. Not because we expected to be freed - amnesties had been issued before, but they didn't include people like us. Amnesty was only for their own people. They released thieves, robbers - even those who stole metal - but they didn't free detainees or people like us. Four or five days after we heard them saying, "Aleppo has fallen", all of a sudden, we began to hear gunfire inside the branch - the sound of heavy clashes. We understood that it was over, that all of Syria had fallen. For a prisoner, this is a very difficult moment, but Allah inspired us - we said, "It has fallen." When fighting broke out inside the security area where the Palestine Branch was located, we realized something major had happened. We waited. We heard gunfire, and then they opened the doors and said, "Get out." The ones who opened our door also came in blindfolded. When we saw them, we thought they were taking us for execution. At the same time, we heard people running. People began to go out, and we left with them.

So, everyone started to get out, and we left with the others. It was like beginning an entirely new life. I got out and went down to Aleppo. I saw my daughter - I wanted to speak to her, but she wouldn't talk to me. When I was detained, my daughter was in seventh grade. The time that passed in between feels like an empty space without boundaries. Now she's in

ninth grade. Among my family, my wife was the only one who was certain I was still alive. In the Civil Registry system, if your record shows “deceased”, then you’re officially considered dead. Every six months, they report to the Civil Registry who has died and who is still alive - in six month or yearly intervals.

My wife was able to obtain documents proving that I was still alive, but she didn’t know where I was. For example, she went several times to the Sednaya Branch, but there they told her, “We have no such name.” Even if I had been there, they wouldn’t have told her. She also went many times to the Palestine Branch, but I wasn’t there. She went to the 48th Branch and to Military Intelligence as well, and they said, “He’s not here.” For them, our names were nothing more than numbers. And even those numbers weren’t officially acknowledged - they didn’t recognize the names or the numbers. My wife would go and ask, “Do you have H.M.?” They would say, “No.” But maybe in their records I was registered as 3400. That’s how it was.

Interviewer: *You mentioned the “salt room” in your talk. Could you please elaborate on that?*

H.M.: In the branch we were held at, there was a place called the “salt room.” Bodies were kept there. They were left to decompose naturally. They decomposed naturally because there was no mass grave site.

Even now, if I stay outside for more than an hour, my wife becomes worried. We haven’t been able to shake off the fear. The fear, and the image of blood that has seeped into my mind - that horror - it still continues. We came close to death many times. A normal prison would be much better, because there, you are taken to court, there is a judge. Maybe an intermediary or an acquaintance can intervene. You can make contact through bribery or other means.

But when you’re locked up in a cell... You’re forgotten. Completely forgotten. Thank Allah Syria was saved, thank Allah - this is one of the greatest blessings Allah has given us.

Interviewer: *Are you receiving any psychological support?*

H.M.: No - my support is being with my family and acquaintances; that’s my only support. Life goes on. When I first got out, I would even hide, startled, at home. As for work, honestly there is none. There are no jobs on the market anyway. Whereas before, thank Allah, I had a car, a workshop, a factory. In 2007 I worked in Türkiye. Back then I was producing sweaters and sweatshirts under the “B...” brand. I designed them myself. I had friends and relatives there. I used to go back and forth by car from time to time. When the events first began, everyone started leaving Syria. They told me, “Come, let’s leave.” I said, “I love my home. I don’t want to leave.” I endured the bombardment and barrel bombs. But I never imagined I would end up in prison. Still, praise be to Allah.

Interviewer: *Were there any martyrs in your family?*

H.M.: In 2017, two of my brothers were martyred at home in Haydariye. They bombed the area from the air. There were women and children there as well. We managed to get them to Razi Hospital. There, they told us, “Tell the media, “The Free Army did the bombing.”

I still don’t have the courage to go out and look for work. I’m afraid to go outside, worried I might not be able to come back. Psychological pain is worse than physical pain. For example, if your hand is cut off or your leg is broken, you can somehow get used to it – but psychological pain is different. With my children, through faith and the Quran, I try to overcome it. Praise be to Allah, I am a faithful person; I pray, and even today I am fasting. Their disbelief and the curses they spoke were terrifying. We heard words as if they had all been invented by themselves. Even Abu Jahl would seem mild compared to them. Maybe he would even enter paradise, but these people never will... They used such foul language.

Interviewer: *What kind of curses were those?*

H.M.: They were people who denied the existence of Allah and the Prophet, who made irreligious, blasphemous statements. But beyond the usual curses we hear, they had invented entirely different, brand-new curses. They insulted both Muslims and Christians alike. Among those who were tortured, there were also Christian brothers. There was a Christian friend next to me who was also detained. Later, we lost contact with each other. During the release process, I tried to find his family but couldn’t find any trace.

Interviewer: *Do you remember the names of the officers there?*

H.M.: No, they never mentioned their names in front of us. They were very afraid about that. Maybe they thought we could be witnesses, so they kept our eyes blindfolded. They also didn’t allow us to see their faces.

There are still places outside the officially known prisons; for example, this building—its six basement floors may also be a prison, and no one knows. Sednaya became famous, everyone talked about it, but how many people actually came out? Very few survived, yet there were many other prisons whose names we still don’t know. Those who survived Sednaya were few; as for the rest, it’s unclear where they are. Syria lived through a catastrophe. They talk about reconstruction, but they speak only of what is above the ground, whereas beneath the ground there are countless unknown torture centers. Allah has forbidden oppression for Himself and for His servants, but these tyrants became worse than Pharaoh. Even Pharaoh did not go to such extremes. Syria was a great prison.

Interviewer: *As Türkiye, we want the atrocities committed in Syria to be made known and for those responsible to be punished. For this reason, we are preparing this report. We are also collecting this data to present it to international courts, and we want to take a step in this matter on behalf of humanity. We thank you very much for sharing the events you experienced with us.*

Record No: 15

Date: February 7, 2025

Location: Khan Shaykhun

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: M.H., human rights activist, Khan Shaykhun.

Questions:

Interviewer: *What is the significance of Khan Shaykhun in terms of human rights?*

M.H.: Of course, Khan Shaykhun has been subjected to numerous bombings and massacres since the beginning of the Syrian revolution. Many martyrs and civilians lost their lives, most of them children and women. In particular, during the chemical massacre, there were more than 100 martyrs and over 500 injuries. The chemical bomb fell right on this road, at this very spot. This is the place where the chemical bomb hit. The bomb was dropped by an aircraft belonging to the Assad regime on April 4, 2017, between 7:00 and 7:15 in the morning. This neighborhood is where the people were exposed to poisonous sarin gas. In that attack, about 100 people died from suffocation. Most of the residents of these houses you see here were children. Some families were completely wiped out – children, women, and older people died from suffocation. I documented this massacre and collected evidence from this site. I handed over the evidence I gathered to the relevant authorities conducting the investigation.

Interviewer: *You are a victim as well.*

M.H.: Yes, I was also affected by the attack. While I was collecting evidence – since my home was nearby – I was exposed to the chemical attack and suffered from its effects for three days. The chemical exposure continues to affect people's lives even now. Especially children have suffered from respiratory problems for years. Pregnant women were also affected; some babies were born with disabilities. There are many such cases. Older people, in particular, experienced prolonged breathing difficulties, and some later died. In addition, those who nearly suffocated at the time still suffer from psychological trauma. The people of Khan Shaykhun were forced to leave the city. When regime forces entered the city in 2019, the people opposed the oppression and injustice imposed by the Assad regime and fled. As you can see, the people of Khan Shaykhun have been displaced since 2019 and still have not been able to return. The destruction in the city is immense. For example, there used to be a grain silo here – it's gone now. This bakery is almost completely destroyed. Most of the

houses are ruined and uninhabitable. The reconstruction of Khan Shaykhun will require a long and difficult process.

Interviewer: *How many martyrs are there in Khan Shaykhun?*

M.H.: There are an estimated 2,000 to 2,500 civilian martyrs.

Interviewer: *Did the chemical attack happen only once?*

M.H.: The chemical attack in Khan Shaykhun happened only once. Before that, the city had been bombed with poisonous chlorine gas. No one was martyred in that attack, but there were injuries. Khan Shaykhun has been subjected to many types of assaults – from chemical weapons to explosive barrels, internationally banned cluster bombs, and other prohibited weapons.

Interviewer: *As a human rights lawyer, what do you demand from the international community?*

M.H.: First and foremost, we demand international prosecution. Secondly, we call on countries supporting these trials to ensure that everyone involved in the bloodshed of the Syrian people is brought to justice. It's not just Khan Shaykhun; all of Syria has suffered. There are hundreds of thousands of martyrs and hundreds of thousands of detainees. In Khan Shaykhun alone, there are about 500 detainees; most never left Sednaya Prison and died under torture. We documented the 250 detainees in Sednaya. We hoped they would be rescued with Syria's liberation, but we learned that none of them survived. We have demands from the international community. We want the new government to fully implement transitional justice. We also request assistance from involved states to hand over perpetrators to justice and ensure they are tried in national courts. If an observation mechanism needs to be established, we are ready for that as well. Trials should be conducted openly. Currently, the intervening states are talking about national peace and peacebuilding. That is, of course, important, but first, justice must be achieved. Victims' rights must be protected. Transitional justice should include steps such as uncovering the truth, holding perpetrators accountable, compensating victims, restoring the rights of those whose homes were destroyed and whose children were detained, and clarifying the fate of the disappeared. However, at present, the intervening states only talk about peacebuilding and are not ensuring justice first.

Interviewer: *As the HREIT, we are ready to document these crimes and work toward ensuring justice. Allah willing, we will work with you to establish justice and human rights in these lands. We thank you for the courtesy of coming here. We see you as a brother and want to express that we are ready for any kind of documentation and cooperation. Thank you.*

Record No: 16

Date: February 7, 2025

Location: Khan Shaykhun Cemetery

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: M.H., human rights activist, Khan Shaykhun.

Questions:

M.H.: *Here we see a martyrdom site and excavated graves. What are these?*

Interviewer: To clarify the situation, this is the Martyrs' Cemetery in the city of Khan Shaykhun. Most of the section you see belongs to the martyrs of the Khan Shaykhun massacre that occurred during the visit of the Arab League observer delegation.

(The building across from the cemetery) This part is actually a facility belonging to the Syrian security forces. During the regime period, the security personnel stationed here forced families to exhume their children's graves under the pretext that "the sight of these martyrs bothers us." The cemetery had previously suffered extensive damage, and the former regime even planned to completely level these graves with a bulldozer and turn the area into a park.

Here you can see an open grave; a martyr who was buried here has been moved to another location. These are the remains of the martyrs, and these stones belong to them and are still in place. As you can see, this site has been attacked repeatedly. The cruel regime did not even leave the dead in peace - not even the martyrs were spared from its oppression.

All of those buried here are martyrs who fell to artillery fire, sniper bullets, or mass killings; they are all martyrs of the Syrian Revolution... May Allah have mercy on them and grant them a place of honor.

Record No: 17

Date: February 7, 2025

Location: Khan Shaykhun

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: A.Y., resident of Khan Shaykhun

Questions:

A.Y.: I am A.Y., from Idlib-Khan Shaykhun. On the morning of April 4, 2017, at around 6:30 a.m., warplanes belonging to the regime launched four airstrikes using sarin-loaded munitions. At first, we didn't realize it was sarin gas because there was no explosion sound. It fell about 100 meters from here, at the intersection, across from the bakery. People there were suffocating, and my siblings were among them. May Allah have mercy on them - they were martyrs.

At 6:30 a.m., at first we thought this wasn't real, but soon we realized the seriousness of the situation. I took my children, my twins A. and A., and told my spouse, "Let's get out of here." Our car was nearby, but we couldn't move immediately. We left that spot and headed down this road. Our neighbors were shouting at me, "Come, help us!" When I went to them, foam was coming from their mouths, they were shaking violently, and their eyes had a fixed stare. We carried them to the cars and helped other neighbors as well. Then I went to my family's home. My brother Y. was there, trying to save his 5-year-old son, A. A. couldn't breathe, and then he too was martyred.

I went to my other brother, A., and he had also lost his life. He was in front of the door. Y's wife and my sister's 15-year-old daughter were there as well. They all lived in this building. I handed my children to my spouse and said, "Get away from here." I thought my spouse had left the area. I tried to save my siblings but was unsuccessful. Then I lost consciousness and found myself on the ground. They took me to a medical point. First, I was taken to Rahmet Hospital in Khan Shaykhun, but it was full of wounded people, and they wouldn't accept me. Later, I was transferred to a medical point in Jirjanaz. The situation there was also terrible; people were suffocating and fainting - it was a complete massacre. Most of our neighbors had died in their cars. A few days later, when I returned, I learned that they had been martyred.

After my treatment, I left Jirjanaz Hospital and went home. It was as if I had lost my memory; slowly, I began to remember everything. I asked about my siblings; they told me that Y. and A., Y's spouse, and the others had been martyred. Then I began searching for my children and spouse. I couldn't find them. I asked many people, but they weren't in any hospital. I

asked our relatives, acquaintances, and searched everywhere, only to discover that they had been in the basement under our house all along. When the planes came again, they had taken refuge in that basement. There, my spouse, my children, and four more children from our neighbors were hiding... They all had been martyred there. May Allah have mercy on them.

Interviewer: *As far as we can see, there is no military point here, only civilian settlements. Why do you think they attacked this place?*

A.Y.: There was no military target here. This was entirely a civilian area, with grain silos, a bakery, and homes. There were no military elements at all. Even if it had been a military zone, such an attack would be strictly prohibited under international law. In this attack, more than 93 people were martyred and over 500 were injured. We are still feeling the effects today, especially psychologically. Why? Because the perpetrators are still free. We demand the trial of Bashar al-Assad. I have 25 martyrs in my family: my children A. and A., my spouse D., my brother Y., his spouse S.H.A., and their children A. (5 years old), M. (13 years old), and my sister's daughter Ş. (15 years old) ... They were all from my family and relatives.

Interviewer: *Have you applied to any institution regarding this crime against humanity?*

A.Y.: Regarding this crime, of course, we contacted Human Rights Watch, Amnesty International, and the International Commission of Inquiry. Through the White Helmets, we provided evidence. They collected evidence during and after the incident, even taking blood samples. All investigation teams conducted their inquiries at that time and confirmed that Bashar al-Assad used chemical weapons. They verified that chemical weapons were used in Khan Shaykhun. On April 22, they confirmed the use of chemical weapons and, through observers, determined that the plane had taken off from Homs and Shayrat Airbase. The plane was identified as Quds-1, and the pilot's name was confirmed as Muhammad Yusuf Al-Hasuri. He was from the city of Talkelah in Syria. His identity was established, and of course, the takeoff time from Shayrat Airbase and the exact time the chemical attack occurred in Khan Shaykhun were determined. Observers were issuing warnings along the way.

Some organizations, foremost among them the UN Security Council, condemned the use of chemical weapons and confirmed that Bashar al Assad used them. Thank Allah, by Allah's will, we returned to Syria. However, Bashar al Assad is currently a fugitive and has not yet been brought to trial. We hope the Türkiye government or any other institution that can assist us will help achieve our goal of having Bashar al Assad fairly tried for the use of chemical weapons in Khan Shaykhun and elsewhere, and for other violations in Syria.

Interviewer: *Are the effects of the chemical weapon still ongoing?*

A.Y.: Of course, first and foremost, the psychological effects continue. In addition, there are

people experiencing shortness of breath due to exposure to the chemical gas. Some of my relatives developed paralysis-like symptoms from inhaling the gas. Some pregnant women lost their babies. The psychological impacts are even more severe than the physical ones.

Interviewer: *At that moment, how did you try to protect yourself from the attack?*

A.Y.: I tried to do whatever I could, helping those who were able to assist others. That's why our Civil Defense teams intervened immediately. We were in shock when we realized it was sarin gas. We never expected such a massive crime, that sarin gas would be dropped on a civilian area. Many people who came from outside to help also were martyred because they hadn't taken precautions or had never experienced anything like this before. That's why the disaster was so severe.

Interviewer: *Is there anything else you would like to add?*

A.Y.: As I said, once the evidence and proofs are presented, a fair trial must take place. The impact site is clear – there was no military depot or facility there. It was entirely a civilian area; there were no fighters or armed groups. Today we insist on the facts. Anyone can return and see what happened. Our goal is to ease the pain of the martyrs we lost in the chemical attack and to ensure that Bashar al Assad is fairly tried in international and Türkiye courts. We are awaiting help from our Türkiye brothers.

Of course, I can never forget, and I am grateful for the kindness of our Türkiye brothers who stood with us from beginning to end, especially Mr. Recep Tayyip Erdoğan. You were by our side in our most difficult times, and when we had martyrs in Khan Shaykhun after the chemical attack, you welcomed me with great compassion. I will never forget what you did. The Türkiye people stood with the Syrians, and we will always remember this. We are brothers, we love one another. I respectfully acknowledge President Recep Tayyip Erdoğan and the entire Türkiye nation. Allah willing, you will always be well and healthy.

Interviewer: *Thank you for the information you have provided. May Allah have mercy on our martyrs. Allah willing, the information you shared will serve as evidence at the the International Criminal Court, and our report will contribute to the trial of Bashar al Assad..*

Record No: 18

Date: February 24, 2025

Location: Apartment in Douma where the chemical attack occurred, impact site, Damascus

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: Â.Z.

Questions:

Â.Z.: During the attack in Douma where chemical weapons were used, I was the regional coordinator for the Syrian Civil Defense (White Helmets) in Douma. The spot where we are standing now is exactly the same place I stood in April 2018 – seven years ago. The hole beneath us is the very hole through which the gas leaked from this building and adjacent buildings, causing the death of the victims. Standing here again after seven years is very difficult. That day, many people suffocated to death from the chemical attack. I now remember the difficulties and suffering we experienced while trying to rescue the injured and victims in the attack area. At that time, Douma was under intense military assault. There was a significant lack of healthcare services and medical personnel. However, thank Allah, after seven years, we have great hope that justice will be served for the victims of chemical weapons and, more broadly, for all the victims of the Syrian war and revolution. We believe that international organizations and human rights groups can accompany us in this process of justice.

Interviewer: *Thank you, Mr. Â. Returning to the arrival of the munition - who dropped it and how was it delivered?*

Â.Z.: The bomb was dropped from a helicopter - a rotary wing attack helicopter targeted this area and it fell right here. We documented the moment of impact. I filmed that moment from where I'm standing now, recording the condition of the bomb and the type of gas leaking from the barrel. I collected evidence and samples from this house. That day I risked my life and my family's to transport the samples to northern Syria so they could safely reach OPCW laboratories for analysis. Thanks to that, the type of chemical agent used and, consequently, the party that used the weapon could be identified. I gave testimony to various teams associated with the OPCW - the Joint Investigative Mechanism (JIM), the Fact Finding Mission (FFM), and the Investigation and Identification Team (IIT). The reports prepared indicated that the agent used was high concentration chlorine and that the perpetrator was the Bashar al Assad regime. Even details such as the aircraft type and its code were provided to the competent authorities.

Initially, the Syrian regime and its allies propagated that the White Helmets were behind the attack. They claimed, “No chemical weapons were used; the White Helmets staged a play.” When the report confirmed the presence of the chemical agent, they shifted to the lie that “The White Helmets gassed themselves.” Later, when it was established that the perpetrator was the Assad regime, they again tried to discredit the White Helmets and questioned our evidence collection methods. However, we had received the necessary training and collected the samples using a highly professional system, safely delivering them to the OPCW. Laboratory analyses confirmed the type of chemical agent, and our testimonies were used as key evidence in identifying the perpetrator.

Interviewer: *We appreciate the White Helmets' efforts in documenting this massacre and assisting the victims. Mr. Â., what was the inside of the building like at the moment the munition fell?*

Â.Z.: As we began ascending the stairs, the victims were spread from the building's entrance up to the fourth floor, which is the floor we are standing on now. This was a residential building, entirely civilian. The neighboring building's residents were also in the basement floors. There was no military target or armed element anywhere. All those who lost their lives in the chemical weapon attack were civilians...

As I mentioned earlier, the area was under heavy military threat. That's why people had truly gone down to the basements, trying to protect themselves from bombs and flying shrapnel. However, when they inhaled the poisonous gas, their first thought was, “Gas is heavier than air; let's go up.” They immediately decided to climb toward the fourth floor. Yet, with each floor they ascended, the gas concentration increased – they were literally walking to death with every step. On the fourth floor where we are standing now, this hole in the stairwell was the very source that spread death. If you look at the videos and photos we took that day, you will see that the victims were piled on the stairs from the building entrance up to the fourth floor.

Even in the basement floors, some people tried to reach the medical point or hospital about fifty meters away, but they couldn't make it; some died on the way, others inside the tunnel (a hospital built underground by the opposition). We will now show you that tunnel, the medical point, and the tunnel entrance. The Syrian regime claimed that the tunnel was used for military purposes, but this is not true. The tunnel was dug solely to transport the injured safely to the hospital – that is, for medical and emergency aid purposes. It had no military or offensive function. Why was it dug? To allow rescue workers to protect themselves from shrapnel from barrel bombs while getting the victims to treatment.

Interviewer: *In your opinion, what was the regime's purpose in using chemical weapons in this area?*

Â.Z.: The main objective was to exert pressure to force the armed groups out of Douma. However, the Syrian regime applied that pressure directly to civilians, aiming to compel the armed factions to negotiate with the regime and withdraw from the city. The armed groups' initial decision was to accept those conditions, saying, "Enough is enough."

There was a severe lack of medical resources. From 2013 to 2018, Eastern Ghouta was under siege. During this period, we were deprived of all protective equipment and personal safety materials, and even the most basic medications. Many of the amputation cases that occurred at that time were due to the collapse of the healthcare infrastructure and the inability to provide necessary treatment. All of our friends in Eastern Ghouta endured immense suffering during those days.

Under these conditions, there was only one option left: to accept the Syrian regime's terms and agree to forced displacement, leaving Douma.

Looking back, we see that the area was being viciously attacked with barrel bombs to prevent people and the wounded from reaching the field hospital, to stop the Civil Defense teams from coming to help, and to erase the traces of the crime. The whole neighborhood was set on fire and flattened in order to destroy any evidence that chemical weapons had been used. When we arrived, the pain and hardships we endured while trying to gather the bodies are still vivid in my mind. May Allah have mercy on the dead and grant patience to their families; I hope that one day justice will be served for these victims and their loved ones.

Now let's look at the two buildings across from us: the highest number of martyrs and wounded occurred in these two structures. People still live in these buildings. At that time the basements had been opened up to one another; the residents of Douma were living underground to protect themselves from wartime shrapnel. The basements were connected by passages so that if doors were shut, people could escape through the neighboring basement to save their lives. I went into those passages and descended as far as I could; there were injured and dead people.

Now, speaking as a documentation officer, a first responder, an evidence collector, and a survivor, I want to share this: on April 7, when this place was bombed, I was exposed to the chemical weapon. While assisting the injured and transporting them to the hospital, I myself experienced symptoms - relatively mild, I would say.

The next day, when the Russian military police entered Douma and declared, "No chemical weapons were used", I moved to the second site where another rocket was still slowly leaking. At that time the head of Civil Defense (the White Helmets), Raid al Saleh, ordered, "While they're in the city, you must go and document it." This was an extremely risky task. We had to both film the leaking rocket and record the date and time.

Together with the media team, we entered that site; we turned on the camera and recorded, “Right now, the Russian military police are denying chemical weapons in the city, while we are at the second barrel loaded with chemicals, which is still leaking.” We immediately evacuated the surrounding buildings and did not touch the barrel, because the slightest mistake could have released the gas rapidly and caused a second massacre. By Allah’s will, this barrel did not explode suddenly like the first one; in the initial explosion, there had been 43 martyrs and 600-700 wounded.

As the barrel slowly released all its gas, we filmed and collected evidence. Then, when they said “International inspectors will enter the city,” we decided to leave the barrel as it was. A day or two later, as we set out on the forced displacement to northern Syria, we took with us all the evidence we had gathered, the footage we had recorded, and the memories of those last 48 hours in Douma – the deaths, the horror, and the farewells.

May Allah have mercy on those who died.

Record No: 19

Date: 24 February 24, 2025

Location: Douma, Damascus

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Specialist

Interviewee: Local Resident

Questions:

Interviewer: *Peace be upon you. Do you live in this building?*

Local Resident: Yes, on the fourth floor.

Interviewer: *Is anyone else living here now?*

Local Resident: Yes, people are still living here.

Interviewer: *Sir, were you here during the chemical attack as well?*

Local Resident: Yes, I was at the location where the incident took place; I am from the Mahbani family.

Interviewer: *Did you lose anyone from your family in that attack?*

Local Resident: My nephew's daughter died in this building, and everyone inside was injured. I remember all the victims who were taken out of this building that day. We were talking about a total of six hundred injured; the entire neighborhood was affected, but those who went from the basement of this building up to the fourth floor, where the gas was most concentrated, died instantly. Those caught in the cloud of gas died, and those outside it were severely affected. We were here and survived, but everyone across the street died.

Interviewer: *What was the munition like? Did you see it?*

Local Resident: No, we didn't see it. It fell inside the building. We heard it as a cloud of smoke descended. We were constantly hearing airplane noises, and the sound of barrel explosions wasn't missing either. They said, "They hit with chemical weapons." At first, they told us, "Cover your mouths with a wet cloth." but we couldn't manage it in time. Then they said, "Go upstairs." We went up and stayed for about two hours; there was no smell, or anything left. Then they shouted, "Run, run, go to the kitchen." We ran, they gave us something like a respirator, and we recovered a little. The children were in terrible condition, and even we adults couldn't breathe, but the children were devastated. Later, they took us to a medical point in a side street. Four people managed to crawl out of the building; the rest died. At

that moment, if someone had said, “It’s safe here, come over.” no one would have died, but no one said anything. We thought chemical weapons had been used across all of Douma.

Â.Z.: At that time, Douma was under a very intense military attack; this prevented the Civil Defense from entering immediately, giving correct instructions, and carrying out evacuation and first aid in the first minutes. Although we entered a bit later, we were able to rescue a large number of injured people. The deceased had to be left in place until the next day. Then we gathered them all in this square, carried out decontamination for the injured, and transferred them to the medical point; the deceased were shrouded and buried in a newly opened cemetery, as the old cemetery had become a target for snipers.

After we left, the regime dug up the cemetery and moved the martyrs’ bodies to an unknown location; to this day we still don’t know where they are. Among them was my brother, who died from shrapnel wounds and had been buried in that same cemetery. The bodies were taken – their fate is unknown, and no one knows what dark procedures they were subjected to.

Interviewer: *You are civilians, and your neighbors were civilians as well. Were there any armed groups around?*

Local Resident: I think the main goal of the bombardment was to hit the tunnel and disable the medical point at its end. The regime was putting immense pressure on the armed groups and was targeting every medical facility it saw. Even the Civil Defense centers were among the first to be bombed. Every medical point in the neighborhood was destroyed. After we were evacuated to the north, to the safe zone, they entered the area and completely changed how it looked.

Then a Russian delegation came for an “interview.” Accompanied by armed soldiers, they stopped me in front of this building. They said, “We will go to the forest; you will sit on a chair there.” My spouse and my nephew were with me. They asked, “Did you see anything?” They knew what effect answers given under pressure would have. Whether I said, “I was also a victim.” or not, the outcome was the same – I didn’t want to speak. These “interviews” were meant to distort the evidence. Residents of the building and the neighborhood were forced to give statements claiming that no chemical weapons had been used.

“They asked me, ‘Do you know these victims?’ I said, ‘No, I don’t.’ Yet they were all people I knew – my nephew’s daughter, my friends E.A.Ş., E.A.B.... We used to pray together at the mosque. Even so, we couldn’t say we knew them. Think about what would happen to you if you told the truth. Our neighbor E.A.B.’s daughters in law were martyred; simply for saying, ‘My daughters in law were killed by chemicals,’ he was imprisoned for four months. When the regime says, ‘There is no chemical attack,’ if you don’t deny it, they silence you.”

I know that shop – it had been closed for years. They broke the lock and went inside, brought tools and set them up; then they called the cameras and said, “Look, terrorists were manufacturing chemical weapons here, they were going to poison the whole city.” It was all fake. They returned under the pretext of an “interview.” I began to run away. They once forced me to speak. After that I refused all interviews because they were all lies. You know the truth, but if you speak you’re forced to lie; if you tell the truth there is torture, imprisonment, even death. If someone from our building is arrested they might be thrown into one of the Damascus prisons – their fate would be no different from the some 340,000 Syrians who are still missing today.

We hoped that with the fall of the regime, most of the missing would be released – but where are they? Thank Allah I’m still alive. I survived the chemical attacks, and I also escaped falling into the regime’s prisons – and that alone would have been enough to end my life.

Interviewer: *May Allah help you and grant you patience. May Allah bless you.*

Record No: 20

Date: 24 February 24, 2025

Location: Douma, Tunnel

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: Â.Z.

Questions:

Â.Z.: We are now in front of the entrance to the tunnel that allowed us to reach the hospital, that is, the health center we call “Point 1” with the ambulances. The entrance went underground; we would drive the ambulances down this tunnel, go all the way to the emergency room lobby, unload the injured, and then take them back to the surface through the exit on the other side.

The local people who were present here at the time dug this entrance. The purpose was to prevent the entrance of the health point from being targeted by warplanes. Whenever there was an intense military raid, the ambulances would gather in front of the hospital. The tunnel was used only for emergency transport. Since it was dug between two buildings, it could not be seen by surveillance drones. The ambulance would enter through here, deliver the injured to the emergency room, and exit through another exit, thus being protected from the bombing of the hospital or the health point.

Victims who inhaled chemical weapon gas also came from 50-60 meters away and entered this tunnel, receiving treatment in the emergency room. Currently, the tunnel is closed. Hopefully, in the coming days, we will clear this debris and reopen the tunnel so that everyone can come and see with their own eyes why and for what purpose it was dug. Contrary to the regime’s claims, it was not for attacks; it was intended to safely transport the injured to the emergency room while protecting medical personnel and Civil Defense teams.

We are now inside the tunnel. This is the exit gate of the tunnel that passes through the very heart of the medical point. We are now moving deeper into the tunnel. The regime’s media had slandered this tunnel as an “attack route used by terrorists for military purposes.” In reality, however, this was the ambulance entrance. When the city was under heavy attack and ambulances gathered in front of the hospital, the regime and its allies would bomb that spot twice in succession, preventing the injured and Civil Defense teams from reaching the health center. For this reason, the tunnel was dug so that one could enter from one side and exit from the other, ensuring that ambulances would never pile up in the same place.

The tunnel is very close to the attack point we just stood in front of. The ambulance would enter from there, move through this corridor, unload the injured here – in the emergency admission hall – and then drive out through the exit on the other side. The goal was to never allow ambulances to pile up at any moment. This hall was where victims of chemical weapons received first aid. All casualties from both conventional and chemical bombardments were treated here.

Interviewer: *What were the memories that affected you the most?*

Â.Z.: I find it hard to put into words. For years working in Civil Defense our goal was always to bring living injured people to this gate. For that we risked our lives in the middle of the double bombardments. For the wounded, reaching here meant clinging to life. Standing in the same place again after so many years knots my throat.

I can still visualize the floor of this hall: red blood mixed with white foam from the chemical gas. On one side, people torn apart by conventional weapons were losing blood; on the other, white foam flowed from the mouths of those who had inhaled chemical gas. The medical personnel were completely insufficient, so we quickly created a partition within the emergency room to manage the situation. We moved the conventional casualties to another section. This area became the decontamination and treatment room for chemical victims. After first aid, decontamination, and medication, they were transferred to the inner sections of the hospital.

We followed the same procedure for those who lost their lives: we decontaminated their bodies on the scene and took them to the shrouding unit inside the hospital. All of them were shrouded and gathered right here in this tunnel. Afterwards, they were transferred to the cemetery we mentioned earlier, which the regime later dug up to destroy the evidence. This entire process was extensively recorded and documented in the Civil Defense archives.

The tunnel is a bit long; if you like, we can walk through a portion of it. As you can see, it is wide enough for an ambulance to fit easily.

The far end of the tunnel is closed. The exit on the other side – the one we showed outside earlier – is blocked with debris after regime attacks. It is possible to walk to the end, but the other end is completely collapsed.

At the end of the tunnel where we are now, there is the route that ambulances used to enter. It is very close to the point where the chemical weapon was used, where we stopped earlier. Ambulances would enter from there, travel a fairly long distance, and reach the casualty admission hall. The second branch you see was the exit route; the entrance and exit were at completely different points. The main purpose was to safely transport the injured to the

hospital building while protecting Civil Defense teams and medical personnel. This was necessary because the Syrian regime deliberately targeted ambulances, especially during military operations, and bombed health centers with “double strikes”.

The tunnel was dug toward the end of 2017. We first started using it at the beginning of 2018, as soon as the large-scale attack on Douma began, and for about four months, we saved the lives of countless injured people. This way, ambulances, Civil Defense, and Red Crescent personnel were protected from double bombings.

The tunnel connected in places to a network that descended as deep as 25 meters and was also used by civilians as shelter. That depth was enough to protect against barrel bombs and missiles dropped from aircraft; but because chemical gases are heavier than air, taking refuge in tunnels during such an attack was actually a fatal mistake. To be honest, no one had imagined we would experience a chemical bombardment as intense as the one on April 7.

People were in the basements that day; when they inhaled the gas, they thought, “Let’s go upstairs – at least we’ll die from shrapnel instead,” and headed toward the stairs. Dying from suffocation was so terrifying... I was also exposed to the toxic gas during that attack. It’s hard to describe, but I can still remember its effects on my body. All the injured were treated in this hospital.

That night, we received 600-700 people affected by chemical gas – most brought in on foot – into this hall. We moved those injured in conventional explosions to another section. This area was transformed into a decontamination and treatment zone. The next day, we collected the bodies of the martyrs, decontaminated them on the scene, shrouded them, and gathered them all in the tunnel we are currently in.

Then, just before we were forcibly removed from the city, we transferred them to the new cemetery we had opened. After we left, the regime dug up the graves and moved the bodies to an unknown location. The aim was to erase any trace that would prove they had been killed with chemical weapons. In fact, the double strike on the same area also had the single purpose of obliterating the crime scene.

The regime did not stop at destroying evidence; it also threatened and silenced witnesses, victims, and their families. Doctors who were forced to give false testimony stated, “No chemical was used.” Today, in 2025, many of those physicians have come forward on social media, apologized to the victims, and confirmed that the regime did indeed use chemical weapons.

The regime pressured doctors and witnesses to deny that chemical weapons were used in Douma. I, however, made a decision and vowed to collect the evidence, compile it, and

transfer it safely. This put both my life and the lives of my family who remained in Douma in great danger. Still, it became a priority for me because I believed in it wholeheartedly. Chemical weapons posed a direct threat to my life. I swore to secretly get that evidence out and into safe hands by exposing the plight of my family who were trapped inside.

The Syrian regime and its allies threatened us, saying, “You will not speak; you will deny it!” But we believed in our cause and in the rights of the victims; as I said that day, my life and the lives of my family are not more precious than the lives of the martyrs. Whatever the cost, we will tell the truth. From the moment we volunteered for Civil Defense, we have documented and exposed the truth. We were the first to reach the field and therefore the first witnesses to the regime’s crimes.

What bothered the regime and its allies was not the white helmets on our heads, but the cameras attached to those helmets. Because those cameras recorded every element of the crime and showed the international community the atrocities the Syrian regime committed against unarmed civilians.

Even today, Russia continues to demonize the White Helmets and tries to damage our reputation: one day they call us “CIA agents”, another day “members of the Nusra Front”, and the next “DAESH fighters.” They have made countless accusations. Thankfully, people’s awareness has rendered this propaganda ineffective. The public knows very well who the White Helmets are, what service they provide, and whom they represent. They trusted us, and that trust proved the exact opposite of the lies spread about us by Russia and the Syrian regime.

Thank you all.

Record No: 21

Date: February 24, 2025

Location: Douma Cemetery, Damascus

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: Â.Z.

Â.Z.: This is the cemetery where we buried the victims. Moreover, it is not only those who died from chemical weapons; everyone who lost their lives during the intense three-day attack - including those torn apart by barrel bombs, missiles from warplanes, and rocket launcher shells - was buried here.

As far as I remember, the first three martyrs buried in this cemetery were our volunteer colleagues from Civil Defense (the White Helmets). They fell on March 21. Since the city's old "Martyrs' Cemetery" came under regime fire, there arose a need for a new cemetery. Thus, we opened this area and first laid those three volunteers to rest here. Later, we officially adopted this site as our cemetery, and on April 8 - one day after the chemical attack - we also buried the victims of the gas alongside the other martyrs here.

After we left the city, the Syrian regime came. Graves were dug up, and the bodies of all the chemical victims and other martyrs were removed and taken to an unknown location. As you can see now, it no longer looks like a cemetery. Even today we still do not know where those bodies are or what happened to them. The purpose was clear: to erase any trace that would lead investigation teams to conclude "These people died from poisonous gas." and to completely destroy the evidence. Thank you.

Record No: 22

Date: February 26, 2025

Location: Khalidiyye Neighborhood, Homs

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: M.T., from Homs, journalist

M.T.: We are currently in the Khalidiyye Neighborhood, at “Freedom Square,” or as the people call it, “Paradise Square”. Khalidiyye was one of the first districts in Homs to rise up against the Bashar al Assad regime in 2011; this square in front of you was the epicenter of peaceful demonstrations against Assad. Thousands of people from Khalidiyye and neighboring districts used to gather here. Abdülbasit Sarut from Bayadze would also come with the crowds, and the people of Khalidiyye would welcome them. Our slogan was, “Down with the regime, we want freedom.” Our demands were very simple, and we never imagined we would face such brutality. Freedom, reform of institutions, the dismissal of the governor – that was all. Our first slogan was, “Oh Deraa, we sacrifice our lives and blood for you; revenge for the children of Deraa!” Those words might have been redeemed. But while the revolution in Homs was still a month old, the “New Clock Square Massacre” occurred, and that became a major turning point for Homs and its surroundings. After that day our demonstrations united around demands no less than the overthrow of the regime. Because this brutal regime was not fit to govern a free and dignified people.

At the start of the revolution, we did not take to the squares because of economic hardship; we, the people of Homs, were already suffocating. We had been burdened with sectarianism, but we were not raised that way. The regime, from the very beginning, constructed this and implanted the idea “We are the rulers”. into the minds of a particular sect. Some people from that sect also joined the revolution; they were not actually sectarian. The regime, however, planted the fear “If these people come to power, they will slaughter you.” in their minds. This was completely wrong. The proof is this: when we entered the city there were no such massacres, everyone lived in peace. If it were going to happen, it would have happened long ago. Over time their view changed too; they realized that supporting the regime for 14 years had been a mistake.

As you can see, Khalidiyye has turned into ruins today. A few houses were later repaired. When the regime took control of the district, the Shabiha entered; they looted civilians’ property. They stole everything - from electric cables to taps and water tanks - leaving nothing behind. On top of that, there was a horrific bombardment from planes and tanks.

The resistance only had light arms. We left Homs in 2014; I was part of that forced evacuation, the first major exile in Syria. When leaving, we felt shattered. In fact, I had dropped to 35 kilograms from hunger. There was no food or drink left; at the end, we were eating tree leaves and grass. When the regime took Khalidiyye in 2013, we were besieged in neighboring Juret al-Shiyah, Arbis, and the old districts of Homs. For two years, we could barely move. We were close to starving to death – a complete blockade. By Allah’s grace, we survived; thus, we were able to continue witnessing this noble revolution and the violations of the brutal regime.

Homs was not called “the capital of the revolution” and “mother of martyrs” for nothing. In the first year of the Syrian revolution, Homs stood alone. Although the regime suppressed many parts of the country, Homs continued to resist. Therefore, this title was not given by us, but by other provinces; they witnessed the heroism of Homs’ youth and people. There are no precise statistics on the number of martyrs because many people disappeared or their fate is unknown. The population of Khalidiyye alone was 120,000. Not everyone joined the revolution; some said, “I will not participate.” However, if someone’s ID said “Khalidiyye, Homs”, the regime would ask at checkpoints, “Are you from Khalidiyye?” and detain them, forcibly to disappeared them.

Look, this is U’s mother. U. was a journalist, a friend of mine. He was arrested in 2012. When she saw her son’s body among the “Caesar Photos”, her heart broke. Her house had burned down; she rebuilt it and still lives in Khalidiyye. What was her crime? Being from Khalidiyye! When the regime retook the district, we were allegedly declared “terrorists” and expelled from Khalidiyye. Imagine, now there is no electricity, no water, not a single base station in Khalidiyye. The regime’s justification was labeling the district’s residents as “terrorists”. Only about 2-3% of the residents were able to return; 97% are still refugees. My aunt returned here and repaired her house. Now she will personally tell you what she witnessed when the regime took over.

We were utterly devastated. Khalidiyye Neighborhood has practically fallen victim to the regime’s wrath. There are other districts in Homs, like Baba Amr, Rastan, and Talbise; all of them rose up due to peaceful protest movements. After the ensuing conflicts, the situation in these areas is the same.

Record No: 23

Date: February 26, 2025

Location: Khalidiyye Neighborhood, Homs

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI - Assistant Expert

Interviewee: N.A.

Questions:

N.A.: We are Syrians, especially from the people of Homs. By Allah, we really love guests. I stopped the cars coming from Idlib and said, "Please, let me offer you celebration sweets on the road." They stopped here, and I said, "May your victory be blessed, come, come safely." We are so happy that I want to offer you victory sweets. The joy of victory is so immense, so indescribable, that words cannot convey the feelings and excitement inside me. I am past sixty-five; I have never tasted such happiness in my life, and I don't think I ever will. The exhilaration of victory is priceless and beyond description. For years, we endured humiliation, oppression, and insults; wherever we went to official offices, we were degraded, our heads under the soldier's boot. We suffered greatly. Especially in Homs, the capital of the revolution, they harbored great hatred against us. In Khalidiyye Neighborhood, countless martyrs, arrests, and destruction occurred; there is not a single house that was spared from devastation.

After these destructions, the Shabiha, whom they call the "National Army", looted the houses. They tore out everything, from electric cables to water pipes, leaving the houses as bare skeletons. Now many people - including my brother - want to return from Türkiye, but they cannot because there is no house left. People have nowhere to return to.

They arrested my son in August 2012. Since the first days of the revolution, he participated in demonstrations and documented the regime's crimes, sending them to Al Jazeera. Before his arrest, he had been injured by a mortar; four months later, he was detained and died under torture. My brother and nephew also lost their lives in torture.

Interviewer: *Where was he tortured?*

N.A.: My son was killed at the Palestine Branch. My daughter was also arrested three months after my son. She was hung from the ceiling and tortured at the Military Security Branch, and a month later transferred to the Palestine Branch. While she was being tortured there, another soldier came and told her that my son U. had died. My brother and his son were at Branch 215 in Damascus. My son, a high school senior, had only one "crime": participating

in a demonstration. Informants in the neighborhood reported them. However, my son's "crime", was documenting their massacres. They attacked our house to kill him. Missiles entered through our balcony. Normally bombs fall from above, but we were on the first floor; the shell came straight through the balcony, the walls collapsed, the floor and ceiling were pierced, and the house was completely burned. When the "National Army" entered, they smashed everything, bending and breaking iron sheets into pieces. Not a single door panel was left in the house. By "National Army" here, I mean no one other than the Shabiha, all loyal to the regime.

They devastated Khalidiyye; destruction, arrests, martyrs... Things got completely out of control. The revolution began first in Khalidiyye and Baba Amr; in my opinion, Khalidiyye rose up before all the others. Ten days before a bomb hit our house, my son was injured by a mortar, again due to an informant's tip. He was going to the field hospital inside Nadhir Zeytoun and Zenubya schools to get medicine. The mortar landed to his right, shattering his neck. If you want, I can show you the photos.

He underwent surgery at Al-Kindi Hospital and then had three more surgeries in Lebanon. The injury occurred at the beginning of the fourth month. On August 18, on the eve of Eid al-Fitr, he was arrested. That day he was returning from Türkiye. He had met with Hillary Clinton and had a conversation with her. At that time, there was no airport in our area. He traveled from Türkiye to Lebanon and was caught while trying to enter to the Syria from Dabousiyye.

Interviewer: *After your house was destroyed, where did you take shelter?*

N.A.: When our house was destroyed, we migrated from Idlib. We had left the house ten days before my son was injured. We stayed one month in Ghouta and six months in Damascus. Then I rented a house in al-Khadra Neighborhood in Homs and lived there for nine years. No one helped us repair the house. It was dilapidated, and no organization offered assistance. We installed the exterior doors, but there were no doors for the rooms, so we hung blankets instead.

Another resident: The same suffering is happening here as well. My children were injured; everything N.A. described happened to us too. Every family has at least one injured person, multiple tragedies. I had five sons; now only the youngest is with me. When we left Khalidiyye, he was in seventh grade; now he is in university. The others were scattered – some injured, some dead, some alive... It's all the same pain. What my sister (N.A.) described is exactly what we all experienced. The only difference is who has a martyr, who has someone detained and who has their house completely destroyed. Even if the house is structurally intact, it has been looted; only the skeleton remains. Repairing the utilities costs millions, and I have received no assistance.

N.A.: I have received no support for my house. By Allah, I haven't received a single lira, and no organization has offered help. I went to the Nuns' Association and said, "My house is basically ready, but I have no doors. I need doors to be able to live in it." They did not accept.

Interviewer: *We see that international sanctions are a major obstacle to the reconstruction of Syria. What would you say about this issue?*

N.A.: Yes, there are sanctions, but even before the revolution, the people of Syria were under sanctions. The best and most luxurious cars entering Syria were going to the regime. So-called solar panels were brought under the pretext of "no electricity". But I don't have the means to install a solar panel-where am I supposed to find the money?

May Allah show no good to Esma al Assad. May Allah not show Esma al-Assad any good. May her heart burn for her children, just as she burned the hearts of so many mothers! She and her husband only allowed even a single watt to enter the country for themselves. Esma al Assad later even established solar panel factories. In other words, some things are put into service solely for the regime and its circle, while they are forbidden to the public. It seemed as if the sanctions were being applied to the regime along with the people. We don't know what the situation is now; the burden still falls on the people. Hopefully they will be lifted so that these people can breathe. We want electricity - electricity!

Right now I'm sitting in my house without electricity or internet. Khalidiyye, so-called a "terrorist neighborhood", has been deprived of services. The operations manager of the electricity company, Iyad Hazuri - may Allah not be pleased with him - said, "You are a terrorist neighborhood." We have no internet at all; I have to go outside the neighborhood to access it. How can I go up to the roof when it's cold? Even on the roof, it doesn't work. The "terrorist neighborhood" label is still on us, and my situation has still not improved.

Sanctions are being applied to the Syrian people, the government, and Bashar al Assad alike; this is indeed a very important issue. We thank you. We are honored that you came all the way to Homs, especially to Khalidiyye Neighborhood. A thousand welcomes, you have honored us. We sincerely thank you for your visit and express our gratitude. My name is N.A., I am from Khalidiyye, Homs. Welcome again; you have honored us - many thanks.

Record No: 24

Date: February 25, 2025

Location: Yarmouk Refugee Camp, Damascus

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: E.S., from Yarmouk

Questions:

Interviewer: *Hello, welcome. What is your name?*

E.S.: I am E.S., may Allah protect you. Please, you honor us with your presence. I am from Yarmouk. I am originally a Palestinian who was displaced from our land in 1948. Everyone here is also from the Palestinians displaced in 1948.

Interviewer: *The Bashar al-Assad regime used to say, “We are fighting for the rights of the Palestinians,” but look at what they did to the Palestinian Yarmouk Camp. What do you think about this?*

E.S.: It was once said that Sharon declared, “Yarmouk, I will come for you one day.” Sharon died, but Assad’s men fulfilled those words to the letter. They left no stone upon stone and spared no soul. First, they destroyed the people, then the buildings and the land itself; they committed unimaginable massacres. We witnessed our youth dying from hunger and thirst. May Allah bring goodness to this country - hopefully, things will improve with the newly established government.

Interviewer: *Were you attacked as well?*

E.S.: Yes, my nephew was killed. All we can do is say, “Lā ḥawla wa lā quwwata illā billāh.” A child died, and my brother was also wounded. Our wounds are deep - words cannot describe them; even pages full of writing wouldn’t be enough. You must have heard about what happened in the prisons, the scenes we witnessed.

Interviewer: *Were you forcibly displaced?*

E.S.: Yes. Entry and exit to the camp were forbidden, and there was no food or drink; people survived by scavenging from trash bins and market leftovers. The siege lasted for about a year. In the end, they destroyed the entire camp because there were maybe 100 armed people left inside. You see with your own eyes - only ruins remain.

Interviewer: *How were people living during the days of the siege?*

E.S.: We were left to Allah’s care, nothing else. You could be full with a falafel sandwich or with some wild greens... Life? There was no such thing left called life. We ground lentils to make bread; may Allah help the people. Still, we give thanks and say “Alhamdulillah.”

Interviewer: *What was the population of the camp?*

E.S.: About 1.6 million people lived in Yarmouk. Now, there are only fifty thousand people left in the entire camp. Yarmouk and Tadamon together, with a population of over 3 million, were the capital of the Palestinian diaspora; it was the largest Palestinian refugee settlement in the region. Even our Syrian neighbors lived like Palestinians, and there was no discrimination between us. Now, you can't show me a single family without a martyr. Even my own family lost 10% of its population. We can rebuild the buildings and the land, but the place of the lives lost can never be filled.

Like the resistance in Gaza, we too are trying to return and rebuild life here. You see with your own eyes - we are building something.

Interviewer: *Our organization has submitted a report on the genocide in Gaza to the International Criminal Court (ICC). Now, we want to prepare a file on human rights violations during the Assad era and submit that to the ICC as well.*

E.S.: My brother, good luck with that, but know this: That court is also at the mercy of the great powers. If the United States objects, no decision will be made. These matters are all Mossad and Zionist games... Palestinians fought not only against Israel but also against French, Italian, British, and American warplanes. Do you think the missiles that destroyed these buildings were Syrian? They are all European weapons, foreign ammunition.

Still, we lay our grievance before Allah. Even if the ICC does not bring us justice, we will not abandon our cause. The sanctions Europe has imposed on Syria hurt the people, not the regime; they hurt me, him, ordinary people... At least lift the embargo so that people can breathe a little.

Alhamdulillah, I am alive, my condition is good, and I am engaged in trade. But know this: today, a bundle of bread in Syria costs 4,000 lira. The average salary is 20,000 liras. Two bundle cost 8,000–10,000 lira, and when you add transportation expenses, there's almost nothing left. For a large part of the people, the salary is not enough for anything. The people here live almost by Allah's blessing. If someone doesn't have relatives abroad, they become truly destitute. I have seven sisters and no brothers. I am the only one from my family still in Syria. The same happened with my siblings - they all left the country. May Allah reunite us again and restore the country with goodness; we have no other wish.

Interviewer: *Did anyone die of hunger during the siege?*

E.S.: Thousands, tens of thousands... Children, older people, women, sick children, frail grandfathers - all of them lost their lives. Even the mosques were bombed. May Allah have mercy on them all. For example, a massacre took place at Abdülkadir Mosque, and no mosque was left intact. Still, by Allah's will and thanks to the efforts of good people, the mosques are being restored. Hopefully, by the upcoming Ramadan, all will be open for worship again.

Thank you, welcome.

Record No: 25

Date: February 25, 2025

Location: Sednaya Prison, Damascus

Interviewer: Muhammed Tarık ÜNALDI – Assistant Expert

Interviewee: I.H.L., former prisoner.

* This interview was conducted with a former prisoner who was previously subjected to torture in Sednaya Prison, based on accounts given at the locations where the events took place.

Questions:**(Sednaya Entry Section)**

Interviewer: *Mr. I., when were you arrested?*

I.H.L.: I was detained in early 2012. I was taken to the Air Intelligence branch in Mezze, Damascus, then referred to court, and afterward transferred to Sednaya. From a list of thirty people, nineteen of us were chained together with thick iron handcuffs called “zincir”. When I was transferred to Sednaya Prison, the moment we arrived went like this: We were brought in with the first transport vehicle before our wounds had even been treated. We were nineteen people chained together. As soon as we were taken off the vehicle, they piled us on top of each other. We were handcuffed to each other. The person at the front began to vomit, then the second person as well, and we were trying to sit up. At that moment, guards came with batons shouting “Move, move!” and dragged us inside through the entrance gate. Then they took us upstairs and lined us up on the concrete floor. As soon as we arrived, they lined us up and stripped all our clothes off. When we were first taken off the vehicle, they brought us directly here, to this part of Sednaya Prison. They said they would first verify our identities.

When we were taken to the ground floor of the prison, we were first lined up. Then we were ordered to remove all our clothes. Not a single piece remained on us. The entire floor was wet. We were forced to lie face down on the ground. The officer responsible for recording our identities recorded our names as if we were property in custody, then dragged us down to the ward floor with baton strikes. There was neither a doctor nor any medical check... The registration and beating happened simultaneously.

When we went downstairs, the guard in charge of the cells “welcomed” us again with violence. The accusation against us was “terrorism”; my file stated that I had connections with armed opposition groups. When we were brought to court, only our fingerprints were taken – no questions were asked, nor was any defense requested; it was a completely fabricated trial. There were nineteen of us brought in on the same case; all of us were convicted on terrorism charges, based on a “field court” decision usually seen in military zones.

Most of the detainees in Sednaya were political prisoners. Among them were those imprisoned for military disciplinary offenses, murder, or minor escapes. However, the majority were civilian activists, demonstrators, or civilians accused of cooperating with opposition groups. All the wards were male – only. My family knew I was in Sednaya, but due to the conditions there, communication was almost impossible.

(Cell)

Interviewer: *How many of you were here?*

I.H.L.: Nineteen. It was actually impossible for nineteen people to fit into such a cramped space. Besides, we didn’t have a single piece of clothing on. The toilet and bathroom they referred to was just a hole in the corner. The floor was dirt, no blankets, nothing... Everyone had only one pair of underwear, that’s it. We were kept naked, without heating or light for about twenty days. We could only sleep by lying on top of each other out of necessity. At first, we were ashamed, but eventually, standing and squatting side by side became the only option.

Interviewer: *How did you eat the food?*

I.H.L.: We ate once a day; a coffee cup-sized portion of boiled bulgur and a quarter of a loaf of bread. Water was sometimes provided, but other times we went without it all night. The cell was normally pitch dark, with a tiny window covered by a thick metal sheet. We barely saw the sun for almost two years; only once, when I was taken to the yard, I saw sunlight for about five minutes. This place was designed from the start as a torture site. Being left naked alone was already a torment...

If we made any noise, the door would open, and the guard would drag us out and beat us. There was never any treatment for illness or wounds. If someone died, their body was taken away from the cell. During the first month, we resisted, but then we were taken upstairs and subjected to systematic torture. Visits were strictly forbidden. Even praying was a cause for death. Once, I was caught praying; I saw it with my own eyes. Seven or eight soldiers kicked and crushed my ribs, and I barely managed to crawl to the toilet.

Even going to the toilet at night was a risk. Those who held it out of fear became ill. Once, they pressed my chest to the ground and broke my ribs. On the first day we arrived at

Sednaya, they beat us in a narrow corridor with green plastic hoses; our skin split open and then became infected.

My cell number was 23. The place for sleep and torture was the same. I would rest my head in this corner, and another prisoner would lie beside me; sometimes, due to lack of space, they would squeeze us next to the toilet. The remaining seventeen people would spend the night either standing or squatting. We knew it was daytime by the thin line of light seeping through a tiny crack in the ceiling, and we tried to refresh the stagnant air inside with the faint trickle of air coming through that same opening.

Interviewer: *Could you please provide some details about the torture you endured here?*

I.H.L.: Let me tell you how a day of torture went. Here, “torture” begins the moment the guard hears the slightest noise. On a day when he’s bored, he steps out into the corridor, comes inside; whoever he catches, he whips and drags, then continues whipping them again.

The whip strikes peel the skin off our backs, leaving open wounds. Then the wounds become infected, pus flows, and we writhe in pain. There are no cloths, no dressing materials; we squeeze the pus from each other’s wounds and try to clean them with a few drops of water – there’s no other option. Even holding food containers in the cell is forbidden. If we try to save water, they immediately take it away. The only method used here is the whip, and it’s continuous whipping, always on our backs. All the torture happens right in this cell.

There is a guard responsible for this section; he informs the other officers, saying, “These chained ones, 20–30 people, are causing problems.” Ultimately, he is the one who decides the fate of these prisoners.

Interviewer: *We are currently in the winter season, and it is very cold here, with the temperature only one degree. How was the situation during the winter days?*

I.H.L.: Nobody cared about our condition during winter. Only if someone among them caused trouble upstairs would they bring that person down and give them a blanket—that is, they showed favoritism. As for us... they wouldn’t care even if we died. There were no blankets, that was it.

The device they call the “air conditioner” is here, but during the entire month I stayed, they never turned it on for a single second. Supposedly it was connected by cables for heating. Summer is somewhat more bearable compared to this freezing cold, though it’s still never cool enough. On cold days, they never turn on the air conditioner. Even if they do, including the upper floor, it only runs for about ten to fifteen minutes a day, which isn’t enough to warm the place.

Interviewer: *Did you witness anyone dying because of torture?*

I.H.L.: We never saw anyone being killed by torture during interrogation with our own eyes, but while in the cell, we constantly heard sounds of beating and painful groans. Then the noise would stop, and we couldn't tell if the person had died; if the sounds fell completely silent, it most likely meant they had passed away.

We live in constant fear as well; we don't dare to speak or shout, so we won't get beaten.

When the light is turned on, you realize this is an isolation cell, and the lower section is also designated for isolation. Supposedly built to block out the cold, but only a few blankets remain. It's impossible for each person to have a blanket. When they first stuffed us in here, there were thirty-five of us.

They shoved all of us inside and then pushed us until we were packed tightly. The clothes we wore at first were blue. Later, they changed those and dressed us in different outfits. While in isolation, we didn't even have underwear.

There's a so called bathroom/toilet over there – just a single hole. The moment you enter, a heavy, throat burning stench rises; may Allah not let my enemy experience it.

Interviewer: *What are these containers?*

I.H.L.: This is a food container. The food is brought in with this, and as soon as the serving is finished, the container is taken back out; it's forbidden to keep it inside. At the bottom, as you can see, only a tiny amount of bulgur residue remains. This was the amount of bulgur allocated for 35 people – just about a handful. The soup was the same, something like a ladle of water... This was the lunch.

The cheese given for breakfast was just the size of a needle tip. A little yogurt, and a total of 5–6 eggs... All of this was meant for 35 people. When they brought tea, sometimes they'd fill a tin can, but there was no sugar or any flavor to enjoy; they would even pour diesel into it.

Interviewer: *So, they were turning even food into a form of torture?*

I.H.L.: What you call "food" is itself a form of torture. There's no such thing as health. That toilet – bath you see... The water doesn't flow continuously; it comes from a small tank behind the wall. There's no hot water at all – it's always ice cold. When you need to wash, you just have to accept your fate and stand under that freezing water; there's no other choice.

(Ward)

One day, on the night they called "Martyrs' Day", the guards burst into the ward and began beating us to death on the back with iron pipes, green water pipes, and anything they could find. My brother and I were lying face down on the floor; first they stepped on my back, hitting me repeatedly. Then they let go of me and started beating my brother. I was yelling at him to pull his legs together (protect yourself), but he didn't hear me. When I raised my

hand and said the same thing, the pipe hit my hand, causing a fracture; it took a month and a half before I could move my hand again.

The beating took a fatal toll – my brother died the next morning. That morning, a guard came in shouting, “Anyone with a body?” We hid him until the second day, quietly washed him, dressed him in what we called a shroud – a simple shirt – tied his legs together, crossed his arms over his chest, and placed a cloth over his face. On the third day, they came to take the body away. Asking where they took it was strictly forbidden. Praying was also banned; we silenced a prisoner who threatened to inform on us, saying “I will ease my conscience.” We silenced him by giving him two days’ worth of food. We held the funeral prayer here, seated and in secret. We whispered Al-Fatiha. In the end, they took the body. We know he was dumped in a mass grave, but we have no idea where.

Interviewer: *Did your family find out about this?*

I.H.L.: Word reached my family. On visitation day, my mother asked me from behind the wire fence, “How did your brother die?” All I could say was, “He was sick, mother, may Allah have mercy on him.” If I had dared to say, “They beat him to death.” we both would have been killed. In the official death report, there are always only two standard causes: heart attack or brain hemorrhage.

After my brother’s death, my mother ran from court to court. Of her three sons, two were gone, and one remained. Two or three days after the incident, the soldiers called my name and my brother’s name. “Where is the other brother?” they asked. When I answered, “He’s dead.” they didn’t believe me. They pushed me against the wall and called the ward officer. When he also said, “He was sick, he died,” they took me down to the black section – the basement interrogation room. From two in the afternoon until eleven at night, I waited in line; then a sergeant left, and an officer came. They kept asking repeatedly, “How did your brother die?” Such deaths were, in fact, common in the prison, but for some reason, they wanted me to confirm the cause of death repeatedly. I kept saying, “He was sick, he died. He had a cold, he wasn’t eating.” In the end, they said, “May Allah have mercy on him.” and let me go. May Allah have mercy on all the martyrs, and on my brother too.

When I first arrived, they took me to another ward, and that’s where I first saw it. They’ve now installed a sheet metal plate on the floor; perhaps they’ve replaced the old one, perhaps they’ve installed a new one. They put your hand under this plate like this, and the guard hits your finger bones with an iron pipe from above until they pulverize them, then he laughs and thinks he’s clever.

After breakfast, to pass the time we prepared Qur’an notebooks and practiced memorization. From time to time there would be a sudden cell search, and then they’d take us out for beatings; they’d put our legs into a rubber tire and give 10-20 lashes... “Inside!” they’d shout.

They throw everything we've written into the yard, and when we return, we begin writing again on scraps of cloth, starting with "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" (In the name of Allah, the Most Merciful, the Most Compassionate). If the guard hears the slightest sound, he opens the door – from the moment he arrives his amusement is to beat; staying silent is impossible.

After 1 a.m., we would hear footsteps in the corridor. Prisoners would be taken downstairs – to what they called the "purge". You see those pipes they carry? That long green water pipe... We used to call it "Lakhdar Brahimi." They'd grab it from both ends and bring it down hard on your leg – enough to break bone. It was named after Lakhdar Brahimi, the UN envoy who came to mediate the Syria crisis back then – and the pipe was green, just like his name. So, we called it "Lakhdar Brahimi." Iron rods, tank chains, thick belts... it's all here. The objects you see around – they were left behind by released prisoners. They didn't even think of taking anything with them; when it was finally time to leave, just leaving was all they could think about.

Interviewer: *Were you able to communicate with your family via phone or letter?*

I.H.L.: It was completely forbidden. Even visitation was a form of torture. They would bring your relatives to the prison at 6:00 in the morning, and they wouldn't return until 5:00 or 6:00 in the evening. With the travel, permits, waiting, and body searches, it took 12 hours... We were allowed visits once every 15 days, but even then, you'd speak knowing the guard was standing right behind you. My brother (before he died) used to tell my mother, "Don't come, it's humiliating." As for me, I would just say, "Thank Allah, we're doing fine." and send her away.

Interviewer: *Were you allowed to meet with a lawyer?*

I.H.L.: There are no lawyers because the case file has been sent to the military field court. You would have to pay for a lawyer. This court used to be the State Security Court, then it was converted into a field court. The chief judge is Muhammed Kanjo, with assistant judges under him. Most of the guards are known only by nicknames: Abu Iskender, Abu Jafer... Not real names: sometimes they only use numbers, but here in Sednaya there is no numbering system – that's used in the security branches.

On visit days, they shout "Get ready!" as the doors open. While rushing to the door, some are pushed, some are beaten, and then lined up. Besides Sednaya, there are many other prisons in Syria; Tadmur, the Palestine Branch... All of them involve torture; there is no such thing as a good prison. Tadmur used to be considered the most notorious, but when the events escalated, everywhere became the same. In Sednaya, all prisoners appear to be under the same conditions, but if there is a Nusayri among them, the guard watches over him and

shifts the little extra food to him. For example, once 19 people received four bundles of bread. They threw away two of the bundles and took the bread to those they favored.

Everything depended on the guard's whim. Some say, "There were special cells reserved for Nusayri prisoners." No, the cells were exactly the same as the ones I showed you. However, when they went down to the cell, they were brought extra "support" with them; extra blankets, slightly better food... So, that's the only difference.

The guard storms in with a single motion, throws the food into the cell with one move, then closes the door and leaves as if nothing happened. Since we know what to expect, we stay alert on the floor, crouching to grab the food. We are forced to eat the food directly from the ground. But I can't eat properly; I can't bring it to my mouth, my stomach can't handle it, and even my hair starts falling out.

Interviewer: *How much did you weigh when you entered the prison? Did you lose weight?*

I.H.L.: When I entered the prison, I weighed around 70 kilos. When I was released, I had dropped to 40 kilos. I was nothing but skin and bones, but thankfully, I'm still alive.

People were truly dying of hunger, by Allah, they were dying...

The number of those who died was very high; I can't remember all their names. Look, I have this list here with me: Nineteen people entered Sednaya, only three came out. Can you open this paper? This is the list of those who entered together with me.

I obtained the list from the Ministry of Defense; all the names are officially recorded, including mine - a total of 19 people.

Interviewer: *How many people came out alive?*

I.H.L.: Only three: İ.L., M.R.B., and a friend with the last name D. The rest all lost their lives.

(Visitor's area)

They take me out of the cell and bring me to this waiting area. Meanwhile, they prepare my family behind that wire fence over there, at the visitation spot. Yes, we wait right in front of that grille. We sit here waiting for our turn, and only at that moment do we find out how many minutes they'll give us for the visit. Sometimes we sit for one hour, sometimes two. This place is called the "waiting room". Haircuts are done here too. Before being taken out, they shave our heads here so that when we appear, we look "presentable". That's how they bring us out.

Although this place looks like a waiting area, it's actually a kind of cell. Once, they handcuffed me to the iron bars here and made me sit, waiting for my turn in that state. The room is locked and dimly lit. You can't move until they announce the visitation time.

When visitation time came, the door would open, and they'd take me through the corridor to that iron-barred window which was always closed. Before reaching it, they'd give instructions in the hallway. A guard would whisper behind me, "What are you going to say now, I? You're going to visit; what should you say?" I would then repeat the sentence I had memorized: "Alhamdulillah, I'm fine, everything is okay. How are you?" That's all - no more words allowed. There was always a soldier, sergeant, or chief sergeant standing next to us, monitoring everything we said and reminding us of the rules throughout the visit.

After the visit, I tried to see my father-in-law as well, but as soon as I stepped out the door, they put me on "punishment for the visit". The guard sitting at the desk was writing something in a ledger and said, "20,000 lira, 25,000 lira have been deposited." but I didn't see any actual money. They only handed me a small paper slip: "Go buy some food and drinks, a little laundry detergent, soap; only for laundry." Then they shouted, "Come on, get inside!" and started to beating me. Sometimes my body would bruise immediately from the blows, other times I got off with just minor scratches. Still, I kept telling myself, "At least I saw my family, thank Allah," and accepted the situation.

When I arrived at the door of the visitation corridor, the procedure was the same; as soon as the visit ended inside, my name would be called out, and I had to crawl out, looking down at the floor. I would keep walking with my face almost touching the ground. I wouldn't change my position until the guard said, "Get up!" Then someone would grab my arm and take me back to the cell.

(Nusayri Prisoner Ward)

Interviewer: *We see medications on the floor here. Were you given any medicine?*

I.H.L.: A military nurse with special duties would come in and distribute my medication personally. While they never gave this medicine when I was upstairs, here they did - but for the Nusayri prisoners, they didn't even come close to giving the full dose: They'd open the box, pour a single dose into my palm, and leave the rest for them. I would get only one pill a day, while they handed the entire box to them saying, "Here, all of you take this." Although their treatment was still harsh, there was a clear distinction in how they were treated compared to us.

The food was better for them compared to me. I have diabetes and need to take my medication regularly while imprisoned, but getting medicine inside was entirely up to the whim of the

guards. When I entered the cell, I was already suffering from back pain, and on top of that, I couldn't get my insulin. Although I needed to take three pills a day, they would only allow me to have one. For Nusayri prisoners, they provided a full treatment course, even vitamin supplements. They would gather my medications at the door and throw them away.

As you can see, there is clear discrimination here. By saying, "They are one of us." they grant every privilege, and by saying, "You are not." they deny even the most basic medical treatment.

Interviewer: *During your time here, did you ever have the opportunity to go outside for fresh air?*

I.H.L.: They drag us down like this. Guards stand on both sides of the corridor, and whip strikes rain down. We walk with our heads down, chained. When we reach the courtyard, the "sunlight area", we lower our arms and line up one by one; we sit in a circle and face the sun on the bare concrete ground. We are given five minutes, then the order comes: "Enough, get up!"

This "right to sunlight" was not given every day; it was only granted when I entered my second year of detention. After two years, the first five minutes of sunlight... The second time came only a month later. The same scenario... Armed guards lined up around the courtyard. Once, a guard came up to me shouting, "Are you from Dera?" and started hitting me. My name apparently reminded him of something. It turned out his brother, who was stationed in Dera, had died, and he acted as if taking revenge. The prisoner next to me said, "He is from Damascus, not Dera." Then he let me go.

The return journey wasn't without torture either: "Keep your head down, move faster!" Again, batons and kicks; lifting your head was forbidden. So, the so-called "sunlight pleasure" is actually a torture session lasting no more than five minutes in total; it's not for resting or warming up, but just a brief glimpse of the sky before being plunged back into darkness.

Right after a brief glimpse of the sun, the order "Enough, stand up!" is given. We stand up one by one and are dragged back to the cell. The same procedure every time... They don't care whether time passes or not. After living two years in darkness, if you ask, "Will we ever see the sun again?" the answer is clear: "No, there is no sun." The only light we see is a faint daylight filtering through the small grate on the ceiling, that's all...

Interviewer: *Mr. I., the information you have shared here is very important for us. The interview we conducted at Sednaya Prison will hold a significant place in the report we will prepare. Thank you very much.*

BIBLIOGRAPHY

1973 Constitution of the Syrian Arab Republic (Dustur al-Jumhūriyya al-‘Arabiyya as-Sūriyya), 13 March 1973.

3RP: Regional, Refugee & Resilience Plan, Regional Strategic Overview 2024. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-regional-refugee-and-resilience-plan> (Access Date: 24/2/2025).

Aal, K., Schorch, M., Elkilani, E. B. H., Wulf, V. (2018), “Facebook and the Mass Media in Tunisia.”, Media in Action. Interdisciplinary Journal on Cooperative Media, Vol: 1.

Abdullah, Ömer Faruk (1985), The Syria File, Trans. Hasan Basri, Akabe Publishing, Istanbul.

Acemoğlu, D., Robinson, James A. (2013), Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, Crown Currency.

Açıklın, Şuay N., & Bölücek, Cemal A. (2014), Understanding the Arab Spring through Chaos Theory: Uprising or Revolution? In S. Banerjee, Ş. Erçetin & A. Tekin (Eds.), Chaos Theory in Politics (Understanding Complex Systems). Springer, Dordrecht.

Açıklın, Şuay N., et al. (2021), Measurement of social integration: Syrian women in Türkiye. Journal of Refugee Studies, Vol: 34, No: 3.

Aflaq, Michel. (1987), Fi Sabil al-Ba’ath: The Complete Political Writings (Vol. 1). Baghdad: Al-Maktaba al-Waaniyya.

Aksar, Yusuf (2019a), International Law I. Seçkin Publishing, Ankara.

Aksar, Yusuf (2019b), International Law II. Seçkin Publishing, Ankara.

Al-Rashidi, Medwis (2012), “The Special Court for Sierra Leone and the Special Tribunal for Lebanon: Lessons to be Learned from the Establishment, Composition and Jurisdiction of an International Tribunal”, Ankara Law Review, Vol: 9, No: 1, Ankara.

Alibaba, Arzu (2000), The Establishment of the International Criminal Court, Ankara University Law Faculty Journal, Vol: 49, No: 1, Ankara.

Alvarez-Ossorio, Ignacio (2019), “The Sectarian Dynamics of the Syrian Conflict”, The Review of Faith & International Affairs, Vol: 17, No: 2.

Amnesty International and Airwars, Syria: Unprecedented investigation reveals US-led Coalition killed more than 1,600 civilians in Raqqa ‘death trap’ (Access Date: 24/6/2025).

Amnesty International, Syria 2023, <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/middle-east/syria/report-syria/> (Access Date: 1/3/2025).

Anderson, Lisa (2011), "Demystifying the Arab Spring", *Foreign Affairs*, Vol: 90, No: 3.

Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic, ICJ, Joint Application, Initiation of Proceedings

Application of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic), ICJ, Joint Application, Instituting Proceedings, 8/6/2023, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/188/188-20230608-REQ-01-00-EN.pdf>

Ardıç, Zeynep, "Searching for Transitional Justice Mechanisms in the Kurdish Question in Türkiye: addressing violations of social, economic and cultural rights", PhD Thesis, University of Sussex.

Artuk, M. Emin, Gökçen, Ahmet (2019), *General Provisions of Criminal Law*, 13th ed., Adalet Publishing, Ankara.

Ataman, Muhittin (2012), *Power Struggle in Syria: The Ba'ath Regime, Social Demands, and the International Community*, Foundation for Political, Economic and Social Research (SETA).

Atlantic Council, Of Barrel Bombs and Jeans, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/of-barrel-bombs-and-jeans/> (Access Date: 24/6/2025).

Aydın, Onur (2020), The Myth of the Social Media Revolution and the Arab Uprisings, in Özcan, M. and Mercan, H.M. (eds.), *Rethinking the Arab Uprisings: Process and Actors*, 1st ed., Küre Publishing.

Azarkan, Ezeli (2003), "Individual International Criminal Responsibility and the Milošević Case", *Selçuk University Faculty of Law Journal*, Vol: 11, No: 3-4, Konya.

Balanche, Fabrice (2018), *Sectarianism in Syria's Civil War*, Washington Institute, Washington.

Balguy-Gallois, Alexandre (2004), Protection des journalistes et des médias en période de conflit armé, *International Review of the Red Cross*, Vol: 86, No: 853, (Translation, ICRC: <https://casebook.icrc.org/case-study/protection-journalists> (Access Date: 1/3/2025).

Bang, C.C., Lee, J., Rao, H.R. (2021), "The Egyptian Protest Movement in The Twittersphere: An Investigation of Dual Sentiment Pathways of Communication.", *International Journal of Information Management*, Vol: 58, 102328.

Bashar Al Assad: Criminal Against Humanity - Report of human rights violations committed in Syria", FIDH Report, <https://www.fidh.org/IMG/pdf/reportsyria2807eng.pdf>

Bassiouni, M. Cherif (2008), *International Criminal Law*, Martinus Nijhoff Publishers.

Binder, Christina (2013), "Introduction to the Concept of Transitional Justice", *Transitional Justice - Experiences from Africa and the Western Balkans*, 2013.

Brownlee, J., Masoud, Tarek E., Reynolds, A. (2015), *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*, Oxford University Press.

- Castells, Manuel (2015), *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, John Wiley & Sons.
- Çetin, Müge (2010), "International Criminal Court and Türkiye's Position", *Ankara Bar Review*, Vol: 3, Ankara.
- Çevik, Senem; Sevin, Efe (2017), "A Quest for Soft Power: Türkiye and the Syrian Refugee Crisis", *Journal of Communication Management*, Vol: 21, No: 4.
- Clarke, Donald C. (2018), "The Chinese Legal System and the Globalization of Law.", In *Globalization and the Future of the Law*, (ed.) David B. Wilkins, Oxford University Press, Oxford.
- Constitution of the Russian Federation, 12 December 1993, <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm> (Access Date: 23/4/2025).
- Constitution of the Syrian Arab Republic (Dustur al-Jumhūriyya al-'Arabiyya as-Sūriyya) 26 February 2012.
- Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No. Rec (2002)5 on the Protection of Women against Violence in Member States, 30/4/2002.
- Crawford, James (1995), "Prospects for an International Criminal Court", *Current Legal Problems* Vol: 48, No:2.
- Criminal Code of the Russian Federation (Уголовный кодекс Российской Федерации), 13 June 1996, No: 63-ФЗ.
- Criminal Law of the People's Republic of China (), 14 March 1997.
- Criminal Procedure Code of the Russian Federation (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации), 18 December 2001, No. 174-ФЗ.
- Czuperski, M., Itani, F., Nimmo, B., Higgins, E., Beals, Breaking Aleppo, Siege Report, <http://www.jstor.org/stable/resrep03700>
- Dağ, Ahmet Emin (2013), *Syria: The Tragic Story of Bilad al-Sham*, IHH Humanitarian Relief Foundation.
- Devlin, John F. (1976), *The Ba'th Party: A History from Its Origins to 1966*, Stanford: Hoover Institution Press.
- Dhillon, N., Yousef, T. (2011), (ed.) *Generation in Waiting: The Unfulfilled Promise of Young People in The Middle East*, Rowman & Littlefield.
- Dickinson, Laura A., "The Promise of Hybrid Courts", *The American Journal of International Law*, Vol: 97, No:2 (n.d.)
- Ekzayez, Abdulkarim (2021), *Attacks on Healthcare in the Syrian Conflict*, Global Health Programme, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-11/2021-11-23-attacks-on-healthcare-in-syria-ekzayez.pdf> (Access Date: 28/2/2025).
- El-Kiyade el-Kavmiyye, Nidal Hizb el-Ba'as el-Arabi el-İştiraki 1943-1975: Dimeşk: Hizb el-na'as el-Arabi el-İştiraki el-Kiyade el-Kavmiyye, 1978.

Erdölen, Yunus Emre (2024), "Lustration in Transitional Justice under ECtHR Case-Law", Master's Thesis, Galatasaray University.

Erkiner, Hakkı Hakan (2010), "The Concept of International Community", Marmara University Faculty of Law Legal Research Journal", Vol: 16, No: 1-2, Istanbul.

European Court of Human Rights. Kaya v. Türkiye, No. 22729/93, 19 February 1998.

Fischer, Martina, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice", Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II, (eds.) B. Austin, M. Fischer, H. J. Giessmann, Barbara Budrich Publishers, Frankfurt.

Freeman, Mark, "Amnesties and DDR Programs" (International Center for Transitional Justice, 2010)

Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, First Geneva Convention, 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/18884> (Access Date: 28/2/2025).

Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, Second Geneva Convention, 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/19862> (Access Date: 28/2/2025).

Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (Access Date: 17/2/2025).

Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Fourth Geneva Convention, 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/32227> (Access Date: 28/2/2025).

George, Alan (2003), Syria: Neither Bread nor Freedom, New York: Zed Books, London.

Global Centre for the Responsibility to Protect, <https://www.globalr2p.org/countries/syria/> (Access Date: 18/2/2025).

Goldsmith, Jack L. (2003), "The Self-Defeating International Criminal Court", The University of Chicago Law Review, Vol: 70, No:1.

Gülener, Serdar (2012), "The Search for Justice in Transition from a Conflictual Past to a Conciliatory Future, International Law and Politics Journal", Vol: 8, No: 32.

Haddad, Bassam (2012), "Syria, the Arab Uprisings", Middle East Policy, Vol: 19, No: 4.

Hashemi, Nader (2012), "The Arab Spring, US Foreign Policy, and The Question of Democracy in the Middle East.", Denv. J. Int'l L. & Pol'y, Vol: 41, No: 1.

Hekimoğlu, Kübra Çağlar (2021), "Russia's Syria Policy in the Context of the Syrian Crisis", Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences, Vol: 35, No: 4.

Henckaerts, Jean-Marie, Doswald-Beck, L. (2005), Customary International Humanitarian Law, Vol: 1, International Committee of the Red Cross (ICRC), 2005, <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2005/en/98261> (Access Date: 3/3/2025).

Hinnebusch, Raymond A. (1982), Syria Under the Ba'th: State Formation in a Fragmented Society, Arab Studies Quarterly, Summer, Vol: 4, No: 3.

Hourani, Albert (2014), Arabic Thought in the Liberal Age, Trans. Latif Boyacı and Hüseyin Yılmaz, İnsan Publishing, Istanbul.

Howard, Philip N., Muzammil, M. H. (2013), Democracy's Fourth Wave? Digital Media and The Arab Spring, Oxford University Press.

<http://aa.com.tr/tr/analiz/gorus-idlib-in-bize-anlattiklari-/1764689> (Access Date: 9/7/2025).

<https://data.unhcr.org/en/situations/syria> (as of 31 May 2025) (Access Date: 12/6/2025).

<https://snhr.org/blog/2014/03/26/41626/> (Access Date: 18/7/2025).

<https://snhr.org/blog/2014/10/13/the-syrian-regime-targets-a-hospital-a-clinic-a-market-a-school-and-two-mosques-in-saraqeb/> (Access Date: 18/7/2025).

<https://snhr.org/blog/2024/08/20/the-11th-anniversary-of-the-two-ghoutas-attack-despite-perpetrating-its-largest-most-lethal-chemical-weapons-attack-on-syrian-citizens-the-syrian-regime-is-still-protected-by-its-impunity/> (Access Date: 12/6/2025).

https://snhr.org/public_html/wp-content/pdf/english/Targeting-October.pdf (Access Date: 19/2/2025).

[https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The Most Notable Human Rights Violations in Syria in September 2021 en.pdf](https://snhr.org/wp-content/pdf/english/The_Most_Notable_Human_Rights_Violations_in_Syria_in_September_2021_en.pdf) (Access Date: 19/2/2025).

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2022/10/R221009E.pdf> (Access Date: 12/6/2025).

<https://snhr.org/wp-content/uploads/2023/12/R230815E-1.pdf> (Access Date: 12/6/2025).

<https://syriaaccountability.org/ghouta-siege-un-must-respond-to-government-sanctioned-starvation-and-civilian-harm/> (Access Date: 16/5/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cehenneme-donusen-cennet-dogu-guta/1070583> (Access Date: 17/5/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/esed-rejiminin-iskencelerini-duyuran-sezar-oldurulenlerin-fotograflanmasi-emri-en-ust-kademedi-geliyordu/1823582> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musluman-karsitligi/fransada-toplum-disina-itilen-suriyeli-multeciler-entegrasyon-sorunu-yasiyor/1815533> (Access Date: 17/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-ekibi-han-seyhun-a-girdi/789915> (Access Date: 13/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aa-idlibde-vurulan-cadir-kampi-havadan-goruntuledi/1651790> (Access Date: 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/atme-kampinda-bombardiman-endisesi/16862> (Access Date: 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baas-rejiminin-temsalcisi-esed-ailesi-katliamlarla-hafizalara-kazindi/3418840> (Access Date: 24/6/2025)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/elektrik-kesintilerinin-zirve-yaptigi-samda-muma-ragbet-artti/2795833> (Access Date: 19/2/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejiminin-katliamlarindan-banyasin-taniklari-ilk-kez-konusurken-aa-vahsetin-izlerini-goruntuledi/3424985> (Access Date: 24/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-multeci-kamplarina-saldiri/810754> (Access Date: 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibde-yerinden-edilen-50-bin-sivilin-cadiri-sular-altinda-kaldi/2113566> (Access Date: 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/idlibdeki-kamlarda-yasayan-sivilleri-aclik-korkusu-sardi/2284921> (Access Date: 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iskencenin-fotograflarini-anlatti/135412> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-insan-haklari-agi-dogu-gutadaki-kimyasal-silah-saldirisinin-sorumlulariyargilansin/1561433> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-insanlik-sucu-yeni-fotograflarla-belgelendi/157365> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-rejim-camileri-vuruyor/10748> (Access Date: 18/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-rukban-kampi-bir-ramazani-daha-esed-rejimi-guclerinin-kusatmasindageciriyor/2871839> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-insani-yardimlarda-olaganustu-bir-ornek/1235386> (Access Date: 8/7/2025).

https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/20241216111254_suriyeliler-samin-merce-meydanina-astiklari-ilanlarla-yakinlarini-ariyor (Access Date: 20/2/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/atme-kampinda-yaklasik-80-bin-suriyeli-hayatini-surduruyor-> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/ramazan-2025/idlibde-yuzbinlerce-cadir-kamp-sakini-bir-ramazani-daha-cvlerinden-uzakta-karsilamaya-hazirlaniyor/3495842> (Access Date: 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bmden-turkiyeye-ovgu/266808> (Access Date: 8/7/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyayi-sarsan-aylan-bebegin-olumunun-dorduncu-yili/1570828> (Access Date: 16/6/2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriye-de-savas-sucu-belgeleri/189119> (Access Date: 13/6/2025).

<https://www.aljazeera.com/video/newsfeed/2025/2/7/syrian-whistleblower-caesar-reveals-himself-to-al-jazeera> (Access Date: 13/6/2025).

<https://www.amnesty.org.uk/yarmouk-camp-starvation-siege-syria> (Access Date: 18/6/2025).

<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (as of 5 June 2025) (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Mali-Tablolar/2024/03-MART/10-Mart/2024-Yili-Gecici-Barinma-Merkezleri-Ozel-Hesap-Giderleri-ve-Odenek-Tablosu.pdf> Expenditure Report for Fiscal Year 2024 Regarding the Appropriation Transferred to the “Special Account” to Be Recorded as an Expense in the Presidency Budget for the Purpose of Operating and Managing Temporary Accommodation Centers. (Access Date: 8/7/2025).

<https://www.hrw.org/news/2011/03/24/syria-security-forces-kill-dozens-protesters> (Access Date: 24/6/2025).

<https://www.hrw.org/news/2011/03/28/syria-security-forces-fire-protesters> (Access Date: 24/6/2025).

<https://www.hrw.org/news/2018/04/04/syria-year-chemical-weapons-attacks-persist> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.hrw.org/news/2018/05/29/qa-syrias-new-property-law> (Access Date: 24/6/2025)

<https://www.hrw.org/report/2011/11/11/we-live-war/crackdown-protesters-governorate-homs-syria> (Access Date: 24/6/2025).

<https://www.hrw.org/report/2015/12/16/if-dead-could-speak/mass-deaths-and-torture-syrias-detention-facilities> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> (Access Date: 24/6/2025).

<https://www.icmpd.org/news/press-releases/the-least-bad-option-for-many-syrians-exploitation-is-the-only-way-to-survive> (Access Date: 12/6/2025).

https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Gu%CC%88venli_Liman_Dijital_1.pdf (Access Date: 8/7/2025).

https://www.mfa.gov.tr/no_147_26-mayis-2012_-suriye-yonetimi_nin-humus_un-el-hule-ilcesi-halkina-karsi-gerceklestirdigi-katliam-hk_.tr.mfa (Access Date: 24/6/2025).

<https://www.setav.org/musluman-yasamayan-ulkelerde-bile-islamofobi-var> (Access Date: 17/7/2025).

<https://www.tihek.gov.tr/tihek-heyetinden-suriyede-bessar-esed-rejimi-tarafindan-gerceklestirilen-insan-haklari-ihlallerine-yonelik-raporlama-calismalari-kapsaminda-idlipe-bagli-maaret-el-numan-kentine-ziyaret/> (Access Date: 18/7/2025).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminden-hamada-camiye-saldiri-403843.html> (Access Date: 18/7/2025).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejiminin-2013teki-katliam-goruntuleri-ortaya-cikti-676842.html> (Access Date: 24/6/2025)

<https://www.unhcr.org/news/stories/million-children-are-now-refugees-syria-crisis> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#WhatisthecurrentsituationinSyria> (Access Date: 12/6/2025).

<https://www.yenisafak.com/dunya/esed-cami-vurdu-5-olu-20-yarali-2313709> (Access Date: 18/7/2025).

Human Rights and Equality Institution of Türkiye (HREIT) (2022), The Report on Evaluation of Pushback Actions against Asylum Seekers and Irregular Migrants from a Human Rights Perspective, <https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/signinmacilar-ve-duzensiz-gocmenlere-yonelik-geri-itme-eylemlerinin-insan-haklari-perspektifinden-degerlendirilmesi-raporu> (Access Date: 16/6/2025).

Human Rights and Equality Institution of Türkiye (HREIT) (2023), Türkiye National Report on Combating Human Trafficking, Ankara.

Human Rights and Equality Institution of Türkiye (HREIT) (2025), 2023 Annual Report on the Protection and Promotion of Human Rights, Ankara.

Human Rights Watch, Targeting Life in Idlib: Syrian and Russian Strikes on Civilian Infrastructure, 2020, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/10/syria1020_web.pdf (Access Date: 19/2/2025).

Human Rights Watch, World Report 2018: Syria, <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria> (Access Date: 24/6/2025).

Human Rights Watch, "Crimes against Humanity by Syrian Security Forces".

Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report No. A/HRC/46/54, <https://docs.un.org/en/A/HRC/46/54>.

Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Report No. A/HRC/55/64, <https://docs.un.org/en/a/hrc/55/64>.

Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Web of Agony”: Arbitrary Detention, Torture, and ill-treatment by former Government forces in the Syrian Arab Republic (Companion Report to A/HRC/46/55) A/HRC/58/CRP.3, 2025.

Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic Reports, A/HRC/36/55, A/HRC/37/72, A/HRC/39/65, A/HRC/43/57, A/HRC/43/57, A/HRC/44/61, A/HRC/44/61, A/HRC/49/77. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iici-syria/documentation> (Access Date: 19/2/2025).

Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “No End in Sight”: Torture and ill-treatment in the Syrian Arab Republic 2020-2023), A/HRC/53/CRP.5, 2023.

International Commission on Mission Persons, Syria-MENA. <https://icmp.int/what-we-do/geographic-programs/syria-mena/> (Access Date: 20/2/2025).

International Organization for Migration, Glossary on Migration, 2nd Edition, (eds.) Richard Perruchoud & Jillyanne Redpath-Cross.

International, Impartial and Independent Mechanism for Syria (IIIM), The Syrian Government Detention System as a Tool of Suppression Report Annex B Detention Facility Names and Geocoordinates, Geneva, 2024, https://iiim.un.org/wp-content/uploads/2024/12/IIIM_DetentionReport_Public_Annex-B_Mapping-Geolocation-1.pdf (Access Date: 13/6/2025).

Kapiszewski, Diana, MacLean, Lauren M., Read, Benjamin L. (2015), Field Research in Political Science: Practices and Principles, Cambridge University Press.

Kaplan, Fatih Halil (2013), “The Crime of Genocide in the Judgments of the International Criminal Tribunals for Rwanda and the Former Yugoslavia”, Journal of the Court of Jurisdictional Disputes, Vol: 3, Ankara.

Koç, Gizem, “Special Jurisdiction for Peace in Colombia: An Analysis within the Scope of Transitional Justice”, Master’s Thesis, Istanbul Bilgi University, 2023.

Kocaoğlu, S. Sinan (2005), “Universal Jurisdiction”, Journal of the Union of Türkiye Bar Associations, No: 60.

Koldaş, Umut, Köprülü, Nur (2011), “Arab Intifada? Internal, Regional and International Dynamics of Social Movements in the Arab World”, Academic Middle East Journal, Vo: 6, No: 1.

Köprülü, Timuçin (2021), "Hybrid Courts in International Criminal Law", Astana 1st International Symposium on Law and Social Sciences, Full Proceedings Book, Astana Publications, Ankara.

Köse, Talha (2025), A Roadmap for Achieving Peace and Stability in Syria, The National Intelligence Academy.

Köylü, Murat (2018), "The PYD/YPG Structure in Syria and Operation Olive Branch", ASSAM International Refereed Journal, No: 11.

Kurban, Dilek, Yeğen, Mesut (2012), On the Edge of Justice: The State and the Kurds after "Forced" Migration - An Assessment of Law No. 5233 on Compensation, Van Case, TESEV Publications, Istanbul.

Lagi, M., Bertrand, K. Z., Bar-Yam, Y. (2011), "The Food Crises and Political Instability in North Africa and The Middle East.", Arxiv Preprint Arxiv:1108.2455.

Law on Foreigners and International Protection, Law No. 6458, Date of Adoption: 4 April 2013, Official Gazette: 11 April 2013, No. 28615.

Lobmeyer, Hans Günter (1997), "Syria: The Land of the Leviathan", in Ferhad İbrahim and Heidi Wedel (eds.), Problems of Civil Society in the Middle East, (Trans. Erol Özbek), Istanbul, İletişim Yayıncılık.

Lust, Ellen (2011), "Why Now? Micro Transitions and the Arab Uprisings", Comparative Democratization, Vol: 9, No: 3.

Lynch, Marc (2013), The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East, Hachette UK.

Malik, A., Awadallah, B. (2013), "The Economics of the Arab Spring", World Development, Vol: 45.

Mazur, Kevin (2019), "State Networks and Intra-Ethnic Group Variation in the 2011 Syrian Uprising", Comparative Political Studies, Vol: 52, No: 7.

Mercan, Muhammed Hüseyin (2012), Syria: Regime and Foreign Policy, Açılım Publishing, Istanbul.

Mercan, Muhammed Hüseyin (2023), "Baathism in the Arab World: From a Romantic Political and Social Imagination to Authoritarian Reality", in Contemporary Thought in the Muslim World: Contemporary Muslim Thought in the Arab World, (ed.) Lütfi Sunar, Publications of the Presidency for Turks Abroad and Related Communities - YTB.

Milanovic, Marko (2008), "From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties." Human Rights Law Review, Vol: 8, No: 3.

O'Bagy, Elizabeth (2013), Middle East Security Report 9: The Free Syrian Army, DC: Institute for the Study of War, Washington.

OCHA, Humanitarian Needs Overview: Syrian Arab Republic, 2024. <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-arab-republic-2024-humanitarian-needs-overview-february-2024-enar> (Access Date: 2/3/2025).

OCHA, Humanitarian Response Priorities: Syrian Arab Republic, January-March 2025, 2025. <https://www.unocha.org/attachments/f52c8967-2d37-4d7e-9137-6123313b2c24/Humanitarian%20Response%20Priorities%20Jan%20-%20Mar%202025%20-%20Syrian%20Arab%20Republic%20%281%29.pdf> (Access Date: 2/3/2025).

Office of the United Nations High Commissioner For Human Rights “Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts”, New York and Geneva, 2008.

Ogbonnaya, Ufiem Maurice (2013), “Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants”, *Alternatives: Türkiye Journal of International Relations*, Vol: 12, No: 3.

OHCHR, “The world is watching the carnage in Syria despite attempts to sever access, says Pillay” Report, dated 2 August 2011.

OPCW, Fact-Finding Mission, Reports, 2014-2024. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (Access Date: 20/2/2025).

Özcan, İlyas (2022), “Transitional Justice and Truth Commissions in the Peace-Building Phase: The Cases of Argentina and Chile”, *Journal of Peace Studies and Conflict Resolution*, Vol: 10, No: 2, Yalova.

Philip Shukry Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, 1st Edition, Princeton: Princeton University Press, 1987.

Phillips, Christopher (2016), *The Battle for Syria*, Yale University Press, New Haven.

Physicians for Human Rights, Medical Personnel Are Targeted in Syria, <https://phr.org/our-work/resources/medical-personnel-are-targeted-in-syria/> (Access Date: 28/2/2025).

Pierret, Thomas (2013), *Religion and State in Syria: The Sunni Ulama from Coup to Revolution*, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139207720>

Presidency of Migration Management, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Access Date: 23/2/2025).

Rabinovich, Itamar (1972), *Syria under the Ba'th 1963-66: The Army-Party Symbiosis*, Israel Universities Press, Jerusalem.

Republic of Türkiye Ministry of Interior (2024), *Migration Statistics Report*.

Romano, Cesare P. R. vd. (2004), *Internationalized Criminal Courts*, Oxford University Press.

Rome Statute of the International Criminal Court (1998), <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1998/en/64553> (Access Date: 19/2/2025).

Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998.

Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States Maximizing the Legacy of Hybrid Courts”.

Sargüzel, Hacı (2013), The International Criminal Court, Journal of the Court of Jurisdictional Disputes, Vol:3, Ankara.

Schabas, William A. (2009), Genocide in International Law: The Crime of Crimes, 2nd Edition, Cambridge University Press.

Seale, Patrick (1987), The Struggle for Syria: A Study in Post-War Arab Politics, 1945-1958, 1st Edition, Yale University Press, New Haven.

Seale, Patrick (1995), Asad: The Struggle for the Middle East, University of California Press, Berkeley.

Şen, Abdulkadir (2016), The Longest Theater of the Century: The Syrian Revolution in All Its Aspects 2011-2016, 1st Edition, Yapı-Bozum Publishing, Istanbul.

SETA, Assad's Role, Position, and Future in the Syrian Civil War, Istanbul, 2018.

SETA, Humanity Lost: The Human Rights Dimension of the Syrian Civil War.

Shamieh, Luna, Szenes, Zoltan (2015), "The Rise of Islamic State of Iraq and Syria (DAESH)", AARMS-Academic and Applied Research in Military and Public Management Science, Vol: 14, No: 4.

Shaw, Malcolm N. (2018), International Law, Turkish Academy of Sciences, Ankara.

SNHR, 20678 Civilians were Killed During the Months of Ramadan and Eid al Fitr Holidays between 2011 and 2019 and Hundreds of Mosques Targeted, 2019.

SNHR, Between Pain and Agony: 12 Years of Chemical Weapons Crimes in Syria, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/11/S241110E.pdf> (Access Date: 12/6/2025).

SNHR, Government Forces Deliberately Target Places of Worship (Shelling a Mosque that Contains a School), 2014.

SNHR, On the 13th Anniversary of the Start of the Popular Uprising, 2024, <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/03/R240209E-1.pdf> (Access Date: 18/2/2025).

SNHR, On World Press Freedom Day: 717 Journalists and Media Workers Have Been Documented as Killed by the Parties to the Conflict and Controlling Forces in Syria Since March 2011, Including 53 Who Died due Torture, 2024. <https://snhr.org/wp-content/uploads/2024/05/S240419E.pdf> (Access Date: 1/3/2025).

SNHR, Syria without Mosques, 2014.

SNHR, Targeting Christian Places of Worship in Syria is a Threat to World Heritage, 2019.

SNHR, The Syrian Regime Is Most Likely Responsible for the Bombing of an IDP Camp in Idlib and the Killing of 11 Syrian Children 2019, 2019.

SOHR, Syrian Revolution 13 years on: Nearly 618,000 persons killed since the onset of the revolution in March 2011, <https://www.syriaahr.com/en/328044/> (Access Date: 18/2/2025).

Statute of the International Criminal Court.

Statute of the Special Court for Sierra Leone.

Stephens, Benjamin (2002), "The Amoral of Profit: Transnational Corporations and Human Rights.", Berkeley Journal of International Law, Vol: 20, No:1.

Sunga, Lyal S. (1992), Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht.

Syria - Joint Damage Assessment of Selected Cities. Washington, D.C., World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099173502272397116> (Access Date: 19/2/2025).

Syria's Missing And Disappeared: Is There A Way Forward? Recommendations for a Mechanism with an International Mandate, Report), 2022, https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-06/PolicyPaperSyriasMissingAndDisappeared_17June2022_EN.pdf (Access Date: 20/2/2025).

Teitel, Ruti G. (2003), "Transitional Justice Genealogy", Harvard Human Rights Journal, No: 16.

The Syrian Network for Human Rights, Damascus's Eastern Ghouta Siege is a Form of Collective Punishment, 2017.

Türkiye Diyanet Foundation, Encyclopaedia of Islam, "Ibn al-Nusayr" entry, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nusayr> (Access Date: 9/7/2025).

Türkiye Research Foundation, Ethnic and Religious Groups in Syria, 2025.

UN General Assembly, Implementation of the Resolution on the Establishment of the Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic, A/78/627, 2023.

UN General Assembly, Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic, A/RES/77/301, 2023.

UN General Assembly, Situation of Human Rights in the Syrian Arab Republic, 2021.

UN Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic, Final Report, A/68/663 - S/2013/735, 2013 (Access Date: 20/2/2025).

UN Security Council Resolution, <https://digitallibrary.un.org/record/420605> (Access Date: 23/4/2025).

UNHCR, "Syria Emergency", <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (Access Date: 20/4/2025).

UNHCR, Regional Flash Update 15, Syria situation crisis, 2025. <https://reporting.unhcr.org/syria-situation-crisis-regional-flash-update-15> (Access Date: 2/3/2025).

UNHCR, Syria Refugee Crisis Explained, 2024. <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/> (Access Date: 23/2/2025).

UNHCR, The Dire Human Rights Situation Facing Syrian Returnees, 2024, <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2024/en/147588> (Access Date: 24/6/2025).

United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1984), <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1984/en/13941> (Access Date: 22/2/2025).

United Nations General Assembly Resolution 66/176, 23 February 2012.

United Nations General Assembly Resolution 67/262, 4 June 2013.

United Nations General Assembly, Resolution 130 (2016), A/RES/71/130, 19 December 2016.

United Nations High Commissioner for Human Rights, Rule of Law Tools for Post-Conflict States: Prosecution Initiatives, New York and Geneva, 2006, <https://digitallibrary.un.org/record/580041?v=pdf> (Access Date: 21/3/2025).

United Nations Human Rights Council, Civilian Deaths in the Syrian Arab Republic: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/50/68, 2022.

United Nations Human Rights Council, Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, Sieges as a Weapon of War: Encircle, Starve, Surrender, Evacuate, 2018.

United Nations Human Rights Council, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/46/54, 21 July 2021.

United Nations Secretariat, The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies: Report of the Secretary-General, UN Secretary-General Report No. S/2004/616, 2016, <https://www.unhcr.org/media/rule-law-and-transitional-justice-conflict-and-post-conflict-societies-report-secretary> (Access Date: 20/3/2025).

United Nations Security Council Resolution 2042 (2012), 14 April 2012.

United Nations Security Council Resolution 2043 (2012), 21 April 2012.

United Nations Security Council Resolution 2118 (2013), 27 September 2013.

United Nations Security Council Resolution 2139 (2014), 22 February 2014.

United Nations Security Council Resolution 2165 (2014), 14 July 2014.

United Nations Security Council Resolution 2254 (2015), 18 December 2015.

United Nations Security Council Resolution 2314 (2016), 31 October 2016.

United Nations Security Council Resolution 2401 (2018), 24 February 2018.

United Nations Security Council Resolution 2533 (2020), 13 July 2020.

United Nations Security Council, Resolution 2286 (2016), on the protection of the wounded and sick, medical personnel and humanitarian personnel in armed conflict, S/RES/2286, 3 May 2016, <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/2016/en/110092> (Access Date: 28/2/2025).

United Nations, International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 1966, <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703> (Access Date: 18/2/2025).

Usta, Merve Yüce (2024), A Brief Analysis of the DAESH Terrorist Organization within the Framework of Transitional Justice, Istanbul Medeniyet University Faculty of Political Sciences Journal, Vol: 9, No: 2, Istanbul.

Van Dam, Nikolaos (2000), Power Struggle in Syria, (Trans. Semih İdiz-Aşlı Falay Çalkıvık), İletişim Publishing, Istanbul.

Van Dam, Nikolaos (2011), The Struggle for Power in Syria: Politics and Society Under Asad and the Ba'th Party, London: I.B. Tauris.

Volpi, Frédéric (2013), "Explaining (And Re-Explaining) Political Change in The Middle East During the Arab Spring: Trajectories of Democratization and of Authoritarianism in The Maghreb", Democratization, Vol: 20, No: 6.

Wedeen, Lisa (2013), "Ideology and Humor in Dark Times: Notes from Syria", Critical Inquiry 39, No: 4, (841-73), <https://doi.org/10.1086/671358>

What is Transitional Justice", International Center for Transitional Justice, <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> (Access Date: 20/3/2025).

Wiedl, Kathrin Nina (2006), The Hama Massacre-Reasons, Supporters of the Rebellion, Consequences.

Yeşiltaş, Murat, Kardaş, Tuncay (2017), Power and Stability in the Middle East, SETA, Ankara.

Zisser, Eyal (2005), "Bashar al-Assad: In or Out of the New World Order?", The Washington Quarterly 28, No: 3, <https://doi.org/10.1162/0163660054026506>.

Zisser, Eyal (2007), Commanding Syria: Bashar al-Assad and the First Years in Power, I.B.Tauris, London.

ACKNOWLEDGEMENTS

We would like to express our gratitude to

ANADOLU AGENCY

for granting permission to use certain photographs and
infographics featured in this report, and to the

ASSOCIATION OF DETAINEES AND MISSING PERSONS
OF SEDNAYA PRISON

for their contributions to the preparation of this report.

HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

Human Rights and Equality Institution of Türkiye
Yüksel Avenue No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA
Telephone:+90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr

E-mail

baskanlik@tihek.gov.tr
oninceleme@tihek.gov.tr

E-application:

<https://ebasvuru.tihek.gov.tr/Giris.aspx>

[tihekkurumsal](#) [/tihek_kurumsal](#) [tihekkurumsal](#) [/tihekkurumsal](#)